

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Пам'яті мертвих – в науку живим

Юрій МАКАР, Михайло ГОРНИЙ, Віталій МАКАР

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Суспільно-політичне життя
холмсько-підляських українців (1915–1947)

Дослідження. Спогади. Документи

У трьох томах

Том 3

Чернівці
Букрек
2015

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01
В 42

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 2 від 31 березня 2011 р.)*

Рецензенти:

Роман ДРОЗД – професор, доктор історичних наук (Польща);
Володимир СЕРГІЙЧУК – професор, доктор історичних наук (Київ);
Ігор ЦЕПЕНДА – професор, доктор політичних наук (Івано-Франківськ).

МАКАР Юрій, ГОРНИЙ Михайло, МАКАР Віталій.

В 42 Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 3. – Чернівці: Букрек, 2015. – 960 с. : іл.

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (Т. 3)

На базі зібраних в архівах України, Польщі та Канади матеріалів, з залученням опублікованих документів і значної кількості наукових опрацювань автори виклали своє бачення долі українців Холмщини та Південного Підляшся від їх вивезення углиб Росії під час Першої світової війни, їх переживань у складі міжвоєнної Польщі, під час Другої світової війни, евакуації (депортації) на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. до УРСР і ганебної акції «Вісла» – депортації в кордонах повоєнної Польщі.

Публікація запланована у вигляді тритомника. Зміст третього тому складають дослідницькі розділи, спогади, документи, ілюстрації.

Видання здійснюється заходами МПП ВКФ «ГЕЛІКОН», а також за підтримки Меморіального фонду Теодоти та Івана Климів з Канадського інституту українських студій в Альбертському університеті.

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (Т. 3)

© Макар Ю., Горний М., Макар В., 2015

© Чернівецький національний університет, 2015

© Видавничий дім «Букрек», 2015

Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy
imienia Jurija Fed'kowycza

Pamięci martwych – żywym ku nauce

Jurij MAKAR, Mychajło HORNYJ, Witalij MAKAR

OD DEPORTACJI DO DEPORTACJI

**Ukraińskie życie społeczno-polityczne
na Chełmszczyźnie i Podlasiu (1915–1947)**

Badania. Wspomnienia. Dokumenty

W trzech tomach

Tom 3

Czerniowce
Bukrek
2015

*Publikuje się na podstawie uchwały Rady Naukowej Czerniowieckiego
Uniwersytetu Narodowego imienia Jurija Fed'kowycza
(protokół № 2 z 31 marca 2011 r.)*

Recenzenci:

Roman DROZD – profesor, doktor habilitowany (Polska);

Wołodymyr SERHIJCZUK – profesor, doktor habilitowany (Kyiw);

Ihor CEPENDA – profesor, doktor habilitowany (Iwano-Frankiwsk).

MAKAR Jurij, HORNYJ Mychajło, MAKAR Witalij.

B 42 Od deportacji do deportacji. Ukraińskie życie społeczno-polityczne na Chełmszczyźnie i Podlasiu (1915–1947). Badania. Wspomnienia. Dokumenty. W trzech tomach. T.3. – Czerniowce: Bukrek, 2015. – 960 s. : il.

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (T. 3)

Autorzy na podstawie materiałów przechowywanych w archiwach Ukrainy, Polski i Kanady oraz już opublikowanych dokumentów i pozycji naukowych dokonali interpretacji historii Ukraińców Chełmszczyzny oraz Południowego Podlasia od ich wysiedlenia (bieżeństwa) w głąb Rosji w 1915 r., poprzez losy w Polsce międzywojennej, ewakuację (deportację) do USRR w następstwie umowy z 9 września 1944 r. po haniebną akcję «Wisła» – deportację przeprowadzoną w 1947 r. w granicach powojennej Polski.

Publikacja liczy trzy tomy. Treść trzeciego stanowią rozdziały badawcze, wspomnienia, dokumenty oraz ilustracje.

Ukazanie się tego wydania było możliwe dzięki pomocy funduszy MPP FPK HELIKON, a także przy poparciu Funduszu Pamięci Teodoty i Iwana Kłymów z Kanadyjskiego Instytutu Studiów Ukraińskich Uniwersytetu Albertajskiego.

ББК 3.3(4ПОЛ=УКР)6.01

© Makar J., Hornyj M., Makar W., 2015

© Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. Jurija
Fedkowycza, 2015

© Bukrek, 2015

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (T. 3)

Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

Памяти мертвых – в науку живым

Юрий МАКАР, Михаил ГОРНЫЙ, Виталий МАКАР

ОТ ДЕПОРТАЦИИ ДО ДЕПОРТАЦИИ

**Общественно-политическая жизнь
холмско-подляшских украинцев (1915-1947)**

Исследования. Воспоминания. Документы.

В трех томах

Том 3

Черновцы
Букрек
2015

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

В 42

*Печатается по решению Ученого совета Черновицкого
национального университета имени Юрия Федьковича
(протокол № 2 от 31 марта 2011 г.)*

Рецензенты:

Роман ДРОЗД – профессор, доктор исторических наук (Польша);
Владимир СЕРГИЙЧУК – профессор, доктор исторических наук
(Киев);

Игорь ЦЕПЕНДА – профессор, доктор политических наук (Ивано-Франковск).

МАКАР Юрий, ГОРНЫЙ Михаил, МАКАР Виталий.

В 42 От депортации до депортации. Общественно-политическая жизнь холмско-подляшских украинцев (1915–1947). Исследования. Воспоминания. Документы. В трех томах. Том. 3. – Черновцы : Букрек, 2015. – 960 с. : ил.

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (Т. 3)

На основании собранных в архивах Украины, Польши и Канады материалов, с привлечением опубликованных документов и значительного количества научных исследований авторы изложили свое видение судьбы украинцев Холмщины и Южного Подляшья от их выселения вглубь России во время Первой мировой войны, их переживаний в составе межвоенной Польши, во время Второй мировой войны, эвакуации (депортации) в СССР на основании Договора от 9 сентября 1944 г. и преступной акции «Висла» – депортации в границах послевоенной Польши.

Публикация запланирована в виде трехтомника. Содержание третьего из них составляют исследовательские разделы, воспоминания, документы, иллюстрации.

Издание осуществляется за счет средств МПП ВКФ «ГЕЛИКОН», а также при поддержке Мемориального фонда Теодоты и Ивана Клим из Канадского института украинских студий в Альбертском университете.

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (Т. 3)

© Макар Ю., Горный М., Макар В., 2015

© Черновицкий национальный университет
им. Юрия Федьковича, 2015

© Букрек, 2015

Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University

Honoring the Dead – Teaching the Descendants

Yuriy MAKAR, Mychailo HORNYI, Vitaliy MAKAR

FROM DEPORTATION TO DEPORTATION

**Social and Political Life of the Ukrainians
of Kholmshchyna and Pidliashia (1915–1947)**

Research. Memories. Documents.

3 volumes

Volume 3

Chernivtsi
Bukrek Publishers
2015

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

B 42

Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Transaction №2, March, 31st 2011)

REVIEWERS:

Roman DROZD – Professor, Doctor of History (Poland);

Volodymyr SERHIYCHUK – Professor, Doctor of History (Kyiv, Ukraine);

Ihor TSEPENDA – Professor, Doctor of Political Sciences (Ivano-Frankivsk, Ukraine).

MAKAR Yuriy, HORNYI Mychailo and MAKAR Vitaliy.

B 42 From Deportation to Deportation. Social and Political Life of the Ukrainians of Kholmshchyna and Pidliashia (1915-1947). Research. Memories. Documents Vol. 3. – Chernivtsi : Bukrek Publishers, 2015. – 960 p. : il.

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (T. 2)

This book, the second of three volumes, is based on the Ukrainian, Polish, and Canadian archival materials, published documents, and original research. The authors examine the fate of the Ukrainian inhabitants of the Kholm region and Southern Pidliashia, starting from their deportation to Russia during the First World War, their life in interwar Poland and during the Second World War, their deportation to the Ukrainian SSR in accordance with the Soviet-Polish treaty signed on 9, September 1944, and the deplorable Operation Vistula, a brutal deportation action that took place within the borders of postwar Poland.

The publication is supposed to comprise three volumes. The contents of Volume 3 consist of Research, Memories, Documents, Color Inset.

The publication of this volume was made possible by the generosity of Lviv-based Helicon Company and the following endowment funds administered by the Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS) at the University of Alberta: the Teodota and Iwan Klym Memorial Endowment Fund.

ББК 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (T. 3)

© Makar Y., Hornyi M., Makar V., 2015

© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
2015

© Bukrek Publishers, 2015

Die Nationale Jurij Fedjkowytsh
Universität Tscherniwzi

*Zum Andenken an die Verstorbenen –
zur Lehre den Nachkommen*

Jurij MAKAR, Mychailo HORNYJ, Vitalij MAKAR

VON DEPORTATION BIS DEPORTATION

**Das gesellschaftspolitische Leben
der Ukrainer in Cholmland und Podlasie (1915–1947)**

Erforschungen. Erinnerungen. Dokumente

In drei Bänden

BAND 3

Tscherniwzi
Bukrek
2015

BBK 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01
B 42

*Im Druck nach dem Beschluss des Wissenschaftlichen Rates
der Nationalen Jurij Fedjkowytsch Universität
(Protokoll № 2 vom 31. März 2011)*

Rezensenten:

Roman DROSD – Professor, Doktor der historischen Wissenschaften
(Polen);

Wolodymyr SERGIJTSCHUK – Professor, Doktor der historischen Wis-
senschaften (Kyjiw);

Igor TSEPENDA – Professor, Doktor der politischen Wissenschaften
(Iwano-Frankiwsk).

MAKAR Jurij, HORNYJ Mychailo, MAKAR Vitalij.

B 42 Von Deportation bis Deportation. Das gesellschaftspolitische Leben
der Ukrainer in Cholmland und Podlasie (1915-1947). Erforschungen.
Erinnerungen. Dokumente. Band 3. – Tscherniwzi : Bukrek, 2015. –
960 S. :il.

ISBN 978-966-399-359-1

ISBN 978-966-399-668-4 (T. 2)

Auf Grund der gesammelten in den Archiven der Ukraine, Polens,
Kanas Materialien, anhand der veröffentlichten Dokumenten und einer
Menge der wissenschaftlichen Untersuchungen haben die Autoren ihre Auf-
fassung des Schicksals der Ukrainer in Cholmland und Südpodlasie von
ihrer Deportation in die Tiefe Russlands während des Ersten Weltkrieges,
ihren Erlebnissen im Bestand Polens in der Zwischenkriegszeit, während
des Zweiten Weltkrieges, der Evakuierung (Deportation) gemäß dem Ab-
kommen vom 9. September 1944 bis zur USSR und unehrenhafter Aktion
Weichsel – Deportation innerhalb der Grenzen Polens in der Nachkriegszeit
dargelegt.

Die Veröffentlichung ist in drei Bänden geplant. Der Inhalt des III.
Bandes enthält Forschungskapitel, Erinnerungen, Dokumente, Farbbeilagen.

Die Ausgabe wird mittels vom Kleinen Privatunternehmen Betriebsshan-
delsfirma Helikon, und auch vom Memorialfonds von Theodota und Iwan
Klym aus dem Institut für Ukrainestudien in der Universität Alberta Kana-
das veröffentlicht.

BBK 63.3(4ПОЛ=УКР)6.01

ISBN 978-966-399-359-1
ISBN 978-966-399-668-4 (T. 3)

© Makar J., Hornyj M., Makar V., 2015
© Die Nationale Jurij Fedjkowytsch Universität
Tscherniwzi, 2015
© Bukrek, 2015.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	26
ПЕРЕДМОВА	31
ВСТУП	41

ПЕРША ЧАСТИНА ДОСЛІДНИЦЬКІ РОЗДУМИ

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА ЇХ НАЩАДКІВ В УКРАЇНІ	93
Передумови виникнення та характер діяльності земляцьких організацій	93
Найбільше об'єднання холмщаків	97
Холмщаки в столиці України	106
Організація холмщаків Львівщини	115
Рівненські холмщаки	125
Рівненське <i>Забужжя</i>	128
Організоване життя холмщаків на Тернопіллі	131
Загальний підсумок	134
<i>Примітки</i>	135

ДРУГИЙ РОЗДІЛ ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ: ІСТОРІЯ, ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ...	139
На хвилі суспільного піднесення	139
Нові горизонти	142
Союз українців Підляшшя	147
Українське товариство	154
Товариство українських істориків у Польщі	164
Український тижневик у Польщі	169
Український часопис Підляшшя	179
<i>Примітки</i>	191

ДРУГА ЧАСТИНА СПОГАДИ І СВІТЛИНИ

Босаковський Ілля. Біженська доля моєї родини. Владислав Ковальський	199
Букоємська (Більчук) Галина. Жити заради людей	207

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Василів-Базюк Любов. Сім церковнослужителів з однієї родини з Тишівців на Холмщині. Урочиста Академія пам'яті Тараса Шевченка в Холмі. Роль Холмської гімназії у відродженні українського національного життя на Холмщині і Підляшші.....	238
Вислоцький Володимир. Холмщаки – суцї на Волині.....	249
Вишневецька Галина. На пошану моїм батькам.....	254
Ворон Василь. Волею долі.....	260
Герасимова (Заячківська) Нонна. Пам'ять мого дитинства.....	277
Горбань Євгенія. Так було.....	281
Гресь Іван. Мені виповнилось лише 4 роки.....	284
Григорчук Любов. Змушені мовчати.....	287
Демчук Михайло. Хто вони – біженці 1915 року, переселенці 1944–1946 років, депортовані 1947 року чи просто вигнанці?.....	289
Дем'янова Лідія. Моя мала батьківщина – село Березовець на Холмщині.....	293
Джус (Тиш) Марія. Наші поневір'яння.....	301
Дмітрух (Гмитрух) Микола. Обша.....	304
Дрозд Софія. Тернистий наш шлях.....	309
Зарицька Зоя. Під німецьким окупантом.....	312
Зелінський Олег. Обов'язок перед народом.....	315
Кавалок Зіновія. Думи мої.....	317
Кобилянська (Ціхоцька) Євгенія. Біженська доля моєї родини.....	324
Куделя Петро. Позбавлені рідної землі.....	325
Левицька (Яцушек) Лідія. Біженська відзнака на долі моєї родини. Спогади холмщаків, записані Лідією Левицькою.....	331
Мазурок Олег. Дещо із спогадів потуржинця.....	339
Майструк Марія. Про пережите.....	348
Малиновська (Малиха) Галина. З шанованої родини Малихи.....	353
Марухняк Олена. Три держави – однаковий стиль. В душі «братньої любові». В душі «християнської любові». Людожери ХХ сторіччя.....	355
Мішанчук Ніна. Розкидані холмські гнізда моєї родини.....	359
Музичук Євген. Життя в страхіві.....	370
Олексієнко (Шаварська) Марія. Розкидані долею по всьому світу.....	372
Осташ Надія. Дорога до отчого краю.....	378
Пенкало Йосип. Моя рідна Холмщина.....	379
Піскорський Володимир. Трагічні сторінки життя української родини на Холмщині.....	388
Проц (Проць) Йосип. Сумні спогади про пережите.....	393
Проц (Проць) Лідія. В пам'яті до кінця життя.....	396
Романюк Ростислав. Рефлексія про мою Холмщину. Спогад про Батька.....	400

Табала Марія. З багатодітної родини	404
Шалівська Зоя. Як п'янку пахли липи, посаджені ще їхніми дідами... ..	407
Шевченко (Босаковська) Любов. Біженська доля моєї родини	421
Ямко (Сантар) Марія. Костяшин – батьківщина мого роду.....	422
Ярмошук Олексій. Двічі депортовані протягом однієї війни	428

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

ДОКУМЕНТИ

I. Архівні документи:	432
1. З Бібліотеки і Архівів Канади. Фонд Володимира Кубійовича	432
2. З Державного архіву в Люблині	606
II. Опубліковані матеріали:	678
1. Витяги з публікації <i>Події 1914–1922 років в Україні:</i> <i>їх сенс та історичне значення</i>	678
2. Витяги з публікації <i>Володимир Кубійович. Українці в Генеральній</i> <i>Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету</i>	702
III. Видруки з українських газет міжвоєнних років	727
 ПІСЛЯМОВА	819
ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ	855
ІМЕННИЙ ІНДЕКС	866
ІНДЕКС МІСЦЕВОСТЕЙ.....	912
КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ.....	945
ПРО АВТОРІВ ПРОЕКТУ.....	957

SPIS TREŚCI

LISTA SKRÓTÓW	26
PRZEDMOWA	33
WSTĘP	52

CZĘŚĆ PIERWSZA

REFLEKSJE BADAWCZE

ROZDZIAŁ PIERWSZY

ORGANIZACJE SPOŁECZNE PRZESIEDLEŃCÓW

ORAZ ICH POTOMKÓW NA UKRAINIE	93
Przesłanki powstania oraz charakter działalności organizacji ziomkowskich	93
Największe zjednoczenie Chełmian	97
Chełmianie w stolicy Ukrainy	106
Organizacja Chełmian Lwowszczyzny	115
Równieńscy Chełmianie	125
Równieńskie <i>Zabuże</i>	128
Życie zorganizowane Chełmian Tarnopolszczyzny	131
Podsumowanie ogólne	134
<i>Uwagi</i>	135

ROZDZIAŁ DRUGI

ŻYCIE ZORGANIZOWANE UKRAIŃCÓW W POLSCE: HISTORIA, OSIĄGNIĘCIA, PROBLEMY.. ..

Na fali podniesienia społecznego	139
Nowe widnokregi	142
Związek Ukraińców Podlasia	147
Ukraińskie Towarzystwo	154
Towarzystwo Historyków Ukraińskich w Polsce	164
Tygodnik Ukraiński w Polsce	169
Dwumiesięcznik Ukraiński Podlasia	179
<i>Uwagi</i>	191

CZĘŚĆ DRUGA

WSPOMNIENIA I ILUSTRACJE

Bosakowśkyj Illia. Bieżeński los mojej rodziny. Władysław Kowalski	199
Bukojeńska (Bilczuk) Hałyna. Życ dla ludzi	207

Wasyliw-Baziuk Lubow. Siedem duchownych z jednej rodziny z Tyszowiec na Chełmszczyźnie. Akademia uroczysta pamięci Tarasa Szewczenki w Chełmie. Rola gimnazjum chełmskiego w odrodzeniu ukraińskiego życia narodowego na Chełmszczyźnie i Podlasiu	238
Wysłoćkij Wołodymyr. Chełmianie na Wołoni�	249
Wysznewska Hałyna. Ku czci moich rodziców	254
Woron Wasyl. Wołå losu	260
Herasykowa (Zajaczkiwska) Nonna. Pamięć mojego dzieciństwa	277
Horbañ Jewhenija. Tak było	281
Hreś Iwan. Miałem tylko 4 lata...	284
Hryhorczuk Lubow. Zmuszeni milczeć	287
Demczuk Mychajło. Kto oni – bieżęncy roku 1915, przesiedleńcy lat 1944–1946, deportowani roku 1917, czy po prostu wygnańcy?	289
Demianowa Lidija. Moja mała Ojczyzna – wieś Berezowec na Chełmszczyźnie ...	293
Dżus (Tysz) Marija. Nasze poniewierania	301
Dmitruch (Gmytruch) Mykoła. Obsza	304
Drozd Sofija. Ciernista nasza droga	309
Zaryćka Zoja. Pod okupantem niemieckim	312
Zeliński Oleh. Obowiązek wobec narodu	315
Kawałok Zinowija. Dumy moje...	317
Kobyłanska (Cichoćka) Jewhenija. Bieżęński los mojej rodziny	324
Kudela Petro. Pozbawieni ziemi ojczystej	325
Lewyćka (Jacuszek) Lidija. Bieżęńska poznaka na losach mojej rodziny. Wspomnienia Chełmian zapisane przez Lidię Lewicką	331
Mazurok Oleh. Nieco ze wspomnień poturzyńca	339
Małynowska (Małycha) Hałyna. Z szanowanej rodziny Małychy	348
Majstruk Marija. O przeżytym	353
Maruchniak Olena. Trzy kraje – styl jednakowy. W duchu „miłości braterskiej”. W duchu „miłości krześjańskiej”. Ludożercy XX wieku	355
Miszczanczuk Nina. Rozrzuceni chełmskie gniazda mojej rodziny	359
Muzyczuk Jewhen. Życie w strachu	370
Oleksijenko (Szawarska) Marija. Rozrzuceni po całym świecie	372
Ostasz Nadija. Droga do kraju ojczystego	378
Penkało Josyp. Moja kochana Chełmszczyzna	379
Piskorśkij Wołodymyr. Strony tragiczne życia rodziny ukraińskiej na Chełmszczyźnie	388
Proc (Proć) Josyp. Smutne wspomnienia o przeżytym	393
Proc (Proć) Lidija. W pamięci do końca życia	396
Romaniuk Roscisław. Refleksja o mojej Chełmszczyźnie. Wspomnienie o Ojcu ..	400

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Tabała Marija. Z rodziny wielodzietnej.....	404
Szaliwśka Zoja. Zapachy lip, posadzonych jeszcze ich dziadkami.....	407
Szewczenko (Bosakowśka) Lubow. Bieżeński los mojej rodziny.....	421
Jamko (Santar) Marija. Kościaszyn – ojczyzna mojego rodu.....	422
Jarmoszczuk Oleksij. Dwie deportacje podczas jednej wojny.....	428

СЗЄЅ ТРЗЕСІА

ДОКУМЕНТЫ

I. Materiały archiwalne:	432
1. Z zasobów Biblioteki i Archiwów Kanady. Fundusz Wołodymyra Kubijowycza.	432
2. Z Archiwum Państwowego w Lublinie.....	606
II. Materiały opublikowane:	678
1. Odpisy z publikacji <i>Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe</i>	678
2. Odpisy z publikacji <i>Wołodymyr Kubijowycz. Ukrainci w Heneralnij Huberniji. 1939–1941. Istorija Ukrainśkoho Centralnoho Komitetu</i>	702
III. Wydruki z czasopism ukraińskich z lat międzywojennych	727
POSŁOWIE	826
WYKAZ DOKUMENTÓW	855
INDEKS IMIENNY	866
INDEKS MIEJSCOWOŚCI.....	912
KOLOROWE WKŁADKI.....	945
O AUTORACH PROJEKTU	957

СОДЕРЖАНИЕ

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ.....	26
ПРЕДИСЛОВИЕ.....	35
ВВЕДЕНИЕ	62

ПЕРВАЯ ЧАСТЬ

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

ПЕРВЫЙ РАЗДЕЛ

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

И ИХ ПОТОМКОВ В УКРАИНЕ..... 93

Предпосылки возникновения и характер деятельности земляческих организаций	93
Самое большое объединение холмщаков	97
Холмщаки в столице Украины	106
Организация холмщаков Львовщины	115
Ривненские холмщаки	125
Ривненское <i>Забужье</i>	128
Организованная жизнь холмщаков на Тернопольи	131
Общий итог	134
<i>Примечания</i>	135

ВТОРОЙ РАЗДЕЛ

ОРГАНИЗОВАННАЯ ЖИЗНЬ УКРАИНЦЕВ В ПОЛЬШЕ:

ИСТОРИЯ, ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ... .. 139

На волне общественного подъема	139
Новые горизонты ..	142
Союз украинцев Подляшья ..	147
Украинское товарищество ..	154
Товарищество украинских историков в Польше ..	164
Украинский еженедельник в Польше ..	169
Украинский журнал Подляшья ..	179
<i>Примечания</i>	191

ВТОРАЯ ЧАСТЬ

ВОСПОМИНАНИЯ И ИЛЛЮСТРАЦИИ

Босаковский Илья. Беженская судьба моей семьи. Владислав Ковальский.....	199
Букоемская (Бильчук) Галина. Жить для людей.....	207

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Василив-Базюк Любовь. Семь церковнослужителей из одной семьи с Тышовец на Холмщине. Торжественная Академия памяти Тараса Шевченко в Холме. Роль Холмской гимназии в возрождении украинской национальной жизни на Холмщине и Подляшии	238
Вислоцкий Владимир. Холмщакы – сущие на Воляни.....	249
Вишневская Галина. Памяти моих родителей.....	254
Ворон Василий. Волею судьбы	260
Герасимова (Заячкова) Нонна. Память моего детства.....	277
Горбань Евгения. Так было	281
Гресь Иван. Мне исполнилось только 4 года	284
Григорчук Любовь. Вынуждены молчать.....	287
Демчук Михаил. Кто они – беженцы 1915 года, переселенцы 1944–1946 годов, депортированные 1947 года или просто изгнанные?.....	289
Демянова Лидия. Моя малая родина – село Березовец на Холмщине.....	293
Джус (Тиш) Мария. Наши мытарства	301
Дмитрух (Гмитрух) Николай. Обша	304
Дрозд София. Тернистый наш путь	309
Зарицкая Зоя. Под немецким оккупантом	312
Зелинский Олег. Обязательство перед народом.....	315
Кавалок Зиновия. Думы мои	317
Кобылянская (Цихоцкая) Евгения. Беженская судьба моей семьи	324
Куделя Пётр. Лишённые родной земли	325
Левицкая (Яцушек) Лидия. Беженская отметка на судьбе моей родни. Воспоминания холмщачков, записанные Лидией Левицкой	331
Мазурок Олег. Кое-что из воспоминаний потуржинца.....	339
Малиновская (Малиха) Галина. Из уважаемого рода Малихи	348
Майструк Мария. О пережитом.....	353
Марухняк Елена. Три государства – одинаковый стиль. В духе «братской любви». В духе «христианкой любви». Людоеды XX века	355
Мищанчук Нина. Разбросанные холмские гнёзда моей родни.....	359
Музычук Евгений. Жизнь в страхе.....	370
Олексиенко (Шаварская) Мария. Разбросаны судьбой по всему миру	372
Осташ Надежда. Дорога к отчему краю.....	378
Пенкало Иосиф. Моя родная Холмщина.....	379
Пискорский Владимир. Трагические страницы жизни украинской семьи на Холмщине	388
Проц (Проць) Иосиф. Горькие воспоминания о пережитом	393
Проц (Проць) Лидия. В памяти до конца жизни	396

Романюк Ростислав. Рефлексия о моей Холмщине. Воспоминание об Отце... 400	400
Табала Мария. Из многодетной семьи..... 404	404
Шаливская Зоя. Запах лип, высаженных ещё их дедами 407	407
Шевченко (Босаковская) Любовь. Беженская судьба моей семьи 421	421
Ямко (Сантар) Мария. Костяшин – родина моего рода 422	422
Ярмошук Алексей. Дважды депортированные на протяжении одной войны... 428	428

ТРЕТЬЯ ЧАСТЬ

ДОКУМЕНТЫ

I. Архивные документы:	432
1. Из Библиотеки и Архивов Канады. Фонд Владимира Кубийовича	432
2. Из Государственного архива в Люблине	606
II. Опубликованные материалы:	678
1. Извлечения из публикации <i>События 1914–1922 годов в Украине: их смысл и историческое значение</i>	678
2. Извлечения из публикации <i>Владимир Кубийович. Украинцы в Генеральной Губернии. 1939–1941. История Украинского Центрального Комитета</i>	702
III. Выдержки из украинских газет межвоенных лет	727
ПОСЛЕСЛОВИЕ	833
ПЕРЕЧЕНЬ ДОКУМЕНТОВ	855
ИМЕННОЙ ИНДЕКС	866
ИНДЕКС МЕСТНОСТЕЙ	912
ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ	945
ОБ АВТОРАХ ПРОЕКТА	957

CONTENTS

ABBREVIATIONS	26
PREFACE	37
INTRODUCTION.....	72

PART I

RESEARCH REFLECTION

CHAPTER I

PUBLIC ORGANIZATIONS OF IMMIGRANTS AND THEIR

DESCENDANTS IN UKRAINE	93
Compatriots' organizations' background and nature	93
Kholmshchyna largest community	97
Kholm Ukrainians in the capital city of Ukraine.....	106
Kholm Ukrainians' organization in Lviv	115
Kholm Ukrainians in Rivne ..	125
Rivne <i>Zabuzhia</i>	128
Kholm Ukrainians' organized life in Ternopil	131
Conclusion.....	134
<i>Footnotes</i>	135

CHAPTER 2

KHOLM-PIDLIASHIA UKRAINIANS' ORGANIZED LIFE IN POLAND:

HISTORY, GAINS AND LOSSES... ..	139
In the wake of social upheaval	139
New horizons	142
Association of Ukrainians of Podlasie.....	147
The Ukrainian Society	154
Ukrainian Historical Society in Poland.....	164
Ukrainian weekly in Poland	169
Ukrainian Journal in Podlasie	179
<i>Footnotes</i>	191

PART 2

MEMORIES & PHOTOGRAPHS

Bosakovskiy Illia. My kins' refugee fate. Wladyslaw Kowalski.....	199
Bukoyemska (Bilchuk) Halyna. Living for the sake of people.....	207

Vasyliv-Baziuk-Liubov. Seven clergymen from one family in Tyshivtsi (Kholmshchyna). Honoring the memory of Taras Shevchenko in Kholm. Kholm Gymnasium’s considerable contribution to the Ukrainian national life revival in Kholmshchyna and Podlasie	238
Vyslotskyi Volodymyr. The Kholm Ukrainians do exist in Volyn.....	249
Vyshnevska Halyna. In my parents’ memory.....	254
Voron Vasyl. Determined by fate	260
Herasymova (Zayachkivska) Nonna. The warmest memories of my childhood ...	277
Horban Euhenia. So it was	281
Hres Ivan. I was only 4 years old... ..	284
Hryhorchuk Liubov. Forced to keep silent.....	287
Demchuk Mykhailo. Who are they – the refugees of 1915, the immigrants of 1944–1946, the deported of 1947, or just exiles?.....	289
Demianova Lidiia. My small homeland is the village of Berezovets in Kholmshchyna	293
Jus (Tysh) Maria. Our knocking around the world.....	301
Dmitrukh (Hmytrukh) Mykola. Obscha	304
Drozd Sophia. Our Thorny Path	309
Zarytska Zoya. Under Nazi occupation	312
Zelinskyi Oleh. A sense of duty	315
Kavalok Zinovia. My thoughts... ..	317
Kobylianska (Tsikhotska) Euheniia. Dramatic destiny of a refugee family	324
Kudelia Petro. Disinherited and deprived of Motherland	325
Levytska (Yatsushek) Lidiia. Refugee stigma, changing my family destiny. Kholm Ukrainians’ remembrance. recorded by Lidiia Levytska	331
Mazurok Oleh. Some memories of the deported.....	339
Malynovska (Malyha) Halyna. From highly respected family Malyhy.....	348
Mastruk Mariia. Deeply suffered.	353
Marukhniak Olena. Three states - the same style. In the spirit of ‘brotherly love’.” In the spirit of ‘Christian love’. The Cannibals of the twentieth century	355
Mishchanchuk Nina. Scattered Kholm nests of my family	359
Muzychuk Euhen. Living in fear	370
Oleksienko (Shavarska) Mariia. Our knocking around the world.....	372
Ostash Nadiia. My way home	378
Penkalo Yosyp. My mother Kholmshchyna.....	379
Piskorskyi Volodymyr. The tragic life of a Ukrainian family from Kholmshchyna....	388
Prots Yosyp. Gloomy memories of my past.....	393
Prots Lidiia. Bearing in mind till my last breath	396

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Romaniuk Rostyslav. Introspections on my Kholmshchyna. Remembrance of my Father.....	400
Tabala Mariia. From a large family	404
Shalivska Zoya. How heady was lime fragrance, planted by the ancestors	407
Shevchenko (Bosakovska) Liubov. My family were doomed to be deported	421
Yamko (Santar) Mariia. Kostyashyn is my native land	422
Yarmoshchuk Olexiy. Doubly deported in one war.....	428

PART THREE

DOCUMENTS

I Archival documents:	432
1. From Library and Archives of Canada. Foundation of Volodymyr Kubijovyč	432
2. From State Archives in Lublin	606
II Published materials:	678
1. Excerpts from publication <i>Events in Ukraine in 1914–1922: Their Importance and Historical Background</i>	678
2. Excerpts from the publication of <i>Volodymyr Kubijovyč . Ukrainians in the General Government. 1939–1941. History of the Ukrainian Central Committee</i>	702
III Interwar issues of the Ukrainian newspapers	727
EPILOGUE.....	841
LIST OF DOCUMENTS.....	855
NOMINAL INDEX.....	866
INDEX OWNERS.....	912
COLOR ILLUSTRATIONS.....	945
ABOUT THE AUTHORS	957

INHALT

LISTE DER ABKÜRZUNGEN	26
VORWORT	39
EINLEITUNG.....	82

TEIL I

FORSCHUNGSÜBERLEGUNGEN

KAPITEL I

DIE ÖFFENTLICHEN ORGANISATIONEN DER AUSSIEDLER UND IHRER NACHKOMMEN IN DER UKRAINE.....	93
Die Voraussetzungen der Entstehung und der Charakter der Tätigkeit der Landesorganisationen.	93
Der größte Verein der Bewohner im Cholmland.	97
Die Bewohner des Cholmlandes in der Hauptstadt der Ukraine... ..	106
Die Organisation der Bewohner des Cholmlandes in Lwiw.	115
Die Bewohner des Cholmlandes in Riwne.	125
Das Riwner <i>Sabuschscha</i>	128
Das organisierte Leben der Bewohner des Cholmlandes in Ternopil.....	131
Das Gesamtergebnis.....	134
<i>Bemerkungen</i>	135

KAPITEL II

DAS ORGANISIERTE LEBEN DER UKRAINER IN POLEN: GESCHICHTE, ERFOLGE, PROBLEME	139
Auf der Welle des gesellschaftlichen Aufstiegs	139
Die neuen Horizonte.	142
Der Verein der Ukrainer in Podlasie	147
Der ukrainische Verein.....	154
Der Verein der ukrainischen Historiker in Polen	164
Die ukrainische Wochenschrift in Polen.	169
Die ukrainische Schrift in Podlasie.....	179
<i>Bemerkungen</i>	191

TEIL II

ERINNERUNGEN UND BILDER

Bossakowskyj Illja. Das Flüchtlingsschicksal meiner Familie. Wladyslaw Kowalskyj	199
Bukojemaska (Biltshuk) Halyna. Leben den Menschen zuliebe	207

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Wassyliw-Basjuk Ljubow. Die sieben Geistlichen aus einer Familie in Tyschiwzi im Cholmland. Die festliche Akademie zum Andenken an Taras Schewtschenko im Cholmland. Die Rolle des Gymnasiums im Cholmland in der Erneuerung des ukrainischen nationalen Lebens im Cholmland und Podlasie	238
Wyslotskyj Wolodymyr. Die Bewohner des Cholmlandes im Wolhynien	249
Wyschnewska Halyna. Zur Ehre meiner Eltern.....	254
Woron Wassyl. Durch Fügung des Schicksales	260
Herassymowa (Sajatschkiwska) Nonna. Die Erinnerung an meine Kindheit	277
Horbanj Jewhenija. So war es.....	281
Hresj Iwan. Ich war erst 4 Jahre alt.....	284
Hryhortschuk Ljubow. Gezwungen zu schweigen	287
Demtschuk Mychailo. Wer sind sie, die Flüchtlinge im Jahre 1915, Aussiedler 1944–1946, die Deportierten im Jahre 1947, oder einfach die Vertriebenen?	289
Demjanowa Lidija. Mein Heimatland – Dorf Beresowets im Cholmland.....	293
Dshus (Tysch) Marija. Unser Umherirren	301
Dmitruch (Gmytruch) Mykola. Obscha	304
Drosd Sofija. Unser Leidensweg.....	309
Sarytska Soja. Unter der deutschen Besatzung.....	312
Selinskyj Oleg. Die Pflicht vor dem Volk	315
Kawalok Sinowija. Meine Gedanken.....	317
Kobyljanska (Tsichotska) Jewhenija. Das Flüchtlingsschicksal meiner Familie	324
Kudelja Petro. Die Entbehrlichen des Heimatlandes	325
Lewytska (Jatsuschk) Lidija. Das Flüchtlingszeichen im Schicksal meiner Familie. Die Erinnerungen der Bewohner des Cholmlandes, geschrieben von Lidija Lewytska	331
Masurok Oleg. Etwas aus Erinnerungen des Bewohners Poturshyn.....	339
Malynowska (Malycha) Halyna. Aus geehrter Familie Malycha.....	348
Majstruk Marija. Über das Erlebte	353
Maruchnjak Olena. Drei Staaten – gleicher Stil. Im Geiste der «Bruderliebe». Im Geiste der «Christenliebe». Die Kannibalen des XX. Jahrhunderts.....	355
Mitschantschuk Nina. Die verstreuten Nester des Cholmlandes meiner Familie... ..	359
Musytschuk Jewhen. Das Leben in der Angst.....	370
Olexijenko (Schawarska) Marija. Die Zerstreuten in der ganzen Welt.....	372
Ostasch Nadija. Der Heimweg.....	378
Penkalo Jossyp. Mein liebes Cholmland.....	379
Piskorskyj Wolodymyr. Die tragischen Lebensseiten der ukrainischen Familie im Cholmland	388
Prots (Protsj) Jossyp. Die traurigen Erinnerungen an das Erlebte	393
Prots (Protsj) Lidija. Im Gedächtnis bis zum Lebensende.....	396

Romanjuk Rostyslaw. Die Reflexion über mein Cholmland. Die Erinnerung an den Vater.....	400
Tabala Marija. Aus der kinderreichen Familie	404
Schaliwska Soja. Wie dufteten die Linden berauschend, gepflanzt noch von Großeltern	407
Schewtschenko (Bossakowska) Ljubow. Das Flüchtlingsschicksal meiner Familie	421
Jamko (Santar) Marija. Kostjaschyn – das Heimatland meiner Familie	422
Jarmostschuk Olexij. Zweimal deportiert während eines Krieges.....	428

TEIL III

DOKUMENTE

I Die Archivadokumente:	432
1. Aus der Bibliothek und den Archiven Kanadas. Der Fonds von Wolodymyr Kubijowytsh	432
2. Aus dem Staatsarchiv Lublin	606
II Die veröffentlichten Materialien:	678
1. Die Auszüge aus der <i>Publikation Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe</i>	678
2. Die Auszüge aus der <i>Publikation Wolodymyr Kubijowytsh. Die Ukrainer im Generalgouvernement. 1939–1941. Die Geschichte des Ukrainischen Zentralkomitees</i>	702
III Die Publikationen aus den ukrainischen Zeitungen in der Zwischenkriegszeit.	727
NACHWORT	848
VERZEICHNIS DER DOKUMENTE	855
NAMENINDEX	866
UMGEBUNGSINDEX.....	912
FARBBEILAGEN	945
ÜBER DIE AUTOREN DES PROJEKTES	957

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Авт.	автор
адм. ц.	адміністративний центр
АК	Армія крайова
Арх., архиеп.	Архієпископ
АТО	антитерористична операція
ВАТ	Відкрите акціонерне товариство
ВВІР	відділ віз і реєстрацій
в-во	видавництво
вип.	випуск
відд., від.	відділ
відп.	відповідальний
вказ.	вказана
вол.	волость
вул.	вулиця
ВУТ	Всеукраїнське товариство
гімн.	гімназія
год.	година
господ.	господарська
гр.кат., гр.-кат.	греко-католики
гром.	громадський
ГУЛАГ	(рос. Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения) Генеральна губернія (Генеральна губернія)
ГГ (ГГ)	Генеральна губернія (Генеральна губернія)
гм.	гміна
див.	дивись
дир.	директор
ДК	Допомоговий комітет
др., д-р	доктор
ЕСУ	Енциклопедія Сучасної України
єп.	єпископ
ЄС	Європейський Союз
заст. гол.	заступник голови(ного)
зб.	збірник
ЗМІ	засоби масової інформації
зол., зл.	злотий
ЗОШ	загальноосвітня школа

ім.	імені
ін.	інше(і)
інж.	інженер
інсп.	інспектор
кг	кілограм
КДБ	Комітет державної безпеки
кол., коль.	колонія
Комінтерн	Комуністичний Інтернаціонал
КПЗУ	Комуністична партія Західної України
культ.	культура
м.	місто
м.і.	між іншим
М.П.	місце печатки
м.р.	минулий рік
МВС	Міністерство внутрішніх справ
Мгр., мг-р	магістр
мец.	меценат
митр.	митрополит
міжн.	міжнародний
мін.	міністр, міністерство
МПП ВКФ	Мале приватне підприємство «Виробничо-комерційна фірма»
н. пр.	новопризначений
назв. праця	названа праця
НАН	Національна академія наук
напр.	наприклад
нар.	народний
НАТО	Північноатлантичний альянс (від англійського North Atlantic Treaty Organization)
наук.	науковий
нач.	начальник
НДІ	науково-дослідний інститут
нім.	німецький
НСЖУ	Національна спілка журналістів України
НСЗ	Народові сили збройні
НТШ	Наукове товариство імені Шевченка
обл.	область
ОДА	обласна державна адміністрація

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ООН	Організація Об'єднаних Націй
Орг.	організація(йні)
осв.	освіта
ОТДУ	Об'єднання товариств депортованих українців
ОУН	Організація українських націоналістів
ОУП	Об'єднання українців Польщі
п.	пан(і)
п.н.	про наступне
П.С.К.	повітова секція культури
ПКНВ	Польський комітет національного визволення
пн.-сх.	північно-східна
ПНР	Польська Народна Республіка
пов.	повіт
пол., польс.	польська
полк.	полковник
пор.	поручик
ПОРП	Польська об'єднана робітничка партія
пос.	посол
правосл., прав.	православні
през.	президент
прим.	примітка
проф.	професор
пс.	псевдо
ПУР	Державне репатріаційне управління (Państwowy Urząd Repatriacyjny)
р., рр.	рік, роки
РДА	района державна адміністрація
рем.	ремесляний
реф.	референт
римо-кат.	римо-католики
рос.	російська
РП	Республіка Польща
РФ	Російська Федерація
с.	село
с.	сторінка
С.Д. (СД)	Sicherheitsdienst, служба безпеки Третього Рейху
св.	свята(ий)
свящ.	священик

СІЗО	слідчий ізолятор
СНЗ	Секція народного здоров'я
СО	суспільна опіка
сотн.	сотник
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС	від німецького Schutzstaffel, військово-поліцейська організація Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії
ст.	староста
ст.	стаття
С.У.	секція учителів
СУП	Союз українців Підляшшя
СШ	середня школа
США	Сполучені Штати Америки
т.	том
т.д.	так далі
т.зв.	так звані
т.п.	тому подібні
ТБЦ	туберкульоз
т-во	товариство
тел.	телефон
ТНЕУ	Тернопільський національний економічний університет
УАПЦ	Українська Автокефальна Православна Церква
УДК	Український допомоговий комітет
УжДУ	Ужгородський державний університет
укр.	український
УНР	Українська Народна Республіка
УОТ	Українські освітні товариства
УПА	Українська повстанська армія
упор.	упорядник
управит., управ.	управитель
ур.	уроженець
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УТ	Українське товариство
УЦК	Український центральний комітет
учит.	учитель(ка)
Х.	христове
хор.	хорунжий
ц.м.	цього місяця

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ц.р.	цього року
церк.	церковний
ЦК	Центральний комітет
Ч.	частина
ЧНУ	Чернівецький національний університет
шк.	шкільний
AK	Armia krajowa
APL	Archiwum Państwowe w Lublinie
AUP	Association of Ukrainians in Poland
k.	kartka
LAC	Library and Archives Canada
NAN	Narodowa Akademia Nauk Ukrainy
NTS	Naukowe Towarzystwo Tarasa Szewczenki
PUWP	Polish United Workers Party
PVAP	Polschen Vereinigten Arbeiterpartei
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
SS	Schutzstaffel
sygn.	Sygnatura
UCC	Ukrainian Central Committee
UCK	Ukraiński Centralny Komitet
UG	Ukrainische Gesellschaft
UPK	Ukraiński Komitet Pomocniczy
URC	Ukrainian Relief Committee
USA	United States of America
USKT	Ukrainian Social and Cultural Society
USKG	Vorgängers der ukrainischer soziokulturellen gesellschaft
USRR	Ukraińska Socialistyczna Republika Radziecka
USSR	United of Soviet Socialist Republics
UT	Ukraińskie Towarzystwo
UTSK	Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne
UWL	Urząd Wojewody Lubelskiego
VUP	Verein der Ukrainer in Polen (Verein der Ukrainer in Podlasie)
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZUP	Związek Ukraińców Podlasia

ПЕРЕДМОВА

Настав час завершення нашого проекту, започаткованого понад десятиліття тому. Перші два томи побачили світ, відповідно перший – у 2011 р., другий – у 2014 р. Ми вже у другому томі писали про те, що вихід першого тому зустрів заохочуючі відгуки як в Україні, так і поза її межами. Тепер можемо констатувати, що так само Читачі зустріли появу й другого тому. Тим більше, що в ньому з'явилися перші понад шістдесят спогадів вигнанців з холмсько-підляських земель – з України, Польщі і Канади. Видруковано в ньому й близько ста документів з архівосховищ Канади і Польщі.

Сподіваємося, що вихід третього тому з двома дослідницькими розділами, спогадами й документами буде зустрінутий так, як і перші два – *доброзичливо-критично*.

Публікація третього тому відбувається за суттєво відмінних обставин від тих, за яких відбувся вихід першого і навіть частково другого томів. Після *Євромайдану*, який переріс у *Революцію Гідності*, а після того відвертої агресії Російської Федерації проти України, що розпочалася з захоплення Криму, а продовжилася військовими діями на Донбасі, стало повністю зрозумілим, звідки йдуть усі біди українців – східних чи західних. За умов, що склалися, потребує нового переосмислення уся попередня історія взаємин України з Росією та іншими сусідніми державами.

Депортації холмсько-підляських українців у ХХ ст. у світлі нинішніх подій в Україні та навколо неї на міжнародній арені зайвий раз змушують замислитися, хто ж найбільше до них приклав руку. У вересні минулого року у Верховній Раді України попереднього скликання відбулися підкомітетські слухання з приводу депортації українців з Польщі у 1944–1946 рр., яких розселили у багатьох областях України. Частина з них потрапила на Донбас. На згаданих слуханнях виступив представник *лемківської громади* з Луганської області, який заявив, що мешканців його села поголовно вивезли бойовики у невідомому напрямку. Питається, для чого їх треба було вивозити з Польщі, щоб майже через сім десятиліть їх та їхніх нащадків кудись вивозити знову, вже з нової батьківщини більшості з них, бо переселенці старших поколінь вже значною мірою відійшли у інший світ, а їм на зміну прийшли нові покоління, народжені вже на Донбасі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Хотілося б вірити у те, що нинішня, чергова, дай, Боже, щоб це була остання, трагедія України суттєво вплине на *міжлюдські українсько-польські стосунки* у плані усунення негативних стереотипів минулого. Надію на це вселяють *українсько-польські міждержавні стосунки*, які динамічно розвиваються і зараз є чи не зразком справді стратегічного партнерства двох держав. Польська держава постійно ініціює заходи для допомоги Україні у її нерівній боротьбі з агресором. Але й польське суспільство в особі різноманітних громадських організацій надає посильну допомогу українцям – моральну й матеріальну. Поляки перебували на *Євромайдані* у Києві, вони везуть допомогу бійцям АТО на Донбас, допомагають у лікуванні поранених, влаштовують табори відпочинку для дітей з Донбасу і дітей загиблих українських бійців. Польські засоби масової інформації доносять до світової громадськості правду про справжні наміри Росії стосовно України. Нам довелося наприкінці минулого року побувати на декількох конференціях у різних містах Польщі, зокрема у Жешові та Люблині, де пройшли наукові форуми з приводу подій в Україні та на її захист від агресії. На тих форумах виступили відомі європейські політики – польські, німецькі, науковці з Польщі, України, інших держав.

З усього сказаного випливає надія, що нинішній момент – це *момент істини*, або час накінець знайти шлях до остаточного порозуміння між обома народами щодо взаємних образ в минулому, для вибору спільного шляху в майбутнє в об'єднаній Європі.

PRZEDMOWA

Nadszedł czas zakończenia naszego projektu, zapoczątkowanego ponad dziesięć lat temu. Pierwsze dwa tomy ujrzały światło dzienne, odpowiednio, pierwszy – w roku 2011, drugi – w roku 2014. W tomie drugim pisaliśmy, iż pojawienie się tomu wywołało zachęcające recenzje tak z Ukrainy, jak i z zagranicy. Teraz konstatujemy, że w taki sam sposób odebrano pojawienie się drugiego tomu. W tym również dlatego, że na jego stronach ukazały się pierwsze ponad 60 wspomnień wygnańców z ziem chełmsko-podlaskich – z Ukrainy, Polski i Kanady. Wydrukowane w tomie i około sta dokumentów z archiwów Kanady oraz Polski.

Spodziewamy się, że pojawienie się trzeciego tomu, składającego się z dwu rozdziałów badawczych, wspomnień oraz dokumentów zostanie przyjęte jak i pierwsze dwa – *krytycznie życzliwie*.

Publikacja trzeciego tomu odbywa się w warunkach zdecydowanie różniących się od wydania pierwszego, a nawet częściowo drugiego tomu. Po *Euromajdanie*, przekształconym na *Rewolucję Godności*, a potem otwartej agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie, rozpoczętej od zagarnięcia Krymu i kontynuowanej poprzez działania wojenne na Donbasie, stało się w pełni oczywistym, skąd biorą się wszystkie kłopoty Ukraińców – wschodnich lub zachodnich. W zaistniałych a warunkach wynikło potrzeba przestudiowania poprzedniej historii stosunków Ukrainy z Rosją oraz innymi krajami sąsiednimi.

Obecne wydarzenia na Ukrainie i wokół niej na arenie międzynarodowej zmuszają na nowo przemyśleć nad tym, kto i w jakim stopniu dołożył się do sprawy deportacji chełmsko-podlaskich Ukraińców w wieku XX. We wrześniu ubiegłego roku w Werchownej Radzie Ukrainy poprzedniego zwołania odbyły się słuchania podkomiteckie dotyczące deportacji Ukraińców z Polski w latach 1944–1946, rozsielonych w wielu obwodach Ukrainy. Część z nich trafiła na Donbas. Na słuchaniach zabrał głos przedstawiciel *lemkowskiej gromady* z obwodu ługańskiego wyjaśniając, że mieszkańców jego wsi separatyści do jednego wywieźli w nieznanym kierunku. W takim razie, dlaczego ich wywożono z Polski. Pewnie dlatego, żeby prawie po 70. latach ich oraz ich potomków dokądś na nowo wywozić. Większość tu sprowadzonych ludzi w znacznej mierze już odeszła w inny świat. Na zmianę im przyszły nowe pokolenia, urodzone oczywiście na Donbasie.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Chcielibyśmy wierzyć, iż dzisiejsza, kolejna, daj, Panie Boże, aby ostatnia tragedia Ukrainy przyczyniła się pozytywnie do zmiany *ukraińsko-polskich stosunków międzyludzkich* w kierunku usunięcia negatywnych stereotypów przeszłości. Nadzieję na to dają ukraińsko-polskie stosunki *międzypaństwowe*, dynamicznie rozwijające się. I właśnie teraz one są wzorcem rzeczywistości *strategicznego partnerstwa* dwu krajów. Polska stale inicjuje działania na rzecz Ukrainy, okazanie jej pomocy w nierównej walce przeciwko agresorowi. Również polskie społeczeństwo w postaci licznych organizacji społecznych świadczy wszelką możliwą pomoc Ukraińcom – moralną oraz materialną. Polacy przebywali na *Euromajdanie* w Kijowie, wiozą pomoc dla wojskowych ATO na Donbasie, pomagają leczyć rannych, tworzą obozy wypoczynkowe dla dzieci z Donbasu i dzieci zaginionych ukraińskich wojskowych. Polskie środki masowego przekazu donoszą do społeczności światowej prawdę o rzeczywistych zamiarach Rosji wobec Ukrainy. Mieliśmy możliwość pod koniec ubiegłego roku uczestniczyć w kilku konferencjach na uczelniach polskich. Przede wszystkim w Rzeszowie i Lublinie, gdzie odbyły się naukowe spotkania z powodu wydarzeń na Ukrainie i jej obrony przed agresją. Głos zabierali znani politycy europejscy – polscy, niemieccy, ukraińscy oraz inni.

Z powiedzianego wypływa nadzieja, że dzisiejszy czas – to *sprawdzian* dla odnalezienia drogi ku ostatecznemu porozumieniu między obydwooma narodami stosownie usunięcia wzajemnych obraz w przeszłości, do wyboru wspólnej drogi w zjednoczonej Europie na przyszłość.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Наступило время завершения проекта, начатого более десяти лет назад. Первые два тома увидели свет, соответственно первый – в 2011 г., второй – в 2014 г. Во втором томе мы уже писали, что выход первого тома был встречен поощрительными отзывами как в Украине, так и вне ее. Теперь можем констатировать, что Читатели также встретили и выход второго тома. Тем более, что в нем оказались первые свыше шестидесяти воспоминаний изгнанников с холмско-подляшских земель – с Украины, Польши и Канады. Напечатано в нем и около ста документов с архивохранилищ Канады и Польши.

Надеемся, что выход третьего тома с двумя исследовательскими разделами, воспоминаниями и документами будет встречен, как и первые два – *доброжелательно-критически*.

Публикация третьего тома происходит в существенно изменившихся обстоятельствах, отличающихся от тех, при которых вышел первый и даже частично второй тома. После *Евромайдана*, переросшего в *Революцию Достоинства*, а после того откровенной агрессии Российской Федерации против Украины, начавшейся с захвата Крыма и продлившейся военными действиями на Донбассе, стало совершенно понятно, откуда идут все беды украинцев – восточных или западных. При создавшихся условиях требуется новое переосмысление всей предыдущей истории взаимоотношений Украины с Россией и другими соседними государствами.

Нынешние события в Украине и вокруг нее на международной арене лишней раз вынуждают задуматься над тем, кто же больше всего приложил к депортациям холмско-подляшских украинцев в XX в. В сентябре прошлого года в Верховной Раде предыдущего созыва состоялись подкомитетские слушания по поводу депортации украинцев с Польши в 1944–1946 гг., расселенных во многих областях Украины. Часть из них оказалась на Донбассе. На слушаниях выступил представитель *лемковской общины* с Луганской области, заявивший, что жителей его села боевики поголовно вывезли в неизвестном направлении. Спрашивается, зачем их нужно было вывозить из Польши, чтобы спустя почти семь десятилетий их и их потомков вывозить куда-то снова, уже с новой родины большинства из них, ибо переселенцы старших поколе-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ний в значительной мере отошли в иной мир, а им на смену пришли новые поколения, рожденные уже на Донбассе.

Хотелось бы верить в то, что нынешняя, очередная, дай, Бог, чтобы это была последняя, трагедия Украины существенно повлияет на *украинско-польские межлюдские отношения* в смысле удаления негативных стереотипов прошлого. Надежду на это вселяют *украинско-польские межгосударственные отношения*, динамично развивающиеся и являющиеся теперь едва ли не образцом по-настоящему стратегического партнерства двух стран. Польша постоянно иницирует мероприятия в помощь Украине в ее неравной борьбе против агрессора. Но и польское общество в лице различных организаций оказывает посильную помощь украинцам – моральную и материальную. Поляки пребывали на *Евромайдане* в Киеве, они везут помощь бойцам АТО на Донбассе, помогают в лечении раненных, устраивают лагеря отдыха для детей с Донбасса и детей погибших украинских бойцов. Польские средства массовой информации доносят до мировой общественности правду об истинных намерениях России относительно Украины. Нам довелось в конце прошлого года принять участие в нескольких конференциях в различных городах Польши, в частности в Жешове и Люблине, где состоялись форумы по поводу событий в Украине и на защиту ее против агрессии. На тех форумах выступили известные европейские политики – польские, немецкие, украинские и с других стран.

Сказанное дает надежду, что нынешний момент – это *момент истины*, или время в конце концов найти путь к окончательному соглашению между обоими народами по поводу отказа от взаимных оскорблений в прошлом, для избрания совместимого пути в будущее в объединенной Европе.

PREFACE

The crucial time has come to complete our voluminous elaborated project, launched more than a decade ago. Our previous volumes were issued, accordingly Volume I – in 2011, and Volume II – in 2014. The second edition mentioned that we had been given high approvals to our efforts as well as in Ukraine, and beyond its borders. Now and again we are definitely convinced that *Readers* quite highly evaluated our second publication. Furthermore, for the first time it comprises more than sixty memories of Kholm-Pidliashia exiles' from Ukraine, Poland and Canada. What is more, more than a hundred documents from archives of Canada and Poland were printed in it.

We do hope that Volume III, comprising two research chapters, memories and documents will be welcomed as well as the previous ones – *benevolently critical*.

The publication of Volume III is under preparation in significantly different circumstances from those in which the previous volumes were issued. After *the Euromaidan* – most dramatic events, which grew into *the Revolution of Dignity*, and later outright aggression of the Russian Federation against Ukraine, marked with the Crimea annexing, and aggravated with large-scale military operations in Donbas, it became crystal clear how deeply rooted all the troubles of Ukrainians, since nowadays *all* negative scenarios in *Ukraine* will bear obvious symbolic meaning for both – Eastern and Western ones. Under the current circumstances we need an absolutely new rethinking of the entire history of Ukraine's relations with Russia and other neighboring states.

In the light of current events in Ukraine and molding its image in the international arena, the issue of Kholm-Pidliashia Ukrainians' deportation in the twentieth century once and again makes us to wonder who is to blame. Last September the Parliament of Ukraine of the previous convocation held subcommittee hearings on the deportation of the Ukrainians from Poland 1944–1946, who were scattered around many regions of Ukraine. Significantly, some of them found themselves in Donbass. The representative of the *Lemko community* from Lugansk region noted at the above-mentioned hearings that every single inhabitant of his village was kidnapped and taken in an unknown direction by militants. The question arises, what was the point of deporting them from Poland for almost seven decades ago, them

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

and their descendants to be driven out of the newly got homeland, since older immigrants have largely passed away, and they were replaced by new generation, born in Donbass.

It would be great to believe that the ongoing, God forbid that it is the last tragedy of Ukraine, that will significantly affect *interpersonal Ukrainian-Polish relations* in terms of eliminating negative stereotypes of the past. Well-grounded hope is inspired by developing *intergovernmental Ukrainian-Polish relationship*, which serve as a sheer model of *strategic partnership* between two countries. Polish state constantly initiates measures to assist Ukraine in its unequal struggle against the aggressor. Moreover, the Polish society on behalf of various public organizations provides Ukraine with all possible aid, including moral and financial one. The Poles were on the *Euromaidan* in Kiev, they provide treatment for injured ATO soldiers in Donbass, organize camps for children from resettled families and children of perished Ukrainian fighters in Donbass. Polish media convey to the world community the truth about the real intentions of Russia concerning Ukraine. Last year we had been fortunate to attend several conferences in different cities of Poland, in particular in Rzeszów and Lublin, where were held scientific forums on events in Ukraine and finding the ways to protect it from aggression, stating that it will take a series of small, barely-noticeable, but ultimately decisive steps. Widely-known European politicians – Polish, German as well as scientists from Poland, Ukraine and other countries participated in those forums.

To summarize, taking aforesaid into account, well-grounded hope inspires us that the present moment has come – *a moment of truth*, i.e. the time to ultimately find the way to a final mutual understanding and reconciliation between the two nations in sense of reciprocal grievances in the past, and make a common commitment to the future in a united Europe.

VORWORT

Es ist schon höchste Zeit der Fertigstellung unseres Projekts, das vor gut einem Jahrzehnt ins Leben gerufen worden ist. Die ersten zwei Bände sind schon veröffentlicht, der erste Band – im Jahre 2011, der zweite – im Jahre 2014. Wir haben schon im zweiten Band darüber geschrieben, dass die Veröffentlichung des ersten Bandes ermutigendes Gutachten sowohl in der Ukraine als auch im Ausland bekommen hat. Jetzt können wir sagen, dass die *Leser* auch auf solche Weise die Veröffentlichung des zweiten Bandes getroffen haben. Im zweiten Band sind zum ersten Mal die ersten mehr als sechzig Erinnerungen der Vertriebenen aus dem Cholmland und Podlasie – aus der Ukraine, Polen und Kanada erschienen. Im zweiten Band sind etwa hundert Dokumente aus den Archiven Kanadas und Polens veröffentlicht.

Wir hoffen, dass man die Veröffentlichung des dritten Bandes mit zwei Forschungskapiteln, Erinnerungen und Dokumenten wie die ersten zwei Bände *wohlwollend-kritisch* wahrnimmt.

Die Veröffentlichung des dritten Bandes vollzieht sich wesentlich unter anderen Umständen, im Vergleich zur Veröffentlichung des ersten Bandes und teilweise des zweiten Bandes. Nach Ereignissen auf dem *Euromaidan*, die in die *Revolution der Würde* verliefen, und nach dem unverhüllten Angriff der Russischen Föderation gegen die Ukraine, der mit der Eroberung der Krim begann, und weiterhin mit militärischen Operationen in der Donbass Region dauerte, wurde ganz klar, woher all die Probleme der Ost- und Westukraine sind. Unter solchen Bedingungen, muss sich ein neues Überdenken der bisherigen Geschichte der Beziehungen der Ukraine zu Russland und anderen Nachbarländern vollziehen.

Die Deportationen der Ukrainer aus dem Cholmland und Podlasie im XX. Jahrhundert *im Lichte der jüngsten Ereignisse* in der Ukraine und auf der internationalen Bühne regen zum Nachdenken an, wer dazu am meisten Hand angelegt hat. Im September des vorigen Jahres vollzog sich das Hearing des Parlamentsausschusses im Obersten Rat der vorherigen Einberufung der Ukraine über die Deportation der Ukrainer aus Polen in 1944–1946, die in vielen Regionen der Ukraine angesiedelt wurden. Einige von ihnen gerieten in die Donbass Region. Bei diesen Anhörungen hielt der Vertreter der *lemkischen Gemeinde* aus der Lugansk Region den Vortrag, der äußerte, dass bewaffnete Kämpfer die Bewohner seines Dorfes in eine unbe-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

kannte Richtung ausgeführt haben. Die Frage ist, warum man sie aus Polen ausführte, und jetzt führt man sie und ihre Nachkommen wieder nach mehr als sieben Jahrzehnten schon aus der neuen Heimat aus. Die Aussiedler älterer Generationen sind schon gestorben und jetzt leben dort jüngere Generationen, die in der Donbass Region geboren sind.

Ich möchte glauben, dass die aktuelle, nächste, Gott bewahre, dass es die letzte Tragödie der Ukraine sei, und wird erheblich die *ukrainisch-polnischen Beziehungen* im Hinblick auf die Beseitigung von negativen Stereotypen der Vergangenheit beeinflussen. Die Hoffnung darauf setzen die *ukrainisch-polnischen zwischenstaatlichen Beziehungen*, die sich dynamisch entwickeln, und jetzt sind fast zum Muster der *strategischen Partnerschaft* der beiden Staaten geworden. Der polnische Staat initiiert ständig Maßnahmen für die Hilfe der Ukraine bei ihrem ungleichen Kampf gegen den Angreifer. Die polnische Gesellschaft von verschiedenen Nicht-regierungsorganisationen gewährt moralische und finanzielle Unterstützung für die Ukrainer. Die Polen waren auf dem *Euromaidan* in Kyjiw, sie gewähren Hilfe den ATO-Soldaten in der Donbass Region, helfen bei der Behandlung von Verwundeten, organisieren Camps für Kinder aus der Donbass Region und Kinder der gefallenen ukrainischen Kämpfer. Polnische Medien berichten die Wahrheit über die wirklichen Absichten Russlands hinsichtlich der Ukraine für die Weltgemeinschaft. Wir nahmen Ende des letzten Jahres an mehreren Konferenzen in verschiedenen Städten Polens, insbesondere in Rzeszów und Lublin teil, wo sich wissenschaftliche Foren zu Ereignissen in der Ukraine und für den Schutz gegen Aggression vollzogen. In der Forumdiskussion nahmen bekannte europäische Politiker – polnische, deutsche Wissenschaftler aus Polen, der Ukraine und anderen Ländern teil.

Aus Obigem ist zu ersehen, dass der gegenwärtige Moment – ein *Moment der Wahrheit* ist, oder es ist die höchste Zeit einen Weg für die endgültige Vereinbarung zwischen den beiden Völkern über die gegenseitigen Beleidigungen in der Vergangenheit, für die Wahl des gemeinsamen Wegs in die Zukunft in einem vereinten Europa zu finden.

ВСТУП

В попередніх томах ми писали, що обставини змусили нас вийти за межі визначених хронологічних рамок. Особливо сказане стосується другого, а тепер й третього томів. Фактично розповідь про холмсько-підляських українців, значною мірою й про надсянців та лемків, у другому томі ми довели до початку нинішнього століття. Третій, заключний том, за своєю структурою, схожий до попереднього. Тут, відповідно, є два дослідницьких розділи, спогади й документи.

Що стосується дослідницьких розділів, то у другому томі йшлося про долю тих українців, які волею долі опинилися на теренах підрадянської України. Частина з них, як молоді фахівці, згодом роз'їхалися по безмежних просторах колишнього Радянського Союзу. Це – по-перше. А по-друге, інший розділ стосувався тих, хто залишився у Польщі і сповна пережив трагедію акції *Вісла*, а її наслідки тяжіють над ними та їх нащадками дотепер.

Дослідницькі розділи останнього тому стосуються організованого життя холмщаків і підляшуків, з їх нащадками, обабіч українсько-польського кордону. Іншими словами, автори здійснили спробу показати на сторінках книги, що роблять колишні депортовані до України для того, щоб зберегти пам'ять про свою малу історичну батьківщину і передати її тим, хто вже народився не там, де вони проживали з діда-прадіда. Цьому присвячений перший розділ. У другому ж розділі автори спробували відтворити *громадську організацію*, знову ж таки, тих наших земляків, які залишилися у Польщі. Мабуть неетично було б писати, кому було важче – чи тим, хто нібито потрапив у свою державу, чи тим, хто залишився у чужій, на той час ворожій щодо них державі. Однак, життя показало, що ті і ті пережили неймовірно труднощі. А що стосується організованого життя, то ті, хто залишився у Польщі, хоч формально отримали якийсь натяк на свою окремішність. З'явилися українська газета *Наше слово* і *Українське суспільно-культурне товариство*. Це була середина 50-х рр. минулого століття. Чогось подібного в підрадянській Україні тих часів не могло бути принципово тому, що комуністична влада як вогню боялася того, що вона називала *українським націоналізмом*. Будь-яка спроба створення організації невідконтрольних Комуністичній партії нещадно каралась. То, про яке організоване життя новоприбулих переселенців з Польщі могла бути мова за

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

жорстокого ідеологічного пресу, помноженого на щоденні пошуки можливостей вижити фізично.

Відповідно з задумом, автори назвали перший розділ *Громадські організації переселенців та їх нащадків в Україні*. В ньому насамперед виклали своє бачення передумов виникнення і характер діяльності земляцьких організацій переселенців, які з'явилися уже в незалежній Україні. А далі зупинилися на діяльності виниклих структур в областях України. В тексті розділу ми написали, що було б з нашого боку дуже несправедливо говорити про те, що котрісь з тих товариств добре працюють, а інші ні. То була порочна практика радянської системи – одних вихвалити, а інших ганити та змушувати їх брати приклад з перших. Ми розуміємо, що громадські організації чи то холмщаків з підляшуканами, чи надсянців, чи лемків, чи вихідців з Любачівщини (є така у Львові), чи навіть тепер *Об'єднання закерзонців* – діють справді на *громадських засадах*, роблять те, що можуть, і те, що вміють. Але всі разом роблять надзвичайно корисну справу – бережуть пам'ять про свої прабатьківські землі і передають нащадкам розуміння того, якого вони походження.

Отже, ми розповіли про діяльність товариств *Холмщина* у Волинській, Київській, Львівській, Рівненській і Тернопільській областях. Є тут, як на нашу думку, певні нюанси. Насамперед, формально в Україні мало б діяти 16 таких організацій, у 14 областях на чолі з єдиним центром. Насправді ж, ми володіємо матеріалами лише про діяльність організацій, вище названих. Була спроба об'єднати їх під одним керівництвом. У 1998 р. засновано *Всеукраїнську громадську організацію «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя»*, яка підготувала ряд документів. Але до фактичного з'єднання руху, відверто кажучи, не дійшло. Можливо, в наш час краще піти шляхом об'єднання зусиль у загальнопереселенських масштабах, на зразок *Об'єднання закерзонців*. Була б від цього очевидно більша користь. Ще раз повторимося – не наша справа критикувати те, що зроблено. Це було б невдячне заняття.

Кожне з товариств, про яке ми говоримо, має свої установчі документи, згідно з якими й працює. Всі, без винятку, піклуються в силу можливостей про збереження надбань своїх пращурів у національному житті, культурі, релігії, побуті тощо. Публікують з цього приводу матеріали. Проводять конференції, пам'ятні академії, звертаються до центральних і місцевих органів влади з вимогами вирішення тих чи інших проблем, а їх за сім десятків років накопичилось чимало. Організують, що дуже важливо, поїздки на історичну батьківщину, особливо до місць *національної пам'яті*.

Щодо організованого життя тих українців, які залишилися у Польщі, то ми намагалися написати насамперед про структури загальнодержавного масштабу і ті, які безпосередньо займаються проблемою холмсько-підляських україн-

ців. Не минули ми й українських засобів масової інформації. Отже, розповідь розпочата з інформації про *Об'єднання українців у Польщі* (ОУП), яке виникло на базі свого попередника *Українського суспільно-культурного товариства* (УСКТ). Зрештою, написали й про нього, оскільки в умовах тодішньої ПНР, у середині 50-х рр. минулого століття, то був перший і єдиний зародок громадської організації українців, щоправда, під пильним оком народної влади, керованої, як і в інших, тодішніх соціалістичних державах, провідною і спрямовуючою силою в особі комуністичних партій – у випадку Польщі – *Польською об'єднаною робітничою партією* (ПОРП).

Діє в Польщі *Українське історичне товариство*. Воно серед українських організацій чи не наймолодше, а за кількістю членів невелике. Проте, веде чималу роботу по збереженню *української ідентичності*. До речі, у скарбницю його діяльності вносять чималий внесок саме представники холмсько-підляської вітки українства. Товариство, незважаючи на свою нечисленність, веде доволі широку усвідомлювально-просвітницьку і наукову роботу. Цілком зрозуміло, що автори проекту не могли оминати цю загальнопольського масштабу організацію.

Далі ми приділили увагу організаціям, які діють безпосередньо у площині спрямування піднятої нами проблеми і базуються на холмсько-підляських теренах. Маємо на увазі *Українське товариство* (УТ), з осідком у Любліні і *Союз українців Підляшшя* (СУП), з осідком у Більську Підляському. З діяльністю першого ми непогано обізнані, неодноразово брали участь в організованих ним наукових форумах та інших заходах. З другим безпосередніх розгалужених контактів маємо не надто багато. Проте, воно часто проводить спільні заходи з Українським товариством, у яких ми беремо участь. Однак, ми слідкуємо за тією багатогранною діяльністю Союзу українців Підляшшя, яку він проводить. На сторінках нашого дослідження ми намагались показати його роль у фактичному *відродженні українства* на Північному Підляшші після десятиліть забуття.

Автори намагались належним чином показати роль і значення українських засобів масової інформації для життя української меншини в Польщі, для підтримки українства у світі, а передусім нескінченної боротьби українців за власну державність. Як відомо, з 1956 р. у Польщі виходить український тижневик *Наше слово*, з яким наш авторський колектив підтримує доволі тісні контакти. Використовуємо його матеріали для наукової роботи, у тому числі й студентської, самі до нього дописуємо. Детальніше про все це розповідаємо безпосередньо у розділі.

І на завершення розділу ми подали довідку про часопис *Над Бугом і Нарвою*, який видає Союз українців Підляшшя. Це порівняно молодий двомісячник, що виходить у Більську Підляському, але він встиг вже здобути широку

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

популярність через глибоку заангажованість у справу відродження українства на Північному Підляшші, поновлення українських традицій на Південному Підляшші. На його сторінках є чимало змістовних матеріалів про інші українські етнічні землі у Польщі. Ні один випуск не виходить без інформаційно-аналітичних публікацій про Україну – її сьогодення й минувшину.

Наступна частина тому, як і попереднього, відведена спогадам. Їх суттєво побільшало за рахунок притоку з-поза меж західноукраїнських областей. Характер спогадів той самий, що й був попередньо. Дописувачі висловлюють тугу за рідним краєм, і не лише ті, хто там народився, але й їх нащадки. Висловлюють глибоке розчарування, по-перше, вигнанням з прадідівських земель, а по-друге, тими проблемами, з якими доводилося, а зрештою, доводиться, зустрічатися до сьогоднішнього дня вже на теренах України. Вимагають створення належних можливостей для відвідання місць історичної пам'яті на залишеній малій батьківщині.

В останній частині тому подані п'ять блоків документів. Перший з них – це документи з Фонду *Володимира Кубійовича* в Бібліотеці і Архівах Канади (Volodymyr Kubijovyc Fonds – R 6531-0-8-E – колишня сигнатура MG 31. D203)¹. Тут ми умістили документи, які стосуються діяльності *Українського центрального комітету* (УЦК) і підпорядкованих йому *Українських допомогових комітетів* (УДК), спрямованої на захист безборонного українського населення від терористичних актів з боку польського підпілля і каральних органів німецької окупаційної влади. Залучені нами документи, на нашу думку, спростовують фальшиві звинувачення українців у нібито співпраці з гітлерівцями, на шкоду польському народові. Детальніше про це написано в першому томі *Від депортації до депортації*.

Другий блок складає підбірка документів з Державного архіву в Любліні². З його матеріалів автори вибрали ті, які стосуються, як тепер модно говорити, зачистки тих повітів, з яких масово виселювано українців до УРСР, відповідно ліквідації православ'я там, українського шкільництва, силкування повернути на католицизм і сполонізувати тих українців, які намагалися уникнути депортації з прадавніх своїх земель. Інший мотив, яким керувалися автори проекту при відборі документів для цього блоку, полягав у тому, щоб зібрати документальні докази злочинності акції *Вісла* на холмсько-підляських землях, оскільки нею там було охоплено, за різними даними, до 60 тис. осіб українського і навіть українсько-польського походження. Донедавна, коли заходила мова про акцію *Вісла*, то здебільшого говорилося про надсянців і лемків. Щоправда, ширше про насилля над холмщачами і південними підляшчуками заговорили в останню чверть століття, як рівно ж, про те, що й на Північному Підляшші є *українці-автохтони*.

Далі автори проекту вважали за потрібне залучити до публікації переклади документів з часів Першої світової війни, що стосуються Холщини і Підляшшя, опублікованих у 60-х рр. минулого століття німецькою мовою у Відні чотирьома томами під назвою, яка українською мовою звучала б *Події 1914–1922 років в Україні: їх сенс та історичне значення, видані під редакцією професора Теофіла Горникевича*³.

Це доволі унікальні матеріали. Вони склалися українськими громадсько-політичними діячами або представляють листування державних австро-угорських і німецьких діячів. В Україні, на жаль, ті документи майже невідомі, а вони проливають світло на багато українських проблем, і не лише регіональних, як в нашому випадку – холмсько-підляських.

Наступний блок – це не документи, а фрагменти з книги *Володимира Кубійовича*⁴, яка, на нашу думку, є своєрідною історією українців, які на початку Другої світової війни проживали у т.зв. Генеральній губернії, створеній на території Польської держави, поділеної між гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом на підставі т.зв. *Угоди про дружбу і кордони*, про яку згадано у першому томі нашого дослідження. Книга видана 1975 р. в Чикаго, тобто у США, очевидно не дуже великим накладом. Тому вона вже давно стала бібліографічною рідкістю. Нам пощастило роздобути один примірник в Бібліотеці *Українсько-канадського архіву-музею Альберти*, що міститься в Едмонтоні, столиці провінції. На жаль, ми його на якийсь час втратили. Кілька років тому один з авторів проекту – *Юрій Макар*, перебуваючи у відрядженні в Парижі, відвідав *Наукове товариство імені Тараса Шевченка в Європі*, де отримав інший примірник публікації, яких там залишилось всього два. Практично книгу можна прирівняти до документальних публікацій, тим більше, що у додатку до неї видрукувані документи українською та німецькою мовами. Чому й німецькою, цілком зрозуміло. Ніякий документ не міг з'явитися без його публікації німецькою мовою. Але найголовніша користь від роботи *Володимира Кубійовича* полягає у тому, що вона розвінчує безпідставні звинувачення українців у *зраді, запродавстві*, вже не кажучи про стереотип *українського буржуазного націоналізму*.

Фальшування української дійсності стало характерною ознакою більшовицького режиму з перших днів його існування. Воно, до речі, не змінилося й у наші дні. Особливо це проявляється після падіння режиму *Януковича* і з початком прямої агресії Росії проти України. Під час Другої світової війни і по ній радянська пропаганда зображала справу таким чином, що український визвольний рух суперечить (!?) інтересам українського народу, а його керівники намагалися за продати Україну гітлерівській Німеччині. В нинішні часи – *американському імперіалізмові*.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Повертаючись до публікації, з якої автори проекту друкують фрагменти за згодою НТШ в Європі, ще раз варто підкреслити, що це повинно стати додатковим аргументом у розвінченні облудних звинувачень української сторони щодо створення своєї власної державності. Нещодавній виступ президента Польщі *Броніслава Коморовського* у Верховній Раді України вселяє надію на те, що нам вдасться поступово усунути стереотипи ворожості між українцями та поляками на міжлюдському рівні.

Заручившись згодою вченого секретаря НТШ в Європі (Сарсель, місто-супутник Парижа) *Анни-Марії Довганюк*, автори проекту вирішили опублікувати фрагменти з названої книги, які суттєво сприяють спростуванню домислів про *український національно-визвольний*, зрештою, *державотворчий рух* на теренах етнічних українських земель, що входили до складу міжвоєнної Польщі. Справа у тому, що кожен з народів – *українці і поляки*, які тут проживали, – бачив по війні на них свою *національну державу* і відповідно за неї боровся. Таким чином, ні про яку зраду українців не доводиться говорити. Інша справа, що вимушений «союзник» в особі гітлерівської Німеччини зовсім не збирався підтримувати утворення Української держави. Але, намагаючись втілити у життя свої наміри, просто-напросто використовував безвихідне становище українців, яким фактично доводилося вести боротьбу навіть не на два фронти – проти гітлерівських *окупантів* і проти радянських *визволителів*, а на три, рятуючи українське населення від масового терору з боку польського підпілля.

І в заключення автори проекту вирішили подати матеріали з українських газет міжвоєнного народу, що виходили на території Польщі. Частину тих матеріалів ми отримали від дирекції *Українсько-канадського архіву-музею Альберти*, який утримує доволі значну колекцію українських періодичних видань, що виходили у країнах проживання українців поза межами Радянського Союзу, який нещадно придушував прояви будь-чого національного. З іншого боку, ми заручилися згодою київського науковця *Ігоря Винниченка*, який видав свого часу підбірку з тих газет окремою публікацією⁵. Услід за ним, ми розділили матеріали на дві частини – окремо ті, що стосувалися Підляшшя, і ті, що стосувалися Холмщини. Тут, на вступі, слід зазначити, що українські газети виходили переважно у 20-х рр. минулого століття, бо вже у 30-х польська влада їх закрила, головним чином, за їх нібито *прорадянську спрямованість*. Заперечувати це немає сенсу, бо справді, *перша у світі держава трудящих* намагалася будь-яким чином привернути на свій бік холмсько-підляських українців, над якими постійно чинила насилля Польська держава, а особливо місцева влада. А ті, у свою чергу, шукали підтримки, щоб позбутися того насилля.

Насправді тодішня польська влада поборювала два чинники. По-перше, вона хотіла стримати *ідеологічну експансію* східного сусіда, який намагався

ослабити Польщу. Проте, по-друге, вона старалася не допустити остаточного національного пробудження холмсько-підляських українців і не допустити їх з'єднання з галицькими і волинськими українцями. Отже, лівацькі тенденції прорадянського спрямування справді мали місце в українських виданнях Польщі, особливо на холмсько-підляських землях. Але, рівною мірою, польська влада жорстоко карала їх за прояви українського орієнтування своїх читачів. При чому, неважко здогадатись, що другий мотив був для тодішньої польської влади чи не важливішим.

Ось такі п'ять блоків документів і матеріалів автори проекту пропонують шановним *Читачам*. При цьому, повторимося, вони залучені з метою об'єктивного висвітлення правди про долю холмсько-підляських українців, яка їх спіткала, як і інших українців Закарпаття, у ХХ столітті. Біда українських суспільно-політичних досліджень у минулому полягала в тому, що праці, які публікувалися в Україні, проходили, по-перше, *фільтрацію* крізь сито панівної т.зв. *марксистсько-ленінської ідеології*. А, по-друге, через недоступність до архівних джерел, якщо мова про об'єктивне висвітлення *українського цивілізаційного процесу*. Певною значною мірою відбивалося на тому, що, як правило, українські дослідники публікували свої сентенції з великим запізненням і, зрештою, недостатньо документально аргументованими. Для прикладу, якщо лише говорити про спогади, які є хоч і суб'єктивним, але важливим джерелом висвітлення тих чи інших проблем, то в нашому конкретному випадку за часів існування СРСР ніхто не наважувався оприлюднювати спогади про *трагедію депортацій*, чи то *біженства* 1915 р., чи *евакуації* на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. З того, що нам відомо, певна кількість переселенців такі спогади записала, проте, переважна їх більшість так і залишалася лежати вдома (якщо нащадки їх досі зберігають!). Лише після здобуття Україною незалежності здійснені перші спроби їх оприлюднення. Так виглядає, що не помилимося, вказавши, що першою науковою установою, яка зайнялася збором та опублікуванням спогадів переселенців з Польщі, став *Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України* у Львові, який видав під редакцією професора *Юрія Сливки*, підготовлений зусиллями своїх науковців, крім інших публікацій, окремих томів спогадів закарпатців⁶. Певну кількість спогадів підготували ветерани київської *Холмицини*, частина з яких вийшла у різних виданнях. У нашому другому томі також опубліковано понад шість десятків спогадів. А зараз, у третьому томі ми презентуємо наступну їх групу.

Значно ефективніше було б, якби ці спогади побачили світ, скажімо, півстоліття тому. Це був би важливий аргумент в дискусіях про те, *хто кому більше винен у минулому*. Так чи інакше, *процес очищення*, зокрема у міжлюдських стосунках на рівні *українці-поляки*, мусить колись завершитися обопільним

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

віднайденням того, що нас з'єднує, а не роз'єднує. Хоч би з огляду на нинішню агресію Росії проти України, що загрожує також сусіднім народам, а за великим рахунком, усьому цивілізованому світові.

Підбиваючи підсумки завершення проекту, хочемо ще раз наголосити, що ми глибоко вдячні усім тим, хто впродовж років сприяв і допомагав нам у його реалізації. Публікація здійснена з грифом *Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*, якому нинішнього року виповнюється 140 років. За часів його діяльності в університеті склалися стійкі традиції науково-педагогічної роботи. Ми пишаємося тим, що здійснили свої наміри в рамках наукової роботи одного з найстарших і найвідоміших університетів України. В особі ректора *Степана Мельничука* висловлюємо нашій *Alma Mater* щирі вітання з Ювілеєм і глибоку вдячність за надану можливість надрукувати нашу працю у плані наукової роботи *Університету*.

Разом з тим, наголошуємо також, що наступного року виповнюється 40-річчя плідної діяльності *Канадського інституту українських студій*, який працює у складі *Альбертського університету*. Автори проекту щиро вітають колектив Інституту з нагоди Ювілею, що наближається, а також висловлюють йому глибоку вдячність за підтримку – матеріальну і методичну – у виконанні проекту. Адресуємо нашу подяку колективі Інституту на ім'я його директорів – нинішнього, *Володимира Кравченка*, при якому завершуємо публікацію, і *Зенона Когута*, при якому розпочинали роботу.

У попередніх томах ми висловили глибоку вдячність установам, архівосховищам, книгозбірням України, Канади, Польщі, засобам масової інформації за надання можливості користуватися матеріалами, необхідними для написання тритомника. Ще раз їм дякуємо.

Рівно ж дякуємо українським товариствам в Україні, Польщі, Канаді за сприяння нам у виконанні поставлених перед собою завдань. Впродовж років роботи над проектом ми постійно відчували підтримку з боку товариств *Холмищина* – Волинського (голова – *Микола Онуфрійчук*), Київського (голова – *Степан Романюк*), Львівського (голова – *Володимир Ковалюк*), Рівненського (голова – *Олександр Боровик*), Тернопільського (нинішній заступник голови – *Євген Ярмошевич*). Ми їм щиро дякуємо не лише за те, що вони нам сприяли у виконанні проекту, але, перш за все, за те, що вони дбають про збереження історичної пам'яті *холмсько-підляського люду* у місцях нинішнього проживання.

Зусиллями товариств *Холмищина* відкрито храми, меморіали. Тепер все більше і більше здійснюються заходи, спільні для усіх вихідців з Закерзоння та їх нащадків. При цьому було б гріхом не згадати тих, хто, на жаль, відійшов у вічність, але був серед зачинателів руху за відтворення нашої минувшини у

свідомості ще живих вигнанців з прабатьківських земель та їх нащадків. По-іменно – це *Віктор Ревуха*, перший голова волинської *Холмщини*; *Йосип Романюк* – голова львівської *Холмщини* впродовж 1992–2006 рр., *Іван Банащук* – один з її голів; *Євген Контролевич* – перший голова тернопільської *Холмщини*.

З іншого боку, дякувати Богові, є ряд ветеранів – будителів нашої історичної пам'яті, які незважаючи на вік, продовжують корисну для громади працю. Таким зразком для наслідування може служити постать першого голови львівської *Холмщини* – професора *Леоніда Квітковського*, який продовжує працю не лише як викладач у Львівській політехніці, але й як активіст товариства *Холмщина*.

Автори тритомника висловлюють глибоку вдячність українським організаціям у Польщі, які підтримали наші зусилля наданням матеріалів, порадами, зрештою повною доброзичливістю. Маємо на увазі: *Об'єднання українців у Польщі* та його голову – *Петра Тиму*, його попередників *Юрія Рейта* та *Мирона Кертичака*; *Українське історичне товариство*, очолюване професором *Романом Дроздом*; *Українське товариство*, очолюване доктором *Григорієм Купріяновичем*; *Союз українців Підляшшя* з доктором *Андрієм Артем'юком* на чолі. До речі, діяльність останніх двох товариств стосується безпосередньо піднятої нами проблематики.

Крім того, ми вважали за доцільне зупинитися й на інформативно-аналітичній діяльності двох українських видань у Польщі. Йдеться про тижневик *Наше слово*, який наступного року відзначатиме ювілей 60-ліття. Вихід *Від депортації до депортації* відбувся в роки, коли Редакцію очолює *Ярослав Пристаиш*, з яким авторський колектив доволі тісно співпрацює. Йому і очолюваній ним Редакції наша щира подяка. Дещо пізніше ми налагодили співпрацю з нинішнім редактором підляського двомісячника *Над Бугом і Нарвою* – *Юрієм Гаврилюком*. Далі, в тексті ми намагалися відтворити хоча б у загальних рисах багатогранну діяльність часопису, а його головний редактор надав цінні поради щодо змісту тексту. Наша вдячність обом редакторам.

Окремо хочемо подякувати докторові *Олександрові Колянчукові* з Перемишля. Про нього та його нам допомогу ми детально написали у другому томі. Однак з великим задоволенням повертаємося до постаті цього відомого українського історика в Польщі й тепер. Він, вихідець з *Холмщини*, постійно постачав нам матеріали і давав цінні поради щодо тих чи інших аспектів проблеми, яку ми висвітлювали.

У третьому томі публікуємо документи з польського *Люблинського державного архіву*. Підбірку цих матеріалів нам допоміг здійснити журналіст *Нашого слова* – *Богдан Гук*, за що ми йому дуже вдячні. Наша глибока вдячність також *Анні-Марії Довганюк* з НТШ в Європі та київському науковцеві *Ігореві*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Винниченкові за їх сприяння та згоду на частковий передрук матеріалів з названих вище публікацій.

Неоціненну допомогу нам надавали викладачі Кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького університету у перекладах іноземними мовами частин тексту. Наше велике спасибі доцентам *Валентині Богатирець*, *Віталієві Семенку* та *Олегові Слюсарю*, а також колишнім аспірантам Кафедри міжнародних відносин *Ганні Жовківській* та *Юлії Федів* за здійснені ними переклади. Працівники Кафедри міжнародних відносин Чернівецького університету старалися нам постійно допомагати у вільний від основної роботи час. За ту допомогу ми щиро їм дякуємо. Особливо хочемо подякувати старшій лаборантці *Людмилі Кіян* та лаборантці *Віті Борисевич* за їх невтомну працю над матеріалами третього тому.

Окрема подяка належить нашим офіційним рецензентам – професорам *Романові Дрозду* з Польщі, *Володимирові Сергійчуку* з Києва та *Ігореві Цепенді* з Івано-Франківська.

Ще раз хочемо наголосити, що безмежно вдячні державній установі *Бібліотеці і Архівам Канади* за отримані коштом цієї держави численні копії документів, які дозволили значною мірою здійснити дослідження. Хочемо ще раз щиро подякувати працівникові установи *Миронові Момрикові*, який взяв на себе всі організаційні клопоти для одержання нами необхідних документів. Наша найщиріша вдячність також *Сенаторці* канадського парламенту *Рейнелл Андрейчук*, яка сприяла нам під час зустрічей в Оттаві та інших містах Канади.

Автори тритомника висловлюють найщирішу вдячність львівській фірмі *Гелікон*, яка покрила основні видатки публікації, а її працівники, крім того, допомогли нам у підборі матеріалів, їх опрацюванні, у забезпеченні умов для презентації видання у Львові.

В заключення щиро дякуємо колективові видавництва *Букрек* на чолі з його директором *Дариною Гуз-Максимець* за ту велику працю, яка була вкладена у видання тритомника. Важко когось персонально виділити, але автори найбільше завдали клопотів мовно-літературному редакторові видання *Миколі Максимцю* і програмістові *Ігореві Стусику*. Тому їм не лише дякуємо, але й вибачаємося за нашу прискіпливість.

В останньому, як і в попередніх томах, ми намагалися висловити нашу вдячність багатьом інституціям, окремим науковцям, нашим дописувачам, критикам за їх сприяння у виданні тритомника *Від депортації до депортації*. Цілком зрозуміло, що багатьох назвати поіменно нам не вдалося. Просимо у них вибачення і сподіваємося, що вони нас зрозуміють правильно.

Примітки

1. Volodymyr Kubijovyč Fonds. In: Library and Archives Canada. – R 6531-0-8-E (стара сигнатура – MG 31.D203).
2. Archiwum Państwowe w Lublinie.
3. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe. Bandes I-IV/Von Theophil Hornykiewicz. – Österreich: Ferdinand Berger and Söhne OHG Horn, 1966–1969.
4. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії: 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975.
5. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ століття. Хроніка подій. – Київ: ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги», 1997.
6. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади у трьох томах. Т.3. Спогади / Відп. редактор Юрій Сливка. – Львів: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2002.

WSTĘP

W poprzednich tomach autorzy pisali, iż warunki zmusiły ich do wykroczenia poza granice wyznaczonych ram chronologicznych. Powiedziane przede wszystkim dotyczy tomu drugiego, a teraz i trzeciego. Faktycznie opowieść o Ukraińcach chełmsko-podlaskich, w znacznym stopniu także Nadszańców i Łemków, w tomie poprzednim doprowadzona została do początków stulecia bieżącego. Tom trzeci posiada strukturę poprzedniego, czyli mieści dwa rozdziały badawcze, wspomnienia oraz dokumenty.

Co się zaś tyczy rozdziałów badawczych, to w tomie drugim mówiono o losach Ukraińców, przesiedlonych na tereny Ukrainy podradzieckiej. Część z nich jako *młodzi fachowcy* później rozjechała się po olbrzymich terenach byłego Związku Radzieckiego. To *po pierwsze*. A *po drugie*, inny rozdział dotyczył Ukraińców pozostałych w Polsce i w pełni przeżyłych tragedię akcji *Wisła*, skutki której odczuwają wraz ze swoimi potomkami do dnia dzisiejszego.

Badawcze rozdziały tomu niniejszego dotyczą życia zorganizowanego Chełmian oraz Podlasian z ich potomkami po obu stronach granicy ukraińsko-polskiej. Innymi słowy, autorzy spróbowali pokazać na stronach książki, co robili byli deportowani do Ukrainy aby zachować pamięć o swojej małej ojczyźnie i przekazać ją tym, którzy urodzili się nie tam gdzie mieszała z dziada pradziada. W rozdziale drugim spróbowano natomiast odtworzyć *organizację społeczną Chełmian i Podlasian* pozostałych w Polsce. Oczywiście nie byłoby uczciwym pisać, komu było trudniej – czy tym, którzy trafili niby do swojego państwa, czy tym, którzy pozostali w obcym, za tamtych czasów *wrogim* w stosunku do nich kraju. Życie jednak udowodniło, iż ci i inni przeżyli nieprzewidywalne trudności. Jednak, prawdę mówiąc, pozostali w Polsce Ukraińcy pod względem życia *zorganizowanego* bodaj formalne zdobyli jakąś aluzję swojej *odrębności*. Pojawiły się ukraińska gazeta *Nasze słowo* oraz *Ukraińskie towarzystwo społeczno-kulturalne*. To była połowa lat 50. ubiegłego wieku. Czegoś podobnego na Ukrainie podradzieckiej nie mogło być w zasadzie, dlatego że władza komunistyczna bała się jak ognia tego, co nazywała *nacjonalizmem ukraińskim*. Jakakolwiek próba powołania organizacji niekontrolowanych przez Partię Komunistyczną była bezwzględnie zwalczana. Odpowiednio o nijakim życiu zorganizowanym przybyszy z Polski nie mogło być mowy w warunkach nie-

uknionego pressingu ideologicznego pomnożonego na codzienne poszukiwania możliwości egzystencji fizycznej.

Odpowiednio do pomysłu autorzy rozdział pierwszy nazwali *Organizacje społeczne przesiedleńców oraz ich potomków na Ukrainie*. W tym rozdziale przede wszystkim autorzy ukazali swoją wizję przesłanek pojawienia się i charakteru działalności organizacji przesiedleńczych stworzonych już w Ukrainie niepodległej, w tym i w poszczególnych obwodach. Autorzy uważają, że byłoby z ich strony nieuczciwym oceniać działalność poszczególnych towarzystw w obwodach Ukrainy przez pryzmat – kto lepiej pracuje, a kto gorzej. W swoich czasach była taka błędna praktyka systemu radzieckiego – jednych wychwalać, innych ganić i zmuszać do naśladowania pierwszych. Autorzy rozumieją, iż organizacje społeczne Chełmian, Podlasiów, jak również Nadszańców, Łemków, czy też wywodzących się z powiatu lubaczowskiego (istnieje taka struktura we Lwowie), albo nawet dzisiejsze *Zjednoczenie Zakerzońców* – działają oczywiście na *zasadach społecznych*, robią to, co mogą, i to, co potrafią. Oczywiście wszyscy razem robią nadzwyczaj korzystną sprawę – chronią pamięć o swoich ziemiach praojcowskich oraz przekazują swoim potomkom rozumienie tego jakiego są pochodzenia.

W taki sposób opowiedzieliśmy o działalności towarzystw *Chełmszczyzna* w obwodach wołyńskim, kijowskim, lwowskim, rówieńskim oraz tarnopolskim. Tu, naszym zdaniem, są pewne cechy szczególne. Przede wszystkim, formalnie na Ukrainie powinnyby działać 16 takich organizacji w 14 obwodach na czele z jednym centrum. W rzeczywistości autorzy dysponują materiałami jedynie o działalności towarzystw wyżej wymienionych. Próbowano zjednoczyć je pod wspólnym dowództwem. W roku 1998 założono *Ogólnoukraińską organizację społeczną „Kongres Ukraińców Chełmszczyzny i Podlasia”*, która to przygotowała szereg dokumentów. Jednak do rzeczywistego zjednoczenia ruchu, prawdę mówiąc, nie doszło. Oczywiście w czasach dzisiejszych lepiej pójść drogą zjednoczenia wysiłków w ogólnopresiedleńczym wymiarze na wzór *Zjednoczenia Zakerzońców*. To, w swojej kolejności, przyniesie więcej korzyści. Jeszcze raz podkreślimy – nie nasza sprawa krytykować to, co zrobiono. Byłoby to niewdzięcznym zajęciem.

Każde z towarzystw, o których mówiliśmy, posiada swoje dokumenty założycielskie, odpowiednio z jakimi kształtuje swoją działalność. Wszyscy bez wyjątku troszczą się, w miarę możliwości, o zachowanie nabytków swoich przodków w życiu narodowym oraz religijnym, kulturze, byciu itp. Z tego powodu publikują materiały, przeprowadzają konferencje, akademie pamięci, apelują do centralnych i lokalnych organów władzy z wymogami rozwiązania tych lub innych problemów, jakich w ciągu siedemdziesięciu lat zebrało się dość dużo. Organizują, co dość ważne, wyjazdy na swoją ojcowiznę, przeważnie do miejsc *pamięci narodowej*.

WID DEPORTACJI DO DEPORTACJI

Stosownie życia zorganizowanego Ukraińców pozostałych w Polsce autorzy usiłowali napisać przede wszystkim o strukturach o zakresie ogólnopolskim oraz bezpośrednio zaangażowanych w sprawach Ukraińców chełmsko-podlaskich. Nie omineli autorzy i ukraińskich zasobów masowego przekazu. Oczywiście opowieść rozpoczęta z informacji o *Zjednoczeniu Ukraińców w Polsce* (ZUP) wywodzącego się z *Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego* (UTSK). Została podana informacja również o nim. Towarzystwo to w warunkach ówczesnej PRL, w połowie lat 50. ubiegłego wieku, okazało się pierwszym i jedynym zarodkiem organizacji społecznej Ukraińców, co prawda pod surową kontrolą ze strony *władzy ludowej*, kierowanej jak i w innych ówczesnych krajach socjalistycznych, przewodnią i kierowniczą siłą w postaci partii komunistycznych w przypadku Polski *Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą* (PZPR).

Działa w Polsce *Ukraińskie Towarzystwo Historyczne*. Ono wśród organizacji ukraińskich jest bodajże najmłodszym, a ze względu na ilość członków niezbyt duże. Jednak prowadzi ważną pracę zachowania *identyczności ukraińskiej*. Między innymi, do skarbonki jego działalności wnoszą niemały wkład właśnie przedstawiciele Ukraińców chełmsko-podlaskich. Towarzystwo, mimo swojej nieliczebności, prowadzi dość szeroką działalność oświatową oraz naukową. Jest zrozumiałym, iż autorzy projektu nie mogli ominąć takiej ogólnopolskiej organizacji.

Następnie autorzy zwrócili się do organizacji działających bezpośrednio w płaszczyźnie podjętego przez nich problemu oraz bazując się na chełmsko-podlaskich terenach. Chodzi to o *Ukraińskim Towarzystwie* (UT) z siedzibą w Lublinie i *Związek Ukraińców Podlasia* (ZUP) z siedzibą w Bielsku Podlaskim. Z działalnością pierwszego autorzy są dość obeznani, niejednokrotnie brali udział w zorganizowanych przez niego spotkaniach naukowych oraz innych imprezach. Z innym bezpośrednim szerokich kontaktów posiadamy niewiele. Tym nie mniej, ono często przeprowadza te lub inne spotkania wspólnie z *Ukraińskim Towarzystwem*, w jakich my uczestniczymy. Jednak, my rzetelnie obserwujemy wielokierunkową działalność *Związek Ukraińców Podlasia*. Na stronach naszej pracy staraliśmy się pokazać jego rolę w sprawie *odrodzenia ukraiństwa* na Północnym Podlasiu po dziesięcioleciach niepamięci.

Autorzy usiłowali pokazać należycie rolę oraz znaczenie ukraińskich środków masowego przekazu dla życia mniejszości narodowej w Polsce, dla poparcia ukraiństwa na świecie, przede wszystkim nieskończonej walki Ukraińców o własną państwowość. Powszechnie wiadomo, że z roku 1956 ukazuje się tygodnik ukraiński *Nasze Słowo*, z którym autorzy podtrzymują stałe kontakty. Korzystamy z jego materiałów dla pracy naukowej, w tym i studenckiej, sami publikujemy w nim artykuły. Dokładniej o tym opowiadamy bezpośrednio w rozdziale.

A na zakończenie rozdziału podaliśmy informację o dwumiesięczniku *Nad Buhom i Narwoju*, wydawanym przez *Związek Ukraińców Podlasia*. To względnie młode wydanie, ukazujące się w Biesku Podlaskim. Tym nie mniej zdążyło już uzyskać szeroką popularność przez głębokie zaangażowanie się do sprawy odrodzenia ukraińkości na Północnym Podlasiu, odnowienia ukraińskich tradycji na Południowym Podlasiu. Na jego stronach da się przeczytać sporo treściowych materiałów o innych ukraińskich ziemiach etnicznych w Polsce. Żadne wydanie czasopisma nie ukazuje się bez informacyjno-analitycznych publikacji o Ukrainie jej teraźniejszości, jak również przeszłości.

W następnej części tomu, jak i poprzedniego, umieszczono wspomnienia. Ilość ich wzrosła dlatego, że więcej ich nadeszło ze wschodnich obwodów Ukrainy. Charakter wspomnień jest taki sam jak w poprzednim tomie. Ich autorzy tęsknią za ojczystym krajem. Cechuje go to, że tęsknotę wyrażają nie tylko bezpośrednie wygnańcy, lecz również ich potomkowie. Wyrażają głębokie rozczarowanie, po pierwsze, wypędzeniem z ziem praojczystych. A po drugie, problemami, z jakimi byli zmuszeni stale borykać się, tak w Polsce, jak i po przesiedleniu do Ukrainy. Wymagają należytych możliwości dla zwiedzania miejsc pamięci narodowej na pozostawionych ziemiach.

W ostatniej części tomu podaliśmy pięć bloków dokumentalnych. Pierwszy z nich – to dokumenty z Funduszu *Wołodymyra Kubijowycza* w Bibliotece i Archiwach Kanady (Volodymyr Kubijovyč Fonds – R 6531-0-8-E – dawna sygnatura MG 31.D 202)^{1*}. Podaliśmy dokumenty dotyczące się działalności *Ukraińskiego Centralnego Komitetu* (UCK) oraz podporządkowanych mu *Ukraińskich Pomocniczych Komitetów* (UPK), skierowanej na obronę bezbronnej ludności ukraińskiej przed aktami terrorystycznymi ze strony podziemia polskiego i organów karalnych niemieckich władz okupacyjnych. Naszym zdaniem, załączone dokumenty obalają fałszywe zarzuty wobec Ukraińców za rzekomą współpracę z hitlerowcami na szkodę narodowi polskiemu. O tym szczegółowo napisaliśmy w tomie pierwszym *Od deportacji do deportacji*.

Następny blok składa się z wybranych dokumentów z Archiwum Państwowego w Lublinie². Z materiałów Archiwum autorzy wybrali mające stosunek do oczyszczenia powiatów Lubelszczyzny od resztek ludności ukraińskiej masowo wywożonej do USRR, likwidacji tam obrzędu prawosławnego, szkolnictwa ukraińskiego, dążenia nawrócenia do kościoła rzymsko-katolickiego oraz polonizacji Ukraińców usiłujących uniknąć deportacji ze swoich ziem praojczystych. Inny motyw autorów projektu przy selekcji dokumentów dla tego bloku polegał na tym, by znaleźć dokumentalne dowody przestępczości akcji *Wisła* na ziemiach chełmsko-podlaskich.

* Patrz przypisy do *Wstępu* w języku ukraińskim.

WID DEPORTACJI DO DEPORTACJI

Akcja ta ogarnęła według posiadanych przez nas danych około 60 tys. osób ukraińskiego, a nawet pochodzenia polsko-ukraińskiego. Jeszcze nie tak dawno uważano, że tą zbrodniczną akcją były ogarnięte tereny lemkowski oraz nadszańskie. Co prawda, szerzej o gwałcie nad Chełmianami i południowymi Podlasianami prowadzono badania w ostatnim ćwierćwieczu, a równoległe i o tym, iż na Północnym Podlasiu istnieją *Ukraińcy autochtoni*.

Dalej autorzy projektu uważali za słuszne załączyć do publikacji tłumaczenia dokumentów z czasów I. wojny światowej dotyczące Chełmszczyzny i Podlasia, opublikowanych w latach 60-ych ubiegłego wieku w języku niemieckim w Wiedniu w czterech tomach, pod tytułem, który na język polski możnaby przetłumaczyć jak *Wydarzenia z lat 1914–1922 na Ukrainie: ich sens oraz znaczenie dziejowe*. Redaktorem wydania wystąpił profesor *Teofil Hornykewycz*³.

To są dość unikalne materiały. Ich sporządzali ukraińscy działacze społeczno-polityczni lub przedstawiają korespondencję państwowych działaczy austro-węgierskich oraz niemieckich. Niestety, na Ukrainie te dokumenty prawie nie są znane. One, tym nie mniej, ukazują wiele problemów ukraińskich, nie tylko regionalnych jak w naszym przypadku – chełmsko-podlaskich.

Następny blok – to nie dokumenty, lecz fragmenty z książki *Wołodymyra Kubijowycza*⁴, która, naszym zdaniem, przedstawia dziejopis Ukraińców zamieszkałych na początku II Wojny światowej w tzw. Gubernii Generalnej, utworzonej na części terytorium Polski, podzielonej między Niemcami hitlerowskimi a Związkiem Radzieckim na podstawie znanej *Umowy o przyjaźni i granicach*, o której pisaliśmy również w tomie pierwszym. Książka ukazała się w roku 1975, w USA, oczywiście nie dużym nakładem. Dlatego już dawno stała się rzadkością bibliograficzną. Autorzy uzyskali egzemplarz w Bibliotece *Ukraińsko-Kanadyjskiego Archiwum Muzeum Alberty* w stolicy prowincji Edmonton. Niestety, autorzy na pewien czas stracili go. Kilka lat temu jeden z autorów – *Jurij Makar*, będąc z delegacją w Paryżu, zwiedził *Naukowe Towarzystwo Tarasa Szewczenki w Europie*, gdzie uzyskał inny egzemplarz publikacji, których, jak się okazało, pozostało tam tylko dwa. Książkę faktycznie można uważać za publikację dokumentalną, tym bardziej, iż w dodatku do niej zostały wydrukowane dokumenty w języku ukraińskim i niemieckim. Dlaczego w niemieckim, wpelni zrozumiało. Żaden dokument nie mógł ukazać się bez publikacji jego wersji niemieckojęzycznej. Najważniejsza korzyść pracy *Wołodymyra Kubijowycza* polega na tym, iż autor niweluje niezasadnione oskarżenia Ukraińców o *zdradę, zaprzedaństwo*, nie mówiąc już o stereotypie *ukraińskiego nacjonalizmu burżuazyjnego*.

Fałszowanie rzeczywistości ukraińskiej stało się cechą charakterystyczną reżimu bolszewickiego od pierwszych dni jego istnienia. Między innymi, nie zmieniło się ono do dnia dzisiejszego. Uwypukliło się po upadku rządów *Janukowycza* i

bezpośredniej agresji Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie. Podczas II. wojny światowej oraz po niej propaganda radziecka naświetlała sprawę w taki sposób, iż ukraiński ruch wyzwolenczy nie odpowiadał interesom narodowym Ukraińców, a jego dowódcy usiłowali zaprzedać Ukrainę Niemcom hitlerowskim. W czasie obecnym – *imperializmowi amerykańskiemu*.

Wracając do publikacji, z której autorzy projektu drukują fragmenty za zgodą NTSz w Europie, należy jeszcze raz podkreślić, iż to ma zostać dodatkowym argumentem w wykryciu fałszywych zarzutów pod adres strony ukraińskiej wobec ukształtowania swojej własnej *państwowości*. Niedawne przemówienie Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego w Verchownej Radzie Ukrainy żywi nadzieję, że krok po kroku uda się usunąć stereotypy wrogości między Ukraińcami a Polakami na poziomie międzyludzkim.

Autorzy projektu, uzyskując zgodę sekretarza uczonego NTSz w Europie (Sarsel, miasto satelita Paryża) *Anny-Marii Dowhaniuk*, właśnie publikują fragmenty z tej książki, które pomagają w wykryciu domysłów o ukraińskim *ruchu narodowo-wyzwoleńczym*, jak również *ruchu państwowotwórczym* na terenach ukraińskich ziem etnicznych, wchodzących w skład Polski międzywojennej. W istocie rzeczy, każdy z narodów – *Ukraińcy* i *Polacy* – tu zamieszkałych, przewidywał po wojnie na nich swoje *państwo narodowe* i odpowiednio walczył o niego. W takim razie o żadnej zdradzie Ukraińców nie może być mowy. Rzecz inna, wymuszony „sojusznik” w postaci Niemiec hitlerowskich zupełnie nie miał zamiaru popierać ukształtowanie *państwa ukraińskiego*. Zamierzał jedynie urzeczywistnić swoje plany wielkomocarstwowe korzystając z rozpaczliwej sytuacji Ukraińców, zmuszonych walczyć nawet nie na dwa fronty – przeciwko *najeźdźcom* hitlerowskim, jak również *wyzwolicielom* radzieckim, a faktycznie na trzy, ratując ludność ukraińską przed masowym terrorem ze strony podziemia polskiego.

Na zakończenie do tej części tomu autorzy dołączyli materiały z gazet ukraińskich czasów międzywojennych, ukazujących się na terytorium Polski. Uzyskaliśmy częściowo te materiały z zasobów *Ukraińsko-Kanadyjskiego Archiwum Muzeum Alberta* utrzymującego dość sporą kolekcję periodyków ukraińskich, wychodzących w krajach zamieszkania Ukraińców poza granicami ówczesnego Związku Radzieckiego, bezwzględnie zwalczającego objawy czegoś narodowego. Z innej strony uzyskaliśmy zgodę kijowskiego uczonego *Ihora Wynnyczenki*, który opublikował w swym czasie część owych materiałów w oddzielnej książce⁵. W ślad za nim, podzieliliśmy materiały na dwie części – oddzielnie dotyczące Podlasia, a oddzielnie dotyczące Chełmszczyzny. Tu, na wstępie należy zaznaczyć, że gazety ukraińskie ukazywały się przeważnie w latach 20. ubiegłego wieku, ponieważ w latach 30. władze polskie zamknęły je pod zarzutem ich rzekomego *skierowanie prosovieskiego*. Zaprzeczać nie ma sensu, bo naprawdę *pierwsze na świecie pań-*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

stwo pracujących próbowało na wszelki sposób nawrócić na swoją stronę Ukraińców chełmsko-podlaskich, nad jakimi stałe czyniło przemoc państwo polskie, a przeważnie władze lokalne. Ujarzmieni Ukraińcy szukali poparcia w wyzwoleniu od tej przemocy.

Tak naprawdę ówczesne władze polskie zwalczały *dwa czynniki*. Po pierwsze, one usiływały wstrzymać *ekspansję ideologiczną* sąsiada wschodniego, próbującego osłabić Polskę. Jednak, po drugie, one usiływały nie dopuścić do *ostatecznego obudzenia narodowego* Ukraińców chełmsko-podlaskich i nie dopuścić ich zjednoczenia z Ukraińcami galicyjskimi oraz wołyńskimi. W taki sposób tendencje lewackie skierowania proradzieckiego tak naprawdę istniały w wydaniach ukraińskich w Polsce, szczególnie na ziemiach chełmsko-podlaskich. Władze polskie w jednakowym stopniu karały ich bezwzględnie za objawy *ukraińskiej orientacji* swoich czytelników. Nie trudno się domyślić, że ta druga motywacja dla ówczesnych władz polskich była ważniejszą.

Takie oto pięć bloków dokumentów i materiałów autorzy projektu proponują szanownym *Czytelnikom*. Powtórzymy, te dokumenty wraz z materiałami zostały załączone w celu obiektywnego ukazania prawdy o losach chełmsko-podlaskich i całego Zakerzonia Ukraińców w XX wieku. Biedą ukraińskich badań społeczno-politycznych w przeszłości było to, iż badania publikowane na Ukrainie, po pierwsze, musiały przejść *filtrację* przez sito panującej tzw. *ideologii marksistowsko-leninowskiej*. Drugą przeponą na drodze badawczej była niedostępność materiałów archiwalnych, jeżeli mowa o ukazaniu obiektywnym *ukraińskiego procesu cywilizacyjnego*. Wskutek tego badacze ukraińscy wydawali swoje prace z wielkim opóźnieniem, zresztą niedostatecznie argumentowane dokumentalnie. Dla przykładu, jeżeli mówić tylko o wspomnieniach, które są subiektywnym, ale ważnym źródłem wyjaśnienia tych lub innych problemów. W naszym konkretnym przypadku – w czasach istnienia ZSRR nikt nie odważył się publikować wspomnienia o *tragedii deportacji – bieżenstwa* roku 1915 czy też *ewakuacji* na podstawie Umowy od 9 września roku 1944. Autorzy dysponują informacją, że pewna liczba przesiedleńców takie wspomnienia sporządziła. Jednak przeważna ich większość pozostała w domu (jeżeli potomkowie chronią!). Tylko po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości poczyniono pierwsze kroki w kierunku ich wydania. O ile się orientujemy, pierwszą instytucją naukową zaangażowaną w zebranie oraz opublikowanie wspomnień przesiedleńców z Polski okazał się *Instytut Ukrainoznawstwa imienia Iwana Krepiakewycza* NAN Ukrainy we Lwowie, który wydał pod redakcją profesora *Jurija Sływki*, poza innymi publikacjami, oddzielny tom wspomnień zakerzońców⁶. Pewną liczbę wspomnień sporządzili weterani kijowskiej *Chelmszczyzny*, częściowo opublikowanych w różnych wydaniach. W naszym drugim tomie również opublikowano ponad 60 wspomnień. Teraz w ostatnim tomie przedstawiamy następną ich grupę.

Bez wątpienia, opublikowanie owych wspomnień pół wieku temu byłoby znacznie pożyteczniejszym jako ciężki argument w dyskusjach *kto komu więcej zawinił w przeszłości*. Tak lub inaczej *proces oczyszczenia* w naszym przypadku w stosunkach międzyludzkich w płaszczyźnie *Ukraińcy-Polacy* musi doprowadzić do wzajemnego odnalezienia tego, co nas jednoczy, a nie różni. Bodajże ze względu na dzisiejszą agrecję Rosji przeciwko Ukrainie zagrażającą również narodom sąsiadującym, a szerzej mówiąc, całemu światowi cywilizowanemu.

Podsumowując zakończenie projektu chcielibyśmy jeszcze raz nadmienić, że jesteśmy z całego serca wdzięczni wszystkim tym, kto w ciągu wielu lat sprzyjał i pomagał nam w jego realizacji. Publikacja została urzeczywistniona pod patronatem Czernowieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Jurija Fed'kowycza, obchodzącego w roku bieżącym 140-lecie swojej działalności. Za czas od założenia w Uniwersytecie ukształtowały się stałe tradycje pracy naukowo-dydaktycznej. Szczycimy się tym, że urzeczywistniliśmy swoje plany w ramach prac naukowych jednej z najstarszych i znanych uczelni Ukrainy. W osobie rektora *Stepana Melnyczuka* wyrażamy naszej *Alma Mater* serdeczne pozdrowienia z powodu Jubileuszu oraz głęboką wdzięczność za umożliwienie opublikowania naszej pracy w ramach planów prac naukowych *Uniwersytetu*.

W przyszłym roku obchodzi swoje 40 lecie *Kanadyjski Instytut Ukraińskich Studiów* działający w składzie *Uniwersytetu Albertyjskiego*. Autorzy projektu serdecznie witają pracowników z powodu zbliżającego się Jubileuszu, a także wyrażają głęboką wdzięczność za poparcie, tak finansowe, jak również metodyczne w realizacji projektu. Adresujemy naszą wdzięczność dla Instytutu na imię jego *dyrektorów* – czynnego, *Wołodymyra Krawczenki*, przy którym kończymy publikację, oraz *Zenona Kohuta*, przy którym zaczynaliśmy naszą pracę.

W poprzednich tomach autorzy wyrazili głęboką wdzięczność zakładom, archiwizbioniom, bibliotekom Ukrainy, Kanady, Polski, środkom masowego przekazu za stworzenie możliwości korzystania z materiałów niezbędnych dla wykonania trzynomowego dzieła. Jeszcze raz im serdecznie dziękujemy.

Dziękujemy również towarzystwom ukraińskim w Ukrainie, Polsce, Kanadzie za wspieranie nas w wykonaniu postawionych przed sobą zadań. W ciągu lat pracy nad projektem stale odczuwaliśmy wsparcie ze strony towarzystw *Chelmszczyzna* wołyńskiego (prezes – *Mykoła Onufrijczuk*), kijowskiego (prezes – *Stepan Romaniuk*), lwowskiego (były – *Wołodymyr Kowaluk*), rówieńskiego (prezes – *Ołeksandr Borowyk*), tarnopolskiego (obecny zastępca prezesa – *Jewhen Jarmoszewycz*). Serdecznie im dziękujemy za wsparcie naszej pracy, a głównie – za zachowanie pamięci dziejowej *chelmsko-podlaskiego ludu* w miejscach dzisiejszego zamieszkania.

WID DEPORTACIЇ DO DEPORTACIЇ

Dzięki wysiłkom towarzystw Chełmszczyzna otwarto świątynie, memoriały. Obecnie coraz więcej odbywa się akcji, wspólnych dla wszystkich wychodźców z Zakerzonii i ich potomków. Byłoby niesprawiedliwym nie wspomnieć o tych, którzy niestety odeszli w inny świat, ale dość dużo zrobili dla odtworzenia naszej przeszłości w świadomości jeszcze żywych wygnańców z ziem praojczystrych oraz ich potomków. Wymienimy *Wiktora Rewuchę* pierwszego prezesa wołyńskiej *Chełmszczyzny*, *Josypa Romaniuka* prezesa lwowskiej *Chełmszczyzny* w latach 1992-2006, *Iwana Banaszczuka* – jednego z prezesów tej samej organizacji, *Jewhena Kontrolewycza* – pierwszego prezesa tarnopolskiej *Chełmszczyzny*.

Dzięki Panu Bogu, dalej żyją weterani budziciele naszej pamięci historycznej, którzy nie patrząc na własne lata kontynuują korzystną dla społeczności pracę. Takim wzorcem dla naśladowania może służyć postać pierwszego prezesa lwowskiej *Chełmszczyzny* profesora *Leonida Kwitkowskoho* nadal kontynuującego pracę zawodową na Politechnice Lwowskiej, pełniąc jednocześnie funkcje społeczne w towarzystwie *Chełmszczyzna*.

Autorzy dzieła wyrażają szczerze podziękowania organizacjom ukraińskim w Polsce popierającym nasze wysiłki materiałami badawczymi, poradami i ogółem pełną życzliwością. Mówimy o: *Zjednoczeniu Ukraińców w Polsce* i jego prezesie *Piotrze Tymie*, jego poprzednikach *Jerzym Rejcie* oraz *Mironie Kertyczaku*; *Ukraińskim Towarzystwie Historycznym* na czele z profesorem *Romanem Drozdem*; *Ukraińskim Towarzystwie* z doktorem *Grzegorzem Kuprianowiczem* na czele; *Związkiem Ukraińców Podlasia* z prezasem doktorem *Andrzejem Artemiukiem*. Między innymi, działalność ostatnich dwu towarzystw dotyczy bezpośrednio kwestii naszych badań.

Autorzy uznali za docelowe zwrócić również uwagę na informacyjno-analityczną działalność dwu ukraińskich periodyków. Najpierw o tygodniku *Nasze Słowo* obchodzącego w przyszłym roku Jubileusz 60-lecia. Publikacja *Od deportacji do deportacji* przypadła na lata kierowania Redakcją czasopisma przez *Jarosława Prystasza*, z którym autorzy stale współpracują. Jemu oraz Redakcji nasze serdecznie podziękowanie. Nieco później zapoczątkowaliśmy współpracę z obecnym redaktorem naczelnym dwumiesięcznika podlaskiego *Nad Buhom i Narwoju Jerzym Hawrylukiem*. W tomie staraliśmy się odtworzyć bodaj ogólnikowo wielostronną działalność czasopisma. Jego redaktor wytyczył autorom cenne uwagi dotyczące naszego tekstu. Nasze serdeczne podziękowania dla obu redaktorów.

Pragniemy oddzielnie podziękować doktorowi *Aleksandrowi Kolańczukowi* z Przemyśla. O nim i jego pomocy dla nas pisaliśmy w tomie drugim. Jednak z ogromną satysfakcją powracamy do postaci tego znanego historyka ukraińskiego w Polsce. Z pochodzenia uczonego Chełmianin stale dostarczał nam materiały badawcze oraz dawał cenne porady stosownie tych lub innych aspektów problemu naszego zainteresowania.

W trzecim tomie autorzy podali szereg dokumentów z *Archiwum Państwowego w Lublinie*. W wyborze tych materiałów pomógł nam dziennikarz *Naszego Słowa Bohdan Huk*, za co jesteśmy bardzo wdzięczni. Nasza głęboka wdzięczność należy się również dla *Anny-Marii Dowhaniuk* z NTSz w Europie oraz kijowskiemu uczonemu *Ihorowi Wynnyczenko* za ich wsparcie i zgodę na częściowy przedruk materiałów z wyżej wymienionych publikacji.

Stale odczuwaliśmy nieocenioną pomoc ze strony pracowników Katedry Współczesnych Języków Obcych i Tłumaczenia Wydziału Historii, Politologii i Stosunków Międzynarodowych Czernowieckiego Uniwersytetu. Nasze podziękowania dla docentów *Walentyny Bohatyreć*, *Witalija Semenki* oraz *Oleha Slusara*, jak również dla byłych doktorantów Katedry Stosunków Międzynarodowych *Hanny Żowkowskiej* i *Julii Fediw*. Stałą pomoc nam świadczyli członkowie Katedry Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu, za co im również serdecznie dziękujemy. Nasza oddzielna wdzięczność laborantkom *Ludmyle Kijan* i *Wicie Borysewycz* za ich nieustrudzoną pracę z materiałami trzeciego tomu.

Oddzielna wdzięczność należy się naszym recenzentom profesorom *Romanowi Drozdowi* z Polski, *Wołodymyrowi Serhijczukowi* z Kijowa oraz *Ihorowi Cependzie* z Iwano-Frankiwska.

Pragniemy jeszcze raz wyrazić naszą bezgraniczną wdzięczność *Bibliotece i Archiwom Kanady* za nadanie nam kosztem tego kraju wielkiej ilości kopii dokumentów zezwalających w znacznym stopniu na przeprowadzenie badania. Chcielibyśmy również jeszcze raz podziękować pracownikowi zakładu *Myronowi Momrykowi* za jego trud organizacyjny dla dostarczenia nam niezbędnych dokumentów. Nasza głęboka wdzięczność także *Senatorce* parlamentu kanadyjskiego *Raynell Andreychuk* sprzyjającej nam podczas spotkań w Ottawie oraz innych miastach Kanady.

Autorzy wyrażają najserdeczniejszą wdzięczność lwowskiej firmie *Helikon* za podstawowe pokrycie kosztów publikacji, a jej pracownikom, oprócz tego, za wybór materiałów, ich opracowanie, umożliwienie prezentacji druków we Lwowie.

Podsumowując pragniemy serdecznie podziękować pracownikom Wydawnictwa *Bukrek* na czele z dyrektorem *Daryną Tuz-Maksymec* za wielką pracę włożoną w trzytomową publikację. Trudno jest nam kogoś wyodrębnić osobiście, jednak autorzy najwięcej dokuczali redaktorowi *Mykole Maksymciowi* oraz programiście *Ihorowi Stusykowi*. Dlatego im nie tylko dziękujemy, ale również przepraszamy ich za naszą dokuczliwość.

Tak w ostatnim, jak i w poprzednich tomach staraliśmy się wyrazić naszą wdzięczność wielu instytucjom, poszczególnym uczonym, naszym korespondentom, krytykom za ich poparcie naszych wysiłków. Naturalnie, wielu z nich wymienić poimienne nie udało się. Przepraszamy ich za to spodziewając się, że zrozumieją nas należycie.

ВВЕДЕНИЕ

В предыдущих томах мы писали, что обстоятельства вынудили нас выйти за ранее установленные хронологические рамки. Сказанное особенно касается второго, а теперь уже и третьего томов. Фактически рассказ о холмско-подляшских украинцах, в значительной мере также о надсанцах и лемках, во втором томе мы довели до начала нынешнего века. Третий, заключительный том, по своей структуре, напоминает предыдущий. Соответственно, здесь имеются два исследовательских раздела, воспоминания и документы.

Что касается исследовательских разделов, то во втором томе рассказано о судьбе украинцев, волею судьбы оказавшихся на территории советской Украины. Часть из них, как молодые специалисты, разъехались впоследствии по неоглядным просторам бывшего Советского Союза. Это – во-первых. А, во-вторых, он касался также тех из них, кто остался в Польше и сполна пережил трагедию акции *Висла*, последствия которой тяготеют над ними и их потомками до настоящего времени.

Исследовательские разделы последнего тома касаются организованной жизни холмщачков и подляшчуков, с их потомками с обеих сторон украинско-польской границы. Иными словами, авторы сделали попытку показать на страницах книги, чем занимаются бывшие депортированные в Украину для того, чтобы сохранить память о своей малой родине и передать ее тем, кто родился уже не там, где они проживали с давних времен. Этому посвящен первый раздел. Во втором разделе авторы попытались отобразить общественную организованность, опять-таки, наших земляков, оставшихся в Польше. Очевидно, не было бы корректным писать, кому было труднее – тем, кто будто бы попал в свою страну, или тем, кто остался в чужом, по тем временам враждебном к ним государстве. Жизнь показала, что те и другие пережили невероятные испытания. Что касается организованной жизни, то оставшиеся в Польше, хотя бы формально получили какой-то намек на признание своей национальности. Появилась украинская газета *Наше слово* и *Украинское общественно-культурное товарищество*. Была середина 50-х гг. прошлого века. Ничего подобного в советской Украине принципиально не могло быть потому, что коммунистическая власть боялась как огня того, что именовала *украинским национализмом*. Любая попытка создания организаций, неподконтрольных Коммунистической партии, беспощадно наказывалась. То, о какой же организованной жизни прибывших из Польши переселенцев могла идти речь в условиях жестокого

идеологического пресса, умноженного на ежедневные поиски возможностей выжить физически.

В соответствии с замыслом, авторы озаглавили первый раздел *Общественные организации переселенцев и их потомков в Украине*. В нем прежде всего изложили свое видение предпосылок возникновения и характер деятельности земляческих организаций переселенцев, возникших уже в независимой Украине. В тексте раздела мы написали, что с нашей стороны было бы некорректно говорить о том, что некоторые из обществ работают хорошо, а иные нет. Была такая порочная практика советской системы – одних восхвалять, а других хаять и вынуждать их брать пример с первых. Мы понимаем, что общественные организации то ли холмщакоев с подляшукими, то ли надсанцев или лемков, либо выходцев с Любачивщины (есть такая во Львове), или нынешнее *Объединение закерзонцев* – работают действительно *на общественных началах*, делают, что могут, и то, что умеют. Все, вместе взятые, делают чрезвычайно полезную работу – берегут память о своих прадедовских землях и передают потомкам понимание того, какого они происхождения.

Итак, мы рассказали о деятельности обществ *Холмщина* в Волынской, Киевской, Львовской, Ривненской и Тернопольской областях. Здесь, по нашему мнению, имеются определенные нюансы. Прежде всего, формально в Украине должно бы действовать 16 таких организаций, в 14 областях во главе с единым центром. В действительности, мы располагаем материалами только о деятельности организаций в вышеназванных областях. Была попытка объединить их под общим руководством. В 1998 г. создана *Всеукраинская общественная организация «Конгресс украинцев Холмщины и Подляшья»*, которая подготовила ряд документов. Но до фактического объединения движения, откровенно говоря, не дошло. Возможно, в наше время лучше сконцентрировать усилия на базе *Объединения закерзонцев*. От этого, вполне очевидно, было бы больше пользы. Еще раз повторимся – не наше дело критиковать то, что сделано. Это было бы неблагодарным занятием.

Каждое из обществ, о котором мы говорили, имеет свои установочные документы, в соответствии с которыми работает. Все, без исключения, заботятся, в силу возможностей, о сохранении наследия своих предков в национальной жизни, культуре, религии, быте и т.п. Публикуют по этому поводу материалы. Проводят конференции, памятные академии, обращаются к центральным и местным органам власти с требованиями разрешения тех или иных проблем, а их за семь десятилетий накопилось множество. Организуют, что чрезвычайно важно, поездки на историческую родину, особенно к местам *национальной памяти*.

Относительно организованной жизни украинцев, оставшихся в Польше, то мы пытались написать прежде всего о структурах общегосударственного масштаба и тех, которые непосредственно занимаются проблемой холмско-подляшских украинцев. Авторы не обошли вниманием и украинских средств массовой информации. Рассказ начат с информации об *Объединении украинцев в Польше (ОУП)*, воз-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

никшем на базе свого предшественника *Українського общественно-культурного товарищества* (УОКТ). Собственно, написали и о нем, поскольку в условиях тогдашней ПНР, в середине 50-х гг. прошлого века, это был первый и единственный зародыш общественной организации украинцев, правда, под бдительным глазом народной власти, руководимой, как и в других тогдашних социалистических странах, руководящей и направляющей силой в лице коммунистических партий – в случае Польши – *Польской объединенной рабочей партией* (ПОРП).

Действует в Польше *Українское историческое товарищество*. Оно среди украинских организаций, пожалуй, самое молодое, а по количеству членов немногочисленное. Однако, ведет значительную работу по сохранению *українской идентичности*. Кстати, в копилку его деятельности вносят заметный вклад именно представители холмско-подляшской ветви украинства. Товарищество, невзирая на свою малочисленность, ведет довольно широкую осведомительно-просветительскую и научную работу. Вполне понятно, что авторы проекта не могли обойти вниманием эту общепольского масштаба организацию.

Дальше мы уделили внимание организациям, действующим непосредственно на холмско-подляшских территориях. При этом имеем ввиду *Українское товарищество* (УТ) с пребыванием руководства в Люблине и *Союз украинцев Подляшья* (СУП) с центром в Бельске Подляшском. С деятельностью первого мы неплохо знакомы, неоднократно принимали участие в проводимых им научных форумах, а также иных мероприятиях. С другим непосредственных разветвленных контактов имеем не очень много. Однако, он часто осуществляет совместные мероприятия с Украинским товариществом, в которых мы принимали участие. Тем не менее, мы следим за многогранной деятельностью Союза украинцев Подляшья, им осуществляемой. На страницах нашего исследования мы пытались показать его роль в фактическом *возрождении украинства* на Северном Подляшья после десятилетий забвения.

Авторы пытались соответствующим образом показать роль и значение украинских средств массовой информации в жизни украинской меншины в Польше, в поддержке украинства в мире, прежде всего бесконечной борьбы украинцев за собственную государственность. Как известно, с 1956 г. в Польше выходит украинский еженедельник *Наше слово*, с которым авторский коллектив поддерживает довольно тесные контакты. Используем его материалы для научной работы, в т.ч. и студенческой, пишем для него статьи. Подробнее обо всем этом рассказываем непосредственно в разделе.

В завершение мы дали информацию о журнале *Над Бугом и Нарвой*, издаваемом Союзом украинцев Подляшья. Это сравнительно молодой двухмесячник, выходящий в Бельске Подляшском. Тем не менее, журнал успел уже завоевать широкую популярность из-за своей глубокой заангажеванности в дело возрождения украинства на Северном Подляшья. На его страницах печатается множество

содержательных материалов о других украинских этнических землях Польши. Ни один выпуск не выходит без информационно–аналитических публикаций о Украине – ее современности и прошлом.

Следующая часть тома, как и предыдущего, отведена воспоминаниям. Количество их существенно увеличилось за счет притока из других областей Украины, кроме западных. Характер воспоминаний тот же, что и предыдущих. Корреспонденты тоскуют по родному краю, и не только родившиеся там, но и их потомки. Выражают глубокое разочарование, во-первых, изгнанием из прадедовских земель, а во-вторых, проблемами, с которыми приходилось, да и теперь приходится, сталкиваться уже на территории Украины. Требуют создания надлежащих условий для посещения мест исторической памяти на оставленной малой родине.

В последней части тома поданы пять блоков документов. Первый из них – это документы из Фонда *Владимира Кубийовича* в Библиотеке и Архивах Канады (Volodymyr Kubijovyc Fonds – R 6531-0-8-E – предыдущая сигнатура MG 31. D203)¹. Здесь мы уместили документы, касающиеся деятельности *Украинского центрального комитета* (УЦК) и подчиняемых ему *Украинских вспомогательных комитетов* (УВК), направленной на защиту фактически беззащитного украинского населения от террористических актов со стороны польского подполья и карательных органов немецкой оккупационной власти. Привлеченные нами документы, по нашему мнению, развенчивают фальшивые обвинения украинцев в якобы сотрудничестве с гитлеровцами, во вред польскому народу. Подробнее об этом написано в первом томе *От депортации до депортации*.

Второй блок составляет подборка документов с Государственного архива в Люблине². Из его материалов авторы отобрали те, которые относятся, как теперь принято говорить, к зачистке тех уездов, с которых массово выселяли украинцев в УССР, соответственно, ликвидации там православия, украинских школ, попыток нагнуть на католицизм и полонизировать тех украинцев, которые пытались избежать депортации со своих родных земель. Иной мотив, которым руководствовались авторы проекта при отборе документов для этого блока, состоял в том, чтобы собрать документальные доказательства преступности акции *Висла* на холмско-подляшских землях, поскольку ею там было схвачено, по различным данным, до 60 тыс. человек украинского и даже украинско-польского происхождения. Еще недавно, когда заходил разговор об акции *Висла*, то преимущественно говорилось о надсанцах и лемках. Правда, шире о насилии над холмщачами и южными подляшучками заговорили в последнем двадцатипятилетии, как и о том, что на Северном Подляшьи существуют *украинцы-автохтоны*.

Далее авторы сочли целесообразным привлечь к публикации переводы документов времен Первой мировой войны, касающихся Холмщины и Подляшья, опубликованных в 60-х гг. прошлого века на немецком языке в Вене, в четырех томах

¹ См. примечания после украинского *Введения*.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

под названием, которое на русском языке звучало бы как *События 1914-1922 годов в Украине: их смысл и историческое значение. Изданные под редакцией профессора Теофила Горникевича*³.

Это довольно уникальные материалы. Они составлялись украинскими общественно-политическими деятелями или же представляют переписку государственных австро-венгерских и немецких деятелей. В Украине, к сожалению, эти документы почти неизвестны. А они, тем не менее, проливают свет на многие украинские проблемы, и не только региональные, как в нашем случае – холмско-подляшские.

Следующий блок – это не документы, а фрагменты из книги *Владимира Кубийовича*⁴, которая, по нашему мнению, является своеобразной историей украинцев, проживавших в начале Второй мировой войны в т.наз. Генеральной губернии, созданной на территории Польского государства, разделенного между гитлеровской Германией и Советским Союзом на основании т.наз. *Договора о дружбе и границах*, о котором мы вспоминали в первом томе нашего исследования. Книга издана в 1975 г. в Чикаго, т.е. в США, небольшим тиражом. Поэтому давно стала библиографической редкостью. Нам повезло достать один экземпляр в Библиотеке *Украинско-канадского архива-музея Альберты* в Эдмонтоне, столице провинции. К сожалению, мы его на какое-то время потеряли. Несколько лет тому один из авторов проекта – *Юрий Макар*, будучи в Париже в командировке, посетил *Научное общество имени Тараса Шевченко в Европе*, где получил иной экземпляр публикации, которых там осталось два. Практически книгу можно отнести к документальным публикациям, тем более, что в дополнении к ней напечатаны документы на украинском и немецком языках. Почему на немецком, вполне понятно. Никакой документ не мог появиться без его публикации на немецком языке. Но главной заслугой работы *Владимира Кубийовича* является то, что в ней развенчаны безосновательные обвинения украинцев в *измене, запроданстве*, не говоря уже о стереотипе *украинского буржуазного национализма*.

Фальсифицирование украинской действительности стало характерной чертой большевистского режима с первых дней его существования. Оно, кстати, не изменилось и в наши дни. Особенно это проявляется после падения режима *Януковича* и с началом прямой агрессии России против Украины. Во время Второй мировой войны и после нее советская пропаганда изображала дело таким образом, что украинские освободительное движение противоречило интересам украинского народа, а его руководители пытались продать Украину гитлеровской Германии. В наше время – *американскому империализму*.

Возвращаясь к публикации, из которой авторы проекта печатают с согласия НТШ в Европе фрагменты, целесообразно еще раз подчеркнуть, что это должно стать дополнительным аргументом в развенчании абсурдных обвинений украинской стороны относительно создания своей собственной государственности. Не-

давнее выступление президента Польши *Бронислава Коморовского* в Верховной Раде Украины вселяет надежду на то, что нам удастся постепенно устранить стереотипы враждебности между украинцами и поляками на межлюдском уровне.

Заручившись согласием ученого секретаря НТШ в Европе (Сарсель, город-спутник Парижа) *Анны-Мари Довганюк*, авторы проекта решили опубликовать фрагменты из названной книги, которые существенно содействуют изобличению домыслов об *украинском национально-освободительном*, впрочем, *государствотворческом движении* на украинских этнических землях, входивших в состав межвоенной Польши. Дело в том, что каждый из народов – *украинцы* и *поляки*, здесь проживавшие, видел после войны на этой территории свое *национальное государство* и соответственно за него боролся. Таким образом, ни о какой измене украинцев не приходится говорить. Иное дело, вынужденный «союзник» в лице гитлеровской Германии совсем не собирался поддерживать образование Украинского государства. Но, стремясь воплотить в жизнь свои цели, просто-напросто использовал безвыходное положение украинцев, коим фактически приходилось вести борьбу даже не на два фронта – против гитлеровских *оккупантов* и против советских *освободителей*, а на три, спасая украинское население от массового террора со стороны польского подполья.

В заключение авторы проекта решили подать материалы из украинских газет межвоенного периода, выходивших на территории Польши. Часть этих материалов мы получили от дирекции *Украинско-канадского архива-музея Альберты*, содержащего значительную коллекцию украинских периодических изданий, выходивших в странах проживания украинцев вне границ Советского Союза, который беспощадно давил проявления чего-либо национального. С другой стороны, мы заручились согласием киевского ученого *Игоря Винниченко*, издавшего в свое время подборку из тех газет отдельной публикацией⁵. Вслед за ним, мы разделили материалы на две части – отдельно, касавшиеся Подляшья, и отдельно, касавшиеся Холмщины. Газеты издавались преимущественно в 20-х гг. прошлого века, ибо уже в 30-е гг. польские власти их запретили, главным образом, за их будто *просоветскую направленность*. Возражать против этого нет смысла, ибо действительно, *первое в мире государство трудящихся* пыталось любым способом повернуть на свою сторону холмско-подляшских украинцев, над которыми Польское государство постоянно устраивало акты насилия, особенно в этом преуспевали местные власти. Украинцы, в свою очередь, искали поддержки, чтобы избавиться от насилия.

В действительности тогдашние польские власти вели борьбу против двух факторов. Во-первых, они пытались сдержать *идеологическую экспансию* восточного соседа, пытавшегося ослабить Польшу. Однако, во-вторых, они пытались не допустить окончательного *национального пробуждения* холмско-подляшских украинцев, как и не допустить их объединения с галицийскими и волынскими укра-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

инцами. Итак, левацкие тенденции просоветской направленности действительно имели место в украинских изданиях Польши, особенно на холмско-подляшских землях. Но, равной мерой, польские власти жестоко наказывали их за проявления *украинского ориентирования* своих читателей. Нетрудно при этом догадаться, что второй мотив для тогдашних польских властей был более важным, нежели первый.

Вот таких пять блоков документов и материалов авторы проекта предлагают уважаемым *Читателям*. Повторимся, что они привлечены с целью объективного освещения правды о судьбе холмско-подляшских украинцев, постигшей их, как и других украинцев Закардонья, в XX веке. Беда украинских общественно-политических исследований в прошлом состояла в том, что работы, публиковавшиеся в Украине, проходили, во-первых, *филтрацию* сквозь сито господствовавшей т.наз. *марксистско-ленинской идеологии*. А, во-вторых, из-за недоступности к архивным источникам, если речь об объективном освещении *украинского цивилизационного процесса*. Вышеизложенное в значительной мере отражалось на том, что, как правило, украинские исследователи публиковали свои сентенции с большим опозданием и, впрочем, недостаточно документально аргументированными. К примеру, если говорить лишь о воспоминаниях, являющихся хотя и субъективным, однако важным источником освещения тех или иных проблем, то в нашем конкретном случае во времена существования СССР никто не осмеливался обнародовать воспоминания о трагедии *депортаций* – то ли *беженства* 1915 г., то ли *эвакуации* на основании Соглашения от 9 сентября 1944 г. Из того, что нам известно, определенное количество переселенцев такие воспоминания записало, однако, преимущественное их большинство так и осталось лежать дома (если потомки их до сих пор сохраняют!). Лишь после достижения Украиной независимости осуществлены первые попытки их обнародования. Очевидно, не сделаем ошибки, указав, что первым научным учреждением, занявшимся сбором и публикацией воспоминаний переселенцев из Польши, оказался *Институт украиноведения имени Ивана Крипьякевича НАН Украины* во Львове, издавший под редакцией профессора Юрия Сливки, подготовленный усилиями своих ученых, кроме других публикаций, отдельный том воспоминаний *закерзонцев*⁶. Определенное количество воспоминаний подготовили ветераны киевской *Холмицны*, часть из которых опубликована в различных изданиях. В нашем втором томе также опубликовано свыше шестидесяти воспоминаний. Теперь, в третьем томе, представляем следующую их группу.

Значительно эффективнее было бы, если бы эти воспоминания увидели свет, скажем полвека тому, что было бы важным аргументом в дискуссиях о том, *кто кому больше причинил вреда в прошлом*. Так или иначе, *процесс очищения*, в частности в межлюдских отношениях в плоскости *украинцы-поляки*, должен в итоге когда-то завершиться обоюдным нахождением того, что нас объединяет, а не разъединяет. Хотя бы из-за нынешней агрессии России против Украины, угрожающей также соседним народам, а по большому счету, всему цивилизованному миру.

Подводя итоги завершения проекта, хотим еще раз подчеркнуть, что мы глубоко благодарны всем, кто на протяжении многих лет содействовал и помогал нам в его реализации. Публикация осуществлена под грифом *Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича*, которому в нынешнем году исполняется 140 лет. За время его деятельности в университете сложились устойчивые традиции научно-педагогической работы. Мы гордимся тем, что осуществили свои планы в рамках научной работы одного из старейших и известнейших университетов Украины. В лице ректора *Степана Мельничука* выражаем нашей *Alma Mater* сердечные поздравления с Юбилеем и глубокое признание за предоставленную возможность издать наш труд в плане научной работы *Университета*.

Вместе с тем, напоминаем также, что в следующем году исполняется 40-летие плодотворной деятельности *Канадского института украинских студий*, работающего в составе *Альбертского университета*. Авторы проекта сердечно поздравляют коллектив Института по случаю приближающегося Юбилея, а также выражают ему глубокую признательность за поддержку – материальную и методическую – в реализации проекта. Адресуем нашу благодарность коллективу Института на имя его директоров – нынешнего, *Владимира Кравченко*, при котором заканчиваем публикацию, и *Зенона Козута*, при котором начинали работу.

В предыдущих томах мы выражали глубокую признательность учреждениям, архивохранилищам, книгоохранилищам Украины, Канады, Польши, средствам массовой информации за предоставление возможностей пользоваться материалами, необходимыми для написания трехтомника. Еще раз их благодарим.

В равной мере благодарны также украинским обществам в Украине, Польше и Канаде за содействие в выполнении поставленных перед собой заданий. На протяжении всех лет работы над проектом мы постоянно ощущали поддержку со стороны обществ *Холмщина* – Волынского (председатель – *Николай Онуфрийчук*), Киевского (председатель – *Степан Романюк*), Львовского (бывший председатель – *Владимир Ковалюк*), Ривненского (председатель – *Александр Боровик*), Тернопольского (сегодняшний заместитель председателя – *Евгений Ярмошевич*). Мы их сердечно благодарим не только за содействие в исполнении проекта, но, прежде всего за то, что они заботятся о сохранении исторической памяти *холмско-подляшского люда* в местах нынешнего проживания.

Усилиями обществ *Холмщина* открыты храмы, мемориалы. Теперь все больше и больше осуществляются мероприятия, общие для всех выходцев из Закерзонья и их потомков. При этом следует вспомнить и тех, кто к сожалению, отошел в вечность, но был среди зачинателей движения за воссоздание нашего прошлого в сознании еще живых изгнанников из прадедовских земель и их потомков. Поименно – это *Виктор Ревуха*, первый председатель волынской *Холмщины*, *Иосиф Романюк* – председатель львовской *Холмщины* на протяжении 1992–2006 гг., *Иван*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Банашук – один из ее председателей; *Евгений Контролевич* – первый председатель тернопольской *Холмицины*.

С другой стороны, благодаря Господу Богу, есть ряд ветеранов – будителей нашей исторической памяти, которые невзирая на возраст, продолжают полезную для общества работу. Таким образом для наследования может служить личность первого председателя львовской *Холмицины* – профессора *Леонида Квитковского*, продолжающего работу не только как преподаватель Львовской политехники, но и как активист общества *Холмицина*.

Авторы трехтомника выражают глубокую благодарность украинским организациям в Польше, поддержавшим наши усилия предоставлением материалов, советами, впрочем полной доброжелательностью. Имеем ввиду: *Объединение украинцев в Польше* и его председателя – Петра Тиму, его предшественников *Юрия Рейта* и *Мирона Кертичака*, *Украинское историческое товарищество*, возглавляемое профессором *Романом Дроздом*, *Украинское товарищество* во главе с доктором *Григорием Куприяновичем*, *Союз украинцев Подляшья*, с доктором *Андреем Артемьюком* во главе. Кстати, деятельность двух последних обществ непосредственно касается поднятой нами проблематики.

Кроме того, мы сочли целесообразным остановиться и на информационно-аналитической деятельности двух украинских изданий в Польше. Речь о ежедневнике *Наше слово*, который в следующем году будет отмечать Юбилей 60-летия. Издание *От депортации до депортации* состоялось в годы, когда Редакцию возглавляет *Ярослав Пришташ*, с которым авторский коллектив поддерживает тесное сотрудничество. Ему и возглавляемой им *Редакции* наша сердечная благодарность. Несколько позже мы установили сотрудничество с нынешним редактором подляшского двухмесячника *Над Бугом и Нарвой* – *Юрием Гаврилюком*. В тексте раздела мы попытались воспроизвести хотя бы в общих чертах многогранную деятельность журнала, а его главный редактор дал нам ценные советы относительно содержания текста. Наша благодарность обоим редакторам.

Отдельно хотели бы поблагодарить доктора *Александра Колянчука* с Перемышля. О нем и его помощи мы подробно написали во втором томе. Однако с большим удовольствием возвращаемся к личности этого известного украинского историка и теперь. Он, выходец с Холмицины, постоянно доставлял нам материалы и давал ценные советы относительно различных аспектов проблемы, нами освещаемой.

В третьем томе публикуем также документы из польского *Люблинского государственного архива*. Подборку этих материалов нам помог осуществить журналист *Нашего слова* – *Богдан Гук*, за что мы очень ему благодарны. Наша глубокая благодарность также *Анне-Марии Довганюк* из НТШ в Европе и киевскому ученому *Игорю Винниченко* за их содействие и согласие на частичную перепечатку материалов из вышеназванных публикаций.

Неоценимую помощь нам оказывали преподаватели Кафедры современных иностранных языков и переводы Факультета истории, политологии и международных отношений Черновицкого университета в переводе на иностранные языки частей текста. Наше большое спасибо доцентам *Валентине Богатырец*, *Виталию Семенку* и *Олегу Слюсарю*, а также бывшим аспиранткам Кафедры международных отношений *Анне Жовкивской* и *Юлии Федив* за осуществление ими переводов. Работники Кафедры международных отношений Черновицкого университета постоянно старались нам помогать в свободные от основной работы время. За эту помощь мы их сердечно благодарим. Особенно хотим поблагодарить старшего лаборанта *Людмилу Киян* и лаборанта *Виту Борисевич* за их неутомимый труд с материалами третьего тома.

Отдельная наша благодарность нашим официальным рецензентам – профессорам *Роману Дрозду* из Польши, *Владимиру Сергийчуку* из Киева и *Игорю Цепенде* из Ивано-Франковска.

Еще раз хотим выразить нашу безграничную благодарность государственному учреждению *Библиотеке и Архивам Канады* за полученные за счет этой страны многочисленные копии документов, позволившие нам осуществить исследование. Хотим еще раз сердечно поблагодарить работника учреждения *Мирона Момрика*, взявшего на себя организационные хлопоты для получения нами необходимых документов. Наша глубочайшая благодарность также *Сенатору* канадского парламента *Рейнелл Андрийчук*, содействовавшей нам во время встреч в Оттаве и других городах Канады.

Авторы трехтомника выражают самую сердечную благодарность львовской фирме *Геликон*, покрывшей основные затраты по публикации, а ее работники, помимо этого, помогли нам в подборе материалов, их обработке, в создании условий для презентации издания во Львове.

В заключение сердечно благодарим коллектив издательства *Букрек* во главе с его директором *Дариной Туз-Максимец* за большую работу, вложенную в издание трехтомника. Трудно кого-то персонально выделить, но авторы наибольших хлопот доставили редактору издания *Николаю Максимцу* и программисту *Игорю Стусику*. Поэтому их не только благодарим, но и извиняемся перед ними за нашу придиричивость.

В последнем, как и в предыдущих томах, мы пытались выразить нашу признательность многим институтам, отдельным ученым, нашим корреспондентам, критикам за содействие в издании трехтомника *От депортации до депортации*. Вполне понятно, что назвать поименно многих из них нам не удалось. Просим у них извинения и надеемся, что они нас поймут правильно.

INTRODUCTION

As it was mentioned in previous volumes, circumstances have forced us to go beyond the specified time frame. In fact Volume II and Volume III disclose the matters beyond the timeline. Pragmatically, the lifespan and destiny of Kholm-Pidliashia Ukrainians, largely of Nadsyannias and Lemkos, have been depicted by early 21st century in Volume II. The final third is similar to the previous one in its structure. Accordingly, there are two research chapters, memories and documents in the presented volume.

In terms of the research chapters the second volume highlighted the fate of the Ukrainians, who, by wheel of fate, found themselves on the territory of pro-Soviet Ukraine. Some of them, in particular, *young professionals* later scattered around boundless expanses of the former Soviet Union. It is – *firstly*. And *secondly*, another chapter concerned those, who remained in Poland and survived fully shares of the tragedy of *Vistula* operation and now its consequences hanging over them and their descendants.

Research chapters of the last edition are devoted to Kholm-Pidliashia Ukrainians' *organized life*, with their descendants on both sides of the Ukrainian-Polish border. In other words, in Chapter 1 the authors attempted to put the spotlight on efforts made by the former deported to Ukraine for preserving the memory of their grandfather and great-grandfather's small homeland and foster this remembrance in those, who are born to newly obtained Motherland.

In Chapter 2 the authors aimed at recreating *public activities* of our countrymen who remained in Poland. Perhaps, it would be considered *maivais ton*, to judge – who found it more challenging and thorny – those who allegedly got in *their own country* or those who remained in a foreign, at that moment *hostile* for them state. Time, however, has told that both of them experienced enormous sufferings. As for *organized life*, those who remained in Poland formally received an allusion of their *otherness*. The Ukrainian weekly 'Our Word' and *Ukrainian Socio-Cultural Society* emerged in Poland in the mid 50's of the last century. Practically, nothing of the kind could happen in the-then pro-Soviet Ukraine, since the communist authorities were scared to death by any idea of the *Ukrainian nationalism*. Any endeavor of organizing institutions, uncontrolled by the Communist Party, was pitilessly chastened.

So, what *organized life* of newly arrived immigrants from Poland could be fancied under a brutal ideological pressure, aggravated by the daily search for possibilities to physically survive?

According to the conception, the authors entitled Chapter 1 '*Immigrants and their Descendants' Public Organizations (NGOs) in Ukraine*'. Primarily the authors outlined their vision of emergence and nature of compatriots' organizations of immigrants who appeared to be the ones in already independent Ukraine. Further, they revolved their focus around established structures in the regions of Ukraine. Properly speaking, we stated that it would be unfair to judge which of those societies work more efficient. It was a destructive policy of the Soviet system – some to praise, whilst others to blame and force them to follow the example of the first. We do understand that Public Organizations of Kholm-Pidliashia Ukrainians, Nadsyannas and Lemkos or immigrants from Lyubachivschyny (we have such region in Lviv), or even now *Zakersonia Association* – are really working on *voluntary basis*, do whatever they can and are able to do. But all together they do an extremely good thing – keep the memory of their original land and foster their posterity in their background awareness.

Thus and so, we disclosed the activities of Kholmshchyna Societies in Volyn, Kyiv, Lviv, Rivne and Ternopil regions. There are, in our critical mind, certain nuances. On the surface, formally in Ukraine such 16 organizations might function in 14 regions, headed by a single center. In reality, we are aware of above-mentioned organizations' activities. Trying as hard as one might, uniting them under single guidance, they failed. *All-Ukrainian Public Organization 'Congress of Ukrainians of Kholm and Pidlishia Land'* was founded in 1998, which submitted a series of corresponding documents. Alas, actual uniting, frankly speaking, was never agreed to. Perhaps, in our time, it might take mutual efforts to bring all migrants together, and found a kind of the *Zakersonia Association*. It would do much more good. Lest resort again to recriminations – it's not our prerogative. It would be done in vain.

Each of the aforesaid organizations has its constituent documents in compliance with which it runs. All and sundry, are concerned, as far as possible, about preserving their ancestors' heritage in the national, cultural, religious and everyday life, etc. It should be noted, they try to give a detailed coverage of their public life in different publications, as well as hold conferences, commemorative panels; turning to central and local authorities for solving various problems, accumulated for seven decades; besides, facilitate, and what is more important, arranging visits to their ancestral homeland, particularly to the places of their *national memory*.

As for the organized life of Ukrainians, those remaining in Poland, we strived for mentioning, primarily, about nationwide organizations and those, directly involved in the problem of Ukrainians of Kholm and Pidliashia Land. We couldn't

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

but mention about the importance of the Ukrainian media. So, the chapter starts with information about *Association of Ukrainians in Poland* (AUP), which emerged on the basis of its predecessor *Ukrainian Social and Cultural Society* (USKT). Finally, we wrote about the society as well, since in the-then People's Republic of Poland, in the mid 50's of the 20th century, it was the first and only Ukrainian public organization of such kind, however, under the watchful eye of *public authorities*, governed, like in other the-then *socialist states*, by *leading and guiding force* in the face of communist parties, namely, in Poland it was the *Polish United Workers' Party* (PUWP).

Ukrainian Historical Society functions in Poland. It is, yet, the youngest among the Ukrainian organizations. Notwithstanding its small membership, it is involved in large-scaled activities in preserving *Ukrainian national identity*. Significantly, it is Ukrainians of Kholm and Pidlishia Land, who considerably contributed into its accomplishments. Furthermore, Society, being tiny numbered, is hugely engaged in mindset educational and scientific work. It goes without saying that the investigators can't but mention about this Polish nation-wide organization.

The next stage of our research is disclosing the organizations' public work in the realm of Ukrainians of Kholm and Pidlishia Land. Noteworthy, it is worth mentioning *Ukrainian Society* of Lublin and *Association of Ukrainians of Podlasie* (AUP), in Bielsk Podlaski. We are quite well aware of the former one, more and one participating in its organized scientific forums and other events. The latter one is not so well familiar with. It, however, frequently carries out joint activities with the *Ukrainian Society*, in work of which we participate. Though, we trace *Association of Ukrainians of Podlasie* multifaceted activities. We gave a profound coverage of its unbeatable value in the actual *Ukrainianhood revival* in the North Podlasie after long run of its falling into oblivion.

The authors tried to properly reveal essential role and importance of the Ukrainian media in Ukrainian minority's life in Poland for supporting Ukrainians in the world, and first of all, Ukrainians' everlasting struggle for its statehood. It is generally known, weekly '*Our word*' has been issued in Poland since 1956, which our writing team maintains quite close contacts with. We frequently use its stuff for our scientific and academic work, subscribing to it ourselves. More detailed information will be provided in the chapter itself.

To conclude the chapter we have presented a reference to periodical of '*Above the Bug and Narew*', published by the Ukrainians of Kholm and Pidlishia Land. This is a relatively new bimonthly periodical, issued in Bielsk Podlaski, but it has already gained fame through deep engagement in the Ukrainianhood revival in the North Podlasie, Ukrainian traditions renovation in the Southern Podlasie. It discloses many other informative materials about the Ukrainian ethnic lands in Poland.

Every single issue is released, supplying information and analytical publications on Ukraine – Ukraine’s present and past.

The next chapter like the previous one also contains memories. They significantly extended our research owing to a plethora of reminiscences got beyond the Western regions. They are of the same value as the ones in the previous edition. The contributors and their descendants express nostalgia for their ancestral homeland. They express their deep disappointment firstly, at expulsion from their avital land; and secondly, at solving the problems, which used to and still are to be faced in Ukraine. Moreover, they require creating proper opportunities for visiting places of historical memory of their birth place.

The last chapter contains five blocks of documents. In terms of specific selection of materials for our publication, we were primarily interested in the materials of *Volodymyr Kubijovyč* Fonds – (R 6531-0-8-E – the former signature MG31.D203)^{1*} concerning Volodymyr Kubijovyč-run *Ukrainian Central Committee (UCC)* activities, located in Krakow, its departments, local *Ukrainian Relief Committees (URC)*, as well as those functioning in Kholmshchyna and Pidliashia aimed at protecting the defenseless Ukrainian population against terrorist acts on the part of the Polish underground and secret police of the German occupation authorities. To our deep conviction, documents involved refute false allegations in the Ukrainians’ alleged collaboration with the Nazis, to the detriment of the Polish people. More complete information you can find in the published Volume I *From Deportation to Deportation*.

Our publication presents a large number of documents and materials, explored in the State Archives in Lublin². In authors’ humble opinion, their choice was to properly select those materials, as keeping up-to-date terminology, referring to *cleansing* of the voivodeships residents, massively deported to the Ukrainian SSR, resulted in Orthodoxy and Ukrainian schooling liquidation, consequently, attempting to convert into Catholicism and polonize Ukrainians, those who tried to escape deportation from their ancient lands. Another motive of our compiling documents for this edition is the reason for collecting documentary evidence of criminal *Vistula* operation on Kholm Pidliashia land, since it covered, according to various estimates, up to 60 thousand of the Ukrainian and even the Ukrainian-Polish origin. Until quite recently, when it came to *Vistula* operation, by large Nadsyannias and Lemkos were implied. Truth be told, the issue of Kholm Pidliashia Ukrainians’ violation started to be raised only in late quarter of the 20th century equally as the fact that *natives of Ukraine* reside the North Pidliashia.

In addition to the aforesaid, documentary and publicistic sources, the authors considered it reasonable to enter a number of documents, translated from German

* *Annotation after the Ukrainian Language Introduction*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

and concerning the *Ukrainian problem*, into scientific circulation. It should be stressed that the documents date back both to the First World War and post-war period. Furthermore, it was the authors' choice to involve translations of documents from the First World War, concerning Kholm and Pidliashia land, published in the 60's of the last century in German in Vienna in 4 Volume set under the title, which would be titled in Ukrainian '*Events in Ukraine in 1914–1922: Their Importance and Historical Background*', edited by Professor *Teofil Hornykevych*³.

These materials are quite unique. They were compiled by the Ukrainian public figures and represent the Austro-Hungarian and German statesmen's corresponding. In Ukraine, to our deep regret, those documents are scarcely known, yet they shed the light on many Ukrainian problems and not only the *regional* ones, as in our case – concerning the Kholmshchyna and Pidliashchia problem.

The next block is not merely the documents but excerpts from *Volodymyr Kubijovyč's* book⁴, which, beyond any doubt, is a kind of history of the Ukrainians, who, at the onset of World War II, lived in the *General Government*, established in the territory of the Polish state, divided between the Nazi Germany and the Soviet Union on the basis of the so-called *German-Soviet Boundary and Friendship Treaty*, mentioned in Volume I of our three-volume edition. The book was published in 1975 in Chicago, the United States, and circulation was obviously scarce. Therefore, it has long been a rarity. We were fortunate to get a copy in the *Library of Ukrainian Canadian Archives and Museum of Alberta, in Edmonton*, the capital of the province. Regrettably, we lost its traces for a while. A couple years ago one of the authors of the project – *Yurii Makar*, being on his business trip in Paris, visited *Taras Shevchenko Scientific Society in Europe*, where he received another copy of the publication, the one of two copies left. In practice, the book could be put to a documentary publication; moreover, its appendix encloses documents printed in Ukrainian and German. Why in German, it is quite well understandable. No document could be issued rather than in German. More importantly, the greatest benefit from Volodymyr Kubijovyč's works is his debunking the unfounded accusations of Ukrainians in *betraying, venality*, not speaking of the stereotype of *Ukrainian bourgeois nationalism*.

Falsification of the Ukrainian reality has become the most distinctive feature of the Bolshevism since its existence. It, to the point, has not changed a bit in our days. Our ousting president *Yanukovych* testifies to particular evidence of it inasmuch as the beginning of Russia's military aggression against Ukraine. Throughout the Second World War and in the aftermath, the Soviet propaganda depicted the-then reality in such a fashion that the Ukrainian *liberation* movement (!?) contradicts the Ukrainian people's interests and its leaders aspired to *sell out* Ukraine to Nazi Germany. In the current context – to *the American imperialism*.

Having obtained permission of the Shevchenko Scientific Society in Europe to use some excerpts, it should be emphasized, that it would serve as a further convincing argument in denouncing fraudulent accusation of the Ukrainian part in establishing its own *statehood*. A recent address of the President of Poland *Bronislaw Komorowski* in the Verkhovna Rada of Ukraine gives us hope to gradual successful breaking the stereotypes of hostility between the Ukrainians and Poles at interpersonal level.

Having got the permission of the Scientific Secretary of Shevchenko Scientific Society in Europe (Sarcelles, satellite city of Paris) *Anna Maria Dovhaniuk*, the authors decided to publish excerpts from the aforesaid edition, significantly contributing to refute speculation about the *Ukrainian national liberation*, after all, *state-making movement* in the Ukrainian ethnic lands, incorporated in interwar Poland. As a matter of fact, both nations residing there – *Ukrainians and Poles*, in post-war period treated the territory as their own *nation-state* and, consequently, fought for it. Thus, the issue of the Ukrainian betrayal is out of the question. The other side of the coin is that forced ‘ally’; namely, the Nazi Germany was not going to support the *Ukrainian state* establishing. Meanwhile trying to implement its own intentions, the Nazi Germany simply profited by the Ukrainian desperate situation; the Ukrainians, in fact, had to fight on several fronts – against the Nazi *occupiers* and the Soviet *liberators*, and as well as countering the Polish underground terror.

To conclude, the authors decided to present facts and information from the interwar Ukrainian periodicals, issued in Poland. We kindly received some of the data from the *Directorate of Ukrainian Canadian Archives and Museum of Alberta* that stocks quite a voluminous collection of Ukrainian periodicals, published in the Ukrainian homelands beyond the borders of the Soviet Union, which ruthlessly suppressed any expression of national or ethnic identity. On the other hand, after obtaining the consent of Kyiv scientist *Ihor Vynnychenko*, who published an extract from a wide range of newspapers as a separate set⁵; we made our choice to present research – apart from that concerning Pidliashia and another relating to Kholm problems. Noteworthy, the Ukrainian newspapers were mostly issued in the 20’s of the last century, yet in the 30’s the Polish authorities banned them, mainly, for their alleged *pro-Soviet orientation*. It’s useless to deny the obvious, for the reason that in fact, the *first world’s state of workers and peasants* trying in any way to win over Kholm-Pidliashia Ukrainians, being under constant Polish state pressure, in particular under local authorities’ constraint. And Ukrainians, in their turn, sought the paths to free themselves from that coercion.

Noteworthy, the-then Polish authorities went all-out for successful coping with two problems. Firstly, they made efforts to restrain eastern neighbor’s *ideological expansion*, striving to weaken Poland. But, secondly, they tried to prevent *ultimate*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

awakening of Kholm-Pidliashia Ukrainians' *national consciousness* and prevent their uniting with Galicia and Volyn Ukrainians. Thus, pro-Soviet leftist tendencies did penetrate in the Ukrainian media in Poland, especially in Kholm-Pidliashia lands. But, equally, the Polish authorities severely punish them for its readers' *pro-Ukrainian targeting*. Moreover, it comes easy to guess that the second motive might be for the-then Polish authorities more than challenging.

Thus, our dear *Readers* are offered thoroughly investigated five blocks of documents and materials. It should be emphasized, that the research was done to objectively highlight the bitter truth about *Kholmshchyna and Pidliashia Ruthenians'* anguish, like other Ukrainians of *Zakersonia* in the twentieth century. The only disadvantage of the Ukrainian socio-political studies in the past was that the writings, published in Ukraine, were, firstly, *censored* through a prism of so-called *dominant Marxist-Leninist ideology*. And, secondly, in terms of unavailability of archival sources, objective coverage of the *Ukrainian civilization process* was a pie in the sky. Consequently, Ukrainian researchers' opuscles were published belated and were documentary groundless. Noteworthy, if to talk only about the memories, though being subjective or biased, they are an essential source of certain issues coverage, nonetheless, in our particular case, in the USSR epoch, no one even dared to publish memories of *the deportation* tragedy, or let's say *refugee 1915* or *evacuation* under the Agreement of September 9, 1944. As far as we concerned, a number of such immigrants recorded their memories, however, the vast majority of records are still kept unknown and forgotten at home (if their descendants still retain them!). Only after Ukraine's gaining its independence, the first attempts of publication were made. I hope not to be mistaken, indicating that it was *Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Science in Lviv* to be the first, that engaged in collecting and publishing reminiscences of Ukrainian immigrants from Poland, and among other publications issued a separate volume of *Zakersonia* immigrants' memories under the editorship of Professor *Yurii Slyvka* alongside with other scientists⁶. A certain number of memories were recorded by Kiev *Kholmshchyna* veterans, some of which were issued in various publications. Our Volume 2 also contained more than sixty memories. Now, accordingly, in Volume 3 we present another set of reminiscences.

It would be much more efficient, if these memoirs had been open to public, let's say, half a century before. It could be crucial argument in discussing of *reciprocal accusations*. Anyway, the *process of conscience clearing*, particularly at interpersonal *Ukrainians-Poles* level, should be completed with our mutual finding of what unites, but not divides us. What is more important, we should take into account the current Russian military aggression against Ukraine, which poses a threat not only to the neighboring nations, yet, by and large, to the entire civilization.

Noteworthy, in terms of those people and organizations, having fully contributed into the project, we have already expressed them our deepest gratitude in Volume I. Nonetheless, our high appreciativeness can't have been surpassed so far. Academic Council of *Yurii Fedkovych Chernivtsi National University* wholly maintained this work to be published by the license of the Ministry of Education and Science of Ukraine. It should be stressed, that our University's 140th anniversary is to be celebrated this year. The University in the long run of its activities has highly established itself among the world academia, and has become well-renowned for its scientific and educational achievements. We are honored to have implemented our research within the scientific framework of the oldest and most famous universities in Ukraine. In the person of the Rector *Stepan Melnychuk* we extend our sincere gratitude to our *Alma Mater*, our sincere congratulations on its anniversary and deep appreciation for the opportunity to publish our work in terms of scientific research of the *University*.

So as a final point, we want to stress that next year *Canadian Institute of Ukrainian Studies*, University of Alberta is marking its 40th anniversary of fruitful scientific activity. The authors sincerely congratulate the *Institute* faculty on the occasion of its Jubilee and express our deep appreciation for the support – both financial and methodical – in having our project implemented. What is more, we want to express our *sincere indebtedness* and *highly appreciate* staff of the Institute in the name of its directors – currently, *Volodymyr Kravchenko*, under which we complete our publication, and *Zenon Kohut*, under which our work was started.

We emphasize that we would not have done such fruitful research project if we had not been supported by the Ukrainians (and not only them) in Ukraine, Poland, and Canada. Above all, as we have already mentioned, we pay our tribute to institutions, archives and libraries, academic and government agencies, educational institutions and mass media for their vigorous assistance, including their financial support of our project. We thank them from the bottoms of our hearts.

Equally we want to extend our deep and sincere gratitude to the Ukrainian, Polish and Canadian Ukrainian Societies, whose valuable advice and unique materials made our mission accomplished. In particular, the Heads of *Kholmshchyna* society departments – Volyn (*Mykola Onufriychuk*), Kyiv (*Stepan Romanyuk*), Lviv (*Volodymyr Kovalyuk*), Rivne (*Olexandr Borovyk*), Ternopil (now deputy head – *Euhien Yarmoshych*). We thank them primarily for their care about the preservation of historical memory of *Kholm- Pidliashia people* in the places of their current residence.

It should be noted, that temples and memorials were established owing to painstaking efforts of *Kholmshchyna* societies. At present various arrangements are taking place, uniting all Zakersonia people and their descendants. In any respect, we cannot help mentioning those who, regrettably, passed away, but were among the

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

founders of the movement for exiles and their descendants' mind setting on their origin revival. Namely, it is *Victor Revuha*, the first head of Volyn *Kholmshchyna* society; *Joseph Romanyuk*- head of *Kholmshchyna* society in Lviv during 1992–2006, *Ivan Banaschuk* – one of its heads; and *Eugen Kontrolevych* - the first head of Ternopil *Kholmshchyna* society.

On the other hand, thank God, there are the veterans, who still remain ardent adherents of our historical memory, regardless their age, keep on doing their good deal. An excellent example of it is the first head of Lviv *Kholmshchyna* – Professor *Leonid Kvitkovskiy*, who delivers lectures at *Lviv Polytechnic National University*, as well as involved in *Kholmshchyna* society activities.

The team of authors expresses deep gratitude to the Ukrainian societies in Poland, who were constantly supporting our efforts, providing us with necessary information, advice, and extending their generosity. Namely, we want to mention the *Main Department of the Ukrainian Union of Poland* and its Chairman *Peter Tyma*, his predecessors *Yurii Reith* and *Myron Kertychak*; President of the Ukrainian Historical Society *Hryhoriy Kupriyanovych*; Ukrainian Union of Pidlashia headed by Dr. *Andriy Artemiuk*.

In addition, we are strongly convinced that our attention should be drawn to informational and analytical activities of two Ukrainian publications in Poland. We cannot but mention a weekly '*Our Word*' (*Nashe Slovo*) which will celebrate its 60th anniversary next year. Its Editor-in-Chief *Jaroslav Prystasz*, with whom our team is working closely enough, facilitated the publication of our three-volume set '*From Deportation to Deportation*'. We are deeply grateful to him and editorial staff. Later we have established cooperation with the current editor of Pidliashia bimonthly '*Above the Bug and Narew*' – *Yurii Havryliuk*. Further, we tried to highlight, in general, multifaceted activities of the magazine and its Editor-in-chief gave us invaluable advice on the content of the text. We express our gratitude to both editors, in particular..

We want to express our deepest appreciation and thanks to Dr. *Olesandr Kolyanchuk* from Przemyśl. We gave detailed information about him and his priceless assistance in the second volume. We, however, want to revolve our focus around this great Ukrainian historian of Poland again. He is a native of *Kholmshyna*, who constantly supplied us with materials and gave us valuable advice on various aspects concerning our problem under study.

Volume 3 comprises documentary papers, kindly got from Lublin State Archives. Naturally, we want to express our greatest appreciation to the journalist of *Our Word* (*Nashe Slovo*) *Bohdan Guk* for his loyal backing with materials.

We would like to express our special gratefulness to *Anna Maria Dovhaniuk* of the Shevchenko Scientific Society in Europe and Kyiv scholar *Ihor Vynnychenko* for their assistance and consent to partial reprint of the above-mentioned publications.

We would like to graciously thank the instructors of the Chair of Modern Foreign Languages and Translation of the College of History, Political Science and International Studies for giving their invaluable assistance in translation into different languages. Therefore, our special gratitude to Associate Professors – *Valentyna Bohatyrets*, *Vitaliy Semenko* and *Oleh Slusar* and former postgraduates of Chair of International Relations *Anna Zhovkivska* and *Juliia Fediv* for the translation. In terms of the Chair of International Relations' staff, we find it quite formidable to single out any of them, consequently all our colleagues, without any exception, enhanced our conducting out the research. Special mention deserves the senior lab assistant *Liudmyla Kyian* and lab assistant *Vita Borysevych* for their diligent work on Volume.

We wish to express our special gratitude to our official reviewers – to *Roman Drozd* from Poland, to *Volodymyr Serhiychuk* from Kyiv and to *Ihor Tsependa* from Ivano-Frankivsk.

Our deep gratitude is extended to *Library and Archives of Canada* for received copies at the expense of the state funds. The documents significantly contributed to our research. We want to express our sincere gratitude to the employee *Myron Momryk*, who took the responsibility for obtaining the necessary documents. Particular gratitude is bestowed to Senator of the Canada Parliament *Raynell Andreychuk*, who favored us during our meetings in Ottawa and other cities of Canada.

We would like to express our special gratefulness to Lviv Company *Helicon* for making this extraordinary and rewarding experience of publishing Volume 3 possible. We would like to graciously thank to the company for covering publication costs, and for employees' selecting materials, their processing, and facilitating presentation of the publication in Lviv.

We have been fortunate in having had fruitful collaboration with Chernivtsi Publishing house *Bukrek* and, namely, the Director *Daria Tuz-Maksymets* for an excellent printing of our three volume edition. We find it difficult to single anyone out, but authors have caused lots of troubles to linguistic and literary editor *Mykola Maksymets* and programmer *Ihor Stusyk*. So we want cordially thank them and excuse for our being so scrupulous.

Equally we want to extend our deep and sincere gratitude to different institutions, scientists, correspondents and reviewers whose valuable advice and unique materials made our three-volume edition '*From Deportation to Deportation*' published.

We would also like to express our deep appreciation and gratitude to all whose names we did not mention, but have always benefited from their support in our research project.

EINLEITUNG

In vorigen Bänden haben wir geschrieben, dass die Umstände uns gezwungen haben, den vorgegebenen chronologischen Rahmen zu erweitern. Dies gilt insbesondere dem zweiten und nun dem dritten Band. Tatsächlich haben wir unsere Erzählung im zweiten Band über die Ukrainer im Cholmland und Podlasie, größtenteils im Nadsanie, die Lemken zu Beginn dieses Jahrhunderts angewiesen. Der dritte und letzte Band ist in seiner Struktur zu dem vorherigen Band ähnlich. Dementsprechend gibt es hier zwei Forschungskapitel, Erinnerungen und Dokumente.

Was die Forschungskapitel betrifft, ging es im zweiten Bande um das Schicksal der Ukrainer, die auf das Territorium der sowjetischen Ukraine hingerieten. Einige von ihnen sind wie *junge Fachleute*, später siedelten sich auf dem Territorium der grenzenlosen ehemaligen Sowjetunion an. Das ist – *erstens*. *Zweitens* betraf ein anderes Kapitel diejenigen, die in Polen blieben und die Tragödie der Aktion *Weichsel* überlebten und ihre Folgen hängen und über ihnen und ihren Nachkommen bis jetzt.

Die Forschungskapitel des letzten Bandes betreffen das *organisierte Leben* der Ukrainer im Cholmland und Podlasie mit ihren Nachkommen zu beiden Seiten der ukrainisch-polnischen Grenze. Mit anderen Worten, versuchten die Autoren in dem Buch zu zeigen, was die früheren Deportierten in die Ukraine machten, um die Erinnerung an ihre kleine historische Heimat zu erhalten und denjenigen zu vermitteln, die schon nicht dort geboren wurden, wo sie seit uralten Zeiten lebten. Das erste Kapitel ist diesem Thema gewidmet. Im zweiten Kapitel versuchten die Autoren, die *gesellschaftliche Organisiertheit* unserer Landsleute darzustellen, die in Polen blieben. Vielleicht wäre es unethisch zu schreiben, wem es schwierig war – denjenigen, die in *ihr eigenes Land* gerieten, oder denjenigen, die in einem *fremden* Land blieben. Allerdings hat das Leben gezeigt, dass alle enorme Schwierigkeiten erlebt hatten. Was das *organisierte Leben* betrifft, dann haben diejenigen, die in Polen blieben, formell einen Hinweis auf ihre *Eigentümlichkeit* erhalten. Es erschienen die ukrainischen Zeitungen *Unser Wort* und *Ukrainische soziokulturelle Gesellschaft*. Es war Mitte der 50er Jahre des vergangenen Jahrhunderts. Etwas Ähnliches konnte in der sowjetischen Ukraine grundsätzlich nicht sein, weil die kommunistische Gewalt Angst vor dem *ukrainischen Nationalismus* hatte. Jeder Versuch der Gründung der Organisationen außerhalb der Kontrolle der Kommunistischen Partei wurde

schonungslos bestraft. Also, um welches *organisierte Leben* von neuen Aussiedlern aus Polen konnte unter den Bedingungen der brutalen ideologischen Presse mit der täglichen Suche nach Möglichkeiten des Überlebens gehen.

Gemäß dem Vorhaben, nannten die Autoren das erste Kapitel *Die öffentlichen Organisationen der Aussiedler und ihrer Nachkommen in der Ukraine*. Sie stellten ihre Auffassung der Voraussetzungen der Erscheinung und den Charakter der Tätigkeit von Organisationen der Aussiedler dar, die bereits in der unabhängigen Ukraine erschienen. Und dann schrieben wir über die Tätigkeit der erschienen Strukturen in den Regionen der Ukraine. Im Kapiteltext beschrieben wir, dass es sehr unfair wäre zu sagen, dass einige Organisationen gut und die anderen schlecht funktionieren. Es war eine fehlerhafte Praxis des sowjetischen Systems – einige zu loben und andere zu beschuldigen und dann sie zu zwingen, an den ersten das Vorbild zu nehmen. Wir verstehen, dass die öffentlichen Organisationen der Ukrainer aus dem Cholmland mit den Ukrainern aus Podlasie oder im Nadsanie, oder den Lemken oder Aussiedlern aus Lubaczów (dies ist in Lviv), oder sogar jetzt der *Verein der Ukrainer in der Curzon-Linie* wirken *freiwillig* und tun, was sie können. Aber alle zusammen schaffen sie eine äußerst nützliche Sache – sie verwahren die Erinnerung an ihr ursprüngliches Land und vermitteln den Nachkommen das Verständnis ihrer Herkunft.

Also wir haben über die Tätigkeit der Vereine *Cholmland* in den Gebieten Wolhynien, Kyjiw, Lwiw, Riwna und Ternopil erzählt. Es gibt aber, unserer Meinung nach, einige Nuancen. Zunächst formal würden in der Ukraine 16 solche Organisationen in 14 Gebieten wirken, die von einem einzigen Zentrum geleitet werden. Aber tatsächlich haben wir die Materialien nur über die Aktivität der obengenannten Organisationen. Es gab einen Versuch, sie unter einer Leitung zu verbinden. Im Jahr 1998 wurde die *ukrainische öffentliche Organisation "Kongress der Ukrainer aus dem Cholmland und Podlasie"* gegründet, die eine Reihe von Dokumenten vorbereitet hat. Aber es wurde eigentlich keine Vereinigung erreicht. Vielleicht wäre es in unserer Zeit besser, den Weg der Vereinigung der Bemühungen im Vergleich zum *Verein der Ukrainer in der Curzon-Linie* auszuwählen. Der Erfolg wäre viel größer daraus. Wieder sagen wir noch einmal – es ist nicht unsere Sache zu kritisieren, was getan wurde. Es wäre eine undankbare Beschäftigung.

Jeder der Vereine, von welchen wir sprechen, hat ihre Gründungsunterlagen, laut denen er auch funktioniert. Alle, ohne Ausnahme, sorgen für die Bewahrung der Errungenschaften ihrer Vorfahren im nationalen Leben, in der Kultur, Religion, im Alltagsleben usw. Und sie veröffentlichen ihre Materialien aus diesem Anlass, führen Konferenzen, Gedenkakademien durch, wenden sich an die zentralen und lokalen Behörden zu den Forderungen der Lösung verschiedener Probleme, die es eine Menge für siebzig Jahre gibt. Sie organisieren, was am wichtigsten ist, ver-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

schiedene Reisen in die historische Heimat, insbesondere zu den Orten des *nationalen Gedächtnisses*.

Was das organisierte Leben der Ukrainer betrifft, die in Polen blieben, haben wir versucht in erster Linie über die Strukturen auf nationaler Ebene und diejenigen, die sich mit dem Problem der Ukrainer im Cholmland und Podlasie beschäftigen, zu schreiben. Wir haben die ukrainischen Medien nicht weggelassen. So begann unsere Geschichte mit der Information über den *Verein der Ukrainer in Polen* (VUP), der auf der Basis seines Vorgängers der *ukrainischen soziokulturellen Gesellschaft* (USKG) entstand. Schließlich schrieben wir darüber, weil sie damals unter den Bedingungen der damaligen PVR Mitte der 50er Jahre des letzten Jahrhunderts der erste und einzige Keim der öffentlichen Organisation der Ukrainer jedoch unter den wachsamen Augen der *Volksmacht* war, die von der *Führungskraft* der kommunistischen Parteien wie auch in anderen damaligen *sozialistischen Staaten* im Falle Polens – der *Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei* (PVAP) geführt war.

In Polen wirkt die *ukrainische historische Gesellschaft*. Sie ist unter ukrainischen Organisationen eine der jüngsten, und nach der Zahl der Mitglieder ist sie nicht groß. Allerdings führt sie eine wichtige Tätigkeit um *ukrainische Identität* zu bewahren. Einen großen Beitrag zur Schatzkammer ihrer Tätigkeit machen die ukrainischen Vertreter im Cholmland und Podlasie. Diese Gesellschaft trotz ihrer geringen Zahl leistet eine recht umfangreiche wissenschaftliche Aufklärungsarbeit. Es ist klar, dass die Autoren des Projekts diese große Organisation auf polnischer Staatsebene nicht vermeiden konnten.

Dann schenken wir unsere Aufmerksamkeit den Organisationen, die in der Richtung unserer erhobenen Probleme wirken und auf dem Bereich Cholmland und Podlasie basieren. Wir meinen die *ukrainische Gesellschaft* (UG), in Lublin und den *Verein der Ukrainer in Podlasie* (VUP) in Bielsk Podlaski. Die Tätigkeit des ersten Vereines kennen wir schon gut, haben an den wissenschaftlichen Foren und anderen Veranstaltungen dieses Vereines teilgenommen. Mit dem zweiten Verein haben wir nicht so viele Kontakte. Allerdings führt er oft gemeinsame Veranstaltungen mit der *ukrainischen Gesellschaft* durch, an denen wir teilnehmen. Wir folgen jedoch nach dieser vielfältigen Aktivität des *Vereines der Ukrainer in Podlasie*, die er durchführt. Auf den Seiten unserer Erforschung haben wir versucht, seine Rolle im *Wiederaufleben der Ukrainer* in Nordpodlasie nach Jahrzehnten der Vernachlässigung zu zeigen.

Die Autoren bemühten sich, die Rolle und die Bedeutung der ukrainischen Medien für das Leben der ukrainischen Minderheit in Polen, für die Unterstützung der Ukrainer in der Welt und vor allem den endlosen Kampf der Ukrainer für ihre Staatlichkeit zu zeigen. Wie es bekannt ist, wird seit dem Jahre 1956 in Polen die ukrainische Wochenschrift *Unser Wort* herausgegeben, mit der unser Autorenkollektiv

sehr enge Kontakte pflegt. Wir verwenden ihre Materialien für wissenschaftliche Arbeit und für die Studenten, und selbst schreiben eigene Materialien. Ausführlich erzählen wir darüber im Kapitel.

Am Ende des Kapitels haben wir Information über die Zeitschrift *Über dem Bug und Narwa* vorgestellt, die vom *Verein der Ukrainer* im Podlasie herausgegeben wird. Dies ist eine relativ neue Zeitschrift, die jede zwei Monate in Bielsk Podlaski herausgegeben wird, aber sie ist schon populär durch tiefen Eingriff ins Wiederaufleben der Ukrainer im Nordpodlasie, für die Erneuerung der ukrainischen Traditionen im Südpodlasie. Auf ihren Seiten gibt es viele inhaltsreiche Materialien über die anderen ethnischen ukrainischen Gebiete in Polen. Jede Ausgabe hat Informationen und analytische Publikationen über die Ukraine – ihre Gegenwart und Vergangenheit.

Der nächste Teil des Bandes enthält wie im vorherigen Band Erinnerungen. Offensichtlich haben wir mehrere davon von außerhalb der westukrainischen Regionen. Erinnerungen haben denselben Charakter wie im vorherigen Band. Die Berichterstatter äußern Sehnsucht nach der Heimat, und nicht nur diejenigen, die dort geboren wurden, sondern auch ihre Nachkommen. Sie sprechen tiefe Enttäuschung erstens über die Vertreibung aus ihrer Heimat, und zweitens, über die Probleme, die sie früher erlebten und letztlich heute auf dem Territorium der Ukraine treffen. Sie fordern die Schaffung geeigneter Möglichkeiten, um die Orte des historischen Gedächtnisses in ihrem kleinen Heimatland zu besuchen.

Im letzten Bandteil sind fünf Blocks von Dokumenten. Der erste von ihnen – sind Dokumente des Fonds von *Wolodymyr Kubijowytsch* in der Bibliothek und den Archiven Kanadas (Volodymyr Kubijovyč Fonds - R 6531-0-8-E – ehemalige Signatur MG 31.D 203)¹*. Hier sind Dokumente, welche die Aktivität des *ukrainischen Zentralkomitees* (UZK) und seine untergeordneten *ukrainischen Hilfskomitees* (UHK) betreffen, die auf den Schutz der schutzlosen ukrainischen Bevölkerung vor Terroranschlägen von der polnischen Illegalität und der Strafbehörden der deutschen Besatzungsmacht gerichtet sind. Die von uns benutzten Dokumente vereinfachen falsche Behauptungen der Ukrainer in der Zusammenarbeit mit den Nazis zum Nachteil des polnischen Volkes. Ausführlich hat man darüber im ersten Band *Von Deportation bis Deportation* geschrieben.

Der zweite Block enthält Dokumente aus dem Staatsarchiv in Lublin². Die Autoren haben diejenigen ausgewählt, welche die *Säuberung* jener Landkreise, die Liquidation der Orthodoxie, des ukrainischen Schulwesens und den Versuch der Überführung zum Katholizismus betreffen, aus denen man die Ukrainer in die USSR aussiedelte und die Polonisierung der Ukrainer betreffen, welche die Depor-

* Anmerkungen nach der ukrainischen *Einleitung*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

tation aus ihrer Heimat vermeiden wollten. Ein weiteres Motiv, wonach sich die Autoren des Projekts bei der Auswahl der Dokumente für diesen Block orientierten, bestand in den Dokumentarbeweisen der Kriminalität der Aktion *der Weichsel* im Cholmland und Podlasie, weil es nach verschiedenen Schätzungen bis zu 60.000 Ukrainern und sogar Personen der ukrainisch-polnischen Herkunft waren. Bis vor kurzem, wenn es um die Aktion *Weichsel* geht, dann spricht man meist über die Ukrainer im Nadsanie und Lemken. Allerdings hat man mehr über die Gewalttat gegen Ukrainer im Cholmland und Südpodlasie im letzten Vierteljahrhundert und über die *autochtonen Ukrainer* im Nordpodlasie gesprochen.

Dann hielten die Autoren für notwendig, die Übersetzungen von Dokumenten aus dem Ersten Weltkrieg zur Veröffentlichung zu verwenden, die Cholmland und Podlasie betreffen, die in den 60er Jahren des vorigen Jahrhunderts auf Deutsch in Wien in vier Bänden unter dem Titel *Ereignisse in der Ukraine 1914-1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe* (so würde es auf Ukrainisch klingen) vom Professor *Theophil Hornykiewicz* herausgegeben wurden³.

Das sind ziemlich einzigartige Materialien. Sie sind von ukrainischen öffentlichen Politikern zusammengestellt oder repräsentieren die Korrespondenz der österreichisch-ungarischen und deutschen Staatsmänner. In der Ukraine sind leider diese Dokumente fast unbekannt, und sie beleuchten viele ukrainische Probleme, *nicht nur regionale*, wie in unserem Fall – im Cholmland und Podlasie.

Der nächste Block – das sind keine Dokumente sondern Auszüge aus dem Buch von *Wolodymyr Kubijowytsch*⁴, das, unserer Meinung nach, eine eigenartige Geschichte der Ukrainer ist, die Anfang des Zweiten Weltkrieges im sogenannten Generalgouvernement auf dem Territorium des polnischen Staates lebten, der zwischen Nazi-Deutschland und der Sowjetunion auf der Grundlage des sogenannten Deutsch-Sowjetischen *Grenz- und Freundschaftsvertrages* geteilt war, von dem wir im ersten Band dieser Erforschung erwähnt haben. Das Buch wurde im Jahre 1975 in Chicago (in den USA) mit der kleinen Auflage veröffentlicht. Darum ist es schon lange eine bibliographische Seltenheit. Wir hatten Glück, ein Exemplar in der Bibliothek des *ukrainisch-kanadischen Archiv-Museums Alberta* in Edmonton, der Provinzhauptstadt zu bekommen. Leider haben wir es vorübergehend verloren. Vor einigen Jahren einer der Autoren – *Jurij Makar*, während der Geschäftsreise in Paris, besuchte die *wissenschaftliche Gesellschaft von Taras Schewtschenko* in Europa, wo er ein anderes Exemplar der Publikation erhielt, von welchen es dort nur noch zwei gibt. Das Buch kann man mit einer Dokumentarpublikation vergleichen, weil es im Anhang die gedruckten ukrainischen und deutschen Dokumente gibt. Warum auf Deutsch, ist es ganz klar. Kein Dokument konnte ohne Veröffentlichung in deutscher Sprache erscheinen. Aber der wichtigste Vorteil des Werkes von Wolodymyr Kubijowytsch besteht darin, dass es die unbegründeten Anschuldigungen des

Verrats, der Bestechlichkeit der Ukrainer bloßstellt, ohne das Stereotyp des *ukrainischen bürgerlichen Nationalismus* zu erwähnen.

Die Fälschung der ukrainischen Realität war ein charakteristisches Merkmal des bolschewistischen Regimes aus den frühen Tagen seiner Existenz. Sie änderte sich heutzutage nicht. Dies ist nach dem Fall des Regimes von Janukowitsch und mit dem Beginn der direkten Aggression Russlands gegen die Ukraine besonders deutlich. Während des Zweiten Weltkrieges und danach stellte die sowjetische Propaganda die Sache auf solche Weise dar, dass die ukrainische *Befreiungsbewegung* (!?) den Interessen des ukrainischen Volkes widerspricht und ihre Führer versuchten die Ukraine dem Nazi-Deutschland *verkaufen*. In der heutigen Zeit – dem *amerikanischen Imperialismus*.

Es sei wieder zu betonen, wobei wir zur Publikation zurückkehren, aus welcher die Autoren des Projekts die Fragmente mit Zustimmung der wissenschaftlichen Gesellschaft von Taras Schewtschenko in Europa veröffentlichen, dass dies ein zuzätzliches Argument in der Bloßstellung der falschen Beschuldigungen der ukrainischen Seite hinsichtlich der Gründung ihrer eigenen *Staatlichkeit* sein sollte. Der jüngste Vortrag des Präsidenten von Polen *Bronislaw Komorowski* in der Werchowna Rada der Ukraine setzt eine Hoffnung darauf, dass wir allmählich die Stereotypen der Feindschaft zwischen den Ukrainern und Polen auf zwischenmenschlicher Ebene beseitigen können.

Mit Zustimmung von *Anna-Maria Dovganyuk*, des wissenschaftlichen Sekretärs in der wissenschaftlichen Gesellschaft von Taras Schewtschenko in Europa (Sarcelles, Satellitenstadt von Paris) beschlossen die Autoren, Auszüge aus dem genannten Buch zu veröffentlichen, die zur Vereinfachung der Vermutungen über die *ukrainische nationale, staatliche Befreiungsbewegung* auf dem Territorium der ethnischen ukrainischen Gebiete beitragen, die ein Teil des Polens in der Zwischenkriegszeit waren. Jedes der Völker – *Ukrainer und Polen*, die hier lebten, sahen nach dem Krieg ihren *Nationalstaat* und kämpfte dafür. So kann man nicht über den Verrat der Ukrainer sprechen. Und erzwungener «Verbündeter» Nazi-Deutschland hatte nicht vor, die Bildung des *ukrainischen Staates* zu unterstützen. Er benutzte einfach die ausweglose Lage der Ukrainer wegen ihrer eigenen Absichten, die eigentlich nicht nur an zwei Fronten kämpften – gegen die *Nazi-Besatzer* und gegen die sowjetischen *Befreier*, sondern an drei Fronten, wobei sie die ukrainische Bevölkerung vor Massenterror seitens der polnischen Illegalität retteten.

Und zum Schluss beschlossen die Autoren, Materialien aus den ukrainischen Zeitungen des ukrainischen Volkes in der Zwischenkriegszeit in Polen zu geben. Einige der Materialien haben wir von der Direktion des *ukrainisch-kanadischen Archivs und Museums Alberta* bekommen, das eine große Sammlung von ukrainischen Publikationen hat, die in Ländern mit ukrainischer Bevölkerung außerhalb

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

der Sowjetunion herausgegeben wurden, welche rücksichtslos die Äußerung des Nationalismus unterdrückte. Wir hatten eine Zustimmung von *Igor Wynnmyschenko*, des Wissenschaftlers aus Kyjiw, der eine Materialsammlung aus den Zeitschriften veröffentlicht hat⁶. Nach ihm haben wir die Materialien in zwei Teile entsprechend Podlasie und Cholmland geteilt. Es sei in der Einleitung betont, dass die ukrainischen Zeitungen meist in den 20er Jahren des vergangenen Jahrhunderts herausgegeben wurden, denn die polnische Macht schloss sie in den 30er Jahren vor allem wegen ihrer angeblichen *prosowjetischen Orientierung*. Das macht keinen Sinn, es zu leugnen, denn der *erste weltweite Arbeiterstaat* versuchte für sich die Ukrainer im Cholmland und Podlasie zu gewinnen, gegen welche der polnische Staat, und vor allem lokale Behörden Gewalt gebrauchten. Und sie wiederum suchten Unterstützung um Gewalt loszuwerden.

Tatsächlich bekämpfte damals die polnische Macht *zwei Faktoren*. Erstens versuchte sie *ideologische Expansion* des östlichen Nachbarn festzuhalten, welcher versuchte, Polen zu schwächen. Zweitens versuchte sie, das *endgültige nationale Erwachen* der Ukrainer im Cholmland und Podlasie und ihre Verbindung mit den Ukrainern im Galizien und Wolhynien zu verhindern. Die ultralinken Tendenzen der prosowjetischen Richtung waren in den ukrainischen Medien Polens, vor allem im Cholmland und Podlasie. Aber die polnischen Behörden bestrafte streng sie für die Äußerungen der *ukrainischen Orientierung* der Leser. Darüber hinaus ist es leicht zu erraten, dass das zweite Motiv für die damalige polnische Macht sehr wichtig war.

Die Autoren des Projekts bieten fünf Blocks von Dokumenten und Materialien für geehrte *Leser*. Wir haben sie für die objektive Wahrheit über das Unglück der Ukriener im Cholmland und Podlasie und in der Curzon-Linie im XX. Jahrhundert verwendet. Der Fehler der ukrainischen gesellschaftlich-politischen Forschungen in der Vergangenheit bestand darin, dass die veröffentlichten in der Ukraine Publikationen erstens durch ein Sieb der sogenannten dominanten *Ideologie des Marxismus-Leninismus gefiltert* wurden. Und zweitens wegen des Mangels am Zugang zu den Archivquellen, wenn es um eine objektive Beleuchtung des *ukrainischen Zivilisationsprozesses* geht. Die ukrainischen Forscher veröffentlichten ihre Sentenzen in der Regel mit großer Verspätung und letztlich waren nicht dokumentarisch argumentiert. Wenn man beispielsweise nur über die Erinnerungen spricht, die eine subjektive, aber wichtige Quelle der Beleuchtung der Probleme, in unserem Fall in der Zeit der Sowjetunion sind, wagte niemand die Erinnerungen über die Tragödie der Deportationen oder der *Flucht* im Jahre 1915 oder der *Evakuierung* gemäß dem Abkommen von 9. September 1944 zu verkünden. Soweit wir wissen, hat eine Reihe von Personen die Erinnerungen geschrieben, aber die meisten davon blieben noch zu Hause (wenn deren Nachkommen sie noch bewahren!). Erst nach der Unabhän-

gigkeit der Ukraine sind die ersten Versuche ihrer Veröffentlichung gemacht. Die erste wissenschaftliche Institution, die sich mit der Sammlung und Veröffentlichung der Erinnerungen von Aussiedlern aus Polen beschäftigte, war wahrscheinlich das *Iwan Krypjakewytsch Institut für Ukrainische Studien* der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine in Lwiw, das außer anderen Publikationen einen Band der Erinnerungen der Ukrainer in der Curzon-Linie vom Professor *Jurij Slywka*, vorbereitet mit Bemühungen der Wissenschaftler veröffentlichte⁶. Einige Erinnerungen haben die Veteranen des *Cholmlandes* in Kyjiw vorbereitet, deren Teil in verschiedenen Publikationen veröffentlicht wurde. In unserem zweiten Band sind auch mehr als sechzig Erinnerungen veröffentlicht. Jetzt, im dritten Band präsentieren wir ihre nächste Gruppe.

Viel besser wäre es, wenn man diese Erinnerungen vor einem halben Jahrhundert veröffentlicht hätte. Dies wäre ein wichtiges Argument in der Diskussion darüber, *wer daran* in der Vergangenheit *schuld* war. Der *Reinigungsprozess* muss vor allem in den zwischenmenschlichen Beziehungen auf *ukrainisch-polnischer* Ebene mit gegenseitiger Auffindung abgeschlossen werden. Zumindest im Hinblick auf die aktuelle russische Aggression gegen die Ukraine, die die benachbarten Nationen und die ganze zivilisierte Welt bedroht.

Die Vollendung des Projekts zusammenfassend, wollen wir noch einmal betonen, dass wir tief dankbar allen sind, die im Laufe mehrerer Jahre dazu beigetragen und uns bei seiner Realisierung geholfen hat. Die Publikation enthält die Angaben der *Nationalen Jurij Fedjkowytsch Universität Czernowitz*, die in diesem Jahr ihr 140. Jubiläum feiert. Während ihrer Wirksamkeit haben sich an der Universität feste Traditionen der wissenschaftlich-pädagogischen Tätigkeit entwickelt. Wir sind stolz darauf, dass wir unser Vorhaben im Rahmen der wissenschaftlichen Arbeit einer der ältesten und bekanntesten Universitäten in der Ukraine verwirklicht haben. Dem Rektor unserer *Alma Mater Stepan Melnytschuk* äußern wir herzlichen Glückwunsch zum Jubiläum und tiefe Dankbarkeit für die Gelegenheit, unsere Arbeit in Bezug auf den Plan der wissenschaftlichen Arbeit der *Universität* zu veröffentlichen.

Allerdings betonen wir, dass man im nächsten Jahr den 40. Jahrestag der produktiven Tätigkeit des *kanadischen Instituts für ukrainische Studien* feiert, das ein Teil der Universität Alberta ist. Die Autoren des Projekts gratulieren herzlich den Mitarbeitern des *Instituts* anlässlich des Jahrestages, der sich nähert, und äußern tiefe Dankbarkeit für die materielle und methodische Unterstützung des Projekts. Wir danken den Mitarbeitern des Instituts und auch seinen *Leitern Wolodymyr Krawtschenko*, mit dem wir unsere Publikation beenden und *Zenon Kohut*, mit dem wir unser Projekt begonnen haben.

In früheren Bänden haben wir tiefe Dankbarkeit den Institutionen, Archiven, Bibliotheken der Ukraine, Kanadas, Polens, den Massenmedien für die Möglichkeit

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

der Benutzung der Materialien für das Schreiben einer dreibändigen Publikation ausgedrückt. Wir danken ihnen noch einmal.

Ebenso danken wir den ukrainischen Gesellschaften in der Ukraine, Polen, Kanada, für die Hilfe bei den von uns erfüllten Aufgaben. Während der jahrelangen Arbeit am Projekt spürten wir immer die Unterstützung der Gesellschaft *Cholmland* in Wolhynien mit dem Haupt *Mykola Onufrijtschuk*, der Gesellschaft in Kyjiw mit dem Haupt *Stepan Romanjuk*, der Gesellschaft in Lwiw mit dem Haupt *Wolodymyr Kowaljuk*, der Gesellschaft in Riwna mit dem Haupt *Alexander Borowyk*, der Gesellschaft in Ternopil mit dem stellvertretenden Vorsitzenden *Eugen Jarmoschewytsch*. Wir danken ihnen nicht nur dafür, dass sie zur Erfüllung des Projekts beitrugen, sondern auch dafür, dass sie sich vor allem um die Bewahrung des historischen Gedächtnisses der *Ukrainer im Cholmland und Podlasie* in Orten ihres aktuellen Wohnsitzes kümmern.

Dank den Bemühungen von Gesellschaften *Cholmland* hat man Tempel, Gedenkstätten eröffnet. Jetzt immer mehr werden Veranstaltungen unternommen, die für alle Aussiedler in der Curzon-Linie und ihre Nachkommen gemeinsam sind. Dies wäre keine Sünde, diejenigen zu erwähnen, die leider gestorben sind, aber zu den Gründern der Bewegung für die Reproduktion der Vergangenheit in den Köpfen der noch lebenden Aussiedler aus ihrem Heimatland und ihrer Nachkommen gehörten. Das sind *Viktor Rewucha*, das erste Haupt des *Cholmlandes* in Wolhynien; *Joseph Romanjuk* – das Haupt des *Cholmlandes* in Lwiw im Jahre 1992-2006., *Iwan Banastschuk* – einer der Leier des *Cholmlandes*; *Eugen Kontrolewytsch* – das erste Haupt des *Cholmlandes* in Ternopil.

Gott sei Dank, gibt es eine Reihe von Veteranen – Anhänger des historischen Gedächtnisses, die ungeachtet des Alters, eine immer noch nützliche für die Gemeinde Arbeit fortsetzen. Solch ein Vorbild kann Professor *Leonid Kwitkowskyj*, das erste Haupt der Gesellschaft *Cholmland* in Lwiw sein. Er ist nicht nur als Hochschullehrer an der *Nationalen Polytechnischen Universität Lwiw*, sondern auch als aktives Mitglied der Gesellschaft *Cholmland* tätig.

Die Autoren der dreibändigen Publikation äußern ihre tiefe Dankbarkeit den ukrainischen Organisationen in Polen, die unsere Bemühungen bei der Übermittlung von Materialien, Beratungen, wohlwollend unterstützten. Wir meinen: Verein der Ukrainer in Polen und sein Haupt *Peter Tyma*, seine Vorgänger *Jurij Reith* und *Myron Kertytschak*; die ukrainische historische Gesellschaft mit dem Haupt Professor *Roman Drozd*; die ukrainische Gesellschaft mit dem Haupt Dr. *Hryhorij Kuprijanowytsch*; Verein der Ukrainer im Podlasie mit dem Haupt Dr. *Andrij Artemjuk*. Übrigens betrifft die Aktivität der letzten zwei Vereine die von uns erforschte Problematik.

Darüber hinaus gingen wir auf die informativ-analytische Tätigkeit der beiden ukrainischen Ausgaben in Polen ein. Es geht um die Wochenschrift *Unser Wort*,

die im nächsten Jahr den 60. Jahrestag feiern wird. Die Veröffentlichung der Publikation *Von Deportation bis Deportation* war damals, als *Jaroslav Prystasch* die Redaktion leitete, mit dem das Autorenkollektiv eng zusammenarbeitet. Wir danken herzlich ihm und seiner Redaktion. Später arbeiteten wir mit *Jurij Hawryljuk*, dem Redakteur der Wochenschrift im Podlasie *Über dem Bug und Narwa* zusammen. Wir versuchten ausführlich die Tätigkeit der Wochenschrift darzustellen, und ihr Redakteur gab uns wertvolle Ratschläge zum Inhalt des Texts. Wir bedanken uns bei den beiden Redakteuren.

Wir danken dem Dr. *Alexander Koljantschuk* aus Przemyśl. Über ihn und seine Hilfe haben wir ausführlich im zweiten Band geschrieben. Aber mit großer Freude kehren wir zu diesem berühmten ukrainischen Historiker in Polen zurück. Er ist gebürtiger Einwohner des Cholmlandes, lieferte uns ständig Materialien und gab wertvolle Ratschläge für verschiedene Aspekte der Probleme, die wir hervorgehoben haben.

Im dritten Band veröffentlichen wir Dokumente aus dem polnischen Staatsarchiv in Lublin. Bei der Materialsammlung hat uns Journalist der Wochenschrift *Unser Wort Bogdan Guk* geholfen, wofür wir sehr dankbar sind. Unsere tiefe Dankbarkeit äußern wir an *Anne-Marie Dowganjuk* in der wissenschaftlichen Gesellschaft von Taras Schewtschenko in Europa und an den Wissenschaftler in Kyjiw *Igor Wynnytschenko* für ihre Unterstützung und Zustimmung des teilhaften Nachdruckes der Materialien der obigen Veröffentlichungen.

Unschätzbare Hilfe gaben die Hochschullehrer des Lehrstuhls für moderne Fremdsprachen und Übersetzung der Fakultät für Geschichte, Politologie und internationale Beziehungen an der Universität Czernowitz, welche die Textteile in Fremdsprachen übersetzt haben. Unser herzliches Dankeschön äußern wir den Dozenten *Valentyna Bohatyrets*, *Vitalij Semenko* und *Oleg Slusar* und ehemaligen Aspiranten des Lehrstuhls für internationale Beziehungen *Hanna Showkiwska* und *Julia Fediw* für die erfüllten Übersetzungen. Die Mitarbeiter des Lehrstuhls für internationale Beziehungen der Universität Czernowitz versuchten uns ständig in ihrer Freizeit zu helfen. Für diese Hilfe danken wir ihnen herzlich. Vor allem wollen wir den Laborantinnen *Ljudmyla Kijan* und *Vita Boryssewytsh* für ihre unermüdliche Arbeit an den Materialien des dritten Bandes danken.

Besonderer Dank ist unseren offiziellen Rezensenten – dem Professor *Roman Drosd* aus Polen, *Wolodymyr Sergijtschuk* aus Kyjiw und *Igor Tsependa* aus Iwano-Frankiwsk.

Noch einmal möchten wir betonen, dass wir unendlich dankbar den staatlichen Behörden der *Bibliothek* und den *Archiven Kanadas* für mehrere Kopien von Dokumenten sind, die Durchführung unserer Forschung ermöglichten. Wir wollen noch

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

einmal dem Mitarbeiter der Behörde *Myron Momryk* danken, der alle organisatorischen Probleme mit den erforderlichen Unterlagen erfüllte. Unsere aufrichtige Dankbarkeit äußern wir der Senatorin des Parlaments Kanadas *Raynell Andreytschuk*, die uns während der Treffen in Ottawa und anderen kanadischen Städten geholfen hat.

Die Autoren der dreibändigen Publikation sprechen ihre aufrichtige Dankbarkeit der Firma *Helikon* in Lwiw aus, welche die Grundkosten der Veröffentlichung bedeckt hat, und ihre Mitarbeiter halfen uns auch bei der Auswahl der Materialien, deren Verarbeitung, den Bedingungen für die Präsentation der Veröffentlichung in Lwiw.

Abschließend danken wir den Mitarbeitern des Verlags *Bukrek* mit der Leiterin *Daryna Tus-Maksymets* für alle Kräfte, die für die dreibändige Publikation angeboten wurden. Es ist schwierig, jemanden persönlich hervorzuheben, aber die Autoren haben die meisten Schwierigkeiten dem Sprach- und Literaturredakteur *Mykola Maksymets* und dem Programmierer *Igor Stusyik* gemacht. Wir danken ihnen herzlich, aber wir entschuldigen uns bei ihnen für unsere Ansprüche

Im letzten Band, wie auch in den vorherigen Bänden haben wir versucht, unsere Dankbarkeit vielen Institutionen, einigen Wissenschaftlern, unseren Korrespondenten, Kritikern für ihre Unterstützung bei der Veröffentlichung der dreibändigen Publikation *Von Deportation bis Deportation* auszudrücken. Es ist klar, dass wir nicht alle namentlich erinnert haben. Wir entschuldigen uns bei ihnen dafür und hoffen, dass sie uns richtig verstehen.

Перша частина

Дослідницькі роздуми

Перший розділ

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА ЇХ НАЩАДКІВ В УКРАЇНІ

Передумови виникнення та характер діяльності земляцьких організацій

Будь-які громадські організації в радянській Україні були ліквідовані ще на початку її існування, тобто задовго до Другої світової війни. Щоб викоренити вільнодумство, тоталітарна держава поширила цей *досвід* і на новостворені області з приєднаних українських етнічних земель на заході України. Сказане стосується Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. Починаючи з вересня 1939 р., тут *залізом і кров'ю* викорінювали отой дух вільнодумства. В результаті постраждали сотні тисяч ні в чому не винних людей – хіба що в тому, що належали до культурно-освітніх, кооперативних чи релігійних організацій, існування й діяльність яких хоч якось толерувалися попередньою владою.

Півмільйона українців, переселених до радянської України зі своїх етнічних земель в Польщі, серед них майже двісті тисяч холмщаків і підляшуків, автоматично позбавлялися права на будь-яке організоване життя, крім можливості вступу (вибіркового) до лав Комуністичної партії, комсомолу чи піонер-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ської організації або небагатьох інших, ретельно контрольованих владою, керованою тією ж Компартією, організацій. Більше того, ще під час підготовки списків для переселення і після прибуття до нових місць проживання пильне око влади в особі *компетентних органів* вишукувало *буржуазних націоналістів, зрадників* (кого?) тощо. А такими були, на думку тодішньої влади, різного рівня службовці, вчителі, священники, працівники культури. Іншими словами, усі ті, хто міг би зашкодити перевихованню депортованих підляшуків, холмшчаків, надсянців, лемків у *марксистсько-ленінському дусі*, виявляли і, про всяк випадок, ізолювали від суспільства.

На час переселення, чи пак депортації, склалося так, що представники радянських евакуаційних комісій по селах вишукували колишніх членів КПЗУ, розпущеної рішенням Комінтерну ще у серпні 1938 р. разом з Компартією Польщі, складовою частиною якої вона була, а ті повинні були закликати холмшчаків та підляшуків добровільно виїжджати до УРСР. Вони здебільшого ретельно завдання виконували. Проте, після поселення в нових місцях проживання значна частина з них зазнала переслідувань за надуманими звинувачення в *українському буржуазному націоналізмі*, хоч до нього вони не мали ані найменшого відношення, оскільки ще на рідних землях сповідували *пролетарський інтернаціоналізм*.

Якщо не говорити про загал вигнанців з холмсько-підляських земель, а мати на увазі окремі верстви переселенців, то варто звернути увагу ще на дві їх категорії, щоправда не дуже численні. Мова про урядовців, переважно найнижчого рівня, які під час німецької окупації виконували на Холмщині і півдні Підляшшя службові функції в *українських допоміжних структурах* — УДК, УОТ, кооперативах тощо. Сказане стосується й тих, хто працював солістами (сільськими старостами), війтами або працівниками гмін (сільських рад), само собою – вчителів, як зрештою, службовців усіх категорій та інших сільських чи міських владних структур в окупованій Польщі. Все це прирівнювалося до *державної зради*. Значні проблеми мали й священники, які переселялися до радянської України, пораженої тоді *войовничим атеїзмом*. Про долю окремих з них ми писали на сторінках другого тому нашого дослідження. Мова про оо. *Василя Бухала, Івана Кіндзерського, Ореста Мількова*¹. Проте цей перелік не вичерпує загалу тих людей, які так чи інакше мали усі підстави побоюватися за своє і своїх родин майбуття в радянській дійсності. Вони намагалися поселятися окремо від загальної маси переселенців, які знали їх особисто, щоб зменшити ризики потрапити до рук *справедливого радянського правосуддя*. Представники *компетентних органів*, як тоді їх називали, постійно нищили у переселенському середовищі, вишукуючи супротивників існуючого режиму. Можна без перебільшення говорити про те, що ще з часів більшовицької революції в колишньому СРСР йшов безперервний процес

пошуку політичних і класових ворогів, вочевидь для того, щоб перекласти на них відповідальність за суспільно-політичні і соціально-економічні провали, які були постійним явищем у житті країни.

На рубежі минулого і нинішнього століть відбувся розпад так званої *світової системи соціалізму*, разом з її натхненником і проводирем Радянським Союзом. Ще з середини 80-х рр. разом з *горбачовською перебудовою* суттєво послабла всеохоплююча система контролю за свідомістю суспільства та кожного громадянина зокрема. Безумовно, що холмщаки з підляшчуками, як і інші закерзонці, котрі впродовж багатьох десятиліть були змушені забувати про своє походження, взялися за відтворення своєї історичної пам'яті. По суті справи, з початком 90-х рр. з'явилися перші зародки їх організованого життя. Під різними назвами виникали перші земляцькі організації вигнанців з колишніх українських етнічних земель у Польщі в місцях найбільш компактного поселення. Сказане стосується таких обласних центрів, як: Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль і, безумовно, столиці України – Києва. На хвилі піднесення громадські організації холмщаків і підляшуків виникли й у багатьох інших областях України. Але через невелику кількість там переселенців вони не змогли налагодити належним чином своєї діяльності.

Але про все це за порядком. Ми, зібравши матеріали, і, само собою, користуючись досвідом опублікування перших двох томів нашого дослідження, прийшли до висновку, що потрібно бодай дещо висвітлити історію виникнення та характер діяльності товариства *Холмищина* хоча б у тих областях України, де вони протягом 20–25 років зорганізувалися і ведуть важливу роботу не просто щодо збереження історичної пам'яті про свою *малу батьківщину*, але й примножують її, прищеплюючи своїм нащадкам любов і повагу до походження і пережитого попередніми поколіннями холмщаків і підляшуків, до долі їх знедоленого краю. Зробити це, зважаючи на сучасні технічні засоби, ніби й доволі просто. Заходь в інтернет і вибирай матеріал. Проте – це лише на перший погляд. Виявляється, лише окремі з товариств холмщаків ведуть інтернет-сторінки. Був час, коли у середині 90-х рр. бурхливо зростали земляцькі товариства. Зокрема, з'явилася інформація, що холмщаки з південними підляшчуками створили 16 осередків у 14 областях України². Нам усім хотілося б, щоб це було так. Однак, насправді, станом на сьогодні, наскільки орієнтуються автори проекту, певна, або сказати б сміливіше, значна робота ведеться в Києві, Луцьку, Львові та Рівному. До певного часу вона велася й у Тернополі. Ми далекі від того, щоб займатися пустим критиканством. Мовляв, хтось робить краще, хтось гірше, хтось дбає, хтось не дбає тощо. Такий підхід до оцінки діяльності товариств *Холмищина* в місцях масового скупчення переселенців та їх нащадків був би просто неетичним і навіть образливим для тих людей, які віддано, з повною посвятою взялися за відновлення, збереження й плекан-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ня своєї важкої, але такої рідної кожному з нас власної минувшини. Товариства виникли на хвилі загальноукраїнського патріотичного зриву. Людям, які взялися за створення товариств холмщаків з підляшчуками, надсянців, лемків треба низько вклонитися за їх важкий невдячний труд, оскільки розпочали вони його хоча й в умовах *горбачовської перебудови*, та все ж ще живучих *залишків тоталітаризму*. Зрештою, й в умовах незалежної України організаціям відновлення історичної пам'яті доводиться важко працювати, на що складається декілька причин, а саме: невисокий, на жаль, поки що, рівень національної свідомості як *загальнонаціональної*, так і, дозволимо собі такий новотвір, *регіональної*, що стосується в нашому випадку вигнанців з Польщі; байдужість державних чинників щодо морально-політичного та національно-релігійного факторів, які мали б цементувати єдність суспільства.

Впродовж усіх попередніх років незалежності України мали місце спроби якось на державному рівні розв'язати проблеми депортованих з Польщі українців, які попередньо так і не були вирішені. Проте, через кваліть дій владних чинників їх ніхто і ніколи не довів до логічного завершення.

Сказане стосується усіх сторін життя, як то: матеріальної компенсації за залишене в Польщі майно, належного облаштування в місцях нового поселення, права відвідування місць свого походження тощо. А, оскільки за часів СРСР не було громадських організацій переселенців, то тими проблемами ніхто й не переймався. Вигнанці з Польщі поступово мали стати *сірими радянськими людьми*, що й входило у плани виховання *нового типу* людини.

Отже, якщо повернутися до створення осередків *Холмицини* на місцях та їх діяльності в областях чи конкретних місцях, місцевостях, то не слід забувати, що через згаяння великого проміжку часу, який пройшов з моменту депортації, дуже багато втрачено. У інший світ відійшло чимало громадських активістів і просто людей, які могли донести бодай якусь інформацію про рідний край до наступних поколінь. Втрачено чимало місцевих народних звичаїв, переказів, пісень, приказок, зрештою усього того, що можна кваліфікувати як етнологічний (етнографічний) матеріал. Іншими словами, якщо, усі ті втрати підсумовувати з урахуванням незацікавленості правлячих чинників держави у збереженні *української національної ідентичності*, то маємо те, що маємо, як висловився один з українських державних мужів. Очевидно так історично склалося, що ми, українці, завжди щось або когось наздоганяємо, замість того, щоб випереджувати.

З урахуванням всього сказаного людям, які взялися за відродження історичної пам'яті вигнанців з Польщі шляхом створення громадських організацій і розгортання їх діяльності, належить велика вдячність з боку решти ще живих депортованих, а ще більше – їх нащадків.

Беручись до аналізу діяльності громадських організацій українських вигнанців з Польщі автори проекту ні в якому випадку не збиралися вишукувати якісь проблеми в їх діяльності. Ми керувалися виключно тим, що будь-яка згадка про рідні місця, їх покривджених мешканців заслуговує на схвалення. А те, що можуть траплятися неточності чи якісь можливо навіть промахи, не повинно йти в розрахунок, оскільки з плином часу багато чого стерлося в людській пам'яті. Але навіть, коли будуємо якийсь матеріал на архівних документах, то і в них, на жаль, знаходимо чимало неточностей чи й протиріч, що теж має своє пояснення.

Тому хочемо привернути увагу шановного *Читача* до питання позитивних надбань земляцьких товариств депортованих. Багато аспектів їх діяльності мають спільний характер. Зокрема, в матеріалах, з якими нам вдалося запізнатися – це питання історії рідного краю, депортаційних трагедій, важких випробовувань у міжвоєнній Польщі і нелегкого життя у місцях післядепортаційного поселення. Якщо ж говорити про ті чи інші відмінності, то вони, як нам здається, пов'язані з тим, як ті чи інші організатори і керівники товариств спрямовували їх діяльність, вочевидь з власним розумінням справи і з конкретними можливостями на місцях, у тому й особистими, якщо б так висловитися, нахилами або здібностями.

Найбільше об'єднання холмщаків

Якщо слідувати за алфавітним порядком, то належить розпочати нашу конкретну розповідь з *Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства «Холмщина»*. До речі, суттєву допомогу авторам проекту надав його нинішній голова Микола Онуфрійчук, знаний журналіст, письменник, громадський і культурно-освітній діяч, який на наше прохання підготував нам доволі повну інформацію про створення, структуру і діяльність волинської *Холмщини*, доповнену зрештою численними публікаціями³.

Отже, товариство *Холмщина* на Волині започатковане на установчих зборах в Луцьку 18 листопада 1990 р. Того пам'ятного дня формальному проголошенню товариства передувало декілька доповідей, які нагадали зібраним світлі і трагічні сторінки історії рідного краю. Зокрема, *Микола Онуфрійчук* виступив на тему *Холмщина й Підляшшя – наш рідний край*. *Віктор Ревуха* виголосив доповідь *Нищення церков на Холмщині й Підляшші*. До речі, він – уродженець села Богутичі Грубешівського повіту – ще у 1939 р. разом з батьками, заітованими радянською пропагандою, переїхав на Волинь. Закінчивши Факультет романо-германської філології Харківського університету, працював викладачем німецької мови у школах Луцька, Волинському (тепер – Східноєв-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ропейському) національному університеті імені Лесі Українки. Був, на жаль, мусимо говорити в минулому часі, відомим письменником, публіцистом, перекладачем. З доповіддю *Література Холмищини й Підляшшя* виступив уродженець села Вишнева того ж Грубешівського повіту, професор Волинського університету, доктор філологічних наук *Олександр Рисак*.

Що ж до організаційних питань, то доповідь зробив теж широко відомий виходець з села Стрільці Грубешівського повіту *Йосип Струцюк* – *Проект Статуту Волинського громадсько-культурного товариства Холмищина*. Засновниками товариства виступили Волинське обласне відділення Українського фонду культури, обласні організації Спілки письменників України, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Учасники зібрання, в якому взяли участь делегації не лише з міст і районів Волинської області, а й з Києва, Львова, Рівного, затвердили Статут, обрали керівні органи товариства, визначили головні напрями його діяльності⁴.

За кілька днів, 21 листопада на першому засіданні Ради головою волинської *Холмищини* затвердили *Віктора Ревуху*, заступником – *Йосипа Струцюка*, а секретарем – *Лідію Засадко*, про яку ми писали у другому томі нашого дослідження⁵. За визначеними напрямами роботи було створено в *Раді товариства* декілька секцій. Упродовж перших десяти років волинську *Холмищину* очолювали *Віктор Ревуха*, *Зіновій Марчук* – виходець з Молодятич Грубешівського повіту, *Анатолій Прачук* – уродженець Невіркова Замістського повіту, *Василь Ворон* – нащадок переселенця та *Богдан Самохваленко*, також народжений в Україні. З 2000-го р. волинську *Холмищину* незмінно очолює *Микола Онуфрійчук*.

Станом на сьогодні волинське товариство в одинадцяти міських і районних відділеннях та кількох осередках об'єднує 4,5 тис. осіб депортованих етнічних українців, переважно вихідців з *Холмищини й Підляшшя*, частину їх нащадків. У Володимирі-Волинському діє міськрайонне товариство *Холмищина*, у складі якого понад 300 осіб⁶.

Відповідно до свого Статуту товариство визначило собі за мету домагатися задоволення та захисту соціально-економічних, культурних, духовних, вікових потреб, загалом законних прав та інтересів виселених і їх нащадків, а також відродження і збереження історичної пам'яті про малу батьківщину, про непросту долю, духовну і матеріальну культуру українців *Холмищини, Підляшшя* та інших етнічних українських земель, які тепер належать Польщі.

«До створення товариства нас спонукало те, що впродовж 45-ти років після примусового переселення і розпорошення як в різних регіонах України, так і в інших союзних республіках, а також під час акції *Вісла* – на північно-західних землях Польщі, ми, молодше покоління, та наші нащадки не мали змоги осягнути і осмислити правдиву історичну долю своєї прадавньої землі, най-

західнішої гілки українців, перейняти сповна від пращурів духовні, культурні, матеріальні надбання. Ця тема тривалий час у нас і в Польщі або замовчувалась, або фальшувалася. Прояви замовчування і фальшування, на жаль, мають місце й досі»⁷, – так пояснив мотивацію створення волинської Холмщини її теперішній голова.

Волинська *Холмщина* співпрацює з громадськими об'єднаннями депортованих українців, які діють в інших областях України, входить до складу Об'єднання *Закерзоння*. Керівники волинського товариства холмщаків щорічно понад 20 літ надсилали звернення до Верховної Ради, Президентів, Прем'єр-міністрів України, українських дипломатів з проханням розглянути в українському парламенті проблеми, породжені виселенням, а не добровільною евакуацією в 1944–1951 р. етнічних українців зі свого прадавнього краю до СРСР, антиукраїнським терором і репресіями, надати цим акціям належну політико-правову оцінку, прийняти Закон України, який надав би примусово переселеним автохтонним українцям статус депортованих і передбачив би для них відповідний соціальний захист, відшкодування за завдані фізичні, духовно-моральні та матеріальні збитки⁸.

А ще волинська *Холмщина* багаторазово просила, щоб на міждержавному рівні з Республікою Польща та Європейським Союзом вирішити питання про забезпечення безвізового режиму для депортованих етнічних українців та їх нащадків, позаяк існує природна потреба щорічно відвідувати місця походження, храми, монастирі, кладовища, могили рідних, роз'єднані родини; про належне вшанування пам'ятних місць, видатних предків українців, невинних жертв, яких зазнала мирна українська людність на Закерзонні; за участі Президентів України і Польщі відкрити і освятити пам'ятник жертвам Сагриня, де найбільше загинуло від польської зброї українського мирного населення. Клопотання товариства підтримувала Волинська обласна влада⁹.

Верховна Рада України з 1-го січня 2004 р. виселеним українцям замість статусу депортованих надала статус учасників-ветеранів війни, яким передбачено окремі пільги¹⁰. На жаль, інші питання досі не вирішуються. Візовий режим у 2012 р. навіть ускладнено. Пам'ятник у Сагрині чекає свого освячення за участю Президентів України і Польщі понад шість років.

Волинське товариство щорічно зверталось з клопотаннями та пропозиціями до місцевої обласної та Луцької міської влади, до Генерального консула України в Люблині, до Патріарха Філарета, митрополита Луцького і Волинського Михаїла, архієпископа Люблинського і Холмського Авеля щодо належного вшанування *Холмської ікони Божої Матері*, спорудження в Луцьку храму її імені, щодо сприяння в проведенні щорічних паломницьких поїздок до рідного краю, впорядкування українських кладовищ, захоронень невинних жертв, встановлення меморіальних знаків, проведення щорічних обласних

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

фестивалів-конкурсів *Ти не згасла, зоре ясна* імені Олександра Самохваленка, наукових конференцій, пам'ятних академій, віч скорботи та інших заходів, присвячених історичній долі, духовній і матеріальній культурі Холмського краю, проблемам депортації, видатним і трагічним датам, подіям, людям, доля яких була пов'язана із землею наших предків¹¹.

Роботі товариства холмщаків на Волині по відродженню та збереженню історичної пам'яті про свій рідний край сприяла системна історико-краєзнавча, культурно-просвітницька, певною мірою й видавнича діяльність. Саме це передбачає розроблена Комплексна програма *Пам'ятаємо рідний край*¹².

Протягом останніх 14-ти років на запрошення Люблинсько-Холмського архієпископа Авеля, долаючи візовий режим, щорічно здійснюються паломницькі поїздки, під час яких колишні депортовані та їх нащадки беруть участь у церковних урочистостях у храмах Холма, Яблочина, Туркович, Грубешева, Томашева, Володави, у селах Сагринь, Ласків, Верховини, Березно, Голешів та інших, відвідують місця свого походження, кладовища, могили рідних, а також пам'ятні місця, пов'язані з іменами короля Данила Галицького, владики Іларіона, Прем'єр-міністра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука, українського письменника Володимира Островського, селянського поета Михайла Кумецького, польського композитора Фредеріка Шопена, священномучеників о. Лева Коробчука, о. Сергія Захарчука, о. Миколи Гольца, преподобномученика Ігнатія, могили закатованих польськими боївками священників о. Михайла Трофимовича, о. Михайла Бокієвича з дружиною Антоніною Улашкевич в селі Кулаковичі, прадавні вали Волиня, Червеня, Стовп'єнську вежу тощо¹³.

Вшановуючи пам'ять невинних жертв, яких зазнали українці Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Бойківщини під час воєн, депортацій, антиукраїнського терору, репресій, товариство домоглося встановлення меморіальних знаків у містах Волині Луцьку, Ківерцях, Торчині, впорядкування українських кладовищ, захоронень у селах Холмщини Сагринь, Ласків, Вершин (Варешин), Вишнів, Модринь, Шиховичі (Сиховичі), Бересть, Мірче та інших. Велика заслуга у впорядкуванні українських кладовищ на Холмщині належить історик, Почесному членові товариства *Сергієві Годлевському*, який цю роботу проводить разом з членами товариства *Холмщина молода*, студентами, семінаристами¹⁴.

До честі ради волинської *Холмщини*, яка зусиллями свого керівника домоглася, щоб голова Волинської ОДА 28 травня 2014 р. підписав доручення *Про улаштування й утримання в належному стані місць української пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій на території Люблинського воєводства Республіки Польщі*, яким зобов'язав голів Володимир-Волинської, Горохівської, Іваничівської, Ківерцівської, Ковельської, Локачинської, Луцької, Любомльської та Шацької РДА, а також міських голів Луцька, Ковеля, Воло-

димир-Волинська та Нововолинська протягом нинішнього і наступних років провести цю роботу. Згідно з додатком до доручення названі райони та міста повинні впорядкувати і опікуватися українськими православними цвинтарями, зруйнованими вандалами ще до закінчення Другої світової війни, у 14 селах Люблинського воєводства. Можливо, шановним *Читачам* нашої публікації буде цікаво довідатись, про які ж села йдеться в документі. Тому інформуємо, що влада Волині взяла на себе опіку цвинтарями у 8 селах Грубешівського повіту – це Бусьно, Зосин, Крилів, Кулаковичі, Мірче, Тератин, Турковичі і символ трагедії українців Закерзоння – Сагринь; двох селах Томашівського – Потуржині і Телягині; по одному селу у Володавському, Замістському, Холмському повітах – відповідно у Ганську, Комареві, Стрільцях. Православним кладовищем на Холмській горі, в т.ч. могилою Прем'єра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука опікується Ковельська міська рада¹⁵.

29 вересня минулого року один з авторів проекту *Юрій Макар* з дружиною *Леонорою* відвідав цвинтар в Потуржині, де поховані його батько *Іван Макар*, вбитий у вересні 1943 р, і дід по материнській лінії *Антін Свистун*. Справді кладовище, як символ захоронення людей багатьох поколінь, впорядковане, за що доземний уклін нововолинцям, які ним заопікувалися.

Щорічно біля пам'ятника на Луцькому міському Меморіалі слави відбуваються *Віча скорботи*, під час яких вшановуються невинні жертви воєн, знищених українських сіл, депортацій, борців за волю і незалежність України, рідного краю. До цього пам'ятника приходять з квітами ветерани, діти, представники влади, делегації з інших областей України, з інших держав¹⁶.

Упродовж багатьох століть українці Холмщини зберігали і вшановували *Холмську чудотворну ікону Божої Матері*, а 15 вересня 2000-го р. за згодою холмщаків, членів товариства нащадки митрофорного протоієрея о. *Гавриїла Коробчука*, насамперед в особі його дочки *Надії Горлицької*, передали цю давню святиню, пам'ятку візантійського іконопису XI ст., під охорону Української держави (при умові, що вона буде зберігатися на Волині, де найбільше оселилося депортованих етнічних українців з Холмщини і Підляшшя та їх нащадків). Цей образ знаходиться в *Музеї волинської ікони*, де йому забезпечено належну охорону, температурно-світлові умови, проведено його дослідження та реставрацію *Анатолієм Квасюком*, за що він був удостоєний звання Почесного члена Волинського товариства *Холмищина*. Усі вірні мають до цієї ікони доступ, моляться, прикладаються до неї¹⁷.

Рада волинської *Холмщини* ініціювала спорудження храму *Холмської ікони Богородиці* в Луцьку. На це отримано благословення владики Михаїла і Патріарха Філарета. З 21 вересня 2009 р. діє наразі дерев'яна церква цієї ікони. 2013 р. розпочато спорудження мурованого храму, при якому передбачається відкриття музею, експонати якого мають висвітлювати історичну долю,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

духовну й матеріальну культуру українців Холмщини і Підляшшя. Членами товариства на спорудження і облаштування храму зібрано понад сто тисяч гривень добровільних пожертв. Такі пожертви надходять й від членів товариств холмщаків та підляшуків зі Львова, Києва, Чернівців та багатьох інших міст, а також з закордону. Багато зусиль докладають до будівництва храму, до прославлення Пресвятої Богородиці настоятель церкви митрофорний протоієрей Михайл (Онищук), інші священослужителі, церковні хори, сестринська служба, до складу якої входять переважно члени товариства, його прихильники. 26 травня 2013 р. в Палаці культури міста Луцька пройшов благодійний концерт *Ти не згасла, зоре ясна з Холмської гори* за участю митрополита Луцького і Волинського Михайла, церковних хорів, народної аматорської хорової капели *Дзвони Холмщини*, дуєту *Душа Волині*, тріо *Віра, Надія, Любов*, інших лауреатів фестивалів¹⁸.

Члени волинської Холмщини були активними учасниками Світових конгресів українців Холмщини й Підляшшя 17–21 вересня 1994 р. у Львові й Холмі, 19–21 вересня 1997 р. в Рівному, 19 вересня 2000 р. в Луцьку, 19 вересня 2004 р. у Львові.

18–19 травня 1991 р. члени товариства В. Ревуха, О. Рисак, Г. Горлицька, а також викладач Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки М. Кучінко взяли участь у першій науковій краєзнавчій конференції на тему *Холмщина і Підляшшя в історії та культурі України*, яка відбулася у Львові.

Рада товариства ініціювала і разом з викладачами Волинського університету імені Лесі Українки (тепер Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) 22 лютого 2003 р. провела науково-практичну конференцію на тему *Депортація етнічних українців Польщі в ХХ столітті та її наслідки*, дві міжнародні наукові конференції на тему *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна та матеріальна культура впродовж віків* (23–24 листопада 2004 р., 29–30 березня 2009 р.). 21–23 вересня 2006 р. делегація товариства взяла участь у Міжнародній науковій конференції *Холмщина на перехресті історії* з нагоди 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського, що відбулася в Холмі¹⁹.

Рада товариства провела пам'ятні академії у зв'язку з 60-ю (16.X.2004 р.) та 65-ю роковинами (01.XI.2009 р.) від початку депортації етнічних українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Західної Бойківщини. У зв'язку з 70-ю роковиною масового нищення православних храмів на Холмщині й Південному Підляшші 13–14 жовтня 2008 р. делегація громадського об'єднання разом з науковцями Волинського національного університету імені Лесі Українки, народною аматорською хоровою капелюю *Дзвони Холмщини*, вокальним тріо *Віра, Надія, Любов* взяла участь у заходах, які відбули-

ся в Холмі. А 29 листопада з цієї ж нагоди за участю волинських науковців та очевидців подій у Палаці культури міста Луцька пройшла Пам'ятна академія.

Авторам проекту пощастило побувати на запрошення Раді товариства *Холмищина* на *Пам'ятній академії* в Луцьку 28 вересня минулого року, посвяченій 70-й річниці початку депортації українців з Холмищини і Підляшшя, Надсяння, Лемківщини і Західної Бойківщини. Доповідь про трагедію, яка випала на долю українців, зробив голова товариства *Микола Онуфрійчук*. Виступили депортовані, їх нащадки, у тому й в художній формі – співали, декламували. Забирали слово й представники місцевої влади. Привітав учасників академії й депутат Верховної Ради України *Євген Мельник*.

Присутнім в залі було представлено літературно-мистецьку композицію, присвячену трагедії українців Закарпаття за участю Народної Хорової капели *Дзвони Холмищини* під орудою *Мирослави Новакович*, до речі, доньки *Олександра Головерси*, відомого волинського митця, холмського походження, вокального тріо *Віра, Надія, Любов* під керівництвом *Галини Савельєвої*, сімейного тріо *Ірини, Ніни і Анастасії Мандзій* – керівник *Тамара Артюшевська*, хору храму *Холмської ікони Божої Матері* – регент *Катерина Панасюк*, чоловічого вокального ансамблю з *Ковеля Промінь* та ін. Справжньою окрасою концерту стало виконання доцентом Чернівецького національного університету імені *Юрія Федьковича*, заслуженим артистом України *Іваном Дердю* улюблених пісень холмщаків *Гей, у Холмі під горою* (вважається, що пісня про сотника Холмської самооборони *Юрія Лукашука*), *Пісня про курінного Ягоду* (про хорунжого *Мар'яна Лукашевича*), *Гори я обійшов* (улюблена пісня командира холмської самооборони *Якова Гальчевського-Войнаровського*).

Під час академії відбулася презентація двох томів *Від депортації до депортації*. Її провів від імені авторського колективу *Юрій Макар*, який не тільки розповів про самий твір, але й зупинився детально на спогадах і документах, розміщених у другому томі. Його отримали автори спогадів або їх нащадки, присутні в залі. Опубліковані у другому томі документи в основному представлені протоколами свідчень очевидців варварського нищення холмських сіл разом з їх мешканцями. Том отримала *Ірина Дмитрієва* (Свистун). В ньому віддруковані свідчення її батька *Юрія Свистуна* про спалення 2 квітня 1944 р. села Новосілки Томашівського повіту і вбивство понад 120 селян²⁰.

Волинська *Холмищина* провела ювілейні академії *Холмському роду нема переводу* з нагоди 15-річчя товариства (19.XI.2005 р.), *Пам'ятаємо отчий край* з нагоди 20-річчя утворення товариства (21.XI.2010 р.) та 20-річчя утворення Народної аматорської хорової капели *Дзвони Холмищини* (18 березня 2012 р.) тощо²¹.

Члени волинського громадського об'єднання холмщаків беруть активну участь у відзначенні державних, національних свят, у вшануванні пам'яті

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, інших видатних синів і доньок України, нашого рідного краю. Товариство прилучилося до створення фонду спорудження пам'ятника *Олені Пчілиці* в Луцьку, до збирання добровільних пожертв на підтримку Збройних сил України. Ювілейні академії проведено на вшанування короля *Данила Галицького* з нагоди 810-річчя від дня народження (2011 р.), 750-річчя (2003 р.) і 760-річчя його коронації в Дорогичині та у зв'язку з 750-ю роковиною від часу його упокоєння і поховання в Богородичному храмі в стольному Холмі (16.03.2014 р.)²².

У січні 2012 р. волинські холмщаци вшанували пам'ять видатного українського ученого-енциклопедиста *Івана Огієнка* (владика *Іларіона*), відкрили та освятили меморіальний знак на вулиці його імені в Луцьку, разом з викладачами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки провели Пам'ятну академію²³.

У зв'язку з 70-ю роковиною від трагічної загибелі патріота України, активного учасника національно-визвольних змагань, організатора і очільника *Української самооборони Холмщини Якова Гальчевського-Войнаровського* у березні 2013 р. члени товариства взяли участь у Пам'ятній академії, ініційованій та проведеної Почесним членом товариства *Сергієм Годлевським*. Нині волинська *Холмщина* готується до відзначення 120-річчя від дня народження цього подолянина, якого доля поріднила з Холмським краєм²⁴.

У минулому році товариство вшанувало пам'ять знаного земляка *Олександра Самохваленка*, який після виселення у 1945 р. з Холмщини створив *Волинський народний хор*, був його керівником, диригентом, художнім керівником обласної філармонії, багато зробив для розвитку культури та мистецтва Лесиного краю, став на Волині першим заслуженим артистом України. Його ім'я носить обласний фестиваль-конкурс *Ти не згасла, зоре ясна*.

Засобами культури і мистецтва волинська *Холмщина* намагається привернути увагу земляків до справи відродження та збереження пам'яті про рідний край, його долю, культуру, духовність, передати цю пам'ять своїм нащадкам. Від березневих Шевченківських днів 1992 р. при товаристві діє народна аматорська хорова капела *Дзвони Холмщини*, керівниками якої були *Микола Гарбарук*, *Олександр Головерса*, а тепер її очолює *Мирослава Новакович*. Користується популярністю вокальне жіноче тріо *Віра, Надія, Любов* (керівник *Галина Савельєва*)²⁵.

Хорові колективи, обдаровані діти, талановита молодь беруть активну участь у творчих звітах, фестивалях, пам'ятних академіях, вічах скорботи, у літературно-пісенному реїді та інших заходах на Волині, в інших областях України та на Холмщині й Підляшші. 16 листопада 2003 р. був проведений фестиваль *Ми – діти Данилового краю*. А з 2007-го р. проводиться щорічний обласний фестиваль-конкурс *Ти не згасла, зоре ясна* імені заслуженого артиста Укра-

їни *Олександра Самохваленка* у 7-8-ми номінаціях. У ньому беруть участь як депортовані етнічні українці з Холмщини й Підляшшя, так і їх нащадки. Метою фестивалю є виявлення та підтримка талановитих виконавців, пошук, відродження і популяризація музичного, хорового, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, поетичних і прозових творів, пов'язаних з цією найзахіднішою гілкою українства. У 8-ми фестивалях взяло участь майже 1800 осіб, понад 260 з них стали лауреатами. Переможці фестивалю згодом беруть участь в Міжрегіональному фестивалі-конкурсі *Пісні незабутого краю* у місті Городок на Львівщині²⁶. До речі, в поточному році авторам проекту пощастило бути гостями фестивалю, який справді відіграє помітну виховну роль.

Товариство подбало про підготовку та видання збірок українських пісень Холмщини й Підляшшя *Співає Холмищина* і *Ти не згасла, зоре ясна*. До останньої найбільше внесено пісень, записаних з голосу активного члена товариства, мешканки села Ласкова Грубешівського повіту *Надії Мельник* (Новосад). Зусиллями голови товариства *Миколи Онуфрійчука* та інших активістів товариства видано книги про українців рідного краю та їх нащадків *Холмському роду нема переводу*, *Нас поріднили Холмищина й Волинь*, про народну аматорську хорову капелу *Дзвони Холмщини*, добірку холмсько-підляських пісень тощо²⁷.

Періодично видається інформаційний бюлетень *До храму Холмської Богородиці*, в якому поміщаються розповіді про долю Холмської чудотворної ікони Божої Матері, висловлюється вдячність тим людям, парафіянам, організаторам, які вносять добровільні пожертви на спорудження мурованого храму, освяченого іменем давньої духовної святині²⁸.

В товаристві належним чином дбають про вшанування ветеранів, активних членів та прихильників. До ювілейних дат вручають вітальні адреси, подяки, грамоти, найактивнішим присвоюють звання *Почесний член Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства Холмищина*. За велику, одержиму громадсько-культурну, творчу роботу, написання і видання книг, присвячених історичній долі українців Холмського краю, їх культурі, мистецтву, пам'яткам, святиням вручається громадська премія *Данилова корона*, встановлена товариством.

Почесними членами товариства є *Сергій Годлевський*, *Олександр Головерса*, *Віталій Дзюрило*, *Іван Засадко*, *Лідія Засадко*, *Анатолій Квасюк*, *Мирослав Стефанишин*, *Ростислав Стрілка*, *Анатолія Ярмошук*. Звання лауреатів премії *Данилова корона* удостоєні *Любов Василів-Базюк* (Канада), *Андрій Бідзіля*, *Олександр Головерса*, *Лідія Засадко*, *Микола Онуфрійчук*, *Мирослав Стефанишин*, *Йосип Струцюк*, *Віталій Федосюк*²⁹.

За участю товариства, окремих його членів зібрано і передано у фонди Державного архіву області, Волинського краєзнавчого музею та інших музей-

них установ частину документів, свідчень, світлин, друкованих видань, публікацій, етнокультурних предметів, які експонуються, використовуються науковцями, дослідниками, краєзнавцями, журналістами. Книжкові виставки, презентації нових видань організовуються разом з працівниками бібліотек, з викладачами, студентами, учнями.

Холмщаки в столиці України

Якщо слідувати за обраною структурою викладу, то наступним земляцьким осередком є *Київське ветеранське правозахисне товариство депортованих українців імені Михайла Грушевського – Холмщина*, засноване 1998 р. Його першим головою було обрано *Йосипа Гриба*, уродженця села Красне Холмського повіту, доктора біологічних наук, професора³⁰. Його наступником на цій посаді став виходець з села Янівки того ж повіту *Йосип Пенкало*. Після нього головою київської *Холмщини* стала уродженка Тутань, що на Грубешівщині, доктор медичних наук, професор *Ніна Міщанчук*, яка, між іншим, подає авторам проекту неоціненну допомогу зі збору спогадів, віднайдення тих, хто хотів би передати до опублікування відомості про рідний край. По ній товариство очолив уродженець Телятина Томашівського повіту *Ростислав Гвоздяк*, видатний вчений, доктор біологічних наук, професор. Наступним керівником осередку був виходець із села Обша Білгородського повіту *Степан Назарок*. Нинішній голова київської *Холмщини* *Степан Романюк* незмінно керує нею дотепер³¹.

Потрібно зазначити, що товариство на свою інтернет-сторінку виставило понад десять інформаційних матеріалів. До честі київської *Холмщини*, її інтернет-сторінка є найповнішою порівняно з іншими обласними організаціями. Тут автори проекту віднайшли цікаві матеріали *історико-просвітницького характеру*. Зокрема, маємо на увазі двосторінковий нарис *Про товариство*, авторства *Степана Романюка*, нинішнього голови товариства. В матеріалі йдеться про заснування й завдання київської *Холмщини*, усіх її голів, про основні напрями діяльності³². Якщо говорити про власне історико-просвітницьке спрямування інтернет-сторінки, то слід виділити насамперед текст *Холмщина – українська історична земля...*, автор *С. Семенюк*, в якому у загальних рисах подана коротка історія нашого знедоленого краю. Можна б лише побажати, щоб товариство знайшло можливість розширити поданий матеріал, довівши його бодай до остаточної ліквідації там українства внаслідок останньої депортації. Це дуже повчальний матеріал, особливо для нащадків депортованих, зрештою, не лише для них³³.

Цілком зрозуміло, що організатори земляцьких товариств, закладаючи їх, подбали про вироблення відповідних *установчих документів*. В дано-

му випадку мова про *Статут*, в якому визначені: загальні положення; мета і завдання товариства; членство в ньому; структура; матеріальна база тощо. У відповідності зі *Статутом*, головною метою діяльності київської *Холмщини* є об'єднання депортованих українців та їх нащадків задля задоволення «їх законних соціальних, економічних, творчих, ветеранських, вікових, культурних та інших спільних інтересів; збереження історичної пам'яті та відродження духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства, увічнення пам'яті українців – жертв політичних репресій на територіях сучасної південно-східної Польщі – Холмщини, Підляшші, Надсянні, Лемківщини»³⁴.

Відповідно до мети київські холмщаки визначили основні завдання своєї діяльності, а саме:

а) сприяння процесам розвитку демократії в Україні та ліквідації наслідків тоталітаризму у всіх сферах суспільного життя шляхом відтворення історичної справедливості;

б) сприяння правовому захисту депортованих – ветеранів війни у відшкодуванні вартості землі та іншого майна, залишеного в Польщі, створення належних умов для підтримки здоров'я та, як написано в *Статуті*, «активного довголіття, організації соціального та інших видів обслуговування»;

в) аналіз причин та характеру переслідування українців на Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині під час Другої світової війни;

г) збереження місць пам'яті і поховання жертв війни, політичних репресій та депортації українців з предковичних українських етнічних земель, збереження та плекання духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства;

д) здійснення пошукової роботи та дослідження на території Польщі місць поховання українців, загиблих внаслідок політичного протистояння, облаштування могил і увічнення пам'яті про там загиблих³⁵.

Статут передбачає також належні *форми роботи* для досягнення головної мети своєї діяльності та виконання поставлених перед собою товариством завдань. Ними є:

а) проведення просвітницької роботи із залученням засобів масової інформації, організація виставок, вечорів пам'яті, благодійних концертів тощо;

б) співпраця з комісіями при Радах народних депутатів та іншими органами влади і об'єднаннями громадян;

в) участь у міжнародній, у тому числі політичній діяльності, проведення масових заходів, сприяння налагодженню тісних контактів з представниками української діаспори – вихідцями з колишніх українських етнічних теренів;

г) проведення науково-дослідницької роботи, у тому числі дослідження проблеми проходження, перебігу наслідків українсько-польського протистояння, політичних репресій і депортацій, позбавлення майна тощо;

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

д) проведення наукових семінарів, конференцій та інших заходів, присвячених дослідженню проблем українсько-польського міжлюдського конфлікту, політичних репресій, депортацій, проблем духовної і матеріальної культури депортованих українців;

е) збір добровільних пожертв та спонсорської допомоги для потреб фінансової підтримки діяльності товариства;

є) організація поїздок членів товариства та їх нащадків до Польщі з метою відвідування колишніх місць проживання, увічнення пам'яті жертв політичного протистояння, участі у храмових святах Різдва Богородиці і Турковицької Божої Матері;

ж) збір експонатів про духовну і матеріальну культуру депортованих та організація в музеях відповідних виставок і експозицій;

з) здійснення необхідної господарської або іншої комерційної діяльності шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи;

і) заснування засобів масової інформації, видання інформаційного бюлетеня, публікація документів, матеріалів, свідчень депортованих українців;

й) сприяння членам товариства у доступі до архівних та музейних фондів, до засобів наукових книгосховищ³⁶.

Справді амбітна мета, завдання щодо її досягнення, достойні форми діяльності для їх втілення у життя. Дай, Боже, щоб київська *Холмищина* могла їх реалізувати, попри вік її активістів.

На превеликий жаль, чимало тих активістів, і не лише з київської *Холмищини*, поступово відходить у інший світ. Тим не менше, цілком зрозуміло, що столичний осередок мав і ще має у своєму складі цілу плеяду вчених, вихідців з переселенського середовища, у тому, й доволі відомих, якщо не сказати – видатних. Тим більше, як відомо авторам проекту, що, зрештою, видно і з матеріалів товариства, воно доволі ефективно контактує і з науковцями, передусім суспільствознавцями, не вихідцями з переселенського середовища, але тими, кого глибоко турбує депортаційна проблематика. Відрадно, що сказане відображене на відповідній сторінці товариства під загальною назвою *Члени Київського товариства «Холмищина» – інтелектуальна еліта України*. В ній окремо виділені вчені із ступенями докторів наук, кандидатів наук, відомі митці. Така інформація дуже цінна з огляду на те, що вигнані у дитячому віці з рідних земель переселенці, незважаючи на скруту, в якій опинилися разом із батьками, змогли, завдяки наполегливості і природнім талантам, знайти свій шлях у науку і внесли неоціненний вклад до її скарбниці³⁷.

Про частину з тих, про кого подала інформацію київська *Холмищина*, ми вже писали у другому томі *Від депортації до депортації*. Мова, наприклад, про уродженця села Туровець Холмського повіту, доктора медичних наук,

професора, організатора і першого голови *Асоціації трансплантологів України*, Євгена Барана. В іншій галузі знань – мовознавство – вславився холмщак Андрій Бурячок, уродженець Ощева на Грубешівщині, доктор філологічних наук, професор, лауреат декількох премій, один з авторів 11-томного *Словника української мови*³⁸. Уродженець села Посадова Томашівського повіту Веніамін Сікора, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, вніс чималий вклад власне у розвиток економічної науки, був засновником і президентом *Української асоціації соціально-економічних досліджень, менеджменту і прогнозування*³⁹.

Про згаданих вище трьох наших видатних земляків, знову ж таки, на жаль, мусимо говорити в минулому часі. З іншого боку, на щастя, в лавах київської *Холмищини* продовжують діяти холмщаки та їх нащадки. Для прикладу назвемо бодай декількох. Перш за все – це два брати *Гвоздяки* – *Ростислав* і *Петро*. Перший з них уродженець села Телятина, другий сусіднього Стенятина Томашівського повіту. Обидва доктори біологічних наук, професори, лауреати Державної премії України в галузі науки і техніки, разом автори близько тисячі наукових публікацій, в тому числі монографій, патентів на винаходи тощо. Спогади пана Ростислава ми вже оприлюднили. Вони складаються з двох фрагментів – *Різдво Христове на Холмищині* і *Згадку свою рідну землю...* Для нас ці спогади особливо близькі, бо їх автор походить з рідного села батька одного з авторів проекту⁴⁰. Йосип Гриб, виходець із Красногого Холмського повіту, також доктор біологічних наук, професор, автор численних наукових праць, винахідник в галузі екології, народний цілитель – фітотерапевт. Авторам проекту доводилося зустрічатися з вченим як земляком на конгресах у Рівному. Його цікаві спогади зі світлинами *Опалого квіту по всьому світу* ми опублікували у другому томі *Від депортації до депортації*⁴¹. Професор Гриб, до речі, подарував нам свою найновішу працю, присвячену цілительству⁴².

Серед активістів київської *Холмищини* ще декілька докторів в галузях прикладних наук. Маємо на увазі *Миколу Дмитрука*, доктора фізико-математичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки України. Микола Дмитрук є уродженцем села Петрилово Холмського повіту. Між іншим, його син *Ігор Дмитрук*, вже уродженець Рівного в Україні, пішов стопами батька. У тридцятирічному віці став доктором фізико-математичних наук. Нині професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка⁴³. *Роман Кутас*, уродженець села Зубовичі Томашівського повіту, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Нащадок уродженця села Виткова Грубешівського повіту *Микола Крупа*, доктор фізико-математичних наук⁴⁴.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Інший нащадок холмщаків *Ростислав Радішевський*, щоправда, дослідник гуманітарного профілю, походить з родини з сусіднього села Потуржина. Відомий дослідник мови і літератури, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, знаний громадський діяч⁴⁵.

Варто б до вищеназваних докторів наук додати ще прізвища двох жінок-лікарів. Одна з них певний час очолювала київську *Холмщину*. Це *Ніна Міцанчук*, доктор медичних наук, провідний науковий співробітник. Між іншим, докладає багато зусиль, підтримуючи наш науковий проект, про що вище вже згадувалося. Вона допомогла нам вийти на іншу колегу – медика *Віру Казмірчук*, уродженку славнозвісного села Турковичі Грубешівського повіту, доктора медичних наук, професора, директора *Інституту клінічної імунології та алергології* Національного медичного університету імені О.О. Богомольця⁴⁶. Остання, поряд з активністю в організованому житті вигнанців з отчого краю, зробила помітний вклад в розвиток української медицини, звеличуючи її наукові здобутки. Попри зайнятість охоче відгукнулася на наше прохання, подала змістовну інформацію про своє життя і працю, про що ми написали у другому томі публікації.

Не забули керівники київської *Холмщини* й про видатних митців, земляків або їх нащадків. Один з них – *Михайло Грицюк*, людина з цікавою біографією. Народився у селі Пасіка (Пасіки), що недалеко від шойно згаданих Туркович, на Холмщині. Ще до початку Другої світової війни виїхав до Аргентини. В Україні жив від 1955 р. Видатний український скульптор. Автор багатьох робіт, які зберігаються, крім Києва, в багатьох обласних центрах України. Автор пам'ятника Пабло Пікассо в Тулузі, співавтор пам'ятника Тарасу Шевченкові в Москві, учасник багатьох міжнародних мистецьких виставок в Україні та поза її межами. На жаль, рано пішов з життя. Але, на щастя, справу батька продовжив син *Владислав Грицюк*, також відомий скульптор⁴⁷.

Іншим митцем, нашим земляком, про якого, щоправда, також доводиться говорити в минулому часі, був уродженцем Грубешева (за іншими даними, села Гостинного, що неподалік Грубешева) *Богодар Которович* – видатний український скрипаль, диригент, народний артист України, завідувач кафедри Київської консерваторії. Лауреат державної премії імені Тараса Шевченка, ряду міжнародних конкурсів, організатор і беззмінний керівник Державного камерного ансамблю *Київські солісти*. Митець залишив для України і світу продовжувача своєї справи в особі доньки *Мирослави Которович*, яка гідно йде шляхом батька⁴⁸.

В інтернет-матеріалах київської *Холмщини* названо з десяток кандидатів різних галузей науки, які у силу своїх можливостей також гідно представляють наш рідний край. Про більшість з них ми написали у другому томі *Від депортації до депортації*. Тут хочемо лише підкреслити, що з авторським

колективом плідно співпрацює людина з поданого списку – *Галина Вишне-вська*, уродженка знаного на Холмщині містечка Тишівці, кандидат філологічних наук, багатолітній працівник Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова у Києві, авторка і укладачка кількох монографій про Холмщину. У нашому другому томі вміщені її спогади⁴⁹.

Заслуговує на схвалення діяльність київської *Холмщини*, спрямована на співпрацю зі знаними українськими вченими-суспільствознавцями. Як нам відомо, серед них доктори історичних наук, професори *Валентина Борисенко*, *Володимир Сергійчук*, *Юрій Шаповал*, доктор філологічних наук, професор *Микола Тимошик*. Ці люди, хоч за походженням не переселенці з українських етнічних земель Польщі, все ж зробили чимало для того, щоб відтворити їх історичний український обрис, тепер можна з гіркотою сказати – в минулому. Валентина Борисенко в 90-х рр. минулого століття виступила редактором етнографічної розвідки *Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження*. Робота профінансована подружжям *Даниленків – Наталії та Івана* – з Філадельфії (США). Вона вміщує матеріали 18 авторів – 10 з України і 8 з Польщі. В сучасній Україні ніхто до неї, а також після неї не видавав подібної праці⁵⁰. Що ж стосується *Володимира Сергійчука*, то він, крім того, що є автором багатьох науково-документальних видань з українознавчої тематики, в тому числі й таких, що безпосередньо стосуються нашої проблематики⁵¹, дав згоду на рецензування нашого тритомника, два томи якого вже вийшли друком.

В численних працях *Юрія Шаповала* знаходимо цікаві фрагменти з історії стражденної Холмщини впродовж першої половини минулого століття, зокрема у редагованому ним спільному багатотомному українсько-польському виданні *Польща та Україна у тридцятих - сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи*⁵². Ну, а *Микола Тимошик*, хоч формально не історик, для нас цікавий передусім працями про митрополита *Гларіона* (професора Івана Огієнка), з іменем якого пов'язане бурхливе відродження *Української православної церкви* на Холмщині і Підляшші (*Голгофа Івана Огієнка; Лишуть навіки з чужиною*)⁵³.

Київська *Холмщина* тісно взаємодіє з іншими подібними структурами депортованих в Україні – Волинською, Львівською, Рівненською. Вона є членом *Координаційної ради* об'єднання товариств депортованих українців *Закерзоння*, Київської міської правозахисної організації *Меморіал* імені Василя Стуса. Очевидною заслугою київських холмщаків, передусім нинішнього голови товариства *Степана Романюка*, є членство в *Європейському союзі виселених і вигнаних народів* (European Union of Exiled and Expelled People - EUEEP). Ця міжнародна позаурядова організація виникла у грудні 2007 р. внаслідок налагодження контактів між біженськими організаціями в Європі. Попередньо

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

т.зв. *Трієстську декларацію* 31 березня того року підписали понад 30 організацій репресованих і вигнаних людей з Європи, Америки, Росії, Балтії і Близького Сходу. Сьогодні організація представляє 25 млн. депортованих або насильно виселених з теренів їх походження. Місцем осідку організації є місто Трієст в Італії. Її робочими мовами є італійська, німецька та англійська мови. Колективними її членами є національні організації з Австрії, Кіпру, Фінляндії, Німеччини, Великої Британії, Угорщини, Італії та України⁵⁴. Отже, ми можемо лише пишатися тим, що київська *Холмицина* потрапила до міжнародної організації позбавлених прабатьківських земель народів. Можемо лише побажати київським землякам надійно представляти в ній інтереси вигнанців з Польщі.

Виконуючи поставлені перед собою завдання, київське товариство розробило і у березні 2005 р. ухвалило програму *Десять кроків для збереження історичної пам'яті*, яка «стала стратегічним і організаційним документом його подальшої діяльності»⁵⁵. Варто наголосити, що київська *Холмицина* постійно намагається достукатися, скажемо так, до української влади стосовно задоволення потреб депортованих земляків. Зокрема, вона ухвалила *Звернення до Президента України про опрацювання на державному рівні заходів щодо вирішення болючих проблем, породжених переселенням до УРСР, нібито добровільно, а насправді вимушено*. Найважливішим пунктом документу й надалі залишається питання надання вигнанцям *статусу депортованих*, з відшкодуванням їм моральних та матеріальних збитків⁵⁶. Додамо від себе, що подальше розв'язання проблеми постійно наштовхується на якісь непереборні в умовах української дійсності перепони. Так, у грудні позаминулого року передбачалося провести у відповідному Комітеті Верховної Ради розгляд цього клопотання не лише київського товариства, але й інших товариств, загалом кажучи, тих, які представляють вигнанців з усього *Закерзоння*. На заваді стали події на Майдані, а згодом агресія Росії проти України, захоплення нею Криму під прикриттям *спровокованого референдуму*, намагання взагалі розколоти Україну як державу, з метою повернути собі терени, якими вона колись володіла. Зрозуміло, що за таких обставин розв'язання застарілих проблем, хоч, наберемося сміливості сказати, не менш важливих для Української держави, зараз не на часі. Проте, нинішнім подіям передувало понад два десятиліття, коли українська влада мала можливість вирішити ту *палючу проблему* переселенців з Польщі.

Щоправда, 16 вересня минулого року таки відбулися *Підкомітетські слухання* на тему *Трагедія українців Закерзоння – злочин комуністичного режиму (до 70-их роковин початку депортації українців з території Польщі)*, зорганізовані Підкомітетом з питань трудових мігрантів та національно-культурної співпраці Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, разом з Українським інститутом національної пам'яті. У слуханнях взяло участь понад півсотні осіб – народних депутатів, науковців, представників то-

вариств депортованих, журналістів тощо. Відкрив слухання і вів їх народний депутат *Олег Панькевич*. Він і директор Українського інституту національної пам'яті *Володимир В'ятрович* у своїх вступних промовах наголосили на нагальній потребі здійснити рішучі кроки щодо розв'язання наболілої проблеми депортованих з Польщі українців. Зібрані заслухали дві доповіді – *Депортації 1944–1951 років як складова комуністичної політики геноцидів українства*, виголошеної доктором історичних наук, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Володимиром Сергійчуком* та *Стан і перспективи відновлення прав українців, примусово виселених (депортованих) з території Польщі на територію УРСР у 1944–1951 роках*, голови Київського ветеранського правозахисного товариства *Холмицина Степана Романюка*. Передбачалася ще доповідь доктора юридичних наук, професора КНУ *Петра Захарченка* на тему *Політико-правова оцінка примусового виселення українців зі своїх етнічних територій*. Але, з невідомих причин, доповідач на слухання не прибув.

Після доповідей слово надали керівникові авторського колективу праці про долю холмсько-підляських українців *Юрієві Макару*, який презентував перших два її томи, які вже вийшли друком. У своєму виступі він розповів про виникнення задуму щодо написання роботи, збір документальних матеріалів, спогадів, зустрічі з зацікавленими особами і науковцями у різних країнах, а також дорікнув депутатам Верховної Ради України за недостатню увагу державної влади до проблем депортованих з Польщі, і не тільки. Загалом виступило понад 20 осіб – народні депутати *Богдан Бенюк*, *Анатолій Вітів*, *Євген Мельник*, представники товариств депортованих українців, науковці, журналісти. Присутні уважно заслухали виступ представника лемківських переселенців, яких доля занесла на Луганщину, а тепер сепаратисти вивезли усе село у невідомому напрямку. На завершення учасники слухань ухвалили резолюцію з дев'яти пунктів, у якій, власне кажучи, повторені вимоги депортованих стосовно задоволення їх нагальних потреб⁵⁷.

Правління київської *Холмицини* у цій справі, як і в усіх інших ділянках своєї діяльності, про що ми вже дещо сказали вище, підтримує зв'язки з усіма громадськими організаціями, які об'єднують депортованих українців, що компактно проживають у західних областях України. З ініціативи київської організації збори керівників товариств депортованих українців прийняли *Ухвалу про вступ до Європейського союзу виселених і вигнаних народів* (скорочена англomовна назва EUEEP) та делегували київській *Холмицині* повноваження представляти їх інтереси в міжнародній організації. Згідно з рішенням *Генеральної асамблеї Європейського союзу виселених і вигнаних народів* київський осередок з 1 січня 2009 р. є повноправним членом цієї міжнародної організації, в якій представляє практично всі товариства в Україні, які об'єднують депортованих українців⁵⁸.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Якщо ж говорити про поточну роботу, то київська *Холмищина* організує або бере участь в загальноукраїнських або місцевих заходах, присвячених, наприклад, вшануванню жертв політичних репресій та голодоморів. Не просто бере участь, але виступає ініціатором відзначення роковин примусової депортації українців з Польщі до УРСР, горезвісної акції *Вісла* тощо. Яскравим прикладом подібних заходів є, зокрема, проведення 9 вересня 2014 р. мітингу-реквієму в Києві біля Пам'ятного хреста *Жертвам репресій 30-х – початку 50-х років* за участю понад 150 осіб депортованих та їх нащадків з нагоди 70-х роковин початку депортації українців з території Польщі. Учасники мітингу-реквієму одностайно ухвалили Звернення до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з вимогами відновити історичну пам'ять і правду про депортацію протягом 1944–1951 рр. близько 700 тис. українців з Польщі та вирішити інші пов'язані з нею проблеми⁵⁹.

Правління товариства організує поїздки своїх членів та нащадків до Польщі для участі в богослужіннях на честь Турковицької Божої Матері, Холмської Богородиці, а також з метою відвідання місць свого походження. Хочеться з цього приводу навести цікавий, а zarazом повчальний приклад. Мова про давнє українське село *Березно*, неподалік Холма, на півдорозі від нього до Дорогуська – контрольно-пропускного пункту на кордоні з Україною (з українського боку – Ягодин). Під час депортаційних процесів середини 40-х рр. минулого століття частина мешканців села опинилася в Україні, частина залишилася в Польщі, спочатку майже поголовно вивезена на багато разів згадувані *понімецькі землі*, але згодом, бодай частково, повернулася до рідного села. Нинішній заступник голови київської *Холмищини Ілля Басаковський* розповів нам, зрештою, передав матеріали стосовно свого та інших мешканців *Березна* родоводу. Суть справи полягає в тому, що один із березненців – *Станіслав Ковальський*, спогади якого, до речі, опубліковані у нашому другому томі, не потрапив до УРСР, а разом з батьками – на *понімецькі землі* в Польщі, але таки повернувся до рідного Березна. Разом із іншими березненцями його син *Владислав Ковальський* виступив ініціатором відбудови у селі Православної церкви. Її висвячення відбулося десять років тому. А тепер щорічно у Березному відбуваються храми – зустрічі тих, хто проживає у селі, з тими, хто приїжджає з України та інших місцевостей Польщі. Відбуваються вони наприкінці липня, на день *Володимира Великого* – рівноапостольного київського князя. До речі, *Владислав Ковальський* бере активну участь у відродженні українського духовно-культурного життя на Холмщині, будучи заступником голови *Українського товариства*, відомого історика і громадського діяча *Григорія Купріяновича*, з яким ми підтримуємо тісні стосунки і використовуємо надані ним матеріали для роботи над нашим проектом⁶⁰.

Делегації київської *Холмицини* під час відвідин Польщі мають зустрічі з керівництвом українських громадських структур, зокрема: з нинішнім головою *Об'єднання українців Польщі* Петром Тимою, згаданим Григорієм Купріяновичем. Київські холмщаки брали активну участь в презентації колективної праці *Холмицина і Підляшшя*, за редакцією Валентини Борисенко, у переглядах відеофільмів *Ти не згасла, зоре ясна* та *Акція «Вісла»*. Насиченою і цікавою є культурно-освітня програма громади київських холмщаків. Для прикладу, вони залюбки відвідували концерти ансамблю *Київські солісти* під орудою почесного члена київської *Холмицини* Богодара Которовича, сольні авторські концерти члена товариства *Миколи Сікори*, перегляди фільму *Не плач за мною, Аргентино!*, про скульптора-холмщака *Михайла Грицюка*, також почесного члена товариства тощо⁶¹.

Спільно з *Управлінням у справах національностей і міграції* Київської міської державної адміністрації для активу національно-культурних товариств столиці товариство *Холмицина* провело два семінари. Один з них присвячувався трагедії українців, примусово виселених з Польщі. Інший – 60-м роковинам недобрим словом згадуваної акції *Вісла*. Було це десять років тому⁶².

Написаним вище діяльність київської *Холмицини* далеко не вичерпується. Ми подали лише загальний нарис того, чим вона займається. Додамо тільки, що на інтернет-сторінці товариства знайшлося місце і для ряду важливих, з точки зору дослідника, матеріалів стосовно трагедії, пережитої не лише холмщакими чи підляшукими, але й усіма закерзонцями на заключному етапі Другої світової війни, у зв'язку з вигнанням з прабатьківських земель. Це й ряд звернень та листів 1943–1946 рр. священослужителів, громадських українських організацій, жителів окремих регіонів і конкретних сіл з проханням порятунку від масових вбивств у ні в чому не винних людей. Можна знайти тут і витяги зі звітних документів радянських і польських властей⁶³. Для нас усі ці документи знайомі. Ми широко залучали їх до праці над проектом. Проте, з ними не дуже, м'яко кажучи, обізнаний широкий загал тих же холмщаків, підляшуків, надсянців чи лемків, вигнаних з рідних земель, та їх нащадків. Тому виставлення тих документів на інтернет-сторінку київської *Холмицини* на нашу думку, на часі.

Організація холмщаків Львівщини

Далі зупинимо увагу шановного *Читача* на *Львівському суспільно-культурному товаристві «Холмицина»*.

Відомі події другої половини 80-х рр. минулого століття, які загалом можна охарактеризувати як розрекламовану в усьому світі *перебудову* (російською

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

– *перестройка*), насправді були завершальним етапом глибокої суспільно-політичної та соціально-економічної кризи тодішнього СРСР. Відповідно, в українському суспільстві з'явилася можливість для виникнення громадських рухів та організацій, про що раніше ніхто не смів навіть мріяти. Деталізувати цей аспект немає потреби, оскільки про нього вже дещо сказано вище. Проте, у той час, коли масово виникали подібні організації, серед яких, наприклад, поява *Народного Руху України*, установчий з'їзд якого відбувся 8-10 вересня 1989 р. у Києві, зауважимо, не без активної участі українських демократичних діячів зі Львова, з'явилася ідея створення організації депортованих холмщаків у Львові. Її висунув поет, член *Спілки письменників України*, холмщак *Володимир Лучук*, що заохотило інших земляків, разом з ним взятися за втілення ідеї у життя. Між іншим, його мати походила із знаного роду *Головерсів*, один з нащадків якого *Олександр Головерса* тривалий час працював актором Львівського музично-драматичного театру імені Марії Заньковецької та понад сорок років – викладачем вокалу Луцького педагогічного училища. Виховав чимало відомих співаків. Будучи членом ради волинської *Холмщини*, тривалий час керував чоловічим квітетом *Жайвір*, жіночим тріо *Віра, Надія, Любов* тощо⁶⁴. Сам Лучук вже у молоді роки став відомим українським поетом, який значну частину свого доробку присвятив рідній Холмщині. До речі, про долю холмщаків з ним мав цікаву розмову *Юрій Макар* ще у середині 60-х рр. минулого століття, коли той у складі триособової делегації львівських літераторів відвідав молоде шахтарське місто на Львівщині – Червоноград, а *Юрій* там працював директором школи⁶⁵.

Установчі збори Львівського суспільно-культурного товариства *Холмщина* відбулися 24 лютого 1990 р. у Львові⁶⁶. Немає сумніву, що це був перший подібного типу форум вигнанців з Холмщини, і відразу зауважимо, що в ньому взяли участь не лише вони, а й представники депортованих з інших українських етнічних земель у Польщі.

За підрахунками організаторів зборів, у них взяло участь 200 осіб, 191 з яких подали заяви про вступ до товариства. У зборах взяли участь, крім делегацій з Львівщини і самого Львова, вигнанці, які осіли на Волині, Рівненщині, Тернопіллі, Києві, Вінниці, Одесі. Чернівці представляли *Юрій Макар* та його дружина *Леонора* (не холмщачка за походженням). Як і годиться, на *Установчих зборах* були ухвалені всі необхідні для реєстрації товариства документи. Обрали 21-особову *Раду товариства* та її голову. Першим головою товариства став уродженець села Голя Володавського повіту *Леонід Квітковський*, доктор технічних наук, професор Кафедри хімічної технології переробки нафти та газу *Львівської політехніки*⁶⁷. Головним завданням товариства, як визначили його засновники, стало «згуртування холмської громади, дослідження і вивчення історії нашого краю, особливо першої половини ХХ століт-

тя, його культурних надбань, релігійного життя наших предків, відродження фольклору, традицій і звичаїв народу, зберігаючи пам'ять і шанобливе ставлення до наших предків, що відійшли у вічність»⁶⁸. З метою виконання таких амбітних завдань при *Раді товариства* було створено ряд секцій та визначено їх керівників:

а) *історична* – доктор історичних наук, професор *Микола Кравець*, про якого шановний *Читач* знайде матеріал у другому томі *Від депортації до депортації*⁶⁹;

б) *мови і фольклору* – доктор філологічних наук, професор Кафедри української мови *Львівського університету імені Івана Франка Ярослава Закревська*, відомий фахівець в галузі мовознавства, уродженка *Звяртова Томашівського повіту*⁷⁰;

в) *матеріальної культури* – лікар *Олег Матвійчук*, виходець із відомого на *Холмщині* священницького роду, і не менш відомий лікар-практик вже на теренах України після переселення⁷¹;

г) *зовнішніх зв'язків* – кандидат технічних наук *Юрій Головач*⁷²;

д) *видавництва* – виходець з села *Матче Грубешівського повіту*, відомий український поет, член *Спілки письменників України Володимир Лучук*⁷³.

Що ж стосується початку діяльності секцій львівської *Холмщини* та їх керівників, які, до речі, усі входили до *Ініціативної групи*, яка займалася підготовкою та створенням товариства, то вона виявилася доволі вдалою, про що красномовно свідчили вже перші результати діяльності. *Рада товариства* звернулася з закликом до його членів взяти активну участь у роботі по створенню секцій. Варто підкреслити, що на хвилі патріотичного піднесення виникли філії товариства в різних місцях Львівщини, де проживала певна кількість депортованих холмщаків, зокрема: у *Кривчицях* (голова *Лідія Левицька*), *Сокалі* (голова *Алісія Петришин*, *Городку* (голова *Ярослав Спільник*), *Золочеві* (голова *Світлана Наливайко*). Станом на сьогодні збереглися і активно працюють осередки в *Кривчицях* і *Городку*⁷⁴.

Важливо нагадати, що в перші роки своєї діяльності львівське товариство виступало ініціатором і проводило самотужки, а частіше з науковими установами і навчальними закладами, різноманітні культурно-просвітницькі заходи, наприклад, такі як: науково-краєзнавча конференція у 1991 р., на якій присутні заслухали доповіді про найдавніші міста Холмської землі, сакральну архітектуру, говірки Холмщини, про українських вчених середини XIX ст., вихідців з Холмщини і Підляшшя, про *Михайла Грушевського*, митрополита *Іларіона*, архівні матеріали про Холмщину і Підляшшя. З доповідями виступили провідні вчені – історики, філологи, мистецтвознавці – *Лариса Крушельницька*, *Ярослав Дашкевич*, *Ігор Середюк*, *Ярослава Закревська*, *Ярослав Грицак*, *Ярослав Серкіз*, *Петро Костик*, *Олег Купчинський* та ін. Іншим важливим

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

заходом з точки зору відновлення історичної пам'яті стала міжнародна наукова конференція *Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944–1951 роках*, організована суспільно-культурними товариствами *Закерзоння* разом зі Львівською обласною організацією *Меморіал*, Інститутом суспільних наук НАН України, Львівським державним (тепер – національним) університетом імені Івана Франка. Учасники конференції одностайно визнали особливо цікавою доповідь професора *Степана Макарчука*, тодішнього декана Історичного факультету, *Українсько-польська етнічна межа напередодні Другої світової війни*⁷⁵.

Львівська *Холмицина* з часу свого заснування взялася за проведення різноманітних тематичних вечорів по вшануванню пам'яті видатних українців, зокрема *Тараса Шевченка*, уродженця *Холма Михайла Грушевського* та інших. Налагодила також організацію етнографічних виставок. І що чи не найважливіше, розпочала збір спогадів про рідний край. Вочевидь не помилимося, коли скажемо, що львівські холмщаки започаткували цю конче потрібну справу, якщо мати на увазі збереження історичної пам'яті. Між іншим, значна частина тих спогадів в різних виданнях вже побачила світ. Деякі матеріали ми опублікували на сторінках нашого другого тому, інші знайдуть належне місце в третьому. На жаль, частина спогадів, як виглядає, на завжди *залишиться родинними рукописами*. Ми про це згадували в попередніх томах. Прикро, але життя є життям, щось потрапляє до широкого загалу, а щось ні, залишаючись назавжди невідомим, хоч могло б принести неоціненну користь для збереження, в нашому випадку, *української національної пам'яті*, будучи опублікованим.

З відродженням *Люблинсько-Холмської православної єпархії* у 1989 р. з осідком в Люблині, власне, так вона названа з часу відновлення, бо до її ліквідації після депортації українців до УРСР, а також внаслідок акції *Вісла* в Польщі, вона називалася *Холмсько-Підляською* з осідком в Холмі, львівське товариство холмщаків зав'язало з нею ділові контакти. Йдеться про те, що єпархія, значною мірою особистими зусиллями архієпископа *Авеля*, робить чимало для повернення «духу українства на Холмщині і південному Підляшші»⁷⁶. А львівська *Холмицина* відповідно започаткувала дуже важливий паломницький захід колективного відвідування храмових свят, важливих споконвіків шанованих осередків духовної культури українців Холмщини»⁷⁷. Так уже в липні 1990 р., тобто менше ніж за півроку після заснування товариства, відбулася перша поїздка до рідних місць. Поїхали до Холма, Грубешева і на храмове свято *Антонія Печерського* до села *Голя Володавського* повіту, де прийшов на світ перший голова львівської *Холмицини* *Леонід Квітковський*⁷⁸.

Такі поїздки до рідного краю стали важливою складовою діяльності львівського товариства холмщаків. Протягом багатьох років відбуваються ман-

дрівки не лише до місць, пов'язаних з давнім минулим малої історичної батьківщини, але й передусім до місць *братських захоронень* помордованих українців у 1943–1945 рр. А сказане, на жаль, стосується багатьох місцевостей, рясно политих невинною кров'ю. Найболючішою раною для кожного холмщачка є трагедія *Сагриня*. Точну кількість загиблих 10 березня 1944 р. мешканців цього села неподалік Грубешева, а також жителів інших сіл, які тут шукали захисту від нападників, швидше всього, так ніколи не доведеться встановити. Зусиллями голови волинського товариства *Холмицина* *Миколи Онуфрійчука* документально встановлено, що того трагічного дня 70 років тому загинуло понад 600 людей⁷⁹. Проте, в архівосховищах України, Польщі, Канади зустрічається чимало свідчень про безжалісне замордування від 700 до понад 1000 осіб – здебільшого жінок, дітей, людей похилого віку⁸⁰.

Цю роботу львівські холмщачки проводять погоджено і доволі часто спільно з побратимами з Луцька, Рівного, Тернополя. Ми як науковці практично щороку отримуємо запрошення від земляцьких товариств до участі у згаданих подорожах. Проте, не завжди маємо можливість взяти у них участь. Але з приємністю відзначаємо, що в Холмі, Турковичах або в інших місцях, пов'язаних з нашою історичною пам'яттю, зустрічаємося практично кожного разу, чи то на наукових конференціях, чи на богослужіннях.

Тут, очевидно, буде доречним сказати, що з ініціативи львівської *Холмицини* і з благословення архієпископа Львівської єпархії УАПЦ *Макарія* та за підтримки єпархіального управління у Львові збудовано церкву на честь ікони *Холмської Божої Матері*. Організацією будівництва церкви та фінансуванням проекту особисто займався архієпископ *Макарій*. Матеріально-фінансову допомогу надали президент МПП ВКФ *Гелікон*, один із співавторів нашого проекту, *Михайло Горний*, інші підприємці Львова, парафії Львівської єпархії УАПЦ, товариство *Холмицина* і добровольці. 2 листопада 2008 р. архієпископ *Макарій* освятив церкву. Хресним ходом холмщачки перенесли копію дорогої їй серцю ікони Богородиці з Успенського собору Львова до новозбудованого храму. Чин освячення та Божественна Літургія відбулися за участю двадцяти священників Львівської єпархії УАПЦ та сотень холмщачків і інших парафіян⁸¹.

Надзвичайною справою, яку зробило львівське товариство *Холмицина*, є пам'ятник, на якому викарбувано напис *Жертвам терору і депортації українців Холмицини в 1938–1947 рр.* Пам'ятник споруджено на терені Сокальського району Львівської області, неподалік кордону з Польщею і зовсім близько від холмського села Пісочне, єдиного, яке по війні опинилося в межах України. Рішення про побудову пам'ятника було прийнято на четвертому *Світовому конгресі українців Холмицини і Підляшшя* у 2004 р. Відповідно тоді ж створено Оргкомітет для його спорудження. Очолив його *Володимир Бойчук* із Львова. До складу увійшли: *Микола Барчук* із США, *Любов Василів-Базюк* з Канади,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Олександр Волошинський, Володимир Піскорський, Олексій Літковець, Володимир Грисюк, Надія Давидюк, Ірина Волощак, Лідія Левицька і Василь Рибчинський – з України, переважно зі Львова⁸². Оргкомітет звернувся до людей доброї волі з проханням підтримати грішми ініціативу. Відгукнулося чимало холмщаків з України та діаспори. Врешті наприкінці 2009 р. будівництво пам'ятника завершено, а відкриття його відбулося влітку наступного року. Тепер він символізує єдність трьох українських етнічних земель – Волині, Галичини і Холмщини⁸³.

На початку розділу ми зазначали, що не ставимо собі за мету на сторінках праці влаштувати якийсь змагання про те, яке з товариств холмщаків чи окремі особи в товариствах, працюють краще від інших. Але протягом понад двадцяти років склалось так, що члени того чи іншого обласного осередку одностайно відзначають, що котрийсь з його керівників або активістів заслуговує на вирізнення за свою жертвону працю в ім'я збереження пам'яті про рідний край, залишений не з власної ініціативи. До таких, не лише на нашу думку, належить один з голів львівської Холмщини – Йосип Романюк. На підтвердження сказаного дозволимо собі зацитувати те, що сказав про цю людину перший голова того товариства Леонід Квітковський. Отже: «3 травня 1992 по 2006 рік головою суспільно-культурного товариства «Холмщина» був доцент Йосип Романюк (виділення наше. – Авт.). Сьогодні Йосипа Дмитровича вже немає серед нас. Але своєю багаторічною воістину подвижницькою працею в ім'я утвердження історичної правди про Холмсько-Підляшський край, увічнення пам'яті невинно убієнних холмщан і підляшан – увіковічнив себе назавжди»⁸⁴.

Саме за часів головування Романюка широко розгорнулась науково-дослідницька робота львівської Холмщини у відповідності з поставленими завданнями на Установчих зборах. Власне Романюк продовжив розпочату Квітковським справу проведення історико-краєзнавчих конференцій. У 1993 р. у Львові холмщаки провели другу науково-краєзнавчу конференцію *Холмщина і Підляшшя в історії та культурі України*. Очевидно немає потреби деталізувати тематику конференції, оскільки вона була подібною до попередньої. Проте варто наголосити на іншому. Наступного року, точніше 17–21 вересня 1994 р., за ініціативою львівського товариства прийшов перший *Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя*. Не важко здогадатися, що він присвячувався 50-й річниці початку депортації українців з Польщі. А, по-друге, що не менш важливо, з часів самої депортації це був перший подібного типу захід. Його особливістю, додаймо – важливою, було те, що він пройшов, як і передбачалося у двох княжих столицях – Львові і Холмі⁸⁵.

До Львова з'їхалося понад 700 делегатів з багатьох регіонів України, а також з Польщі, Німеччини, США і Канади, куди доля закинула вигнанців з рід-

ного краю. Під час відкриття Конгресу його учасників вітали ієрархи львівських Церков, представники місцевих органів влади, голови львівських товариств *Надсяння і Лемківщина*, волинського та рівненського товариств *Холмщина*, голова *Об'єднання українців у Польщі*. Були зачитані численні привітання, що надійшли від українських та зарубіжних делегацій і окремих осіб. В рамках Конгресу пройшла наукова конференція, у роботі якої взяли участь українські та польські вчені. Їхні ґрунтовні доповіді, наукові повідомлення та виступи були присвячені Холмщині, зокрема в роки Другої світової війни і повоєнний час, коли відбувалася депортація українців з Польщі та в її межах, культурно-освітнім та релігійним проблемам⁸⁶.

Разом з тим, учасники Конгресу мали можливість оглянути етнографічну виставку, на якій експонувались холмські вишивки, одяг, предмети побуту, знаряддя праці, збережені нашими краянами. До уваги делегатів була й цікава виставка фотосвітлин за *тематичною спрямованістю*: храми, релігійне життя, освіта, культура, побут. Обидві експозиції підготували члени товариства: *Лідія Левицька, Любов Поліщук, Ніна Романюк, Валентина Яблонська, Володимир Гаврилюк, Олег Матвійчук* – за допомогою *Львівського музею етнографії*. Журналіст *Віктор Робочек*, уродженець села Клятви Томашівського повіту, після закінчення Київського театрального інституту імені Карпенка-Карого протягом 35 років працював режисером *Львівської студії телебачення*. Разом з творчою групою студії, яка обслуговувала Конгрес, він створив телевізійний фільм *Земля Холмська – печаль моя*, який неодноразово демонструвався на Львівському і центральному телебаченні⁸⁷.

У рамках Конгресу відбувся *третій з'їзд* колишніх учнів *Холмської української гімназії* за участю й колишніх учнів інших загальноосвітніх і духовних шкіл Холмщини та Підляшшя⁸⁸.

Друга частина Конгресу пройшла в древньому Холмі. Туди доїхало понад 300 осіб. Урочисті заходи розпочалися Літургією у православному храмі *Івана Богослова*. Того ж дня відбулася урочиста академія, присвячена 75-літтю просвітницького товариства *Рідна Хата*⁸⁹. Тут варто б дещо відхилитися від основної думки і бодай побіжно сказати про *Рідну Хату*. Товариство виникло восени 1919 р. Дотепер про нього та його діяльність, на жаль, відомо дуже мало, особливо про її початки. Ініціатором створення і керівником товариства був холмщак *Антін Васильчук (Васиньчук)*. Довго тодішня польська влада не хотіла його легалізувати. Лише 22 червня 1922 р. це було зроблено рішенням люблінського воєводи. Воно отримало офіційну назву *Руське (згодом – Українське. – Авт.) добродійне товариство «Рідна Хата» в Холмі*. Як годиться, був затверджений і статут товариства, який створював певні можливості для діяльності в українському середовищі. Проте, насправді товариство по-стійно відчувало утиски з боку владних структур. Але, незважаючи ні на що,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

протягом 20-х рр. розгорнуло доволі широку діяльність. Однак, наприкінці 1930 р. *Рідна Хата* була остаточно заборонена. А її осідок *Український народний дім* згодом продано на аукціоні польським громадським організаціям, що викликало обурення не лише української громадськості⁹⁰.

Повертаючись до Конгресу, зазначимо, що на закінчення його робіт було прийнято ряд документів, а саме: *Ухвала світового Конгресу українців Холмщини і Підляшшя* з одинадцяти пунктів⁹¹, листи до Президента України, голови Верховної Ради, а також до Президента Польщі. Якщо говорити про всі згадані документи, то учасники Конгресу поставили в них перед холмсько-підляськими товариствами в Україні відповідні завдання, а до представників влади обох країн висунули вимоги:

а) визнати виселення українців з їх етнічних земель у Польщі в 1944-му і наступних роках примусовими і надати переселенцям *статус депортованих* (лише через 10 років їм надали статус, але *учасників війни*; за статус *депортованих* боротьба триває ще й тепер і невідомо, коли і чим закінчиться. – *Авт.*);

б) засудити протиправну, горезвісну акцію *Вісла* (коли це остаточно стане, досі невідомо. – *Авт.*)⁹².

В заключний день делегати Конгресу відвідали село Столп'є (Стовп'є), неподалік Холма, де збереглася княжа сторожова вежа XIII ст., до речі, вміщена на обкладинку нашого тритомника. Відвідали також село *Верховини*, в 10–15 км від Холма по дорозі до Замістя, щоб вшанувати пам'ять 194-х українців, убитих польським загоном НСЗ уже по закінченні військових дій в Європі, 6 червня 1945 р., посеред білого дня, захоронені в братській могилі в центрі села⁹³. Оскільки нам доводиться бувати в Холмі майже щороку, то ми також відвідуємо цю братську могилу, вшановуємо пам'ять загиблих і завжди бачимо там квіти і лампади. Але не можемо не сказати, що в тому колективному похованні не всі останки жертв тієї страхітливої розправи спочивають. На узліссях ми знаходили поодинокі захоронення верховинчан, яких смерть наздоганяла при намаганні уникнути її⁹⁴. Делегати ж Конгресу, повертаючись в Україну, відвідали залишки *Червенських городів – Червенські вали*, поблизу одного з релігійних центрів православних Холмщини – *Турковицького монастиря*, зруйнованого у міжвоєнній Польщі.

Що ж до подальшої діяльності львівського товариства *Холмщина*, то вона продовжувалась, зрештою, продовжується й тепер, на засадах власного *Статуту*, а також інших установчих документів чи, скажімо, рішень, наприклад, щойно згаданого Конгресу. Так, 15 травня 1997 р. у тодішнього віце-прем'єра українського уряду *Івана Кураса* відбулася нарада з представниками товариств *Холмщина*, *Надсяння*, *Лемківщина* та найвищих державних установ. Паралельно 14–17 травня у Львівському державному (тепер – національному) університеті імені Івана Франка пройшла міжнародна наукова конференція

Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції «Вісла»)). На конференції було схвалено заяву, спрямовану на пошуки справедливого розв'язання проблеми українсько-польських конфліктів. На жаль, гарний початок, так само як і інші тогочасні ініціативи, ще до даної конференції, так і після неї досі не знайшли позитивного продовження з боку української влади. Про це ми писали і в першому, і в другому томах. Знову, на жаль, доводиться піднімати питання й у третьому томі. З'явилася надія, що події минулого і нинішнього років повернуть українську владу кінецькінкців обличчям до нагальних проблем суспільства в усіх сферах життя, включно з проблемами колись депортованих закерзонців, не лише у сфері соціальної, що ніяким чином не шкодитиме налагодженню міжлюдського добросусідства обабіч українсько-польського кордону⁹⁵.

За підрахунками львівських холмшаків, пройшло чотири світових конгреси українців Холмицини і Підляшшя, які продовжили і розвинули питання підняті на першому. Отже, другий відбувся у Рівному 19–21 вересня 1997 р., третій – 19–21 вересня 2000 р., в Луцьку і четвертий – через десятиліття після першого, знову у Львові та Холмі. На всіх конгресах, без виключення, в тому й на світових, а також на форумах під менш претензійними назвами, постійно йдеться про суспільний статус переселенців, спрощення перетину ними українсько-польського кордону з метою відвідування рідних місць, місць національної пам'яті, місць захоронення пращурів⁹⁶. Можливо, минулого року мав би пройти знову Світовий конгрес, враховуючи, що саме 70 років тому започатковано отой великий для переселенців з обох боків процес обміну населенням, що завдав непоправної шкоди тим, кого вигнали з рідної домівки в ім'я прокламованого наведення ладу і спокою на міжетнічному прикордонні. Але нашій державі тепер не до відзначення трагічних ювілеїв минувшини, оскільки розігрується сучасна трагедія, яка може остаточно вирішити долю всього українського народу, будемо сподіватися в належному напрямі.

Небезпідставно львівське товариство Холмицина цілком справедливо вважається одним із засновників Об'єднання товариств депортованих українців (ОТДУ). Це сталося у грудні 1998 р., коли вигнанці з Лемківщини, Надсяння, Любачівщини, Холмщини та Підляшшя ухвалили таке рішення. З 2005 р. воно прибрало назву *Закерзоння*. Об'єднані в ньому товариства зберігають власні статuti юридичних осіб. Головою ОТДУ обрано голову львівського товариства Надсяння доцента Володимира Середу⁹⁷.

Нам, як авторам здійснюваного проекту, приємно нагадати Читачеві одну важливу деталь. Проектуючи макет обкладинки для нашої публікації, ми розглянули цілий ряд її можливого змістовного наповнення. Зупинилися на тому, що зображено, крім Стовп'єнської вежі і уявного простору наших рідних земель, на обкладинках двох перших томів, і буде на третьому. Це фраг-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

мент україномовної карти *Територія розселення українців у межах сучасної Польщі на середину ХХ ст.*, виданої 2008 р. за ініціативи Всеукраїнського товариства *Лемківщина* та *Світової федерації українських лемківських об'єднань*, за сприяння товариств *Холмищина*, *Надсяння*, *Любачівщина*. Карту створено і видано за фінансового сприяння Львівської обласної ради та Львівської ОДА. Хочеться відзначити, що серед тих, хто консультував праці по створенню карти є прізвища активістів львівської *Холмищини* – *Івана Банащука* і *Анатолія Салюка*⁹⁸.

Працюючи над проектом *Від депортації до депортації*, ми вже неодноразово згадували про наші контакти з активом холмщаків, як зрештою й інших закерзонців. Львівський національний університет став першим, де ми спільно з місцевими холмщачами, надсянцями, любачівцями, лемками та науковцями Львова провели наприкінці жовтня 2011 р. презентацію першого тому публікації⁹⁹. А 12 вересня минулого року під час ХХІ Форуму книговидавців у Львові в Державній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника таким же чином презентували два томи разом. Особливістю минулорічної презентації, в якій взяли участь, як і в попередній керівники усіх осередків депортованих, було те, що в стінах славетного книгосховища пролунали холмсько-підляські народні пісні у виконанні доцента Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслуженого артиста України *Івана Дерди*¹⁰⁰.

Про що б не говорили холмщачи з підляшчуками, як і всі закерзонці, то так чи інакше повертаються до трагедії виселення з Польщі на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. і переселення в межах Польщі за рішенням влади, що набуло зловісної назви акція *Вісла*. Львівське товариство *Холмищина* разом з іншими товариствами, згуртованими в *Об'єднанні товариств депортованих українців*, систематично бере участь у заходах до річниць тих трагічних для українців явищ. Так, наприклад, до 60-ї річниці акції *Вісла* у Львівському театрі опери і балету відбулися збори громадськості, на яких був присутній і виступив з промовою Президент України *Віктор Ющенко*¹⁰¹.

Не можна не звернути уваги на те, що львівські холмщачи дуже добре розуміють роль друкованого слова у справі збереження та плекання національної ідентичності, більше того, на їх думку – «це єдиний засіб пам'яті про нашу історію, звичаї, обряди, традиції, культуру, побут і взагалі: хто ми і яка випала нам справді доля»¹⁰². Сказане, безумовно, стосується вигнанців з Польщі по Другій світовій війні – конкретно холмщаків з підляшчуками. Але, якщо узагальнити наведену фразу, то чи не є вона побажанням, або краще – завданням для всіх українців, на Землі суцїх. Поза будь-яким сумнівом – так. В цьому плані львівське товариство співпрацює не тільки з науковцями свого регіону, хоч їх там немало в різних галузях знань. Взаємодіє воно з ученими – переселенського чи не переселенського походження – з інших наукових центрів

України, починаючи зі столиці. Важливим є й те, що товариство налагодило контакти й з зарубіжними українознавчими осередками.

Рівненські холмщаки

Про організацію рівненських холмщаків, з одного боку, писати легше, бо на її зборах нам – авторам проекту, доводилося доволі часто бувати. З іншого ж боку, складніше, бо маємо менше писемних джерел. Тим не менше, протягом десятиліть беззмінно керована *Олександром Боровиком*, вона зробила помітний внесок у збереження пам'яті вигнанців з рідних земель як у масштабах Рівненської області, так і загалом всієї України.

Процес об'єднання вигнанців з Холмщини та Підляшшя у структуру, яка дбала б про відновлення їх ідентичності та її поширення на покоління, вже народжені поза межами малої батьківщини, розпочався, так само як у Львові і Луцьку чи Києві, з часом назрівання краху *світової системи соціалізму* і розвалу Радянського Союзу. На чолі об'єднавчого руху став енергійний, цілеспрямований, рішучий вихідець зі знаного українського села Городиславичі, що на Томашівщині, *Олександр Боровик*, який налагодив контакт з львівською історико-просвітницькою організацією *Меморіал*, розробив анкету з дев'яти питань для збору інформації серед депортованих земляків, яку потім використано при створенні рівненської організації. В нашому розпорядженні *Протокол №1 зборів ініціативної групи по утворенню громадської організації Товариство «Холмщина»* від 16 вересня 1990 р. Порядок денний зборів складався з трьох питань:

- Утворення громадської організації *Холмщина*;
- Реєстрація товариства;
- Обрання керівних органів.

Отже, на тих зборах ухвалили:

- утворити рівненську громадську організацію товариство *Холмщина*;
- Головою товариства обрати *Олександра Боровика*;
- членами Ради товариства обрати *М. Ревуху, А. Лагоду, С. Мазурка, Г. Грушка*.

Доручити голові товариства *Олександру Боровику* зареєструвати товариство у львівському *Меморіалі* імені Василя Стуса.

Таким чином, початок діяльності рівненської *Холмщини* слід віднести до осені 1990 р., бо наведений вище протокол датований 16 вересня того року¹⁰³. З наявної документації видно, що рівненська *Холмщина* на лютий наступного року, тобто на час її реєстрації у львівському *Меморіалі*, налічувала 51 особу. Щоправда, за іншими даними на час реєстрації товариства у Львові воно налі-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

чувало 42 особи. Виникає різниця у 9 осіб. Для нас, як дослідників, вона особливого значення не має, бо наявний список все ж налічує 51 особу¹⁰⁴. Зрештою, й це не має особливого значення, бо організація, яка, за словами її керівника, перших чотири роки діяла як нелегальна, оскільки не була зареєстрована в місцевих органах влади¹⁰⁵.

Остаточна легалізація рівненського товариства *Холмщина* відбулася у 1995 р., коли 15 травня того року Відділ юстиції Рівненської міськради видав йому свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи під назвою *Рівненська міська громадська ветеранська організація «Товариство Холмщина»*, яка протягом трьох місяців кількісно зросла до 327 осіб¹⁰⁶. З того часу йшло бурхливе кількісне зростання організації і набирала розмаху її діяльність. Товариство проводить багатолюдні збори переселенців та їх нащадків, особливо в часи Великодних і Різдваєних свят, що дає людям можливість підтримувати свої давні народні традиції.

Рівненське ветеранське товариство холмщаків проявило ініціативу щодо створення загальноукраїнської організації вигнанців з Холмщини. Вона була створена у 1998 р. Власне, 19 листопада того року її було зареєстровано у Міністерстві юстиції України під назвою *Всеукраїнська громадська організація «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя»*. До неї увійшли 16 осередків з 14 областей України – від західних, де після поселення і перепоселення вигнанців з Польщі осіла їх більшість, до південних і східних, де залишилася якась частина з них¹⁰⁷. Не всі, щоправда, обласні осередки спочатку підтримали почин. Причини могли бути різними. Проте, це ніяким чином не відбилося на спільних зусиллях стосовно втілення у життя основної мети – соціального захисту депортованих у місцях нового, остаточного поселення на теренах України, визнання їх права безперешкодного відвідування місць їх походження, вшанування могил пращурів і, власне, на базі цього – збереження своєї *національної ідентичності*.

Повертаючись до суто рівненської організації *Холмщина*, слід наголосити, що вона, як і в інших областях України, протягом 90-х рр. минулого століття переживала період бурхливого організаційно-структурного розвитку. Так, вже у липні 1991 р. на чергових зборах холмщаків було утворено три осередки товариства у Рівному – Центральний, Південний та Південно-Західний, головами яких стали – *М. Ревуха, А. Лагода, Г. Грушко*. А у вересні наступного року виникли осередки в Рівненському, Здолбунівському та Млинівському районах. У травні 1993 р. – в Острозькому, Дубнівському і Костопільському районах¹⁰⁸.

Важливо підкреслити, що рівненські холмщаки, як і їх побратими в інших областях, не забувають передавати своїм нащадкам національно-культурні надбання своєї малої батьківщини. Паростки молодіжної організації нащад-

ків, вигнаних з Польщі українців, з'явилися на Рівненщині у 90-х рр. Власне, тоді виникла *Молодіжна секція* чисельністю майже у сто осіб¹⁰⁹. З травня 2006 р. вона діє під назвою *Товариство «Холмицина імені Івана Огієнка»*. Авторам проекту доводилося неодноразово брати участь у різноманітних заходах вигнанців з Холмищини в Рівному і спостерігати активну участь в них молододі генерачії, яка успішно перебирає від батьків естафету збереження історичної пам'яті холмсько-підляського люду. Як висловився голова рівненської *Холмицини Олександр Боровик*, «Товариство повинно існувати і активно діяти доти, доки існує Холмська земля і живуть на ній українські люди»¹¹⁰. А, отже, справу ще живих вигнанців з рідних земель належить далі плекати вже тим, хто народився поза історичною батьківщиною.

В діяльності рівненської *Холмицини* заслуговує на увагу те, що зусиллями свого керівника вона намагається проводити масові організаційні заходи для вирішення тих чи інших наболілих проблем вигнанців з Польщі – соціальних, суспільно-політичних тощо. В усякому випадку нам, авторам проекту, доводилося брати в них участь на запрошення *Олександра Боровика* щонайменше з вересня 1997 р, коли в Рівному проходив Другий світовий конгрес *Конгресу українців Холмицини і Підляшшя*. Через два роки, тобто у вересні 1999 р., ми взяли участь у всеукраїнських зборах *Конгресу українців Холмицини і Підляшшя* у Києві, в Будинку вчителя, в яких брали участь представники 14 областей України. До речі, серед виголошених там доповідей прозвучала й доповідь *Юрія Макара Історична Холмицина*¹¹¹. Інші доповіді оприлюднили: *Іван Білас* – доктор історичних і юридичних наук, депутат Верховної ради України – *Від депортації до депортації українців Закарпаття. Політико-правові аспекти*; *Володимир Сергійчук* – доктор історичних наук, професор – *Добровільне переселення чи депортація українців з Польщі*; *Йосип Пацула* – кандидат педагогічних наук, доцент – *Морально-правові аспекти процесу адаптації до радянського способу життя переселенців з Холмицини*¹¹². Щоб закінчити з організаційним аспектом життєдіяльності рівненської *Холмицини*, зазначимо, що нам довелося ще декілька разів брати участь у *Всеукраїнських зборах* наших земляків у Рівному. Наприклад, це було в липні 2001 р., а востаннє – у травні 2011 р. До речі, у тих травневих зборах брали участь представники земляків з 12 областей України. Кожного разу *Юрій Макар* робив на цих зборах доповіді про сумну долю українців як в часи проживання на рідних землях, так і про їх трагедію під час депортацій та внаслідок їх¹¹³. Нам відомо, що такі чергові збори передбачалися на вересень 2014 р. Навіть була погоджена з нами тема доповіді на них. Проведенню заходу завадили події на сході України і, відповідно, брак коштів на їх проведення.

Вище ми згадували про організацію рівненською *Холмициною* Різдвяних і Великодних святкувань. У цьому плані слід віддати належне голові товариства

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Олександрові Боровику, виходцеві, до речі, із священницького роду, батько якого отець Михайло очолював православну парафію в Городиславичах і загинув від рук польських підпільників напередодні Великодня 1944 р.¹¹⁴. Не випадково, вже у вересні 1994 р. голова організував першу поїздку рівненських холмщаків, щоб вклонитися рідній Холмщині, відвідати святі для кожного вигнанця місця. Такі поїздки стали традиційними, здійснюються щорічно, а у 1996 р. їх відбулося у липні-вересні аж три¹¹⁵.

Ми як автори проекту доволі часто відвідуємо Польщу, в тому й рідну Холмщину. Кожного разу, коли наші візити до Польщі співпадають з масовими заходами, постійно зустрічаємося з рівненською делегацією, як, між іншим, й з інших областей, де компактно проживають депортовані земляки. Мова про роковини народження Михайла Грушевського, руїни Православ'я, храмових свят у Турковичах, Холмі тощо. Понад десять років тому, у вересні 2004 р. делегація рівненських холмщаків подарувала копію ікони Холмської Божої Матері церкві Івана Богослова в Холмі¹¹⁶.

У Рівному у травні 2007 р. відкрито пам'ятник депортованим з Польщі українцям. Світлину урочистої події, отриману від рівненського товариства Холмщина, ми подали на кольоровій вкладці другого тому нашого видання. Ще у другій половині 90-х рр. в Рівному створено хор холмщаків. Тоді ж, до речі, закладено музей товариства. Усі заходи, а їх відбувається чимало, супроводжуються художніми виступами як старших аматорів сцени, так і молоді порослі забужанців. Як правило, всі заходи товариства фіксуються в публікаціях їх матеріалів¹¹⁷.

Рівненське Забужжя*

Так склалося, що *Молодіжна секція* рівненської Холмщини виростила до рівня самостійної організації нащадків депортованих з Холмщини і Підляшшя українців. Зокрема, серед тих нащадків ще раніше у Рівному визріла думка про створення при Всеукраїнській організації *Конгрес українців Холмщини та Підляшшя* згаданої *Молодіжної секції*. З плином часу вона переросла в окрему громадську організацію *Суспільно-культурне товариство «Забужжя»*.

Установчі збори відбулися 22 листопада 2008 р., а у березні наступного року Головним управлінням юстиції у Рівненській області було прийнято рішення про реєстрацію зазначеної організації (свідоцтво №561 від 19 березня 2009 р.). Головою товариства було обрано Петра Куделя, заступником – Галину Пушинську, головою контрольно-ревізійної комісії – Олександра Степанюка. Загалом товариство є невеликим і об'єднує нині близько 80 осіб, серед

* Інформація отримана від голови рівненського товариства *Забужжя* Петра Куделі

яких депортовані в 1944–1946 рр. українці з Холмщини та Підляшшя, їх нащадки та усі небайдужі до цієї сторінки української історії громадяни.

Суспільно-культурне товариство *Забужжя* поставило перед собою завдання:

- об'єднання громадян України з метою збереження історичної пам'яті про етнічні українські території Холмщини та Підляшшя;
- популяризація серед членів організації, мешканців краю знань про історію, культуру, традиції Холмщини та Підляшшя;
- співпраця з культурно-освітніми, релігійно-церковними, науково-дослідницькими та іншими об'єднаннями українців – громадян Республіки Польща;
- співпраця з товариствами лемків, надсянців та інших частин українського народу, що зазнали депортацій в ХХ ст.;
- допомога українцям – вихідцям з Холмщини та Підляшшя, депортованим в 1944–46 рр. з території Польщі до УРСР;
- вшанування пам'яті жертв депортацій, впорядкування українських поховань, кладовищ в Республіці Польща, збереження пам'яток української культури на території Холмщини та Підляшшя (нині Республіка Польща).

В 2012 р. Рівненське суспільно-культурне товариство *Забужжя* увійшло до Об'єднання *Закерзоння*, куди входить 10 обласних суспільно-культурних товариств і ветеранських організацій примусово виселених з південно-східної повоєнної Польщі на територію УРСР українців.

Найголовнішим у роботі товариства є збереження історичної пам'яті та вшанування жертв депортації 1944–1947 рр. Щорічно 9 вересня біля пам'ятника депортованим українцям з Холмщини та Підляшшя (ріг вулиці Драгоманова та Чорновола у Рівному) відбуваються поминальні богослужіння та *Віче скорботи*.

28 квітня 2010 р. за сприяння Рівненської міської ради в парку культури та відпочинку імені Т.Шевченка було проведено *Вечір пам'яті* жертв акції *Вісла*. А 27 квітня 2012 р. за сприяння управління освіти Рівненського міськвиконкому за участі міського голови Рівного *Володимира Хомка* на базі ЗОШ №14 було проведено *Вечір пам'яті* жертв депортацій українців Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини в 1944–1947 рр. Започатковано просвітницьку роботу серед освітян міста з метою популяризації знань з історії українських територій *Закерзоння*, культури, традицій українців, виселених зі своїх етнічних земель протягом 1944–1947 рр.

Традиційним в роботі Суспільно-культурного товариства *Забужжя* стало вшанування видатних постатей Холмської землі. Так 31 березня 2012 р. відбувся *Вечір пам'яті*, присвячений митрополиту Іларіону – Іванові Огієнку –

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

(1882–1972) – українському вченому, політичному, громадському і церковному діячеві, митрополиту. Подібні заходи було проведено із вшанування пам'яті великих синів Холмської землі Михайла Грушевського та Данила Галицького.

Щорічно на базі Рівненського навчально-виховного комплексу *Колегіум* проводиться відзначення членами товариства Різдва та Великодніх свят. 12 червня 2011 р. Суспільно-культурним товариством *Забужжя* було прийняте рішення про створення *Православного братства ім. Холмської Божої Матері*, яке очолила *Оксана Сегіна*, донька одного з депортованих з Холмщини в повоєнні роки українців. Настоятель церкви св. Кирила і Мефодія Свято-Софійської парафії *о. Василь Приходько* призначив духівником братства *о. Володимира Тимківа*. При створенні братства бралось до уваги, що церква св. Кирила і Мефодія Свято-Софійської парафії була розміщена в тому районі міста (вул. Гвардійська, район Ювілейний), де проживають у значній кількості депортовані холмщаки та їх нащадки. Між людьми і саму церкву називали часто *переселенською*. І хоча настоятель церкви, отець *Василь Приходько*, за своїм походженням не є холмщак, він глибоко розуміє трагедію депортованої гілки українського народу, яку позбавили рідних земель. Саме це зумовило прийняття рішення парафіяльною радою про реконструкцію нижнього приміщення храму та створення там церкви ім. Чудотворної ікони Холмської Богородиці. 17 червня 2011 р. відбулася урочиста передача ікони Холмської Божої матері церкві Ікони Холмської Богородиці Свято-Софійської парафії у Рівному.

Зусиллями членів СКТ *Забужжя* та *Православного братства Холмської Богородиці* здійснюються паломницькі поїздки, видається інформаційний вісник *Забужжя* як додаток до газет *Православне слово*. Розпочато будівництво храму Холмської Богородиці в Рівному, створення *Холмської світлиці* та бібліотеки, збір спогадів. Здійснено низку публікацій в місцевій пресі.

Впродовж кількох років представники товариства та *Православного братства Холмської Богородиці* брали участь у Волинському обласному фестивалі-конкурсі *Ти не згасла, зоре ясна* імені заслуженого артиста України *Олександра Самохваленка*, проведення якого зініціювано Волинським обласним ветеранським громадсько-культурним товариством *Холмщина* та *Пісні незабутого краю* у місті Городку Львівської області, зініційованого Львівським товариством *Холмщина*.

Товариство *Забужжя* та *Православне братство* об'єднали різних за віком та соціальним станом людей. Серед них *Григорій Косюр*, *Антон Урин*, *Наталія Дегтярєва*, *Оксана Закалюжна*, *Алла Цилія*, *Наталія Музичук*, *Трохим Пилипако*, *Ростислав Гнатюк* та інші. Їх усіх об'єднує любов до рідної землі, яка опинилася за межами державних кордонів України, і розуміння того, що вони

повинні зробити усе можливе для збереження історичної пам'яті про таку далеку і водночас таку близьку серцю кожного Холмську землю.

Організоване життя холмщаків на Тернопіллі

Коли доводиться говорити про вигнанців з Холмщини на теренах України, то до них зараховують і українців, депортованих з Грубешівського і Томашівського повітів Люблинського воєводства, які походять із сіл історичної Галичини, віднесених у Польщі ще з міжвоєнних часів до названих повітів, або під час Другої світової війни німецькою окупаційною владою до Грубешівського повіту, включно з частиною сіл колишнього Сокальського повіту, частина з яких по війні повернулася до Сокальського району Львівської області України.

Яке відношення сказане має до Тернопільської області? Доволі пряме. До неї почали потрапляти перші переселенці ще починаючи з 1939 р. після радянсько-німецького *Договору про дружбу і кордони*, коли Радянський Союз, встановлюючи розмежування з Німеччиною, розпочав відселення мешканців з свого боку прикордонної смути, в якій не повинно було бути взагалі будь-якого життя.

Оскільки поляки в межах тодішнього Тернопільського воєводства склали на час війни доволі значний відсоток його населення, то на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. його депортували до Польщі, а на вивільнені місця приймали українців, депортованих звідти. Тому серед тих, хто потрапив до Тернопільської області (за польського панування – Тернополь, тепер – Тернопіль), виявилось чимало холмщаків, а з ними і галичан з тих же двох названих повітів¹¹⁸.

З часу здобуття Україною незалежності тут, як і в інших областях, поширився рух за створення земляцьких товариств депортованих з Польщі холмщаків, надсянців та лемків, які потрапили сюди або безпосередньо з Польщі, або внаслідок втечі з південно-східних областей України через несприятливі умови проживання там, чи, плекаючи надії, повернутися на свої рідні землі, бути про всяк випадок ближче до кордону.

Отож, знайшовся енергійний, діловий організатор в особі *Євгена Контролевича*, який взявся за справу згуртувати навколо себе однодумців. Народився він у селі Ощів Грубешівського повіту 23 вересня 1928 р. у свідомій українській родині. Батько свого часу був вояком Української галицької армії, вдома очолював *Рідну хату*, входив до управи сільської кооперативи. Переслідувався польською владою, відбував покарання в Люблинській політичній в'язниці. Після звільнення трагічно загинув при загадкових обставинах. По смерті

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

батька Євген з матір'ю переїхав до її рідного села Гонятин, що розташовувався поруч. Будучи підлітком, допомагав місцевим осередкам ОУН і УПА. У серпні 1946 р. село оточили польські військові і радянські енкаведисти, дали дві години на збори і відвезли на залізничну станцію Сокаль-Забужжя, а звідти товарняком до Володимира-Волинського. Звідти депортовані потрапили наприкінці року до Збаража на Тернопіллі¹¹⁹.

Коли Україна здобула незалежність, *Євген Контролевич* уже тривалий час жив і працював у Тернополі. Тож він з головою занурився у вир подій. Разом з лемками і надсянцями найперше взявся до створення там *Лемківщини* – товариства, яке на початках об'єднало надсянців і холмщаків, оскільки ці три етнічні групи закерзонців значною мірою осіли на Тернопіллі. Через деякий час з ініціативи його та однодумців постало *Тернопільське суспільно-культурне товариство «Холмщина»*, зареєстроване в Управлінні юстиції Тернопільської області 26 червня 1995 р. Як і всі подібні земляцькі товариства, воно доволі швидко розвивалося і зростало чисельно, охоплюючи своєю діяльністю місцевості найбільшого скупчення холмщаків і підляшуків, хоч останніх було порівняно менше¹²⁰.

Одному з нас, *Юрієві Макару*, протягом останньої декади минулого століття і на початку нинішнього доводилося часто зустрічатися з *Євгеном Контролевичем*, листуватися, вести телефонні розмови, обмінюватися новими книгами, в яких висвітлювалася доля наших знедолених краян. До речі, в Архіві родини Макарів зберігається лист від *Євгена Контролевича* від 20 грудня 1996 р. на ім'я *Юрія Макара* з проханням надіслати інформацію про себе та інших відомих йому вихідців з Холмщини чи Підляшшя, які «своїми діями, розумом і працею здобули гідне становище в суспільстві»¹²¹. Йшлося тоді про збір матеріалів до книги *Михайла Горного*, яка вийшла наступного року під назвою *Українці Холмщини і Підляшшя. Видатніші особи ХХ століття*. На той час то була чи не найперша публікація подібного жанру. Вона набула широкого розповсюдження у місцях проживання вигнаних з рідних земель холмщаків і підляшуків, в Україні та інших державах світу, куди їх занесли вітри долі. Про це можна судити хоча б з посилань науковців на неї в Україні, Польщі, Канаді – зрештою всюди, де цікавляться даною проблематикою. А *Євген Контролевич*, як голова тернопільської *Холмщини*, з земляками з інших областей України входив до групи ініціаторів, які взялися збирати необхідні матеріали до згаданої книги¹²².

Повертаючись до товариства, слід зазначити, що воно невдовзі після свого виникнення об'єднувало понад 300 активних членів – з середовища холмщаків, надсянців, лемків. Доволі частими були випадки, коли створення і функціонування місцевих товариств визначалось тим, звідки походив енергійний організатор. І якщо виникало товариство холмщаків, надсянців чи лемків, то

до нього приєднувались або хоча б відвідували його заходи ті, хто не був у даному конкретному випадку, наприклад, холмщакком, коли мова про осередок *Холмицини*. Або ж навпаки, не був лемком або надсянцем, якщо йдеться про осередки *Лемківщини* чи *Надсяння*. В усякому випадку, в районах області діяло вісім осередків тернопільської *Холмицини*¹²³.

За роки, що пройшли, рада товариства холмщаків провела ряд наукових конференцій, спільно з Тернопільським педагогічним інститутом (тепер національний педагогічний університет) імені Володимира Гнатюка, які стосувалися, як і в інших областях України, де проживали вигнанці з Холмицини і Підляшшя, як, до речі, з усього Закарпаття, наболілих проблем, пов'язаних з депортацією з Польщі, акцією *Вісла*, поневіряннями після переселення тощо. Лише у 90-х рр. минулого століття нам довелося взяти участь у таких двох заходах, які пройшли в Тернополі – це міжнародна наукова конференція *Еміграція, історія, література* (17–18 вересня 1996 р.) та *Українсько-польський симпозіум* (16–20 червня 1997 р.). Доводилося в ті роки побувати на запрошення голови і на зборах-конференціях холмщаків¹²⁴.

З того, що нам відомо, тернопільське товариство підтримувало контакти зі львівськими і київськими побратимами. Зокрема, ще до його виникнення у Тернополі чимала група холмщаків звідти взяла участь в Установчих зборах у Львові, коли в лютому 1990 р. створене перше в Україні товариство холмщаків¹²⁵.

Щоб не втрачати віковичних традицій рідного краю, тернопільські холмщаци створили фольклорний хор *Голоси Холмицини*, виступи якого користувалися широкою популярністю не лише серед вихідців звідти. Авторам проекту складно вдатися у деталі діяльності тернопільської *Холмицини*, бо в нашому розпорядженні обмаль інформації. Якщо говорити простіше, то діловодство в товаристві, на відміну від інших областей, велося не дуже ретельно. Можливо, це пов'язано з тим, що перший голова тривалий час хворів. Мова про *Євгена Кондролевича*. Його наступник *Євген Король* теж мав проблеми зі здоров'ям. Обидва вони залишили цей грішний світ. Керівництво товариством перейшло до заступника голови *Євгена Ярмошевича*, уродженця села Докудова, повіту Біла Підляська, з яким власне й співпрацюють автори проекту. За його даними, після відходу першого голови робота товариства дещо занепала. За часів головування *Євгена Короля* вона значно пожвавилася, насамперед це стосується 2005–2007 рр. Загалом впродовж 2005–2012 рр. регулярно проходили засідання Ради товариства, на яких постійно обговорювалися болючі для вигнанців проблеми. Організовувалися зустрічі з холмщакими як в обласному центрі, так і в селах області, поїздки на конференції до Львова та інших міст, виступи згаданого гурту *Голоси Холмицини* тощо. Товариство запровадило проведення щорічної панахиди за загиблими і померлими земляками

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

у Надставній церкві у Тернополі, а також у церкві села Лошнова Теребовлянського району¹²⁶.

Як вважає *Євген Яρμοшевич*, у ті роки відновилися зв'язки тернопільської *Холмицини* з відповідником на Львівщині, дещо пожвавились контакти з київською *Холмициною*. Після смерті *Євгена Короля* розпочалася нова смуга занепаду діяльності товариства. Причину такого явища *Євген Яρμοшевич* вважає у відсутності його керівника. Добре було б, якби холмщаки Тернопілля спромоглися остаточно відновити свою діяльність в ім'я збереження історичної пам'яті про своє походження. За інформацією, отриманою від *Євгена Яρμοшевича*, найбільш організованим залишається осередок в селі Лошнів Теребовлянського району, керівником якого є *Володимир Кварцяний*. Загалом же на сьогодні членами товариства *Холмицина* в Тернопільській області є приблизно 90 осіб¹²⁷.

На завершення розмови про товариство холмщаків Тернопілля хотілося б підкреслити, що авторам проекту неоціненну допомогу у вивченні його діяльності подали науковці тернопільських вузів. Передусім, сказане стосується доцента Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка *Володимира Кицака*, до речі, лемківського походження. Він сам з проблем депортації українців з Закерзоння до УРСР захищав свого часу кандидатську дисертацію. Збираючи для неї матеріали в області, заодно збирав спогади й для нашого проекту, передавши їх нам добрих два десятки протягом першої декади нинішнього століття. Інший, доктор політичних наук з Тернопільського національного економічного університету *Микола Лазарович* надає нам суттєву допомогу у відтворенні історії виникнення та діяльності тернопільської *Холмицини*, відшукуванні переселенців-ветеранів тощо.

Звичайно, прикро, що наша розповідь про товариство холмщаків у Тернопільській області значно коротша від розповідей про товариства в інших областях. Хочеться сподіватися, що тернопільські холмщаки та їх нащадки прикладуть зусиль і запрацюють потужніше.

Загальний підсумок

Автори проекту добре розуміють, що запал, який охопив депортованих з Польщі українців на хвилі здобуття Україною незалежності, поступово спадав. Те, що виникло 16 товариств у 14 областях, факт відрадний. Проте, реально діяли лише чотири з них, описані у повищому розділі. Ми написали про них так, як могли зорієнтуватися з наявних публікацій, матеріалів інтернет-сторінок, особистих архівів, зустрічей з керівниками товариств та їх активними учасниками.

Нашою палкою мрією, як і кожного вигнанця з рідних земель, є те, щоб зберегти для наступних поколінь пам'ять про нашу минувшину і те, щоб вони знали про своє походження. А цього можна досягти, коли місцеві товариства будуть продовжувати діяльність у даному напрямку.

Примітки

1. Див.: Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Т.2. – Чернівці: Букрек, 2014. – С. 131–132, 141–142, 310, 497–502, 608–611.
2. Боровик О., Боровик А. Трагедія Холмщини.- Рівне: Рівненська друкарня, 2004. – С. 208–231.
3. Маємо на увазі: Онуфрійчук М., Засадко І. Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства «Холмщина»: 1990–2005 рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - 92 с.; Онуфрійчук М., Журавльова Н. Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства «Холмщина»: 2005–2010 рр. – Луцьк: Надстир'я, 2010–140 с. та ін.
4. Див.: Онуфрійчук М., Засадко І. Літопис ... – С.5; Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. – Т.2. – С.173.
5. Онуфрійчук М., Засадко І. Літопис... – С. 5, 7, 11, 13, 17, 20, 23.
6. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Всеукраїнська організація «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя». 20 років Рівненському товариству «Холмщина». – Рівне, 2011.– С. 90.
11. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само; Чудотворна Ікона Холмської Богородиці. Повернення з небуття. – Луцьк: Ініцвал, 2003 – 36 с.
18. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
19. Там само; Архів родини Макарів.
20. Там само.
21. Там само.
22. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
23. Там само.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

27. Онуфрійчук М. Холмському роду нема переводу. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 164 с.; Онуфрійчук М., Журавльова Н. Нас поріднила Холмщина й Волинь. – Луцьк: Волинська обласна друкарня 2010. – 288 с.; Онуфрійчук М. Дзвони Холмщини. – Луцьк: Ініціал, 2012. – 51 с.; Ти не згасла, зоре ясна. Пісні Холмщини і Підляшшя / Йосип Струцюк, Мирослав Стефанишин, Микола Онуфрійчук. – Луцьк: Ініціал, 2006. – 352 с.
28. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
29. Там само.
30. Див.: Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 157, 371–377.
31. Про товариство // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
32. Там само.
33. Холмщина – українська історична земля... // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
34. Статут товариства // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
35. Там само.
36. Там само.
37. Там само.
38. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 140–141, 133–134.
39. Члени Київського товариства «Холмщина» – інтелектуальна еліта України. Видатні вчені. // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
40. Там само; Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Т. 2. – С. 357–370.
41. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 371–377.
42. Гриб И. Лекарственные растения против онкологических заболеваний. Справочник народного целительства. – Киев: Пресса Украины, 2012. – 208 с.
43. Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ). Т. 8 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – С. 28.
44. Члени Київського товариства «Холмщина» – інтелектуальна еліта України. Видатні вчені. // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
45. Там само.
46. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 147–149.
47. ЕСУ. Т. 6 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – С. 491.
48. Онуфрійчук М. Журавльова Н. Назв. праця. – С. 113–119.
49. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 345–357.
50. Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Родовід, 1997. – 384 с.
51. Див.: Трагедія українців Польщі. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 440 с.; Український здвиґ. Т. 1. Закерзоння. 1939–1947. – Київ: Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с. тощо.
52. Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник серія: Українські історики. Вип. 2. Ч. 1. – Київ – Львів, 2003. – С. 348–349.
53. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ, 1997; Його ж. «Лишусь навіки з чужиною»: Митрополит Лларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Київ – Вінніпер, 2000.
54. Union of Exiled and Expelled People // <http://use.eu/>
55. Про товариство // <http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
56. Там само.

57. Підкомітетські слухання «Трагедія українців Закарпаття – злочин комуністичного режиму» (до 70-их роковин початку депортації українців з території Польщі). 16 вересня 2014 року. Конференц-зал Верховної Ради України. – Репринт. – 24 с.
58. Про товариство //http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18.
59. Підкомітетські слухання. – с. 22.
60. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 433–437.
61. Про товариство //http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=18.
62. Там само.
63. //http://holm/kyiv/ua/?page=58lang=1&cath=20.
64. Онуфрійчук М. Холмському роду нема переводу. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 29–29.
65. Архів родини Макарів.
66. Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». Товариству «Холмщина» 20 років/ Зб. статей, 2010. – С. 3.
67. Там само; Архів родини Макарів.
68. Про товариство //http://kholmshchyna-lviv.com.ua/.
69. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації Т. 2. – С. 127–129.
70. Там само. – С. 135–136.
71. Там само. – С. 153–154.
72. Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». – С. 4.
73. Там само.
74. Там само.
75. Там само. – С. 4-5.
76. Там само. – С. 5
77. Про товариство //http://kholmshchyna-lviv.com.ua/.
78. Там само.
79. Особистий архів Миколи Онуфрійчука.
80. Макар Ю. Трагічне семидесятиліття // Україна-Європа-Світ. Міжн.зб.наук.праць. Вип.13 – Тернопіль, 2014 – С. 97.
81. Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». – С. 20–21.
82. Там само. – С. 34.
83. Там само. – С. 35.
84. Там само. – С. 6.
85. Там само.
86. Там само. – С. 6–7.
87. Там само.
88. Про товариство //http://kholmshchyna-lviv.com.ua/.
89. Там само.
90. Купріянович Г. Товариство «Рідна Хата» (1919–1930 рр.) / Надбужанщина: Сокальщина, Радехівщина, Кам'янецьчина, Холмщина і Підляшшя, Берестейщина. Т. 4. – Львів – Торонто: НТШ, 2004. – С. 408–420.
91. Див.: Там же. – С. 869–870.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

92. Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». – С. 7–8.
93. Там само.
94. Архів родини Макарів.
95. Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». – С. 8.
96. Там само. – С. 8–9.
97. Там само.
98. Див. карту.
99. Архів родини Макарів.
100. Там само.
101. Всеукраїнська організація «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя». 20 Років рівненському товариству «Холмщина». – Рівне, 2011. – С. 9.
102. Там само.
103. Там само. – С. 26–27.
104. Там само. – С. 28–29.
105. Там само. – С. 35.
106. Там само. – С. 32 і 34.
107. Там само. – С. 34.
108. Там само. – С. 35.
109. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя. Видатніші особи ХХ століття. – Львів, 1998. – С. 617.
110. Там само.
111. Макар Ю. Исторична Холмщина // Збори Всеукраїнської громадської організації. «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя», м Київ, 19 вересня 1999 р. – Рівне, 2000. – С. 21–29.
112. Всеукраїнська організація «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя». – С. 49.
113. Там само. – С. 36–37.
114. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Т. 2. – С. 291.
115. Всеукраїнська організація «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя». – С. 35–37 і ін.
116. Там само. – С. 37.
117. Там само. – С. 35–37 і ін.
118. Бондарчук Ю.Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка» ТНЕУ, 2012 – С. 102, 115.
119. Горний М., Українці Холмщини і Підляшшя. – С. 626–630; Контролевич Є. Така твоя доля, рідна хато... / Надбужанщина. – Т. 4. – С. 879–880.
120. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя. – С. 630; Архів родини Макарів.
121. Архів родини Макарів.
122. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя. – С. 9-10; Архів родини Макарів.
123. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя – С. 630; Архів родини Макарів.
124. Архів родини Макарів.
125. Там само.
126. Там само.
127. Там само.

Другий розділ

ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ: ІСТОРІЯ, ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ...

Після депортації основної маси українців з південно-східних воєводств Польщі до УРСР та вигнання їх решти на т.зв. понімецькі землі ні про яке організоване життя тих, хто залишився у Польщі, говорити не доводиться. З огляду на гостроту міжетнічного українсько-польського конфлікту тодішня польська влада не трактувала українців як рівноправних громадян своєї держави. Такий стан речей, помножений на ідеолого-політичну нетерпимість народно-демократичного режиму, встановленого у Польщі за радянським зразком і за прямого тиску з боку Радянського Союзу, коли рівною мірою переслідувались і суто польські супротивники режиму, не дозволяв налагодити хоч що-небудь подібного на зразок бодай примарного визнання права українців називатися такими.

На хвилі суспільного піднесення

Про перші прояви налагодження українського організованого життя в Польщі можна говорити лише з середини 50-х років минулого століття. Саме тоді комуністична влада Польської Народної Республіки, керована ПОРП, дозволила створити *Українське суспільно-культурне товариство* і видавати його друкований орган *Наше слово*. Сталося це на хвилі суспільних заворушень, внаслідок чого змінилося керівництво держави і дещо послабили політичні переслідування супротивників народної влади, у тому й національних меншин. ЦК ПОРП надіслав у місцеві структури партії лист, яким визначив їх завдання щодо роботи з українським населенням. Після відповідних

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

заходів було дозволено провести у Варшаві з їзд його представників, що відбувся 15–17 червня 1956 р. в Палаці культури і науки, який власне й заклав *Українське суспільно-культурне товариство*, підпорядковане Міністерству внутрішніх справ. Завданням УСКТ була організація культурно-просвітницької роботи серед українців у Польщі. Однак вже через рік влада почала дошкукуватися проявів українського націоналізму в його діяльності і комісія ЦК ПОРП з національних питань знайшла необхідним посилити за ним контроль. До речі, жертвою цькувань, які не забарилися, став перший голова УСКТ *Степан Макух* – діяч ПОРП, попередньо КПЗУ, в'язень довоєнних часів. Між іншим, його наступниками на посаді очільника товариства були *Григорій Боярський*, *Микола Королько*, *Кость Лащук*, *Євген Кохан*, *Мирослав Вербовий*¹.

Попри все, виникнення УСКТ, поява його друкованого органу активізували зусилля українців у боротьбі за втрачені по війні права громадян Польщі, включно з намаганням повернутися на свої рідні землі, легалізувати *Українську греко-католицьку церкву*, навчати дітей рідною мовою, відродити самобутню українську культуру тощо².

На установчому з'їзді УСКТ був обраний його керівний склад: 39-ти особове *Головне правління* на чолі зі згаданими *Степаном Макухом*, а також п'ятиособова *Ревізійна комісія* на чолі з *Михайлом Москаликом*. Тоді ж розпочалося, як на умови ПНР, доволі бурхливе зростання місцевих осередків товариства. До кінця 1956 р. виникло 8 його воєводських організацій, 63 повітових і 119 гуртків в тих чи інших місцевостях, які разом охоплювали 3 тис. членів. Через два роки вже діяло 74 повітових організацій з 270 гуртками, які охоплювали 7 тис. осіб³.

Якщо глибше вникнути у діяльність УСКТ, то стає зрозумілим, що не було воно вже таким аж занадто слухняним знаряддям ПОРП і державної влади у донесенні їх політики щодо українців до них же самих, хоч партійні і державні чинники дуже на це розраховували. Про спрямованість діяльності новоствореної організації красномовно говорить подання Президією Головного правління УСКТ *Доповідної записки до Комісії ЦК ПОРП в справах національностей*. Документ характерний тим, що в ньому викладені вкрай необхідні для українців Польщі вимоги:

- а) реабілітація українців як рівноправних громадян держави;
- б) створення партійно-урядової комісії, яка б спільно з УСКТ опрацювала заходи щодо повернення українців на їх етнічні землі, а також відміни декрету 1949 р., який позбавляв вигнанців з них будь-яких прав власності там;
- в) заборони розбирання приміщень на батьківських теренах, які ще ніким не були ужитковані і на повернення яких сподівалися українці, вигнані на понімецькі землі;

г) надання права на повернення втраченої власності тим, хто не отримав за неї компенсації в місцях нового поселення;

д) повернення незайнятих господарств колишнім власникам;

е) надання матеріальної допомоги, в тому й виділення земельних ділянок з державного фонду, тим українцям, котрі вже повернулися або хочуть повернутися на свої рідні землі;

є) перенесення педагогічного ліцею з Бартошиць, де він був створений, до Перемишля, де він діяв колись;

ж) створення українського театру;

з) організації під час канікул поїздок української молоді до України;

і) видання суспільно-політичного щомісячника з додатком для дітей і молоді;

й) надання можливості греко-католикам здійснювати богослужіння у власному обряді;

к) проведення роз'яснювальної роботи серед польського та українського населення щодо результативної боротьби проти націоналізму – польського та українського;

л) представлення діяльності української меншини в центральних пресових виданнях ПНР;

м) швидкого реагування на факти дискримінації українців в Польщі⁴.

Цілком зрозуміло, що вимоги були викладені у відповідності до тогочасної дійсності, про що свідчить їх формулювання, хоча б, наприклад, боротьба проти українського чи польського націоналізму тощо. Але навіть викладений у такій формі документ, з одного боку, свідчив, що його автори домагалися повернення українців у правове поле держави, а, з іншого, він лякав її владу своєю революційністю. Тому вона не збиралася виконувати висунених вимог. Додамо також, що у структурах УСКТ як в центрі, так і на місцях був значний прошарок холмщаків і підляшуків за походженням. А тому висунані вимоги стосувалися долі українців усього Закерзоння. Загалом можна констатувати, що польська влада аж ніяк не відмовилася від своїх попередніх засад стосовно ставлення до українців. З плином часу діяльність УСКТ звелася до виключно культурно-освітньої діяльності під пильним оком ПОРП і силових структур держави. Тим не менше, саме в ті роки розгорнулася діяльність таких аматорських колективів, як: сміливо можна сказати, всесвітньо відомий чоловічий хор *Журавлі*, ансамбль пісні і танцю *Ослав'яни* та ін. Виходили україномовні радіопередачі в Кошаліні, Люблині, Ольштині, Ряшеві, Щецині. З'явилося декілька українських шкіл, щоправда, на понімецьких землях, куди депортували за акцією *Вісла* українців, яких не вдалося витурити до УРСР. Мова йде про Білий Бір, Легницю. Зрештою, виникло ряд пунктів навчання української мови, про що вже сказано.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Все б добре. Та з метою остаточної асиміляції українців влада цілком свідомо у 60-х роках минулого століття загальмувала діяльність УСКТ, що проявилася у зменшенні кількості українських шкіл і пунктів навчання української мови, обмеженні діяльності українських художніх колективів. А непокірних українських діячів звільняли з роботи, ув'язнювали. Саме ж товариство, як сказано вище, перебувало під постійним наглядом компетентних органів⁵.

Нові горизонти

У другій половині 80-х років, у зв'язку з перебудовою в СРСР і загалом занепадом світової системи соціалізму, як іменувалася частина світу, ним контрольована, в Польщі з новою силою розвивалися суспільно-політичні процеси, які тут практично не вщухали з часу встановлення радянського контролю над державою. Тут, як і в інших європейських державах радянського блоку, відбулася 1989 р. *Осінь народів*, під час якої не стояли осторонь національні меншини, а насамперед українська. Слухняним комуністичним партіям, існуючим на той час українським товариствам приходили на зміну нові, які декларували повну незалежність від будь-яких політичних партій, беручи на себе завдання захисту національно-релігійних та суспільно-політичних інтересів українців.

Власне, на хвилі суспільно-політичних перетворень, що охопили Польщу на рубежі 80-х – 90-х рр., в лютому 1990 р. відбувся черговий з'їзд УСКТ, який перетворився на перший з'їзд *Об'єднання українців у Польщі* (ОУП), яке відмежувалося від ідеолого-політичної підпорядкованості свого попередника ПОРП і урядовим структурам, вказавши, що є «незалежною і самоврядною організацією, не підпорядкованою жодній громадській, політичній чи релігійній структурі або державній установі»⁶. Керівними органами ОУП стали *Головна управа* та *Головна рада*. Першим головою Управи ОУП став відомий громадсько-політичний діяч *Юрій Рейт*, після нього Об'єднання очолював *Мирон Кертичак*, а нині ним керує *Петро Тима*⁷.

Як структура української національної меншини ОУП доволі швидко розвивається. Невдовзі воно вже налічувало десять відділів: *Ельблонзький, Кошалінський, Лігницький, Любуський, Мазурський, Ольштинський, Поморський, Перемиський, Сяницький, Щецінський*⁸. З наведеного переліку неважко здогадатися, що лише два з них – Перемиський і Сяницький – засновані на етнічних українських землях. Усі інші діють на колишніх понімецьких теренах, куди вислали українців за акцією *Вісла*, де їх перемішали з усіх етнічних земель, що стосується і холмсько-підляських вигнанців. Проблема повернення на рідні землі й тепер є для них складною, хоч в різні часи певній кількості все ж

вдалось домогтися так бажаного повернення, здебільшого шляхом нової купівлі своєї колишньої або якоїсь іншої маєтності. Цікаві дані з цього приводу наведені вченими українського походження в Польщі *Романом Дроздом* і *Богданом Гальчаком* у книзі *Історія українців у Польщі в 1921–1989 роках*. Зокрема, вони пишуть, що в 1957–1958 рр. мала місце велика хвиля повернення до рідних сторін виселених за акцією *Вісла* українців. За їх даними, процес охопив 4 тис. 949 родин, в яких налічувалося близько 20 тис. осіб. Причому, як вони констатують, більшість поверненців їхала до Люблинського воєводства, тобто на Холмщину і південь Підляшшя. Відповідно, вчені подають, що туди повернулося 3 тис. 860 родин, зокрема до *Біло-Підляського повіту* – 1 тис. 940 родин, до *Володавського* – 1 тис. 320 родин, до *Парчівського* – 365 родин і до решти повітів – 235 родин. Для порівняння, до тодішнього *Ряшівського* (Жешовського) воєводства повернулася 1 тис. 89 родин. У розрізі повітів ситуація виглядала наступним чином: *Горлицький* – 350 родин, *Устрицький* – 170, *Ліський* – 110, *Сяницький* – 65, *Любачівський* – 120 та інші повіти – 274 родини⁹.

Крім відділів, ОУП має у своєму складі структури, які називає самостійними гуртками. Вони діють у найбільших містах Польщі – Варшаві, Вроцлаві, Катовицях, Кракові, Лодзі, Люблині. Важливим фактором, що підсилює діяльність ОУП, є поява наприкінці 80-х – 90-х роках минулого століття цілого ряду українських організацій, яких можливо варто віднести до фахових або до певного чітко визначеного спрямування. Мова про *Об'єднання лемків*, *Організацію молоді «Пласт»*, *Союз українок*, *Союз української незалежної молоді*, *Союз українців Підляшшя*, *Спілка українців-політв'язнів сталінського періоду*, *Українське вчительське товариство*, *Українське історичне товариство*, *Українське лікарське товариство*, *Українське товариство*, *Товариство любителів скансену в Голі*, *Клуб юристів*, *Товариство «Український народний дім»* у *Перемишлі* тощо¹⁰.

Якщо говорити загалом про діяльність ОУП, то вона охоплює усі сфери життя української громади, а саме: культурну, освітню, громадську, політичну, економічну. Об'єднання приділяє значну увагу вирішенню проблем, пов'язаних з історичним минулим українців у Польщі, відновленню місць національної пам'яті, зокрема військових цвинтарів Армії Української Народної Республіки, Української галицької армії, Української повстанської армії¹¹. У цьому плані головною метою своєї діяльності ОУП, як записано в його документах, вважає забезпечення політичних і громадських прав української меншини, передбачених законодавством Польщі та нормами міжнародного права. Воно «стремітиме до демократичного й справедливого розв'язування проблем буття і розвитку українського населення Польщі та задоволення його національних потреб». Серед пріоритетів своєї діяльності Об'єднання вважає зусилля,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

спрямовані на подальше «повернення депортованої української людності на рідні землі». Заходами ОУП для досягнення мети в цьому напрямку є:

- а) заохочення української громади до повернення у місця свого походження;
- б) допомога тим, хто хоче повернутися на рідні землі;
- в) пропагування прихильності до рідних земель, особливо серед поколінь, які народилися вже поза їх межами;
- г) продовження громадсько-культурних заходів на рідних землях, розпочатих раніше;
- д) продовження організованого відпочинку молоді на рідних землях¹².

Цілком зрозуміло, що сказаним діяльність ОУП не вичерпується. Вона багатогранна. Тут, як на нашу думку, варто наголосити на тому, що Об'єднання встановило і підтримує близькі контакти з материковою батьківщиною світового українства – Україною, а також українською діаспорою. Воно є членом *Української всесвітньої координаційної ради, Світового конгресу українців та Європейського конгресу українців*. Представляючи українців – громадян Речі Посполитої Польщі, ОУП підтримує зусилля української влади та українського суспільства, спрямовані на зміцнення незалежності Української держави¹³.

Дбаючи про добре ім'я українця, ОУП всіма доступними засобами поборює розповсюджений у польському суспільстві негативний стереотип українця, намагається ліквідувати шкідливі ресентименти, взаємні упередження і недовір'я між поляками та українцями. Якщо ж визначати основні напрямки діяльності ОУП у цьому плані, то вони є наступними:

- а) громадсько-політичне представництво українців в усіх сферах життя суспільства;
- б) організаторська діяльність в українській громаді і поза нею;
- в) культурно-освітня праця і аматорський рух;
- г) шкільництво і виховання молодого покоління;
- г) наука і мистецтво;
- д) видавнича діяльність і засоби масової інформації;
- е) охорона пам'яток української історії та національної культури;
- є) співпраця з церквами¹⁴.

Не розвиваючи ширше піднятої проблеми, звернемо увагу шановного *Читача* лише на деякі аспекти останнього часу. Насамперед, стосовно все тої ж *Вісли*, наслідки якої тяжіють над долею тих українців, яких депортували в межах Польщі, а це орієнтовно третя-четверта частина від загальної кількості української людності, яка проживала в кордонах повоєнної Польщі до часу депортації в УРСР. Вигнані з рідних земель на понімецькі землі, вони зазнали ще гірших поневірянь від тих, кого роком-двома раніше депортували до підрадянської України.

Про акцію *Вісла* в Польщі, Україні, як і в інших державах, сказано і написано багато. Але залишається ще сказати і написати чимало... Так триватиме доти, доки не буде відновлена історична справедливість. Тому зусилля ОУП на шляху подолання несправедливості до українців Польщі безумовно заслуговують всілякого схвалення. Тут нам хотілося б нагадати про *II Конгрес українців у Польщі*, проведений 27–30 квітня 2012 р. у княжому Перемишлі. Участь в його роботі взяли не лише клітини ОУП та усі існуючі в Польщі українські організації, представники церков, польської центральної та місцевої влади, але й офіційна делегація України, до якої входив і тодішній посол України в Польщі *Маркіян Мальський*, разом з генеральними консулами України в Кракові, Люблині, Гданську і Щецині. Було й представництво *Світового конгресу українців* та *Європейського конгресу українців*, яких представляла *Ярослава Хортяні* – голова останнього. Пощастило взяти участь в цьому, поза будь-яким сумнівом, історичному форумі і одному із авторів проекту – *Юрієві Макару*¹⁵.

Згідно з програмою Конгресу, відбувалися пленарні засідання, виступи офіційних гостей, дискусійні панелі, різноманітні творчі виставки, Служби Божі за жертви акції *Вісла*, відвідання – з покладанням квітів – поховань вояків УНР, УПА, у тому й страчених за вироками судів операційної групи *Вісла*. Цікавими і повчальними виявилися, на нашу думку, дискусійні панелі:

- *Історична* – Польське та українське бачення акції «Вісла»;
- *Юридична* – Правові основи депортації українського населення в рамках акції «Вісла»;
- *Соціологічно-етнологічна* – 65 років після виселення. Українці в Польщі – пам'ять, стереотипи, стратегії перетривання, дилеми тотожності;
- *Культурологічна* – Українське суспільство – між акцією «Вісла» і майбутністю – пам'ять, культура, внутрішній діалог, дилеми?¹⁶.

Дискусії набирали особливої гостроти під час роботи історичної та юридичної панелей, у яких брали участь науковці з української та польської громад у польському суспільстві, а також правники. З українського боку це були проф. *Роман Дрозд* – ректор Поморської академії і голова Українського історичного товариства, доктори *Роман Висоцький* і *Григорій Купріянович* з Люблинського університету імені Марії Кюрі-Скłodовської. З польського – професори *Анджей Сова*, *Гжегож Мотика* та ін.¹⁷. Протилежні судження лунали з приводу правової оцінки акції *Вісла*. Якщо коротко, то справа зводиться до того, чи була акція актом у правовому полі, чи навпаки – актом беззаконня стосовно незахищеної української людності. Певним підсумком тих дискусій може бути їх оцінка українським адвокатом з Ідині *Петром Федусьом*¹⁸.

І, безумовно, надважливою подією у житті української громади став VII з'їзд *Об'єднання українців у Польщі*, який пройшов 25–26 жовтня минулого року у Варшаві за участі 65 делегатів, а разом з гостями – близько 100 осіб.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

З'їзд, як і попередні організаційного характеру форуми, згідно з установчими документами, заслухав звіт керівних органів Об'єднання і обрав новий склад Головної управи, Головної ради, Головної ревізійної комісії і Товарисько-го суду. Головою Головної управи переобрано *Петра Тиму*. Крім нього, до неї увійшли *Стефанія Лайкош*, *Анна Кертичак*, *Мирослав Купич*, *Марко Сирник*, *Ігор Горків* та *Михайло Кертичак*. Серед членів Головної ради є відомі громадсько-політичні діячі, активісти Об'єднання, науковці. Це, зокрема – колишній депутат Сейму *Мирослав Чех*, нинішній депутат *Мирон Сич* – голова сеймової *Комісії у справах національних меншин*, ректор Поморської академії в Слупську, з якою співпрацює Чернівецький університет, професор – *Роман Дрозд*, автор багатьох робіт про українців у Польщі, голова Українського історичного товариства в Польщі, рецензент нашого тритомника, голова Громадського комітету відбудови Народного дому в Перемишлі – *Андрій Комар* та інші відомі українці¹⁹.

Згідно з ухваленою з'їздом стратегією, «основними цілями і пріоритетами ОУП повинні бути професіоналізм та висока якість реалізованих завдань, будівництва сучасної української ідентичності, ефективне управління, активність членів, залучення молодого покоління і гармонійне поєднання традицій з сучасністю»²⁰. Все це знайшло відображення у виступах *Петра Тими*, *Ігоря Горківа* з Перемишля, *Романа Дрозда*, *Романа Біласа* – голови Кошалінського відділу ОУП, голови Українського товариства в Люблині *Григорія Купріяновича*. Значне місце у з'їздовських дискусіях зайняли питання української освіти в Польщі, співпраці з Церквами, роботи з фаховими та регіональними організаціями українців, зокрема Лемківщини, Підляшшя²¹.

Варто привернути увагу Читача ще до двох питань, які перебували у центрі роботи з'їзду. Одне з них – це відбудова та діяльність *Народного дому* в Перемишлі, який декілька років тому, після десятків років зволікання, повернуто українській громаді, щоправда у жалюгідному стані. Цілком зрозуміло, що для його відбудови потрібні чималі кошти. Годилося б, щоб у тому процесі чи не провідну роль відіграла Українська держава, але за нинішніх обставин вона сама потребує значної допомоги. Власне другим питанням, про яке ми щойно заявили, було обговорення на з'їзді *драматичної ситуації в Україні* і подій навколо неї у світі. Делегати з'їзду подякували польському суспільству і владі країни за підтримку українців у їх драматичних змаганнях за демократичні перетворення і європейську інтеграцію. У зверненні до членів ОУП та загалом української громади в Польщі делегати закликали їх до подальшої активної підтримки України, зокрема надання допомоги пораненим і постраждалим внаслідок воєнних дій, а в інформаційному плані – до протидії російській пропаганді. Поряд з тим, учасники з'їзду висловили занепокоєння діяльністю тієї частини польського середовища, яка за російськими зразками

намагається наклеювати українцям ярлики фашистів, людиновбивць тощо. У зв'язку з цим делегати з їзду звернулися до представників влади та польських політичних партій з проханням протидіяти подібній діяльності²².

Можна, поза будь-яким сумнівом, на сторінках нашої публікації конкретно говорити про ті чи інші заходи, здійснювані Об'єднанням стосовно долі холмщаків і підляшуків, нині суцїх в кордонах Польської держави. Вона ведеться, і доволі широко, рівною мірою тих, що повернулися на рідні землі, як і тих, що проживають на місцях, куди їх свого часу вивезено. Але в цьому особливої потреби немає, оскільки про це йдеться і так на багатьох сторінках видання.

Союз українців Підляшшя

Під такою назвою діє організація українців у Польщі, яка має безпосереднє відношення до тематики нашого проекту. У Вікіпедії так розтлумачено назву і суть структури: «Союз українців Підляшшя – громадсько-культурна організація українців, які проживають на Підляшші, у Підляському та Люблинському воєводствах Республіки Польща»²³. Осідок СУП знаходиться в місті Більську Підляського воєводства. А це Північне Підляшшя, з якого не депортували українців. Для незорієнтованого Читача в Україні може видатися дивним, чому ми, пишучи про депортації українців з Холмщини та Південного Підляшшя, хочемо говорити про Союз. Тут немає великої загадки. Існує Південне Підляшшя, українці якого разом з холмщакими вповні відчули трагедію депортації на власному досвіді незалежно від того, у якому напрямку вона здійснювалася – на схід, чи на захід.

Через те, що з Північного Підляшшя українців не вивозили, там їх становище в умовах народної Польщі було, безумовно, кращим від тих, кого вигнали з рідних домівок. Інше питання – *їх не вважали українцями*, хоч вони там проживали споконвіку, розмовляли підляською говіркою української мови. Після відомих подій 1956 р. сталися певні зміни й у їхньому житті. З виникненням УСКТ і появою *Нашого слова* з'явилися перші зародки організованого життя українців і в цьому регіоні. Зокрема, став широко відомим феномен *Кліщель* – міста, в якому виник не лише гурток УСКТ, але й діючий при ньому аматорський театральний колектив, який став найкращим у Польщі. Навіть були плани створити на його базі український професійний театр. В Кліщелівській початковій школі велось навчання української мови. Кліщелівський досвід поширювався і на інші місцевості. Проте на зламі 60-х - 70-х рр. активність українців зусиллями влади була зупинена. Її відродження стало можливим у 80-х рр. внаслідок зміни суспільно-політичної ситуації в державі. Ініціа-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

тиву взяла на себе молодь, котра не лише відновила гурток УСКТ в Кліщелях, але й створила нові – в Черемсі, Більську, Гайнівці, Білостоці²⁴.

Далі справи пішли краще. У 1990 р. виник *Підляський відділ Об'єднання українців у Польщі*. У наступному з'явилося перше число часопису *Над Бугом і Нарвою*. А ще наступного року створився *Союз українців Підляшшя*. Головний редактор часопису *Юрій Гаврилюк* вважає, що було б краще, якби та організованість наступила кількома десятками років раніше. Але «все ж протягом чверті сторіччя, якою можна датувати організоване українське життя, наша присутність у Більському, Гайнівському, Сім'ятицькому повітах та у Білостоці вже не приховується, а українська культура завдяки імпрезам, друктованим виданням, передачам у радіо і телебаченні перестала обмежуватися співами за святковим столом»²⁵, – підкреслив він на сторінках часопису, підбиваючи підсумки IV з'їзду СУП. Далі редактор зазначив, що «у школах з'явилося навчання української мови як рідної, чим кожного року користується майже три сотні дітей та молоді. Обійшлося також без якихось особливих міжнаціональних напружень, адже у відрізненні від Надсяння чи Холмщини наша частина Підляшшя вільна від атмосфери колишнього польсько-українського конфлікту (у згаданих регіонах він також давно вже деактуалізувався, на жаль, і досі не бракує «погробовців», які намагаються використовувати погану спадщину минулого для своїх шкурницьких інтересів)»²⁶.

З початком 1992 р. сформувалася *Головна управа Союзу українців Підляшшя* у складі 11 осіб. Першим її головою став *Юрій Ігнатюк*, а його заступниками – *Іван Кирилюк* та *Григорій Купріянович*²⁷. Участь останнього у діяльності СУП є свідченням того, що Союз займається проблемами не лише українців на півночі Підляшшя, але рівно ж його південної частини та Холмщини, як зрештою проблемами вихідців з інших українських етнічних земель, в тому й тих, кого свого часу депортовано до УРСР.

Відповідно з наявними у нашому розпорядженні матеріалами, організаційні питання в СУП повинні вирішуватися на його з'їздах. Перший з них відбувся 31 березня 1996 р. в Більську за участю кількох десятків його членів та представника Громадського об'єднання *Просвіта Берестейщини імені Тараса Шевченка – Михайла Петруковича*. З'їзд обрав керівні органи Союзу – *Головну раду* та *Головну управу* і, як годиться, ухвалив ряд постанов, за якими здійснювалася подальша робота²⁸.

Виступи на з'їзді та його постанови здебільшого стосувалися життя українців на півночі Підляшшя, але значною мірою його півдня, де українці в процесі депортацій на схід і на захід постраждали на рівні усього Закарпаття. Цілком зрозуміло, що СУП не міг стояти осторонь процесів, які охопили українську меншину Польщі як таку. Тому постанови з'їзду були спрямовані на досягнення цілей усієї української громади. Не доводиться сумніватися у доціль-

ності рішень з'їзду, як і в подальшому їх виконанні. Одним з головних завдань, які з'їзд поставив перед СУП, мала бути подальша праця «для збереження етнокультурної спадщини і формування національної самоідентичності мешканців Підляшшя, спертої на місцевій культурі, мові, традиції»²⁹. Розвиваючи думку, з'їзд ухвалив, що «Головна рада повинна створити власну цілісну програму економічно-суспільного і культурного розвитку Підляшшя, як справді багатокультурного регіону, де забезпечені можливості збереження всіх різновидів культурної спадщини регіону, в цьому також розвитку української культури, не обмежуючий тільки до фольклору і народної традиції»³⁰.

В документах з'їзду йшлося й про «створення структур Союзу на Південному Підляшші, а також про розвиток національного життя у тій частині нашого регіону (організація свята української культури, навчання української мови, розповсюдження українських видань)»³¹. Учасники з'їзду подбали й про розвиток всебічних контактів з Україною та українською діаспорою у світі, про підтримку «українського національного життя на Берестейщині».

На з'їзді також розробили заходи щодо зміцнення взаємодії з ОУП та іншими українськими організаціями в Польщі, налагодження тісних контактів з *Православною церквою*, православними світськими організаціями інших національних меншин тощо³².

Від з'їзду до з'їзду СУП зростав організаційно, поширював і розгортав свою діяльність. Про це свідчить аналіз з'їздівських документів. Якщо, наприклад, говорити про другий з'їзд, то за час після першого, який пройшов чотирма роками раніше, Союз більше дбав про розвиток українського шкільництва. В усякому випадку, на час проведення другого з'їзду, а він відбувся 27 серпня 2000 р., вивчення української мови здійснювалося у трьох початкових школах Більська та Черемхи. Крім того, воно відбувалося в дитячому садочку *Лісова поляна* в Більську за програмою *В сторону традиції*. Змістом програми було збереження й плекання «традиційних зв'язків поміж поколіннями». На той час серед дітей і молоді діяли ансамблі *Гілочка* в Черемсі та *Ранок* в Більську, які давали концерти, виїжджали з гастрольями. Дбаючи про збереження, а швидше – про відновлення української ідентичності СУП організував для шкільної молоді екскурсії і табори, не лише в Польщі, але й в Україні та Словаччині, де його партнерами виступали українські організації. З нагоди Різдваєних свят проводяться дитячі і молодіжні *Ялинки*. Дорослі мають нагоду вітати Новий рік на традиційних *Маланках*, які влаштовуються в Білостоці, Більську, Сім'ятичах³³.

Широкого розповсюдження набули різноманітні заходи з розвитку українського культурного життя, які, як зазначалося в матеріалах з'їзду, «вписалися у календар культурних подій Підляшшя». Такими імпрезами зокрема стало *Свято весни*, започатковане в Черемсі, яке ще з кінця 90-х рр. набуло

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

форми огляду весільних пісень. Відповідно, проведення у березні *Шевченківських святкувань*, поєднаних з декламаторськими конкурсами шкільної молоді. Влітку проходять святкування *На Івана, на Купала*, перенесені з Пльосок до Дубич Церковних, *Музичні зустрічі* у Черемсі та Нарві, як продовження *Музичних діалогів* над Бугом, *Дожинки* в Пасинках та дитячий табір *До джерел*, організований під час літніх канікул. Восени у Більську та Білостоці проходить фестиваль української культури *Підляська осінь*, який справді є найпрестижнішим заходом Союзу. Він супроводжується численними концертами у містах і селах Підляшшя³⁴.

Одним з найважливіших напрямків діяльності СУП є активізація участі у суспільно-політичному житті, що зокрема проявляється у виборах до місцевих самовладних структур. Найчастіше представники української громади Підляшшя балотуються ще з 90-х рр. минулого століття за списками *Більської коаліції*. Так, за наслідками виборів 1998 р. представники СУП здобули чотири місця у міській раді Більська. Його представники зайняли посади – заступника голови міської ради, заступника голови міста Більська, голови комісії до справ інвестицій³⁵. Якщо продовжувати думку, то через понад півтори десятироків у виборах до місцевого самоврядування в листопаді 2014 р. балотувалося вісім українців, з них семеро за списками *Більської коаліції*. До речі, й у інших воєводствах Польщі від різних політичних структур також балотувалися українці: у Підкарпатському – 5 осіб, Любуському – 2 особи, Нижньосілезькому – 5, Мопольському – 10, Поморському – 27, Вармінсько-Мазурському – 14. Разом – це 71 особа³⁶. Загалом у масштабах країни вибори виграли 24 українці. З них депутатами стали 21 особа, а трьох обрали війтами. У Підляському воєводстві депутатами обрано *Марію Рижик* і *Петра Осташевського*³⁷.

Останній з'їзд СУП відбувся у червні 2010 р., на якому підляшукі підбили певний підсумок за попереднє майже чверть століття свого організованого життя та намітили шляхи його розвитку на майбутнє. Власне, цій проблемі присвятив підсумково-програмну замітку редактор часопису *Над Бугом і Нарвою* – *Юрій Гаврилюк*³⁸. Важко сказати нам, людям, які не стикаються зі щоденним життям українців у Польщі, що для них є найголовнішим. Нам виглядає, що все, що вони роблять є найголовнішим, бо їх діяльність сприяє відтворенню, розвитку й плеканню їх національно-культурної самобутності. А все розпочинається з родини, раннього дитинства, знання рідної мови тощо.

Не наша мета ширше розвивати цей аспект. Але, користуючись наявним матеріалом, хочемо з приємністю довести до відома *Читача* в Україні, що у 2014–2015 навчальному році вивчення української мови як рідної на Північному Підляшші здійснювалося у десяти пунктах в трьох місцевостях: у садку *Лісова поляна №9* у Більську, Початковій школі №4 та Гімназії №2 Комплек-

су шкіл ім. Адама Міцкевича в Більську, початковій школі та гімназії Шкільно-садкового комплексу в Черемсі, початковій школі та гімназії Комплексу громадських шкіл ім. святих Кирила та Мефодія у Білостоці, міжшкільному пункті навчання української мови при Публічній гімназії №2 у Білостоці, а також міжсадковому пункті навчання української мови при Інтеграційному садку №26 у Білостоці. Загалом у названих закладах у 2014–2015 навчальному році вивчали українську мову 390 учнів. За останніх вісім років відбувалося постійне зростання кількості дітей, що навчаються рідної мови, від 240 у 2007–2008 навчальному році до нинішніх показників³⁹.

Важливим чинником збереження і плекання української тотожності на Підляшші – Північному і Південному – служать різноманітні заходи культурно-освітнього характеру, у тому й з представниками материкової України чи українців, розкиданих по всій Польщі або мешкаючих деінде. Прикладів такого відрядного явища можна навести безліч. В цьому може допомогти рубрика *З хроніки подій на Підляшші* у згаданому двомісячнику підляських українців. Мова насамперед про заходи, присвячені тим чи іншим датам місцевого або загальноукраїнського характеру. Для прикладу, наприкінці липня 2014 р. пройшов уже *XVIII Голинський ярмарок* – «циклічний етнографічний релігійно-культурний фестиваль, який проходить при нагоді свята Антонія Печерського» в Музеї матеріальної культури Холмщини і Підляшшя в селі Голя Володавського повіту. Захід традиційно розпочався врочистим богослужінням у місцевій церкві, яке очолив архієпископ Люблинсько-Холмський *Авель*. Під час ярмарку свої вироби презентували 160 виробників з Польщі та України. Традиційно відбувся також концерт народних гуртків – з польським та українським репертуаром. На святі виступили 14 фольклорних колективів з Холмщини, Підляшшя та українського Полісся⁴⁰.

Іншим, не менш важливим і цікавим заходом під назвою *Василівка* стало відзначення у селі Мала Дубровиця на Південному Підляшші пам'яті українського народного художника і поета Василя Альбічука (1909–1995), який жив, творив і помер у селі. Як і інші подібні заходи, він розпочався панахидою на місцевому православному цвинтарі, після якої відбулося урочисте покладання квітів до пам'ятної дошки, що вмурована у стіну світлиці, де знаходиться постійна виставка, присвячена художникові. Пам'ятні урочистості супроводжувалися концертом фольклорних колективів з обох частин Підляшшя та України – *Гілочка* з Черемхи, *Струмок* з Дубич Церковних, *Горина* з Рівного та ін. Під час заходу присутні могли оглянути виставку *Скарби культури Підляшшя і Полісся*⁴¹.

У семи місцевостях Північного Підляшшя – Наровці, Михалові, Черемсі, Поличній, Вуорлі, Біловезі та Гайнівці – пройшов улітку минулого року VI Міжнародний театральний фестиваль *Вертеп*. В ньому взяли участь колек-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

тиви з Польщі, України, Білорусі та Росії. Кіївський вуличний театр, наприклад, запрезентував підляський публіці мальовничий хоровод танцю на ходулях. Окрім театральних вистав, під час фестивалю відбувалися музичні концерти. Виступив, між іншим, фольклорний гурт *Катринка* з Високого, що в Білорусі. Він продовжує традиції українців Берестейщини. В його репертуарі польські пісні й танці. Загалом, метою фестивалю є популяризація сучасного українського сценічного мистецтва поза міськими осередками. Його організовує культурне товариство *Листівка* з осідком у селі Полична біля Кліщель⁴².

На початку серпня минулого року в Мельнику пройшов XXIV фестиваль *Музичні діалоги над Бугом*, який розпочався науково-популярною конференцією в осередку історії Мельницької землі – *Бесіда про культури*. Після неї на надбужанському стадіоні відбувалися концерти колективів народностей, які проживають у Польщі, зрештою – передусім, українців. Розпочали фестиваль колективи: *Мельничани* – з Мельника, *Криниця* – з Родивилівки, *Новина* – з Моцони Королівської та *Вереси* – з Вилінова. Після них виступила *Говерла* – польсько-український фольклорно-роковий гурт з Вроцлава. За оцінкою фахівців, окрасою фестивалю став колектив *Козак систем* з Києва, до речі, минулого літа тричі виступав на Підляшші – окрім Мельника, на фестивалі *З сільського подвір'я* у Черемсі та українському святі *На Івана на Купала* в Дубичах Церковних⁴³.

Можна б ще сказати про урочистості 18–19 серпня в монастирі святих Марії та Магдалини на святій горі Гарбарці, які присвячені Преображенню Господньому. *Свято Спаса* – одне з найбільших релігійних свят. У минулорічному святкуванні взяли участь православний митрополит Варшавський і всієї Польщі *Сава*, а також президент РП *Броніслав Коморовський*⁴⁴.

Хотілося б привернути увагу ще до одного заходу, організованого українцями в Польщі, у тому й Союзом українців Підляшшя, разом з установами культури фестивалю. Мова про *Схід культури – Інший вимір*, який проходить одночасно в Білостоці, Люблині та Ряшеві. Минулого року пройшов уже другий такий фестиваль. Його ідея – презентація різних видів мистецтва. Програма фестивалю будується переважно на основі музики, танцю і сучасного мистецтва загалом. Відбуваються, зокрема, концерти електронної музики на відкритому повітрі й у приміщеннях, театральні вистави, кіно, анімації для дітей, заходи для дорослих (освітні прогулянки, кулінарні майстер-класи тощо). Оскільки тут йдеться про участь СУП у цьому заході, то зазначимо, що дійства відбувалися в різних місцях Підляшшя – в театрах, художніх галереях, Білостоцькому осередку культури. В них взяв участь український гурт з Ольштина *Еней*. Відбулися майстер-класи української кухні під орудою *Анелії Редембах*, фіналістки української едиції телевізійного шоу *Hell's Kitchen*, авторки книжки *Україна смаків*. Під час фестивалю представлено великий проект

сучасного мистецтва *Позбавлення*, присвячений проблемі міграції та її політичним, суспільним, економічним та психологічним аспектам. У проекті взяли участь митці з країн Східного партнерства, Польщі та Росії. Серед них була чимала група митців з України. Художники відгукнулися на нинішню ситуацію в Україні, з якої внаслідок російської агресії, головню з Криму, Донецької та Луганської областей, за даними ООН, виїхало вже понад мільйон мешканців. Під час презентації *Позбавлення* виступив з виконанням альтернативної, експериментальної музики київський дует *Людська подоба*⁴⁵.

Довгоочікувана, а заодне знаменна подія відбулася в Холмі 21 вересня 2014 р., у день свята *Різдва Пресвятої Богородиці*. Саме того дня урочисто відкрито сквер імені князя *Данила Галицького*, засновника Холма. Про увіковічення пам'яті цього видатного діяча нашої минувшини клопотало *Українське товариство* перед властями міста ще 2006 р. Останні прийняли історичне рішення 28 серпня 2014 р. Урочистості відкрив Голова міської ради Холма *Зигмунт Гардзінський*, виступили – генеральний консул України в Люблині *Іван Грицак*, почесний консул України в Холмі *Станіслав Адам'як*. Серед організаторів дійства були: *Православна парафія св. Івана Богослова*, *Фонд Партнерство та співпраця*, *Українське товариство*. Відбулася архієрейська Боже-ственна Літургія з нагоди свята Холмської ікони Божої Матері з молитвою за князя Данила. В заходах взяли участь депутати Верховної Ради України та місцевих рад, представники колишніх депортованих та їх нащадків.

Українці Підляшшя, як й усієї Польщі, разом з усім українським народом глибоко переживають трагедію, яка розгорілася на сході України, та допомагають, чим можуть, в її подоланні, ведуть інформаційно-просвітницьку роботу, допомагають матеріально тощо. Для прикладу, 9 вересня 2014 р. в галереї *Арсенал* у Білостоці відбулася лекція *Юлії Ваганової Музей як модель змін у суспільстві: Національний художній музей України – Барикади – Майдан*. Заступник генерального директора з виставкової роботи та міжнародної співпраці київського музею розповіла присутнім про події Євромайдану, російсько-українську війну на сході України та проекти музею, пов'язані з цими подіями⁴⁶.

У другій половині липня – на початку серпня 2014 р. на Мазурах і Підляшші перебували 44 дитини з Волинської області, батьки яких постраждали під час лютневих подій на *Майдані Гідності* у Києві. Вони приїхали на запрошення громадського комітету *Разом з Україною*, що діє у Бартошицях Вармінського-Мазурського воеводства, та за сприяння Дитячого фонду України і Волинської обласної державної адміністрації. Діти відпочивали, знайомилися зі своїми однолітками у Польщі⁴⁷. Подібних заходів, організованих українськими організаціями сусідньої країни, протягом останнього часу проходить чимало. У їх проведенні значна заслуга *Союзу українців Підляшшя*.

Автори проекту сподіваються, що подана коротка інформація про діяльність Союзу українців Підляшшя сприятиме порозумінню між вихідцями з холмсько-підляських земель та їх нащадками, проживаючими нині в Україні, і тими, хто мешкає у Польщі, у справі плекання своєї етнічної ідентичності.

Українське товариство

На початку розділу ми зазначали, що станом на сьогодні у Польщі діє цілий ряд українських товариств – від таких, які мають загальні компетенції, до фахових чи спеціалізованих, які носять певну конкретну спрямованість. Цілком зрозуміло, про що ми вже сказали, в нашій публікації подано ширшу інформацію лише про ті з них, котрі мають більше чи менше відношення до долі холмсько-підляських українців. Саме тут ми хочемо розповісти про українську громадську структуру, яка має найбезпосередніший стосунок до піднятої нами проблеми, хоч вона за віком є мабуть наймолодшою.

Отже, *Українське товариство*. Під такою назвою діє організація у Люблині з літа 2009 р. А виникла ще 14 березня 1999 р. як *Товариство догляду за могилами українських вояків*. Її засновниками виступили люблинські українці, не байдужі до долі могил вояків армії *Української Народної Республіки*, що поховані на православному цвинтарі в Люблині. Доглядом за могилами справа не обмежилася і невдовзі після заснування сфера діяльності Товариства почала поширюватися. З одного боку, воно підтримувало чи ініціювало кроки щодо вшанування не лише поховання вояків УНР в Люблині, але й вшанування місць української національної пам'яті поза ним, зокрема, в Холмі. З іншого боку, Товариство організовувало заходи, які сприяли збереженню і плеканню української національної ідентичності⁴⁸.

Протягом 2003–2005 рр. Товариство виконувало «роль громадсько-культурної організації частини української громади Люблина». Воно ставало організатором все численніших заходів. Саме з цим була пов'язана формальна зміна характеру діяльності організації та її назви на *Українське товариство в Люблині*. Сталося це у травні 2006 р. Першим значним культурним заходом, проведеним реорганізованим товариством, став фестиваль української культури *Підляська мозаїка* у червні того року⁴⁹.

У наступні 2006–2009 рр. організація все ширше розвивала свою діяльність. Протягом тих років «була сформована система культурних заходів і національного життя української православної громади Люблина» у тісній співпраці з *Православною парафією св. Петра* (Могили). Водночас Товариство поширило свою діяльність на Холм та інші місцевості Холмщини. Завершенням процесу формування стала чергова зміна назви організації на *Українське*

товариство улітку 2009 р., а також зміна статусу – з місцевого (Люблинського) на регіональний. Відповідно, були внесені зміни до Статуту, що створювало можливість відкривати нові відділи. Перші відділи – *Люблинський* та *Холмський* – виникли у жовтні 2009 р. На початку 2013 р. Головна управа Товариства прийняла рішення про створення у своєму складі нових структур, а саме: *Молодіжної секції* та *Освітньої комісії* для розвитку відповідних сфер життя української громади⁵⁰.

Отже, *Українське товариство* – це українська регіональна організація, що гуртує українців Люблина, Холма та інших місцевостей Холмщини. За Статутом, основною його метою є «організація громадського та культурного життя української громадськості Люблина і Холма та Люблинського воєводства, діяльність по збереженню та розвитку української культури та дії задля реалізації громадянських прав української національної меншини в Польщі»⁵¹.

У відповідності зі Статутом цілями Товариства також є:

- донесення до влади та державних і самоврядних інституцій позиції української спільноти з політичних, суспільних та культурних питань, а також представлення потреб тієї спільноти;
- збереження українською спільнотою Люблина, Холма та Люблинського воєводства національних традицій, рідної мови та українських православних традицій;
- забезпечення тісних зв'язків з Україною та українською діаспорою у світі;
- опіка над місцями української національної пам'яті, зокрема над могилами вояків армії Української Народної Республіки на православному цвинтарі по вул. Липовій у Люблині та іншими місцями української національної пам'яті на терені регіону;
- охорона пам'яток української матеріальної культури;
- збереження багатокультурної та багатовизнанневої історичної спадщини Люблина, Холма та Люблинського воєводства, а також популяризація знання про це;
- розвиток громадської активності і підтримка громадянських ініціатив на користь української спільноти в РП та розвитку Люблина, Холма та Люблинського воєводства;
- сформування українсько-польських добросусідських стосунків та взаємної поваги між українським та польським народами;
- популяризація знання про українсько-польські стосунки в минулому і тепер⁵².

Згідно зі Статутом Товариство реалізує свої цілі через:

- організацію культурних, наукових, освітніх, навчальних та розважальних заходів;

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- видання книжкових публікацій, брошур, матеріалів фото, аудіовізуальних і електронних, доступнення інформації в інтернет-мережі;
- звернення до влади, державних, самоврядних та суспільних інституцій та співпрацю з ними у питаннях, пов'язаних зі збереженням української культури і традицій в РП, охороною пам'яток матеріальної культури та місць української національної пам'яті, українсько-польськими стосунками, збереженням пам'яті про багатокультурну і багатовизнанневу історичну спадщину Люблина, Холма та Люблинського воєводства;
- догляд місць української національної пам'яті, зокрема могил вояків армії Української Народної Республіки на православному цвинтарі по вул. Липовій у Люблині, шляхом їх поточного впорядкування, діяльності щодо їх збереження, реставрації та відновлення;
- накопичення інформації та проведення наукових досліджень стосовно української культурної спадщини Люблина, Холма та Люблинського воєводства, у тому місць української національної пам'яті;
- співпрацю з державними та самоврядними інституціями і громадськими організаціями України та організаціями і інституціями української діаспори;
- співпрацю з Православною церквою, як рівно ж співпрацю з іншими Церквами і визнанневими об'єднаннями у справі реалізації своїх намірів;
- поширення знань про традиції та українську культуру, багатокультурну та багатовизнанневу історичну спадщину Люблина, Холма та Люблинського воєводства, місць української національної пам'яті в РП, українсько-польських стосунків;
- взаємодію з пресою, радіостанціями і телестудіями у справі популяризації знань щодо традицій і української культури, багатокультурної та багатовизнанневої історичної спадщини Люблина, Холма та Люблинського воєводства, місць української національної пам'яті в РП, українсько-польських стосунків⁵³.

Як бачимо, Товариство поставило перед собою доволі амбітні цілі і обрало належні методи щодо їх досягнення. Наперед скажемо, що нам доводиться щорічно, навіть по декілька разів, бувати у Люблині, Холмі, зрештою у всьому Люблинському воєводстві, яке, по суті справи, обіймає історичні терени Холмщини і Південного Підляшшя. Тому ми ознайомлені з діяльністю Українського товариства настільки, щоб зробити певні висновки щодо неї. Про неї ми власне розповімо дещо нижче. А зараз хочемо звернути увагу на те, що вона здійснюється у доволі складних умовах через декілька причин. По-перше, в Польщі загалом, а у цьому регіоні зокрема, серед польського загалу збе-

рігаються поки що, на жаль, негативні стереотипи стосовно українців, тим більше, що саме тут в минулому мали місце, щоб м'якше сказати, гострі конфліктні ситуації, в яких українська сторона дуже постраждала. По-друге, Товариство має обмежені матеріальні можливості. Ті невеликі засоби, які виділяє держава, та пожертви, як тепер прийнято говорити, небайдужих людей, дають можливість ледь зводити кінці з кінцями. А, по-третє, що вже на превеликий жаль, Українська держава, яка мусила б допомагати зарубіжним українським структурам організаційно, морально та матеріально, за усі роки незалежності реально ніколи цього не робила вповні. Що ж стосується нинішньої ситуації в самій Україні, то говорити про матеріальну підтримку українського зарубіжжя взагалі не доводиться. Хоч не будемо посипати голови попелом. Нагадаємо, що і за нинішніх, надзвичайно скрутних обставин українські місцеві владні структури та громадські організації, зокрема Волинської області, знаходять хоч якісь скромні можливості надати бодай якусь допомогу українцям у Польщі, хоч би, наприклад, у догляді за місцями історичної пам'яті.

Діяльністю Українського товариства керує шестиособова *Головна управа* на чолі з доктором історії, відомим фахівцем і громадським діячем *Григорієм Купріяновичем*. Крім нього, до нинішнього її складу входять: *Владислав Ковальський* (заступник голови), *Андрій Севенець* (секретар), *Микола Рощенко* (скарбник) і два члена управи – *Андрій Боровик* і *Віталій Падалка*⁵⁴.

У зв'язку з утворенням двох відділів Товариства – *Люблинського* і *Холмського* – створено їх керівні структури – *Управи*. В Любліні до її складу входять: *Микола Рощенко* (голова), *Віталій Падалка* (заступник голови), *Тетяна Колодинська* (секретар) і *Андрій Боровик* та *Ярослава Шевчук* (члени управи)⁵⁵. Управу Холмського відділу очолює підприємець *Владислав Ковальський*. До її складу входять: *Надія Жуковська* (секретар) і три її члени – *Анна Дарморост*, *Ірина Дарморост* та *Юрій Никитюк*⁵⁶.

Вище згадувалося про створення нових структур УТ, зокрема про *Молодіжну секцію*. Перші її загальні збори відбулися у Любліні 8 лютого 2013 р., на яких обрано управу секції та визначено напрямки діяльності⁵⁷. Відповідно, до Управи секції увійшли: *Лука Чижевський* (голова), *Ольга Купріянович* (секретар), *Катерина Купріянович* (член)⁵⁸.

Далі вважаємо за доцільне повідомити шановного Читача в Україні чи в будь-якій іншій державі, що *Українське товариство* робить усе можливе, щоб зберегти і поширити історичну пам'ять про долю холмсько-підляських українців упродовж віків. Власне, на те й спрямована його діяльність, про що ми вже згадали. Впровадженням до того служить, як на нашу думку, інтернетсторінка *Українці в Любліні – давніше і сьогодні*, в якій стисло розповідається про історичну місію української громади у столиці воєводства, на теренах якого українці були споконвічними автохтонами. «Однією із спільнот, які здавна

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

співтворять багатокультурну мозаїку Люблина, – пишуть автори сторінки, – є українці. Протягом багатьох століть ця спільнота існувала в місті над Бистжицею [укр. – Бистрицею. – *Авт*] і, хоч не була численною, відіграла важливу роль. Наявність українців у Люблині була природним наслідком близькості українсько-польського етнічного, а згодом також політичного, кордону. Люблин був також місцем важливих для українського народу історичних подій»⁵⁹.

Відомо, що вже у середньовіччі в Люблині проживала руська громада, а одна з найстаріших вулиць міста носить назву Руська, що є, характерним явищем для більших міст нинішнього заходу України та сходу Польщі чи інших суміжних з Україною держав. Разом зі зростанням значення Люблина як політичного, економічного і культурного центру зростає й роль місцевої руської громади і Православної церкви. Церква Преображення Господнього (Спаса) ще наприкінці XIV ст. була відомою в околиці. При ній наприкінці XVI ст. виникло *Церковне братство та школа*, у якій вчителювали визначні постаті української культури того часу. Членами братства стали представники визначних руських княжих родів, зокрема князь *Костянтин Острозький*. Завдяки їх підтримці місцева спільнота на початку XVII ст. могла спорудити нову, муровану церкву *Преображення Господнього*, яка збереглася і є цікавим зразком люблинського ренесансу, а тепер вона служить кафедральним храмом *Люблинсько-Холмської православної єпархії*. Свого часу церкву висвятив Київський митрополит *Петро Могила*. Сталося це у 1633 р. З кінця XVII ст. церква стала уніатською (греко-католицькою), а згодом знову православною⁶⁰.

Початок XX ст. у житті української (колишньої руської) громади Люблина ознаменувався новими змінами. Після Першої світової війни і повалення Української Народної Республіки в Люблині осіла група українських політичних та військових емігрантів, змушених залишити батьківщину після поразки боротьби за її самостійність. Власне, ті політичні біженці розгорнули в Люблині українське культурно-освітнє життя. Свідченням їх присутності є згадувані вище могили і пам'ятник воїнам армії УНР⁶¹.

Після Другої світової війни у Люблині знайшли прихисток переважно вихідці з Холмщини та Підляшшя, яких масово виганяли до УРСР або депортували в рамках акції *Вісла* в межах Польщі. Не випадково саме в Люблині виник один з перших осередків *Українського суспільно-культурного товариства*. Місто стало важливим центром життя української громади в Польщі. Тут запрацювали українські художні колективи, на місцевому радіо готувалися передачі українською мовою⁶².

На зламі 80-х – 90-х років минулого століття, після зміни політичної системи в Польщі та здобуття Україною незалежності настали чергові зміни у життєдіяльності української громади Люблина. До українців – громадян Польщі

долучилася чимала кількість громадян вже незалежної України, які з тих чи інших причин перебувають у Польщі протягом певного часу. Впродовж останніх двох десятиліть відбулися суттєві зміни в усіх сферах життя українців міста, а саме: культури, освіти, видавництва, мистецькій, організаційній, а також в релігійному житті. Станом на сьогодні «українська громада Люблина є досить численною та дуже різноманітною»⁶³.

У зв'язку з тим, що *Українське товариство* доволі ретельно веде свою документацію, автори проекту, користуючись нею, мають можливість охопити розповіддю основні напрямки його діяльності. Зокрема, йдеться про її культурно-освітню складову, яка покликана зберегти українську національну ідентичність, культуру, поширювати в українському середовищі знання про рідну культуру, традиції, знання рідної мови⁶⁴.

Серед найбільших заходів подібного плану став фестиваль української культури *Підляська мозаїка*, що пройшов у Люблині у червні 2006 р., про який вище вже згадано. Впродовж кількох днів мешканці міста мали можливість знайомитися зі зразками української культури регіону, звідки походить значна частина членів Товариства⁶⁵. Найважливішим щорічним культурним заходом УТ є *Українська бесіда* – свято української православної громади Люблина з нагоди *П'ятидесятниці* та закінчення навчального року в *Українській недільній школі*. Захід, крім художньої програми, підготовленої учнями школи, включає концерти української музики у виконанні українських гуртів з усієї Польщі та зустрічі біля вогнищ і спільних вечірніх співів українських пісень на лоні природи⁶⁶.

У відповідності з національними традиціями Товариство проводить культурні заходи, які б їм відповідали. Щороку напередодні Йордану в Люблині відбувається святкова зустріч української громади з показом вистави *Вертепу*, підготовленою українською молоддю та дітьми. Вистави *Вертепу* проходять також в Холмі, Володаві та на *Фестивалі східнослов'янських колядок* у Тересполі. У березні щорічно в Люблині та інших місцях відбуваються Шевченківські свята для вшанування пам'яті національного *Генія*⁶⁷.

Однією з форм поширення знань про українську культуру та історію є культурологічні семінари. Тематика семінарів найрізноманітніша: від презентації давніх українських традицій до огляду постмодерних вимірів української культури. Часом семінари відбуваються з дуже урочистою оправою – як, наприклад, презентація в Люблині у травні 2009 р. *Пересопницького Євангелія*. Іншою можливістю ознайомлення з національною спадщиною є подорожі слідами української культури. Ними є поїздки на Лемківщину, Волинь, останнім часом щорічні поїздки до місць української культури Холмщини. Серед них, наприклад, культурологічна поїздка по Холмщині 14 жовтня 2012 р., організована разом з Люблинсько-Холмською православною єпархією до

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Свято-Покровського жіночого православного монастиря в Турковичах (храмове свято), до містечка Тишівці на панахиду, до Чермна, Вакиєва, Невіркова, Чесник, Грабівця, Бончі, Вільки Красничинської⁶⁸.

УТ, організовуючи культурне життя українців, намагається широко використовувати музичну спадщину. Для цього проводить концерти української музики у виконанні українських колективів з інших регіонів Польщі. З 2008 р. під опікою Товариства діє фольклорний ансамбль українських студентів Люблина *Хвиля*, у якому задіяна молодь родом з Підляшшя, Лемківщини та Надсяння. У його репертуарі українські народні пісні різних регіонів, зокрема Підляшшя, Полісся, Лемківщини. Товариство проводить розважальні заходи, пов'язані з відзначенням свята *Маланки, Запустів* тощо⁶⁹.

Практично від початку діяльності УТ ініціювало проведення українських культурних заходів у Холмі та інших місцевостях Холмщини. Ще у 2000 р. в Холмі проведено Шевченківське свято. У 2006 р. відбувся концерт церковної музики молодіжного хору православної Перемисько-Новосанчівської єпархії *Ірмос*, під орудою диригента *Маріанни Ярої*. До речі, хор, створений ще у 1992 р., відомий своїми концертами в Польщі, Україні, Німеччині, Словаччині. Крім Холма, його виступи відбувалися у Тересполі, Гайнівці та інших місцевостях на Холмщині і Підляшші⁷⁰.

Після створення Холмського відділу УТ у самому Холмі та інших місцевостях Холмщини суттєво поживилася культурно-просвітницька діяльність. Для прикладу, можна згадати відзначення у липні, починаючи з 2009 р., зустрічей колишніх і теперішніх мешканців холмського села Березна з нагоди свята Володимира Великого. Восени 2009 р. почав діяти *Холмський центр православної культури*⁷¹.

Іншим, не менш важливим напрямком діяльності УТ є праця з дітьми та молоддю. З 2003 р. в Люблині діє вже згадувана Українська недільна школа. Крім усього іншого, учні школи готують численні художні програми і театральні вистави, які представляють не лише в Люблині, але й поза ним – у Тересполі, Білгораї, Холмі. З вересня 2010 р. в Люблині офіційно діє пункт навчання української мови як рідної, створений за ініціативою УТ. Тоді ж започатковано також навчання рідної мови українських дітей в Холмі⁷².

Чимало культурних проектів УТ реалізує у взаємодії з Православною церквою. Відповідні заходи, наприклад, в Люблині та Холмі відбуваються завдяки спільним зусиллям разом з парафіями – св. Петра (Могили) та св. Івана Богослова відповідно. Сказане стосується й інших місцевостей Холмщини і Південного Підляшшя⁷³.

Описана вище культурно-просвітницька діяльність УТ вимагає чималих фінансових затрат. Частково вони покриваються дотаціями Міністерства адміністрації і цифризації Польщі та фінансовою підтримкою властей міста

Люблина. В доянуковичівський період окремі проекти Товариства отримували фінансування з державного бюджету України чи програми Польсько-Американського фонду свободи *Зміни в регіоні – RITA*. Не залишаються осторонь і приватні спонсори⁷⁴.

Доцільно звернути увагу й на такий напрям діяльності УТ, яку його керівники називають *Історичною пам'яттю*. Власне, проблема історичної пам'яті спонукала його створення та усю подальшу діяльність у цьому напрямі. Серед найважливіших заходів щодо збереження історичної пам'яті є відзначення *Дня Соборності України*. Так, 22 січня 2012 р. спільно з Генеральним консульством України в Любліні з нагоди чергової річниці проведено Панахиду за душі борців за волю України та молебень за Україну біля пам'ятника воїнам армії УНР, які очолив архієпископ Люблинсько-Холмський *Авель*. Відбулась того дня й святкова зустріч в Коронному трибуналі, на якій виступив з доповіддю *Польсько-українське етнічне пограниччя в історичній перспективі* тодішній декан Факультету гуманітарних наук Люблинського університету ім. Марії Кюрі-Склодовської професор *Генрик Імітерек*. А супроводив свято концерт української музики у виконанні фольклорного ансамблю *Слов'яночки* з Білостоку⁷⁵. Товариство виступає ініціатором і співorganizатором відзначень річниць, важливих для української громадськості регіону, таких як: 60-річчя і 70-річчя з дня смерті прим'єр-міністра екзильного уряду УНР *Пилипа Пилипчука*, у Холмі у 2000 та 2010 рр; 140-ї річниці від дня народження *Михайла Грушевського* – видатного українського державного діяча та вченого-історика – Холм, 2006 р; 410-річчя від дня народження і 360-річчя смерті святого *Петра* (Могили) – Люблин, 2006 р; 60-річчя акції *Вісла*, у Холмі, 2007 р. та ін. У їх програми були богослужіння, концерти, наукові конференції. Товариство проводить також відзначення дат, пов'язаних із визначними постатями чи важливими датами в історії українського народу на місцевому рівні⁷⁶.

Особливо важливе значення мало проведення в Холмі у 2008 р., спільно з Люблинсько-Холмською православною єпархією, відзначення 70-х роковин однієї з найтрагічніших подій в історії регіону – *акції руйнування православних храмів* на Холмщині і Південному Підляшші у 1938 р. Програма відзначення включала церковні богослужіння, посвячення пам'ятника, концерт-реквієм, наукову конференцію, відкриття виставок, видання документальної книги, підготовленої головою УТ, доктором історії *Григорієм Курпріяновичем*, створення інтернет-сторінки, а також поїздки слідами зруйнованих церков⁷⁷. Між іншим, у заходах взяла участь делегація Чернівецького університету у складі *Юрія, Віталія та Інеси Макарів*, включно з виголошенням доповідей та поїздкою до Туркович, Долобичева і інших місць, де були зруйновані 70 років тому українські храми. Оскільки маршрут поїздки не передбачав відвідання рідного села *Юрія Макара Новосілок*, де того зловісного дня православ'я року було

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

зруйновано старовинну церкву святої Варвари, буковинські науковці відвідали село самотужки⁷⁸.

Якщо ще раз повернутися до історичних подій загальноукраїнського масштабу, то слід нагадати, що УТ з 2008 р. долучилося до вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр., здійснюючи захід в рамках проекту *Незгасима свічка*⁷⁹.

Вище нам вже довелося говорити, що УТ від часу свого заснування взяло на себе обов'язок догляду за місцями української пам'яті, зокрема за могилами вояків УНР в Любліні. Саме за ініціативою Товариства на православному кладовищі в Любліні, що по вул. Липовій, у 2001 р. споруджено пам'ятник на честь воїнів армії УНР, які жили в місті чи околиці. Згодом УТ взялося за впорядкування й збереження інших місць української національної пам'яті – в Холмі, зрештою на усій території Холмщини і півдня Підляшшя. Тривалий час не знімається з порядку денного справа меморіалу у селі Сагринь на Грубешівщині, спорудженого там у зв'язку з нелюдським замордуванням, за різними даними, від 700 до 1100 українців, про що ми говорили у попередніх томах, а у другому вмістили на кольоровій вкладці сам монумент. Але з вини влади обох країн пам'ятник не може дочекатися офіційного відкриття⁸⁰.

У діяльності УТ належна увага приділяється видавничій справі і засобам масової інформації. Першим його виданням став часопис *Холмський вісник*, який виходив впродовж 1999–2002 рр. і публікував інформацію про українське, у тому й православне, життя на Холмщині, життя холмщаків, котрі опинилися поза межами прабатьківських теренів, а також про сучасну Холмщину⁸¹.

На підтвердження сказаного відзначимо, що УТ видає публікації наукові, науково-популярні, літературно-мистецькі, популярні. Останніми роками приділяє особливу увагу засобам масової інформації, передусім радіо та електронним. В попередніх наших виданнях ми неодноразово згадували і посилалися на монографію доктора *Григорія Купріяновича*, присвячену руїні православ'я на Холмщині і півдні Підляшшя, опубліковану українською і польською мовами, з документальними додатками, у тому й фото⁸². На цю ж тему Товариство у співпраці з Люблінсько-Холмською православною єпархією видало також науковий збірник як четвертий том серії *Холмський архів*⁸³. Заслуговує на увагу збірник наукових праць, присвячений Михайлові Грушевському – уродженцеві Холма, опублікований за матеріалами ювілейної конференції як перший том нової видавничої серії *Холмсько-Підляські історичні студії*, започаткованої спільно з *Союзом українців Підляшшя*⁸⁴.

Серед публікацій Товариства мистецько-літературного спрямування доречно згадати каталог графічних робіт *Олени Гайдамаки* у рамках фестивалю *Багатокультурний Люблін*⁸⁵. Тоді ж з'явилася друком збірка релігійної

поезії членкині української громади Люблина, холмщачки *Світлани Бакун*⁸⁶. УТ спільно з Люблинським відділенням ПАН випустило другим виданням книжку *Петра Купрія – Поезії та переклади*, що містить його авторські твори українською, польською та російською мовами, а також переклади творів українських поетів⁸⁷.

У перші роки діяльності Товариство мало свою інтернет-сторінку, яка згодом припинила існування. Нову створено наприкінці 2008 р. Вона містить основну – доволі багату – інформацію про організацію українською і польською мовами. УТ є співзасновником інтернет-сторінки для нагромадження матеріалів про трагічні події у житті православних у 1938 р. Товариство, окремо чи у співпраці з Союзом українців Підляшшя, Люблинсько-Холмської єпархією та радіостанціями, створює і оприлюднює у різних місцевостях Люблинського і Білостоцького воєводств передачі з української проблематики⁸⁸.

Цілком зрозуміло, що Товариство в міру своїх можливостей дбає про популяризацію української культури серед польської громадськості. Найбільшими з заходів, що сприяють цьому, є *Всепольський декламаторський конкурс української поезії і прози* та згадуваний фестиваль *Багатокультурний Люблин*, співорганізатором яких власне виступає УТ⁸⁹.

Закінчуючи розповідь про діяльність *Українського товариства* доцільно буде вказати на ще один її аспект у загальнопольському правовому вимірі. Голова УТ *Григорій Купріянович* входить, до речі, разом з головою ОУП *Петром Тимою*, до складу *Спільної комісії уряду і національних та етнічних меншин*, представляючи в ній українську громаду. Десять років тому в Польщі ухвалено *Закон про національні та етнічні меншини і про регіональну мову*. Того ж 2005 р. на його підставі створено названу комісію, яка стала рекомендаційно-дорадчим органом прем'єр-міністра Польщі. Справа в тому, що наприкінці минулого року *Григорій Купріянович* виступив з ініціативою, яку, як видно з інформації, буде реалізовано у вигляді циклу статей *Допомогти користуватися своїми правами*, що міститимуть матеріали про розгляд на засіданнях Комісії питань, важливих для життєдіяльності української громади. На думку автора ініціативи, українці Польщі не дуже обізнані з тим, що дає їм закон від 2005 року, і як цією можливістю користуватися. Цілком зрозуміло, наявність закону автоматично не розв'язує наболілих проблем українців, оскільки в польському суспільстві, на жаль, діють відомі стереотипи. Проте, роз'яснювальна робота, за яку береться *Григорій Купріянович*, допоможе українцям в Польщі глибше зрозуміти політику влади стосовно них та втілення її у життя на місцях⁹⁰.

Ось так загалом можна охарактеризувати діяльність осередку, який об'єднує холмсько-підляських українців у Польщі, значною мірою завдяки зусиллям свого керівника – *Григорія Купріяновича*. Автори проекту перебувають

з ним у постійному контакті і добре обізнані з його цілеспрямованою роботою по збереженню і плеканню української ідентичності в Польщі. Він докладає чималих зусиль для підтримки громадян України в Польщі, а також самої України у її змаганнях за встановлення власної, справді української державності.

Товариство українських істориків у Польщі

Вище в розділі ми згадували про те, що в Польщі разом з падінням прорадянського режиму з'явився цілий ряд українських товариств, переважно фахового спрямування. Поза сумнівом, у кожному з них беруть участь представники – колишні або нинішні – з холмсько-підляських земель. Про всі українські організації ми писати не можемо, з огляду на те, що, по-перше, це вимагало б суттєвого збільшення обсягу дослідження, а також додаткового часу. А, по-друге, то інша, широка тема для окремого дослідження.

Що ж стосується *Українського історичного товариства у Польщі*, як звучить його офіційна назва, то вважаємо за потрібне бодай коротко поінформувати шановного *Читача* про цю структуру з огляду на те, що вона займається проблемами українців у Польщі впродовж міжвоєнного часу, років війни, по її закінченні – аж до сьогодення, цілком зрозуміло, й холмсько-підляських.

Спочатку, очевидно, належало б дещо сказати про заснування Товариства. Ідея об'єднання науковців-істориків українського походження з метою науково-об'єктивного висвітлення минувшини і сьогодення української громади Польщі виношувалась щонайменше добрих два десятиліття. В усякому випадку, його засновники вважають, що відправним пунктом до створення організації стало закінчення історичних студій на зламі 80-х – 90-х рр. значною групою студентів української національності. Багато з них згодом розпочало наукову діяльність⁹¹. На зламі років 2003/2004 виникла ініціативна група майбутнього товариства. До неї увійшли габілітований доктор (доктор історичних наук), професор *Роман Дрозд*, доктори (кандидати історичних наук) *Григорій Купріянович* та *Роман Висоцький*. Дещо про цих вчених. Професор *Роман Дрозд* – нині вже другий термін обіймає посаду ректора Поморської академії в Слупську, відомий вчений і громадський діяч, входить до керівних структур ОУП. Між іншим, він один з трьох рецензентів нашого тритомника. Обидва інші – працівники Люблинського університету імені Марії Кюрі-Склодовської. Доктор *Григорій Купріянович*, крім наукової роботи, здійснює масштабну громадсько-політичну діяльність. Він очолює *Українське товариство* з осідком в Люблині, є членом Спільної комісії уряду і національних та етнічних меншин, яка виконує дорадчі функції при уряді держави⁹².

Члени ініціативної групи звернулися до інших істориків з пропозицією створення організації. На їх заклик зголосилося близько двох десятків осіб. Установчий з'їзд відбувся у Варшаві 19 червня 2004 р. На ньому прийнято Статут, створено першу *Управу Українського історичного товариства* у Польщі. Його очолив професор, доктор габлітований *Ростислав Жерелик* – відомий історик, архівіст, керівник Закладу допоміжних історичних наук і архівістики Інституту історії Вроцлавського університету. З 2008 р. очільником Товариства є *Роман Дрозд*, який спочатку був заступником голови.

До складу обраної семиособової Управи УІТП увійшли, крім них, *Григорій Купріянович*, як ще один заступник голови, *Роман Висоцький* – секретар, доктор *Петро Герент* – скарбник (уродженець Сянока, міста відомого своїми українськими традиціями. Міг багато зробити для їх розвитку, але, на жаль, рано пішов з життя, всього за рік після створення Товариства), професор *Богдан Гальчак* з Зеленогірського університету, певний час керівник Інституту політології там, та доктор *Олександр Колянчук* – заступник директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі. Він, до речі, суттєво допоміг нам у праці над другим томом. Там же опубліковані його спогади. До складу ревізійної комісії увійшли магістр *Роман Шагала* з Варшави, доктор *Омелян Вішка* з Торунського університету і *Маріуш Гумецький* з Оссолінеуму у Вроцлаві⁹³. Мусимо з прикрістю ствердити, що один із засновників УІТ професор Омелян Вішка 21 грудня 2014 р. у віці 74 років, на жаль, неочікувано, помер. Вихідець із галицького села Журавці на Томашівщині, був багатолітнім працівником Торунського університету ім. Миколая Коперника. Досліджував історію української еміграції у Польщі в 1919–1939 рр., а також польсько-українські стосунки того періоду. Він – автор багатьох опрацювань, монографій і статей, опублікованих у Польщі і за кордоном⁹⁴. До речі, автори проекту впродовж тривалого часу з ним співпрацювали, зустрічалися на різноманітних наукових форумах, присвячених українсько-польській тематиці⁹⁵.

Товариство українських істориків у Польщі, виникло, коли діяло вже чимало, як ми вище зазначали, фахових товариств українців. Здавалося б, що тут нічого особливого немає. Однак, це був би спрощений підхід до справи. Ніяким чином не ображаючи ні одного з товариств, бо всі вони так чи інакше, у тій чи іншій сфері життя української громади в польському суспільстві відіграють справді велику позитивну роль. Українці мають своїх лікарів, правників, само собою – вчителів тощо. Однак поява *Українського історичного товариства* справила непересічний вплив як на українську громаду, так і на її відносини з польським суспільством як таким, що об'єднує у собі не лише поляків, але й ряд національних меншин і етнічних груп. Не випадково тодішній редактор *Нашого слова* *Мирослав Вербовий* зауважив, що «цей професійний пласт (Українське історичне товариство. – Авт.) на відміну від інших громад-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ських утворень гуртується не тільки за дослідницько-науковим критерієм, а додає і свою суспільну повинність. Він наче відповідь на виклик доби, яка ставить перед нами куди серйозніші завдання у царині громадського функціонування, ніж ті, які стояли перед нами дотепер, а саме ті, що стосуються національного самовизначення і збереження нашої ідентичності»⁹⁶.

Загалом кажучи, створюючи Товариство, його ініціатори поставили перед собою багатогранне завдання, яке охоплює як розвиток наукової, культуротворчої та громадської активності українських істориків у Польщі, так і стосується рівною мірою розвитку наукових досліджень, особливо українознавчого характеру, поширення історичних знань про Україну й українців, а також має сприяти формуванню належних взаємин між українцями і поляками Польщі⁹⁷.

Серед конкретних завдань, поставлених Товариством перед собою, є ряд амбітних проєктів. Зокрема, йдеться про *Український народний університет*, ідея створення якого виникла разом із виникненням самого УІТ в Польщі, але реальних обрисів набула в середині 2008 р.⁹⁸

Один з керівників Товариства *Ярослав Сирник* зізнався, що думку про застосування такого університету висловили «люди, які зацікавлені польсько-української історією». Як окрема структура УНУ поки що не існує. Натомість в рамках проєкту читаються відкриті лекції, започатковані у тому ж 2008 р., коли 26 жовтня професор *Ігор Галагіда*, один із засновників УІТ, в Консисторії Греко-католицької єпархії Вроцлава представив свою біографічну працю про отця митрата *Василя Гриника* під назвою *Шпигун Ватикану*, супроводжуючи презентацію фаховою науковою доповіддю. А вже з наступного року лекції, згідно з проєктом УНУ, читалися в Люблині, Варшаві, Кракові, Перемишлі та інших містах⁹⁹.

УІТ в Польщі організовує або виступає співорганізатором наукових, науково-популярних чи просто просвітницьких заходів під час проведення різноманітних ювілейних, релігійних, етнокультурних святкувань тощо. Для прикладу можна назвати конференції, присвячені роковинам тієї трагічної для українців акції *Вісла – у 2007, 2012 рр.* – в різних наукових осередках Польщі і України, організованих або проведених за участю представників УІТ. Вони пройшли у Вроцлаві, Білому Борі, Варшаві, Перемишлі, Луцьку, Львові, Чернівцях тощо¹⁰⁰. Що ж до проведення відповідних наукових форумів на холмсько-підляських землях, у яких нам довелося взяти участь, то найважливішими серед них, на нашу думку, за десятиліття діяльності УІТП були наукові конференції в Холмі. Перша з них пройшла восени 2006 р. і була присвячена 140-й річниці від дня народження *Михайла Грушевського*, а друга – восени 2008 р., присвячена трагічному семидесятиліттю руйни православ'я на Холмщині. Безпосереднім організатором обох конференцій був один з керівників

УІТ і очільник УТ – *Григорій Купріянович*¹⁰¹. Що ж до участі членів УІТ у відповідних заходах в Україні, то за час існування Товариства вони брали участь в конференціях, присвячених становищу українців у Польщі загалом, їх депортаціям з Польщі до України і в межах самої Польщі – у Луцьку, Львові, Чернівцях, Івано-Франківську тощо¹⁰².

Окремою важливою сторінкою роботи УІТ є публікаторська діяльність усіх його членів чи то в Польщі, чи в Україні або деінде. Тут годі когось виділити персонально. Але, тим не менше, бодай деякі приклади варто навести. Так, за десятиліття діяльності Товариства виділилася, сказати б, цікава проблема, яку можна об'єднати спільною темою *Українці в Польщі від закінчення Першої світової війни дотепер*. Насправді тема так не формулюється. Ми під цією назвою для зручності об'єднали колективні та індивідуальні монографії і безліч статей в наукових і публіцистичних виданнях, які виходять з-під пера українських істориків у Польщі.

Цілком зрозуміло, що повну бібліографію наукової творчості УІТ ми тут не відтворимо, а обмежимося для ілюстрації лише якимись вибраними творами. Розпочнемо від праць нинішнього голови Товариства, професора *Романа Дрозда*. Загалом, як науковець він окремо чи у співавторстві, за нашими даними, видав до півтора десятки монографій, що вийшли ще як до виникнення УІТ, так і після його утворення. Передовсім, твори *Романа Дрозда* стосуються трагедії акції *Вісла*, боротьби українців Польщі за збереження національної ідентичності від закінчення Першої світової війни і до сьогодні. Сказане можна проілюструвати бодай кількома прикладами. Ще у 1997 р. вчений видав невелику монографію польською мовою, яку в перекладі можна б назвати *Дорога на Захід. Поселення українців на західних і північних землях Польщі внаслідок акції «Вісла»*¹⁰³. Через декілька років вийшла його доволі цінна робота *Політика влади щодо українців Польщі у 1944–1989 роках*¹⁰⁴.

Крім того, професор Дрозд взяв на себе обов'язок організувати цикл конференцій на тему *Українці в новітній історії Польщі (1918–1989)*, за матеріалами яких опубліковано між 2000 і 2007 рр. три томи поконференційних матеріалів. До речі, автори проекту мали нагоду брати участь у тих конференціях, на які прибули учасники з Польщі і України. Важливим, як на нашу думку, є те, що з польського боку брали участь науковці не лише українського походження, а й етнічні поляки, що значною мірою сприяє подоланню негативних українсько-польських стереотипів, які накопичувалися впродовж століть¹⁰⁵. Можна назвати документальну публікацію, підготовлену Романом Дроздом про діяльність Об'єднання українців у Польщі, яку, як на нашу думку, слід вважати однією з перших спроб оприлюднити документи ОУП та їх коментування в одній збірній публікації¹⁰⁶. Можливо, варто наголосити ще на одному аспекті публікацій *Романа Дрозда*, пов'язаному з розвитком українознавчих дослі-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

джені у Зеленогірському університеті в Польщі. Мова про конференції і публікації їх матеріалів під редакцією *Романа Дрозда, Богдана Гальчака* з названого університету тощо¹⁰⁷.

Інший член Товариства, до речі, холмщак за походженням, багатолітній заступник директора Південно-східного наукового інституту в Перемишлі *Олександр Колянчук*, спогади якого видрукувані у другому томі нашої публікації, про що ми вже вище згадували¹⁰⁸, спеціалізується на дослідженнях української військово-політичної еміграції у міжвоєнній Польщі. Його перу з цієї проблематики належить ряд монографій, здебільшого індивідуальних, та чимало статей у наукових і суспільно-політичних виданнях. У своїх працях учений доволі широко висвітлює життя, діяльність, зрештою загалом трагічну долю вояків УНР та її державно-політичних діячів, які були змушені покинути батьківщину. Науковець підняв із забуття імена ряду вихідців з холмсько-підляських земель, котрі брали активну участь у процесах творення Української Народної Республіки та захисті її здобутків, хоч, на жаль, під ударами російських більшовиків вона упала. Таких праць вчений опублікував чимало – українською і польською мовами. Для прикладу: *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939; Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. у Польщі; Померли, щоб воскресла Україна; Українські генерали в Польщі. Політичні емігранти в 1920–1939 роках. Біографічний словник*¹⁰⁹.

Подібною проблематикою, зрештою навіть ширшою, займався також один із засновників Товариства – *Омелян Вішка*. Його перу належить кілька фундаментальних праць про українську еміграцію в міжвоєнній Польщі, українську пресу в Польщі того часу, про політичні системи України, а також ряд брошур на подібну тематику¹¹⁰. Вчений залишив нащадкам чималу науково-публіцистичну спадщину у вигляді статей в наукових виданнях, газетних публікацій, перекладів, редагування тощо¹¹¹. Між іншим, він дуже енергійно відгукнувся на нинішню агресію Росії проти України. Яскравим прикладом сказаного може служити його опрацювання від 27 серпня 2014 р. *Четверта російська війна проти України*¹¹², іншими словами, одна з останніх, якщо не остання праця вченого. Вона безмежно актуальна для України, особливо тепер. Автор писав: «Цьогорічна агресія проти України це вже четверта на протязі останніх, ста років. І тоді й тепер це сталося в момент, коли українці вирішили відірватися від небажаного покровителя. І тоді, і сьогодні, крім мілітарних дій, неабияку роль відіграє московська груба пропаганда»¹¹³. На рідкість справедливі слова. Автор в рамках невеликої статті влучно охарактеризував політику радянської Росії стосовно України, з часу захоплення влади більшовиками, які облудно твердили про право народів на самовизначення. Говорячи про чотири війни Росії проти України, автор мав на увазі, як впливає з його

тексту, по-перше, насильне утримання України у складі Росії після звершення жовтневого перевороту, у тому й шляхом її розчленування. По-друге, професор Вішка пише про воєнні дії більшовиків проти України після закінчення Першої світової війни і до підписання нею угоди з Польщею у червні 1920 р. З того часу, на думку вченого, «розпочався новий – третій похід» більшовицької Росії проти України. А четвертою війною він цілком справедливо вважає нинішнє вторгнення Росії в Україну¹⁴.

Можна якимось чином дискутувати з автором з приводу періодизації ставлення Росії до України впродовж минулого століття. Проте, ані дискусії, ані сумніву не підлягає аналіз подій і висновок автора щодо намірів Росії стосовно України. Аналогія подій майже столітньої давності і нинішніх просто вражаюча. Щоправда, якщо тоді Захід не дуже квапився допомагати Україні, то тепер він накінець зрозумів, що Росія не лише прагне залишитися господарем на пострадянському просторі, але й несе безпосередню загрозу щонайменше об'єднаній Європі.

Цілком зрозуміло, що ми лише побіжно охарактеризували надзвичайно важливу роботу Товариства, обмежившись посиланням на праці декількох авторів. На жаль, ширше ми не маємо можливості писати про діяльність Товариства. Тому вибачаємося перед багатьма українськими істориками Польщі, імена яких ми тут не назвали, але вони справді роблять гідний вклад у таку важливу справу збереження національної ідентичності українців Польщі, а також широко висвітлюють сьогодення України та її минувшину.

Можна б на закінчення ще раз наголосити на тому, що українські історики, об'єднані в УІТ, пишуть, передусім, про минуле й сьогодення українців – громадян Польщі – з усіх етнічних українських земель, а також про ті землі, включно з Холмщиною і Підляшшям. Ми, у свою чергу, вже неодноразово про це згадували, а принагідно звертатимемо на це увагу й надалі.

Український тижневик у Польщі

Ним є газета українців *Наше слово*, перше число якої побачило світ 15 червня 1956 р., тобто невдовзі зможемо відзначати її шестидесятилітній ювілей. Нагадаємо, за яких обставин з'явилася газета. Середина 50-х рр. минулого століття ознаменувалася змінами як у колишньому Радянському Союзі, так і у тій частині світу, передусім Європи, яку він контролював. Процес не міг оминати тодішню Польську Народну Республіку, яка нібито після усіх міжнародних потрясінь мала б бути мононаціональною державою. Але, як виявилось, такою вона ніколи не стала. Внаслідок хрущовської відлиги, а в Польщі ще додавали – хрущовсько-гомуківської, виявилось, що в ПНР є чимало

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

білорусів, німців, українців і навіть євреїв. Всі вони потягнулися до боротьби за свої культурно-національні права, попередньо відібрані владою.

Власне *Наше слово* з'явилося напередодні установчого з'їзду Українського суспільно-культурного товариства, про що йшлося на початку розділу. Згідно з задумами влади, яка була змушена милостиво дарувати бодай видимість якихось свобод на користь національних менших, *Наше слово* стало пресовим органом Головного правління УСКТ. До жовтня 1956 р. воно виходило двічі на місяць, а відтак стало тижневиком. Впродовж перших місяців одноразовий наклад газети складав понад 17 тис. примірників, з яких 70 % розповсюджувалися за передплатою¹¹⁵.

У відповідності з наявними документами автори мають можливість пригадати *Читачеві* усіх редакторів часопису. Їх майже за 60 років було шість. Першим з них був у 1956–1958 рр. *Микола Щирба* – холмщак, давній член Комуністичної партії Західної України, розпущеної, як відомо, влітку 1938 р., формально за рішенням Виконавчого комітету Комінтерну, разом з Комуністичною партією Польщі, складовою частиною якої вона була. А фактично – це був захід радянського керівництва на чолі з *Йосипом Сталіним*, яке запідозрило польських комуністів, а разом з ними українських, у відхиленні від визначених норм поведінки. До речі, *Юрій Макар* познайомився з *Миколою Щирбою* восени 1967 р., коли збирав у архівах Польщі матеріали до дисертації про Варшавське повстання 1944 р. Власне, знайомство й розпочалося з розмови про участь чи неучасть українських військових формувань у придушенні повстання, у чому їх намагалася звинуватити радянська пропаганда, що намагалася підхопити послужна московському керівництву польська сторона. *Микола Щирба*, як виникало з розмови з ним, не вірив у провокативне звинувачення і допитувався, чи є якісь документальні підтвердження цій провокації. Тепер вже доведено, що ніякі українські загони не чинили розправи над варшавськими повстанцями, а робили це російські військові частини, що діяли у складі німецьких каральних структур¹¹⁶.

Що ж до наступних редакторів *Нашого слова*, то ними були: *Григорій Боярський* – у 1958–1963 та 1971–1980 рр., *Мирослав Вербовий* – у 1980–1991 та 2002–2006 рр., *Роман Галан* – у 1993–1994 рр., *Ігор Щерб* – 1995–2002 рр. З серпня 2007 р. редакцію очолює *Ярослав Пристаиш*¹¹⁷. В різний час практично з усіма редакторами *Нашого слова* контактував керівник авторського колективу, а згодом й інші його члени. З часу відновлення незалежності України газета безперешкодно потрапляє до Чернівецького університету. Її матеріали широко використовуються у навчальному процесі та науковій роботі на Факультеті історії, політології та міжнародних відносин. На них свого часу написав і захистив дисертацію з політичних наук про долю українців Польщі по

Другій світовій війні *Сергій Швидюк* – нині доцент Кафедри політології та державного управління¹¹⁸.

Тижневик, за намірами тодішньої польської влади, з часу свого заснування мав завдання виконувати роль своєрідного транслятора між нею та українською громадою, перш за все – пояснювати їй політику Польської держави щодо неї. А таку політику українцям годі було зрозуміти. Їх силоміць вигнали у ході все той ж *Вісли* з прабатьківських земель на північно-західні терени, відібрані за допомогою СРСР у переможеної Німеччини¹¹⁹. До речі, у ті роки повністю ігнорувалася справа тих українців, котрих за Угодою від 9 вересня 1944 р. депортовано до УРСР. Їх ніби взагалі не існувало.

За задумом партійно-державної влади ПНР, тижневик мав сприяти економічній та суспільній стабілізації розпорошеної української людності, заохочувати, при незначній фінансовій підтримці, розвивати рідну культуру і освіту, зрозуміло, у тих межах, які влада вважала допустимими. Крім того, газета мала право поширювати інформацію про громадсько-політичне та культурне життя підрадянської України¹²⁰. Судячи з усього, українці в Польщі мали б зрозуміти, яка перспектива щасливого і заможного життя їх очікує за зразком своїх побратимів в СРСР після усіх національно-політичних гонінь, які ніколи там не припинялися.

Щодо українців у Польщі, то задуми влади стосовно *Нашого слова* насправді не втілилися у життя, тому що тижневик, незважаючи на формальну послухність владі, фактично став трибуною для висловлення «скарг і нарікань українського населення на ситуацію, в якій воно опинилося, на прояви національної дискримінації, на асиміляційну загрозу», врешті, він виявився «своєрідною збірною заявою переселенців, які вимагали повернути їх на рідні землі», водночас відіграючи «дуже важливу роль єдиного і незаступного зв'язкового між розсіяними по всій країні українськими громадами»¹²¹.

Протягом першого року свого існування тижневик збагатився кількома постійними тематичними сторінками, зокрема, для дітей – *Дитяче слово*, для літераторів – *Літературна сторінка*, для етнічної групи лемків – *Лемківське слово*, а також окремими рубриками. У 1958 р. у формі додатку до тижневика почала виходити *Наша культура* – літературний і популярно-науковий щомісячник, який відіграв роль організатора й модератора української творчої інтелігенції, особливо у сфері літератури, історії, мовної проблематики, мистецтва, культури. До слова, тижневик виявився також, з огляду на тогочасну ліберальність цензури в ПНР порівняно з СРСР чи іншими державами, йому підконтрольними, в «міру загишним місцем для публікації чималої групи видатних творців тодішньої Радянської України, а також Чехословаччини й Румунії». У середині 60-х рр. минулого століття в *Нашому слові* виокремився черговий щомісячний додаток – газетка для українських дітей – *Світанок*,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

«яка їх не лише розважала, а передусім учила рідної мови, часто-густо переймаючи на себе роль першого і найчастіше єдиного вчителя»¹²².

Особливо на початку існування тижневика державна влада намагалася нав'язувати йому тематичні сторінки чи рубрики, потрібні, на її думку, для успішного впливу на українську громаду – сільськогосподарська, молодіжна, жіноча, що було віддзеркаленням, того, як це робилося у тодішньому СРСР, з відповідним перенесенням на польську дійсність. Однак вони не користувалися популярністю серед читачів і згодом відпали. Була й одна особливість, не притаманна, наприклад, тогочасним газетам у радянській Україні. Мова про рубрику матримоніальних оголошень¹²³, яка у Радянському Союзі загалом засуджувалась як прояв пережитків буржуазного минулого, бо потрібні оголошення, мовляв, виставляють жінку як товар для торгівлі. Щоправда, спроби таких оголошень мали місце в тодішніх республіках Прибалтики. Варто замислитися, чому матримоніальні оголошення в тих республіках, як рівно ж в українському середовищі Польщі, користувалися популярністю. В аналізованих матеріалах про *Наше слово* знаходимо відповідь на питання. Виявляється, що оголошення про одруження в умовах тогочасної Польщі (а, за аналогією і в Прибалтиці. – *Авт.*) виконували «роль своєрідного свата для тисячі загублених у польському морі українських душ, приводячи кількасот з них до заміжжя чи одруження, причому найчастіше із закордонним партнером українського походження»¹²⁴. Від себе додамо, що таких партнерів віднаходили переважно на Заході, і не лише через пошуки матеріальної вигоди. Ті окремі спроби одруження з радянськими громадянами наштовхувались на нездоланні перешкоди ідеолого-політичного характеру, які не сприяли заохоченню до подібних кроків.

Часописи, подібні до *Нашого слова*, публікувалися й для інших меншин у Польщі. Але всі інші, крім нього, офіційно доходили до материкових країн, тобто тих, до титульної нації яких належала та чи інша меншина. За роки ж існування Радянського Союзу, на його теренах, а насамперед в Україні, розповсюдження тижневика ніколи формально не було дозволене, очевидно з огляду на його зміст¹²⁵. До речі, в нинішній Росії він категорично заборонений як злісне антиросійське видання. Повертаючись до попередньої думки, зазначимо, що попри заборону, різними шляхами тижневик таки потрапляв до України та інших радянських республік, де масово проживали українці, депортовані туди в кращих традиціях сталінського режиму¹²⁶.

З середини 60-х рр. п'ятдесят відсотків накладу тижневика, який на той час перевищував 21 тис. примірників, йшло до читачів на схід від Польщі. Факт великого зацікавлення газетою не міг не тішити редакцію. Але, з іншого боку, через затримку на кордоні створював для редакції чимало політико-цензурних проблем, внаслідок чого у контрольно-пропускних пунктах на кордоні не

пропускали цілі партії часопису з наступною їх конфіскацією. За це, зазвичай, польська влада картала редакцію як шляхом загострення цензури, так і прямою забороною публікувати матеріали деяких авторів. Слід додати, що тижневик мав численних читачів також у середовищі української західної діаспори на всіх континентах¹²⁷.

Своє ставлення до *Нашого слова* влада відверто продемонструвала у першій половині 80-х рр., коли назріла чергова суспільно-політична криза в державі, з якої ПНР вже ніколи не вийшла. Тоді постраждало чимало видань і суто польських. Що ж стосується тижневика, то зусиллями влади він опинився у вкрай важкій фінансовій ситуації. В результаті, припинився випуск *Нашої культури*, за ним *Світанку*, протягом кількох місяців не виходив і сам тижневик. У середині 90-х відновлено випуск додатку для дітей. Проте, *Нашої культури* українцям так і не вдалося воскресити¹²⁸.

Під час позачергового з'їзду Українського суспільно-культурного товариства у лютому 1990 р. воно перетворилося на Об'єднання українців у Польщі, вже принципово на нових засадах. З того часу *Наше слово* припинило виконувати роль пресового органу нової структури, набираючи характеру просто українського тижневика. ОУП взяло на себе натомість роль його видавця¹²⁹.

Це така стисла розповідь про український тижневик у Польщі *Наше слово*. Далі було б доцільним повідомити дещо про те, що ж він тепер пише, у тому й про сучасну Україну. Газета, безумовно, продовжує на своїх шпальтах висвітлювати наболілі проблеми життя української громади – це питання усунення наслідків *Вісли*, повернення на рідні землі, навчання рідної мови, збереження національної ідентичності, відбудови Народного дому в Перемишлі тощо. У цьому комплексі питань належне місце посідають і проблеми холмсько-підляських українців. Так склалося, що по війні один з найбільш залюднений українцями теренів практично повністю перестав таким бути. На це були свої причини, ми про них достатньо написали. Але *Наше слово* робить чимало для того, щоб історичну пам'ять колись українського етнічного краю зберегти. Зокрема, на його шпальтах з'явилося чимало документів про депортацію до УРСР українців з Холмщини і Підляшшя на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р., а також за акцією *Вісла* у кордонах Польщі¹³⁰.

Доволі часто з'являються інформації про ту чи іншу історичну місцину краю, про того чи іншого діяча – громадського, освітньо-культурного тощо. Це можуть бути матеріали про сиву давнину краю, про події Першої та Другої світових воєн, депортації, про які власне наша розповідь. Щоб не бути голословними, наведемо деякі приклади з того, що останніми роками публікується на шпальтах *Нашого слова* на згадану тематику. Якщо говорити про українську минувшину холмсько-підляських земель та їх видатних постатей, то насамперед слід згадати матеріали, підготовлені для тижневика головним редак-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

тором двомісячника *Над Бугом і Нарвою* Юрієм Гаврилюком. Ось деякі з них: *Дорогичин – місто української звитяги*; *Холмищина і Підляшшя у вогні великої війни (1914–1918)*; *Іван Холмський – історик України* (про академіка Івана Крип'якевича, рід якого ведеться з Холмщини); *Іван Красковський – призабутий борець за Україну* (про державного діяча УНР, українського дипломата, вихідця з Південного Підляшшя); *Холмищина – все ще не «музейний артефакт»*¹³¹. Щойно ми згадали один матеріал з історії Першої світової війни. Щоб далеко не відходити, наведемо працю харківського вченого на ту ж тематику, доктора історичних наук *Любові Жванко – Українські виміри біженства великої війни (1914–1918 рр.)*¹³².

Минулого року тижневик суттєво відгукнувся на трагедію українців Холмщини, здебільшого тодішнього Грубешівського повіту (до його складу німецька окупаційна влада віднесла ряд сіл ліквідованого Томашівського), внаслідок вчиненої там різни загонами АК. Це матеріали: *Богдана Гука*, журналіста тижневика – *Кайнові дні на Холмщині 1944 р.*; *Карта вбивств українців польськими партизанськими відділами на Холмщині (1942–1944 роки)*; *Юрія Макара – Сагринь – втілення трагедії українців у Польщі*; *Трагедія моїх рідних Новосілок*; *Турковичі – святе місце для вихідців із Холмщини*; *Криваве весілля*; *Село не спалили, але люди загинули*¹³³.

Близьким за змістом до вище наведених є матеріал *Чи можна було запобігти злочинові?* Спогади *Олександра Попка*, записані *Романом Криком*. Спогади цікаві тим, що їх автор – уродженець села Степанковичі на Грубешівщині, тепер неіснуючого, член ОУН і УПА, в'язень радянських концтаборів, якому вдалося згодом повернутися до Польщі¹³⁴. У зв'язку з позаминулорічною круглою датою відомих подій на Волині, про що багато написано, в тому й нами, не будемо цю тему розвивати ширше. Але за кожним разом впливають асоціації з тим, що діялося на землях по той бік кордону. Тому, крім уже згаданих, можна навести ще бодай кілька прикладів із спогадів чи опрацювань з того приводу. Сказане можна проілюструвати зокрема спогадами *Алізії Путько-Стех* про свою сестру – *Моя улюблена сестра Мирослава*. Обидві – вихідці з галицького села Затиля біля Любичі Королівської, Томашівського повіту¹³⁵. Друкувалися у *Нашому слові* матеріали про вихідця з Поділля, борця за незалежну Україну і, до речі, контрактного офіцера Польського війська, якого вбили польські підпільники на Грубешівщині – *Якова Гальчевського-Войнаровського*. До 70-ліття його загибелі вийшла стаття *Олександра Колянчука – Отаман «Орел»*, а минулого року – *Адама Вевюрки* у циклі *Таємниці нашої «малої України» – Пересоловичі. Тут АК убила Якова Гальчевського*¹³⁶.

Щоб закінчити з даним аспектом, автори хотіли б приточити ще декілька прикладів з публікацій в *Нашому слові*. Була цікава, як на нашу думку, замітка *Людмили Лабович*, під назвою *Незвичайний підляшук*, про книгу спогадів

доктора *Василя Дмитріюка* – *Дорогами війни і миру. Спомини з додатком матеріалів до історії сім'ї*. Цей, як вона пише, підляшук¹³⁷, був знаним громадським діячем на Підляшші і Берестейщині, народився у Костомолотах на Південному Підляшші. Закінчив Духовну семінарію в Холмі, Варшавський університет. Учасник Першої світової війни, у червні 1917 р. – делегат 2-го Всеукраїнського з'їзду в Києві, у січні 1918 р. – лікар Слобідського коша УНР. Після підписання Берестейського мирного договору УНР з Центральними державами відряджений як комісар освіти Холмщини до Берестя (сучасний Брест у Білорусі) для організації курсів учителів та українського шкільництва (восени 1918 р. на Холмщині та Підляшші діяла 561 українська школа, закриті польською владою у наступному році). Перебував під арештом, після звільнення мав лікарську практику. З 1922 по 1928 рік був депутатом польського Сейму. Очолював *Просвіту* у Бересті, організовував допомогу інтернованим у Польщі воякам УНР. Працював лікарем. Арештовувався за громадську діяльність. Після звільнення, заснував *Український допомогивий комітет*. Від 1944 р. мешкав у Варшаві, звідки після поразки Варшавського повстання разом з поляками потрапив до німецького концтабору. По війні працював лікарем у таборах для переміщених осіб. У 1950 р. емігрував до США, де став членом *Українського лікарського товариства*. Його старший брат *Карпо Дмитріюк* також закінчив Холмську духовну семінарію, а потім Санкт-Петербурзький університет. Під час знаного біженства учителював у Києві. Після проголошення УНР – помічник комісара народної освіти Київської губернії, згодом – комісар народної освіти на Холмщині. Сприяв розвитку українського шкільництва на Холмщині, Підляшші, Західній Волині, Поліссі. Працював в українських культурно-освітніх закладах¹³⁸.

Вищесказане стосується діяльності видатних земляків як на місцевому, так і загальноукраїнському рівнях часів Першої світової війни та міжвоєнного двадцятиліття в Другій Речі Посполитій. Співробітник *Нашого слова* *Богдан Гук* відбув цікаву розмову з головою Волинської Холмщини *Миколою Онуфрійчуком* про ті ж міжвоєнні роки на Холмщині, роки війни, депортацію та долю переселенців в УРСР, під час якої ветеран-холмщак розповів про важкі випробовування тих, кого силоміць вирвали з корінням з віками насиджених місць та їх переживання у місцях нового поселення, про намагання зберегти для наступних поколінь правдиву історію своєї минувшини¹³⁹.

Розповідь про публікаторську діяльність *Нашого слова* була б неповною, якби не сказати про підтримку тижневиком незалежної України в її змаганнях за те, щоб та незалежність стала історичною реальністю. Отже, ось уже майже чверть століття триває цей процес, на який реагує часопис. Тут доречно було б згадати про розмову його головного редактора *Ярослава Присташи* з відомою польською журналісткою *Богумілою Бедриховською* у двадцяті річницю

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

проголошення Україною незалежності. Журналістка протягом усіх років, що пройшли з того часу, є палкою прихильницею незалежної України та її входження до європейської спільноти. Заразом, вона нагадує українцям, що вони повинні для цього робити¹⁴⁰. Тому згадане інтерв'ю є своєрідним підсумком зусиль *Нашого слова* на підтримку України та спробою допомогти їй краще зорієнтуватися в діях на майбутнє.

В першій і в другій декадах нинішнього століття сталися дві події доленосного характеру у житті українського суспільства. Перша з них – Помаранчева революція, а друга – Революція Гідності. Перша з них не завершилася остаточним пробудженням суспільства. За інерцією воно продовжувало жити за традиціями малоруськості та радянщини. Здавалося, що більше ніколи українці не піднімуться до розуміння потреби такі змінити власне життя у напрямку того, яким воно повинно бути насправді... Проте, зрив тодішнім керівництвом держави у листопаді 2013 р. підписання Угоди з Євросоюзом про асоціацію викликав суспільний зрив такого масштабу, який змусив антиукраїнських правителів утекти. З іншого ж боку, цей зрив викликав протидію з боку *старшого брата*, який не може змиритися з пошуками реальної незалежності українцями для себе.

Ми зачепили питання про речі, тепер широко відомі у усьому світі. Не наша справа розкривати події у нашій праці. Проте, не можна замовчувати того, яку допомогу надає тижневик польських українців материковій Україні у боротьбі проти спочатку прихованої, а тепер відвертої агресії Російської Федерації проти нашої держави. Цікавою з того приводу є думка, якою пронизана стаття *Валерія Майданюка – Революція і світова війна*, опублікована тижневиком улітку минулого року. «Український Майдан, – на думку автора, – став першою в історії людства революцією, фактичні причини якої полягали в геополітиці. Після відмови уряду Януковича від євроінтеграційного вектора, з яким мільйони українців поклали надії на достойні європейські стандарти життя, обурення українського народу набуло революційного характеру». На цій підставі Редакція часопису зробила висновок, що «у світовій історії практично не було випадків, коли народна революція чи повстання починалися через зовнішньополітичні справи. Причинами всіх революцій завжди було погіршення рівня життя, репресії влади, брехня чиновників, однак ніколи не геополітика¹⁴¹. Від себе додамо, що власне зовнішньополітичний фактор дав поштовх зривові проти усіх внутрішніх безчинств влади.

Можна, не наводячи конкретних посилань, нагадати про висвітлення у *Нашому слові* подій листопада 2004 року – початку 2005 року, пов'язаними з президентськими виборами в Україні, а згодом – з розчаруванням правлінням *Віктора Ющенка*. Ширше висвітлення аспекту також не входить у плани

авторів проекту. Тому кількома штрихами звернемо увагу шановного Читача лише на подіях нинішніх.

Наприкінці жовтня минулого року пройшов VIII з'їзд ОУП. Його голова, *Петро Тима*, переобраний, до речі, на новий строк, напередодні з'їзду дав інтерв'ю для *Нашого слова*, в якому наголосив, що Об'єднання українців у Польщі включилося до Майдану гідності у Києві, «організуючи акції солідарності, матеріальну допомогу та опіку над пораненими, готуючи заяви і залучаючи до підтримки польські неурядові організації, політиків та масмедіа». «Думаю, що Майдан був серйозною перевіркою нашого реального та емоційного зв'язку з Україною»¹⁴², – підсумував він свою думку.

Що ж до політичного значення Майдану гідності, то цій проблемі на шпальтах тижневика постійно приділяється значна увага, зокрема в публікаціях відомого політолога українського походження, головного редактора *Українського журналу* – *Петра Андрусечка*. Він ще в лютому минулого року спробував здійснити аналіз міжнародної ситуації, яка склалася у світі через українські події. Власне, в опублікованій статті йшлося про те, що Брюссель до останньої хвилини сподівався, що Янукович підпише у Вільнюсі угоду. Однак після застосування сили проти людей, які вийшли на Майдан у Києві, ситуація різко помінялася. І політолог виклав своє бачення розв'язання проблеми за участю політиків США, ЄС, у тому й Польщі¹⁴³.

Ясна річ, що майже у кожному числі *Нашого слова* читаємо про засудження агресії Росії проти України. Однією з перших публікацій з цього приводу був редакторський коментар *Ярослава Присташа* про вторгнення РФ до Криму, чим відкривала «собі хвіртку» для подальшої агресії проти України, а керовані нею сили розпочали «свою роботу в Харкові, Донецьку, Луганську, де відбуваються сутички з євромайданівцями та проросійські мітинги». А в заключення редактор навів пророчі слова загиблого президента Польщі *Леха Качинського*, який під час агресії Росії проти Грузії у 2008 р. застерігав: «... сьогодні – Грузія, завтра Україна, а післязавтра може таке статися з Польщею»¹⁴⁴.

Турботою про майбутнє України пройняті численні публікації у тижневику. Конкретною ілюстрацією цього може служити аналітична стаття *Григорія Сподарика* про посталі перед Україною виклики після падіння режиму *Януковича*, агресії Росії, вже після президентських виборів. Йдеться про конференцію *Українські виклики*, на яку до Варшави прибули українські експерти, щоб разом з польськими обговорити ситуацію і запропонувати якісь рекомендації¹⁴⁵. На початку вересня минулого року газета прокоментувала серпневе звернення групи польських інтелектуалістів до громадян та урядів країн Європи з закликом зупинити агресію Росії проти України¹⁴⁶. Всебічний допомозі України у боротьбі з цією агресією та закликам до її підтримки присвячений інший матеріал *Григорія Сподарика*, заголовком для якого послужив один

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

із закликів *Об'єднання українців Великої Британії* під час мітингу в Ньюпорті, коли там проходив саміт НАТО з приводу подій в Україні. Автор матеріалу навів численні приклади масової підтримки України українцями, розкиданими вітрами долі по всьому світу – від Канади до Австралії. Само собою зрозуміло – й в європейських країнах, наводячи конкретні приклади допомоги, так необхідної Україні у відбитті російської агресії. Ось один з них. Мова про ініціативу голови Сяніцького відділу ОУП *Мар'яни Ярої*, яка тепер керує гуртом Відимо. Члени гурту кошти за продані плагівки передали в Україну на закупівлю камуфляжної тканини для пошиття військової форми. Автор наводить і факти ініціатив з боку українців – польських високопосадовців. Зокрема, *Мирон Сич*, разом з *Гжегожем Схетиною*, брали участь у зустрічі з американськими сенаторами та послом США у Польщі, пов'язаній з питанням протидії російській агресії проти України¹⁴⁷.

Нинішнього року виповнилося двісті років від дня народження великого сина українського народу, творця музики Національного гімну України *Михайла Вербицького*, який народився 4 березня 1815 р. в Явірнику Руському, неподалік Сянока, у родині греко-католицького священника. Був також священником, впродовж багатьох років служив парохом у селі Млини, що тепер у трьох кілометрах від українсько-польського кордону, з польського боку. Там закінчив свій земний шлях. Залишив величезну спадщину як композитор¹⁴⁸.

Відзначення славетного ювілею відбулося 4 березня нинішнього року у Млинах, біля його могили. Панахиду очолив глава УГКЦ *Святослав* (Шевчук), який, між іншим, сказав: «Можливо для багатьох людей в Україні стало великим відкриттям те, що саме греко-католицький священник навчав українців співати їхній національний гімн, з яким сьогодні хлопці, які говорять різними мовами, віддають своє життя за Україну. «Ще не вмерла Україна» співають ті, хто сьогодні захищає нашу землю від новітнього агресора; «Ще не вмерла Україна» є нашою молитвою і нашою піснею, висловом нашої віри в непереможність і невмиручість українського буття».

У панахиді взяли участь духовні і миряни як з Польщі, так і з України. Був посол України *Андрій Дециця*, представники влади Львівської області України і Підкарпатського воеводства Польщі, голова ОУП *Петро Тима*. Святкування супроводжувалися виступами художніх колективів, виставками. Головним організатором свята була Перемисько-Варшавська архієпархія УГКЦ разом з Об'єднанням українців у Польщі та Комплексом шкіл з українською мовою навчання ім. Маркіяна Шашкевича у Перемишлі¹⁴⁹.

Очевидно, годі знайти будь-який, навіть найдрібніший аспект сучасного становища в Україні чи подій на світовій арені, навколо них за участю керівників держав і міжнародних організацій, активності президента України

Петра Порошенка та прем'єр-міністра Арсенія Яценюка щодо налагодження діяльності структур влади, реформування життя суспільства, подолання російської агресії та її наслідків, – на які б не реагувало *Наше слово* у кожному своєму випуску. Автори свідомо і з цілком зрозумілих причин саме цим хотіли б завершити розповідь про український тижневик у Польщі.

Український часопис Підляшшя

Майже чверть століття виходить український двомісячник на Північно-Мму Підляшші *Над Бугом і Нарвою*. Його перше число з'явилося влітку 1991 р. Щоправда, двомісячником часопис став пізніше. Сказати, що його поява мала непересічне значення, значить нічого не сказати або сказати дуже мало. Справа в тому, що практично до кінця існування ПНР, тобто до зламу 80-х – 90-х рр. минулого століття, на півночі Підляшшя офіційно українці не чисилися. Таким чином, можемо сміливо говорити, що часопис *Над Бугом і Нарвою* став фактором фактично національного відродження українців цієї їх прадавньої етнічної землі. В ювілейному нарисі до виходу сотого випуску часопису його головний редактор *Юрій Гаврилюк* зазначив: «У першому числі редакція журналу проголосила його найважливішим завданням популяризацію та приближення православним мешканцям Підляшшя, зокрема зараз інтенсивно шукаючий своїх коренів та національної ідентичності молоді, нашої національної і регіональної традиції та культури»¹⁵⁰.

Для нас, зрештою як і для українців поза межами України, привабливим є те, що часопис не замикається виключно на проблемах історії та сьогодення наших братів і сестер на півночі Підляшшя. Рівною мірою, на його сторінках широко відтворюється тернистий шлях південних підляшуків, холмщаків, надсянців, лемків. Іншими словами, усіх українців, нині населяючих Польщу. Так само широко висвітлюється доля української діаспори у світі. І само собою – чимала увага у видавничій діяльності відведена материковій Україні як чинникові збереження національної ідентичності українців, розкиданих долею по всьому світу. Про це ми згадували вище. А принагідно дещо деталізуємо далі.

Спробуємо якимось чином охарактеризувати рубрики часопису, а потім дещо сказати про їх наповнюваність. Як на нашу думку, то зміст, характер, зрештою, якщо доладно вжити таке окреслення, якість будь-якого видання залежить від того, хто його редагує. Власне, таким редактором є *Юрій Гаврилюк* – талановитий і знаючий історик, літератор, знавець побуту свого народу, зрештою, широкий фахівець в галузі суспільно-політичного, релігійно-національного життя.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Заснування журналу та його публікація мають доволі цікаву історію. Формально першим його головним редактором був доктор *Микола Рощенко*, виходець із підляських Кліщель. Але, крім того, були й редактори окремих випусків. Так, від першого номера 1991 р. по перший номер 1993 р. часопис редагував *Григорій Купріянович*. Номер другий за 1993 р. редагував *Юрій Трачук*. Відтак по номер 4-5 за 1996 р. формував *Юрій Гаврилюк*, хоч на той час вважався секретарем Редакції. Саме тоді розпочався випуск журналу в Більську Підляському, бо до того він виходив у Люблині.

Протягом наступних років, по 2001 р. включно, головними редакторами часопису виступали *Юрій Трачук*, *Іван Хващевський*, *Юрій Висоцький* і *Григорій Купріянович*. Редакторами окремих випусків – *Катерина Внучко*, *Юрій Гаврилюк* та ін.

Починаючи з третього номера 2001 р., Редакцію журналу незмінно очолює *Юрій Гаврилюк*. При цьому варто зазначити, що він не просто головний редактор, але й одноразово редактор-макетувальник і, сказати б – головний фотограф. Останнє, до речі, є привабливим козирем часопису, що відзначають його почитувачі¹⁵¹. Минулий рік завершився виходом 136 числа журналу. Крім того, що Ю. Гаврилюк редагує його, у цьому випуску є його дві змістовні статті. До речі, у випуску є дві замітки доньок *Григорія Купріяновича* – *Ольги* і *Катерини* – також активісток українського життя. Що ж стосується інших випусків часопису, то в багатьох з них присутні аналітичні дописи голови Українського товариства, починаючи від першого випуску у 1991 р., до виходу якого, за словами Ю. Гаврилюка, він суттєво доклався. Ряд випусків редагував особисто Г. Купріянович. Ось перед нами шосте число *Над Бугом і Нарвою* за 2000 р. Власне, його редактором і був цей учений. На вступі він замінив допис *Прощаючи століття...* – своєрідну колонку редактора, в якій намагався підбити підсумок того, що принесло ХХ ст., яким воно було «для нашого народу на Підляшші»? Що доброго воно принесло «для наших предків і для нас»? Редактор поставив також запитання, «що некорисного сталося в історії Підляшшя за ці сто років»? «Чи наша культура, мова, традиція мають сьогодні – 1 січня 2001 р. – кращий стан і перспективи як 36525 днів тому – 1 січня 1908 р.? Чи наші предки і ми використали ці можливості, які створило для нас ХХ ст.? Чи зуміли захистити себе, нашу громадськість, нашу культуру і традицію перед небезпеками цього століття? На ці всі запитання повинні ми спільно відповісти. Це необхідно для нашої самосвідомості, для будувannya нашого буття в майбутньому...»¹⁵². У цьому номері вміщені його статті про віднайдення ікони Холмської Божої Матері та рецензії – на книгу проф. *І. Януша* і *П. Байди*, а також на книгу про академіка *Ярослава Ісаєвича*¹⁵³.

Автори проекту не вдаються до детального аналізу структури і змісту *Над Бугом і Нарвою*. По-перше, через те, що ми не є фаховими критиками, а

науковцями-суспільствознавцями. По-друге, ми не настільки глибоко обізнані з діяльністю часопису, щоб ставити собі за мету його детальний аналіз, що, зрештою, було б навіть не зовсім етично. По-третє, наша головна мета полягає у тому, щоб хоч побіжно познайомити ще живих вигнанців з холмсько-підляських земель чи їх нащадків, сущих в Україні, а також загалу українців з часописом підляських українців у Польщі. Зрештою, не було б правдою сказати, що часопису не знають в Україні. Безумовно, про нього відомо, його почитують, але, на жаль, у доволі обмежених масштабах. Нам, у зв'язку з опублікуванням перших двох томів нашого проекту, пишуть з різних областей України колишні підляшукі, холмщаки, їх діти і навіть онуки, надсилають спогади, дають поради. Ми з ними контактуємо. Коли заходить мова про життя українців у Польщі, багато з них про нього знають обмаль.

Виходячи із сказаного, нам хотілося б розповісти *Читачам*, передусім в Україні, що ж робить Редакція часопису, в яких умовах їй доводиться працювати, яка ж, на нашу думку, користь від того, що вона чинить. З тих примірників, які ми погортали, а це більш-менш півсотні, ми лише в одному з них знайшли чітко означені рубрики. Це згадуваний номер шостий за 2000 рік. Тут є десять рубрик. В інших номерах вони так чітко не визначені. Але, коли добре придивитися, то їх структура практично відповідає згаданому числу, редагованому *Григорієм Купріяновичем*.

Якщо спробувати визначити тематику журналу, то на нашу думку, вона відповідає потребам сьогодення не лише українців Підляшшя, але й інших етнічних українських земель Польщі, насамперед Холмщини. В кожному випуску часопису представлена релігійна проблематика, як важлива, зрештою, визначальна складова національної ідентичності. Значну увагу Редакція приділяє минувшині краю та інших українських етнічних земель, побутові – в минулому і тепер, народному мистецтвові, само собою – плеканню рідної мови і навчанню дітей у ній, як засобів збереження тієї ж національної ідентичності. На сторінках журналу знаходиться місце для публікації документів з історії холмсько-підляських земель, про видатних діячів українського національно-визвольного руху, в тому й вихідців з цих земель, про українську військово-політичну еміграцію у міжвоєнній Польщі тощо. Окремо слід наголосити, що у кожному числі йдеться про Україну, змагання за її державність, її культуру, український народ, його геніїв, насамперед, наприклад, про *Тараса Шевченка*. Нам, як читачам, імпонують рубрики, ведені *Юрієм Гаврилюком – Хронологіон* і *Людмилою Лабович – З хроніки подій на Підляшші*. З них зручно довідуватися про конкретні події в культурному, релігійному, суспільному житті, про ті чи інші заходи просвітницького, наукового життя тощо. Як на нашу думку, в Редакції часопису склався доволі дієвий авторський колектив у кіль-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ка десятків осіб – науковців, громадських діячів, митців, просто зацікавлених осіб, які й ведуть нелегку широку просвітницько-освідомлювальну роботу¹⁵⁴.

Спробуємо конкретними прикладами опублікованих у часописі матеріалів, з визначених напрямків, відтворити діяльність Редакції. У цьому підрозділі немає потреби розповідати про висвітлення часописом найважливіших проблем життєдіяльності української громади Підляшшя, оскільки у підрозділі про Союз українців Підляшшя ми зупинилися ґрунтовніше на питаннях національного самоусвідомлення тамтешніх українців, їх культури, побуту тощо, користуючись здебільшого матеріалами, опублікованими на сторінках *Над Бугом і Нарвою*. Тому дозволимо собі проілюструвати наші сентенції не згадуваними вище прикладами публікацій, що стосуються піднятої нами проблеми.

Оскільки з кінця листопада 2013 р. в Україні розпочалася Революція Гідності, а з березня минулого року Росія розпочала неоголошену війну проти України, спочатку анексувавши Крим, а потім вторгнувшись на терени вже континентальної України, то, цілком зрозуміло, що увага світової громадськості прикута до нашої держави. Ясна річ, що найперше на ці події відгукнулися українські організації та ЗМІ розкиданих по всьому світу наших земляків. Найпершою була реакція українців у Польщі. Зазначимо, що уже в першому номері *Над Бугом і Віслою* за минулий рік на його перших сторінках з'явилися рефлексії на події в Україні. Це, зокрема, фрагменти з інтерв'ю радіо Свобода з керівником Центру близькосхідних досліджень НАН України *Ігорем Семиволосом – Євромайдан – це антифеодальна, національна і демократична революція*¹⁵⁵.

Далі – польськомовна стаття *Андрія Єкатеринчука – Життя після майдану*¹⁵⁶. Підняту проблему продовжує стаття *Сергія Дацюка – Політика брехні і Україна*. Вперше вона з'явилася російською мовою на інтернет-сторінці *Української правди* для читачів у Росії. В *Над Бугом і Нарвою* поданий дещо скорочений варіант польською мовою¹⁵⁷. Підбиваючи підсумок, автор зазначає, що російські ЗМІ замість подачі новин займаються агітацією і пропагандою, зміст яких полягає в наступному: «позитивний візерунок Росії та її влади (Росія – найкраща, зрозуміло – завдяки своїй владі); 2) Росія оточена ворогами (все, що погане, йде від них – США, Європа, країни Балтії, Грузія, Україна), а уряд бореться із ворогами за відбудову Російської імперії; 3) Російська імперія – це рай на землі і, якщо усі народи колишнього Радянського Союзу повернуться до імперії, то наступить царство загальної справедливості, а Росія знову стане гегемоном світу»¹⁵⁸. А завершує цикл, якщо наведену підбірку матеріалів можна таким вважати, стаття *Славомира Савчука – Підляські відголоси Майдану*¹⁵⁹. Автор статті повідомляє про участь в Європейському майдані у Києві, який згодом переріс у Революцію Гідності, брали участь підляські

українці. Більше того, вдома вони разом з поляками і місцевою владою зробили все від них залежне, щоб ширше інформувати про події в Україні, дати їм належну оцінку, а також подати допомогу тим, хто постраждав від свавілля януковичівської влади. Автор наголошує, що «жертва Небесної сотні і сотень поранених викликає біль і сльози усіх українців на цілому світі. З іншого боку, дає надію на побудову нової, демократичної, незалежної європейської України. Події зламу 2013–2014 років можуть змінити українське суспільство і збудувати міцний фундамент української нації»¹⁶⁰.

Якщо перегорнути випуски часопису за минулий рік, то практично у кожному з них видруковані матеріали стосовно Революції Гідності в Україні та неоголошеної війни Кремля проти неї. Щойно ми згадували про статтю *Андрія Єкатеринчука* на цю тему у першому номері. Тепер ще у її продовження варто сказати про його статті у другому і шостому числах журналу на цю тему. Назва першої українською мовою звучить *Війна Росії проти України: російська пропаганда та українські реалії*¹⁶¹, другої – *Українська Революція Гідності та революція в мережі*¹⁶². У першій із статей *Андрій Єкатеринчук* намагається крізь призму соціологічних опитувань та аналізу подій в українських ЗМІ показати, що на тлі трагедії російського втручання у внутрішні справи України йде морально-національне, якщо можна так сказати, оздоровлення українського суспільства, його прозріння щодо справжніх намірів північно-східного сусіда відносно нашої держави та її громадян. Як пише автор: «За наслідками опитувань громадської думки, проведених в Україні у квітні 2014 р., абсолютна більшість – 89 % населення – вважає Україну своєю батьківщиною: на заході – 97 %, на Донбасі – 89 %. Лише 8 % поділяють сепаратистські настрої. Сепаратизм найбільшу підтримку має на Донбасі – 18 % (хоч росіяни складають тут значно вищий відсоток населення), а найменшу в західних областях – 0, 5 %. Ідея створення незалежних держав на теренах південно-східних областей користується підтримкою лише серед 11 % опитаних загалом, на Донбасі – 18 %. Думка про приєднання своєї області до іншої держави найбільшу підтримку знайшла на Донбасі – 24 %»¹⁶³. Не вдаючись до детального аналізу статті, додамо від себе, що наведені цифри взяті з достовірного джерела. Проте, ситуація з плином часу міняється. Поза будь-яким сумнівом, Росія прагне максимально ослабити Україну або навіть розчленувати її, за рахунок чого відновити велич колишньої Російської імперії. Але такого ніколи не станеться. Що ж стосується Донбасу, то місцева людність, яка його ще не покинула, перебуває під постійним страхом терору з боку як сепаратистів, так і російських найманців. Тому у своїх політичних уподобаннях часто керується кон'юктурою. А, якщо врахувати, що політично й ідеологічно Донбас зовсім донедавна залишався в межах України заповідником радянського способу життя, багато з того, що відбувається, стане зрозумілішим.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Що ж стосується наступної замітки, то вона також побудована на матеріалах соціологічних опитувань і ЗМП¹⁶⁴. Автор вважає, що завдяки опитуванню під час протестів на Майдані Незалежності стало можливим виявлення мотивів «виходу людей на вулицю, виявлення рівня їх радикалізму, а також внутрішньої структури протесту. Майдан... еволюціонував під впливом зростаючої брутальності підпорядкованих президентові Януковичу силових структур»¹⁶⁵.

Цілком зрозуміло, що Редакція, висвітлюючи проблеми сучасної України у справі захисту її державності, не обмежилася лише названими публікаціями. Так, третій номер часопису за минулий рік відкривається редакторським матеріалом *Юрія Гаврилюка* про агресію Росії проти України. Посилаючись на позицію молодого донецького журналіста *Дениса Казанського*, відомого українського філософа і письменника *Євгена Сверстюка*, політолога *Віктора Каструка*, кримської журналістки *Яни Горюнової*, редактор подав своє бачення розвитку українського суспільства у пострадянський період¹⁶⁶. Його висновок наступний: «Період президентства Віктора Януковича показав українцям, в якій державі не хочуть вони жити. Реальний стан держави та її соціуму показало те, що відбулося вже після падіння його влади – спочатку захоплення Російською Федерацією Криму, відтак намагання розбурхати Російську весну, щоб вихопити з-під влади Києва південні й східні області. Ці плани провалилися в Харкові чи Дніпропетровську, але на Донбасі... вдалося створити імітацію місцевого сепаратизму у формі «народних республік», на що й повелося населення, просякнуте тут ностальгією за СРСР та десятиріччя поєне фобією супроти всього, що більш на захід (не лише у Європі та Америці, але також у межах України)»¹⁶⁷.

Цей фрагмент можна б завершити розмовою члена Редакції часопису *Люди-ми Лабович* зі студентами з України, які минулоріч перебували на *Літній школі польської мови і культури* в Білостоцькому університеті. Студенти з Одеси, Харкова, Дніпропетровська і Чернівців розповіли їй про те, що діється у їхніх містах, як нинішня ситуація відкриває очі українцям на поведінку колись братньої, а насправді завжди ворожої до нас Росії¹⁶⁸.

Серед минулорічних подій загальноукраїнського значення журнал чимало уваги приділив 200-літньому ювілеєві *Великого Кобзаря*, що він робив і в попередні роки. За нашими підрахунками у ювілейному році в *Над Бугом і Нарвою* видрукувано два десятки матеріалів про *Тараса Шевченка* або його творів українською і польською мовами. Кілька з тих публікацій вводять *Читака* у світ Пророка. Дещо про них. Цикл відкриває стаття *Юрія Гаврилюка* – *1814–2014: Наш ровесник Шевченко*. Автор не просто розповідає про нього, а пов'язує його творчість з українським сьогоденням. За те, за що карався усе життя *Великий Кобзар*, борючись проти російського засилля в Україні,

тепер, в наш час, мусять повторювати те саме нинішні покоління українців¹⁶⁹. Редактор вважає, що в наш час для українців «актуальним є не лише заклик Шевченка «Борітеся – поборете!», але й його слова про «московську отруту», і «московську блекоту»¹⁷⁰.

Цікавою в плані відзначення Шевченківського ювілею видається інформація Людмили Лавович про заходи на Підляшші з того приводу¹⁷¹. Зокрема, авторка розповіла про вечір поезії, присвячений пам'яті *Великого Українця* у контексті подій в нинішній Україні, що відбувся у Більському музеї 1 березня минулого року. Концерт пройшов під гаслом Солідарні з Майданом, «оскільки Шевченківський ювілей збігся із жахливими подіями в Україні, де раптом тиждень раніше на Майдані Незалежності в Києві розстрілювали демонстрантів», а пісню «на слова Тараса Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» присутні хвилиною мовчання вшанували пам'ять героїв України – «Небесної Сотні». Після завершення академії її ведучий Лука Чижевський розповів про події на Євромайдані¹⁷². Тій же авторці належить ще одна стаття на ламах часопису, яка характеризує Тараса Шевченка як творця сучасного національного мислення і творця української літературної мови. Відзначає широку популярність його творчості серед українців Підляшшя, зв'язок його позиції з фольклорними джерелами¹⁷³.

Як на нашу думку, Редакція часопису робить добру справу, подаючи оригінали творів Шевченка, а поруч польський переклад. Разом з тим, видрукувано коментар. Таким чином, ведеться ціла наука *Шевченкознавства* з полегшенням розуміння тими, хто недостатньо знайомий з українською мовою. Для прикладу наведемо уривок з *Розритої могили*:

<i>Світе тихий, краю милий,</i>	<i>Świecie cichy, kraju miły,</i>
<i>Моя Україно,</i>	<i>Moja Ukraino!</i>
<i>За що Тебе сплюндровано,</i>	<i>Za co ciebie splądrowano,</i>
<i>За що, мамо, гинеши?</i>	<i>Za co musisz ginąć?</i>

А внизу пояснення, що вірш був першим твором, написаним поетом в Україні. Для *Читача* йде пояснення про українські могили (кургани). Саме тоді розпочалися їх археологічні дослідження¹⁷⁴.

Звернімося до іншої тематики публікацій часопису. Нам, як суспільствознавцям, певно, хочеться говорити про суспільно-політичні явища, які в минулому приносили холмсько-підляським українцям здебільшого клопоту. Тут вибір доволі великий. Зупинимося, для прикладу, на дописах авторства *Олександра Колянчука*, уродженця Вільки Тарнівської Холмського повіту. Незважаючи на вік, він регулярно подає часопису матеріали про українських військово-політичних біженців у Польщі після Першої світової війни, холмщаків і підляшуків – видатних державно-політичних діячів, науковців, митців, які свого часу прославили наш край, але, на жаль, їх імена дуже часто призабуті.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Оскільки вже на декількох сторінках підряд ми говоримо про публікації в *Над Бугом і Нарвою* минулого року, то у двох числах часопису заміщені два матеріали згаданого автора. Один з них, власне, присвячений вигнанню українців з Холмщини і Підляшшя у ХХ ст.¹⁷⁵. Автор доклав чимало праці, щоб на підставі зібраних статистичних даних обрахувати масові вигнання українців з територій нинішньої Польщі (або переселення в її межах) впродовж першої половини ХХ ст. Тут мова не лише про біженство до Росії під час Першої світової війни чи депортацію наприкінці Другої світової війни та по її закінченні до УРСР. Автор вишукував достовірні цифри вивезення українців на примусові роботи до Німеччини, депортації в глибинні райони СРСР, переїзд до того ж СРСР певної кількості українців протягом 1939–1940 рр. в пошуках раю на землі і т.п.¹⁷⁶. Оpubлікований матеріал не лише цікавий для просто читача, але й особливо для дослідника проблеми.

Доктор *Олександр Коляничук* з авторами проекту перебуває у тісному контакті, про що ми вже писали у попередньому томі, зрештою, пишемо і в цьому. Тут ми хочемо звернути увагу ще на два блоки його публікацій на ламах *Над Бугом і Нарвою*. Йдеться, по-перше, про цикл статей *За Україну, за її волю!*, який публікувався протягом 2009–2011 рр.¹⁷⁷. Як бачимо, публікація розтяглася на три роки. Чим вона цікава для українців у Польщі, в Україні, зрештою, в усіх країнах, де вони суцї? Справа у тому, що автор зробив аналітичну підбірку про людей, які справді відіграли непересїчну роль в історії холмсько-підляських земель. Частина з них, чи не більша, власне, й походила з цих земель. Інші були вихідцями з різних регіонів України, проте присвятили себе справі національного розкрїпачення українців Холмщини і Підляшшя.

Спробуємо навести окремі приклади, може, навіть не в порядку публікації в номерах часопису. Зокрема, в одному з нарисів йдеться про отця *Григорія Пащевського*, сина капелана армії УНР *Павла Пащевського*¹⁷⁸. *Григорій Пащевський* після закатування боївкою отця *Миколи Гольца* навесні 1944 р. був настоятелем православної парафії у селі Новосїлки, звідки походить *Юрій Макар*. Священик дуже часто навідувався до *Юрія Свистуна*, рідного брата матері *Юрія Макара*, який був управителем Української школи до самої депортації в УРСР. А сім'ї брата і сестри жили у приміщенні школи, оскільки їх помешкання згорїли ще навесні того кривавого 1944 р. Отець розповідав про себе, рідно, особливо про батька¹⁷⁹.

До речі, у названому нарисі є біографічні ноти про отця *Василя Ляшенка*, військових – *Марка Безручка*, *Павла Шандрука*, *Михайла Крата*, *Петра Дяченка*, *Святослава Шрамченка* тощо¹⁸⁰. В іншому матеріалі автор розповідає про кількох священиків. Один з них – *Іван Левчук*, уродженець відомого на Холмщині містечка Тишівці, був знаним душпастерем. Під час Першої світової війни служив військовим капеланом у частинах російської армії, звідки у

другій половині квітня 1917 р. перейшов до створюваного українського війська. У вересні того року брав участь у з'їзді депортованих з Холмщини українців у Києві. По поверненні на Холмщину вів душпастерську діяльність у Тишівцях. Певен час у селі Потуржин¹⁸¹, звідки походила мати *Юрія Макара*. В ті роки вона співала у хорі церкви Петра і Павла, якої, приїхавши через багато років після депортації з сином до Потуржина, на місці не застала. Вирішила, що її, як і в багатьох інших селах, просто зруйнували. Але згодом вияснилося, що церкву на початку 60-х рр. минулого століття було перенесено до Райська на Північному Підляшші, про що автори тритомника *Від депортації до депортації* написали у першому томі¹⁸².

Не вистачить місця, щоб детально описати публікації в *Над Бугом і Нарвою*, написані *Олександром Колянчуком*. Зауважимо лише, що він виконав справді важливу роботу щодо відновлення нашої історичної пам'яті.

Щодо іншої, озвученої вище проблеми, піднятої на ламах часопису *Олександром Колянчуком*, то вважаємо за доцільне зупинитися на ній бодай побіжно. У трьох номерах журналу дослідник звернувся до трагедії холмсько-підляських українців, котрих за акцією *Вісла* вигнано на т.зв понімецькі землі¹⁸³. За даними автора, на Холмщині і Південному Підляшші нею було охоплено майже 45 тис. українців, тих, кого не депортували до УРСР, з їх відповідним розселенням у визначених для них місцях¹⁸⁴. За його ж даними, до 1960 р. на Холмщину і Південне Підляшшя повернулося майже 2 тис. родин, з них до повіту Біла Підляська – близько 1 тис. 300 родин, до Володавського – 400 родин, до Білгорайського – 100 родин, до Парчівського – 120, до Томашівського – 50 і до Холмського – також 50 родин¹⁸⁵.

Тематика *Над Бугом і Нарвою* справді різноманітна і для української громади життєво необхідна. Нам хотілося б на сторінках нашої праці висвітлити ще бодай кілька аспектів з цієї обширної проблематики. Як вже вище згадувалося, мова про сьогодення, побут, культуру, зрештою, про всі сторони життя української громади. У підрозділі про основні напрями діяльності Союзу українців Підляшшя ми писали, з посиланням на часопис *Над Бугом і Нарвою*, про те, що навчання дітей українською мовою СУП визначив як одне з найголовніших своїх завдань.

Поділяючи думку, хочемо тут лише нагадати, що часопис повсякчас про це нагадує на своїх шпальтах. Для прикладу, згадаємо про справу відкриття в Комплексі шкіл ім. Адама Міцкевича у Більську Підляському класів з додатковим вивченням української мови. Про детальну історію виникнення і розв'язання проблеми довідуємося з просторої замітки *Від вересня в Більську – самостійні відділи навчання української мови*. Мова про вересень 2011 р.¹⁸⁶. З неї довідуємося, що за нелегку справу взялися батьки дітей разом з Союзом українців Підляшшя ще 1994 р. Змагання за вирішення проблеми тривало довгих

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

п'ять років, коли у 1999 р. кінець-кінців у рамках освітньої реформи створено згаданий Комплекс шкіл ім. Адама Міцкевича і до нього уведено навчання української мови. За даними часопису у 2010–2011 навчальному році її вивчало 129 дітей¹⁸⁷. Продовження розмови на задану тему знаходимо на сторінках часопису у першому випуску 2014 р. *Людмила Лабович* провела розмову з вчительською старших класів *Агнешкою Гізою*, яка розповіла про стан справ з навчанням української мови у Більську Підляському¹⁸⁸. Станом на 2013–2014 навчальний рік українську мову у Комплексі шкіл ім. Адама Міцкевича вже вивчало 152 учні. Навчання поєднується з проведенням різноманітних майстер-класів і, само собою, мистецьким вихованням дітей. Так, під час розмови згадали про вчительку молодших класів *Єлизавету Томчук*, яка паралельно навчає також української мови дітей у садочку *Лісова поляна* в Більську та є художнім керівником відомого дитячого колективу *Ранок* у тому ж Більську і *Родина*, в поблизькому Дуб'яжині¹⁸⁹.

В розділі ми неодноразово згадували про різноманітність висвітлюваної часописом проблематики. Зокрема – це загальноісторичні питання, у тому пов'язані з раннім і пізнім Середньовіччям краю, війнами, депортаціями, долею тих чи інших особистостей, з долею Православної церкви на Холмщині. На його сторінках їх часто підіймають *Григорій Купріянович*, *Микола Роценко* та інші активісти Союзу українців Підляшшя або запрошені автори з-по за меж краю чи навіть Польщі. Можна б розпочати з промови голови Українського товариства *Григорія Купріяновича* 21 вересня 2014 р. в Холмі на відкритті скверу ім. князя Данила. Він, зокрема, сказав: «Важко собі уявити історію міста Холма, ... якщо б викреслити з неї князя Данила Романовича. Без нього такого Холма не було б. Власне, він зробив це місто столицею однієї з найпотужніших держав Європи, важливим інтелектуальним, культурним і релігійним осередком, врешті дав імпульс для подальшого розвитку міста над Угеркою (річка, що протікає містом. – Авт.)»¹⁹⁰.

Цікаво з точки зору наукової, але насамперед з позиції вірних українсько-го православ'я, є інформаційна стаття *Григорія Купріяновича* про віднайдення ікони Холмської Божої Матері – цього символу віри холмського люду. Стаття опублікована по гарячих слідах сенсаційної інформації у вересні 2000 р. Ікона – найстаріша реліквія українських православних, яка впродовж століть пережила чимало проблем. Але кожного разу поверталась до своїх вірян. Немає сенсу тут переповідати зміст статті, тим більше, що в Україні видано про Ікону і події наколо її зникнення і віднайдення окремі публікації. Це тепер. А тоді стаття була однією з перших публікацій про цю втішну для нас подію¹⁹¹. До речі, побіжно ми згадали про це вище.

Вважаємо за доцільне звернути увагу шановного *Читача* ще лише на дві публікації згаданого автора на сторінках часопису на релігійну проблематику.

Йдеться про *Єпархіальний з'їзд духовенства і мирян Люблинсько-Холмської православної єпархії* 6 лютого 1996 р., скликаний владикою *Авелем*. Це важлива подія у житті православних українців Холмщини і Південного Підляшшя. Єпархію поновлено навесні 1989 р. Попередній подібний форум відбувся ще 21–23 жовтня 1941 р. на Данилової Горі в Холмі. Він називався *Всехолмський Єпархіальний Собор*, а сама єпархія – Холмсько-Підляською. Автор виклав справу перебігу Єпархіального з'їзду, його рішення та їх значення для відродження українського православ'я у краї¹⁹². Інша стаття на тему православ'я, щоправда у Канаді, опублікована кількома роками раніше у формі розмови зі священником *Максимом Лисаком*, який відвідав Підляшшя на запрошення владики *Авеля*. Опублікований матеріал несе важливе інформаційне навантаження. Авторам проекту, зрештою не лише нам, стаття цікава тим, що в ній йдеться й про *Українську православну церкву в Канаді*, яку тривалий час очолювали – спочатку митрополит *Іларіон* (Іван Огієнко), а по ньому митрополит *Андрей* (Григорій Метюк). Обидва, як відомо, відіграли непересічну роль у відродженні православ'я на холмсько-підляських землях під час Другої світової війни. Більше того, владики *Андрей* уродженець Холмщини. Його рідня й тепер проживає на Волині і Дніпропетровщині. Щоправда, згадані нами владики – *Іларіон* і *Андрей* – в матеріалі не згадуються. Про них ми написали, базуючись на власних матеріалах¹⁹³.

Годі оминути ще одну публікацію голови Українського товариства. Йдеться про віднайдення у Харкові родини майже через століття після горезвісного біженства 1915 р. Розповідь *Григорія Купріяновича* і його доньки *Ольги* має найбезпосередніше відношення до проблематики нашого тритомника. Отже, прадід *Григорія Фома Токаревич* з Підляшшя, разом зі своїми братами *Іваном* та *Йосифом* і сестрою *Антоніною* потрапили у біженство. *Фома* з *Іваном* повернулися додому. Їх брат *Йосиф Токаревич* залишився у Києві, а сестра *Антоніна* опинилась на Кубані. Вийшла там заміж, а згодом зі своєю родиною переїхала до Харкова. Онука *Антоніни Тетяна Довгань* віднайшла родину в Польщі. І у червні 2013 р. з чоловіком *Сергієм* та донькою *Яною* – відомою українською письменницею – прибула на рідне Підляшшя. Зустрічалися з ріднею в особі *Григорія Купріяновича* та його родини, відвідали родичів на Підляшші, у Варшаві. Отакі то людські долі¹⁹⁴.

Вище ми згадували, що навколо часопису згуртувався доволі талановитий авторський колектив. На жаль, ми не можемо написати про всіх, чи якусь більшу частину з них. Тому на закінчення нашої оповіді ще раз повернемося до постаті редактора *Юрія Гаврилюка*. До того, що вже написано, хочемо додати декілька штрихів. Оскільки наша головна мета – це об'єктивно-наукове висвітлення депортацій холмсько-підляських українців у ХХ ст., то з публікації *Юрія Гаврилюка* на цю тему хотіли б розпочати розмову. Щоправда, зна-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

йомство з часописом навіває думку, що, мабуть, немає проблематики, з якої не було б його публікацій в журналі. В даному випадку ми хотіли б сказати про об'ємисту аналітичну статтю *Терновий вінок Холмищини*, в якій автор розповідає про те горе, яке спіткало місцевих українців, аргументовано вивчаючи його походження¹⁹⁵.

Намагаючись вивчити походження українсько-польського міжнаціонального конфлікту, автор, як на нашу думку, цілком слушно зауважує, що «українці і поляки – це два народи, які потрапили в пастку, підготовлену їм історією. Та пастка розпочала відкриватися ще в далекому середньовіччі, коли після вигасання династії руських володарів Галича, Володимира-Волинського, Львова, Холма і Дорогичина на руську спадщину протягнув руку їх польський родич Казимир Великий, а закрилася, коли Європа монархій з Божою ласкою почала – після Французької революції і Весни народів – перетворюватися волею народу на Європу республік»¹⁹⁶. «Дивлячись холодним оком історика на події весни 1944 року на Холмищині, слід ствердити, – пише далі автор, – що вони були кульмінацією локального варіанту польсько-українського конфлікту, якого не можна було уникнути в умовах формування новітньої національної свідомості, опертої на почуття етнічної спільноти. Процес формування українського політичного народу порушував уклад сил, успадкований з часів Речі Посполитої Двох Народів, у якій наступила колонізація привілейованих верств поза етнічними кордонами Польщі, зокрема на землях Галицько-Волинської Русі»¹⁹⁷.

Автор послідовно, крок за кроком, зупинився на подіях Першої світової війни, які призвели до багато разів згаданого у нашій роботі біженства, а ще перед тим вказав на негативне для українців значення Толеранційного указу 1905 р. Цілком зрозуміло, що у матеріалі знайшлося місце для характеристики становища холмсько-підляських українців у міжвоєнній Польщі¹⁹⁸. Один з підрозділів статті *Юрій Гаврилюк* назвав *У режимі «німецької відбудови»*, в якому показав політику німецької влади стосовно української державності, яка насправді спрямовувалась лише на поглиблення конфлікту між українцями і поляками, що приносило користь окупантам. Зрештою, він влучно назвав наступний підрозділ *Де два б'ються, там третій... виграє*¹⁹⁹. Не деталізуючи зазначимо, що автор доволі глибоко аргументує свої думки. Заключну частину праці він присвятив виселенській трагедії українців і поляків, здійснюваній окупаційною владою у Замістському і Грубешівському повітах впродовж 1942–1943 рр., щоб створити «першу поселенську округу німців на Сході». Відомі події, вину за які польська сторона цілком безпідставно поклала на українців. А, не маючи можливості помститися німцям, виміщувала злобу на беззахисних українцях²⁰⁰.

До речі, зі згаданим вище матеріалом, який призначався сумним роковинам 65-ліття кривавої розправи над українцями-холмщачками навесні 1944 р., перегукується інший матеріал, підготовлений *Мирославом Іваником* про реакцію на ті сумні роковини у канадському місті Торонто 28 березня 2009 р. Доповідь зробив запрошений *Юрій Гаврилюк*. Він говорив про знищення Сагриня та інших навколишніх сіл Грубешівщини ... разом з їх мешканцями. Доповідь супроводжувалась словесно-пісенним дійством *Реквієм співають роки*. Була й фотовиставка робіт *Юрія Гаврилюка З мандрівок Закерзонською країною*. Організатором скорботного заходу виступило Об'єднання українців «За-кезоння», очолюваного *Богданом Шевчиком*²⁰¹. Між іншим, *Мирослав Іваник* видав у Львові добірку спогадів про трагедію українців Холмщини і Підляшшя впродовж 1938–1948 рр.²⁰². На замовлення *Нашого слова* ми підготували рецензію на це вкрай потрібне видання²⁰³.

Повернімося, однак, до публікацій на сторінках часопису *Юрія Гаврилюка*. Нам хотілося б тут згадати добірку його матеріалів *З холмських нарисів*, у яких він виклав історію краю у її тісній єдності з долею інших українських земель²⁰⁴. Не можна не згодитися з автором, що те, що сталося з холмсько-підляськими українцями у міжвоєнній Польщі і під час та по закінченні Другої світової війни, відбулося тому, «що у добу новітніх націй та націоналізмів українці увійшли майже із пустими руками – без вправленої у політичних змаганнях еліти та навіть без загально визнаної сусідами «своєї землі», адже територія, заселена українським народом, була пошматована державними та адміністраторськими межами, які ізолювали поодинокі українські регіональні спільноти одна від одної»²⁰⁵.

Вище ми неодноразово говорили про те, що тематика часопису багатогранна, різнобічна, відображає сучасні запити його шанувальників. На жаль, ми не можемо деталізувати роботу Редакції. Тому обмежилися лише окремими прикладами висвітлення на сторінках журналу суттєвих проблем минувшини та сьогодення підляських, холмських та всього Закерзоння українців, вигнаних з рідних земель під надуманими приводами.

Примітки

1. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 2. – Чернівці: Букрек, 2014. – С. 288–230; Енциклопедія історії України. Т. 7. – Київ: Наукова думка, 2010. – С. 502–503.
2. Там само.
3. Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ). Т. 7. – С. 502.
4. Там само.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

5. Там само.
6. Там само. – С. 503; www.oup.ukrainia.com.pl/index2.php?option=com_content&ta... [дата доступу 05.06.2014]
7. Там само.
8. Там само.
9. Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989. – Zielona Góra – Słupsk, 2010. – S. 182.
10. ЕСУ. Т.7. – С. 503; http://www.oup.ukrainia.com.pl/index2.php?option=com_content&ta... [дата доступу 05.06.2014].
11. Там само.
12. http://www.oup.ukrainia.com.pl/index2.php?option=com_content&ta... [дата доступу 05.06.2014].
13. Там само.
14. Там само.
15. Наше слово. 2012. – 29 квітня і наступні числа; Архів родини Макарів.
16. Там само.
17. Там само.
18. Наше слово. 2012. – 29 квітня. – С. 2.
19. Наше слово. – 2014. – 2 листопада. – С. 1–3.
20. Там само. – С. 3.
21. Там само.
22. Там само. – С. 1.
23. http://uk.wikipedia.org/wiki/Союз_українців_Підляшшя [дата доступу 14.11.2014].
24. Висоцький Р., Купріянович Г. Наше відродження і майбутнє [в] Над Бугом і Нарвою – 1996. – № 1–2. // http://nadbuhem.pl/art_2043.html; Гаврилук Ю. Четверть сторіччя «організованості» [в] Над Бугом і Нарвою – 2010. – № 5. http://nadbuhem.pl/art_2512.html [дата доступу 15.11.2014]. Roszczenko M. Kleszczce. – Bielsk Podlaski – Kleszczce, 2002. – S. 254–262.
25. Гаврилук Ю. Четверть сторіччя «організованості».
26. Там само.
27. Головна управа Союзу українців Підляшшя // Над Бугом і Нарвою – 1992. - № 2(3) // http://nadbuhem.pl/art_2385.html;
28. З'їзд Союзу українців Підляшшя // Над Бугом і Нарвою – 1996. – № 3 // http://nadbuhem.pl/art_1994.html. Постанови З'їзду Союзу українців Підляшшя [в] Там само // http://nadbuhem.pl/art_1995.html [дата доступу 15.11.2014].
29. Постанови З'їзду Союзу українців Підляшшя.
30. Там само.
31. Там само.
32. Там само.
33. http://nadbuhem.pl/art_1324.html [дата доступу 15.11.2014].
34. Там само.
35. Там само.
36. Наше слово. – 2014. – 9 листопада. – С. 11.
37. Наше слово. – 2014. – 7 грудня. – С. 2.

38. Гаврилюк Ю. Четверть сторіччя «організованості» // Над Бугом і Нарвою. – 2010. – № 5. – С. 8.
39. Лабович Людмила. В режимі невпинного зростання (Новий навчальний рік з українською мовою) // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 5. – С. 3–5.
40. Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 4. – С. 46–47.
41. Там само. – С. 46.
42. Там само.
43. Там само. – С. 47.
44. Там само. – С. 47–48.
45. Там само. – С. 48.
46. Над Бугом і Нарвою. – 2014. - № 5. – С. 46.
47. Там само. – № 4. – С. 45–46.
48. З історії Товариства//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=11.
49. Там само.
50. Там само.
51. www.ukr-tov.pl/ua/wp-content/uploads/2011/01/statut.pdf.
52. www.ukr-tov.pl/ua/wp-content/uploads/2011/01/statut.pdf.
53. Там само.
54. Головна управа // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=15.
55. Управа відділу // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=26.
56. Управа відділу // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=37.
57. Про секцію // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=220.
58. Управа секції // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=223.
59. Українці в Люблінні – давніше і сьогодні // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=30.
60. Там само.
61. Там само.
62. Там само.
63. Там само.
64. Культурно-освітня діяльність//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=41.
65. Там само.
66. Там само.
67. Там само.
68. Там само; Хроніка подій // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=146.
69. Культурно-освітня діяльність // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=41.
70. Там само; Архів родини Макарів.
71. Там само.
72. Культурно-освітня діяльність // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=41.
73. Там само.
74. Там само.
75. Там само; Хроніка подій // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=146
76. Історична пам'ять // www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=43.
77. Там само.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

78. Архів родини Макарів.
79. Історична пам'ять//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=43.
80. Там само; Від депортації до депортації. Т. 2 – С.523–532; Т. 2. – С.665, 692–695.
81. Видавнича справа та медіа//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=47.
82. 1938. Акція руйнування православних церков на Холмщині і Південному Підляшші. – Холм, 2008.
83. Акція руйнування православних церков на Холмщині і Південному Підляшші у 1938 році – обставини, перебіг, наслідки. – Холм, 2009.
84. Михайло Грушевський та його Мала Батьківщина – Холмщина у XIX-XX століттях / ред. Григорій Купріянович. – Холм, 2011.
85. Мова, що єднає. – Люблин, 2009.
86. Бакун Світлана. Віруйте. – Люблин, 2009.
87. Купрись Л. Поезії та переклади. – Люблин, 2012.
88. Видавнича справа та медіа//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=47.
89. Популяризація української культури//www.ukr-tov.pl/ua/?page_id=
90. Допомогти користуватися своїми правами / Розмова Григорія Сподарика з Григорієм Купріяновичем // Наше слово. – 2014. – 28 грудня. – С. 1–2; Купріянович Г. Десять років закону про нацменшини // Наше слово. – 2015. – 11 січня. – С.2.
91. Krótka historia Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce // www.uitp.net.pl/index.php/krótka-historia?layout-default.
92. Архів родини Макарів.
93. Krótka historia Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce // www.uitp.net.pl/index.php/krótka-historia?layout-default; Вербовий М. Історична подія // Наше слово. – 2004. – 11 липня.
94. Zmarł profesor Emilian Wiszka // www.uitp.net-pl/index.php/aktualności/
95. Архів родини Макарів.
96. Вербовий М. Назв. праця.
97. Там само.
98. Буде Український народний університет / Розмова з секретарем УІТ в Польщі Я. Сирником // Наше слово. – 2008. – 29 жовтня.
99. Там само.
100. Архів родини Макарів.
101. Там само.
102. Там само.
103. Drozd R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”. – Warszawa, 1997. – 192 s.
104. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. – Warszawa, 2001. – 380 s.
105. Архів родини Макарів; Українці в najnowszych dziejach Polski (1918–1989). – Т. 1. – Słupsk – Warszawa, 2000. – 240 s.; Українці в najnowszych dziejach Polski (1918–1989). Т. II. Akcja „Wisła” / pod. red. R. Drozda. – Warszawa, 2005. – 214 s.; Українці в najnowszych dziejach Polski (1918–1989). Т. III. / pod. red. R. Drozda, – Słupsk, 2007. – 288 s.

106. Związek Ukraińców w Polsce w świetle dokumentów z lat 1990–2005 / opr. R. Drozd. – Warszawa, 2010. – 308 s.
107. Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989. – Zielona Góra – Słupsk, 2010. – 208 s.; Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989. Wyd. 2. Uzupełnione i poprawione. – Warszawa, 2010. – 238 s.; Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. T. III / Pod. red. S. Durdy, B. Halczaka, R. Drozda, I. Betko, M. Śmigieła. – Głogów, 2010. – 358 s.
108. Макар Ю., Горний М., Макар В. Назв. праця. – С. 441–455.
109. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі в 1920–1939. Львів, 2000. – 274 с.; його ж. Увічнення нескорених Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. у Польщі. – Львів, 2003. – 244 с.; його ж. Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina. – Померли, щоб воскресла Україна. – Перемишль – Przemyśl, 2007. – 134 s.; його ж. Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny. – Przemyśl, 2009. – 280 s.
110. Wiszka E. Emigracja w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2004. – 750 s.; його ж. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939. – Toruń, 2001. – 324 s. + 38; його ж. розширене і доповнене видання: Преса української еміграції у Польщі 1920–1939. – Львів, 2002. – 480 с.; його ж: Systemy polityczne Ukrainy. Toruń, 2007; його ж (у співавторстві): Останній шлях УГА. – Київ – Торунь, 1999. – 48 с.; його ж (у співавторстві): Тухоля. Полонені старшини Української Галицької Армії (1920–1922). – Київ – Торунь, 2003. – 520.
111. Див.: Dorobek naukowy dr hab. Emiliana Wiszki (станом на 2 липня 2010 р. – *Авт.*) // www.uitp.net.pl/index.php/dorobek-naukowy-czlonkow/25-do...
112. Четверта російська війна проти України // www.uitp.net.pl/index.php/opracowania/191-czterta-rosijsk...
113. Там само.
114. Там само.
115. Про нас // www.nasze-slowo.pl/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/
116. Архів родини Макарів.
117. Про нас // www.nasze-slowo.pl/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/
118. Архів родини Макарів.
119. Про нас // www.nasze-slowo.pl/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/
120. Там само.
121. Там само.
122. Там само.
123. Там само.
124. Там само.
125. Там само.
126. Там само.
127. Там само.
128. Там само.
129. Там само.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

130. Публікувалися в різні роки, підготовлені зокрема Богданом Гуком, Юрієм Макаром тощо. Див., наприклад, Наше слово за 22 червня 2003 р.; 2 та 9 квітня, 12 листопада 2006 р., за 13, 24 травня; 3 червня 2007 р. та ін.
131. Див.: Наше слово у послідовності названих статей: 2013. – 24 березня. – С. 9; 2014 – 31 серпня. – С.9 (це вже закінчення, початок у попередніх числах); 1 червня. – С. 9; 6 липня. – С. 9; 20 липня. – С. 7.
132. Наше слово: 2014. – 7 вересня. – С. 9 і 14 вересня. – с. 9.
133. Наше слово: 2014. – 5 жовтня. – С. 6-7; 2 березня. – С. 7; 9 березня. – С. 9; 16 березня. – С. 9; 6 квітня. – С.9; 13 квітня. – С. 9; 20 квітня. – С. 9.
134. Наше слово. - 2014. – 2 березня. – С.7 і 9 березня. – С.7.
135. Наше слово. – 2014. – 20 липня. – С. 11.
136. Наше слово. – 2013. – 25 серпня. – С. 9; 2014. – 21 вересня. – С. 9.
137. Наше слово. – 2013. – 6 січня. – С. 11.
138. Енциклопедія Сучасної України. Т. 8. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – С. 26.
139. Стара і нова Холмщина // Наше слово. – 2014. – 6 липня. – С. 6.
140. Дорога Польщі до визнання України 1991 р. // Наше слово. – 2011. – 4 грудня. – С. 6–7 і 11 грудня. – С. 6–7.
141. Наше слово. – 2014. – 20 липня. – С. 5.
142. Наше слово. – 2014. – 26 жовтня. – С.1.
143. Андрусечко П. Майдан та геополітика // Наше слово. – 2014. – 23 лютого. – С. 5.
144. Присташ Я. Російське вторгнення в Україну // Наше слово. – 2014. – 9 березня. – С. 1, 3.
145. Сподарик Г. Українські виклики // Наше слово. – 2014. – 29 червня. – С. 5.
146. Наше слово. – 2014. – 7 вересня. – С. 3.
147. Сподарик Г. «Менше говорити – більше діяти» // Наше слово. – 2014. – 14 вересня. – С. 1, 3.
148. Новакович Мирослава. Михайло Вербицький. Ювілейні роздуми // Наше слово. – 2015. – 8 березня. – С.1,6–7.
149. Присташ Я. Поклонитися о. Михайлові Вербицькому // Наше слово. – 2015. – 15 березня. – С. 1–3.
150. Гаврилюк Ю. 100 чисел за нами! Але життя попереду! // Над Бугом і Нарвою. – 2008. – С. 2.
151. Архів родини Макарів.
152. Над Бугом і Нарвою. // – 2000. – №6. – С. 1.
153. Chełmska Ikona – odnaleziona. – С. 22–24; O europejskich standardach praw mniejszości. – С. 36–37; Вшанування корифея української історіографії. – С. 38–39 // Там само.
154. До такого висновку ми дійшли, ознайомившись з доступними нам випусками часопису Над Бугом і Нарвою.
155. Над Бугом і Нарвою // 2014. – № 1. – С. 2.
156. Jekaterynczuk A. Życie po Majdanie // Там само. – С. 5 і 8.
157. Daciuk S. Polityka kłamstwa i Ukraina // Там само. – С. 6–8.
158. Там само. – С. 8.
159. Sawczuk S. Podlaskie odgłosy Majdanu // Там само. – С. 9–10.
160. Там само. – с. 10.

161. Jekaterynczuk A. Wojna Rosji z Ukrainą: rosyjska propaganda a ukraińskie realie // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – №2. – С. 20–22.
162. Jekaterynczuk A. // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 6. – С. 9-11, 18.
163. Jekaterynczuk A. Wojna Rosji z Ukrainą... – С. 21.
164. Jekaterynczuk A. Ukraińska «rewolucja godności» i rewolucje w sieci // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 6. – С. 9-11, 18.
165. Там само. – С. 9.
166. Гаврилюк Ю. Пробудження в огні // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 3. – С. 2–3, 18.
167. Там само. – С. 18.
168. Лабович Л. В Україні зростає патріотизм. Розмова з молодими українцями з сходу та півдня України // Там само. – С. 17–18.
169. Nawylyuk J. 1814–2014. Nasz rówieśnik Szewczenko // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 1. – С. 3, 13–14.
170. Там само. – С. 14.
171. Лабович Л. Березень на Підляшші – під знаком Шевченка // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – С. 3–6.
172. Там само. – С.3.
173. Łabowicz L. Szewczenkowa topola – pośród podlaskiego pola... // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 4. – С. 13.
174. Шевченко Т. Розрита могила // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 4. – С. 13.
175. Kolańczuk A. Wypędzenia ludności ukraińskiej z Chełmszczyzny i Podlasia w XX wieku // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 2. – С. 36–37, 40.
176. Там само.
177. Kolańczuk A. «O Ukrainę, o jej wolność!» Uczestnicy ukraińskich walk niepodległościowych lat 1917–1921 związani z Chełmszczyzną i Podlasiem // Над Бугом і Нарвою. – 2009. – № 6. – С. 36–41; його ж. Те саме. // Там само. – 2010. № 1. – С. 33–37; його ж. Те саме // Там само. – 2010. – № 2. – С. 39–41,43; його ж. Те саме // Там само. – 2010. – № 3. – С. 26–28; його ж. Те саме // Там само. – 2010. – № 4. – С. 33–37; його ж. Те саме. // Там само. – 2010. – № 5. – С. 35–36, 40; його ж. Те саме // Там само. – 2010. – № 6. – С. 35–37; його ж. Те саме // Там само. – 2011. – № 2. – С. 35–38.
178. Kolańczuk A. «O Ukrainę, o jej wolność!» // Над Бугом і Нарвою. – 2011. – № 2. – С. 35–36.
179. Архів родини Макарів.
180. Kolańczuk A. «O Ukrainę, o jej wolność!». – 2011. – № 2 – С. 35–37.
181. Kolańczuk A. «O Ukrainę, o jej wolność!» - 2010. – № 2. – С. 33.
182. Архів родини Макарів.
183. Колянчук О. Холмщаки і підляшуки на Вармії і Мазурах // Над Бугом і Нарвою. – 2007. – № 4. – С. 30–35; 2007. - №5. – С. 24–28; 2007. – № 6. – С. 39–40.
184. Там само. – 2007. – № 5. – С. 34.
185. Там само. – 2007. – № 6. – С.40.
186. Od września w Bielsku – samodzielne oddziały z nauką języka ukraińskiego // Над Бугом і Нарвою. – 2011. – № 4. – С. 2–4, 7.
187. Там само. – С. 2.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

188. Заняття, які збагачують дітей. Уроки української мови в комплексі шкіл ім. А. Міцкевича // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 1. – С. 11–12.
189. Там само. – С. 11.
190. Промова голови Українського Товариства д-ра Григорія Купріяновича на відкритті скверу ім. князя Данила в Холмі 21 вересня 2014 р. // Над Бугом і Нарвою. – 2014. – № 5. – С. 10.
191. Kurpianowicz G. Chełmska Ikona – odnaleziona ... // Над Бугом і Нарвою. – 2000. – № 6. – С. 22–24.
192. Купріянович Г. Люблинсько-Холмський Єпархіальний з'їзд // Над Бугом і Нарвою. – 1996. – № 1–2. – С. 8.
193. Купріянович Г. Православ'я у Канаді. Розмова з о. Максимом Лисяком // Над Бугом і Нарвою. – 1992. – № 2. – С. 22–25; Архів родини Макарів.
194. Купріянович Г. Вперше з Харкова на рідне Підляшшя: родина віднайдена після століття // Над Бугом і Нарвою. – 2013. – № 4. – С. 17–18; Купріянович О. Люблинська зустріч з Яною Довгань – українською письменницею з більськовими коренями // Там само. – С. 16.
195. Nawryluk J. Cierniowy wieniec Chełmszczyzny // Над Бугом і Нарвою. – 2009. – № 4. – С. 21–35; його ж. Te same // Там само. – 2009. – № 5. – С. 33–37.
196. Nawryluk J. Cierniowy wieniec Chełmszczyzny // Над Бугом і Нарвою. – 2009. – № 4. – С. 22.
197. Там само. – С. 23.
198. Там само. – С. 26–29.
199. Там само. – С. 29–35.
200. Nawryluk J. Cierniowy wieniec Chełmszczyzny // Над Бугом і Нарвою. – 2009. – № 4. – С. 33–37.
201. Іваник М. Час жаху і крові (про Холмську трагедію 1944 року в Торонто // Наше слово. – 2009. – № 2. – С. 3.
202. Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах / упор. Мирослав Іваник (Бібліотека Закерзоння; «Спогади». Т. 2. – Львів: В-во Львівської політехніки, 2014. – 392 с.
203. Макар Ю., Макар В. Книга про мучеників ХХ століття // Наше слово. – 2015. – 8 лютого. – С. 11.
204. Гаврилук Ю. «Польська Русь» чи «Холмська Україна»? (З холмських нарисів // Над Бугом і Нарвою. – 2013. – № 4. – С. 24–29; його ж. «Польська Русь» чи «Холмська Україна» (З холмських нарисів) // Над Бугом і Нарвою. – 2013. – № 5. – С. 19–23; його ж. Від «нашої і вашої свободи» до «Vas victis». (З холмських нарисів) // Там само. – С. 29–32.
205. Гаврилук Ю. «Польська Русь» чи «Холмська Україна»? // Над Бугом і Нарвою. – 2009. – №4. – С. 24.

Друга частина

Спогади і світлини

До третього тому ми змогли увести чотири десятки спогадів. Разом з попереднім – це трішки більше ста. Слід зазначити, що суттєво розширилася географія дописів-спогадів з України. Якщо в попередньому томі ми опублікували спогади з шести областей нашої держави, то тепер до традиційних міст і областей, з яких ми видали спогади – Львова, Луцька, Києва, Рівного, Тернополя і Чернівців, – залучаємо дописи з Вінницької, Кіровоградської, Сумської і міста Ужгорода. З-за кордону видано три фрагменти спогадів Любові Василів-Базюк з Торонто – людини, яка сама багато публікує, тісно співпрацює з нами і підтримує усі, без винятку, починання щодо збереження історичної пам'яті холмщаків.

Обнадійливим є те, що помітно зросла кількість тих, хто передав нам спогади своїх рідних. Це вселяє надію, що процес відтворення й збереження пам'яті про рідний край зі зміною поколінь не згасає, а навпаки, розвивається.

Єдине, що нас засмучує, то це те, що наші видавничі можливості не безмежні і ми не можемо опублікувати більшої кількості спогадів, які слід було б видати.



■ БОСАКОВСЬКИЙ Ілля

м. Київ

Народився у відомому українському селі Березно, що неподалік Холма, 7 травня (за церковним записом – 27 серпня) 1939 р. у селянській родині Лавріна і Віри (з дому – Туяк) Босаковських. 1945 р. депортовані до с. Смоляна Хортицького району Запорізької області, звідки перебралися до міста Дубно Рівненської області, де Ілля здобув середню

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

освіту. У 1956–1961 рр. навчався у Львівській політехніці на Енергетичному факультеті. Здобув кваліфікацію за спеціальністю Електричні станції, мережі і системи. Протягом 1961–1978 рр. працював на Луганській електростанції змінним інженером, майстром, заступником начальника цеху. У 1968–1970 рр. пройшов військову службу. З 1978 по 1990 р. працював старшим майстром, начальником лабораторії з ремонту контрольно-вимірювальних приладів на першому і другому блоках Чорнобильської атомної електростанції. Після того, впродовж 1990–1993 рр. працював у комерційних фірмах інженером, менеджером, заступником директора, головним інженером з впровадження сучасних систем обліку енергоресурсів. Протягом наступного десятиліття працював начальником сектору, директором в комерційних фірмах ДП «Укренергоналадка вимірювання», ТБН «Укренерго», «Нафтогазкорд» з обліку, енергоаудиту, впровадження систем з обліку енергоресурсів, енергозберігаючої техніки і технологій на підприємствах комунального господарства теплових мереж «Київенерго». Брав участь в розробці концепції і комплексної програми енергозбереження міста Києва, 30-кілометрової зони відчуження ЧАЕС.

За багаторічну сумлінну працю в енергетиці, активну громадську роботу в профспілкових організаціях ЧАЕС, Атомпрофспілки нагороджений відомчими відзнаками. Загалом за роки роботи отримав 8 авторських свідоцтв, один патент. Нагороджений відзнакою «Винахідник СРСР», став Почесним енергетиком України. Нагороджений також орденом Данила Галицького.

Бере активну участь в діяльності громадських організацій – «Союз Чорнобиль України», «Товариство ветеранів-інвалідів ліквідації аварії та її наслідків на ЧАЕС, Товариство «Холмщина». До речі, він переслав авторам триптомика ряд важливих інформацій.

Одружений, має сина Максима та онука Івана.

Біженська доля моєї родини

Мое рідне село Березно знаходиться за 10 км на схід від Холма і 10 км на захід від Дорогуська, біля залізничної колії Холм-Ковель. В селі була право-

славна церква, школа, крамниця, кухня, вітряк. Церква була побудована перед Першою світовою війною, коли Польща була під Росією. Найбільше в селі було українців, другими за кількістю були поляки. Були також змішані полько-українські, дві російсько-українські сім'ї, кілька єврейських і одна німецька сім'я. Корені мого роду по мамі і татові досліджені мною від 1800 р. Всі родичі походили з Березного, були селянами-українцями.

Батько, Лаврін Босаковський, 1912 р.н. Під час Першої світової війни, 1915 р. його з братами Фомою, Михайлом, Іваном та моїм дідом Антоном і бабусяю Теклею царська влада евакуювала в Киргизію до села Базар-Курган Джалала-Бадської області. Жили в землянці, вікно затикали соломом, батько з братом Михайлом жебракував, щоб не померти з голоду, були пастухами. Дідусь Антон захворів тифом, там помер. Старший брат тата Іван (1900 р.н.) був за батька братам Фомі (1905 р.н.), Михайлу (1909 р.н.), Лаврину (1912 р.н.). Після революції 1917 р. і підписання Брестського миру почалося повернення біженців на рідні землі. Бабуся одна з трьома малолітніми дітьми повернулася до Березного. За старшого був тепер Фома, бо Іван залишився в Киргизії, одружився. Більше ми його не бачили. Після Другої світової війни через Червоний Хрест він знайшов нас в Дубні Рівненської області, куди ми потрапили після другого виселення з Березного в 1945 р. Спочатку нас переселили в Запорізьку область, Хортицький район, с. Смоляне, колгосп «Авангард», в якому забрали худобу, їстівні запаси і від голоду сім'я тата Лавріна Босаковського втекла в Дубно, а бабуся Текля померла в Смолянному.

Як можна в часи громадянської війни в Росії повернутися живими в своє село Березно одній бабусі Теклі з трьома дітьми, не вкладається в голову. Від Івана в Киргизії залишилися фотографії з дружиною і малолітніми дітьми, яких я розшукую через передачу «Жди мене». Фотографії Івана Босаковського (1900 р.н.), його сім'ї надаю, імен не знаю. Мої батьки – тато Лаврін і мама Віра поховані в Дубні.

Біженська доля сім'ї мами Віри склалася інакше. Вона народилася не в Березному, а в Полтаві 14 вересня 1920 р. Її батьки Степан Туяк і Євдокія Середа. Під час Першої світової війни їх депортували на Полтавщину, що підтверджує фото бабусі Євдокії з подругою, на звороті написано «Полтава 1920 р.». Зі спогадів Валентини Смаль (Черняк) (1932 р.н.) з с. Березного виходить, що їх завезли в Омську область, поселили в одному з поселень, яке називалось Полтава (Омська область, Росія). Там поселилась переважна більшість українців-біженців. В 1922 р. товарними вагонами біженців перевезли в Польщу, мама з родиною Туяків повернулася в Березне, почалося відновлення житла і трудові будні. В 1938 р. моя мама вийшла заміж за тата. 27 серпня 1939 р. за чотири дні до нападу Німеччини на Польщу народився я. Польща через два тижні війну програла, а 17 вересня 1939 р. СРСР також напав на Польщу і ввів війська на

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

територію Холмщини, приєднав землі до себе, де жили українці. В селі Березному був осередок КПЗУ, члени якого в 1939 р. втікали від німців, але вони в Радянському Союзі нікому не були потрібні. Їх поселили в церкві без належного харчування і санітарного забезпечення. Мій тато з коровою перепливав річку Бут, а мама на відкритій машині в кузові, в шинелі, яку дав радянський офіцер, заїхала до Буту і повернулася назад, бо в кузові я випав з подолу і мама разом з деякими сусідами повернулася назад. Вона передала через знайомих, щоб тато також вертався назад, що він і зробив. Війська СРСР повернулись за Бут, на їх місце прийшли німці. Були, як я писав в анкетах (народився і жив в окупації) при німцях до 1945 р. В 1945 р. нас депортували в Україну на Хортицю, а потім ми самостійно переїхали до Дубна.

Мамина хата в Березному стоїть дотепер. Ми кожного року відвідуємо село, мамину хату.

Зараз закінчую родовід мами і тата. Хочу знайти свою рідню в Киргизії, фото прадіда з Польщі, могилу бабусі на Хортиці. Маємо тільки могилу бабусі Євдокії Середи по мамі в Дубні Рівненської області. В селі Березному з ініціативи Станіслава Ковальського і його родини побудована православна церква на кладовищі, відкрито музей жителів села в школі. Щорічно в Березному проходять зустрічі земляків, які збираються з усіх кінців світу на свято Володимира 28 липня.

Через 60 років я знайшов свою рідню по мамі, яку вивезли з села внаслідок операції «Вісла» в Ольштинське воєводство: свого двоюрідного брата Станіслава (1945 р.н.), двоюрідну сестру Софію (1936 р.н.), їхню велику рідню, з якою підтримуємо тісні стосунки, зустрічаємося в Устці, Березному, Києві.

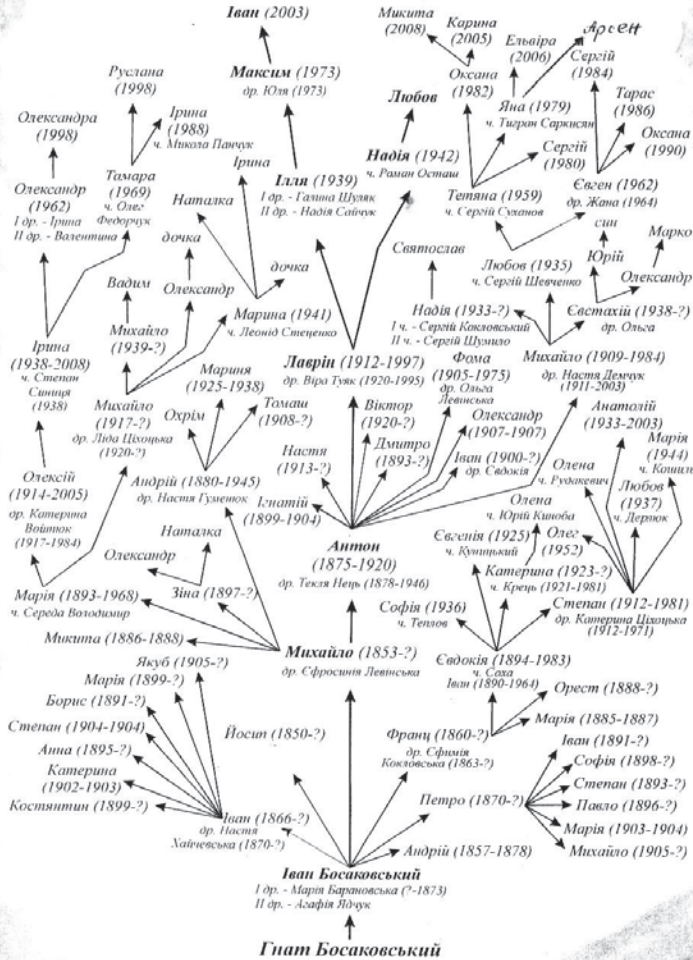
Окинувши оком життя моєї родини, думаю, як багато їй довелося пережити: депортації, голод, холод. Усе життя багатьох березенців наче роздвоєне: сучасність і оточення тут, а спогади і минуле – там (вдома).

Владислав Ковальський

Владислав Ковальський народився 21 червня 1958 р. в Гурові Ілавецькому (воєводство Вармінсько-Мазурське). У 1965 р. він розпочав навчання у початковій школі у с. Вопи, після закінчення якої вступив до основної професійної школи в Гурові Ілавецькому. З навчанням проблем не було. Він досконало поєднував шкільні обов'язки з любительськими заняттями спортом, займав призові місця в легкоатлетичних змаганнях.

У 1976 р. Владислав Ковальський повернувся до Березного Холмського повіту, де його родичі купили дім. Це було повернення на рідні землі, бо родину Ковальських у 1947 р. було вивезено з Холмщини.

Родовід Босаковських





*Іван Босаковський (1900 р.н.).
Народився в с. Березно Холмського
повіту. В 1915 р. разом з дідом і бабусею
Іллі вивезений в Киргизію, де одружився і
залишився там. Дідусь Антін там помер,
а бабуся з синами Лавріном
(1912 р.н.) та Михайлом (1909 р.н.)
в 1922 р. повернулась до с. Березного
Холмського повіту.*



*Родина Босаковських після
війни, в Дубні Рівненської
обл. Батьки – Віра і Лаврін.
Діти – Надія та Ілля..*

*Зліва – праворуч:
Євгенія Кобилянська
(Ціхоцька),
двоюрідна сестра
Іллі по мамі,
живе в Дубно
Рівненської обл.,
Ілля Босаковський,
Надія Босаковська
(Осташ), рідна
сестра Іллі, живе
у Львові. Фото
студентських років.*



*Дядько Іван Босаковський (1900 р.н.)
з дружиною Євгенією і дітьми.
Фото після 1945 р.*



*Фото на пам'ять про рідне село
Березно Холмського повіту. Ілля
Босаковський, його рідна сестра Надія
(ліворуч) і дружина Надія.*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Подальшу освіту продовжив у трирічному технікумі в Об'єднанні механічних шкіл у Холмі. Після закінчення технікуму і відбуття військової служби розпочав працю на підприємстві постачання обладнання для сільськогосподарства. У 1987 р. він разом з товаришем заснував у Рудій Гуті державну фірму, яка займалася торгівлею сільськогосподарським обладнанням. З березня 1990 р. розпочала діяльність власна фірма Владислава Ковальського «МІ-ДЕХ», яка займається продажем та сервісом сільськогосподарських машин та шин.

Владислав Ковальський відомий тим, що в міру своїх можливостей надає фінансову або якусь іншу допомогу потребуючим. З огляду на те, що сам колись займався спортом, тепер допомагає спортсменам регіону (легка атлетика, баскетбол, футбол, волейбол, мотоспорт тощо).

У 2001 р. з його ініціативи розпочато у Березному будівництво Православної Святині Святого Володимира. 8 липня було вмуровано камінь під будову Святині, а у наступні 2002–2004 рр. тривала праця будівельників, якою головну керував Владислав Ковальський.

Таким чином, завдячуючи його ініціативі і допомозі родичів, упродовж трьох років завершено спорудження православної церкви у Березному і доведено усі роботи до кінця. Одночасно він повністю профінансував організовану у місцевій школі виставку, яка представляє історію Березного від 1920–1930 рр.

8 серпня 2004 р. під час урочистості посвячення новозбудованої Святині, якою керував Люблінсько-Холмський Архієпископ Амель, Владислава Ковальського було відзначено орденом Св. Рівноапостольної Марії Магдалини II ступеня, наданим йому від імені Святого Собору єпископів Польської Автокефальної Православної Церкви. Владислав Ковальський був також ініціатором встановлення хреста 28 липня 2007 р. на честь вшанування пам'ятної річниці акції виселення «Вісла», а також був фундатором ікони до каплиці в Березному для увіковічення цієї події. Разом з тим, він видав книгу «W sieni u ósmioramiennego krzyża» під редакцією Ренати Гурської. У 2008 р. на щорічне свято Святого Володимира Владислав Ковальський подарував ікону для увіковічення 70-річниці руйнування церков на Холмщині. Він є організатором зустрічей колишніх і теперішніх мешканців Березного при ватрі. 5 липня 2009 р. на зборах Українського товариства в Люблині Владислава Ковальського було обрано заступником голови Товариства, утверджуючи тим самим виникнення філії у Холмі, якою він керує, продовжуючи добру справу відновлення історичної пам'яті березнівчан. А Березне є насправді єдиним селом на Холмщині, де цей процес набув незворотного характеру.



■ БУКОЄМСЬКА (Більчук) Галина

м. Золочів Львівської обл.

Народилася 1918 р. в селі Кіржемани Мордовської губернії, де у 1915–1921 рр. батьки жили під час депортації українців Холмщини до Росії. У 1938 р. закінчила Холмську гімназію ім. Ядвіги Молдовської. У 1939 р., будучи членом ОУН, почала вчителювати у новоствореній українській школі у Гороститі. У 1940 р. перейшла на роботу до Холмсько-Підляської духовної консисторії, де до 1944 р. обіймала посаду референта.

У 1945 р. перебралася до Львова, де працювала лаборантом кафедри фізіології і одночасно навчалася на слов'янському відділенні філологічного факультету університету.

У 1947 р. засуджена до 25 років ув'язнення і до 1962 р. відбувала покарання в таборах Карагандинської та Саранської областей і міста Норильська. Після звільнення працювала в аптеках Золочівського району Львівської області. Померла у 2005 р., похована у Золочеві.

Жити заради людей

Перше, чим розповісти про своє та близьких мені людей життя, хочу коротко змалювати село, де минули мої дитячі роки. Від часу заснування воно носило назву Горостита. Місцеві українці називали його Хворостита, а поляки – Горостита. Воно розташоване серед лісу, а будинки знаходилися вздовж однієї прямої дороги зі сходу на захід. На східній околиці знаходилася школа. По правій стороні вулиці було 45 хат, а за ними плебанія. Перша хата з лівої сторони належала польській родині, за нею 32 українських садиб і старенька дерев'яна церква Воздвиження Чесного Хреста.

Сільську школу збудував мій дід Петро Більчук. Про школу батько розповідав мені, що у 1521 р. була збудована каплиця, яку згодом розвалили. У 1702 р. було завершено будівництво церкви, яка згоріла. Остання православна церква була збудована в другій половині XIX ст. До Першої світової війни Горостита і сусідні села Липівка і Загайки були власністю пана Ляуберга, який помер у 1914 р. Депортації до Росії у 1915 р. вдалося уникнути лише одному українцеві на прізвище Борсук, а решта опинилася у Мордовії. Там, в селі

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Кіржемани, мій батько Михайло Більчук, випускник Холмської учительської семінарії, організував для дітей депортованих односельців початкову школу. В сусідньому селі учителювала моя майбутня мама і вони у 1917 р. поїхали.

Наші люди не могли звикнути до чужини і намагалися повернутися на батьківщину. Спочатку це були поодинокі випадки. У 1917 р. більшості односельців вдалося перебраться до Полтавської губернії. В станиці Пирятин власником маєтку був Горбачовський, який затримав їх у себе і мав дешеву робочу силу.

Наприкінці 1918 р. польські військові легіони зайняли Холмщину і Підляшшя. Тоді відродилася Польська держава, до якої відійшли Холмщина і Підляшшя. В цей час бажання холмщан і підляшчан повернутися на батьківщину стало масовим і вони почали його реалізовувати самотужки. Більшість сіл на Підляшші виявилися частково або повністю спаленими. В Гороститі люди застали лише вцілілу школу, куди вселилися перші репатріанти. Інші копали землянки, будували хати та господарські будівлі і починали господарювати.

Разом з іншими односельцями до Горостити повернулася родина мого діда Петра Більчука і відразу приступила до будівництва хати. Мої батьки ще деякий час залишалися в Мордовії. Мати працювала в школі. Батько поїхав до Києва, де разом з А. Васильчуком, Т. Олесіюком і братами Дмитрюками брав участь у Всехолмському з'їзді. Тато повернувся до мами у 1920 р., а через рік народився мій брат Петро. Взимку 1921 р. батьки повернулися на Підляшшя. Мені в той час виповнилося три роки, а братові – сім місяців. В люті морози довелося їхати в неопалених вагонах, але при Божій допомозі добралися до Горостити. Нам не було де притулитися. У збудованій дідом Петром хаті не змогла поміститися вся велика родина, однак зиму якось пережили.

Весною 1922 р. почали обробляти землю. До цієї роботи залучалися дорослі і старші діти, які цілими днями працювали в полі. В хаті залишалася лише мама з нами, двома малими дітьми. За господарством, у якому були корови, вівці, свині та інша живність, довелося доглядати мамі. Вона цього робити не вміла, бо походила з інтелігентної родини і ніколи господарством не займалася. Мамин тато Михайло працював керуючим великого панського маєтку, мав власні дві гуральні, тому на його господарстві працювали наймані робітники. Родина матері не знала, що вона вийшла заміж за селянського сина. Дід Петро Більчук зі свого боку був незадоволений вченою невісткою. Татова мама померла, коли йому виповнилося три роки, тому дідові була потрібна невістка із землею і вміла робітниця на господарстві. Тісно та і матеріальні злидні посилювали гнітючу атмосферу. Після повернення з Росії батькам роботи за фахом не надали, але вимагали щоразу відвідувати повітові установи у Володаві. З якоїсь причини батьки до 1939 р. так й не отримали польського громадянства.

Дід Петро нашій сім'ї землі не виділив, тому батьки не могли завести власне господарство. В цій ситуації мама не здалася, вона зайнялася кравецькою справою. Будучи обізнана з медициною, вона часто допомагала хворим односельцям, бо найближчий лікар жив за 20 кілометрів від Горостити. Через це мешканці нашого села та сусідніх Кривоверби, Коденця, Липівки, Любенья і Загайок поважали маму. Коли ситуація в родині стала нестерпною і дід Петро наказав нам забратися з його будинку, мама винайняла комірчину у родини Тарасюків. Мама продовжувала шити верхній одяг. Через те, що мала добре розвинений смак і багату фантазію, без замовлень ніколи не була. Згодом почала навчати кравецькій справі дівчат, за що отримувала платню продуктами харчування. Через це ми були забезпечені усім необхідним і діти могли нормально розвиватися. Батько рахувався безробітним, але допомагав дідові у полі. В цей час родина Більчуків відносилася до однієї із заможніших в селі, але через свою черствість і надмірну суворість нічим нам не допомагала. Мама на Різдва та Великодні свята посилала мене з братом до діда Петра привітати зі святом і поцілувати йому руку, однак це його не зворушувало. Нас і нашу матір він зневажав і не помічав, хоч ми на нього зла не тримали. Через кілька років його ставлення до нас змінилося. Очевидно за порадою старшого сина Адама, людини малоосвіченої, але природної шляхетності та інтелігентності, дід виділив батькові 3 гектари землі та лісоматеріал на хату. Для нас це було великою і важливою подією.

Наближався 1925 рік, коли я мала піти до першого класу польської школи, бо українські школи усіх типів тут були заборонені. Ще до відвідування школи батьки навчили мене і брата польської, української та російської мов. У нас було багато літератури, частину з якої батьки привезли з Росії. Зокрема, була «Історія України-Руси» М. Грушевського, твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Мій тато та інші свідомі селяни передплачували українські газети, які видавалися у Львові. Тоді активно діяло українське товариство «Рідна Хата», яке мало солідну бібліотеку. Тут було сконцентроване національне культурно-освітнє життя, відзначалися роковини визначних національних подій, діяли хоровий і драматичний гуртки, відбувалися групові читання та диспути. Тато співав у хорі і був режисером вистав. Ми з братом були учасниками усіх заходів сільського осередку цього товариства. Пригадую, як на свято Т. Шевченка я декламувала вірші нашого великого поета і разом з батьком співала українських пісень. Через те, що батько був активним українським патріотом, до нашої хати часто навідувалася польська поліція, робила обшуки, намагаючись знайти докази його антидержавної діяльності. Нічого не знайшовши, його забирали до постерунку, тримали кілька днів, а мамі доводилося готувати та носити йому їжу.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В селі було чимало українців, які були симпатиками або членами КПЗУ. Пригадую, коли ми вже жили у власній хаті, там спонтанно виникали читацькі вечори з диспутами, особливо після надходження свіжих часописів зі Львова. Вечорами у нас збиралися сусіди, тато вголос читав, після чого йшло жваве обговорення якоїсь проблеми. Мене вони найбільше зворушували тоді, коли мама брала до рук гітару, а тато скрипку, і лилася пісня на зразок:

*«Зібралися всі бурлаки до «Рідної Хати»,
Тут нам мило, тут нам любо пісню заснівати,
Заграй котрийсь на бандурі, бо сумно сидіти
Розкажи нам про Україну і чії ми діти?
Катерино, вража мати, що ти наробила,
Степ широкий, край веселий ти занастила...»*

Літніми вечорами, після важкої цілоденної праці в полі, дівчата і парубки збиралися гуртом і тоді над селом, полями і лісами лунала прекрасна українська пісня. Довколишні села знаходилися на відстані 2-3 кілометрів, тому тихими спокійними вечорами розпочату в Гороститі пісню підхоплювала молодь сусідніх сіл. Тоді здавалося, що співає усе Підляшшя разом з Холмщиною, яка завжди нам була рідною. В такий спосіб наш народ засвідчував свою національну ідентичність. Польська влада, особливо католицький клір, намагалися всіяко ополячувати і окатоличувати наших людей. Вони не могли змиритися з реальністю, що на цих землях етнічною більшість становлять українці.

На початку 30-х рр. польська влада в селах Підляшшя ліквідувала осередки товариства «Рідна Хата», були заборонені гуртки, конфісковані українські часописи. Проте, народ стояв на своєму. Не пригадую випадку, щоб хтось з місцевих українців назвав себе поляком або перейшов на римо-католицьку віру. Не дивлячись на те, що в селі було лише кілька польських родин, які розмовляли на місцевому підляському діалекті, насильне ополячення проводилося до упаду Польщі у 1939 р. Досить згадати паціфікації 30-х рр. та руйнування православних церков у 1938 р. Наші храми не змогли захистити звернення греко-католицького митрополита Андрея Шептицького до польської влади, протести українських послів до польського сейму Степана Барана і Степана Скрипника.

В цей час я закінчила Холмську гімназію ім. Ядвіги Молдовської. Маючи намір продовжити навчання, весною 1939 р. подала заяву на ім'я президента Польщі Мосціцького надати мені польське громадянство, бо батьки його до цього часу не мали, але отримала відмову. Я знала, що достатньо було змінити віросповідання і ця проблема була б негайно вирішена. Ще в гімназії шкільний капелан ксьондз Ян Вальчак намагався повернути мене на «істинну віру». Хоч на це я категорично не погоджувалася, але з гімназії мене не виключили, лише позбавили права користування гуртожитком (бурсою). Оплата приват-

ного житла лягала додатковим тягарем на сімейний бюджет, але на допомогу прийшли добрі люди. В цей скрутний час нас матеріально підтримали родини Павлюків, Косоноцьких, Ющуків, Булгакових, за що все життя була їм безмежно вдячна. Своє становище виклала у листі до Галицького митрополита Андрея Шептицького і просила його допомогти у подальшому навчанні. Позитивна відповідь з невеликою бібліотекою була мною отримана, але переїзду до Львова завадили воєнні події 1939 р.

В другій половині вересня 1939 р. німці опанували наш терен і почали запроваджувати свою адміністрацію. Одного дня на пришкільному майдані зібралися мешканці села Горостита, щоб обрати сільського старосту (солтиса). Ним став хороший господар, свідомий український патріот Іван Бунько, який володів німецькою мовою. Тоді ж було вирішено негайно заснувати українську школу. Посаду учителя було запропоновано моєму батькові, але він відмовився, мотивуючи хворобою мами і необхідністю ведення господарства. Після цього посаду запропонували мені. Тато всіляко підтримував мене і розвіював мої побоювання. За роботу взялася з великим духовним піднесенням. Було дуже важко, бо не було програм і підручників, але це компенсувалося великим бажанням зробити українських сільських дітей освіченими людьми.

Вагомою допомогою у моїй педагогічній роботі був професійний досвід батьків. В школі було лише одне, але просторе приміщення. Через те, що учнів було багато, навчання велося у дві зміни: вранці – третій та четвертий класи, а по обіді – перший і другий класи. Діти горнулися до школи. Не раз малюки просилися на руки до учительки. З праці приходила втомленою, але щасливою. Вечорами, при гасовій лампі, проходили заняття зі старшою молоддю, в першу чергу з історії України. Відновили роботу сільський хор і драматичний гурток, якими керував мій батько. Наприкінці 1941 р. делегатура Холмського УДК у Володаві прислала мені на допомогу вчителя Олександра Букоємського і ми почали працювати разом.

Після поділу Польщі між Гітлером і Сталіном на Галичині та Волині розпочалися репресії проти української інтелігенції. Щоб уникнути розправи, вони намагалися втекти до створеної на території Польщі Генеральної губернії. Це переважно були колишні в'язні польського табору у Березі Картузькій, члени нелегальних політичних організацій, серед них й ОУН. Мені, зокрема, запам'яталися Микола, Леонід та Олена Мостовичі, Володимир Голод, Олена Базильків, Володимир Мачіха, Микола Марценюк, Федір Польовий, Михайло Шелевій, Федір Заборовець, Теодозій Мельник, сім'ї Каратницьких і Вахнянинів. Наслідком їх роботи на території Холмщини і Підляшшя стало відродження політичного і національно-культурного життя місцевих українців, особливо серед молоді. Активно засновувалися сільські початкові школи, дитячі садки, молодіжні та жіночі організації, літературно-драматичні та хоріві

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

колективи. Це було пробудженням місцевих українців від вікового летаргічного сну, у який загнала їх польська влада.

У зв'язку зі зміною ситуації на західноукраїнських землях восени 1939 р. крайовий провід ОУН направив своїх людей в зону німецької окупації та доручив їм створити мережу осередків і збільшити там чисельність своїх прихильників. Головна увага спрямовувалася на залучення молоді, її ідеологічну, політичну і військову підготовку. Крім того вони мали створити організаційну і матеріально-технічну базу для майбутньої боротьби з обома окупаційними режимами. Життя довело, що ця робота була доволі успішною, бо підтримувана місцевим українським населенням боротьба ОУН-УПА з тоталітарними режимами стала можливою протягом 1944–1948 рр. Вороги не змогли її здолати інакше, як масовим насильним виселенням українців з історичної батьківщини та розпорошенням їх по чужих краях.

Організаційне формування ідеологічної та військової структур ОУН було завершено у кінці 1940 р. До цієї організації я вступила і склала присягу восени 1939 р. Першою моєю провідницею була Дарія, з моменту складення присяги я підлягала Олені Мостович (пс. Верба), а після неї – Ользі Базильків (пс. Шуманна). За їх дорученням я проводила роботу в нашому та сусідньому селі Кривоверба. Осередком ОУН в селі Загайки керував Микола Марценюк (тут безпосередньо з чоловіками працював наш новий учитель Олександр Букоємський, а у Кривовербі – Іван Микитюк).

Вишкіл активу ОУН та середньої ланки командного складу УПА проходив на постійній основі, а головний центр підготовки знаходився в містечку Криниця на Лемківщині. Рання весна 1941 р. холмський районний провід ОУН скерував мене, Ольгу Голдованську та Любов Ющук на військово-політичний та ідеологічний вишкіл до Криниці. Прізвища коменданта школи не пам'ятаю. До програми курсів входили бойова і стройова підготовка, розвідка, теренознавство та інші дисципліни. В період мого перебування у Криниці школу відвідав крайовий провідник ОУН Роман Шухевич та інші члени крайової екіпажу, перед нами виступали прозаїки і поети, зокрема, Шкварко і Журба.

Національно-патріотичне піднесення місцевих українців не пройшло поза увагою польських шовіністичних кіл, особливо польської громади у Загайках. Весною 1940 р. я отримала письмове повідомлення про те, що «іменем вітчизни» засуджена до смертної кари. Батьки дуже злякалися і переконали мене у необхідності негайно залишити село. За наказом Володавського повітового проводу припинила роботу в школі і перебралася до Володави. Тут була прийнята на роботу помічником бухгалтера Повітового союзу кооператив. На той час цю посаду обіймав Вахнянин, а директором союзу був інженер Петро Костів.

В цей час моя мама важко захворіла і 20 вересня 1940 р. померла, що для мене стало величезною трагедією. Після повернення з похорон я була покликана обласним проводом ОУН до Холма, де мала вести роботу серед молоді. На квартиру попросилася до родини Косоноцький, з яким була знайома з часу навчання в гімназії. За рекомендацією Володимира Косоноцького мене прийняли на роботу референтом Холмсько-Підляської духовної консисторії. Ця установа в кінці листопада 1940 р. послала мене до Кракова на курси стенографії та машинопису. Вони проходилися Українським Центральним Комітетом для молоді Генеральної губернії. В кімнаті гуртожитку зі мною жили Марія Курилець та Ніна Романюк.

Саме в цей час відбувся розкол в організації ОУН. Молодь не дуже розбиралася в суті проблеми. Із спеціальної літератури нам були надані «Біла книга», «Чорна книга», брошури та листівки з організацій Степана Бандери і Андрія Мельника. Нам було прикро читати взаємні звинувачення обох лідерів. Пригадується один епізод з часу курсів. На першому поверсі будинку курсів знаходилася їдальня. Одного дня ми з Марійкою Курилець стояли в черзі для отримання обіду. В черзі перед нами стояв мужчина старшого віку в окулярах. До нього несподівано підійшов «молодик» кремезної статури і вдарив його кулаком в обличчя. Розбитими окулярами було скалічене обличчя по якому текла кров. На моє зауваження той відповів, що це не моя справа. Пізніше стало відомо, що у такий спосіб прихильники одного крила ОУН з'ясовують стосунки із своїми політичними суперниками з іншого крила.

На наше рішення про приєднання до революційної ОУН під проводом Степана Бандери мав вплив член крайової екзикатури Леонід Мостович (пс. Мовчан). Він мав дар переконувати і запалювати. Більшість молоді пішла за Бандерою. Можливо тому, що він переконував нас: «Самостійну Україну можемо здобути, спираючись лише на власні сили». Андрій Мельник та його побратими були переважно людьми старшого віку, інтелігентного складу, які вважали, що без допомоги німців боротьба за незалежну Українську державу є безперспективною.

Від часу вступу до ОУН моє життя набрало іншого змісту. Хоч батько переконував, що моє захоплення може довести сім'ю до тюрми, а ліберальному ставленню німців до нашого національного життя не можна вірити, нас, молодих, це не лякало. Ми хотіли боротися, і наш запал не знав меж. Мені тоді виповнився 21 рік і я свідомо йшла на реальні ризики. Після закінчення курсів я з дипломом машиністи-стенографістки повернулася до Холма і продовжила працювати референтом-діловодом судового відділу консисторії.

В Гороститівській школі продовжував працювати Олександр Букоємський. Весною 1940 р., вже після мого виїзду з села, він зібрав молодь та учнів школи і вони біля церкви насипали високу символічну могилу-курган на

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

честь полеглим борцям за волю України. На ній був встановлений березовий хрест з відповідним написом, а довкола нього – березові тризуби. Могилу освятив парох місцевої церкви отець Костянтин Стаховський. З нагоди цієї урочистої події в селі відбувся велелюдне віче за участю представників повітової управи і повітового проводу ОУН. Присутні співали національний гімн «Ще не вмерла Україна», «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «Від синього Дону до сивих Карпат, одна нероздільна країна» та інші. З палкими промовами виступили проф. Микола Мостович, Леонід Мостович (Мовчан), Федір Польовий, Іван Микитюк, поет Олесь Бабій. Такого свята мешканці Горостити ще ніколи не відзначали. Від такого «зухвальства» польські шовіністичні кола відверто скаженіли. Це змусило Учителя Букоємського покинути школу та село. Він переїхав до Холма. Маючи спеціальність інженера-меліоратора, влаштувався у відділі меліорації, а до школи було призначено нового учителя Зулуського.

Після вишколу ми повернулися до Холма і я продовжила працю в консistorії, а 11 червня 1941 р. я вийшла заміж за Олександра Букоємського. 22 червня розпочалася війна між Німеччиною та Радянським Союзом. Німецькі війська швидко посувалися на схід і заволодівали територією України. Підготовлені центральним і районними проводами люди склали основу похідних груп ОУН, які вирушили позаду німецьких армій, щоб на українських землях згуртувати населення на боротьбу за незалежну Українську державу.

На Холмщині та Підляшші члени українського підпілля відвідували табори для радянських військовополонених і надавали їм продовольчу допомогу. Крім того, на вокзалах зустрічали поїзди, у яких везли молодь на роботу до Німеччини, «викрадали» її та переправляли в українські села, надавали допомогу політичним в'язням тюрми, яка знаходилася на території Люблинського замку. На окраїні Холма був організований табір для втікачів із Східної України, Волині та Галичини, яким опікувався Холмський УДК. Пам'ятаю, як одного дня згідно розпорядження архієпископа Холмського і Підляського Іларіона відбулося хрещення дітей цих утікачів. Обряд хрещення виконав священник Євген Барщевський, а хрещеними батьками були я і бухгалтер консistorії Лисюк. Тоді було охрещено близько 40 дітей різного віку.

Мій чоловік в цей час працював над регуляцією русла ріки Уторки в околицях Холма. Безпосереднім його начальником був українець, а начальником водного відділу – німець Гольцгеймер. До роботи німці залучали військовополонених Червоної армії, серед яких було чимало людей з вищою освітою – лікарів, інженерів та інших професій. З окремими людьми чоловік ближче познайомився. Завдяки підтримці керівників чоловікові за певну платню вдалося звільнити з табору близько десяти осіб, яких було направлено до сіл Горостита, Любень, Кривоверба. Там вони могли працювати у заможних селян,

а чоловіка зобов'язали поручитися за звільнених полонених. Це відбувалось влітку 1943 р.

Але були інші випадки. В моєму селі Гороститі на свято Воздвиження Чесного Хреста відбувалося престольне свято. У цей день люди запрошували до себе в гості близьких та знайомих. Того дня в гості до однієї селянської родини було запрошено двох полонених, яких прихистив сільський священик отець Стаховський.

Випивши, один з полонених поділився з присутніми своїми прокомуністичними поглядами. Знайшлися люди, які про цей випадок донесли в гестапо, і полонених заарештували. При цьому гестапівці забрали до тюрми того чоловіка і батька, де вони провели два тижні. Односельці та мешканці сусідніх сіл поїхали до Володави відстоювати невинність заарештованих. Своє клопотання через Гольцгеймера висловив безпосередній начальник чоловіка і вони були звільнені. Ще дотепер бачу їх зарослими, схудлими, почорнілими.

В березні 1944 р. німецька повітова влада розпочала евакуацію окремих підрозділів, серед них й водно-меліоративного відділу, бо відчувалося наближення фронту. Мій чоловік разом з братом, який жив у нас і працював з чоловіком, повідомили мене, що змушені негайно виїжджати. Вони запевнили мене, що швидко повернуться і всі разом поїдемо до батька в Гороститу, де й перебудемо проходження фронту через нашу місцевість. Проте, цього не сталося. 6 квітня 1944 р. в селі Зджари, що поблизу Томашева Мазовецького, чоловік загинув від рук польської боївки. Я ще деякий час працювала в консисторії. По лінії ОУН підлягала Максимові Довганюку. За його наказом забрала друкарську машинку з латинським шрифтом, яка особисто належала владіці Тимофію Шретеру.

В кінці червня отримала наказ вийти на зв'язок. Там зустрілася з Оленою Ващенко – провідницею молодіжної організації ОУН Холмської української гімназії та зв'язкову. Нам було наказано негайно виїхати в район Томашева, але подробиці знала зв'язкова. Ми з Оленою нічого конкретного не знали. Їхали підводою бічними дорогами. На відстані двох кілометрів знаходилося село, на околиці якого розташувалася німецька частина з великою кількістю техніки. Раптом з'явилися радянські літаки і солдати почали метушитися. Ми побігли в поле і лягли у збіжжі, у якому ми не могли замаскуватися. Літаки почали бомбардування села, деякі обійстя почали горіти. Пілоти очевидно нас помітили, бо почали обстрілювати з кулеметів. Чудом залишилися живими, врятувала нас Божа Мати, адже іншого порятунку не було. Ми не знали місцевості, а підводу з фірманом втратили. Вирішили розділитися на групи. Ми з Оленою добираємося полями до найближчого села і питаємо дорогу до Грубешева, куди добралися серед ночі. Олена знала одну із зв'язкових, через яку зустрілися з Іваном Шамриком і Михайлом Бондаруком. Вирішили

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

піти в підпілля, бо до Холма або Володави повертатися не могли – там загрожував арешт і тюрма.

З великими пригодами добралися до крайового проводу ОУН. В дорозі трапилось багато пригод, часто ночували в полі, бо частина селян дивилися на нас з підозрою. Бувало так, що нам не давали поїсти чи попиту молока. З великими труднощами знайшли крайового провідника «Жена». Ним виявився мій добрий знайомий по роботі на Володавщині Федір Заборовець. Він мав намір повернути нашу жіночу групу на Підляшшя, де мав бути сформований окремих округ. До неї входили «Марія», «Наталка», «Марта», зв'язкова «Мала» і я – «Ярина».

Під час переходу фронту через Південну Холмщину переховувалися в бункері, а потім приступили до виконання завдання. На терені нашої діяльності були села Миців, Себечів, Вербіж, Цеблів, Лещків, Довжнів, Павловичі та містечко Белз. Вже між Томашевом і Бугом люди приймали нас привітно, годували, давали нічліг, допомагали чим могли. На цьому терені знаходився пункт, де проходила медичний огляд молодь, яка зголосилася до УПА. На короткий час терен знаходився під контролем українських повстанців, бо Червона армія та війська НКВС ще не опанували звільнену німцями територію. Шкода, що це тривало недовго.

В цей час через необережність я поранила долоню, рана почала активно загнивати, що могло мати негативні наслідки. Лікар Бандурка порадив направити мене до монастиря в м. Белзі, де монахині лікували наших повстанців. Монахині мою руку вилікували. Разом з Іриною Голянд залишилися працювати у місцевій аптеці, де ми готували ліки для загонів УПА.

У місті зберігався спокій, але до сіл почали навідуватися польські та радянські загони. Великі облави почалися після зради командира куреня УПА «Юрченка», який частину непідготовлених вояків УПА повів за Бут. В першому бою його сотня була практично знищена підрозділом НКВС. В місті нишпорили підозрілі типи, які збирали інформацію про підпільників. Діючі сотні УПА почали переходити з Галичини на Холмщину. Моє переховування на горіщі будинку, у якому мешкав лікар Бандурка, стало небезпечним. Одного дня зв'язкова «Мала» повідомила, що під час однієї з облав «Марту» заарештували. Вона хотіла себе застрелити, але пістолет відмовив.

Наша зв'язкова повідомила, що контакти з Белзом перериваються і ми мусимо самі шукати вихід з цієї ситуації. Нам порадили перебраться до Львова, де у Ірини Галянт жив вуйко. В серпні 1945 р. ми опинилися у Львові. Тут ми мали дах над головою і принесені Іриною і Мирославою продукти харчування, бо я мала лише подаровані господарчим відділом УПА особисті речі. Ірина влаштувалася на роботу в аптеці та вступила на фармацевтичне відділення медичного інституту. Мирослава продовжила навчання в середній школі.

Я вступила на підготовчі курси до університету і влаштувалася старшим лаборантом на кафедру фізіології, деканом якої був Левицький. Там познайомилася з Оленою Степанів-Дашкевич.

Хочу зупинитись на подіях навколо батька Михайла Більчука і Брата Остапа. Протягом усього часу перебування у підпіллі я була переконана, що вони мали б знаходитися у Гороститі. З ними тоді жила Галина Самардак, яку в числі інших вдалося «викрасти» з ешелону, у якому везли людей на роботу до Німеччини. Пізніше довідалася, що вона восени 1944 р. покинула Гороститу і поїхала на Східну Україну. В листопаді того ж року НКВС арештує батька, якого через Володаву відвезли до Люблинського замку, а братові вдалося втекти і перебратися на Шлеськ (Шльонськ). В цей час у Гороститі від рук польської служби безпеки і місцевих псевдо-комуністів загинули свідомі українці, серед них сільський голова Іван Бунько, Петро Гаць і Василь Глена. В січні 1946 р. повітовою польською поліцією були заарештовані у Кривовербі – Шамрик і Риньковський, і того ж дня у Гороститі – Михайло Більчук. Його помилково прийняли за мого батька, який в той час знаходився в уральських таборах.

На Шлеську брат відшукав українського вченого і громадського діяча, інженера Фещенка-Чопівського. Брат знав його ще з міжвоєнного часу, бо після закінчення технічної школи у Бересті проходив практику під керівництвом цієї видатної людини. Брат знайшов підтримку і залишився тут працювати. У 1949 р. він здобув вищу економічну освіту, у 1955 р. отримав спеціальність інженера-механіка у Катовицькому університеті, а у 1972 р. закінчив факультет організації та економіки машинобудування Варшавської політехніки. До смерті у 1991 р. працював на Торунській фабриці хімічного машинобудування.

В Люблині близько двох тисяч людей заохали до товарних вагонів і повезли через Парчів, Луків, Седльці, Берест, Барановичі, Мінськ, Бологое до Борович. Протягом двох місяців батько пробув у таборі в селі Єгольськ, де розчищував сніг. З лютого по травень 1945 р. працював у шахті, а до вересня лежав у Боровицькій лікарні, де зустрівся з двоюрідним братом Іваном Більчуком, якого арештували в Гороститі і відправили на Урал. Після завершення курсу лікування батько працював на лісопівалі, потім до листопада 1947 р. – на «Уралмаші». Протягом цього часу батько і його брат працювали разом з інтернованими офіцерами АК. Це очевидно врятувало їм життя, бо в листопаді 1947 р. табір був ліквідований і полякам було дозволено повернутися на Батьківщину. Разом з групою поляків батько і брат повернулися на Підляшшя і зупинилися у Гороститі. Польська служба безпеки контролювала його приватне життя, наприкінці року два тижні утримувала на постерунку в Кривовербі.

В січні 1948 р. органи польського управління безпеки вирішили знищити в Гороститі могилу полеглим борцям за волю України. Вони підозрювали, що

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

там закопаний польський герб. Батька привели до могили, поставили на коліна і почали розкопки. Могила знищили, «Білого орла» не знайшли, але батька забрали до Коденця, де тримали протягом тижня. Тут відзначилися не тільки поляки, а й запродавці-українці, зокрема, син батькової сестри Павло К. Вони вперто допитувалися про місце знаходження мене і брата. Не довівши провини, батька відпустили на волю. В липні 1950 р. батька знов заарештовують, чотири місяці утримують у Володаві, а потім переводять до тюрми в Люблинському замку. В червні 1951 р. його звільняють, він повертається до Горостити і поселяється в хаті свого батька Петра Більчука. Дід Петро залишився твердою людиною. Коли польські солдати силоміць викидали українців з рідних домівок, він виявив категоричний спротив і заявив: «Можете вбити, але зі своєї хати нікуди не піду». Його залишили на місці, хоч усю родину під час операції «Вісла» вивезли в Ольштинське воєводство. Це був 1947 р., а наступного року він помер.

Мій батько періодично жив у свого сина, який після одруження у 1961 р. поселився у Торуні або у родичів, які з депортації повернулися до Горостити. У 1977 р. я розпочала клопотання про переїзд тата в Україну. Ця тяганина тривала більше року, бо лише 15 листопада 1978 р. брат Остап привіз батька до мене. Зі мною він прожив ще шість років. Помер у 90-річному віці, похований у Золочеві Львівської області.

Повернувся до власного життя у Львові. Жилося дуже важко. Зарплати були мізерні, продукти харчування можна було придбати лише по картках. Через це була змушена залишити лаборантську посаду. Влаштувалася помічником касира Залізничного районного харчоторгу на половину ставки. Зранку відвідувала заняття в університеті, бо була зарахована на перший курс відділення слов'янської філології філологічного факультету, а після обіду працювала в касі. Тут отримувала більшу платню і мала змогу краще отоварювати картки. Проте, були дні, коли не було куска хліба, зате, як студентка, могла харчуватися в студентській їдальні закритого типу.

На початку 1946 р. в харчоторзі з'явився чоловік, послався на подругу Лесю Воробій і наказав повернутися до підпільної роботи. Після кількох зустрічей я дала згоду і мені було присвоєно псевдо «Ліда» та надано зв'язок. Вже з перших розмов зрозуміла, що маю вести пропагандистську роботу.

Тоді я не допускала, що мною цікавиться КДБ, але події показали, що я помилялася. Першою з нашої трійки зникла Ірина. Вона не повернулася додому після занять в інституті. По дорозі її забрали кадебісти, але через три дні повернулася вкрай залякана. Вона попередила мене, що їм відоме моє прізвище і псевдонім, тому мушу бути дуже обережною. Про своє становище попередила зв'язкову, після чого мені було змінено зв'язок. Влітку 1947 р. добре усвідомлювала, що за мною стежать. Просила забрати мене зі Львова, але на це не

було жодної реакції. Тепер, коли з того часу минуло 50 років, можу конкретніше оцінити події, але вже пізно щось змінити.

У той час відбулися події, які вплинули на мою подальшу долю. Неподалік Львова знаходиться село Семенівка. Там поселилося кілька родин з Горостити, які добровільно переїхали до УРСР. Це сім'ї Степана Улянюка, Лесюки, Мнюки, Кошелюки, Кердашуки, Савчуки. Степан Улянюк був відомим комуністом і любив цим похвалитися. Його було вбито, і лише через багато років я довідалася, що цю акцію деякі знайомі приписували мені. Можливо його вбивство вони пов'язували з тим, що я вихідними днями часто їздила у це село до своїх друзів Скрипців, робила людям фотокартки, чим підтримувала своє фінансове становище. Проте, до смерті Улянюка я жодного відношення не мала.

Іншою трагічною подією для мене стало вбивство батька моєї подруги Мирослави, родина якої переїхала з Белза до Великих Мостів. У 1947 р. вишло розпорядження про загальну паспортизацію сільського населення. Він, як фаховий фотограф, долучився до цієї справи. Служба безпеки ОУН кілька разів попереджала його, щоб він не займався цією справою. Проте, він боявся за свою доньку Мирославу і пішов на співпрацю з органами міліції. Під час четвертого виїзду на села з метою виготовлення фотокарток для паспортів його було вбито.

20 січня 1947 р. вийшла з дому, щоб піти на роботу. Був погожий зимовий ранок, але снігу ще не було. Не звернула особливої уваги на агента, який стояв на розі вулиці. Руки в кишенях плаща, капелюх насунутий на очі, що для мене вже було звичним явищем. Насторожив інший тип, який стояв у брамі харчоторгу, хоч передчуття біди ще не було. У дверях каси мене зустріла старша касирка Марійка і вручила чекову книжку та ще якісь фінансові документи. Я мала піти до банку і провести певні фінансові операції, бо на той час головний бухгалтер дав мені додатково півставки бухгалтера. Коли вийшла з кімнати, в коридорі до мене підійшло двоє мужчин в цивільному одязі, міцно взяли за руки, вивели на вулицю і запхали до машини. Я була настільки приголомшена, що не могла промовити й слова, хоч усвідомила своє становище.

Спочатку досить довго возили по місту. Цілком можливо, що зі страху так мені видалося. Нарешті зупинились у якомусь подвір'ї, мене витягли з машини, завели до порожньої кімнати з двома дверима. Запам'ятався стіл з письмовим приладдям, по обох боках стола та під стіною стояли крісла. Час від часу заходили чоловіки в цивільному одязі і вдавано не звертали на мене жодної уваги. На кріслі під стіною просиділа майже цілий день, бо коли до кімнати увійшов чоловік у військовій формі, то увімкнув світло, сів за стіл, вийняв якусь папку і вимовив: «Так, тепер будем знайоміться».

За час, коли сама сиділа в кімнаті, чуючи биття власного серця і пульсацію крові в скронях, склала план спілкування. Найбільше турбувало те, що в сейфі

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

залишилися відозви та листівки, а Марійка не знала куди я поділася. Якщо вона не встигла їх викинути, її також могли заарештувати. Проте, треба було заспокоїтися і зосередитися на майбутніх допитах. Внаслідок контролювання мене протягом цілого літа вони безумовно зібрали певну інформацію, проте її змісту я не знала. Офіцер оголосив, що буде слідчим у моїй справі, що я заарештована і знаходжусь в камері попереднього затримання (КПЗ). Хай будуть прокляті, ці камери!

На моє переконання, органи держбезпеки не могли придумати досконалішої катівні, чим ці камери. Сходи згори донизу були забризкані кров'ю. В будинку цілий час щось ревіло. Часто лунали людські крики, від яких леденіла кров і стискалося серце. Я також часом кричала, але власного крику не чула. А якою вишуканою мовою звертався до мене слідчий. Напевне в лексиконі людей жодної цивілізованої країни світу нема таких «вишуканих» висловів. У якій школі здобували «професію» ці звірі в людській подобі? Які матері народили таких катів?

На початку допиту виклала автобіографічні відомості. Після цього почав задавати питання про мою родину. Я повідомила, що мати померла, а батько очевидно живе на власному господарстві у Гороститі. У відповідь він підняв два конверти і сказав, що я його обдурюю, бо насправді батько знаходиться в таборі на Уралі і він такий же бандит, як і я. Моє серце стиснулося, бо причиною його арешту могла бути моя політична діяльність. Я попросила слідчого показати конверти, але він відмовився. Оце оперативність радянських органів держбезпеки. Як швидко вони попрацювали в трикутнику Польша – Урал – Україна і встановили місця нашого перебування. Таку оперативність і наполегливість проявляли б вони у захисті українського населення краю від польського підпілля.

Не довго роздумуючи лаконічно вимовив: «Ну, теперь рассказивай, как работала с бандеровцами» і попередив, щоб я не брехала, бо вони мають свідчення людей, зокрема, заарештованої Мирослави Боднар. Я цьому не хотіла вірити, але пізніше підтвердилося, що слідчий тоді казав правду. Більше того, Мирослава була звільнена з-під арешту і мала давати свідчення на суді, як мій обвинувач. Припускаю, що це була реакція на смерть батька.

Після першого знайомства розпочалися допити. Під час них застосовувалися усі відомі методи КДБ: били гумою по підощвах та ногами у живіт, пропускали електрострум. Кожного разу гудів мотор, чи якась інша пекельна машина. Здавалося, що цьому не буде кінця. Перед тим, як першого разу кидали до підземної камери, з шії зірвали хрестик, а з руки – золоту обручку. Ще забрали течку з чековою книжкою та інші фінансові документи. Мене звинувачували, що я крапа державні гроші, на які купувала речі для УПА. На мою вигоду прийшов головний бухгалтер райхарчоторгу, якому віддали документи.

На очній ставці він повідомив, що в касі усе в порядку, що я працювала чесно і, похитавши сивою головою, повідомив, що Марійка також заарештована.

Усе це було пізніше, а перед тим були відбитки чомусь усіх пальців на обох руках, фотографування у різних ракурсах і допити, допити, допити... Неодноразово непритомніла, а коли поверталася свідомість бачила над собою людину в білому халаті, яка дивилася на мене холодним поглядом, сповненим ненависті. Дарма, що це були жінки.

Камера, куди мене кидали «передихнути» між допитами, була жажлива. По стінах вода стікала на бетонну підлогу. З одного боку лежали дві збиті до купи дошки, які служили за ліжко. В кутку стояло відро. Їсти не давали, лише можна було попросити у наглядача напитися. Інколи це була вода, а інколи у пляшці була сеча. Наглядач в круглий отвір у дверях вставляв горловину пляшки з якої можна було кілька разів ковтнути рідини. Проте, коли це була сеча, наглядач реготав від задоволення. Я почувала себе цілком приниженою, але, на диво, духовно не скореною. Зовсім не героїнею, а морально не зламаною цими нелюдами.

Одного дня до камери привели жінку середнього віку. Я була здивована, бо місця на двох тут не було. Проте, усе швидко з'ясувалося. Вона почала розповідати, що в коридорі бачила світловолосу дівчину невеликого зросту з голубими очима. «І що тут можуть робити такі молоді дівчата?» – закінчила своє оповідання. Намагалась довідатися, за що мене посадили до цієї страшної камери, але я не хотіла відповідати. З її розмови зрозуміла, що вона бачила Мирославу. Однієї ночі мене забрали на допит, а ця жінка залишилася в камері. Коли вранці мене привели назад, вона сиділа на дошках і плакала. Цього дня наглядач подав їй ринку з їжею. Коли вона почала брати ложкою страву по камері рознісся різкий запах, від якого у мене запаморочилося в голові. Нестерпно захотілося їсти. Вона запропонувала мені частину їжі, але я відмовилася. Під час вишколу в Криниці нас готували до різних несподіванок, але від переслідувань КДБ не вбереглася сама і не зуміла вберегти багатьох своїх друзів. Цього ж дня жінку викликали на допит після чого вона до камери не повернулася. Пізніше довідалася, що Мирославу арештували того ж дня, що й мене, але після тижневого утримання її випустили.

Слідчий намагався приклеїти мені співучасть у вбивстві батька Мирослави, але я категорично це відкидала. Вагомим доказом став факт затримання машини з папером, а людина, яка її супроводжувала і з якою я мала діловий контакт – здалася. За час попереднього слідства мені було пред'явлено низку звинувачень у зраді батьківщини, хоч вони були не обґрунтованими. Уся ця «процедура» тривала шістнадцять днів, але забути їх не зможу до самої смерті.

Після шістнадцяти днів щоденних допитів мене, змучену фізично і морально, перевезли до тюрми, здається Замарстинівської, та помістили у напівтемній

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

камері. В кутку знаходився тюремний туалет – «параша». Ця посудина, хоч і була накрита дерев'яною кришкою, в камері постійно стояв сморід від сечі та калу. На підлозі лежали жіночі тіла – головами до стіни, а ногами до середини камери. Одна з них зробила мені місце біля себе. Добре, що мала теплого плаща, на якого лягала і яким накривалася. Сусідка попередила, щоб я була обережною в розмовах, бо в камері є «сексотка», яка все вивідує і доносить слідчим. Був Святий Вечір, проте в камері була мертва тиша. Все ж таки деякі жінки підняли голови і поцікавилися моїм походженням. Я лягла на підлогу, бо мусила виконати команду з-за дверей, але думки не давали заснути. В камері постійно горіло світло – своєрідний тиск на психіку в'язнів. Від цього втрачалася часова орієнтація. Тут два рази в день давали їсти, на допити викликали рідше. Все, що було потрібно слідчим, вони «вибили» з нас під час утримання в КПЗ, але тут доводилося ще більше остерігатися одна одної. На все життя запам'ятався скрегіт замків тюремних камер. Ці звуки кожного разу, немов лезо бритви, полосували серце. Цих почуттів словами не передати – вони знайомі лише в'язням.

Вранці 23 березня 1948 р., в день моєї патронки великомучениці Галини, відчинилася камера і наглядач викликала усіх «Б... з речами». Жодних речей у мене не було, тому надягнула берет на голову, накинула плащ на плечі і вийшла разом з кількома жінками-однокамерницями. Два конвоїри з автоматами повели нас до автомашини, яку в народі називали «Чорний ворон», у якій вже знаходилося кілька мужчин та жінок. З таким ескортом нас повезли на фарисейський суд. У великій кімнаті стояв стіл, покритий червоним полотном, а на стіні висів великий портрет Сталіна. За стіл сіло троє чоловіків у військовій формі – членів військового трибуналу прикордонних військ МВС по Львівському округу. Мені зачитали звинувачення у зраді батьківщини, приналежність до ОУН, членство в УПА. Статтею 54 – 1а – 11 передбачалося ув'язнення в таборі терміном на 25 років, 5 років заслання і 5 років позбавлення громадянських прав. Так «щедро» обдарував нас «батько» Сталін. Після завершення цієї трагікомедії нас машиною відвезли до тої ж Замарстинівської тюрми, лише помістили в корпус для засуджених. Помістили у малу камеру, вночі спали на підлозі, а через тісноту можна було повернутися на інший бік лише усім разом. Наглядачами були жінки. Одна з них виявилася відносно людяною: часто відчиняла двері камери, щоб випустити свіжого повітря, давала воду, щоб могли помитися та попрали речі.

В тюрмі знаходилися до пізньої осені. Потім нас перевезли на пересильний пункт, який знаходився на Полтв'янській вулиці, де перебувало кілька десятків тисяч людей. Я потрапила до кімнати, у якій знаходилося близько ста жінок. Серед них переважали українки, але були й росіянки, польки, латишки, естонки, німкені, австрійки, чешки та дві сестри-угорки.

Тут годували нас краще – очевидно готували безкоштовну робочу силу для далеких сибірських таборів. Було дозволено отримувати передачі, тому місцевим жінкам приносили мішки сухарів, цукор, сало. Хто не мав у Львові рідні, – до них належала й я, – той був змушений вдовольнятися тюремними харчами. Хоч друзів у Львові я мала чимало, проте, як довідалася пізніше, декого з них щодо мене викликали до КДБ, де вони заперечували стосунки зі мною. В ці страшні часи у місті проводилися обшуки, після чого багато людей опинилися в Сибіру. Тоді ні з ким не рахувалися: ні зі старими людьми та малими дітьми, ні з вченими та духовенством.

За час слідства мій організм дуже виснажився, бо одного дня під час молитви (молилася двічі на день, стоячи на колінах) я втратила свідомість. Коли розплющила очі то побачила, що лежу на подвір'ї, а біля мене сидить медсестра. Вона допомогла підвестись і відвела до тюремної лікарні. В кімнаті було кілька жінок, серед яких запам'яталася Надія Вишивана – донька відомого харківського професора. Привело мене сюди Боже проведіння, бо моє місце виявилось поруч з ігуменею жіночого Підмихайлівського монастиря, що на Станіславівщині (Івано-Франківщині – *Авт.*), Монікою Полянською. Обличчя цієї сивоволосої жінки поважного віку завжди було привітне та усмінене, очі випромінювали добро. Її постать вселяла душевний спокій.

Матуся Моніка була засуджена до 10 років, але на етап її не брали. Вона працювала у майстерні пересильної тюрми, де шила абажури для ламп. Перед етапом вона мене поблагословила і запричастила. Лише у 1990 р. я довідалася, що її таки відправили у Мордовські табори, де вона й померла.

Перед відправленням мене на етап вона розповіла про наступну подію. При дворі російського царя був лікар на прізвище Красовський чи Красинський – за походженням поляк. Коли більшовики знищували царську сім'ю, він разом з донькою царя Анастасією втік за кордон, де обоє переховувалися у багатьох країнах. Нарешті вони зупинилися в Польщі, яка стала незалежною державою. Тут вони звернулися до кардинала Хльонда і просили, щоб він помістив Анастасію у монастир. Кардинал погодився це зробити за умови, що вона перейде на католицьку віру. Та рішуче відмовилася, після чого Красовський привіз Анастасію до митрополита Шептицького. Митрополит приділив Анастасію до Підмихайлівського монастиря, ігуменею якого була Моніка Полянська.

Монастир жив своїм розміреним життям, доки на цих землях, здається у 1945 р., не з'явилися радянські військові. Одного дня до монастиря завітав генерал Ковпак і наказав зібрати монахинь. Відчуваючи лихо, матінка ігуменія наказала заховати Анастасію. Генерал, очевидно, володів інформацією про її перебування в монастирі. Він зауважив, що одна з монахинь відсутня, але при наступному його відвідуванні монахині мають усі бути присутніми. Через

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

якийсь час біля монастиря з'явилися військові і оточили його. Генерал Ковпак попросив зібрати монахинь, а солдатам дав наказ зробити обшук. Цього дня Анастасія та ігуменя Моніка були заарештовані. Ігуменя просила розповісти про це людям, але коли я це пізніше робила, мої знайомі відверто сміялися. На їх думку, це звучало неправдоподібно, адже вся царська родина була розстріляна у 1918 р. Інформацію про цей випадок ігуменя Моніка просила передати її братові – настоятелю чоловічого монастиря поблизу Нью-Йорка і доньці, яка була настоятелькою жіночого монастиря в Бельгії. На жаль, їх адреси, написані на моїй нижній сорочці, згоріли під час етапу. Цю розповідь могла б підтвердити Надія Вишивана, але її доля мені невідома.

Перед відправкою на етап нам видали одягу – брудну куфайку та закривавлені ватні штани. Гидко було це одягати, але надворі стояла пізня осінь 1948 р. Наказ «виході с вещами» означав, що потрібно прощатися з тими, хто ще залишався в камері. Надвечір нас вивели на подвір'я тюрми, посадили в автомобілі і повезли на залізничний вокзал. Тут нас зашттовхали у товарні вагони. А було нас дуже багато, ой як багато! Прощавай, Львово, прощавай, Рідна земле, прощавайте друзі!

В лівій частині вагона знаходилися нари, а з правого, вільного, боку – замість «параші» маленький отвір. У вагоні було нас більше 60 осіб, але кращі місця зайняли кримінальні елементи, т.зв. «битовички». Якщо в тюрмі політичних тримали окремо від кримінальних, то у вагони, очевидно свідомо, поміщали таке своєрідне «товариство». На вільній частині вагона часто відбувалися переклички.

Керівництво у вагоні відразу взяли у свої руки «битовички», особливо одна фізично міцна молодиця. Це сталося через те, що на початку етапу ми були розгублені та психологічно зламані, а для бандиток такі подорожі були звичним явищем. Проте, коли одного ранку з'ясувалося, що у декого з політичних арештантів пропали речі та продукти, довелося перейти до активних дій. Добре, що серед нас виявилися жінки – учасниця війни, хірург з Ленінграда Валентина Іванівна та учителька української мови Галина Мулько. Ми утрюх вирішили втихомирити кримінальних злочинниць.

Розмови на морально-етичні теми жодного результату не дали. Тоді Валентина Іванівна почала оповідати пригоди з фронтового життя, чим вона зацікавила цих жінок. З того дня стосунки між нами змінилися на краще. У постійних розмовах минула наша місячна подорож до Казахстану. Два-три рази на добу конвоїри проводили т.зв. «поверкі». Стукаючи у двері та вигукаючи «Вставай, стройся, повірка» нас піднімали з нар і шикували у вільному кутку вагона. Старший в присутності кількох солдатів зачитував список, називаючи кожного не за прізвиськами, а за номерами. Я мала номер 193777. Кожна повинна була назвати свій номер і відійти в бік нар. З нами поводитися як з худобою.

Недарма нас везли товарними вагонами. Ці процедури проводилися заради нашого морального приниження та ламання волі.

Після двох тижнів дороги наш поїзд на якійсь станції загнали у тупик. Коли опинилися надворі побачили, як нас багато. Люди пробували перегукуватися, але конвоїри рішуче обривали такі спроби. Тут нас вишикували в колону по п'ять осіб і повели у невідомому напрямку. Через якийсь час колона зупинилася перед широкими воротами табору, де нас прийняв місцевий конвой. Тут жінки відвели нас до лазні. Коли ми милися, нашу одягу дезинфікували. Після бані відвели до вагонів і ми продовжили свою страдницьку дорогу.

Через два тижні ми опинилися у Казахстані. Коли поїзд зупинився, нас повідомили, що ми знаходимося у Караганді. Нам наказали вийти, вишикували в колону і повели до місцевого табору, який знаходився на відстані п'яти кілометрів від станції. Тут нас передали місцевому конвою, який зробив перекличку за номерами. Після відвідування лазні нас повели до їдальні. Дали по 200 грамів води, у якій плавало щось на зразок картопляного лушпиння, і 300 грамів хліба. Мушу сказати, що такої смачної страви, як тоді, більше в житті не їла. Після цього нас поселили в бараку. Нарядчиця повідомила, що підніматися будемо о п'ятій годині ранку, а після сніданку маємо йти на штабелювання лісу.

Наступного дня розбудили о п'ятій годині ранку, видали по 600 грамів хліба, цукор, ложку і миску, у якій було трошки табірної баланди. Після сніданку нас розділили на бригади по 35–40 осіб, видали бушлати і валянки, адже надворі стояв тріскучий мороз. На об'єкті побачили чоловіків, які вивантажували з вагонів дерево, подавали нам, а ми його штабелювали. Робота, з перервою на обід, тривала до вечора. Під час обіду ми виймали рештки свого пайка, який споживали з кип'ятком.

В цьому таборі ми довго не затрималися. Одного дня нашу бригаду після розводу викликали «с речами», до нас приєднали ще кількох жінок з кримінальним минулим та політичних в'язнів. Серед останніх мені запам'яталася Єлизавета Іванівна. Цю російську емігрантку чомусь заарештували у Відні. Була також угорка Варвара Іванівна, акушерка за фахом.

Нас посадили у криті брезентом автомобілі, у яких везли цілий день. Коли вийшли з машин, ознак життя навкруги не було, лише глибокий сніг. Колоною підійшли до залізної брами і зрозуміли, що нас чекає інший табір. Надворі вже сіріло. Було видно, що за воротами снують якісь люди. Раптом на воротах повис якийсь «бушлат» (так називали в'язнів-чоловіків) і ми почули: «Братці, полундра, нам баб привезли». Після цього браму обліпили зеки. Вони були здатні розірвати браму на шматки, розмахували руками і щось вигукували. Ми дуже злякалися, але в цей час підійшов начальник режиму з солдатами і розігнали зеків. Нас повели до бічного бараку, обнесеного кількома рядами

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

колючого дроту, і поставили зовнішню охорону. В середині зони начальник режиму перевірив нас за номерами після чого сказав, що ми знаходимося в Саранському відділенні і будемо працювати на цегельні. Хоч це чоловічий табір, але він нас заспокоїв належною охороною. Насправді це виявилось байкою. Серед чоловіків було багато бандитів, які відбували тривалі терміни і довго не бачили жінок. Вже першого дня вони порвали огорожу, увірвалися до нашого бараку і серед білого дня влаштували справжню Содому і Гомору. Охорона їх боялася і розбіглася. Нас врятувала присутність жінок-урок. Бандити швидко знайшли з ними спільну мову, тому до бандерівок не чіплялись.

В бараку знайшли порожні двоповерхові нари, в кутку була залізна плита, а біля неї дрова. По один бік на барачних нарах розмістилися політичні, а по інший – кримінальні. Ми розуміли причини поселення до нас «битовичок», окремі з яких були інформаторками табірної адміністрації, в першу чергу «кума» – оперуповноваженого. Нам принесли баняк каші та посудину на воду. У ній топили сніг, бо води не було. Поївши та попивши гарячої води, лягли спати на тілогрійках і накрилися бушлатами. Наш бригадир Галина Мулько, Єлизавета Іванівна, Варвара Іванівна та я зайняли сусідні нари, з наміром допомагати один одному, а при необхідності – разом захищатися.

Ніч минула у тривожних роздумах про майбутнє життя на новому місці. Ранок видався таким, як усі табірні ранки. Розбудили о п'ятій годині, принесли кашу, хліб та цукор. Зі снігу зробили кип'яток, поснідали і вийшли на «розвід». Хоч поруч стояли бригади чоловіків, але жінок відрізнити було важко: вони, як і чоловіки, були одягнуті у бушлати, шапки-вушанки, ватні штани та валянки.

На цегельні, до якої довелося щоденно ходити три кілометри, нам визначили робочі місця: одних на розрізання сирої цегли, інших – на випалювання. Мене та ще двох найближчих моїх подруг поставили на очищення сушильних камер від шлаків. Хоч робота була пов'язана з курявою, зате там було тепло. Час від часу робимо т.зв. перекури, тим більше, що Єлизавета Іванівна палила. Пішли одноманітні трудові будні. Через те, що ми не виконували норму, нас посадили на «штрафний пайок» – 300 грамів хліба без гарячої страви.

Одного дня трапилася подія, яка закарбувалася в пам'яті. На роботі до нас підійшов чоловік з запаленою цигаркою, який справив гнітюче враження. Він назвався Сашею і як помічник прораба перевіряв роботу. Він з'ясував звідки ми, на який термін засуджені і додав, що сам має судимості на 15 і 25 років, а тюрма для нього – рідний дім. Він пригостив Єлизавету Іванівну гарною цигаркою і порадив частіше відпочивати.

Того дня увечері в бараку застали кількох гостей з чоловічої зони. Було дуже накурено, хтось грав на гітарі, деякі з них лежали на нарах, бо частина «битовичок» на роботу не виходила, а обслуговувала гостей. Це не омина-

ло й окремих політичних, бо багато чого робилося силою. Що тоді робилося в бараку – важко передати словами. На зауваження нашої бригадирки Галини чоловіки відповіли, що прийшли женихатися. Четверо нас сиділи затамувавши подих. Раптом відчинилися двері і з'явився наш знайомий Саша. Кожна з нас чекала, що він претендуватиме на котрусь з нас. Він спокійно пошукав нас очима, підійшов і попросив дозволу сісти. Трошки посидівши згадав, що його чекає прораб, також в'язень, і пішов до дверей. На виході зупинився і промовив: «Ребята, вен те четыре женщины мої, еслі хоть одін із вас їх оскорбить, ілі будет приставать, будет іметь дело со мной, а меня ви знаете». Ми були переконані, що це було провидіння Господнє і тої ночі спали спокійно.

Якось до нашого бараку зайшов прораб і попросив бригадира, щоб та підбрала жінку з хорошим почерком. Виявилось, що найкращий почерк у мене. Наступного дня черговий відвів мене до чоловічої зони, де знаходилися адміністративний будинок, бухгалтерія, кабінет прораба. Він дав мені роботу, повідомив, що мене тут нагодують, і порадив тримати двері зачиненими. Писати довелося багато. В середині дня кухар приніс обід: суп, кашу з м'ясом та чай. Через те, що була голодною, я швидко все з'їла, але за це поплатилася. Одночасно дійшла висновку, що і в таборах є люди, яким матеріально живеться добре. Зеки називали їх «придурками» і мені доведеться жити серед них. У прораба працювала лише три дні. Я його просила допомогти зменшити виробничі норми для працівників цегельні, а нам повернути гарячу їжу. Він у цьому нам допоміг і нам стало жити краще.

Одного дня мені на ногу впала залізна рейка, по яких возили вагонетки з цеглою. Коли наступного дня спробувала взутися, зробити цього не змогла через спухлу ногу. Бригадир радила звернутися у санчастину, інакше за невихід на роботу мене можуть посадити у «бур» (барак посиленого режиму). На цю пораду я не пристала, бо фельдшер Юхим, за походженням волиняк, звільняв від роботи лише тих, хто погоджувався «подарувати йому любов». На душі було так гірко і гидко, що в голові з'явилася думка про смерть, як розв'язку проблеми. Раптом двері бараку відчинилися і чоловік старшого віку запитав, чи є тут хворі. Він допоміг мені дійти до санчастини, де сиділо двоє людей у білих халатах.

Як виявилось це були працівники центральної табірної лікарні, які прибули сюди для огляду хворих, що довший час не виходили на роботу. Лікарями виявилися українець Мирон Онуфрійович Самець та німкеня Гертруда Вільгельмівна Фотеллер. Лікар довго розпитував мене про моє життя та Львів, а обстеживши, встановив діагноз «відкрита форма легеневого туберкульозу». Я підлягала негайній госпіталізації і мене переводили до міжтабірної лікарні, яка знаходилася далеко від нашого табору. Туди мене везли машиною в супроводі конвоїра, який разом з паперами передав мене наглядачеві шпиталь-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ної зони. Найперше повели до лазні, де довелося повністю роздягнутися, а санітар тупою бритвою поголив усі порослі волоссям місця. В лікарні не виявилось жіночих кімнат, бо в околицях Саранська були лише чоловічі табори. У чоловічому бараку звільнили невелику кімнату, лікар Самець призначив санітара, який мав мені допомагати і охороняти.

Після пережитого та травми зовсім втратила сили. Не могла піднятися з ліжка, не хотіла їсти, вживати ліки, тому санітар мене годував, поїв, вмивав, розчісував волосся на голові. Тут пролежала більше чотирьох місяців. Сюди з цегельні прибували інші жінки і розповідали, що жіночий табір за рахунок новоприбулих швидко розростався.

Велике піднесення принесло відвідання мене хлопцями з Великої України. Десь через три місяці мого перебування у лікарні в кімнату зайшов санітар і сказав, що повинен відвести мене до адміністративного будинку. Я дуже злякалася, бо на мене могли чекати непередбачувані повороти долі, а тут такими могли бути лише погані. Мене завели в одну з кімнат, де побачене мене надзвичайно вразило. Стіл був заставлений усілякими ласощами, а мене вітали лікарі Самець та Фотеллер. Я не могла стримати емоцій і розплакалася. Я не чекала на таке великодушне ставлення і подумки дякувала Богові та мамі, які з небес бачили мої страждання.

Ми багато говорили. Лікар повідомив про свої наміри залишити мене після видужання для праці у лікарні, а жити я мала б з Гертрудою Вільгельмівною. Після закінчення святкового для мене прийняття санітар прийшов за мною і відвів до палати. В палаті я вже не була одна, тому набрехала про співбесіду з оперуповноваженим. Навесні, майже здорову але ослаблену, мене написали з лікарні та поселили до лікарки.

Варто окремо описати лікарню, адже люди не мають належної інформації про ці табірні установи. Її начальником була фронтовичка, фельдшер Катерина Дмитрівна. Саме вона головним лікарем призначила Мирона Онуфрійовича Самця, а другим лікарем – Гертроду Вільгельмівну Фотеллер. Крім них було ще двоє лікарів, кілька осіб середнього медперсоналу. Персонал з числа в'язнів Самець підбирав під час візитів до таборів цього округу. Таким чином, зубним лікарем працював француз, «медбратами» – угорець, латиші, росіяни, естонці, а лаборантами були українець та литовець, який одночасно керував аптекою. Лікарня мала терапевтичне, хірургічне, урологічне, інфекційне та інші відділення. Завдяки незламній волі головного лікаря Самця та високій дисципліні лікарня мала хорошу репутацію.

У вільний час лікар читав нам лекції з медицини. На розтин тіла померлого в'язня він скликав усіх, почергово вручав скальпель і наказував різати. В такий спосіб ми вивчали анатомію людини, хвороби та їх симптоми. Душею лікарні була Катерина Дмитрівна (прізвище забулося), яку усі називали Катею,

без участі якої не відбувалася жодна подія. Вона була сувора, але дуже справедлива і надзвичайно високо цінувала головного лікаря. Завдяки протекції цих людей я була включена до персоналу лікарні, що було для мене справжнім щастям. Мене призначили медичною сестрою 4-го терапевтичного корпусу, де моїм учителем та наставником був фельдшер-фронтвик, також політв'язень, росіянин Віктор Миронович. Це була людина високої ерудиції, колишній студент медичного інституту, енергійний і вірний товариш. Він обслуговував чоловічу частину відділення, а я – жіночу.

Обслуговуючий персонал лікарні був великий та згуртований. Нас єднала неволя, а це часто відіграло більшу роль, чим кровні зв'язки. Часто збиралися разом, розповідали про рідні місця. Один з працівників бухгалтерії мав бандуру і гарно співав українських пісень. Погожими днями до нас долучалися хворі, тоді із зболілих сердець лилася рідна пісня, а з очей сльози. Разом з тим, ми були обережні та пам'ятали, що нас через своїх інформаторів пильнують «куми».

До лікарні привозили різних хворих, але найважчими були з елементарною дистрофією, яких називали «дистрофіками». Насправді це були обтягнуті сіро-зеленою шкірою кістяки. До всього іншого, їх проблемою була апатія. Вони не хотіли лікуватися та видужувати. Стан відчаю значною мірою вирішував їх долю. Начальству табору тоді не важко було викреслити зі списків якусь шести або семизначну цифру, за якою стояла людина. Проте, я завжди вірила, що за кожен таку жертву причетні до цього мусять понести розплату. За кожне заподіяне зло мусить настати момент розплати, і хай небо за ці злодіяння їх покарає!

Йшов 1949 рік. Було вже доволі тепло, коли з цегельні до лікарні прибули жінки, а серед них Варвара Іванівна, Єлизавета Іванівна і наш бригадир Галина. Варвара Іванівна почала працювати медсестрою, а Єлизавету Іванівну поклали до терапевтичного відділення. Галя через кілька днів поспішила повернутися, щоб не втратити посаду бригадира. З її розповідей дізналася, що до табору прибуло багато нових жінок, а частину чоловіків перевели до інших таборів. Невдовзі в лікарні створили пологове відділення, бо з'явилися вагітні «битовички». Там почала працювати Валентина Іванівна, а новонароджених малюків та їх мам ми доглядали разом.

Несподівано для нас лікаря Самця та ще кількох «медбратів» викликали на етап. Від нас відривали серце Центральної лікарні таборів Саранської області. Його проводжав увесь персонал та ходячі хворі. Ми просили начальника лікарні заступитися за головного лікаря, але вона лише розводила руками. Думаю, що й для неї це розпорядження вищого начальства виявилось повною несподіванкою. Через короткий час така ж доля чекала багатьох з нас. Мене переводили до іншого табору. Через кілька місяців закінчувався термін

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ув'язнення Гертруди Вільгельмівни, яка мала намір розшукати лікаря Самця у Тайшетському таборі, бо рахувала його своїм чоловіком. На жаль, про цих прекрасних людей я більше не чула.

Я тим часом опинилася у Петропавлівській пересильній тюрмі, де зустріла багато жінок з Москви, Ленінграда та околиць радянської імперії, переважно з Прибалтики. Коли зібралось багато жінок, нас повезли до Красноярської пересилки. Тут зустрілася з Галиною Мулько, чому обоє зраділи. Пересилка була переповнена, з усіх кінців прибували і у різні кінці відправлялися етапи, переважно по Єнісею. Годували тут краще, чим в таборі. Справа в тому, що перед відправкою на етап, кожний в'язень мав пройти медичне обстеження на встановлення придатності до певної роботи.

Нарешті покликали на комісію, яка встановила мою повну придатність до роботи. Усіх нас вантажними машинами відвезли у порт, де завантажили у трюм баржі. Більше двох тижнів в нестерпній тіснявині та смороді плили до порту Дудинка. Там нас зустріла справжня сибірська зима. Коли сформували окремі чоловічу та жіночу колони і вирушили у невідому дорогу, раптом пролунала команда лягати. Після команди піднятися нас перевірили, зачитуючи табірні номери, і повели далі. До нового місця призначення майже сто кілометрів їхали вузькоколійкою. Ним виявилася місцевість неподалік Норильська, де ми мали будувати аеродром.

Коли вийшли з вагонів, нас привели до зони, де були передані місцевій охороні. Разом з бригадиркою Галиною Мулько потрапили до одного барака. Нижні нари були зайняті – частково бандитками, а частково литовками, латишками та естонками. Місцева медсестра просила усіх прибулих медпрацівників зайти у санчастину, на співбесіду з її начальником. Кілька жінок пішли, але я затрималася. Коли вони повернулися, медична сестра повідомила, що начальник запрошує й мене. В одній з кімнат побачила чоловіка, який запросив сісти, розпитав мене про освіту та попередню роботу в лікарні. Він запросив прийти вранці наступного дня, щоб провести огляд хворих в час розводу. Я мала організувати невелике стаціонарне відділення, а моїми помічниками мали бути медсестра Ганна Гервіц і санітарка Шура. У бараку отримала новий одяг та взуття, а жити я мала у лікарняному відділенні.

Наступного ранку до санчастини з'явилось чимало жінок, особливо молодих. Вони з цікавістю дивилися на мене, я ставила їм градусники. Тих, у кого виявилася висока температура, почала обстежувати. В цей час до кабінету зайшов начальник і більшість пацієнток відправив на роботу. Він пояснив мені, що окремі заради звільнення від роботи під пахви кладуть гаряче вугілля, запихають голки у тіло, п'ють сечу, ріжуть судини, а довіряти можна жінкам з України та Прибалтики.

Особливо запам'яталася вродлива дівчина-азербайджанка, яка перед розводом забігала до кабінету начальника табору, повністю роздягалася і виконувала національний танець. Звичайно, що кожного разу її відправляли до «буру». Моїм службовим обов'язком було щоденне відвідування цього барачу, який справляв гнітюче враження. Моя «посада» давала право звільняти окремих з цієї категорії і я це інколи робила. За це я заслужила повагу серед бандиток, але викликала погрози з боку начальства, яке погрожувало посадити мене до цієї компанії разом з азербайджанкою. Це трапилося у 1953 р. під час загального страйку в Норильському таборі.

За цей час заснувала жіночий стаціонар на 15 ліжок, куди найчастіше влаштовувала жінок з України та Прибалтики, які найважче пристосовувалися до таких кліматичних умов. В умовах вічної мерзлоти, короткого літа і довгої зими їм було важко уникнути простудних захворювань, тому в історіях хвороб найчастіше значився діагноз з такими хворобами.

В період полярної зими морози сягали 60 градусів, а вітер до сорока метрів на секунду. Найбільшим містом в цих краях був Норильськ, в якому крім сотень тисяч в'язнів на вугільних, кобальтових та нікелевих рудниках працювали цивільні люди. Крім нашого 102-го табору тут знаходилися табори жінок-каторжанок та чоловіків.

Коли наступала полярна ніч, люди ще більше слабшали. У них боліли шлунки, печінка, хиталися зуби. Ми намагалися рятувати людей від неминучої смерті. Через збільшення хворих була створена окрема секція, де ослаблених жінок протягом місяця краще харчували. Протягом травня-серпня сонце не заходило. Тоді в таборі наступало пожвавлення, бо бригади працювали у дві зміни, кожна по 12 годин.

Коли у нашому таборі з'явився лікар-терапевт, який відбув покарання в одному з таборів Норильська та залишався на спецпоселенні, мене перевели до місцевої аптеки, адже я знала латинську мову. Невдовзі наш табір об'єднали з табором каторжанок, яких перевели у інші зони. Хворих і персонал перевели до лікарні в зоні каторжанок. Тут можна було більше і краще лікувати в'язнів, бо залишилися кваліфіковані медики. Зокрема, пам'ятаю каторжанку Сару Давидівну, засуджену на 15 років за роботу в час німецької окупації. Ще була лікарка Тетяна Авраменко, стоматолог Фріда Григорівна та медсестра Гаїлина, яка лікувала мене від циститу.

В кінці 1951 р. жіночий табір на 102 кілометрі був ліквідований, а в'язнів перевели до сьомої Норильського зони. Тут перебувало близько чотирьох тисяч жінок, серед них засуджені за політичні та релігійні переконання, злочинство та бандитизм. Були також жінки високих чинів комуністичного режиму з Москви та Ленінграда, робітниці та селянки, лікарі та середні медпрацівники, люди старшого віку, молодь та зовсім діти. В зоні були й артисти, які організували

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

драмгурток, хор та оркестр. Основна маса працювала на будівництві житла, залізничної колії, товарній базі. В цей час у Норильську було три великих жіночих і дванадцять чоловічих таборів, отже, робочої сили було достатньо.

В сьомій зоні я була зарахована до бригади 25-літників. Влітку ми будували колію між Норильськом і Дудинкою, а взимку очищали її від снігу. На початку 1952 р. мене перевели в бригаду Олени Мотузко, румунки за походженням, яка раніше відбувала покарання у спецтаборі для політичних в'язнів. Тут мені була зроблена операція, під час якої я мало не загинула. Операцію робив колишній кремлівський хірург Віктор Кузнецов, а наркоз ефіром робила санітарка. Вона не зафіксувала язика, тому відбулося порушення дихання. Добре, що асистент хірурга побачив моє посиніле обличчя і вчасно запобіг трагедії. Після виходу з лікарні потрапила до своєї бригади. Працювала на старому об'єкті, але сили не було. Вже самостійно не могла підняти шпалу або забити костиль.

Несподівано для нас 5 березня 1953 р. помер кат народів Сталін. Його великий портрет поставили в табірному клубі, а кожному з нас наказали пройти біля нього. Були такі, що при цьому щиро ридали. За дратами таборів виникають непередбачувані події – вибухають політичні страйки. В'язні вимагають відновлення справедливості та людського ставлення. До таборів прибувають представники влади. Після страйку, під час якого загинуло багато в'язнів, сьому зону було ліквідовано. Політичних перевели до шостого спецтабору, який отримав назву Ч/22. Невдовзі засудженим до 25 років термін зменшують до 10 років. Мені залишалося 10 років ув'язнення, 5 років висилки і 5 – позбавлення прав. Загальний режим послабився, хворих та малолітніх масово звільняють, робочі бригади розконвойовують, окремим в'язням дозволили вільний вихід до міста. В таборі з'явився продовольчий магазин, за працю почали виплачувати деякі гроші. Мене до бригади не зачислили, а послали до швейної майстерні, де я пришивала гудзики. Незабаром була направлена до табірної шпиталю на посаду медичної сестри.

У той час у Красноярську працювала постійна сесія крайового суду, яка на підставі урядового розпорядження від 14 липня 1954 р. розпочала масове звільнення засуджених, які відбули 2/3 терміну покарання. Я була звільнена 22 червня 1955 р. на спецпоселення у Норильську. Отримую посвідчення № 6-1-АА 0014655, прощаюся з друзями і виходжу за табірні ворота. Спершу виникло бажання повернутися назад, бо нікуди було піти. Житла не мала, виїхати в Україну не мала права, грошей на харчі не мала. Знала, що медсестра Ганна Гервіц вийшла заміж і залишилася жити в Норильську. Пішла за відомою мені адресою, де мене радо зустріли. Вона з чоловіком збиралися їхати у відпустку до Москви, тому дах над головою мені на кілька місяців був забезпечений. Протягом дев'яти місяців раз на тиждень ходила відмічатися. 11 квітня

1956 р. спецпоселення мені відмінили, 19 червня скасували позбавлення громадянських прав і я отримала паспорт. Перед отриманням паспорта мене викликали до міліції, де я мала підтвердити свою приналежність до однієї з держав – України чи Польщі. Вони мали заяву мого батька і відповідний документ про те, що я маю польське громадянство. Я підписала документ про те, що приймаю українське громадянство.

В період проживання у Ганни Гервіц мені матеріально допомагали Іван Пилипчук і його товариш Володя. В інфекційному відділенні місцевої лікарні працювала знайома по сьомій зоні медсестра Марія Городенко. Вона допомогла влаштуватися на посаду старшої медсестри дитячого інфекційного відділення, то ж матеріальне становище поліпшилося. Коли з відпустки повернулася Ганна Гервіц я перейшла жити до гуртожитку, де комендантом працювала одна з наших жінок.

В січні 1956 р. почала працювати асистентом аптеки Норильської міської лікарні. Аптечне управління виділило мені кімнату в новозбудованому будинку. Взимку 1959 року важко захворіла. Лікар-онколог поставив діагноз: бластома кишківника. Майже усе літо мене лікували в інфекційному відділенні, але стан залишався настільки важкий, що лікарі втратили надію. В цей критичний час на допомогу прийшли дві подруги, які працювали в лікарні. Ними були Ганна Боднарук і Ганна Буряк, і лише їм завдячую своїм одужанням.

Весною 1961 р. мала летіти до Томська, щоб здобути диплом фармацевта. Через незадовільний стан мого здоров'я зі мною полетіла Ганна Буряк, яка була біля мене півтора місяці. Після отримання диплома ми повернулися до Норильська, я поселила її у свою кімнату, а сама з Ганною Боднарук виїхала в Україну. Вона поїхала в село Звиняче Заліщицького району Тернопільської області. Там жила її мама, яка разом з її доньками Вірою та Мирославою раніше повернулася на батьківщину. Я подалася до Львова, звідки мене відправили до Сибіру, щоб там жити і працювати. Там зупинилася у колишнього вчителя та війта волості у Кривовербі, що на Підляшші, Михайла Шелевія. Запам'яталася зустріч з родиною професора Михайла Білика, який працював директором Холмської гімназії.

У Львівському обласному аптекоуправлінні приймали на роботу фармацевтів і позитивно ставилися до людей, які поверталися з таборів. Мене направили в село Бориня Турківського району. Попередня керуюча аптекою не хотіла звільняти місце, тому мені запропонували посаду асистента аптеки в селищі Поморяни Золочівського району, бо від керівництва цим закладом я категорично відмовилася. 25 листопада 1961 р. я прибула до Поморян. В аптеці відрекомендувалася її керівникові Зінаїді Ладанівській. Коли питання моєї праці було вирішене, я попросила, щоб вона допомогла з житлом. Вона відвела

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

мене до начальника комунгоспу Василя Васильовича Дмитрієнка, який несподівано заявив, що знає мене. Перебравши кілька варіантів нашої можливої зустрічі, зокрема, в Холмській гімназії, Львівському університеті, Залізничному харчоторзі Львова та Сибіру, він зізнався, що наше знайомство пов'язане з моїм арештом. Пригадалися побої під час слідства в тюрмі та інші арештантські жахи. Виникло бажання негайно залишити Поморяни, але обов'язок перед сім'єю Ганни Боднарук, яка стала мені рідною і над якою я маю опікуватися, переміг.

Я вгамувала свої пристрасті і попросила надати мені житло, бо маю родину. Дмитрієнко поставився позитивно до мого прохання і мені була виділена квартира з великою кімнатою та кухнею. В квартирі відчула нестерпну самотність, адже близькі мені люди були далеко. При допомозі сусіда зробила примітивну лежанку. Його дружина погодилася готувати сніданки та вечері. Через якийсь час перевезла речі зі Львова і житло стало більш облаштованим. Незабаром до мене переїхала Ганна Боднарук з двома дітьми та матір'ю і моя нова сім'я почала нове життя.

Нашвидкуруч освоївши житло, приступила до виконання функцій асистента. Готувала ліки для мешканців та хірургічного відділення лікарні, яким керувала Олександра Дремлюга. Незвичним виявився відпуск ліків для населення, адже в цьому я не мала досвіду. Працюючи в аптеках закритого типу, мене не обходили ціни на них. Тут, щоб визначити ціну ліків, щоразу доводилося заглядати у прейскуранти.

На початку моєї діяльності сталося кілька прикрих випадків, які затьмарили моє перебування на волі. Під час інвентаризації матеріалів та медикаментів, яку проводила завідувача Ладанівська та бухгалтер, щира комуністка Надія Іванова, виявилася велика недостача. Я була шокована, бо в цей час термін моєї роботи обмежувався кількома тижнями і приписати мені халатність вони не насмілилися. Після повторного підрахунку бухгалтером, яка щоденно приходила на роботу лише в кінці дня, були знайдені помилки у підрахунках і все стало на свої місця. Другий випадок трапився весною 1962 р., коли до завідуючої приїхала її мати. Одного ранку вона заявила, що з аптеки пропав спирт. Я не стерпіла образи, скинула халат і заявила, що їду в аптекоуправління з проханням про перевід мене до іншої аптеки. Така реакція ніби підмінила завідуючу і вона просила не робити цього. Пляшку спирту знайшла санітарка на горіщі за кроквою і непорозуміння було залагоджено.

У 1962 р. виникла потреба владнати питання прописки. Разом з паспортним селищної ради поїхала до паспортного столу районного відділу міліції. Чинивник у погонах, ним був якийсь Смирнов, здивувався, що я працюю без прописки. Коли переглянув мої документи, вирячив на мене свої булькаті очі і

сказав: «Ви что, думаете я вас пропущу? Нет, уберитеся туда, откуда приехали». Мене охопило зло і, підійшовши ближче до столу, вимовила: «То ви забирайтесь. Я приїхала на свою батьківщину, а чому ви сюди приїхали не могу збагнути. Навіть розмовляти по-людяному не вмієте». Від такого зухвальства він посунув на мене, показав долоню своєї руки і вимовив: «Скоріше на мої долоні виросте волосся, чим я вас пропишу!»

Справедливою є приказка, що одна біда світом не ходить. Прописки я не отримала. Мене було звільнено з аптеки і сім'я залишилася без засобів до існування. Невдовзі представник Золочівського райкому партії Глухенький повідомив, щоб я протягом 24 годин покинула Поморяни. Увечері того ж дня в квартирі з'явився дільничний міліціонер Микола Цивов, який не виганяв нас з помешкання, але намагався уточнити час звільнення квартири. Почувши у відповідь категоричну відмову, він вийшов. Наступного дня дільничний навідався знов. Ми з Ганною його заспокоїли, після чого швидко зібрали найнеобхідніші речі, зачинили помешкання і разом з її чотирирічною донькою Мирославою пішли шукати правди.

Відвідавши друзів та знайомих у Станіславові, Стрию, Дрогобичі, Трускавці, Самборі, Долині, Рівному, Клевані, Болехові повернулися до Поморян. Ганна з дитиною залишилися в селі, а я вирішила з'ясувати права людей, які поверталися з ГУЛАГів. У Львові зі знайомою зайшли до її знайомого міліцейського начальника. Подивившись документи, він щиро сказав, що я маю усі права на житло і прописку, але місцеві органи КДБ намагаються не приймати до своїх районів колишніх політ'язнів. Для них це додаткове навантаження, бо за кожним з них треба вести спостереження. Після цього зайшла до аптекоуправління і розповіла завідуючій Васильєвій про своє становище. Мене попросили зачекати і через кілька хвилин вона сказала, щоб я поверталася до Поморян, приступала до роботи, а питання прописки буде вирішене. Я подякувала і подумала, що й серед комуністів є справжні люди.

Влітку 1962 р. трапилася ще одна пригода. Інколи до аптеки заходив місцевий чех та вітався німецькою мовою. Я з задоволенням спілкувалася з ним, бо хотіла відновити свої знання німецької мови. Не передбачала, що буду запрошена до начальника районного управління КДБ Гречанова, який запитав причину вживання чужої мови на робочому місці. Таких викликів було кілька. Одного разу я попросила, щоб він мене більше не турбував, бо їздити з Поморян до Золочева не маю наміру. На це він відповів, що вони вміють привозити тих, хто відмовляється робити це добровільно. Так тривало до 1965 року.

У 1963 р. одна з медсестер лікарні виїжджала з Поморян, тому звільнялася двокімнатна квартира. Я звернулася за підтримкою до головного лікаря Олександри Дремлюги, яка була членом виконкому селищної ради. Цієї квартири нам не надали. Пізніше дізналася, що саме ця жінка на засіданні виконкому

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

заперечувала і казала, що буде злочином передавати квартиру колишнього партійного працівника бандерівцям. Проте, це не заважало їй часто заходити до нас, їсти бандерівський хліб та пити ворожий чай.

Того ж року львівський колега запропонував мені допомогу в отриманні дозволу на поїздку до Польщі, де залишилися батько і брат. Необхідні документи були подані до районного ВВіРУ і я незабаром отримала закордонний паспорт. Отримавши відпустку, вирушила в дорогу. У прикордонних Мостиськах до вагону зайшов прикордонник, взяв мої документи і наказав з речами йти за ним. Замість Польщі мене наступним поїздом відправили до Львова. Повернувшись до Поморян, написала гострого листа керівництву обласного КДБ, у якому не рахувалася зі словами. Мені було жаль батька і брата, які даремно чекали мене в Перемишлі, бо про мою поїздку були повідомлені телеграмою.

На моє здивування, лист мав наслідки. Весною 1964 р. мене викликали до обласного аптекоуправління. Незабаром там з'явився чоловік, який відвіз мене до обласного управління КДБ. Присутні в кімнаті двоє чоловіків розпитували мене про життя, заробіток та чоловіка. Тоді я не зрозуміла причини виклику, але незабаром мене викликав начальник районного паспортного столу Смирнов, вручив закордонний паспорт і повідомив, що я можу їхати до батька.

Весною 1965 р. завідувача Ладанівська привезла наказ про своє звільнення та призначення мене керівником аптеки. Прийнявши аптеку, я зайняла невелику кімнату поруч з аптекою. Коли звільнився будиночок в подвір'ї аптеки туди перейшла жити моя родина.

Восени того ж року до аптеки подзвонив начальник районного управління КДБ Гречанов і попросив приїхати. В його кабінеті застала інспектора по Поморянах Євстигнєєва, якого знала, але він жодного разу до аптеки не заходив. Через те, що я на роботі спілкуюся з багатьма людьми, мені було запропоновано бути інформатором КДБ. У відповідь я запропонувала, щоб вони прийняли мене до комуністичної партії. Гречанов сказав, що це неможливо, бо рекомендацію мають дати двоє комуністів. Я ж відповіла, що це може зробити він та Євстигнєєв і просила мене більше не відволікати від роботи. Моя поведінка на них справила враження, бо більше подібних «запрошень» не мала.

В кінці 1966 р. до Поморян повернулася Ладанівська і попросилася на роботу до аптеки. Я з радістю передала їй керівництво цією установою, а сама перейшла на роботу до Золочівської центральної аптеки, де обійняла посаду асистента. Щоденно доїжджати з Поморян було важко, тому звернулася до голови міськради Терентьєвої про виділення мені житла. Через те, що вільних квартир не було, Терентьєва порадила взяти ділянку землі під будівництво приватного будинку. За сприяння керівника аптеки Людмили Піхур отримала ділянку з фонду сусіднього колгоспу, землі якого межували з містом.

У збудований з великими бюрократичними перепонами і фінансовими труднощами (мати Ганни продала будинок на Тернопільщині, а виручені кошти пішли на придбання матеріалів) будинок був збудований і до нього переїхала уся наша родина.

Влітку 1981 р. мене запросив начальник районного управління КДБ Майний і запропонував виступити перед громадськістю Золочева і засудити націоналістичний рух. Коли я відмовилася, він запропонував написати статтю аналогічної спрямованості і подати її до районної газети. Коли я відкинула й цю пропозицію присутній при розмові інспектор сказав, що це вони зроблять самі.

Одного дня до аптеки зайшов журналіст місцевої газети «Ленінське слово» Тадей Чай і показав написаний ним матеріал про мене. Я взяла і перекреслила кожний листок, а журналіста спитала, чи він справді надрукує таке свинство. Не знаю з якої причини, але матеріал в газеті не з'явився. В ході змін в колективі редакції там з'явився новий журналіст Степан Сенюк. Під його іменем в газеті 17 листопада 1981 р. з'явилася стаття, у якій я засуджувала свої ідеали, хоч жодного разу ми не бачилися.

Ця стаття громадськістю району була сприйнята неоднозначно: одні засуджували мене, інші радили не звертати уваги, ще інші співчували. Підтримку надали найближчі друзі, які не припускали моєї співпраці з КДБ та комуністичними виданнями. Після проголошення незалежності України я сподівалася, що Сенюк (тоді вже головний редактор) спростує зведені на мене наклепи. Не дочекавшись цього, взяла газету із статтею і пішла до нього. Отримавши відповідь про те, що ми незнайомі, я вийняла газету і спитала на якій підставі ним була написана ця огидна брехня. У відповідь почула, що тоді був такий час. Мій лист із спростуванням наведених фактів в газеті не був надрукований. Справдилась погроза КДБ про те, що вони самі від мого імені надрукують матеріал, який дискредитує мене в очах суспільства.

В листопаді 1978 р. брат привіз до мене батька. Тоді йому було 84 років, він погано бачив і самостійно не міг далеко відлучатися від будинку. Час від часу приходили працівники силових органів і брали у батька підписку із зобов'язанням про те, що він не буде відлучатися із Золочева. 9 травня 1984 р. він помер, але за наказом начальника райвідділу міліції мені не дозволили телеграмою викликати брата на похорони батька. Слава Богу, що 1991 р. імперія зла, яка протягом 70 років у жахливий спосіб гнобила і знищила мільйони людей, перестала існувати.



■ **ВАСИЛІВ-БАЗЮК Любов,**

м. Торонто, Канада

Народилася 30 вересня 1929 р. в селі Видерть, нині Волинської області, в сім'ї протоієрея місцевої православної церкви Йосипа Василюва та Єлизавети Білецької. Початкову освіту здобувала в школах сіл Білогородка, нині Дубнівського району Рівненської області, та Боголюби, що поблизу Луцька. Восени 1940 р. сім'я переїхала на Холмщину, де жила в селах Циців і Жмудь Холмського повіту. У 1941 р. вступила до Холмської гімназії. У 1944 р. родина через Лемківщину та Словаччину перебралася до Баварії, де опинилася в американській зоні окупованої Німеччини. У 1948 р. в місті Новий Ульм закінчила Українську гімназію, після чого переїхала до Канади. Там закінчила торгівельне училище, у Торонтському університеті отримала ступінь бакалавра, а в університеті міста Лондон Онтаріо – ступінь магістра з бібліотечної справи та інформатики. Протягом 28 років працювала за фахом в установах міста Торонто. Разом з чоловіком, уродженцем Львова, випускником Торонтського політехнічного університету виховали двоє дітей. Її перу належить цілий ряд книг, виданих і розісланих в Україні. Остання з них – «Дорогами життя». Це своєрідний роман-спогад про долю її великої родини. Співпрацює з громадськими та церковними організаціями в Україні, займається творчою та видавничою діяльністю. Бере участь спостерігачем під час виборів в Україні. Рішенням вченої ради Волинського державного університету ім. Лесі Українки від 31 березня 2005 р. її обрано почесним професором цього вузу. Указом патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 1 вересня 2005 р. її нагороджено орденом св. Варвари. Мешкає в канадському місті Торонто.

Сім церковнослужителів з однієї родини з Тишівця на Холмщині

Містечко Тишівці відзначилося тим, що там жили споріднені п'ять родин, а саме: Кутасів-Василівих, Левчуків, Грисюків, Гутків і Трохимовичів.

Вони були споріднені в першому поколінні, а вже їхні сини, що народилися між 1859 і 1900 рр. увійшли в історію Православної церкви, як визначні церковні діячі.

Родина Кутасів-Василівих дала для монашого чину та для Волинської духовної семінарії архімандрита Серафима (в миру – Степан Кутас-Василів), який будучи вдівцем прийняв монаший постриг у Загаєцькому монастирі Волинської єпархії 16 грудня 1912 р., а потім від 1914 р. був перенесений до Кременецького Богоявленського Монастиря, де став викладачем гумілетики та практичного Богослужіння, а також духівником владики Олексія Громадського та семінаристів. Архімандрит Серафим служив у монастирській церкві кожного ранку. На службу Божу приходило багато парафіян і церква мала великий прихід від свічок, папахид та молитов – за здоров'я та упокій. Ці гроші архімандрит Серафим збирав на допомогу бідним семінаристам, а також потребуючим людям в місті Кременці та його околицях.

Архімандрит Серафим – це мій дідунь. Його наймолодший син Йосип (мій тато) від семи років виховувався при сестрах: у родині Марії в Тишівцях та у Павли – в Люблині. Від чотирнадцяти років за допомогою найстаршого брата Василя навчався у чоловічій гімназії в Житомирі, яку закінчив у червні 1917 р. Военну хуртовину перебув у Тишівцях на господарці сестри Марії, а після того вступив до Волинської духовної семінарії, жив у келії з батьком і готувався до висвячення, що відбулося в день св. Димитрія 1923 р.

Тато – отець Йосип був великим українським патріотом, відданим Православної церкві. З цього приводу йому дуже важко було працювати у Пінській єпархії з єпископом-москвофілом. Вимоги уряду про насильне спольщення, передусім польською мовою читати Святі Євангелії, виголошувати проповіді та вести навчання релігії о. Йосип відкидав. Це й призвело до того, що згідно з польським законодавством, він взагалі мусив залишити Полісся протягом 24 годин. В іншому випадку йому загрожувала небезпека жити на території Польщі, а тим більше на землях окупованих нею після зловісних Версальських договорів.

За те, що тато вів службу Божу українською мовою, то на Волині спочатку тільки заступав хворих священиків у Кореці, Вовничках, Золочівці, а потім його перевели з Білогородки до Боголюб, бо сусіди, священики-москофіли писали на нього доноси, що, мовляв, бунтує молодь, веде підривну роботу по селах. За свій патріотизм потрапив до польських списків українських націоналістів, членів ОУН. Більшовики, вступивши 1939 р. на західноукраїнські землі, забрали польські архіви небезпечних священиків, і тата почали викликати до НКВС, що змусило за допомогою хлопців з Боголюб, членів ОУН, перейти через річку Буг на Холмщину, яка була під німецькою окупацією.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Життя на німецькому боці, переслідування народу, забирання на примусові роботи до Німеччини, а потім польське паління українських сіл та вбивання невинного народу ночами, приносили страшні переживання та вимагали великої дипломатії, щоб сусідні польські колонії не спалили 20 українських сіл, що належали до татової парафії у селі Жмуді.

З наближенням радянського «визволення» довелося попроситися з рідним краєм. Через Лемківщину, Словаччину добиратися до Німеччини. Бомби, голод, табори – все це відбивалося на здоров'ї тата. Приїзд до Канади – фізична праця, бо парафій вільних не було, а конфлікт між митрополитом Полікарпом та митрополитом Іларіоном залишив багато священників без духовної пастирської опіки. Тато в Німеччині був адміністратором канцелярії синоду УАПЦ та працював безпосередньо з єпископом Платоном у його єпархії, але митрополит Іларіон змусив тата залишити посаду, бо, мовляв тато не мав «відпускної грамоти», а тому не міг працювати в централі УАПЦ – очолюваної митрополитом Полікарпом. Тато, будучи людиною дисциплінованою, залишився з митрополитом Іларіоном.

Митрополит Іларіон увійшов до Канадської Церкви спочатку тільки з отцем Григорієм Метьюком, а решта священників, які прибули з Холмщини, тоді були змушені шукати роботи деінде, не маючи можливості займатися працею несення слова Божого до мирян.

Життя тата на чужині не було легким. Він говорив, що як тільки Україна звільниться від москалів-комуністів, то повернеться в Україну. На жаль, так не сталося, бо здоров'я було підірване. Тато упокоївся на 64-му році життя, похований у місті Торонто в 1964 р.

Родина Левчуків – два брати моєї бабуні – Григорій та Іван закінчили Духовну семінарію в Холмі. Царський уряд насильно вивозив мешканців Холмщини під час Першої світової війни в т. зв. «біженство» і тому багато холмщаків залишилися у Східній Україні. Отець Григорій загинув трагічно. Спочатку ховав людей, помираючих на Полтавщині від голоду, а потім москалі-комуністи арештували його та домучили в Одеській в'язниці.

Життя отця Івана, який досягнув ступеня архіпротопресвітера при правлячому єпископі Іларіонові (Іван Огієнко) в Холмі, було повністю присвячене Православній церкві. Під час того, як Польща повалила 185 церков на Холмщині, мій дідуньо (брат бабуні по татові), віддано обслуговував всіх, де не було вже церков і парафій, писав скарги до польського уряду, просив митрополита Діонісія Варшавського обороняти церкви та народ, якого ночами гнали приймати римо-католицизм та ставати поляками. Після приходу німців, дідуньо на наказ митрополита Діонісія Варшавського став адміністратором Холмської церкви, вибрав професора Івана Огієнка на єпископа та допомагав українізувати Холмську цер-

кву. Після від'їзду Іларіона на еміграцію, о. Іван знову став адміністратором Холмської і Підляської церкви. Коли Москва вимагала, щоб приєднати церкву в Польщі до Московської патріархії, то митрополит Діонісій дав розпорядження о. Івану їхати і підписати відповідні документи. О. Іван так тим зажурився, не хотів їхати, відмовлявся, хоч іншому не було кому їхати, що напередодні від'їзду захворів. Наступив інфаркт, та так закінчилося життя великого церковного діяча, кришталевої вдачі, вірного сина Холмської Землі, Українця, Православного. Церква в Польщі не перейшла до Московського патріархату, а дідуньо не став зрадником.

Двоюрідний брат його тата, отець Михайло Трохимович, його одноліток 1900 р. н., закінчив також Волинську духовну семінарію і ніс слово Боже на парафіях Волині, а за німецьких часів на Холмщині. Під час польських знущань, він був першим православним священиком, якого замордувала польська партизанка – Армія крайова (АК) у селі Бусні, ранком у день Св. Трійці 1942 р. Залишилася паніматка з чотирма донечками, віком від 13 років до 4 місяців життя. Ховав отця митрополит Іларіон у Холмі, тато брав участь у похороні, а я з учнями Української гімназії теж була там присутня.

Митрополит Анатолій Одеський і Херсонський, у світському житті Андрій Грисюк, народився у Ковелі. Але його батьки також походили з містечка Тишівці. Він приходився двоюрідним братом моїй бабуні по татові. Закінчив Волинську духовну семінарію у Житомирі, академію в Києві, кандидатуру наук з богослов'я у Салоніках, в Греції. Москалі забрали його з професорської посади з Києва до Москви, а потім перевели до Казані. Був тричі засуджений на заслання, битий у Бутирській в'язниці у Москві, де йому поламали ребра та щоку. Другий раз відісланий у Туркменію, де відбув повну ізоляцію на протязі чотирьох років. Ганяний по Московщині. Вкінці у сані митрополита Одеського і Херсонського (також короткий час і Харківського) арештований та засланий до республіки Комі, де закінчилося його життя у великих муках, у січні 1937 р. Московська церква і Українська Московського патріархату канонізували його як св. Анатолія.

Святий Амвросій, у миру Василь Гутко, також двоюрідний брат моєї бабуні, народився в Тишівцях, закінчив Холмську духовну семінарію, академію в Петербурзі, кандидатуру в Салоніках, Греція. Маючи великі здібності, заснував православну церкву у Корей, на Алтаї, Донщині. В Україну йому дозволили приїхати як ректорові Волинської духовної семінарії у Житомирі, де після того висвятили в єпископи на Волинську єпархію. На Холмщину не пустили, хоч вірні Православної церкви Холмщини просили, щоб він очолив їх церкву, а Московська патріархія призначила для їх церкви москаля Євлогія. Єпископ Амвросій не міг погодитися з розпустою в московській церкві, по монастирях, з насильним переведенням татар на християн-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ство. Тому він став невідгідним для московської церкви і його заслали на покуту до монастиря в Свяжеськ, де він продовжував засновувати «Братство Тверезих», забороняв монахам варити «бражку», вести аморальне життя та виступав проти комуністичної пропаганди. Його двічі арештовувала комуністична влада. З особистого наказу Лейби Бернштейна (Троцького) був замордований 9 серпня 1918 р. на станції Тюлем. Московська церква його тепер канонізувала.

Написала про життя наших малознаних холмсько-волинських діячів на церковній ниві, які працювали для свого народу, але наші «добрі сусіди» – поляки та москалі – визначили для них інший шлях. Характерним є те, що вони були відданими захисниками Української Православної Церкви та Українського Народу. Вічна їм Пам'ять і Слава.

Урочиста Академія пам'яті Тараса Шевченка в Холмі

Залишилася назавжди в моїй пам'яті урочиста Академія на честь великого нашого генія, пророка – Тараса Шевченка, яка відбулася у Холмі в залі Духовної академії у березні 1943 р.

Українське життя Холмщини спонтанно відроджувалось, розбудовувалось церковне життя, після повалення напередодні Другої світової війни 185 церков та примусового застосування польської мови у навчанні. Батьки послали своїх дітей до Української класичної гімназії, тішились, що молодь вчиться в рідних школах та виховується під впливом великих патріотів. Тепер, з перспективи часу, холмщаки можуть пишатися тим, як вони відроджували свою мову, народню культуру, пісні, вишивки, релігійне життя та шкільництво по селах, містах.

У гімназії в Холмі – в кузні національного виховання – нас учнів нашими вчителями, які були зі всіх областей України, а також з-поза її меж. Всі знайшли тут захист від переслідувань совітськими енкаведистами та з боку їх влади, яка захопила Волинь, Галичину, Буковину. Гімназія начисляла спочатку до 900 учнів, пізніше німецька влада заборонила паралельні класи і дозволила тільки по одному класові даного року навчання, які були переповнені, в них налічувалось до 65 учнів у кожному. У той час німецька влада ввела обмеження на прийом дівчат до гімназії. Дозволялося офіційно мати не більше п'яти дівчат у класі, а в дійсності їх було по 15 і більше.

У гімназії був організований великий хор, що славився на цілу Холмщину, який згодом здобув першість на музичному конкурсі в Перемишлі, Ярославі, Холмі та двома торговельними гімназіями у Володаві та Губешеві.

Підготовка до Шевченківської академії велася з великим розмахом. Співанки-репетиції хору відбувалися щодня на 6-тій годині навчання. У хорі налічувалось до 150 учнів, які мали чудові голоси. Я хоч не мала аж такого чудового голосу, але співала альтом і дуже хотіла співати в хорі. Нашим диригентом був професор Сергій Білий, який закінчив Варшавську музичну консерваторію. Він емігрував з міста Кременця на Волині. Професор Білий був дуже вимогливим, під час співанок вимагав належного порядку. Найменший шум, неспокій закінчувався тим, що професор міг викинути найкращого соліста з співанки та послати його до директора доктора Теодозія Ставничого. Це було дуже небезпечно, бо на місце неслухняного учня чекало багато кандидатів.

Професор Білий мав велику музичну бібліотеку творів українських композиторів, так що на Академії співалися, на слова Шевченка, твори Лисенка, Стеценка, Барвінського, Кос-Анатольського, Леонтовича, а також інших авторів. На Академії був присутній митрополит Іларіон (Огієнко), архієпископ Холмський і Підляський, архіпротопресвітер отець Іван Левчук, отець Григорій Коробчук, голова Українського допомогового комітету, капітан Чорноморського флоту Шрамченко, доктор Драбатий – січовий стрілець, поет доктор Олесь Бабій та професор поет Павлусевич – обидва також січові стрільці, професор Андрій Макаренко – старшина УНР, Іван Лютий-Лютенко – старшина УНР та голова кооператив на Холмський повіт, суддя Павлюк та адвокат Соловій. Крім згаданих присутніх за прізвищами, були присутні визначні діячі нашого суспільства: духовенства, шкільництва, театру, організатори молоді, визначні громадяни Холма, батьки учнів усіх шкіл міста Холма і околиць.

Головними солістами були такі учні, як: Надія Луцюк-Гордійчук, Люся Павлюк-Онуфрійчук, Тамара Луцюк-Сторож, Неоніла Луцюк, Надія Хомик, Іван Куреша та інші, яких я вже не пригадую. Головний реферат виголосила моя сестра Катерина Василів-Сидоренко, яка славилася написанням дуже добрих рефератів, промов, і їй також припадало декламувати. Сестра мала артистичні здібності, які успадкувала від нашої мами, чудову дикцію, поправну літературну мову, відчуття до поезії, а також уміла дуже глибоко підійти до написання реферату чи доповіді. Митрополит Іларіон висловлював признання її працям, які вона виголошувала на шкільних імпрезах.

Слава про хор Української Холмської класичної гімназії лунала по всіх куточках Холщини і Підляшшя. Річні концерти Різдвяних колядок і щедрівок, на святкуваннях 22 січня – проголошення Самостійної Незалежної Української Держави 1918 р. – академії на честь Тараса Шевченка та весняний концерт, де з величезним успіхом хор виконував «Гей, гей підемо до діброви» – присутні не давали хорові зійти зі сцени. Успіх хору всі завдячували професору Сергієві Білому. Таких талантів у музичному світі було і є мало. Учні Холмської гімназії згадують його з великою любов'ю та пошаною. Він познайомив нас з найкращим

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

щими музичними п'єсами, композиціями, прищепив любов до нашої української музики, шанування наших композиторів. Крім класичної музики, професор Сергій мав велику бібліотеку творів народної музики, особливо колядок і шедрівок, які ми виконували з великою любов'ю на Різдвяних концертах. Не здобула б наша гімназія першого місця на конкурсі без величезної праці нашого вимогливого диригента, який чудово давав собі раду з великим хором – 150 осіб, віком від 12-ти до 19-ти років життя.

Згадуючи професора Сергія Білого подумала, скільки на еміграції було видатних науковців, поетів, прозаїків, композиторів, диригентів, співаків, які залишилися незаними для України, бо рятували своє життя тікаючи на Захід. Вони усе своє життя на Батьківщині, а потім і на еміграції присвятили Україні. Не працювали на двох чи трьох роботах, суботами та неділями, щоб заробити якнайбільше доларів, а так, щоб мати час на громадське життя, суспільні обов'язки, хоч мусили самі собі забезпечити житло та оплатити навчання своїх дітей по високих школах. Жертвували не тільки своїм часом, але невеликі свої заощадження на будову церков, українське шкільництво, пресу, видання поважних книг, на підтримку культурного національного життя, щоб виховати майбутні покоління Українцями.

Хочу висловити велику подяку Сергієві Білому, який прийняв мене до гімназійного хору, навчив мене теорії музики, читати всі хрестики і бемолі, побудову гам, та зацщепив любов до класичної та народної української музики, яка до сьогодні гріє мою душу та не дозволяє захоплюватися шаленим модернізмом сучасної музики. Дай Боже, щоб ім'я професора Сергія Білого не пропало, а збереглося для історичної музичної мам'яті.

На Холмщині та Підляшші не тільки в гімназіях, але також і по селах, містечках та містах влаштували академії 10 березня, присвячені Тарасові Шевченкові. Читалися твори поета, співався «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «Сонце заходить, гори чорніють» та «Рева та стогне». Виховувалися діти та молодь в любові до нашого національного Пророка. Отже, цей звичай віддавати шану ніколи не пропаде, а по всіх містах Канади, де живуть українці, влаштовують академії, читають реферати та вчать нові покоління любити Україну так, як любив наш найбільше шанований та улюблений Геній, Пророк – Тарас Шевченко. Україна – це Тарас Шевченко та всі, хто виховався на його творчості та любові до України.

Додаток:

На жаль, доля Сергія Білого закінчилася трагічно. У Холмі він одружився з киянкою, оперною співачкою, яка втікала перед приходом совітських військ

до Києва у 1943 р. Він з дружиною Тетяною виїхав на Захід. В яких таборах у Німеччині перебував, не знаю, але вкінці емігрував до США, до міста Міннеаполісу. Там живе також моя приятелька з Холмської гімназії, учениця професора Сергія з дуже гарним голосом, диригент – Галина Пасічник-Корсунь, волинянка з Рівного. Вона мені тепер розповіла, що Сергій Білий організував великий і славний хор «Дніпро» та був диригентом церковного хору при церкві св. Михаїла на протязі 20 років, а може довше.

Професор Білий був дуже вимогливий, забував, що це співають не учні гімназії, а добровольці, тільки любителі пісні, які мусять працювати, щоб заробити на життя. А його нервова система не витримувала, бо він вимагав точності виконання, присутності на всіх співанках, посвятити. Крім того, у його житті сталася також велика трагедія. Його дружину знайшли вбитою на вулиці. Після такого нервового потрясіння він ніколи не прийшов до здоров'я, дітей не було, дожив віку в лікарні для невиліковно хворих. Кілька років тому упокоївся. Знайомі шукали його музичну бібліотеку, але не могли знайти, ніхто не знав, кому він її передав. Це була величезна цінність, бо він мав опрацьовані всі партитури та ноги на народні пісні, щедрівки, колядки, церковну музику та збірку праць українських композиторів. Можливо, колись вони з'являться у продажу поміж рідкісних праць та повернуться в Україну.

Роль Холмської гімназії у відродженні українського національного життя на Холмщині і Підляшші

Український холмський люд з великими надіями зустрів початок Другої світової війни, сподіваючись, що зі зміною політичної системи, а саме, з поразкою Польщі та приходом нової, німецької влади, закінчиться польська тиранія та настане свобода віри, слова і національного життя. Польща протягом міжвоєнного періоду намагалася асимілювати українське населення Холмщини та Підляшшя. Вона думала, що знищивши Православну церкву, шкільництво, українські громадські установи, зуміє змінити мислення, духовні цінності, а також ставлення народу до рідної Церкви, мови та духовної культури, які міцно були поєднані зі звичаями та традиціями.

Польській владі здавалося, що мета буде осягнена. Але поразка у війні зруйнувала плани асиміляції українців. Розпочався процес спонтанного відродження українського народу Холмщини й Підляшшя. Воскресали парафії там, де були повалені церкви, відчинялися українські школи по селах і містах, допомогіві комітети та господарчі спілки – союзи. Холмський народ позбувався польського панування, відживав та тішився новою свободою.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Вістка, яка пролетіла по всіх селах, волостях, містечках та містах Холмської та Підляшської землі про те, що у Холмі відкривається українська класична гімназія, збудила та оживила увесь народ. Батьки готували своїх дітей до іспитів, шукали учителів, щоб підсилити знання української мови, щоб їх діти з усіх закутків Холмищини та Підляшшя виконали вимоги і стали гімназистами в древній столиці князя Данила.

Між такими дітьми було багато моїх приятелів, які з сіл Богородиця, Матче, Степанковичі, містечка Тишівці на Грубешівщині, а також з Кривоверби, Голі та інших сіл на Підляшші їхали возами разом, з батьками, складати іспити. Я також поспішала скласти іспит до другої гімназійної кляси, бо в селі Жмудь, де проживала я з батьками, було тільки чотири кляси, а за п'яту мене підготовляв учитель. Несказана радість була для мене, коли я прочитала у списках, що прийнята до другої кляси гімназії.

Холмська гімназія не була пересічною середньою школою. Це була «кузня» української духовності, розуміння національної приналежності, обов'язок кожного українця вивчати все про Україну, що було віками заборонене. Пощастило учням, що учительський склад був на дуже високому рівні. Це були старші люди, які позакінчували Київський, Львівський, Віденський, Празький, Краківський університети, які за Польщі були змушені навчати дітей у народних школах, бо поляки висилали їх в Центральну Польщу. Крім тих, що повернулися з Центральної Польщі, було багато емігрантів, які прибули з Волині, Галичини, Буковини, Закарпаття, втікаючих від совітів. Було багато емігрантів, які верталися з Чехії в надії, що повстане незалежна самостійна Україна, та вони зможуть попрацювати у своїй державі.

Їх патріотизм, любов до України підтримала з великим ентузіазмом холмська молодь, якої було так багато, що були потрібні кляси кожного року. Всі учні, спрагнені рідної викладової мови, гуртувалися по своїх зацікавленнях. Учителі, які викладали українську літературу та історію, передавали учням любов до писаного слова, історії та культури. Найбільше славився гімназійний хор, який здобув перше місце поміж українськими школами т. зв. Генерал-Губернаторства. Він розвивав любов до наших пісень: народних, козацьких, січових стрільців, старовинних і більш сучасних колядок та щедрівок, а також патріотичних.

Учні гімназії, йдучи парами до церкви в неділю, співали патріотичних пісень, які лунали своїми чудовими мелодіями по цілому Холмі.

Безперечно, що дуже швидко німецька влада почала обмежувати кількість учнів у гімназії. Зліквідували потрібні та подвійні кляси. Багато молоді перейшло до технічної гімназії та духовної семінарії, а гімназійні кляси начисляли по 60 – 65 учнів. Німецька влада офіційно дозволяла мати по п'ять дівчат у кожній клясі. Але наш директор Теодозій Ставничий цього положення не дотримувався. Пересічно дівчат була одна третя в кожній клясі.

У той час у Холмі відкривалися фахові курси, особливо була велика потреба на учителів, агрономів, вихователюк дитячих садочків, санітарок, бухгалтерів та книговодів. У Холмі налічувалось не менше чотирьох тисяч молоді, яка приїжджала на початок шкільного року 1-го вересня з усієї Холмщини, Підляшшя та завзято вчилася. За її участю створювалися світські та церковні хори, а також діяв театр, який ставив українські п'єси: «Наталка Полтавка», «Козак за Дунєм», «Назар Стодоля» та інші. Всі учні, ходили на театральні вистави. Але ми не могли відвідувати кінотеатру. Деякі фільми були заборонені, тому вчителі стояли біля нього, щоб учні молодших клас не оглядали тих фільмів. Більшість фільмів були польською мовою. Також було німецьке кіно, куди кожної неділі по обіді ми могли піти. Часто показували німецькі та чеські фільми, а перед показом були новини з війни.

При гімназії був організований «Курінь Молоді», в якому проводилася праця на взірць Пластових занять, поділених на дівочі та хлоп'ячі гуртки. А влітку відбувалися табори біля Холма у лісі Борку, поки німці не заборонили входити до лісу, бо там створили жахливий крематорій, з якого дими снувалися над містом.

Всі учні носили довідки зі знімкою, що ми учні української класичної гімназії. Але як німці робили облави, щоб забрати людей на роботу до Німеччини, то не рахувались з нашими довідками. Наш директор був змушений домагатися, щоб його учнів відпустили. То були дуже напружені часи, а особливо після Сталінграду, коли німці почали відступати. Вони забрали не тільки великий гімназійний будинок, а й приміщення по вулиці Люблинській, 17, під лікарні для поранених та поморожених військових.

Нам довелося вчитися у дві зміни в Технічній гімназії. Було дуже небезпечно ходити по місту. Хапали на вулицях на роботи, а батькам учнів було важко довозити харчі дітям, бо контроль при в'їзді до Холма був дуже суворим. За харчі німці могли заарештувати та забрати до концентраційного табору в Майданку. Тому у шкільному році 1943–44 зменшилася кількість учнів у школах.

Духовне виховання та знання приготувало нас – усіх учнів гімназії до розуміння подальших політичних змін та обставин. П'ять років навчання з учителями-патріотами, серед свідомої завзятої молоді, навчили нас не тільки дорожити своєю мовою, культурою, історією та літературою, а накреслили нам дорожку на наступне життя. З приходом совітського війська всі учні роз'їхалися по цілому світу. За домовленістю Сталіна з Польським комітетом національного визволення 9 вересня 1944 р. українців з Холмщини і Південного Підляшшя почали насильно депортувати в східні області України. Але учні Холмської гімназії не розгубилися, а там, куди їх доля закинула, зуміли далі вчитися, в інших політичних обставинах, але в своїх душах понесли запалений смолоскип патріотизму, любови до України та своєї знедоленої Холмської і Підляської землі.



Учні та вчителі Холмської гімназії

Зліва-праворуч: 1 ряд – Андрій Олесіюк, Юрій Пришляк, Володимир Анастазієвський, Віктор Пиличук і Володимир Левицький; 2 ряд – Любов Василів, викладачі Василь Вовк і Володимир Анастазієвський, Євгенія Павлюк; 3 ряд – Євгенія Качмарчук (4), Валентина Цехан (5 – виглядає), Галина Пасічник (6), Раїса Сидорчук (9 – найвища), Марія Мазур (11), Ія Сагайдаківська (12), Ліда Овад (13), Валігура (14), Ткачук (16 – над Овад); Рівний ряд над дівчатами – Михайло Демчук (2), Борис Козак (3 – над Демчуком), Петро Крамаренко (4), Дубицький (позаду них, у сорочці в білі смуги), Богдан Турченко (5), Глицький (6), Шум (над ним), Ростислав Стрілка (над Ією Сагайдаківською), над ним Масловський; Верхній ряд – Олексій Сагадаківський (2), Юрій Кужилевич (3), Володимир Холик (4), Петро Андрусак (5 – над Масловським).

Не усі прізвища пригадує авторка спогадів. Літо 1943 року.

Мене також доля кидала світами: Словаччина, Німеччина, а вкінці поселилася у Канаді. Холмська гімназія дала мені таку міцну підготовку, що закінчуючи гімназію в двох таборах для переміщених осіб – у Швайнфурті та Новому Ульмі в Німеччині, а потім студії в Торонті та кандидатуру наук з бібліотекарства в Лондоні, я основувала свої студії на тому міцному фундаменті, що винесла з Холмської гімназії.

Всі мої друзі з Холмської гімназії, котрі живуть у Канаді та Сполучених Штатах Америки, продовжували навчання та досягли наукові ступені. Друзі, яким судилося пережити Східний Союз, не втратили свого національного обличчя, залишилися українськими патріотами, хоч доля розкидала їх по різних колишніх союзних республіках, у чужому московськомовному середовищі, перед тим закінчивши високу університетську освіту та оборонивши кандидаттури наук, докторати у своїх ділянках.

Згадую Холмську гімназію, директора, доктора Теодозія Ставничого, заступника директора Євгена Малика, отця протоєрея Олега Мількова, учителів: Юрія Васиньчука, Семена Кузика, професора Мирона Кордубу, доктора Володимира Павлусевича, доктора Андрія Макаренка, поета Олеса Бабія, Теодора Царя, мистця Миколу Анастазієвського, Володимира Вовка, диригента Сергія Білого, пані Григорович, пані Процик, пана Форостенка – всіх, що дуже ретельно нас підготували до подальших студій, громадських обов'язків, з великим відданям та любов'ю до України. Їм, нашим відданим учителям, які створили не тільки програми та виклади з своїх предметів, а «кузню» духовного виховання, яке залишилося учням на все життя, наша глибока вдячність. Ми всі роз'їхалися через наших ворогів світами та ніколи не могли їм належно подякувати, що в таких тяжких воєнних умовах вони знаходили силу, снагу та любов з нами працювати. Тепер складаю в 70-ту річницю зачинення Холмської Української клясичної гімназії їм сердечну подяку від нас усіх учнів.



■ ВИСЛОЦЬКИЙ Володимир

м. Луцьк

Народився 30 листопада 1932 р. у Волаєвичих Грубешівського повіту. У 1944 р. закінчив Монятицьку початкову школу. Внаслідок депортації до УРСР у 1945 р. опинився в с. Ужова Рожищенського району Волинської обл. Навчання продовжив у Копачівській семирічній та Рожищенській середній школах. Після закінчення Львівського політехнічного інституту в 1972 р. працював у

структурах Волинського сільбуду, в обласному управлінні Волинсьпецсільмонтаж обіймав посади начальника дільниці та головного інженера.

Холмщаки – суцї на Волині

На все життя в моїй пам'яті закарбувалося, як в червні 1938 р. в с. Чортовичі Грубешівського повіту руйнували церкву. Як перед тим польські поліцаї стояли в церкві протягом служб у картузах, чим демонстрували зневагу польської влади до духовних цінностей громадян Польщі українського походження. Православне населення шукало справедливого захисту у влади, але нічого не добилося. Напередодні трагічного дня знищення церкви селяни організували схід. На ньому лунали різні пропозиції, але зійшлися на одному: завтра виходити на майдан і гуртом боронити церкву, яка у Чортовичах була збудована лише 20 років тому і по причині дотримання техніки безпеки не могла бути розібрана.

Вранці, тільки зійшло сонце, ми з мамою пішли у Чортовичі. Вийшовши на дорогу, побачили церковні куполи, які виблискували на ранішньому сонці. Ніхто не міг припустити, що через кілька годин їх не стане. Люди йшли з твердим переконанням – не допустити знищення їх святини. Ближче до обіду до села прибули представники гмінної влади, поліцаї, пожежники та робітники з сокирами – і за п'ять годин їх завзятої роботи церкви не стало. При цьому людей ніхто не слухав. Лише після того падаюча з даху сокира відтяла пожежнику вухо, керівники цього шабашу дозволили людям винести з церкви іконостас, ікони і хоругви. Віруючі поклали врятоване на воза і без коней допхали до сусіднього села Монятичі, де майно помістили у місцевій церкві.

На політичні події у Європі найбільший вплив мали дві держави: Німеччина, де в 30-их роках до влади прийшли націонал-соціалісти і Радянський Союз з керуючою комуністичною партією. Обидві держави намагалися демонструвати перед світом свою миролюбність і толерантність, але в дійсності активно поширювали ідеологію пануючих політичних партій на континенті і для цього не гребували військовою силою.

Окупація Польщі була необхідна Німеччині для створення трампліну для нападу на Радянський Союз. Після встановлення кордону між СРСР та Німеччиною на Бузі німці докладали великих зусиль для встановлення власного порядку в Генеральній губернії, що не могло не позначитися і на житті українців Холмщини.

Напередодні війни на Холмщині не було жодної української культурно-освітньої та господарської організації. На початку 30-их років були ліквідовані культурно-освітні, а в середині 30-их років і кооперативні організації. Вже у 1939 р. на Холмщині з'явилося багато біженців з Волині та Галичини. Це були переважно інтелігенти, які допомогли холмщанам відроджувати національне життя. Майже у кожному селі з'явилася українська школа, хай лише початкова. Проте в житті місцевих українців, які силою були відлучені від україн-

ського літературного слова, такі школи відіграли неоціненну роль. Без них загальноосвітній та національно-культурний розвиток, особливо сільських дітей, був би неможливий.

Холмщани приступили до відновлення заборонених поляками у міжвоєнний час кооперативних і культурних організацій, відбудови церков і заснування нових парафій. Національна свідомість українців почала зростати, вони стали відчувати себе спільнотою. Одного дня брат Олексій, учень Холмської української гімназії повідомив, що на традиційне на Холмщині свято Пречистої Богородиці буде дозволене відвідування відновленого пантеону у підземеллі соборної церкви Різдва Пресвятої Богородиці, де знаходилися впорядковані саркофаги короля Данила, інших холмських і волинських князів, вищого духовенства заснованої князем Данилом Холмської православної єпархії. Тогочасна преса, учителі та духовенство проводили відповідну роз'яснювальну роботу про історичну роль Данила Романовича у боротьбі за цілісність Української держави.

Я зрадів з повідомлення батьків про те, що уся сім'я поїде до Холма. Я давно мріяв побачити собор на Даниловій горі, про який було багато розмов у селі, та поховання наших славетних державних мужів, пам'ять про яких не могли стерти з пам'яті українців польські та російські власті. Ніколи не забуду той сонячний день. Дзвони соборної церкви лунали на всю округу. Мені вперше пощастило побачити таку кількість вірних православної церкви. Люди йшли пішки, їхали возами з усіх кінців Холмщини і Підляшшя. Коли спустилися у підземелля і наблизилися до кам'яних трун, які стояли біля широкої кам'яної колони, мама промовила: «Оце, синку, прах наших славетних предків» і підняла мене. Я міг усе побачити зверху і торкнутися саркофагу короля Данила. Таке не забувається ніколи, бо воно є серцевиною нашої душі.

Приголомшені результатом війни поляки спочатку сиділи тихо, але поступово почали піднімати голови. Частина з них стала приятелювати з німцями, масово йшли на роботу в окупаційні установи, а щоб довести свою відданість німцям, робили вигадані доноси на українців. До кінця 1942 р. волосні відділи кримінальної поліції були обсажені виключно поляками, а керував ними фольксдойч (присланий сюди німець польського походження). Бюро праці знаходилося в польських руках і робило усе можливе, щоб забезпечити поляків від вивезення на примусові роботи до Німеччини. Для виконання плану поставок робочої сили бюро в першу чергу намагалося відправляти до Німеччини українську молодь.

Загони польської підпільної Армії крайової, особливо т.зв. батальйонів хлопських, нищили українські села. Першими 26 травня 1943 р. згоріли українські села Стрільці, Тугані та Моложів. Це був початок розгулу польського шовінізму. Польські бандити вночі обступали села, обстрілювали їх запальними

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

кулями і тих, хто не встиг сховатися і вибігав з палаючих будинків, безжально вбивали. На початку 1944 р. бандити почали поводитися зухваліше і нападали на українські села серед білого дня. Так, 9 березня 1944 р. бандити о 4-ій годині дня оточили село М'ягке, спалили більшість господарств і замордували 54 особи українського походження.

Про жахливу трагедію села Сагриня, яка сталася вночі того ж дня, розповіла мені його мешканка Ніна Шокало. Для оборони села був створений відділ української самооборони, тому заради власної безпеки тут переховувалися мешканці сусідніх сіл. Тої ночі вона разом з батьками перебували у власному будинку. Брати Іван та Володимир знаходилися на чергуванні заgonу самооборони. О другій ночі запалювальна куля розбила скло і влетіла до кімнати. Люди збагнули, що це напад польської банди, вибігли на подвір'я і побачили палаюче село, в тому числі й власну хату. Вони сховалися до льоху, де зберігалися овочі. Звідти було чути постріли і крики людей. Раптом вона почувала, як відкрилися двері льоху, і один з бандитів повідомив іншим, що тут знаходяться люди. Першим пострілом був убитий батько, а другим – мати. Одна з наступних куль влучила дівчині в груди. Втрачаючи свідомість, надіялася лише на Бога, бо людей поблизу не було.

Село догорало. На світанку до нашого обійстя прибігли брати, але будівель вже не було. Льох з відкритими дверима знаходився посеред двору, тому брати зазирнули до середини. Відчувши наближення людей, дівчина застогнала. Брати витягнули важко поранену сестру з льоху, нашвидкуруч перев'язали і відвезли до грубешівського шпиталю. Після трьох днів боротьби лікарів за її життя до постраждалої повернулася свідомість. Виявилось, що куля застрягла у серці. Операція була необхідна, але лікарі не гарантували позитивних наслідків. Після двох місяців Ніна Шокало залишила лікарню з кулею в серці.

У найтрагічніші для Холмщини 1942–1945 рр. найбільших руйнувань зазнали українські села Грубешівського повіту, 52 з яких були знищені в другій половині 1943- першій половині 1944 рр. Холмщина горіла. Східний фронт поступово наближався до Бугу, але ще до звільнення Холмщини від німців доля українців краю була вирішена – усі вони мали покинути свою батьківщину, бо найвпертіших чекало насильне вигнання. Переселені в УРСР холмщани і підляшани осідали переважно у Волинській, Львівській, Рівненській, Івано-Франківській і Тернопільській областях. Кожен залишив на батьківщині часточку свого серця, бо в рідній землі зостався прах далеких та близьких родичів, друзів і просто односельців.

Ще сьогодні мене обіймає жах, коли згадую перші місяці 1945 р. У Монятичах польська банда забрала з хати і замордувала Левчука, внаслідок чого його дружина Віра разом з семирічним сином залишилися наодинці з проблемою

переїзду до України. У Чортовичах серед білого дня в рідній хаті застрелили Ігнаця, а до хати сусіда кинули гранату.

Наша сім'я також мало не загнула. Однієї ночі бандити оточили хату, але собаки затримали їх на кілька хвилин. За цей час мені з мамою вдалося сховатися, але бандити вибили усі вікна з рамами. Коли тато повернувся з Володимира-Волинського, куди на станцію перевозив наше майно, велів мені збиратися. Не отримавши від переселенської комісії відповідних документів, на чому наполягала мама, ми з татом негайно покинули село. Перед тим він поклав на воза кілька мішків із зерном, сіно і велику бочку. Коли ми під'їжджали до Бугу, тато велів мені, дванадцятирічному хлопцеві, залізти до бочки, яку він накрив кожухом і сіном. Так «безбілетний» пасажир був переправлений через польсько-радянський кордон.

На мосту через ріку панувала небачена метушня. Не витримавши навантаження, одна його сторона завалилася, внаслідок чого два вози разом з кіньми, серед них і маминого брата Степана Покальчука, впали у ріку. Добре, що люди не постраждали, бо йшли поруч з возами.

Через кілька днів, вже на волинській землі, нас наздогнала мама, яка привела з собою наших корів. Тато зі своїм братом Михайлом поїхали шукати місце для поселення. Вже бралось на весну, коли ми переїхали до села Ужова Рожищенського району Волинської області. До війни тут жили лише три українські сім'ї, а решта – польські та німецькі. Нам надали порожню хатину, а місцеві українці з розумінням поставилися до нашої нещасливої долі.

Протягом усього життя на Волині мене не залишала думка про місце знаходження Холмської чудотворної ікони Богоматері. З цим запитанням часто звертався до брата Олексія, який закінчив Луцьку духовну семінарію, а потім – духовну академію. Він бачив і поклонявся цій іконі ще в Холмі, коли навчався у гімназії і кожної неділі відвідував богослужіння у соборній церкві. На це він відповідав: ікона перебуває у надійних руках. Лише у 1991 р. почув від людей, що ікона збереглася і незабаром її побачать волинські холмщани. Виявилось, що в Україну вона потрапила завдяки архіпресвітеру Івану Левчуку, протоієреям Гавриїлу Коробчуку і Володимиру Мархеви.

Заради збереження етнічних та культурних традицій Холмського краю суцільна на Волині холмщани об'єдналися в суспільно-культурне товариство, яке має власний хор, веде велику дослідницько-видавничу роботу, в Луцьку заклали меморіал пам'яті по знищених українських селах на Холмщині. Обласне товариство «Холмщина» 5 червня 2004 р. організувало чергову поїздку своїх членів на Холмщину, під час якої відбулося вшанування пам'яті по загиблих українцях. В Ласкові, біля спорудженого на кошти уродженки цього села, а нині громадянки Канади Лідії Власюк пам'ятника, православні священники Грубешова відправили поминальну службу. Наступного дня в Холмському

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

кафедраальному соборі св. Івана Богослова відбулася панахида по замордованих у 1943–1944 роках священниках і світських особах краю.



■ ВИШНЕВСЬКА (Левчук) Галина

м. Київ

Народилася 12 березня 1930 року в м.Тишівці Томашівського повіту в родині українських інтелігентів – Петра і Антоніни Левчуків. Мати закінчила учительську, а батько духовну семінарію. Проте за фахом у міжвоєнній Польщі отримати працю було неможливо. Галина виховувалася на прикладі життя своїх батьків. Особливий вплив мала на неї

мама, яка знала безліч прислів'їв, приказок, приповідок і завжди пересипала ними свою мову. Від неї вона згодом записала багато тих мовних скарбів, які передають мудрість і дух холмців, їхню культуру, особливості мислення, світосприйняття і оцінки навколишнього світу. Не випадково, очевидно, стала філологом. Отримавши педагогічну освіту, п'ять років учительювала, стала відмінником освіти УРСР. Далі була аспірантура при Київському педагогічному інституті ім. Горького (тепер Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова.), після закінчення якої захистила кандидатську дисертацію, стала доцентом.

Працювала на кафедрі російської мови викладачем, 16 років була ученим секретарем Спецради з захисту кандидатських дисертацій з української мови. Займалась науковою роботою в галузі історії української і російської мови, стилістики, ономастики, мови художнього тексту. Опублікувала понад сто наукових робіт. Перебуваючи на пенсії, продовжує займатись науковою роботою.

Виступила одним з організаторів товариства холмців у Києві. Довго збирала і відпрацьовувала матеріал для двох книжок про Холмщину, видання яких оплатила її донька Любов Вишневіська. Її силами і коштом вони розповсюджувалися по всіх бібліотеках в Україні і за кордон, де є українські центри.

У праці для Холмщини Галину Петрівну підтримують діти і чоловік, коріння якого – на Підляшші: його мама Катерина Романюк походила з села Вишневець Володавського повіту. Гарячим патріотом Холмщини був її єдиний брат Петро Левчук, який теж доклався до збирання спогадів і укладання словника говірок містечка Тишівці, керував товариством «Холмщина» у Костополі на Рівненщині.

Подала авторам проекту цілий ряд цікавих дописів, частина з яких опублікована у попередньому томі. На жаль, не всі можемо надрукувати через обсяг видання.

На пошану моїм батькам

Мої батьки – Петро і Антоніна Левчуки – корінні, з діда-прадіда, холмщани. Обоє народилися в містечку Тишівці, розташованому майже поряд з древнім містом Червенем, центром Червенської Землі, яка згодом, після побудови Данилом Галицьким міста Холма, стала називатися Холмською.

Мамині батьки були досить заможними селянами і віддали свою дочку на навчання в Турковицьку учительську гімназію, яку для дівчат відкрила російська княжна (з 1815 р. Холмщина входила до складу Росії). Коли почалась Перша світова війна і українське населення з Холмщини евакуювали в глибину Росії, Турковицьку гімназію переведено до Москви. Отже, мама закінчувала навчання у Москві. А оскільки батьків вивезли аж в Оренбурзьку губернію, їй довелось їхати туди. Там вона учителювала до 1921 р., до того часу, коли батьки вирішили повертатись додому.

З Оренбуржжя вона привезла з собою класні журнали і дуже берегла їх. Іноді діставала, згадувала своїх учнів і тужила за тим життям.

Часто розповідала, як з батьками повертались з Оренбурзької губернії у Тишівці. Їхали підводою, вірніше на підводі везли якісь пожитки, а самі йшли пішки. Виїхали в травні 1921 р., а приїхали восени, 21 жовтня.

Отже, моя мама пішки прийшла з Оренбурзької губернії до Польщі. Можна собі уявити, яким незбагненно глибоким був потяг до рідної землі, до свого рідного дому.

Знаю з розповідей, що в Росії мамі і її батькам жилося не так вже й погано. Повернулись, а дому не стало: застали згарище. Довелось дідусеві, маминому батькові, їхати до Америки, три роки працювати в Чикаго на бойнях, заробити гроші, побудувати нову хату, щоб у 1944 р. її покинути у зв'язку з депортацією українського населення з Польщі в Україну.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

А як же склалась у Польщі доля моєї мами? Кинулась шукати роботу, але полякам «московська вчителька» не була потрібна. Довелось найнятись до пана «на буряки».

У 1929 р. батьки одружилися. Тато працював, а мама вела домашнє господарство і виховувала дітей. Слід підкреслити, що вона була прекрасною матір'ю і зуміла дати мені і братові добре виховання. Думаю, що якби життя склалося по-іншому, мама б розкрила ті здібності, які були даровані їй природою. Вона мала рідкісну пам'ять, чудовий голос, знала багато пісень і при будь-якій роботі співала. Була натурою активною, націленою на суспільну діяльність, що засвідчує її приналежність до Руського (Українського) добродійного товариства «Рідна Хата». У сімейному архіві збереглася її членська книжка № 507, де зазначено, що Антоніна Бикова була прийнята до Товариства на засіданні Правління 31 липня 1926 р. До речі, прізвище Бикова було їй надане під час навчання в Росії, замість справжнього її прізвища Бик, яке не відповідало російським нормам творення прізвищ.

Цікавий ще один архівний документ, який засвідчує участь мами у Всеросійському переписі населення. Це довідка, видана 20 липня 1920 р. Комітетом по трудовій повинності. Ось її текст:

«Дан сей [документ. – *Авт.*] сотруднице Отдела народного Образования Быковой Антонине на право взимания ей во время разъезда по служебным обязанностям в район Ускала одноконной подводы с платой по 6 руб. с версты. А потому предлагается всем местным властям выдавать тов. Быковой одноконную подводу за указанную выше плату, что удостоверяется.

Председатель Комитета по трудовой повинности (подпись). Секретарь (подпись). Печать».

З листа маминої подруги Шури Шаульської довідуємось, що мама хотіла повернутись в Росію, розпитувала листовно, куди з цього приводу звертатись. Очевидно, життя в Польщі їй не влаштувало, але, як видно з листа товаришки, і в Росії ситуація змінилась. Словом – куди не кинь – усе клин!

Маючи чималі філологічні здібності і неабияку пам'ять, мама пересипала свою мову українськими, російськими, польськими приказками, приповідками. Ці скарби я опублікувала у своїх роботах про Холмщину.

Мама була незламною українською патріоткою, страшенно обурювалась моїми київськими сусідами, сільськими людьми, які переходили на російську мову, але разом з тим любила і шанувала російську культуру, писала тільки по-російськи, розмовляла, користуючись тишовецькою говіркою. Ми з братом, потай від мами (вона сердилась), записали чимало діалектних слів і уклали словник цієї говірки, який я опублікувала. А ще мама мала чуйне, добре серце. Могла поділитися останнім. Мала крила, але злетіти не змогла (таке було життя, такий випав на її долю час!).

Думаю, що більшість маминих чеснот дісталася їй від її батьків – Тетяни Михайлівни і Івана Степановича Биків.

Найкращі їхні прикмети – працьовитість, чесність, порядність, християнська релігійність. Ці риси вони прищеплювали своїм дітям. Прикладом виховання може служити епізод, який запам'ятовується мамі на все життя: дівчинкою вона залізла у сусідський сад і нарвала собі грушок. Її батько, а мій дідусь Іван, побачивши це, приніс клубок міцних ниток і примусив її грушки поприв'язувати до дерева. Дійова селянська педагогіка!

Архівні матеріали засвідчують, що рід моєї мами був глибоко закорінений у Холмську Землю. Мої прадід і прабабуся – Степан Гаврилович і Ганна Михайлівна Бики теж жили в Тишівцях, як і батьки Степана – Гаврило і Олена (дівоче прізвище Дидай).



Архипресвітер Іоан і Надія Левчуки, Холм, 1943.



Архіпресвітер о. Іоан Левчук з родиною. На задньому плані зліва направо – Віктор Волошин, тітка Маринка (його мама), Надія Корнелівна, Анья Павлівна. Нижче: Галя (Левчук), Миколка, Пашуня, Галя (Світуха), Іван Левчук, Ігнатій Світуха.

Мій тато народився в багатодітній родині – мав п'ятеро братів і дві сестри. Його батько, а мій дід, якого звали Михайлом, будував церкви. Якось впав з риштування і втратив мову. Його я не знала, а бабусю, його дружину, добре пам'ятаю. Звали її Анна – маленька, худенька, але народила і виростила семеро дітей – гарних, розумних, порядних.

У дідуся Михайла було двоє братів-священиків. Іван досягнув чину архіпресвітера і був на Холмщині дуже шанованою і авторитетною людиною. Григорій з біженства на Холмщину не повернувся. Жив у Радянському Союзі. У 1938 р. був заарештований і розстріляний за те, що коли закрили церкву, він правив Службу Божу у себе вдома.

Мій тато теж мав нахил до священицької діяльності, але часи помінялися. У 1921 р. він у м. Чкалові закінчив російсько-киргизьку учительську семінарію. Повернувшись з біженства у Тишівці, працював бухгалтером у місцевій кооперації.



*Іван Бик, 1880 р.н., м. Тишівці, дідусь
Галини Вишневської.*



*Надія Левчук на могилі о. Іоана
Левчука, Холм, 1948.*

Коли у 1938 р. почалось гоніння на українців, твердо став на захист православної церкви і відстоював інтереси своїх односельців-українців. Категорично відмовився стати католиком. Почались переслідування. Рятуючись від смертельної небезпеки, з родиною таємно виїхав в м. Костопіль, на Рівненщину.

Тут тато декілька років учителював і зажив доброї слави. Ще довго згадували його колишні учні.

Природа наділила його гострим розумом і широкими здібностями. Все подальше життя до виходу на пенсію він працював на керівних посадах (директором маслозаводу, керівником райспоживспілки, заготзерна і ін.), користувався повагою і авторитетом серед людей, обирався депутатом районної і міської Ради. Мав прекрасний «писарський» почерк, досконало володів літературною мовою, гарно співав, любив гостре слово, багато читав, цікавився політикою, був незламним українцем, закоханим в українську історію. За свої політичні погляди відсидів три роки у в'язниці в Люблині.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

До нас з братом ставився поблажливо, відстоював і захищав, допомагав у навчанні і в роботі (залюбки перевіряв зошити моїх учнів).

Підсумовуючи викладене, скажу, що доля подарувала мені прекрасних батьків, але чи я віддавала їм досить сердечного тепла, чи оточила їх належною турботою і увагою? Думаю, що тепер вже все було б по-іншому, бо тільки з віком людина починає розуміти, яке то величезне щастя – мати батьків!



■ ВОРОН Василь

м. Луцьк

Спогади батька-холмцяка підготував до друку Василь Ворон. Народився 14 січня 1951 р. на Волині. Журналіст, магістр державного управління, автор і ведучий телевізійних та радіопрограм Волинської державної телерадіокомпанії. Працював у редакціях Луцької районної та обласної молодіжної газети, редагував часопис «Наша Справа»

крайової організації Народного руху України (1991–1992), був заступником Представника Президента України у Волинській області з гуманітарних питань (квітень 1992 – листопад 1993).

Беручи участь у формуванні засад регіональної гуманітарної політики на Волині, очолив робочу групу за участю молодих науковців щодо створення на базі педінституту Волинського державного університету імені Лесі Українки (1993);

допомагав у відродженні забутих і народженні нових традицій (фестивальний рух став потужною тенденцією українського національно-культурного відродження).

Василь Ворон підтримував починання земляків у відродженні національної пам'яті. Очоливши обласну організацію товариства «Холмщина», ініціював відзначення на державному рівні історичних дат, пов'язаних з Холмщиною та Волинню. 1993 р. після меморіальних заходів у Явожно (Польща) спільно з керівництвом Об'єднання українців у Польщі він порушив питання про необхідність дослідження причин і наслідків українсько-польського конфлікту у роки Другої світової війни, але для журналіста і державного службовця одним із пріоритетних

напрянків українсько-польської співпраці була культурна інтеграція прикордонних територій України та Польщі. Започатковані ним «Музичні діалоги над Бугом» у містечку Мельник на Підляшші (29–31 серпня 1991 р.) переросли у традиційний фестиваль української культури «Підляшська осінь».

Свято береже пам'ять про батьків і Холмщину. Фрагменти із підготовлених спогадів батька вміщуємо у третьому томі.

ВОЛЕЮ ДОЛІ*

Отчий край і родовід

Рід наш Воронів походить із Холмщини. Тут на лівому березі річки Буг, південніше міста Володави між маленькою залізничною станцією Собібор на дорозі Холм – Брест і шосейною дорогою з Холма до Володави у мальовничій місцевості серед лісів та боліт загубилося старовинне село Жолобок, де минули моє босоніге дитинство і юність до вісімнадцяти років і з яким я розпрощався у часи війни назавжди – не з власної волі.

Жолобків було два: Жолобок Великий і Жолобок Малий з колонією Населенці на додачу...

Мої батьки жили у Великому Жолобку, де була початкова школа, крамниця громадського кооперативного товариства «Господар» – одна з дозволених громадських організацій українців у тодішній Польщі. У Великому Жолобку селяни обирали солтиса (старосту), у Малому керував його заступник. Обидва села розділяв глибоководний рівчак між сінокосами аж до річки Тарасенки, що несла свої води через Населенці і за селом Тарасюки впадала в озеро Біле.

Хоча природа у наших краях казкова, та орної землі – надто мало. Грунти переважно піщані, неродючі, вимагали багато добрив. Щоб підвищити їх родючість, сіяли селяни люпин, багатий на азот, а засівали свої вузьенькі смужки наділів здебільшого житом, садили картоплю. Окрім основних культур, вирощували гречку, в низинах висівали льон, ячмінь, просо. Не нехтували льоном та коноплею – для виробництва домашнього полотна. Наші люди, здебільшого, самі себе одягали і взували. Не жили в розкошах, але й від голоду не страждали. Щоб мати вдома хліб насущний, шукали додаткового приробітку:

* Спогади Олександра Ворона люб'язно передав авторам проекту син Василь. Вони доволі об'ємні і цікаві. Їх вповні можна видати окремою публікацією, що було б дуже доречним. Ми змогли умістити з них окремі фрагменти.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

розводили худобу, тримали домашню птицю, ходили на заробітки до державного лісництва, на залізничну колію, до фільварку у сусіднє село Собібор: польський поміщик наймав робітників на час збирання врожаю і копання картоплі.

Проте Перша світова війна принесла лихо і повєвїрїання, бо царський уряд вигнав селян Холмщини вглиб Росії. Багатодїтна сім'я мого діда Івана Ворона опинилася аж на Кавказі, серед козаків. Там старшого сина Корнїя (мого майбутнього батька) призвали до війська, але затяжна війна і більшовицька революція 1917 р. привели його у легіони Юзефа Пілсудського, які боролися за незалежну Польщу.

Повернувся батько зі служби до родини у 1921 р., коли біженці – його односельчани і наша родина – освоювали зруйновані війною господарства. Свого батька Івана він уже не застав. Той помер у 1919 р. – на 69 році життя. Мати Катерина померла від невиліковної хвороби, коли їй виповнилося тільки 53 роки.

Після повернення біженцям допікав голод, адже покинуті землі ніхто не засївав кілька років. Люди збирали у лісі верес, у дїбровах жолуді, які перемелювали і в суміші з вересом пекли своєрідні коржі замість хліба. Годилася всіляка рослинність хоч трохи придатна для споживання. Допомогали виживати нашим людям річки і озера. Хто чим міг і як тільки хотів – ловив рибу, якої вистачало для усіх. Заборони на цей промисел не існувало. Полювати на дикого звіра ніхто не наважувався. Але з ранньої весни і до пізньої осені ліси дарували людям свої делікатеси: чорниці, суницї, бруслини, малини і ожини, а також гриби різні на колір та смак. Хто не лїнувався, той мав їх досхочу.

Змїнивши військовий одяг на цивільний, мій батько Корнїй не знав відпочинку. Мусив подбати про нове житло для родини, адже стара батьківська хата валилася. Старші сестри батька – Настя і Федора – повиходили заміж, на виданні перебували Ганна і Палажка. Сам він і молодший брат Микола також думали про одруження. Вчорашній жовнїр ще до війни закінчив два класи церковно-приходської школи, вмів читати і писати, одначе молодий Корнїй сповна віддав свої сили і енергію справі родинного добра, відклавши на роки створення власної родини. Йому виповнилося 25, перш ніж зміг свій намір втілити у життя.

Восени 1923 р. Корнїй висатав у сусідньому селі Люта, у вдови Пелагеї Федорук найменшу дочку Зїну. Коли родина опинилася на Харківщині, загубився слід її батька, тїтка Палажка (моя бабуня) залишилася з трьома дочками і сином Костею, котрий теж згинув у вирї війни і революції. Тїтка Палажка з радістю прийняла сватів і за бажанням дочки видала її за Корнїя у невістки до сусіднього села. У лютому наступного року відгуляли весїлля, скріпивши обряд шлюбу у церкві сусіднього села Сухави.

Зіна (моя майбутня мати) виявилася роботящою, вмілою і порядною людиною, доброю господинею і дружиною для батька. Не знала рівних у веденні господарства: у зразковому стані стояли посіви льону, з якого родина мала волокно для виробництва домашнього полотна. Зіна уміла добре прясти, працювати на ткацькому верстаті, але батькам бракувало орної землі. Тих півтори-два гектари піщано-заболоченої землі не вистачало, щоб прогодувати сім'ю. Гектар посіву давав мало зерна. Бракувало й кормів, щоб утримувати корову та коня, вигодувати свиней.

Але і тут вони знайшли вихід. По сусідству, через вулицю жила старенька Ярмошучка, син і невістка у неї померли молодими, передчасно. Впродовж тижня, залишивши під опікою бабуні двох хлопців і доньку, обробляли землю, мій батько частину орної землі брав в оренду, віддаючи половину зібраного врожаю.

Однак така оренда не влаштовувала тата. І тому у 1937 р., коли трапилася нагода прикупити у бажаному місці ще десятину земельки, він таки придбав її, хоча у тодішніх умовах «русинові» таке вдавалося непросто. Пам'ятаю, батьки тоді продали усе, що тільки могли, щоб заплатити за цю землю майже шістьсот злотих.

Але невдовзі почалася німецько-польська війна, що внесла свої корективи у плани батьків.

Народження первістка

Наприкінці того ж таки 1924 р., у грудні молоде подружжя дочекалося свого первістка – синочка. Як годиться у православних християн, немовля охрестили, назвавши Миколою на честь святого Миколая Чудотворця. Відзначили знаменну подію в присутності своїх перших кумів і всієї родини.

Допомогла батькам знахідка матері, яку баба Палажка зберігала кілька років, поневіряючись світом у біженцях. Як розповідала мати, ще перед Першою світовою війною, недалеко від Люти, поблизу шосе Холм-Володава на полі колишнього польського магната графа Замойського шикувалися царські війська, що брали участь у великих навчаннях для зустрічі з царем. А після цієї військової церемонії сільські хлопчачки і дівчата побігли оглянути місце збору великого війська.

Зіночка мала щастя, бо знайшла золоту монету царської чеканки. Вона і стала у нагоді, коли батьки організували хрестини Миколки.

Поява першої дитини викликала не тільки велику радість у батьків, але й поклала на них чималу відповідальність за її долю, змушувала батька працювати ще наполегливіше, щоб задовольняти повніше потреби матері і дитини. І він зі своїм кумом Прокопом Хрущем вирішив зайнятися трачкою. Придбали

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

пилку і необхідне обладнання, щоб виконувати замовлення односельчан: різати колоди на матеріал для будівництва – балки, бруси, дошки тощо. А такої роботи після війни вистачало – аби руки. Праця не з легких, та приносила зайву копійку в сім'ю, адже за кожний погонний метр порізу – залежно від товщини деревини – замовники платили від 20 до 30 грошів. Непоганий заробіток, як на той час.

Так непомітно із старою батьківською хатою, що віджила свій вік, на новому місці виріс ще більший зруб просторого дерев'яного житла, яке пахло ще свіжою живицею і було скроплене потом невтомних батьківський рук. Не стало старої руської печі, що займала половину житла разом із запічком і лежанкою. У новій хаті вражали простора кімната з трьома великими вікнами, дощатою підлогою і голландською герметичною грубкою, зручна немала кухня, а також сіни і комора.

З кожним роком батько старався щось прибудувати. Невдовзі на подвір'ї розташувалися необхідні господарські приміщення, мурований льох, криниця з бетонних кладок і з журавлем. Від стодоли до хати звисала довга антена на високих жердинах – до однолампового приймача на дві пари слухавок. Щоранку до підйому, батько возився з тим приймачем, щоб почути щось з «колгоспного раю», а коли йому це вдавалося, захоплено вслухався і радів з того. Проте поляки більшовиків ненавиділи і не дозволяли їх слухати...

За кордоном у колгоспах забирала хліб держава, створюючи навіть штучний голод у 1932–1933 рр. в Україні, натомість у бідній молодій Польській державі не обкладали селян поставками сільгосппродуктів. Вони вносили лише земельний податок грішми. Заплатив за рік належне за землю і розпоряджайся врожаєм як хочеш!

Мама добре вела домашнє господарство і Микола ріс здоровим хлопчиком, а це спонукало батьків до збільшення родини.

Був собі я...

Коли малому Миколі виповнилося два з половиною роки, на світ з'явився я. Коли підріс, допитувався у матері, звідки я такий узявся:

– Тебе боцюн (лелека) приніс, як ми на «Підболотті» сіно згрібали, – відповідала мати, а тітка Ганна, котра допомагала батькам згрібати і складати в копи сіно, розповідала деталі:

– Тоді видався погожий літній день і на «Підболотті» робота кипіла. Але через якусь годину мати почала відставати, раптом зігнулася, відкинула граблі і схопилася за живіт... Ми з батьком підбігли до неї і, взявши по-під руки, повели додому...

З матір'ю вдома залишилася Марусенька – наша родичка, відома в селі як баба-повитуха. Вже під вечір, коли тітка з батьком сіно склали у копиці і повернулися додому, баба Марусенька повідомила, що Зіна народила синочка. Сталося це 28 червня 1927 р. Отак ми і приходили на світ Божий, «без відриву від виробництва» до самих пологів. Ніхто не давав нашим матерям декретних відпусток з оплатою, не дбав про матерів і новонароджених.

Тепер батькові доводилося чухати потилицю і думати, як вчасно впоратися з роботами у полі, дати лад сім'ї і щось заробити на трачкунанні. Але з допомогою матері, яка уміла переборювати усілякі труднощі, батько встигав у всьому.

Наближалися жнива. Щоб прискорити роботи, батько косив жито косою, мати з немовлям на руках підбирала покоси і в'язала снопи. Батьки брали три жердини і рядна, забирали з собою Миколу. У полі ставили намет, чіпляли коліску, яку доручали малому Миколі. Слухняний хлопчина добре справлявся зі своїми обов'язками, коли я спав. Коли ж починав пручатися, вередувати, плакати, Микола почав годувати мене хлібом, щоб зайвий раз не кликати матір. І таки нагодував... Мати інтуїтивно відчула небезпеку у нашому мовчанні і вчасно прибігла до намету. Богу дякувати – все обійшлося...

Після жнив батько щороку на окремих ділянках висівав гречку. І майже завжди вона визрівала до морозів і давала добрий урожай. Причому вже другий. Напече мати пирогів з картоплею і гречаною крупою, помастить їх і смакуй на здоров'я! Ось так і економили хліб. Хтось подивується: не вистачало хліба до нового урожаю?. Хіба не могли його купити? Звісно, у торгівлі зерна і борошна не бракувало, але щоб хлібороб купував собі хліб? Що могли подумати про нього люди!

З одягом було по-іншому. Наші мами вміли виробляти волокно з льону і конопель, пряли, а з пряжі ткали полотно. Негарне на вигляд, грубе, важке, але доводилося його носити. Хто мав гроші, той був пан: усіляких матеріалів і готового одягу вистачало – вибирай, що хочеш, якщо маєш добру роботу і заробітки. Із взуттям не мали особливого клопоту. З ранньої весни, як тільки сонце прогрівало землю, усі ходили босоніж. До осінніх приморозків старші і діти-підлітки обходилися без взуття або ж використовували традиційні трепи – на дерев'яній підшві.

Мій хрещений батько Федір Кінах щороку взував у них кожного, хто мав таке бажання: п'ять злотих, мірка з ноги – і ти взутий. Замовлення виконувалося без зволікань.

На зиму люди замовляли хромові і юхтові чоботи, жінки – черевики. Щоб вистачало на найнеобхідніші видатки, батьки намагалися жити ощадно і економно. Ще більше: велику кімнату нашого дому батько віддав для кооперативної крамниці. Торгівля приносила йому п'ятдесят – шістдесят злотих у місяць – велика підмога для родини.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Та, як кажуть, добра без біди не буває. Одного вересневого дня, коли снопи уже звезли і склали у клуні, спіткало нас страшне горе. Збиралося на дощ, небо затягло свинцеві хмари. Ми з Миколою бавилися біля хати, батьки клопоталися по господарству. Було тихо... І раптом страшний удар грому різнов повітря і у ту ж мить нашу клуню під солом'яним дахом охопило полум'я. Не встигли ми оговтатися як просторе приміщення із хлібом, сіном і всім іншим перетворилося на попіл, пішло з димом... Що сталося? Як жити будемо? – заголосила, заламала руки мама. Батько стояв як укопаний. Опинившись у такій безвиході, вона таки зуміла підтримати прибитого горем батька.

Односельчани співчували нашому горю, але ні від людей, ні від держави допомоги ми не сподівалися. Надіялися тільки на себе і Бога. І Він, мабуть, допоміг, бо з горем та бідою ми якось виборсалися з тієї прірви, завдячуючи, передусім, рідній ненці, котра з торбою знову пішла по селах...

– Коли ми повернулися з Харківщини, де були у біженцях, їли усе, чим могли себе підтримати. Але найбільше потребували солі, – розповідала ненька. І шістнадцятирічна дівчина подалася з односельцями до Холма за сорок кілометрів...

– Сіль для голодуючих – дорожча від золота... Я виміняла тоді 16 кілограмів, несла цей дорогоцінний вантаж усю дорогу за спиною, але за десять кілометрів від дому зовсім вибилася з сил... Спасибі польським жовнірам, вони підбрали мене і підводою привезли додому.

Хто ми?

Це питання все більше цікавило і хвилювало нас. Вчителі втовкмачували, що ми поляки, тільки православної віри, як і євреї – також поляки Мойжешового (Мойсеєвого) віросповідання. Батьки наші на цю тему з нами не розмовляли, бо самі не знали, хто вони. А поляки називали нас «русіни». То які ж ми тоді поляки?

Навіть у підручниках ми читали, як польські діти чи то сперечались, чи на сміхались з «русінув»:

Ось поляк до «русіна»:

– «Саменишин – з'єм я миши! Чи вшисци русіни в Польсце едзом миши?»

А «русін» до поляка:

– Поляки – на страхи... (страх – опудало).

Перепалки виникали часто, іноді насміхалися ми, співаючи наступне:

«Єще Польска не згінела, але згінонць мусі, Єще поляк русінові чисциць бути мусі».

А поляки співали це на свій лад: чистити взуття муситимуть русіни полякам.

Дивний випадок допоміг знайти розв'язку цього незрозумілого питання.

Одного разу старшокласник Мефодій Ворон з Малого Жолобка приніс до школи і показав учням поймакий листок журналу з цікавими малюнками. Тексту ніхто не міг прочитати. Довелося звернутися за допомогою до батька, котрий умів читати і писати. Я попросив його переписати алфавіт руського письма: ми хочте хотіли запізнатися зі змістом.

Наступного дня на великій перерві кілька учнів перелізли через шкільну огорожу, щоб учителі не бачили і не перешкодили. Порівнявши букви абетки і тексту, ми зрозуміли: це сторінка з українського дитячого журналу «Дзвіночок», який видавався у Львові, але у нас на Холмщині ніхто його не бачив.

Виходить, що написано по – нашому! Тепер зрозуміло: ми – українці, ніякі не поляки і не «русіни». Так, українці! І мова наша – українська!

Великдень за тиждень

Найбажаніші, найвеселіші, найурочистіші свята символізували воскресіння із мертвих нашого спасителя Ісуса Христа – Сина Божого, тобто перемогу життя над смертю. Вони приходили після холодної зими, коли оживала природа, хлібороби готували підґрунтя майбутнього урожаю.

До свята люди готувалися заздалегідь. Парубки, зазвичай, дбали про дозвілля, готували у центрі села гойдалку, щоб погойдати дівчат. Старші ремонтували огорожі, білили хати, очищали подвір'я від зимових нечистот.

Велике пожвавлення і духовне піднесення панувало серед віруючих. Старі й молоді йшли до церкви, де священники здійснювали святе таїнство сповіді і причастя мирян, молилися Всевишньому і всім святим православної віри. Перед Великоднем і учні йшли до сповіді. Пригадую слова отця Пилипа Середи, який радив нам у школі:

– Скажіть матерям, хай дадуть вам чистий одяг. Він може бути латаний, аби не рваний.

З бідних родин учні йшли босоніж і до церкви. Батьки наші, як могли, старалися одягати дітей гарно і чисто, але час був такий, що доводилося миритися з бідністю в усьому. Все ж у свята ми зовні хоч чимось відрізнялися від буднів.

У кожній родині дбали, щоб у святкові дні на столі стояла печена шинка, домашня ковбаса, писанки чи крашанки, біле печиво. А писанки!... Кожна господарина та молоді дівчата любили це народне мистецтво. Навіть дехто з чоловіків намагався змагатися з ними у писанкарстві. Але таких гарних писанок, які дарувала мені моя хрещена мати Катерина Кінах, мабуть, у нікого не було. Друга хресна Марія Панасюк теж дарувала такі, що шкода було їх псувати. На другий день Пасхи хресні батьки відвідували своїх похресників і приносили

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

писанки – на радість дітворі. З писанками ми влаштовували всілякі ігри. Навіть парубки та дівчата буцалися, як тоді казали, і в кого яйце міцніше, той виграв.

Батько мій у крамниці ледве встигав обслуговувати селян перед святами: кілька днів люди з обох сіл та колонії ставали у чергу за різними покупками.

У Великодну суботу з Володави привозили священика, який у церковного старости добродія Прилепи освячував у дворі паски. З обох Жолобків та Населенців збиралися сюди люди з приготованою до свят їжею.. А вже під вечір усі, хто бажав, поспішали на Всеношню до церкви у Володаві.

Вже першого дня по полудні біля школи збиралися старші віком люди і влаштовували колективні ігри і масові гуляння. Жінки водили хоровод, співали веснянок, веселилися. «Христос Воскрес!» чулося на кожному кроці. «Христос Воскрес!» – віталися і трічі цілувалися. І старий, і молодий радів з того, що Христос Воскрес із мертвих!

У першу неділю після свят наші жолобенці поспішали до сусіднього села Собібора на кладовище, пом'янути своїх рідних, котрі відійшли у вічність. Серед сотень могил у лісі, де до Другої світової війни ще стояла церква, покоїлися наші рідні дідусь Іван і бабуся Катерина. Ми з Миколою їх не знали, але приходили з батьками помолитися за упокій їх душ. Не дожили вони до нашої появи на світ...

Протест учнів

Навчання в школі давало змогу робити свої висновки. Передусім, ми переконалися, що «русіни» і євреї – не поляки. Бо чому плакати у людних місцях закликають людей не купувати нічого у жидів? І чому «русіни» не можуть купувати землю, якої у них, як кіт наплакав? І чому їхні діти не можуть навчатися у вищих школах?

Обмеження і заборони для цих категорій населення викликали у мене не тільки подив – гнів та розчарування. А тут, як на зло, у селах, де живуть «русіни», польські «кракуси» почали руйнувати православні церкви. Вже у Збережі, куди наші селяни ходили на «одпуст» (храмове свято), ці польські молодики знесли старовинну дерев'яну церкву, виникла бійка з селянами. Тут щось не те: поляки, що вірять і моляться Богові, і таке творять?..

Настав четвер, до школи приїхав наш священик отець Пилип Середа. У цей день його підвозив хтось із сусіднього села на останній урок релігії для дітей православної віри. Ми любили цей урок, чекали його: отець часто пригощав нас цукерками, учив молитов, розповідав, як Бог створив світ.... І – що найголовніше! – говорив по-нашому, не польською, як усі інші пани.

На урок релігії прийшла і «керівнічка» (директор) Феліція Зелінська, присіла за останню парту.

І ось до класу заходить священик. Ми встали і раптом:

– Нех бендзе похвальони Єзус...

Що це?! Він звертається до нас польською мовою? Такого досі ще не було...

І сталося непередбачене: діти перезирнулися від здивування, миттю вихопили з-під парт свої торбини і...хода у двері!

Пані «керівнічка» з криком кинулася вслід, але діти уже розбігалися, хто куди...

У класі лишилися пані «керівнічка» і отець Середа.

Пані Зелінська почала викликати до себе батьків, яких підозрювала у симпатіях до комуністів, лякала карою, і справді багатьох покарали на п'ять злотих.

Наступного четверга сталося те саме, хоча «керівнічка» сиділа за першою партою і намагалася не випустити з класу впертих учнів. Пані директор ледве не збили з ніг.

Урок не відбувся...

Не пам'ятаю чим закінчилися перипетії дирекції з батьками і дітьми. В умовах панування чужої влади, яка ополячувала українське населення, гідна подиву національна свідомість учнівської молоді, котра не мирилася з безправним станом, дорожила рідним і боролася за нього.

Православні відстоювали свої релігійні права. Ситуація у селі і в державі ставала все напруженішою, все відчутніше пахло війною. І наступний навчальний рік уже не розпочався.

Совети йдуть і... повертають

Раділа наша сільська біднота. Ніхто не думав, не гадав і ось на тобі: ніби грім з ясного неба прилетіла у село вістка, що із сусіднього села Осови війська советів прямують на Люту! Ми бачили «кукурузники», що їх супроводжували. Вони летіли низько, привертаючи до себе увагу. «Визвольний похід» братів зі сходу викликав небувале зацікавлення у моїх односельчан. Хто у цю побідню пору знаходився на полі чи пасовищі, кидали все і через річку навпростець бігли у напрямку села Люти, куди наближалися передові частини Червоної армії.

Наші комуністи і сільська біднота зустрічали визволителів хлібом-сіллю, з неймовірним піднесенням, наспіх споруджували тріумфальні арки з червоними лозунгами: «Добро пожаловать!». Прикрашали осінніми квітами і комуністичною символікою портрети Йосипа Сталіна.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

І раптом, що це? Ті, що стрімголов бігли побачити своїх братів по духу і крові... з опущеними головами і пригніченим настроєм повертаються додому. У розмови не встраjali. А інші від сміху аж животи надривали, розповідаючи те, що вони щойно побачили...

– Оце так армія... Солдати якісь малі, худенькі у зношеному брудному обмундируванні, неохайні. А коні... Наші домашні і то кращі...

Наші визволителі у своєму «тріумфальному поході» зайшли задалеко на захід і через день-два поверталися назад до річки Буг...

Побожуючись німців, наші комуністи і їх симпатички наспіх пакували свої валізи... У біженці подалися за советами родини членів КПЗУ і сільська біднота, що шукала свого щастя. Не думали – не гадали, що невдовзі будуть повертатися у праддівський край, до німців... Не взяли совети у комісари наших комуністів... Кузьма Тарасюк, який очолював наших злидарів, вихваляв советів, як міг бунтував сільську голоту, скуштувавши більшовицького раю, не нагрів місця десь у Коростені на Житомирщині, і як десятки інших бідняцьких родин довгенько просидів у Володимирі-Волинському, чекаючи на повернення додому, в окуповану німцями Холмщину...

Працюючи на Коростеньському фарфоровому заводі, інші наші молоді односельчани запізналися з вошами і переходили кордон поночі по тонкому льоду з величезним ризиком для життя – іншого виходу у них не було. Василя Мазурка і Миколу Поліщука затримали советські прикордонники і вони опинилися у брестській тюрмі. У червні 1941 р., коли Німеччина напала на Радянський Союз, в'язнів розстріляли енкаведисти. На щастя, обидва вижили – під тілами убитих...

Не повернувся додому Іван Герасим'юк та його брат Степан, котрий по війні опинився в Англії. Доля Степана Мазурка, якого засудили за спробу переходу кордону на три роки, невідома. Він пропав безвісти у сталінських таборах.

У 1940 р., коли гітлерівці з советами домовилися про переселення німців з СРСР і українців з окупованої Польщі на територію СРСР (були ще й такі), біженці, що знаходилися на станціях волинських міст, повернулися на Холмщину до залишених домівок. Звичайно, не всі. У Холмі німці відібрали молодих і здорових людей, навіть подружжя, і відправили їх на примусові роботи до Німеччини. Там німці також наказали зголоситися комуністам. Хто признався до членства у Комуністичній партії, той попросився з життям. Хто не виказав себе, як Кузьма Тарасюк, повернувся додому і ніхто їх не чіпав.

Мій родич, холостяк Дмитро Стельмащук не кривив душою, признався до членства у Компартії, опинився в ешелоні до Освенциму і там загубився його слід. Наша молодь відкинула примарні комуністичні ідеї, а комсомолка Паша Хрусь після комуністичного вишколу у біженцях стала монашкою у Почаївській лаврі і знаходилася там, аж поки комуністи її не зачинили.

У час того великого переселення на початку Другої світової війни і батько мій спокусився скуштувати цього хваленого советського колективного пирога. І коли совети покинули наші терени і стали на Бузі, він з допомогою свого швагра Герасима Стельмащука якогось дня навантажив на дві підводи домашнього майна і під вечір ми подалися у бік села Собібор – до кордону. Навіть читаючи польські газети і маючи радіо, він не знав дійсного стану речей у наших сусідів на сході. Ніхто з моїх односельчан не вірив повідомленням про голод 1932–1933 рр. в Україні, про репресії більшовицької влади...

– Це брехня, бути не може, щоб на таких землях був голод, вмирали люди, – навперобій заперечували ці неписьменні люди, коли обговорювали публікації у польських газетах. Справді, у таке важко повірити. А ось поляк Юзеф Кшовський, неписьменна людина, на повний голос стверджував, що «там», маючи на увазі советів, «нендза, глуд і смруд».

Коли вже підїжджали до Бугу, зустрів нас батьковий знайомий, якийсь Манека. Впізнавши нас, бо вже вечоріло, підійшов до батька і взяв його за руку:

– Куди їдеш, чоловіче? Хочеш загубити сім'ю?! Вертайся, будеш мені дякувати!

І, довго не думаючи, почав знімати колючий дріт з огорожі, взяв за кантарку коня першої підводи, розвернув її на вузькій дорозі. Батько стояв розгублений, не знав, що сказати. Не протестував. Я з матір'ю радів, що так сталося. Ми їхали додому, а батько йшов мовчки пригнічений тим, що потрапив у таку халепу.

Добровільно – примусово!

Позбувшись німецької, Холмщина потрапила під окупацію комуністичну як польську, так і советську, з якою наше бідне, малосвідоме, «руське» населення, яке так рвалося раніше на схід, до своїх братів по вірі і крові, запізнається дуже скоро...

Отож, коли сільські добровольці поповнили ряди Червоної армії, у селі пішов поголос ніби-то українці незабаром поїдуть в Україну. «Батько всіх народів» Сталін протягує їм свою руку дружби і бере їх під свою опіку.

У вересні 1944 р. газети сповістили, що між Польським комітетом національного визволення і урядом Української РСР підписано угоду про переселення поляків з території України до Польщі, а українців з Польщі на територію УРСР. Зрозуміло, що переселення зумовлене не тільки трагічними подіями на Волині, що продовжувалися на теренах південної Холмщини, на Грубешівщині, де поляки палили українські села і убивали наших людей. Вони хотіли завдати удару Українській повстанській армії, позбавити її підтримки

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

місцевого населення. Не встигли опублікувати угоду в газетах, як у містах і гмінах представники комісій з переселення включилися у роботу – до весни якомога більше українських родин мали потрапити в Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, а також Волинську і Рівненську області. Такий поспіх одразу викликав побоювання, адже наближалася зима: для чого шукати щастя-долі у спустошеному, голодному колгоспному краю?

– Хто поїде зараз, той виграє! – переконували члени комісії. – Інших чекають гірші умови.

У нашому селі комісію очолював комуніст єврейської національності Гонорій Дорошевський – дебелий червонолиций чоловіча, якому більше пасувала передова. Але він облюбував залицяння та обмацування солдатських вдів по селах. Від комітету держбезпеки був якийсь товариш Білий і охоронець-червопагонник з автоматом. Бідніші люди, а також ті, хто врешті дочекався приходу советів, вирішили їхати у першому наборі. Голий, як кажуть, розбою не боїться. Заможніші довго перешіптувалися і вирішили їхати в останню чергу. І не програли. Бо під час операції «Вісла», у 1947-му, коли поляки з допомогою війська виганяли українців на «земе одзискане», наші люди змогли оселитися у Волинській та Рівненській областях, а не так, як ми – у сорок п'ятому, коли нас вивозили у східні райони України...

До виїзду готувалися тривалий час... Після перепису майна і оформлення усіх документів селяни возили картоплю на станцію, звідки представники військових частин відправляли її у прифронтову зону для харчування солдатів. Давали військовим сіно. У великі ящики пакували все, що мали забрати з собою. У переписі я брав участь, допомагав і батько. Залучали всіх, хто міг писати і визначити вартість нерухомого майна відповідно з існуючими відсотковими ставками. На прохання товариша Дорошевського я переписував людей у Собіборі, Стульно, Осові і Волі Угурській – селах нашої гміни. Комісія працювала днями і ночами, без свят і вихідних. Від цього залежала відправка транспортів, дотримання графіка. Незважаючи ні на що, робота комісій не припинялася. На кожну родину заповнювали у трьох примірниках накладні на залишене майно (копірки не було), евакуаційний лист, на кожну дорослу особу виписували посвідчення замість паспорта. Окрім коня і корови кожній сім'ї дозволяли везти вантаж. Везли, хто що хотів, ніхто за тим не стежив.

Прощавай, село моє рідне!

Зимовий день 9 лютого 1945 р. видався напрочуд теплим і пам'ятним – на все життя. Яскраво світило сонце, віщуючи нам світлу дорогу. У незнаний південний край – Херсонську область – їхало кілька десятків сімей. Інших мани-

ло козацьке Запоріжжя з його Хортицею і Дніпрогесом, а дехто, як Степанюки з Малеого Жолобка, прямували на Одесу.

– Там південь – тепло, добра земля родить без добрив, – втішали себе наші батьки, котрі були вже в цих краях за царя. – Там море.

До тієї землі обігваної було ще так далеко, та кожен жив майбутнім, вірив, що заживе у щасті та достатку. І ось приготування завершилися, люди у вагонах. Чекають... Шістнадцята година пополудні. Оглушливий гудок паровоза прорізає тишу, сповіщаючи про нашу історичну одісею. Різкий ривок, гучний гуркіт металу вздовж ешелону, поїзд почав набирати швидкість у напрямку Холма.

Прощай, село моє рідне! Прощай, Холмщино, рідний наш краю!

На станції Дорогуськ транспорт перетнув кордон і в Ягодині з радянського боку зупинився. Огляд і перевірка... Потяг рушає на Ковель – велику, але зруйновану боями станцію... Поїзд нісся на схід. Довкола руїни після запеклих боїв, металеві каркаси обгорілих вагонів на запасних коліях, покручені рейки. А ми їдемо у ці спустошені краї шукати щастя-долі?..

Закінчувалася четверта доба мандрів просторами розтерзаної неньки-України... Транспорт зупинився на вузловій станції Верховцеве у Дніпропетровській області. Тут потяг розформували, до наших вагонів причепили паровоз, який потягнув нас до станції Апостолове. Далі – на Херсон! Десь опівдні 14 лютого наш транспорт зупинився «серед степу широкого» на запасній колії. По обидва боки колії – зруйновані будинки, людей не видно. Тільки телеграфні проводи жалісно гуділи під поривами степового вітру. Це кінцева станція нашого призначення – Калінінське, Калініндорф, як називали її місцеві жителі. За рікою Інгулець – районний центр, ліворуч – село Зелений Гай, далі розкидана на пагорбах Снігурівка – райцентр Миколаївської області. До Херсона ще кілька десятків кілометрів, але паровоз уже відчепили... Приїхали.

– Виг – ру – жайсь! – розриває тишу команда.

– Куди?! – зойк відчаю у відповідь.

Ніде притулитися матерям з малими дітьми, а куди подіти речі? Лютневий вітер і мороз дошкуляють... Жінки здійняли розпачливий лемент, рвали на собі волосся, витирали заполоми сльози... Крики, плач, прокльони...

Плачте очі, хоч повилазьте: ніхто не бачить і не чує, бо ніхто і не чекав...

Стоять наші «мужики» і не знають, що їм робити: не наважуються викидати добро з вагонів на землю. Але команду доведеться виконувати – на вивантаження час обмежений. Біля вагонів з'явилися залізничники. Чоловіки у кашкетах дружно взялася до справи і речі з вагонів швидко опинилися назовні. Не стояли оstonь і власники майна. Матері з немовлятами і малими

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

дітьми окупували один-єдиний вагон без коліс, який слугував касиріві станції і подорожнім.

Невдовзі приїхали і «купці» з колгоспів. Жінки, що прибули за двадцять-тридцять кілометрів ще більше налякали холмщаків своїми кіньми. Запряжені в великі драбиняки коні ледве стояли, від голови і до хвоста не було шерсті – сіра шкіра тварин виблискувала, ніби щойно виправлена. Жінки у зношених куфайках і глибоких гумових чунях довгими палицями підганяли напівживих шкап, лаючись нецензурними словами. Бідолашні істоти стояли, як укопані, наводили жах на переселенців. Ті понурили голови і тяжко зітхали. Хто не привіз свого коня чи воза, сидів на цій чужій безлюдній станції, доки їх речі перевозили у віддалені степові колгоспи. Колись там жили німці, що називали їх Цюрихталь і Офенталь. Обидва колгоспи – імені РСЧА та імені Карла Маркса – належали до однієї сільської ради з осідком в Офенталі.

Вже першої ночі сталася крадіжка. З клітки зникло поросся. Згорьовані, прибиті нуждою люди втратили пильність. Їм уже нічого не хотілося, вони змирилися з крадіжкою. Щоправда злодія, якогось залізничника Рябошапку із Снігурівки швидко виявив дільничний міліціонер і повернув добро власникові. Уже в колгоспі у моєї двоюрідної сестри солдатки Тетяни Березинської вивели вночі з хліва корову, залишивши двійко діток без молока. Злодія там ніхто не шукав – приїжджі боялися турбувати владу.

З горем, з бідою прибули на нове місце, де чекало ще одне розчарування. Змучені дорогою, підупали духом, мовчки заселяли порожні глинобитні мазанки без дахів. Незатишні, з малими допотопними віконцями, далекі від сучасної цивілізації. Всюди долівки, про підлоги не чули. Житло обігрівали різними бур'янами, що підступали під самі вікна...

Цюрихталь, де поселилися мої батьки, населяли раніше советські німці, що виїхали на свою історичну батьківщину. А жили вони, як розповідали нам тутешні, краще ніж українці, мали в «посьолку» свою електрику, більший достаток. Наших людей непокоїло те, що на увесь цей «посьолок» знайшлася одна-єдина криниця або колодязь, як тут казали. Лісу поблизу не видно, деревина – на вагу золота. Подвір'я не загороджені. Крім акації та абрикосів, жодних інших плодових дерев не видно...

І як тут забудеш рідну Холмщину...наші дерев'яні будинки з огорожами, фарбовані підлоги, меблі. А води... та по ній ходили босоніж, хоча морем і не пахло. А тут стоять ті мазанки з бур'янами на дахах вздовж широченної вулиці, яку старій людині і перейти нелегко, без огорож – аж дивитись бридко. Ось він, колгоспний рай у всій своїй красі. Дивіться, милуйтеся. Ви ж цього так хотіли!

У нас казали: хліб та вода – голоду нема. А на Херсонщині це дві постійні проблеми. Хліб ніби родить на чорноземах, але чомусь за рік-два його обмаль,

або немає взагалі. Тепер голодують через війну, але й в посушливу пору голодом пахне. Нема хліба в колгоспі і не дадуть, живи, як знаєш. А вода?

На Холмщині воду добували з допомогою журавлів і в кожному дворі була своя криниця, а тут стояла одна на всіх велика інженерна споруда. Чотири муровані стовпи в квадраті, з'єднані вгорі арматурою. У центрі на металевому валу змонтований барабан з товстою сталевую лінвою, вона довша, ніж цього вимагає глибина криниці. На кінцях лінви кріпляться дві металеві бочки. Коли кінь рухається по колу, наповнена водою піднімається вгору, а порожня бочка йде на глибину 70 метрів. І так повсякчас з допомогою однієї кінської сили водокач видобуває життєдайну вологу.

Криниця – ніби годувальниця, берегиня усього живого, до неї стежки від найвіддаленіших хат... Без води тут насправді «ні туди і ні сюди». Певно, що тут народилася відома пісня про водовоза. У кожній хаті має бути вода про всяк випадок. Бувало обірветься бочка, бо лінва зношена, а температура влітку сягає 40 і більше градусів за Цельсієм, коли навіть робота в степу завмирає... Спробуй тоді без води. Наш Сергій Мазурок, якому голова доручив цю відповідальну роботу, пройшов відповідний інструктаж.

Наші люди зауважили: у спекотні дні до них чіплялася якась підступна хвороба, яку тут називали малярією. Спека – тільки загоряй або ховайся у холодок, а тебе починає пробирати холод. І трусить так, що перина не зігріє. Кожному з приїжджих довелося пережити ту літню простуду.

Місцеві, а було їх десятеро, переважно жінки і діти, не хворіли, але потерпали від голоду. Здається, від голодної смерті їх рятувало соняшникове насіння. Ним вони запасалися, де тільки могли і випльовували лушпиння без перестанку. І то так спритно, здається машинально. Навіть на зборах не полишала їх ця дурна звичка. Не раз новий голова, товариш Соколенко, котрий повернувся з фронту інвалідом, висміював цю ваду привселюдно:

– Ви вже, мабуть, лузаете те насіння і коли місите хліб...

Тут уже не пам'ятали, коли випікали хліб востаннє, а тому й не звертали уваги на недоречний жарт – це їх не стосувалося. Більше, ніж хліб і насіння, допомагала виживати народна пісня. Навіть дві жінки, де б вони не працювали і що не робили, не обходилися без улюбленої пісні. Тоді я ніде не чув російської мови.

Мого батька поставили комірником, хоч комора, як така, стояла майже порожня. Завозили, правда, ячмінь для весняної сівби.

Одного разу місцева жителька Меркулова попросила батька за кума, бути свідком під час реєстрації новонародженої дитини у сільській раді. Дітей тут не хрестили, ні церкви, ні священиків ми не зустрічали – про них тут уже забули. Батько не відмовив бідолашній жінці, чоловік якої десь штурмував Берлін. З батьком пішла моя мами, прихопивши якісь гостинці для чотирьох дітей

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

і так перейнялася побаченим, що аж захворіла. Малюки не мали одягу, ходили голі. Ні ліжка, ні постелі. Спали на якихось тапчанах на соломі... І коли вони востаннє їли? Мати збрала удома все, без чого ми могли обійтися, і занесла нещасній жінці для маленьких «тарзанят». Все для фронту, все для перемоги, а тил – напризволяще...

Навесні почалися польові роботи. Наші переселенці їли ще хліб з Польщі, але настав час подумати про майбутнє. Платять в колгоспі трудоднями і працюють колективно. І відповідають усі за одного і один за всіх. Бо хто не працює, той не їсть – такий закон соціалізму. І хто його знає, яким буде той трудодень, адже колгоспники – це тільки жива робоча сила, безправні раби системи. А безпритульний підліток Мухін ще й іронізує: «Сидить баба на рядні і рахує трудодні» або «Ні корови, ні свині – тільки Сталін на стіні». Але слухати його небезпечно, бо за таке можуть запроторити туди, де Маркар телят не пас.

Орати степ нема чим. Тих два трактори «Універсал» Харківського заводу з машини-тракторної станції увесь час псуються, тільки мороки з ними дівчатам-механізаторам. В загінці дві пари коней, дві пари колгоспних волів і то все. А час не жде. На зборах голова колгоспу товариш Соколенко, щоб прискорити оранку і більше чогось посіяти, просить переселенців долучити до тяглової сили своїх... корів. Більшість сприйняли це з обуренням, але накликати гнів начальства ніхто не хотів. І в степу почали привчати «рябульок» до ярма, насміхаючись про себе: «Бач, як швидко запрягли нас комуністи у ярма...»

З горем, з бідною посіяли трохи ранніх зернових, кукурудзи, соняшника, заклали баштан. Почали відновлювати молочну ферму. Вже з весни битим шляхом якісь незнайомі люди переганяли табуни корів, коней у бік Дніпра. Кажали, що їх брали совети у країнах, що воювали на боці Німеччини. Ось тоді і колгоспові дісталось з десяток корів і кілька пар коней.

Восени і взимку нашим людям на трудодні не дісталось нічого. Добре, що мали ще свій хліб, на городах збрали дещо і жили з надією на майбутнє. Турбувало їх те, що на чорноземі не родить картопля. Місцеві переконували, що тут щороку збирають два врожаї бульб, одначе переселенці зрозуміли, що тут її не можна садити зовсім. А страви з кукурудзи та борошна нашим були не до смаку. До того ж загроза голоду, чого вони боялися найбільше, і підневільна праця, її оплата в трудоднях і всі інші новації життя та побуту, до яких додавалася туга за рідним краєм, породжували песимізм і зневіру. І зароджувалася думка: поки не пізно – шукати чогось нового, податися на Волинь, де ще немає колгоспів, де добре родить картопля, без якої наші люди не уявляли свого життя. У степи доходили чутки, що багато переселенців покидають усе і їдуть на Західну Україну.



■ ГЕРАСИМОВА (Заячківська) Нонна

м. Львів

Народилася 15 січня 1934 р. в родині Заячківських – Юрія та Валентини (з роду – Свистун) у селі Новосілки Томашівського повіту Люблинського воєводства. Батько, 1902 р.н., походив з Невіркова, що неподалік Замістя. Мама, 1908 р.н., походила з Потуржина Томашівського повіту. Батьки мали шестеро

дітей. Тому їм доводилося, хоч і на власній землі, важко працювати.

Навчання розпочала в місцевій Українській народній школі. Проте настав 1945 р. і довелося назавжди попрощатися з рідним краєм. Родина опинилася у Полтавській області, де Нонна закінчила семирічку. Після переїзду родини до Львова, у 1950 р. успішно закінчила Львівське медичне училище і розпочала трудову діяльність у Львівській обласній інфекційній лікарні, де працювала 60 років, перейшовши у 2010 р. на пенсію.

З чоловіком Віктором Герасимовим виростили двох синів. Старший – Юрій, офіцер запасу, проживає в Білорусі. Молодший – Сергій, кандидат медичних наук, доцент Кафедри педіатрії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Пам'ять мого дитинства

На світ Божий я прийшла як третя дитина у багатодітній родині. Старшими від мене були брати Євген (1925 р.н.), Юліан (1932 р.н.). Після мене народився ще Богдан (1937), Анатолій (1940) та Володимир (1943). Незважаючи на велику вікову різницю всі ми жили спільними інтересами. Батьки мали середнє за розмірами господарство. Мій дідусь по материнській лінії 19 років працював робітником у США – на спорудженні міських комунікацій в Нью-Йорку, Детройті. Повернувшись додому, він купив землі для забезпечення майбутнього своїм дітям. Моя мама, її сестра Юлія (1911 р.н.), брати Юрій (1895 р.н.) і Павло (1905 р.н.) отримали наділи на колонії (хуторі) села Новосілки. Села у нашій місцевості були поголовно українськими. Натомість колонії

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

населляли переважно поляки, завезені сюди по Першій світовій війні. Три наші родини отримали від своїх батьків тут землю разом з обійстями. А дядько Павло – лише землю, де збудував стодолу для зберігання зібраного збіжжя. Хату ж успадкував по батьках у Потуржині, що в кількох кілометрах.

Таким чином, моє і моїх братів дитинство проходило серед однолітків-поляків, з якими стосунки були загалом задовільними. У сусідів напроти діяв польський пункт підготовки до школи. Зрозуміло, що я туди ходила. Але навчання розпочала в рідних Новосілках, уже в українській школі. Це було нове муроване приміщення, зведене у самому центрі села, на перехресті доріг. Не могу категорично стверджувати, але то ніби мав бути придорожній ресторан. Проте, від самого початку приміщення було віддане під школу. Дещо далі, також у центрі села була т.зв. польська школа. Вона функціонувала ще до війни, де змушені були навчатися й українські діти, бо іншої школи не було. Я з радістю впізнала себе на світлині 30 червня 1942 р., уміщеній в другому томі «Від депортації до депортації», зробленій з нагоди закінчення шкільного року. Практично, з наступного року, тобто 1942/1943, навчання перестало бути систематичним. Подружжя вчителів Сень виїхало. Нас навчали місцеві жінки, які свого часу навчалися в Холмській вчительській семінарії. Але найгірше полягало в іншому. Розпочалися вибіркові вбивства українських вчителів, просто свідомих українців, напади різного роду банд, посилилися репресії гітлерівців. Тому діти тижнями, а то й місяцями не ходили до школи.

Що ж до життя родини, то воно проходило у руслі сільського побуту. Біля хати був доволі великий сад. Найбільше пригадую, що між дорогою і нашою хатою росли стрункими рядами вишні. В ті роки дуже популярним було засипання вишень у великих скляних банках (їх називали чорними за темний колір) цукром і на певен час виставляли на сонце. Вони пускали сік, але не повинні були забродити. З таким ось соком цілу зиму пили чай. Крім того, мали вишні світлого кольору, т.зв. морелі, з яких варили з цукром конфітуру (варення). Загалом вишень було так багато, що батьки наймали людей для їх збору і кудись відвозили на продаж, а то й просто роздавали. Поруч було поле, яке межувало з полем маминої сестри Юлії. Отож, батьки часто під час весняних чи літніх польових робіт кооперувались. Спроваджували з інших місцевостей фахівців з молотарками для обмолоту зерна. Вручну, ціпом на току в стодолі лише молотили частину жита, щоб мати снопи (околоті) для покриття солом'яних дахів у місцях, де вже протікала волога.

Поступово напрута між українцями та поляками зростала. А тут ще, як на зло, згоріла влітку 1943 р. наша хата. Важко навіть сказати, як це сталося. Можливо менші брати через дитячі пустощі вчинили пожежу. В усякому випадку, коли дорослі були у полі, хата спалахнула. Батьки і сусіди-поляки поприбігали, проте рятувати уже не було чого. Врятували лише стодолу. Роди-

ні довелося перебраться до Потуржина, у хату батьків мами, яка спорожніла восени 1939 р. після виїзду дядька Павла Свистуна з дружиною і донькою до УРСР, у той «радянський рай». Там дядька згодом заарештували як «англійського шпигуна» і стратили. Ми ж поселилися у Потуржині. На Холмщині розпочалася повна руїна. Горіли вже не окремі хати, і навіть не окремі села, а палахкотіла вся наша рідна прабатьківська земля. З Потуржина ранньою весною 1944 р. ми перебралися до Телятина. Там теж стало неспокійно. Перебрались деінде. І так аж до виселення, як в нас казали, на Велику Україну.



*Заячківська Нонна.
5 липня 1956 р.*



*Юрій Заячківський –
батько.*

Опинилися ми 1945 р. у селі Москаленки Іркліївського району Полтавської (тепер Черкаської) області. Тут відповідно індивідуальних селянських господарств не було вже й у помині. Батька призначили у колгосп бригадиром. Не думаю, що він про це комусь говорив, бо за це могли б і посадити. Але він ще до війни служив у кавалерії Війська польського на підофіцерській посаді. Мав належну освіту і певний досвід. Мама вела домашнє господарство. А оскільки мала хист до краєцтва, то обшивала усю родину. З плином часу стало зрозумілим, що в умовах колгоспного ладу не вижити. Родина почала подумувати про переселення кудись «ближче до дому». Якийсь час стримувались, щоб діти могли закінчити навчальний рік. Не виїздили, а просто тікали серед



Дорослі: тітка Юлія Макар (ліворуч), мама Валентина Заячківська (праворуч). Між ними маленька Нонна. Перший ряд зліва-праворуч: двоюрідна сестра Ніна, брати Юліян і Євген.



«Екіпаж» літака зліва-праворуч: Ніна Свистун, Юрій Макар, Нонна Заячківська. 12 липня 1939 р. Храмове свято в Потуржині.

ночі. Батька з роботи не відпускали, а за самовільне залишення колгоспу погрожували карами.

З великими труднощами все ж вирвалися. Добралися до Черкас. А через кілька днів вирушили до Львова, з надією звідти податися «на своє», тобто до Новосілок. Туди зі Львова трохи більше ста кілометрів. Але... так і осіли у Львові. Батько перекваліфікувався на бухгалтера, зайнявши відповідну посаду у Львівському каменеобробному комбінаті по вулиці Пекарській, поруч з будинком, де поселилася родина. Звісно, умови для проживання були далеко не ідеальні, бо родині довелося тулитися у двох невеликих кімнатах, одна з яких служила zarazом і кухнею.

Я 1946 р. вступила на навчання до Львівського медичного училища на фельдшерсько-акушерське відділення. Через чотири роки, закінчивши навчання, розпочала працю у Львівській обласній інфекційній лікарні. Трудилася фельдшером-лаборантом по 2010 р., тобто повних 60 років.

Серце щемить при самій згадці про вигнання з рідного краю. Перед очима спливають милі краєвиди. Хоч час є добрим лікарем, але від туги за втраченою малою батьківщиною він не дуже допомагає.



■ ГОРБАНЬ Євгенія

*с. Вишгородок Лановецького району
Тернопільської обл.*

Народилася в селі Городище Губешівського повіту Люблінського воєводства 11 листопада 1934 р. Там закінчила місцеву школу. Переселена разом з батьками на Тернопілля, де й проживає.

*Спогад записав 2 травня 2006р. доцент
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка Володимир Кіцак.*

Так було

Наша родина на час вигнання з прадідівської землі складалася з п'яти осіб. Крім мене, це були: батько – Горбань Павло Васильович – 1906 р.н.; мати – Горбань Анастасія Леонтіївна – 1911 р.н.; дідусь Горбань Василь Іванович – 1888 р.н., моя сестра – Горбань Ганна Павлівна – 1941 р.н. та я.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Господарство батьків було доволі великим. Мали дві хати: одна – стара, дерев'яна, у ній жили, а друга, цегляна – ще добудовувалася, але у ній ми так і не жили, бо почалося виселення. Житлова площа загалом мала 220 м²; стодола – 300 м²; комора – 20 м². Мали молотарку, пару коней, одну корову, 5 свиней, 6 овець, 4 га орної землі. При переселенні наше господарство оцінили у 8280 крб.

Церква в Городищі належала до греко-католицької конфесії. У селі костелу не було, була хата-читальня, існували польські та українські гуртки, які взаємодіяли один з одним. Інколи було таке, що вони об'єднувалися для спільного заходу.

Про кількість українських, польських та єврейських родин відомо тільки те, що переважали у селі українські родини, вони складали десь приблизно 60–65%, а найменше було єврейських родин (десь 5-6 на все село).

Взаємовідносини українців та поляків до вересня 1939 р. були загострені. Спостерігалися підпали з боку поляків жител українських сімей, час від часу траплялися вбивства українців. У вересні 1939 р. по сусідству, через дві хати, було знайдено мертвого хлопця. По селу ходили чутки, що цього невідомого хлопця вбили тому, що він «здавав» воякам УПА поляків, які грабували і вбивали українське населення. Місцеве населення протягом деякого часу боялося виходити ввечері на вулицю. Більшість мешканців знала, хто є вбивцями і хто вчиняє підпали, але ніхто не міг про це кудись доповісти, тому що постійно лунали погрози.

Пізніше відносини трішки змінилися, стали м'якшими, але час від часу відбувалися старі події – підпали, вбивства, які чинилися з тією ж метою – виселення українських сімей з цієї території.

Ставлення німецьких властей до українців, поляків та євреїв було непоганим, не спостерігалися утиски та репресії. В загальному стосунки між сторонами були нормальними.

Випадки грабежів були часто. Переважно грабували вночі, виводили із стаєнь худобу. Найчастіше крали коней. Підпали були постійним явищем, майже у кожного в селі було спалено хату, таким чином польська влада хотіла витіснити нас із наших домівок. Був випадок, коли зразу підпалили цілу вулицю, але хто це вчинив, невідомо. Цей підпал відбувся десь у середині літа у моєму селі Городище. У селі наступила паніка, люди повиносили все своє майно на вулицю, боячись вночі підпалу і просиділи всю ніч на дворі.

Точної дати утворення УПА у моїй місцевості не знаю. Діяли підпільно, з'являлися загонами, робили наскоки і зникали. Із села у ряди УПА йшли молоді хлопці, бували випадки, що також в лави УПА йшли люди старшого віку. Реакція УПА на дії поляків була гострою, спостерігалися бої та військові сутички, під час яких підривали мости та дороги.

Про переселення було повідомлено сільським старостою. Про дату виселення не знали. Село виїжджало примусово, ніхто не хотів залишати свого господарства. Між представниками польської влади та українським населенням виникали сутички, які закінчувалися інколи загибеллю українців. До виселення змушували польські військові. Документи на залишене в Польщі майно оформляли у Львові. Виселення контролювали польські військові. На збори було дано дві години, з собою брали те, що могли перевезти (в основному скриню з одягом, подушку, перину, харчі та ін). Спостерігалися грабунки польськими солдатами. Ми з сім'єю ще не встигли вийти із свого подвір'я, як польські солдати заходили у хагу і ділили наше покинуте майно. Транспорту не надавали, виїжджали, хто чим міг, в основному, возами-драбінками. На залізничну станцію Сокаль конвоювали польські військові. По дорозі грабежів та вбивств не було.

Сусідні села виселяли також примусово. Умови проживання були досить важкими, медичного забезпечення не було.

Під час перебування на станції Сокаль не грабували. Поїзда чекали десь біля 5–7 годин. На завантаження дали десь 1–2 години. У вагоні було до 7–10 сімей. Харчування давали люди, воду набирали із річок, часто із калюж. Худоба їхала в окремому вагоні, під час зупинок для неї косили траву та напували її. Охорону поїзда здійснювали солдати Червоної армії. Їхали приблизно два тижні.

Приїхали до села Вишгородок Лановецького району Тернопільської обл. На станції розвантаження тривало 3 години. Місце поселення шукали самі. З боку держави не було виплачено компенсації за залишене в Польщі майно, не надавалися кредити, які нам так обіцяли раніше.

Поселилися у старій єврейській хаті, де не було ніяких господарських будівель. Хата була у досить поганому стані і майже валилася, а коштів, щоб зробити хоча б тимчасовий маленький ремонт, не було. Своє поле отримали дуже пізно, батько обробляв поле священика своїми кіньми, за що отримував непогану платню. Крім того, батько возив священика в інші села, бо той мав кілька парафій. Податки були такими самими, які і для корінних жителів. Назад тікати на батьківщину не пробували, була спроба поселитися поближче до Польщі, але не було коштів на нове господарство. Моя сім'я пробувала купити житло в іншому селі (на жаль, назви не пам'ятаю), яке розташовувалося десь 80 км від мого Городища. Приїхавши до цієї будівлі, ми були вражені. Це була дуже гарна кам'яна хата з красивими і розкішними добудовами. Але на цю будівлю нам не вистачило коштів. Колгоспи було утворено у 1949 р., записували примусово, забирали землю, худобу. Ставлення місцевого населення до депортованих в основному було хорошим, іноді спостерігалися насмішки над переселенцями. Після депортації на батьківщині ніхто із родини не був. Що сталося з майном, полями, українською церквою, цвинтарем, невідомо.



■ ГРЕСЬ Іван

м. Київ

Народився у селі Хідче (Худче) Холмського повіту Люблинського воєводства. Внаслідок депортації родина опинилася в Кіровоградській області УРСР. Звідти переїхала в Рівненську область. Школу закінчив у Рівному. Кандидат технічних наук, працював на керівних посадах у міністерствах України. З 2001 р. на пенсії, але продовжує працювати.

Мені виповнилось лише 4 роки...

Народився я в сім'ї селянина 27 серпня 1941 р. в селі Хідче Холмського повіту Люблинського воєводства. Батько був інвалідом з дитинства, накульгував трохи. Сім'я мала п'ять гектарів землі, будинок, хлів, стодола та невеличкий садок біля хати. Щоб якось годувати чималу сім'ю: крім нас з батьками, жили ще два молодші брати і сестра, садок здавали єврейській сім'ї в оренду. Про війну у пам'яті лишилися лише спогади, як свистіли вогняні кулі (десь поблизу працювали «Катюші») над головою в лісі, де ми переховувалися в землянках з іншими сім'ями.

Мені виповнилось чотири роки, коли нашу сім'ю 9 травня 1945 р. примусово виселили з Польщі до України, в Кіровоградську область, де ми прожили три роки у скрутні та голоді. Наступив 1948 рік. Після вагань батьки переїхали в село Ставки Рівненського району, де в той час проживав брат батька – Василь з сім'єю. Він писав, що там можна було прогосподуватись, обробляючи чорнозем – його виділяли переселенцям.

Час босоногого дитинства запам'ятався збиранням лободи біля зруйнованих будинків та колосків на ланах. Жили ми в старенькій однокімнатній хатинці, що здавала тітка Марина. Без домашньої худоби сім'ї було важко.

Пам'ятаю, як у 1948 р. пішов до першого класу сільської початкової школи з книжками під пахвою. У кімнаті в одному ряду сиділи ми – первачки, а в іншому – третьокласники (переростки). Вони нам здавалися дядьками, бо вже курили, лаялися та билися.

Після закінчення чотирирічки я до 5, 6 і 7 класу ходив пішки у дощ, грязюку та сніг з хлопцями та дівчатами до іншої школи в село Обарів за 5 кілометрів.

У вихідні доводилося мені пасти корову в ярах за селом, я дуже боявся, бо старші хлопці казали, що там ховаються бандити. Випасаючи корів, ми влітку ставили силки на ховраків, з яких здирали шкурки, сушили та здавали їх чоловікові, що їздив по селлах. Він збирав ще ганчір'я та непотріб за цукерки й іграшки. Інколи у неділю ходив з мамою пішки за 9 кілометрів до Рівного, допомагаючи їй нести на продаж молоко, сир і сметану, за що вперше отримав великий бублик з маком.

Добре запам'ятався день, коли по радіо повідомили про смерть Сталіна в березні 1953 р. Цього ранку ми йшли до школи лугом по коліна в воді, бо інакшої дороги не було і плакали, а на лінійці в цей скорботний день нас прийняли в піонери. Вчився я посередньо, бо мені ніхто не допомагав та і не запитував, чим допомогти, адже батько мав 4 класи церковно-приходської школи у Польщі, а мати була неосвіченою. Вчився, як міг, сам.

Згодом, у 1955 р., батьки побудували хату в Рівному, куди переїхали з сім'єю та молодшою сестрою, і я пішов до 8 класу середньої школи № 1, яку успішно закінчив у 1958 р. Про вступ до інституту я і не мріяв, бо мав лише «3» та «4». Тому пішов здобувати протягом трьох місяців робочу професію автослюсаря в автошколі. Після закінчення навчання працював в автоколоні автослюсарем ходової частини вантажних автомашин. За півроку так накрутився гайок, що зрозумів: ця професія не для мене. Влітку 1959 р. з товаришем вирушив до Львова, де вступив на навчання у Львівську республіканську школи кіномеханіків. Після закінчення школи став працювати кіномеханіком, потім старшим кіномеханіком в одному з кінотеатрів Рівного, де й діждався призиву в 1961 р. на службу до Радянської армії. Прослужив усі три роки в Ужгороді радіозв'язківцем. За зразкову службу наприкінці 2-го року мене зарахували на курси з підготовки до вузу, що діяли при будинку офіцерів. У вересні здав успішно вступні іспити до Рівненського інституту інженерів водного господарства та упродовж чотирьох з половиною років навчався на гідромеліоративному факультеті. Інститут закінчив у 1969 р., одержав призначення в Кам'янську луго-меліоративну станцію Одеської області і поїхав туди з молодю дружиною.

Перебуваючи якось вдома, у Рівному, у відпустці, зайшов провідати рідний інститут, і професор Людмила Скрипчинська вмовила мене скласти іспити до аспірантури і навчатися заочно. Але як то було важко, коли доводилося з понеділка до суботи працювати прорабом та контролювати будівництво на об'єктах усієї Одеської області. За рік я нічого не зробив, і професор Скрипчинська порадила перейти на денну форму навчання в Київ на спеціальність «технологія та механізація будівництва гідромеліоративних систем». Я так і зробив.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Нелегко було навчатися в аспірантурі у такому місті, як Київ, тому я ще працював у відділі на півставки молодшого наукового співробітника, що дозволяло виїздити у відрядження та накопичувати матеріали для дисертації. В аспірантурі провчився з 1971 р. по 1974 р. Правда, не всі розділи дисертації написав, бо, обравши тему «Удосконалення технології будівництва закритих зрошувальних систем», я потрапив у залежність від запровадження у виробництво нових сучасних машин та механізмів, а також їхнього розрахунку з застосуванням сучасного економіко-математичного моделювання та оптимізації процесу будівництва. Завдячуючи тому, що розробку цих машин було передбачено в програмі «Система машин», мені вдалося з допомогою та разом з співробітниками нашого відділу, Брянського заводу іригаційних машин та Всесоюзного НДІ землерийного машинобудування розробити, виготовити та запровадити у серійне виробництво комплекс машин для будівництва закритих зрошувальних систем. Щоб завершити дисертацію, я розробив, розрахував і запропонував оптимізаційну економіко-математичну модель процесу будівництва. Тільки після закінчення цього комплексу робіт, я зміг дописати дисертацію, яку успішно захистив у 1989 р. в Москві та отримав диплом кандидата технічних наук.

Мене як спеціаліста з розробки та запровадження нових наукових досліджень запросили у 1985 р. очолити науковий відділ Міністерства меліорації України, а після отримання вченого звання, призначили заступником начальника головного науково-технічного відділу міністерства, де я й пропрацював до 1998 р. У 1990 р. мене було переведено в Міністерство економіки України заступником начальника відділу Головного науково-технічного управління, де я пропрацював до виходу на пенсію у 2001 р. З того часу дотепер працюю головним спеціалістом лікувально-оздоровчого відділу Національного фонду соціального захисту матері і дитини.

Закінчивши відповідні курси, зараз також займаюся, за сумісництвом, страхуванням життя, майна та авто.

Маю дружину, двоє дорослих дітей (сина та доньку) і четверо онуків.

На жаль, батьки вже пішли від нас і спитати про наші поневіряння під час депортації нікого.

Якось у 1987 р., правда, мені довелося побувати в Польщі у відрядженні, але далеко від рідного дому, аж у Вроцлаві. За браком часу ніколи було з'їздити в село, де я народився. Зараз у Польщі проживає один мій двоюрідний брат в Познані, а другий – в Холмі, але про їхнє життя я нічого, на жаль, не знаю.



■ ГРИГОРЧУК Любов

сmt Цумань Волинської обл.

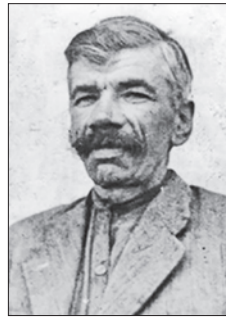
Судячи з коротенької інформації про родину, авторка допису народилася на Волині. Не маючи більше ніяких даних, вважаємо за доцільне опублікувати й ту коротку замітку, яка вносить якийсь новий штрих та доповнює інші спогади про воєнну трагедію українців – і не лише холмсько-підляських.

Змушені мовчати

За радянської влади могли покарати навіть за розповіді про минуле. Тому мої батьки нічого не розповідали, боячись за сім'ю. Про те, що сталося під час Другої світової війни, я дізналась з фільтраційних справ моїх батьків в Державному архіві Київської області. Мій батько – Олександр Григорчук (1920 р.н.) з Холмщини і мати – Валентина Григорчук (Хіміч) (1923 р.н.) з Києва познайомились на роботах в Німеччині, в місті Зуль, де працювали на заводі. Після приходу американських військ батько з матір'ю поїхали на Холмщину, але родину батька вже виселили. Не було тоді мого діда Йосипа Григорчука і його сина Миколи та батька Олександра.



Батько Олександр, 1945 р.



Дід Йосип

Мої батьки поїхали до Києва, на батьківщину матері, пройшли фільтраційну комісію НКВС. Але, незважаючи на те, що жодних негативних свідчень про батьків не було виявлено, моїй матері відмовили у прописці, бо вона працювала в Німеччині. Татові й мамі дозволили оселитися в Боярці Київської області.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Дядько Микола



*Сестра батька Анастасія,
посередині Галина Григорчук
(Тереніна) і Марія. Село Рудня,
1978 р.*



*Український духовий
оркестр, м. Холм.
1932 р.*

У 1946–1947 рр. в Україні знову голодували люди і мої батьки, рятуючись від смерті, поїхали на Волинь, де було легше з продуктами.

На той час батьки вже знали про місце перебування сім'ї Григорчуків в Західній Україні. Вони залишилися жити на Волині, де в них народилося четверо дітей. Нащадки виселеної сім'ї Григорчуків проживають на Волині, Рівненщині, в Києві і в Росії.



■ ДЕМЧУК Михайло

м. Львів

Народився 4 листопада 1930 р. в селі Вілька Лищанська Холмського повіту. У 1942 р. вступив до Української гімназії в Холмі, де навчався два роки. У 1945 р. сім'я була переселена до Запорізької області УРСР, а у 1946 р. перебралася до м. Здолбунова Рівненської області. У 1949 р. вступив до Львівського зооветеринарного інституту.

У 1954–1958 рр. навчався в аспірантурі при Ленінградському зооветеринарному інституті. Після захисту кандидатської дисертації у 1958 р. обійняв посаду асистента кафедри зоогієни тварин Львівського зооветеринарного інституту. У 1960 р. отримав наукове звання доцента. У 1975 р. захистив докторську дисертацію, у 1978 р. отримав наукове звання професора. Обіймав посади завідувача кафедри гієни тварин і проректора з післядипломної освіти Львівського зооветеринарного інституту (нині академія ветеринарної медицини ім. С. Гжицького). У 1997 р. йому присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України.

Хто вони – біженці 1915 року, переселенці 1944–1946 років, депортовані 1947 року чи просто вигнанці?

До нашого краю в минулі століття найбільш відповідною назвою була б «Окраїна» або «Прикордоння». Навіть у періоди Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, коли тут були Червенські городи, а потім засноване Данилом Галицьким столичне місто Холм, наші пращури постійно були змушені захищати свої міста і села від нападів близьких і далеких завойовників, зокрема набігів татар. Навіть у найкращі часи для мешканців Холмщини не було тривалих періодів спокою.

Історики пишуть, що після 1387 р., поряд з татарами, стали постійними напади на наші землі угорців, поляків, литовців, москалів, австрійців. Завойовники нищили села і міста, забирали все нажите людьми, вбиваючи старих та

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

дітей, а молодих, працездатних, часто в неволю забирали. Якщо зазнавав поразки один завойовник-загарбник на його місце приходив інший.

Починаючи з XVIII ст. (1779 р.), після поділу Польщі між Росією, Прусією та Австрією наш Холмський край окупувала Росія. Щоб оберегти населення завойованих територій від не менш активної, ніж окатоличення і ополячення, поголовної русифікації, духовенство не знаходило іншого шляху, як скасування Унії (Берестейської), а російські чиновники почали наново повертати холмщан у православ'я. А за нашими прадідами і дідами на довгі роки залишилась придумана пізніше поляками національність «русин».

Якщо виходити з назви нашого села Вілька Лищанська, то можна встановити і період його заснування. Це перші роки після того, як було скасовано панщину в Росії (1861 р.). Селяни одержали волю і земельні наділи. Очевидно, звідси і пішла назва тоді виниклих сіл (Воля, Вілька). Правда, саму волю вони сприймали в той час по-різному. В підтвердження сказаного дозволю собі привести слова тата, які він чув від свого діда. Тому, що довго і майже повністю вони були малоземельними або зовсім не мали земель, в перші роки після скасування панщини селяни не мали чим обробляти свої земельні наділи. Змушені були ще кілька років працювати на панщині, щоб заробити насіння, гроші на плуга, воза і коня та мати можливість виростити хліб, заготовити корм для худоби. А ці питання були надто важливими, адже більшість сімей були багатодітними. Очевидно, що селяни були працьовитими і добрими господарями, бо вже через 20–30 років збудували хати і господарські будівлі. Нашими селами любувалися не лише самі люди, але й ті офіцери російської імператорської армії, які напередодні Першої світової війни отаборились на Холмщині і вважали, що вони захищають православних від наступаючих кайзерівських військ. Про це, зачарований нашими селянами, розказував мені у 1954 р. офіцер російської царської армії, який був ветеринарним лікарем кавалерійського полку, що дислокувався у 1914–1915 рр. на Холмщині. Певну уяву про стан холмщан, як господарів, дають документи про сплачувані ними податки.

В спадщину від батька мені перейшла книжечка «Устав и расчетная книжка за №5 члена Общества потребителей в деревне Вулька Лещанская гмины Жмудь Холмского уезда Люблинской губернии. Выданная пайщику общества потребителей деревни Вулька Лещанская Францу Демчуку 15 марта дня 1913 года». Цей статут товариства затверджений міністром внутрішніх справ 13 травня 1898 р. В цій же статутній книжці зроблено запис про пайовий внесок моїм прадідом Францом 15 березня 1913 р. Він складав 40 руб. 50 коп. Число повних паїв – 8. Таких сімей в селі було понад 50, а пайщиків понад 400. Очевидно, саме таких пайщиків захищали, відступаючи під натиском німецьких кайзерівських військ козацькі полки.

«Дружні» холмщанам козацькі загони російської імператорської армії, згідно з наказом головного командування під час відступу мали «оставлять врагу только выжженную землю».

Так було спалено багато сіл на Холмщині, в тому числі і наше. «Турботливі» російські війська змусили селян вантажити рештки свого, нажитого за останні майже 150 років імперського панування, добра на вози та втікати у Росію. Очевидно, допомагали їм в цій біженській втечі попереду лінії фронту сини і внуки цих же біженців, що були мобілізовані до російської армії. Про це свідчать фото мого дядька Левка Ільчука і його колег-холмщан в формі офіцерів російської імператорської армії. Сьогодні можна лише уявити собі як сім'я біженця мого прадіда Франца Демчука (якого в селі кликали Франко) разом з сином Микитою, невісткою Анною та сімома дітьми добиралась до залізничної станції. Це ж був воєнний 1915 рік Першої світової війни. Саме тоді сотням тисяч холмщан довелося залишити не лише землю, будівлі, нажите майно, а трошки пізніше ще й коней і воза. Досягнувши залізничної станції, їм довелось перенести свої рештки пожитків у товарні вагони вантажного потяга та їхати аж до станції Челябінськ. І голод, і холод, і, особливо, пошесті, в тому числі тифу, забрали діда Микиту і найменшу їх дочку. Останні добрались до села, що в Челябінській області, де одержали тимчасовий притулок. Заробляли на хліб тимчасовими роботами, які пропонували їм господарі. Прадід Франко з 11-річним внуком Василем, невісткою Анною, двома внучками заробляли на хліб як могли (столяркою, доглядом за худобою, заготівлею на зиму дров і т.п.). Село було великим, господарі жили заможнo. В селі була церковно-приходська (початкова) школа. У ній у 1916 р. почав вчитися, а у 1919 р. закінчив мій батько – Василь Демчук. Був успішним учнем, бо йому після закінчення навчання у 1919 р. запропонували посаду секретаря сільської ради. Очевидно, були задоволені і його знаннями математики та каліграфічним почерком. Свої здобутки в навчанні знадобились Василю і вдома. Так, будучи математично здібним, він легко додавав, віднімав, множив і ділив багатоцифрові числа як на поширених тоді «счотах», так і, просто, в пам'яті.

Наступив 1920 рік. Революційні події докотились і до Челябінська. В родині Демчуків не стало прадіда Франя. А біженцям треба було вертати додому. Адже інші односельчани, які під час вигнання доїхали лише до Брянська та інших ближчих губерній Росії, вже повернули на Холмщину. Добирались окремо, хто як міг. Родині Ільчуків, яка проживала до біженства у с. Жмудь, добиратись прийшлося з Рязанської губернії. Їм допоміг брат матері моєї мами Ксенія Левко Ільчук, який служив прапорщиком у російській армії. А Демчуки добирались поодиноці кожний окремо: бабця Анна і окремо кожна дитина – 16-річний Василь і 12-річна його сестра Катерина. Інші члени родини – двоє дорослих і троє дітей додому не повернулися. У інших сім'ях односельчан, які

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

перебували як біженці на Уралі і в яких були старші хлопці, які працювали на заводах, зокрема брат тата моєї мами Яким'юк Павло, там одружився, залишився у Свердловську і на Холмщину не повернувся. Правда, від тоді почав писатися Акімовим.

Повернувши у своє рідне село Вільку Лищанську весною 1921 р., бабця Анна з сином Василем і дочкою Катериною спромоглася за літо і осінь збудувати землянку, посіяти грядку бобу (бо дістали насіння) і заготовити на зиму сушених грибів та фруктів. Протягом другого літа збудували маленьку хагу, яку я ще пам'ятаю, бо кілька років стояла поруч з нашою новою «великою» дерев'яною, яку поруч збудував батько. На початку 30-х років на подвір'ї Франьових вже стояло дві хаги, дві обори, дві стодоли. Дещо пізніше між подвір'ями викопали колодязь. Господинею на цьому об'єднаному подвір'ї була невістка Франца Демчука, яка у 1921 р. повернулася з «біженства» сама, а лише наступного року прийшли на рідне подвір'я її син Василь та дочка Катерина. І лише тому, що до 1915 р. тут був знаним господарем прадід Франьо, за нашим поновленням у 1921–1939 рр. господарським двором ще й до 2000 р. трималась назва Франкове обійстя, хоч ні однієї сім'ї українців після 1945 р. в селі не залишилось.

Після пережитої першої зими 1921/1922 р. в збудованій наспіх землянці мати з 18-річним сином Василем і 14-річною дочкою у 1922–1923 рр. збудували дерев'яну хатину, що складалася з однієї кімнати і кухні. Вже у 1925 р. Василя Демчука було призвано на службу до війська польського. Після демобілізації повернувся у село разом з колегою по службі білорусом Іваном Конів'єгою, який пристав за господаря до сусідів Богутів. Сам господар давніше вже хворів емфіземою легень. А з їх сином Леонідом я постійно грався, пас корову і ходив у 1-3 класи сільської школи.

Лише наполеглива важка щоденна праця вже немолодї 50-річної матері Анни та її молодих дітей дозволила за 20 років обробляти щорічно більше моргів поля, збудувати дві хати, дві обори, дві стодоли, шопу для зберігання кормів, придбати січкарню, плуги, в тому числі дволемішні, борони, два вози, двох коней.

Dowodem ubezpieczeniowym Nr 75 (примусовою страховкою), виданим 26 липня 1943 року, перераховане майно було оцінено в 17400 zł, при якому річна страхова сума склала 89 zł, а на 1944 р. – 90 zł 96 gr або 17 zł 74 gr щомісячно. Таку суму платив Демчук Василь і практично стільки ж платив Богут Микола – сім'я сестри батька, яка проживала поруч на одному подвір'ї.

Звичайно, щорічно зростав обсяг робіт, адже загалом обробляли понад 30 моргів поля, окремі ділянки якого знаходились в різних місцях. Наприкінці 20-х рр. вийшла заміж сестра батька Катерина, народивши в 1926 р. дочку Анну. У 1927 р. одружився й Василь Демчук. Створення молодих сімей стало

істотним стимулом розвитку господарств. Вони, ставши міцно на ноги, перетворились з натуральних господарів на виробників товарної продукції, яка йшла на ринок.

Полегшувало справу збуту та й самого господарювання батькові те, що він, будучи грамотним і маючи досвід роботи писаря, вів бухгалтерію сільського кооперативу «Нове життя». Маючи транспорт (коней, воза і сани), міг регулярно постачати потрібні товари в кооператив і відвозити вироблену господарями продукцію на ринок Холма. Село було невеликим (близько 100 господарств), а люди були згуртовані, свої. Крім 4-5 поляків, які в господарських справах підтримували односельчан і навіть не працювали на наші свята, в селі проживало ще 2-3 сім'ї євреїв. Найчисельніша їх сім'я мала хату посередині села, де відкрила магазин.



■ ДЕМ'ЯНОВА (Чемерис) Лідія

м. Луцьк

Народилася 26 січня 1934 р. у селі Березовець Грубешівського повіту на Холмщині, в родині Івана та Антоніни Чемерисів. 1941 р. у рідному селі пішла до новоствореної школи з українською мовою навчання. Вдалось закінчити тільки два класи рідною мовою, бо як прийшли радянські визволителі, то школу відразу закрили. Навчання у третьому класі

було вже у польській школі.

З грудня 1944 р. почалась масова депортація українських родин на Україну. Родина Івана Чемериса потрапила у Локачівський район на Волині, де знову з третього класу Лідія продовжила навчання в українській школі. У 1950 р. з батьками переїхала до Луцька, де 1953 р. закінчила середню школу №1.

З 1953 р. по 1958 р. навчалась на Історико-філологічному факультеті Волинського педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Впродовж багатьох років, до виходу на пенсію у 1993 р., навчала дітей історії у школах Локачівського району та міста Луцька.

Має двох синів та одного внука. Інший онук зовсім молодим відійшов у вічність.

Моя мала батьківщина – село Березовець на Холмщині

Моє рідне село Березовець належало до Дубенецької парафії, до складу якої входило 15 сіл. Село невеличке, всього 48 дворів, із них 40 українських і 8 змішаних родин, українців з поляками.

Село мало мальовничу природу у формі півмісяця. Один кінець села впирався у річку Вовнянку, а другий – у старий Березовський ліс. Річка невеличка, спокійна, чиста, береги якої прикрашені зеленою травою з блакитними незабудками та жовтими качинцями, а несе свої води у річку Західний Буг, що знаходиться від села за три кілометри. По обидва боки р. Вовнянки простягнулися луки з різноманітними пахучими травами. Тут копали невеликі канали, з яких добували торф, мочили коноплі. На луках косили трави на сіно, випасали худобу, сушили льон і коноплі, з яких ткали та вибілювали полотна під літнім сонячним промінням.

Кожна ділянка орної землі мала різні дивні назви: Струга, Серветут, Перет'є, Помник та інші.

Ніхто не міг розповісти, коли засноване село, але сама назва свідчить про те, що тут був колись ліс з великою кількістю беріз, а містечко Дубенка одержало назву від наявності дубів, які лежать неподалік на дні озерець, вода у котрих коричнева, а на ній квітнуть дивовижні білі квіти-лілії. Тому й ця місцевість носить красиву назву – Дубовець, що прилягає до берега самого Бугу.

А що ця місцевість старовинна і слов'янська, то свідчать назви сіл навколо нашого Березовця: Селище, Старосілля, Стрільці, Теремець, Рогатка.

Перша оселя від річечки Вовнянки була обістям моїх дідів та прадідів Чемерисів. Вона згодом перейшла у спадковість моєму татові Івану Чемерису, 1910 р.н. Мама була родом з Волині, з Володимир-Волинського району, її дівоче прізвище – Нестеревич. Було у наших батьків троє дітей: я – Лідія (у заміжжі Дем'янова) 1934 р.н., брат Євген, 1938 р. н. та сестра Галина, 1943 р.н. (у заміжжі – Волчкович).

Батьки займались сільським господарством. Були порядними та працьовитими людьми. Мали свою орну землю, частину лісу та луки для випасу худоби. У власному господарстві було пару коней, дві корови, свині, гуси, кури, тобто забезпечували себе усім необхідним.

Нашими найближчими сусідами були польські сім'ї Кубінських, Слонців, Каспиркевичів, Нідзевецьких, у чоловіків яких були дружини українки. До війни жили дружно, ходили одні до других у гості, разом відзначали православні та католицькі релігійні свята, кумували. Діти грались між собою, а дорослі ділили разом радості та печалі.

Посеред села стояв високий дерев'яний хрест, біля якого святити пасхи, суди сходилися старші односельці та молодь для спілкування між собою. У центрі села був невеликий магазин, у якому можна було придбати найнеобхідніші речі для дому. Але більш важливі товари купували у м. Дубенці, за 3 км від нашого обійстя.

Майже посеред села стояла початкова школа. Вона була дерев'яна з невеликим ганком від дороги. Половину приміщення займав клас, а у другій половині жив учитель.

До 1939 р. школа була польською, хоч учні школи були переважно українцями. Молодь нашого села, спілкуючись рідною мовою між собою, українського письма не знала, тобто не уміла ні писати, ні читати рідною мовою.

З вересня 1939 р. по липень 1944 р. Польща була окупована Німеччиною. У цей час на теренах Холмщини відкривались українські школи, хати-читальні, бібліотеки, запрацювали вільно православні церкви. Відроджувалась національна українська культура. Усі вчителі у той час були з Галичини і виховували наших дітей та молодь у високому патріотичному дусі.

У нашому селі також відкрили українську школу. Хоч учителі часто мінялись, але коли я була у другому класі, то навчав нас один і той же вчитель – Всеволод Здун. Це була людина з великої букви – високоосвічений, талановитий, всебічно розвинений, відданий патріотичній справі – справі служіння рідному народу. Працював у дві зміни з учнями 1–4 класів, а ввечері навчав молодь української грамоти. Він організував драматичний гурток, духовий оркестр, хор. Молоді стало цікаво жити. Ми вивчили Гімн України, гімн Холмщаків, українські народні, стрілецькі та різні повстанчі пісні, а також – «Боже великий єдиний», які ми часто співали. Крім того, нас знайомили з нашими національними героями, поезією Т.Шевченка, І. Франка, Л.Українки, з історією України-Руси Михайла Грушевського.

Наш учитель після Другої світової війни зробив великий внесок у розвиток української науки, як професор він очолював кафедру біології Львівському університеті ім. Івана Франка.

Мені на все життя запам'яталось відзначення пам'яті великого патріота українського народу Євгена Коновальця на наше престольне свято – Трійцю (кінець травня) у нашій церкві 1943 р. На урочистості зібралась сила силенна українців з усіх навколишніх сіл нашої парафії, а також велика кількість духовенства.

У Дубенці, розташованій над самим Бугом, знаходилась наша православна духовна святиня – церква святої Трійці. Вона була велика, гарна, побудована з червоної цегли, обнесена парканом. Неподалік церкви знаходився цвинтар, поділений на дві частини – православну (справа) та католицьку (зліва).

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

На подвір'ї Храму при вході з правого кутка насипали високу могилу (курган) та поставили необтесаний березовий хрест. Священники з усіх церков велично відправили службу Божу. Навколо церкви ходила процесія, носили хоругви, співали релігійні та патріотичні пісні. Здавалось, що у цей урочистий час небо єдналось із землею. Всі були одягнені у святкові українські строї. На вишитих сорочках були прикріплені тризуби з синьо-жовтими стрічками.

Наші хлопці та дівчата стояли навколо кургану пам'яті Коновальця, тримаючи у руках вінки з навколишніх сіл. Мене найбільш вразив вінок, зроблений з колючого дроту, обвішаний смерековими шишками, як символ жертвовного життя Євгена Коновальця.

Вінок, який тримала я разом з донькою дядя, був сплетений з американської сосни (чомусь так називали у нас цю сосну), яка мала особливий темно-зелений колір з довгими м'якими китицями. Вінок мав круглу форму, обмотаний синьо-жовтою стрічкою. Його сплели дівчата нашого села на подвір'ї Демчуків, зокрема, Марія Демчук, Стефа Міщанчук, Надя Король. Хлопці підносили гілки, а діти з цікавістю спостерігали за дійством плетення вінка неймовірної краси.

Запам'ятала на все життя пісню про Євгена Коновальця. Ось уривок із неї:

*Ой, Євгене Коновальцю,
Ти ж того не сподівався,
Що з народом українським
Вже навіки розпрощався.
Ой ти, земле, ой ти чорна,
Прийми тіло, не будь горда,
Прийми його білі руки,
Що терпіли за нас муки.*

Хочу зазначити, що ми сім'єю (я, мій чоловік та син Анатолій), коли стало можливим, приїхали у 1967 р. до Польщі, щоб відвідати отчу землю. Найбільше, що я хотіла побачити рідне село, м. Дубенку та нашу Церкву. Зайшла у Храм, який був відкритий. У ньому побачили склад цементу, а стіни були вкриті цементною пилюкою. По захрестії ходило троє людей, з них одна жінка. Ці троє дуже непристойно сварились. Я стояла та гірко плакала. Вони це помітили та трохи змінили свою риторичку. Церква у страшному запустінні. Купола та хреста не було. Нам надзвичайно боляче бачити таку наругу над нашою православною святинею. Адже поляки також вважають себе дуже ревними християнами. То як же так, яке ж це християнство? З тяжкими спогадами та душевною раною я вийшла з подвір'я нашого дорогого Храму.

Від насипаної символічної могили не залишилося й сліду. Навколо Храму все сплюндроване, запущене. Страшна картина, яка до цього часу стоїть перед нашими очима.

У 1944 р., коли на Холмщину вступила Червона армія, з вересня знову була відкрита польська школа. Українські діти почали знову навчатися польською мовою, тільки недовго, бо наступили трагічні зміни, внаслідок яких ми змушені були покинути отчий край, свою святу Холмщину.

У грудні 1944 р. більшість земляків вивезли до Радянського Союзу, у південні області України. Частина переселеної людності перебралась впродовж 1-2 років у західні області, ближче до рідних земель, у надії повернення до них.

Важко жилося нашим українцям при панській Польщі. В урядові установи, на навчання до різного рівня навчальних закладів приймали виключно людей католицького віросповідання. Переслідували православну віру, вимагали від українських священників виголошувати проповіді польською мовою. Парафіяни чинили відчайдушний супротив, але у відповідь польські шовіністи закривали, спалювали чи піддавали руйнації православні церкви, мордували православних священників та українців.

Переслідували людей, які передплачували українську пресу, вели активну діяльність в охороні рідної мови, віри, народних звичаїв, культурних заходів. Так, у садибі нашої бабці Марії Чемерис зробили обшук, звинувачуючи родину у непокорі польській владі. Коли мешканець нашого села, поляк Антон Недзельський, дав з свого лісу дуба на хрест, щоб поставити на честь Тараса Шевченка, то поляки замордували його у в'язниці.

Особливо тяжко стало жити нам у період німецької окупації. У лісах та селгах Холмщини появилось багато різних угруповань, зокрема загони Армії крайової та загони, які часто називали себе «партизанами», котрі грабували та вбивали українські родини, спалювали цілі села. Ці «партизани» знущалися навіть над своїми родичами, у яких були змішані шлюби, щоб вигнати їх з Польщі та заволодіти землею та майном. Так, наприклад, відомий загін під керівництвом Щавеля з сусіднього села Селища, спалив село Стрільці та грабував не тільки українські родини, а й змішані родини цього та інших навколишніх сіл.

З настанням ночі дуже тривожно жилось односельцям: багато людей, особливо чоловіків, ховались в оборогах, в копицях сіна, на луках. Найтяжче було пізньої осені та взимку. Коли вечоріло, ставало моторошно у селі, пусто та дико, бо не було чути людської мови, господарі виносили різне начиння, одяг та домашні речі і ховали у бур'янах та у схронах.

У нашому селі був один поляк, якого дуже шанували, Владислав Слонець, який наперекір польським загонам, запрошував українських чоловіків ночувати у його садибі – у stodолі, на вишках. З нашої сім'ї моя бабуса Параска, мій

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

брат та я знайшли притулок у його хаті. Мама з маленькою півторарічною сестрою перебувала у рідній хаті, бо ми боялись, що як заплаче дитина, то видасть нас усіх.

Але, на жаль, таких поляків, як Слонець, що мужньо рятували своїх односельців, були одиниці. Тому у знак вдячності за таке щире співчуття до нас, моя родина запросила його в гості до Луцька у 1966 р., де проживає багато наших земляків. Холмщаки з радістю приймали пана Слонця у своїх сім'ях, бо хотіли щиро подякувати йому за доброту до нас у лиху годину.

Нелегко жилося за німецької влади усім холмщикам. Німецький уряд вимагав від населення цілковитої покори та різних податків – контингенту. Люди повинні були здавати все, що виробляли та вирощували у своїх господарствах, а, крім того, відправляти молодь до Німеччини на роботу. Щоб забрати від людей худобу, німці ставили її на облік так званим «кульчикуванням», тобто прибивали до вух металеві пластинки. Холмщаки ці пластинки образно називали «кульчиками» (сережками), які мали відповідні номери. Потім худобу під цими номерами заносили у реєстр. Люди часто, захищаючи своє господарство, старались знаходити вихід. Вони перечіпляли «кульчик» з вуха великої свині на вухо малого поросяти, а її заколювали для власного споживання. Часто таким чином вдавалося врятувати родини від голоду.

Готуючись до «віроломного» нападу на Радянський Союз, німці споруджували укріплення над самим Бугом. Для цього щоденно зганяли селян з усіх навколишніх сіл, у тому числі з нашого Березовця, переважно молодь.

Пам'ятаю, як рано-вранці йшли дівчата й юнаки з лопатами, сокирами, пилами працювати цілий день біля села Скригичин над цими укріпленнями. Працювали від сходу сонця аж до заходу під наглядом есесівців з нагайками у руках та чорними вівчарками. Робота була важкою та виснажливою, під постійним страхом, бо будь-якої хвилини наглядачі могли тяжко покарати. Коли темніло, усі повертались до своїх домівок, співаючи тужливих та сумних пісень, що тихим протяжним відлунням відбивалося від березового лісу та котилося полями і луками, долітаючи до садиб нашого села. Одна із них мені згадується все життя:

*Ой там старий батько
окопи копав,
Він бачив здалека,
як стрілець упав.
Він ся приближає,
він ся приблизив,
Він ся приглядає,
а то його син.
Взяв батько три дошки*

*та й збив домовину.
І гірко заплакав:
Сину, ти ж мій, сину...*

Німці не любили безгосподарності, недбальства, неохайності, безпорядку. За це вони карали таких господарів гумовими палками, знущалися з найменшого приводу над людьми з неймовірною жорстокістю.

Зневажали німці жидів, психічно хворих. У нашому селі вони розстріляли психічно хворого Химу, без ніякого пояснення його рідним.

Через наше село проходили ковпаківці, невеликі групи радянських полонених, які втікали із концентраційних таборів, за переховування котрих німці карали розстрілами. Наші односельці, в тому числі мої батьки, рятували полонених, як могли, ризикуючи життям.

А коли у липні 1944 р. фашисти були вигнані з території Польщі, то польські загони стали з неймовірною жорстокістю накидалися на українців. Червона армія не захищала наші села, видно, що це було комусь вигідно.

Польща планувала знищити або вигнати українців, щоб забрати духовні святині, позбутися православної віри, культурних осередків.

Радянська сторона активно почала агітувати наляканих та обдурених українців піддатися ганебному вигнанню, щоб одержати свіжу робочу силу, реманент та худобу для колгоспів. Агітатори розхвалювали комуністичний «рай» у колективному господарстві. У нашому селі проводилась агітація виїхати в Одещину, а про Волинь не згадували, бо там були ще одноосібні господарства. Про західні області не говорили, бо лякали, що звідси можна потрапити до «білих ведмедів», тобто у Сибір. Тому односельці погодились їхати в Одеську область.

Моя сестра Галя, якій під час переїзду було два рочки, захворіла на двобічне запалення легень. Лікарі попередили батьків, що у дорозі може померти, тому не поїхали з усіма односельцями, а залишились тимчасово, щоб рятувати дитину.

25 грудня 1944 р. нашу родину з'єднали з мешканцями інших сіл в один ешелон і відправили на Волинь. Хоча відстань до Волині недалеко, подорож була важка й складна через сильні морози та сніги. Дали два товарні вагони на 4 сім'ї – один з них для речей та дорослих з малими дітьми, а другий – для худоби, яку супроводжували чоловіки.

Через два тижні, на Різдво Христове 1945 р. прибули до Луцька. На залізничній станції ніхто нас не зустрічав і нічого не пропонував. Люди розбрелись, хто куди. Наші батьки подались до Локачівського району і згодом поселились у колонії Олександрівці, де проживали до 1950 р.

У 1946 р. наші односельці повертались з Одещини, скуштувавши колгоспного раю, гіркого смаку голоду, незвичної спеки та неврожаю. Розселились,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

хто де міг. Займали у західних областях пустуючі садиби, покинуті німецькими та польськими господарями, копали землянки. Працьовиті, дружні між собою, розумні холмщаки незабаром стали хорошими господарями на нових землях. Діти їх вчилися у школах, вступали до технікумів та інститутів, стали вчителями (Лідія Чемерис, Галина Чемерис, Ангеліна Думальчук, Ніна Андрущук), інженерами (Євген Чемерис), військовими (Володимир Пеценюк), агрономами тощо.

Наші земляки, як могли, допомагали один одному. Мої батьки надавали людям притулок, харчі та необхідні речі для життя на перших порах. Багато людей з нашого села поселились у Луцьку: родини Чемерисів, Міщанчуків Сергія, Міщанчуків Юлія, Міщанчуків Миколи, родина Надії Король, Пеценюків, Демчуків, Цирунюків, Строцюків. Тут проживають та чесно трудяться їх нащадки, які з гордістю називають себе холмщаками, відвідують свій отчий край та могили прашурів.

Холмщаки жили в надії, що повернуться на свою Батьківщину, таку дорогу та до щему милу для кожного з нас. На жаль, так не сталося. Уже покинуло світ старше покоління наших переселенців, що змушені були залишити рідні землі чужинцям. Знайшли вічний спокій на Великій Україні, переважно в землях Волині, Рівненщини, Львівщини, Тернопілля, Івано-Франківщини, а також у деяких східних областях.

Спіть спокійно, наші дорогі батьки, діди та прадіди. Вічна Вам шана та слава за Вашу праведну працю перед людьми, перед Богом.



*Поляк Владислав Слонєць
(стоїть третій ліворуч)
серед своїх колишніх
односельців у Луцьку.*



■ ДЖУС (Тиш) Марія

м. Рівне

Народилася 30 грудня 1929 р. у Горішньому Потюці Білгорайського повіту. До 1939 р. закінчила три класи польської школи. Під час німецької окупації школа була українською, але через брак дипломованих учителів у ній викладали дяк місцевої церкви Дмитро Бик та секретар змінної управи Василь Храпко – хресний батько Марії Іванівни. 14 січня 1945 р.

їх сім'я покинула рідне село і опинилася на хуторі Оленівка Велико-Михайлівського району Одеської області. У вересні пішла до середньої школи в сусідньому селі Веселий Кут, на залізничну станцію якого ї була перевезена з Горішнього Потюку їх сім'я. У 1946 р. вони перебралися до с. Радів Млинівського району Рівненської області. Після закінчення восьми класів Дубенської СШ вступила до Дубенського педагогічного училища, у 1952–1957 рр. навчалася у Кременецькому педагогічному інституті. Педагогічну роботу розпочала у Привільненській школі Дубенського району, а з 1973 р. ї до виходу на пенсію працювала учителькою та вихователькою у виховно-трудоувій колонії. Чоловік Всеволод Джус – учитель української та німецької мов. Матір двох дітей.

Наші поневіряння

Село Горішній Потік складалося з передмістя, центру і присілка. З північного боку знаходився ліс з характерною назвою «Боровець». Сусідніми селами були Дубровка, Горішні та Долишні Липини, Шишків. В селі була польська школа, в одному з приміщень якої вчилися 1–4, а у іншому 5–7 класи. В час мого навчання директором школи був Сандор, а учителькою – Ванда Стеліга. Тут жив посол до останнього довоєнного польського сейму Кондисир, який мав тут власний маєток. В селі були гмінна управа, пошта, поліцейський відділок, пожежна охорона, клуб, кооперативна та приватна крамниці, православна церква і католицький костел. Хоч українці становили близько 20% мешканців села, але вони зберігали свою мову, культурно-побутові та релігійні звичаї.

На початку Першої світоувій війни священик нашого села, яке знаходилося на відстані двох кілометрів від австрійсько-російського кордону, попереджав

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

прихожан про можливі знущання над українцями з боку угорських солдатів в разі захоплення ними села. Він радив жінкам і дітям у випадку виникнення бойових дій ховатися в лісі, але це не врятувало моїх односельців. Їх усіх російські війська насильно вигнали з рідних домівок. Родини мого батька та матері опинилися в Рязанській губернії, де чоловіки працювали на лісорозробках. Вже на зворотній дорозі поблизу тодішнього села Дарниця, що під Києвом, померла моя бабуся по мамі Софія Цаль.

Приблизно до 1938 р. в стосунках між поляками і українцями неприязні або ворожості не спостерігалось. Навіть у час гонінь на православ'я у 1937–1938 рр. місцеві українці зберегли свою православну церкву.

Початок німецько-польської війни запам'ятався мені добре. Я палко молилася, щоб на війну не забрали мого батька Івана Антоновича. Батька тоді не забрали, але його брата Йосипа після мобілізації завезли до Замістя, звідки він через 10 днів повернувся додому. Незабаром в село прийшли радянські солдати, які мали жалюгідний вигляд. Польову кухню тягнуло двоє коней, котел був суцільно покритий витеклою стравою та куравою. На місцевих селян, які тоді жили не у найкращих побутових умовах, вигляд червоноармійців справив негативне враження. Поляки їх зверхньо називали «смолюхами» і ця назва зберігалася за ними протягом усієї війни. Через кілька днів вони повернулися за Буг, а на їх місце прийшли німці та розквартирувалися в селянських хатах. Вони запровадили свої порядки. Війтом гміни призначили Івана Яцечка, а секретарем – дяка Дмитра Біка. Полякам це не сподобалося і вони почали нещадно знущатися над українцями, обґрунтовуючи це їх співпрацею з німцями, хоч самі по усій Польщі на усіх рівнях співпрацювали з окупантами.

Найтрагічнішими для українців села були 1942–1944 рр. Вже 1942 р. їм вбивали вікна з рамами, в хатах розвалювали печі. Внаслідок цього постраждалим доводилося жити при забитих дошками вікнах, для власного порятунку ночувати у толерантних сусідів-поляків або виїжджати до сусідніх сіл, де українці становили більшість і могли чинити організований спротив польському свавіллю. Зокрема, мене на зиму відвозили у Біщу до дядька Йосипа Тиша.

Наведу кілька епізодів з тогочасного життя своїх односельців. Після нападу польського загону, очевидно з «Батальйонів хлопських», розгрому ними приміщення гмінної управи, поштового та поліцейського відділків до села приїхав підрозділ військ СС. Вони зігнали до гміни селян, насамперед чоловіків. Присутнім зачитали список осіб, які на погляд їх польських інформаторів могли бути членами бандитських формувань, але серед присутніх таких не виявилось. Тоді вони відібрали десять чоловіків старшого віку, серед них й мого 83-річного дідуса Антона Калана. Розігнавши решту присутніх пострілами вгору, затриманих тут же розстріляли. Їх змусили лягти на землю облич-

чям вниз і кожному почергово стріляли у потилицю. Лише наступного дня ці жертви німецької розправи були поховані на сільському кладовищі.

З метою відведення загрози від своїх родин та власної безпеки вїйт Іван Яцечко та секретар гміни Дмитро Бик ночували у приміщенні для тимчасово затриманих осіб, щось на зразок нинішнього СІЗО. Одного ранку вони пішли до хати Дмитра Бика, щоб той перевдягнувся та поснідав. Коли підходили до будинку, на них з засідки напали польські бандити. Вони встигли сховатися в хаті, але при спробі втекти через вікно господар був застрелений, а вїйт і батько Дмитра Бика були вбиті в хаті. Після цього бандити обклали хату соломною, облили нафтою і підпалили. Скільки тоді в селі загинуло людей точно не знаю, але з числа моїх знайомих жертвами стали дружина дяка Катерина Бик, обгорілий труп якої знайшли в коморі, та її батько Яцечко (імені не пам'ятаю). У відповідь на це, очевидно загін УПА, знищив третину будинків в нашому селі та частину господарств в Дубровці, де переважно мешкали поляки.

Моя двоюрідна сестра Олена Лозовська на зиму виїжджала до села Кульно, де було безпечніше для життя. Коли весною поверталася назад її перестріла група чоловіків, які забрали коней, а її замордоване тіло кинули у лісі під купою гілля. Ніхто не знав, де вона поділася і лише через багато років я дізналася, що люди випадково натрапили на її скелет. Її брата Василя Лозовського, який після служби в українському молодіжному загоні «Юнаки» повернувся додому вже після нашого виселення в Україну, поляки вбили на дорозі до міста. Мешканку Горішнього Потоку Ганну Слому зарубали лопатою. Бандити вимагали від неї інформації про місце перебування дочки Євгенії Боровець. Мешканця Долішніх Липин Дмитра Левицького прив'язали до воза і волочили дорогою до лісу, де напівживого четвертували, прикрили купою хворосту, де його й знайшли односельці. У Шишкові поляки вбили Марію Храпко, вимагаючи інформації про місце знаходження її зятя Володимира Куща. У Терногороді за невідомих обставин були вбиті батько і син Шамики, брати Микола та Іван Панечки, Мулява (імені не пам'ятаю) Антон Гудзь з дочкою, у Корхові – Іван Желізко, у Біщі – священник о. Ключ. Були й інші жертви, але прізвища тих людей забулися.

Вже після виселення в Україну нашого сусіда Болеслава Лярву, який одного дня намагався з рушниці вбити мого батька, якась польська банда вбила разом з батьками. Отже, як не стало українців, поляки почали нищити своїх, і такі випадки були непоодинокі.

В середині липня 1944 р. в нашу місцевість прийшла Червона армія. Після цього польські банди на якийсь час призупинили свої антиукраїнські дії. Ми з дітьми дядька Івана Цаля продовжували переховуватися у криївці, яку батько обладнав у хліві. Так продовжувалося до нашого виселення в Україну.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Радянські військові коменданти оголосили мобілізацію серед українського населення. Молодих ненавчених військовій справі рекрутів кинули у бій з німцями біля Сандомира. Більшість тоді призваних до Червоної армії односельців загинуло. Незабаром «похоронки» отримали батьки Олексія Ренькаса, Юрія Сушка та Йосипа Хоми, дружина Йосипа Максимка та інших, прізвища яких вже забулися.

У вересні 1944 р. до села прибула евакуаційна комісія. Наша сім'я, зібравши рештки від пограбованого поляками майна, 14 січня 1945 р. переїхала на станцію Рудники над Сяном. Тут на чотири сім'ї виділили по два вантажних вагони: один для людей та майна, інший для тварин. Через два місяці виснажливої дороги, у вагонах без даху, ми опинилися на Хуторі Оленівка Гросулівського (нині Велико-Михайлівського) району Одеської області. Тут по дві переселенські сім'ї розмістили в хатах-мазанках місцевих жителів, які перед тим зайняли вільні цегляні німецькі будинки, які фактично призначалися для нас.

На хуторі був лише один колодязь з прісною водою, а у всіх інших вода була непридатною для пиття. Через відсутність дров люди палили соломою, стеблами соняшника і саморобним брикетом з коров'яку та соломи. Наші люди працювали в колгоспі, чоловіки вручну засівали поля, боронували при допомозі власних корів. Дітей залучали до збирання винограду, вигодовування тутових шовкопрядів, сапання посівів кукурудзи та соняшника.

У 1946 р. на Одещині була сильна посуха, до чого наші люди не були готовими. Вони писали до Верховної Ради України, просили дозволу на переїзд у західні області, але офіційної згоди не отримували. Тоді наша та інші переселенські сім'ї потайки переїхали на Рівненщину, де ми зупинилися у Радові Млинівського району. Тут батькам дали землю, яку вони обробляли до часу створення колгоспу в 1950 р., до якого землю вимушено віддали, але самі туди не вступали.



■ ДМІТРУХ (Гмитрух) Микола

м. Тернопіль

Народився 20 червня 1954 р. в с. Краснопілля на Миколаївщині. В Тернополі з 1970 р. У 1975–1979 рр. навчався у Вижницькому училищі прикладного мистецтва. Член Національної спілки художників України (1990), Асоціації карикатуристів (2008), Всеукраїнського об'єднання шаржистів (2012).

Працює у станковому живописі і графіці (книжкова ілюстрація, плакат, рисунок, шарж, сатиричний рисунок, карикатура, екслібрис). Викладач Тернопільської художньої школи. Від 1979 р. учасник понад 100 збірних всеукраїнських та міжнародних виставок, автор 19 персональних виставок в Україні та за кордоном.

Лауреат всеукраїнських та міжнародних виставок: диплом «Мистецтв року – 2004» (Тернопіль); «Людина року» у номінації «Художник» регіональної акції «Галицький лицар-2004» (Тернопіль) тощо. Твори зберігаються у зарубіжних та вітчизняних музеях, артгалереях та приватних колекціях. Упродовж багатьох років збирав, упорядковував та уклав до друку збірку «Народні приповідки, поговірки, примовки Холмщини» (2011).

Обша

Там, де тепер наше село, довкола колись буяли непрохідні ліси. Тож не дивно, що тут не раз бував на полюванні сам Ян Замойський. І якби не спіткнувся його кінь об корінь дерева, а пан падаючи, не крикнув: «О, пшя...!» то й село іншу б назву мало...

Селяни здавна плекали віру, культуру, традиції, мова була рідною. Все це свідчило про те, що ми на своїй землі, а те, що українці, говорили наші прізвиська: Гайдук, Сум, Пиріг, Шило, Лойко, Дуда, Назарко, Сулим, Глух, Труш, Ждан, Нечай, Гуз, Козак...

*На дулині мак, мак,
На дулині просо,
Приїхали кузакі,
Танцювали босо.*

Багато родин носили прізвиська своїх далеких прародичів, проте не завжди це були їх прізвиська, а прізвиська попередників, родичів або їм зовсім чужих людей, які колись жили на їх «ґрунті». Звісно, що й селяни прозивали односельців, які чимось відрізнялись від усіх, а в цілому це були дотепні назви, які характеризували людину: Табака, Грім, Баляс, Гарвін, Гуміхало, Павучок, Каламут, Ухаб, Мудрий, Бомбушь, Пилиньо, Піпка, Іец... Тож село помічало все, і приховати свій недолік було не так просто. Тому кожна родина берегла свою честь, бо ж ганьба була не лише винуватцеві, а й його дітям, внукам та правнукам. Майже дві з половиною сотні будинків налічувалося в Обші. Крім українців, тут проживали поляки та євреї, з якими жили в мирі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

За визначенням польської наукової експедиції, що відвідала наше село у середині 30-х рр., вивчаючи місцевий діалект, було доведено, що обшани походять від гуцулів, які потрапили сюди в час татарської навали, мігруючи на Захід...

1915 рік. Перша світова війна, примусова «евакуація» українців до Росії.

*В дванайцятім році
Смуток настав,
В чотирнайцятім році
Плач на край впав.*

*А діти плачут,
Тата нима,
Хто нам зашіє,
Прийде весна.*

*Хто нам пузбират?
Прийдуть жнива.
А, діти, плачут,
Тата нима.*

*Хто нам даст їсти?
Прийде зима.
А, діти плачут,
Тата нима.*

Та не довго жили на чужині, повернення тривало до 1922 р. Селян зустріло спалене відступаючими козаками село. Серед чорних коминів подекуди біліли хати-пустки з церквою. Попри гостинець, як і в старі часи, несла свої води селом вузька річка, за що й дістала назву Нитка, на стрімких берегах якої росли розкішні тополі, верби, вільхи, коріння котрих міцно тримали її береги. Навпроти кожної халупи був свій місток, який, так як і ворота, першим говорив про господаря. На подвір'ях росли берези, ясени, акації, калина та щедро плодоносили вишні, сливи, груші і яблуні.

Яким би бідним не був господар, однак в його садибі завжди знаходилося місце квітам, де з любов'ю за ними доглядали господині. Яких тільки тут не було квітів – мальви, чорнобривці, георгіни і обов'язково барвінок. А через скло визирали хатні квіти, що тіснилися у вікнах. Будинки, звичайно ж, були дерев'яними, інакшими й не могли бути в краю лісів, де з півночі стіною стояв хвойний ліс, поступово переходячи в мішаний з півдня.

«Мазанок» у нас не будували через те, що глина була піщана, непридатна для ліплення, а будівництво дерев'яної «халупи» потребувало неабияких знань. І хоча наші чоловіки були обізнані у столярній справі, та таких, котрі могли «поставити халупу», було небагато.

Дерев'яний будинок міг мандрувати на сусідні обійстя, а то й села, коли в цьому була потреба. Тоді збиралися чоловіки і «котили» його на кругляках. То було цікаве видовище, особливо для дітей. А діти... Скільки їх було русявих. Малодітною вважалася та родина, яка мала трійню. Вечорами, бувало, у літню пору, коли вони всі на вулиці гралися в піску, від якого наші землі були сивими, їх галас і райкання жаб зливалися воедино, що створювало спільну мелодію, яка лунала над селом і згасала пізно вночі. За народним повір'ям, жаба в подвір'ї віщувала життя, раділи їй старенькі і наказували дівворі її не проганяти. Діти собі майстрували іграшки, старші доглядали за молодшими, і скільки б їх не було, всі вони дорогі і милі родині. Як ніхто, був щасливий батько, коли народжувався син-спадкоємець, підмога в сім'ї. За ним зберігалось прізвище. Батько навчав сина змалку ремесла – як столярної, так і ткацької справи. Окрім всіх робіт, що були традиційно чоловічими, робота за ткацьким верстатом також належала їм.

В родинях під одним дахом, в одній «хаті» (кімнаті) проживало по три-чотири покоління, де повагою користувалися бабці й дідусі, котрі мали великий досвід життя. Вони могли «прочитати» на зірках чи на місяці, що чекає в майбутньому людство, якою буде зима чи літо. По сонцю та небу визначали погоду. А ще сонце слугувало селянам за годинник. В пригоді тепер стала забута народна медицина.

Скільки цікавого можна було почути від цих сивочолих людей, часом і страшного – такого, що з хати боявся вийти ввечері. Старі дідусі, підкручуючи вуса, згадували бувальщину, а малі лиш встигали своєю дитячою уявою сприймати їх розповіді. Так з покоління в покоління, з уст в уста передавав дідусь онукові, той своєму. А їх «притчі» сотні років блукали «з халупи – в халупу», «з п'єца на п'єц» (піч), під розповіді котрих міцно засинала дівтора. Тут було все їм рідне, своє: поля, що тягнулися кольоровими смужками далеко за село, луки, тополі, верби, річка, вигін, церква з мелодією її дзвонів, «халупи», мальви під вікнами, «мочила», де так любила дівтора плескатися у воді та купати коней, яких надзвичайно шанували селяни. Довкола сіл, таких же українських, що густо тіснилися при гостинцях, синіли безкраї ліси. Це їх родинне село, їх колиска, тут вони вчилися материнської мови, пізнавали світ і змалку допомагали батькам, поєднуючи роботу з навчанням у сільській школі, де як за Росії, так і за Польщі вивчалися лише державні мови. І здобував науку маленький русин вже змалку, знаючи, що паном не буде. Українських букв та читати потайки вчилися з «Кобзаря».

В селі була польська читальня, «постерунок» (поліцейська дільниця), пошта, «гміна» (сільська управа), та офіційно в документах значилася «гміна Бабіце», до якої входили українські села: Обша, Замх, Бабичі, Борівець та з переважачим відсотком поляків – Воля Обшанська, Вільхівець і німецька колонія

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Дорбози (Дорбушь). Власні «склепи» (магазини) мали єврей Матас та органіст костелу поляк Кудима. Окрім того, був державний склеп. Упродовж 1935–1939 рр. близько десяти українських родин виїхало до південної Америки (Бразилія, Аргентина, Уругвай). Окрасою та першою ознакою українського села була єдина, кам'яна парафіяльна церква (у 1919 р. силою переведена на римо-католицький костел), до якої входили Воля Обшанська, Вільхівець та західний присілок Замху.



*Церква у селі
Обша. 2004 р.*



*Свідокія
і Антон
Дмітрук.
Фото 1998 р.*

28 серпня у свято Успіння Пресвятої Богородиці православні обшани святкували «Відпуст» (престольний празник) при дорозі біля кладовища та зачищеної у наше свято колишньої церкви.

*Як ідеи биз цвинтар,
 Ни тріси зимльою,
 Бу ни знайи, як то тежко
 Лижати під ньою.*

А на живих чекало нове випробування – війна, депортація. Обшани та їх нащадки тепер проживають в західній, південно-східній Україні (найбільше їх у с. Михайлівка Братського району Миколаївської області), у північно-західній Польщі та країнах Західної Європи. Наша родина пережила ряд переселень в межах УРСР: 1945 – Запоріжжя, 1946 – Тернопільщина, 1950 – Миколаївщина, 1970 – Тернопільщина. А вічний спочинок батьків – село Підгороднє поблизу Тернополя.

*Із спогадів Дмитрух (Гмитрух) Євдокії (1926 р.н.) та Антона (1925 р.н.), колишніх мешканців с. Обша Білгорайського повіту Люблинського воєводства (тепер Польща).
 Записав син Дмитрух Микола.*



■ ДРОЗД Софія

м. Рівне

Народилася 18 квітня 1937 р. у Збереже Володавського повіту. В грудні 1944 рр. їх та інші українські сім'ї вивезли до с. Кірово Оріхівського району Запорізької області. Там у 1945 р. розпочала навчання в школі. Цього ж року батьки покинули Запоріжжя і поселилися на Волині, в с. Вікентіївка (нині Завітне)

Ківерцівського району. У 1952 р. закінчила 7 класів місцевої школи і навчання продовжила у Тростянецькій середній школі, яка знаходилася на відстані семи кілометрів від дому. Середню освіту отримала у 1955 р., а у 1956 р. вступила до Ківерцівського культурно-освітнього технікуму, який закінчила у 1958 р. Після цього працювала завідувачем клубів в селах Ольганівка та Линівка, але цей фах її не задовольняв. Під час роботи старшою піонервожатою Тростянецької СШ вирішила здобути педагогічну освіту. У 1964 р. вступила до Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки, який закінчила у 1968 р. Після створення сім'ї та народження двох дітей переїхала

до с. Демидівка Млинівського району Рівненської області і почала працювати учителем математики в школі с. Сморгва, що за 20 кілометрів від Демидівки. У 1969–1975 рр. працювала учителем Демидівської школи. У 1975 р. переїхала до Рівного і до виходу на пенсію у 1992 р. працювала вихователькою в дитячому садку Рівненського льонокомбінату. З 1996 р. працювала в структурі Рівненського обласного інституту післядипломної освіти учителів.

Тернистий наш шлях

Мое дитинство проходило в сім'ї, у якій було четверо дітей. Наше господарство складалося з 12 га землі, великої дерев'яної хати, кількох господарських будівель. Батьки тримали двоє коней, четверо корів, іншу живність.

Для дітей з нашої та інших сімей війна розпочалася цілком несподівано. Одного дня нашу увагу привернув гуркіт мотоциклів з німецькими солдатами, які їхали у східному напрямку. Через кілька днів над селом пролетіло два німецькі літаки, один з яких упав на сусідній ліс. Льотчик зачепився за гілля сосни, але його стан та подальша доля мені невідома.

Ще через якийсь час німці з собаками гнали колону євреїв різного віку. Селяни виходили до дороги, кидали їм хліб. Через те, що німці за це били нагайками дорослих людей, харчі полоненим почали передавати діти. Мама порізала хлібину, поклала мені у підібрану сорочину куски хліба і кидала їх в юрбу. Одна єврейка забігла до нашої хати, набрала різних продуктів і непоміченою повернулася до колони, яку вели до концтабору «Собібор». Під час спалювання трупів цих нещасних людей вітер доносив до села запах горілих тіл та волосся.

З наближенням радянсько-німецького фронту до Польщі у 1944 р. в нашій хаті розмістився штаб якоїсь німецької тилової частини. Нашій сім'ї довелося переселитися до стодоли, хоч мамі дозволили готувати їжу на кухні. Ми з братом інколи заходили до німців, на їх прохання співали пісень, за що отримували цукерки.

В цей час активізували свою діяльність радянські партизани. Однієї ночі вони вбили німецького патруля і місцевого мешканця. Селом поширилися чутки про те, що у відповідь німці планують спалити село. На щастя цю загрозу вдалося відвести, як розповідали дорослі, чи добровільною здачею, чи то захопленням у полон одного з партизанів.

З наближенням боїв селяни з худобою ховалися у лісах. Одного тривожного дня ми з братом і мамою вирішили сховати в лісі свиню. Однак, в полі нас

перестріли німці, забрали свиню, тут же її застрелили і почали смалити стеблами дозріваючого жита. Гуси, яких вони намагалися також піймати, з криком піднялися у повітря і полетіли до обійстя.

Після вступу радянських військ люди повернулися на свої садиби, проте кілька будинків виявилися зруйнованими. Разом з іншими юнаками брата Володимира (не громадянина СРСР) мобілізували до Червоної армії. Він воював на території Німеччини та Болгарії, отримав поранення. Після війни знайшов нашу сім'ю вже в Україні, закінчив Львівський сільськогосподарський інститут і усе життя присвятив сільському господарству.

У 1944 р. українців краю спіткало нове лихо, пов'язане з виселенням до УРСР. Найперше, евакуаційна комісія приступили до «обробки» найавторитетніших селян, зокрема мого батька Сидора Васильовича, дядьків Федора Григоровича Лукашука і Жука, бо односельці шанували їх думку, орієнтувалися на їх рішення та вчинки. Мої родичі не витримали тиску і в грудні 1944 р. наша сім'я вже знаходилася у товарному вагоні, який віз нас до с. Кірово Оріхівського району Запорізької області. Там підселили до самотньої жінки, в хату-мазанку. Привезених коней відразу забрали до колгоспу, проте батьки продовжували годувати їх власними кормами. Коли привезені корми закінчилися, їх перевели на колгоспне утримання. Серед зими їм довелося їсти ячмінну полову, яка, зрештою, їх погубила.

Оцінивши ситуацію, батьки з родичами почали планувати переїзд на Волинь, куди була виселена сім'я маминої сестри. Вони підготували привезені з дому вози, склали на них залишки майна, запрягли корів і вирушили в дорогу. З батьком поїхала сестра, а мамин брат та я залишилися на Запоріжжі. В дорозі на них нападали грабіжники, різні начальники погрожували арештами та поверненням назад, але люди наполегливо просувалися вперед. На третій місяць дороги опинилися на Волині, в с. Вікентіївка (нині Завітне) Ківецького району. Поселившись у місцевих мешканців батько взимку перевіз туди і решту сім'ї.

Квартирували ми у них доки батьки не збудували невеличкий будиночок. За відсутності покрівельного матеріалу дах хатини накрили пирієм. Перший дощ змив зілля, внаслідок чого хатні речі опинилися в болоті. Коли був заготовлений матеріал на нормальну хату, з'явилася постанова про ліквідацію хуторів та переселення садиб до села. Лише через довгих десять років батькам вдалося збудувати будинок та господарські будівлі. Тут ми жили доки брат закінчив Львівський сільськогосподарський, а я Луцький педагогічний інститут ім. Лесі Українки.

Сім'я батькової сестри була змушена залишитися на Запоріжжі. Втративши чоловіка в дорозі на Східну Україну, вона не наважилася ще раз міняти місце проживання і мусила задовольнитися отриманим на Запоріжжі. Прига-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

дую, як батько часто відправляв їм посилки з харчами, що полегшувало їх становище і допомогло пережити найважчі роки.

Всупереч гарантованих угодою про переселення пільг та компенсацій залишене в Польщі майно, я на схилі літ мешкаю з сином в гуртожитку зруйнованого Рівненського льонокомбінату, на якому з 1977 р. перебуваю в черзі на отримання житла. Підписаної у 1944 р. урядом УРСР угоди з поляками ніхто до уваги не бере, зрештою, як і багато прийнятих в незалежній Україні законів.



■ ЗАРИЦЬКА Зоя

м. Луцьк

Народилася 7 січня 1933 року в сім'ї Володимира і Наталії Мацішуків. Закінчила десятирічку за вісім років, Львівський педагогічний інститут і аспірантуру при Львівському національному університеті імені І. Франка. Кандидат фізико-математичних наук. Має понад 50 наукових робіт з теорії наближення функцій. Трудова і наукова діяльність пов'язана з Волинським національним університетом імені Л. Українки, де обіймала посади старшого викладача, завідувача кафедри математичного аналізу, доцента.

Під німецьким окупантом

Сім'я мого батька Володимира Андрійовича у Першу світову війну була депортована до Росії і до 1921 р. знаходилася за Уралом. Там загинули його батько і два малолітніх брати. Повернувшись на Холмщину, на обійсті застали згарище. Мати походила з родини Леців, які жили у сусідньому з Цицевом селі Абрамівка. У міжвоєнний період батько займався заготівлею і відправкою бе- кону до Англії.

Від раннього дитинства запам'ятались передріздвяні вечори. Тато при газовій лампі вголос читає, діти з мамою готують ялинкові прикраси, бабуся Марія Якимівна пряде нитки на коловороті (коноврїтку), або уся родина співає колядки. Зимовими вечорами тато розповідав казки, уривки з літературних творів або свої власні оповідки, а ми з сестрою у ліжку засинали, заколихані татовим голосом. Маючи 7-класну освіту у польській школі, він захоплю-

вався українською, російською, польською класикою, вільно володів німецькою мовою, що не один раз ставало йому у нагоді під час німецької окупації.

Варте захоплення і щирої вдячності вміння наших батьків виховувати дітей. За наявності великої господарки, де були потрібні робочі руки, батькам вистачало природного хисту виховувати дітей працею, вивченням мов і літературних творів, організацією культурного дозвілля сільської молоді. Вони талановито наповнювали, на перший погляд, рутинне селянське життя духовним змістом, розвивались самі й розвивали своїх дітей.

Культурному і духовному вихованню дітей сприяло вивчення і дотримання вікових традицій українців краю. Різдвяні колядування перетворювались на театральні дійства. Не обходилося без ялинки, саморобних прикрас і фігурних тістечок на ній, сіна на підлозі, перевдягання на Новий рік, Великодніх свят без десятків писанок, всенощного богослужіння, відвідування і привітання хресних батьків та родичів, Зелених свят без замаювання хати та худоби, пирогів зі щавлем і маком. Ми тішили себе й односельців сімейним 6-особовим хором, в якому співали усі троє дітей.

Вже в Україні, у с. Жабка Ківерцівського району Волинської області в нашій хаті сільська молодь проводила репетиції вистав, з якими мандрували сільськими клубами району, заробляли гроші, а потім їхали до Луцька на вистави Львівського театру імені М. Заньковецької або у музеї.

Мого батька, як для тих часів неординарну людину, після визволення від німецьких загарбників селяни одноголосно обрали сільським головою (солтисом). Цю посаду він обіймав до грудня 1945 р., коли наша сім'я вирушила на станцію Холм, а звідти в Україну. Перебуваючи у с. Гупалівка на Дніпропетровщині, він працював в кузні місцевого колгоспу «Комуніст», а після переїзду на Волинь 10 років працював у воєнізованій охороні на залізничній станції Ківерці.

Моя молодша сестра Марія Майструк закінчила культосвітній і педагогічний навчальний заклади. Працювала в установах культури і на учительській посаді у тодішньому Оваднівському, нині Володимир-Волинському районі Волинської області. Вона пам'ятає, як у 1939 році кілька днів через Циців йшли біженці з Варшави. Потім йшло радянське військо, але швидко повернулось назад.

Вступ німецької армії люди сприйняли з острахом. Всі сховались, навіть собаки і кури. Німці в Цицеві провели кілька каральних акцій, селян зганяли на сільський майдан поблизу волосної управи, там чоловіків клали на бар'єр і били нагайками. Одного разу забрали й нашого тата, били на наших очах, після чого він довго не міг ходити. Й понині перед очима стоїть жахлива картина бивства євреїв. Напроти нашої хати була синагога, де євреї молилися і пере-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ховувалися. Одного дня туди зайшли німці і усіх присутніх розстріляли. Навіть немовлятко німець взяв за ногу і вистрілив йому у голову.

Наш дідусь Петро Лець переховував євреїв на своєму обійсті у Абрамівні. Пам'ятаю облаву на євреїв. Молода поранена єврейка лежала під нашим плотом і просила, щоб її добили, а німці з цього реготали. Скрізь лежали трупи. Бачила, як два німці з собаками вели на розстріл велику групу євреїв. Вони йшли покірно і молилися. Закопувати розстріляних євреїв зганяли наших чоловіків, а вони ховалися, як могли.

Приходили в село й партизани. Вони підпалили школу, з якої німці зробили конюшню, млин і міст через річку Свинку. Німцям вдалось піймати одного партизана, його тіло поклали на вулиці перед тюрмою. Зігнали усіх мешканців села для впізнання, але ніхто не сказав нічого. Люди розійшлись мовчки, похиливши голови.

Німці забрали до Німеччини трьох маминих сестер, дві з яких там загинули. Двоюрідного маминого брата забрали до концтабору Майданек у Люблині. Через два тижні він повернувся, – лише шкіра та кості, – а через день помер.

Дві вдовиці переховували полонених червоноармійців, але хтось їх видав німцям. Обох жінок на розстріл везли підводою, зв'язавши спинами одна до одної. Не пожаліли малих дітей, а кожна з них мала їх по четверо.

Коли німці відступали, їх було значно менше. Пересувались, хто як міг: велосипедами, кіньми, автомашинами, пішки. А ще забирали з собою мирне населення. Хотіли забрати й нашу сім'ю, але нам вдалось утекти потайним ходом і сховатись у дідуса Петра Леця на Абрамівці. Тоді була глибока ніч, перед рікою Свинкою нас обстріляв німецький літак. Вранці до Лицева увійшов підрозділ Червоної армії і ми повернулися додому. Яка це була радість. Дорослі та діти носили солдатам воду, стиглі вишні, квіти.

А наприкінці 1945 р. нас вивозили до СРСР. В Холмі біля залізничної станції було ціле містечко саморобних буд, де сім'я чекала черги на місце у вагоні близько двох місяців. У квітні 1946 р. подали «вагони-телятники», ми погрузили майно і поїхали. На кордоні робили обшук на предмет перевезення коштовностей. От один прикордонник питає сестру: «Єсть у вас золото?». Вона відповіла: «Вцалє не». А прикордонник у відповідь: «А где сало?». Ми й досі часто згадуємо цей анекдотичний випадок.

На Дніпропетровщині довго не затримались. У квітні 1947 року вже втікали від голоду. Як мовиться: потрапили з вогню та й у полум'я. Хоч пухла з голоду, але вижила. Потім поневірялись на Волині без хати та городу.

Доля звела Зою Володимирівну з земляком Олексієм Зарицьким, який народився 24 березня 1933 р. с. Раколупи Холмського повіту. Його батьки Максим Олексійович і мати Тетяна Степанівна осиротіли під час Першої світової вій-

ни. Їх батьки під час повернення з Росії на Холмщину померли в дорозі. Батько передав йому здібності до ремесел, а мати – до малювання. Після поневірянь у Запорізькій області сім'я перебралась у с. Дачне (колишня Уляна) Ківерцівського району Волинської області. Після служби в армії здобув вищу педагогічну освіту. Тривалий час працював директором Волинського краєзнавчого музею, до якого входив музей-садиба Лесі Українки у Колодяжному та кілька музеїв партизанської слави. Потім перейшов на педагогічну роботу, в Луцькій середній школі викладав історію та образотворче мистецтво, мав вищу категорію. Вийшовши на пенсію, займається образотворчим мистецтвом.



■ ЗЕЛІНСЬКИЙ Олег

м. Львів

Народився 30 листопада 1936 р. в селі Забірці Грубешівського повіту в сім'ї Семена і Марії Зелінських. Освіту здобував в сільських школах Воронівки Вознесенського району Миколаївської обл., куди сім'я була депортована з Холмщини, потім Маслянки, Дорогостайки, а середню – в містечку Млинів Рівненської обл.

У 1959 р. закінчив Кемеровське училище зв'язку. Військову службу проходив у Прикарпатському військовому окрузі та в Групі радянських військ в Німеччині. За 27 років служби пройшов шлях від рядового до заступника командира військової частини. У відставку за станом здоров'я вийшов в чині підполковника. Помер у 1992 р., похований у Львові.

Обов'язок перед народом

Під час депортації українського населення з Холмщини і Підляшшя до Росії у 1915 р. родина батька опинилася в Астраханській губернії. На батьківщину родина повернулася через шість років поневіряння на чужині.

За часів німецької окупації батько потрапив до списку людей, які підлягали розстрілу. За доносом поляків німці в пошуках зброї провели обшук на обійстях українських мешканців села. З числа зігнаних на сільський вигін людей трьох українців розстріляли на місці, а ще кількох заарештували і відвезли до концтабору в Холмі. Батько з матір'ю Ольгою встигли сховатися в столі, чим врятували собі життя.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Через терор польських націоналістичних банд сім'я Зелінських спочатку переховувалася в селі Гоздів, а потім перебралася до Грубешова, де під захистом поліції та відділу Української самооборони почувалася безпечніше.

У 1944 р. родина Зелінських разом з односельцями була депортована до УРСР і опинилася в селі Воронова Миколаївської бл.. Рятуючись від голоду, вони у 1946 р. перебрались на Рівненщину.

Як і більшості дітей депортованих з Польщі українців Олегові Зелінському довелося самому обирати життєвий шлях і самотужки робити кар'єру. Будучи офіцером Радянської армії він залишався українським патріотом. Це підтвердили останні роки його життя, що збіглися з державотворчими процесами в Україні. Від початку створення Народного Руху України за перебування він проводив агітаційну роботу у військових частинах, серед ветеранів Збройних сил на Львівщині та в інших областях Прикарпатського військового округу.

Під час створення Спілки офіцерів України у 1991 р. очолив Львівську обласну організацію, а у 1992 р. став уповноваженим Комітету соціального захисту військовослужбовців при Кабінеті міністрів України по Львівській обл. Під час формування концепції Збройних сил молоді України держави обласна організація СОУ проводила агітаційно-роз'яснювальну роботу серед військовослужбовців, насамперед офіцерського складу.

Як свідчать газетні публікації того часу, Львівська організація СОУ стимулювала процес українізації армії. В одному з інтерв'ю газеті ПрикВО «Щит народу» Олег Зелінський наголошував на тому, що існуюча ситуація, коли 80 % офіцерського складу складають не українці, існувати не може. Люди мусять зрозуміти, що у кожного офіцера-українця, який служить за межами України, є одна батьківщина – Україна. Ця категорія людей хоче і має право служити своїй історичній Батьківщині. Разом з тим, офіцери-професіонали інших національностей, які щиро готові присягнути на вірність Україні та готові захищати її від будь-якого ворога, повинні залишатися в рядах української армії.

З приходом до влади на Львівщині демократичних сил при обласній раді була створена група спеціалістів, яка займалася питанням призову на дійсну військову службу і яку очолював Олег Зелінський. Її головними завданнями стало запровадження змін у програму допризывної підготовки молоді з наголосом на виховання українського патріотизму, вивчення військовослужбовцями та офіцерами історії України, поступовий перехід армії на українську мову спілкування та діловодства, створення нових статутів Збройних сил України.

Записано зі слів родичів.



■ КАВАЛОК Зіновія

м. Олександрія Кіровоградської обл.

Народилася в серпні 1936 р. у селі Костяшин, Грубешівського повіту Люблинського воєводства, у Польщі. До 1946 р. там проживала разом з батьками, родиною. Того року сім'ю депортували в Івано-Франківську область, Тисменицький район, село Клубівці. Там проживала до 1951 р.

В 1949 р. закінчила семирічку. Через два роки переїхала в Кіровоградську область, Петрівський район, село Чечеліївка, де проживала і працювала до 1963 р. В 1963 році вийшла заміж за Олексія Родіна. Наступного року родина переїхала на батьківщину чоловіка, до міста Новосибірська. Там працювала в друкарні.

В 1976 р. разом із родиною повернулася на Кіровоградщину до міста Олександрія, де й проживає.

Має двох синів – Костянтина 1964 р.н. та Вадима 1969 р.н.

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..*

Тарас Шевченко

Думи мої...

Думи не покидають мене ні вдень, ні вночі. Залишаючись на самоті, спогади про моє і радісне, і щасливе, і сумне, і гірке, і тривожне дитинство на крилах несуть мене у те далеке моє минуле, у моє рідне село Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства (за політико-адміністративним поділом 1939 р. Його адреса така: с.Костяшин, гміна Варяж, повіт Сокаль, воєводство Львів). Тепер село знаходиться у Польщі. Там у 1936 р. я народилась у сім'ї

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Кавалка Панька Григоровича 1892 р.н., та Кавалок (Когут) Агафії. Вулична кличка сім'ї була Якубови.

Перед моїми очима посередині нашого великого подвір'я ріс ясен і на тому ясені стрункому та високому жили лелеки (бусоли). Щороку на весні вони прилітали, поселялися, розмножувалися і восени відлітали у теплі краї. Лелеки приносили щастя та злагоду в дім і селилися біля осель добрих людей. Добре було і мені, і моїм братам, і сестрам біля мами і тата, які наділяли нас любов'ю та ласкою.

Сім'я була велика та дружня. У моїх батьків я була четвертою дитиною із шести: Емілія 1920 р.н., Меланія 1922 р.н, Грицько 1924 р.н., Зіновія 1938 р.н., Іван 1938р.н., Ярослав (Славко) 1943 р.н.

Село було невеличке, але густо заселене. У селі нараховувалося 110 дворів, або як говорили по сільському 110 номерів. Проживали переважно українські родини. Польських або змішаних польсько-українських родин було мало. Жили сім'ї з прізвищами Кавалок, Сантар, Когут, Шаварські, Святюк, Зубко, Козак, Кудрай, Сердюк, Чумак, Тарасюк, Сайко, Сьрода (польська сім'я), Бойко Влад (польська сім'я), Шелемей.

Хата нашого тата була великою, покритою бляхою. Через усю хату посередині були сіни, які розділяли її на дві половини. В одній половині була кімната і кухня. В другій половині також кімната і комора. Перед хатою, біля самих дверей був ганок, який переплітався виноградом. Було дуже гарно. З хати йшла стежка на господарське подвір'я. Зразу на подвір'ї був великий хлів поділений на три частини. В першій тримали гусей, курей, качок, у другій – овець та свиней, у третій – зберігався господарський інвентар: борони, плуги, вози та інший реманент.

Перед самою хатою стояло 40 вуликів із бджолами. Вище хліву стояла стодола (клуня). Там зберігали збіжжя: пшеницю, жито, просо, ячмінь. Посеред стодоли був тік, на якому молотили збіжжя, стояла січкарка, якою різали січку худобі, мали молотарку і віялку. За стодолю була шопа, в якій зберігалося сіно, конюшина, солома. За стодолю були ворота і вихід у сад. По всьому обійсті і в саду росли вишні, яблуні, груші, сливи, малина і порічки. Посеред двору росла велика груша, під якою стояв дерев'яний стіл, а на ньому завжди глечик запашного й цілющого меду. Медом мама і тато пригощали усіх, хто б не зайшов на подвір'я. Тато був гарним газдою, справжнім господарем свого обійстя. До нього за порадою приходили усі мешканці села. Мав багато землі. Його поля були в різних місцях за селом. Їх було вісім.

Перше поле і сіножать знаходилися у Містків. Друге поле на Загулінках, там сіяли люцерну та конюшину. Третє поле – на Угройцях (сіяли жито, пшеницю, ячмінь, просо). Четверте поле – біля села Жабче (там сіяли льон, капусту та дріб'язок). Інші поля теж засівали, садили багато буряків та картоплі, і все роди-

ло добре. І ще мали два льохи – один на подвір'ї, другий на городі. Якщо не вміщувалася картопля в льосі, то на городі рили канави, куди складали картоплю та буряки, вкривали соломою та засипали землею. Тяжко працювали усі. Робота знаходилася усім. Дівчата допомагали мамі на кухні, по господарству, біля худоби та на городі. Старші працювали у полі. Допомогали й сусіди один одному. Разом обробляли поля то в одного сусіда, то в іншого, то в нас.

З сусідами жили добре. З одного боку жила польська родина Сероди Казіка, з другого – також польська родина Бойка Влада. Нижче жили Сайко Іван та Чумак Степан. Бойко Влад дуже часто в подальшому під час облав та нападів з боку польської АК захищав нас від поляків, говорив їм, що то його рідня.

У селі була греко-католицька церква і костел. Церква Святої Покрови була дерев'яною. Церкву відвідували усі – старі і малі. Службу Божу правив отець Ріпецький Мирослав (Мирон). У нього була дружина Євгенія. Дітей не мали. О. Ріпецький і його дружина повністю віддавали себе духовному вихованню парафіян. Були дуже добрими людьми. Мешкали у селі Ліски. Крім Лісок, отець обслуговував вірних в Костяшині та Переводові.

Біля церкви в Костяшині була криниця з журавлем. Біля криниці стояли великі дерев'яні корита, які заповнювали водою і напували там худобу. Церква стояла на горбу на початку села між двома центральними вулицями. О. Ріпецький доклав багато зусиль до ремонту нашої церкви. За всі роки своєї пастирської роботи дбав про те, щоб церкви стали справжніми духовними храмами. До приходу на парафію о. Ріпецького хорових колективів в церквах не було і відправу вели дяки самоучки.

О. Ріпецький направив одного з них – Шаварського Леся з Костяшина до духовної семінарії. Сам він правив одну неділю в Лісках, другу неділю в Костяшині, третю – в Переводові. Обов'язково правив літургію і на храмові свята. Перше храмове свято було 16 травня, друге храмове свято на Покрову. Церква мала чудові дзвони. Під час окупації люди зняли їх і заховали, чи закопали в землю? Церква завжди була відчинена в неділю, навіть якщо не було священника, то службу правив дяк разом із церковним хором. Постів додержувалися суворо. Під час постів ніяких забав не було. В другому кінці села був мурований костел. Сімей польських у селі було мало, тому костел більше стояв закритий. Але на великі в ньому свята завжди правилосья. Навколо костелу росло багато берізок. Запам'яталося те, що люди ходили навесні по березовий сік. Надрізали кору й збирали його.

Костел, школа, кооператива, січова могила знаходилися недалеко одне від одного.

У центрі села містилася читальня, що була основним вогнищем культури. Вона мала велику залу зі сценою, книгарню. У читальні відбувалися концерти, вистави. Молодь збиралася до читальні щовечора. Танці, музика, грали на

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

цимбалах. На скрипці вигравав Іван Смолій, вибивав бубон, співали народних пісень. Був у центрі села і магазин (кооператива, склеп). У склепі продавали товари першої необхідності (цукерки, печиво, дріжджі, напої). Також був і приватний магазин у Грицька Зубка вдома. Там він продавав мануфактуру (нитки, сукно, полотно).

В Костяшині працювала школа. Вчителював у ній Василь Гриник. З боку школи знаходилося помешкання для вчителя, в якому й проживав цей добрий, сердечний, людяний чоловік.

Дітей навчав українською і польською мовами. Учив їх всьому, не тільки писму та читанню, але й віршів та співати пісень. Сам любив співати, займався художньою самодіяльністю, був диригентом у церковному хорі. Художня самодіяльність під його керівництвом славилася на всю округу. Вони їздили з виступами до Львова, Сокаля, Белза.

Пам'ятаю, як на Святого Миколая вчитель завжди наряджався під цього святого. З ним були два ангели (із школярів). У читальні він роздавав дітям подарунки. Ніхто не залишався поза увагою. Зачитував зі сцени прізвища і ангели вручали хлопцям і дівчатам, які виходили на сцену, подарунки. Радощам не було меж. Після Василя Гриника працював у нашій школі Костянтин Дідух, який навчав мене у другому класі.

В Костяшині був фільварок, який належав панові Крижанівському. Пан мав велике поле за селом. За панським фільварком був ставок, з якого витікала річечка-потічок. Мало село й міст, через який переїжджали або переходили до цвинтаря. Цвинтар знаходився ближче до села Сулимів. Недалеко від панського обійстя у Костяшин було родовище білої глини. Все село ходило туди її копати, щоб білити хати. Пам'ятаю, як тато возив мене на возі біля Лісок до урочища Білостік. Там з-під горба витікало джерело. За переказами над цим джерелом з'являлася Божа Матір. З тих пір вода вважалася цілющою, а місце святим. Люди їздили, щоб напитися цієї чистої джерельної води, а священики брали її для причастя. Тато з мамою брали усю родину і на Зелені свята, на інші великі богослужіння возили нас до урочища Білостік. Туди на свята приїздило дуже багато священиків і з усіх сіл прибували люди. На подвір'ї було збудовано багато каплиць і надвірних помешкань.

У долині за Костяшином простяглося пасовисько і протікала річечка, яка служила межею між Галичиною і Холмщиною. Навколишні села, які добре пам'ятаю – це Ліски, Сулимів, Сушів, Переводів, Гільче, Лівче, Жабче, Жнятин, Новосілки, Ощів, Городище. Всі сім'ї у Костяшині були багатодітними і родинні та шлюбні зв'язки тягнулися до всіх навколишніх сіл. В Лісках, наприклад, жили три татові сестри, які туди повиходили заміж – це сестри Наталка Люба, Марина Фога, Ксеня Козак. Майже все село було порідненим. То були дідусі, бабусі, тітки, дядьки, сестри, брати, племінники та племінни-

ці, хрещені батьки, куми. Життя в селі вирувало. Жили кожний своїм життям: газдували, працювали, навчалися, вінчалися, народжували та виховували своїх нащадків, раділи внукам, будували хати. Аж поки не настав для усієї Холмщини тривожний та тяжкий час.

Почалася війна у 1939 р. Але ще до 1942 р. село жило дружно з поляками. Трагічна доля українців почалася з 1942 р. і тривала включно по 1946 р. Під час німецької окупації проти мирних безборонних і беззахисних українців був розгорнений нечуваний за масовістю і жорстокістю терор, який почався з 1941 р. і закінчився операцією «Вісла» в 1947р.

Тоді я ще була малою і не розуміла політики великих державних мужів. Не могла я своїм дитячим розумом збагнути, чому ми постійно кудись тікали, брали з собою перину, спали у долині під кущами, а під ранок верталися додому і раділи, що хата ціла і не спалена. Я не зовсім могла зрозуміти, навіщо Сталін віддав наші села Польщі і що то були за політичні домовленості між Польщею та СРСР по вирівнюванню кордонів. Облави в селі були частими. Нечуваний терор банди Басая – з одного боку і Війська польського – з іншого.

Під час чергової облави поляки напали і на нашу хату. Побили всі вікна, розбили велике дзеркало, потрошили портрети Тараса Шевченка та Івана Франка. Схопили старшу сестру Меланку та потягли десь на площу села, але й тут сусід Влад Бойко (поляк) вирвав її з рук напасників. Село палили три рази, два рази в травні та 22 березня 1944 р. Перед моїми очима палили хати, стодоли, ревіла перелякана худоба, люди тікали, хто куди, ховалися в схованках. Але нас захищали українські партизани (УПА). Вони приходили в село сотнями і боронили нас від поляків. Усі жителі села допомагали їм. Хто чим міг, найбільше харчами та одягом. А поляки з банди Басая лютували усе гірше і гірше. Забирали з дворів усе, що попаде під руки – курей, свиней, коні. Хто чинив спротив, того вбивали. Убили в нашому селі солтиса Федора Шелемея, який не сповістив полякам про знаходження упівців у селі. Вбили і Тома Борушка. Люди копали копанки, ховали туди зерно, мед, одяг, посуд, щоб хоч що небудь зберегти від грабунку бандитів. Історій мародерства та грабунку було безліч.

Ось деякі з них:

1. Мешканець Костяшина Іван Стаєць під час облави, тікаючи від поляка, заховався за купою гною. Але той наздогнав його на коняці, звалив на землю, довго гарцював по ньому копитами. Дуже понівечив його, але на той час він вижив.

2. В селі один день у хліві тримали бандита з загону Басая, тоді як його зловили. Тато розповідав, що його і в туалет відводили кріпко зв'язаного вірьовками, щоб він не втік. Потім відвезли до Лісок.

3. Рідна сестра тата Кавалка Панька – Казак Ксеня Григорівна жила в Лісках. У неї було четверо дітей. Один з них – Мирон Козак (1928 р. н.) – йшов

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

з Лісок до родичів у село Переводів і пропав. Його довго шукали, але не могли знайти ні живого, ні мертвого. Потім пізніше родину Козаків також виселили у 1946 р. до Варяжа. Через багато років з'явився син Мирон і розповів, що насправді з ним трапилося. По дорозі його спіймали поляки і відвезли до в'язниці. Далі його десь відвезли і посадили на десять років. З тюрми він повернувся зовсім нездоровим, згодом і помер.

4. Рідна сестра тата Ковалка Панька – Люба Наталія Григорівна жила також в Лісках. Її чоловік Грицько мав сестру Євку, яка довгий час працювала кухаркою в о. Ріпецького. У Наталки і Грицька Люби було четверо дітей. Під час чергової облави довелося усій родині разом з о. Ріпецьким та матушкою ховатись в льосі. Отець наказав сидіти тихо і молитись. Усі на колінах читали молитви і просили захисту у Бога від поляків. І дійсно, поляки підійшли до дверей льоху, навіть не відкрили їх, перемовилися між собою, кидати туди гранату чи ні. Один із них сказав, що там нема нікого, навіщо витрачати гранату на пустий льох, і пішли собі геть.

5. Велика трагедія сталася в Лісках, по якій залишилася велика братська могила, в якій поховано багато місцевих людей і партизанів, які захищали село від поляків у 1943 р. Тоді загинуло понад сто осіб.

Жорстокі грабунки та катування, вбивства і підпали осель українців відбувалися у всіх селах до 1946 р. На початку червня 1946 р. поляки оточили село, зігнали усіх мешканців до села Ліски. Потім уцілілих отаборили, гнали нас до станції Белз. Там ми знаходилися до десяти днів. Спали у будах на соломі. Чекали своєї черги для поїздки у невідоме майбутнє. 10 червня, на Зелені свята нас повантажили у товарні вагони і повезли до Станіслава (Івано-Франківськ). В одному вагоні нас їхало п'ять родин: Кавалоки, Сантари, Тарасюки, Когуті, Милики.

Зі Станіславова 12 червня нас направили до села Клубівці Тисменицького району. Там поселили сім'ю мого тата Панька Ковалока та сім'ю Миколи Сантар у дві пусті хати, які залишилися після від'їзду польських родин до Польщі. В Клубівцях ми жили біля самого лісу. Залишившись майже без нічого, почали знову доробляти. Нам дали трохи землі під город, трохи поля. Була конячка та корівка, яких привезли з Костяшина, так і жили. У Клубівцях були добрі люди, вони допомагали переселенцям. На той час важко захворіла на цукровий діабет моя мама Ковалок Агафія. Не змогла вона пережити і нервово витримати це «добровільне переселення». Тут вона померла і тут її поховали в 1949 р. Зі сльозами на очах я з пригадую, як мій найменший братик Ярослав (Славко), якому тоді було шість років, біг за возом, на якому везли маму на цвинтар, гірко плакав питаючи «Де моя мама?». Люди дивилися на нього і самі вмивалися гіркими сльозами.



Зліва-направо: Ярослав Кавалок 1943 р.н., Ольга Кавалок (дружина Ярослава), Олексій Родін (чоловік Зіновії Кавалок), Зіновія Кавалок (Родіна) 1936 р.н., Емілія Сантар Паньківна 1920 р.н. Фото зроблене 1984 р.



Панько Кавалок (1892 р.н.), Зіновія Кавалок (1936 р.н.), Ярослав Кавалок (1943 р.н.). Фото зроблене в 1955 р. Уродженці села Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства.



Павло Неділя – двоюрідний брат Панька Кавалка. Проживав в США, Чикаго. 1890 р.н. Уродженець с. Гільче Грубешівського повіту Люблинського воєводства.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Залишилася я сама (мені тоді було 13 років) з татом, який вдруте зістався вдівцем у своїх 54 роки, з братом Грицем (який був зовсім сліпий), з братом Іваном (який ще в дитинстві тяжко захворів і не ходив) і з маленьким братом Ярославом. Вся хатня робота звалилася на мої ще дитячі плечі. Тато важко працював і в полі, і на городі. Потім в село приїхали вербівники з Кіровоградської області. В пошуках кращого життя ми вирушили всією родиною в Кіровоградську область, Петрівський район, село Чечелівку. Там згодом померли мій тато. А у всіх моїх сестер та братів по різному склалися їхні долі.

Але то вже інша нова сторінка нашого життя і нова історія, продовження родини Панька та Агафії Ковалюків.

*Записала Марія Ямко(Сантар) зі слів своєї рідної тітки
Зіновії Кавалок 20 травня 2014 р.*



■ КОБИЛЯНСЬКА (Ціхоцька) Євгенія

м. Дубно Рівненської обл.

Народилася 15 травня 1941 р. у селі Березно Холмського повіту Люблинського воєводства в родині Олексія (1910–1993) та Ольги (1918–1963) Ціхоцьких. В 1945 р. родину переселили до Запорізької області, звідки вона наступного року переїхала до міста Дубно Рівненської області. Тут Євгенія у 1948 р. пішла до першого класу школи №8, яку через десять років закінчила. Рік працювала в Дубнівському промкомбінаті. А потім навчалась у Рівненському торгівельно-економічному технікумі, який закінчила у 1960 р. і розпочала роботу в Дубенському змішторзі, в якому відпрацювала 35 років. На пенсії з 2004 р. З чоловіком Федором (1943–1995) виростили дочку Людмилу (1967 р.н.) і сина Романа (1976 р.н.). Має п'ятеро онуків і одного правнука.

Біженська доля моєї родини

Пишу спогади про біженську долю своїх батьків. Звичайно, те, про що вони мені розповідали, можливо, вже щось і стерлось з пам'яті.

Мій тато, Олексій Ціхоцький, народився у 1910 р. в Березному Холмського повіту. В 1915 р. його разом з батьками Павлом Ціхоцьким 1871 р.н. (помер

в Дубні у 1947 р.), Агафією Ціхоцькою (померла в м. Барнаулі Росії) і з його сестрами Катериною, Параскевою і Марією вивезли на Сибір, в Алтайський край. Там ще 1918 р. народилася сестра Алевтина, померла у 2005 р. в Польщі. Сестри Катерина і Параскева вийшли заміж за місцевих хлопців і вже як польський консул приїхав по своїх людей, вони в Польщу не поїхали, бо мали діток. Чоловіка Параскеви репресували в 1937 р. Вона залишилася одна з п'ятьма дітками, а чоловік так і не повернувся. Вона проживала в с. Поваліха Алтайського краю. Старша сестра Катерина проживала в селі Кашкарачаїха (там є річка з такою назвою). В неї було троє діток. Решта – Павло Ціхоцький, мій дід, з трьома дітьми – вернулися в Польщу. Потім зв'язок обірвався і в 1953 р. віднайшли одні одних. Зв'язок підтримую. Коли був страшний голод, то сестри просили прислати хоч сухарика. Мій тато в Польщі збирав декілька разів сход жителів села Березного на дозвіл, щоб вислати посилку в Сибір. Мама сушила сухарі в печі, висилали цілими мішками, але вони до місця призначення не доходили, їх забирали на кордоні.

Скільки сліз було, тато розповідав і плакав, а сестри думали, що в нього немає серця. Ми всі думали, що вже сестер немає серед живих, але Богу дякувати, що знайшлися. Коли в 1945 р. нас депортували в Україну, ми змогли поїхати до них в Алтайський край, навіть я їздила до них в 1970 р., а вони з Алтайського краю приїжджали до нас в Дубно.

Моя мама Ольга Ціхоцька (Туяк) народилася 5 травня 1918 р. в м. Полтаві. Про маму я менше знаю, бо вся родина потім жила в Польщі в с. Березному аж до депортації в 1945 р. до України, коли Сталін і Гомулка поміняли нас на поляків, а поляків на українців. Спогади написані 5 серпня 2012 р.



■ КУДЕЛЯ Петро

м. Рівне

Народився 1 квітня 1969 р. в Рівному. 1994 р. закінчив Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Протягом 1994–2001 рр. працював вчителем історії у навчальних закладах Рівного. З 2001 р. – директор Рівненського навчально-виховного комплексу «Колегіум» Рівненської міської ради. Голова Громадської організації «Суспільно-культурне товариство «Забужжя».

Позбавлені рідної землі

*Моя ти Холмицино кохана,
Країна славних мрій та дум, —
Печаль ти наша, наш ти сум,
Ти вся кривавишся, як рана.
Моя ти Холмицино розп'ята,
Віками купана у крові,
Бездольна наша рідна мати...*

Іван Огієнко

Мій батько, Іван Куделя, народився 9 жовтня 1929 р. в багатодітній селянській сім'ї Петра (1902 р.н.) та Анастасії (1904 р.н.) Куделів в селі Вілька Тарнівська Холмського повіту. Село було доволі великим, близько 200 дворів, серед населення переважали українці. Польських родин було лише сім, серед них – родина коваля Красовського. Жили в селі також одна єврейська сім'я Мошка (була знищена гітлерівцями в роки війни) та дві німецькі сім'ї, що володіли вітряками.

Життя в довоєнні роки було досить спокійним, про крадіжки навіть не згадувалося. Однак при цьому церкви у селі не було, православні змушені були ходити до сусіднього села Сичин, де діяла православна церква, збудована ще у XVI ст. (спалена поляками в 1944 р.). Початкова п'ятирічна школа у селі була польська. Саме в ній вчився старший син Куделів Володимир. Він говорив, що про Україну навіть не згадували на уроках. Говорили і вивчали про Америку, Африку, багато іншого, а про Київ та Дніпро – ніколи. Раз у тиждень до села приїжджав священик.

Доля родини була подібною до десятків тисяч інших українських родин Холмської землі. В 1915 р. під час Першої світової війни все українське населення Холмицини було примусово виселене на схід. Мотивувалося це необхідністю залишити німцям безлюдні, непридатні для життя території. Збезлюднілі українські села дощенту спалювалися царськими вояками. Серед депортованих була і сім'я Куделів, доля яких закинула на Урал, в м. Злагоуст. Саме там Петро Куделя почав свій трудовий шлях помічником машиніста паровоза. Згодом Куделі переїхали до Києва, де в 1919 р. під час епідемії тифу померли сестра та мати Петра.

На початку 1920-х рр. Петро Куделя разом з багатьма іншими виселеними повернувся на рідну землю в село Хилин, що неподалік від Холма, де жив його дядько. Невдовзі був призваний до польської армії, служив сапером в районі Сандомира. Після повернення зі служби, в 1925 р. одружився з Анастасією

єю Пікула. Дещо згодом сім'я переїхала у Вільку Тарнівську гміни Ольхівець Холмського повіту. Саме там народилися сини: Володимир (1926 р.н), Іван (1929 р.н.), Антон (1932 р.н), Петро (1934 р.н.), вже після виселення до Радянської України Анатолій (1945 р.н.).

Родина займалася сільським господарством, важкою працею набули певних статків. Петро Куделя мав понад 10 га землі, чотирма окремими ділянками. Вирощували жито, овес, пшеницю, картоплю. Частину зерна продавали. Мали чимало худоби: три корови, телята, коні, 6-8 свиней, вівці, домашню птицю. За 13 років господар збудував стодолу, хлів, а напередодні війни поставив нову велику хату на чотири кімнати. Роботи було багато, але було все своє.

Наступного дня після новосілля Петро Куделя у вересні 1939 р. був мобілізований до Польського війська. Розпочалася Друга світова війна. Однак вже за кільканадцять днів польські війська були розбиті, затиснуті біля р. Вісла. Саме там Петро Куделя потрапив у полон до німців. Згадував згодом, що німець, який полонив його, був доброю людиною, дав поїсти голодному польському солдатowi (мовляв, невідомо, де ти далі поїсти зможеш). Більше того, дав буханець хліба з собою, при цьому застеріг, щоб добре заховав. Полонених зігнали на збірний пункт. Перша ніч полону була важкою. Німці відкрили вогонь по полонених (говорили, що була спроба втечі), що призвело до загибелі багатьох людей. Наступного дня полонених етапом відправили до німецького кордону, згодом вагонами – до Вестфалії. Полонених розподілили по німецьких маєтках, де вони працювали на різноманітних сільськогосподарських роботах.

Рівно через рік від того дня, коли Петро Куделя був мобілізований до Польського війська, він повернувся з полону додому. Сприяли тому односельці з Вільки Тарнівської. Два місцеві німці (Мантай Рудольф та Пахолка) написали листа господарю маєтку в Німеччині, де перебував Петро, з проханням звільнити від робіт українця, на утриманні якого була велика родина та господарство. Прохання вирішилося позитивно, колишньому полоненому дали на дорогу пайок та відправили додому.

В 1941 р. старший син Володимир пішов на навчання в трирічне ремісничє училище в Холмі, що було розташоване на розі вулиць Любельської та Грубешівської. Страшні спогади у Володимира залишилися від випадків знущань над євреями, які чинили німці. Біля Холма був концтабір, де перебували євреї та військовополонені. Володимир бачив, як конвоїри змушували євреїв їсти траву, тягнути вози з камінням та виконувати інші важкі роботи. Особливо «відзначалися» при цьому російські вояки з «РОА».

Війна сильно змінила взаємини між поляками та українцями в регіоні. Вздовж річки Буг пролягала смуга українських сіл. Чим далі на захід, тим біль-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ше ставало польських поселень. Все частіше було чути про грабунки українських родин польським бандами, вбивства та знущання над українцями. В 1944 р. місцеві польські бандити побили Петра Куделю, забрали свиню з хліва. Однак до більшого в цьому селі не дійшло. У Вільці Тарнівській було досить багато озброєних чоловіків, які створили своєрідну самооборону. Спроба бойовиків Армії крайової заатакувати село закінчилася невдачею. Інших спроб аковці більше не робили, шукаючи більш беззахисні села.

В липні 1944 р. радянські війська зайняли Холмщину, а у вересні того ж року було підписано Угоду між Урядом УРСР та ПКНВ про так званий «взаємний обмін населенням». Радянські емісари наполегливо переконували місцевих українців про необхідність переїзду до радянської України, обіцяючи справедливість і великі земельні наділи.

В умовах невизначеності, польського терору у навколишніх місцевостях, частина українців згодилися на так зване «добровільне переселення». Серед них була сім'я Куделів. Практично за безцінь розпродали більшість худоби полякам з навколишніх сіл, залишали нажите важкою працею майно і виїжджали у невідоме. Місцеві поляки, поважаючи Петра, просили його не їхати. Говорили, що все владнається і можна буде далі спокійно працювати, як і раніше. Але надто то було непевним. Думали про дітей, та й загальна атмосфера нічого доброго не передбачала.

Від добра рідної землі не залишають, але великого вибору не було. Наприкінці грудня 1944 р. сім'я Куделів разом з родинами Ковтунюків, Потрапелюків, Кирилюків та інших прибула на станцію Холм, а звідти вже в товарних вагонах разом з частиною худоби всі вирушали на південний схід, в радянську Україну. Всіх українців попередили, що вони виїжджають добровільно.

В січні 1945 р. родина Куделів прибула в Запорізьку область, до села Кушугум (що в напрямку Мелітополя), в місцевий рибгосп. Підселили до місцевих жителів, де дали невеличку кімнатку на всю сім'ю. Згодом переїхали в сусіднє село, де прожили зиму в амбарі одного з місцевих жителів. Місцеві зустріли їх непривітно, дивилися вороже, не розуміли потреби та доцільності їх перебування тут. Ніякої обіцяної землі та підтримки новоприбулі не отримали. Старший син Куделів – Володимир згадував з боєм: «Такий був обман, що світ не бачив. Все покидали, все пропало... Стільки праці було вкладено...». Петро йти в колгосп не захотів, працював на транспорті. І з-за першої нагоди в 1946 р. перевіз сім'ю в Рівне. Пропрацював машиністом паровоза до 1962 р., коли вийшов на пенсію. Помер у 1966 р. Похований у Рівному.

А Іван пішов стежкою батька, працював машиністом тепловоза Здолбунівського депо, що біля Рівного, не раз згадував про рідну хату за Бугом, кидав інколи фрази про те, що хотілося б повернутися на Холмщину, водночас розуміючи, що це вже є нереальним. Помер батько 2004 р.

Мама, Євгенія Куделя, народилася напередодні Другої світової війни, 19 травня 1939 р. в селі Клештів, за 15 км від Холма, у селянській родині Віри та Петра Стецюків, в якій було ще троє дітей. Село було невеликим – до 60 дворів, неподалік розкинулося кілька хуторів. Проживали у селі переважно українці. Серед них мешкало кілька польських сімей, зокрема, Біси, які тримали млин. Проживала у селі й єврейська сім'я Махлі та Янкеля, які займалися торгівлею. Православної церкви не було, богослужіння проводили в пристосованому приміщенні, на великі релігійні свята ходили до сусіднього села Жмудь – гминного центра, що за кілька кілометрів. Проте в селі був костел, куди приходили поляки з навколишніх сіл.

Лише після початку Другої світової війни, за німців в селі відкрили українську початкову школу, в якій вчилися разом діти різних вікових категорій.

Родина Стецюків не була багатюю, але мала свою землю, ліс, ставок, пасіку. На луку копали влітку торф, різали і сушили на сонці для опалення. В господарстві були коні, велика рогата худоба. Зі спогадів свого батька мама пам'ятає, що під час війни сім'я змушена була здавати так звані «контингенти» – поставки для німців продовольства, серед чого визначальне місце займав тютюн. Німці з метою обліку «кульчикували» свиней та худобу. Спогадів про війну залишилося небагато. Але, будучи маленькою дівчинкою, мама запам'ятала, що у всіх дворах були розміщені німці, «всі акуратні, чисті». На їх подвір'ї розмістилась похідна німецька кухня і до десяти німецьких офіцерів. Німці ставились до місцевих добре, давали консерви, бавилися з малими дітьми. В спогадах мами залишилися «ляндринки» (льодяники), якими частували дітлашню німецькі солдати.

З наближенням фронту наприкінці липня 1944 р. німці порадили місцевим жителям вибратися із села. За 2-3 км знаходився ліс, де селяни викопали так звані «окопи» для тимчасового перебування. Це тривало до 2-х тижнів, згодом сім'я перебралася на хутори, до родичів. Жителі чули гуркіт канонади, бачили польоти літаків. Коли жителі повернулися до села, то побачили згарища на місці окремих будинків та трупи убитих німців на полях. Будинок Стецюків теж зазнав пошкоджень: вікна залишилися без скла, «бляха в дірках, навколо пустка». Однак зусиллями родини швидко все було відновлено. Цьому сприяло і те, що Петро Стецюк мав навички будівельних робіт.

Однак спокійне життя тривало недовго. Почали ширитися чутки про погроми поляками українських сіл, спалення хат, вбивства місцевих українців. У вересні 1944 р. між урядами Польщі та радянської України було підписано так звану Угоду про обмін населенням. Без усяких мотивацій людей змушували виїжджати з рідних місць. Це вже було їх друге виселення. Перше відбулося ще в 1915 р. Так Віра Стецюк (Шерелюк) народилася в 1917 р. в

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Орловській губернії Росії, а повернулися українці згодом на рідні землі Холмщини в 1920-х рр.

Сім'я Стецюків, зібравши все необхідне майно, худобу, в грудні 1944 р. виїхала на станцію Холм, де два тижні чекала на ешелон для виїзду, перебуваючи серед родичів. Доля інших виселенців була набагато гіршою. Батька Віри Стецюк – Семена Шерелюка – під час переїзду з села Новосілки до Холма пограбували та жорстоко побили місцеві поляки, від чого він помер на станції Холм, поряд з якою був і похований. Такі випадки в той час були непоодинокими.

Разом з ними переїжджали інші українські сім'ї, серед них Споденюки, Кухти, Левковичі, Возняки, Дунаї та ін. Залишалися лише ті, що приймали католицизм. Це, зокрема, сім'я Борисів.

В грудні 1944 р. родина Стецюків разом з родиною Магдальчуків у товарному вагоні, разом з худобою виїхала на Наддніпрянщину. Переїзд тривав близько двох тижнів, і лише на Новий рік вигнанці прибули до села Горожино Привольнянського району Миколаївщини, що на березі річки Інгул. Жити довелося у землянках, опалювати житло кізяками, соломною, дров було обмаль. Хоча місцеві люди були гостинними, але обіцяної землі виселеним не дали. Навколишні землі належали колгоспам. Петро Стецюк разом з батьком Ігнатом пішов працювати в будівельну бригаду. Такий стан справ зовсім не влаштовував виселенців. Як згадувала мама, Петро Стецюк був не в захопленні від такого стану справ, кажучи спересердя: «Ну їх під холеру, я їм свої коні не дам».

І, дочекавшись літньої пори, у серпні 1945 р. родина Стецюків разом з іншими родинами виселенців, забравши свої коні з колгоспу, вирушила на підводах на захід, маючи на меті повернутися на свої землі. Але після місячного переїзду довелося зупинитися на Рівненщині, спочатку в селі Колоденка, де жили односельчани – сім'я Івана Собка, а потім – у Рівному. Саме в цих місцях Петро Стецюк служив у свій час в польській армії. Нова комуністична Польща приймати українців у себе не бажала. На своїх рідних землях вони стали чужими. Петро Стецюк до 1953 р. не хотів брати розрахунок за будівлі, які залишилися у Польщі, сподіваючись на повернення, але все було марним. Більше своєї рідної хати він так і не побачив. Згодом, в 1970-х рр., мама побувала в рідному селі. Батьківський будинок ще досі стоїть, мама його відразу ж впізнала. Жила в ньому сім'я поляків, виселених з Ковеля в повоєнний період.

Так війна позбавила сім'ї Куделів та Стецюків, а разом з ними і сотні тисяч українців своїх рідних земель на території української Холмщини, яка чомусь стала польською.



■ ЛЕВИЦЬКА (Яцушек) Лідія

м. Львів

Народилася 10 липня 1935 р. в селі Жуличі Томашівського повіту. У 1942 р. розпочала навчання у місцевій початковій школі. У 1945 році сім'я була переселена на хутір Шевченко Велико-Токмацького району Запорізької області. Навчання продовжила в школі сусіднього села Ворошилівка. У 1946 р. сім'я перебралась до села Кривчиці тодішнього Винниківського

району Львівської області. У 1953 р. закінчила Львівську середню школу № 36 і вступила до Львівського педагогічного інституту, який закінчила у 1958 р. Після здобуття спеціальності економіста з 1962 р. й до виходу на пенсію у 1990 р. працювала економістом в установах і підприємствах м. Львова. Активно займається громадською діяльністю, є членом президії Львівського суспільно-культурного товариства «Холмщина». Нагороджена орденом св. рівноапостольної княгині Ольги. Проживає у Львові.

Біженська відзнака на долі моєї родини

Родина Яцушеків у Жуличах жила з давніх-давен. Як розповідали родичі, справжнє наше прізвище Половинко. За кріпосного ладу селяни були власністю поміщика, який мав право продавати або купувати людину, а при бажанні – змінювати її прізвище. Таке сталося з моїм пращуром. Один з моїх давніх родичів був фірманом у пана. Коли йому прийшло повідомлення про мобілізацію до російської армії терміном на 25 років, поміщик вирішив цю проблему по-своєму. Він змінив прізвище кріпака Половинка на прізвище сліпого музиканта, який з Чехії якимось чином потрапив до Жулич. Так Половинко став Яцушеком, а Яцушек – Половинкою. Таким чином, пан зберіг собі працездатного кріпака. У подальшому наша родина протягом трьох поколінь мусила давати до прізвища Яцушек – він же Половинко.

Після скасування кріпацтва в Польському королівстві в селі нараховувалося 40 селянських садиб, яким поміщик передав 630 моргів землі, а собі залишив 500 моргів. У маєтку працювали т.зв. комірники, які мали будинки і користувалися присадибними ділянками та громадським пасовищем. За працю на панському полі і фільварку вони отримували гроші та зерно.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Наша родина, як й інші селяни, отримала невеликий земельний наділ і з покоління у покоління займалася землеробством. У прадіда Петра і прабаби Параски з родини Гетьманів народилося восьмеро дітей, але вижило лише четверо: Іван, 1886 року народження – наш дід, Семен, 1890 р. н., Григорій, 1895 р. н. та Марія, 1899 р. н. Усі діти закінчили двокласну церковно-парафіальну школу.

Коли дідові Івану виповнилося 14 років, помер його батько, після чого всі обов'язки по господарству лягли на його плечі. Семен мав здібності до навчання, тому пішов вчитися до Холмської учительської семінарії. Григорій працював на панському дворі та допомагав братові Івану на родинному господарстві. У вільний час разом з односельцями їздив на заробітки до Австрії.

Так сім'я жила до Першої світової війни. На жаль, її, як й решту холмщаків, не оминула доля вигнанців з рідної землі. Через те, що Жуличі знаходилися у прикордонній смузі між Росією і Австро-Угорщиною, виселення українців села розпочалося в червні 1914 р. Війт Телятинської волості на сільському вічу оголосив: у зв'язку з наближення лінії фронту усі православні мешканці села повинні негайно покинути село і власним транспортом дістатися села Дубенка над Бугом, де знаходився збірний пункт «біженців». Поблизу Дубинки вигнанці переправлялися через Буг і волинськими та білоруськими дорогами добиралися до м. Ярославля Смоленської губернії. Там здавали представникам російської влади коней і вози, за що отримали гроші, і у товарних вагонах їхали до невідомої Росії. Мої односельці опинилися у Рязанській, Уфимській, Саратовській губерніях і в Алтайському краї.

Дід Іван з матір'ю Параскою, дружиною Ксенією, 1887 р. н., синами Василем, 1907 р. н., Костянтином, 1909 р. н., братом Степаном і сестрою Марією опинилися у маєтку Цюрюпіно, поблизу Стерлітамаку, де знаходилося сільськогосподарське училище. Дід Іван працював в училищі завгоспом, а бабуся Ксенія готувала їжу учням училища.

Діда брат Семен, скориставшись правом на безкоштовне навчання, поїхав до Москви і вступив до духовної семінарії. Взяв з собою племінників Василя і Костянтина, але вони в Москві не прижилися, повернулися до батьків, до повернення на Холмщину у 1922 р. встигли закінчити сільськогосподарське училище і отримати спеціальність агронома. Перед висвяченням у священники Семен поїхав до батьків з наміром одружитися на дівчині зі свого села Мокрині, але вона раніше померла від тифу. Розв'язати питання одруження допоміг збіг обставин. На той час до школи приїхало двоє вчительок. Дід Іван пішов до вчительки Марії з проханням вийти заміж за його брата Семена. Зрештою Марія Георгіївна Савіна погодилася стати дружиною священника Семена. Після закінчення семінарії та висвячення Семен

отримав парафію у селі Красноусолка поблизу Стерлітамаку, де служив до 1938 р. Того року його заарештували і засудили до 7 років позбавлення волі та відіслали на Колиму. Його дружина Марія була змушена розірвати шлюб з чоловіком, взяти своє дівоче прізвище. Але з малолітньою дочкою Галиною поїхала слідом за чоловіком до Сибіру. Семена ув'язнили до табору суворого режиму, де відбував покарання разом з карними злочинцями. Як тоді часто траплялося, один із злочинців програв священика в карти, але інші арештанти заступилися за нього і не дозволили вчинити самосуд. Останні роки перед звільненням Семен працював табірним бухгалтером, а дружина Марія увесь час жила в сусідньому з табором будинку для вільнонайманих робітників.

В умовах тривалої зими і вічної мерзлоти ця мужня жінка організувала будівництво теплиць і вирощування овочів. Про неї писала місцева і центральна преса, її нагороджували відзнаками. Отримавши путівку для відпочинку на Півдні, вона дорогою зупинилася в Москві з наміром потрапити до Сталіна, проте цього не дозволили зробити і чоловікові довелося відбувати покарання до закінчення Другої світової війни. Після його звільнення вони разом повернулися до Красноусолки. Через Червоний Хрест Семен розшукав брата Івана та сестру Марію. У 1947 р. він приїхав до Львова з наміром тут залишитися і отримати парафію на Львівщині. Разом з братом Іваном, який разом з сім'єю після повернення з Росії та переселення до УРСР жив у селі Кривчиці неподалік Львова, Семен відвідав львівського єпископа з проханням надати йому парафію. Не дивлячись на тривале життя поза українським середовищем, він добре володів українською мовою з притаманним Південній Холмщині діалектом. Зважаючи на складну релігійну ситуацію після львівського об'єднавчого собору УГКЦ з Московським патріархатом, єпархіальне управління не радило йому залишатися на Львівщині в ролі священика, тим більше, що за паспортом він значився росіянином. Не отримавши місця роботи, він повернувся до Красноусолки, до смерті у 1950 р. служив на колишній своїй парафії і похований поблизу церкви. За життя дід Іван разом з дружиною відвідував брата Семена, а після його смерті дружина Марія та сім'я дочки Галини часто відвідували своїх львівських родичів.

Другий брат діда Івана Григорій у травні 1915 р. був мобілізований до царської армії. До грудня 1916 р. служив у запасній артилерійській бригаді. Звідти його відправили телефоністом на південно-західний фронт у Туркестанську артилерійську бригаду. У ній служив до грудня 1917 р. і вступив до Червоної гвардії, четвертий полк якої дислокувався тоді у Луцьку. У цій військовій частині, вже у Радянському Союзі, на посаді командира дивізіону служив до 1930 р. У 1933 р. був призначений викладачем артилерійської справи піхотної школи ім. С. Кірова. Як свідчить документ, Григорій з 4 травня 1938 р. до

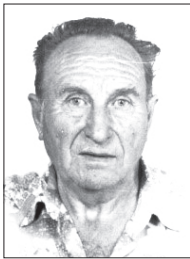
ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

23 травня 1939 р. знаходився в тюрмі № 4 м. Пскова і звільнений у зв'язку з припиненням кримінальної справи. Від тюрми його врятувала війна Радянського Союзу з Фінляндією, адже відразу після звільнення з псковської тюрми був відправлений на фронт.

У 1939 р. отримав посаду заступника командира 195 гаубичного артилерійського полку, а 1942 р. став заступником командира 12-го запасного артилерійського полку. У 1944 р. переведений до Польської армії, де обійняв посаду начальника штабу полку дивізійної артилерії. Протягом 1945–1947 рр. працював старшим викладачем вищої офіцерської піхотної школи війська польського у Варшаві. Ще у 1919 р. вступив до ВКП (б), у якій перебував до часу знищення партійного квитка під час знаходження військової частини в оточенні у 1941 р. За 32-лютню службу в Радянській і Польській арміях нагороджений багатьма орденами і медалями, в т. ч. найвищого рівня.

Від першого шлюбу Григорій мав сина Георгія, який був курсантом військового училища і загинув у перші дні війни під час бомбардування німецькою авіацією літнього табору курсантів військового училища. Вдруге одружився у 1928 р. з ленинградкою Ольгою Двойніковою, з якою мав дочку Аллу.

Спогади холмщаків, записані Лідією Левицькою



ПИВОВАРА Миколи, уродженця с. Ратичів Томашівського повіту. Дід Степан втопився ще до виселення до Росії. Баба Катерина з дітьми Софією, Парасковією, Сильвестром, Василем, Миколою, Володимиром і Андрієм у 1915 р. були виселені до Самарської губернії Росії. Син Володимир прислужував священику місцевої церкви. Під час революції 1917 р. пропав безвісти син Сильвестр. Бабця Катерина з шістьма дітьми у 1920 р. повернулася до Ратичева, яке вціліло під час Першої світової війни.



ПРИСТУПИ (Медвідь) Марії, уродженки села Жерники Томашівського повіту. Дід по батькові Григорій Медвідь з дружиною Домкою та синами Миколою і Степаном у 1915 р. були виселені до Рязанської губернії Росії. Там працювали у місцевого поміщика. До Жерник повернулися у 1920 р., де застали спалені будинки і запустілі через відсутність господарів землі.



КЛИМЧУК (Яцушек) Євгенії, уродженки села Жуличі Томашівського повіту. Як розповідала моя покійна мама Марія Яцушек (Грицик), їх сім'ю в складі семи осіб (діда Кирила, батька Пилипа, мами Юлії та дітей Ганни, Івана, Володимира і Марії (моєї мами) у 1915 р. російська влада виселила до Сибірської губернії Росії. В дорозі, на Смоленщині, від тифу помер мамин тато, а мій дід, Пилип. У 1922 р. сім'я повернулася до рідної домівки.



ВОРОБІОВОЇ (Козак) Лідії, уродженки села Жуличі Томашівського повіту. Родина моєї мами: батько Олексій Корнила, якого в Жуличах називали Лесько, і мама Юлія, яка народилася у селі Посадів, разом з дітьми Григорієм, Іваном, Марією, Ольгою та Катериною (моєю мамою 1903 р. н.) внаслідок депортації до Росії у 1915 р. опинилася у Челябінську. Як розповідала моя мама, її тато Олексій Коринила на вигнанні працював розпорядником у купця в магазині. Старші діти Григорій та Марія навчалися в школі.

Коли у 1919 р. повернулися до Жулич, застали спалену хату і зруйноване військовою господарство.

Татова родина походила з села Жабче Томашівського повіту. Дідусь Семен Козак був мобілізований до російської армії, брав участь у Першій світовій війні. Бабуся Ганна 1880 р. н. (дівоче прізвище Сидорук) походила з села Ощів Томашівського повіту. Разом з шістьма дітьми, найстаршому з яких було 17 років, під час перебування українців Холмщини і Підляшшя на вигнанні жили у білоруських Барановичах. До Баранович добиралися власним гужовим транспортом. В дорозі багато людей вмирало від тифу. На дорозі траплялись вози з померлими сім'ями. Було й таке, що з возів померлих окремі люди забирали речі та продукти, заражували ними здорових членів своїх родин, які також помирили від тифу. Бабуся Ганна вберегла від цієї хвороби своїх дітей, не дозволяючи наближуватися до возів померлих. У Барановичах місцеві люди з розумінням ставилися до проблем вигнанців з Холмщини і ділилися з ними найнеобхіднішими речами. Бабуся Ганна, мої дядьки й тітки з вдячністю згадували білорусів. Розповідали також, що будинки там будувались з брусів, а щілини між ними затикали мохом. Хату, в якій їх поселили, бабця обмазала глиною і побілила вапном. Сусіди білоруси спочатку їй допомагали, а потім таким же чином обробляли й свої домівки. Дідусь Семен вернувся з війни живим, знайшов сім'ю у Барановичах і разом повернулись до Жабча. Великій родині не було де жити і вони у 1921 р. переїхали до Жулич, де дід Семен працював фірманом у пана. Потім доглядав

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

племінних коней, яких пан розводив на продаж. В Жуличах родина жила до другого виселення у 1944 р.

Родина моєї хресної мами Юлії на прізвище Дзядушек була виселена до Татарстану і до повернення на батьківщину жила у місті Бугульма.



НОВОСАД (Кінах) Марії, уродженки села Жерники Томашівського повіту. Дід по мамі Григорій Шпіта з дружиною Марією та дітьми Григорієм, Анастасією, Оленою, Марією, Катериною, Євою, Ольгою, Наталією, Василем, Зінаїдою і Ксенією у 1915 р. були виселені до Рязанської губернії Росії. До Жерник повернулися у 1920 р. Хоч село не було спалене, але обійстя за час відсутності господарів занепало і вимагало праці та коштів на відновлення будинків і землі.

НАВРОЦЬКОЇ (Новосад) Марії, уродженки села Стенятина Томашівського повіту. Дід по мамі Іван Картацький з дружиною Ганною та дітьми Анастасією і Степанидою у 1915 р. були виселені до Тамбовської губернії Росії. Їх старші діти Мокрина, Параскева і Петро виїжджали зі своїми сім'ями. Дочка Анастасія була на фронті сестрою милосердя, там захворіла на тиф, але вижила. До Стенятина повернулися у 1920 р. Село під час війни не зазнало руйнувань, вціліла й місцева церква, яку польська влада розібрала у 1938 р.

П'ЯТНИЧКО Валентини, уродженки села Піняни Томашівського повіту. Батько Мандзюк Антон з матір'ю Ганною та дітьми Ніною, Наталією, Зінаїдою і Валентиною у 1915 р. були виселені до села Снігурочка Таврійської губернії. Там батько працював стрілочником на місцевій залізничній станції. Ми повернулися до Пінян у 1922 р. На батьківщині застали зруйноване господарство, бо під час воєнних дій Першої світової війни в цій місцевості точилися запеклі бої між російськими і австрійськими військами.



ГАВРИЛЮК (Калаталюк) Лідії, уродженки села Стенятина Томашівського повіту. Дід і баба (по батькові Калаталюк) Матвій і Софія з дітьми Анастасією і Ксенією та їх батьком Михайлом у 1915 р. були виселені до м. Одоєва Тульської губернії. У 1920 р. повернулися до Стенятина. Хоч садиба під час війни вціліла, але земля за час відсутності господарів заросла чагарниками і вимагала великих зусиль для відновлення її родючості.

Дід і баба по мамі Михайло Медвідь, Ганна з дітьми Василем, Вірою і Данилом у 1915 р. були виселені з с. Жерники Томашівського повіту до міста Пол-

тави. Дід Михайло працював стражником. Під час революції 1917 р. був заарештований і помер у в'язниці. Старший син Данило одружився і залишився у Полтаві. Баба Ганна з дітьми Василем і Вірою повернулися до Жерник, звідки згодом переїхали до рідні у Стенятині.



ВОВК (Пилицчук) Євгенії, уродженки села Стенятин Томашівського повіту. Діда по мамі Михайла Мандзюка разом з бабунею Оленою, сином Іваном і дочкою Оленою, як й інших односельців, у 1915 р. було виселено з Жерник Томашівського повіту до Казані. Його сім'я була відразу забезпечена житлом. Протягом усього часу життя на вигнанні дід служив паламарем у місцевій церкві. Місцеві мешканці з розумінням ставились до сім'ї «біженців», допомагали у всьому. В Росії сім'я пережила дві революції. Коли відкрився кордон між відродженою Польщею і радянською Росією, дідова сім'я почала збиратись у дорогу додому. Пожитки завантажили на воза і протягом літа їхали до рідного села Жерники. Дорога видалася довгою і важкою. Не вистачало харчів, особливо солі, подекуди й питної води. Як й інші односельці, до Жерник повернулись у 1921 р. На господарстві застали згарище. Довелося важко працювати, щоб відбудувати хату і господарські приміщення, завести худобу, придбати реманент для обробітку землі.

Дід Костянтин Вовк та баба Марія разом з синами Іваном, Михайлом і Олександром у 1915 р. були виселені з села Стенятин Томашівського повіту і депортовані до м. Саратова. Там дід працював, а діти здобували освіту. На жаль, дід Костянтин і бабуня Марія померли від тифу і поховані у Саратові. Сини розійшлись, хто куди, заробляючи на прожиття.

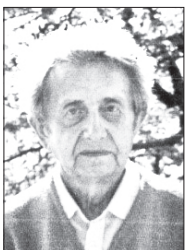


БАЯК (Сохань) Марія, народилася 1931 р. в с. Жуличах Томашівського повіту (Холмщина). 1945 р. була виселена у Запорізьку обл., 1946 р. переселилася у Рівненську обл., а 1950 р. – у м. Львів. Працювала пекарем в тресті столових м.Львова до виходу на пенсію 1990 р. Мешкає у м. Львові з дочкою та внуками.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



СКОП (Грицик) Ольга, народилася в с. Жуличах Томашівського повіту (Холмщина). 1943 р. вийшла заміж у с. Телятин, тому з односельцями Телятина була виселена у Кіровоградську обл., 1946 р. переїхала до Львова. Працювала швачкою в ательє м. Львова. Мешкає з внуком та правнуками. У свої 92 роки має чудову пам'ять і світлий розум. Щонеділі ходить до церкви, співає в церковному хорі.



ОСТАПЧУК Євген, народився 1927 р. в с. Жуличах Томашівського повіту (Холмщина), де мешкав з батьками до виселення 1945 р. у Кіровоградську обл. 1946 р. переїхав до Львова. Навчався у Львівському політехнічному інституті. Після закінчення навчання і до виходу на пенсію 1987 р. працював інженером на Львівському заводі автотранспорту. Мешкає у Львові з дружиною та внуками.



ТРАКА́ЛО (Поліха) Афанасія, народилася 1942 р. в с. Жуличах Томашівського повіту (Холмщина), де мешкала з батьками до виселення 1945 р. у Запорізьку обл. 1946 р. переселилася у Волинську обл. – м. Луцьк. У 1965 р. завершила навчання у Львівському сільськогосподарському інституті. Працювала викладачем кафедри бухгалтерського обліку цього ж інституту до виходу на пенсію у 2013 р. Мешкає у Львові.

Зокрема, син Олександр влаштувався робітником на баржу, якою по Волзі перевозили сіль з півдня Росії. Він також захворів на тиф, але місцеві жителі врятували його, забезпечуючи харчами та ліками. Після видужання продовжив працювати на баржі. У 1920 р. повернувся до Стенятина. На родинному господарстві застав лише вцілілу стодолу. Зароблений роботою на баржі дорогий годинник продав, за отримані гроші збудував хатину і заклав практично нове господарство. Він одружився з дівчиною з сусіднього галицького села Пелагією, родичі якої допомагали молодятим в розширенні господарства. Згодом до нього повернулись брати Іван і Михайло. Виникла проблема поділу спадщини між братами. Конфлікт було вирішено шляхом розібрання стодоли і поділу вцілілого батьківського спадку між братами. На жаль, не усі брати були задоволені отриманою часткою майна. Це відбилося на їх подальших відносинах. Не зважаючи на складні стосунки між братами, дружина Олександра Пелагія годувала чоловікових братів, доки вони не

одружилися і завели власні господарства. Вона часто з прикрістю згадувала це непорозуміння між братами, які роками не спілкувалися між собою.



■ **МАЗУРОК Олег**

м. Ужгород

Народився 27 серпня 1937 р. в селі Потуржин Томашівського повіту, на Холмщині, у селянській родині Мазурків – Сергія (1908–1992) і Надії (1907–2003, з дому – Говоровська). У 1944 р. пішов до першого класу місцевої української школи. Але наступив 1945 р. і довелося родині Мазурків покидати рідні місця. Її депортували до Херсонської області – спочатку до Калініндорфа, з якого раніше вивезли німців, а потім родина перебралась до Львова, де Олег закінчив другий клас. Звідти Мазурки наступного року перебрались до Сатіва Дубенського району на Рівненщині, на Дубенщині закінчив середню школу і 1956 р. вступив на Історичний факультет Ужгородського університету. Після успішного завершення навчання у 1961 р. розпочав трудову діяльність вчителем історії Усть-Чорнянської СШ Тячівського району Закарпатської області. Через два роки там же став директором СШ робітничої молоді. А з вересня 1968 р. працює в Ужгородському університеті. 1972 р. захистив кандидатську, а 1987 р. – докторську дисертацію. Відповідно, з 1976 р. доцент, а з 1990 р. професор.

Коло наукових інтересів доволі широке. Має понад 170 наукових, науково-популярних та методичних праць, у т.ч. дев'ять монографій. Певний час був заступником редактора збірки УжДУ «Карпатика», членом редколегії «Українського історика», міжнародного часопису УІТ під редакцією Любомира Винара. 18 років був секретарем Вченої ради Історичного факультету. Є членом Спецради з захисту докторських і кандидатських дисертацій, головою Редакційної ради наукового вісника Ужгородського національного університету, серія «Історія».

Дружина – Маргарита, кандидат філологічних наук, доцент. Донька – Лариса (1966 р.н. – чоловік Федір Брецько), син – Ігор (1972 р.н.), кандидат юридичних наук. Його дружина – Наталія,

економіст. Онуки – Федір Брецько, 1997 р.н. і Дарина Мазурок, 2007 р.н.

Дещо із спогадів потуржинця

Тато, Сергій Мазурок, народився в селі Варешин, яке за три кілометри на схід від Потуржина. Високого зросту, худорлявий, блондин, небалакучий з високим красивим чолом. Він був людиною чесною і надзвичайно роботящою, вимогливою до себе і до інших. Саме йому я завдячую навичкам порядку і постійної праці. Батько ніколи не пив, не курих, від нього я не чув жодного лайливого слова. На його мовчазну вдачу, гадаю, вплинули тяжкі роки війни, депортації, тяжка праця у колгоспі, порядки, які не могли його задовольнити. Батько був глибоко інтелігентною людиною, користувався повагою серед односельців через свій врівноважений характер, скромність, правдивість, працьовитість. Щоправда, п'яниці називали його гордієм, оскільки він ніколи не брав участі у пиятиках, які, на жаль, з кінця 40-х років набирали все масовішого характеру.

Своєю тяжкою мозолистою працею батько фактично врятував нас від голодної смерті після того, як ми покинули Потуржин. Будучи прекрасним столяром, він мав постійні замовлення на виготовлення меблів, вікон, дверей та іншої столярки; для мене і брата він виготовив на пам'ять великі двотумбові ясеневі столи (дев'ять шухляд), інкрустовані чорним мореним дубом і березою. За одним з цих столів я й пишу ці рядки.

Старша сестра тата Ольга народилася в 1907 р. Брат Олександр – в 1910 р. (помер в 1980 р.). Трохи займався шевством. Молодша сестра тата, Марія, народилася в 1918 р.

Мій дід по батькові Михайло був простим землеробом середнього достатку: він володів дев'ятьма моргами землі, тримав одного коня, корову, кількох овець. Баба – Гандзя Мазурок (дівоче прізвище Макаруні). Дід Михайло Мазурок народився в 1886 р., був учасником російсько-японської війни, повернувся у Варешин в 1907 р. фельдшером. Але цією професією не займався. До цих пір збереглася його фотографія: дід сидить у шинелі, з вусами і невеликою бородою. Цим він мені нагадував чомусь останнього російського імператора. Мій прадід по батькові – Микита Васильович – був війтом у Варешині.

У 1915 р. сім'ю Мазурків вивезли в Башкирію. Повернулася в 1921 р. Наскільки пам'ятаю, у діда в Варешині була новозбудована дерев'яна хата під бляхою, в кімнатах – підлога, хлів, стодола, розкішний молодий вишневий та яблуневий сад. Хату будував наприкінці 30-х рр. мій батько.

Мій тато служив у війську у Варшаві в 1931 р., перед армією вчився столярству в Сокалі. Він і мама одружилися в 1933 р. У 1940 р. наша сім'я з деякими

односельцями весною виїхали в містечко Хоробрів (Галичина), втікаючи від поляків, де прожили майже рік.

Червона армія прийшла в Потуржин у 1939 р., а потім залишила село. Населення зустрічало її добре. Вдруге вона прийшла влітку 1944 р. Тоді стало відомо, що нас, українців, евакуюють з території Польщі до СРСР. Виїхали ми з рідного села в Херсонщину весною 1945 р. Дозволялося брати з собою все, що хто хотів (брали худобу, вози, плуги).

Моя мама – Надія Говоровська (27 липня 1907 р. – 2003 р.), середнього зросту, брюнетка. Судячи з фотографій 30-х рр., вона була надзвичайно гарною і веселою жінкою. Володіла чудовим голосом (сопрано), уміла гарно вишивати, розписувати писанки, ткати полотно, прекрасно готувала. До речі, у моєї сім'ї й досі зберігається рушник, вишитий мамою на льняному тонкому полотні власного виробництва, вишитий червоними і чорними нитками, хрестиком, йому стільки ж років, як і мені, це – сімейна реліквія. Оскільки тато був зайнятий постійно столярною роботою, то все господарство, більш ніж скромне, лежало на мамі. А в зв'язку з тим, що у сім'ї не було дівчат, то мені доводилося робити практично все по господарству, допомагаючи мамі. У 1925–1926 рр. вона працювала в лабораторії цукрового заводу в Потуржині. Мама знала масу українських народних пісень, які привезла з Холмщини на Рівненщину і які, як не дивно, в значній мірі були незнайомими для жителів села, в якому ми жили після депортації.

Мій дід по матері Михайло Говоровський (? – 1919), родом з села Вишнів, поєднував заняття землероба і столяра (працював столяром на цукровому заводі). Прадід Гнат був дяком у Потуржині, володів прекрасним тенором, цей дар природи він передав своїй онуці – моїй матері. Помер у 1914 р. Бабуся по матері – Єва Говоровська (дівоче прізвище Берізка) (? – 1943), виховала чотирьох дітей: крім моєї матері Говоровські мали ще трьох синів – Якова (1890–1986), Маркела (1902–1916) і Северина (1909–1951). Найстарший – Яків – закінчив спочатку учительську семінарію і працював у рідному селі, а згодом, комерційний інститут у Любліні. В 1916 р. одружився на Ользі Ніжник з Білорусії. З 1916 р. він, після евакуації, жив постійно у Москві, де понад 40 років працював спочатку заступником, а потім головним бухгалтером господарського відділу Державного банку СРСР.

Яків, Северин і моя мама, а також баба Єва у 1915 р. виїхали в Люблін. Дід Михайло з моєю прабабусею Марією залишилися в Потуржині. Через 2 місяці сім'я переїхала в Рязань. Говоровські до 1915 р. володіли шістьма моргами землі. Після повернення з біженства все пропало – захопили родичі.

Дядько Маркел вчився в Грубешеві, згодом вчителював у Потуржині. Під час війни в 1915 р. його забрали в армію і він переїхав в Рязань, де навчав солдатів: був поручником армії.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Сім'я Говоровських весною 1916 р. повернулася в Потуржин з Рязані (крім Якова). Через 2 місяці сім'я знову поїхала в Рязань уже з дідом Михайлом і прабабусею Марією. З Рязані поїхали до Москви, де жили до 1918 р. Восени того року всі повернулися в Потуржин; Яків Говоровський залишився в Москві, а дядя Маркел загинув у 1916 р. в Галичині під час Брусилівського прориву.

Дядько Яків вчився в Холмі, в Любліні. Маркел – в Грубешеві, в Холмі. Дядько Северин ходив до польської школи в Потуржині, закінчив три класи. Моя мама трохи ходила до польської школи в Потуржині, а в Москві навчалася в молодших класах гімназії.

Хата Говоровських в Потуржині збудована в 1907 р. В господарстві була корова, кури, свині, качки і т.д.

Молодший брат мами Северин був дуже вправним шевцем, чим і заробляв собі на життя, бо на час мого народження він жив із нами. Наша сім'я володіла лише трьома моргами землі. Наша хата, крита соломомою, без підлоги, яка складалася із кімнати, кухні і комори, завжди була повною ровесників моїх батьків та дядька Северина, який шив чоботи вдома. Тато столярював, ткав на замовлення полотно. Мама працювала в лабораторії місцевого цукрового заводу, ходила найматися в сезон до місцевого пана на жнива, косовицю, збирання картоплі і т.д. Мої батьки мали закінчену початкову освіту. Пам'ятаю, в нашій хаті було, як для села, дуже багато різних книжок, які мені читали. Запам'яталися байки Л. Глібова, вірші Т. Шевченка, Лесі Українки, Маркіяна Шашкевича. В хаті дуже часто співали українських народних пісень.

Моє рідне село Потуржин розкинулося на берегах невеликої річечки, яка перетинала його з півдня на північ і впадала у велике озеро-ставок посеред села, а потім текла собі далі. Над озером в надзвичайно мальовничому куточку села стояла гарна церква, обсаджена товстеними ясенами і кленами. Із заходу на схід через село пролягала шосейна дорога, збудована німцями після 1939 р. із стратегічних міркувань. На східній околиці села – у бік Варешина, звідки походив мій батько, розкинувся громадський випас, а за ним – ліс. На лісовій галявині знаходилося невелике озерце, обсажене соснами, із холодною прозорою водою, легенди твердили, що на місці озера колись було село, але через тяжкі гріхи його жителів воно провалилося під землю, а на його місці утворилося озеро. Поблизу стояли каплиця і криниця з питною водою. Їх виникнення також пов'язане з якоюсь легендою. Але, на жаль, я її не пам'ятаю. У Потуржині були гміна, двоповерхова аптека, яку в 1944 р. спалили поляки, цукровий завод, на якому працювали в сезон односельці, магазин. У селі було 300 дворів, з них польських – 120 і 15 – єврейських.

Сільська початкова школа збудована в 1900 р., одноповерхова. У 1915 р. згоріла. У 1926 р. поляки збудували двоповерхову цегляну школу, також початкову. Згоріла у 1943 р. Цукровий завод згорів у 1915 р.

Жителі села жили переважно за рахунок землеробства.

Стосунки поляків, українців і євреїв до 1939 р. були доволі толерантними.

У вересні 1944 р. я поступив у перший клас в Потуржині. До цього я уже вмів читати і навіть писав друкованими літерами. Вчився охоче. Друга світова війна поламала усталений характер життя сотень тисяч людей Холмщини, посилила національну ворожнечу між поляками і українцями, а всім відомо, яку політику в цьому плані проводила німецька влада. У березні 1944 р. поляки дотла спалили наше село. До осені того ж року ми жили у кам'яному хліві нашого сусіда, обладнавши його під житло, а восени переселилися в наспіх побудовану на спілку із сусідом Борисом дерев'яну хату. Добре пам'ятаю прихід Червоної армії, яку після усіх лихоліть, загроз бути знищеними поляками або німцями, сердечно вітали потуржинці.

З середини квітня до середини травня 1945 р. моя сім'я, як і жителі сусідніх околиць, жила в тимчасових солом'яних «будах» на станції Забужжя (Сокаль), чекаючи евакуації. Саме так тоді називалася ця безпрецедентна за розмірами і згубна за своїми наслідками депортація українців з їх рідної прабатьківської землі. Згідно з рішенням властей наша сім'я мала їхати спочатку в Одеську область, але в останній момент велика кількість депортованих потрапила до Херсонської області. Нашу родину відправили у село Калініндорф або т. зв. 16-те. Це – територія, на якій колись жили німецькі колоністи. Там осіло досить багато потуржинців.

Наскільки пам'ятаю, місцеві жителі-українці в цілому доброзичливо ставилися до нас. В усякому разі я як школяр не відчував ніякої ворожості до себе з боку ровесників. Там я пішов у другий клас місцевої школи

Однак дві речі вразили мене найбільше: неймовірні злидні, в яких жило місцеве населення, і те, як вони спокійно переносили ці матеріальні нестатки. Хоч я був тоді ще зовсім малим, але якось підсвідомо відчував, що це люди з абсолютно іншою психологією – вони цілком спокійно, якщо не сказати – байдуже, ставилися до проблем матеріального добробуту. Усі вони жили одним днем.

У той час мої батьки працювали у колгоспі. Унікаючи голодної смерті, яка нам загрожувала, оскільки на трудовні нам платили копійки, будучи враженими таким способом життя, що було зовсім незбагненим для депортованого з Холмщини селянина, батькові вдалося, посилаючись на свою професію столяра, яку не можна було реалізувати в колгоспі, домоглися дозволу на перїзд у селище міського типу Львово Херсонської області.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Туди ми переїхали в листопаді 1945 р. Батько працював столяром в МТС, а мама – у колгоспі. Там я закінчив другий клас. Наприкінці травня 1946 р. ми залишили Львово і відправилися до Києва пароплавом, а звідти на Рівненщину, в село Сатиїв Дубенського району, де пройшли мої юнацькі роки і наша сім'я жила до 1996 р.

У 1949 р. я закінчив з похвальною грамотою четвертий клас Сатиївської початкової школи і вступив до щойно відкритого п'ятого класу Яневицької середньої школи, яка знаходилася в чотирьох кілометрах від Сатиева. Ця школа – явище виняткове для свого часу: на два сусідні райони – Дубенський і Рівненський Рівненської області в ті роки функціонувало лише кілька середніх шкіл. А тому в новоутворену СШ ходили учні із дев'яти навколишніх сіл: власне з Яневич, Переділ, Новосілок, Шпакова, Сатиева, Заріцька, Жорнова, Олибова і Перемилівки. Деякі села знаходилися на віддалі семи кілометрів від Яневич. Було відкрито зразу чотири п'ятих класи – понад 180 учнів. Значна частина моїх однокласників через війну були старшими від мене на 2-4 роки. Але, як не дивно, переважна більшість дітей вчилася охоче, незважаючи на матеріальні нестачі, відсутність елементарних підручників, віддаль, яку доводилося долати двічі на день, особливо весною і восени, коли сільські дороги були практично непрохідними, відсутність електричного освітлення. Ми, сатиївці, збиралися з усіх кінців села в умовленому місці і юрбою в 20 осіб йшли до школи.

Однак, життя в ті далекі роки було надзвичайно важким в матеріальному плані, а за навчання потрібно було ще й платити. Тому частина учнів-переростків уже в процесі навчання в шостому і сьомому класах залишали школу і йшли працювати. Згодом вони закінчили вечірню школу, яка відкрилася. Тому сьомий, випускний клас, яких було лише два, закінчило близько 70 учнів, а в новостворений восьмий клас ледве набрали 22 учні. Сьомий клас я, як і ще три мої однокласниці – Оля Ткачук, Марія Кондратюк та Аня Чирко – закінчили з похвальною грамотою. Спочатку мав намір продовжувати навчання в Дубнівському педучилищі, куди, до речі, й поступили дівчата. Туди відмінників приймали без вступних іспитів. Але в останній момент передумав і пішов вчитися у восьмий клас Яневицької школи, яку закінчив у 1955 р. Із 21 її випускника – 17 дівчат і 4 хлопці – вищу освіту здобуло тільки двоє: Оля Кашук із Шпакова, яка вступила до Рівненський педінституту та я – до Ужгородського університету. Переважна ж частина моїх однокласників продовжували навчання в торговельному технікумі в Рівному та культосвітньому училищі в Дубні. На превеликий жаль, крім двох моїх однокласниць із Сатиева, де я жив, жодного разу з часу випуску ні з ким не зустрічався – доля розкидала нас в різні боки.

Після закінчення Яневицької СШ в тому ж таки 1955 р. я поїхав вступати на Філологічний факультет УжДУ. Але по дорозі до Ужгорода мої попутники-

абітурієнти розрадили мені це робити і я подав заяву на Історичний факультет, в чому потім ніколи не розкаювався. Однак мене спіткало гірке розчарування: я не пройшов за конкурсом, хоч здав усі іспити. Для мене це був страшний удар, від якого я не скоро прийшов до тями: я вважався одним з кращих учнів середньої школи, особливо в галузі гуманітарних дисциплін (мої твори виставлялися в області), а тут така невдача. Але проаналізувавши згодом тверезо ситуацію, я прийшов до такого висновку: мої знання випускника сільської середньої школи були недостатніми, щоб витримати конкурс із випускниками міських середніх шкіл. А того року, як назло, вступало багато випускників міських середніх шкіл, зокрема ужгородських.

Ця перша невдача змусила мене об'єктивно оцінити свої знання і можливості, критично підійти до рівня свого загального розвитку селянської дитини. Щоб не гайнувати часу, я рік інтенсивно готувався, працюючи в колгоспі «старшим, куди пошлють» – на збиранні врожаю, картоплі, буряків, на току, заготівлі лісу і т.д. В серпні 1956 р. я успішно склав вступні іспити і став студентом Історичного факультету УжДУ, який закінчив у 1961 р.

Час навчання на істфаці УжДУ (1956–1961) припав саме на період «хрущовської відлиги», і тому мені, вихідцеві із села, вчитися було дуже цікаво. Найбільше захоплювали мене предмети, з якими я не був знайомий у середній школі, а тому з великим задоволенням та інтересом слухав лекції з археології, етнографії, історії філософії, логіки, політекономії, джерелознавства та історіографії. Оскільки вільного часу було багато (в ті часи семінарські заняття проводилися лише з окремих дисциплін), починаючи з другого курсу перечитав усю вітчизняну та зарубіжну класику, яку я дуже любив ще в середній школі.

Будучи студентом, брав активну участь у студентському науковому гуртку, виступав з доповідями. Перші мої наукові інтереси визначив покійний професор Л.А. Коваленко: я добре знав польську мову (заслуга мого батька), то я розробляв тему «Історія України в працях польських істориків ХІХ ст.». Але, оскільки, тоді поглиблене вивчення історії України не дуже заохочувалося. то з третього курсу я взяв собі практично нерозроблену в історіографії тему «Участь донських козаків у Вітчизняній війні 1812 року», матеріал збирав у бібліотеках і архівах Москви та Ленінграда, де ми мали півторимісячну архівно-музейну практику.

Серед викладачів університету відзначалися глибокою ерудицією та людяністю професори І.Г. Шульга, який вивів мене в люди і з яким доля пов'язала мене на довгі роки, та Л.А. Коваленко, доценти Ф.М. Потушняк, В.І. Неточаєв, Л.І. Мідельський. Останній викладав нам курс нової історії та історію міжнародних відносин. Він був незаперечним авторитетом для студентів, надзви-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

чайно ерудованою і доброзичливою людиною. Допомагав студентам усім, чим міг. Навіть ледачі соромилися пропускати його лекції.

З вдячністю згадую Володимира Івановича Неточаєва, який викладав курс історії України дожовтневого періоду та надзвичайно цікавий для того часу спецкурс «Історія матеріальної культури». Він протягом трьох років був моїм науковим керівником при написанні курсових робіт та дипломної роботи. Дякуючи йому я навчився працювати з історичними документами, вміти робити свої власні висновки та узагальнення. Його, талановитого вченого і педагога, також примусили залишити історичний факультет і він зайняв скромну посаду бібліографа обласної бібліотеки.

Теплі слова вдячності хочу висловити і на адресу мого славного земляка доктора історії, професора, завідуючого кафедрою всесвітньої історії Вінницького педінституту Миколи Миколайовича Кравця, з яким я познайомився, уже працюючи в УжДУ, – в 1970 р. під час його перебування в Ужгороді. Тоді він дав мені цінні консультації щодо моєї кандидатської дисертації, над якою я тоді працював. Власне, Микола Миколайович запропонував мені тему моєї докторської дисертації про міста західноукраїнських земель. Більше того, він виступав першим опонентом на захисті моїх обох дисертацій. Таким чином, ця скромна, всебічно ерудована і надзвичайно доброзичлива та працьовита людина також сприяла моєму становленню як викладача вузу та науковця.

Останні роки спілкуюся з неординарною особистістю – моїм земляком з Новосілок, професором Юрієм Івановичем Макаром (м. Чернівці) – людиною невагомної енергії, справжнім патріотом Холмщини, завдяки якому багато зроблено для того, щоб зберегти в пам'яті нащадків відомості про нашу Прабатьківщину, її людей. Задуманий проф. Ю. І. Макаром тритомник – справжній подвиг людини і науковця.

Після закінчення істфаку УжДУ в 1961 р. разом з дружиною направлений на роботу вчителем історії та суспільствознавства Усть-Чорнянської СШ Тячівського району Закарпатської області. З вересня 1963 року призначений директором Усть-Чорнянської СШ робітничої молоді. З 1 вересня 1968 року обраний за конкурсом на посаду викладача історичного факультету УжДУ на кафедрі історії СРСР, завідувачем якої був професор І.Г.Шульга. Здавши іспити з кандидатського мінімуму, на початку грудня 1972 року я захистив кандидатську дисертацію на тему: «Економічні та культурні зв'язки західноукраїнських земель з Україною та Росією в другій половині XIX ст.». Науковий керівник – професор І. Г. Шульга. До речі, я перший захищав дисертацію в щойно створеній спеціалізованій раді по захисту кандидатських дисертацій при істфаці УжДУ. У жовтні 1987 року я захистив докторську дисертацію на тему «Соціально-економічний розвиток міст на західноукраїнських землях доби

імперіалізму». У 1976 році одержав вчене звання доцента, а в 1990 році – професора.

Коло моїх наукових інтересів – історія західноукраїнських земель доби капіталізму. Маю понад 170 наукових, науково-популярних та методичних праць, в тому числі дев'ять монографій. Був заступником головного редактора наукового збірника «Карпатика», який виходить в УжДУ, членом редакційної колегії «Українського історика» – журналу Українського історичного товариства у США під загальною редакцією проф. Любомира Винара. 18 років поспіль був секретарем вченої ради історичного факультету, є членом Спеціалізованої ради з захисту кандидатських та докторських дисертацій при УжДУ. Член Атестаційної комісії при УжНУ. Голова редакційної ради Наукового вісника УжНУ – серія «Історія». Десятки разів очолював предметну комісію під час вступних іспитів на істфак нашого університету.



Родина Говоровських в Рязані (1915 р.). Зліва-праворуч: сидять Михайло і Єва (між ними стоїть син Северин, а праворуч – донька Надія); у верхньому ряду – сину Маркел і Яків, між ними дружина Якова – Ольга.



■ МАЙСТРУК (Мацішук) Марія

*с. Овадне Володимир-Волинського району
Волинської обл.*

Народилася 3 листопада 1934 р. в Польщі, у селі Циців Холмського повіту Люблинського воєводства. Під час депортації родину перевезли на Дніпропетровщину. Як і більшість інших переселенців, перебрались на Волинь. Тут теж було спочатку дуже важко. У 1950 р. закінчила сьомий клас Ківерцівської середньої школи. Пішла працювати завідувачкою клубом в село Уляна. Протягом 1952–1955 рр. навчалась у Ківерцівському культосвітньому технікумі. Там 1954 р. вийшла заміж. Чоловіка забрали до війська. Після повернення закінчив технікум. І подружжя поїхало працювати до Овадного Володимир-Волинського району. Він очолив будинок культури, а вона працювала бібліотекарем. Згодом обоє перекваліфікувалися. Він став учителем математики, а вона – вчителькою молодших класів. Тепер на пенсії. Виховали двох доньок – Наталку і Ольгу.

Про пережите

Спогади з дитинства дуже приємні. До війни все було добре. І тато, і мама тяжко працювали, старалися, щоб усе в нас було, любили нас, дітей. Бабуся Маринка допомагала їм в усьому...

Все перекинулося вверх дном 1939 р. Я була ще зовсім малою, але пам'ятаю, як бігли поза стодолю солдати із зірками на пілотках і стріляли. Незадовго повертались назад. Мені було п'ять років, але я їх бачу й зараз, у своїх 80. Пам'ятаю, як із Варшави до нас приїхали родичі – тітка Марія і дядько Влад. Найміцніше мені зарубцювалось у пам'яті страхіття німецької окупації, коли німці прийшли до нашого села. Холоне душа, коли згадую це все. У гміні Цицова розмістилась жандармерія.

Найперше, німці почали оббирати людей. Самі ходили по хлівах, збирали яйця, курей, масло, свиней, молоко... Селяни ховалися, навіть найзліші собаки втікали, не визирали із буд.

Дуже часто проходили акції, під час яких забирали людей, били, стріляли, вивозили у Німеччину, в Майданек. Ніколи не зітреťся з пам'яті, як маму ставили під стіну на розстріл. Ішла німчура селом, власівці з ними. Заходили в кожну хатину, перевіряли документи, забирали все, що їм сподобалося.

Прийшли й до нас. Мама з переляку не могла знайти документів, обізва-лась до них по-німецьки (була з дитинства наймичкою у німецького пасто-ра і мову знала). Маленького братка тримала на руках. Власівець вдарив маму нагайкою – і під стіну на розстріл. Не вдалось їм це зробити. Маму заступила родичка з Варшави. Підійшов німець і знайшов документи. Але сталось інше. Тато прийшов рятувати маму, і німці забрали його.

До гміни зігнали все село. Чоловіків клали на цементовий бар'єр, а два есесівці били їх шомполами, після чого запхали в машину і відправили до конц-табору Майданек коло Люблина. Це було страхіття. Крик, плач, стогін, без-пам'ятство. З тих арештантів залишився у живих тільки один. І той повернув-ся після війни, уже в Союз.

А що робили з євреями... Через дорогу від нас знаходилася синагога. Од-ного разу в суботу євреї молилися. Прийшли німці з автоматами і постріляли їх у нас на очах. Не забуду ніколи, як одна поранена молода єврейка лежала під плотом і просила, щоб її добили. А маля, що залишилося в синагозі, один з карателів підняв за ногу і вистрілів в голову.

Спочатку євреїв-спеціалістів (шевців, кравців, перукарів) німці залишали живими для прислужування. Через якийсь час зігнали їх в гето. І ось одного літнього дня 1943 р. по дорозі гнали зо 200 євреїв. Попереду німець із собакою і автоматом, а позаду – такий же провідник. Люди йшли з речами і молились. Я до цього часу не можу собі уявити, чому арештанти не втікали? Вони мог-ли вбити провожатих. І частина людей би врятувалась... Їх постріляли, при-мусивши самих копати яму. Забрали їхній одяг, речі. В могилі були й живі. Селян зганяли закопувати постріляних. Кров там стояла довго, і ворушилась земля...

Люди часто переховували полонених. Таких двох солдатів переховували дві вдови. Поліція наскаржила, їх заарештували. Везли їх возом зв'язаних спи-на до спини, а восьмеро дітей бігли за ними. Кричали, плакали просили. Не допомогло. Жінок розстріляли, зігнавши перед тим все село до гміни, щоб люди боялися переховувати військовополонених.

Приходили в село й радянські партизани. Спалили млин, школу, бо німці в школі зробили конюшню. Серед партизанів був невеликий хлопчина, гвин-тівка волочилась по землі. А коли йшов Ковпак (то був рейд його дивізії, але вже без нього. – Авт.) через хутір, що біля нас, то німці втікали, хто на чому міг. А ми з того раділи. Але це ще не був кінець.

Ще пам'ятаю літо 44-го. Зранку почули стрілянину, чоловіки сказали, що німці відступають. Якби ви бачили, як вони втікали. Навіть коні не хотіли їх підпускати до себе, не хотіли везти.

До села вступили радянські війська. Змучені, спітнілі, спрагли... А ми всім селом виносили їм, хто що міг. Спочатку квіти летіли їм під ноги. Потім несли

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

воду, молоко, вишні... Несли й несли, а солдати аж плакали, і ми усі теж плакали від радості...

Але скінчилось наше життя на батьківщині, рідній Холмщині. Спочатку прийшов до тата польський ксьондз і почав намовляти залишитись в Польщі, але з умовою, щоб стати католиками і змінити національність. На це ніхто не погодився. І почалось. Усіх селян-українців навесні 1945 зібрали з речами, з усім майном і повезли до Холма. Скинули біля станції, а лежав ще сніг і морозило. Чекали ми довго. Люди поробили буди з усякого ломаччя, соломи, палили вогнища. Так грілись, варили їсти, спали у цих будах, очікували...

Через якийсь час, я вже не пам'ятаю дати, усіх повантажили у товарні вагони і повезли. На кордоні шукали золото у наших речах. На початку квітня 1945 р. нас привезли у Дніпропетровську область, Котовський район, село Гупалівка і поселили у хаті-мазанці без печі (була тільки плитка), без підлоги, недалеко від свиноферми. На фермі були щурі. Вони й до нас заглядали.

Думали, що у новій батьківщині заживемо щасливо. Проте не судилося. Місцеві люди були добрі, щирі... Але війна забрала у них все: і силу, і чоловіків, і синів, і здоров'я... Розпочалося наше нове життя. Влітку робота в колгоспі. Всі – і дорослі, і малі.

Восени пішла у 3-й клас місцевої школи, хоча в Польщі я закінчила 3-й клас. Спочатку не могла впоратись з російською мовою. Пам'ятаю велику жирну одиницю за російський диктант. Далі все пішло на лад, навчальний рік закінчила на «відмінно». 45-ий скінчився. У нас вродила кукурудза, багато було. Але.. розпочався голод. Наші родичі, односельчани почали втікати від нього. Подалися й ми на Волинь. На Волині ні хати, ні роботи для батьків. Прийняли нас далекі родичі. Почали нас їсти воші. Вони були скрізь, як мурахи завбільшки.

Згодом тато влаштувався у Ківерцях на залізницю, мама у Єлизаветині Рожищенського району у школу прибиральницею. І почалось нове життя-буття.

Я ходила до 4-го класу Єлизаветинської школи, сестра Софія (тепер Зарицька) – до 7-го класу в райцентрі Рожище. Брат Віктор був ще малим. Бабця Маринка допомагала нам в усьому. Однак від голоду ми не втекли. Їли їжаків, конину (люди, не хотіли здавати коней в колгосп і продавали). З костей мама варила мило, щоб позбутися усякої нечисті. Збирали зілля, коріння – все це була їжа. Щоб вижити, тато здав документи на хату, купив центнер жита, змолов, ми з'їли. І це нас не врятувало б, якби зілля не їли... Основне – лобода (свинюха), але без солі, без хліба. І дуже скоро я не змогла їсти того всього. Я спухла, не могла ходити і лежала. Мама посадила город: лущиння картоплі, якусь капусту, буряки. Пам'ятаю суп із гички тих рослин. Мені він допоміг, я встала. І зараз у моїй пам'яті – яка то була «смакота».

Скоро настали жнива. Сестра з бабунею назбирали колосків, перемняли, перевіляли і змололи у жорнах. Мама спекла 9 пляцків (1,5 кожному – нас було шестеро). Я досі чую запах тих перепічок, досі їх люблю, до смерті любимому. Вони врятували нам життя.

У 47-у ми переїхали у Ківерцівський район. Там добрі люди взяли нас на квартиру: Микола й Настя Федоруки – безкоштовно. Вкотре розпочалось нове життя.

Мама влаштувалася у лісництво лісокультурницею (садити ліс і доглядати посадки), тато так і працював у Ківерцях на залізниці. Ми з сестрою пішли у Ківерцівську 1-у школу: я – у 6-й клас, сестра – у 8-й, Вітя – брат у 1-й клас в селі Жабка. Голод далі не вщухав. Тато купив пуд квасолі, і ми так жили.

Не забуду Великдень 48-го року. Ми мали трішки олії, кільки і декілька картоплин. Тато отримав скількись там грошей, і ми пішли з ним купити кусочок м'яса. Купили і пішли додому. Трохи відійшли, тато порахував здачу. Виявилось, що продавчиня дала нам зайві гроші. Тато повернувся, щоб віддати їх. Скільки я тата просила, щоб не віддавав, але марно. Віддав.

Проїшов і той час. Якось здобулися на корову, курей тощо. Стали господарювати. У 1950 р. я закінчила 7-м класів і пішла на роботу. Завідувала клубом у селі Уляна (тепер Дачне). Батьки в Ківерцях взяли місце на будівництво і заготовляли матеріали. Все ніби покращилось, але... Я пропрацювала рік, робота йшла добре, були: лекції, виставки, концерти, танці тощо. Але моя посада потрібна була іншій людині. Приїхала перевірка, а в мене не виявилось плану. І мене звільнили. А чому звільнили – я дізналась, коли йшла на пенсію. Тоді лише прочитали той наказ.

І ось 2 жовтня 1952 р. у Ківерцях відкрився культосвітній технікум. Вступила на бібліотечний відділ. Було голодно, холодно. В їдальні можна було купити шматок чорного глевкого хліба, склянку чаю з подушечкою (цукерка), або хліб із сіллю, з дому взяти огірка чи помідору. Так вижила.

У 1954 зустріла своє кохання, одружилася. З 3-го курсу мого Сашка забрали до війська на 5 років, у морфлот. Я закінчила технікум у 1955 р. і поїхала на роботу. Листівки від чоловіка йшли щоденно...

У 1957 р. Хрущов скорочував армію. Частина, в якій служило моє кохання, потрапила під скорочення. Чоловік повернувся, закінчив технікум, і ми разом поїхали в Овадне Володимир-Волинського району. Чоловік – директор будинку культури, я – бібліотекар, згодом завідуюча дитячою бібліотекою.

Незабаром, знов таки пан Хрущов, скорочував культосвітні заклади. Ми перекваліфікувались. Чоловік – математик, я – вчителька молодших класів. І ось майже 60 років ми тут. За цей час було всього. Між собою ми прожили добре, не шкодує нічого. Але різних випадків та історій предостатньо. Ми

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

виховали двох доньок – Наталку і Ольгу. Вивчили їх, одружили. Одна з них, Наталка – стала вдовою у 29 років з чотирма дрібними дітьми.



Зліва-направо: Зарицька Софія, Майструк Марія, Мацішук Наталія – мама, Мацішук Оксана (внучка), Мацішук Віктор.

У 1989 р. я пішла на пенсію. І тут не все гаразд. За правління Кучми і тодішнього прем'єра Януковича вісім місяців не давали пенсії, а різний непотріб. Смердючі консерви, борошно з черв'яками, лапшу, котра не зварювалась, бо була багаторічної давнини. Цукор пенсіонерам продавали по 60 гривень за мішок, а іншим – по 40. У нашому Овадні більше трьохсот пенсіонерів, і ми рушили до влади. Пообіцяли блокувати залізницю. Делегація поїхала в район з листом, підписаним всіма пенсіонерами.

Дай, Боже, щоб в Україні змінилось все на краще, щоб не розірвали її на шматки. Щоб хоч дітям, онукам, правнукам і всім наступним поколінням стало добре жити. Бо, щоб закінчити 7 класів, я поміняла 5 шкіл, заробила

жебрацьку пенсію (1263 гривень) і думаю, хто ж мене поховає. Тож така біда в Україні.

Бодай же з пекла не виліз той, хто мордував і мордує нашу славну Україну.



Дід Олександр Майструк та бабуся Марія Майструк. 2013 р.



■ МАЛИНОВСЬКА (Малиха) Галина

м. Луцьк

Народилася 2 лютого 1940 р. у Зубовичах Томашівського повіту. У 1945 р. їх сім'ю було переселено до м. Рожище Волинської області. У 1957 р. закінчила Рожищенську середню школу, у 1961 р. – Луцьке педагогічне училище, а у 1968 р. – філологічний факультет Львівського національного університету

ім. Івана Франка. Відмінник народної освіти України. Протягом багатьох років була членом обласної ради Волинського суспільно-культурного товариства «Холмщина».

З шанованої родини Малихи

Важко забути ті кривди, яких зазнали українці Холмщини. Нема такої української родини, яка б не постраждала. Я коротко розкажу про свою родину, про земляків села Зубовичі Томашівського повіту. Нас з рідної землі вигнали двічі: перший раз – німці, а вдруге – поляки, яких підтримав Радянський Союз.

Я походжу з відомої та шанованої серед односельців родини Малихи Антона – мого діда, що був сільським старостою, мав трьох синів, дав усім середню освіту.

Мій тато, Антон Антонович, був обдарованою людиною, грав на кількох музичних інструментах. Мій дядько Микола Антонович Малиха добре володів українською, російською і польською мовами, в 20-х роках очолював сільський осередок українського добровільного товариства «Рідна Хата», під час німецької окупації Польщі в 1940–1944 рр. працював у Томашівській філії Українського допомогового комітету. Його син Володимир закінчив Грубешівську торгівельну школу, учительську семінарію, львівський політехнічний інститут, на Волині працював начальником облавтодору.

Село Зубовичі було велике, гарне, багате. Через нього проходила трактова дорога. В 1943 р. німецька окупаційна влада провела акцію переселення українців Грубешівського, Томашівського та Замістського повітів на бідні, менш родючі землі. Моя землячка Людмила Куціра (нині Ларіна) згадує: «Німці оточили село і наказали впродовж двох годин зібратися та повантажитись на вози. Мама почала пекти хліб, але не допекла, не доварила й обіду, і потягнулася сумна валка возів до Тишівцець, а звідти – у Мірче».

В Мірчі українців поселили в хатах поляків, яких німці вивозили в інші села або ж на роботи до Німеччини, заточували в концтабори. Молоді поляки тікали в ліси, озброювалися, нападали на українців, яких поселяли на їхніх обійстях.

Моя бабуся Олена Малиха, її сини Микола та Олександр з сім'ями поселилися у Мірчі, а наша сім'я опинилася в селі Сагринь, де тато вступив до місцевого загону Української самооборони. В жовтні 1943 р. по звірячому була закатована моя бабуся. Тоді ж від рук польських бандитів загинуло багато наших зубовичан, зокрема Іван Мачинський, Петро Бакун, Марія Русин, Текля Куціра, Марія Кутас, Микола Кутас, Ганна Кутас, Осип Бучкай, Іван Грицак. Цього ж року в селі Вишневі поляки вбили мого дядька Олександра Малиху.

В ніч з 9 на 10 березня 1944 р. моя сім'я пережила Сагринську трагедію. Вирвавшись з цього пекла, ми переїхали в село Хоробрів (нині Сокальського району Львівської області). Тут мій батько вступив до лав УПА, отримав псев-

донім «Бойовий», але 7 жовтня 1944 р. біля села Тадані Кам'янка-Бузького району загін під час бою з енкаведистами потрапив у оточення і батько загинув.

У кожній українській родині холмщан були свої менші чи більші трагедії та втрати. Та найбільшою втратою, моральною та матеріальною, стало примусове виселення українців зі своїх одвічних прабатьківських земель, з нашої малої батьківщини до УРСР.

Ми не були переселені, нас вигнали, незважаючи на нашу волю, на наші клопотання приєднати одвічні українські землі Холмщини до України. Прикро, що парламент України досі не дав належної політико-правової оцінки цій несправедливій злочинній акції, не визнав нас депортованими.



■ МАРУХНЯК Олена

м. Львів

Народилася 1 листопада 1934 р. в селі Перевірськ Томашівського повіту. У 1943 р. німецька окупаційна влада примусово виселила українські родини з Перевірська. Її сім'я опинилася в селі Олександрів. Місцеві поляки, яких німці попередньо виселили зі своїх обійсть,

під загрозою страти змусили їх сім'ю покинути Олександрів і переїхати до села Звірки нині Сокальського району Львівської області. Звідси сім'я Марухняків була переселена до Запорізької області, а у 1946 р. перебралася до Львова. У 1951 р. розпочала трудову діяльність з одночасним навчанням в середній школі. Після закінчення Львівського торгово-економічного інституту понад 40 років працювала на Львівському авіаційно-ремонтному заводі, де обіймала посади старшого економіста і заступника начальника планово-економічного відділу. Активно займалась громадською діяльністю. Від часу заснування протягом 17 років виконувала обов'язки секретаря Львівського суспільно-культурного товариства «Холмщина».

Три держави – однаковий стиль В душі «братньої любові»

Українське населення Перевірська через розташування села в російсько-австрійській прикордонній смузі одним з перших було насильно

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

вигнане російською владою з рідної землі до Росії. Як розповідала моя мама Юлія Марухняк, в дорозі до Середньої Азії від хвороби і старості померло 70 односельців. Серед померлих була й моя бабуся, яка залишила напівсиротою мою маму. Спочатку перевірщан завезли до Самарканду. Через байдужість місцевих властей люди близько місяця у незвичних кліматичних умовах жили на рампі, потім їх розселили у Самарканді і Ташкенті. Вигнанці з Холмщини були змушені пристосовуватися до важких кліматичних і економічних умов. Разом з тим, вони намагалися зберегти споконвічні традиції рідної землі. Зокрема, уродженка Перевірська співала в хорі самаркандської православної церкви.

Прибульці з Холмщини не усвідомлювали, що вони опинилися в середовищі людей з іншою ментальністю, культурою і релігійними традиціями. Їх життя радикально змінив один випадок. Не знаючи мусульманських традицій, одного дня наш молодий хлопець зняв з обличчя узбечки паранджу. Цей вчинок місцеве населення розцінило як святотатство з боку іновірця і приниження жіночої честі. Ця подія набула широкого розголосу, на що місцева російська влада була змушена вжити радикальних заходів.

Заради заспокоєння узбечів влада прийняла рішення про переселення прибулих холмщаків у місцевість з переважаючим православним населенням. Новим місцем проживання для перевірщан була визначена Челябінська губернія. Там їх розселили в селах, у яких до революції місцеве населення жило доволі заможнo. Місцевий люд не користувався замками для замикання хат і господарських будівель.

Там перевірщани ознайомилися з деякими формами домашнього господарювання місцевих мешканців. Коли напередодні зими господар різав свиню, до його оселі сходилися жінки і ліпили пельмені. Складені до мішків пельмені господар виносив на мороз, після заморожування розвішував їх на горіщі, де вони зберігалися місяцями. Такі дії відбувалися на усіх селянських обійстях.

В Челябінській губернії перевірщани жили до 1924 р. Там одружувалися, народжували дітей, не дочекавшись повернення на батьківщину, вмирали старші люди, тіла яких назавжди залишалися на чужині, а душі в пам'яті рідних переносилися до примусово покинутих домівок. Зокрема у дядька Миколи Марухняка у 1920 р. народилася дочка Віра, у 1922 р. – син Павло. У тітки Марії Жовкни у 1922 р. народився син Володимир, а у діда Івана Чижо у 1920 р. народилася дочка Лідія.

Через громадянську війну в Росії, перевірщани не могли разом з іншими холмщакими повернутись на батьківщину. Лише у 1924 р. вони скористалися цією можливістю. У рідному селі застали спалені російською армією обійстя, на відбудову яких пішло багато років.

В душі «християнської любові»

Національне життя перевірщан в умовах бездержавності було тісно пов'язане з церквою. Навкруги неї гуртувалася українська спільнота, там хрестили і вінчали мешканців села, молились за здоров'я односельців, з неї розпочиналася дорога кожної людини у потойбічний світ.

Перша згадка про перевірську православну церкву св. Кирила і Мефодія датується 1472 р., хоч виникнення першого християнського осередку в цій місцевості можна віднести на 50–60 років раніше. В середині XIX ст. до перевірської парафії належали села Руда Волоська (Чеська), Руда Залізна, Жилка, Коргині та Лашівка і налічувала 402 парафіяни. Перевірщани кілька разів ремонтували та будували нові церковні приміщення. У 1918 р. польський уряд «взяв під свою опіку» перевірську церкву, після чого українське населення села залишалося без власного храму, а у 1938 р. поляки по-варварськи зруйнували цей притулок української душі.

Як розповіли уродженки Перевірська Ніна Цимбала та Надія Юрчак одного літнього дня до села прийшли поляки з наміром зруйнувати церкву. Українське населення виявило організований спротив і захистило церкву – споконвічного свідка існування українців у цій місцевості. Через кілька днів поляки знов з'явилися у селі. Цього разу влада до антиукраїнської акції залучила військо. Біля найближчих до церкви хат поставили озброєних солдатів з собаками, які не дозволили господарям виходити з подвір'я. В цей час група цивільних осіб руйнувала церковну споруду. В купольній частині церкви вони знайшли документи на будівництво церкви, які засвідчували право української громади села на церковну будівлю, проте на це ніхто не звертав уваги. Так був знищений матеріальний доказ існування українців у цій місцевості ще від раннього середньовіччя.

Не дивлячись на зруйновану святиню, намолене і оплакане українцями місце пізніше змогло захистити себе від зазіхання поляків. Так сталося, що під час Другої світової війни у це місце влучила бомба і у вирві тривалий час стояла вода. На початку 50-х рр. мешканець Перевірська польської національності отримав дозвіл на будівництво хати на місці церкви. Під час будівництва загинув один з робітників. Претенденти на цю ділянку землі очевидно збагнули нечестивість свого наміру і припинили будівництво. Таким чином, святе місце не дозволило себе осквернити.

Людоджери XX сторіччя

У 1942 р. корінні мешканці Перевірська були виселені, а на їх місце німецька окупаційна влада поселила фолксдойців. Українське населення знайшло

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

притулок на хуторах Воля і Марухняки. На Різдвяні свята 1943 р. німецька поліція влаштувала облаву з метою арешту осіб працездатного віку і відправки їх на роботи до Німеччини. При появі німців дорослі сховалися у лісі, а в селі залишилися лише жінки з дітьми. Не виявивши чоловіків, про яких очевидно були поінформовані, німецькі поліцаї зібрали жінок з дітьми, завантажили до автомобілів і відвезли до томашівської в'язниці. Після тижневого утримання невинних людей відправили до концтабору Майданек. Заарештованих помістили до бараків, в яких знаходилося від 100 до 150 в'язнів, які практично ніколи не роздягалися і спали у власному одязі.

Серед в'язнів Майданка виявилися перевірщани Анастасія Юрчак з 7-річним сином Сергієм, жінка на прізвище Марухняк з 13-річною дочкою Марією і 7-річним сином Аркадієм, 13-річний Леонід Войтович, 13-річна Зінаїда Юрчак, 16-річний Микола Марухняк, вагітна на сьомому місяці 23-річна Віра Кучма. Через кілька тижнів перебування у концтаборі стан Віри Кучми став критичним. З цієї причини в'язні вчинили бунт, вимагаючи покращити вагітній жінці умови харчування. Німці задовольнили вимоги людей, завдяки чому Віра Кучма зберегла вагітність і після звільнення народила сина.

Вийти на волю українцям Перевірська допоміг щасливий випадок. Серед охоронців концтабору був мешканець Томашева, який упізнав перевірщан. Він запропонував їм написати звернення до люблинського представництва Українського центрального комітету. Проблема полягала, яким чином передати звернення до Люблина, але трапилася щаслива нагода. Ув'язнена до концтабору жінка, росіянка за походженням, народила дитину. Хрещення дитини табірна влада дозволила провести священику з Люблина. Через нього ув'язнені перевірщани передали клопотання про заступництво перед німецькими властями. Керівництво УЦК вжило відповідних заходів перед німецькими властями Люблинського дистрикту і наприкінці квітня 1943 р. мешканці Перевірська були звільнені з концтабору.

На жаль, ці та інші в'язні Майданка не отримали компенсації за тортури в концтаборі. Німці перед відступом з території Польщі знищили документацію концтабору, чим позбавили людей справедливого відшкодування за втрату здоров'я і моральне знуцання.



■ МІЩАНЧУК Ніна

м. Київ

Народилася 8 жовтня 1945 р. У Туганях Грубешівського повіту на Холмщині. У грудні того року немовлям вивезена разом з батьками у Веселинівський район Одеської (тепер Миколаївської) області. Згодом родина перебралася на Волинь. У Луцьку Ніна закінчила школу, медичне училище. Стати лікарем мріяла з дитинства. Мрія здійснилася у 1973 р., коли закінчила Київський медичний інститут (тепер університет) імені академіка Богомольця.

Працю розпочала в Київському науково-дослідному інституті отоларингології ще до закінчення навчання. Там і залишилася, як вона каже, назавжди. Тепер працює провідним науковим співробітником у Відділі мікрохірургії вуха та отонейрохірургії. Доктор медичних наук, автор понад 170 наукових робіт, у т.ч. співавтор 5 монографій, дві з яких опубліковані англійською мовою. Бере активну участь у міжнародних конгресах і симпозіумах, пов'язаних з її науковою спеціалізацією.

Нам хочеться підкреслити, що пані Ніна, крім фахової праці лікаря-науковця, веде невтомну роботу у київському товаристві «Холмщина», співorganizатором і головою якого певний час була. Активно співпрацює з товариством холмців на Волині. Особливо нам приємно зазначити, що протягом ряду років вона нам допомагає, за що ми їй надзвичайно вдячні.

Розкидані холмські гнізда моєї родини

Моя родина з діда-прадіда походить з найзахіднішої гілки українства, землі якої розкинулись на лівому березі Західного Бугу, що у древні часи були відомі як Червенська або Червенна Русь. Населення цих земель мовою, традиціями, культурою було споріднене з Київською Руссю. Прийняття християнства поширилось на ці землі, які стали частиною Великої України. Перша церква у цьому краю – катедр Пресвятої Богородиці, збудована святим Володимиром у 1001 р. Саме у ті часи Володимир подарував новозбудованому храмові ікону Богоматері, яка є однією з найдавніших у світі богородицьких ікон та визначною пам'яткою візантійського мистецтва.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Після забудови Данилом Галицьким міста Холма ці землі стали називатись Холмщиною. Найбільш розкішні храми у краї збудовані за його князювання. Маючи вплив на Київ, він вдало проводив зовнішню політику, створивши за-слін перед татаро-монгольським нашествям на Європу.

У 1253 р. у Дорогичині над Бугом відбулась коронація Данила, на якій він отримав титул короля всієї Русі – великої та могутньої на той час держави.

По закінченні князювання спадкоємців Данила розпочався період 500-літньої боротьби за ці землі між українцями та поляками. Геополітичне становище Холмщини змушувало краян постійно захищати свою землю від нападників, для яких вона була завжди ласим шматком.

Я народилась у селі Тугані Грубешівського повіту на Холмщині. Мої найближчі рідні: мама Зінаїда Міщанчук, дівоче прізвище Сімяшко (1921–1994), тато Сергій Міщанчук (1919 – 1967), брат Сергій (1952 – 2005).

Бабуся з маминого боку – Ольга Сімяшко, з роду Нестерчуків (1903–1990), дідусь Антін Сімяшко (1898– 1943), мамин рідний брат Анатолій Сімяшко (1923–1999), з 1944 р. пройшов фронт до Берліну у лавах Радянської армії. Всі проживали у Туганях.

Бабуся з татового боку, Анна Міщанчук, до заміжжя – Годун (1900–1977), дідусь Сергій Міщанчук (1900–1979), татова рідна сестра Степанида Міщанчук, у заміжжі Чемерис (1923 – 1993), проживали у селі Березовець Грубешівського повіту.

З розповідей моїх родичів знаю, яких величезних людських, духовних та матеріальних втрат зазнали холмщаки під час Першої світової війни, яка розпочалась у 1914 р. Російське військове командування вирішило українців Холмщини, яка входила на той час до складу Росії, примусово виселити у віддалені свої губернії. На тих страждених дорогах багато наших «біженців» гинуло від голоду, холоду або незвичної спеки та інфекційних хвороб. Особливо масово вмирали діти та старші люди.

Моя майбутня бабуся Анна зі своєю родиною – мамою, сестрою та двома братами опинилась у Петербурзі, де два роки працювали на різних роботах, а у вечірні години на курсах навчались російської грамоти. А родина Сімяшків – мій прадідусь Іван з чотирма синами та двома дочками потрапили аж до Ташкента. Нестерпні умови життя і туга за рідним краєм зумовили організацію Всехолмського з'їзду біженців, який відбувся у вересні 1917 р. в Києві. На ньому виступав голова Центральної Ради, наш земляк, професор Михайло Грушевський, видатний історик Руси-України, перший президент незалежної України у 20-х рр. ХХ ст.

Ухвалили резолюцію, щоб Холмську губернію долучити до України, й у січні 1918 р. в Бересті було підписано угоду, за якою Холмщина та Підляшшя мали відійти до України.

Того же року розпочалось стихійне повернення біженців на рідні землі. Проте 150 тисяч (половина виселених) наших краян не змогли вже побачити рідного краю. А ті, що повернулись, застали розорені хати, зруйновні цвинтарі, знищені церкви. Не побачили рідну землю сім осіб з моєї родини. Старший брат мого дідуся, Антіна Сімяшка, Йосип привіз з Ташкента дружину – росіянку, золотоволосу красуню, яка народила двох дітей на Холмщині – дочку Валентину та сина Володимира. Жили вони у великій любові та злагоді. Ольга вивчила нашу мову, перейняла звичаї, тільки, на жаль, не привчилась до роботи на землі. У 36 років стала вдовою, але більше заміж не вийшла, бо завжди говорила, що нікого так не буде любити, як Йосипа. Мій дідусь взяв над племінниками опікунство. Діти були здібні. Щоб могли розвиватись та навчатись у школах Холма, для вдови з дітьми купив будинок. Мама тримала льокаторів і за рахунок того оплачувала їхнє навчання. Дідусь, обробляючи їхню земельну спадщину, забезпечував продуктами харчування та необхідними речами побуту.

Валя стала художником графіком, а Володимир, закінчивши Варшавський університет, став лікарем. Він, як кажуть у народі, був лікарем від Бога. Прекрасний діагностик та успішний хірург широкого профілю (володів широким діапазоном оперативних втручань від загальної хірургії до гінекологічних, травматологічних й навіть офтальмологічних). Він мені у дитинстві зробив вдалу операцію на косоокість. Високоосвічений, володів вільно декількома мовами, розумівся на мистецтві. Був для мене взірцем. Його старша дочка стала архітектором, молодша – мистецтвознавцем, а внук – талановитим скульптором.

Заволодівши Україною, радянський уряд за Ризьким договором 1921 р. віддав Холмщину та Підляшшя знову Польщі, яка розпочала жорстокий наступ на наш народ, особливо на православну церкву, як на духовну твердиню нашої людності.

У 1939 р. Польщу окупували німці, які деякий час загравали з українцями та дали тимчасову змогу відродження українства на Холмській землі. Величезну роботу у цьому напрямку проводив архієпископ Іларіон (проф. І.Огієнко). Взявши у свої руки управління він віддавав свої сили, знання, досвід та хист для відродження Української православної церкви, відновлення історичного значення Святої Данилової гори та печер навколо основного храму, створив бібліотеку та музей при храмі, друкарню, де публікувались українською мовою науково-популярні видання, книги релігійного та історичного змісту. Він віднайшов та повернув до собору Пресвятої Богородиці найбільшу холмську святиню – Чудотворну ікону Богоматері. 27 вересня 1943 р. був величний молебень, присвячений поверненню Пречистої до Холма, на який духовенство та люди зібрались не тільки з Холмщини та Підляшшя, але й з Надсяння та

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Лемківщини. На цьому святі були мої рідні, які неодноразово оповідали мені про величність цієї події.

Із чисельних розповідей родини знаю, як палко сприймали краяни проповіді Іларіона, у яких він підкреслював, що праця для свого народу – то праця для Бога. Свято зберігаю мамин Український православний молитовник, виданий у 1944 р. на Святій Данилової горі у Холмі з благословення Високопреосвященнішого Іларіона, Архієпископа Холмського й Підляського.

Однак через рік, два німці змінили тактику. Почались масові облави для вивозу молодих осіб на роботи у Німеччині. Потрапив до неї татів двоюрідний брат Євген Міщанчук, а тато – у концтабір Майданек, за свою неарійську чорняву зовнішність.

Ніби для боротьби з німцями поляки почали організовувати воєнізовані підрозділи – Армію крайову, Хлопські батальйони, які розпочали терор проти мирного українського населення.

Так, у числі перших разом з своїми односельцями загинув у віці 45 літ мій дідусь з маминого боку, Антін Сімяшко. Вранці 26 травня 1943 р. був напад поляків на Тутані. Дідусеві прострілили ноги, щоб не міг втікати, відрізали язик, вуха та підпалили хату, хлів, стодолу, а потім на очах дружини та дочки вбили. Його син Анатолій у той трагічний ранок був у самообороні сусіднього села Стрільці.

Серед нападників мама та бабуся впізнали брата маминої шкільної подруги – польки, якому моя бабуся (сільська знахарка) не раз надавала допомогу при різних хворобах. Але вони боялись до нього признатись. Проте він сам, переговоривши зі старшими, скомандував обом втікати, куди очі бачать. Бабуся (40 років) з мамою, якій на той час було 22 роки, побігли у напрямку до ставку. Молодики, знущаючи, стріляли то ліворуч, то праворуч, а бабця бігла слідом за дочкою, прикриваючи її своїм тілом. Сховались в очереті. Простоявши у воді півтори доби, з німим жахом дивились, як палало рідне село, чули, як розпачливо плакали односельці та нестерпно стогнали ранені.

На третій день трагедії люди, котрим вдалось врятуватися, ховали під захистом самооборони та покровом ночі, замордованих. Знайшов вічний спокій мій дідусь Антін на православній частині цвинтаря у селищі Дубенка, поруч зі своїми батьками.

Влітку 1944 р. на колонії біля Скригичина були люто замордовані дружина та єдина дочка Людмила, спалена вщент садиба Петра Сімяшка, молодшого рідного брата вбитого дідуса Антона.

Неодноразово чула розповіді рідних, які нелюдські тортури та страшні поневіряння довелось пережити холмщикам, залишившись без даху над головою, без усього необхідного, що потрібно для прожиття. Ночували, де прийдеться, голодні та холодні: у лісі, в полі, в ровах.

Родина тата забрала невістку з її мамою та братом до свого дому у Березовець. Але й там постійно жили у великій тривозі, кожної ночі доводилось ховатися від нападу озброєних поляків по схронах та інших схованках.

Мамі дивом вдалось вирвати свого чоловіка з Майданеку, який виглядав живим скелетом, обтягнутий шкірою та важив 36 кг при зрості 176 см. Моя бабця відпоювала зятя цілющими травами та ощадливою їжею, яку можна було приготувати у тих жахливих умовах.

У липні 1944 р. Микита Хрущов звертався до Сталіна з пропозицією утворити Холмську область у складі УРСР, але той спланував інше, сприявши вигнанню краян із споконвічних своїх земель.

І нічого не залишилось більше нашій родині з грудною дитиною на руках (мною), як «добровільно» погодитись на виселення у грудні 1945 р. у «комуністичний рай» на південь України, у Васелинівський район Одеської (тепер Миколаївської) області. Там нам виділили хатинку-саманку, без вікон та дверей, яку довелося обладнати та обживати (на щастя, дідусь Сергій Міщанчук розумівся на столярних роботах), а також одночасно ходити на роботу до колгоспу за мізерну оплату трудовнями.

Із розповідей батьків знаю, що у 1947 р. під час засухи та голоду, який почався на Миколаївщині, частина моєї родини, у тому числі мої батьки зі мною, пішки прийшли на Волинь, ближче до свого краю, якого нікому з них не довелося більше побачити.

Я не раз задумуюсь, яка туга охоплювала мою родину за рідним краєм, яку сміливість та силу волі треба було мати, щоб у часи післявоєнного лихоліття відважитись на таку далеку дорогу. Адже не було ні запасів їжі, ні відповідного одягу та взуття. Довелося йти, в основному, вночі, а вдень ховатись від міліції, щоб не завернула назад.

Мама розповідала, що пухли з голоду, а маленька донечка весь час плакала, просячи їсти. Йшли, надіючись тільки на людську милість. І як часто бувало, саме найбільш ділились окрайцем хліба, кукурудзяною кашею (мамалігою) чи картоплиною або бурячком, давали притулок на відпочинок.

Поселились у Луцьку, де пройшло моє дитинство та юнацькі роки, там закінчила школу № 2 та Луцьке медичне училище.

Зберігши любов до землі та звикле бажання праці на ній, дідусь та батьки стали робітниками. Родині було важко пристосовуватись до інших умов життя, обживатись з нуля на новому місці. Але мислячі голови та працьовиті руки поступово налагоджували побут.

Через важкі умови переселенського життя я у дитинстві була дуже хвороблива. Мої батьки, як могли, рятували єдину дитину. Пам'ятаю себе з п'ятирічного віку. Вже тоді мріяла стати лікарем і граючись ляльками, які мама вручну шила, лікувала їх «компресами» та «уколами».

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Були у мене (забужанки, як нас називали місцеві жителі) дитячі радощі. Святий Миколай щорічно клав під подушечку святого листа, надрукованого на машинці, книжечки, олівчики, яблучка чи цукерочки-подушечки. Я завжди дивувалась, як міг знати Миколай всі мої дитячі забаганки. Я просила у листі до Святого Миколая братика і коли він народився, моєму щастю не було меж.

З тих пір дитячі, юнацькі та молоді роки сестра та брат були нерозлийвода. Тато, приходячи з роботи, обом приносив від зайчика маленькі гостинці. Разом з 12-літнім братом снігом загасили пожежу, яка спалахнула від ялинкових свічок у нашій дерев'яній хатинці, поки батьки гостювали у родичів.

В нашій оселі знаходили прихисток та допомогу багато земляків, хто того потребував. На релігійні свята збиралась родина, друзі переселенці. Співали Холмський гімн та улюблені пісні нашого краю. Слова гімну на все життя закарбувались у моїй пам'яті:

*Ми – холмицаки, ми молоді,
Ми краю рідного сини.
Гуртуймося, братаймося,
В одну сім'ю єднаймося.
Пройдемо Буг, Дніпро пройдем,
Ми тобі славу принесем.
Україно, спокійна будь
Поки живе стрілецька грудь.
Як прийде день, великий час,
Тоді настане воля у нас,
Переможна сурма загримить,
Новим життям почнемо жить.
І радісно ми заживем,
До праці щиро ми підем і заспіваєм:
Слава всім, що впали
У бою визвольнім.*

Ми з братом любили слухати розмови дорослих. Нам дозволяли бути присутніми на тих гостинах, проте суворо забороняли розповідати почуте деінде.

У 1965 р. тато розпочав будувати більшу хату із шлаку, але не довелося її закінчити, бо у липні 1967 р. від серцевого нападу його життя раптово обірвалось. До сорокового дня відходу тата у вічність родичі поставили дах у новому будинку. Дідусь Сергій зробив столярку, а родичі – штукатурку стін зсередини. Мама з бабцею Олею та ми з братом були підсобними при будівництві. Татові за своє недовге життя довелося будувати три хати – одну на Холмщині та дві у Луцьку, але не довелося ними довго тішитись.

Тато був щасливий, коли дочка у 1966 р. вступила до столичного Київського медичного інституту ім. академіка О.О. Богомольця.

Навчаючись у ньому, після втрати тата, з 1967 р. працювала у нічні зміни медичною сестрою у Київському науково-дослідному інституті отоларингології. У 1973р., після закінчення Лікувального факультету та співбесіди із славетним професором О.С. Коломійченком, засновником та директором вищезазначеного Інституту, який тепер носить його ім'я, була залишена для наукової роботи.

Працюю провідним науковим співробітником у Відділі мікрохірургії вуха та отонейрохірургії. Стала доктором медичних наук, автором понад 180 наукових праць та співавтором 5-ти монографій, дві з яких видані англійською мовою.

Після війни оstarбайтер Євген Міщанчук, тагів двоюрідний брат, якому на чисельні звертання до Червоного Хреста, відповіли у 1946 р., що вся родина загинула, поїхав працювати в Англію. Але серце не могло миритись з втрачаними. З надією, що може хтось таки вижив, впродовж 20 років наполегливо проводив пошуки. Допоміг випадок. Якось вдалось розшукати адресу рідного брата мого дідуся Йосипа Міщанчука, що у 1933 р. виїхав до Бразилії на заробітки й там залишився. Він розповів у листі племінникові, що родина переселена в Україну та дав координати.

І ось влітку 1965 р. відбулась вікопомна зустріч. Місяць з дружиною та сином Євген Міщанчук прожив у Луцьку в родинному колі та уважно придивлявся до нашого соціалістичного ладу. Найбільш його пригнічувала необхідність кожного ранку бути на контролі у міліції. «Що я злодій чи бандит, що повинен щодня мельдуватись?» – обурювався він, а мама та родина просили мовчати. Його мами через місяць після зустрічі з сином не стало. Повернувшись в Англію, через деякий час сповістив, що купив будинок.

Де кілька разів приїздив туристом, щоб поспілкуватись з ріднею. Проте, мусив мандрувати за стандартним туристичним маршрутом – Львів, Київ, Ленінград, Москва, Одеса, щоб поспілкуватись. Дядькові Євгену, його синові Василю та внукам Антону і Андрію сподобався золотoverхий Київ.

У 1991 р. гостювала два місяці у них. В Англії відвідала багато історичних та культурних пам'яток. Була присутня на засіданні Парламенту. Спілкувалась з усіма верствами населення від мільйонера до безробітного, бувала на зібраннях української діаспори. Якось попросила родичів поспілкуватись англійською, але мій родич Євген не погодився. «Ти просиш неможливого – ображено відповів він, – я завжди шукаю okazji поспілкуватись рідною мовою, тому з нетерпінням чекаю зустрічі з ріднею». Стало соромно за мою нетактовність.

З плином часу я все більше схиляю голову перед світлою пам'яттю дорогих батьків, бабусь, дідуся. Тато був співчутливий та щирий, майстер на всі руки,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

багато добрих справ робив для людей. А вони його шанували та відповідали взаємністю. Стоїть тато у моїй пам'яті завжди злегка усміхнений з виразними чорними очима, успадкованими від мами, моєї бабусі, чорнявої красуні Анни.

Всі родичі говорили, що моя мама мала гарний голос (особливого звучання сопрано), але я пам'ятаю її завжди мовчазною та сумною. На прохання заспівати чи підтримати пісню вона відмовлялась. Видно, жах пережитого не сприяв співові.

Тільки одного разу, коли я приїхала з Києва, щоб потішити маму дипломом лікаря, перед дверима рідної домівки остовпіла, почувши, як зачаровано лине спів «... а молодість не вернеться, не вернеться вона...». Пролухавши до кінця пісню, тихенько зайшла до кімнати. Мама відразу обернулася. Ми обнялись і сльозами радості «обмили» початок моєї лікарської діяльності. Того вечора на моє прохання мама вперше виконала свої улюблені пісні. То незабутньо!

Коли дізналась про підготовку до конгресу, присвяченому 50-річчю початку депортації холмщаків, який відбувався у вересні 1994 р. у Львові та Холмі, запропонувала мамі поїхати разом на зустріч. Але мама відмовилась й мені не радила, бо боялась, що можуть вбити. Страх закарбувався на все життя!

Перший Світовий конгрес холмщаків – незабутні та хвилюючі зустрічі земляків, розкиданих по всьому світу. Радість та сльози зливались воедино зі словами нашого Холмського гімну, який не раз звучав при різних зустрічах як у Львові, так і в Холмі.

Будучи на конгресі, відвідала місця, де народилась. Зупинились на окраїні села Тугані під лісом, де за розповідями була наша садиба. Побачила розвалений льох та зруйнований фундамент. Недалеко стояв новий будинок, післявоєнні мешканці якого не знали, хто тут жив до та під час війни. Навпроти із будинку через вікно хтось виглядав, а потім вийшов до нас. Спитала, чи старожил і чи не знає, де проживав Сімяшко Антін.

Обличчя у нього змінилось, не давши відповіді, запитав: «А ви хто йому будете?». «Внучка» – відповіла. «А де живете?» – друге питання. «У Києві, естем доктор» – додала, відчуючи щось недобре. Чоловік зло промовив: «Не вем і не паментам» – та швидко звернув додому.

Щоб впевнитись, що були на нашій садибі, знайшли у селі стареньку пані Войнаровську, яка погодилась показати, де жив, як вона сказала, мудрий чоловік Антін Сімяшко. Коли підїхали до того місця, де вже зупинялись, у мене забилось серце. Зрозуміла, що ноги самі привели мене до землі, политою дідовою кров'ю.

Коли відвезли пані додому, вона сказала внучці, щоб нарвала квітів на могили моїх рідних й підказала, як їх віднайти. Я спитала за того чоловіка маминого віку. Неохоче назвала його прізвище – «Басай», схиливши голову.

У Дубенці з болем подивилась на церкву із забитим входом, у якій мене перед виселенням хрестили, та захаращене подвір'я навколо неї.

Розповіла мамі про свою поїздку все та про Басая. «Бачила його у банді, що замордувала твого діда» – розплакалась мама. Ось вам люди й людська (поляк та полька), як кажуть холмщаки. Дві протилежності однієї нації та віри! Нації, яка дала людству Коперніка, Шопена, Склодовську-Кюрі. Мама у грудні 1994 р. не стало. Вона любила квіти. Вийшовши на пенсію, щорічно навколо будинку висаджувала багато квітів. Прохожі милувалися їх чудовими композиціями. Сусідам, родичам мама на урочистості робила гарні букети, які сердечно дарувала. А тепер біля маминої могили у Луцьку (можливо, містика, але факт) завжди квітнуть улюблені їй конвалії, а пізніше чорнобривці, а на могилі у любу пору року ошатно зеленіє барвінок, який щовесни рясно цвіте блакитним.

У 2002 р., будучи головою Київського товариства «Холмщина та Підляшшя», зареєструвала його як громадську організацію під однойменною назвою у Міністерстві юстиції зі статусом юридичної особи.

На мій виступ про Холмщину по радіо у квітні 2003 р. у передачі з відомою радіожурналісткою Еммою Бабчук, відгукнулась рідна племінниця дружини Микити Хрущова Ніни Петрівни Кухарчук, яка була нашою землячкою. Ніна Іванівна Кухарчук (у заміжжі Ткач) живе у Києві, викладала історію у Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Вона написала спогади про родинне село Василів та про рідну тітку.

Коли земляку потрібна була пересадка нирки, я звернулась телефоном до відомого хірурга-трансплантолога Євгена Барана, нині покійного, який колись успішно прооперував славнозвісну незабутню співачку Раїсу Кириченко. Як лікар, задала низку питань, закінчуючи розмову, що виявилась годиною, я вибачилась та спитала, чи він часом не з Волині, бо у його вимові українською було щось таке мені рідне та близьке. «Я з Холмщини, – почула у відповідь. Запросила у наше Київське товариство й він завжди знаходив час відвідувати засідання.

Якось виникла професійна необхідність звернутись у Москві до знаного проф. В.Ф.Антоніва. Розмовляючи з ним по телефону, запитала, чи корені у нього не з України. «Саме так – перейшовши на українську, підтвердив професор та уточнив: – Я родом з Лемківщини». Пізніше дізналась, що разом з космонавтом Поповичем проф. В.Ф. Антонів організував у Москві українське товариство «Славутич».

У січні 2010 р. вийшла книга «Холмщина і Підляшшя: Обереги пам'яті (історія, культура, спомини), у видавництві «Пульсари» за кошти холмщанина Юрія Левчука, родича члена товариства Галини Вишневської. Вона й упорядкувала наші спогади, написала статті з історії та культури краю.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Тато у дитинстві з батьками та сестрою.



Мама у дитинстві з батьками та братом.



Рідний брат діда Йосип Міщанчук з онукою біля свого будинку в Бразилії – 1980 р.

Розкидані холмські гнізда моїх родичів. Частина родини живе у Запорізькій області, де після смерті від малярії сестри моєї бабці Олі проживають племінники Віталій та Валентина, їхні діти та онуки.

Залишилися рідні сестри Надія та Віра із сім'ями дідуся Сергія Міщанчука працювати на Миколаївщині. Про хорошу працю на цій землі дітей сестри Віри: Степана, Сергія та Євгенії писали у газетах, які дід давав мені читати. Євгенія Магдальчук була обрана головою колгоспу та вивела його у передові.

Ще одна гілка родини проживає на Тернопільщині, інша – у Черкасах, ще інші – у Луцьку, Києві, Львові, Москві, а ще – за кордоном – в Англії, Бразилії, Італії та Чехії.

Нащадки розкиданих холмських гнізд моєї родини з честю трудяться в Україні та за кордоном, ставши економістами, інженерами, архітекторами, агрономами, художниками, музикантами та іншими фахівцями.

Третє та четверте покоління нащадків моєї великої родини цікавиться розповідями дідів та батьків про Холмщину. Вони підтримують родинні зв'язки, але у них, як й у інших нащадків моїх земляків, поступово стираються звичаї, говірка та культура самобутньої найзахіднішої гілки українства Холмського краю.

Я люблю свою багатостраждальну Україну, проте отчий край – Холмщина – пекучим болем закарбувався у пам'яті та серці моїм.



Тато Сергій Міщанчук. Луцьк, травень 1967 р.



*Мама Зінаїда Міщанчук.
Луцьк, 1983 р.*



Брат Сергій в молодості



Євген Міщанчук з племінницею Ніною в Лондоні, 1991 р.



■ МУЗИЧУК Євген

м. Ківерці Волинської обл.

Народився 1930 р. у Монятичах Грубешівського повіту в сім'ї Йосипа і Ганни Музичуків, в якій було ще троє молодших синів. В січні 1945 р. їх сім'ю було депортовано до УРСР, де вона знайшла тимчасовий притулок у місті Володимирі-Волинському Волинської області. В липні перебралися до міста Ківерці тієї ж області. У 1948 р. закінчив 7 класів місцевої школи і почав працювати у Ківецькому деревообробному комбінаті. Без відриву від виробництва закінчив Житомирський технікум механічної обробки деревини і до виходу на пенсію у 1991 р. продовжував працювати на комбінаті. Помер у 2010 р., похований у Ківерцях.

Життя в страхові

На п'ятому кілометрі повітового шляху Грубешів-Холм знаходився хутір Зелене, що неподалік села Чортовичі. Там жило вісім українських і одна польська родина. Хутір був заснований в час земельної реформи 1937 року. Там новонавернений поляк Григорій Антонюк мав понад 20 га орної землі та біля 10 років був війтом волості (гміни) Монятичі. Він, очевидно, не зовсім втратив своє етнічне коріння, бо на великі католицькі свята запрошував сусідів у гості.

Перші роки німецької окупації не дуже позначилися на житті моїх односельців. В селі була відкрита українська школа, де учителькою працювала Йосенко (Талай), яка в час виселення українців разом з родиною переїхала на Волинь і живе у Ківерцях. Українська молодь села відшукала у скринях вишиті хрестиком батьківські блузки та сорочки і в них демонструвала свою національну ідентичність. Порівняно з 30-ми роками, коли польська влада влаштувала тотальне викорінення національного духу з середовища українців, в їх житті відбулися незначні зміни.

У 1944 р. життя українців краю зазнало радикальних змін, а у багатьох місцевостях ситуація стала критичною. Наведу лише один епізод з життя невеликої української громади відразу після вступу Червоної армії у 1944 р. На нашому хуторі жила українська сім'я Дзівічкєвичів, яка мала синів Гната, Йосипа і Володимира та доньку Ганну. На світанку одного липневого дня мій батько почув постріли з карабінів. Він розбудив нас і ми сховалися на горіщі власної стайні. Ми добре чули жіночий крик на обійсті Дзівічкєвичів, який незабаром припинився. Через щілини у причілку ми побачили на дорозі, яка проходила біля нашого обійстя, 8–10 озброєних людей. Це був загін АК, яких в той час на наших теренах було чимало.

Через якийсь час наша сім'я спустилася з горища і я з молодшим братом побігли до будинку Дзівічкєвичів. З відстані побачив відчинені двері та вікно. Підійшовши ближче, ми побачили у квітнику під вікном хати вбиту господиню, за порогом вхідних дверей мертвого господаря, а в кімнаті поблизу шевського верстата тіло їх сина Гната. Доньку Ганну бандити сильно побили, яку односельці були змушені відвезти до Грубешівського шпиталю. Синів Йосипа і Володимира тоді в хаті не було, що й врятувало їм життя. З невідомих причин бандити тоді розправилися лише з цією сім'єю, а решта українських родин цього разу не постраждало. Поза сумнівом, це була цілеспрямована акція, метою якої було знищення насамперед дорослих синів цих господарів.

Мешканці хутора і Чортович з великим страхом за власне життя ховали вбитих у Монятичах, де панахиду за невинними жертвами польського терору відслужив місцевий священник В'ячеслав Хруцький – рідний брат колишнього депутата до польського Сейму від Полісся Сергія Хруцького.



■ ОЛЕКСІЄНКО (Шаварська) Марія

*с. Велика Бушинка
Немирівського району
Вінницької області*

Народилася 8 жовтня 1937 р. в родині Миколи Шаварського (1904 р.н.) та Насті Шаварської (Сантар) (1909 р. н.) в селі Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства. Там, у Костяшині разом з мамою проживала до депортації з рідного краю до 10 червня 1946 р. Була єдиною дитиною в сім'ї. У першій клас пішла у 1946 р. в селі Липове (тоді Ляцки Шляхетки) Тисменецького району Івано-Франківської області і там же закінчила десятирічку в 1956 р.

Після закінчення школи була направлена як комсомолка на роботу в місто Донецьк (тоді Сталіно), де працювала вогнищицею на шахті. Через два роки повернулася на Івано-Франківщину. Протягом багатьох років працювала на пошті. Очолювала відділ зв'язку в селах Липове та Марківці.

За сімейними обставинами в 1983 р. разом з родиною переїхала на батьківщину свого чоловіка у Вінницьку область, Немирівський район, село Велика Бушинка. До виходу на пенсію працювала в Немирівській ощадкасі бухгалтером. Тут же й проживає тепер. Має п'ять дочок: Любу, Світлану, Олю, Наташу, Мар'яну. Дякувати Богу, дуже щаслива мама, бабуся і прабабуся. Має дев'ять онуків і шість правнуків.

Розкидані долею по всьому світу

Мої батьки корінні мешканці села Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства. Моя мама Шаварська (Сантар) Настя народилася 1909 р. в багатодітній родині Сантарів – Данила та Палагії (Милик). Була сьомою дитиною в сім'ї. Рано померли батьки і вона залишилася сиротою. Виховання її взяли на себе старший брат Михайло (1894 р.н.) та старша сестра Євка. Так сталося, що брат Михайло весь час опікував і любив свою сестру Настю. Всі менші брати називали його татом. Родина мала поле, дві корови, свині, вівці, птицю. Працювали усі без винятку. Ті сім'ї, які мали обмаль поля,

були змушені ще додатково заробляти по наймах. Менші брати також ходили підробляти до заможніших господарів.

Дядько Михайло був гарним майстром-ткачем. Мав ткацький верстат і за визначену плату обслуговував мешканців села, виготовляючи на замовлення полотно. Робота з виготовлення домотканого одягу була доволі виснажливою. Виткане полотно треба було довести до такого стану, з якого можна було би пошити чоловічу чи жіночу сорочку. Тож треба було його вибілити. На полотно висипали попіл, а потім зверху обливали гарячим окропом. Таку процедуру проводили декілька разів, потім полоскали і сушили на сонці. Всю цю роботу, робила моя мама Настя, чим і допомагала братові заробляти на прожиток. Вміла мама дуже гарно вишивати сорочки, чому навчила і мене.

Потім почали підростати і брати мами. Кожен влаштував своє життя як міг. Брат Тимофій одружився і проживав у сусідньому селі Ліски, брат Степан з сім'єю живав у селі Хохлів. Брат Семен ще змолоду виїхав у Чехію, створив там сім'ю, там проживав і помер. Брат Микола одружився і проживав поруч в селі Костяшин. А моя мама залишалася з братом Михайлом і його родиною в одній хаті. В 1934 р. мама також вийшла заміж за Миколу Шаварського 1904 р.н. Вінчалися в церві святої Покрови. Вінчав їх священник Мирослав Ріпецький. Присягу вірності один одному склали раз на все життя. Вони були щасливі тому, що кохали одне одного і тому, що були удвох. Ніхто і гадки не мав, що через декілька років доля розлучить їх назавжди. Вони будуть чекати одне одного кохати, але жити не разом. В 1937 р. народилася я. Мене також охрестили в тій же церкві.

З початком Другої світової війни тата забрали на війну до Польського війська. Мені на той час виповнилося майже два роки. На війні тато потрапив у полон до німців. Довгий час ніяких звісточок про нього не було, і ми не мали уяви про те, яка доля спіткала його. Так склалася доля моєї мами, що мене вона виховувала сама і все життя вірила в те, що тато живий і чекала на його повернення. Це була історія чистого, вірного кохання.

В 1956 р. через Червоний хрест ми отримали звістку про те, що тато живий і розшукує нас. Знаходився він у Канаді, в місті Вінніпег. В 1976 р. тато зробив мені виклик і запросив до себе в гості.

На той час мені було 39 років, 39 років без тата, 39 років важких переживань з мамою в післявоєнні роки, перенесеної депортації. Я потайки уявляла собі зустріч з татом. Якою вона буде? Нам є про що розповісти одне одному! В моїй пам'яті вирували спогади про раннє дитинство. Це були яскраві кольорові картинки, сфотографовані дитячими очима. Я пам'ятаю вулиці, чарівну природу, цвіт садів, луки, поля, хати сусідів, церкву, до якої мене за ручку водила мама, школу, кооперативу. Але моє дитинство випало на роки народної трагедії і на гірку розлуку з рідним краєм. Мов страшний сон пригадую

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

спалену хату, погорілу худобу, постійні переховування у схованках, невідомо від кого і чому. Постійно знервовану маму, яка ні на крок не відпустила мене від себе, боячись за моє життя.

З такими роздумами я зібралася і поїхала до Канади. Прибула туди 19 січня 1976 р. З аеропорту треба було переїхати на залізничний вокзал, де мене зустрів тато. Переді мною стояв такий рідний і дорогий мені, але в той же час такий далекий і недосяжний тато. Не можна описати ту нашу першу і останню зустріч. Тримаючи в руках шапку, він не знав куди її подіти від хвилювання. Мов прикипів до землі і не міг відірвати від неї ноги. Потім кинув шапку об землю, і схопив мене в обійми, кріпко притиснув до себе і плакав від щастя, не соромлячись своїх гірких чоловічих сліз. Гостювала я в тата місяць. Там, в Канаді, тато так і не одружився. В думках своїх завжди був із своєю Настею та єдиною донькою. Деякий час він проживав з жінкою, яка теж була з України, але з Волині. Дітей не мав.

Я зустріла там багато татової рідні. Тут був рідний дядько тата Лесь Шаварський із сином Петром. Дядько Лесь довгий час служив у Костяшині дяком у церкві Святої Покрови. У 1923 р. священник Мирослав Ріпецький послав його на навчання до школи при духовній семінарії, щоб здобув церковну освіту). Також на зустріч зі мною прилітав з Англії мій двоюрідний брат Іван Сантар (син Михайла – мого рідного дядька). Був тут і Михайло Чумак – двоюрідний брат моєї мами.

Зустріч з людьми – рідними та близькими – була до сліз хвилюючою. Прийняли мене там добре. Тато не відходив від мене ні на крок, все тримав мої руки у своїх долонях і боявся відпустити їх. А як співали вечорами українських пісень, то сльози, як горох котилися з облич. Улюбленою піснею мого тата була «Ой вербо, вербо, сухая вербо»:

Ой вербо, вербо, сухая вербо,

На тобі листя немає.

Туга на серці, туга на моїм,

Милий мене покидає.

Якби я мала крила пташині,

Якби я вміла літати,

Полетіла б я на Україну

Свого милого шукати.

Лечу я нічку, лечу я другу,

Свого милого не бачу.

Ой сяду, сяду в вишневім саду,

Сяду та й гірко заплачу.

*Ой вийшла з хати старая мати,
Та й свого сина питає:
Ой що за пташка, що за пташина
В нашім садочку співає?*

*Ой то не пташка, то не пташина
В нашім садочку співає.
Ой то дівчина чорнобривая
Свого милого шукає.*

Тута за Батьківщиною, за рідною ненькою – Україною, за рідними, з якими в силу різних обставин розлучилися, краяла їм серця усе життя. Тато цікавився усім, кожною сторінкою мого прожитого життя. Ми довго вечорами розмовляли з ним і я розповідала йому про все. Як тяжко нам було жити з мамою без чоловічої підтримки і допомоги.

Моя мама була проста, мудра, цілеспрямована та відважна жінка. Усі життєві питання доводилося вирішувати самій. Так і не вийшла заміж вдруте, жила для дочки та онуків. Коли розпочалася війна, в Костяшині особливих змін не відчувалося. Село жило своїм життям. Коли з'явилися німці, то в основному вони здійснювали в селі господарську діяльність. Почалися постійні побори яєць, масла, курей, молока. Вся худоба була окульчикowana, щоб селяни не змогли її використати для своїх потреб. Німці взяли під жорстокий контроль кожне селянське господарство. До кожної оселі і на кожну корову доводилася норма здачі молока. Якщо норму виконували то німці платили марки, а якщо норми не виконували, або приховували кількість зданого молока, то забирали усю худобу. На отримані марки їздили до Сокаля чи Белза і купували там необхідні речі. Під час окупації німці поводитися з населенням більш-менш гуманно. Вони були начищені, нагодовані, безтурботні і веселі. Але згодом, трохи пізніше розпочалася для нас велика біда. З'явилися місцеві банди. Почастішали грабежі мешканців. Гребли все, селами ширилися чутки про переселення у невідомі краї. Почали періодично підпалювати хаги, створюючи цим нестерпне життя селянам.

Наш рідний Костяшин палили декілька разів. Під час чергового набігу дядько Михайло втік з коровою подалі від села, а мене з мамою відправив до сусіднього Хохлова, до дядька Степана Сантара. Постійно тікали, ховалися, боялися уже будь якого шелесту. В березні 1944 р. село було спалено повністю. Згоріла і наша хага. Поруч сусідська хага, яка була під бляхою вціліла. В ній проживав Лук'ян Милик. Залишившись без даху над головою ми пішли до дядька Луки. Там було вже понад сім родин з дітьми.

Невдовзі на подвір'я Миликів завітали поляки. Як зараз бачу перед собою те страхіття, яке довелося пережити. Старший чином поляк наказав молодшо-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

му розстріляти усіх. З переляку діти та жінки вчинили лемент та плач, просили, благали Бога і того поляка, щоб залишив їх живими. Але можливо і в поляків було якесь сумління. Вояка, розрядивши повністю автомат по вікнах і стеблі, вискочив з хати. Всі залишилися перелякані, але живі. Коли поляки з'являлися у селі у своїй чорній формі, то навіть кури не знали куди подітись.

Паніка, тривога, передчуття великої біди не покидали маму. Добровольців на переселення майже не було. Почали виселяти примусово. Переселення видалося дуже важким. Поля були засіяні, городи засаджені, але поляків то не турбувало. На збори давали мало часу. Виселення контролювало Польське військо і 10 червня 1946 р. ми прибули з мамою на станцію Белз. З собою взяли саме найнеобхідніше і тягли корову. З такими небагатими пожитками ми прибули 12 червня в село Ляцьки-Шляхетки, тепер Липове Тисменицького району Івано-Франківської області.

В селі нам дали польську спустілу хату, без вікон і дверей. Хата була велика на двох господарів і мала два виходи. В тій хаті ми й поселилися: в одній половині мама зі мною, а в другій половині дядько Михайло зі своєю родиною. Так і жили, знову сестра з братом поряд – до самої смерті. Мама стояла і зі страхом дивилася на своє нове, розбите, зруйноване, розграбоване обійстя. Довелося починати все знову. Врізалася в пам'ять важка картина повсякденного життя: безгрошів'я, безземелля, доїдання того, що привезли з собою. Все нажите добро залишилося в Польщі. Налагодити життя нормально на новому місці було важко. Порятунком в нашому житті була корова, наша рідна годувальниця. Мама все життя працювала в колгоспі. Потроху оговтувалися. Відбудовували як могли хату і чекали на тата. Через певний час ми звикли до нового місця. Так і жили, примусово сюди завезені і мріяли про недосяжне повернення в рідне село.

В 1972 р. мені довелося побувати у Польщі. Так сталося, що велика татова родина Шаварських під час акції «Вісла» залишилась в Польщі. І я їздила в гості до рідних братів тата Федора та Івана Шаварських, які проживали в селі Хшанова.

З розмови з Федором я дізналася, що поруч, за 7 км від міста Елк, у селі Хшанові у церкві править рідний Костяшинський священник Мирослав Ріпецький. Я виявила бажання з ним зустрітись. Разом з чоловіком Володею та дочкою Любою ми поїхали на службу Божу. На той час отцю Ріпецькому було 83 роки. До престолу його підводили попід руки, але службу вів без окулярів, бо знав усю літургію на пам'ять.

Я стояла на службі і згадувала його великий внесок в костяшинське життя. За роки душпастирства у Костяшині отцю Мирославу вдалося піднести інтелектуальний рівень мешканців села. Відбудовував разом з парафіянами згорілу церкву, спалену ще в 1915 р. Жив він у сусідніх Лісках, до парафії яких належали села Костяшин і Переводів. Працював священником у цих трьох церквах з 1921 по 1947 рік. Коли отець підняв парафії на належний рівень, то прийшов час

Другої світової війни, а опісля і виселення українців. Під час масових переселень отця Ріпецького заарештували. Завдяки старанням його дружини Євгенії уникнув ув'язнення в Явожні. Після акції «Вісла» Ріпецькі опинилися в селі Хшанові Білостоцького воєводства. Там розпочався новий етап його діяльності. Він був одним із тих, хто вів боротьбу за легалізацію греко-католиків у Польщі.

Після закінчення служби йому доповіли, що до нього приїхали гості з України. Зустрічалися у нього вдома. Прийняв нас тепло і доброзичливо. За чаєм ми довго розмовляли. Він чітко назвав імена моїх батьків, розповів як вінчав їх, як хрестив мене. Коли я сказала, що мій чоловік з Вінницької області, обличчя його проясніло і він згадав про свою службу польовим духівником Головного штабу Української галицької армії у Вінниці при 10-й Янівській бригаді, з якою переходив Збруч. Поцікавився, чи залишилися ще ті бруковані камінням дороги, які йому запам'яталися, цікавився чи похрещені мої діти. На останок подарував мені нагільний хрестик. В 1974 р. він помер. Перепоховали їх разом з дружиною у Лісках. Теплі спогади про отця не покидають мене й дотепер.



*Марія Олексієнко (Шаварська)
1937 р.н. з внучками Вікторією,
Дар'єю та Маргаритою.*



*Марія Олексієнко (Шаварська) – майстриня.
Фото зроблене 2014 р.*

Все це розповідала татові. Я відчувала, що більше з ним не зустрінусь. Він слухав і ковтав усі сказані слова. Я була для нього останньою іскоркою зв'язку

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

з рідною Україною. Розповідала йому про маму, про односельців з Костяша, які разом з нами проживали на Івано-Франківщині. Це були сім'ї Михайла Сантара, Михайла Боруха, Семена Кисіля, Григорія Чумака, Івана Когута, Лук'яна Милика, Андрія Милика, Петра Боруха, Семена Кавалюка, Івана Калинівського. Від останнього залишилася в нашій сім'ї пам'ять, власноруч намальовані ним образи. Це дійсно був художник з народу.

Проводжаючи мене, тато дуже плакав. Там у Канаді, в місті Вінніпезі він працював сторожем при церкві до самої смерті. Помер 8 жовтня 1990 р., в той день коли я народилася. Поховав його Петро Шаварський. Вінніпег – це велике канадське місто відіграло важливу роль в історії української еміграції. Там і зараз проживає велика кількість українців. Воно стало останнім прихистком життя мого тата. Ось така історія ще однієї родини, яка була переселена з Холмщини.

*Записала розповідь своєї двоюрідної сестри 1 липня 2014 р.
Марія Ямко (Сантар).*



■ ОСТАШ Надія

м. Львів

Народилася 3 квітня 1942 року у с. Березно на Холмщині, у сім'ї Віри та Лавріна Босаковських. Село Березно знаходиться на відстані 11 км від Холма. У 1945 р. мешканці села були депортовані у Запорізьку область УРСР. Для кожної сім'ї було видано «Евакуаційний лист», у якому числилися усі члени сім'ї (крім неї і батьків, брат Ілля, бабуся Текля), визначалося, що можна взяти з собою, вказано населений пункт, куди депортували родину. Сім'я опинилася у с. Смоляне недалеко від Хортиці, згодом (в 1946 р.) переїхала у м. Дубно Рівненської області. Тут закінчила середню школу, потім з відзнакою Філологічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Після закінчення університету працювала у школі, а потім упродовж 40 років в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові, де займалася науковою роботою, зокрема брала участь в укладанні «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Захистила

кандидатську дисертацію, стала кандидатом філологічних наук. Має близько 200 наукових публікацій з різних мовознавчих проблем. Живе у Львові, продовжує займатися науковою діяльністю, готує до видання «Словник холмських говірок», публікує наукові статті, у яких аналізує мовленнєві особливості говірки с. Березно, досліджує різні аспекти історії Холмщини. Бере участь у роботі Товариства українців «Холмщини».

Дорога до отчого краю

Нарешті здійснилася давня мрія – побачити рідне село Березно на Холмщині, де я народилася, де народився мій брат Ілля, де споконвіку жили мої батьки, діди і прадіди. Це сталося 21 вересня 2006 р. з нагоди 140-ї річниці від дня народження першого Президента України Михайла Грушевського. У цих урочистостях брали участь члени товариств «Холмщина» з різних областей України: Київської, Львівської, Рівненської, Волинської.

З нетерпінням я чекала того дня, коли нарешті я, мій брат Ілля, його дружина Надія та наш земляк і добрий друг Владислав Ковальський відвідаємо рідні місця. За попередні п'ятдесят років мені довелося лише один раз побувати у Польщі, але тільки в Ольштинському воєводстві, куди переселили мешканців села Березна у ході акції «Вісла» (1947 р.). Там проживав мій дядько Ілля Туяк з сім'єю. У рідне село він не повернувся, там і помер у 1975 р. Мої батьки, діди, прадіди постійно жили у селі. За розповідями батьків, Березно вони змушені були покинути у час Першої світової війни за наказом царського уряду. Цю першу депортацію українців Холмщини здійснила російська армія, відступаючи під натиском австро-угорських військ. З цієї причини моя мама, Віра Босаковська, народилася 1920 р. у Полтаві. Через рік вона з батьками повернулася у село Березно. Дівоче прізвище мами – Туяк (мій дід по лінії мами – Степан Туяк), але односельчани називали її «дочка Середихи», бо моя баба мала дівоче прізвище Середа. Сім'я батька, Лавріна Босаковського, опинилася у Середній Азії (Киргизія), десь біля міста Ош. Вона складалася з семи осіб (батьки Антон і Текля (дівоче прізвище Нець), брати Іван, Михайло, Томко, Віктор, сестра Настя). Жили там кілька років. Жили дуже бідно, мешкали у землянці. Мій бацько був пастухом, пас худобу цілого села. Платили за цю роботу зерном, борошном. Дід Антон займався столяркою. Мій батько розповідав, що пам'ятає з тих часів людей з вузькими чорними очима, які жили в круглих юртах, вистелених килимами. Ці люди займалися вівчарством. До приїжджих киргизи ставилися добре. Згодом дід і баба захворіли на тиф, дід Антон помер. Деколи мій батько (йому у той час було близько 5–6-ти років) із

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

своїм братом Михайлом ходили жебрати, просити хліба, бо був голод. Батьків брат Іван теж хворів на тиф, але вижив і одружився у цьому селі (він був найстарший), забрав до дружини маму і всіх братів та сестру.

За Брестським миром 1918 р. етнічні українські землі Холмщини були визнані складовою частиною Української Народної Республіки. Тоді до 1922 р. більшість українців, депортованих до Росії, повернулася додому. З 1919 до 1939 р. Холмщина входила до складу Польщі. Ризький договір 1921 р. узаконив належність холмських земель до Польщі (див.: Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 10. – С. 3615–3621).

Отже, згодом сім'я батька повернулася у рідне село, а старший брат батька Іван залишився у Киргизії. Зв'язки з ним з тих часів втратилися. Лише після багатьох років через Червоний Хрест, вже після Другої світової війни він відшукав своїх братів, листувався з їх сім'ями, але зустрітися не вдалося.

Як відомо, у рамках польсько-радянської угоди від 9 вересня 1944 р. мешканці села Березна були депортовані на територію Радянської України. Ще раніше (у 1939 р.) була спроба вивозити сім'ї з села до Радянського Союзу. Деякі односельці поїхали у Волинську область (м. Ковель). Як розповідала мама, там їх поселили в божниці (синагозі). Діти голодували, хворіли, помирали. Весною сім'ї повернулися назад. А у 1945 р. всіх вивозили з села примусово. Усім видали евакуаційні листи, де було описано майно, залишене у Польщі. Везли потягом. З собою можна було брати лише те, що руки могли підняти. Мої батьки взяли і корову, бо діти були малі, трохи пшениці. Спочатку вони приїхали у Запорізьку область (с. Смоляне біля Хортиці). Вивантажили їх серед степу, і роби, що хочеш. Поселили три сім'ї у колгоспних дитячих яслах. Ходили в колгосп на роботу, який не платив, бо корова нібито з'їдала більше, ніж належалося платити. У колгоспі обробляли кукурудзу, соняшник. їздили в Запоріжжя продавати борошно з тої пшениці, що з собою привезли. Згодом почали втікати одні за другими. Так багато людей опинилися у місті Дубні Рівненської області, дехто – у навколишніх селах. Деякі сім'ї опинилися у Волинській області. Поодинокі – залишилися у Запорізькій області. Мешканці села Березна підтримували між собою тісні родинні і сусідські контакти. Це допомагало їм вижити у середовищі, яке для них було своїм з погляду мови, релігії, але все ж не було рідним із погляду традицій, звичаїв, фольклору, місцевих побутових «дрібниць», які дають людині комфортне відчуття, що вона серед своїх. Старше покоління та частково кілька наступних поколінь психологічно не адаптувалися до нових умов. Місцеве населення ставилося до них зовні спокійно, хоч і не виявляло особливої приязні. Аналогічним було ставлення і холмщаків до місцевих жителів, яких вони називали «забужняки» (тобто ті, що за рікою Буг), а місцеве населення називає їх «переселенці». Інколи, в певних ситуаціях, ці назви могли набувати й образливого змісту. Частково ситуацію

згладжували змішані шлюби між місцевим населенням і прибулими, хоча слід зауважити, що вони траплялися не дуже часто і не схвалювалися у середовищі холмщаків, які намагалися одружуватися «зі своїми», тобто вихідцями з Холмщини. Такі шлюби тривають і зараз, у третьому й четвертому поколіннях. Це значною мірою допомагає березенцям зберегти свою ідентичність, пам'ять про родинний край, про свої корені, про давні звичаї, традиції, фольклор.

Переважна більшість жителів Березна поселилася у передмісті Дубна, що й досі називається «Сурмичі» (раніше там ще протікала річечка – Сурмиця). Переселенці прагнули перебраться ближче до земляків, до «своїх». Відірвані від рідного кореня, відчували страх перед невідомим і, як малі осиротілі діти, намагалися триматися разом. Переселенці з Холмщини були в основному сільськими жителями. Навіть у Дубні вони тривалий час вели напівміський, напівсільський спосіб життя, обробляли городи, утримували корів, кіз, свиней, курей, дехто тримав коней, косив сіно тощо, тобто продовжували той триб життя, який вели вдома раніше, працювали на підприємствах міста, переважно на малокваліфікованих роботах (через брак освіти).

Мій батько, Лаврін Босаковський, працював ливарником у ливарному цеху ливарно-механічного заводу. Мама, Віра Босаковська, довго не працювала, а коли діти стали дорослими, працювала прибиральницею на цьому ж заводі. Хоча ті представники старшого покоління, які мали відповідний рівень освіти (таких, правда, були одиниці), працювали у сфері обслуговування, деяких державних органах, продавцями, завгоспами тощо, один – навіть лікарем. Діти і внуки переселенців, які ходили до шкіл уже в Дубні, старанно вчилися, одержали середню та вищу освіту, стали інженерами, науковцями, лікарями, медсестрами, педагогами, перекладачами, юристами, металургами, працівниками текстильної промисловості, спеціалістами у галузі атомної енергетики тощо.

Я закінчила з відзнакою Львівський університет у 1964 р., стала філологом. Після закінчення університету понад рік викладала українську мову в середній школі № 17 м. Макіївки Донецької області, де був дуже гарний і дружній педагогічний колектив. Потім викладала німецьку мову у селі Судобичах біля Дубна, а через рік працювала викладачем німецької мови у середній школі № 8 м. Дубна. У 1973 р. перейшла на роботу в Інститут суспільних наук Академії наук України у Львові (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України). У 1980 р. захистила кандидатську дисертацію у галузі мовознавства в Ужгородському університеті, близько 40 років працювала в Інституті українознавства Національної академії наук України на посаді старшого наукового співробітника, брала участь у виконанні колективної теми відділу – укладання «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (вийшло друком уже 15 випусків).

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Працюючи у відділі української мови Інституту українознавства АН у Львові, неодноразово зверталася до аналізу мовних питань, пов'язаних із мовленням переселенців із Холмщини, зокрема села Березна. З цієї проблеми наявні такі публікації.

Мій брат, Ілля Босаковський, закінчив Львівський політехнічний інститут, став фахівцем у галузі атомної енергетики. Мій чоловік Роман Осташ і донька Люба закінчили Львівський університет. Чоловік працював разом зі мною в Інституті українознавства, донька – викладає в університеті.

Згідно з евакуаційними листами, які одержала від польської влади кожна сім'я при від'їзді в Радянський Союз (ці листи зберігаються як важливий документ і реліквія), вони взамін залишених у Березні будівель одержали будівлі в Дубні. Переважно це були оселі поляків, яких у свою чергу переселили до Польщі з Дубна, згідно з урядовими угодами. Оскільки це були старі будівлі, більшість переселенців збудували нові будинки і впорядкували садиби.

Мої батьки одержали постійне житло лише у 1950 р. П'ять років вони мали тимчасове житло, де в будинку жили 4 сім'ї. Перші роки проживання у Дубні були важкими. Завод, де працював батько, не платив зарплати. Були дуже голодні роки. Ми змушені були ходити в поле і збирати колоски, які залишилися після збирання врожаю. Завод за роботу платив продукцією власного виробництва, яку треба було продати, щоб прожити.

Між березенцями, які жили у Дубні, а також земляками у Польщі контакти тривали постійно, і в Україну їздили часто, як і в Польщу. Існувала традиція: гість, який приїхав, наприклад, у Дубно, намагався відвідати всіх знайомих односельчан, поговорити з ними і розповісти про тих, які залишилися в Польщі. Всі односельчани сприймалися як рідні, всі новини – як про родичів. Це і підтримує в людях старшого віку ностальгічні нотки. Дуже часто у розмовах-спогадах можна почути вираз «там, вдома», тобто у Березні. Адаптуватися психологічно до нового місця та умов життя ці люди, вирвані з корінням із рідного ґрунту (особливо, старші віком), повністю так і не змогли. Частково ця адаптація настає у 4-5 поколіннях, і то в сім'ях, змішаних із місцевим населенням. У попередніх поколінь відчуття в душі нового середовища як рідного немає. Воно там, у минулому. Воно передалося дітям ніби в генах. Психологічно ці люди стали як перекотиполе: у них роздвоєна душа. Живучи сьогоднішнім днем, постійно відчують тягар минулого за плечима. Нелегка доля у цих людей. Овіяна постійними спогадами про покинуті рідні місця, друзів, рідних, пригоди й витівки молодості, запахи диму з димарів рідних осель, буйні трави рідних лугів.

Мені було три, братові – шість років, коли наша сім'я змушена була покинути Березно. На диво у мене залишилися в пам'яті дві «фотографії», два спогади – відгуки минулого. Мені часто здавалося, що це сон або ще щось. Одна

із них – озеро у селі у зимовий час. Запитувала у мами, чи справді у нас у селі було озеро. Відповідь була ствердною. Друга – платформа вагона у літній день, який везе нашу сім'ю з рідних місць у невідоме.

Яким радісним і щасливим для мене був той день, коли я справді побачила те озерце, яке і сьогодні є у Березні. Ще більшою несподіванкою для мене була зустріч із хатою, де жила сім'я мами, зустріч із криницею, тим подвір'ям, де виросла мама. Йй, на жаль, не довелося побачити своє село після депортації. А, може, й на добре, бо серце її не пережило б такої зустрічі. У хаті живуть інші люди, можливо, такого ж віку, як і мої батьки, яких уже не стало. Ці старші люди, українці, щиро і приязно зустріли гостей з України, а я і мій брат з дружиною були вдячні їм за те, що ми змогли ступити на те подвір'я, де жила мама, доторкнутися до вікон, дверей, порогу рідної хати. Завдяки сподвижницькій роботі Владислава Ковальського у селі збудовано прекрасну православну церкву, де небагато сімей українців мають змогу молитися у недільні та святкові дні. Я захоплена цією церквою, вона дуже мила і гарна, для неї вибрано дуже вдале місце. Адже стара церква у Березні була знищена у 1938 р. Біля церкви розташований православний цвинтар, до речі, дуже акуратний, який оточують по периметру могутні дерева, які збереглися ще з довоєнних часів. А ще однією радісною зустріччю був музей історії села, розташований у гарній новій сільській школі. Я побачила довоєнні списки учнів школи, де наявні прізвища моїх батьків, побачила фотографії, на яких упізнала батька, маминого брата, односельчан моїх батьків, яких я знала і які жили у Дубні (багатьох із них уже не стало). З великою вдячністю згадую Ренату Гурську, невтомну трудівницю, яка є організатором шкільного музею. Після першої зустрічі з рідним селом (2006 р.) я щороку відвідую дороги моему серцю місця (20 червня 2014 р.), приїжджаю вже разом з донькою Любою. Це щорічні зустрічі з нагоди свята церкви святого Володимира, збудованої з ініціативи родини Ковальських. Ініціатором таких зустрічей є Українське товариство, головою якого у Холмі є Владислав Ковальський. Під час зустрічей у Березні є можливість поспілкуватися колишнім і теперішнім мешканцям села, які приїжджають сюди («додому») з різних міст України, Польщі, інших країн. Приїжджає на ці зустрічі і родина маминого брата Іллі Туяка, яка живе в м. Устці на березі Балтійського моря. Я вдячна долі за те, що вона дала мені можливість зустрітися з рідним краєм, походити рідними вулицями, стежками. І мрію про нові зустрічі.



■ ПЕНКАЛО Йосип

м.Київ

Народився 14 липня 1936 р. у селі Янівка Холмського повіту. Середню освіту здобував в школі містечка Селище на Холмщині, закінчив на Рівненщині, а вищу – на хімічному факультеті Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Працював у науково-дослідному інституті, де займався проблемами електрохімії. Кандидат технічних наук, автор 60 наукових праць та патентів на винаходи.

Моя рідна Холмщина

Народився я в сім'ї середнього достатку. Батьки були працьовитими людьми, влітку поралися на власних 5,5 гектарах землі, а взимку тато ткав на верстаті полотно, а мама шила одягу на німецькій швейній машині «Zinger». Її придбала моя бабуся Вавришак-Крушевич Юлія у 1929 р. за отримані від продажу корови гроші та подарувала моїй мамі Надії Андріївні після весілля. У свою чергу, цю машину, яка й досі знаходиться у робочому стані, мама подарувала моїй дочці Світлані.

Батьки мої мали деяку освіту. Тато Йосип Андрійович закінчив 3 класи церковно-парафіяльної школи у Ростовській області, а мама – 5 класів у селі Коробчине нині Кіровоградської області, куди були виселені російською владою їх родини зі своїх рідних країв на початку Першої світової війни. Більшість поляків тоді з Холмщини не виїхало, а було їх близько 40%. Повернулись батьки додому у 1921 р. і на місці залишених домівок застали згарища. Проте, менше ніж за 10 років відбудували садиби і зажили відносно заможним життям.

З часів раннього дитинства згадується мальовнича місцевість з річкою Могилянкою та галями понад берегами, за якими були ліси. Збудована гребля створила великий став, воду якого використовували для роботи млина. У ставку була незліченна кількість раків та риби: від лина та щуки – до в'юна та карася, які тримались цілими табунами. Частина цього скарбу дуже часто була на нашому столі.

Небо над нами часто вкривали пухнасті сріблясто-білі хмари за формою схожі на людину або якогось звіра, за якими я любив спостерігати годинами.

У навколишніх гайочках не вщухало щебетання різноголосих та різноколірних птахів, біля двох десятків назв яких, як й більшість сільських дітей того часу, пізнав змалку.

Кілька разів протягом літа батьки та близькі родичі складали пахуче сіно у копиці, а потім – у стіжки й стоги. Раз у рік виїжджали на луки під назвою «Новина» для різання спеціальними лопатами торфу, який спочатку складали у рядочки, а потім у «козелки», в яких лежав до повного висихання. Цим паливом обігрівали житло та варили їжу протягом року. Як нещодавно з'ясували геологи, саме в цій місцевості та деяких районах Надсяння, виявлено величезні поклади кам'яного вугілля, запаси якого оцінюють у 45 мільярдів тон. Таким чином Польща вийшла на 5-те місце у світі за запасами кам'яного вугілля.

До нас часто заїжджали селяни з навколишніх сіл з українськими назвами Бозок, Кулик, Добромисль, Майдан, Павлів, Могильниця, Воля, Риб'є. У свята батьки брали мене до церкви, яка знаходилася за 3 км від нас у містечку Селище. Жили дружно з польськими сім'ями, ходили в гості на свята спочатку до них, а на наші свята вони приходили до нас. Згадка про ті роки завжди підбадьорювала мене у повсякденному житті, тому я почував себе повноцінною людиною.

Таке чарівне, немов райське у моєму сприйнятті життя восени 1939 р. скінчилось польотами невідомих літаків над нашими головами, походом війська в обмотках над деревицями. Бабуся по батьковій лінії Марія сказала, що це прийшли совети. Люди почали говорити, що в різних селах розвалюють церкви. В нашому селі розібрали і кудись вивезли млин, а греблю розібрали. Почались сірі будні. Родичі були заклопотані. Про події вголос говорити не наважувались, бо могли покарати дворічним ув'язненням за статтею, яку в народі називали «за політику».

Одного недільного дня мама ліпила вареники, а я з татом пішов на риболовлю. Раптом побачили, як зі сходу летять німецькі літаки. Це був червень 1941 р. – почалася німецько-радянська війна.

У 5 років пішов в українське передшкілля – так називався дитячий садок у містечку Селище. Нас вчили співати українських пісень, розповідати віршички. Також співали гімн України «Ще не вмерла України ні слава, ні воля», у садочку був жовто-блакитний прапор, кожна дитина під час виступу мала на грудях жовто-блакитну кокарду. Через рік пішов у перший клас української школи у Селищі. Жив у бабусі поруч зі школою.

Мій дідусь Андрій Григорович та бабуся Юля протягом осені та зими перехували від німців десятирічну єврейську дівчинку Франю, яку на весні забрав до себе брат. Увечері на вночі Франя знаходилась на кухні за ширмою, а вдень з метою безпеки брала пляшки з гарячою водою і перебувала у дровітні. Це була велика небезпека для нас усіх.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Під час війни до наших хат часто заходили по харчі втікачі з Холмського табору для військовополонених, яких за словами очевидців там було близько 250 тисяч. До речі, на місці табору поляки після війни збудували взуттєву фабрику. Полонені лікувались у моєї двоюрідної бабусі Аннелі Мулярчук та тьоті Олі Поліщук. Наприкінці 1943 р. до нашої хати почали заходити партизани, яким давали по кілька буханців хліба та молоко. За чийось доносом німці поставили батька «до стінки» і зачитали вирок з двома звинуваченнями: без дозволу окупаційної влади заколов порося та переховував полонених. Тато на це відповів: перше звинувачення – це правда, бо хлів протікав і порося захворіло, а щодо полонених – він їх ніколи не бачив. На щастя, німці повірили і відпустили тата додому.

Влітку 1944 р. через наші села проходила лінія фронту. Ми з радістю зустріли Червону армію, в той час Берія і Жуков видали надсекретний наказ про виселення всіх українців за межі України. Мого батька заарештували. Більше місяця він перебував за решіткою у Селищі, де ми з мамою його провідували, а потім перевезли до Холма, де допитували про зв'язки з українськими підпільними збройними загонами. Але він добре володів російською мовою, це їм сподобалось і, зрештою, його звільнили.

Потім почали ширитися розмови про наше виселення нібито до Криму. Від армійських політруків чули, як добре живеться людям у Радянському Союзі, які щедрі врожаї на ланах та у садах. Звичайні військові на цю тему з нами не розмовляли. Восени слова про виїзд в Україну стали реальністю, а куди саме – невідомо. Попередньо познайомитись з місцями майбутнього проживання нашим представникам не дозволили. Люди вагались з прийняттям доленосного рішення, окремі твердо вирішили нікуди не їхати, але на них чинився шалений тиск, як з боку радянської переселенської комісії, так й польських підпільників. Так, невідомі особи серед білого дня вбили сім'ю далеких родичів моєї бабусі віком 66 і 74 років, які жили на околиці містечка Селище.

Коли переїзд до УРСР став неминучим, батько продав будівельні матеріали на нову хату та коня, вивозити якого чомусь не дозволили. Заборонили також брати з собою підручники, пісенники, ікони. Виїхавши в листопаді 1944 р. на станцію Холм, ми жили там в саморобних шатрах до кінця січня 1945 р. Везли нас три тижні у товарних вагонах. Нарешті, в морозний лютневий день поїзд зупинився на станції Нижній Токмак Запорізької області і ми почули команду: звільнити вагони протягом півгодини. Через кілька годин нас підбрала сім'я Андрія Діденка і розмістила в одній з кімнат своєї землянки (хати-мазанки). Там від Марії Віденко вперше почув про голод в Україні. Моя мама якось запитала у неї: «Чому ваша сусідка така мовчазна, похмура й невесела?». Господиня відповіла: «Вона в голодовку з'їла власну дитину». Ці страшні слова

запам'ятались мені на усе життя, а прибулі холмщаци, – хоч вони й перенесли багато страждань за своє життя, – такого навіть уявити собі не могли.

Два місяці наша сім'я з п'яти осіб (батьки і троє синів) очікувала вести і переїзду до колгоспу імені К. Маркса у с. Богданівка Чернігівського району. Увесь цей час ми їли привезені з Холмщини продукти, а замість хліба – сухарі з власних запасів. Іноді траплялась можливість скуштувати свіжого хліба з пахучою соняшниковою олією. У Богданівці нам запропонували кам'яний будинок без вікон та дверей, вщерть заповнений битою цеглою та черепицею. Частину каміння ми забрали, жили в сінях до осені, а на зиму перебрались до льоху. Зате, місцеве начальство напевне відзвітувало про те, що нашу сім'ю забезпечили повноцінним житлом.

Рятуючись від голоду (батьки отримали на колгоспний трудовень по 400 грамів ячменю) наша та ще три сім'ї серед ночі втекли найнятою вантажною машиною з колгоспу Маркса. Батьки врахували те, що людей, які вдень пробували перебиратись на станцію запряженими коровами підводами, зупиняли міліцейські кордони і повертали до місця призначення. Ми близько двох тижнів подорожували у відкритих вагонах з-під руди чи вугілля. Машиністи паровозів за гроші та інші винагороди довели нас до станції Рівне. Працюючи у приватних господарів у с. Тинне, що в околиці Рівного, батько заробляв за день півтора пуда пшениці. Ось така різниця в оплаті праці була між колгоспною та одноосібною системами господарювання.

Принагідно хочу зауважити: коли мої бабуся та дідусь опинились у с. Тинне і подали заяву про вступ до колгоспу, отримали відмову через їх вік понад 60 років. При цьому протягом наступних 12–15 років колгоспні бригадири використовували бабусину працю у жнива та при копанні картоплі та буряків, але до колгоспу офіційно не приймали. У віці понад 80 років вони залишились без засобів для існування, мої походи до відділу соцзабезпечення у Рівному з проханням встановити їм місячну пенсію 8 крб. були безуспішними. Відповідь була одна: вони в СРСР не працювали, тому для виділення їм по 8 крб. на хліб радянська влада не має підстав. Внаслідок цього вони доживали у злиднях і у віці близько 90 років померли від постійного недоїдання. При цьому їм було прикро, що у Селищі невідомо кому і навіщо залишили міцне господарство з кількома гектарами землі.

Влаштувавшись у 1949 р. на роботу на базу «Заготзерно», батько працював там до 63 років. Майже кожного року його викликали до КДБ і розпитували про те, чим він займався на окупованій території. Очевидно, інформація про його арешт у 1944 р. радянські спецслужби передали до органів держбезпеки в Україні. Я також не залишався поза увагою спецслужб. Протягом навчання в університеті за мною пильно стежив один із студентів, про що він зізнався після закінчення вузу, і така абсурдна «опіка» продовжувалась до 1989 р.



■ ПІСКОРСЬКИЙ Володимир

м.Львів

Народився 22 лютого 1927 р. в селі Пнівню Холмського повіту. Початкову польську школу (української не було) закінчив у рідному селі. Під час німецької окупації (1940–1944 рр.) навчався в Холмській українській гімназії, де закінчив 7 класів. В 1945 р. разом з батьками був депортований до УРСР, в Рівненську область (с.Новини-Добратинські Млинівського району).

Батьки 2 роки працювали в індивідуальному господарстві, а далі у колгоспі. Середню освіту здобув у Луцьку. В 1947 р. вступив на Лікувальний факультет Львівського медичного інституту (тепер Національний медичний університет ім. Д.Галицького). Після закінчення інституту з 1953 р. навчався в клінічній ординатурі на Кафедрі терапії. 1956р. був скерований на посаду завідувача терапевтичним відділенням Жидачівської районної лікарні, а через 5 років переведений на посаду завідувача терапевтичним відділенням 11-ої клінічної лікарні Львова.

В 1965 р. за конкурсом був обраний асистентом Кафедри терапії. Через два роки захистив кандидатську дисертацію. В 1972 р. був обраний доцентом тієї ж кафедри. Опублікував 67 наукових праць. З 1978 по 1985 рр. працював на Кафедрі ендокринології. З 1995 р. і до виходу на пенсію (2000 рік) працював доцентом Кафедри терапії післядипломної підготовки лікарів. Під час перебування в Радянському Союзі у Львівському медичному інституті утворилось Товариство української мови. З того часу очолював факультетський осередок Товариства. У Суспільно-культурному товаристві «Холмщина» обраний членом Ради Товариства і заступником голови редакційної колегії «Інформаційного вісника».

Одружений з Розалією Печеняк – фармацевтом, разом виховали двох доньок: Наталію – архітектора та Адріану – стоматолога, мають четверо онуків і дві правнучки.

Трагічні сторінки життя української родини на Холмщині

Трагічна доля переслідує холмщаків з незапам'ятних часів. Географічне положення наших земель було об'єктом зазіхань колонізаторів як зі Сходу, так і з Заходу. Вороги нашого народу намагались розірвати зв'язок Холмщини з Київською Руссю, Галицько-Волинським князівством, Українською Народною Республікою. Одні хотіли нас зрусіфікувати, інші – колонізувати і окатоличити. Були і такі, що хотіли наш народ перетворити на своїх рабів. Незважаючи на тяжкі обставини, холмщаки зберегли свою самобутність, рідну українську мову, культуру, народні звичаї, православну віру. Найважчі часи для холмського люду припали на початок ХХ ст. У червні 1915 р. почалось так зване «біженство» нашого народу з рідних земель в Росію. Російська армія, відступаючи під натиском Австро-Угорських військ, погрожуючи спаленням будинків, насильно змушувала православне населення Холмщини виїжджати вглиб Росії. Російський батюшка нашої церкви також активно агітував селян виїжджати в Росію, бо «будуть німці знущатись над руськими людьми».

Наше село Пнівню Холмської землі складалось переважно з українського населення – русинів. У селі проживало тільки 15 польських родин, які не виїжджали в Росію, а перечекали фронтові баталії у навколишніх лісах.

Селяни змушені були покидати рідні землі, оброблені і заколошені поля (перед жнивками), сади, будівлі, господарський реманент – все те, що було важко протягом багатьох років важкою працею.

Сім'я Піскорських виїжджала в складі восьми осіб: мої прадіди, дідусь Федір, бабуся Єфросинія, мій тато Іван (15 років), дядьки Василь, Олексій, тітка Стефанія (7 років). На господарці залишився сліпий прапрадід, який категорично відмовився виїжджати, заявляючи, що хоче померти у своїй хаті. Пізніше стало відомо, що ним заопікувались сусіди поляки, він помер 1917 р., і його поховали на сільському цвинтарі.

Сім'я об'їжджала «циганську» фуру – драбинястий віз із «будую», запряжений парою коней. Могли взяти із собою тільки найнеобхідніші (харчі, постіль, одягу, посуд). Дві корови гнали за фірою. 18 червня 1915 р. покидали з плачем рідне обійстя, цілували землю, пороги будівель, дерева. Відїжджали з надією повернутись. Очоловав валку – процесію священник з церковними хрестом, хоругвами, іконою Св. Параскеви (покровителька нашого села). Їхали-йшли у напрямі Савин – Володава, далі через Білорусь – Барановичі – Бобруйськ. По дорозі зупинялись у населених пунктах, в неділю і святкові дні відправлялась служба Бога. У кінці жовтня добрались до міста Бобруйська. Почались холодні дні, випав сніг, далі йти було неможливо. Продали корови,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

коні, вози і повантажились у товарні вагони. Везли їх вглиб Росії, хотіли відвезти в Сибір, але люди в дорозі збунтувались і в Башкирії, в Уфі самочинно вивантажились. Кілька днів перебували на залізничній станції, а далі відвезли їх до бараків – володінь дідича-графа. Там наші односельці прожили п'ять років, працювали важко, але не голодували, зароблені гроші відкладали на зворотній шлях додому (пізніше ці гроші виявились пустими папірцями). Мій тато був їздовим в управляючого маєтком, їздив у далекі подорожі – до Казані, Челябінська і в інші міста південного Уралу. Мама з молодими жінками і дівчатами на літо виїжджала через Самару, Саратов, Царицин в Астрахань на збір фруктів та овочів. Жили на полях, просто неба. Сім'я Піскорських 1918 р. поповнилась народженням сина Йосипа. 1920 р. в Росії в результаті засухи і революції (знищення запасів зерна в скиртах і амбрах) почався голод. Холмщакі з великими людськими втратами вертались у свій рідний край, половина людей не доїхала додому (виїхало 300 тис. осіб, повернулось 150 тис.). Моя мама в дорозі додому двічі хворіла на тиф – у важкій формі з втратою пам'яті, повним облісінням. Лікували її тільки окутуванням мокрими простирадлами. Вернулась родина до свого рідного села тільки у січні 1921 р. Тато мав відморожені пальці на ногах. Вдома їх чекала нова біда – епідемія тифу. Цього ж року протягом одного місяця померли мої прадід Костянтин, дідусь Федір (47 років) і бабуся Єфросинія (45 років). П'ятеро дітей залишились сиротами. Тато мій Іван Федорович (1900 р.н.) 1922 р. одружився з односельчанкою Олександрою Богдан (1898 р.н.). Вони ж заопікувались братами і сестрою. З часом батьки мої побудували хату, посадили новий сад, народили п'ятеро дітей: Євгенію, Володимира, Федора, Олександра і Йосипа.

Польська влада на Холмщині проводила політику колонізації і окатоличення українського населення: заборона українських шкіл, преси, ліквідація товариства «Рідна хата», обмеження релігійного життя. Польські католики – «герострати 20 віку» («кракуси») у 1938 р. знищили понад 160 православних церков, серед них були древні історичні пам'ятки. У нашому селі церкву закрили.

У вересні 1939 р. під ударами німецької армії із заходу і Червоної армії зі сходу Польща як держава перестала існувати. На наші землі на короткий час вступила Червона армія, але невдовзі мусіли відступити за Буг (за угодою з Німеччиною). Армійські комісари встигли загітувати деяких людей нашого села поїхати в «Советский рай», таких було 15 господарів. Мої батьки вирішили послати мене із сестрою в Радянський Союз на навчання. Ми поїхали з дядьком Сяньком. Але батьки наші своєчасно опам'ятались, що вчинили зле і ще перед Бугом нас встигли повернути додому. Ті господарі, що поїхали в Радянський Союз, 1940 р. «голінькі» повернулись в село, переконавшись який то «рай» чекав на них там (знову ж за угодою з Німеччиною). Правда, не всі повернулись в село – молодих відразу на кордоні відправили на роботу до

Німеччини. За німецької окупації селянам теж несолодко жилося: вивіз молоді до Німеччини на роботи, контингент зерна та інших сільськогосподарських продуктів, культивування худоби і свиней (для здачі окупанту). Собі лишались крихти, і люди жили впроголодь.

За німецької окупації ополячення українців припинилось. На Холмщині пожвавилось українське культурне життя, відкрились українські початкові і середні школи, почав діяти український театр у Холмі, відкрилась гімназія, у якій я вчився з 1940 по 1944 р. і закінчив сім класів. У 1940 р. у Холмі православним віруючим повернули Собор Різдва Пресвятої Богородиці на Данилової горі, і на його основі відродилась Холмсько-Підляська єпархія, архіпастиром якої став архієпископ Іларіон (Іван Огієнко). Рух за відродження національної свідомості і культурно-освітнього життя українців на Холмщині польські націонал-шовіністи зустріли вороже і вдалися до акцій терору проти українців. В період з 1942 по 1947 р. від рук польських бандитів загинули десятки тисяч безневинних українців і спалено понад сто українських сіл. Наше село обійшла біда вбивств людей та нищення будівель. Поляків у селі було мало і жили русини з ними в злагоді (бо так називали себе православні мешканці села).

В липні 1944 р. німці відступили з наших теренів і знову прийшла Червона армія («другі Совети»), встановлювалась польська прокомуністична влада. Молоді хлопці нашого села були мобілізовані в Червону армію (протизаконно, бо ми не були громадянами СРСР). Без військового вишколу їх кинули на фронт на явну загибель. Після війни здоровим вернувся тільки один юнак і один калікою.

За угодою між Урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. українці Закерзоння підлягали евакуації в Україну. Спочатку ця акція проводилась добровільно, а далі насильно під тиском і терором польських збройних формувань і за потурання радянських органів. Протягом 1944–1946 рр. депортовано із Закерзоння в Україну 480 тис. українців, у тому числі 180 тис. холмщаків. Тих, що відмовились виїжджати в Україну під приводом боротьби з українським підпіллям УПА, а насправді з метою ліквідації українства на Закерзонні і асиміляції рештків українців, насильно переселили на північні і західні понімецькі землі Польщі. У процесі військової операції під назвою акція «Вісла» у квітні 1947 р. переселено 150 тис. українців (з Холмщини 40 тис.). Чотири тисячі українців, переважно інтелігенції, помістили у концентраційний табір Явожно (філіал Освенціма), з яких 160 осіб там загинуло. У нашому селі залишилась лише одна родина спольщених русинів. Сім'ю мого дідуся по матері – Федора Богдана виселили на територію колишньої Пруссії (Ольштинське воєводство). Мешканці нашого села депортовано у 1945 р. в різні області УРСР – Одеську, Миколаївську, Херсонську,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Рівненську, Волинську, Тернопільську, Львівську.

Для моїх батьків тяжко було уже вдруге і назавжди покидати рідні землі, важкою працею зведені будівлі, набутий сільськогосподарський реманент, плодоносний сад. Із собою могли взяти найнеобхідніше (одну корову, одного коня), зерно здали за безцінь ворожій владі. На Різдвяні свята 1945 р. товарним потягом прибули на залізничну станцію Верба Рівненської області. У одній хаті помістили чотири сім'ї. Вільних хат після поляків у місті не було. Почались пошуки господарств, де раніше жили поляки-колоністи. Такі господарства знайшли на віддалі 50 км у Млинівському районі, туди ми і переїхали – пішки перейшли (найгірше втомлялась корова) 9 травня 1945 р. в село Нови́ни-Добрагинські. Хати не було (спалена бійцями УПА), замешкали в оборі з пустаків, був вимуруваний льох, глибока студня, фруктовий сад і 10 га орної землі. Два роки вели індивідуальне господарство, здавали державі поставки (50 ц зерна, картоплю, м'ясо, молоко, яйця). Крім того, мусили давати позику державі (без повернення).

Ті господарі нашого села, які були депортовані в південні і східні області УРСР не могли адаптуватись до кліматичних умов і колгоспного ладу, самовільно переїхали в західні області України, де ще два роки змогли вести індивідуальне господарство.

1947 р. індивідуальні господарства ліквідували, організували колгосп. Головою колгоспу призначили мого батька, як взірцевого господаря і «такого, що не вб'ють бійці УПА», але вже через півроку звільнили «за ліберальне ставлення до колгоспників». Тяжко працювали: мама на бурякових ланах, тато на різних роботах, одержували грами зерна за вироблену норму трудоднів. Вийти із села було неможливо, бо колгоспники не мали паспортів. Тільки, коли батьки за віком вийшли на пенсію змогли переїхати до Львова до сина Олександра. Батьки одержували пенсію по 12 карбованців на місяць (без права продовжувати працювати поза колгоспом). Мама померла на 88-му році життя, тато у 100-річному віці. Поховані у Львові.

Я здобув середню освіту в Луцьку і в 1947 р. вступив до Львівського медичного інституту. Після закінчення Інституту вчився в клінічній ординатурі, далі працював п'ять років у Жидачівській районній лікарні завідувачем терапевтичного відділення. Опісля повернувся у Львівський медичний університет, захистив кандидатську дисертацію, працював на кафедрі терапії асистентом і доцентом до виходу на пенсію у 2000 р.

З послабленням комуністичного режиму, а відтак і проголошення незалежності України, з'явилась можливість для депортованих українців з Польщі згуртуватись у земляцтва. У Львові, Луцьку, Рівному і Києві утворились суспільно-культурні товариства «Холмщина». 1994 р. відбувся у Львові і

Холмі Всесвітній конгрес холмщаків і підляшуків. Холмщаки та їх нащадки відвідують свої рідні землі, приурочуючи їх до давніх традиційних празників-відпустів – до Туркович (15 липня) і Холма (21 вересня), для вшанування Чудотворних Ікон Божої Матері, а також відвідування своїх сіл і цвинтарів. Церква у селі Пнівно розібрана, на її місці збудована капличка. На цвинтарі дерев'яні хрести зрізані і спалені, бетонні хрести і надгробні плити вивезені на дороги, уся територія заросла густими кущами, і сліду нема від місць, де поховані наші предки. У селі живе одна родина сполонізованих русинів-українців.

Треба констатувати, що поляки досягли своєї мети у створенні «jednonarodowego i jednowyznaniowego Państwa», але збідніли, втрагивши багату культуру, своїх громадян українського етносу. Українство на Холмщині практично ліквідоване, для нас Холмщина живе у спогадах, як споконвічна українська земля, і цю пам'ять передаватимемо своїм нащадкам.

Спогади про трагічну долю холмщаків зафіксовані у багатьох публікаціях. У Луцьку, Рівному і на Львівщині споруджені пам'ятники жертвам терору і депортації українців Холмщини в 1938–1947 рр. На Львівщині цей пам'ятник висотою 7,2 м збудований у Сокальському районі, неподалік с. Турковичі, біля моста через р. Буг на автотрасі Львів-Ковель, де сходяться межі земель Холмщини, Волині та Галичини.

З ліквідацією комуністичного режиму в Польщі, державна влада стала толерантніше ставитись до українців, які проживають на її теренах. Там діє Об'єднання українців у Польщі, створена Люблинсько-Холмська Єпархія, у колишньому Турковицькому монастирі відбудовано церкву і при храмові приміщення для проживання черниць. 16 жовтня 2008 р., на свято Покрови усі церковні приміщення були освячені як відроджений Турковицький Свято-Покровський жіночий монастир. На державному рівні проведено вшанування пам'яті руйнування церков 1938 р. і акції «Вісла» 1947 р.



■ ПРОЦ (Проць) Йосип

м. Чернівці

Народився 6 листопада 1929 р. в селі Добромиричі Грубешівського повіту на Холмщині, в селянській сім'ї Семена і Марії Проців. Навчався в початковій школі в сусідньому селі Гостинне, потім в учительській семінарії в Грубешеві. В 1945 р. сім'я Проців була депортована в Запорізьку область,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Новокерменчинський район, станція Розовка. А наступного року переїхала на Волинь до села Усичі Торчинського району (нині Луцького).

В 1949 р. закінчив Луцьку українську чоловічу середню школу №1 і того ж року вступив до Львівського політехнічного інституту на будівельний факультет, який закінчив в 1954 р., набувши спеціальність інженера цивільного і промислового будівництва. Направлення на роботу отримав до Чернівців. З серпня 1954 р. працював головним інженером Чернівецького облбудтресту. А з 1967 р. переведений до Чернівецької філії проектного інституту Дніпроцивільпромбуд Держбуду УРСР на посаду головного інженера.

Будівництво житла, шкіл, дитячих закладів, культурно-розважальних центрів, лікарень та інших будівель у Чернівцях та районах області велось за проектами, розробленими філіалом. На цій посаді працював до виходу на пенсію 31 грудня 1993 р.

За час роботи в Облбудтресті та інституті Дніпроцивільпромбуд Йосипа Семеновича в Чернівцях, районах і селах області запроектовано і збудовано чимало споруд різного призначення. Є що йому згадати і чим пишатися. За сумлінну працю неодноразово нагороджувався.

Разом з дружиною Лідією Антонівною виростили і виховали сина і дочку, мають четверо онуків. В родині Проців два вчителі, два лікарі, один будівельник, чотири архітектори і один учень, який мріє бути лікарем.

Сумні спогади про пережите

Село Добромиричі поруч із селом Гостинним, через яке проходила дорога Грубешів-Люблин. Село невелике, будинки були розташовані так, ніби утворювали коло, в центрі якого знаходився невеликий ставок, на якому взимку діти розважались. В селі в основному жили українці, 2 сім'ї поляків, 1 сім'я літніх євреїв, які мали невелику крамницю, за рахунок якої жили. В селі було спокійно, жили дружно. Ні школи, ні церкви в Добромиричах не було.

Наша хата знаходилася у центрі села. Мама, Марія Снопко, дуже рано осиротіла. Її мама, тобто моя бабуся, вмерла після пологів третьої дитини, від заpalення легень. Мама була найстаршою дитиною, молодша від неї Поліна і маленька Анастасія. Мама згадувала: візьму Настю на руки, а Полю за руку і йдемо на цвинтар до могили мамі і плачемо. Потім дідусь Іван Снопко, одружився вдруге і народився брат Володимир.

Мамі, як найстаршій дитині, доводилось опікувати молодших сестер, але не думала вона, що це опікунство затягнеться так надовго.

Мама вийшла заміж за односельця Семена Проця, Поліна – за Павла Плюту з села Лотів, що поряд з Гостинним, а Анастасія вийшла заміж за Ігоря Мазурка з Гдешина.

Під час окупації німцями Польщі, коли почали діяти партизани, які переходили в лісах і яких підтримувало населення, каральні загони німців робили облави. Спочатку вони їхали до лісу, але вглиб лісу боялись заїжджати, а розташовувалися на узліссі. Постріляють трохи навмання вглиб лісу, тай вертаються назад. Але бувало й таке, що повертаючись до ближнього села, зганяли чоловіків і розстрілювали, кожного п'ятого або десятого.

Так було і в Гдешині, яке розташоване біля лісу. Німці почали зганяти чоловіків в центр села. Ігор Мазурок почав тікати до лісу, роззувся і роздягнувся, щоб було легше бігти, але в лісі була засада і його вбили. Настя залишилась без чоловіка, а маленький Вася, її син, без батька.

А доля Поліни склалась ще трагічніше. Партизани ночами заходили до села з метою дістати харчів. Заходили вони і до Плюти. Пізньої осені 1943 р., увечері до Плюти прийшов партизан і попросив хліба. Павло виніс йому пару хлібин. Вранці на мотоциклах до обійстя Плютів приїхали німецькі карателі. Як виявилось, звечора просив хліба не партизан, а провокатор. Вивели Павла на подвір'я, зачитали йому вирок, в якому повідомлялось, що за підтримку партизан його зараз розстріляють. Поліна щойно перед тим народила четверту дитину-дівчинку, піднялась і взяла її на руки, а останні троє дітей, тримаючись за маму, йшли поряд. В Поліни від такого сильного стресу і після пологів почалась сильна кровотеча. Це помітив німець. Карателі після розстрілу Павла на очах трьох дітей і Поліни готовились підпалити хату і інші будівлі, але німець побачивши Поліну в такому стані і її четверо дітей, крикнув «Матка!» і показав рукою на хату, тобто, щоб йшла з дітьми до хати. Невідомо, що змусило карателя так вчинити, бо хати не підпалили, чи то прокинулось в ньому щось людське, чи своя родина йому в пам'яті промайнула, але Поліна з своїми діточками: Анатолій – 9 років, Марія – 6 років, Георгій 1,5 року і маленька безіменна дівчинка, залишились жити у своїй хаті.

Моїм батькам довелося допомагати і Насті, і особливо Поліні, яку після цієї трагедії вилікувала сільська баба-повитуха. Маленького Георгія забрали мої батьки до себе. Мою маму він називав «холодна мама», а Поліну «гаряча мама». Маленька дівчинка довго не жила і померла. Поліна забрала Жору додому.

Після визволення Польщі від окупантів був спокій, але недовго. Почали горіти українські села. Робили схрони, найчастіше – це підземні ходи, які вели до сховища поблизу хати. Важко було нашій сім'ї. Тато один чоловік на три сім'ї, бо допомагав сім'ям маминих сестер. Мені йшов 16-ий рік, тому я був

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

його помічником. Але ще важче стало під час депортації, весною 1945 р., бо знову ж таки, треба було допомагати і нашій і ще сім'ям обох доньок вивозити найнеобхідніше з продуктів і одяжі, худобу на станцію.

Їхали ми в товарному потязі у вагонах разом з худобою. Нас поселили в Запорізькій області. Але як і більшість депортованих в південні області України, весною 1946 р. ми перебралися на Волинь, до села Усичі Торчинського району (тепер це Луцький район). Жити нам не було де, але добрі люди у селі взяли наші сім'ї на квартири. Моєму батькові довелось будувати хатинки і для себе і для сім'ї Поліни. Настя невдовзі вийшла заміж за місцевого хлопця Степана Гаїнського і народила йому ще трьох дітей – Галину, Марію і Миколу. Їх сім'я переїхала жити до села Замлиння Любомльського району одразу після народження найстаршої дочки Галини.

Дуже важко довелося нашим двом сім'ям, що жили в Усичах, в 1947 р., весною і влітку, коли панував голод. Особливо його відчували депортовані люди, які прибули із південних областей. Пам'ятаю, як тато по селах будував людям хати, заробляючи продукти не тільки для своєї сім'ї, а й сім'ї Поліни. Бували випадки, коли тато під час обіду (у людей, які будувались) ховав до кишені пару картоплин, не з'їдаючи їх під час обіду, і приносив їх Полініним дітям, які щовечора виглядали його з роботи. Поліна другий раз заміж не вийшла, хоч і була можливість. Але вона присвятила своє життя повністю дітям, хоча доживати свого віку довелося не зі своїми дітьми, а з невісткою Зоєю (жінкою старшого сина Анатолія). Всі діти пішли з життя раніше від Поліни. В 1986 р. – наймолодший Георгій, 1995 р. у кінці серпня – Анатолій, а в грудні – Марія.

Моя мама померла 1975 р. на 66-му році життя, а тато, не доживши до свого 78-річчя два тижні, помер в 1983 р.

Сумно згадувати про все пережите, але всі пережиті трагедії – біль і пам'ять серця.



■ ПРОЦ (Проць) Лідія

м. Чернівці

Народилася 27 лютого 1934 р. в селі Степанковичі Грубешівського повіту на Холмщині, в селянській сім'ї Антона і Юлії Попків, була їх єдиною дитиною. В 1941 році розпочала навчання у місцевій початковій школі. Проте невдовзі школу закрили. У березні 1945 р. сім'ю Попків

депортували на Херсонщину і поселили у Генічеському районі, колгосп «Комунастеп». Батьки працювали на залізниці. Того ж року родина Попків пішки, перевозячи кіньми невеликі статки, перебралась на Волинь до села Буяни Торчинського району (тепер Луцького). Там здобула початкову освіту, а середню школу закінчила доволі успішно (з однією оцінкою «добре») в Торчині. Луцький педагогічний інститут імені Лесі Українки довелося закінчувати заочно, бо захворів батько, а мати працювала в колгоспі впродовж 1954–1956 рр. і треба було матеріально допомагати сім'ї. Тому паралельно з навчанням працювала вчителем фізики і математики у восьмирічній школі села Усичі Торчинського району. Після закінчення інституту отримала диплом з кваліфікацією вчителя математики.

В 1956 р. вийшла заміж за Проца Йосипа Семеновича, який жив і працював в місті Чернівці, де і донині живе вся родина. Працювала вчителем математики в Чернівецькій школі-інтернаті № 2, вчителем фізики і математики восьмирічної, з українською мовою навчання, школи № 16, в якій була 19 років головою шкільної профспілки. Свій трудовий шлях вчителем фізики і математики закінчила в гімназії № 3 2013 р., де протрудилася також 19 років.

Де б не працювала, до своїх обов'язків відносила відповідально, користувалась заслуженою повагою вчителів, учнів та їх батьків. Її сумлінна праця відзначена, грамотами, подяками.

Лідія Антонівна – старший вчитель, відмінник народної освіти. Разом з чоловіком виростили і виховали сина Віктора та доньку Оксану, мають четверо онуків.

В пам'яті до кінця життя

Село Степанковичі розташоване на відстані 12 км від Грубешева і на такій же відстані від річки Буг, тобто від нинішнього кордону з Україною. Сусідні села Вибродовичі, Монятичі, Колковичі, а і через ліс – Стрільці.

Степанковичі були українським селом, за винятком чотирьох родин поляків і стільки ж євреїв. Садиба пана Галинзовського (поляка) знаходилась на початку села, де працювали і жили форналі (робітники), теж поляки.

В селі жили всі дружно, спокійно... до 1938 року. Цей рік в моїй дитячій пам'яті закарбувався двома трагічними подіями. Пам'ятаю: ми їхали з поля, яке знаходилось в Янках (польське село). Це мамина частина землі, яку

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

видлив їй дідусь Іван Гаврилук, що жив в селі Монятичі. Їхали ми через село Колковичі і побачили страшну картину – поляки валили церкву. Церква була дерев'яною, українці стояли на колінах і ридали, ми злізли з возу і робили те саме. В цій церкві молилися і ми, бо в Степанковичах своєї церкви не було. Я іноді і досі чую той плач і бачу, як падають стіни церкви, пил, що підіймався і звук тріску під час падіння.

5 квітня 1939 р. вдосвіта ми почули сильний стукіт у вікно в кухні і крик: Сусіди, вставайте, горимо! Ми жили в селі, бо ще була й колонія, щось подібне на хутори, а також корчунки під лісом. Село було густо заселене, тому згоріло чотири хати. Хтось підпалив стодолю сусідів, що нас розбудили. Наша хата була в центрі, тому згоріло все обійстя. Ця страшна картина пожежі і досі в очах. В хаті якийсь протяг, фіранки від нього сильно колишуться і у вухах тріщить палаюче полум'я, що охопило увесь дім. Мене з бабусею (татовою мамою – Євою Попко) врятували вже в останні хвилини. Рятували худобу, інше добро, а про нас забули. На щастя згадав мамин брат, Яків Гаврилук і він нас просто в буквальному розумінні викинув через вікно.

Цього ж року побудувались, але була закінчена тільки перша половина хати, а другу, де планувалось 2 кімнати, не встигли повністю добудувати. Коли німці весною 1941 р. зайшли до села, то в нашій стодолі зробили ветлікарню, де лікували великих коней. Її досі пам'ятаю їх великі ноги, перев'язані бинтами з йодом. А в незакінченій частині хати розмістили кухню, де їли лікарі і офіцери, які жили в нашій кімнаті на першій половині, нас вони виселили до кухні. Люди вже не сумнівались, що скоро розпочнеться війна з Радянським Союзом, готували окопи. Тато, Антін Попко, викопав схрон на полі.

Як відомо, в неділю, вдосвіта 22 червня, війна розпочалася. Цей день пам'ятаю добре й досі. Чулися вибухи, а над Бугом побачили червону заграву. Тато швидко нас відвіз на поле до схрону. Надіялись, що німці будуть відступати і буде бій, але цього не сталося. Декілька радянських літаків з'явилися над селом, скинули кілька бомб. Це мене перелякало так, що я не виходила зі сховища, поки мене з нього не витягнули. А після обіду все стихло.

Розпочалось нелегке життя під окупацією. В 1942 р. почались карні розстріли людей, які допомагали партизанам, мали зв'язок з комуністами або в родині яких були комуністи. Наш сусід Федір (забула прізвище) був комуністом, переховувався, але часто з'являвся в нашому дворі. Одного ранку німці на мотоциклах оточили нашу і його хати. Федора шукали, а сусідам веліли викопати яму за стодолю Федора. Мого тата взяли в заручники і поставили над ямою. Я стала плакати і намагалась вибігти з хати, але мама мене не пустила. Федора шукали довго. За цей час багато пережила наша сім'я. Коли німці знайшли Федора (на горищі, де він змурував подвійну стіну, німець багнетом

ткнув і виявив схованку), його розстріляли, тата відпустили. Хтось доніс, що Федір переховувався вдома і заходив до нас.

Згодом у селі почали з'являтися поляки з Волині. Стало неспокійно, траплялися вбивства, горіли цілі українські села. А на початку березня 1945 р. розпочалась депортація українців до України. З нашого села люди переїжджали до Володимира-Волинського, а звідти поїздом у товарних вагонах у східні області України.

Тата записали в Херсонську область. Так як нам було близько до Володимира-Волинського, то тато на возі перевіз дещо з продуктів (закололи двох кабанів, мали борошно, дещо з одежі). У Володимирі-Волинському батько знайшов понівечену хату без вікон і дверей і там лишив маминих батьків Гаврилюків – Івана і Катерину. Я з мамою залишилась вдома. Вночі почули стукіт у двері. Мама наказала сховатись під ліжку, а сама підійшла до вікна, на снігу біля дверей стояли два чоловіки з автоматами. Мама запитала, хто вони і чого хочуть. Вони вимагали сала і м'яса. Мама їм відповіла, що тато все вивіз, а залишив трохи, щоб ми мали що їсти. Вони наказали передати через привідкриті двері все, що залишилось. Мама це зробила і вони пішли. В мене з переляку зуб на зуб не попадав. Вранці мама побачила на снігу біля порогу валялись куски від колеса січкарні, а вона вночі думала, що це автомати. Другим разом тато забрав мене і думав приїхати ще раз, але мамі довелось переховуватись в сусідів-поляків, що ставало небезпечним й для них. Тому вона, не чекаючи на тата, пішки стала добиратись до Бугу і по дорозі зустріла тата, який повертався по неї.

В Херсонській області нас поселили в колгосп «Комунастеп» за 4 км від Генічеська, на березі Сиваша. В кінці серпня того року, поклавши речі, що лишилися, на віз, ми пішки добирались на Волинь. Тоді там ще не було колгоспів і жила надія ще повернутися назад, на свою землю. Але і там невдовзі організували колгоспи, а побувати в Польщі, не те що повернутись, моїм батькам та й мені не довелось.



■ РОМАНЮК Ростислав

м. Львів

Народився 8 вересня 1975 р. у Львові. Закінчив з відзнакою Львівський національний університет ім. І. Франка (1997). Кандидат політичних наук (2001). Працює доцентом Кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету ім. І.Франка.

Займався науково-дослідницькою діяльністю в університетах Європи, зокрема у Віденському економічному університеті (Австрія) і Ягелонському університеті (Польща). Сфера наукових зацікавлень охоплює теоретичні проблеми міжнародних відносин, а також актуальні питання міжнародної безпеки. Автор та співавтор понад 40 наукових праць, зокрема низки статей про Холмщину, у т.ч. член редколегії і співавтор колективного видання «Надбужаничина. Історико-мемуарний збірник». Т. 4. – Львів – Торонто, 2004.

Рефлексія про мою Холмщину. Спогад про Батька

Нема нічого чуттєвішого, як дитинство. У дитинстві – усе надзвичайне. Поля безкраї, небо безмежне, тополі-стовпи підпирають небокрай, запаморочливо нестримні пахощі бузку, винятково спокійне і впевнене відчуття прийдешнього...

Природа, у всьому розмаїтті власних проявів, є чи не першим зовнішнім, у дитячому віці цілком персоніфікованим об'єктом пізнання. Взаємодія з нею наповнює кожне «сьогодні» відкриттями й спонукує з нетерпінням чекати «завтра» в передчутті нового, ще незвіданого. Тоді природа не є абстрактно-нейтральною, вона постає конкретизованим втіленням рідного краю, реальною, живою істотою, з власними подихом і звучанням.

Мабуть саме через таїну дитинства ми, пізнавши згодом світ, прагнемо заново відчутти його нескінченну відкритість і водночас захищеність, фантазмагорію, звернену в майбутнє, яку обіцяє нам життя. Це назавжди сповнює смислом любов до рідної землі.

Сучасне покоління дітей, либонь, більш звикле до вражень від матеріалізованих різноманітними іграшками розваг, менше звертатиме уваги на онтопографічний вплив у становленні власного «Я». Хоча так може скидатися лише на перший погляд.

Іманентне відчуття своєрідного континууму поколінь, властиве для українців, дає змогу суб'єктивно переживати Україну у її споконвічній винятковій красі. Географічно диференційована, вона, через поєднання багатьох генерацій потужно і з'єдинено озивається в українському серці – суголосьям рідних соціуму, традиції, культури, природи, спільності майбутнього...

Моя Холмщина

Я львів'янин. Як і більшість українців, перманентно пізнаю себе у єдності дивергенцій. Ймовірно дещо парадоксально, але саме вони формують цілісне сприйняття власного «Я», не лише у сенсі «онтос», але і у його відношенні щодо «топос».

Вперше нагода поїхати у рідну для мене з розповідей Батька, Йосипа Романюка, Холмщину випала наприкінці 1980-х рр. Дивні були відчуття. На зразок тих, які переживаємо, повертаючись через роки до місць, що колись були рідними, близькими. Багато чого не «впізнаєш», дивуєшся. Однак домінантою є почуття специфічного *deja vu*... Після повернення до Львова, сповнений враженнями від мандрівки й відвідин господи, де колись стояла хата мого діда Дмитра** у селі Матче, написав невеликого вірша «Цеглина з комина дідової хати». Інспірацією його теми став випадково віднайдений на місці дідової хати уламок цеглини зі старого димаря, який привіз додому. У ньому – моя Холмщина:

*Вже догорає день,
де межі мрії і реалій
у враженнях моїх,
мов у сні,
переплелись...
І серця щем,
І біль душі,*

*і запах рідної землі –
чужої тепер.
Було...
Печалі,
радості –
лиш важити не треба чого більше
було.*

* Від *ontos* – бути та *topos* – місце.

** Згадку про діда Дмитра Романюка цілком несподівано знайшов у статті: «Під трьома окупантами. Ілля Романюк про Матче» / Кров українська, кров польська... Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938-1948 у спогадах. Бібліотека Закерзоня. Серія «Спогади» Т. 2. / упор. М.Іваник. – Торонто-Львів, 2014. – С.137-138.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Було...
Відлітали журавлі...
Хто скаже,
чи повернуться знов
до рідної землі?
Було...
Переступили
через дріт
колючий...
Тільки крок.
Один.
І вже –
позаду Буг,
границя коброю
лягла...
Ще, і ще, і ще
крок!
крок!
крок!..

Вже не видно Матча,
як далеко ми вже
від Холма...
Вже нема нічого,
лиш тільки –
спомин,
пустка,
мрія...
І земля...
Земля батьківська –
близька
і далека...
Зітліла цеглина
з комина
дідової хати
на ній –
тепер уже –
чужій.

Батькова «Холмщина»

Батько походив із невеликого, вже згаданого, села Матче, що на Холмщині. Село розташоване над самісіньким Бугом і є дуже мальовничим. Здається, я від народження знав, як воно виглядає. Так із батькового дитинства село Матче, через його розповіді стало частиною мого дитинства, набувши цілком реалістичних обрисів. Згодом, особливим змістом для мене наповнилася й уся Холмщина. Це, либонь, найкраще характеризує глибину ставлення мого Батька до Рідного Краю.

Пишучи власні спогади, Батько зазначав, що «найскладніше завжди писати про себе»^{*}. Однак, не примірявши – не відчуєш, не зрозумієш.

Як на мене, писати про Батька по-своєму складно, адже доводиться розмежовувати багатомірні відчуття, немов постійно проєктуючи власне «Я» на минуле, сьогодення та очікуване майбутнє. Окрім того, писати можна багато, оскільки усе усвідомлене, – у певному сенсі і є спогадами.

Відтак розпочну одразу з певного етапу, себто від створення суспільно-культурного товариства «Холмщина» у місті Львові на початку 1990-х рр. Цікавий то був час – сповнений ейфорії та надій на краще.

^{*} Романюк Й. Розмова з собою. / Долі розкиданих по світу. Спогади учнів української гімназії у Холмі. – Книга друга. – Львів : Сполом, 1999. – 292 с. – С.168.

Ініціатором і натхненником започаткування львівського товариства холмщан був відомий український поет і двоюрідний брат мого Батька, також виходець із Матча Володимир Лучук. Пригадую, як він із Батьком обговорювали ідею заснування товариства. За активної участі Лучука відбулися установчі збори «Холмщини» в лютому 1990 р.

Головою новоствореного товариства став професор Львівської Політехніки Леонід Квітковський. Згодом «Холмщину» очолив Батько. Із розгортанням діяльності товариства, у моє життя поступово увійшла інша Холмщина: найвно-романтичні увявлення про неї як землю предків, які закріпилися з дитинства, стали швидко доповнюватися знаннями про трагічну долю цього краю та його мешканців. Особливим чинником формування мого цілісного сприйняття Холмщини стала участь як доповідача на Світовому конгресі українців Холмщини і Підляшшя, який відбувся 17–21 вересня 1994 р. у Львові і Холмі.* Для студента-міжнародника ця проблематика була особливо цікавою. Вона, певною мірою, визначила вектор моїх наукових зацікавлень впродовж навчання в університеті. У той час я не лише наблизився до розуміння важливості та обсягів діяльності Батька, але вона стала також частиною нашого родинного життя: Батько постійно моніторив українські й зарубіжні тематичні видання, готував чи редагував матеріали. Найцікавіші й актуальні розвідки завжди лягали на мій письмовий стіл, отож паралельно із опануванням університетської програми я вивчав Холмщину.

Навіть якщо рутинні аспекти діяльності «Холмщини», що поглинали значну частину вільного часу Батька, й не становили окремого предмета обговорення у нас вдома, у хатній атмосфері все ж відчувалася латентна присутність товариства. Адже як інакше? Незлічені телефонні наради-обговорення актуальних для холмщан питань, підготовка різноманітних заходів і відвідин рідного краю – все було своєрідним «закуліссям» забезпечення функціонування «Холмщини», а разом і складовою домашнього життя Голови товариства і його родини.

Окремо не зупинятимусь на хронології важливих подій у діяльності львівського товариства. Її, зокрема, разом з детальною характеристикою подає Леонід Квітковський** у книзі, присвяченій 20-річчю «Холмщини» (2010). Водночас, серед значної кількості важливих за значенням ініціатив, реалізованих

* Див.: Романюк Р. До причин загострення польсько-українських стосунків на Холмщині під час Другої світової війни // Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя (Львів–Холм, 17–21 вересня 1994 року). Матеріали наукової конференції. – Львів, 1996. – 181 с. – С.53–66.

** Див.: Квітковський Л. Львівському товариству «Холмщина» 20 років. / Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». Товариству «Холмщина» 20 років. / Зб. ст. – Львів : Край, 2010. – 92 с. – С. 3–13.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

товариством за активної участі Батька, для мене особливе значення має створення у Львові музею Михайла Грушевського*. Основні етапи у становленні цього музею та наступної співпраці з ним товариства «Холмщина» ґрунтовно висвітлює Ніна Романюк**.

На жаль, динамічність розвитку багатьох суспільно значимих починань, що об'єднують однодумців та ентузіастів, часто безпосередньо залежить від їхньої активної участі та співдії. Нестримний час неблаганно віддаляє від нас важливі події, що стають історією, а разом із ними відходять у вічність і їхні творці.

Тим приємніше спостерігати, що справа, одним із натхненників й подвижників якої був мій Батько, не втратила значення: сьогодні львівське товариство «Холмщина» звернене у майбутнє й успішно продовжує торувати шлях до сердець наступних поколінь. А це значить, що Наша Холмщина житиме!



■ ТАБАЛА Марія

м. Ківерці Волинської обл.

Народилася 25 жовтня 1935 р. у Полосках Більського повіту. В сім'ї була наймолодшою з шести дітей. У 1939 р. залишилася без батька, у 1944 р. помер один з братів, а найстаршого було вивезено на примусові роботи до Німеччини. Повернувся він до села після переселення сім'ї до УРСР, але місце його проживання через відповідні польські та міжнародні установи встановити не вдалося. 8 січня 1945 р. разом з мамою, сестрою та двома братами переселена до села Сурсько-Михайлівки Солонянського району Дніпропетровської області. Рятуючись від голоду, восени 1946 р. сім'я переїхала на Волинь і зупинилася у тодішньому райцентрі Голоби, нині Ковельського району. Після закінчення школи близько чотирьох років працювала секретарем Голобської селищної ради. Після закінчення Ківерцівського медичного училища у 1960 р. тривалий

* Перший президент України Михайло Грушевський народився у м.Холмі.

** Див.: Романюк Н. Співпраця товариства «Холмщина» з музеєм Михайла Грушевського. / Львівське суспільно-культурне товариство «Холмщина». Товариству «Холмщина» 20 років. / Зб. ст. – Львів : Край, 2010. – 92 с. – С. 83-90.

час працювала медичною сестрою Ківерцівської центральної районної лікарні. Одержала ряд державних нагород. Постійно проживала у Ківерцях Волинської області.

З багатодітної родини

Полоски відносилося до числа українських сіл північного Піддяшшя. Тут проживало лише кілька польських та змішаних сімей, але протистояння між його мешканцями не було.

Добре пам'ятаю нічну стрілянину і пожежу в селі. Наступного дня сільські діти «обстежували» місця цієї події. Не знаю, чиїх рук була справа, але переконана, що вона прискорила «добровільне» переселення українців села. Разом з односельцями ми 8 січня 1945 року покинули село, залишивши на цвинтарі батька і брата. Наш ковчег – товарний поїзд – «поплив» на Дніпропетровщину. Дорога виявилася довгою і важкою. Чи може людина, яка цього не пережила, уявити наступну картину: зима, товарний вагон, відсутність гарячої їжі та найелементарніших санітарних умов протягом місяця, бо саме таким був час нашої подорожі. Не дивно, що після таких мандрів ми на місце призначення приїхали завошивленими. Як тепер бачу свою голову, вкриту струпами (думаю, що був нагноєний діатез), в яких поселилося безліч вошей. Мама була змушена обстригти волосся на моїй голові і щоденно вручну вести боротьбу з паразитами. В той час про мило можна було лише мріяти.

Коли з'явилася у школі з такою «зачіскою» та ще й незвичним для місцевих дітей діалектом, стала об'єктом їх насмішок. Мені не один раз доводилося тамувати образу сльозами. Також довелося на практиці познайомитися з коростою, малярією, фурункульозом усього тіла, з яким у переповнених вагонах долала шлях з Дніпропетровщини на Волинь. Ще й тепер відчуваю біль, яку довелося тоді терпіти.

Після того, як нашу та ще дві сім'ї завезли до Сурсько-Михайлівки, мама пішла на роботу до колгоспу. Жили бідно, бо дуже важко було з харчами. Нас виручала привезена з Польщі корова та риба з місцевої річки. Варили її на воді, бо не було на чому смажити, а навіть не було солі. Крадькома збирали колоски на колгоспному полі. Пам'ятаю, як у 1946 році мама принесла додому 5 кілограмів муки за роботу в колгоспі, а ще на городі зібрали два відра дрібної картоплі.

Про голод знаю не з книг, адже бачила його перші наслідки. Усієї людської біди на Східній Україні не бачила, бо мама встигла втекти з нами на Волинь. Вирушати в дорогу довелося кілька разів, бо цьому перешкождали правоохоронці, які виконували відповідні вказівки державних органів. На Волинь

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

добиралися у переповнених поїздах, у яких вільно «господарювали» злодії. Вони крали усе, що можна було вкрасти. Це лихо не оминуло і нашу сім'ю. Доки доїхали до Луцька, втратили майже усе невелике майно.

На Волині поселилися у районному центрі Голоби, нині селище міського типу Ковельського району. Спочатку за оселю нам служив вокзал, потім – землянка, а вже згодом – селянська хата. Згадуючи це, дзвони пам'яті розгойдали ще один епізод страшної сталінської доби. Дім, у який нас поселили, раніше належав розкуркуленій та вивезеній до Сибіру сільській родині. Той будинок складався всього з однієї кімнати, кухні та двох комірчин, щоправда, покритий черепицею.

Мама, старші сестра і брат почали працювати у місцевому колгоспі. Разом з іншими працювали важко і безплатно. Меншим дітям також довелося впізнати колгоспну працю. Особисто я навчилася їздити кіньми, косити, рубати дрова, в'язати снопи, вибирати льон, доглядати свиней (мама працювала свинаркою).

Наші будинки в Польщі свідомо були оцінені низько, а земля взагалі не оцінювалася, хоч ПКНВ приватної власності не відміняв. На Волині нам в першу чергу довелося викуповувати хату, у яку були поселені, а вже потім купувати корову. Доброго в той час було мало, але голоду тут не було. Дуже скрутно було з одягом і взуттям. До дев'ятого класу ми з сестрою мали спільний верхній одяг. Коли вчилася у десятому класі, мені купили пальто, хромові чоботи і деяку одяжину з сатину, байки і штапелю, від чого моїм radoщам не було меж. Зауважу, що школу закінчила на два роки пізніше, бо в Україні мене замість третього прийняли до першого класу. Згадуючи про минуле життя, не перестаю дивуватися, як ми вистояли і не зламалися.

Пригадую свою першу поїздку на рідну землю, яка відбулася через 20 років після виселення. Коли підійшла до місця, де знаходилася наша садиба (хати вже не було), серце відреагувало неймовірним хвилюванням. Не зважаючи на те, що під час переселення мені виповнилося дев'ять років, в пам'яті ожили всі подробиці дитячої пори. Після відвідин могил батька і брата цілу ніч проплакала. Чому плакала? Відразу не могла собі пояснити, лише згодом зрозуміла, що це була ностальгія за минулим.

Кожного разу, коли буваю в рідному селі, відвідую нашу садибу. І кожного разу відчуваю нестримне хвилювання і шукаю відповіді на запитання: за що і навіщо так жорстоко нас покарали? Чому рідна земля стала мачухою? Чому я повинна зазнавати економічних, фізичних та моральних страждань, щоб вклонитися праху батька, щоб відвідати родичів, які залишилися в Польщі? Чому хтось написав такий жорстокий сценарій мого та моїх близьких життя? І таких «чому» в голові з'являється багато.

Раніше якось не дуже замислювалася над тим, що трапилося з нами, українцями Польщі. Переселення сприймала як щось закономірне та необхідне, бо це питання в нашому суспільстві не обговорювалося, а ідеологи вправно робили свою справу. Прожиті роки дають можливість зрозуміти трагедію вигнання з рідних земель не тільки сотень тисяч українців з Польщі, а і чеченців та кримських татар. Тепер, як ніколи раніше, усвідомлюю жорстокість сталінської політики, яка безпідставно перетворила на невільних пасажирів таку кількість людей і змусила їх безневинно страждати. Тільки тепер розумієш увесь цинізм політиків, які влаштували нам таке «щасливе» дитинство.

На жаль, вже сьогодні, після надання нам статусу учасників війни, знаходиться чимало заздрісників. Окремі з них в обличчя висловлюють невдоволення з приводу наданих нам пільг. Хочеться їм сказати: люди, не доведи Господи, вам, вашим дітям та онукам пережити подібне. Невже ваші душі так зачерствіли, що ви заздрите навіть найважчому людському горю? Тоді яка людська біда може викликати у вас співчуття?



■ ШАЛІВСЬКА Зоя

м. Конопот, Сумська обл.

Народилась 8 серпня 1947 р. в с. Маринівка Доманівського району Миколаївської обл. Змалку слухала розповіді своїх рідних, зокрема матері Ольги Войтенко (Морокішко), про Холмщину – покинуту батьківщину. Туга за рідними обійстями, які зразу ж були заселені поляками, не покидала вигнанців. Розповідали про красень Холм, Замістя, пам'ятали, як п'яно пахли липи, посаджені ще їхніми

дідами, які солодкі були черешні в молодому садку. Згадуючи якісь події, звичаї, святкування, мама зауважувала: «А в нас удома...». Через воєнне лихоліття, переселення вона не змогла продовжити освіту, тож підтримувала потяг дочки до знань, раділа її успіхам. Закінчивши з золотою медаллю середню школу, вступила до Харківського державного університету, який закінчила з відзнакою за спеціальністю «біохімія». Працювала на заводі медичних препаратів начальником відділу технічного контролю. Член Національної спілки журналістів України та

Київського товариства «Холмщина» ім. Михайла Грушевського, авторка багатьох публікацій про трагічну долю примусово переселених українців. Нагороджена Почесною грамотою НСЖУ, Благословенною Грамотою Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, Почесною відзнакою міста Конотоп «Осіннє золото» I ступеня, є лауреатом премії імені Олександра Лазаревського. Зараз на пенсії. Займається громадською діяльністю, заступниця голови Конотопського осередку ВУТ «Просвіта».

Як п'яно пахли липи, посаджені ще їхніми дідами...

Спомини про депортацію українців з їх етнічних земель у Польщі пекучим болем озивались у серці моєї матері. Ніколи з її уяви не зникало мальовниче село Славентин у 70 км від Холма, земля, де споконвічно проживали пращури. Пам'ятала, як дітьми збирали в лісі позьомки, пасли в лузі гусей. Село було невелике, переважали українці. Найближчі села: Роздоли, Лончки, Ситно, Лазиска, де була парафія, за 7 км – Скербешов (гміна), Іловець, Дембовець. В роки Першої світової війни за наказом царського уряду більшість сімей з нашого роду як і їх односельці, покинувши рідні домівки з усім роками нажитим майном, змушені були обживатися в Харківській та Катеринославській губерніях. Подальші трагічні події в Росії (громадянська війна, голод, розруха), бажання жити на рідній землі спонукали родину повернутись на Холмщину, знову покинувши все нажите. Наслідком депортації 1915 р. стало розпорошення членів родини, втрата зв'язку між рідними. Тільки через 35 років знайшов у Харкові мій дідусь свою рідну сестру Софію, яка залишившись сама в Росії, пережила буремні події, створила родину, виховала двох дочок, зараз там мешкають її онуки та правнуки. Доля ж його вітчима, якого хворого на тиф зняли з потяга по дорозі до Польщі, невідома. На Холмщині на місці покинутих господарств вигнанці побачили лише згарища. Мусили важко працювати, щоб відновити господарство.

Поступово родина купувала землю, збільшувала господарство, тримали домашню худобу, пасіку. Важко працювали, своїми силами обробляючи землю. Та не забували і свята, зберігали прадавні українські звичаї та обряди. На Святвечір дідусь заносив до хати сніпок жита та сіно, яке стелили під скатерку. Цікаве і ворожіння на Андрія. Дівчата пекли балабушки з тіста, мітили їх і розкладали на підлозі. За тим впускали до хати голодного пса і спостерігали. Чию балабушку пес вхопить швидше, та дівчина і заміж вийде раніше.

А ось на Зелені свята господар неодмінно приносив до оселі маленьке деревце. Родина була набожна, ходили до церкви, дотримувались посту. Дідусь Іван своїми кіньми возив священика на богослужіння в інші села парафії. Кожного року 14–15 липня наша велика родина, як і тисячі українців з усієї Польщі, збирались на свято Турковицької Божої Матері. Виїжджали зранку возами, брали онуків (набиралось до 10). Приїздили надвечір. Вдень був ярмарок, збиралось багато крамарів, дітям купували пищики, ляльки і забороняли малечі покидати вози, щоб не загубились.

Коли моїй мамі з братом-близнюком Миколою було по 8 років, важко прохворівши 6 років, померла їхня мати Катерина з роду Вігунців. Крім них, залишились ще старші Євгенія та Володимир. Батько Іван Морокішко одружився вдруге. Народилась дочка Наталя. В родині жили батькова мати Ганна та дядько Андрій з дружиною Катериною.

З поляками – односельцями жили мирно. Молодь разом розважалась, брали один одного за кумів, старались у великі католицькі свята не працювати. Моя бабуся Катерина теж стала хрещеною для маленької Яни з польської родини Івана та Стефи Рибаків. Хата поляків Рибаків була на початку села, як їхати повз млин через річку. Вона була на дві половини. Корова була в сінях, далі двері вели в кухню. У них не було і клаптика землі, то Морокішки садили мішок картоплі для них на своєму полі. А коли Стефа працювала в полі, Яну гляділа і годувала грудьми Катерина. Бо мама з братом були ровесниками Яни. «Кумо Стефо, не хвилюйтесь – де двоє моїх дітей, там і ваше», – заспокоювала вона свою подругу.

Але польська панівна верхівка, що здавна плекала ідею ополячення українців, створення моноетнічної держави, посилювала тиск на місцеве українство.

Українських шкіл не було, і русини (так називали українців поляки) змушені були навчатись у польських, де терпіли приниження. Переслідувалась православна віра. Вчителі-поляки заводили українських школярів до костелів, де їх окатоличували. Наругу чинили навіть над померлими українцями – на цвинтарях ксьондзи наvertsали до католицизму небіжчиків.

У селі була давня православна церква. Від села Майдан (Роздоли), що за кілометр від Славентина, вниз, через луг йшла дорога, біля якої стояла церква, блакитна, дерев'яна з позолоченим куполом. Ще моя прабабуся Ганна Морокішко 1869 р.н., (народилась в с.Ситно) згадувала, що цю церкву будували на місці старої, коли вона вийшла в це село заміж. Парафія була в Лазиськах. Церква будувалась у кінці нашого лугу, і наша родина годувала будівельників. За переказами, колись на цьому лузі утворилась водойма і почало бити джерело. На поверхні можна було бачити лик Божої Матері, але це було дано не кожному. На цьому місці побудували церкву на дубових палях. В середині на під-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

лозі була ляда, з якої можна було набирати воду для освячення. Вода холодна і дуже смачна. Розповідали вже пізніше, що приїздили геологи, брали воду на аналіз і підтвердили її цілющі властивості.

Раз на рік перед святом Петра і Павла тут збирались дівчата. Мили підлогу, прибирали і прикрашали квітами церкву. З усіх усюд збиралися люди, каліки за зціленням, приїздили крамарі. Сотні метрів віруючі йшли на колінах. Так виглядало храмове свято. Багато приїздило паломників із-за Бугу, за день раніше і ночували в нашій stodolі. Наша родина готувала обіди для них. Поляки ж всіляко оскверняли храм, паскудили, прали біля нього близьку. У 1936–37 рр. польська влада заборонила службу, а в 1938 р. з гміни направили підводи і розібрали церкву, матеріал вивезли. Люди дуже плакали за своєю святинею.

На якесь невелике польське свято перед дощем мій дядько Володимир вирішив зібрати сіно. За це поляки хотіли відібрати у нього коні, та він з вилами оборонявся. Хоч його батько ніби і залагодив конфлікт, Володимира невдовзі викликали до гміни і погрожували судом. Початок війни зупинив цю справу.

У вересні 1939 року до Польщі ввійшли радянські війська. Побачивши їх у Замісті, дід Іван дивувався, що солдати масово скуповували в крамницях все під ряд, навіть капці для покійників.

Польські війська не змогли втримати оборону. Багато вояків розійшлося по домівках. Через Славентин, відступаючи, проходили війська на схід. У вересні в селі була мобілізація, треба було виділити воза, коней і господаря. Забрали і мого дідуся, бо в нього були гарні коні. Коли через два тижні перейшли Буг, польські війська були оточені радянськими частинами. Ввечері почали перевіряти обоз: «Что везеш?» – запитали в нього. «Не знаю, що дали, то везу». На возі було багато валіз. Тоді ці совєцькі офіцери почали розрізати валізи і забирати особисті речі польських військових. Дідусь дуже просився, щоб його відпустили. Допомогло, що за депортації в Першу світову вивчив російську. Пояснював, що у нього багато дітей, старі батьки і йому треба сіяти. Вранці його відпустили, надавши довідку, а воза і коней відібрали. Він найняв перевізника, щоб переправив через ріку, і повернувся додому лише з батожком.

А невдовзі прийшли до хати 4 польських офіцери і попросились переночувати. Їм виділили кімнату, нагодували. Дідусь розповів їм про ті події. Ця розповідь їх дуже схвилювала, і вони почали радитись. Мама чула їхню розмову. Вони казали, що треба здаватись руським, бо вони слав'яни християнської віри, а німців боялись, бо вони лютерани. Коли відступали польські війська, біля тину Іван Морокішко знайшов напівживого польського солдата. Забрав його до двору. Коли привели його до тям, розповів, що захворів на дизенте-

рію. Два тижні родина лікувала його травами, міцною кавою, сухарями, і він видужав і пішов до родини.



Мешканки с. Славетин до депортації

Недовге перебування радянських військ все ж активізувало більшовицькі ідеї загальної рівності в певній частині люду. Почались спроби «розкуркулення». Більша ж частина односельців не підтримала дії цих «експропріаторів». Та, на жаль, пізніше хтось доніс на них німцям...

Із початком Другої світової війни життя українців у Польщі стало зовсім нестерпним. Удень у села вдирались німці, грабували населення, влаштовували облави на молодь для вивезення в Німеччину. Був схоплений і відправлений в Освенцім і мамин двоюрідний брат. Німці висилали людей зі своїх господарств, а заселяли на них німецькі родини. Приїжджали гестапівці в село вранці, заходили у кожний двір і наказували через півгодини залишити обійстя. Брали одяг, їжу, у кого були коні, то могли більше взяти, а інші – тільки в руки. Люди перелякані, не знали, що робити. Висилали в інші райони. А німцям залишалися господарства з зерном, птицею, худобою. Сюди переселялись німецькі родини, які нічого не робили, а примушували працювати людей, нічого їм не платячи. Ще накладали на людей великі податки. Треба було віддати зерно, м'ясо, молоко, яйця. Хто не виконував план з заготівлі молока, мусив віддати корову. Забирали молодь в Німеччину. В нашому будинку був медо-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

гляд, маму теж записали на роботу. Саме, коли німці були в хаті, прийшов втікач з табору за продуктами, та його вчасно опередили. Часто німці забирали місцевих хлопців і вбивали їх як партизан. Лець не забрали маминого брата Миколу. Врятувала його тітка Катерина (дружина батькового брата), сказавши, що це її онук. А в сусідньому селі забрали кількох жителів і розстріляли. Одного разу мама йшла звітувати за здане на податки молоко в село Іловець. Коли проходила повз один із будинків, її з вікна побачили п'яні німецькі офіцери та наказали зайти. Трясучись від страху, розповідала, куди йде. Один з офіцерів махнув рукою, що вільна. Коли вийшла на вулицю, почула з вікна постріли. На щастя, не влучили.

Та справжній жах починався вночі. озброєні польські банди чинили проти українців нещадний терор. Із настанням сутінок українські родини ховались у стайнях, на горіщах, у льохах, скиртах соломи. Та то був ненадійний захисток. В один із таких нападів, а «чекали» бандитів щоночі, вони повалили вагітну братову жінку і здерли з неї чоботи. Не змігши збити замок зі стайні, бандит вигнав маму босоніж на сніг і став кидати сокиру біля босих ступнів. «Ми знищимо українців у селлах, і вони стануть наші», – так говорили поляки. І знищували...

Розповідь Ольги Войтенко (Морокішко) про трагедію села Берестя Грубешівського повіту

Моя старша сестра Євгенія була одружена з Козаком Михайлом Івановичем, який служив капралом у Замісті, був дуже начитаний. Мати Марія співала в церковному хорі. Родина була національно свідомою, релігійною. Бересть – одне з найсвідоміших українських сіл Холмщини, що розтягнулось на 3 км. В ньому проживало близько 1000 осіб, з них 95% українців. Село мало: хату-читальню «Рідна хата», споживчу кооперативу «Єдність», касу взаємодопомоги «Світ села» і районну молочарню, підпорядковану «Маслосоюзу», муровану православну церкву з позолоченими хрестами та високою дзвіницею. Все це було знищено польськими вандалами, видерли з-під церкви навіть фундамент, позрізали віковічні дерева, що росли навколо церкви, ще зруйнували два кладовища. Третину населення с. Берестя було вимордовано, а решту «добровільно» депортовано до УРСР.

Того жахливого березневого ранку 1944р. Михайло з батьком порали худобу, Євгенія збирала 12-річного Зеновія в школу. Почули, що село оточене і підпалене польськими бандитами. Вирішили ховатись в раніше облаштованому колективному схроні. Там вже було багато людей. Євгенія сказала, щоб Михайло з батьком тікали з села, бо бандити вбивають в першу чергу чоловіків, а вона з 8-ми місячною Надійкою та Зеновієм залишаться в схроні з сусі-

дами. Були впевнені, що польські бандити не вбиватимуть жінок і дітей. «Дідусю, я з тобою буду бігти», – просився хлопчик, та дід Іван сказав, щоб він залишився з матір'ю». Не всім чоловікам вдалося втекти. Багатьох наздогнали кулі. Разом із селянами тікав і священник, тримаючи в руках хреста. Йому вдалося врятуватись. А ось син Володимир, з яким я ходила до школи, коли вони були в нас на парафії, був застрелений. Згоріли живцем і вчителька з дітьми, які заховались у церкві. Михайлові з батьком дивом вдалося врятуватись, а коли повернулись, застали страшну картину – по селу лежали трупи загиблих. В схроні ж 19 селян задушились від диму. Серед них і моя сестра Євгенія з дітьми. Восьмимісячну Надійку тримала на руках. Деякі тіла ще були теплі. На місці хати – згарище, де згоріла живцем прикута до ліжка через хворі ноги мати Михайла Козака Марія. Залишилась тільки купка золи. Михайло викопав яму на цвинтарі і поховав своїх рідних, а далі переховувався у своїх родичів. Ці подробиці загибелі рідних ми дізнались від самого Михайла, якого мій батько розшукав у Замісті, де вже наприкінці 1944 р. чекали на виїзд до СРСР. Михайло був депортований на Волинь, до Луцька. Як пізніше стало відомо, в Бересті загинули і родини батькових племінників.

В жорстоких акціях в українських селах брали участь і односельці-поляки. Від них в селі стало відомо, що в с. Берестя загинули і наші рідні. В розпачі я вирішила сама йти ховати сестру, ніхто не міг переконати, що це небезпечно – кругом по дорогах стояли вартові з польських банд. До Берестя мені треба було йти через села Роздоли, Жуків, Рогів, Солтиси, Грабовець, Броніславку.

Біля села Жуків зустріла двох чоловіків, які відвідували свої господарства, з яких їх виселили німці до села Грабівець. Разом дійшли до села Рогів, де знаходився фольварок, в якому вже давно базувались польські націоналістичні формування. За селом нас зупинили двоє озброєних гранатами та револьверами вартових в німецькій формі: «гальт!». Стали допитувати, звідки йдемо. Сказала, що повертаюся з роботи у німців. Наказали показати документи і підняти руки за голову. Коли побачили наші українські паспорти, кинули їх на сніг і стали топтати ногами, люто лаючись польською. Потім відійшли, довго радились і наказали нам бігти. Я щосили бігла, а в спині пекло: чекала пострілу. Чоловіки ж з переляку не могли рушити з місця. Тоді бандити зняли з них шкіряні пояси і почали ними бити. Пробігши десь з півкілометра, за Солтисами зустріла жінку з мого села Славентин, що була одружена в М'ячині, яка теж намагалася дійти до Берестя, де жив її брат. Жінка сказала, що польська варта оточила палаюче село і нікого туди не пускала. Вирішила ночувати в с. Грабовець у родині знайомого коваля. Всю ніч за селом було видно заграви – палали українські села.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Вранці, порадившись з господарем, поверталась додому вже іншою дорогою – через село Волицю. Далі покинуте людьми село Чешин – не було навіть собак і котів. Лесть дійшла додому, бо дуже боліло серце. З того часу хворію на стенокардію.

Хочу додати, що польські збройні загони формувались і проходили вишкіл задовго до масового терору проти українців. Згадую, як вирішили з сестричкою піти в ліс по полуниці, раніше ж ходили до лісу як до садка. Та назбирати ягід не вдалось – в лісі побачили озброєних чоловіків. Швидко побігли додому. А вже, коли перебігали через поле в садок, побачили з карабіном меншого з двох сусідських братів поляків, що, озираючись, повертався з лісу. До речі, наступного після спалення Берестя дня мій брат Володимир зайшов до сусідів поляків, що жили через дорогу. З їхніми синами він товаришував. Побачив, як колишній військовий санітар Магула Стах робив перев'язку на пораненій нозі меншому брату.

Жорстокий конфлікт на змішаних українсько-польських землях свідомо провокували німці. Українців виганяли з своїх сіл і примусово поселяли на польських господарствах. Так сталося з родинами трьох моїх дядьків Бігунців Миколи Михайловича, Миколи Кириловича, та Володимира Кириловича, які були потім вбиті поляками в селі Броніславка Грубешівського повіту.

Список рідних моєї мами Ольги Іванівни Войтенко (Морокішко), які загинули від рук польських бандитів у 1943–44рр.

- **Козак Євгенія**, 28 років, рідна сестра Ольги Морокішко – моя рідна тітка – с. Берестя, Грубешівський повіт.
- **Козак Зеновій**, 9 років (її син), племінник Ольги – мій двоюрідний брат – там же.
- **Козак Надія**, 8 міс. (її дочка), племінниця Ольги Морокішко – моя двоюрідна сестра – там же.
- **Козак Марія**, 58 років, свекруха Козак Євгенії – там же.
- Родини племінників батька Ольги, Морокішків Володимира та Степана – 6 осіб – там же.
- **Бігунець Михайло**, рідний дід Ольги – мій прадід.
- Бігунець Микола, рідний брат матері Ольги Морокішко, її дядько – мій дід, с. Броніславка Грубешівського повіту.
- **Бігунець Володимир**, син дідового брата Ольги, її дядько – мій дід, с. Броніславка.
- **Бігунець Микола**, син дідового брата Ольги, її дядько – мій дід, с. Броніславка.

Але слід зауважити, що поляки – односельці часто переховували українські родини. Не раз у своєї подружки, польки Яни, ночувала і мама, рятуую-

чись від нічних розбоїв. «Тільки через мій труп зайдуть у хату бандити», – заспокоював сусід, коли її, тремтячу від страху, ховала в своєму ліжку стара полячка, слізно молячись польською.

Щиро співчуваючи горю українки, в якій зник єдиний син Романюк Борис, сусідка-полька, одинок якої загинув в Освенцімі, повідомила, де шукати труп хлопця. Дізнавшись, що неподалік з'явилась військова частина, де розмовляли українською (відділ УПА?), він вирішив просити захисту для своїх сільчан від бандитів. Та польські бандити підстерegli і вбили сміливця.

Українські родини і наша, зокрема, всіляко допомагали радянським солдатам, які тікали з розташованого неподалік табору військовополонених. Переховували, давали одяг, харчі, лікували хворих та поранених. В село часто навідувались німці, тому ризик був великий. Українці ставали жертвами помсти німців за дії радянських партизан. Так, у Бересті німці розстріляли українську родину, яка нагодувала провокатора, який видавав себе за втікача з табору. Незабаром привів гестаповців і сказав, якими стравами пригощали його сердечні господарі. Боячись доносів, вдавались до хитрощів. Імітували напад, розбивали шибки, а потім заявляли в жандармерію, що їх пограбували. Часто виносили хліб, сало і залишали в садку. Заразившись від полонених, яких кожна родина переховувала по черзі, село перехворіло на тиф. На жаль, не всім пощастило одужати...

Німці влаштовували облави, обстрілювали ліси з літаків. Багато людей гинуло. Загиблих не дозволяли ховати, але селяни все рівно їх хоронили, ставили на могилах хрести. Втікачі з концтаборів організовувались в партизанські загони. Чинили напади на німців. Підтримку їм надавали українські родини. Місцеві хлопці теж брали участь у цих діях. Так вони повідомили, що в село прибув керівник німецької жандармерії. Партизани влаштували засідку і, коли повертався, його вбили. В цій операції брав участь і мій дядько Микола. В село ввірвались гестапівці. Жорстоко били і допитували селян. Важко побили і мого діда Івана Михайловича. «Де рус бандит?» – з люттю допитували вони. Микола ж переховувався в той час з партизанами в лісі, а в сусідньому селі Волиця у родичів діставали харчі. Вже після виїзду німців мама передала йому про це звістку і він повернувся. Один з таких нападів на жандармів закінчився невдало. Загинув єдиний син у родині наших родичів Володимир.

Серед партизанів були різні за фахом люди – студенти, лікарі, артисти, вчителі. Адрес і прізвищ не записували – боялися німецьких обшуків. Українська інтелігенція активно намагалась підняти патріотичний дух, національну свідомість земляків. Організовували хоріві, драматичні гуртки, де розучували українські пісні, ставили п'єси українських драматургів. І в ці небезпечні часи молодь Славентина за кілька кілометрів із синьо-жовтими українськими стрічками ходила на концерти в сусіднє село. Мій дядько Володимир

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

зіграв роль Стецька у виставі «Сватання на Гончарівці». Активним організатором молоді був учитель Дем'ян Чубарек, чоловік двоюрідної сестри моєї мами.



*Мама авторки спогадів
Ольга Войтенко
(Морокішко)*



*Мама ще вдома, (у центрі) з подругами
(ліворуч полька Яна)*

Радянські військові не захистили українців від безчинства польських бандитів, а лише наполягали на їх переїзді до СРСР. Не маючи надії на покращання свого становища, українські родини в 1944 р. змушені були покинути свої оселі, майно, могили рідних. Звісно, далеко за неповним переліком наша родина залишила в Польщі 22 га орної землі, житлові будинки площею 198 м² і 234 м², комори 134 м², господарчі приміщення 315 м², стайні 135 м², стодоли 650 м². Тих, хто не погоджувався на переїзд, вивозили примусово. Майно, худобу вантажили на військові машини. Їхали кілька тижнів у товарних вагонах. Була люта зима. Не вистачало залізничного транспорту, тисячі змучених, розгублених людей на залізничних станціях тижнями чекали вагонів, страждаючи від холоду, хвороб. Особливо потерпала родина маминого брата Володимира з немовлям. Крім того, вагони з майном переселенців не охоронялись, тому часто ставали легкою здобиччю злодіїв. Так, на станції Кам'яний Міст злодійський напад був вчинений на їхній вагон. Важкі випробування чекали на переселених в селі Степківка, Первомайського району, Одеської (нині

Миколаївська обл.). Наша велика родина отримала стару хату під солом'яною стріхою, де жив контужений інвалід війни. Звичайно, годували і його. Родичам, родині Бігунців, дали хату розкуркулених, в яку невдовзі повернувся господар. Тож вони змушені були наймати житло, кілька разів змінюючи місце проживання, поки далеко за селом, в степу, не отримали ділянку землі для будівництва житла.

Нелегко було переселенцям, які споконвічно господарювали на власній землі, почати нове життя в атмосфері сталінського терору, злиднів колгоспного села 50-х. Переселенським родинам зразу ж було запропоновано вступити до колгоспу, про обіцяну можливість ведення власного господарства не згадували. А чому дали змогу забрати з Польщі худобу, зрозуміли після переїзду. Її примусово забрали в колгосп. Незвична до колгоспного догляду, худоба незабаром пропала. Місцеві комуністи, пам'ятаючи практику розкуркулення 30-х, отримали нову поживу. Переселенські родини важко працювали в колгоспі за «палички» трудоднів, були залякані, не знали законів. Тому їх підлю обдурювали. Вже пізніше, оформлюючись на пенсію, мама не знайшла там жодних документів, що підтверджували її працю в колгоспі, хоча часто згадувала, як важко було копати в чорноземі глибокі ями під виноград.

Місцеві чиновники часто приходили вночі, стукали у двері, лякали арештом, судом, погрожували відправити до «білих ведмедів». Таким чином вони примушували підписуватись на облігації. Депортовані ж не знали, що на 5 років звільнялись від цього. Важко переживала родина і те, що не було звістки від молодшого сина, який добровільно вступив до радянського війська ще в Польщі. Вже пізніше, після довгих клопотань, дізнались, що похований мамин брат-близнюк Микола в далекому Потсдамі.

Не вся переселенська молодь, особливо старшого віку, змогла продовжити освіту, адже все треба було починати з «нуля». Тож для більшості переселених вона обмежилась знаннями, отриманими в Польщі.

Переселені родини були під наглядом агентів КДБ як неблагонадійні. Члени нашої родини, як і більшість холмщаків, за моїми спостереженнями, мають непокірну вдачу, почуття власної гідності. В родині згадували такий випадок. На недільне богослужіння до церкви, напевно, з метою нагляду завітали партторг колгоспу та сільський голова. Стали посеред храму, не знявши шапок. Мій дядько Володимир підійшов до них, зірвав шапки і кинув додолу. Присутні зацікавилися, чекали найгіршого, та минулося.

З великою вдячністю згадувала мама, як приязно зустріли переселенців місцеві селяни, нагодувала гарячим борщем, допомагали пристосовуватись до нових умов. Прибулих вразила жахлива повоєнна бідність, голодні, виснажені вдови з малими дітьми. Тож допомагали сусідам привезеними з Польщі харчами. Для багатьох дітей в Степківці холмщакі стали хрещеними батьками.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Не всі переселенці змогли прижитися на нових землях. Нестатки, незвичні природні умови, туга за рідними лісистими краями спонукала їх на переїзд ближче до батьківщини, плекаючи надію згодом повернутись на землю своїх предків. Покидати місця поселення категорично заборонялось (наказ НКВС УРСР від 5 жовтня 1945р. за №00172). В доповідній записці начальника управління НКВД Сумської обл. про це сказано категорично: «Агентурно – осведомительной сети дано задание устанавливать лиц, ведущих агитацию за самовольный переезд переселившихся семей обратно в Польшу или другие районы области. Кроме того приняты меры к розыску и возвращению на прежнее место жительства 98 семейств, самовольно переехавших из районов»).



Микола Бігунець, вбитий поляками у с. Броніславка 3 вересня 1943р

Покинувши все майно в с. Кримка Первомайського району, мамина тітка Марина з чоловіком Василем та дітьми Іваном, Володимиром та Зеновієм впрягли у саморобний візок корову і рушили на захід. В Кримці залишилась брат Марини Степан та їхня мати Розалія. Йшли кілька тижнів, поки дістались Івано-Франківщини, де в селі Городисько Рогатинського району мешкала їх дочка Євгенія. Важким був шлях на Волинь з Біляївського району Одеської області ще для одних наших близьких родичів з села Ситно – сестри маминого батька Надії, її чоловіка Влязла Івана та їх дочок Олени та Марії.

Кілька днів тримала міліція на дорозі серед степу переселенські родини з холмського села Седнів, які на возах покидали чужину. Мій дідусь Іван за

кілька кілометрів носив їжу і воду землякам. Ніякі погрози і залякування не похитнули їх рішення, і седнівці продовжили свій шлях. У вересні 1945 р. вирішили переїхати ближче до залишеного рідного краю і три переселенські родини зі Степківки. Серед них і родина Леонтія Сеня та Євгенії з дому Бігунців (наших родичів). Про важкий шлях на Волинь докладно розповів їх син Роман у другому томі цього видання.



На пасіці. Зліва-праворуч: дід авторки Іван Морокішко, його дядько Андрій та син Володимир.



Садиба родини у Славентині Замістського повіту. Знімок 2013 р.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Чесні, щедрі, працьовиті, переселенці заслужили повагу степківців. Звичайно сумлінно працювати на власній землі, холмщаки стали передовиками і на колгоспних нивах. За трудові досягнення медалью та багатьма відзнаками, преміями була нагороджена Морокішко Лідія. Добру пам'ять залишив у Степківці вмільй будівельник Іван Бігунець. Це споруджені ним тваринний комплекс, клуб, амбулаторія.

Незабаром доля пов'язала життя моєї мами з фронтовиком, що без ноги повернувся в село Маринівку сусіднього району. Все життя він страждав від залишених в тілі осколків. Працювала вихователькою в інтернаті, вела господарство, доглядала хвору свекруху, важко будувались. Після смерті батька переїхала до мене на Конотопщину, природа та клімат якої нагадують Холмщину.

Кілька років тому наша родина відвідала Миколаївщину, де нелегко обжились викинуті з родинних гнізд холмщаки. Весняними квітами, теплими посмішками зустрічали нас в місцевій школі. Саме досліджуючи історію села, школярі звернули увагу, що одну з сільських вулиць степківці здавна називають Польським хутором. Вдалося встановити список із 31 особи переселенців. Це великі родини: Бігунці, Морокішки, Романюки, Свистуни, Козаки, Лоні та інші. Зараз залишилось в селі кілька їх нащадків. Невтомні дослідники під керівництвом вчительки Короп Лариси Пилипівни вивчали історичну літературу, архівні матеріали, листувалися з нащадками депортованих родин. Тож шкільний музей поповнився унікальними фотографіями, документами, спогадами. А юні історики посіли перше місце в обласному конкурсі творчих робіт з історичного краєзнавства.

В просторій актовій залі зібрались вчителі, школярі, щоб послухати живу розповідь нашої мами Ольги Морокішко, яка попри поважний вік зберегла світлу пам'ять. Відвідали ми і сільський цвинтар, де під пронизливими степовими вітрами знайшли вічний спочинок холмщаки – вигнанці зі своїх прабатьківських земель, що не ополячилися, стали на захист своєї мови, віри, батьківських звичаїв. Такої б непокірної вдачі нинішньому поколінню...

Минулого року я вперше побувала на землі своїх предків. За сприяння архієпископа Люблинського і Холмського Авеля здійснила поїздку до Славентина, де збереглося обійстя моїх рідних з будинком і клунями, залишки знищеної в кінці городу давньої церкви. Зі сльозами на очах розглядала наша мама світлини, на яких впізнала такі милі її серцю пейзажі зі старими липами, лелечим гніздом на клуні, куди як і 70 років тому, прилітають з вирію птахи, згадала смак джерельної води зі свого луку.

Польща як демократична держава мусить шанувати пам'ять своїх мирних громадян українців, закатованих польськими бойовиками. Не слід забувати, що більш, ніж півмільйона українців стали вигнанцями з земель, на яких віками жили їхні предки, працювали задля Польщі, служили в її війську. Тому

вони та їх нащадки мають право безперешкодно відвідувати залишені могили рідних, здійснювати паломницькі поїздки. Історична правда та справедливість мусять перемогти.



■ ШЕВЧЕНКО (Босаковська) Любов

м. Дубно Рівненської обл.

Народилася 5 грудня 1935 р. в селі Березно Холмського повіту Люблинського воєводства в селянській родині Босаковських – Михайла (1909 р.н.) і Анастасії (1912 р.н., з дому – Демчук). Батьки також народилися в Березному. Разом з батьками 1945 р. депортована в Запорізьку область УРСР, звідки родина переїхала до Дубна, що на Рівненщині.

В Дубні пішла до другого класу школи № 8, де закінчила сім класів. Протягом 1952–1955 рр. навчалася в Дубенському медичному училищі. Працю на посаді медсестри розпочала в лікарні селища Мізоч Здолбунівського району Рівненської області. Але через рік перевелася в амбулаторну лікарню селища Миргоща Дубнівського району. З 1958 р. працювала в дитячому садку м. Дубно аж до виходу на пенсію. Проживає там же.

В 1958 р. вийшла заміж за Сергія Шевченка. Виростили двох дітей – доньку Тетяну 1959 р.н. і сина Євгена 1962 р.н. Чоловік помер у 1978 р. Має шестеро онуків і сім правнуків. Батько помер у 1984 р., а мати у 2003 р. Мала старшу сестру Надію 1933 р.н. (по чоловікові – Шумило), яка померла у 1981 р., а також молодшого брата 1938 р.н., котрий помер у 1993 р.

Біженська доля моєї родини*

Мої батьки – Михайло 1909 р.н. і мама Анастасія Босаковські 1911 р.н. – також народилися в селі Березному.

Про біженську долю моєї родини я знаю те, що мені розповідала мама, дівоче прізвище якої Демчук. Під час Першої світової війни сім'ю діда Івана

* Спогади трьох осіб – Іллі Босаковського, Євгенії Кобилянської і Любові Шевченко названі авторами, які є родичами, однаково.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Демчука 1886 р.н. евакуювали в Омську область. Сам він служив в царській армії. Бабуся Параска Демчук 1889 р.н., дочекалася чоловіка, який повернувся з війни хворим. Там, у Сибіру народилася мамина сестра, моя тітка. Незабаром дідусь помер, моїй мамі було тоді 9 років, жили дуже важко і голодно.

Коли почали дозволяти їхати додому, бабуся з дітьми повернулася в село Березно Холмського повіту. Жити було ніде, викопали землянку, а потім почали будувати хату. Моя мама постійно була в наймах, бо жили дуже бідно. Вийшла заміж за такого ж бідняка Михайла Босаковського. В них народилися діти – Надія (1933 р.н.), я (1935 р.н.), брат Евстафій (1938 р.н.). З початком німецько-польської війни всі працювали в Березному, як і в попередні роки. В 1945 р. сім'ю мами і тата депортували до України в Запорізьку область. Бабуся залишилася в Польщі, її також внаслідок операції «Вісла» вивезли в Ольштинське воєводство, де вона померла в 1952 р.

Мої тато і мама поховані в Дубно.

Ось такі сумні біженські спогади, написані 5 серпня 2012 р.



■ ЯМКО (Сантар) Марія

сmt Петрове Кіровоградської обл.

Народилася 4 червня 1956 р. в селі Чечеліївка Петрівського району Кіровоградської області. В 1973 р. закінчила Чечеліївську середню школу. А в наступному році вийшла заміж. Того ж року розпочала трудову діяльність. Працювала бібліотекарем в Чечеліївській середній школі. За сімейними обставинами в 1985 р. переїхала

до районного центру Петрове, де працювала в Криворізькому відділі робітничого постачання продавцем. На даний час тут і проживає. Має трьох дітей. Двох синів: Олександра 1974 р. н., Сергія 1977 р. н., доньку Світлану 1983 р.н. З 2011 р. на пенсії.

Костяшин – батьківщина мого роду

Кожне село має свою неповторну історію. Історія села Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства – це біографія кожної сім'ї чи родини, що в ньому проживали. Спогади про село є своєрідною шанобою до усіх мешканців, які там проживали, і є літописом родоводу з діда прадіда. Святе відчуття Батьківщини починається саме з рідного краю, свого села, вулиці, сво-

її оселі, де людина народилася, де пройшло її дитинство, де вона виросла. Ці почуття передаються з покоління в покоління з молоком матері, мелодією пісні та звучанням рідної мови. Без знання історії рідного краю годі й говорити про національну гідність. З дитячих років я цікавилася історією своєї родини.

У селі куди були переселені (в 1951 р.) мої батьки їх називали переселенцями або західняками. Я розпитувала, чому це так, чому тільки нашу сім'ю називають переселенцями. Вони відповідали на всі мої запитання і я уважно слухала розповіді своїх батьків, дядьків, тіточок та брата про їхнє життя в селі, де вони всі народились і довгий час проживали. Звичайно я не все розуміла з почутого, поки не настав свій час, коли я уже в дорослому віці почала досліджувати коріння своєї родини.

Моя мама Емілія Кавалок народилася в 1920 р. в Костяшині у родині Панька Кавалка та Марини (Борух), будучи їх першою дитиною. Мама змалку навчилася усе робити: і шила, в'язала на спицях і гачком, вишивала хрестиком і гладдю, ткала на верстаті ряднинки, смачно готувала і пекла запашний хліб. Як великий і найцінніший спогад про маму у мене залишилися вишита її руками 1936 р. сорочка для свого нареченого, мого тата Миколи Сантара, в якій він і вінчався в церкві святої Покрови. Залишилася мені на згадку й прядка, на якій мама пряла нитки для цієї сорочки. Коли мама вийшла заміж, то в сімейному житті їй допомагав мій дідусь, а її тато Панько Кавалок. Моя бабуся, мамина мама, Марина на той час уже померла. Дідусь залишився вдівцем, коли моїй мамі виповнилося лише 14 років. У кінці свого городу дідусь виділив молодій сім'ї землю для будівництва хати. Також дав мамі на посаг трохи поля, корову, конячину, гусей, овець. Село жило дружньо. Люди допомагали один одному в роботі. Допомогли побудувати й хату. Сусіди, родина, друзі сходилися на так звану толоку, валькували хату, мазали стіни. Пізніше, крім хати, на подвір'ї збудували стайню для худоби, шопу для воза, навіс. В 1938 р. в сім'ї моїх батьків з'явився первісток, мій старший брат Данило.

Повага до старших у селі була законом. Мого дідуса поважали усі, і в родині, і в селі, бо він був добрим господарем. Вмів писати, читати, мав гарний почерк, закінчив у Костяшині початкову школу, а далі навчався в гімназії села Гільче. Завжди передплачував пресу – газети та журнали. Життя дідуса було нелегким. У 1912 р., коли йому виповнилось 20 років його призвали на військову службу. Вісім років продовжувалася так звана «строкова служба». Там і застала його Перша світова війна. Він воював на території Італії в Альпах, у складі австро-угорської армії. Був кавалеристом. Пізніше брав участь у боротьбі проти Михайла Муравйова в 1918 р. Тоді регулярні війська зазнали поразки. 22 місяці перебував у полоні. Залишили слід у пам'яті дідуса і бої під Крутами, де загинуло 300 студентів. При Грушевському був нагороджений за хоробрість. Додому повернувся у 1920 р.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Мій тато, Микола Сантар народився 1912 р. в Костяшині, в сім'ї Данила Сантара та Палагії (Мулик). Тато походив з багатодітної родини, в якій було восьмеро дітей: Гануська, Євка, Михайло (1984 р.н.), Семен (проживав у Чехії, де й помер), Степан, Тимофій, Настя (1909 р.н.) і Микола (мій батько).

Вулична кличка родини – Цухови. Ще маленьким, як татові виповнилося один чи два роки, він залишився круглим сиротою. Від епідемії віспи (іспанки) померли його тато і мама. Трохи пізніше від запалення легенів померла старша сестра Гануська. Семеро дітей залишилися віч-на-віч з усіма життєвими проблемами. Турботи по догляду за меншими взяли на себе старший брат Михайло та сестра Євка. Дядько Михайло був добрим ткачем, ткав сукно, полотно і цим заробляв якусь копійку на прожиття. Мали поле, дві корови. Праця на селі ніколи не була легкою, від ранньої весни і до пізньої осені, усі були змушені працювати – і дорослі і діти. Менші випасали худобу не тільки свою, але й родичів чи сусідів. Підлітки разом з дорослими йшли в поле чи до іншої роботи. Тяжко працювала і родина Сантарів. Маленькому татові також знаходилася робота, спочатку пас гуси, потім корови та коні, а дорослішим працював у полі. Так і жили.

В 1924 р. тато закінчив чотири класи початкової школи в Костяшині. В 1933 р., 24 квітня, був призваний на дійсну службу до Польського війська, в 31 піхотний полк, де служив до 11 березня 1936 р. Зразу після закінчення служби одружився на моїй мамі Емілії Ковалок. Вінчав їх у церкві святої Покрови парох Мирослав Ріпецький.

Незважаючи на нелегке життя, в селі протягом віків склалися традиції та обряди. Це давало людям можливість краще долати повсякденні труднощі. Село жило своїм життям – плакало від горя і веселилося від радощів. Радісно проводили Великодні та Різдвяні свята. На службу Божу до церкви ходили всі. Мій тато співав у церковному хорі.

З 1921 по 1946 р. у церкві святої Покрови був парохом о. Мирослав Ріпецький, який служив з вірою в Бога в цьому селі 25 років.

Упродовж Різдвяних свят, особливо вечорами вулиці села переповнювалися задушевним божественним співом – то колядували, то щедрували, засівали, ходили з вертепом газди і газдині, хлопці і дівчата, школярі і маленькі діти. А на Йордан люди разом зі священником святили воду. Літом перед жнивими з хоругвами обходили і освячували поля. Ще в 30–40-х рр. ХХ ст. на чотирьох кінцях села стояли хрести, які оберігали село від напасти та нещастя.

1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. А з війною завжди приходить і біда. Тата забрали у Польське військо. Але з німцями на території, де жили батьки, війни як такої не було і через місяць він повернувся додому. З початком війни розпочалася ворожнеча між поляками і українцями. І ті і

другі в більшості своїй були переконані, що ворожнечу між ними посіяли у воєнні часи штучно ті, хто хотів завершити переділ дорогих обом народам Холмщини, Лемківщини та Волині. Це була брудна політика.

Тих селян, які були більш менш заможними або мали покриті білою бляхою хати, стодоли чи хліви, називали куркулями і зачисляли до класових ворогів. Вони ставали жертвами виселень за межі України. Дідусь Панько Кавалок жив добре, бо тяжко працював, то й мав усе. Хата у нього була під бляхою. Під час чергових облав забрали до в'язниці і дідуся. Одного дня зайшли на подвір'я совети, серед них був і місцевий житель Гонта (псевдонім), який і привів їх до оселі. Наказали дідусеві негайно збиратися, посадили на підводу, там були ще інші селяни, і повезли. Вся сім'я бігла за підводою, просила не чіпати дідуся, бо він був уже не молодий (1892 р.н.). Дружина дідуся Агафія на ходу збрала трохи їжі у вузлик, окраєць хліба та сала і кинула дідусеві у руки. Але конвоїри вибили з рук і їжа впала прямо в багнюку. Зібрали їх, «неблагодійних» на площі та й повезли до Сокаля. Шість неділь дідусь був у в'язниці. Дружина Агафія кожного дня до нього їздила, возила харчі.

Там його били, робили кожного дня допити. Випитували «чи мав зв'язок з упівцями, чи можливо хто з рідні, чи з мешканців села, можливо хто допомагав їм». На що дідусь відповідав: «На моє подвір'я і до моєї хати заходили усі і поляки і повстанці, я їх усіх годував і меду давав». Тоді всі жителі села мусили годувати усіх хто б не зайшов. Якщо не даси, то заберуть самі або уб'ють. Завжди приставляли до скроні мавзера. Після допитів та мордувань дідуся через шість неділь випустили з в'язниці.

Також була ще одна історія і з моєю мамою Емілією. Мама разом зі своєю бабусею Мариною та бабусиною дочкою Ганнуською Козак білили хату. Тут до оселі підїхали совіти, серед яких був мешканець села Гриць Фога. Приставили маму до стіни і хотіли розстріляти, тільки за те, що в неї було польське ім'я – Емілія. То бабуся напала на них з лайкою та плачем, кидалася їм під ноги і вони відступили.

З 1942 р. розпочався терор проти українців. Запалали села. За період збройної боротьби між поляками та українцями багато сіл Грубешівського повіту було знищено. Серед них – Костяшин і сусідні Ліски, Лівче, Гільче, Переводів. 22 березня 1944 р. спалили і хату моїх батьків, яку ті недавно збудували.

Свідчення про спалення Костяшина

Постій, 26.v.44 р. Протокол №36.

«Костяшин спалений польськими бандитами, котрі зробили напад вночі з 22 на 23 березня 1944 р. Напад був дуже страшний через те, що був виконаний під кінець ночі. Банди польські прийшли з Холмських сіл, а саме: Жабча, Сушева

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

та Новосілок. Склалися вони з близько 300 осіб, дуже добре озброєних зброєю машиною та гранатами. Напад тривав чотири години. На вступі бандити запальними стрілами запалили село, а відтак впали в село та почали мордувати мешканців села, котрі не встигли втекти. Жертвами впало п'ять осіб, в нелюдський спосіб катованих. З них одного старця, котрий не міг втекти, замордованого вкинули бандити у вогонь. Іншим ламали руки та ноги. З нашого села бандити перейшли до сусіднього села Лісок, котре рівно ж спалили та близько 100 людей вимордували. По акції в Лісках банди вернули даліше на свої колонії, де відбули конгрес, на котрім постановили скінчити палити Холмицину, почати Галичину під кличем «Од Сяну до Буга стане чорна смуга».

Вищевказане стверджують своїми підписами найвизначніші громадяни: Сватюк М., Когут І., Зубко М.

Протокол списав Ікар.

(Виписано із двотомного збірника
«Польсько-українські стосунки в 1942–47 рр.
в документах ОУН та УПА»).



Микола Сантар (1912 р.н.), Емілія Сантар (1920 р.н.) – уродженці села Костяшин Грубешівського повіту Люблинського воєводства. Фото 1976 р.

Всіх українців, які жили в Костяшині почали виселяти. До того виселення значною мірою спричинилося підписання в 1945 р. Ф. Рузвельтом, В.Черчілем та Й. Сталіним офіційної домовленості, згідно з якою кордони Польщі мали проходити по Лінії Керзона з відхиленням у деяких районах на 5-8 км

на користь Польщі. З земель, які дарувалися ПНР пропонувалося так зване «добровільне» виселення на терени УРСР. Для виселення поляки вибирали релігійні свята, коли всі були дома. Мешканців Костяшина почали вивозити 10 червня 1946 р. на Зелені свята. Спочатку село оточило Польське військо. Тих, хто не хотів збиратися і виїжджати польські жовніри били. Вантажили на відводи і відвозили на станцію Белз. Село було повністю пограбоване польськими бандитами.

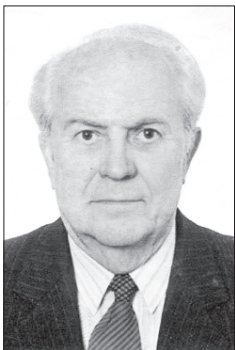
З собою брали найнеобхідніші пожитки. На все село, яке налічувало 110 обійсть, залишилося вцілілих десь із п'ять хат, які були вкриті бляхою, костел та цвинтар. Серед цих п'яти хат залишилася й хата дідуса Панька Кавалка, яка стояла в стороні від центральних вулиць, в перевулку і була вкрита бляхою. Пізніше її розібрали. Виселення несло сльози і кров, смерть і спустошення.

На залізничній станції Белз костяшинців завантажили в товарні вагони і відправили до Станіслава (Івано-Франківськ). Після розподілу їх направили в село Клубівці Тисминецького району. Тут тато і мама жили в пустій польській хаті. Тато пішов на роботу зв'язківцем (телеграфістом), мама була вдома. У Клубівцях 5 лютого 1949 р. народився мій другий брат Євгеній.

В 1950–1951 рр. з центральних областей почали приїжджати вербівники. З Кіровоградської області приїхав вербівник Микола Чернов. Батьки погодились на виїзд. Третього липня 1951 р. вони прибули в Кіровоградську область, Петрівський район, с. Чечеліївка де і проживали до самої смерті. На залізничній станції Корольовка їх зустріли представники районної влади Кіндрат Бурдікін та Іван Запека, які обіцяли переселенцям допомоги.

В селі їх зустріли доброзичливо. Після війни відчувалася нестача робочих рук у колгоспі. Переселенців було багато. Колгосп допомагав їм будувати саманні хати. Усі пішли працювати уже не на себе, а у колгоспи за трудовні, за що у кінці року давали пшеницю. Це були такі сім'ї, які з різних областей Західної України переїхали в село Чечеліївка – Сватюки, Сантарі, Кавалки, Михайлюки, Когути, Козаки, Микицеї, Капечакі, Ключінські, Гідлецькі, Яблонські. Згодом багато переселенців повернулося назад на Західну Україну. В селі залишилися тільки ті, кому не було куди і до кого їхати, або ті, хто переселився повністю, з усією родиною.

Батькам довелося в третій раз починати життя з нуля. Будувати дім, садити дерева, виховувати нащадків і тяжко працювати, щоб здобути до себе повагу односельців.



■ ЯРМОЦУК Олексій

м. Рівне

Народився 8 серпня 1936 р. у селі Собібор Володавського повіту. Закінчив два класи польської школи, десятирічку у м. Ковель Волинської обл., Івано-Франківський медичний інститут. У 1977 р. захистив кандидатську дисертацію. Має 12 опублікованих наукових статей, є співавтором книжки «Організація роботи міської багатопрофільної лікарні».

Обіймав посади заступника головного лікаря Рівненської міської лікарні та головного лікаря лікарні УМВС України у Рівненській обл., де і понині працює в медичних закладах.

Двічі депортовані протягом однієї війни

Історія Холмської землі сповнена славних і трагічних сторінок, а її корінний український народ був вмілим господарем, талановитим творцем і відважним захисником. Мій рід був його невід'ємною часткою. Спогад про нашу сім'ю за час мого свідомого життя на Холмщині, про рідне село над Бугом і події того часу варто залишити нині суцям і нащадкам. Вони повинні знати незамулену різними здогадами правду про один з найскладніших періодів у житті холмщаків, коли їх позбавили батьківщини, відірвали від звичного укладу життя і традиційної культури.

Коли мені не було й трьох років, закарбувалась в моїй пам'яті похорон дідуся. Так склалось, що з дозволу старших я прикріплював до грудей діда Марка його медалі та хрести. Він служив у відомому Преображенському полку російської армії, мав цілий мішечок нагород.

Коли мені було чотири роки наша та кілька інших сімей перебрались до радянської України. Батько, мама, старший брат Микола і я зупинились у Коростені Житомирської області. Там тато влаштувався вантажником і разом з водієм розвозив хліб по магазинах. Майже кожного дня приносив запашний, ще гарячий білий хліб. Задоволенню не було меж, особливо ми з братом наїдалися досхочу.

Великий смуток за рідною домівкою у Собіборі змусив повертатись назад. Але повернутись додому було вже непросто. Радянська і німецька влади не дозволяли українцям повертатись на Холмщину. У 1940 р. німецькі солдати не пропускали нас на кордоні між Україною та Генерал-Губернаторством, як

тоді називалась Польща. Мама навчила мене як просити німецького солдата, щоб той пропустив нас до дідуся. Я вивчив ці слова і звертався до солдата: «Пане камарат, пустіть нас додому з машинкою «Зінгер». Я чіплявся за штани німецького солдата, очевидно прикордонника, і, як папуга, повторював ці слова зі сльозами на очах. Після кількох моїх зусиль німецький командир змилювався і нас усіх пропустили додому.

Йшов мій п'ятий передвоєнний рік. Я добре запам'ятав Великдень. Свято Святої Пасхи видалося теплим, радісним, незабутнім днем. Того теплового, погожого ранку ми, босоногі діти, виглядали батьків, які поверталися із Всеношною з освяченою паскою, яйцями, домашньою ковбасою, маслом, сіллю. Щасливі, усміхнені батьки, повернувшись з богослужіння цілували й хрестили нас. Ми усі ставали на коліна перед образом Божої Матері і вголос промовляли молитву «Отче наш». Після цього сідали за великий дубовий стіл з точеними ніжками і смакували святкові страви. Починали з освячених яєць, солі, ковбаси, м'яса (шинки), хрону. Потім намазували паску маслом, їли її з молоком і разом з братом вибігали на вулицю, де вже юрмились сусідські діти.

На вулицю ми вибігали з кошичком яєць. Тато мені вибирав «на зуб» міцних битків і ми на вулиці влаштовували бій яйцями. В цих баталіях завжди вигравали старші хлопці, вони обманювали менших, підставляючи або наповнені воском курячі яйця, або твердіші качині – і забирали собі за трофеї наші побиті яйця. Я бігав знову до хати, набирав у кишені яєць і біг до центру села, де за магазином була гірка. З неї ми по черзі котили яйця, хто попадав у чийсь яйце, забирав його, як виграш. Бувало й таке, що після кількох «катулянь» круто зварені яйця розлітались на кусочки.

Ще й сьогодні бачу, як мама напередодні свята довго засиджувалась біля газової лампи зі знятим склом і малювала писанки. На яйця наносились орнаменти у вигляді квітів, ялинкових гілок та написів «Христос Воскрес». Робила їх до ста штук, адже треба було роздати хрещеникам, покласти на могили, занести у церкву, а решту ми забирали для дитячих забавок. Отримані у подарунок писанки від своїх хресних батьків, які жили в інших селах, ми могли порівнювати відмінність малюнків на крашанках залежно від місцевості.

На початку червня 1941 р. на дорогах з'явилися великі німецькі автомашини з солдатами у залізних касках, зі шкіряними наплічниками, металічними банками з протигазами і короткими автоматами. За колоною автомашин рухались мотоциклісти. На кожному було три солдати у повному спорядженні. Здіймаючи хмари куряви, вони рухались у бік південно-східної околиці села над Бугом.

Люди казали, що це «маньоври», а насправді залишались лічені дні до початку кривавої війни. Сільський люд насторожився й заворушився, почав запасатись хлібом, салом та м'ясом, сушити сухарі. За нашими господарськими

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

будівлями розташувалась важка артилерія, солдати натягували телефонні дроти, накривали гармати брезентом та нашим ще не дозрілим гороховинням. Наступного дня німці наказали покинути село. Ми запрягли коней, прив'язали до воза корову, взяли харчі та вирушили через станцію Собібор до своїх родичів у село Жолобок. Тут також стояли великі гармати на тягачах з широчезними стволами. Батьки в льосі зробили нари, поклали постіль і ми вляглись спати. Біля півночі все затихло, але близько 4 години ранку ми прокинулись від страшного гулу й вибухів. Земля здригалась, на нас сипалась земля і ми просили у Бога захисту. Раптом заревіли тягачі, автомобілі, танки і страшний гул почав поступово віддалятися. Ми витирали замазані сльозами обличчя, тато відкрив двері льоху і на нас упав промінь ранкового сонця. Ми вигукували, що війна вже закінчилась, хоч вона насправді лише почалась. Це був перший день війни, 22 червня 1941 р.

Через рік німці поблизу станції Собібор збудували крематорій – одну з найбільших фабрик смерті. Був 1943 рік. Труби крематорію диміли безперервно. З розмов дорослих було відомо, що німці спочатку знищували євреїв цілими сім'ями, військовополонених, старих і німецьких людей, потім непрацездатних і поранених. Людей заганяли за колючий дріт, сортували, нібито для миття у лазні та відправки на роботу до Німеччини, насправді у газові камери та печі. Про це розповідає кінострічка «Втеча з Собібора». Хотів би заперечити її авторам, які багаторазово наголошують на тому, що охоронцями та палачами у концтаборі були українці. Це чорна неправда. Помічниками фашистів у самому таборі були єврейські запродавці, а охорону комплектували виключно з поляків. Добре пам'ятаю розмови родичів та сусідів з різних сіл, які стверджували, що охоронцями були поляки і жодного українця на цій службі не було. Це можуть підтвердити ще живі переселенці з довколишніх від Собібора сіл.

Від початку 1943 р. в таборі було багато російських солдатів і офіцерів з армії генерала Власова. Підтвердженням цього може служити такий випадок. Ми мали досить великий будинок, власівці приїздили в село з дівчатами і займали на ніч кімнати. Одного разу власовець заговорив російською. Я йому розповів вірша Тараса Шевченка «Мені тринадцятий минало». Він подякував мені доволі зрозумілою мені російською і подарував авторучку з золотим пером. Потім він розповідав про Власова, концтабір Собібор та кількість власівців у таборі.

10 червня 1946 р., на Зелені свята, нас насильно повантажили у товарні вагони і відправили в УРСР – туди, де наша сім'я вже побувала у 1939 р. Як тільки рушив потяг, здійнявся страшенний лемент, який довго не вщухав. Через шість днів привезли нас у Маневицький район Волинської області та змусили вивантажитися. Якраз пішов проливний дощ і наша постіль змокла наскрізь. Розпочалось наше злиденне, кріпацьке життя. Деколи партійні функ-

ціонери та й звичайні закріпачені люди дорікають мені, що ми, депортовані з Польщі українці, отримали тут освіту, знання, звання і визнання. Але скільки коштувало, щоб ми вижили, здобули освіту, професію, перетерпіли знущання. Мені й досі пригадуються зневажливі слова місцевих волиняк про людей з-за Буга: «Сало – це не солонина, а переселенець – це не людина». Наперекір усьому, завдяки нашій наполегливості, вмінню терпіти, завзято і щиро працювати, ми, переселенці, своїми вченими, лікарями, інженерами, педагогами, навіть генералами уквітчали українську землю, а націю зробили багатшою і шанованішою.

Третя частина

ДОКУМЕНТИ

У вступі ми зазначили, що подаємо п'ять блоків документів. Перших два з них – це архівні матеріали, наступних два – витяги з публікацій, і останній – матеріали з українських газет у Польщі міжвоєнних часів. Якщо порівнювати обсяг місця, відведеного для публікації спогадів і документів у другому і третьому томах, то впадає у вічі, що спогади у другому томі займають удвічі більше місця, ніж у третьому. А документи, навпаки, перевищують за обсягом у третьому томі утричі їх публікацію у другому томі.

Автори проекту добре розуміють важливість донесення до Читача обох джерел – спогадів і документів. Тому, маючи у своєму розпорядженні достатню кількість тих і інших, вирішили врівноважити обсягове їх залучення до публікації.

ДОКУМЕНТИ З ФОНДУ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

У другому томі, який вийшов минулого року і за часом співпав з 70-річчям масового винищення українського люду на Холмщині, подані переважно протоколи свідчень очевидців тої масової різні ні в чому не винних мешканців українських сіл, а також документи з попередніх десятиліть, які свідчать про підготовку заздалегідь того, що сталося навесні 1944 р.

З Фонду Володимира Кубійовича ми залучили документи за 1940–1944 рр., які свідчать про терор українського населення Холмщини й Підляшшя як з боку польського підпілля, так і з боку німецької окупаційної влади.

Автори намагалися, по можливості зберегти стиль написання документів в оригіналі та тодішній правопис.

Вербковичі, 8.6.1940

ПРОТОКОЛ

зіставлений із православними вірними с. Вербковичі на Грубешівщині у справі знищення церкви, що мала бути ревіндикована.

Дня 7.6.1940 о 2 год. вночі почули два мешканці с. Вербковичі Антін Тріль і Осип Адамчук важке гупання в стороні церкви. Коли вони наблизились, побачили, що в стіні церковній вибита діра, і що всередині дальше хтось гупає. Вони закликали українського поліциста Степана Флюсевича і з ним разом увійшли через діру до церкви. Тут застали місцевого поляка Антона Левчука з сокирою. Він кинувся зараз на прихожих, що й спонукало поліциста вистрілити до нього. Поранив його в руку нижче ліктя. Поліцист і Антін Тріль вийшли разом із церкви й зажадали від церк. сторожа Вл. Блокшвісти ключі від церкви. Жінка сторожа спротивилась тому, а сторож пішов по польську поліцію. Все це відбувалось дуже поволі, а Антін Левчук далі господарив у церкві сокирою. Врешті за годину прибула польська поліція, відчинила церк. двері, які Левчук стався зсередини підперти. Коли поліція силою відперла двері, випав Левчук звідтіля з сокирою й накинувся на поліціанта Швойфорбера. Той в обороні вистрілив і поранив Левчука в руку вище ліктя. На те Левчук кинув сокиру і став втікати довкруги церкви. Одначе присутні його зловили, всадили на віз і повезли додому, де віддали його під догляд рідні. Пізніше відвезли його Степан Флюсевич і Йосип Левчук до шпиталю в Грубешові, передаючи поліцейний протокол жандармерії.

О год. 11-й прибув із Грубешова жандармський старшина для розгляду справи, оцінив шкоду заподіяну й переслухав свідків. Одначе тому, що він користувався при тому перекладачами-поляками /поліцисти Гушлінські Ян і Швойфорбер Ян/, які до нас неприхильно наставлені, вважаємо за свій обов'язок представити Вам перебіг події, як слідує:

а) Православне населення с. Вербковичі старається від осені 1939 за ревіндикацію церкви та церк. майна, відбраного поляками. Тому що справа віддання церкви наближалася до здійснення, слідкували православні обережно за поступуванням поляків, щоб ті не виносили з церкви церк. майна чи іншого устаткування. І дійсно, дня 2.6. виніс церк. сторож із церкви 2 образи, про що можуть посвідчити Степан Луцький і Степан Стрий. Дня 4.6. прибув до Вербковичів секретар старости та з вйтом оглянув церкву і школу. Пізніше відбув у гром. уряді з вйтом та правосл. священиком нараду. Під час оглядин церкви завважили люде, що бракує в церкві великого висячого свічника.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

б) Стверджуємо, що Антін Левчук та жінка його Ольга на кілька літ перед війною переступили до католицької церкви та від того часу завзято поборювали православ'я. А. Левчук брав чинну участь у нищенні правосл. церков за Польщі, про що може посвідчити його брат Йосип Левчук.

в) Внаслідок того зарядив заступник війта в Вербковичах, щоб вночі з 6.6. на 7.6. сторожили хату А.Левчука два православні Антін Вітер і Кришинський.

г) Родина Яна Кашука /поляк/ зізнає, що Антін Левчук прийшов на їхнє подвір'я двічі з 6 на 7.6. о год. 2, коли ще було темно, взяв із тачки сокиру і подався в сторону церкви.

д) Можемо вичислити кілька висказів поляків у селі, що похвалювали вчинок Антона Левчука, а також йому пособляли. Із цього можна вносити, що його вчинок не був відосібнений, а інспірований поляками та ними одобрений.

Поданий стан потверджуємо нашими підписами:

*Ольга Левчук, неписьменна, а на її домагання -
Хомик Петро, Антін Вітер, Антін Тріль, Йосип Адамчук,
Йосип Лаць, Софія Голубин.
Слідує ряд дальших підписів православних вірних*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Укр. Доп. Комітет
Грубешів

Грубешів, дня 12.8.1940

До Хвального Комітету в Кракові

Подаємо до відома деякі випадки з нашого терену:

Невідомі осібники прострілили українського війта з вол. Мячин. Його прізвище Григоріїв. Це є акт політичний, з рамени польсько-терористичної організації.

В с. Пасіка арештовано 8 українців, найкращих господарів, свідомих українців, підозріваючи їх у вбивстві польського конфідента у вересні мин. року.

В с. Василів Великий арештовано 4-ох українців за те, що вони відобрали від місцевих поляків вкрадений свого часу образ св. Анни.

В с. Підгірці на донос польського дідича, що селяне не хочуть працювати в дворі - з'їхала німецька жандармерія і спацифікувала село. Крамаря

прив'язали до колеса воза й били. По нашій інтервенції в Грубешеві приїхав у село пор. Мілер, командант жандармерії і вдарив у лице вчителя за те, що він посмів зголосити до німецької влади цей випадок.

В с. Вишневі вол. Потуржин і Сагрин і вол. М'ягке на донос польської поліції, що населення має зброю, нім. жандармерія спаціфікувала село.

Інтервенції Комітету безуспішні. Все кінчиться на списанні протоколу. Наші домагання в справі зміни польських вїттів та поліції не дають ніякого успіху. Напр., наші заходи для усунення вїйта Шнайдеровича з Сагриня безуспішні.

Наш повіт у більшості український, на 22 волості маємо 12 поліційних станиць, а це все в польських руках.

Голова УДК підпис нечіткий

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

ПРОТОКОЛ

**списаний в канцелярії Кооперативи «Пробоем»
в Грубешеві о годині 9-тій, дня 22 жовтня 1940
із жінками: Катериною Дмуховською і Іриною Андрущак
з Городилович, повіт Грубешів, у справі відмови виплати
за доставлене сіно як контингент.**

Обі жінки заявляють однозгідно «нині дня 22 жовтня 1940, о год. осьмїй явилися ми в бюрі Повітової Кооперативи в Грубешеві /Крайсгеноссеншафт/ по належні нам гроші за сіно з контингенту. Ми передали квіти до зліквідування і попросили в українській мові, щоби нам виплатили. На це одна зі службовичок поденеровано і піднесеним голосом відповідала, що тут немає України. Тут треба говорити по-польськи або по-німецьки. Йї зачали помагати другі дві службовички, що не зважаючи на присутність сторін, між іншим взаємно чесалися / примітка списуючого: в бюрі докінчували ранну тоалету/, счинили звичайну сварню та з кпинами висловлювалися про нас як Українок. Крім цього, пан, правдоподобно касієр, помагав їм також та сказав, що треба вчитися по-польськи, бо тут говориться лише по-польськи.

Я, Ірина Андрущак, запитала службовичку, вказуючи, що прецінь розуміє по-українськи, коли мені відповідає і радить мені вчитися по-польськи. Опісля всі присутні навипередки кричали на нас, а коли ми загрозили, що підемо зі скаргою до п. Крайсгавтмана, то сказали, що не бояться нікого і ми гроший таки не дістанемо.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Заявляємо, що ми їхали нині серед ночі з дому до Грубешова, який є віддалений від нашого села 51 км, щоби підняти свою належність і тут зазнали ми такої образи наших національних почувань і особистої гідности, чого не зазнали навіть за часів польської влади.

Дирекцію «Пробоем» в Грубешові просимо подати цей випадок до відома Німецької Влади і подбати, щоби в бюро сиділи люди, які розуміють українську мову і вміли належно обійтися зі стороною.

На цьому протокол закінчено і підписано

*Протокол списав: Катерина Дмуховска (підпис)
(підпис) — А. Хрущ,
Ірина Андрушак (підпис)*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Ч. 610

Ввійшло дня 16.I.1941

Краків, дня 12 січня 1941

Звіт зі службової поїздки Івана Герасимовича по Підлящині й Холмщині в часі від 6.XII.1940 до 2.I.1941

1	Варшава	сторона 2
2	Біла Підляська	4
3	Межиріччя	8
4	Парчів	9
5	Люблин	10
6	Холм	12
7	Володава	15
8	Красностав	17
9	Замістя	18
10	Тарногород	19
11	Чесанів	21
12	Томашів	23
13	Грубешів	24
14	Белз	27

15	Варяж	29
16	Мої пропозиції	31

**Вшандостойному
Проф. Кубійовичеві
до ласкавого відома.
Іван Герасимович**

(все дописано від руки і особистий підпис)

ВАРШАВА

7.XII.1940

У Варшаві під цю пору є 7-класова народня школа з 7 учител. силами і 2 катехитами (правосл. і гр. кат.) і 240 зашколеними дітьми (правосл. і гр. кат.), з яких ходить правильно 210-220.

До передшкілля ходить 6-8 дітей на 35 записаних. Причина малої фреквенції та, що українські батьки мешкають переважно «на Празі»* і звідтам малим дітям важко ходити до Варшави. При правосл. соборі «на Празі» є дім української колонії, там стараються відчинити філію передшкілля. Якщо це станеться, тоді фреквенція значно зросте.

На орг. сходах С.У. було прийнятих 28 осіб з Варшави, околиці й Гроцького повіту (по польських школах) з інсп. шк. Бойдуником на чолі.

Збори відкрив п.Коровицький, секретарював учитель Васильчук. Орг. реферат виголосив Іван Герасимович.

Після реферату Голова УДК полк. Поготовко підніс актуальні недомаганя, що спинюють працю, а саме: мішані подружжя, антагонізми наддніпрянців і наддністрянців, релігійна нетерпимість (гр.кат. і правосл.) та розполітикування молоді, яка свої міжусобиці заносить навіть до старших клас нар. школи.

На думку Петра Андрусевича, причиною антагонізмів є м.і. замовчування Краковом позитивної праці на місцях. Як доказ наводить, що з нагоди місяця книжки й преси влаштовано в Варшаві чепурну виставу під проводом проф. Зайцева, зроблено з неї світлини, написано перегляд і послано до Кракова, однак Централя це замовчала і в пресі не було про це ніякої згадки. Також не було ніякої згадки про «Обжинки» в Володаві. Інсп. Бойдуник підносить, що антагонізми повстають переважно на тлі особистих непорозумінь, які опісля роздувається до загально національних чи релігійних справ.

Я взивав до толеранції і виrozumілости та до творчої праці.

Опісля Голова УДК полк. Поготовко проголосив таку

* Передмістя на правому березі Вісли (тепер район міста).

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Управу С.У. у В а р ш а в і:

1/ Голова: Рогозінський Микола, Варшава, Вспульна 41/III

2/ Заст. гол. Інсп. Бойдуник Іван, Груець

3/ Секретар Островська Степанія, Варшава

4/ Скарбник: Андрусів Петро, Варшава.

Ухвалено в часі різдвяних ферій зорганізувати 1-тижневий курс педагогічний і українознавства для укр. учительства у В а р ш а в і.

Треба ще прислати 40 особових листків С.У. на адресу С.У.: Варшава, Вспульна 41/III — на руки Голови.

2. БІЛА ПІДЛЯСЬКА

Стан шкільництва такий:

На 153 польських шкіл є 58 українських державних і 7 укр. приватних; разом 65 укр. шкіл. Всі українські школи 1-клясівки і одна 2-клясівка; всіх укр. учителів 66, з того 39 кваліфікованих і 27 некваліфікованих. Всіх учнів в нар. школах 4.909, з того 4.384 в державних, а решта в приватних.

Учні переважно православні (гр. кат. напливовий елемент) і мала кількість римо-кат. (Калакути). Н. пр. в Розвадівці на 43 дітей є 17 римо-кат. Калакутів. В Тересполі є вже 42 дітей (Калакутів), а їхні батьки засновують кооперативу.

Заходить питання: на яку релігію мають ходити римо-кат. діти, бо як ходили б на латинську, то є небезпека, що польські ксьондзи знову старались би їх відтягнути від укр. школи. Чи не міг би дітей римо-кат. обряду вчити гр. кат. священик, як довго не маємо українських римо-кат. священиків? В інтересі української справи треба подбати про таких римо-кат. священиків українців, навіть, якщо прийшлося би одному чи другому гр. кат. священикові / в Римі, чи де там / змінити обряд на римо-кат. і стати римо-кат. ксьондзом. Для добра укр. справи повинен понести таку жертву.

Торговельна школа в Білій Підляській.

Зложило іспит 140 учнів / ць /, ходило 120, а й з того відпало кілька в наслідок ворожої польської агітації, - остало 110, більшість православних, тільки 10 римо-кат. і 3 гр. кат. Школа має 6 учительських етапів, директор — Познаківський. Школа ця не одержала досі письмального затвердження від шк. влади, ані платні й грошей на річеві видатки.

Будучи в Люблині, я просив п.дир. Тимцюрака, щоб інтервенював в тій справі. — Обіцяв. — При школі є 2 бурси, хлопчача і дівоча.

Крім цієї фахової школи стараються про т.зв. Беруфшуле, якщо влада хотіла б таку школу отворити також для поляків, то, щоб ця польська школа була під спільною укр. управою. І про це просив дир. Тимцюрака, щоб інтервенював в Люблині.

Заввага: в міжчасі німецька влада не погодилася на цю пропозицію й попустила на польську школу під окремою польською управою.

Білоруська диверзія.

Чимало клопоту робила білоруська диверзія. Я цю справу також прослідив і обговорив опісля з Арх. Іларіоном і на його бажання предложив на письмі.

На Підляшші не було й нема автохтонних білорусинів.

Навіть у максималістичній мапі білоруського проф. Карського - Підляшшя лежить поза білоруським засягом навіть як етнографічної меншини. Щойно підчас світової війни евакуйовано населення Підляшшя на білоруську територію й ті переселенці подружилися з білорусинами (ками). Після світової війни більша частина тих мішаних подруж вернулася на Підляшшя й тут зукраїнізувалися, до того ступня, що тепер по-білоруськи фактично ніхто не вміє говорити. Ті нечисленні білорусини, що ще задержали білоруську окремішність, склонювалися зразу до співпраці з українцями, а навіть їм підпорядковувалися. Українці пішли їм назустріч, прийняли їх до свого УДК і навіть ділилися з ними своїми американськими дарами. Також культурні зносини були наладані й на пр. др. Щорс мав в УДК виклад про білоруське питання, в якому очевидно не заторкував білоруських аспірацій на Підляшші.

На переписі з 14 квітня 1940 р. задекларувалося на Підлящині 397 осіб до приналежности білоруської нації, москалями 3, українцями 17.000, а русинами біля 4.000. Білорусини висунули свої претензії до тих осіб, що декларували себе русинами, сказали, що це властиво білорусинам. Згодом побільшили ті претензії до 7.000. Відтак зорганізували весною 1940 р. свій власний білоруський допомоговий комітет і зачали партизанку проти українства зразу на церковному відтинкові. Ту білоруську диверзію вели священники-москалі, а також потиху попірали її польські чинники: війти, учителі та урядовці Арбайтсамту, сподіваючись в той спосіб ослабити український елемент. На церковному відтинкові зазначилася білоруська диверзія в таких видах:

1/ збирання підписів по селах проти українізації церкви, 2/ ревідикація собору для білоруського єпископа, якого кандидатом був архімандрит Филофей Нарко. Перед в тій акції вели московські священники і 2 білоруські священники, з яких на пр. о. Зимовець був зразу українцем і зареєстрований в УДК, щойно в листопаді 1940 переписався до білорусинів.

Архієпископ Іларіон завівзав дотичних священників до себе й цілу білоруську затію зліквідував на церковному відтинку. Священники, що вели білоруську диверзію, покорилися, лежали хрестом і заприсягли цілковиту лояльність супроти українського архієпископа. Кажуть, що ще кількох священників таємно веде білоруську акцію, як на пр. о. Мочарський в Заболоттю, також не зовсім виразний яблочинський монастир.

Також деякі німецькі чинники зацікавилися білоруською справою й виявили свою симпатію до неї. Вони подбали, що у двох українських волостях іменовано війтами білорусинів, а саме: в Заболоттю — Романюка, бувшого підкомісара земського на Волині, а в Опіллю — Сороку, бувшого урядовця

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

правосл. консисторії в Варшаві, який буде одночасно мужем довір'я другого відділу варшавського воевідства й зокрема мав слідити єпископа Тимофія Шреттера. Оба волосні вийти остають на своїх постах по нинішній день. Про цю білоруські диверзію зложив я звіт особисто, як був у Холмі на авдієнції у архієпископа Іларіона, а також предложив я на його бажання на письмі.

Організаційні сходи С.У.

З огляду на це, що перед полуднем відбулося відкриття вистави української книжки, організаційні сходи С.У. відбулися пополудні. Сходи відкрив голова УДК інж. Глібовицький і проводив нарадою. Після мого реферату відбулася дуже цікава дискусія, з якої виходить, що тамошнє укр. учительство добре розуміє вагу справи й працює ревню й з пожертвуванням, як у школі, так і поза школою.

По всіх укр. школах ведуть вечірні курси, на яких учать неграмотних укр. мови, історії, географії й взагалі національно освідомлюють, дальше ведуть гуртки поза шкільної молоді, аматорські вистави, хори, а навіть академії й концерти; зокрема, фізичні вправи. На деяких курсах вчать також німецької мови й рахунків. Дуже приймаються між дівчатами укр. вишивки. Вкінці вчать також народніх танків.

Того роду позашкільну працю ведуть учителі (ки) також Радзинського повіту (Межиріччя й Парчів) (Парчівщина).

Управа С.У. в Білій Підляшській:

Голова:	інсп. Дутко Мирон	Біла Підляшська
Заст. голови:	проф. Туркевич Лев	— « —
Секретар:	Семчишин Володимир	— « —
Скарбник:	Бірчанський Євген	— « —
Члени:	Мудрий Ярослав Гудь Степан	Киевець Ситник.

Порішено влаштувати 1-тижневий курс для учительства, який відбудеться в часі Різдвяних свят. Викладатимуть:

українська мова	10	год.	проф.	Семчишин Володимир
географія України	10	— « —	— « —	Туркевич Лев
історія	10	— « —	— « —	Бірчанський Євген
педагогіка, дидактика й методика	10	— « —	— « —	Туркевич Лев
суспільна праця	8	— « —	інсп.	Дутко Мирон
шкільна гігієна	2	— « —	др.	Домбчевський
кооператива	2	— « —	Дир.	П.С.К. Кожерчук Роман

Учасників курсу примістять в бурсах.

Заввага: Учительський курс в часі різдвяних ферій дійсно відбувся при численній участі.

Побажання

- 1/ Треба ще 18 учит. сил. (1etat. і 17 приватних)
- 2/ УЦК зволить матеріально підпомагати українське приватне шкільництво на Підляшші.
- 3/ УЦК зволить дати для укр. бурси одноразову допомогу.

3. МЕЖИРІЧЧЯ

9.XII.1940

Орг. Сходини отворив Делегат УДК Іван Бойко (мешкав при вул. Люблинській ч. 21).

Після могого реферату й дискусії іменовано таку

Управу С.У. в Межиріччі:

Голова: Герчук Іван — Шістка, він є також шк. референтом Беауфтрагтер дер українішен Шулен

Заст. голови: Коваль Михайло — Довга

Секретар: Твердохліб Роман — Шістка

Скарбник: Домбровська Павлина — Дрелів.

Праця учительства в школі, як і поза школою, аналогічна, як у повіті Біла Підляшська.

Побажання:

- 1/ Учительський і шкільний орган необхідний
- 2/ Для Підляшшя й Холмщини було б побажаним видати популярну брошуру про Підляшшя й Холмщину очевидно в українському дусі, але в польській мові.
- 3/ Необхідна більша мапа українських земель для шкіл і менша, карткова — для дітей.
- 4/ Ухвалено взяти грімляльну участь в учительс. курсі в часі різдвяних свят в Білій Підляшській.
- 5/ Мають жалі до «Українського Видаництва», що дуже пиняво висилають замовлені книжки й роблять помилки.
Домагаються ще добрих театральних творів для сільських сцен.
Це дуже пильна справа.
- 6/ Було б дуже побажаним, щоб на Підляшшя приїхав професійний театр з відповідним пропагандивним репертуаром.
- 7/ Дається відчувати брак костюмів, а що матеріялу нема, то не можна справити. Мають бути театральні костюми у п. Ольги Міткевич — Варшава IV, (Прага) вул. Інжинерська ч. 9. м. 16. — Просяьт, щоб УЦК написав до неї, щоби схотіла випозичити за оплатою.

ПАРЧІВ

10.XII.1940

На орг. Сходинах були всі учителі Парчівщини зі своїм шк. референтом Герчуком Іваном.

Після мого реферату іменовано таку

Управу С.У. в Парчеві

Голова:	Григорчук Юрій, управ. шк. — Красне
Заст. голови:	Мгр. Полутренко Богдан, управ. шк. — Колеховичі
Секретар:	Вацик Марія, учит. — Красне
Скарбник:	Ярмуш Василь — Тисьмениця

Побажання:

1/ Справа навернення «Калакутів» на українське лоно пішла б багато краще й скорше, якщо було б бодай 1, або 2 укр. римо-кат. священників. Таких священників можна би вже тепер примістити в Острові й Устимові. Піддають думку, щобти хтось з гр. кат. священників (перехрестився) висвятився на римо-кат. священника (як свого часу римо-кат. переходили в інтересі польщини на гр. кат. і правосл.).

2/ Ілюстрована історія України польською мовою для Підляшшя й Холмщини — це пекуча потреба.

3/ Започаткувати протиалькогольну акцію по УОТ, бо піячення поширюється.

4/ Потрібне дохарчування для найбідніших дітей і подбати про одіж та обуву.

7/ Розвинути акцію, щоб одержати матеріальну поміч від громад і кооператив на закупно бібліотек. Громада Тисьмениці обіцяла дати на ту ціль 100 зл.

6/ Поборювання польської пропаганди. Помимо того, що німці зайняли Польщу, та у всіх автономних урядах остали поляки, які нам шкодять на кожному кроці, з одної сторони наклепами й доносами до німців, а з другої сторони пропагандою й навіть погрозами супроти українців («То так не бендзе. Польська вруці і втєчас вшисткіх українцуф вивешами»). - Треба якось проти — ділати. Але необхідне, щоб також інакше було поставлення німецьких чинників, бо чимало німців не визнається, потурає польським затіям, ба навіть фаворизують поляків.

7/ Необхідно, щоб укр. священники правильно ходили на релігію, бо є великі занедбання під тим оглядом.

8/ Ухвалено взяти греміяльну участь в учительських курсах в Білій Підляській в часі різдвяних ферій.

ЛЮБЛИН

11.XII.40

В люблинському дістрікті маємо щирого й беззастережного прихильника в особі Д-ра Б р а н д л я Рудольфа (Люблин, Дольна Панни Марії 4). Йому треба доконче висилати даром щоденник і тижневик «Краківських Вістей».

Натомість «регірунгсрат» К л і н д е р (куратор) з люблинського дістрікту не виявляє тієї прихильности, навпаки, на пр. неприхильно поставився до орг. сходин С.В. — Кажуть, що його опанували й неприхильно настроїли поляки! Чи це дійсно правда — невідомо.

Пішло з того, що УДК в Люблині не одержав чомусь ніякого письма в справі тих сходин С.У., а на запити учителів у тій справі — Голова УДК Кибалюк замість звернутися за вясненням хоча б до УЦК в Кракові /телефонічно/ віднісся до Шкільного уряду при люблинс. дістрікті й Кліндер заборонив всякі учит. сходини на терені любл. дістрікту.

Одначе заборона вийшла запізно; учителі поприїзджали і я відбув з малим опізненням сходини. Був приявний також укр. інсп. в Люблині Ковальський Омелян, якому зразу заборонили прийти. Сходини відкрив Голова УДК проф. Кибалюк, я виголосив реферат, а опісля проф. Кибалюк в порозумінні зі мною іменував таку

Управу С.У. в Люблині:

Голова:	проф. Храплива Євгенія -	Люблин, Ветеранів 24 телеф. 12-77
Заст. голови:	Стадницький Іван	управит. школи в Люблині.
Скарбник:	Караван Володимир	учитель — « —
Секретар:	Солонинка Іван	— « — польс. — « —

Українські народні школи: в люблинському повіті є 4 укр. села: 1/ Людвин; 2/ Дратів, тут є 130 дітей і 2 укр. учит.; 3/ Рогізно, 45 дітей і 1 учит.; 4/ Канівож, 115 дітей і 2 учителі. В Людвині є польська школа з українським управителем і укр. відділ 18 дітей. Крім того, в самому Люблині є укр. 2-класівка 120 дітей (1-7 клас) з двома учителями. Крім того, є укр. учителі по польських школах.

Сільсько-господ. школа: передбачена в Дратові. Люблинська шк. влада зажадала подрібної програми тієї школи. На підставі загальної програми УЦК опрацьовують таку подрібну програму люблинські інженери-агрономи.

Побажання

1/ УЦК поробить, заходи, щоб при українських школах могли існувати Комітети українських батьків і розвивати необхідну харитативну діяльність, бо багато дітей без обуви й одежі; також треба доживлювання.

2/ Щоби С.У. при УДК могла уряджувати у вільному від зайнять часі доповняючі педагогічні курси для учителів (бо «регірунгсрат» Кліндер є в за-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

саді противний таким курсам і заходить небезпека, що їх заборонить і розжене).

3/ В організаційному статуті люблинського дистрикту нема передбаченого українського референта в складі шкільного відділу; однак такий помічник референта для укр. справ є необхідний для висвітлювання справ з українського становища. Тому було б дуже побажаним, щоб УЦК через ГГ подбав, щоб такий помічник референта для укр. справ при шк. відділі в Люблині був офіційно признаний.

4/ Досі Шкільний Департамент при ГГ не прислав ще повідомлення до Люблина про апробату методики Івана Герасимовича п.н. «Праця учителя в школі». Прохають поургувати [потурбувати], щоб таке повідомлення для любл. дистрикту вислано негайно.

5/ Брак порядного співаника для народніх шкіл.

ХОЛМ

12.XII.1940

На підставі зарядження люблинського «рег'юніґсрату» Кліндера, холмський «шульрат» Месснер заборонив орг. сходини С.У. Однак я зробив візиту «шульратові», основно представив йому цілу ту справу й він погодився на такі сходини — й дійсно прийшов. Я його привітав, а опісля, як по мойому рефераті відходив, подякував за прихильність і участь.

Українське шкільництво в Холмі добре поставлене.

I. Гімназія.

Учнів|ць|750, імсецвих 5%, а решта замісцеві доїжджають, по бурсах 400, а решта по приватних укр. домах. — 30 професорів.

II. 2-річна технічна і 3-річ. ремісничка школа.

Учнів вписаних 230, ходить понад 300. Діти в бурсах разом з гімназійними, решта доїжджає, або приватно. — 14 професорів і вчителів

III. Школа жіночого домашнього господарства.

Має 3 етатові сили, решта проф. вчать годинами. Дітей 30. При школі є бурса й там приміщена ½, а друга половина доходить.

IV. Народні школи.

В цілому Холмському повіті є 139 шкіл з 158 учителями (ками). Необхідно zorganizувати кілька вищеступених нар. шкіл.

С.У. взялась вже до опрацювання проекту такої переорганізації. Я цю справу порушував також у холмського «шульрата» й він поставився до цього дуже прихильно.

V. Сільськогосподарські курси.

УДК разом з українськими агрономами запроєктували на терені холмського повіту 40 півмісячних сільськогосподарських курсів. По 2 в кожній волости.

На це одержали вже дозвіл. Курси будуть відбуватися в народніх школах по обіді. Перші 6 курсів пробних назначили на час від 26.XII.1940 — 4.I.1941.

На організаційні сходи С.У. в Холмі прибуло поперх 60 учителів (-льок) та проф. гімн. і фахових шкіл. Я виголосив реферат, в часі якого надійшов і місцевий «шультрат» і був до кінця мого реферату.

Після мого реферату мав дуже цікавий відчит дир. Лобай Іван, якого я спеціально попросив до Холма, про новітню школу й працю учителів в школі в теперішніх повоєнних часах та необхідність серіозно дошкілюватися.

Відтак Голова УДК проф. Леонтович іменував таку

Управу С.У. в Х о л м і

Голова:	проф. Г.Ставницький Теодозій	Холм
Заст. голови:	шк. інсп. Литвинець Михайло	— « —
Секретар:	учит. Мацюк Осип	Окша*
Скарбник:	Левішак Іван дир. рем. школи	Холм.

1-тижневий курс для учителів.

Одноголосно ухвалено доручити Управі С.У. влаштувати 1-тижневий учительський курс в Х о л м і.

В поворотній дорозі з Володави до Красноставу я вступав ще раз до Холму й порушував цю справу та дістав запевнення, що такий курс відбудеться, а учителі (ки) з провінції будуть приміщені в бурсах.

Заввага: Курс не відбувся бо «регірунстрат» Кліндер заборонив.

Праця учителів поза школою. Половина народніх учителів працює інтенсивно, та нема чим світити, також нема опалу й це важні перепони. Друга половина учителів відноситься до позашкільної праці пасивно, а навіть одна учителька заявила, що «німецька влада дала мені посаду й вона може мною розпоряджати».

Я зробив візиту архієпископові Іларіонові й докладно представив йому справу білоруської церковної диверзії. На це архієп. Іларіон сказав, що білоруську диверзію на церковному полі вже зліквідував, та що дотичні священники покаялися, вицофалися і обіцяли повну льяольність. При цій нагоді архієп. Іларіон висловив такі свої загальні побажання: З огляду на мале число православних священників, не в кожній православної громаді може православний священник викладати науку православної релігії. Тому в таких місцевостях просить настановляти православних учителів, щоб вони могли викладати православну релігію, в заступництві правосл. священника, а гр. кат. учителів призначувати там, де правосл. священникові можливо викладати релігію. Щоби управителі шкіл допильнували, щоби священники діставали нагороду за навчання релігії. (Уряд призначив і зол. за одну годину).

* Очевидно Окшів. — Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

3. Звичай правосл. церкви вимагає, щоби учитель приводив дітей до церкви на літургію. Є випадки, що гр.-кат. учителі відмовляються це робити. Треба вплинути на них, щоб не відмовлялися. Виймки можуть бути, якщо панують тріскучі морози.

4. Деякі гр.-кат. учителі замість до православної церкви ходять в неділі й свята до римо-кат. костела. Це робить якнайгірше вражіння серед населення. Просить, щоби таку поведінку заперестали, бо це може довести до зовсім непотрібних непорозумінь.

5. Просить учителів-співаків, щоб в школі, або на вечірних курсах вчили церковні хори.

6. Щоб учителі при викладанні своїх предметів оминали релігійні питання, (напр. св. Володимир був католиком — то що ...).

7. Обіцяв, що підвищі справи порушу в рефератах в часі моїх дальших поїздок і подам до відома УЦК.

ВОЛОДАВА

13.XII.40

На зарядження «регінрунгсрата» Кліндера заборонив був холмський «шульрат» Месснер орган. сходина С.У. у Володаві. Відтак внаслідок моїх інтервенцій дозволив і збори могли відбуватися щойно пополудні, о год. 3-тій.

Відносини в Володавщині. Володавщина — це, можна сказати, найчистіший український повіт на Холмщині, бо волости числять 50%-90% українського населення.

Під релігійним оглядом населення переважно православне, (гр. кат. нема) та римо-кат. «Калакути», яких треба українізувати.

Українські школи в Володавщині.

На підставі числа зашколених дітей бракує ще 22 учителів, а на це «шульрат» обіцяв усно признати 7 етапів. Якщо не дасться побільшити державних етапів, то треба буде доповнити приватними учителями.

Приватних учителів потрібно: 1/ для «скалакученого» села Огруська, волость Собібр, де є тільки 17 українських дітей, 2/ Іркуцк, волость Володава 30 укр. дітей, 3/ Заглубоче, волость Володава, 4/Волощинська — 20 укр. дітей. Крім того, треба ще прив. учителів 6, щоби доповнити в одних школах по другій учит. силі й в самій Володаві створити повну 7-кл. школу.

Організація вищеступеневих нар. шкіл.

Намічено створити 6 вищеступеневих нар. шкіл через комасацію сусідніх нижчеступеневих шкіл, а саме: 1/ Воля Верещинська, 2/ Коденець, 3/ Мацошин, 4/ Варики, 5/ Каплиноси й 6/ саме місто Володава. Подрібний проєкт наміченої комасації шкіл маю в моїх записках і на бажання можу предложити.

Українська торговельна школа має: 2 кляси, 139 дітей, 7 учителів. Діти приміщені в бурсах.

Господинські школи: 1/ У Володаві, 2 учительки і 23 дівчат, 2/ у Голі (Голя) волость Волоськоволя, 2 учительки й 30 дівчат. Діти розміщені в бурсах і доходять. Школам не достає машин до шиття і кухонного начиння.

Громадська адміністрація, в українських руках. Др. Ваньо бурмистр Володаві дуже цінна людина й веде корисну акцію особливо ж в напрямі «українізації کالاкутів». Також всі вийти й волосні писарі українці.

Організація сходини С.У. у Володаві відбулися в год. 3. пополудні. Відчинив Делегат Залізник Олег, я виголосив реферат, після чого п. Залізник іменував таку

Управу С.У. у Володаві:

Голова: Ящук Евген, управ. школи — Сушно.

Заст. голови: Гатало Галина, управ. господинс. шк. — Володава.

Секретар: Федорович Лев, упр. шк. — Сухава.

Скарбник: Ралик Григорій, учит. торгов. шк. — Володава.

Після того культ. осв. реф. при Делегатурі Польовий Теодор виголосив реферат про працю в УОТ і дир. Повітового Союзу Кооператив Щербій виголосив реферат про створення сітки кредитових кооператив у Володавщині, та про шкільні кооперативи.

Побажання.

1/ Для Володавщини забракло 20 «особових листків», треба їх негайно по змозі післати.

У володавськiм суді можна уживати української мови. Судді українці і адвокати українці, а сторона також українці — з призвичаєння говорять вперто по-польськи і не дається навести, щоб говорив по-українськи. Др. Ваньо просить, щоб учителі освідомляли відповідно своїх громадян.

КРАСНОСТАВ

15.XII.40

Загальні відносини в Красноставщині. Населення мішане польсько-українське з великою перевагою польського (на 143.000 ледви поверх 5.000 українців). Удалося заснувати в 10 громадах 10 укр. шкіл з 15 учителями. Є також уже 9 укр. кооператив.

Місцеві українці переважно православні, натомість напливова інтелігенція гр. католицька. Одначе є зразкова співпраця між гр. кат., а правосл. і гр. кат. широко помагали до відібрання правосл. церков від поляків, у Старому Селу, Стужиці, Ждайному. В Крансоставщині є тепер всіх 5 правосл. церков з 4 священниками, а має прийти ще п'ятий.

В останньому часі удалося обсадити 3 в'їтів україн., а також урядників україн.

На орг. сходини С.У. прибули всі учителі Красноставщини зі своїм шкільним референтом мгр. Сокульським.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Після мого реферату проголосив Делегат Др. Скібінський таку
Управу С.У. в Красноставі

Голова: Турянський Володимир, — Крупі п. Красностав.

Заст. голови: о.Карвовський Віталій — Жданне пош. Сенніца Ружанна.

Секретар: Тимчишин Іван — Стужиця — п. Красн.

Скарбник: Михалічко Петро — Красничин п. в місці.

З дискусій вийшло, що освідомлюючи працю ведуть виключно учителі.

Дуже прикре вражіння зробила злобна і тенденційна стаття в виді репортажу з Холмщини в «Краківських Вістях» з 7.XII, звернена з наклепами проти учительства.

Також давніше була непотрібна стаття на релігійні теми, де автор доказував, що св. Володимир був католиком. Просять таких релігійних статей дискусійних в «Краківських Вістях» не містити. На місцях зовсім непотрібно починаються до розеднання.

Побажання

1/ Історія України в 2 частинах не вигідна, до того ж вона суцільно зібрана, а повинна бути подавана образами. Читанки III-IV, кращі; натомість V і VI виказують значні браки, особливо ж брак історичних уступів. Помагають собі «Малими Друзями»*

2/ Не домагання в поділі годин, 1 і 2 кл. в 2 кл. школі доконче вчити окремо, а не разом. 3/ Потрібна мапа України для школи й мапки для дітей. 4/ Потрібний підручник з природи й інші підручники.

ЗАМОСТЯ

16.XII.40

В Замостю також заборонили орг. сходини С.У., але що заборона наступила в день перед сходинами, не можна було сходин відкладати й вони відбулися в УДК в присутності 33 член.

Сходини С.У. в Замостю

відчинив Др. Перфецький, Голова УДК, після мого реферату проголошено таку

Повітову Управу У.С. в Замістю:

Голова: Струць Володимир, учит. в Селиських.

Заст. голови: Кирилук Ірина, учит. в Чесниках.

Секретар: Борисович Петро, учит. в Замостю.

Скарбник: Лапінський Леонтій — Волиця Снятицька.

В міжчасі прийшов на сходини С.У. шк. інсп. Кривоносюк. Тому, що на сходинах були приявні також учителі з Тишівської [Тишовецької] волости, іменовано заразом

* Дитячий журнал. Виходив у Кракові і Львові.

Районову Управу С.У. для Тишівців

Голова:	Шумейко Михайло	учит.	в Клятвах
Заст. голови:	Дедик Іван	— « —	в Чермні
Секретар:	Лапчак Осип	— « —	в Тишківцях [Тишівцях]
Скарбник:	Михаліка Іван	— « —	в Проваллі.

В Замостенськiм повіті постало вже 28 етапних УОТ.

Більшеклясових шкіл нема, тільки в Люблинці є 7-кл. школа. Приватних шкіл також нема.

Поза народніми школами нема ніяких інших шкіл.

Господарські курси: в стадії організації 2 сільськогосп. курси., в Переспі для хлопців і в Лубчу для дівчат.

Побажання:

1/ Досі не прийшли до Замістя «особові листки», а треба їх 250 штук для цілої Замостенщини.

2/ Необхідний шкільний і учительський журнал. Як довго його не буде, буде недомагати шкільництво й організація С.У. не сповнить свого завдання.

ТАРНОГОРОД

20.XII.40

В Білгорайському районі не було для кого створити окрему секцію Учителів, тому на цілу Білгорайщину створено одну на разі С.У. в Тарногороді.

Народні школи. В цілій Білгорайщині є 50 укр. шкіл з 92 учителями (ками) і 6.344 шкільними дітьми.

Торговельна школа. В Тарногороді існує 2-літня торговельна школа, одначе нема фахового директора. Я запропонував У.Д.К.ові в Білгораї дир. Паштетника з Жихліна п. Кутно. Тепер довідуюся, що дир. Паштетник намічений на дир. торговельної школи в Білій Підляшській. З огляду на те необхідно запроєктувати сюди якогось нового директора.

Господарсько-доповняюча школа пропонована в Замху (Замх) або в Біщі.

Ще нема для цієї школи учителя — агронома.

Орган. Сходини С.У.

Відбулися в прияві 74 учителів. Сходини відчинив інсп. Ней. Після мого реферату іменував Делегат Др. Новосельський Павло лікар, таку

Управу С.У. в Тарногороді:

Голова: шк. інсп. Ней — Білгорай.

Заст. голови: проф. Чарнецький Володимир — Диків Старий.

Секретар: учит. Тилявська Ярослава — Тарногород.

Скарбник: Бендюк Данило — Тарногород.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Член: Гуль Іван — Диків Новий.

Після мого реферату мав гарний виклад інсп. Ней про працю учителів в школі і поза школою.

При цій нагоді дуже мило мені ствердити, що інсп. Ней не тільки вимагає від учительства солідної праці, але також зі своєї сторони дбає про матеріальне забезпечення учительства свого повіту. Напр. коли ми їхали з Білгорою до Тарногорода, то взяв на великий дрябнястий віз кілька скринь з черевиками, светерами, теплим біллям, панчолами, скарпитками і т.п. для всіх учителів та їх родин, які роздобув для них на картки по максимальних цінах. Також привіз велику скриню рідної української лектури, переважно книжок «Українського Видавництва» для УОТ. В цілій Білгорайщині зорганізовано вже біля 30 УОТ і ще біля 30 ЦОТ (очевидно УОТ) в стадії організації.

Після рефератів розвинулася цікава дискусія, якої вислідом були сконкретизовані такі

Побажання

1/ Для українських шкіл треба книг шкільних метрик.

2/ Треба поробити деякі зміни в тимчасовому пляні навчання, напр. для IV класу затрудні вимоги з геометрії, а саму науку рахунків зредуковано до 3 годин, замість поширити до 5 родин тижнево. Історію як предмет починати з IV річником науки.

3/ В тій цілі треба створити Програмову Комісію, яка на підставі зібраного матеріалу з місць і присланого Секціями Учителів поробила б потрібні поправки.

4/ Поробити заходи, щоб тим учителям, які були в вищому ступні платні, а тепер мають нижчий ступінь, підносити платню до вищого ступня.

5/ Подбати, щоб звільненим зі служби учителькам мужаткам призначено емеритуру.

6/УЦК зволить поробити заходи в німецької влади, щоб вже на загальне число 60 шк. дітей призначували 1 етап (досі признають 1 етап на 70 дітей) та щоб мінімальне число, потрібне до заснування державної народної школи, зменшили зі 40 на 30.

Заввага: в тій справі дотичні умотивовані прохання внесли українські інспектори в Білгорай і в Замостю.

7/Досі тягар удержування українського шкільництва приватного спадав переважно, а в деяких районах майже виключно, на народне учительство, що й без того невиваряючо матеріально забезпечене. Справа приватного шкільництва — це загальнонаціональна справа. Тому УЦК підойме ініціативу, щоб всі українські, особливо ж економічні установи й підприємства й взагалі всі українці, давали постійні обовязкові датки на удержання приватних шкіл.

В тій цілі УЦК зволить створити окремий фонд на удержання українських приватних шкіл і фінансувати ці школи.

8/УЦК виеднає в компетентних чинників, щоб для шкільних інспекторів та їх секретарів признали «мешканеве», а зокрема для секретарів піднесли побори з 200 до 250 зл. місячно.

ЧЕСАНІВ

25.XII.40

Чесанівщина — це окравок давньої Галичини. Українське населення тут виключно гр.-католицьке.

Огр. Сходини С.У. відбулися в кляі місцевої української школи в прияві 22 осіб. Сходини відкрив Делегат УДК інж. Чубатий Петро. Після мого реферату назначив таку

Управу С.У. в Ч е с а н о в і .

Голова: Кравчук Микола — Чесанів.

Заст. голови: Мазурак Теодор — Гораєць.

Секретар: Дачишин Олександр — Німстів.

Скарбник: Дуда Іван — Жуків.

Після живої дискусії, в якій брало участь багато учасників, сконкретизовано такі побажання:

1/ Доповнити Правильник С.У. в тому напрямі, щоб учителі[ки] емерити й взагалі бувші учителі|ки|без спеціального заняття, або такі, що з конечности мають зайняття в якомусь іншому фаху, та ті о. о парохы, що вчать релігії в школі, могли бути членами С.У.

2/ Щоб небажані елементи не діставалися на учительські посади, було б вказаним, щоб шкільна влада приймала до учительської служби тільки ті особи, що виповнили «особові листки» й Ц.У.С. прийняла їх в члени.

3/ Подбати, щоб внутрішньою мовою українських шкіл та і у зносінах управ шкіл і учителів з укр. шкільними інспекторами й укр. шкільних інспекторів з управами шкіл й учителями була українська мова.

4/ Подбати про службові учительські виказки для укр. учителів[льок|.

5/ Причиною погіршення фреквенції в школах є брак обуви й одежі. У.Ц.К. зволить виеднати в компетентних чинників необхідну допомогу для шк. дітей, а всю укр. інтелігенцію й свідомих українців взагалі просять допомагати, якомога збільшити фреквенцію в усіх укр. школах.

6/ «Українське Видавництво» зволить видати великі стінні мапи України для шкіл і УОТ-ів та малі мапки України для дітей. Також видати підручники до науки географії для кожної класи, німецький підручник, підручник до навчання природи, рахункові книжечки від III-VII класи, співанники, укр. граматику, укр. правопис — і т.д.

7/ Для опрацювання оцінки підручників, що мають появитися /шкільних/ друком, необхідна Видавнича Комісія шкільних підручників, книжок для дітей і молоді при «Українському Видавництві».

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

8/ «Українське Видавництво» видасть якнайбільше книжок для діточих бібліотек і зокрема добрі п'єси для дітей і молоді, особливо ж для старших.

9/ В «Малих Друзях» містити якнайбільше патріотичного матеріалу.

10/ «Краківські Вісти» приходять дуже пізно й взагалі дуже неправильно. У той час, як німецькі й польські часописи приходять своєчасно й дуже правильно, тому це викликає здивування й навіть неохоту в українських читачів. Необхідно якнаскорше зарадити цьому лихові.

11/ Навчання німецької мови по українських школах в люблинському дістрікті дозволене й тому німецьку мову вчать по всіх українських школах, а навіть поза школою на вечірних лекціях У.О.Т. -ів. Натомість в Ярославщині заборонили вчити німецьку мову, зате вчать польську. Подбати, щоб і в Ярославщині і взагалі всюди по українських школах вчили німецької мови замість польської.

12/ Поробити заходи в тому напрямі, щоби учителі дістали залізничні знижки, як це було до війни.

13/ Подбати, щоби на випадок смерті учителя дістала вдова по учителі «посмертний квартильник» (штербекквартиль).

ТОМАШІВ

24.XII.1940

Організаційні сходи С.У. в Томашеві відбулися пополудні при участі біля 30 осіб. Сходи отворив представник Делегатури УДК Туркул. Після мого реферату п.Туркул іменував таку

Управу С.У. в Томашеві:

Голова: Пенцак Василь — Томашів.

Заст. голови: Хміль Тиміш — Томашів.

Секретар: Тхір Андрій — Белзець.

Член: Шепертицький Андрій — Верещиця.

Після мого реферату розвинулася дискусія, у висліді якої сконкретизовано такі п о б а ж а н н я до «Українського Видавництва»:

1/ Потрібно сценічних творів для села.

2/ Добрих шкільних співанників з нотами.

3/ Картів України й української карти Європи.

4/ Історія України для народніх шкіл занадто суцільна й дуже скорочена. Для народніх шкіл треба видати історію в ширшому обсягу історичними образами.

5/ Необхідна географія України.

Загальноосвітні справи терплять дуже на тому, що для шкіл і УОТ нема нафти й опалу. УЦК зволить поробити заходи в тому напрямі, щоби українські кооперативи й волости подбали про доставу нафти для шкіл і УОТ, та про приділ опалу.

ГРУБЕШІВ

26.XII.1940

Загальні завваги:

Всіх народніх шкіл в Грубешівщині є 171, в тому III ступня (7-класових) 3, II ступня 9 і I ступня 158. Приватних шкіл 4, з того 1 школа на шляху удержавлення. В стадії організації: 5 державних 1 класових шкіл і 1 приватна 1-класова школа. Всіх українських учителів в Грубешівщині 243 державних і 11 приватних.

Торговельна школа — коедукаційна — в Грубешові існує від 10.X.1940 та числить 142 записаних учнів, з чого ходить правильно 140. Існує тільки 1 клас о 4 відділах. Вчить 4 етатових і 4 доходячих учителів. Досі справа етатів тієї школи ще не урегульована. У.Ц.К. в Кракові зволить доручити своїй філії в Люблині, щоби інтервенювала в люблінському дістрікті, бо заходи місцевих чинників в тій справі безуспішні.

Ремісничка жіноча кравецька школа в Грубешові планується від другого півроча ц.р. Підшукують домівку.

В повіті замітна російська агітація, яку попирають чи патронують російські, чи московські батюшки. М.і. поширюють російський націоналістичний часопис «За Росію» /з тризубом/, що виходить в Білгороді. Цей часопис поширюють якісь типи в Турковичах, де є москвофіл о.Мартос. Він заборонив науку співу й танців /не забаву/ в УОТ, а наслідок того такий, що молодь не приходить тепер ані до УОТ, ані до церкви. О.Мартос ширить небилиці, що мовляв — «руською мовою говорили всі святі й тому треба привернути в православній церкві руский виговор».

Справа ревіндикації костела на церкву в Грубешові стає центром зацікавлення українського громадянства в цілому повіті. Перед війною поляки переіменили православну церкву на римо-кат. костел, спираючись на тому, що це була колись гр.-кат. церква. З огляду на це, що перед війною це був православний собор, тому православні обстають непохитно, щоб цей костел доконче ревіндукувати для православних, з тим, що з того собору можуть користати і гр.-кат. біженці. (В Грубешові найшлися переходово 3 гр.-кат. священники й до 30 біженців гр.-католиків). Як мене інформують, гр.-кат. священники не хочуть на те пристати, але вимагають ревіндикації в користь виключно користування для гр.-кат. богослужень. — Якщо буде змога вернути до Галичини, то й одна нога тут не лишиться й тоді забирайте собі церкву й користайтеся нею. — Одні й другі внесли подання до «крайсгавптамана», але він відказався ревіндукувати ту церкву доти, доки самі українці з собою не погодяться. Очевидно, на тому користають тільки поляки. Таке непримириме становище грозить розвалом між православними та гр.-католиками, а досі відносини були зовсім добрі, навіть дружні. Необхідно, щоб УЦК своїм авторитетом довів до порозуміння в найкоротшому часі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Не дивлячись на тріскучі морози на Організ. Сходини С.У. явилось біля 60 учителів (льк). В Грубешові існував Окружний Відділ «Взаємної Помочі» Українського Вчительства, якого головою був теперішній директор місцевої укр. школи Самохваленко. Він відчинив сходини.

В часі мого реферату прибув представник УДК др. Гриневич, який опісля іменував таку

Управу С.У. в Грубешові:

Голова: Самохваленко Микола — Грубешів.

Заст. голови: Козлюк Петро, дирек. Торг. Школи в Грубешові.

Секретар: Саварин Володимир — Грубешів.

Скарбник: Гнатукова Анна.

Після цього виголосили 2 реферати, а саме: організаційний реферат п. Герасимюк і реферат про організацію молоді п. Ваврук.

Над усім рефератами розвинулася жива дискусія, у висліді якої висунено такі

П о б а ж а н н я:

1/ Щоб «Українські Вісті» не містили статей, звернених проти українських учителів, як це було в якомусь репортажі й до того в тижневику для народу (!), зверненому проти всіх учителів, що прийшли зі заходу. Можливо, що один, або другий з них не зовсім оправдалися, але, як стверджує шк. інспектор і учителі з місць, учителі ці вже стають до громадської праці й час вже припинити нагінку, яку проти них завели в першу чергу некваліфіковані учителі, яких німецька влада звільнила з посад без ніякої провини, а навіть відома зі сторони учителів-заточенців.

2/ Подбати про автоматичні аванси для учительства, як це було перед війною, тільки на справедливих основах.

3/ Учителі скаржаться, що в Грубешові не можна набути української книжки, бо приватна книгарня здирає тут за книжки 3, а навіть 4 рази понад їхню номінальну вартість. Просьять, щоб «Українське Видавництво» вглянуло в ту справу й не дозволило самовільно підвищати ціну. (Та ж книгарні дістають рабат)!

4/ Пошти дуже неправильно доручують «Краківські Вісті», а також у волостях ту справу легковажать собі, хоча там урядують свої люди.

5/ Пропонують, щоб УЦК зволив вистарати прилюдну збірку на українські приватні школи, бо досі тягар удержання тих шкіл спочиває переважно на плечах українського учительства. Поки це зреалізується, просьять, щоб УЦК прийшов на ту ціль з підмогою.

6/ Піддають УЦК-ові під розвагу. Чи не можна б виеднати в німецької влади, щоб при українських шкільних інспекторах були освітні референти (на державні кошти), як це було за Польщі, коли при всіх польських інспекторах існували повітові освітні референти, а при кураторіях — обласні освітні референти. Такі освітні референти, маючи безпосередньо стичність зі шк.

інспекторами й старостами, могли б скорше й успішніше працювати в своїй ділянці та помагати УОТ-ам, як стоячи осторонь.

7/ УЦК зволить вже тепер поробити перед шкільною німецькою владою заходи, щоби крім запроєктованих кількох районних курсів для українського учительства відбувся в Криниці одномісячний курс на 2 зміни (в липні й серпні) для всього українського вчительства Генерал-Губернаторства. Якщо була б згода, то вже відтепер солідно підготувати ті курси.

8/ Звертаються з пропозицією до С.У. при У.Д.К. в Кракові, щоб зволила оглянутися за домівкою для учительства з 10 ліжками для приїзжих учителів до Кракова, за меншою оплатою, як у дорогих готелях, у яких зрештою не завсіди можна дістати нічліг.

БЕЛЗ

28.XII.40

До УДК Белз належать волости: Белз, Кристинополь, Тарношин, а в пропозиції є й Телятин.

В Белзі є 7-класова народня школа, дальше Приватні Гімназійні Курси (4 нижчі класи) зі 129 дітьми і Торговельна державна школа зі 102 дітьми під одною управою дир. Димчука Антона. В обох школах є занятих 8 учительських сил. Ще нема номінаційних декретів, ані визначених платень.

В Белзі є 2 бурси: хлоп'яча для 38 учнів, управитель о.Липинський, і дівоча для 11 учениць (СС Службниці). Державна Господинька школа в Кристополі, яку ведуть кваліфіковані СС Службниці. Досі ходить до цієї школи 20 учениць. Роблять заходи, щоби фреквенцію збільшити хоч до 30. Ця школа досі не дістає від держави нічого, тому Делегатура УДК в Белзі ухвалила дати їй позичку на 300 зол.

Підготовано господинську школу в Белзі й, як мене інформовано, на управительку намічено світську учительку. Деякі чинники хотіли б в Управі цієї школи мати СС Службницю (сестру тамошнього культурно-освітнього референта). За приміщенням такої школи в Белзі доволі тяжко. З тих причин досі не можна було відкрити цієї школи, хоча охочих до школи учениць є доволі.

Так само оголошена зимова господарська школа в Себечові й 2-річна господарська школа в Річиці. Для них є фахові учителі-агрономи, є приміщення й діти, нема тільки дозволу від шкільної влади. В часу мого побуту в Белзі відкрито тижневий курс для старших господарів з метою зробити з них передовиків у господарській ділянці. Призначено на ті курси біля 120 господарів. Участь у викладах обовязкова. На відкритті цього курсу я зложив привіт від УЦК і побажав прелегентам і курсантам якнайкращих успіхів.

Орг. Сходини С.У. в Б е л з і відбулися в великій салі засідань магістрату в привіє 50 учасників (ць). Сходини відкрив Делегат УДК о. дек. Гела. Після мого реферату о. Гела іменував таку

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Управу С.У. в Белзі:

Голова: Макітра Гриць — управит. нар. шк. в Белзі.

Заст. голови: Демчук Антін — дир. гімн. курсів в Белзі.

Секретар: Войтович Олена — Жужіль — Белз.

Скарбник: Литвин Степан — Белз.

Член: Дяків Гриць — Річиця Тарношин.

Над моїм рефератом розвинулася широка дискусія. Між іншим підносили, що деякі гарячі одиниці роблять квестію з того, що при розділі дарів для дітей узгляднювали також діти з мішаних подруж. Такі виступи шкідливі для загальної української справи, бо для Українства цінна кожна одиниця без огляду на її релігійну приналежність.

Тому пропонують:

1/ Помістити в «Вістнику» вяснення, що УДК має служити для всього українського населення без огляду на його релігійну приналежність (отже для гр.-кат., православних, римо-кат., або й евангеліків).

2/ Звертається увагу «Українського Видавництва», що книжечки для малих дітей друковані замалими черенками. Необхідно друкувати їх більшими черенками.

3/ Для нижче зорганізованих шкіл порадно видати окрему об'ємисту українську читанку для IV відділу / для 5, 6, 7-річника / подібно, як це були колись того роду українські читанки на Буковині.

4/ Для шкіл необхідна мапа України й мапа Генерал-Губернаторства, а також потрібні образи до науки історії й географії.

5/ Досі українські народні школи не мають шк. катальогів, денників, шкільних метрик, класифікаційних денників, книги інвентаря й подавчого денника, які було б вказаним видати, щоб таким чином по всіх українських школах була одноцільна адміністрація.

6/ Видати рахункові книжечки для вищих ступнів та підручники до навчання географії й природи.

7/ Несвідомих і впертих батьків можна присилувати, щоб посилали свої діти до школи, якщо таким, що не посилатимуть, не будуть видавати карт до мелення / мелькартен /.

8/ Українські учителі не можуть дістати нафти, мила, скіри на черевики й тощо. Вийшов дивогляд, що служниця польського учителя в Забужу дістала з приділу черевики, а управитель української школи не може добитися черевиків для себе (!).

9/ З огляду на це, що тепер саме час для укладання бюджетів, необхідно вплинути на волости, щоби в свої бюджети вставили більші квоти на культурно-освітні цілі, дитячі садки й українські приватні школи.

10/ УЦК зволить вистаратися дозвіл на прилюдну збірку на приватні народні школи, бо досі майже увесь тягар носять українські учителі.

11/ Для Белзщини треба ще 30 «особових листків».

12/ Учительський і шкільний журнал С.У. є необхідний. Тому просять, щоб УЦК як-найскорше висєднав у компетентних чинників дозвіл на видання такого журналу.

ВАРЯЖ

29.XII.40

До Варяжської Делегатури УДК належать волости: Потуржин, Долобичів, Варяж і Хоробрів.

У варяжській окрузі є 80 укр. учителів, одначе з причини тяжких морозів і снігової прибуло на орг. Сходини тільки біля 30 осіб.

Учительство Варяжчини мало свій Округний Відділ «Взаємної Помочі Українських Учителів», до якого вплатило було:

з волости	Варяж	277.50 зол.;
	Хоробрів	252;
	Кристинопіль	153;
	Белз	205.50.
	<hr/> Разом	888. — зол.

Гроші ті розділено на позички для потребуючих б. членів «ВПУВ» Організ. Сходини С.У.

відчинив Делегат УДК радник Книш Микола. По мойому рефераті рад. Книш іменував таку

Управу С.У. у Варяжі:

Голова: Бурбела Юстин — Опільсько.

Заст. голови: Дацюк Теодозій — Угринів.

Секретар: Футуйла Микола — Варяж.

Скарбник: Манькова Марія.

Член: Кней Юрій — Ульгівок.

Дискусію ведено головню над поширенням позашкільної освітньої й громадянської праці. Деякі учасники підмітили, що не конче вказаним, щоб якраз учитель був головою УОТ. Навпаки, щоб головою був хтось інший, напр. найсвідоміший селянин, а учитель був дорадником і фактичним керманичем. Освітньо-культурний референт обстає, щоби головами УОТ були доконче учителі й священники (головою учитель а заступник священник або навпаки). Стверджує при тому, що більшість учителів працює охоче й жертвенно.

В деяких районах є локальні труднощі в громадянській праці. Напр. в місцевостях Ощів і Долобичів будують шосу, до того заангажували карні табори. Всі будинки зайняті, а вечорами там не можна виходити з хати. Тому з ті причини культурно-освітня праця на якийсь час там припинена.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Висунено такі конкретні **п о б а ж а н н я** :

1/ Щоби хворі учителі, члени С.У., могли користати з лікувальної відпустки, необхідно щоб кожний шк. інспектор мав до розпорядимости 2-3 «літаючі учительські контрактові сили».

2/ Для Варяжчини потрібно 160 «особових листків» для 80 членів С.У.

МОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

на основі завваг, пороблених у часі моїх поїздов по Лемківщині, Надсянщині, Підляшші й Холмщині

I. Поробити зміни в правильнику Секції Учителів.

Провід Секцій:

1/ Центральна Секція Учителів при УЦК.

2/ Повітова Секція Учителів при УДК.

3/ Районова Секція Учителів при Делегатруї УДК.

4/ Уповноважені повновласники С.У. для більше віддалених місцевих осередків С.У.

Членство:

Членами С.У. стають обов'язково й автоматично учителі й учительки — арийці всіх категорій шкіл, виховниці дошкільця, шкільні катехити української народности, шкільні інспектори та інспекторський канцелярийний персонал української народности. Дальше членами С.У. мають право бути учителі (ки) емерити та бувші учителі (ки) не емерити без спеціального зайняття, або такі, що з конечности мають зайняття в іншому фаху та ті оо. парохи, що вчать релігії в школах. Абсольвенти учительських заведень, які ще практично не працювали в школі, можуть також бути членами-госпітантами Секції Учителів, щоб користаючи з усіх уладжень Секцій, приготовлялися до практичної учительської -шкільної й громадської праці. Кандидати (ки) учительського звання й бувші учителі (ки), що стараються о учительську посаду, повинні наперед зареєструватися в С.У., виповнити «особовий листок» і щойно тоді на поручення С.У. можуть одержати посаду.

У зв'язку з повищими змінами й доповненнями треба в кінцевих постановках виконного розпорядку в и ч е р к н у т и цей перший відступ:

«Учитель (ка), що самовільно покинув (ла) учительську службу й перейшов (ла) до іншої служби, яка не має ніякого відношення до шкільництва, тратить всі права, набуті тим правильником, та не має права до звороту вплачених членських вкладок або яких-небудь виплат».

Деякі менші поправки в правильнику, виконному розпорядку і програмі діяльности С.У.

Крім підвищих змін більш загальної натури, було б вказаним поробити ще й деякі подрібніші поправки в правильнику, виконному розпорядку й програмі діяльності. Тексти проекту дотичних змін пропону, якщо Провідник УЦК засадничо погодиться на зміни й поправки.

Правильник, виконний розпорядок і програму діяльності в новій редакції видати друком для всіх членів С.У.

II. Необхідний орган С.У. « Р і д н а Ш к о л а »

Учительство всіх категорій шкіл настирливо домагається шкільного й учительського органу С.У., мотивуючи слушно своє домагання, що як довго не буде цього журналу, так довго українське шкільництво буде недомагати й так довго й організація учительства С.У. не буде могли сповнити свого високого завдання.

Тому прохаю доконче подбати про дозвіл видавати такий журнал.

III. Наладнання Канцелярії Центральної С.У.

Провід Центральної С.У.

Пропоную так підібрати канцелярійний склад Центральної С.У., щоб з тих осіб можна zarazом скласти Провід Центральної С.У., який практично охопив би всі ділянки широко закреної діяльності. С.У.

Тут входять:

а/ організаційні справи:

Отже, наладнання й ведення в евіденції всіх організаційних клітин С.У.

Евіденція осіб, що стоять у Проводі С.У.

Ініціатива і доручування актуальних справ, які повинні перевести клітини С.У.

б/ особові справи:

Евіденція членів, згуртованих в С.У., по категорії шкіл, емеритів і таких учительських сил, що тепер активно не працюють в школі та кандидатів на учительські посади на підставі виповнених ними «особових листків» та засягнених опіній.

Картотеки членів С.У.

Евіденція праці членів С.У. 1/ фахової і 2/ освітньої, економічної і громадянської суспільної.

в/ Реферати й Комісії для плянів навчання:

Для випрацювання проектів, плянів навчання в народніх школах та в інших школах всіх категорій потрібно мати досвідних референтів, і, крім того, повторити Комісії для всіх категорій шкіл в порозумінні й стислій співпраці з «Українським Видавництвом».

г/ Комісія для видавання шкільних підручників і научних помочей. При «Українському Видавництві» необхідно створити Комісію для шкільних підручників і научних помочей. До неї повинні увійти м. ін. також компетентні

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

сили з-поміж практикуючого учительства дотичних категорій шкіл і делеговані члени Проводу С.У.

д/ Комісія для підготовки й влаштування учительських курсів. В Проводі Центральної С.У. повинен бути референт, що його обов'язком було б давати ініціативу до творення таких курсів в порозумінні й за апробатою шкільної влади та твори Комісії потрібні для zorganizування таких курсів для перевишколу чи дальшої фахової освіти учителів.

ж/ Референт для станових справ учительства.

В Проводі Центральної С.У. повинен бути референт, що добре визнається у станових учительських справах. Він повинен бути душею Комісії, що має на меті поправити станові відносини учительства.

з/ Комісія правної поради.

Чимраз більше намножується випадків, де учитель (ка) чується покривджени (на) й звертається до УЦК за порадою. Для цього треба створити окрему Комісію Правної Поради, до якої референт для станових справ учительства належав би обов'язково.

е/ Комісія для матеріальної допомоги членам С.У.

Необхідна при Проводі Центральної С.У. Одначе в самому Проводі мусить бути для цієї справи й відповідний референт.

є/ Комісія для допомоги дітям членів С.У.

Для допомоги дітям членів С.У. в студіях на високих, чи фахових школах та приміщення дітей членів С.У. даром, або за знижкою по бурсах при середніх і фахових школах необхідно створити Комісію, а крім того для цієї справи повинен бути референт.

к/ Комісія з референтом учительських осель.

л/ Комісія з референтом самаританської допомоги.

Канцелярійна адміністрація.

Евіденція і евентуально полагаджування звичайної переписки, дальше евіденція обіжників, звідомлень, оголошень і взагалі всіх письм і друків, що дотичать С.У.

Касові справи.

а/ Вплати вписового, місячних членських вкладок по Секціях.

б/ Приходи з інших джерел.

в/ Видатки.

г/ Зіставлення рахункових звітів по поодиноких Секціях і загальних.

IV. Редакція й адміністрація журналу С.У.

З огляду на те, що я маю многолітній досвід у редагуванні шкільних і учительських журналів, я, попри загальну організаційну працю, перебрав би й редакцію того журналу. Очевидно, крім того треба буде покликати до життя редакційну колегію, щоб з-поміж її членів вишколити когось дальше працювати.

Адміністрацію за моїми вказівками й наглядом вела б канцелярія С.У.

Маю вражіння, що можна буде на орган вставити відповідну квоту, яка учительства занадто не обтяжить, а дасть змогу покрити кошти друку й порта.

Заувага: Пропонують, щоб з того 1 зол., що остає по С.У. призначити 50 грошів на журнал.

(підпис)
Іван Герасимович

■ Джерело: LAC. MG 31, D 203. Volume 24. File 6

ДОКЛАД

- 1- до Відділу Праці й Суспільної Опіки УЦК
- 2- до Центральної Секції Народнього Здоров'я.

Відноситься: до обізду делегатом ЦСНЗ др. Василівим УДК-Делегатур, головно на Холмщині й Підляшші, з ціллю організації при них СНЗ та пропозиції делегата для дальшої праці здоровної ділянки при УЦК / та УДК-Дел./

Згідно з рішенням ЦСНЗ ухваленим УЦК, я яко делегат ЦСНЗ, об'їхав у часі між 7-30 березня ц.р. такі УДК-Делегатури: Холм, Володава, Грубешів, Белз, Замістя, Краснистав, Томашів, Люблин, Біла Підляська й Варшава.

Звіти з поодиноких, скликаннях з цього приводу Зборів санітарно-медичного персоналу при УДК-Делегатурах, долучую окремо. Тут хочу зупинитися загально на переведенні мною організації СНЗ, сказати, як виглядає справа здоровної опіки над укр. населенням цих районів, про ролу в ній укр. чинників, про висловлені побажання на цих Зборах та про способи можливости поліпшення цієї опіки.

I.

Секції Народнього Здоров'я при УДК та Делегатурах. Ні в одному з цих пунктів, що я їх тепер відвідав, не було засновано СНЗ. Обіжники центра про заснування Секцій на місцях та різні вияснення в цій справі не були виконані, або тому, що місцеві Комітети-Делегатури просто цим питанням не цікавилися й наших обіжників нікому з лікарів навіть не показували, або ж і самі лікарі не розуміли як слід завдання цих Секцій, а тому не бачили й рації їх існування. Майже загально всі уявляли собі СНЗ, яко чисто станову лікар-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ську організацію, тому там, де був один чи пару лікарів, уважали просто недоцільним закладати окрему станову лікарську Секцію. В багатьох випадках занедбання справи з організацією СНЗ були часті персональні зміни в Управі того чи іншого Комітету-Дел., а також і взаємні тертя, як між лікарями, так і між останніми та Управою Комітетів-Дел. В деяких місцях, як напр. в Варшаві, Холмі та Люблині, хоч СНЗ формально не були засновані, але був визначений т.зв. комітетський лікар, який мав полагоджувати здоровні справи на терені свого району, звичайно тільки в місці осідку УДК. Під цим оглядом у Варшаві н.пр. зроблено навіть досить багато: зложено комітетську амбулаторію з лікарем і сестрою, полагоджено справу з опікою над українськими школярами та школою, була організована / хоч і не відкрита / школа пістунок і т.д. В Холмі справа комітетського лікаря була полагоджена в той же спосіб.

Внаслідок переведених мною Зборів при УДК-Дел., вияснення через реф. завдань СНЗ взагалі й окремо намічення конкретного програму праці для кожної Секції та навіть переведення через мене в деяких випадках довгих позакулісових розмов з лікарями та членами УДК, вдалося заснувати СНЗ майже скрізь, а саме: в Холмі, Грубешові, Белзі, Красноставі, Томашеві, Люблині, Білій Підляській та Варшаві. У Володаві, Замість були переведені розмови з відповідними чинниками й треба сподіватися, що такі Секції там будуть засновані. Теж є зі СНЗ при УДК в Радині, (говорив з д-ом Буркою, який обіцяв обняти головство Секції там) та при Дел. в Варяжі, що її представник був присутній на Зборах у Белзі.

Поза передбаченим пляном, аби використати неділю, відвідав Кристинопіль, де з рамени УОТ виголосив реферат на тему: «Як дожити до 100 років» при доценту вивченому публікою сальону міського дому.

Збирання членських вкладок на користь ЦСНЗ я ніде не перевів почасти з чисто тактичних причин, бо були випадки, що справу з організацією СНЗ вважали собі тільки за новий спосіб збирати гроші для центральних установ, почасти з причин формальних, бо згідно зі статутом СНЗ, гроші від своїх членів збирають самі місцеві СНЗ, потім половину з них відсилають до ЦСНЗ. Я дав відповідні пояснення щодо збирання членських вкладок, і треба ще тільки раз пригадати всім новозаснованим Секціям, аби вони стежили пильно за грошевою справою Секції та негайно припадаючу частину внесли до ЦСНЗ.

В усіх новозаснованих Секціях є: лікарів 51, дентистів 8, аптикарів 6, сестер 20, повитух 5, зубних техніків 4, і абс. медицини 3, — разом 97 членів.

II.

Як виглядає справа здоровної опіки українського населення нашими силами? Під цим розуміємо: 1. лікування хворих, перш за все в шпиталях та 2. здоровна профілактична опіка: а/ над житлом і побутом (через фізикати), б/ над матір'ю й дитиною та хронічно хворими (через осередки здоров'я), в/ над школами й школярами (через фізикати й міські лікарі), г/ здоровна

просвіта й пропаганда (через фізикати й осередки здоров'я), д/ опіка над робітництвом (через лікарів каси хворих), і т.д.

1. Щодо шпитальництва, то на наших землях на Холмщині й Підляшші маємо лише 2 шпиталі, що обсажені українським персоналом, а саме — в Холмі й Володаві (та в Красниставі). Зате в шпиталях у Білій, Замістю, Томашеві та в найчистішому українському кутові — Грубешові немає ані одного українського лікаря! Всі місця лікарів, сестер, обслуги зайняті виключно тут поляками. Відношення шовіністично наставленої польської обслуги, головно сестер, що почувається міцним під закривою своїх польських шефів, до українців погане або просто неможливе, до того, що напр. селяни з південної частини Грубешівщини, оминаючи польські лікарні в Томашеві й Грубешові, везуть хворих аж до своєї лічниці в Холмі.

Лікування хворих при амбулаторіях осередків здоров'я в Білій, Грубешові й Замісті відбувається також виключно польськими лікарями, де ці місця обсажені повітовими фізиками.

2. Щодо профіляктичної опіки, якою мають займатися повітові фізики та лікарі осередків здоров'я, то я вже сказав, що осередки здоров'я в Білій, Грубешові, Томашеві й Замістю — виключно в польських руках. Повітові лікарі в цих же повітах також усі поляки. Займаючись виключно канцелярською та наставленні менше або більше ворожо до українців (особливо фізик у Томашеві), вони цілком не займаються ані справами здоровної опіки над школами, ані здоровною пропагандою, ані взагалі якоюсь профіляктичною роботою між населенням свого району, крім канцелярїйної боротьби з епідеміями. Тому там, де нема українського лікаря, хоч на приватній практиці як це тепер в Грубешові, українські школи є без всякої лікарської опіки. По селах тільки випадково зустрічаються школи, що їх відвідав якийсь укр. лікар. Отже, загалом кажучи, українська школа й українська дітвора в наших селах майже без ніякої лікарської опіки, без ніякого догляду над її здоровним розвоєм та вихованням.

Українські фізикати на етнографічних наших землях маємо тільки в Холмі та Красниставі.

3. Осередки здоров'я на Холмщині й Підляшші по більшій часті або обсажені поляками, або стоять по війні нечинні. Найбільше осередків здоров'я, як мені казали, стоять зачинені на Холмщині й Володавщині. Отже, опіки над туберкульозними та дітьми по наших селах майже ніякої. В Грубешівщині є тільки 2 осередки здоров'я у Варяжі й Белзі, що обсажені лікарями-українцями.

4. Міських лікарів-українців немає ніде на наших теренах. Здебільшого посади ці або займають поляки (звичайно повітові фізики), або місця ці стоять незайняті по війні, як це є в Белзі, Грубешові та інде. По закону міські лікарі є одночасово й шкільними лікарями. Отже, ясно тепер, яка то є опіка над українськими школами в містах.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

5. Місця лікарів каси хворих у Томашеві, Замістю, Грубешові, Холмі й Білій Підл. обсажені виключно поляками й рідко жидами. У Замісті є аж 7 лікарів каси хворих, і з них — ані одного українця!

Найгірше стоять у «лікарському» відношенні міста: Грубешів, Томашів, Замістя й Біла. Підл., де всі до одного урядові лікарські посади (фізики, лікарі лічниць, осередків здоров'я, каси хворих) — зайняті поляками. Отже, не дивно, що 120 учнів торговельної школи та кількасот семикласової в Грубешові — разом з бурсами — не мають ніякої лікарської опіки! Добре заступлені українськими лікарями лише міста ХОЛІМ і ВОЛОДАВА, хоч на селах в самій Володавщині ані одного укр. лікаря.

III.

Побажання провінції. Під час моїх розмов з членами УДК-Делегатур, з лікарями та на Зборах Секції були висунені різні думки щодо подальшої діяльності СНЗ та ряд побажань до центру, що зводяться до наступного :

1. Майже скрізь вказували на дуже незначний контакт центру з провінцією, на відсутність систематичного й ділового керівництва з центру в справах здоров'я, внаслідок чого провінція не знала, не бачила, що в цім відношенні робить центр, та що й як сама вона мусить робити в ділянці здоров'я (суспільно-лічничій та становій). Коли до цього додати те, що на чолі реф. С.О. УДК стоять люди, які не мають нічого спільного з медициною, то зрозуміється ясно, що зусилля ЦСНЗ зорганізувати й заактивізувати діяльність СНЗ при УДК-Делегатурах залишалися «гласом вопіючого во пустині». Тому-то тепер скрізь на Зборах висловлювали задоволення, що нарешті ЦСНЗ спромоглася вислати свого представника. В Люблині та Варшаві внесли пропозицію, аби цей тісний контакт і далі не перервався, для чого при ЦСНЗ необхідне утворення лікарського інспекторату.

2. Провінцію надзвичайно хвилює справа з невідповідним розміщенням укр. лікарів, а саме: брак їх на наших етнографічних теренах при одночасному непотрібному скупченні в «глибокому тилі», головню в Кракові та Варшаві.

3. Вказували на шкоди для здоровних інтересів укр. людности захопленням усіх санітарно-медичних установ та урядових місць на наших теренах поляками й висловлювали здивування з приводу відсутности відповідної енергійної реакції центру на таке явище, висовуючи пропозицію навіть примусової служби укр. лікарів на наших теренах та енергійної акції центру для обсадження службових лікарських етатів на наших теренах українцями, головню повітових фізикатів, осередків здоров'я, лікарів лічниць і каси хворих.

4. В повіті Володавським брак лікарів взагалі (по селах). Населення добивається негайного відкриття «Кооперативи Здоро'в'я» в Володавщині, для існування якої там є добрі умовини. Люблин критикує гостро заактивізування (при теперішнім стані) справ з «Кооперативами Здоро'в'я», бо їх скрізь удало-

ся б заступити осередками здоров'я, плаченими владою, аби були лікарі, що хотіли б зайняти такі посади. Обсадити ці 03 своїми лікарями було б легко тільки там, де повітові фізикати в укр. руках.

5. В багатьох місцях вказували на роблену перешкоду (для укр.) з боку урядових польських лікарів для прийняття ТБЦ хворих до санаторіїв та на проволікання справи з прийняттям таких хворих до санаторіїв Криниці.

6. Вказували на відсутність укр. шкіл для пістунок, гігієністок і повитух, взагалі на брак укр. помічних санітарних сил, коли старі польські школи, н.пр. в Варшаві, існують даліше.

7. Здоровна освіта широких верств населення поставлена дуже кепсько, бо немає ніякої відповідної літератури. Скрізь висловлювали побажання, аби було випущено більшу скількість такої літератури, дешевої та популярної на найактуальніші теми з обсягу гігієни. Лікарі охоче виголошували б реферати, коли б мали таку літературу під руками.

Мої пропозиції для поліпшення організації української здоровоохорони

Справа з поліпшенням здоровної опіки над населенням на наших теренах залежить в першу чергу від кількості українських лікарів на цих теренах та ще більше від того, наскільки урядові посади на цих теренах обсажені нашими лікарями. Коли б повітові фізикати, шпиталі й безпечальні були обсажені українськими лікарями, то ціла здоровна політика на цих теренах була б в українських руках і провадилась би по лінії інтересів української людности. Через це обсаження українськими лікарями повітових фізикатів та шпиталів є завданням першої ваги. Цю справу треба порушити перед відповідною владою Губернаторства.

1. Щодо повітових фізикатів, то в першу чергу треба обсадити нашими лікарями місця в Грубешові. Замість й Томашеві, а по можливості й у Білій Підляській і то найпрактичніше — шляхом взаємного переміщення наших фізиків з польського терену — на наші землі. Наші фізики є: в Мехові, Лімановій, Седльцах, Новому Торзі й т.д. Треба, щоб вони подали заяву до своєї влади про переміщення їх на українські етнографічні терени, а копію подання відіслали через ЦСНЗ до д-ра Бурки, аби він підпер і припилював справу з переміщенням польських лікарів з люблинського дістрікту на місця лікарів.

2. Обсаження шпиталів у цих же містах мусить перепроводитися по цьому таки пляну. (Німці дуже неохоче звільняють з посади, хіба з якоїсь важної причини). Коли б не хватало наших лікарів для взаємної виміни, цебто не хватало у нас повітових лікарів та лікарів шпиталів, то наші повітові фізики вже б постарались найти інші шляхи для звільнення польських лікарів з посад шпитальних лікарів та про призначення на їх місце — українців. Коли українці дістануть у свої руки керівництво того чи іншого шпиталю, то тоді

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

вже легко приходиться до зукраїнізування іншого помічного персоналу. Постаратися обсадити укр. лікарями заразний шпиталь у Замісті (ще не обсаджений лікарями).

3. Обняття посад лікарів каси хворих українцями швидко посунулося б вперед, коли місце головного лікаря убезпечальні люблінського дістрікту, що є зараз вакантне, дістанеться в українські руки. В Любліні запевнили мене, що влада і санітарна й арбайтсамту годиться вже призначити на це місце лікаря-українця, треба тільки підшукати відповідного кандидата та подати про це до відома д-ру Бурці.

4. Осередки здоров'я на Холмщині й Володавщині по — більшій часті зачинені. Треба підняти справу через повітового фізика в Холмі д-ра Хомина (й одночасно д-ра Бурки), аби він подбав про відчинення тих осередків здоров'я, для яких найдуться українські лікарі. Мене запевнили, що влада охоче відчиняє осередки здоров'я, коли про це настоює повітовий фізик. До кожного осередка здоров'я була б приміщено й по одній нашій сестрі-гігієністці.

5. Постаратися, щоб у Грубешові, де недавно призначено укр. бурмистра, відкрили місце для міського лікаря, який би обняв місцевий осередок здоров'я та місце шкільного лікаря. В Белзі теж місце міського лікаря по війні не відновлено. Треба старатися, щоб скрізь по містах, де є укр. школи, призначено українця міським лікарем, що одночасно обняв би лікарську опіку й над укр. школами.

6. Обсадження тих чи інших урядових місць українськими лікарями не в меншій мірі залежить і від вирішення важкої й нелегкої до переведення проблеми: де взяти потрібних лікарів-українців? Проблему цю може розрішити тільки рішуче поставлення ЦСНЗ та УЦК, що мусять організувати навіть примусову службу укр. санітарного персоналу на наших теренах. Комісія Здоров'я при ЦСНЗ може бути тим органом, який намітить лікарів для обсадження тих, чи інших посад на наших теренах та устійнить кваліфікацію лікарів щодо їх спеціальности, аби не повторилася сумна історія в роді сянїцької. Проти лікарів, що відмовилися б виконати таку «національну мобілізацію», приложити санкції товариського бойкоту, чорну дошку, позбавлення живностевих карток і т.д. Треба розгрузити від лікарів у першу чергу Краків і Варшаву, бо тут є багато спеціалістів, що займають другорядні посади без ніякої національної користи, хоч на своїх теренах могли б обсадити місця директорів шпиталів, начальників відділів і т.д. Звільняючи місця в шпиталях Кракова, чи Варшави, такі лікарі дадуть можливість своїм молодшим товаришам зайняти їх місця та спеціалізуватись. Список лікарів, що мають обняти посади на наших землях, треба представити нашим фертрауенсманам в Любліні й Кракові, аби останні вжили тоді відповідних заходів для звільнення чи переміщення польських лікарів з наших етнографічних теренів та заміщення їх українськими кандидатами. При такому полагоджуванні справи не буде таких неприємностей, як це було з підшукуванням кандидата на директора шпиталю в Красниставі, де

звільнено поляка, а українські кандидати зрікалися після цього посади один за другим, наставляючи проти себе німецьку владу та знеохочуючи тих чинників, що працюють для української рації.

7. Щодо «Кооператив Здоров'я», то думаю, що треба старатися скрізь, де є добрі умовини для існування «КЗ», виклопотати в владі відчинення. «Осередків Здоров'я» і цим розв'язати справу матеріального утримання осередка здоров'я та всього персоналу. З мотивів практичних можна було уже тепер відчинити в відповідних місцях «Кооперативи Здоров'я», що їх утримання зразу взяв би на себе УЦК, — а потім старатися про перетворення цих «Кооператив Здоров'я» на осередки здоров'я. Коли б така комбінація не вдалася, залишити надалі «Кооперативу Здоров'я» та організувати її так, щоб могла потім стати на власні ноги. Конкретно, таку «Кооп.Здоров'я» можна відчинити вже зараз у селі Кривовербі Володавській (або в Сосновицях коло Кривоверби) з з районними гігієністками (навіть з особними осередками здоров'я) в селах Любені та Вольській Волі того ж повіту. Там є прекрасні умови для розвою кооперативи, бо населення заможне й українське, а лікарів близько немає.

В діяльності «Кооп.Здоров'я» треба особливо налягати на суспільно-здоровну працю лікаря та сестри-гігієністки, бо для лікування хворих у таких осередках міг би осісти лікар на приватній практиці й працювати з добрим матеріальним успіхом без допомоги кооператви; але йому не хватало б часу на цю суспільно-здоровну роботу. Тільки в такому випадку існування «КЗ» було б доцільне. Центром кооперативи (при лікарю) мусить бути «старша» сестра (досвідчена гігієністка), що була б інструкторкою для інших молодших по фаху гігієністок району кооперативи.

ЦСНЗ мусить виробити правильник для праці персоналу (лікарів і гігієністок) «КЗ» та усталити однакові для всіх кооператив такси за лікарські маніпуляції. «КЗ» мусять бути добре уряджені в інвентар та медичне знаряддя, аби відповідали своєму завданню та не компромітували гарної ідеї «КЗ», як це сталося в Холмі.

8. Якщо випущені підлунки-гігієністки з краківського курсу найдуть приміщення, тоді треба приступити до організації бодай 6-12 місячної школи пістунк-гігієністок-повитух. Щоб до такої школи зголосилася відповідна кількість кандидаток та з вищим освітнім цензом, треба, щоб вони були певні, що по скінченні школи дістануть хліб у руки. Для цього ж таки треба влаштувати для них бурсу, вигідну й дешеву, безплатну для бідніших. Така бурса може бути улаштована по певнім ремонті в будинку при вул. Льоретанській, 18. Організацію й опіку над курсом (чи школою) доручити окремому, відповідно оплаченому за це лікарю, як директорові курсу. Тільки тоді з курсу не вийде балаган. Сестри-гігієністки мусять бути рівночасно повитухами, на що при виробленні програми навчання звернути увагу. Бо ще довші роки наші села не будуть у стані задоволити матеріально тих повитух, які осіли б там для приватної праці.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

9. Позаяк справа здоровної опіки над нашими школами, особливо щодо постановки здорового виховання у тих школах, дуже важна й цілком за-недбана, ані вчителі, ні по більшій частині і самі лікарі зі справами практичної постановки шкільної гігієни мало ознайомлені, треба видати для всіх наших шкіл, для учителів і лікарів конкретні подрібні вказівки, краще у виді окремої брошури, про організацію опіки над здоров'ям школярів, про гігієну школи та шкільних уряджень та про методи здорового виховання в школах. Про це домагалися майже скрізь на зборах СНЗ. Кожну учительську конференцію слід використати для відповідної «обробки» учителів, виголошуючи реферат на тему шкільної гігієни та ознайомлюючи учительство з конкретним переведенням у життя цієї проблеми. Добиватися скрізь, де є українські школи, призначення міських лікарів українців, про що я вже говорив вище.

10. Для засилення здоровної пропаганди між населенням конче потрібно видати більшу кількість дешевих, дуже популярно написаних брошурок на різні актуальні для нас теми, напр.: про заразу й боротьбу з нею, про висипний тиф, черевний тиф і червінку, про гігієну відживлення, про шкоду від алкоголю і тютюну, про туберкульоз, про гігієну житла й побуту і т.д. Ці брошурки мусять бути розміром від половини до одного аркуша, відповідно ілюстровані, друквані більшими черенками та мають служити широкій людности, школам, читальням і т.п. а також використовуватись для здоровних рефератів. Такі брошурки можна було б видавати по одній-дві на місяць. Для шкіл та читалень видати відповідні плакати зі здоровним змістом, напр.: «природа — найкращий лікар» (про сонце, воду й повітря), «бережіться зарази, як охоронити себе від туберкульозу», «чистота — то здоров'я» — і т.д. Там де є більша кількість українських лікарів (як напр. у південній частині Грубешівщини) з успіхом можна організувати місяць чи тиждень здоров'я, об'їжджаючи з рефератами цілий повіт та розповсюджуючи пропагандивно-здоровну літературу, відвідуючи школи, улаштовуючи здоровні вистави, агітуючи за вписування матерей до дитячих порадень і т.п.

Треба організувати мандрівну здоровну виставу, зложену не тільки з картограм, таблиць і картин, а найголовно з різних моделей: гігієнічної хати, триниці, виходків, обійстя, ліжка для дитини, кухні і т.д. та різних муляжів. Треба опрацювати й видати п'єски на здоровні теми, що їх виконували б діти на шкільних виставах і т.д. Треба для наших лікарів і вчителів видати брошурку по методиці здоровної пропаганди, беручи під увагу головно наше село.

11. Необхідно добре поставити при ЦСНЗ бюро праці для осіб санітарно-медичного звання з тим, щоб зібрати точні й вичерпуючі дані про всі особи с.м. звання, головно лікарів, що хотіли б (або мусіли б бути в національних інтересах) обняти якісь посади на наших етнографічних теренах, а також і дані про всі можливі до обняття урядові посади та місця для приватної практики. Наказати всім УДК-Делегатурам негайно доносити до ЦСНЗ про всі

зміни в санітарному персоналі їх району (про вакантні місця, призначення і звільнення). Для цієї ж цілі ЦСНЗ мусить бути в якнайтіснішому зв'язку з нашими лікарськими фертрауенсманами в Кракові, Люблині і Варшаві. Все це дасть змогу швидко й навіть ще заздалегідь довідуватись про звільнення тих чи інших місць та заявляти свої претенсії на такі місця своєчасно і вже з готовими кандидатами. Тільки при цих умовах справа з обсадженням етатів нашим персоналом може мати успіх. Якби ЦСНЗ могла видавати хоча короткотермінові позички (на закуп лікарського знаряддя та для прожитку на перших порах) для наших лікарів, тоді можна було б обсадити лікарями на приватній практиці більше сіл на наших теренах. Умотивувати відпущення сум на цю ціль треба перед відповідними факторами не потребою якоїсь станової помочі, але суспільною загальнонаціональною користю.

12. Зі всього, тут запропонованого, виходить, що майже всі завдання, які стоять перед т.зв. Секцією НЗ, стосуються не станових справ санітарно-медичного персоналу, тільки справ суспільних, зв'язаних з проблемою здоров'я охорони українського населення в найширшому розумінні цього слова. Справи ці є дуже важні й різноманітні. Для виконання поставлених перед ЦСНЗ завдань вона мусить бути переорганізована так, як це є з іншими ділянками УЦК, себто перетворена у Відділ Народнього Здоров'я, як це є з ділянкою шкільною, господарською і т.д. З цього ж погляду дивним видається, чому прим. лікарі, як члени станової організації, мусять займатися організацією здорової опіки над школами, організацією опіки над населенням через осередки здоров'я чи кооперативи здоров'я, дбати про зукраїнізування шпиталів, вести здоровну пропаганду, школу пістунок і т.д. Це ж ніякі станові справи! А чому ж тоді члени станової організації лікарів, а не УЦК, мусять платити за мою подорож, що їй ціллю були майже виключно організаційні суспільноздоровні справи? Хіба Секція Учителів платить, коли хтось з Відділу Шкільництва виїжджає для організації якоїсь, скажімо, школи в Ярославі, або Секція Інженерів, коли господарський референт об'їжджає наші терени в справі приміщення українців на землях, що залишилися по переселенні фольксдойчерів? Теперішня організація здорової ділянки при УЦК зовсім менше дивна.

Отже, ЦСНЗ, що зараз об'єднує в собі і суспільний відділ НЗ, і станову санітарно-медичну організацію, треба поділити на самостійний Відділ Народнього Здоров'я при УЦК і на Секцію при нім Санітарно-медичного Персоналу як станової організації, хоч ця Секція з тактичних причин може називатися й далі не Секцією лікарів чи с.м.персоналу, а Секцією Народнього Здоров'я. Відділ Народнього Здоров'я при УЦК мусить мати свій окремий бюджет на організування і підтримування кооператив здоров'я, на провадження курсів, чи шкіл для піклунок, повитух, тощо, на утримання районних гігієністок, на видавання здорової пропагандивної та шкільної літератури, на організацію здоровних вистав, на удержання свого персоналу і т.п. Відділ цей, крім

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

керівника відділу, мав би щонайменше одного секретаря (краще одночасно стенографістку) та лікаря-інспектора для зв'язку між рефератами НЗ при УДК (Делегатурах) і центром та для інспекції і організації їх діяльності. При Відділі Народного Здоров'я залишилась би Комісія НЗ, яко найвище фахове дорадче тіло при керманичеві Відділу НЗ, що й тепер є при ЦСНЗ.

При зорганізуванні скрізь при УДК (Делегатурах) рефератів (і секцій) НЗ, час від часу дуже було б корисним скликати референтів цих на наради до центру, аби мати з провінцією тісний живий контакт та з найкращим успіхом і при взаємному задоволенню сторін розрешувати справи, що найбільше цікавлять наші етнографічні околиці. Гадаю, що тільки при такій організації здорової ділянки при УЦК «лікарська провінція» може побачити й відчувати реальні наслідки праці УЦК і не буде мати більше підстав висловлюватись про нього, як «Олімп», а про наші, може часом і найкращі змагання, - лише, як про спробу «збирання грошей для центру».

Слава Україні!

(підпис) **М. Василів**

ПРОТОКОЛИ

загальних Зборів осіб санітарно-медичного звання при УДК-Делегатурах, скликаних в присутності делегата Центральної Секції Народного Здоров'я др. Василіва для Організації Секцій НЗ.

ХОЛМ

Загальні Збори відбулися дня 8 березня 1941 о год. 16-й. Присутні на Зборах: Голова УДК-Холм лейтенант фльоти В.Шрамченко, референт Сусп. Опіки інж. Надія Квітко та слідуєчі особи санітарно-медичного звання:

др. Кучер, — дир. шпиталю, др. Хомин — пов. лікар, др. Ленець, др. Рошинський, др. Прокопович, сестри-піклувальниці: Омелюсюк Тамара й Лукомська Марія, акушерка Вовк — Урбан Марія, та інженери Боровська Ольга й Варварів Галина.

Відсутні були слідуєчі особи санітарно-медичного звання з району Комітету: з Холму — др. Васильченко, Копач і Павлишин зі шпиталю в Холмі, др. Кацюк, зубний лікар з Холму, 12 сестер — піклунок служебниць зі шпиталю в Холмі, др. Сапіга — дентистка з Рейовця, лікар на приватній праці в Рейовці й акушерка зі села Циціва — Сидорчук Євгенія.

Після виголошення др. Васіловим реферату на тему: про завдання Секції Народнього Здоров'я при УД Комітетах та Делегатурах і конкретно про завдання Секції Н.З. в Холмі, вирішено заснувати таку Секцію при Комітеті в Холмі. Голова УДК призначив др. П.Рошинського Головою Секції Н.З., а др. Рошинський вибрав собі помічників: др. Кучера-заступником голови, др. Павлишина — секретарем, і др. Ленеця — скарбником.

При дискусії присутні висловили побажання постійного зв'язку та ділового керівництва з Централі. Просили вислати точні інструкції, щодо лікарської опіки над нашими школами та видрукувати відповідні реферати на загально-гігієнічні теми для виголошення їх по селах. Реферат Господарський при УДК в Холмі урядив 40-дневний мандруючий курс на господарські й інші теми по селах Холмщини. В цих курсах, яко лектор, мандрував 14 днів і др. Павлишин, виголошуючи реферати на різні здоровні теми.

В районі Холмщини є добрі місця для приватної практики українським лікарям: село Циців з великою українською околицею (в Цицові тепер є один лікар жид, акушерка полька, та приватна аптика); село Дорогуск, де тепер є один лікар поляк і аптика; село Седлище, де є тепер один лікар поляк і приватна аптика (населення району майже чисто польське, але місцевість дуже заможна).

ВОЛОДАВА

Внаслідок зміни розкладу поїздів до Володави я не мав можливості поїхати, бо спізнився б на призначений Зїзд С.Н.З. в Грубешові. Тому телефонічно розмовляв з Українським Допомоговим Комітетом-Делегатурою в Володаві, аби Голова Делегатури та хоч один із двох лікарів, що є в Володаві, приїхали б до Холму на нараду. В результаті цього до Холму приїхав голова делегатури Залізняк Олег. З двох лікарів у Володаві др. Трачук Т. є лікарем у шпиталі й не міг залишити праці, а др. Олесіюк О. (на приватній праці) не хотів приїхати, заявляючи, що він не бачить сенсу в заснуванні Секції С.Н.З.

Після наради з Головою УДК-Делегатури в Володаві та з'ясування кінечности заснування С.Н.З. в Володаві, він обіцяв доложити всіх старань та переконати лікарів, аби така Секція була заснована в Володаві.

В цілій Володавщині, що є майже чистою українською етнографічною землею, є всього двоє українських лікарів і то в самій Володаві. В повіті є одинокий лікар поляк в селі Сосновець (а також і приватна польська аптика).

Населення багатьох сіл Володавщини не один раз зверталось до Делегатури, аби їм дали українських лікарів, або заснували «Кооперативу Здоров'я». Зі свого боку Голова Дел. подає село Кривовербу, як дуже добрий осередок для заснування там «Кооперативи Здоров'я». Осередками для сестер гігієністок (а навіть і для лікарів) були б села Любень і Волоска Воля.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

У Володаві є Торговельна школа, жіноча господарська школа та семиклясова школа, разом понад 400 учеників, та бурса для 130 учнів. Опіку над всіма цими школами веде др. Олесіюк безплатно, а отримує гроші від кожного учня за лікування.

ГРУБЕШІВ

З огляду на те, що автобус з Холму до Грубешова не пішов, бо зіпсувався, я приїхав потягом до Грубешова тільки вечером 12.ІІІ. ц.р. З провінції ніхто з лікарів не приїхав, а УДК був зайнятий в якійсь Комісії. Через це засідання СНЗ назначили на годину 18-ту, 13.ІІІ.

На Збори до жалю не прийшов, ані Голова УДК ані Реф. Суспільної Опіки, хоч Збори відбувалися в помешканні УДК.

На Зборах були присутні: зубний лікар з Грубешова Сухий Роман, аптикарі з Грубешова Смеричинський Б. та Цупкевич І. і студент фармації Самохваленко Е.

Після реферату др. Василіва вирішено заснувати СНЗ в Грубешові та обрано Управу Секції в складі: голови дентиста Сухого Романа, а заступником голови й скарбником ст. фармації Самохваленка.

В самім Грубешові є одинокий лікар українець др. Осип Клодницький, на приватній практиці, який є виключений з членства УДК за образу Управи Комітету, й тому він на засідання не був запрошений. В грубешівському повіті є слідуєчі особи санітарно- медичного звання: Белз: др. Оробець, др. Мизюк, лікар-дентист Череве Юрій і одна пістунка; Варяж: др. Решетило, др. Бандурка, аптикар Лобінський, аптикар Кава й технік-дентист Хмілевський; Городло: др. Пекарський; Потуржин: др. Клочник; Кристинополь: др. Т.Савка; Мячин: Аптикарка Ружицька Оксана. З українських шкіл в Грубешові є: трирічна торговельна школа, семиклясова школа та ряд бурс. Над школярами, школами й бурсами немає ніякої лікарської опіки!

При виміні думок присутні висловили такі побажання: замінити урядових лікарів у Грубешові поляків — українцями. Перш за все ходить про повітово-го фізика, лікарів у шпиталу й обезпечальні. В самому Грубешові з успіхом міг би осісти на приватну практику ще хоч один лікар українець. В повіті потрібно лікаря до Крилова, де є аптика (й один лікар поляк), та до Потуржина, де є лікар, що не користується ніяким успіхом у населення зараді налогового п'яцтва. (Місцевість дуже добра для лікарської практики).

Яко завдання для Секції Н.З. в Грубешові було б добитися відкриття місця для мійського лікаря в Грубешові, тим більше, що недавно бурмистром міста призначений українець. Цей лікар автоматично обняв би й опіку над українськими школами. Через те, що в грубешівському повіті є досить лікарів по селах, Секція Н.З. може організувати з успіхом «тиждень здоров'я» в цілому повіті, використовуючи для цілі увесь санітарний персонал повіту. Якщо б

не вдалося замінити повітового фізика в Грубешові — українським лікарем, то постаратися про помічника повітового фізика лікаря українця на місце переміщеного звідсіля др. Залипки.

БЕЛЗ

Збори відбулися 14.III.41 в присутності: Голови УДК-Делегатури о.Гели та слідуючих осіб санітарно-медичного звання: др. Мизюк Василь, на прив. практиці в Белзі, др. Оробець лікар осередку здоров'я в Белзі, дентист Черевко Юрій в Белзі, аптикар Логінський з Варяжу, абс. мед. Симко Степан з Белза, дентист Винницький Роман з Корчева, сестер гігієністок — Ненич Олена з осередка здоров'я в Белзі та Прокофіїв Ірина — безробітна з Белза.

Після реферату др. Василіва вирішено заложити Секцію Н.З. в Белзі та запропоновано й затверджено Управу Секції в такому складі: др. Мизюк — голова, сестра Ненич — голова й скарбник.

В районі Делегатури є слідуючий український санітарно-медичний персонал: Варяж — це окрема Делегатура. Присутній з Варяжа аптикар Логінський обіцяв перевести організаційні збори Секції Н.З. у Варяжі, де є такий укр. персонал: Др. Решетило лікар осередку здоров'я, др. Бандурка на прив. праці, дентист Хмільевський, одна сестра при осередку здоров'я, та два аптикарі — Логінський і Кава Мирослав; Кристинопіль: др. Т.Савка лікар каси хворих; Губено: др. Іванець Іван на прив. практиці.

Після обміну думок висловлені були присутніми такі побажання: щоб у шпиталях у Грубешові та в Томашеві було хоч по одному українському лікареві, бо завдяки недоброму відношенні поляків до українців у цих шпиталях, хворі воліють деколи їхати підводою аж до українського шпиталю в Холмі (подав др. Мизюк). Висловлювали побажання контакту й керівництва центру.

Одним з задань діяльності Секції Н.З. в Белзі було б добитися обсадження українцем міста міського лікаря в Бевзі, яка посада по війні не відновлена. В самому Белзі є торговельна школа та семиклясова й опіку над цими школами взяв би тоді міський лікар у свої руки.

ЗАМІСТЯ

Не дивлячись на те, що до УДК я прийшов точно о год. 16-й 18.III, наколи було визначено засідання, нікого в Комітеті я не застав. Голова УДК був у Кракові й тому на приватному його мешканні я знайшов Реф. Суспільної Опіки суддю Сороківського, з яким перевів розмову в справі організації Секції Н.З. в Замістю.

В самім Замістю з українського санітарно-медичного персоналу є одинокий лікар др. Нікандер Сагайко на приватній праці, який через 2 дні має

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

опустити Замістя. На його місце приїде др. Шиманів Василь (адреса його: Замістя, Орліш Дрешера 20), який обняв би провід Секції в Замістю.

В повіті є слідуєчий санітарно-медичний український персонал: др. Сагайко — прив. практика, акушерка Копитова Марія без праці; в Тишівцях: др. Комаровський Володимир — прив. практика; в Томашові: др. Хруцький — прив. практика; в Чесанові: др. Жук лікар Каси Хорих і др. Шиманський — прив. практика.

В самому Замісті ні одного лікаря українця на посаді, хоч тут є шпиталь з 5-лікарями (всі поляки), новий заразний шпиталь на 100 ліжок, ще не обсаджений лікарями (!), обезпечальня з 6-7 лікарями поляками, повітовий фізик поляк, осередок здоров'я — лікар поляк, один міський лікар поляк і один залізничний лікар — теж поляк.

В повіті є коло 60 мішаних українських сіл. В Лащові міг би просперувати добре лікар українець на приватній праці, хоч тут є др. Зелінський космополіта, незголошений як українець.

При розміні думок висловлено побажання обсадити шпиталь хоч частково українцями та придбати хоч одного лікаря українця Каси Хорих у Замістю.

КРАСНИСТАВ

Через те, що розклад поїздів обмежений по лінії Замістя — Томашів до одного поїзда на добу, уважав собі за потрібне в цілі скорочення часу обїзду відбути збори в Красниставі перед Томашевом, як це було попередньо устійнено.

До Красниставу приїхав автобусом зі Замостя рано 19.3.41. Разом з Головою УДК відвідали в шпиталі новозначеного його директора др. Ружицького Володимира. Разом, утрюх обговорили справу засновання Секції Н.З. при УДК в Красниставі, а др. Ружицький обіцяв обняти головство над цією Секцією.

В районі Комітету, крім др. Кульматицького Степана, повітового лікаря в Красниставі, ще з-перед війни (бувший руский, хоч і бувший Голова УДК, але ще й досі не вписався яко його член) не має ні однієї особи санітарно-медичного звання української народности.

В районі УДК є 12 мішаних українських сіл, віддалених від Красниставу 7-42 км. з 10 початковими українськими школами. Найчистіший район УДК — це околиця Красничина, що віддалений від Красниставу 18 км. по дорозі до Грубешова. Там міг би осісти лікар укр. на прив. працю. До шпиталю в Красниставі, що має 70 ліжок і обслугу з 3 сестер і 2 лікарів, потрібно досвідченої хірургічної сестри та інших служащих.

ТОМАШІВ

Загальні Збори санітарно-медичного персоналу при УДК відбулися 20.ІІІ. На зборах були присутні: голова УДК о. Теодозій Матвійчук, референт СО

Осідач В., лікар на приватній практиці в Томашові др. Леонід Хруцький та зубний технік з Чесанова Степан Молодовець.

Після доповіді делегата ЦСНЗ вирішено утворити Секцію СНЗ при УДК в Томашеві та обрано головою др.Хруцького Л.

В районі томашівської Делегатури є 7 волостей із 101 селом (засадничо 36 сіл) зі змішаним українським населенням, що доходить від 5,7% (напр. в Белзі) до 42,35 % (Ярчівська волость). Пересічно в цілм районі УДК є українців коло 12.000 душ, себто 23,2% всього населення Томашівщини. Шкіл українських в районі УДК є 22.

З українського персоналу в районі Комітету є: лікар на приватній практиці в Томашеві др. Л.Хруцький, абсолювент медицини в Томашові Стельнюхів Лев (щойно в останніх часах признався до українців) і ніяких інших.

В районі Делегатури всі місця (повітовий фізик, три лікарі шпиталю, осередок здоров'я, касовий лікар) заняті виключно поляками.

Побажання: 1. Дати хоч одного лікаря до повітової лічниці в Томашові.

2. Підняти справу з відчиненням амбуляторії при Делегатурі в Томашові. (у д-ра Бурки).

3. Дати хоч 2-ох сестер українок до шпиталю, до якого тепер ходить на практику багато молодих дівчат польок.

4. Повітовий фізик робить українським санітарним робітникам різні перешкоди і взагалі є від'явлений польський шовініст.

ЧЕСАНІВ

Лікарі з району Чесанівської Делегатури були запрошені на збори до Томашова, але із-за поганої дороги і віддалі приїхав тільки зубний технік Ст. Молодовець.

Перевів відповідну конференцію з цим техніком, як представником санітарного персоналу Чесанівського району. Він обіцяв передати все те лікарям і організувати там СНЗ.

Український сан. персонал у районі Чесан. Делегатури є такий: др. Семен Жук лікар Обезпечальні, др. Шиманський на приватній практиці, та зубні техніки (неуправнені): Ст. Молодовець та Іван Свистович.

Побажання: Порушити справу у д-ра Бурки з управлінням зубних техніків.

ЛЮБЛИН

Збори санітарно-медичного персоналу району Люблинського УДК відбулися 23.III. ц.р. о год. 16-тій. Присутні на зборах: заступник голови УДК Іван Шепарович, реф. СО о.Д. Филипович на лікарі др. Ремешило Іван, повітовий лікар в Люблині, др. Карпович Ярослав на приватній практиці в Ленчі, др. Бурка, повітовий лікар з Любартова і другі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Після реферату представника ЦСНЗ ухвалено організувати СНЗ при УДК в Любліні і обрано виділ Секції в такому складі: головою д-ра Ремешило і заступником голови д-ра Карповича з Ленчі, а скарбником і секретарем п-і Шкремету, сестру німецького шпиталю в Любліні.

Під час виміни думок др. Бурка критикував зактивізування в теперішній ситуації ідеї кооператив здоров'я, вважаючи, що вдалося б скрізь, де є добрі умови для заложення КЗ відчинити осередки здоров'я, на що німці майже завжди легко згоджуються. Др. Бурка, як і інші лікарі, гостро критикували байдужість УЦК та наших лікарів до справ здоров'я на наших етнографічних теренах, бо сидять на польських теренах, найбільше в Кракові й Варшаві, і не хочуть іти відтам на наші терени. Др. Ремешило заявив, що коли б найшлись відповідні кандидати українці, то він відразу може їх призначити на лікарів осередків здоров'я в люблінському повіті, напр. село Піски коло Люблина, де є добра гігієністка. Говорив також, що на Холмщині й Володавщині більшість осередків здоров'я зачинені, і коли б були українські кандидати, то наш повітовий лікар в Холмі др. Хомин постарався б про відчинення цих осередків. Вже зараз можна було б обняти місця осередків здоров'я: в Пісках к/ Люблина, в селі Лоськи (в повіті Радзинському), а потім в Сосновицях на Володавщині, в Бойславиці на Холмщині і в Красничині к/ Красниставу.

Др. Бурка заявив, що обсадження українськими лікарями наших етнографічних теренів треба почати з обсадження повітових фізиків. Через те, що німці дуже неохочо звільняють персонал, хіба знайдуть якісь важні причини, то це обсадження треба переводити в той спосіб, що наші лікарі на польських теренах мусіли б подати заяви до свого начальства про переміщення їх на такі ж посади в наші терени. Копію цих подань через ЦСНЗ переслати дру Бурці, аби він подбав про переміщення на їх місце польських фізиків з наших районів.

Др. Бурка вказував на необхідність тіснішого звязку з центром та керівництва ЦСНЗ через утворення (посади. — Авт.) при центрі в Кракові лікаря-інспектора.

Він же заявив, що не буде полагоджувати далі ніяких справ з оваконтненням посад для урядових лікарів на наших теренах, доки не отримає певних кандидатів наших на такі посади.

БІЛА ПІДЛЯШСЬКА

Засідання відкрилося о год. 3-тій по обіді 25.III.1941. Присутні: голова УДК інж. Б.Глібовицький, реф. СО др. Мельник М. та др. Домбчевський завідуючий бурсою в Білій.

По зясованні делегатом ЦСНЗ справи СНЗ вирішено заложити таку при УДК в Білій і головою вибрано д-ра Домбчевського.

В районі УДК є такий український с.-м. персонал: др. Домбчевський Ілярій зав. Бурсою в Білій, др. Мандичевський у Янові Підл. на приватній

практиці та др. Дмитріюк на приватній практиці в Терасполі (ще з перед війни).

В самій Білій всі до одного місця (крім одного жида в Обезпечальні) заняті поляками, а саме: в шпиталі 3-ох лікарів, повітовий фізик, міський лікар та 3-ох лікарів Обезпечальні.

В самій Білій є торговельна школа з 120 учнями та 7-клясова з 50 учнями і одна бурса на 65 учнів. Здоровна опіка над школами і бурсою в Білій є в руках д-ра Домбчевського, який в червні хоче опустити Білу і шукати іншого приміщення на наших землях.

В районі УДК є слідуєчі місця, що їх могли б зайняти лікарі: Вишниці, де був на приватній практиці др. Олексію (залишив мешкання і уряджений кабінет) і де є один лікар поляк та в Словатичах, де має бути відчинений осередок здоров'я, а тепер є один польський лікар.

Побажання: щоб у Вишницях відчинили осередок здоров'я з українським лікарем (війт українець) та теж і у Словатичах (війт теж українець). Приділити хоч по одному лікарю до шпиталю і Обезпечальні.

ВАРШАВА

Збори санітарно-медичного персоналу Варшавського УДК відбулися 8 год. 20-тій 28.III. в домівці УОТ при УДК.

На зборах були присутні: голова УДК Поготовко, реф. СО Шумовський, Снігур, Якубюк, Завадовський, Шанковський, Андрієвська, сестра Крамарчук, Гридїна та інші, разом 15 осіб.

По рефераті представника ЦСНЗ рішено заснувати СНЗ при УДК Варшава та визначено управу в такому складі: головою др. Шумовського Петра, заступником голови і секретарем др. Якубюка М., скарбником Др. Завадовського Василя.

На терені Варшави та УДК є такі особи санітарно-медичного звання: др. Шумовський Петро, лікар Обезпечальні, др. Шумовська Іванна пр., др. Евсеєнко Олекса хірург в лікарні, Евсеєнкова Ірина окулістка, Липа Юрій пр. пр., Снігур Кирило пр. пр., др. Саламанчук Ол. головний лікар Каси Хорих Варшава, Якубюк М. лікар амбуляторії УДК Варшава. Андрієвська Катря бактеріолог на пр. пр., Завадовський Василь пр. пр., Козакевич Р. пр. пр., Шанковський Л. пр. пр., Голейко хірург, Кашелинська М., дентистка Негребецька, др. Слюсар пр. пр., та сестри — Дунець Юлія, Гридїна Е., (остання сестрою в амбуляторії УДК) і Крамарчук Марта-старша інструкторка «школи пеленгнярок» у Варшаві, а в провінції коло Варшави — др. Чуйко-Чикаленко Анна у Воломії під Варшавою, др. Страшинський Володимир фізик у Седльцах, др. Васеріс в Пясечній (інвалід, хворий і без праці), Мазурик Микола в шпиталі в Скерневіцах (молодий лікар) та Кмет Мстислав там же (молодий лікар).

При дебатах, що були обширні й гарячі, др. Шумовський указував на відсутність співпраці в минулому з боку Варшавського УДК щодо організації

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

здоровної ділянки на варшавському терені. Він, як і другі присутні, вказували на дуже малий звязок між Краковом і Варшавою, на відсутність сталого й здецидованого керівництва щодо мети й завдань СНЗ. Др. Шумовський бажав, аби заіснував далі постійний контакт і керівництво з центру, для чого при ЦСНЗ треба було б заложити посаду окремого інспектора. Видати подрібні вказівки щодо опіки над школярами і школою.

Управу СНЗ при УДК у Варшаві вдалося устійнити з великими труднощами.

(підпис)

Др. М.Василів

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

з діяльності УДК-Делегатури в Володаві

4.IV.1941

Я був три рази в володарській Делегатурі під час двотижневого там побуту. Два рази переглядав книги діловодства Делегатури і інформувався в шефа канцелярії та одного референта, третім разом відбув спільне засідання з цілим комплектом Делегатури. Переглядаючи діловодство Дел. радо на місці стверджую, що воно ведеться без закиду. Всі книги а саме: денник входячих і виходячих письм, поштова книга, картотека спомагаючих членів, касова книга ведені в порядку.

Дня 14.3.ц.р. від 3-год. пополудні відбулося оце спільне засідання Делегатури. Познайомившись загально з устроєм Делегатури, — хто яку має функцію — голова Залізник зачав реферувати «заплакани» фінанси Делег. Ці фінанси справді досить мізерно стоять. Дотепер Пов. Союз давав на Делегатуру показну суму золотих місячно, — 1.200. — Цією сумою таки й жила Делегатура. Тепер каже Союз, що такої суми давати не може — щонайбільше 350 зол. місячно. Вслід за цим гороскопи на будуче смутні. Доки будуть могли тягнути — потягнуть, але це довго не потриває. Немає чим оплатити працівників Делег. — не можна зорганізувати належно праці в терені. Джерел доходу немає. Членів спомагаючих мало — всього 171, отже з вкладок годі більше потягнути. Загальне оподаткування селян у повіті — сумнівне.

Просять про те, щоб УЦК дещо грошево їм поміг.

Друга справа, яка хвилює цілою Делегатурою, це вперті поголоски, ніби то мають реорганізувати Дел. і вслід за тим деяких звільнити з праці. Коли когось мають зредукувати, то річ ясна, він працює й шукає за іншою пра-

цею. — Треба б їх авторитетно запевнити, що ніхто такої «реорганізації» не передбачує, згл. коли й передвиджується якусь редукацію, треба отверто їм це сказати.

Відтак забирає голос «Суспільна Опіка». (Мг-р. Ваньо). Каже, що майже 1.000 осіб користало з цієї помочі. Майже 40% укр. населення Володавщини потребує допомоги. Вони вже просили УЦК, щоб прислав їм дещо з америк. дарів, через Люблин УГАС. Зокрема просить мг-р Ваньо, щоб йому дати дещо для бідних шкільних дітей, які він харчує в магістрацькій кухні. Він — посадник міста. Так само дуже придалося б трохи харчів для місцевої школи господинь. Дотепер вона нічого не дістала. Минулого літа було 14 діточих садків — цього плянується збільшити це число. Плянується оснувати сирітський захист на 40 дітей — до чого вже й будинок є і запевнена допомога, - гемайндюфербанду.

Делегатура одержує учителя укр. мови при Торг. Школі, якому платить 108. зол. місячно. Рівно ж напів удержує господинську школу у селі Голім. Тому що влада не хоче затвердити цієї школи, удержує її трохи село, а трохи УДК (вже заплачено до неї 500 зол.). Мусить її якийсь до кінця шкільного року дотягнути. Так само мусить напів удержувати владою не узнану народню школу в селі Нетягах. Там є 30 дітей. Село дає учитилеві харчі, а Делегатура 60 зол. При Делегатурі є столярська робітня, в якій працює двох б. наших полонених, з якими УДК не має що зробити. Перепону праці в терені не має. Ділає тут лише польська підпольна організація й дещо страхає своїми «вироками смерті». Такі вирокі дістав ряд громадян, м.ін.голова Залізняка. Місцеве Гестапо впевняє, однак, що їм нічо не станеться. Друга, але вже правдива язва, це польські урядовці місцевого арбайтсамту. Які вони геци виправляють, хай свідчить такий один факт.

У місцевій фірмі будови військових бараків Мариновські, на 27 робітників працювало 2 українці — Федчиня Сергій і Нирко Дам'ян. Перший відслужив гайматсдінст, по фаху є справді будівничий, отже, повинен дістати працю на місці. Тим часом їх обох, другий також будівничий, звільняють з праці на те, щоб місцеві поляки з арбайтсамту призначили їх на виїзд на роботи до Німеччини, а на їх місце у згайданій фірмі впхнули поляків, між ними Кусінського, сина адвоката, літ 19-20, який очевидно зеленого поняття не має про будівничий фах. Річ ясна, що зробили це тільки в тому напрямі, щоб викрутити згаданого поляка від обовязку виїзду до Німеччини.

Дати характеристику поодиноких осіб Делегатури доволі важко. Щодо голови, п.Залізняка я відніс таке вражіння, що він надзвичайною енергією не грішить, але добру волю напевно має. Особливо ж вартісним є мг-р Ваньо — посадник міста. На його плечах до деякої міри лежить вся володавська Україна. Цей напrawdę, як лиш може, використовує своє становище посадника міста й всіма силами влекшує життя українцям у Володаві. Він є теж головою щойно основаної Комісії Бурс, яка, крім цього, складається ще й з

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

інж. Ліщинського, лікаря Олексіюка, мґ-ра Колтунюка, п.Гатали, та двох батьків шк. дітей. Про інж. Ліщинського, а посередньо й про мґ-ра Колтунюка я вже написав у своєму звіті з володавської бурси. 2-референтів взагалі не було на засіданні, — були в терені. Про інших навіть присутніх трудно було виробити собі якийсь приблизно правдивий суд.

Ще раз зазначую, що те, що пишу, є радше побічним спостереженням референта бурс.

Краків, дня 3.4.41.

(підпис) Др. Б.Соноцький

Події в Чесанівщині

Життя між українським та польським населенням є крайно вороже. Українці, як більшість, все обняли в свої руки. Поляки різними дорогами стараються перед місцевою нім. владою шкодити українцям на кожному кроці й самі безпосередньо проводять різні протиукраїнські виступи.

1 випадок трапився з початком квітня ц.р., де поляк Ковальський з фільварків підложив 2 артелерійські гранати під стодолу укр. селянина й її підпалив. Числили на те, що прибіжить українська Пожежна Сторожа, й тоді найменше кількох згине. Так в дійсності було. З поляків /які, напевно, були перед тим повідомлені / при пожарі не було ніякого, на ратунок прибули члени Сторожі Пожарної українці. В тому часі вибухає граната, 2 раниць, а одного - Гуля Івана - вбиває на смерть. Ясним було, що це робота місцевих поляків. Всі дані про цю справу донесли місцевій нім. владі, бо сподівалися, що винувники будуть покарані.

Тим часом в тій справі не було зроблено нічого. Щойно, коли згаданий Ковальський стріляв до українських хлопців, українська жандармерія в погоні пострілила його, арештувала й передала нім. владі, а ті у висліді розстріляли за нелегальне переховування зброї.

Поляки стало грозили, що вони відплатять ще українцям, за їхнє прихильне наставлення до нім. влади, що вони мають ще зброю і, як лише прийде слушний час, розправляться з українцями. Так, прим., українське населення, яке жило між поляками, було в сталім страху.

2 случай трапився такий, що член пол. терористичної організації Левіцкі вбив у Волі Общанській українського поліцає Лисяка. Всім було ясно, й самі співучасники атентанту, яких тоді арештовано, признали, що поляки скрито починають акцію терористичну проти українців.

Населення було обурене до краю. Сл. П.Лисяк був дуже люблений серед українського населення. В часі похорону про ніщо інше не говорили /між

собою/ люде, як лише про ті кривди, побої, погрози та невірне представлення українців перед нім. владою поляками, які залишилися при Ляндрагі чи взагалі в адміністрації. — При цьому порушено й відновлено в пам'яті всі кривди від Польщі, відколи взагалі вона існувала.

Це було якраз іскрою запальною до того, що по похороні товпа кинулася на село Воля Обшанська, де згинув Лисяк, і здемолювала все. Всі уважали моральним справником також польських селян, які знали вже в ночі о год. 12-тій про вбивство, помагали заховати трупа, а щойно повідомили український постерунок на Обші другого дня. Чули добре українці, які живуть на Волі Обшанській, як поляки шептали між собою: «українського поліціянта забілі, ми їх тутай вшистких вищелями». /На Обші перед тим був польський постерунок, відтак прийшов український/.

Після того всього почалися арештування в Чесанівщині — то є в повіті Заміській та Білгорайській. Німецька жандармерія з Білгороаю арештувала українців, везла до Білгороаю, де арештованих побивали польські жандарми, відтак відставляли до тюрми до Замостя.

Всі ці факти викликали огірчення серед українців до нім. влади, жаль до своїх, що так справи маються. Всяка праця на національному полі, де спеціально в тому приграничному терені ходило о це, щоби молоді бувшого комуністичного населення в Білгорайських селах надати націоналістичну форму, була нараз перечеркнена. Як дальше буде, ніхто не знає. Яка доля стріне арештованих українців, до тепер в числі около 20, також ніхто не знає?

Слава Україні!

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Майдан-Сопецький 18/6 1942

Всечеснійший Отче Декан!

В зв'язку з акцією проти рабункових банд згинули в Майдані-Сопецькім трагічною смертю дня 12.6. ц.р. Член церковної ради Григорій Пардус, 48 літ і Василь Сенько, 39 літ, щоб був членом активним церковного хору. Про цих двох осіб можу сказати, що Григорій Пардус дуже завзято боровся про поворот церкви православним, брав активну участь в раді церковній та в церковнім брацтві і вже ця обставина посвідчує, що не міг бути комуністом, лише мав по польській стороні багато ворогів. Василь Сенько співав у церковнім хорі — приходив до церкви і за цілий рік я не міг запримітити нічого такого, щоб він міг бути комуністом. Так само мав ворогів межи поляками. Заареш-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

товано на 8/6 ц.р. дяка Петра Шума і церковного підстаросту Василя Мазура, 49 літ. Їх відвезли до Томашева і про їх долю я нічого певного не знаю — чи они еще живуть — чи вже ні. Дяк Петро Шум був в 1939 р. за большевицької влади вибраним до Комітету Сільради, у Василя Мазура мешкав Іван Пузняк, тепер жонатий і мешкає в Гамерні, що за большевиків мав би виставити червону фану на поштовім будинку в Майдані-Сопоцькім.

Про передше життя Василя Мазура багато не знаю, та за могого побуту в селі М.Сопоцькім був активним членом церковної ради і підстаростою церковним. Тому що тут була борба межи поляками і православними за церкву, що й далше потайно триває, то видно ясно, що противники все роблять, що лише дається в цю хвилю, щоб провідників української православної церкви знищити. Тож померли вони трагічно й впали жертвою цієї борби. Напади, що я їх два рази пережив на 15.4. ц.р. і на 14.5. ц.р., були також в певній мірі в зв'язку з тою борбою. При першому нападі були 2 масковані люди, що забрали около 300 зл., плащ зимовий дружини, суконки, одяги моїх синів і були озброєні лише револьверами. При відході один з них сказав: «То за мего ојса». Говорили цілий час по польськи. При другім нападі було в помешканню 5-тьох бандитів, немаскованих, озброєних в кріси, револьвери і круглі ребровані гранати. Говорили по польськи, а два з них пробували говорити по московськи, один з них навіть сказав по німецькі: Sprechen Sie deutsch weil ich Kann auch deutch sprechen? Один з бандитів сказав: Wy chcieliście tutaj Niemców!

Забрали: около 800 зл грішми, 2 годинники, матерію на сукню, матерію на мужеский одяг, еще один одяг могого сина, простирала, дещо ліпше з білизни, покривала з ліжок, весь печений хліб, сало, цукер, мило і багато інших дрібниць як: люстерко, кольонску воду, машинку до стриження, портфель і т.д. Оце коротенько написав про те, що о.Декан переказували П. Козаком Йосипом.

З глибокою пошаною

**о. Касіян Квасницький,
настоятель парафії**

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

ЗВІДОМЛЕННЯ

з поїздки в Холмщину,
відбутої в днях 12-20 червня 1941 р.
в шкільних і дошкільних справах /II частина/.

Білгорай 13-15.VI.1941.

Відбув конференції з місцевим шкільним радником Гауером, секретарем інспектора п. Кудриком, головою УДК д-ром Михайлівським, дир. Дармохвалом і референтом молоді п. Стецяком. Поза тим зазізнався з кількома місцевими громадянами.

Праця Комітету не налагоджена. Референти в незгоді зі собою, оскаржують себе взаємно перед німцями, які звернули мені на це увагу. Шкільні й дошкільні справи на загальне вдоволяючі. Інспектор Ней виїхав був на візитацію шкіл, але про всі справи поінформував мене його секретар, який є все в курсі діла.

Захоронки.

На терені білгорайського повіту є лиш одна захоронка в Дикові Старому. Її ведуть СС Службениці. Дітей около 40. — Крім цієї згаданої захоронки є в пляні зорганізувати захоронки в 7-ох інших місцевостях, а саме: Тарногород, Біща, Замх, Теплиці, Піскоровичі, Бистре і Кільно. Дві останні місцевості не мають відповідного приміщення й тому організація натрапляє на труднощі.

Дитячі садки.

Провідниць, які працювали в садках давніше й учительок, які дали згоду обняти працю в садках, є 12, нових кандидаток, які зголосилися на курс провідниць у Тарногороді, є ок. 20. Курс триватиме від 15 до 30.VI.1941. Садків зорганізовано 58, бракує 26 садівничок. Кошти урядження курсу покриває УДК.

На інспекторну дит. садків намічено п. Скабівку. Лікарську опіку над дітьми в садках переймуть лікарі д-р Новоселицький і д-р Шиманський. Невдобрі в дит. садках передвижений на 13.132. — зол.

Народні школи.

Державних шкіл 48, учителів 91, в тому двох на приватних етапах, некваліфікованих 12. Вписаних дітей 6.076. Народні школи зорганізовані вдоволяюче. Приватних шкіл намічено 2, а саме: в Майдані Ст. і Волі Окшанській. Крім цих треба би заложити приватні школи в Гарастках і Пискляках. 7-ми клясові школи треба би зорганізувати в таких місцевостях:

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1.	Теплиці вол. Теплиці	6	учител.	сил	
2.	Диків Старий вол. Диків Ст.	3	— « —	— « —	
3.	Окша вол. Бабичі	5	— « —	— « —	
4.	Біща вол. Біща	4	— « —	— « —	
5.	Пискоровичі	5	— « —	— « —	
6.	Улазів	4	— « —	— « —	
7.	Раківка вол. Княжпіль	2	— « —	— « —	/ є льокаль /
8.	Кільно вол. Потік	2	— « —	— « —	/ " " /

Учительство є ідейне. Гр.-кат. священство співпрацює з учительством. Православні священники переважно русофіли і шкодять в праці. Зокрема дається взнаки укр. учителям о. Камінський, білорус, який отверто провадить ворожу акцію проти українських шкіл.

Побажання: 1.Прислати в Білгорайщину православних священників-буквинців; 2. Вплинути на священників, щоб виховували дітвору більше в релігійному дусі й не опускали годин релігії.

Грубешів УДК — 15 — 16.VI.1941. / без Делегатури Белз /.

Комітет працює навіть досить справно. Праця в школі й поза нею утруднена з тої причини, що всі шкільні й громадські будинки в місті й повіті зайняті військом. Наука відбувається в стодолах або під голим небом. Одначе мимо труднощів більшість шкіл працює. Це треба завдячити учительству, яке посвячується шкільній праці мимо загальних гарячкових воєнних настроїв.

В Грубешові відбув конференцію з головою УДК д-ром Струтинським, інсп. Рудишом А., і к.-осв. референтом інсп. Самохваленком.

Захоронки:

На терені грубешівського повіту немає ні одної захоронки. Є вони лише в Белзькій Делегатурі.

Дошкілля:

Курс провідниць дитячих садків. Реєстрації провідниць з минулих літ не перепроваджено. Їхне число оцінюється на 30.

Курс провідниць зорганізовано в Грубешові в часі від 12.VI. — 30.VI.1941. Число учасниць 50.

Намічено зорганізувати 90 садків.

Передбачується надвижка провідниць, які УДК вишле до Білгорою. Матеріальна безпека дитячих садків вистарчаюча, за вийнятком менше свідомих сіл. На один дит. садок потрібна допомога ок. 300. — зол. Інспектора для дит. садків ще не намічено. УДК переговорить з панями Фуровою, Орен-

чук[в]ою й Олійниківною. Про рішення повідомить окремо. Лікарями дит. садків намічені д-р Осип Клодницький і д-р Роман Сухий.

Школи:

Докладне звітлення пришло в найближчому часі інсп. Рудиш.

Делегатура Белз 17.VI.1941.

З причини внутрішніх спорів у Комітеті праця не йде. В Делегатурі працює лише двоє людей: Заступник голови суддя Смиш, який обняв працю дуже недавно й цілковито не поінформований про терен і п. Мойсак — секретар Делегатури, на якому спочиває вся праця, а тим самим виховним справам не має часу посвятитися. Тим самим справа дит. садків цілковито занедбана. До того стану причинилося й це, що Белз лежить 500 м від совітської границі й всі мешкання зайняло військо.

Захоронки:

Дві постійні захоронки під проводом СС Службниць працюють правильно. Є це захоронки: в Белзі — 40 дітей і в Кристинополі — 45 дітей. Захоронки в Щепятині, Жужелі, Сокалі, Забужжю і в Цеблові це радше дитячі садки, які чинні від весни до осені /сезонові захоронки/. СС Службниці працюють ідейно й мають загальне признание.

Дитячі садки:

Не зроблено нічого. Я дав поручення:

1. На кошт УЦК заангажувати одну з активних жінок, як організаторку дит. садків / негайно /.
 2. Зладити список вишколених провідниць дитячих садків, які перебувають на терені Делегатури Белз і Варяж.
 3. Списати учительок, які мали би охоту присвятитися під час шкільних ферій праці в дит. садках. Для них влаштувати однотижневий курс для провідниць дит. садків при захоронці в Белзі, або в Цеблові.
 4. Зладити курс / скорочений / для старших учениць гімназійних курсів, торговельної школи.
 5. Зорганізувати дит. садки в терені.
 6. Надвишку садівничок вислати до Білої Підляської.
 7. Щотижня пересилати до УЦК звітлення.
- Звітлення про торговельну школу пришло дир. Демчук.

Замість УДК — 19.VI. 1941.

Праця Комітету йде далі мимо теренових труднощів.
Захоронок на терені УДК не має.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Дитячі садки:

Курс провідниць дитячих садків відбувається в Томашові. Учасниць 18. Намічено організацію 50 садків. Брак 30 садівничок.

Інспекторку для дит. садків підшукають самі. Лікарську опіку над садками обійме д-р Шиланів.

Школи:

Народніх шкіл 73, учителів 101, дітей 6.780, некваліфікованих учителів 19.

Інспекторові Кривоносюкові звернув увагу на переносування учителів і висказав побажання, щоб того засобу застосував якнайрідше. Інспектор вияснив, що кожне перенесення учителя наступило по докладній розвазі і кермувався тут лиш добром школи й добром учительства. В попередньому році переносувано з правила учителя нежонатого тоді, коли він займав школу з помешканням, в якому міг би поміститися учитель сімейний. Крім того, переносувано учителів за несолідність у праці. Інспектор обіцяв зменшити число перенесень, але все ж таки вважає, що 11 перенесень буде конечних.

7-ми клясові школи намічені в: Тишівцях, Чесанові, Томашові і Лашові, Конечні професійні школи.

Господарські школи повинні бути зорганізовані з новим шкільним роком в Переспі і Ярові. Кравецька школа в Замісті.

На шкільні справи впливали дуже від'ємно брак співпраці між УДК та шкільним інспектором.

■ Джерело: LAC. MG 31, D 203. Volume 24. File 6.

До
Українського Допомогового
Комітету
в Кракові

Прохання

Звертаюся до У.Д.К. в Кракові зі слідуною просьбою: Цего року 19.VIII. зістали забиті мій батько, священник села Драгова разом з моєю сестрою 19-літньою через німців. Причина їх смерти не є ще ясна. Батько лишив мене без опіки. Мама я також не маю, бо умерла тоді, коли я мав ще чотири роки. Тому, власне, звертаюся до Вас о поміч. Все, що було дома, зістало розкрадене через громадян того ж села, а майно господарське перейшло до німецької влади.

Лишився я сам-один без нічого, без одягу, без білизни, ні обуви. Комітет люблінський каже, що не має, холмський також. Отже, увічливо прошу

Краківський Комітет о поміч мені. Надходить зима, а я не маю нічого навіть літнього, бо все розлетілося вже на мені. Ще раз прошу увічливо: допоможіть мені, не відмовте, бо буде мені кругом біда. Повідомте мене про вислід мого прохання на адресу:

вул. Почтова, 64.

Слава Україні!

Юрій Малеша

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

В і д п и с.

До Його Високопреосвященства,
Високопреосвященішого Іларійона,
Архієпископа Холмського й Підляшського

Декана Люблинського Деканату
Прот.
Якова Костецького

РАПОРТ

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященіший Владико!

20.VIII.1942. о год. 17-й до мене приїхав дяк Дратівської парафії, Люблинського Деканату. Який розповів слідує:

18.VIII.42. до Дратова приїхала на облаву бандитів німецька жандармерія.

19.VIII. б.р. частина жандармерії о год. 10-й з'явилася на подвір'ї п.о. Малеші Стефана і заставши його на обійсті, наказала йти йому на головну дорогу, яка йде через Дратів. П.о. Малеша йшов попереду, а жандарми ззаду. Перед головним шляхом /коло хати священника/ один з жандармів стрілив з рушниці ззаду в п.о.Малешу, й положив його трупом, пробиваючи кулею серце.

Після вбивства п.о. Малеші жандарми прийшли до дяка Івана Левчука помитися і запитали дяка, чи п.о. Малеша переховував полонених бандитів. Коли дяк заявив їм, що він нічого не знає, вони відповіли йому, що п.о. Малеша вже не живе, як рівно ж і його донька, за те, що перетримували в себе полонених збігців і бандитів та давали їм їсти.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Під час убивства п.о. Малеші, донька його була коло криниці. Побачивши, що її тато впав забитий, вона зомліла. Жандарми, поливши її водою, втягнули до хати, де вона зомліла другий раз і впала на порозі спальні. Двома стрілами: в чоло і груди жандарми забили і доньку п.о. Малеші.

Про цю трагічну подію дяк Іван Левчук склав мені рапорта, якого я переслав Духовній Консисторії до відома.

Вашого Високопреосвященства негідний послушник і повсякчасний Богомолець Протоієрей Яків Костецький.

Холм 25.VIII.1942.

*Згідно з оригіналом
Секретар Консисторії /-/*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНІШОМУ ІЛЯРІЙОНОВІ,
АРХІЄПИСКОПОВІ ХОЛМСЬКОМУ Й ПІДЛЯСЬКОМУ

ВАШЕ ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНІШИЙ ВЛАДИКО!

19.VIII.1942, в Дратові о год. 10-й був забитий німецькою жандармерією на своєму подвір'ю настоятель Дратівської парафії п.о. Степан Малеша, якому нібито закидали зносини з бувшими полоненими російської армії, збігцями з таборів. Чи це відповідає правді? Постараюся з'ясувати: випущені з таборів полонені, мандруючи до своїх домів, переходили через села, просячи поживи. Населення їм помагало, чим могло. Дехто з господарів брав бувших полонених до себе за робітників. Одного з полонених, звільнених з табору, взяв до себе і покійний п.о. Малеша.

Коли на мурах м. Люблина появилoся оголошення, що за які-будь зносини з полоненими, втікачами з таборів, грозить кара смерті, я про це розповів п.о. Малеші, який у той час був в Люблині. П.о. Малеша після моїх слів полоненого, якого мав у себе як робітника, звільнив, і той пішов з Дратова далі. Під час суворої зими, коли більшість населення хорувала на п'ятнистий тиф, на який хорував також і покійний п.о. Малеша, майже в кожній хаті перебували полонені, які турбувалися хворими і їхньою господаркою. Чи були у п.о. Малеші полонені після того, як він одіслав від себе робітника-полоненого, — не знаю. У кожному разі всі господарі відвічальні нарівні з п.о. Малешою. Але жертв у Дратові мало. Яка ж причина смерті саме п.о. Малеші? Зі слів учителя української школи в с. Каніволі /коло Дратова/, п. Стецюка Анатолія

видно, що п.о. Малеша вправ жертвою провокатора солтиса, який був польським конфідентом і який перешкоджав і перешкоджає всякій освідомній культурно-освітній українській праці, Петра Кушніра /Кусніра з Каніволі, ніби українця/. Першою жертвою, яка впала від доносу Кушніра, був Муж Довір'я Дратівської Делегатури зі села Каніволі. Після його смерти Петро Кушнір загороджував пані Боринець, учительці з Каніволі, що наразі після Мужа Довір'я стоїть п.о. Малеша, якому загороджує смерть. П.Боринець, як вона мені оповідала, листовно повідомила п.о. Малешу про грозячу йому небезпеку. П.о.Малеша здався на Божу Волю й дочекався здійснення слів Кушніра, який по словах учителя Стецюка, загрожує всьому Люблинському У.Д.К. Увесь необхідний матеріал провокаційної роботи Кушніра учитель Стецюк передав міродайній німецькій владі.

Просячи горячих молитов, лишаюся Вашого Високопреосвященства негідний послухник і повсякчасний Богомолець Прот. Яків Костецький.

Холм 25.VIII.1942.

**З оригіналом згідно
Секретар Консисторії /-/**

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

ПРОТОКОЛ

списаний дня 16 вересня 1942
в домівці УДК в Люблині

Мешканець с.Дратова і дяк с. Рогізно, повіт Люблин, п. Іван Левчук, 56 літ, зізнає слідує: Після смерти священика Ст. Малеші з Дратова, доручено мені солтисом с. Дратова Миколою Лученчуком, надзир над осталим маєтком біля дому.

Частину збору гречки з поля дозволив мені солтис забрати собі. Коли на 13.4.42. коло 11-ї години полуднем приїхав вїт гміни Людвин до Дратова і спитався про збір гречки, то солтис сказав, що я вкрав гречку з поля. Тоді вїт звернувся до моєї дружини, котра знаходилася в домі священика, і спитався про збір гречки. Моя жена сказала, що солтис дозволив збирати частину урожаю. Солтис заперечив. Тоді вїт схопився з стільця і почав бити мою жену по голові. Моя жена за кожним ударом падала на землю. Потім схопив три кий, котрі находилися в хаті, і бив ними мою жену. Останніми силами вирвалася моя жена з хати і почала утікати. Тоді вїт вистрілив з рушниці за нею. Вона завернулася до хати і він знов почав її бити.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Послідню дію бачив я особисто, коли повернув з Рогізного, але боявся наблизитися, щоб і мене не побив. Пізніше виїхав з одним мешканцем в напрямок Рогізного, щоб мене стрітати і вбити. Не здибавши мене, повернув до Дратова, заарештував мого сина Івана Левчука, дяка с. Дратова та мою жону Марію Левчук і забрав їх з собою до гмінного арешту до Людвина. Про їх теперішній побут не знаю нічого. Я самий втік з дому і поїхав до Люблина, до п. декана та до УДК, щоб зголосити цей випадок.

Це моє зізнання власноруч підпис. — Іван Левчук

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Зізнання жінок із Лотова, вол. Вербковичі

До УДК зголосилися жінки зі с. Лотова, вол. Вербковичі Грубешівського повіту: Марія Проць, Софія Которович, Марія Вітер, Надія Голубик, Надія Осип — дня 18.9.1942 і зізнали:

1. Марія Проць: 21.8.1942 о год. 8 рано нім. жандармерія застрілила її чоловіка Василя Проця. За що застрілили, вона не знає. Її чоловік усі обов'язки супроти нім. влади виконав бездоганно. Податки на 1942/43 заплачені, контингент зданий у 100%. Дня 17.9. приказав їй управитель з Вербкович відвести весь живий інвентар, себто корову й 4 просят, до фільварку. Вона залишилась із дитиною півтора року й старою хворою матір'ю. 4 морги поля.
2. Софія Которович: те саме. Дня 17.9. управитель із Вербкович сконфіскував у неї все господарське знаряддя, а живий інвентар казав відвести до двора. Мають двоє дітей, син 18 літ учень електро-технічної школи в Холмі та 14-л. дочку, що здала до учит. семінарії в Грубешові. 6/2 моргів поля.
3. Марія Вітер: муж її був солтисом і сповнював усі обов'язки точно. Управитель із Вербкович забрав увесь її живий інвентар. Має двох малолітніх синів та стару матір. 6 моргів.
4. Надія Голубик: те саме. Живий інвентар завела до двора: зосталась із півторарічною дитиною. Має 3 ½ моргів поля.
5. Марія Осип: те саме, живий інвентар забрали до двора, має 6 моргів поля.
6. Прушинська Марія: те саме, тільки, що тут застрілили її сина Григора. Контингент здала в 100%, живий інвентар та госп. знаряддя забрали. Має 7 моргів, зосталась на господарці сама.
7. Плюта Пелагія: те саме. Має 18 моргів землі, зосталась із 4 дітьми /9,6,3,2 р./і. Все госп. знаряддя та живий інвентар забрано до двора без поквітування.

8. Ксеня Вомянська: те саме. Її чоловік був сільським агрономом та належав до контингентової комісії, всі належності виконував добре. Має 3 морги поля, зосталася з 15-літнім сином. Останні корови забрали до Вербкович.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Укр. Доп. Комітет
Грубешів

Грубешів, дня 23.9.1942

До Укр. Представництва ЛЮБЛИН

Повідомляємо, що 21.8.42 в с. Лотові, вол. Вербковичі нім. жандармерія застрілила 8 мужчин і одну жінку. Кари виконано за те, що ніби вони були в зв'язку з бандами із цих околиць. Дня 18.9. управитель дібр із Вербкович, німець, забрав живий і мертвий інвентар від жінок убитих, не представляючи розпорядження на письмі ані не даючи поквітовання на забрані речі. Ходять чутки, що тих жінок виселять із їхніх господарств.

Просимо ласкаво вступитися за тих жінок, щоб їх залишили на господарках та щоб їм вернули інвентар, бо інакше не зможуть обробити ріллі.

*Голова
підпис нечіткий*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

[Інформація про терор проти
українського населення
у 1941—1942 рр. — *Авт.*]

Банди й пацифікація в Дистрикті Любельським, 1942

Літом 1941 р. założені були на Холмщині і Підляшші, а передовсім в самому Холмі, Володаві і Замістю, великі табори для полонених більшовицької армії. В таборах в м. Холмі перебувало постійно понад 100 тис. полонених. З таборів тих до 15 листопада звільняли масово полонених Українців, котрі просто з таборів пішком вертали домів. Полонені інших національностей вті-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

кали з таборів, числа утікачів обчеркується на тисячі. Населення місцеве, часто не розрізняючи звільнених від втікачів, давало полоненим активну допомогу.

Весною 1942 р. появились на Холмщині і Підляшші бандити, що з половини квітня 1942 р. почали живішу діяльність в організованих групах від 3 — кількадесяти осіб. Банди ті поширювали терен своїх дій, йшли на Захід, почали дії в повітах Любельському, Янівському і Пулавському, досягаючи берегів Висли. Характер цій [так в оригіналі. — Авт.] мішаний — політично-грабіжницький. Напади політичного характеру, як проба затакувати поїзд, напад на уряди громадські, станиці Поліції, пошти, вбивства урядовців та українських діячів, — виступали рідше. Звичайні — грабежі — об'яв загальний. Знаменним є різна поведінка окремих банд супроти різних національностей. Часто буває, що оставляючи в спокою польські кооперативи — учителів і священників, в тих самих місцевостях dokonують нападів на українські кооперативи, священників, учителів. Є випадки, що польська кооператива віддалена від української о кількадесять метрів, ненарушена, коли українська грабується дощенту та підпалюється. /Колеховичі, пов. Люблін та ін./ Бувають штабачкі виступи проти українців, як написи на церквах та українських кооперативах, звернені проти священників та нашої кооперації. Написи ті в польській мові. В знаних випадках банди, нападаючи на польські поліційні станиці, польських поліцистів роззброювали, українських мордували. Місцеве населення різно ставилось до диверсійної акції. Треба признати, що часто активно піддержувало диверсантів, є випадки піддержки зі сторони поліції. /Кілька польських поліцистів арештовано, одного українського/.

Для орієнтації щодо складу банд подаємо кілька знаних нам випадків:

Село Мячів, повіт Грубешівський. Війтом є українець др. Евген Лужицький, б. урядовець воевідства з Луцька. До нього приїздив з Варшави по провіянті його знайомий з Луцька, вищий урядовець судейський Зиман. В половині травня при допомозі Лужицького зловлено в тому селі банду диверсійну. Керманичем банди був пан Зиман. Лужицького арештували, по 2-х тижнях його випустили.

З кінцем квітця ц.р. банда диверсійна задержала в повіті Холм Комісію судову, в склад котрої входили самі поляки: суддя, протоколянт та адвокат, всі з Холма. Вони були вилігитимовані, точно провірено, що є поляками, і тоді їм з'ясовано, що щастя їх, що вони є поляками, інакше були би забиті. Не нарушені були завернені. Банда порозумілась з ними на польській мові.

Перед кількома тижнями німецьким автотранспортом переїжджали до Райскомісаріату України кілька жидів-фахівців, котрих запотребовано до України. Їх віз український шофер. Банда задержала авто і, провіривши національність пасажирів, убила шофера, жидів оставили в спокою.

В одній банді місцеве населення пізнало сина польського активного поліциста, в іншій брата іншого польського поліциста. Банди є озброєні в кріси,

гранати, скоростріли, — бракує їм однак сильнішого вибухового матеріалу. Зброя переважно польського походження, залишена б. польською армією. Муніції і зброї цієї по лісах в часі пацифікації відкрито також у приватних домах, в клунях тощо.

Можна витягнути слідуючий внесок відносно складу банд:

Головно в склад їх входять втікачі з таборів полонених і місцевий бандитський елемент, до них долучується комуністичний місцевий елемент польсько-український в невеликій кількості, керівничу роль грають політичні чинники більшовицькі, котрі могли прийти для організації банд, або кращий елемент з утікачів і в кінці люди з тайних польських організацій.

За тим останнім елементом промовляє передовсім зброя польського походження, не улягає сумніву, що перший польський елемент міг мати інформації про тайні військові арсенали б. польської армії.

Коли акція диверсії почала приймати виразніші загрозові форми, німецька влада взялася до її ліквідації, виходячи зі слухних зрештою мотивів, що треба передусім зліквідувати контакт з тереном, бо без такого контакту диверсія не буде могла існувати. Почались експедиції карні, розстріли людей без розбору і розшуків (поміж розстріляними є двоє православних українських священників), підпалювання хат і поодиноких господарств та масові арешти. Арештовання переводила німецька жандармерія і польська поліція. В часі цієї пацифікації жертвами її впало дуже багато свідомих українських діячів, люди, котрі окремо занимались акцією ревіндикаційною зрабованих наших церков, мужі довір'я, одиниці, котрі мали здидцовано опінію германофілів і активних українців. Були випадки, що жандармерія шукала людей, котрі від кількох літ вже не живуть, що на списках людей, котрі мали бути арештовані, були між іншими війти українці та командант поліції української, до котрих саме німецька жандармерія зверталась, щоб при їх допомозі перевести арештовання. /Княжин — повіт Білгорайський — поліцист і війт, другий знаний нам випадок в Грубешівському повіті, війт український/. В Грубешівському повіті розстріляно між іншими четверо осіб, котрі раніше арештовані були німецькими вищими чинниками з СД, звільнені та з відповідними документами вернули домів — їх жандармерія арештувала і без жодних розшуків розстріляла — з них два мужі довір'я УДК. Не маємо ближчих даних щодо числа жертв розстрілів, в одному лиш Грубешівському повіті розстріляно 108 осіб, великий відсоток з них, на думку українських чинників, люди цілком безвинні.

Українське населення усяда підчеркує, що передовсім нищили українське свідоме населення, польська поліція та ті німецькі поліцисти, що раніше як поляки служили в польській поліції та окремо відзначувались нищенням наших церков та стосованням іншим нищильних польських метод.

Оцінюючи цілу акцію пацифікаційну і використання її для поборювання українізму, маємо всяку підставу прийняти, що з одної сторони списки укра-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

інців, котрі впали жертвою пацифікації, згідно були арештовані, були підсунені німецькій владі польськими чинниками як одна з метод польського терору, що пробує німецькими руками винищувати українське життя на Холмщині і Підляшшу; з другої сторони, арештовання і репреси проваджені були на підставі списків «комуністичних», з поручених за часів Польщі. Списки ті є здебільша фальшиві, були конструйовані під тим кутом, що Польща, не признаючи українського елементу на Холмщині і Підляшші, всі прояви нашого національного, культурного і релігійного життя осуджувала, як акцію комуністичну. Допускаючи до легального існування Сельроб і дозволяючи йому розвивати живу діяльність, Польща загнала цілий український свідомий національний елемент в Сельроби, щоб опісля Сельроб, Рідні Хати, розв'язати, а всіх їх членів та симпатиків поборювати поліційними і адміністраційними методами як комуністів. Не лиш член Сельробу і Рідної Хати, але і кожний опісля, котрий носив українську вишивану сорочку, співав українських пісень, говорив українською рідною мовою, це виразний комуніст.

Не має найменшого сумніву, що при пацифікації українське населення понесло не пропорціональні вищі втрати від поляків. Ту думку визнають усі польські кола, цю думку вони передають і поширюють серед українців, підчеркуючи, що саме німці в акції пацифікаційній мали за завдання нищити українське життя. Польська пропаганда пробує і в той спосіб тероризувати українців — представники поодиноких УДК на відправі в Люблині виказували побажання в тій справі скласти офіційне дemento. Нам знаний є випадок офіційного мельдунку українського вїта в Красноставскім повіті до Крайсгауптмана в Краснімставі, що польський поліцист по пацифікації, переведеній німецькою жандармерією голосно прокламував думку, що німецька жандармерія за то спацифікувала село, що українці відібрали полякам зрабовану церкву і за то, що в часі війни німецько-польської розброювали польську армію. Як нас інформовано, цей польський поліцист був опісля арештований.

Населення Холмщини і Підляшша є дуже слабо національно вироблене, постійно тероризоване, вірить в тези польської пропаганди.

Представництво УЦК в Люблині та поодинокі УДК нав'язали відразу контакт з вищими представниками СД і Сіхергайцполіцай в Люблині. При розмовах зложено короткі меморанда /Білгорай, Замість, Грубешів та Люблин/, по вїеднанню згоди УДК предкладають команді СД і Сіхергайцполіцай в Люблині, списки арештованих українців зі своїми заввагами. Арештованих, котрих передано вищим німецьким чинникам, української національності є до 500 осіб. Досі звільнено около 200, решта має бути в коротці звільнена.

Незалежно від поборювання диверсійної акції поліційними засобами в останніх часах почала діяти пропаганда. УЦК на підставі переведеної [розмови — Авт.] з командантом СД і Сіхергайцполіцай в Люблині п. Штурмбанфірером Міллером опрацював реферат в справі поборювання партизанщи-

ни, котрий розіслано в багатьох примірниках по всіх низових клітинах УЦК для його якнайширшого розповсюдження серед українського населення. Німецька пропаганда кидає летючки, видано в ювілене число «Краківських Вістей» а його в великій кількості розкинено серед населення. Починається акція з промовама награними на кружки, українськими піснями, музикою надаваними лявтшпрехерами.

На нашу думку акцію пропагандивну треба було значно посилити, а передовсім, істалювати по цілій Холмщині і Підляшші голосники і надавати ними вісті на українській мові, призначені для Генерал-губернаторства, окремі авдиції з проти більшовицькою пропагандою, піснями та музиками, так як це робиться для Райскомісаріяту. Треба видати цілий ряд пропагандивної брошури, насвітлюючої проблеми з більшовицького раю.

Дальшою справою є розбудова українського культурно-освітнього і релігійного життя, акція виховна і вкінці проблема поліційна, тим двом проблемам окремі доклади.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

[Інформація без заголовку]

1942

В надлісництві Макошка на полудневий схід від м.Парчева пов. Радзінь є лісничівка Вялка, де з перед війни польсько-німецької 1939 р. залишився і є досі лісничий Станіслав Дига, бувший офіцер польських військ резервових. Напроти стодоли при тій лісничівці є велика муравлина куча, в котрій мала бути захована більша кількість зброї з відома Станіслава Диги по ліквідації німецьким військом збройних польських відділів у 1939 р. Частину тої зброї добре законспірована польська організація бойова на тому терені віддала діверсійним совітським віддлам, які збираються враз з поляками на весну цього року витворити так званий «другий фронт» на тому терені цілковито здерорганізувати глибокий тил в німецькій армії. Другу частину тої зброї залишила собі добре законспірована організація бойова того терену. Докладніше про ту справу міг би поінформувати бувший вїйт Девбова [так в тексті. — Авт.] Клода, повіт Радзінь і солтис села Бялка Лукашук Александер. Лісничий Дига Станіслав з урочиска Бялка утримує дуже тісний контакт і частенько буває в домі польського дідича Петра Яницького в селі Угнині гм. Дембова Клода. Одного разу до дідича Петра Яницького приїхала незнана таксівка, з якої висіло 4 особи з польської організації бойової (правдоподібно бувші штабові офіцери) і під покровом нічної темноти затрималися довше у дідича Петра Яницького. На вечір прибули до мешкання Петра Яницького

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

польський офіцер резерви лісничий урочища Бялка Станіслав Дига, бувший вїйт з передвїйни Фелїкс Олексюк зі села Беднажуфка, незнаний осібняк зі села Хмельюф (правдоподїбно професор зі села Хмельова Маєвскї, який тепер укривається від нїмецької влади), Едвард Круковскї, який працює в гміні Дембова Клода, Чех Полек, який працює у млині паровому в селі Угнин в характері магазинера, Здзіслаф Собешук, співвласник млина парового в Угнині, Константин Пула, другий співвласник того млина, Владислав Захарчук, мельник того млина в Угнині. Микола Крупка, третій співвласник того млина, стояв на варті і мав упередити усіх в разі якоїсь небезпеки. Цей останній є український ренегат, бувший шпїцель польської дефензиви за часу Польщі.

Жінка Петра Яніцького, яка замешкала разом зі своїм мужем в селі Угнин, повнить обов'язки зв'язкового поміж членами тої організації. Рїч певна, що розмови і наради, крім конспіраторів ніхто не знає, але усе це бачив Олексюк Іван, який мешкає напроти діди́ча Петра Яніцького. Коли були заарештовані 8-го III.42 р. вїйт і солтиси трьох громад на фальшивий донос польської боївки, дуже активні на тому терені, бо від початку упадку Польщі тут не було чистки активно ворожо настроєного суспільного і урядового елементу та дїверсійна банда не рушила лише одного позісталого солтиса села Бялка, яке є під самим лісом, бо цей солтис їх обсервував і має дечого знати про їх діяльність на тому терені. Цей солтис на прїзвище Лукашук Александер говорив певного разу в селі Угнині, що він не був заарештований лише тому, що польська боївка і постерунок польської поліції в Дембовій Клоді боїться його зачіпати, бо він багато дечого знає про їх усіх. То само він висказав перед бувшим вїйтом гм. Дембодра, за ним пішла би польська поліція постерунку Дембова Клода і рівнож лісничий Дига Станіслав до Освєнціна [має бути Освєнціма. — Авт.]. Тому мене не зачіпали. То само говорив він з бувшим солтисом села Угнина Омеляном Кошумелою, підкреслюючи, що польська поліція його боїться зачіпати з огляду на свої грїхи, наприклад, в селі Бялка укривається около 8-ми осіб за зброю /двох Кондрацьких, один Волтовіч і такі інші/. І поліція місцевого постерунку добре знає їх усіх, але своїх родакуф і одностумців не зачіпає. Одного разу, коли солтис А.Лукашук їхав у лісі, то один з Кондрацьких стрїлив до кози з карабіну вїйськового, але через необережність зранив його коня в ногу, але солтис боявся мельдувати того з огляду того, що живе серед польського оточення і під самим лісом, а тоді поляки застрїлили б його самого.

По зібраним відомостям поляк Гордеюк Станислав з села Угнина, який в році 1918 забив нїмецького жовніра і увесь час укривався від нїмецької влади то в фїльварку Яблонь, то в селі Гєнсь, має тепер криївку в селі Угнин, де останній час перебуває. Подробиці може дати бувший вїйт гм. Дембової Клоди А.Климчук, замешкалий в селі Угнин пов. Радзїнь.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

**[Інформація без заголовка,
очевидно, продовження інформації з 1942 р.]**

Гміна Дубова Колода, пов. Радзінського є етнографічно мішана з великою перевагою населення польського. Меншина українська перед німецько-польською війною була на тому терені сильно зацькована і переслідована. За останніх часів ситуація трохи змінилася на користь українців, котрі обсадили уряд гміни Дубової Колоди і обняли становища солтисів в українських громадах, з чим ніяк не могли погодитися поляки. Ціж урядники — поляки сьогодні знова стараються вкратися в ласку німецької влади і переняти утрачені становища в самоуряді. Особливо дався взнаки з жиючих і ділаючих підпільно:

Олексюк Фелікс, бувший 10 літ війтом в гміні Дубова Колода;
Едвард Круковський, друга сила секретарська в гміні Дубова Колода;
Пірог Марцін, поліцай постерунку в гміні Дубова Колода.

На них спадають зі сторони нечисельних свідомих українців підозріння як не підпільної, то у всякому разі деструктивної роботи, взглядом німців. Але тому, що всі колишні діячи польські на терені гміни лишилися і проводять дальше свою консолідаційно-польську роботу, не перебираючи в засобах і методах праці. Поборюють і нищать українців дальше методами провокації і фальшивих доносів, як це робили за Польщі, а зглядом німців управляють, де дається, деструкцію.

Пірог Марцін, поліцай постерунку польської поліції в Дубовій Колоді, як оповідають місцеві люде, потрафить упередити тих поляків, яких шукає німецька поліція, а іменно:

I. В селі Білка, гм. Дубова Колода, був і є пошукуваний довший час німецькою жандармерією Кондрацький. Оповідають, що одного разу, коли дали знати жандармерії, що пошукуваний Кондрацький є вдома, жандармерія вскочила на постерунок поліції польської в Дубовій Колоді, взяла зі собою, яко знаючого добре терен і людей, Марціна Пірога. Коли жандармерія і Пірог прийшли на подвір'я пошукуваного поляка, якийсь чоловік на подвір'ю Кондрацького накладав гній. Жандарм спитав, хто він, то Марцін Пірог мав сказати, що то є робітник і жандарм дав спокій. Ревізія не дала жадного висліду, а, як пізніше оповідали люде, цім робітником був власне пошукуваний Кондрацький.

II. То само оповідають про Марціна Пірога в с. Угнин. Про упередження пошукуваного до нині за убивство німецького жовніра в 1918 р. поляка Гордеюка Станіслава, якого дуже часто бачать вдома в Угнині, а навіть на ці Великодні Свята гостив у своєї жінки, лише змінивши зовнішній вигляд (зголив собі вуса, має пашпорт на друге імя) і останній час перебував на фільварку в Яблуні Радзінського повіту. Пірог Марцін є про це добре поінформований, але криє і упереджує родака — поляка.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Олексюк Фелікс, запропонований на війта гміни Дубової Колоди, мав зараз по війні німецько-польській в 1939 році переховувати польських недобитків, за що, здається, і був усунений зі становища війта гміни Дубової Колоди. Коли за Польщі був війтом, показав себе страшним польським патріотом і шовіністом і був висунутий на те становище Бльоком Безпартійним /Б.Б./ і провадив безоглядну політику на терені гміни супроти так званих національних меншин і німців, українців і т.і.

Зокрема, як людина подла і хитра.

1/ За час війтовства у році 1938 за дозволом Староства у Володаві розібрав православну українську церкву в с. Угнині з бандою такою, як сам, і навіть власноручно стягав шнуром хрест з тої церкви.

2/ По війні німецько-польській його заступник (прізвища не знаємо) Фольксдойч викрив в його забудованнях чи то польський, чи то большевицький самохід військовий [...]

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

В І Д П И С

Михалки 10.II.1942

До
Українського Центрального Комітету
Л ю б л и н

Сьогодні подаю обширніше справоздання з дня 30.10. о застрілені Вакули. Того дня вартували переважно українці в селі Липниця, громади Рокітно. Комендант поль. поліції озброїв у кріси комісара, свого сина і агронома, впилися всі й коло 11 год. вечер ввійшли до села. По п'яному почали стріляти в село. Вартові думали, що це бандити, почали тікати. Одна куля перебила стіну і в хаті стовкла горнець. У солтиса спитали, хто має варту і пішли до Вакули Івана. Цей спав. Говорив, що зуби болять. Комендант Горват Ян витягнув Вакулу за поріг, побив його по голові, вилаяв і на порозі застрілив.

В селі настав великий реперолох.

Кашуба в.р.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

СПИСОК ЛЮДЕЙ, ЗВІЛЬНЕНИХ З КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ МАЙДАНОК 1942

1.	Ілекчо Юрій	ур. 18.II.1923	син	Івана — Стефанії	за зброю
2.	Андріїв Юрій	13.VI.1920	— « —	Методія — Олени	
3.	Хоцінська Марія	3.III.1903			
4.	Драганчук Пилип				
5.	Дубецький Еміль	23.IV.1905	— « —	Михайла	
6.	Дзюбик Петр	7.II.1924	— « —	Петра — Анни	
7.	Гарасим Катерина				
8.	Гарасим Ольга				
9.	Гупало Семен	25.V.1925			
10.	Гордієнко Леонід	29.VIII.1906		Якова - Олени	
11.	Кориневський Павло	7.VI.1914	— « —	Сергій — Марія	
12.	Кузьніцов Александер	1905	— « —	Миколи	
13.	Крит Еміль	1925	— « —	Миколи — Марії	
14.	Кирнога Ярослав	3.V.1924	— « —	Михайла — Марії	
15.	Мандзій Теодор				
16.	Конаш Павло				
17.	Бойкевич Ярослав				
18.	Ботюк Ізидор				
19.	Покришка Микола	18.XII.1914	— « —	Івана — Катерини	ар. VII.43
20.	Романишин Петро				
21.	Мех Петро				
22.	Титор Михайло				
23.	Грицеківський Іван				
24.	Заяць Стефан				
25.	Заяць Микола				
26.	Мазай Антін				
27.	Наверенчук Володимир				
28.	Матчишин Павло				
29.	Швидко Василь				
30.	Красножон Яків				
31.	Сава Василь				

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

32.	Савчук Павло				
33.	Малюта Юрій				
34.	Чугіїв Віктор				
35.	Дзедзула Харітон				
36.	Боднак Федір				
37.	Стенгач В'ячеслав				
38.	Муць Микола				
39.	Чорноморець Володимир				
40.	Бориків Зінь Василь				
41.	Різник Михайло				
42.	Майка Володимир	2.II.1921			
43.	Пизік Ярослав	1.VI.1923			
44.	Пилипчук Іван				
45.	Хомин Микола	18.XII.1920			
46.	Косаревич Дмитро	13.III.1913	син	Івана — Павлини арешт. 2.II.43	
47.	Бережанська Текля				
48.	Кулак Іванна				
49.	Щещґан Софія				
50.	Бойкевич Ярослав				
51.	Фокашук Сидір				
52.	Мельник Михайло				
53.	Ворек Іван				
54.	Мисів Іван				
55.	Коваль Марко				
56.	Левко Петро				
57.	Орогець Ольга				
58.	Токарчук Анна				
59.	Яртимець Михайло				
60.	Поцановський Володимир				
61.	Кривлюк Павло				
62.	Говорушко				
63.	Пиріг Ярослав	1.VI.1923	син	Михайла — Анни — IV.43	
64.	Панкевич Павло	8.X.1910			

65.	Косаревич Дмитро	13.III.1913	— « —	Іван — Павлина 2.II.1943	
66.	Романішак Ольга	12.III.1923		Катерина — Осип III.43	

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

СПИС

людей, звільнених з концентраційного табору
на 22/12.1942., котрі дістали допомоги
по 20 золотих і хліб

п/п	Імя і Прізвище	Рік уродж.	Імя		З котрого села
			батька	матері	
1.	Задерей Андрей	1903	Герасим	Катерина	Вілька Лосінецька гміна Пасіки- Замість
2.	Шукало Йосиф	1906	Юрій	Марія	— « —
3.	Чорний Василь	1896	Лука	Ева	— « —
4.	Поцюпаний Володимир	1926	Микола	Анастасія	— « —
5.	Міцишин Тома	1905	Василь	Евдокія	— « —
6.	Дмитроца Василь	1908	Михайло	Анастасія	- „ -
7.	Музика Йосиф	1909	Семен	Марта	Тучапи — Грубешів
8.	Фугель Йосиф	1906	Іван	Олена	— « —
9.	Коменський Алекс.	1909	Йосиф	Марія	— « —
10.	Тимошук Йосиф	1896	Іван	Катерина	— « —
11.	Кашуба Федір	1917	Олекса	Юлія	Вілька Потуржин- Грубешів
12.	Баган Іван	1903	Антін	Анна	— « —
13.	Хриплюк Степан	1900	Михайло	Параскева	— « —
14.	Лабинський Леон	1904	Михайло	Марія	Вілька Красниставська пов. Краснистав
15.	Понорук Йосиф	1912	Семен	Анастасія	Турковичі — Грубешів

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

16.	Павлось Йосиф	1887	Андрей	Ева	— « —
17.	Захарчук Осип	1892	Іван	Текля	— « —
18.	Хадоба Борис	1912	Іван	Магда	— « —
19.	Петрюк Дмитро	1892	Іван	Юлія	— « —
20.	Березицький Семен	1906	Степан	Марія	с. Гайки пов. Замість
21.	Лях Александер	1906	Андрей	Марія	— « —
22.	Подлевський Іван	1908	Григорій	Меланія	Турковичі Грубешів
23.	Якубець Андрей	1920	Михайло	Катерина	Вілька Лосінська пов. Замість
24.	Носаль Алекс	1905	Леонтій	Катерина	Мяжке — Грубешів
25.	Новосад Володимир	1904	Яків	Катерина	с. Гопка пов. Замість
26.	Петрук Володимир	1916	Михайло	Софія	Турковичі Грубешів
27.	Галицький Андрей	1916	Алекс	Марія	Скригичин - Грубешів
28.	Вус Александер	1919	Василь	Катерина	Аделіна — М'яжеГрубешів
29.	Бардиґа Петро	1915	Петро	Елісавета	с. Гопке — Замість
30.	Ковбаса Володимир	1898	Ігнатій	Текля	с. Аделіна — Грубешів
31.	Карнак Ігнатій	1905	Василь	Ксенія	с. Гопке пов. Замість
32.	Базарник Сергій	1912	Йосиф	Марія	— « —
33.	Подоляк Семен	1888	Йосиф	Катерина	Турковичі Грубешів
34.	Песь Володимир	1910	Іван	Антоніна	Вілька Потуржин Грубешів
35.	Келиман Євгеній	1926	Юрко	Татяна	с. Гопке Замість
36.	Дзюра Йосиф	1910	Іван	Наталія	Майдан Горішний Замість
37.	Мацех Микола	1911	Яків	Ева	Тарнаватка - Замість
38.	Макара Наум	1903	Александер	Катерина	— « —

39.	Ленкальчук Володимир	1912	Іван	Марія	Модринь — Грубешів
40.	Бучак Антін	1912	Микола	Марфа	— « —
41.	Павлось Іван	1908	Василь	Горпина	— « —
42.	Якубський Леонтій	1912	Володимир	Катерина	Вілька Потуржинська Грубешів
43.	Качур Антін	1924	Осип	Антоніна	Турковичі Грубешів
44.	Романюк Семен	1896	Пилип	Софія	Верховини Краснистав
45.	Рогаля Осип	1922	Нестор	Софія	Дуб — Замість
46.	Назарук Степан	1922	Нестор	Софія	Каплиноси Холм
47.	Швець Петро	1909	Петро	Настя	Кмичин Замість

47 по 20 зл. =940 зл.

3 хлібом 67.50

Разом 1007.50

Видано 1007.50 зл. на 47 людей

Люблин, 22.12.42 р.

підпис

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Дня 2-го березня 1943 року по одинадцятій годині вночі до Василя Захарчука (війта волості Шістка в селі Ворси) почали добиватись до хати незнайомі особи, стукаючи в двері, й зараз же вибили вікно. По відчиненню дверей до хати ввійшло від 10-ті до 12-ті осіб озброєних в криси. Один із них зараз запитав в російській мові: «Де є начальник», потім «давай деньги, золото», зараз же розійшлись шукати війта. Деякі полізли на гору, де був скритий війт, і того двома пострілами в голову забито. По хаті грасували при допомозі електричних лятарок кишенкових, розбиваючи деякі річи, виладовуючи свою земсту. По убранні двох із них, були убрані в большевицькі плащі, один в чорній зимовій куртці, послуговуючись польською мовою, низького візрусту, інші у вільних одягах, якась частина була на подвір'ю. Одного із них називали «Коля». Зрабовані зістали: одна пара чобіт, одну бурку темно-бронзову; дві пари чорних сподень, одного поросюка около 60 кг, один віз пароконний, пару коні з упряжею, один хомут до дуги, батарейку електричну, годинник кишеньковий фірми «Сугна», буднік., нафтову ляхтарку,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

течку з поштою, котру привіз вїйт з Радиня зі староства. Муки пшеничної до 30 кілограмів, 5 чвертівок горівки контингентової і гроші в сумі 100 золотих.

Через одного з бандитів жінка вїйта зістала ножем в ліве плече. Вкінці допитувались, де є новий ровер. Син відказав, то немає. Бандит питає, той, що останньо був у місті в Межиріччі. Потім всім казали синові вїйта його власними кіньми відвести, котрі зістали забрані. Синові вдалося втечи.

З приводу приналежності вїйта до української національності місцеве населення занепокоєне вищезгаданю подією.

Підпис

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Дня другого березня 1943 р., о годині пів до одинадцятої вночі прийшли незнайомі особи в числі 5-ти штук, озброєних в криси, почали стукати в вікно й двері, потім, вибиваючи вікно, освітивши помешкання електричними лятарками, дістались до середини. Діставшись до середини, наказали тишину і питались, де є господар (солтис). По перешукані за господарем в помешканні, почали шукати в сіньох і в коморі, при тім один із бандитів сказав по імені до другого: «Коля, лізь нагору». По акцентові мови (домові) присутні відчули, яко це міг би бути жидом. Не знаходячи господаря, почали рабовати з комори, взяли м'ясо й деякі шмати, намагаючись відчинити одну скриню, не маючи змоги без ключів відкрити. По спльондровані комори пішла частина до хліва шукати свиней. Не знаходячи, повернулись до хати, забираючи деякі річі. З-поміж декотрих бандитів розпізнане слідує; один досить високого взросту, котрого називали «Коля», одягнений був у довгій темно-бронзовій бурці, один дуже маленький, котрого розпізнано по мові з походження жидівського. Один мав на плечах чоботи в досить доброму стані. Один із них мав на собі приблизно подібну до місцевої ношу показався, розглянувшись по хаті, зараз же вийшов і більше не показувався. По відповіді зауважено, що були фірою. Від'їхавши від місця рабунку приблизно сто метрів, наткнулись на солтиса, котрий зараз же став кричати. На відголос розпочатого крику в сторону його посипались стріли (п'ять разів).

Місцеве населення дуже занепокоєне під поглядом національним вищенаведеною подією.

Ворси. дня 4.ІІІ.1943

(Муж довір'я)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

ДК Учительське Об'єднання Праці
Люблин, дня 17.3.1943

Л ю б л и н

УЦК
Л ю б л и н

Дня 3.3.1943 арештовано Давидовича Миколу й Іванну, учителів нар. школи в Дратові, вол. Людвин, окр. Люблин. Арештування доконав німецький жандарм Шульц у товаристві польських поліцистів, вол. вїта Садового та управителя сільсь. госп. званевої польської школи на волость Людвин з осідком у кольонії Дратів. Під час арештування побили п. Давидовичеву по лиці. Арештованих відставлено до вол. арешту в Людвині, де вони дотепер перебувають. Підставу до арештування, як висловивися вїт Садови до вчителя Ткачика, дав управитель сільськ. госп. школи, з яким п. Давидовичева вела довгий час спір за створення укр. відділу при школі.

В шк. р. 1941/42 зорганізовано в с. Дратів польську званеву школу з відділом для українських дітей. Одначе в цьому відділі провадили навчання в польській мові і навіть діти мусіли молитись по-польськи. Це було дуже болюче для дітей і їх батьків. В цій справі інтервенювала п. Давидовичева в шкільному відділі в Люблині. Тодішній шкільний радник Ганнеман прихилився до прохання Давидовичевої /в листопаді 1942/ та переніс польську сіль.-госп. школу з Дратова до кольонії Дратів, а український відділ зліквідував з браку кваліф. сил.

В міжчасі прибув до сіль-госп. школи в кольонії Дратів новий управитель, що запропонував п. Давидовичевій створення українського відділу в Дратові. П. Давидовичева, маючи на увазі добро укр. молоді, погодилась такий відділ провадити під тим услів'ям, якщо виклади й діловодство будуть проваджені в українській мові. Управитель дав на те свою згоду, однак слова не додержав, бо впровадив діловодство в польській мові, а без порозуміння з управою школи переніс осідок школи з кольонії Дратів до будинку української школи в с.Дратові. П. Давидовичева виступила проти цього самовільного поступовання та переказала йому через інструкторку, що в таких умовах вона працювати не буде.

За два дні п. Давидовичів арештовано, а їх діти /6 і 10 літ/ залишились без опіки.

З огляду на те, що Давидовичі гідно сповняли обовязки укр. учителів та виступали цілий час в обороні укр. інтересів, наражуючись полякам, які хочуть їх за всяку ціну зліквідувати, просимо інтервенювати в справі 1. негайного звільнення арештованих,

2. запобіження полонізування укр. молоді школами
Муж Довіря УОПП

підпис нечіткий

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Життєпис

Я народилася в Глинянах 22.10.1903 р. Мого батька звати Степан Галан, а матір Катерина, ур. Дембіцька.

В 1923 р. я закінчила учительський навчальний заклад у Львові. Потім я працювала вчителькою в польській школі Сарнова, шкільного окр. Радом. В 1928 р. я вийшла заміж за вчителя Давидовича і з 1929 р. працювала разом з ним.

Дратів, 30.9.1942.

Іванна Давидович

Переклад з німецької мови.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Грубешів, 16 березня 1943

До Українського Центрального Комітету
Представництво в Люблині

Сам обіймає час від 20 січня 1943 до 10/III.43

У відповідь на Ваше телефонічне зарядження з дня 13.III.43 р. подаємо список забитих, поранених, спалених та пограбованих українців нашого повіту.

1. Стахурський Тимофій. Забраний бандитами до ліса при переселенню українців в коль. Теремець Білопільської волости, дня 29 січня 1943 р.

2. Микитюк Адам, село Стрільці, Білопільської волости.

Забраний бандитами до ліса при переселенню укр. в коль. Теремець, дня 29 січня 1943 р. Оба донині не вернули.

3. Лукашук Василь, забитий дня 6.II.43 р. в Стрільцях.

4. Ковальчук Осип, забраний бандитами дня 6.II.43 р. — « —

5. Байкевич Надія, забита бандитами дня 6.2.43 р. — « —

6. Бріль Антін, забраний бандитами дня 6.2.43 р. — « —

Оба до того часу не вернули.

7. Володимир Войтович с. Турковичі, вол. М'ягке, застрілений бандитами 6.2.43 р.

8. Рупа Осип [затушовано. — Авт.] на село Старе Село, вол. Телятин застрілений бандитами дня 7.2.43 р.

9. 28.2. застрілений бандитами віт вол. Потуржин Борис Франц, сотник УГА.

10. Арабчук Антін, україн. поліціант, вол. Потуржин, застрілений бандитами дня 28.2.43 р.

11. Підгайний Пилип, нічний сторож села Потуржин, застрілений бандитами дня 28.2.43 р.

12. Бунь Іван, переселенець зі села Седліска Замійського повіту, застрілений бандитами дня 2.III.43 р. на коль. Кіцін Білопільської волости.

13. Др. Трусь, застрілений в Пінінах Замійського повіту дня 7.3.43 бандитами.

14. Ранений бандитами Симяшко Юрій, село Стрільці 29.1.43 р., тепер вже здоровий.

15. Головерса Йосип, ранений бандитами дня 6.2.43 р. в с.Стрільцях, до цього часу лежить в шпиталі у Холмі.

16. Демчукові Олександрові і 17. Косінському Петрові спалено господарки дня 3.2.43 р. Обом у Білополі.

18. Мазуреві Григорієві, Волосному Делегатові на волость Монятичі, 3 березня в Задубцях бандити кинули гранату, ранили жінку і дитину і здемолювали ціле помешкання.

19. Мазуреві Миколі в Задубцях, братові Григорія Мазура спалено цілу господарку з живим і мертвим інвентарем.

20. Терейбежкові Максимові забрано віз, Ничипурові Дмитрові забрано коня та Бородейкові забрано коня. Всі три господарі зі Стрільць. До цього німецька жандармерія застрілила кількох переселенців-українців, які перевезлися до Грабівця у зв'язку з нападом бандитів на село Цешин Замійського повіту на фольксдойчів. Ця сама жандармерія, яка була тоді в Грабівці в зв'язку з цією самою справою /Цешина/, застрілила 13 українців зі Молодятицької волости, усіх невинно.

1. Йосенко Арсен, літ 28, караний не був ніколи.

2. Сидорук Степан, літ 29, караний не був.

3. Гаврилюк Леон, літ 26, склепар кооперативи, караний не був.

4. Довган Іван, літ 19, працівник Делегатури Белз, караний не був.

5. Мазурок Ігор, літ 23, караний не був.

6. Довган Павло, літ 28, караний не був.

7. Кравчук Володимир, караний не був.

8. Кухарук Павло, літ 16, учень технічної школи в Холмі.

9. Сислюк Іван, літ 20, караний не був.

10. Потюк Йосип, літ 39, караний не був.

11. Пляскач Францішек, літ 44, караний не був.

12. Сидорук Михайло, літ 52, караний не був.

13. Кузин Потюка Осипа /на імя Володимир/, який був в гостині, 27 літ, караний не був.

Слава Україні!

Організаційний Референт:

Голова:

підпис

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Телефонат з Грубешова. 19.ІІІ.1943, год. 11⁴⁵

Сьогодні рано, о год. 8.45, в Грубешові на Бангофштрассе невідомі справники ранили важко Голову Комітету в Грубешові п. Д-ра Струтинського. Влада безпеки, і Др. Голейко про інцидент повідомлені. Др. Струтинський лежить у поважному стані в лічниці.

Телефон до Кракова для повідомлення УЦК-Краків замовлений.

Закреслено: Пана Д-ра Паньківського прошу повідомити про інцидент полк. Бізанца (*Авт.*).

Львів, 19.ІІІ.1943.

Дописано від руки: Телеграму відобрав Пан Провідник (*Авт.*).

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Український Допомоговий
Комітет в Радині
ч. 413/43

Шістка, дня 7.4.1943

ОПИС

бандитського нападу на дім помічника солтиса села Ворси волості Шістка Борисюка Антона

Нападу поляків, а краще польської націоналістичної банди, я вже довго сподівався і тому дома ніколи не ночував. Та нарешті в ніч з 30-31.3. ц.р. я почув, як банда у мене почала ломати двері до помешкання. Весь напад я здаля обсервував. Банда прийшла з напрямку північного, від Чугая Дидора. Вломившись до хати через двері, почали передовсім мене шукати, не знайшовши, взялись за «роботу». Знищили передовсім два портрети Фюрера. Пізніше ограбували усе добро, яке у хаті находилося, а саме: усю обуву, усю одягу та всі інші вартісні речі мужеські і жіночі. Решта була знищена, побита.

Ця «робота» тривала приблизно одну годину. При відході грозили, що мене їх рука все одно досягне.

Антон Борисюк

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Український Допомоговий
Комітет в Радині
ч. 413/43

Шістка, дня 7.4.43

ОПИС

бандитського нападу на мужа довіря У.Д.К. Радин
Чугая Федора, в Ворсах. Волость Шістка.

Наше село Ворси, положення якого з півночі до півдня довге около 3 км. Приблизно в половині села веде дорога до Турова, а дальше через Турів — до Радина. Я мешкаю на північнім кінці села.

В ніч з 30 на 31 березня ц.р. о год. приблизно 24-й почув я на дорозі напротив могого дому шум, що походив від походки більшої скількості людей. Тому що як муж довір'я УДК, сподівався нападу зо сторони польської політчиної банди, на всякий випадок в одному моменті вискочив на стрих, одначе не був певний, що це якраз банда і що буде напад на мій дім, тому що, щоб дійти до мого дому, треба одначе перейти через півсела, а по дорозі прецінь багато домів як польських, так і українських, коли взяти під увагу, що бандити могли прийти виключно дорогою з Турова.

Коли я вже був на стриху, нагло почув товчення [...]. В цю ж мить, я вискочив через стріху на двір, та в тому моменті зістав я освічений ліхтаркою та один з бандитів, що стояв на дворі, вистрілив до мене 2 рази з карабіна, одначе не попав.

В хаті бандити передовсім шукали мене, а коли не знайшли, один бандит ударив мого батька прикладом та вистрілив з револьвера, та другий бандит підбив йому руку так, що куля пішла вгору, а другий раз стріляти не дозволив.

На стіні висів портрет фюрера: бандити його знищили, проклинаючи при цьому мене та називаючи німецьким вислужником та іншими образливими словами. Портрет пізніше був викинений на дорогу і потоптаний.

Банда зрабувала все взуття літне і зимове цілої родини, також усю одіж та всякі інші речі вартостеві, усі документи та перешло 400 зол.

Уся обстановка хатня, зістала побита та цілком знищена.

Банда була в хаті приблизно ½ години, та після цього, коли вже усе було забране та знищене, відійшла в сторону помічника солтиса, що мешкає на другому кінці села.

Відходячи, бандити прирікали, що нині чи завтра мене знайдуть та уб'ють.

Чугай Федор

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Український Допомоговий Комітет
на повіт Біла Підляська

Відпис

Біла Підляська 12.4.1943 р.

Організаційний Референт
125/0/43 дня 12.4.1943 р.

До
Українського Центрального Комітету
Відділ Організаційний
у Львові
Копія: Представництво УЦК — Люблин

Повідомляємо, що 1.4.1943 р. на дорозі Біла Підл. — Янів Підл. неznаним злочинцем вбито нашого Делегата Янівської Делегатури Володимира Филипука, нар. 9.9.1914. Покійний був нашим делегатом від 26.X.1942 р.

25.3.1943 р. також неznаним злочинцем вбито вїта волости Константинів Ходара Казимира /білорус/, а ще перед тим пару місяців, як ми вже звітували — вбито також вїта волости Головчинці Шабановича /білорус/.

В другій половині місяця березня 1943 р. був ще вбитий службовик /поліцай/ Зіхергайтсполіції в Білій — Шиманський.

Треба завважити, що вбивства на особи німецької, української і білоруської національності є досить часті, що в польській національності немає місця, а що звертає особливу увагу.

Днями повернув з Берестецької в'язниці нам Делегат Тереспільської Делегатури п. Др. Василь Дмитрюк, який перебував ув'язненим місяць часу.

Слава Україні!

Орг. Референт:

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Український Допомоговий Комітет
на повіт Замостя
Замостя 17.IV.1943

Замість, дня 16.4.1943
Ч. 809/064 — 143

Високоповажний Пане Провіднику

З уваги на це, що Ви мабуть ще перед святами виїдете зі Львова, користаю з нагоди, що їде інж. Шурина до Львова і передаю вам це письмо.

Дуже жалю, що з причини інфекції грипою, яка загрожувала запаленням легенів, не міг я взяти особисто участі у відправі голів і референтів УДК-ів Холмщини і бачитися з Вами, Пане Провіднику, для обговорення деяких справ.

Тепер почувуюся вже зовсім добре і тішуся, що грипа не полишила ніяких наслідків, як це вона часто любить робити.

Про перебіг нарад в Люблині поінформували мене Панове, які їздили від Вашого УЦК на відправу, та на вчорашньому і передвчорайшому засіданні УДК обговорили ми всі справи, які були предметом нарад в Люблині і намітили плян праці в приміненні до теперішнього положення в повіті. А воно важке. Бандитизм перекинувся вже навіть на Чесанівщину, бо бандити використали це, що забрано звіздам українські поліційні станиці, які там були, а на їх місце прийшли польські поліційні станиці. Тому, що тепер вже на терені цілого нашого повіту ділає тільки польська поліція, а до волостей Лашів і Тишівці не прийшла, як нам роблено надію, українська поліція, нема належного відпорю бандитам, бо репресії німецької влади приходять з правила по нападах, так як мережа німецької поліції дуже невістарчаюча, то тепер вже відважуються банди навіть на напади в білий день. Ось найновіший факт — з перед трьох днів стався на головнім тракті між Томашевом а Тишівцями. Іменно там, де дорога перетинає раханські ліси, напала озброєна банда на фіри трьох наших Кооператив з волостей Тишівці і Рахані, які разом везли товар зі Союзу наших Кооператив в Томашеві і їх обрабували, та одною з фір забрали весь товар, а фіра досі не вернула домів. Минулого тижня банда обрабувала до щенту нашу Кооперативу в Плазові /Чесанівщина/, а як нас поінформував оден наш муж довір'я, в цих днях більша озброєна банда пересунулася з Краснобрідщини на терен Томашівщини.

Наші люде на Томашівщині одержали від около двох тижнів погрози, що коли в найблищому часі не покинуть своїх постів праці і не заберуться зовсім, то будуть через бандитів, а радше через польську підпільну організацію, зліквідовані. Таку погрозу одержав заступник директора нашого ОСУК-у в Томашеві мгр. Іван Костюк і зі страху вже покинув працю в Союзі, а перед днями одержало того рода погрози кілька наших учителів.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Тому що в останніх тижнях аж тричі мав місце напад на реставратора Ярмолу в Томашеві — вдруге в його власнім шинку в білий день, а втретє також вдень в шпиталі в Томашеві, де на очах інших хворих два озброєні осібники добили Ярмолу на шпитальнім ліжку, поширився на Томашівщині панічний страх.

З другої сторони німецька влада в поборюванні бандитизму примінює навіть частинне палення сіл. На Томашівщині останній такий випадок мав місце в селі Шароволя.

Наше населення живе у вічному страхі і майже щоденно звертаються до нас наші люде з різних сіл з домаганням, щоби ми домагалися від влади переведення остаточного виселення українців з Томашівщини і Тишовеччини та приділення Чесанівщини до Галичини. При тім українці з волостей, які граничать з Грубешівщиною, тобто з волостей Тишівці, Лашів і Ярчів, воліли би, щоби їх не виселювано на Грубешівщину чи Холмщину, а радше вилучено ці три волості зі замиського повіту і прилучено до Грубешівщини, а тільки поляків з тих волостей виселено. Того рода ініціативу підіймали ми вже тут. С.Д.

Це все відомости з останніх днів і їх передаю Вам, Пане Провіднику, так як їх ми дістали. До наших низових клітин поновили ми зазив, щоби мужі довір'я і Делегатури негайно призбирали належито провірені факти відносно бандитизму. На жаль, побоємося, що недавні події в Грубешівщині, як також і в нас на Лашівщині, де жертвою польської боївки впали, крім Др. Струтинського і Войнаровського, також мужі довір'я Грубешівського і нашого УДК, стероризували наших мужів довір'я.

Як при цих обставинах вести нормальну працю в нашому повіті. Узгляднюючи ці важкі обставини, рішили ми ограничити наразі працю в терені до дитячих садків, фінансово-збіркової акції, ударної кампанії на річ робітників в Райху, писанково-збіркової акції, господарської акції, суспільної опіки, опіки над полоненими і нормальної інтервенційної акції.

Пересилаючи з нагоди Великодних Свят Вам, Високоповажний Пане Провіднику, як від себе, так і від нашого УДК, якнайщиріші святочні побажання, прошу прийняти ласкаво вислови глибокого поважання і особливо для Вас пошани.

Слава Україні.

**Голова УДК. в Замісті:
Др. Роман Перфецький вр.**

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Український Допомоговий Комітет
 Володава, дня 2 червня 1943
 на повіт Холм

ДЕЛЕГАТУРА У ВОЛОДАВІ

До
 Українського Центрального Комітету
 в Люблині

Справа: останні події на Володавщині

Подається до відома, що дня 30.V.43 польсько-жидівська банда напала на Кошелюка Івана і Рожелюка Гаврила з Загайок, які служать при укр. поліції (Шуцвер) на Україні /Винниця,/ і які прийшли були домів на відпустку, і постріляли їх.

Поліція в Рожанці арештувала на підставі того вбивства найбільше українців, бо аж 23 і відставила їх до Люблина. Між арештованими є навіть брати убитих, або такий, які Вакульчук, який взагалі не був в часі вбивства в селі. Прошу поробити заходи о їх звільнення. Арештовані є слідуючі:

1/ Вакульчук Антін	колонія Загайки
2/ Борсук Степан	— « —
3/ Борсук Григорій	— « —
4/ Солонь Іван	— « —
5/ Рожанчук Микола	село — « —
6/ Дейнека Іван	— « —
7/ Кравчук Ілля	— « —«
8/ Кравчук Антін	— « —
9/ Кравчук Петро	— « —
10/ Савчук Василь	— « —
11/ Кравчук Василь	— « —
12/ Кошелюк Іван	— « —
13/ Кошелюк Степан	— « —
14/ Кошелюк Василь	— « —
15/ Гордичко Василь	— « —
16/ Гордичко Микита	— « —
17/ Ковальчук Іван	— « —
18/ Пасюк Адам	— « —
19/ Глина Василь	— « —
20/ Солтан Іван	— « —
21/ Козел Ілля	— « —

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

22/ Шиманський Луць — « —
23/ Топольський Василь — « —

Дальше подається до відома, що в ході нападів терористична банда заявляє, що вона виконує присуди» w imieniu rządu polskiego», так пр. на 28 о год. 10 вечером прийшла польська банда до Горостити, вол. Кривоверба, скликала людей і заявила «ми — польська організація терористична — в іменю речіпосполитої — закликаємо населення вступити в наші ряди, хто не вступить, буде спалений, а ті, що з німцями співпрацюють, будуть убиті. Агенти жандармерії і фольксдойчі перекручують відомості, фальшують і спихають вину на большевиків, москалів, а деякі на українців. А головню вчителька Домбик з Красівки, вол. Вирики перекручує факти і скидає свідомо вину на українців, а крім того бере хабарі».

Голова Делегатури:
о. Криштанович
/о. Криштанович Григорій/

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Ukrainisches Hilfskomitee Lublin-Land
Delegatur in Lubartow
Ч. 1276/ 43
19/7

Любартів 14.7.43
У.Ц.К. Відділ
в Люблині

Справа нападу на Колеховичі

Дня 12.7.43 напали на село Колеховичі, Волость Тисмениця, бандити і зрабували: 1) Укр. кооперативу «Згода» в Колеховичах. Найбагатших і свідомих громадян:

2) Стецуна. 3) Хоцика Константина. 3) Дзятка Сергія. Стецуна зв'язали, забрали зі собою його кінями. Під лісом парчевським пустили його домів.

Остаюсь з привітом

Голова Делегатури (підпис)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

До
Українського Центрального Комітету
у Львові

Підписаний, яко мужа довіря для Українців волости Улянів пов. Краснік, дистр. Люблин предкладає просьбу о інтервенцію в справі звільнення українців, арештованих через помилку (мабуть) під час акції SS проти польських бандитів в тутешніх теренах в днях 9 і 10 липня 1943 р. Заявляю, що всі арештовані українці з Дубрівки в числі 27 зі Шиперок і Яроціна є найспокійніші люди і супроти Німеччини є лояльні. Із-за цієї то лояльності акція польських бандитів була в 1942-43 рр. звернена виключно проти тут українців. Частіше польські бандити при своїх бандитських нападах жадали кенкарт, щоби часом не скривдити поляків та підчеркували, що вони рабують, б'ють і мордують нас, українців, тільки за це, що ми помагаємо німцям, цебто дали вже 1941 р. своїх хлопців до німецьких військових формацій (Sonderdienst, Werbschutz, Bohnschutz, Schützpolizei, Waffen SS Ukrainische Polizei). Спис залучений. Майже всіх українців волости Яроцін і Улянів пограбили і змасакували під час кільканадцятьох своїх бандитських пацифікацій. Грабили навіть найбідніших українців, полишаючи в спокою найбагатших сусідів поляків. Врешті зачали мордувати українців. Дня 14.6.1943 р. польські бандити замордували найсвідомішого українця зі Шиперок господаря Петра Карпа за те, що він як контингентовий комісар совісно стягав контингент. Знова ж дня 16.6.1943 р. замордували українців — учителів Піроґа Остапа й його дружину Каталію за те, що вони вчили в німецькій школі у Ranchersdorf [так подано в ориґіналі. — Авт.]. Погроза — лист є на станиці польської поліції в Улянові. Почавши від грудня 1942 р., майже всі українці муштини по ночах ховались перед польськими бандитами. Свою акцію супроти українців посилили вони головно тоді, коли зочули, що решта тут хлопців хоче зголоситись до SS дивізії «Галичина». Із-за цих кровавих переслідувань зачали робити через У.Ц.К. старання переселення в Східну Галичину. Тепер, коли німецька влада зачала прати тих польських бандитів акцію, тутешні українці з великою радістю прийняли цю акцію, бо знали, що так, як 1939 р., так і тепер несуть їм свободу від польської самоволі. Поляки майже всі, крім кількох лояльних, повтікали, чим дали доказ своєї вини. Противно, всі українці сиділи вдома. Тому при акції в Дубрівці, Шиперках і Яроціні виарештували всіх українців і вивезли до табору в Будзині к. Красніка. Де вони тепер, невідомо. Тепер поляки нас поличкують морально, за це, що ми помагаємо німцям, тепер за це одержали від Німців таку болючу заплату. Просимо, отже, щоби У.Ц.К. доложив усіх можливих старань в справі звільнення невинних арештованих українців [...]

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Організаційний Відділ УЦК.

Львів, 20 серпня 1943
Ч. 2963

ТЕЛЕФОНОГРАМА

Телефонує п.др. Голейко з Люблина, год. 11.30, що сьогодні рано о год. 9-тій замордували бандити дра Б у р к у, директора шпиталя в Любартові. До шпиталя зголосилося 3-ох особняків, які заявили, що вони є з кримінальної поліції, втягнули бл. п.дра Бурку до авта і тут замордували. Др. Голейко просить, щоб повідомити також п.Провідника. Похорон мав би відбутися у Львові.

Др. Голейко просить п.дра Паньківського сьогодні потелефонувати на його приватну адресу.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Стипендійна фундація імені д-ра Миколи Струтинського

На руки Провідника У.Ц.К. вплинула наступна пропозиція одного замітного українського громадянина, що не бажав собі, щоб подавати його прізвища до ширшого відома:

«Щоб належно вшанувати ідейну працю та геройську смерть сл.п. д-ра Миколи Струтинського, голови Українського Допомогового Комітету в Грубешові, що трагічно згинув від ворожих куль 21 березня 1943, пропонує створити при У.Ц.К. стипендійну фундацію Його Імени, призначену для пособлювання виховання холмської молоді в українському соборницькому дусі.

Хай це буде живий пам'ятник в честь незабутнього Покійника. На цю ціль складаю 500 зол. в надії, що знайдеться багато жертводавців не тільки з-посеред уродженців Холмської Землі, але й серед усіх інших українських громадян, а в першу чергу тих, що як збігці приютилися на Холмщині та своєю працею і переживаннями ще тісніше зв'язалися в цією мученицькою українською областю.

Якщо цей проект найде Ваше одобрення, то прошу дозволити оголосити його на сторінках української преси».

Провідник радо одобрив цей цінний проект та покликав до життя згадану фундацію в надії, що жертвенність нашого громадянства розбудує її до належних розмірів.

Права користати зі стипендії матиме молодь Холмщини і Підляшшя всіх родів шкіл, без різниці полу, походження та віросповідання. Ближчі умовини одержання стипендії будуть своєчасно оголошені в окремому конкурсі.

Український Центральний Комітет

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

**Листи про помордованих та забраних українців,
які не вернули з грубешівського повіту**

Вол. Крилів.

Дня 21. VIII.43 їхала практикантка волосної управи в Крилові Бардига Ірина, абсолювентка торговельної школи в Грубешеві, до батьків в Мірчі. Перейжджаючи через ліс, двоє бандитів стрілили до неї двічі, вона впала з ровера, на якому їхала, та померла. Напад був пляновий, бо вона завсігди їздила в суботу додому, де її батько був дяком.

с. Ласків

Вночі 10-11 вересня 43 р. вбито Петра Бориса, який був на варті, приїхало до села біля 15 осіб озброєних, обрабували ціле майно його, а його вбито з машинового кріса. Петро Борис був свідомий селянин, скінчив 4 кл. російської гімназії, брат його є учителем в Грубешівськiм повіті, а син — учнем III кл. учительської семінарії.

Вол. Телятин

Дня 21.IV.43 р. в с. Старе Село о год. 8 вечором прийшло 5 бандитів, обступили дім мужа довір'я та фельчера Йосипа Рупу. 2 бандитів увійшло до середини, забрали його з помешкання, впровадили 500 метр. від помешкання та там його застрілили.

29. V.43, о год. 12 вночі прийшла банда до села Жулич та замордовала 5-х господарів:

Панаса Іллю, батька, Панаса Василя, Панаса Івана, оба сини Іллі, Кісіля Йосифа — солтиса, Грицюка Захарія.

19. VIII.43 о год. 10 вечором прийшло 6 бандитів до Залуського Гната в Телятині та його в хаті застрілили.

11.IX.43 р. прийшло біля 16 бандитів до Старого Села, обступили хати Устяка, почали хату обстрілювати, спалили хлів та стодолу, хотіли спалити хату, але їм не вдалося, потім спалили ціле господарство Сидора Михайла, самого його вбито та його дружину Евгенію та тестя Антонюка Михайла. Потім спалили хату Козія та ранили Стефанію Козій та сина її Володимира,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

до цього ще ранили дві особи — Івана Філія та Катерину Мамчур. Дня 13/IX — 43 р. о год. 16 вбило 2 бандитів Качоровського Вол. в млині Жуличах, літ 50.

Вол. Білополе

Дня 30.I.43 при населенню Горишкович забрали бандити до ліса Бриля Антона зі Стірлець, Ковальчука Осипа та Микитка Адама, які не вернули в цей самий день, ранили Сімашка Юрія.

Дня 6.II.43 напала банда на село Стрільці, забила Лукащука Василя та його дочку Байкевич Надю.

Дня 3.III.43 вбито на Тересіні Боня Івана, сина Степана, переселенця з Замійщини. Боня Олексу, сина Івана ранено.

Дня 24.III.43 вбито Серафіма Войцеха в с. Теремець.

Дня 25.III.43 вбито в лісі Заваду Михайла, який їхав до Грубешева /кол. Ратиборовичі/.

Вночі 26—27 травня 43 банда в числі 100 людей напала на село Стрільці, спалила його та вбила таких людей: Бжезіцкий Микола, Головерса Степан, Головерса Осип, Головерса Пелагія, Ющак Степан, Нестерук Роман, Чемерис Іван, Байкевич Нестор, Гармата Андрій, Лукащук Олекса, Цесля Петро, Бриль Антін, Ковальчук Осип, Микитюк Адам, Симяшко Юрій, Яніцький Віктор, Бриль Адам, Коцюбинський Григорій, Барилюк Степан, Струцюк Марія, Струцюк Марія ж. Євгенія, Мальчевський Степан, Пекарук Ілля.

Ранені: Єндрощук Павло, Головерса Осип, Байкевич Іван, Байкевич Ольга, Головерса Адам, Чуйко Сидір.

Тої самої ночі банда в числі 50 людей спалила с. Тугані та вбила таких людей: Магдальчук Микола, Міхлевський Антін, Яцинюк Анатоль, Нечипор Петро, Симяшко Антін, Зубик Павло.

Ранені: Яцинюк Іван, Волчук Антін і Антоняк Петро.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Витяг з рапорта о. Ієромонаха
Леоніда Пазінського,
з дня 20.IX.1943., Ч. 312

До
Холмської Православної Консисторії
Ієромонаха Леоніда Пазінського

РАПОРТ

...«Життя наших переселенців тут дуже тверде та невідрадне. Майже щоночі приходять до нас польські бандити з рушницями й гранатами та забирають коні, худобу, вимагають горілку, гроші, одяг і всяку провізію; коли ж цього всього їм ще замало, то ламають меблі, підпалюють хати, б'ють до синяків, до непритомности револьверами, гумовими кіями, викручують руки, торощать кости, виколюють ножами очі, не щадять також і жінок. «Szlach cię trafi ukraïnko!». Мало хто з наших переселенців тепер ночує вдома, а ховається десь по стодолах, городах, ярах, деякі на ніч виїжджають до містечка Тарногорода, бо там знаходяться німецькі війська, що чинять енергійну облаву на тих жорстоких виродків. Як настає день, то йдуть вже до нас побиті, покалічені, до краю зденеровані люди, благаючи о порятунок... Приходять до нас і поляки з домаганням розшукати в актах горожанського стану їх далеких родичів, що були колись православними, бо їм конче тепер треба мати ще й українські документи...

Були бандити також і в нашому церковному домі. Вони ограбили вночі о. Гавриїла і чуть-чуть не забили його за те, що він не міг їм сказати, де в ту саму ніч перебував я. Так само і в мене забрали тоді бандити багато цінних річей, між іншим — гроші, деякі документи, а з ними разом і печать бувшої Тарнаватської парафії...».

Утримуючий акти горож. Стану Люхивської та бувшої Тарнаватської парафії /-/ Ієромонах Леонід Пазінський.

З оригіналом згідно: Секретар Консисторії.

Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії

підпис

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ДОПОМОГОВИЙ КОМІТЕТ

на повіт Грубешів

у Грубешеві

Тел. 80.

Ч. 2308/0/43

Грубешів, дня 1 жовтня 1943

До Українського Центрального Комітету Представництво в Люблині

Понище подаємо відомости про дальші жертви польського терору за час від 14 вересня до 1 жовтня ц.р. і так: в часі службової об'їздки.

1. Дня 19.IX на поль. кол. Метелин вол. Міняни пол. кольтанта замордували 2-ох українських поліцистів з постерунку Міняни: кольтанта Юськова Василя ур. 1916 р. біля Угнова і Олійника Миколу, ур. 1915 р. у Львові.

2. Дня 28.IX. ц.р. 4-ох бандитів в Мірчі, вол. Сагринь, вбили Івана Ковальчука, господаря літ 62, коли він сів на полі. Дмитра Ковальського, господаря літ 60 та його дружину Настю літ 58, коли вони копали картоплі.

3. Дня 30.IX. ц.р. 2-є бандитів вбили в с.Маличах, вол. Вербковичі Захарова Володимира 52 літ, Гися Антона 45 літ, його зятя Антона Кальницького 27 літ та Кулика Антона 27 літ. Всі були господарями.

4. Дня 1.X. ц.р. польська банда в числі около 200 людей, яка прийшла з волостей Лащовецької, Тишовецької та Кітлицької, напала на село Пасіку, спалила 30 господарств, вбила 9 укр. осіб та 8 ранила. Село ціле українське та національно високо свідоме. Оборону села вів місцевий Ортшцуц в силі 5-ох людей. Оборона ця не могла мати успіхів тому, що члени Ортшцуцу мали лише карабіни і по 10 патронів, тоді коли нападаючі мали 2 або 3 кулемети.

Слава Україні!

Орган. референт
(підпис)

Голова
(підпис)

Печатка Українського Допомогового Комітету в Грубешеві

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Український Допомоговий Комітет
у Любліні
вул. Пілсудс. 6 Тел. 13-52

Люблін, дня 18 жовтня 1943 р.
Ч. 1788/43

До
Представництва УЦК
в Любліні

В справі: Звітування подій в Любліні і повіті.

Наш М.Д. з Людвина повідомляє. Дня 15.X.1943 р. прийшли до села Дра-това група людей (10) в німецьких одностроях та озброєна автоматичним оружям. За ними приїхала банда, зложена з приблизно 50 людей у різних одностроях. Вони вбили поляка Пуделка і українця Палейчука, забрали з села муку, різні харчі і безроги та від'їхали в напрямі парчівських лісів, заявляючи, що вони винищують німців, німецьких прислужників та українських націоналістів. Вони розмовляли в російській, польській і українській мові.

**Голова УДК в Любліні:
Начальник канцелярії:**

*Печатка Українського Допомогового Комітету
у Любліні*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Витяг

До Його Високопреосвященства,
Високопреосвященішого Іларіона,
Архиепископа Холмського і Підляського в Холмі

Ваше Високопреосвященство!

«Подаю Вам, Високопреосвященіший Владико, до ласкавого відома, що вночі з 21 на 22 жовтня ц.р. злочинна рука спалила село Мірче.

Довідавшись про це, зараз 22 жовтня я порозумівся з Паном Головою УДК, щоб піти до П.Крайсгавітмана і запротестувати та зажадати відповід-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

них протизасобів, щоби вже раз покінчити із цими п.насильствами. Та пан Крайсгавптман був вже від'їхав на місце нещастя і тому наш протест передав п. Голова УДК в дуже категоричний спосіб слідуочого дня, т.е. 23 ц.м.

Пан Крайсгавптман відповів, що і влада хоче вже раз покінчити з такими звірськими нападами і тому влада зробить все можливе, щоб такі випадки більше не повторювалися; щодо цього самого випадку то вже є призначені протизасоби, про які він поки що не може дати ніяких вияснень. Він був дня 22 ц.м. на місці нещастя і менше-більше устійнено, що в с.Мірчу згоріло око-ло 150 господарств і забито 36 осіб та дві особи ранено. Забиті — по більшій часті старі жінки та малі діти, бо молодь і дорослі повтікали завчасу в поле. Забиті були лиш ті, що старались дещо виратувати зі свого майна і припіз-нилися з утечею. Населення мало нагоду втечи в поле, бо банда напала в той спосіб, що надійшла зі сторони села Шеховичі. Пан Крайсгавптман дав поміч погорільцям, оскільки міг, — помешкання і поживу та постарається, щоб в скорім часі дістали і допомогу в одежі. Дальше сказав, що точну кількість жертв офіційально ще не можна устійнити, бо можливо, що їх буде кілька осіб менше або більше. Просив мати ще трохи терпеливості, а він в скорім часі зробить все можливе, щоби подібні випадки більше не повторилися.....».

З синівською любов'ю і відданістю

***-/ Свещ. Ілля Нагірняк.
Грубешів, дня 24.X.1943.
З оригіналом згідно:
Секретар Консисторії
Підпис***

(Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Витяг

До Всечесного Отця Проіеря,
Декана Грубешівської Округи,
Священника Григорія Пащевського,
Настоятеля парафії в Сагрині

РАПОРТ

Маю шану донести, що в ніч з 21 на 22 цього місяця напала банда на село Мірче. Село зістало спалене, а люде помордовано. Спалено 196 господарств разом з інвентарем і худобою. Людей забито 26, а ранено 3. Найбільше заби-

то людей у віці старшому від 50-70 літ, які не могли, з причини свого страченого віку, втікти від бандитів. Є багато випадків звірств, наприклад, знайдено жертви з вирізаними язиками, викрученими руками, видовбаними очима і т.д. Не шкодовано рівно ж жінок. Як стверджують очевидці, які чудом урятувалися від смерті, бандитів було більше як сто осіб. Напад розпочався від години 10 і продовжувався до години 4 рано. Ці всі дані є ствержені і перевірені, від себе можу додати лише те, що картина нападу була дуже страшна, морозяча кров у жилах. Серед моря вогню бігали люде і худоба, шукаючи рятунку, але надаремно, бо все село було обставлено бандитами, які мордували всіх тих, хто до них наближався. Зазначую, що жертв, безперечно, є більше, але вони ще не віднайдені. До цього часу знаходять ще забитих по льохах та канавах.

Сагринь 29.X.1943 р.
/-/ Священик Г.Пащевський
З оригіналом згідно:
Секретар Консисторії
 (підпис)

(Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОПОМОГОВИЙ КОМІТЕТ
 на повіт Грубешів
 у Грубешеві
 Тел. 80
 Ч. 1926/43.

Грубешів, дня 27 жовтня 1943

До Українського Центрального Комітету Представництво в Любліні

Подаємо дальший перелік жертв українців у висліді терору польських терористичних банд:

Дня 8.X. б.р. напала польська банда на село Міняни і спалила будинки волости, постерунку і забудовання господаря Івана Цейка. При тім згинув від кулі Іван Цейко, ур. 1903, Анна Цейко, його жінка, ур. 1902, Марія Потурай, літ 76 згоріла в огні. Крім цього згинули від кулі Петро Лич, ур. 1922, Антін Ковальчук, ур. 1903, всі селяни з села Мінян. В дальшому дня 28.IX б.р. згинув, упроваджений до ліса, Сергій Меленець, ур. 1908 р., учитель в Посадові, вол. Телятин.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Відтак загинув 2.IX б.р. упродовження в ліс Володимир Сивак, ур. 1923, в Грабівці. Названий був урлопований до дому, село Черничинок, вол. Міняни і там мав цей випадок місце.

Дня 11.X. б.р. в лісі за Угриновом вол. Долобичів, в поворотній дорозі з дому до Крилова, обстріляні кулеметним вогнем згинули: урядовець волости Крилів Мирослав Пшепюрський, ур. 1919 р., гімназійний абсолювент, Бискаль Стефанія, літ 19, дружина урядовця волости, а ранені: Бискаль Володимир, урядовець волости і Коноваля Яків, візник.

Вночі з 21/22 жовтня б.р. спалила і ограбила банда польська 190 господарок в селі Мірче, волости М'ягке, при чім убила 26 селян і двоє людей ранила. Є це село населене був. мешканцями села Зубович Замійського повіту.

Убиті селяни є слідуєчі:

1.	Іван Мачинський	Господар	з Мірча	50 літ
2.	Петро Бакун	- « -	- « -	80 літ
3.	Марія Русин	- « -	- « -	36 літ
4.	Текля Куціра	- « -	- « -	58 літ
5.	Гриць Боровський	- « -	- « -	80 літ
6.	Катерина Боровська	- « -	- « -	67 літ
7.	Іван Боровський	Дитина	- « -	8 літ
8.	Марія Кутас	Господиня	- « -	52 літ
9.	Микола Кутас	Господар	- « -	64 літ
10.	Анна Кутас	Господиня	- « -	84 літ
11.	Осип Бучкай	Господар	- « -	78 літ
12.	Параскева Вайда	-	- « -	- « -
13.	Марія Вайда	Господиня	- « -	22 літ
14.	Олександр Кусий	Господар	- « -	43 літ
15.	Анастасія Кусий	Господиня	- « -	46 літ
16.	Іван Кліщ	Господар	- « -	-
17.	Захар Паличук	- « -	- « -	-
18.	Степан Бучкай	- « -	- « -	-
19.	Олена Малиха	Господиня	- « -	77 літ
20.	Білик	Господар	- « -	-
21.	Данило Цюх	Господар	- « -	60 літ
22.	Марія Цюх	Господиня	- « -	56 літ
23.	Дмитро Жук	Господар	- « -	47 літ

24.	Анна Кушдіра	Господиня	- « -	70 літ
25.	Іван Грицик	Господар	- « -	77 літ
26.	Анна Власюк	Господиня	- « -	80 літ

10.X.43 р. виїхав Іван Наконечний, літ 19 /ур. в селі Ласків / з Ласкова ровером на польську кольонію Америка біля Мірча і більше не вернув.

10.X.43 р. приїхав з війська / СС Вахманшафт / Іван Світлюк з Ласкова — потім пішов до села М'ягкого, йшов через польські кольонії і більше не вернув.

Слава Україні!

Організаційний Референт:
Голова:

Печатка

(Український Допомоговий Комітет в Грубешеві)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОПОМОГОВИЙ КОМІТЕТ
на повіт Грубешів
у Грубешеві
Тел. 80
Ч. 2499/43

Грубешів, дня 6 листопада 1943

До Українського Центрального Комітету

Львів
Люблин
Краків

Доносимо про чергові напади банд на нашій терені:

Дня I.XI.43 о 9 год. рано прийшли невідомі осібняки /правдоподібно з польської банди / на кол. Графка, вол. Крилів до селянина Романа Кози, казали йому брати харчі на 5 днів, забрали його до ліса, з якого він вже не вернув. Коза Роман лишив по собі жінку та двоє дітей.

Дня 2.XI.1943 р. вечером о год. 19.30 польська банда напала на дім Ковальського Якова в Крилові / він і його сини є свідомі українці /зачала його обстрілювати, але заалармоване містечко, укр. поліція та грандшуци їх відігнали. Відстрілюючись, вони втікли до ліса.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Дня 3.XI.1943 р. о год. 5 рано польська банда напала на дім солтиса с. Пригоріле вол. Крилів Мирона Кравчука. Забрали деякі річи, взяли солтиса та його сина Сергія до ліса і там обох помордовали. Вищезгаданий солтис був активним українцем.

Дня 3.XI.1943 р. появилася більша банда в лісах: верешинському, вишнівському та домбровецькому вол. Потуржин. Біля 15 год. окружили в лісі людей, які збирали листя, зігнали їх разом, позабирали від них добрі чоботи та убрання і їх пустили домів. Говорили по-польськи. О год. 16.30 їхав біля верешинського лісу переселенець Грицуня, якого недавно польська банда спалила в Мірчі, зі своєю дочкою Грунею, посипались з ліса стріли, від яких зістала забита Груня Грицуняк та кінь. Батько втік. За кілька хвилин потім переїздив біля цього ліса священник с. Варешина о. Михайло Грицюк. Польські бандити напали на нього, забрали йому річи на одєжу і його з дружиною забрали до ліса. Міцно їх побили та серед ночі пустили домів. Разом з ними порабували і селян, які їхали на тому возі.

Цього ж дня пополудні бандити вбили молоду жінку Марію Кардинал з кол. Вишнів. Польські бандити були в польського лісничого у вишнівському лісі, а потім вийшли від нього та вбили вищезгадану. Вона була дуже свідома українка, зістала сина в II кл. торг. школи та малу дитину.

Польські банди сконцентрувалися в лісах від Буга до Гучви по лінії сіл: Пригоріле, Малків, Шиховичі, Мірче, Верешин, Вишнів, Діброва, Старе Село, Клебаньщина, Моложів, Тучапи та за Гучвою Підбір, Зубовичі. Приходять правдоподібно з Білгорайщини та Замійщини. Є поголоски, що вони нахваляються пустити з димом Грубешівський повіт на 11 листопада. Селяни поперестрашувані, не ночують в своїх домах, а навіть в селах. Лише на ніч переїздять до тих сіл, де є військо, ґренцшц, українська поліція або там, де є далеко від лісів.

Слава Україні!

Організаційний Референт:

Голова:

Печатка

(Український Допомоговий Комітет в Грубешеві)

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Православний Декан
Любенського Деканату
дня 25 грудня 1943 р.
Ч. 163.

До
Православної Консисторії
в Холмі.

Цим маю шану донести, що, згідно з донесенням о. Настоятеля Голешівської парафії, вночі з 2 на 3 жовтня б.р. в селі Голишеві польська банда зруйнувала могилу — копця «борцям за волю України», загрожуючи вбивством тим, що його будували. Банда називала себе «Любельська Гвардія».

*/-/ Свящ. К. Стаховський.
З оригіналом згідно:
Секретар Консисторії
підпис*

Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

До
ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВА,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНІШОГО ІЛАРІОНА,
АРХИЄПИСКОПА ХОЛМСЬКОГО І ПІДЛЯСЬКОГО
в Холмі.

Свящ. Миколи Камінського,
Настоятеля с. Модринь,
Грубешівського Деканату.

РАПОРТ

Дня 24 грудня 1943 р. о годині 22-ої від церкви і парафіяльних будинків розпочалася стрілянина в напрямку по шосі і селі на молочарню. Велика банда кинулась на село і на людей, котрі були тут зібрані і з других улиць на ніч. Омаль що не во всіх хатах побито вікна і повиломлювано оконні рами.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В третій з черги хаті кулею через двері вбито наповал 10-літню дитину і також кулею зранено жінку. З другого боку шосі в першій хаті від школи вбито господаря — Олександра Барана і через дві хатидругого — Володимира Дениса. В хаті коваля Антіна Бучака вбито його батька, старого сторожа церковного Миколу Бучака і двох челядників: одного з Теревіня і другого з Мітилина. Так що з одної хати було 3 трупи. Загально вбитих було 15 /п'ятнадцять/ чоловіків, в числі котрих є одна вищезгадана дитина, Анатолій Малащук, мій прислужник церковний. З жінок одна є тільки поважно ранена — Надія Малащук. Спалено 3 господарства.

На другий день /25.XII.43 р./ о год. 13-ої я вже був на терені парафії і декотрих небіжчиків оглядав і загально зарядив погребіння на 26.XII.43 в Неділю.

Дня 26.XII.43 о годині 12-ої розпочалась Св. Літургія заупокойна, котру служив о. Микола Хорищак, Настоятель с. Теревінь, а я забрав посліднього небожика — Володимира Веремку і крестним ходом попровадив його до крижових дорог на шосі коло молочарні, де вже було зібраних інших 12 трумень, бо двох небіжчиків ісповідників з Теревіня і Мітилина родичі забрали до себе.

При величезному здвізі народу, потроєному хорі, вінках і серцерозриваючій розпуці рушила жалобна процесія до св. храму. Я не міг їх проводити, бо серце моє рвалося з роспуски та жалю. Люди казали, що я був білий, як смерть. Було 10 чоловік охорони: поліція і ортшуді. До церкви ввійшли ми на заупокійну ектенію і два ряда трумен зайняли омаль що не всю церкву. Оден плач, одна велика скарга до Бога наповнила церкву. Св. літургію далі ї служили ми з о. Харищаком разом. На запричастному я сказав відповідне слово, в котрому подкреслив, що тих 15 мучеників є так само нам святі і дорогі, як і з перших часів християнства, бо ж і вони життя своє поклали за друзів і замучені є за: віру, землю і народ. Плач був відповіддю на це мое слово. Після Св. Літургії відправлено відпівання і похід рушив на кладовище. Одна трумна відлучилась і направила до с. Мірче, там, звідки походив цей убитий, а решта 12 гробів спочила на своїому кладовищі.

Владико Святий, заступися за нас, за Нарід свій, бо ж ми тут гинемо без слави, без порятунка! По всій Грубешівщині йде великий плач /Мірче, Стрільці, Грабовець, Молодятичі, Пересоловці, Масломичи, Модринь і т.д. /. Ми є як раби зв'язані, бо ж ми хочемо бути льяольні і вірні Владі і її приказом, а ворог наш гуляє безкарно. Це може допровадити народ до розпуки і волею чи неволею змусить його до злочину, до пімсти, бо ми нігде не бачили спасіння і опіки.

Владико Святий, покірно прошу Вашої Архіпастирської потіхи для своїх парафіян, бо вони, чую, слухають голосу свого Архипастиря і свято сповняють його накази — любові, терпіння і пробачення...

Покірний слуга Вашого Високопреосвященства Свящ. Микола Камінський.

Грубешів 26.XII.1943 р. ч.247/43

/М.П./

**з оригіналом згідно
Секретар Консисторії
підпис**

Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 17.

28 грудня 1943.

До
Українського Центрального Комітету
Львів
Люблин
Краків

В справі: донесення про дальший терор, грабунки та вбивства польських банд.

Дня 27.XI.1943 р. поляки з Долобичева вбили Михайла Кардаша, хлопця з Кадлубиск, ур. 1923 р.

Дня 5.XII.1943 р. польські бандити з кол. Турковичі забрали до ліса, а там вбили, Петрука Осипа, ур. 1904 р., госп. в Турковичах.

Дня 7.XII.1943 р. пол. бандити вбили в лісі [по дорозі. — Авт.] з Долобичева до Пісочного Василя Мірчука, літ 32, солтиса з Пісочного.

Дня 8.XII.1943 р. пол. банда вбила в цьому ж лісі Дацька Саропаку, літ 31, з Пісочного.

Дня 8.XII.1943 р. вмер в шпиталі у Грубешеві тяжко ранений 27.XI.43 в нападі пол. банди на Молодятичі Сидорук Антін, госп., 55 літ.

Дня 15.XII.1943 р. 7 год. вечором, пол. банда напала на село Малків та порабувала слідуючих українців:

а/ Туза Філімона — забрали бурку, побили вікна та шукали за ним.

б/ Гетьмана Гриця — забрали 1 свиню, віз, одержу всю.

в/ Биця Петра — взяли коня, побили вікна.

г/ Вихневича Гаврила — побили вікна, шукали за родиною, але нікого не було в хаті.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

г/ Кусого Гриця — забрали 2 коней й всю одержу.

д/ Грищука Петра — забрали 1 свиню і багато білизни.

В інших господарів побили вікна, пограбували, людей в тих хатах не було.

Дня 16.XII.1943 р. пол. банда засіла в будинках пол. колоністів в Мірчі й кол. Америка в числі біля 30-40 людей та напали на авто ф-ми Величка з Варяжа, обстріляли його, пограбували людей та вбили укр. команданта поліції в Варяжі:

Павука Осипа, ур. 16.VIII.1919 р. в Бовшеві, пов. Рогатин.

Дня 18.XII.1943 р. пол. банда напала на село Терембін, ограбила Кирепку Івана, забрала до ліса Юрчука Івана, зв'язала йому руки, коли він втівав, тяжко його ранили в плечі.

Дня 18.XII.1943 р. в с.Пісочнім пол. банда напала на господарство Миколи Шуцького, літ 60, госп. пограбовано, а Миколу вбито, покійний був бувший солтис та свідомий українець. Це є банди з кол. Зарука та Малків.

Дня 19.XII.1943 р. о год. 21 напала банда в числі 30-40 осіб на село Пересоловичі, де відбувався дорічний празник, були там люде з околичних сіл.

Бандити стріляли українців, поляків минали.

Банда прийшла двома партіями з кол. Заборці та Богутичі.

Це була збиранина кольоністів з Франкамьонкі та Гостинного /волесть Вербковичі/ Гдешин, Трещани, Заборці провідники були з кол. Пересоловичі /вол. Молодятичі/. По скінченню нападу банда знова розділилася на дві частини та пішла в сторону Богутич і Заборець. Звідтам розділилася та пішла до кол. Гдешин, Гостинного та с. Трещани.

По дорозі лишили сліди з крові, мабуть, при нападі були забиті та ранені бандити. На другий день померло з ран двоє кольоністів в Гостинному. Селяни бачили, як на другий день по нападі кілька груп озброєних розходилося з кол. Гостинного на інші польські кольонії. В часі самого нападу банда розділилася на дві частині, одна стріляла до селян, друга пішла на кольонію та хотіла вбити мужа довіря Івана Маковського. Тому, що його не піймала, спалила йому всю господарку та вбила батька.

В часі того випадку бандити вбили 18 українців, 9 ранили:

1	Іван Маковський		53 літ		
2	Василь Дубенка	господар	60		
3	Гриць Беднарчук	господар	45	— « —	
4	Дмитро Корнелюк		56	— « —	
5	Михайло Корнелюк		24	— « —	син Дмитра
6	Теодосій Кравчук		38	— « —	
7	Софія Пьотровська	господиня	28 літ		
8	Іван Ординат	господар	26 літ		

9	Микола Ординат		60	батько Івана тяжко ранений /живе!/ уридник	
10	Борис Назімов	інж. мір- ник	49 літ	ур. в Вільні, вол. урядо- вець.	
11	Юрій Пантелейчук	урядник	22	в Молодяти- чах	
12	Олександр Бочила	господар	30	з Конюх	
13	Іван Сень		55		
14	Володимир Марухач		36	з Гостинного	
15	Евгенія Маручах	господиня	55		
16	Хведір Вакула	гаєвий	40	з Горишева Руського	
17	Андрій Чернецький	службовик	28	з Волиня	
18 і 19 ще не заподані, гості з чужих сіл.					
9	Іван Бочила	господар	60	з Горишева	

Ранені:

1/ Радь Осип — учитель з Пересолович /бандити кинули до його помешкання дві гранати/.

2/ Радь Марія — його дружина.

3/ Радь Роман — син його.

4/ Радь Теодор — його батько.

5/ Евген Малимон.

6/ Степан Лотиш /тяжко ранений/.

7/ Сергій Понагайба з Рациборович.

8/ Осип Родзь, Волосний Делегат з Гостинного.

Дня 22.XII.1943 пол. банда в числі до 60 осіб забрала родину Романчуків з кол. Домброва, вол. Міняни до лісу о год. 10 рано, там їх розібрали догола, казали положитися на снігові й тримали їх до 16 години. Коли вже їх стріляли, батько цієї родини Володимир Романчук втік, хоча за ним стріляли. Між бандитами він пізнав слідуєчих поляків з околичних кольоній:

Сцібор Стефан — осадник на попівці в Масломичах.

Дзябін — зять Тираса, кол. Домброва і 4. двох синів Тираса, кол. Домброва /сам Тирас передвоєнний бандит/.

Вінярські — давніший солтис з Домброви.

Ціпліньські з кол. Метелин.

8. Два брати Мацібули, кол. Міняни.

9. Ян Фліс, кол. Домброва.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

10.11. Два брати Дац

12. Бурсак Петро з попівки Масломич, осадник.

13.14. 15. Поляки з кол. Тихобіж, яких Романчук по назвиську не знає.

На другий день рано Романчук В. разом з укр. поліцейськими з Черничена та з місцевими українцями знайшов в лісі побитих членів своєї родини:

Романчук Текля — жінка Володимира, коло 50 літ;

Романчук Петро — син їх;

Осемчук Катерина — дочка їх /вагітна/;

Осемчук Володимир — зять їх.

Дня 24.XII.1943 р. ця сама банда, посилена кольтоністами з Мірча, Америки, Ласкова, Бурсука, Гурки, Заброця напала на с.Модринь. Банда прийшла з маслемецького ліса, спалила три господарства:

Хоми Олександра — обору з інвентарем;

Павлося Івана — дім мешкальний;

Кравчук Ксені — хату /Польські хати минали/.

Вбили 16 українців:		
1/ Анатолія Малашука		ур. 1.V.1933
2/ Олександра Барана	госп.	ур. 1886 р.
3/ Володимир Дениса		ур. XII. 1903
4/ Миколу Бучака		ур. 1883 /Мячин/
5/ Михайла Мельника	заст. солтиса	1911 р.
6/ Василя Романчика	коваль челядник	з Теремія, літ 20
7/ Евгена Вавринчука		з Метелина, літ 21
8/ Петра Панюся	госп.	ур. 1894 р.
9/ Василя Петрука		ур. 21/I,1876 р. Мори- нець
10/ Олександра Шуфліту		ур. 1912 р. в Мірчі
11/ Хома Єфим		48 літ
12/ Пилип Гапон	госп.	52 літ
13/ Василь Сивак	Баудінст	ур. 1924 р. Модринець
14/ Михайло Гапон		ур. 1911 р. Модринь
15/ – « –		ур. 1905 син Дмитра і Теклі
16/ Володислав Марциняк	госп.	45 літ
Тяжко ранено:		
Малашук Надію		літ 40

Банда мала між собою 12-літніх хлопців та підростків — по скінченім нападі банда пішла в напрямку кол. Гурка та Америка, співали польські коляди.

Зазначаємо, що банд з інших теренів нема, є банди з місцевих кольоністів та інтелігенції, які повивозили свої жінки та діти за Вепр і Вислу, а самі прийшли на бандитизм. Власті повинні всіх виселити або забрати до Німеччини на роботи. Провідники є в Грубешеві або по дворах.

Подаємо нижче польські кольонії та села, де переважно перебувають бандити і звідки рекрутуються:

Волость Долобичів: кол. Зарука, с. Сікірниця, с. Кадлубиска.

Волость Крилів: кол. Малків, Крилів, Заблоце, Гурка, Смолигів, Ласків, Ольшинка.

Волость Телятин: Старе Село.

Волость Лащів: кол. Набряж, Клебаньщина.

Волость Потуржин: кол. Вишнів, Василів, Новосілки.

Волость М'яке: кол. Америка, Бурсук, М'яке, Липовець, Турковичі, Модринь.

Волость Міняни: кол. Домброва, Метелин, Міняни, Тихобіж.

Волость Вербковичі: кол. Гостинне, с. Маличі, кол. Теревінь.

Волость Молодятичі: кол. Гдешин, Заборці, с. Трещани, кол. Пересоловичі.

Є напади на волость Грабовець, банди приходять з Красноставського та Холмського повіту. Треба додати, що в позісталих волостях нашого повіту рівно ж рекрутуються банди з польських кольоністів і осадників.

Перед святами було якийсь час тихо, а тепер, коли виїхали деякі німці на святочний урльоп, які могли в більшій мірі удержати порядок /напр. шеф С.Д. Грубешів Вальднер/, то поляки, знаючи про це, зробили ці напади з думкою, що заки повертають ці, які можуть з ними розплатитися, мине довший час, та це все буде неактуальне. Тепер, фактично, ніхто не робить жодної протиакції.

Дня 25.XII.1943 р. о год. 20 пол. бандити забрали з хати укр. поліциста з Крилова Пилипчука Павла, ур. 1.V.1915 р. в Новім Дворі вол. Христинопіль.

Дня 16.XII.43 р. їхали два укр. солтиси на сесію до М'ячина, їх на дорозі постріляла польська банда:

1/ Сенюк солтис с. Свидник літ 36

2/ Сенюк солтис с. Рогів літ 43

Дня 27.XII.1943 була банда на кол. Модринь та на шляху від польського села Янки, вол. Монятичі до Грубешева.

Слава Україні!

**Голова
підпис**

Печатка Українського Допомогового Комітету в Грубешеві

До
Його Високопреосвященного Владика,
Високопреосвященішого Іларіона,
Архієпископа Холмського і Підляського
в Холмі

РАПОРТ

Доношу, що дня 28-го грудня цього року в годині 22 на село М'ягке напали бандити, котрі замордували п'ятьох моїх парафіян. Шостий тяжко раниений.

Похорони замордованих відбулися дня 31-го грудня цього року.

/-/ Смирений о. Василь Ляшенко.

М'ягке, дня 2 Січня 1944 р.

*З оригіналом згідно
Секретар Консисторії
підпис*

Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 17.

Краків,
дня 22 березня 1944

Актенфермерк

Про невідрадні відносини в Люблинській області заявлявся я іменем УЦК неоднократно перед компетентними чинниками. Передовсім, як іде про проблему публичної безпеки, зокрема українського населення, на цьому терені вказував я на різні в тому напрямі браки, які можна окреслити, як сталі і важкі втрати нашої народности в людях і майні.

Мною були подавані проекти, як — хоч частинно — можна б злагодити тяжку ситуацію наших людей у тій частині Генеральної Губернії. Мушу, на жаль, ствердити, що дуже мало моїх думок взято під розвагу й дуже мало зроблено дотичними урядами, щоб бодай до деякої міри забезпечити життя й майно тамошніх українців.

Події біжучого місяця, що зайшли в окрузі Грубешів, які можна назвати тільки систематичним, плановим, а рівночасно звірським нищенням українців, змушують мене поновно забрати в тій справі слово.

Не хочу ілюструвати самого перебігу подій, що принесли смерть понад 1000 наших селян: дітей, жінок і мужчин. В тій цілі залучую переклад письма, а таких маю більше, одного з членів президії УДК у Грубешеві до мене.

Рівночасно мушу вказати на внески, які можна витягнути з цих подій, і які само населення висновує, та на шкідливі наслідки браку реакції влади на подібні акти звіродніння.

Поведінка польської поліції в часі згаданих подій була з пункту бачення населення провокуюча, а з пункту бачення влади цілком незрозуміла. Обоятне приглядання мордам і арештування людей, які втікали від морду, з боку польської поліції підриває в населенню всяку віру в правопорядок, який репрезентує не польська поліція, а німецька влада.

Селяни не розуміють, чому не вживається військових чи поліційних відділів — хоч такі є на місці — проти бандитів, коли, напр., за большевицькими партизанами, які тільки грабили селян, вислано відділи СС Дивізії «Галичина». Ті ж самі частини СС Дивізії, які крім інших військових і поліційних одиниць були в часі мордів у Грубешівщині, могли бути виступити проти бандитів, але на це не дано їм доручення.

Бандицькі відділи склалися з мужчин, що мордували, та жінок і підростків, які головно грабили. Остання обставина не тільки надає описаним випадкам п'ятно низького жирування на людським житті та майні, але рівночасно тим важна, що правильні і охочі до бою відділи війська чи поліції, могли б з такою збираниною злочинних елементів дати собі раду без спеціальних зусиль. Очевидно, само населення, не маючи зброї, стоїть супроти бандитів, навіть підростків, безрадне.

Супроти згаданого є населення переконане, що влада не тільки не має сили, але навіть не хоче взяти його в оборону. Воно бачить свій рятунок у втечі в ліс, де готове підпасти під большевицькі впливи. Не улягає сумнівові, що також польська поліція радо бачила б большевизацію наших селян. Тому частини польської поліції, які перенесено на Грубешівщину з Волині, з місця втекли до бандитів, щоб не мусіти проти них чинно виступати та щоб встрашити наше населення в ліс, де воно скоріше чи пізніше зустрівся б з большевицькими партизанами. Ось так нищення українських мас відбулося б в двоякий спосіб: раз через морди бандитів з участю польських поліцистів і польських працівників публичних установ і фірм, а з другої сторони — через евент. репресії німецької влади проти большевицьких партизан, в яких рядах могли б опинитися наші селяни.

Є очевидним, що не лежить не тільки в українським, але й в німецьким інтересі вигублювання чи большевизація українського населення, яке досі найбільше та чинами виявило волі співпрацювати з німецькою владою у розбудові Генеральної Губернії та в боротьбі проти большевизму.

Маючи все згадане на увазі, уважаю узаasadнене поставити прохання поробити рішучі заходи в цілі поправи життєвих відносин в Люблинській області. Мої внески йдуть у напрямках, щоб в цьому дистрикті:

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- вжити проти бандитів військової і поліційної сили, зокрема відділів СС Дивізії «Галичина», яким треба лишити свободу діяння;
- збільшити число української поліції, яка повинна б бути стаціонарована на всіх теренах Люблинщини, що їх замешкують українці;
- розбудувати зельбштудц кількісно й якісно, вивінуючи його, як і поліцію, зброєю успішною в боротьбі з бандитизмом /скоростріли, ручні гранати/;
- вжити до поборювання бандитів відділів СС вахманшафтів, які створено з українців Люблинської області.

1 залучник

одержують: Відділ С.О. і Справ Населення

С.Д.

*Провідник Українського
Центрального Комітету*

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 17.

СПИСОК вбитих українців (-їнок) в повіті Грубешів від 11.ІІІ.1944 до сьогодні

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1.	10.3	Гремчук Віра	15		Селянка	Шиховичі
2.	- « -	Гремчук Анна	12		Дитина	- « -
3.	- « -	Шпирка Марта	32		Селянка	- « -
4.	- « -	Шпирка Лідія	3		Дитина	- « -
5.	- « -	Гриб Осип	72		Селянин	- « -
6.	- « -	Грещук Палагія	40		- « -	- « -
7.	- « -	Марчук Оксана	46		Селянка	- « -
8.	- « -	Марчук Іван	19		Селянин	- « -
9.	- « -	Кравцинюк Тетяна	33		Селянка	- « -
10.	- « -	Кравцинюк Лідія	10		Дитина	- « -
11.	- « -	Кравцинюк Марія	6		- « -	- « -
12.	- « -	Федончук Юлія	70		Селянка	- « -
13.	- « -	Федончук Олена	32		- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
14.	- « -	Федончук Олександр	28		Селянин	- « -
15.	- « -	Федончук Петро	7		Дитина	- « -
16.	- « -	Журавська Марія	12		- « -	- « —
17.	- « -	Журавська Лідія	17		- « -	- « -
18.	- « -	Журавський Петро	6		Дитина	- « -
19.	- « -	Яремчук Анна	50		Селянка	- « -
20.	- « -	Недоріз Катерина	71		- « -	- « -
21.	- « -	Семдик Катерина	55		- « -	- « —
22.	- « -	Гаврелюк Анна	26		- « -	- « -
23.	- « -	Гаврелюк Надія	5		Дитина	- « -
24.	- « -	Гаврелюк Лідія	1 м.		- « -	
25.	- « -	Журавський Іван	17		Селянин	- « —
26.	- « -	Журавський Іван	66		- « -	- « -
27.	- « -	Журавська Марія	30		Селянка	- « —
28.	- « -	Журавський Микола	8		Дитина	- « -
29.	- « -	Журавська Надія	2		- « -	- « -
30.	- « -	Журавська Єва	66		Селянка	- « -
31.	- « -	Туз Ольга	37		- « -	- « -
32.	- « -	Чуба Текля	70		- « -	- « -
33.	- « -	Мрихас Анастасія	50		- « -	- « -
34.	- « -	Чуба Петро	40		Селянин	- « -
35.	- « -	Чуба Анна	38		Селянка	- « -
36.	- « -	Чуба Петро	16		Селянин	- « -
37.	- « -	Вавришевич Яків	62		- « -	- « -
38.	- « -	Вавришевич Юлія	60		Селянка	- « -
39.	- « -	Дудка Анна	70		- « -	- « -
40.	- « -	Туз Анна	10		Дитина	- « -
41.	- « -	Туз Лідія	12		- « -	- « -
42.	- « -	Журавська Варвава	40		Селянка	- « -
43.	- « -	Журавська Лідія	12		Дитина	- « -
44.	- « -	Павлюк Максим	54		Селянин	- « -
45.	- « -	Павлюк Параска	52		Селянка	- « -
46.	10.3.44	Антонюк Катерина	13		Дитина	Шиховичі
47.	- « -	Антонюк Оріофамія	11		- « -	- « -
48.	- « -	Федончук Теодосій	42		Селянин	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
49.	- « -	Федончук Варвара	40		Селянка	- « -
50.	- « -	Федончук Катерина	15		Селянка	- « -
51.	- « -	Федончук Марія	12		Дитина	- « -
52.	- « -	Федончук Кость	10		Селянин	- « -
53.	- « -	Туз Олександр	66		- « -	- « -
54.	- « -	Туз Катерина	64		Селянка	- « -
55.	- « -	Щирба Мирон	50		Селянин	- « -
56.	- « -	Щирба Антоніна	70		Селянка	- « -
57.	- « -	Гриб Марія	80		- « -	- « -
58.	- « -	Омільян Андрій	66		Селянин	- « -
59.	- « -	Омільян Анна	64		Селянка	- « -
60.	- « -	Вавренчук Марія	73		- « -	- « -
61.	- « -	Дудка Дар'я	64		- « -	- « -
62.	- « -	Дудка Павло	22		Селянин	- « -
63.	- « -	Торула Марія	3		Дитина	- « -
64.	- « -	Прихась Анна	45		Селянка	- « -
65.	- « -	Бойко Данило	66		Селянин	- « -
66.	- « -	Бойко Анна	66		Селянка	- « -
67.	- « -	Бойко Андрій	30		Селянин	- « -
68.	- « -	Марчук Ольга	24		Селянка	- « -
69.	- « -	Мищук Магдалина	72		- « -	- « -
70.	- « -	Хімчук Надія	10		Дитина	- « -
71.	- « -	Шур Параскева	50		Селянка	- « -
72.	- « -	Шур Стефанія	16		- « -	- « -
73.	- « -	Мищук Наталія	46		- « -	- « -
74.	- « -	Макаревич Іван	50		Селянин	- « -
75.	- « -	Макаревич Анна	40		Селянка	- « -
76.	- « -	Шевчук Лука	45		Селянин	- « -
77.	- « -	Шевчук Анна	40		Селянка	- « -
78.	- « -	Шпира Михайло	66		Селянин	- « -
79.	- « -	Марчук Анна	55		Селянка	- « -
80.	- « -	Луцин Микола	82		Селянин	- « -
81.	- « -	Шпирка Володимир	3		Дитина	- « -
82.	- « -	Зенюк Петро	52		Селянин	- « -
83.	- « -	Сова Яким	73		- « -	- « -
84.	- « -	Горлойчук Семен	50		- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
85.	- « -	Горлойчук Стефанія	47		Селянка	- « -
86.	- « -	Ковальчук Дар'я	32		- « -	- « -
87.	- « -	Ковальчук Федір	5		Дитина	- « -
88.	- « -	Пращерук Вікентій	76		Селянин	- « -
89.	- « -	Пращерук Марія	72		Селянка	- « -
90.	- « -	Чуба Іван	70		Селянин	- « -
91.	- « -	Чуба Тетяна	67		Селянка	- « -
92.	- « -	Вибахевич Гаврило	52		Селянин	- « -
93.	- « -	Вибахевич Зіна	48		Селянка	- « -
94.	- « -	Сова Анна	68		- « -	- « -
95.	- « -	Кравценюк Єва	50		- « -	- « -
96.	- « -	Кравценюк Ніна	21		- « -	- « -
97.	10.3.44	Ковальська Марія	21		- « -	Шиховичі
98.	- « -	Веремчук Марія	68		- « -	- « -
99.	- « -	Сова Матрона	69		- « -	- « -
100.	- « -	Недоріз Катерина	66		- « -	- « -
101.	- « -	Недоріз Катерина	34		- « -	- « -
102.	- « -	Недоріз Марія	7		Дитина	- « -
103.	- « -	Гетьман Михайло	82		Селянин	- « -
104.	- « -	Гетьман Стефаніда	48		Селянка	- « -
105.	- « -	Гетьман Володимир	12		Селянин	- « -
106.	- « -	Гетьман Катерина	7		Дитина	- « -
107.	- « -	Марчук Юлія	68		Селянка	- « -
108.	- « -	Бедра Петро	40		Селянин	- « -
109.	- « -	Грищук Томко	72		- « -	- « -
110.	- « -	Грищук Пелагія	68		Селянка	- « -
111.	- « -	Марчук Анна	70		- « -	- « -
112.	- « -	Федончук Константин	78		Селянин	- « -
113.	- « -	Каплук Степан	76		- « -	- « -
114.	- « -	Мищук Ігнатій	88		- « -	- « -
115.	- « -	Мищук Константин	75		- « -	- « -
116.	- « -	Якимович Олександр	26		- « -	- « -
117.	- « -	Луцин Михайло	67		- « -	- « -
118.	- « -	Грещук Анна	80		Селянка	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
119.	- « -	Мишук Анна	42		- « -	- « -
120.	- « -	Мишук Людмила	18		- « -	- « -
121.	- « -	Мишук Марія	16		- « -	- « -
122.	- « -	Марчук Анна	27		- « -	- « -
123.	- « -	Коза Анастасія	55		- « -	- « -
124.	- « -	Коза Теодора	34		- « -	- « -
125.	- « -	Коза Микола	14		Селянин	- « -
126.	- « -	Коза Лідія	12		Дитина	- « -
127.	- « -	Коза Михайло	28		Селянин	- « -
128.	- « -	Коза Анна	24		Селянка	- « -
129.	- « -	Луканюк Катерина	40		- « -	- « -
130.	- « -	Блінець Андрій	50		Селянин	- « -
131.	- « -	Блінець Юлія	50		Селянка	- « -
132.	- « -	Туз Олена	70		- « -	- « -
133.	- « -	Стецюк Олена	72		- « -	- « -
134.	- « -	Шур Олександр	34		Селянин	- « -
135.	- « -	Лузин Татяна	70		Селянка	- « -
136.	- « -	Лузин Хрестина	45		- « -	- « -
137.	- « -	Левицький Іван	50		Селянин	- « -
138.	- « -	Безух Ксенія	85		Селянка	Кол. Сагринь
139.	- « -	Возняк Микола	55		Селянин	- « -
140.	- « -	Возняк Марія	54		Селянка	- « -
141.	- « -	Панасевич Катерина	25		- « -	- « -
142.	- « -	Панасевич Богдан	1		Дитина	- « -
143.	- « -	Калмук Микола	19		Селянин	- « -
144.	- « -	Баталія Микола	12		- « -	- « -
145.	- « -	Туркала Микола	34		- « -	- « -
146.	- « -	Возняк Осип	45		- « -	- « -
147.	- « -	Возняк Катерина	42		Селянка	- « -
148.	10.3.44	Возняк Зіна	16		Селянка	Кол. Сагринь
149.	- « -	Возняк Іван	1		Дитина	- « -
150.	- « -	Юрчук Антін	53		Селянин	- « -
151.	- « -	Щербата Софія	70		Селянка	- « -
152.	- « -	Юда Володимир	23		Селянин	- « -
153.	- « -	Волошин Микола	41		- « -	- « -
154.	- « -	Волошин Софія	35		Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
155.	- « -	Баталінський Андрій	73		Селянин	- « -
156.	- « -	Баталінська Юстина	74		Селянка	- « -
157.	- « -	Засадко Осип	28		Селянин	- « -
158.	- « -	Ворожбит Михайло	52		- « -	- « -
159.	- « -	Калмук Максим	55		- « -	- « -
160.	- « -	Шокало Кузьма	54		- « -	- « -
161.	- « -	Шокало Катерина	50		Селянка	- « -
162.	- « -	Шокало Володимир	16		Селянин	- « -
163.	- « -	Жеребець Володимир	37		- « -	- « -
164.	- « -	Шокало Дем'ян	65		- « -	- « -
165.	- « -	Шокало Данило	68		- « -	- « -
166.	- « -	Шокало Магдаліна	65		Селянка	- « -
167.	- « -	Ворожбит Володимир	15		Селянин	- « -
168.	- « -	Ворожбит Ангеліна	7		Дитина	- « -
169.	- « -	Калмук Максим	73		Селянин	- « -
170.	- « -	Ющак Ольга	40		Селянка	- « -
171.	- « -	Ющак Люба	19		- « -	- « -
172.	- « -	Юда Олекса	27		Селянин	- « -
173.	- « -	Шокало Анастасія	70		Селянка	- « -
174.	- « -	Шокало Марія	43		- « -	- « -
175.	- « -	Безух Максим	65		Селянин	- « -
176.	- « -	Безух Володимир	20		- « -	- « -
177.	- « -	Безух Микола	32		- « -	- « -
178.	- « -	Безух Ірина	5		Дитина	- « -
179.	- « -	Костяк Василь	57		Селянин	- « -
180.	- « -	Вовк Ірина	12		Селянка	- « -
181.	- « -	Дмитрик Микола	65		Селянин	- « -
182.	- « -	Парош Ксенія	45		Селянка	- « -
183.	- « -	Кашуба Кирило	63		Селянин	- « -
184.	- « -	Кашуба Єва	50		Селянка	- « -
185.	- « -	Квока Марія	45		- « -	- « -
186.	- « -	Вальчук Юстина	72		- « -	- « -
187.	- « -	Цуц Дем'ян	61		Селянин	- « -
188.	- « -	Вийцюк Іван	65		- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
189.	- « -	Вийцюк Осип	32		- « -	- « -
190.	- « -	Киш Володимир	42		- « -	- « -
191.	- « -	Киш, його син			Дитина	- « -
192.	- « -	Ліра Катерина	62		Селянка	- « -
193.	- « -	Ліра Анна	33		- « -	- « -
194.	- « -	- « -			- « -	- « -
195.	- « -	- « -	її діти		- « -	- « -
196.	- « -	- « -			- « -	- « -
197.	- « -	Козак Павло	28		Селянин	- « -
198.	- « -	Костусяк Катерина	46		Селянка	- « -
199.	10.3.44	Шевлюк Анна	60	Конюхи	Селянка	Село Сагринь
200.	- « -	Каралаш Агафія	62		- « -	- « -
201.	- « -	Марія Дудка	- « -	- « -	- « -	
202.	- « -	Бучило Василь	55	- « -	Селянин	- « -
203.	- « -	Бучило Анна	50	- « -	Селянка	- « -
204.	- « -	Литвинчук Олександр	16	- « -	Селянин	- « -
205.	- « -	Тимошук Йосиф	17	Андріївка	- « -	Андріївка
206.	- « -	Тимошук Семен	46	- « -	- « -	- « -
207.	- « -	Петрюк Григорій	39	Модринь	- « -	Сагринь
208.	- « -	Петрюк Текля	36	Сагринь	Селянка	- « -
209.	- « -	Петрюк Марія	14	Сагринь		- « -
210.	- « -	Петрюк Ліда	12	- « -	- « -	
211.	- « -	Притула Іван	37	- « -	Селянин	- « -
212.	- « -	Притула Зіна	36	- « -	Селянка	- « -
213.	- « -	Притула Євген	5	- « -	Дитина	- « -
214.	- « -	Притула Володимир	3	- « -	- « -	- « -
215.	- « -	Рачок Текла	73	- « -	Селянка	- « -
216.	- « -	Пігрух Микола	65	- « -	Селянин	- « -
217.	- « -	Дудус Василь	37	- « -	- « -	- « -
218.	- « -	Дудус Іван	16	- « -	- « -	- « -
219.	- « -	Дудус Володимир	14		- « -	- « -
220.	- « -	Фялковська Єва	65	М'яке	Селянка	- « -
221.	- « -	Медвідь Василь	43	Сагринь	Селянин	- « -
222.	- « -	Медвідь Анастасія	65	- « -	Селянка	- « -
223.	- « -	Медвідь Анна	33	- « -	- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
224.	- « -	Грицай Іван	54	- « -	Селянин	- « -
225.	- « -	Грицай Марія	45	- « -	Селянка	- « -
226.	- « -	Грицай Ніна	14	Сагринь	- « -	- « -
227.	- « -	Новосад Данило	54	- « -	Селянин	- « -
228.	- « -	Новосад Федора	45	М'яке	Селянка	- « -
229.	- « -	Чурай Розалія	55	Сагринь	- « -	- « -
230.	- « -	Рачок Марія	30	- « -	- « -	- « -
231.	- « -	Рачок Євген	2	- « -	Дитина	- « -
232.	- « -	Веремчук Тома	52	- « -	Селянин	Модринь
233.	- « -	Шикула Федір	37	- « -	- « -	Сагринь
234.	- « -	Шикула Андрій	17	- « -	- « -	- « -
235.	- « -	Шикула Роман	75	- « -	- « -	- « -
236.	- « -	Дудос Матвій	70	- « -	- « -	- « -
237.	- « -	Дудос Марія	66	- « -	Селянка	- « -
238.	- « -	Осташевський Лаврін	36	- « -	Селянин	- « -
239.	- « -	Осташевська Ольга	37	- « -	Селянка	- « -
240.	- « -	Осташевський Богдан	14	- « -	Селянин	- « -
241.	- « -	Зилинська Надія	34	- « -	Селянка	- « -
242.	- « -	Зилинська Богдан	5	- « -	Дитина	- « -
243.	- « -	Жук Зіновія	36	- « -	Селянка	- « -
244.	- « -	Цокало Марія	35	- « -	- « -	- « -
245.	- « -	Собчук Микола	46	- « -	Селянин	- « -
246.	- « -	Білонога Софія	40	- « -	Селянка	- « -
247.	- « -	Білонога Надія	17	- « -	- « -	- « -
248.	- « -	Білонога Марія	12	- « -	Дитина	- « -
249.	- « -	Білонога Іван	2	- « -	- « -	- « -
250.	10.3.44	Мазниця Марія	46	- « -	Селянка	Сагринь
251.	- « -	Климчук Анастасія	53	- « -	- « -	- « -
252.	- « -	Кида Євстахій	16	- « -	Селянин	- « -
253.	- « -	Метюк Семен	54	- « -	- « -	- « -
254.	- « -	Метюк Анастасія	44	- « -	Селянка	- « -
255.	- « -	Шпак Іван	70	- « -	Селянин	- « -
256.	- « -	Шпак Марія	63	- « -	Селянка	- « -
257.	- « -	Собчук Степан	74	- « -	Селянин	- « -
258.	- « -	Собчук Єва	72	- « -	Селянка	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
259.	- « -	Ковальчук Михайло	76	- « -	Селянин	- « -
260.	- « -	Ковальчук Пелагія	66	- « -	Селянка	- « -
261.	- « -	Ковальчук Володимир	5	- « -	Дитина	- « -
262.	- « -	Притула Іван	60	- « -	Селянин	- « -
263.	- « -	Притула Марія	55	- « -	Селянка	- « -
264.	- « -	Собчук Марія	14	- « -	- « -	- « -
265.	- « -	Крамик Теодор	38	- « -	Селянин	- « -
266.	- « -	Крамик Варвара	37	- « -	Селянка	- « -
267.	- « -	Крамик Ігнатій	12	- « -	Дитина	- « -
268.	- « -	Лашук Сергій	15	- « -	Селянин	- « -
269.	- « -	Лашук Марія	14	- « -	Селянка	- « -
270.	- « -	Зилинська Анастасія	45	- « -	- « -	- « -
271.	- « -	Зилинський Антін	16	- « -	Селянин	- « -
272.	- « -	Зилинська Ніна	7	- « -	Дитина	- « -
273.	- « -	Микульська Євгенія	35	- « -	Селянка	- « -
274.	- « -	Микульська Євстахія	12	- « -	Дитина	- « -
275.	- « -	Микульський Іван	5	- « -	- « -	- « -
276.	- « -	Притула Степан	65	- « -	Селянин	- « -
277.	- « -	Вільга Роман	56	- « -	- « -	- « -
278.	- « -	Вільга Олена	55	- « -	Селянка	- « -
279.	- « -	Бусько Павло	52	- « -	Селянин	- « -
280.	- « -	Бусько Текля	46	- « -	Селянка	- « -
281.	- « -	Бусько Марія	70	Галичина	- « -	- « -
282.	- « -	Рачок Катерина	60	Сагринь	Селянка	- « -
283.	- « -	Гіргіль Людвіг	70	- « -	Селянин	- « -
284.	- « -	Гіргіль Катерина	55	- « -	Селянка	- « -
285.	- « -	Шикула Параска	48	- « -	- « -	- « -
286.	- « -	Котик Софія	40	- « -	- « -	- « -
287.	- « -	Котик Ніна	18	- « -	- « -	- « -
288.	- « -	Рачок Марія	60	- « -	- « -	- « -
289.	- « -	Рачок Євстахій	36	- « -	Селянин	- « -
290.	- « -	Шикула Марія	50	- « -	Селянка	- « -
291.	- « -	Тимощук Антоніна	40	- « -	- « -	- « -
292.	- « -	Носаль Марія	28	- « -	- « -	- « -
293.	- « -	Тимощук Василь	66	- « -	Селянин	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
294.	- « -	Тимошук Анастасія	70	- « -	Селянка	- « -
295.	- « -	Тимошук Євстахій	3 міс.	- « -	Дитина	- « -
296.	- « -	Сопчук Варвара	45	- « -	Селянка	- « -
297.	- « -	Шуфель Микола	66	- « -	Селянин	- « -
298.	- « -	Фугель Григорій	70	- « -	- « -	- « -
299.	- « -	Шикула Григорій	47	- « -		
300.	- « -	Шикула Іван	12	- « -	Дитина	- « -
301.	10.3.44	Гершун Софія	35	- « -	Селянка	Сагринь
302.	- « -	Гершун Микола	12	- « -	Селянин	- « -
303.	- « -	Юрчук Константин	16	- « -	Студент	- « -
304.	- « -	Антосюк Софія	50	- « -	Селянка	- « -
305.	- « -	Антосюк Осип	20	- « -	Селянин	- « -
306.	- « -	Антосюк Зеновія	21	- « -	Кравчиня	- « -
307.	- « -	Лашук Софія	56	- « -	Селянка	- « -
308.	- « -	Лашук Марія	26	- « -	- « -	- « -
309.	- « -	Яцюк Павло	56	- « -	Селянин	- « -
310.	- « -	Яцюк Олена	50	- « -	Селянка	- « -
311.	- « -	Яцюк Марія	18	- « -	- « -	- « -
312.	- « -	Стельмашук Анна	25	- « -	- « -	- « -
313.	- « -	Стельмашук Володимир	7	- « -	Дитина	- « -
314.	- « -	Стельмашук Євген	2	- « -	- « -	- « -
315.	- « -	Стельмашук дитина	1	- « -	- « -	- « -
316.	- « -	Куса Палажка	36	- « -	Селянка	- « -
317.	- « -	Грицай Леонтій	31	- « -	Селянин	- « -
318.	- « -	Грицай Лідія	27	Кмичин	Селянка	- « -
319.	- « -	Шикула Магдаліна	70	Сагринь	- « -	- « -
320.	- « -	Літошук Ольга	35	- « -	- « -	- « -
321.	- « -	Літошук Марія	5	- « -	Дитина	- « -
322.	- « -	Стельмашук Євстахій	47	- « -	Селянин	- « -
323.	- « -	Стельмашук Софія	45	- « -	Селянка	- « -
324.	- « -	Стельмашук Євген	14	- « -	Селянин	- « -
325.	- « -	Літошук Анна	70	- « -	Селянка	- « -
326.	- « -	Антосюк Лідія	19	- « -	- « -	- « -
327.	- « -	Антосюк Сергій	17	- « -	Селянин	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
328.	- « -	Антосюк Микола	17	- « -	- « -	- « -
329.	- « -	Рупа Софія	46	- « -	Селянка	- « -
330.	- « -	Кутас Наталка	54	- « -	- « -	- « -
331.	- « -	Кутас Лідія	20	- « -	- « -	- « -
332.	- « -	Сокаль Софія	18	- « -	- « -	- « -
333.	- « -	Вільга Василь	26	- « -	Селянин	- « -
334.	- « -	Тимошук Лідія	15	- « -	Селянка	- « -
335.	- « -	Шелепина Василь	47	- « -	Селянин	- « -
336.	- « -	Шелепина Анастасія	80	- « -	Селянка	- « -
337.	- « -	Баран Михайло	43	- « -	Селянин	- « -
338.	- « -	Ковальчук Палажка	75	- « -	Селянка	- « -
339.	- « -	Пігрух Петро	60	Сагринь	Селянин	- « -
340.	- « -	Пігрух Софія	60	- « -	Селянка	- « -
341.	- « -	Пігрух Василь	20	- « -	Селянин	- « -
342.	- « -	Також Катерина	45	- « -	Селянка	- « -
343.	- « -	Юндрущук Текля	50	- « -	- « -	- « -
344.	- « -	Шикула Катерина	90	- « -	- « -	- « -
345.	- « -	Андрушак Михайло	56	- « -	Селянин	- « -
346.	- « -	Гершон Софія	21	- « -	Селянка	- « -
347.	- « -	Гершон Іван	1	- « -	Дитина	- « -
348.	- « -	Сопчук Василь	54	- « -	Селянин	- « -
349.	- « -	Сопчук Марія	54	- « -	Селянка	- « -
350.	- « -	Шидловська Анастасія	25	- « -	- « -	- « -
351.	- « -	Шидловська Ірина	55	- « -	- « -	- « -
352.	10.3.44	Шидловський Федір	50	- « -	Селянин	Сагринь
353.	- « -	Касмірчук Магда	34	- « -	Селянка	- « -
354.	- « -	Жилинський Антін	36	- « -	Селянин	- « -
355.	- « -	Шуфель Якуб	63	- « -	- « -	- « -
356.	- « -	Собчук Катерина	50	- « -	Селянка	- « -
357.	- « -	Негріль Тетяна	58	- « -	- « -	- « -
358.	- « -	Ковальчук Марія	25	- « -	- « -	- « -
359.	- « -	Негріль Анастасія	48	Мяке	- « -	- « -
360.	- « -	Цокало Андрій	34	Сагринь	Селянин	- « -
361.	- « -	Цокало Анна	30	- « -	Селянка	- « -
362.	- « -	Цокало	- « -	- « -	- « -	- « -
363.	- « -	[очевидно їх діти або		- « -	- « -	- « -
364.	- « -	неопізнані особи. —		- « -	- « -	- « -
365.	- « -	Авт.]	- « -	- « -	- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
366.	- « -	Білонога Іван	56	- « -	Селянин	- « -
367.	- « -	Ляшенко Ярослава	45		Селянка	- « -
368.	- « -	Ляшенко Ярослав	6	- « -	Дитина	- « -
369.	- « -	Тимошук Євстахій	6	Сагринь	- « -	- « -
370.	- « -	Василевський Володимир	39	- « -	Селянин	- « -
371.	- « -	Онимкевич Іван	38	Невірків	- « -	- « -
372.	- « -	Казінська Зиновія	15	- « -	Селянка	- « -
373.	- « -	Ковальчук Іван	35	- « -	Селянин	- « -
374.	- « -	Тимошук Степан	50	Сагринь	- « -	- « -
375.	- « -	Шаварський Іван	65	Кол. Модринь”	- « -	Модринь
376.	- « -	Рачок Роман	48	- « -	- « -	- « -
377.	- « -	Рачок Іванна	44	- « -	Селянка	- « -
378.	- « -	Квач Володимир	18	- « -	Селянин	- « -
379.	- « -	Гапон Марія	16	- « -	Селянка	- « -
380.	- « -	Гапон Катерина	60	- « -	- « -	- « -
381.	- « -	Тимошук Антін	60	Сагринь	Селянин	Аделіна
382.	- « -	Валігура Степан	27	- « -	- « -	- « -
383.	- « -	Чернецька Марія	8	Ласків	Дитина	Ласків
384.	- « -	Чернецька Катерина	32	- « -	Селянка	- « -
385.	- « -	Чернецька Марія	65	- « -	- « -	- « -
386.	- « -	Чернецький Іван	48	- « -	Селянин	- « -
387.	- « -	Гурський Павло	49	- « -	- « -	- « -
388.	- « -	Гурська Катерина	35	- « -	Селянка	- « -
389.	- « -	Гурський Тадей	9	- « -	Дитина	- « -
390.	- « -	Гурська Фанасія	15	- « -	Селянка	- « -
391.	- « -	Семера Іван	37	- « -	Селянин	- « -
392.	- « -	Семера Анастасія	32	- « -	Селянка	- « -
393.	- « -	Семера Анастасія	67	- « -	- « -	- « -
394.	- « -	Семера Катерина	13	- « -	Дитина	- « -
395.	- « -	Семера Тома	9	- « -	- « -	- « -
396.	- « -	Гринюк Іван	37	- « -	Селянин	- « -
397.	- « -	Гринюк Стефанія	35		Селянка	- « -
398.	- « -	Гринюк Іван	14		Селянин	- « -
399.	- « -	Гринюк Катерина	5		Дитина	- « -
400.	- « -	Щиба Осип	60		Селянин	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
401.	- « -	Щиба Наталія	67		Селянка	- « -
402.	- « -	Щиба Марія	35	- « -	- « -	
403.	10.3.44	Щиба Тадей	14		Селянин	Ласків
404.	- « -	Щиба Текля	35		Селянка	- « -
405.	- « -	Дідух Анна	60		- « -	- « -
406.	- « -	Дідух Анна	54		- « -	- « -
407.	- « -	Хорошук Никола	37		Селянин	- « -
408.	- « -	Гучак Лука	50	- « -	- « -	
409.	- « -	Дідух Антоніна	40		Селянка	- « -
410.	- « -	Новосад Софія	45		- « -	- « -
411.	- « -	Новосад Михайло	22		Селянин	- « -
412.	- « -	Новосад Лідія	18		Селянка	- « -
413.	- « -	Новосад Анна	65		- « -	- « -
414.	- « -	Борис Микола	45		Селянин	- « -
415.	- « -	Борис Степан	35		- « -	- « -
416.	- « -	Борис Іван	67		- « -	- « -
417.	- « -	Борис Анастасія	35		Селянка	- « -
418.	- « -	Борис Ольга	26		- « -	- « -
419.	- « -	Борис Анна	50		- « -	- « -
420.	- « -	Сендик Петро	10		Дитина	- « -
421.	- « -	Гучак Устя	43		Селянка	- « -
422.	- « -	Гучак Павло	60		Селянин	- « -
423.	- « -	Гучак Анна	60		Селянка	- « -
424.	- « -	Кочела Євросинія	50		- « -	- « -
425.	- « -	Кондзера Осип	30		Селянин	- « -
426.	- « -	Кондзера Катерина	25		Селянка	- « -
427.	- « -	Кондзера Надія	2		Дитина	- « -
428.	- « -	Кіт Анна	75		Селянка	- « -
429.	- « -	Томчук Кость	87		Селянин	- « -
430.	- « -	Томчук Анна	60		Селянка	- « -
431.	- « -	Томчук Анна	60		- « -	- « -
432.	- « -	Борис Осип	80		Селянин	- « -
433.	- « -	Борис Катерина	70		Селянка	- « -
434.	- « -	Носовад Анна	55		- « -	- « -
435.	- « -	Музичук Федір	56		Селянин	- « -
436.	- « -	Музичук Катерина	40		Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
437.	- « -	Горлай Тадей	37		Селянин	- « -
438.	- « -	Музичук Анастасія	22		Селянка	- « -
439.	- « -	Горлай Василь	56		Селянин	- « -
440.	- « -	Горлай Петро	22		- « -	- « -
441.	- « -	Новосад Іван	50		- « -	- « -
442.	- « -	Новосад Єва	50		Селянка	- « -
443.	- « -	Новосад Іван	38		Селянин	- « -
444.	- « -	Новосад Степан	16		- « -	- « -
445.	- « -	Новосад Анатолій	10		Дитина	- « -
446.	- « -	Чорняк Марія	27		Селянка	- « -
447.	- « -	Чорняк Люба	8		Дитина	- « -
448.	- « -	Журавська Ольга	18		Селянка	- « -
449.	- « -	Козак Катерина	37		- « -	- « -
450.	- « -	Козак Петро	50		Селянин	- « -
451.	- « -	Козак Вулька	50		Селянка	- « -
452.	- « -	Козак Михайло	25		Селянин	- « -
453.	- « -	Козак Анна	20		Селянка	- « -
454.	10.3.44	Лесько Іван	47		Селянин	Ласків
455.	- « -	Лесько Вулька	40		Селянка	- « -
456.	- « -	Семера Василь	70		Селянин	- « -
457.	- « -	Панасюк Михайло	45		- « -	- « -
458.	- « -	Панасюк Єфрозина	40		Селянка	- « -
459.	- « -	Сливінський Федір	45		Селянин	- « -
460.	- « -	Сливінський Камер	40		- « -	- « -
461.	- « -	Сливінський Володимир	16		- « -	- « -
462.	- « -	Сливінська Катерина	12		Дитина	- « -
463.	- « -	Музичук Михайло	37		Селянин	- « -
464.	- « -	Музичук Женя	30		Селянка	- « -
465.	- « -	Музичук Люба	12		Дитина	- « -
466.	- « -	Музичук Ганя	6		- « -	- « -
467.	- « -	Журавський Леонтій	45		Селянин	- « -
468.	- « -	Журавська Текля	45		Селянка	- « -
469.	- « -	Журавська Катерина	18		- « -	- « -
470.	- « -	Журавська Лідія	15		- « -	- « -
471.	- « -	Журавська Анастасія	12		- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
472.	- « -	Новосад Степан	37		Селянин	- « -
473.	- « -	Позінкевич Семко	35		- « -	- « -
474.	- « -	Позінкевич Володимир	13		- « -	- « -
475.	- « -	Жибало Микита	40		- « -	- « -
476.	- « -	Жибало Лідія	19		Лідія	
477.	- « -	Жибало Петро	16		Селянин	- « -
478.	- « -	Жибало Іван	12		Дитина	- « -
479.	- « -	Жибало Микола	10		- « -	- « -
480.	- « -	Жибало Степан	8		- « -	- « -
481.	- « -	Жибало Катерина	6		- « -	- « -
482.	- « -	Журавський Мартин	45		Селянин	- « -
483.	- « -	Журавська Катерина	45		Селянка	- « -
484.	- « -	Журавська Анна	65		- « -	- « -
485.	- « -	Наконечний Михайло	70		Селянин	- « -
486.	- « -	Наконечна Параска	70		Селянка	- « -
487.	- « -	Когут Василь	40		Селянин	- « -
488.	- « -	Романюк Анна	50		Селянка	- « -
489.	- « -	Позінкевич Анна	50		- « -	- « -
490.	- « -	Позінкевич Семен	45		Селянин	- « -
491.	- « -	Позінкевич Варвара	40		Селянка	- « -
492.	- « -	Новосад Антін	45		селянин	- « -
493.	- « -	Новосад Зіна	40		Селянка	- « -
494.	- « -	Новосад Володимир	16		Селянин	- « -
495.	- « -	Новосад Петро	3		Дитина	- « -
496.	- « -	Новосад Іван	45		Селянин	- « -
497.	- « -	Новосад Микола	22		- « -	- « -
498.	- « -	Новосад Параскевія	40		Селянка	- « -
499.	- « -	Міщук Мартин	50		Селянин	- « -
500.	- « -	Міщук Татяна	50		Селянка	- « -
501.	- « -	Міщук Любов	22		- « -	- « -
502.	- « -	Міщук Євгенія	23		- « -	- « -
503.	- « -	Міщук Степан	24		Селянин	- « -
504.	- « -	Веремко Анна	70		Селянка	- « -
505.	10.3.44	Корнела Петро	60		Селянин	Ласків
506.	- « -	Корнела Анна	55		Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
507.	- « -	Корнела Микола	37		Селянин	- « -
508.	- « -	Корнела Ольга	37		Селянка	- « -
509.	- « -	Корнела Володимир	16		Селянин	- « -
510.	- « -	Гучак Гриць	50		- « -	- « -
511.	- « -	Гучак Володимир	22		- « -	- « -
512.	- « -	Гучак Петро	16		- « -	- « -
513.	- « -	Сигида Антін	35		- « -	- « -
514.	- « -	Сигида Анастасія	35		Селянка	- « -
515.	- « -	Сигида Григорій	7		Дитина	- « -
516.	- « -	Сигида Степан	16		Селянин	- « -
517.	- « -	Сигида Михайло	65		- « -	- « -
518.	- « -	Сигида Анна	65		Селянка	- « -
519.	- « -	Сигида Гадей	30		Селянин	- « -
520.	- « -	Сигида Володимир	35		- « -	- « -
521.	- « -	Сигида Степан	35		- « -	- « -
522.	- « -	Сигида Софія	60		Селянка	- « -
523.	- « -	Сигида Лідія	18		- « -	- « -
524.	- « -	Сигида Михайло	16		Селянин	- « -
525.	- « -	Сигида Володимир	4		Дитина	- « -
526.	- « -	Стецюк Фенка	40		Селянка	- « -
527.	- « -	Стецюк Анна	60		- « -	- « -
528.	- « -	Гущак Степан	60		Селянин	- « -
529.	- « -	Гущак Мартин	40		- « -	- « -
530.	- « -	Гущак Татяна	55		Селянка	- « -
531.	- « -	Радомський Мартин	70		Селянин	- « -
532.	- « -	Радомська Марія	25		Селянка	- « -
533.	- « -	Панасюк Степан	50		Селянин	- « -
534.	- « -	Панасюк Євгенія	23		Селянка	- « -
535.	- « -	Панасюк Анастасія	40		- « -	- « -
536.	- « -	Панасюк Анна	35		- « -	- « -
537.	- « -	Корнела Анна	60		- « -	- « -
538.	- « -	Корнела Онуфрій	50		Селянин	- « -
539.	- « -	Позінкевич Степан	50		- « -	- « -
540.	- « -	Дідух Софія	40		Селянка	- « -
541.	- « -	Дідух Микола	22		Селянин	- « -
542.	- « -	Васюк Василь	40		- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
543.	- « -	Васюк Анна	27		Селянка	- « -
544.	- « -	Васюк Іван	70		Селянин	- « -
545.	- « -	Васюк Катерина	70		Селянка	- « -
546.	- « -	Васюк Галина	19		- « -	- « -
547.	- « -	Васюк Анатолій	14		Селянин	- « -
548.	- « -	Сливинський Михайло	37		- « -	- « -
549.	- « -	Позінкевич Сергій	50		- « -	- « -
550.	- « -	Позінкевич Катерина	19		Селянка	- « -
551.	- « -	Позінкевич Юстина	40		- « -	- « -
552.	- « -	Хитрий Максим	55		Селянин	- « -
553.	- « -	Хитра Ольга	19		Селянка	- « -
554.	- « -	Войтович Ольга	20		- « -	- « -
555.	- « -	Войтович Лідія	20		- « -	- « -
556.	10.3.44	Войтович Віра	18		Селянка	Ласків
557.	- « -	Жмарко Олександр	18		Селянин	- « -
558.	- « -	Коробчук Лев	35		Священик	- « -
559.	- « -	Томчук Лідія	30		Селянка	- « -
560.	- « -	Томчук Микола	9		Дитина	- « -
561.	- « -	Вузар Антін	34		Селянин	- « -
562.	- « -	Зегада Володимир	4		Дитина	- « -
563.	- « -	Томчук Тома	55		Селянин	- « -
564.	- « -	Томчук Катерина	50		Селянка	- « -
565.	- « -	Саламон Анна	60		- « -	- « -
566.	- « -	Новосад Володимир	30		Селянин	- « -
567.	- « -	Нагірний Василь	42		- « -	- « -
568.	- « -	Нагірний Володимир	15		- « -	- « -
569.	- « -	Каліщук Ефрозинія	52	Теребінь	Селянка	Теребінь
570.	- « -	Каліщук Сергій	4	- « -	Дитина	- « -
571.	- « -	Голотюк Олекса	55	- « -	Селянин	- « -
572.	- « -	Чарнецький Ілля	69	- « -	- « -	- « -
573.	- « -	Каліщук Степан	40	- « -	- « -	- « -
574.	- « -	Каліщук Ольга	18	- « -	Селянка	- « -
575.	- « -	Степанюк Еміліян	60	Масломичі	Селянин	- « -
576.	- « -	Степанюк Софія	52	Теребінь	Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
577.	- « -	Подобінська Юлія	59	- « -	- « -	- « -
578.	- « -	Голодоха Антін	70	Вербковичі	Селянин	- « -
579.	- « -	Лагода Марія	62	Годзів	Селянка	- « -
580.	- « -	Абрам Ізидор	65	Теребінь	Селянин	- « -
581.	- « -	Годлевський Антін	60	- « -	- « -	- « -
582.	- « -	Нечипір Антін	77	Пересоловичі	- « -	- « -
583.	- « -	Гашук Іван	35	Теребінь	- « -	- « -
584.	- « -	Понурок Михайло	70	Турковичі	- « -	Турковичі
585.	- « -	Вітович Степан	65	- « -	- « -	- « -
586.	- « -	Кварцяний Семен	40	- « -	- « -	- « -
587.	- « -	Грицюк Семен	70	- « -	- « -	- « -
588.	- « -	Казмічук Роман	90	- « -	- « -	- « -
589.	- « -	Новосад Іван	64	- « -	- « -	- « -
590.	- « -	Павлус Антін	40	- « -	- « -	- « -
591.	- « -	Стець Осип	50	- « -	- « -	- « -
592.	- « -	Літкович Текля	52	- « -	Селянка	- « -
593.	- « -	Лунчук Анна	60	- « -	- « -	- « -
594.	- « -	Савка Єфрозинія	27	Вакіїв	- « -	- « -
595.	- « -	Вірбіцкий Олександр	43	Турковичі	Селянин	- « -
596.	- « -	Вірбічка Софія	47	- « -	Селянка	- « -
597.	- « -	Петрик Василь	35	Монятичі	Селянин	- « -
598.	- « -	Війтович Прокіп	66	Турковичі	- « -	- « -
599.	- « -	Хузменга Анна	75	- « -	Селянка	- « -
600.	- « -	Павлус Катерина	33	- « -	- « -	- « -
601.	- « -	Тимошук Петро	35	Андріївка	Селянин	Андріївка
602.	- « -	Тимошук Павлина	38	- « -	Селянка	- « -
603.	- « -	Пронь Петро	46	- « -	Селянин	- « -
604.	- « -	Сула Василь	48	- « -	- « -	- « -
605.	- « -	Мартисяк Антін	38	Пасіка	- « -	- « -
606.	- « -	Мартисяк Єфрозинія	40	- « -	Селянка	- « -
607.	10.3.44	Мартисяк Євген	8	- « -	Дитина	Андріївка
608.	- « -	Мартисяк Сергій	11	- « -	- « -	- « -
609.	- « -	Мартисяк Марта	65	- « -	Селянка	- « -
610.	- « -	Мартисяк Євгенія	16	- « -	- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
611.	- « -	Нитка Йосиф	70	Андріївка	Селянин	- « -
612.	- « -	Ковальчук Євген	6	- « -	Дитина	- « -
613.	- « -	Ковальчук Сергій	4	- « -	- « -	- « -
614.	- « -	Фринковська Анна	50	- « -	Селянка	- « -
615.	- « -	Кондратюк Іван	8	- « -	Дитина	- « -
616.	- « -	Нитка Анна	50	- « -	Селянка	- « -
617.	- « -	Нитка Йосиф	34	- « -	Селянин	- « -
618.	- « -	Нитка Анна	4	- « -	Дитина	- « -
619.	- « -	Квачаний Олександр	36	- « -	Селянин	- « -
620.	- « -	Шаварський Антін	58	- « -	- « -	- « -
621.	- « -	Шаварський Іван	14	- « -	- « -	- « -
622.	- « -	Шаварський Осип	33	- « -	- « -	- « -
623.	- « -	Нагірна Євгенія	13	- « -	Дитина	- « -
624.	- « -	Шаварський Василь	70	- « -	Селянин	- « -
625.	- « -	Цикалюк Осип	36	Вакіїв	- « -	М'яке
626.	- « -	Веремко Тимофій	44	М'яке	Селянин	- « -
627.	- « -	Веремко Текля	70	- « -	Селянка	- « -
628.	- « -	Ковбаса Марія	64	- « -	- « -	- « -
629.	- « -	Балицька Антоніна	30	- « -	- « -	- « -
630.	- « -	Чорноба Ольга	30	- « -	- « -	- « -
631.	- « -	Новосад Іван	66	- « -	Селянин	- « -
632.	- « -	Вавринюк Микола	46	- « -	- « -	- « -
633.	- « -	Вавринюк Ольга	17	- « -	Селянка	- « -
634.	- « -	Шаварська Ольга	17	- « -	- « -	- « -
635.	- « -	Савка Марія	33	Масломичі	- « -	- « -
636.	- « -	Новосад Ілля	50	М'яке	Селянин	- « -
637.	- « -	Висоцький Кіндрат	50	- « -	- « -	- « -
638.	- « -	Потура Марія	55	- « -	Селянка	- « -
639.	- « -	Трусь Володимир	36	- « -	Селянин	- « -
640.	- « -	Савка Софія	44	- « -	Селянка	- « -
641.	- « -	Савка Анна	32	Модринець	- « -	- « -
642.	- « -	Савка Віра	7	М'яке	Дитина	- « -
643.	- « -	Потура Анна	40	- « -	Селянка	- « -
644.	- « -	Ковальчук Григорій	65	Вакіїв	Селянин	- « -
645.	- « -	Шаварський Семен	75	М'яке	- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
646.	- « -	Нитка Надія	20	- « -	Селянка	- « -
647.	- « -	Нитка Зеновій	4	- « -	Дитина	- « -
648.	- « -	Новосад Анастасія	60	- « -	Селянка	- « -
649.	- « -	Вус Григорій	62	- « -	Селянин	- « -
650.	- « -	Вус Наталія	16	- « -	Селянка	- « -
651.	- « -	Савка Семен	14	- « -	Селянин	- « -
652.	- « -	Гордіян Катерина	56	Богородиця	Селянка	- « -
653.	- « -	Кваржан Зіна	15	М'яке	- « -	- « -
654.	- « -	Піп Григорій	66	- « -	Селянин	- « -
655.	- « -	Монкай Марія	28	- « -	Селянка	- « -
656.	- « -	Монкай Дмитро	4	- « -	Дитина	- « -
657.	- « -	Яцюк Антін	30	Моложів	Селянин	- « -
658.	10.3.44	Яцюк Анна	33	М'яке	Селянка	М'яке
659.	- « -	їх діти			Дитина	
660.	- « -				Дитина	
661.	- « -	Також Семен	62	- « -	Селянин	- « -
662.	- « -	- « — Софія	55	- « -	Селянка	- « -
663.	- « -	- « — Надія	16	- « -	- « -	- « -
664.	- « -	- « — Софія	20	- « -	- « -	- « -
665.	- « -	Гринь Іван	70	- « -	Селянин	- « -
666.	- « -	Гринь Єва	65	- « -	Селянка	- « -
667.	- « -	Новосад Єва	45	- « -	- « -	- « -
668.	- « -	Михальчук Іван	70	- « -	Селянин	- « -
669.	- « -	Михальчук Іван	46	- « -	- « -	- « -
670.	- « -	Михальчук Анна	42	Гродно	Селянка	- « -
671.	- « -	Окальська Олександра	40	Мяке	- « -	- « -
672.	- « -	Манкал Софія	50	- « -	- « -	- « -
673.	- « -	Манкал Надія	16	- « -	- « -	- « -
674.	- « -	Потура Осип	15	- « -	Селянин	- « -
675.	- « -	Процюк Марія	16	- « -	Селянка	- « -
676.	- « -	Савка Михайло	41	- « -	Селянин	- « -
677.	- « -	Василевський Василь	22	- « -	- « -	- « -
678.	- « -	Василевська Галина	6	- « -	Дитина	- « -
679.	21.3.44	Ориський Осип	23	Улично	Селянин	Бересть, пов. Дрогобич

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
680.	- « -	Мазурок Микодора	12	Бересть	Дитина	- « -
681.	- « -	Розумпольський Іван	56	Орнатовичі	Селянин	- « -
682.	- « -	Розумпольська Ольга	22	Бересть	Селянка	- « -
683.	- « -	Розумпольська Марія		- « -	- « -	- « -
684.	- « -	Кеніг Іван	43	- « -	Селянин	- « -
685.	- « -	Левчук Григорій	41	- « -	- « -	- « -
686.	- « -	Левчук Марія	68	- « -	Селянка	- « -
687.	- « -	Мікітюк Софія	58	- « -	- « -	- « -
688.	- « -	Табака Степан	49	- « -	Селянин	- « -
689.	- « -	Табака Анна	49	- « -	Селянка	- « -
690.	- « -	Романюк Василь	50	- « -	Селянин	- « -
691.	- « -	Романюк Микола	9	- « -	Дитина	- « -
692.	- « -	Романюк Катерина	69	- « -	Селянка	- « -
693.	- « -	Романюк Осип	52	- « -	Селянин	- « -
694.	- « -	Романюк Текля	77	- « -	Селянка	- « -
695.	- « -	Дудка Іван	22	- « -	Селянин	- « -
696.	- « -	Сень Олександр	20	Горишів Рус.	- « -	- « -
697.	- « -	Савінець Михайло	77	- « -	- « -	- « -
698.	- « -	Дудка Марія	65	- « -	Селянка	- « -
699.	- « -	Козак Павло	39	Бересть	Селянин	- « -
700.	- « -	Кідиба Ольга	45	- « -	Селянка	- « -
701.	- « -	Романюк Василь	63	- « -	Селянин	- « -
702.	- « -	Синюк Володимир	43	- « -	- « -	- « -
703.	- « -	Депа Марія	60	Горишів Рус.	Селянка	- « -
704.	- « -	Марчук Григорій	44	Бересть	Селянин	- « -
705.	- « -	Марполь Марія	78	- « -	Селянка	- « -
706.	- « -	Була Євгенія	33	- « -	- « -	- « -
707.	- « -	Романюк Павло	54	- « -	Селянин	- « -
708.	21.3.44	Романюк Софія	36	Бересть	Селянка	Бересть
709.	- « -	Романюк Роман	9 міс.	- « -	Дитина	- « -
710.	- « -	Мікітюк Софія	30	- « -	Селянка	- « -
711.	- « -	Калараш Михайло	50	- « -	Селянин	- « -
712.	- « -	Романюк Ксенія	60	- « -	Селянка	- « -
713.	- « -	Мокорішко Марія	36	- « -	- « -	- « -
714.	- « -	Мокорішко Олена	7	- « -	Дитина	- « -
715.	- « -	Козак Олександр	39	- « -	Селянин	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
716.	- « -	Гаврилюк Микола	51	- « -	- « -	- « -
717.	- « -	Гаврилюк Іван	14	- « -	- « -	- « -
718.	- « -	Романюк Михайло	70	- « -	- « -	- « -
719.	- « -	Козак Володимир	34	- « -	- « -	- « -
720.	- « -	Кравчук Григорій	49	- « -	- « -	- « -
721.	- « -	Савінець Іван	87	- « -	- « -	- « -
722.	- « -	Процюк Василь	63	- « -	- « -	- « -
723.	- « -	Процюк Олена	60	- « -	Селянка	- « -
724.	- « -	Пристапа Катерина	68	- « -	- « -	- « -
725.	- « -	Пристапа Степан	33	- « -	Селянин	- « -
726.	- « -	Пристапа Іван	43	- « -	- « -	- « -
727.	- « -	Кулай Марія	28	- « -	Селянка	- « -
728.	- « -	Кулай Володимир	2	- « -	Дитина	- « -
729.	- « -	Кравчук Марія	51	- « -	Селянка	- « -
730.	- « -	Шумада Марія	39	- « -	- « -	- « -
731.	- « -	Кравчук Катерина	52	- « -	- « -	- « -
732.	- « -	Табака Павло	83	- « -	Селянин	- « -
733.	- « -	Доман Іван	54	Гдешин	- « -	Гдешин
734.	- « -	Врубель Сергій	42	Бересть	- « -	Бересть
735.	- « -	Хведчук Ольга	34	Бересть	Селянка	- « -
736.	- « -	Хведчук Ольга	1	Трищани	Дитина	- « -
737.	- « -	Козак Варвара	54	Бересть	Селянка	- « -
738.	- « -	Кравчук Василь	62	- « -	Селянин	- « -
739.	- « -	Новочевська Галина	28	- « -	Селянка	- « -
740.	- « -	Новочевська Ольга	4	- « -	Дитина	- « -
741.	- « -	Кухарчук Григорій	69	- « -	Селянин	- « -
742.	- « -	Кухарчук Ксенія	65	Ласиська	Селянка	- « -
743.	- « -	Бай Галина	42	Бересть	- « -	- « -
744.	- « -	Бай Лідія	19	- « -	- « -	- « -
745.	- « -	Бай Анатолій	9	- « -	Дитина	- « -
746.	- « -	Романюк Зоя	29	- « -	Селянка	- « -
747.	- « -	Романюк Марослав	11	- « -	Дитина	- « -
748.	- « -	Гловацька Стефанія	34	- « -	Селянка	- « -
749.	- « -	Романюк Марія	34	- « -	- « -	- « -
750.	- « -	Гловацький Євграф	14	- « -	Селянин	- « -
751.	- « -	Вітрук Антоніна	70	- « -	Селянка	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
752.	- « -	Голубович Марія	58	- « -	- « -	- « -
753.	- « -	Залуський Степан	64	- « -	Селянин	- « -
754.	- « -	Мікітук Семен	37	- « -	- « -	- « -
755.	- « -	Голубович Антоніна	52	- « -	Селянка	- « -
756.	- « -	Мельничук Павло	76	- « -	Селянин	- « -
757.	- « -	Мельничук Євгенія	32	- « -	Селянка	- « -
758.	21.3.44	Мельничук Галина	6	Бересть	Дитина	Бересть
759.	- « -	Мельничук Ольга	44	- « -	Селянка	- « -
760.	- « -	Морокішко Володимир	37	- « -	Селянин	- « -
761.	- « -	Морокішко Софія	34	- « -	Селянка	- « -
762.	- « -	Морокішко Любов	12	- « -	Дитина	- « -
763.	- « -	Морокішко Василина	8	- « -	- « -	- « -
764.	- « -	Морокішко Ольга	37	- « -	Селянка	- « -
765.	- « -	Морокішко Надія	7	- « -	Дитина	- « -
766.	- « -	Буковська Анна	56	- « -	Селянка	- « -
767.	- « -	Романюк Марія	20	- « -	- « -	- « -
768.	- « -	Романюк Татяна	3	- « -	Дитина	- « -
769.	- « -	Василюк Юлія	45	- « -	Селянка	- « -
770.	- « -	Гаврилюк Яків	56	- « -	Селянин	- « -
771.	- « -	Пасечка Константин	44	- « -	- « -	- « -
772.	- « -	Гаврилюк Марта	80	- « -	Селянка	- « -
773.	- « -	Голубович Юлія	42	- « -	- « -	- « -
774.	- « -	Голубович Аркадій	9	- « -	Дитина	- « -
775.	- « -	Гарасюк Анна	55	- « -	Селянка	- « -
776.	- « -	Вітер Антін	52	- « -	Селянин	- « -
777.	- « -	Вітер Анастасія	50	- « -	Селянка	- « -
778.	- « -	Вітер Марія	2	- « -	Дитина	- « -
779.	- « -	Юрчук Татяна	86	- « -	Селянка	- « -
780.	- « -	Приступа Марія	54	- « -	- « -	- « -
781.	- « -	Романюк Людмила	28	- « -	- « -	- « -
782.	- « -	Романюк Лідія	5	- « -	Дитина	- « -
783.	- « -	Гаврилюк Панас	58	- « -	Селянин	- « -
784.	- « -	Біщанюк Степан	56	- « -	- « -	- « -
785.	- « -	Шиц Антін	60	- « -	- « -	- « -
786.	- « -	Шиц Анна	66	- « -	Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
787.	- « -	Кухарчук Василь	62	- « -	Селянин	- « -
788.	- « -	Ковальчук Григорій	72	- « -	- « -	- « -
789.	- « -	Ковальчук Катерина	70	- « -	Селянка	- « -
790.	- « -	Ковальчук Борис	36	- « -	Селянин	- « -
791.	- « -	Ковальчук Людмила	32	- « -	Селянка	- « -
792.	- « -	Ковальчук Ольга	9	- « -	Дитина	- « -
793.	- « -	Ковальчук Микола	1	- « -	- « -	- « -
794.	- « -	Кравчук Олена	40	- « -	Селянка	- « -
795.	- « -	Грепасюк Софія	48	- « -	- « -	- « -
796.	- « -	Левчук Анна	70	- « -	- « -	- « -
797.	- « -	Диль Анастасія	53	- « -	- « -	- « -
798.	- « -	Диль Софія	30	- « -	- « -	- « -
799.	- « -	Диль Любов	9	- « -	Дитина	- « -
800.	- « -	Залуський Степан	46	- « -	Селянин	- « -
801.	- « -	Залуський Лідія	40	- « -	Селянка	- « -
802.	- « -	Залуський Борис	6	- « -	Дитина	- « -
803.	- « -	Козак Марія	57	- « -	Селянка	- « -
804.	- « -	Козак Євгенія	26	- « -	- « -	- « -
805.	- « -	Козак Зеновій	10	- « -	Дитина	- « -
806.	- « -	Козак Надія	1	- « -	- « -	- « -
807.	- « -	Кравчук Єфрозина	40	Горишів Рус.	Селянка	- « -
808.	- « -	Кравчук Марія	16	- « -	- « -	- « -
809.	21.3.44	Лучак Олександр	60	Бересть	Селянин	Бересть
810.	- « -	Романюк Марія	22	- « -	Селянка	- « -
811.	- « -	Козак Михайло	58	- « -	Селянин	- « -
812.	- « -	Козак Михайло	16	- « -	- « -	- « -
813.	- « -	Кухарчук Михайло	48	- « -	- « -	- « -
814.	- « -	Кухарчук Іван	47	- « -	- « -	- « -
815.	- « -	Козлюк Іван	20	- « -	- « -	- « -
816.	- « -	Романюк Анісія	8	- « -	Дитина	- « -
817.	- « -	Лушак Пелагія	65	Горишів Рус.	Селянка	- « -
818.	- « -	Грива Володимир	21	Конюхи	Селянин	- « -
819.	- « -	Білоус Володимир	19	М'ячин	- « -	- « -
820.	- « -	Дідух Віктор	10	- « -	Дитина	- « -
821.	- « -	Гаврилюк Людмила	40	Бересть	Селянин	- « -
822.	- « -	Гаврилюк Татяна	19	- « -	- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
823.	- « -	Гаврилук Люба	6	- « -	Дитина	- « -
824.	- « -	Новіцка Наталя	54	- « -	Селянка	- « -
825.	- « -	Догода Олександр	42	Горишів Рус.	Селянин	- « -
826.	- « -	Процюк Ольга	18	Гдешин	Селянка	- « -
827.	- « -	Несторук Михайло	18	Рахманів	Священик	- « -
828.	- « -	Музичук Єва	78	Бересть	Селянка	- « -
829.	- « -	Ющак Олена	33	- « -	- « -	- « -
830.	- « -	Козак Володимир	22	- « -	Селянин	- « -
831.	- « -	Лашук Купріян	46	Гдешин	- « -	- « -
832.	- « -	Лашук Стефан	15	- « -	- « -	- « -
833.	- « -	Розумпольський Володимир	30	Бересть	- « -	- « -
834.	- « -	Левчук Людмила	78	- « -	Селянка	- « -
835.	- « -	Новицька Татяна	20	- « -	- « -	- « -
836.	- « -	Веремко Варвара	78	Верешин	- « -	- « -
837.	- « -	Веремко Варвара	58	- « -	- « -	- « -
838.	- « -	Веремко Михайло	65	- « -	Селянин	Верешин
839.	- « -	Гринюк Ніна	42	- « -	Селянка	- « -
840.	- « -	Гринюк Павло	18	- « -	Селянин	- « -
841.	- « -	Гурська Софія	76	- « -	Селянка	- « -
842.	- « -	Музичук Ілля	48	- « -	Селянин	- « -
843.	- « -	Михальчук Григорій	72	- « -	- « -	- « -
844.	- « -	Михальчук Олена	41	- « -	Селянка	- « -
845.	- « -	Михальчук Катерина	65	- « -	- « -	- « -
846.	- « -	Михальчук Ольга	38	- « -	- « -	- « -
847.	- « -	Муховецький Іван	53	- « -	Селянин	- « -
848.	- « -	Муховецька Софія	46	- « -	Селянка	- « -
849.	- « -	Калиновська Катерина	38	- « -	- « -	- « -
850.	- « -	Калиновська Ніна	7	- « -	Дитина	- « -
851.	- « -	Калиновський Василь	14	- « -	Селянин	- « -
852.	- « -	Гринюк Марта	80	- « -	Селянка	- « -
853.	- « -	Нагірна Євдокія	80	- « -	- « -	- « -
854.	- « -	Недоріз Стефанія	24	- « -	- « -	- « -
855.	- « -	Жмарко Настя	66	- « -	- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
856.	- « -	Остапишин Іван	77		Селянин	- « -
857.	- « -	Остапишин Марія	66		Селянка	- « -
858.	- « -	Остапишин Тома	73		Селянин	- « -
859.	- « -	Остапишин Семен	59		- « -	- « -
860.	21.3.44	Онишкевич Ольга	19		Селянка	Верешин
861.	- « -	Олійник Тома	77		Селянин	- « -
862.	- « -	Олійник Семен	45		- « -	- « -
863.	- « -	Олійник Ольга	42		Селянка	- « -
864.	- « -	Позінкевич Микола	57		Селянин	- « -
865.	- « -	Романчук Дмитро	76		- « -	- « -
866.	- « -	Романчук Юстина	73		Селянка	- « -
867.	- « -	Сагайко Василь	73		Селянин	- « -
868.	- « -	Сагайко Настя	69		Селянка	- « -
869.	- « -	Сагайко Катерина	51		- « -	- « -
870.	- « -	Серефінчук Олександр	64		Селянин	- « -
871.	- « -	Хобачук Микита	68		- « -	- « -
872.	- « -	Намка Семен	57		- « -	- « -
873.	- « -	Рожанський Стефан			Грабовець	
874.	- « -	Роземпольський Дмитро				- « -
875.	- « -	Рожанська Анастасія			Селянка	- « -
876.	26.3.44	Лопушинський Максим	58		Селянин	Гдешин
877.	- « -	Музичка Олексій	56		- « -	- « -
878.	- « -	Сісюк Антін	55		- « -	- « -
879.	- « -	Калішук Петро	63		- « -	- « -
880.	- « -	Довгань Іван			- « -	- « -
881.	- « -	Маркович Пилип	52		- « -	- « -
882.	- « -	Трохимович Максим	48		- « -	- « -
883.	- « -	Залуський Павло	68		- « -	- « -
884.	- « -	Лисюк Матвій	54		- « -	- « -
885.	- « -	Мазурок Семен	87		- « -	- « -
886.	- « -	Довгань Олександр	47		- « -	- « -
887.	2.4.44	Заблоцький Петро	52		- « -	Радостів
888.	- « -	Гарбайчук Семен	45		- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
889.	- « -	Вовк Параскевія	36		Селянка	- « -
890.	- « -	Вовк Софія	18		- « -	- « -
891.	- « -	Вовк Сергій	7		Дитина	- « -
892.	- « -	Світлюк Петро	7		- « -	- « -
893.	- « -	Солодуха Роман	75		Селянин	- « -
894.	- « -	Гринюк Сава	70		- « -	- « -
895.	- « -	Стецюк /Мама/	36		Селянка	- « -
896.	- « -	Стецюк /Дочка/	16		- « -	- « -
897.	- « -	Кришук Петро	18		Селянин	- « -
898.	- « -	Степанюк Олена	55		Селянка	- « -
899.	6.4.44	Бодила Осип	53		Селянин	Старе Село
900.	- « -	Бодила Юлія	50		Селянка	- « -
901.	- « -	Бодила Павло	18		Селянин	- « -
902.	- « -	Мамчук Антін	75		- « -	- « -
903.	- « -	Мисик Константин	60		- « -	- « -
904.	- « -	Кліщ Антін	75		- « -	- « -
905.	- « -	Галка Семен	30		- « -	- « -
906.	- « -	Маркевич Іван	26		- « -	- « -
907.	- « -	Ксенюк Іван	50		- « -	Голуб'є
908.	- « -	Голяр Володимир				- « -
909.	- « -	Кардаш Андрій			- « -	- « -
910.	- « -	Злотко Володимир	40			Неледва
911.	20.4.44	Бурда Іван	55		Селянин	Неледва
912.	- « -	Францизюк Григорій	70		- « -	Гдешин
913.	- « -	Францизюк Юлія	70		Селянка	- « -
914.	- « -	Морозенко Григорій	55		Селянин	Волиця
915.	- « -	Морозенко Текля	50		Селянка	- « -
916.	- « -	Морозенко Емілія	22		- « -	- « -
917.	- « -	Вовк Бартко	40		Селянин	- « -
918.	- « -	Вовк Катерина	37		Селянка	- « -
919.	- « -	Янчук Катерина	35		- « -	- « -
920.	- « -	Янчук Катерина	38		- « -	- « -
921.	22.3.44	Луцик Катерина	14		- « -	Ліски
922.	- « -	Луцик Григорій	10		Дитина	- « -
923.	- « -	Катерноба Марія	1		- « -	- « -
924.	- « -	Козак Ольга	9		- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
925.	- « -	Козак Марія	1		- « -	- « -
926.	- « -	Білоцерковець Олександр	14		- « -	- « -
927.	- « -	Білоцерковець Володимир	12		- « -	- « -
928.	- « -	Бучак Катерина	6		- « -	- « -
929.	- « -	Бучак Андрій	4		- « -	- « -
930.	- « -	Луцик Меланія	45		Селянка	- « -
931.	- « -	Квінківська Анна	22		- « -	- « -
932.	- « -	Квінківська Текля	26		- « -	- « -
933.	- « -	Любай Катерина	46		- « -	- « -
934.	- « -	Катернога Меланія	35		- « -	- « -
935.	- « -	Шелемей Марія	59		- « -	- « -
936.	- « -	Лоба Параскева	65		- « -	- « -
937.	- « -	Щудло Ева	71		- « -	- « -
938.	- « -	Красько Анна	32		- « -	- « -
939.	- « -	Санта Параскева	60		- « -	- « -
940.	- « -	Козан Ева	60		- « -	- « -
941.	- « -	Красько Анна	32		- « -	- « -
942.	- « -	Кренківська	73		- « -	- « -
943.	- « -	Шелемей Катерина	26		- « -	- « -
944.	- « -	Серба Марія	61		- « -	- « -
945.	- « -	Бучак Марія	75		- « -	- « -
946.	- « -	Луцик Василь	48		Селянин	- « -
947.	- « -	Лубай Дмитро	82		- « -	- « -
948.	- « -	Лубай Михайло	45		- « -	- « -
949.	- « -	Катернога Антін	70		- « -	- « -
950.	- « -	Зяць Сильвестер	78		- « -	- « -
951.	- « -	Козак Ілля	67		- « -	- « -
952.	- « -	Козак Іван	36		- « -	- « -
953.	- « -	Шелемей Михайло	40		- « -	- « -
954.	- « -	Козак Андрій	42		- « -	- « -
955.	- « -	Сантор Андрій	69		- « -	- « -
956.	- « -	Козан Анна	60		Селянка	- « -
957.	- « -	Козан Деонізій	54		Селянин	- « -
958.	- « -	Козан Павло	48		Інвалід	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
959.	- « -	Білоцерковець Андрій	42		Селянин	- « -
960.	- « -	Шелемей Іван	57		- « -	- « -
961.	- « -	Шудло Іван	69		- « -	- « -
962.	22.3.44	Бень Яків	79		Селянин	- « -
963.	- « -	Калинівський Іван	62		- « -	- « -
964.	- « -	Бучак Федір	27		- « -	- « -
965.	- « -	Кісіль Пилип	70		- « -	Костяшин
966.	- « -	Шелемей Мартин	65		- « -	- « -
967.	- « -	Шелемей Семен	18		- « -	- « -
968.	- « -	Шелемей Іван	50		- « -	- « -
969.	31.3.44	Мелех Олекса	70		Селянин	Василів Вел.
970.	- « -	Ковалик Михайло	10		Дитина	- « -
971.	- « -	Кубака Василь	70		Селянин	- « -
972.	- « -	Гнідик Франко	77		- « -	- « -
973.	- « -	Ковалик Стефанія	35		Селянка	- « -
974.	- « -	Приступа Євгенія	45		- « -	- « -
975.	- « -	Ясків Пелагія	75		- « -	- « -
976.	- « -	Дзірба Василь				Стенятин
977.	- « -	Двоздяк Теодор				- « -
978.	- « -	Свір Михайло				- « -
979.	- « -	Свір Іван			- « -	
980.	- « -	Калаталик Григорій			- « -	
981.	- « -	Баб'як Олекса				- « -
982.	- « -	Лита Віктор				- « -
983.	- « -	Каравацький Кирило			- « -	
984.	- « -	Шур Серафін				- « -
985.	- « -	Гвоздяк Михайло			- « -	- « -
986.	- « -	Нечай Григорій			- « -	- « -
987.	- « -	Стасюк Василь			- « -	- « -
988.	- « -	Антонів Іван			- « -	- « -
989.	- « -	Дзірба Параскева			Селянка	- « -
990.	- « -	Лита Катерина			- « -	- « -
991.	- « -	Лита Марія			- « -	- « -
992.	- « -	Баташ Константин			Селянин	Лашів
993.	- « -	Баташ Володимир			- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
994.	- « -	Сень Ілля			- « -	- « -
995.	- « -	Сень Олександр			- « -	- « -
996.	- « -	Мисик Петро			- « -	- « -
997.	- « -	Білецький Іван			- « -	- « -
998.	- « -	Мазепа Григорій			- « -	- « -
999.	- « -	Марчук Микола			- « -	- « -
1000.	- « -	Буджай Гнат			- « -	- « -
1001.	- « -	Буджай Іван			- « -	- « -
1002.	- « -	Буричук Петро			- « -	- « -
1003.	- « -	Буричук Михайло			- « -	- « -
1004.	- « -	Бопко Іван			- « -	- « -
1005.	- « -	Шишик Андрій			- « -	- « -
1006.	- « -	Шарна Семен			- « -	- « -
1007.	- « -	Брик Михайло			- « -	- « -
1008.	- « -	Брик Микола			- « -	- « -
1009.	- « -	Мицик Михайло			- « -	- « -
1010.	- « -	Мицик Леонтія			Селянка	- « -
1011.	- « -	Будинський Іван			Селянин	- « -
1012.	31.3.44	Будинська Аркадія			Селянка	Лащів
1013.	- « -	Триндус Леон			Селянин	- « -
1014.	- « -	Подлуджинський Михайло			- « -	- « -
1015.	- « -	Булич Олекса			- « -	- « -
1016.	- « -	Булич Юрій			- « -	- « -
1017.	- « -	Булич Петро			- « -	- « -
1018.	- « -	Пантота Євген			- « -	- « -
1019.	- « -	Бурачек Кирило			- « -	- « -
1020.	- « -	Сосонко Іван			- « -	- « -
1021.	- « -	Копсан Петро			- « -	- « -
1022.	- « -	Шивенка Сергій			- « -	- « -
1023.	- « -	Шивенка Віктор			- « -	- « -
1024.	- « -	Буджинська Наталія			Селянка	- « -
1025.	- « -	Шарга Євгенія			- « -	- « -
1026.	- « -	Шарга Марія			- « -	- « -
1027.	- « -	Олешук Євгенія			- « -	- « -
1028.	- « -	Сень Анна			- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1029.	- « -	Бойко Павліна			- « -	- « -
1030.	- « -	Боярська Марія				- « -
1031.	- « -	Жила Юлія				- « -
1032.	- « -	Панасюк Павліна				- « -
1033.	- « -	Сосенко Таїса				- « -
1034.	13.3.44	Панюк Іван	85		Селянин	Модринь
1035.	- « -	Панасюк Володимир	33		- « -	- « -
1036.	- « -	Панасюк Марія	28		Селянка	- « -
1037.	- « -	Панасюк Ольга	10		Дитина	- « -
1038.	- « -	Муха Юлія	82		Селянка	- « -
1039.	- « -	Захарчук Франко	22		Селянин	- « -
1040.	- « -	Дуда Михайло	85		- « -	- « -
1041.	- « -	Кришук Григорій	72		- « -	- « -
1042.	- « -	Кравчук Єфрозина	53		Селянка	- « -
1043.	- « -	Хома Василь	82		Селянин	- « -
1044.	- « -	Шевчук Анастасія	87		Селянка	- « -
1045.	- « -	Домбровська Марія	54		- « -	- « -
1046.	- « -	Соколовська Катерина	85		- « -	- « -
1047.	- « -	Павлос Анна	86		- « -	- « -
1048.	- « -	Павлос Кость	32		Селянин	- « -
1049.	- « -	Дуда Анна	85		Селянка	- « -
1050.	- « -	Назар Стефан	57		Селянин	- « -
1051.	- « -	Назар Анастасія	52		Селянка	- « -
1052.	- « -	Назар Володимир	26		Селянин	- « -
1053.	- « -	Назар Петро	20		- « -	- « -
1054.	- « -	Дуда Марія	85		Селянка	- « -
1055.	- « -	Домбровський Михайло	21		Селянин	- « -
1056.	- « -	Мельник Татяна	25		Селянка	- « -
1057.	- « -	Пукалюк Лука	53		Селянин	- « -
1058.	- « -	Пукалюк Василь	28		- « -	- « -
1059.	- « -	Пукалюк Катерина	24		Селянка	- « -
1060.	- « -	Хома Василь	36		Селянин	- « -
1061.	- « -	Ковальський Яків	76		- « -	Крилів
1062.	- « -	Тусевич Олена	76		Селянка	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1063.	13.3.44	Бобак Марія	93		Селянка	Крилів
1064.	- « -	Супрун Сергій	14		Учень	- « -
1065.	- « -	Байволук Анна	60		Селянка	- « -
1066.	- « -	Тусевич Лев	60		Селянин	- « -
1067.	- « -	Тусевич Олекса	38		- « -	- « -
1068.	- « -	Тусевич Зіна	10		Дитина	- « -
1069.	- « -	Тусевич Марія	4		- « -	- « -
1070.	- « -	Гресь Омелян	45		Селянин	- « -
1071.	- « -	Левандовська Анна	35		Селянка	- « -
1072.	- « -	Федончук Іван	21		Селянин	- « -
1073.	- « -	Пудало Іван	48		- « -	- « -
1074.	26.3.44	Сіслук Анастасія	54		Селянка	Гдешин
1075.	- « -	Сіслук Марія	17		- « -	- « -
1076.	- « -	Ковальчук Анна	70		- « -	- « -
1077.	- « -	Міщанюк Євдокія	60		- « -	- « -
1078.	- « -	Міщанюк Ольга	45		- « -	- « -
1079.	- « -	Францизюк Григорій	70		Селянин	- « -
1080.	- « -	Францизюк Юлія	70		Селянка	- « -
1081.	6.5.44	Кравчук Томко	55		Селянин	- « -
1082.	10.3.44	Коменда Володимир	23		- « -	Тучапи
1083.	- « -	Кравцяний Микола	30		- « -	- « -
1084.	29.4.44	Скіб Теодор	50		- « -	- « -
1085.	7.5.44	Фугель Іван	72		- « -	- « -
1086.	- « -	Дмитрик Осип	70		- « -	- « -
1087.	- « -	Музичка Іван	75		- « -	Тучапи
1088.	- « -	Музичка Марія	20		Селянка	- « -
1089.	- « -	Грабик Антоніна	40		- « -	- « -
1090.	2.4.44	Прокіп Юрій			Селянин	Новосілки
1091.	- « -	Прокіп Михайло			- « -	- « -
1092.	- « -	Сенковський Микола			- « -	- « -
1093.	- « -	Нагірний Василь			- « -	- « -
1094.	- « -	Прус Михайло			- « -	- « -
1095.	- « -	Палівеса Стефан			- « -	- « -
1096.	- « -	Караван Константин			- « -	- « -
1097.	- « -	Чіп Стефан			- « -	- « -
1098.	- « -	Чіп Сергій			- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1099.	- « -	Чіп Данило			- « -	- « -
1100.	- « -	Кандиба Дмитро			- « -	- « -
1101.	- « -	Олійник Лев			- « -	- « -
1102.	- « -	Граля Максим			- « -	- « -
1103.	- « -	Граля Володимир			- « -	- « -
1104.	- « -	Граля Дмитро			- « -	- « -
1105.	- « -	Пільгуй Іван			- « -	- « -
1106.	- « -	Понагайбо Юрій			- « -	- « -
1107.	- « -	Пільгуй Іван			- « -	- « -
1108.	- « -	Кухарчук Михайло			- « -	- « -
1109.	- « -	Чупун Іван			- « -	- « -
1110.	- « -	Войтович Василь			- « -	- « -
1111.	- « -	Войтович Іван			- « -	- « -
1112.	- « -	Нагірний Іван			- « -	- « -
1113.	- « -	Войтович Василь			- « -	- « -
1114.	2.4.44	Карпович Іван			Селянин	Новосілки
1115.	- « -	Вітер Ілля			- « -	- « -
1116.	- « -	Волошин Григорій			- « -	- « -
1117.	- « -	Приступа Григорій			- « -	- « -
1118.	- « -	Наконечний Дмитро			- « -	- « -
1119.	- « -	Вітер Кирило			- « -	- « -
1120.	- « -	Мірицький Михайло			- « -	- « -
1121.	- « -	Грицай Андрій			- « -	- « -
1122.	- « -	Пільгуй Григорій			- « -	- « -
1123.	- « -	Братійко Петро			- « -	- « -
1124.	- « -	Шпиля Пилип			- « -	- « -
1125.	- « -	Вітер Матвій			- « -	- « -
1126.	- « -	Пільгуй Іван			- « -	- « -
1127.	- « -	Пільгуй Іван			- « -	- « -
1128.	- « -	Пільгуй Дмитро			- « -	- « -
1129.	- « -	Затіраха Денис			- « -	- « -
1130.	- « -	Прокіп Анна			Селянка	- « -
1131.	- « -	Нагірна Ольга			- « -	- « -
1132.	- « -	Нагірна Ніна			- « -	- « -
1133.	- « -	Прус Параскевія			- « -	- « -
1134.	- « -	Гнатюк Варвара			- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1135.	- « -	Чіп Анна				- « -
1136.	- « -	Граля Ольга			- « -	- « -
1137.	- « -	Пільгуй Варвара			- « -	- « -
1138.	- « -	Понагайба Євгенія			- « -	- « -
1139.	- « -	Пільгуй Анастасія			- « -	- « -
1140.	- « -	Пільгуй Віра			- « -	- « -
1141.	- « -	Хлібовська Анна			- « -	- « -
1142.	- « -	Карпович Ірена			- « -	- « -
1143.	- « -	Олійник Ева			- « -	- « -
1144.	- « -	Бічак Меланія			- « -	- « -
1145.	- « -	Краснопер Варвара			- « -	- « -
1146.	- « -	Грень Меланія			- « -	- « -
1147.	- « -	Рудус Анастасія			- « -	- « -
1148.	- « -	Кандиба Анастасія			- « -	- « -
1149.	- « -	Хитра Анна			- « -	- « -
1150.	- « -	Захарчук Наталія			- « -	- « -
1151.	- « -	Мельничук Ксенія			- « -	- « -
1152.	- « -	Пільгуй Анна			- « -	- « -
1153.	- « -	Грицай Марія			- « -	- « -
1154.	- « -	Хитра Ксенія			- « -	- « -
1155.	- « -	Редиха Марія			- « -	- « -
1156.	- « -	Вітер Анастасія			- « -	- « -
1157.	- « -	Грицай Марія			- « -	- « -
1158.	- « -	Марчук Анна			- « -	- « -
1159.	- « -	Шіба Анастасія			- « -	- « -
1160.	- « -	Панівеса Юлія			- « -	- « -
1161.	- « -	Пільгуй Марія			- « -	- « -
1162.	- « -	Прухович Анна			- « -	- « -
1163.	- « -	Грицай Текля			- « -	- « -
1164.	- « -	Затіраха Ольга			- « -	- « -
1165.	2.4.44	Гольц Микола			Священик	- « -
1166.	- « -	Свідерський Ісак			Селянин	- « -
1167.	- « -	Вітер Нестор			- « -	- « -
1168.	- « -	Мірецький Ілля			- « -	- « -
1169.	- « -	Казновський Стефан			- « -	- « -
1170.	- « -	Мельничук Софія			- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1171.	- « -	Мельничук Катерина			- « -	- « -
1172.	- « -	Мельничук Стефанія			- « -	- « -
1173.	- « -	Хома Ольга			- « -	- « -
1174.	- « -	Берізко Меланія			- « -	- « -
1175.	- « -	Казновська Параскева			- « -	- « -
1176.	- « -	Бічак Михайло			Селянин	- « -
1177.	- « -	Бічак Семен			- « -	- « -
1178.	- « -	Бічак Гнат			- « -	- « -
1179.	- « -	Калаталюк Федір			- « -	- « -
1180.	- « -	Гнатюк Василь			- « -	- « -
1181.	- « -	Висоцький Кирило			- « -	- « -
1182.	- « -	Висоцький Іван			- « -	- « -
1183.	- « -	Коменда Текля			Селянка	- « -
1184.	- « -	Калаталюк Юлія			- « -	- « -
1185.	- « -	Гнатюк Христина			- « -	- « -
1186.	- « -	Гнатюк Галина			- « -	- « -
1187.	- « -	Висоцька Ольга			- « -	- « -
1188.	- « -	Висоцька Ліда			- « -	- « -
1189.	- « -	Грицай Пантелеймон			Селянин	- « -
1190.	- « -	Гринь Ніна			Селянка	- « -
1191.	- « -	Пільгуй Текля			- « -	- « -
1192.	- « -	Пільгуй Надія			- « -	- « -
1193.	- « -	Курило Параскева			- « -	- « -
1194.	- « -	Земницька Катерина			- « -	- « -
1195.	- « -	Пільгуй Параскева			- « -	- « -
1196.	- « -	Заяць Юлія			- « -	- « -
1197.	4.5.44	Олійник Захар	55		Війт	Телятин
1198.	- « -	Олійник Ольга	50		Дружина	- « -
1199.	- « -	Мисина Анастасія	32		Селянка	- « -
1200.	- « -	Мисина Валентина	8		Дитина	- « -
1201.	- « -	Оліярник Лука	70		Селянин	- « -
1202.	- « -	Оліярник Марія	66		Селянка	- « -
1203.	- « -	Іванюра Татяна	73		- « -	- « -
1204.	- « -	Скот Пелагія	52		- « -	- « -
1205.	- « -	Залуцька Марія	60		- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1206.	- « -	Оліярник Марія	40		- « -	- « -
1207.	- « -	Оліярник	15		- « -	- « -
1208.	- « -	Оліярник	12		- « -	- « -
1209.	- « -	Оліярник	1		Дитина	- « -
1210.	- « -	Мурський Осип	45		Вчитель	- « -
1211.	- « -	Трофим Анастасія	65		Селянка	- « -
1212.	- « -	Пикула Прокіп	50		Селянин	- « -
1213.	- « -	Кашаба Йосиф	71		- « -	- « -
1214.	- « -	Федосюк Григорій	80		- « -	- « -
1215.	- « -	Мисина Данило	50		- « -	- « -
1216.	4.5.44	Коваль Петро	50		Селянин	Ріплин
1217.	- « -	Походенько Володимир	34		- « -	- « -
1218.	- « -	Костюк Володимир	32		- « -	- « -
1219.	- « -	Іванюк Яким	27		- « -	- « -
1220.	- « -	Патрак Кость	31		- « -	- « -
1221.	- « -	Костюк Стефан	28		- « -	- « -
1222.	- « -	Закревський Яків	32		- « -	- « -
1223.	- « -	Сікора Сергій	29		- « -	- « -
1224.	- « -	Нечай Ілля	53		- « -	- « -
1225.	- « -	Нечай Василь	35		- « -	- « -
1226.	- « -	Нечай Євлогій	35		- « -	- « -
1227.	- « -	Похожай Семен	38		- « -	- « -
1228.	- « -	Сікора Семен	41		- « -	- « -
1229.	- « -	Найчук Дмитро	40		- « -	- « -
1230.	- « -	Назарчук Методій	26		- « -	- « -
1231.	- « -	Жук Ксенія	30		Селянка	- « -
1232.	- « -	Нечай Анна	67		- « -	- « -
1233.	- « -	Блонська Ксенія	37		- « -	- « -
1234.	- « -	Селедець Ольга	27		- « -	- « -
1235.	- « -	Найчук Ксенія	58		- « -	- « -
1236.	- « -	Шурин Анастасія	68		- « -	- « -
1237.	- « -	Натрак Наталія	65		- « -	- « -
1238.	7.4.44	Поліка Іван	30		Селянин	Жуличі
1239.	- « -	Ясучик Василь	37		- « -	- « -
1240.	- « -	Мисюк Григорій	38		- « -	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1241.	- « -	Вибенда Катерина	67		Селянка	- « -
1242.	- « -	Прус Параскева	60		- « -	- « -
1243.	- « -	Мисюк Марія	62		- « -	- « -
1244.	- « -	Мандилоха Василь			Селянин	Жабче
1245.	- « -	Драпайло Андрій			- « -	- « -
1246.	- « -	Бурачок Петро			- « -	- « -
1247.	- « -	Тимчук Іван			- « -	- « -
1248.	- « -	Харко Еміліян			- « -	- « -
1249.	- « -	Ярема Ілля			- « -	- « -
1250.	- « -	Купер Микола			- « -	- « -
1251.	- « -	Козак Василь			- « -	- « -
1252.	- « -	Гресюк Емілія			Селянка	- « -
1253.	- « -	Андрущак Іван			Селянин	- « -
1254.	- « -	Козак Анна			Селянка	- « -
1255.	- « -	Приходзька Анна			- « -	- « -
1256.	- « -	Андришик Ірена			- « -	- « -
1257.	- « -	Купер Текля			- « -	- « -
1258.	- « -	Драпайло Ева			- « -	- « -
1259.	- « -	Дубай Ірена			- « -	- « -
1260.	- « -	Кусик Пелагія			- « -	- « -
1261.	- « -	Дрозинська Наталія			- « -	- « -
1262.	- « -	Гринівська Леоніда			- « -	- « -
1263.	- « -	Драпайло Параскевія		- « -	- « -	- « -
1264.	- « -	Ярема Пелагія			- « -	- « -
1265.	- « -	Міщук Ева			- « -	- « -
1266.	- « -	Котан Теофіла			- « -	- « -
1267.	7.3.44	Отченаш Василь			Товариський	Гостинне
1268.	- « -	Калараш Іван			- « -	- « -
1269.	- « -	Остаповський Іван			Член правління громади	Кобло
1270.	10.3.44	Кухарчук Теофан	36	Бересть	Селянин	Бересть
1271.	12.3.44	Маркович Пилип			- « -	Гдешин
1272.	- « -	Трохимович Максим		- « -	- « -	- « -

№ п/п	Дата	Ім'я та Прізвище	Вік	Місце народження	Професія	Місце проживання
1273.	- « -	Довгань Олександр			- « -	- « -
1274.	- « -	Лисюк Матвій			- « -	- « -
1275.	- « -	Макула Матвій			- « -	- « -
1276.	19.3.44	Драля Роман	30	Тихобіж	- « -	Тихобіж
1277.	- « -	Драля Параскева	20	- « -	Селянка	- « -
1278.	20.3.44	Злотко Володимир	42	Неледва	Селянин	Неледва
1279.	10.5.44	Кравчук Тимотей	52	- « -	Гдешин	

Переклад з німецької мови.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 17.

В і д п и с

«Пробоем» Українських Хлібор. Повітова Кооператива з відповідальністю уділами в Грубешові

До ч. 1595.

Прилога 2

Список кооператив,
спалених, знищених та пограбованих бандами в часі
від 18.11.1943—7.4.1944 та нечинними на день 7.4.1944

Ч.	Дата знищення	Кооператива	Місцевість	Волость	Завваги
1.	27.10.1943	«Наша Доля»	Молодятичі	Молодятичі	спалена
2.	9.2.1944	«Правда»	Малків	Крилів	- « -
3.	8.3. 1944	«Зоря»	Пригоріле	- « -	- « -
4.	9.3. 1944	«Віра»	М'ягке	М'ягке	- « -
5.	10.3. 1944	«Надія»	Сагринь	- « -	- « -
6.	- « -	«Праця»		Шиховичі	Крилів
7.	- « -	«Відродження»	Ласків	- « -	- « -
8.	- « -	«Справедливість»	Стріжинець	Вербковичі	- « -
9.	- « -	«Рільник»	Теребінь	- « -	- « -
10.	12.3.	«Згода»	Вілька Пот.	Долобичів	пограбована

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Ч.	Дата знищення	Кооператива	Місцевість	Волость	Завваги
11.	14.3.	«Сила»	Модринь	М'ягке	спалена
12.	19.3.	«Наша»	Модринець	- « -	пограбована
13.	- « -	«Згода»	Масломичі	Міняни	спалена
14.	- « -	«Добробут»	Тихобіж	- « -	- « -
15.	- « -	«Добробут»	Козодави	- « -	- « -
16.	- « -	«Будучність»	Сліпче	- « -	пограбована
17.	- « -	«Боротьба»	Жабче	Потуржин	спалена
18.	- « -	«Майбутність»	Ощів	Долобичів	- « -
19.	21.3.	«Єдність»	Бересть	Молодятичі	- « -
20.	- « -	«Будучність»	Верешин	Потуржин	- « -
21.	- « -	«Праця»	Витків	- « -	- « -
22.	- « -	«Згода»	Гдешин	Молодятичі	знищена
23.	2.4.	«Змагання»	Потуржин	Потуржин	спалена /17.I.1944/
24.	- « -	«Сила»	Василів	- « -	спалена
25.	- « -	«Єдність»	Радостів	- « -	- « -
26.	кінець III.	«Зоря»	Грабовець	Грабовець	пограбована /1.12.1943/
27.		«Ощадність»	Крилів	Крилів	нечинна, все населення виїхало
28.		«Згода»	Космів	- « -	- « -
29.		«Колос»	Заборці	Молодятичі	- « -
30.	30.3.1944	«Добробут»	Діброва	Потуржин	пограбована /15.12.1943/
31.	19.12.1943	«Єдність»	Пересоловичі	Молодятичі	пограбована
32.	1.1.1944	«Згода»	Чомів	Міняни	- « -

Заввага: У дужках подані дати, коли були пограбовані кооперативи перший раз.

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.

Люблин, дня 1 квітня 1944

4.IV.1944

ЗВІТ

Представництва Українського Центрального Комітету
в Люблині з поїздки у терен 28—31 березня 1944
і про положення на місцях

Люблин

Німецькі родини виїхали вже на захід. Після перекинення поза Буг деяких з військових частин і приїзду поважного числа танків, що розложилися вздовж берегів Бугу, у Люблині запанував зглядний спокій. Уряди одні виїхали або виїжджають, інші попакували акти до скринь і ждуть дальших заряджень. Пишу про зглядний спокій, бо з досвіду першого етапу владою зарядженої евакуації днях 18-19 березня ц.р., яку спричинили напад большевицьких банд на Ковель, можна ждати різних несподіванок кожного дня. Ввиду такого «спокою перед бурею» начальник підвідділу Бефилькерунгсвезен унд Фюрзорге при Дістрікті п. Фріче уважає за відповідне протягати з видаччу нам посвідки на вагони для висилки наших магазинів та клунків наших родин на захід. Кожнього дня ходимо до нього та телефонуємо, а у відповідь дістаємо запевнення, що це станеться наступного тижня. Каже він, що справа ще не наглить і на цьому кінчається діло. Це саме сказав мені й сьогодні. Ба що більше, вчора, коли я ще був у поворотній подорожі з терену до Люблина, телефонував до нас, що має відомості про виїзд УДК Холм на захід. Коли я йому нині сказав, що це виїхав лише театр, що складається переважно з жінок, що мають діти, він присікався до мене, хто їм дав дозвіл виїжджати. На мою заяву, що цю справу узгіднив УДК Холм зі своїм крайсгауптманом, заявив Фріче, що «їх верде, майн лібер, анфраген, вер діес ангеорднет гат!» Виходило би зі слів Фріче, що ніхто не має рушатися з місця. Тим часом на останній конференції Представника з ним було устійнено, що наші родини маємо зараз за німецькими вислати на захід. Ця висилка є конечна, бо ж «бабник» нервує своїми сплетнями своє оточення і не дає нам спокійно працювати. Боюся, щоби ми не дістали вагони тоді, коли німці будуть в останню годину вивозити свої речі і всі транспортні середники захоплять для себе, як це було в часі виїзду їх родин. Люблинські українці не дають нам спокою, бо, хоч дістали нами придбані дозволи на речі, для себе і приділ до околиць Лемківщини, остаються ще тут, маючи надію передати свої речі до вагонів.

Для звільнення нас від «бабника» і дітей зарядив я сьогодні, щоби видати їм посвідки і хай їдуть самі, а з речами — або хай їх забирають, або на влас-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ну відповідальність хай оставляють на когось тут до часу ладування наших вагонів.

Пропозицію Представника про намічення на голову УДК Люблин п. Степана Максимюка, дотеперішнього містоголови і фактичного керівника Комітету, переслав я до вас і до Львова на затвердження. Однак досі немає ще цього. Довідаюся в між часі, що о. Костецький вніс на ваші руки свою резигнацію, як це він мені заявив. Ця зміна була конечна тому, що о. Костецький після наказу п. Провідника в часі останнього з'їзду у Кракові в дні 20 лютого ц.р. вернув був за кілька днів до Люблина, але скоро виїхав з Люблина на повних три тижні, повідомивши свого містоголову через служанку щойно наступного дня. Тим часом назріваючі події вимагали, щоби на місці був голова Комітету, бо цього вимагав Дістрікт. Тому треба було намітити комісаричного голову, про що повідомлено вже Крайсгауптмана у Люблині і Дістрікт. Після цього о.Костецький повернув до Люблина і досі ще тут находиться. Комітет провадить Максимюк. Знаю гаразд, що коли б прийшло зарядження другого етапу евакуації, а може й остаточної, тоді о.Костецький виїде собі з Люблина до місця, про яке він уже від кількох тижнів робить заходи одержати там парохію від Владики Палладія. Додаю, що о. Костецький ще в лютому зрікся люблинської парохії й тепер тут є назначений новий парох. Тому справа затвердження Максимюка на голову УДК Люблин є конечне. Інших кандидатів абсолютно немає, бо ніхто не хоче в нинішний час перебирати Комітету. Замічую, що Максимюк має вже 33 роки і фактично провадив Комітет увесь час, а о.К. лише підписував листи. Нині дістали ми з Дістрікту повідомлення про присилку нам 300.000 зл. на допомогу переселенцям і збігцям. Зараз покликав я телефонічно У.Д.К. Замість Делегатуру Томашів і У.Д.К. Грубешів і вівзав їх надіслати завтра відпоручника по гроші. Думаю дати їм квоту, відповідаючи їх потребам.

Представник виїхав дня 21 ц.м. і мав полагодити справу приміщення наших магазинів та розміщення наших людей, що виїдуть з Люблина, а також УЦК Люблин і УДК Люблин. Чекаємо нетерпеливо його приїзду, бо не знаю, куди евентуально скерувати вагони, коли ми їх заладуємо. Досі немає від нього ніякої вістки. Нині на моє доручення говорив мец. Краснопера з УЦК Краків, з інж. Голодом, який сказав, що Представник був у Кракові і передвчора виїхав. Радив, щоби блищі вказівки засягнули виїзжаючи у Тарнові. Це доволі широка інтерпретація, бо ж люде мусять мати блище означення їх місць вже у Люблині. Вони ж беруть білети, надають багажі, тощо, вже у Люблині, а переривати їзду у Тарнові — це ж не так легко в нинішніх умовах. Коли люде мають скерування від вас тут, тоді потребують у Тарнові лише пересісти з поїзду на поїзд. Таке ж положення заіснувало також по всіх наших Комітетах, які мали дані вами свого часу через евакуаційного комісаря УЦК місцевості, що одначе вже давно є заняті і переповнені іншими Комітетами з Галичини. Коли я об'їхав наші Комітети, то на їх запити до-

ручив їм триматися інструкцій евакуаційного комісаря УЦК. Комітети були заспокоєні, бо думали, що ці місцевості далі для них зарезервовані. Перед виїздом родин висилали вони до цих місць своїх кватерункових, які ствердили, що ці місцевості вже переповнені. Твердять тепер Голови наших клітин, що комісар не опанував ситуації і полишив наші Комітети на власну судьбу. Це викликає в проводах наших клітин закиди проти евакуаційного комісаря, що він робив протекції, а Холмщину і Підляшшя покинули на власну долю. Крім цього гудить по наших низових клітинах про якісь комісії, що засідали у Львові і переглядали подання, кого куди прийняти. Тут в'яжуть з тим ненадійну смерть проф. Сімовича.

Звітую, що про ці речі знають низи, які обіцюють зайняти своє становище, коли нинішні важкі години пройдуть і до низів знову ми звернемося. Треба було мені зужити всіх засобів, щоби це представити як ворожу пропаганду, але люде виступали з аргументами, які для мене були новістю, мовляв, я мушу боронити УЦК. Далі твердять тут, що до Криниці прийнято поважне число гарних секретарок, тоді, коли не було місця для наших заслужених діячів. Коли я замітив, що це зловна видумка, то у відповідь було мені сказано: «Ви обертаєтеся на нашому терені і там не були, з наші висланці вже цю справу провідали». Ці вістки є сильно кольпортовані «молодим залізом», яке похвалюється, що прийде час зробити з цим порядок у відмінних обставинах.

Білгорай — Тарногород

Саме перед моїм виїздом над Буг був у Представництві інж. Гришко, містоголова. УДК Тарногород. Намічений на комісаричного голову сотн. Павлів остався сам, бо ніхто не має охоти і відваги в нинішню важку годину прийняти на себе обов'язків референта. Парох Білгораю буковинець о. Андрейчук вже осів настало у Кракові і до Білгораю не показався. Його заступник о. Біляєв виїхав також до Варшави. Православні вірні осталися без духовної обслуги. Білгорай по першій катастрофі Тарногороду знову на гострому поготівлі виїзду, уряди спаковані ждуть лише наказу евакуації. Мають виїхати до Буско-Кельци. Вправді у Тарногороді кватерують сотні німецького війська та автоколони, але вони можуть кожного дня виїхати. Тоді польські банди будуть далі безкарно гуляти. Народ говорить, коби якась влада прийшла, що нас захистить, бо інакше пропадемо! На нинішню владу не мають ніякої надії.

Гришко привіз до нас частину вратованих актів УДК, а оставші гроші у висоті 30.000 зл. доручив я передати до УЦК Краків. Також доручив я йому дати дітям Торговельної Школи свідоцтва про закінчення шкільного року.

Немає тепер надії, щоби УДК міг оживитися в нинішніх обставинах. Гришко закидує Кулинякові, що від 10-15 години нещасного дня нападу на Тарногород не дав ніякого зарядження про майно канцелярії УДК, яке вцілості пропало з машинами до писання. Кулиняк перебуває тепер у Криниці.

Холм

Виїздять вагони з театром і родинами до Горлиць. Положення в терені наступне: волості Кривоверба, Воля Верещинська, західна частина Вирики — це нині самостійні совітські республіки, бо там діють совітські партизани, які не рабують і не мордують наших селян. Навпаки, грозять вони полякам відплатою, коли б замордували «українського робочого чоловіка». Волості Циців, Сідлище, Павлів, Рейовець, Раколупи, Войславичі — це домена польських банд, які зачинають сильніше дошкулювати нашим людям. Замордовано агронома Ф.Гаврилка з жінкою.

Волості Жмудь і решта понад Бугом мають тепер спокій. Мається вражіння, що большевицькі партизани систематично оточують місто Холм, бо це доручення мають вони — подібно, як це діялося на східних наших землях — від своїх хлібодавців. Польські банди мають у своєму проводі бувших старшин польської «валечней» армії. Понад Бугом стоять застави наших хлопців 5 поліційного полку СС Дивізії Галичина. Твердять німці, що вже втікло до 60 хлопців на другий беріг Буга до бандерівців, що ведуть пропаганду за втечею до них. Звичайно в неділю роблять бандерівці на другому березі якусь імпрезу, як вивіщення на деревах нашого прапору, співають стрілецькі пісні, на які наші поліційники відповідають співом також. Знову говорять про сильну акцію Бульби тепер вже на задах большевиків. Оповідують звідуни полк. Д., які вернули недавно з Києва, що там безладдя, поріжня, всего брак. На задах майже не видно резерв, бо вони всі на фронті. Серед людей немає певності, що большевики довго будуть гостювати. Самі червоні окупанти говорять потихоньки про можливість великої несподіванки з боку німецьких армій, особливо від півночі. Тим часом червоні розправляються по-давньому зі всіми, що запідозрені у службі німцям.

У Холмі всі школи припинили вже своє навчання і дітей розпущено додів. Наші директори шкіл у своїй службовій ревності ходили до крайшкульрата питатися, чи давати свідоцтва закінчення шкільного року. Звичайно, що він, настирливо атакований нашими суперльоялістами, був змушений питати Люблин, де йому мало бути сказано давати лише посвідки посіщення школи до останнього часу. Було цим панам сказано, щоби давали свідоцтва закінчення року, але вони зробили «урядово». 1200 дітей втратило рік навчання! Пан директор гімназії Ставничий спішився з виїздом до Відня! Довідуюся, що добрий молодий крайшкульрат на початку давав панам директорам до пізнання, що неофіційно можуть дати свідоцтва! Інші повіти зробили іначе.

Нарочно затримуюся над цим питанням і звертаю бачну увагу Шкільному Відділові УЦК, щоби подібна трагедія для нашої так дорогої молоді не повторилася по містах, які завтра можуть найтися в такому положенні!!! Хто має відвагу ставити доконані факти у нинішній суматосі, цей не втратить ніколи! Хіба ж у першій світовій війні не закінчувано шкільного року кілька місяців

швидше, коли наближався фронт!? У Холмі ходили діти до школи повних сім місяців, а через три втратили цілий рік навчання!

Данилова Гора

Відвідав Архiepіскопа Іларіона, який рішенням останнього Собору Православних Владик у Варшаві дістав почесь митрополита з білим клобуком і хрестом. Родини своїх консисторіяльних священиків разом з ними вислав уже до Варшави. Твердив, що до Кракова його хтось не пустив. Сам Архiepіскоп остає у Холмі до останнього часу і виїде до Варшави. У Холмі остане мабуть єпископ Симеон та двох крилошан-холмщаків. Священики покидають відповідно до своїх обставин місця і також їдуть на захід. Заноситься на це, що наш терен остане без духовенства. Коли були інші часи, тоді дерлися всякі людці на владики на Україні, а нині всі вони втікли на захід. Були між ними такі, що могли остатися серед вірних, але вони «благую ізбрали». Казав Архiepіскоп, що Сергій має вже назначених владик на всі наші землі. Коли я замітив, що Митрополит Андрей остає у Львові, одержав я відповідь, що з Митрополитом Андреем всі рахуються. Як це легше виголошувати до народу проповіді про «мучеництво», коли безпечні часи. Коли — ж горить земля — немає кандидатів на «мучеників».

Повітовий Союз

Там застав я, захотівши ненароком заночувати у канцелярії дирекції, що там м'яввають березневі коги... Один складав на другого, а сам замовив «подтшидзестуфкен»... Яюсь таки мені зроблено місце, забравши її «дамой»...

Треба б писати на воловій шкурі про подвиги союзівської верхівки, які являються підпорою А.Лівицького, якого щедро фінансували. Низові працівники, задивлені у провід, теж не остаються позаді й у висліді Союз мав прикінці грудня 1943 лише 285.000 зл. страт! Але директори твердять урбі ет орбі, що є забезпечені на два до три, а то й більше років!

Вина за таку господарку спадає на Львів і Люблин. Директор люблинського відділу Ревсоюзу надається на філятеліста, шахіста та урядовця, а ніяк не директора. Тому всі Союзи нашого терену — це самостійні республіки, які залежать від вміння та химер свого директора. Львів винен, що не заглядав на наш терен, а чейже през. Павликовський повинен був бодай раз об'їхати свої Союзи або свого заступника післати! Лавочка — батюшка — та й годі....А тутешній народ своє міркує!

Володава

Найблище до фронту, але тут найбільша тишина. Так неначєб це нікого не обходило, що недалеко за Бугом діється, все працює у своєму занятті.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Шумить поважно рідний Буг та якусь таємницю майбутнього криє в собі. Фронт, якщо його таким назвати можна, десь там «зазублений» (феррагит) — таємниця, якої ніхто не розглядає. Біля шляхів і по містах — німецькі частини, а проти них большевицькі. Терени ліворуч і праворуч — це нині домена всякого покрою партизан, банд, різних промисловців, комівояжерів і вкінці невизнайків. Що село — інша «влада». Так й пригадується Велика Україна з років 1918—20. Гомоніла Україна... а вислід двадцятиліття, большевицького терору і новий тип східно-української людини. А хіба ж нинішні «отамани» перечитали бодай раз докладно криваву історію України!? Нічого нового під сонцем, але лише, на жаль, у нас. А змагання ще криваві будуть на цих землях, не поміж нами, але за нас! По землях наших — страшна руїна. Польські банди, до яких пристали вже всі муштини — поляки, здібні носити зброю, руйнують далі наші села. Попри шляхи хтось інший оставив камінь на камені. Сумує, тужить Волинь за Бугом, неначе цвинтарище вкрило її ще вчора залюднені землі!

Делегатура

Голова у Кракові від тижня, але обіцявся ще вернутися. Важні акти забрав зі собою для передачі до УЦК. Частину магазину Делегатури сховано на села. Я доручив вивезти харчові запаси до Нового Санча.

Влада має у Володавщині лише «штюцнукти», а є їх всего п'ять. Ще до передвчора єдина сполука Володави з Холмом була залізницею, якої містки часто висаджують банди. Щойно військові відділи, яких тут щодня потроха приходять, очистили люблинський і холмський шляхи, але не на далеку широчинь, і їх стало пильнують. Йде тут змагання між П.П.Р. та З.З.В. Перша комуністична польська група веде боротьбу з «народовими оддзялами». Напади на наші волості ще донедавна були на денному порядку. Нині совітські банди беруть верх і не допускають до мордів наших селян. Оповідали мені селяни на ринку, що хоч дуже бояться комуні, бо їх земля zagrożена, але тепер бодай можуть ніч дома переспати. Настрій населення мінорний. Воно втрапило надію на німецькі сили. Мануфактурні склепи вже вивезені. В Люблині ограблено зовсім церкву, а участь брали неславяне. Зроблено зажалення до Холма, але це пиши — пропало! Вишивані рушники дуже подобалися, хоч на образах висіли! П'ять українських волинських поліцитсів у Жолобку обеззброїли 20 совітських спадунів.

Жандармерія наставлена до нашого населення погано, називаючи його обидливими зворотами. У місточку польські коханки грають провідну роллю і для урядовців ненаших.

УДК Холм загірив організаційну справу Володавщини, бо організаційний референт був рівночасно директором театру, якого пильнував. Делегатура вже вісім місяців не дістала частини дотації зі старіства, бо УДК Холм все

собі задержав. Також з пунктшайнами була лавочка. Володава нарікає, що Холм пильнує більше частішої чарки, а це задармо не ллється.

Торговельна Школа вже розійшлася. Учителі виїхали до Галичини. По селах мало є чинних шкіл. У Косині відбулося Шевченкове Свято. Села бояться своєї тіні, стероризовані польським бандами попередніх місяців.

Парохом є о. Середя, що за небіжки Польщі співпрацював у «Православні Поляк». Там писав він, що «нема тутай українцюф, а сон тільки православні поляци». Коли ж в часі волинських подій, як поляки звідтіля недавно утікали, були напади польських боївок на холмській станції на переїзних українців, хотіло щастя в нещастю, що цей пан-отець Середя «набрав як бідний в торбу» від боївки. Приїхавши до Володави, виголосив у неділю в церкві слово, щоби люде молилися за свої гріхи, бо ця бійка — це кара для нас... усіх! Як це вигідно шукати всюди грішників, лише не в собі самому! Діяв на володавському терені ще один тип о. Зілітинкевич, що виманював у селян під всяким видуманим позором гроші в тисячах. Тепер він записався на записаного німця.... Селянство в терені прислухається, які події далі грядуть.

Союз

Під вмілим керівництвом інж. Петра Костіва розвивається прекрасно. Мав він у грудні м.р. 175.000 доходу. Це єдиний на нашому терені європейський Союз.

По цілому містечку розсіяні склепи Союзу з різними товарами. Зачалося від маленького склепика у Дяківці, а на протязі трьох літ розгорнувся Союз до імпазантної господарсько-торговельної установи з величезними магазинами, приміщеними у перебудованих великих будівлях жидівської божниці, її школи, та у власному великому збіжевому магазині, збудованому рекордовими темпом за 14 днів. При будові цього магазину працювали всі українці містечка та безліч з околиці. Всюди по магазинах і склепах Союзу царює взірцева чистота і порядок. Подібного Союзу немає на терені нашого Дістрікту. Але ця ідеальна, повна посвята праця інж. Костіва не найшла признання у місцевих інтелігентів-автохтонів, бо лікар др. Олексіюк вів гостру кампанію проти начального директора. Це тому, що він «галичанин» та відмовився давати по 500 зл місячно на розходи пана Лівичького у Варшаві. Однак О. програв, бо був приневолений зрезигнувати з головування Надзірної Ради. Дня 4 квітня має відбутися перевибір голови, після відповідної моєї інтервенції у Холмі вже намічено добру управу Союзу. Місцеві та дооколичні селяне ставляться до інж. Костіва з найбільшою пошаною та попирають його працю. Яка різниця поміж «автохтончиками-талігентами» і здоровим українським селом! Частину ж товарів Союз вже вивіз, а решту ладує в найближчих днях. Німецькі чинники висказуються про працю Костіва з повним вдовolenням і признанням. Треба не забувати, що комунікація до Володави —

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

це нині не легка справа, бо ж від станції до місточка повних 4 км наполовину небруковані, деревом вистеленої дороги, повної вибоїв. Про акції різних банд вже й не згадую, бо це тут нині неначе природне. Народ вже звик з ціми несподіванками в дорозі й відповідно для цього застосовуються.

Коли покидаєш Володаву і понад поважний Буг вертаєш назад, то на думку насувається жура, що станеться завтра тут. Пропаде зусильна праця на деякий час, але рівночасно ти радієш, що село Володавщини вже наше, свідоме, не пропаде і поверне до дальшої праці, коли положення знову покращає.

Грубешів

Від декількох днів настало частинне відпруження. Вислана проти польських банд група Асмаса, зложена зі самих українців-волиняків, дала бандитам кілька разів доброго прочухана. Усунено кілька польських колоній, які були гніздами польських банд. Заангажованих у допомозі поляків унешкідливлено. Може, ця акція ту й там потягла за собою деякі дуже болючі наслідки для співпрацючих з бандою поляків, але таке поступування групи Асмаса було кінцеве, щоби запобігти надалі різні невинних українських селян з боку розбещених і рознузданих польських банд. Відрадне явище, що оставші без даху над головою і втративші своїх рідних, помордованих поляками, - наші селяне зголосилися до самоохорони Грубешівщини, яка під керуванням Лукашука і сотн. Романченка дістала тепер дещо більше збруї й добре держиться в акціях проти бандитів.

Поганого розголосу наробив несподіваний виїзд голови УДК А.Хруща. Кажав він, що виїздить до УЦК Львів по допомогу для попалених селян. Тим часом досі він не повернувся, а місцеві й референти УДК та влада інтерпретує цей виїзд, як втечу голови. Він мав написати якогось листа до свого знайомого, а цей мав його всім передати до відома. Справа дуже погана, бо вже й у Представництві запитувано урядово, чи Хрущ виїхав самовільно. Я, не знаючи його планів, твердив, що він мусить повернути. Тим часом досі його немає. Справа набрала вже великого розголосу й урядово звернулися до Ярослава, Кракова й Криниці, щоби Хруща примусово стягнути назад до Грубешова. Ніяк не може представити, щоби цей взірцевий голова так поступив. Будучи попереднім разом у Грубешові, бачив я, що Хрущ сильно занепадає на здоров'я, бо через свою шлункову хворобу мусів держати грійку з горячою водою на жолудкові. Скаржився мені, що останніми силами держиться, але через жахливі події на терені, — бо саме тоді була перша кривава акція «народових оддзялуф» проти наших селян, - мусить остатися до кінця на місці. Чому Хрущ тепер виїхав і чи поверне — годі мені щось позитивного сказати. Тому, що це справа престижева прохаю не г а й н о перевірити її та вирішити. Коли ж він дійсно був важко хворий, треба буде подбати про лікарську опінію та свідоцтво.

Нині величезні терени Грубешівщини від Бугу по Гучву — це самі згарища ще так недавно багатих цілих десятків українських сіл та польських колоній. Можна сьогодні твердити, що на цьому ще не закінчиться, бо нині йде вирішальна кривава розправа - різня за національний характер цих земель.

Слава Україні!

підпис від руки др В.Левицький

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Люблин, дня 6 квітня 1944

Український Центральний Комітет
Організаційний Референт,
Краків

ЗВІТ

Представництва Українського Центрального Комітету
у Люблині про загальне положення в терені

Люблин

Ковель — це годинник, що показує години для Люблина. Коли тамошня осаджена залага відбиває з бравурою численні большевицькі наступи, тоді тут пливе життя нормальним ходом. Люде забувають про фронт, за вчорашні або передвчорашні напружені настрої і твердять, що муровано стоїть справа. Резонують тоді про великі сили, які пішли на схід, про недалекий наступ проти червоного окупанта і подібні свої й чужі, звичайно із дуже достовірного і фахового джерела одержаних, гороскопи. Коли ж біля Ковля дещо поважно, тоді нервовий настрій опановує Люблин. Ночами літають шумні сови, але нас не зачіпають, бо прямують, як совам годиться, в напрямі лісів. Там вони скидаються, а самі обертаються. Мійські обивателі Люблина живуть передвчасними радощами, мовляв, коби один забрався, а це по їх рахункові, що вже кілька разів перетягнув, має скоро відбуватися. Вони думають і твердять, що другі не будуть мати до них ніякого права, бо це виключне право вимовив собі третій. Молодь помандрувала, хоч ще ліси не зеленіють, на прогульки і там поважно бавиться. Господарі твердять, що тут немає ніякої причини до примусового виїзду. Товарова станція має багацько надавців. А потім знову дивно загадочна ніч, бо у довкілля міста мандрівки незголошених мандрівників. Коли ранне сонічко піднесеться на добру жертку, тоді

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

знову місто, після у змінливому сні переведеної ночі, відважніше, всуміш цивілі і військові, йде до праці.

Вагонів на перевіз магазинів ще не можемо замовляти, бо п.Фріче твердить, що «айльт нох ніхт унд іх верде зі ім ріхтіґен менте бенахріхтіґен». Чи цей «рихтиґ» буде добре вгаданий, це звичайно не буде виключно від нього залежати. Віс майор азіятіка можливо захоче до цього рихтиґа також докинути своїх чотири крейцарі. Тому не оставалося нічого, як виробивши у нищої влади належні посвідки і виправити наших спанікованих людей, головно бабник з дітьми, їхати на всі можливі сторони, одні до родин, другі до давних знайомих тощо. Все, що довкола діється, вказує, що Люблінкові судилася доля: їхати й оставатися та знову оставатися й їхати. Вільно було Золочеві зачинати панікувати від Різдвяних Свят до кінця березня, вільно було Льва-городові починати цю історію у два тижні пізніше аж до нині, і т.д., то чому ж Люблін має остатися позаді. Існує, однак, велика різниця, бо тут більшість дивиться, що робить вже давно тут непобажана меншість, а у Львові було навпаки. Переляку тут великого не було, листування не спалене, але вислане своєчасно до УЦК Краків, високопоставлених і вельми нам цінних людей тут не маємо, за кордон виїхав лише один бідний, без чужої валюти, блискучого металю і жемчугів, студент вчитися шкільництва, а все наше майно-харчові продукти вмістимо напевно у два вагони й ще бідні писарі поприсідають у ньому. «І підемо у безвість віків, повні туги і жаху....., вповні задоволені зі спокійною совістю, що виконали наш громадський обов'язок й осталися на стійці до належного менту. А це без порівняння більший моральний капітал від усіх дурхляшайнів, гуляння по Відні, шукання знову теплих, повних почесний становищ, і т.д. До цього треба дати, що за тобою ходять, наче собаки за сукою, двоножні потвори, слідкують та плянують, щоби пустити кулю у потилицю. Коли порівняти просто жахливе положення в терені наших низових клітин, де люде кожної ночі сплять в іншому місці, відбиваються від польських бандитів з вікон і зі стрихів і знову пробують забиратися до праці, — а відносини на терені галицьких Комітетів, — то їй-богу, мушу з належною повагою склонити голову перед низовими працівниками Холмщини і Підляшшя, що держаться до останку або й пануть масово трупами від дул збруї роззвірених ляцьких банд-грабіжників життя і майна. Коли серед цих умовин, хитро-мудро, зявши серед низів, то там радіють навіть самою появою, байдуже, що ти не є в спроможі дати їм бодай мале покращення безпеки їх життя. Розради-потіхи добрим, теплим словом, заохоти до видержання, вказівки, що почати серед цих, просто діявольських умовин тощо, — бажає народ, тримається рідної землиці, втікає на тиждень — два від рідної хати перед звірами, що чваняться бути «арцикатолицким пшедмужем» і знову повертається, коли ще є до чого. А коли немає, тоді йде на ще живе село і там один одного тулить, рятує, як й чим спромога. Так, мимо усіх кривавих страт житиме вічно наша рідня Холмщина і Підляшшя!

Грубешів

Військова група Асмаса, про яку я звітував попередно, пописалася дуже добре разом з нашими хлопцями з 5 Полку СС. Польські напасники «народовей армії» дістали належного прочухана та мали кілька сот трупів, бо бандитів до неволі не береться. Приємно було мені почути від наших хлопців про належну криваву розправу з бандитами, до яких належали навіть понад 10-літні діти, як звідуни, доставці муніції і зв'язкові. Також польські дівки носили кріси і стріляли разом з мущинами. Звичайно, що для них були особливі кулі за їх криваві вчинки супроти наших селян. Тут виладували наші хлопці всю свою енергію та не один вирівнав свої попередні рахунки за морди його рідних. Не пощаджено також цивільного польського населення, яке тримало тисрчові зв'язок з бандитами, вислало своїх дітей у ліси до банд, доставляло їм харчові продукти та доносило про рухи наших частин. Щоби банди не мали на майбутнє нічлігів та місця перебування, командуючий гауптштюрмфюрер дав наказ випалити дощенту усі польські колонії на терені акції. Наші хлопці з вдовolenням взялися зараз до цієї кінцевої операції польського рака, але швидко мусіли ховатися за насипи, бо в горючих хатах вибухали магазини муніції. Звичайно, що це не спинило цілковитого спалення усіх цих чортівських гнізд, де ще вчора ляшня готувала нові походи на руїну наших сіл. Так оце виглядала польська невинність, про яку може завтра буде польський центральний комітет інтерв'ювати перед Правлінням у Кракові.

Припускаю цю можливість тому, що нещодавно після успішної акції поміж деякими німцями появилися і ними повторювалися вістки про «страшну жорстокість» наших відділів в часі цієї акції. Звичайно, що про неї оповідали у Люблині ці, які держаться далеко від фронтеінзац-у, а воліють фрауенеінзац дер поліннен. На ці досить зручно лянсовані закиди відповів я, де це було потреба й базуючися на документах польського «благородного» поступування з нашими невинними селянами терену на протязі двох останніх років. На нашому терені вже досить є відома нам польська тактика, яка пускає в обіг тривожливі вістки про їх загрожений стан посідання. Роблять це польські мішухи та урядовці поміж німецькими урядовцями, а навіть інспірують своїх німецьких начальників. Це треба признати полякам, що пильнують нині гідно своєї національної справи і все так накручують, щоби кожного дня щось для себе зискати. Просто з пошаною треба ставитися до усіх шарів польського громадянства, яке спільно готує умовини для здійснення своїх національних інтересів. Навіть це польське шумовиння, що йде разом з большевицькими бандами, воно має велике завдання з погляду рації польської справи, бо воно інструує чужих совітських спадунів, пізнає їх тактику, потрібну знати для поляків у майбутній боротьбі проти совітів, ту й там при допомозі совітських бандитів розправляється криваво з нашими передовими селянами, захоплює збрую, пізнає терени діяння, займається розвідкою серед большевиків і т.д.,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

і т.д. Подивляти приходиться мені подивугідний спокій польського поважного громадянства серед нинішніх історичних для кожного, до державного життя змагаючих народів, коли завтрішній день поставить їх перед альтернативою: або ти готовий і бери, або ти неготовий і гинь. Немає серед польського громадянства жажливої паніки, все відповідно до своїх станових та громадських умовин належно забезпечується, щоби і зберегти національні сили на майбутнє і не оголити своїх національних земель на випадок приходу червоних окупантів. Кому треба виїхати на захід, цей робить це спокійно, незаметно, зорганізовано, доцільно, щоби бути при апараті даної там влади, з метою служити далі своїй національній справі. В нас просто «панічна паніка» огорнула всіх і вся. Втікає учителька, що ніколи не працювала на громадській ниві, опускає своє місце старий емерит, що з браку молодших сил працював на пошті в скарбовому уряді тощо, заангажований громадський працівник забирає зі собою дальшу родину, бабці, мамці, тетки, вуйків і т.д. Все це велике обтяження для нього, гальмує його працю, нервує, висилює, — для проводу завада.

Для Грубешова маю передати 30.000 зл. на допомогу погорільцям. Вже кілька разів переказував я і телефонував, але ніхто не приїздить. Сьогодні знову пробую телефонувати.

УДК працює нормальним ходом, бо люде тут вже привикли до недалеких гарматних гуків. На цьому фронті поки що немає великих большевицьких сил, і саме тому можуть наші надбужанські Комітети ще працювати. Все глядить на вислід боїв південної групи Манштайна, бо після її евентуального відвороту з передпілля Одеси можемо сподіватися несподіванок над Бугом.

Погане вражіння після тихого виїзду голови УДК А. Хруща оставилося далі. Це дає урядовим чинникам причину до нарікань і тверджень, що Хрущ їх завів дуже, бо цього ніяк не сподівалися. Особливо в кругах СД чую в Любліні заєдно підкреслення цього випадку. Також місцеві автохтони на кожному кроці підкреслюють, що, коли Хрущ так зробив, то це наявний доказ про брак національної солідарности галичан у відношенні до холмщаків. Твердять вони, що цим вчинком Хрущ перекреслив свою попередню працю у Грубешівщині. Звичайно, що з автохтонів говорить перечулена вдача, але обов'язково треба цю прикру справу полагодити через Організаційного Референта УЦК.

Замість я

Передбачене у моїх попередних звітах до УЦК та у Актенфермерках до урядових чинників у Любліні міркування, що після знищення чисто українських сіл на Грубешівщині прийде черга на волості Тишівці і Лащів, замостейського повіту, які через виселення українських сіл Замостейщини і населення їх фольксдойчами, були розірвані від оставших українських сіл

під Томашовом, на жаль, здійснилися. Обі згадані волості — це нині новий терен діяння «польських народових оддзялуф». Наших селян мордують, рабують рештки майна, палять їхні господарки. Населення розбіглося на всі боки, до Замістя, Холма або до знайомих по різних місцевинах.

УДК дістав у неділю від Представництва 20.000 зл., а сьогодні зажадав від нас референт С.О. старіства у Замісті п. Ільфе знову 20.000 зл., по які я казав приїхати комусь із УДК.

По наших мішаних селах обох волостей осталися хіба старенькі люде. В селах Терники і Зимно польські відділи настановили свої поліційні постерунки, які дають зарядження на письмі для солтисів тримати напоготові підводи для учасників кривавих розправ по наших селах. У Лащеві вбили бандити українця Володимира Корнаса. Його брат прибіг на станицю жандармерії з проханням перешкодити мордові брата, який боронився. Жандармерія прийняла це до відома й на цьому закінчилося, а тим часом бандити замордували брата. У Лащеві розгромлено бандою одинокий у волостях український постерунок поліції. Був один поліцист вбитий, а решта спаслася, відступивши до мурованої пивниці, над якою тим часом горів дім станиці. В обох волостях перебуває велике число поляків-утікачів з Волині і Галичини, які дають поважний контингент бандам.

У Тишівцях вбито українку-телефоністку Віру Скоробацьку, яку виманив над ріку Гучву польський поліцист. Опісля стверджено, що її хтось «невідомий» замордував. Дівка — дівкою, коби штани побачила, а життя втратила.

Всі школи на терені обох волостей не чинні. Учителі повтікали, хто куди міг.

Делегатура Чесанів

Замістя немає з нею ніякого зв'язку. Там всеціло панують польські банди, які не поляків не пускають на терен. У терені йде вишкіл польських боївков. Наші люде загрожені сіл повтікали до галицьких сіл, які маючи чим боронитися, не допускають банди до себе. Надходить час, коли лише це село буде мати сяку таку безпеку, коли зуміє самооборонитися. Ніякої помочі нізвідки не сподіватися.

Делегатура Томашів

Союз прилучений до Рольника, бо нападений і сильно побитий директор Адам Кец спасся утечею, коли бандити при битті випадково збили лямпу.

Делегатура розбита. На делегата о Т.Матвійчука, що в останньому часі провадив також Союз, напали бандити у парохіяльному домі, куди кинули бомби. М. відступив на стрих і звідтіля відстрілювався. А що мав дев'ятку, яка, мабуть, поцілила бандита, то бандити відступили. Делегат виїхав до Рави Руської, куди забрав акти та печатки Делегатури і решту грошей.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Матвійчук тримався добре до останнього часу, бо провадив сам Делегатуру та Союз. Утікати мусів, бо в Томашеві не було йому ніякої безпеки. Кожний день ходили за ним, а від нападу не міг навіть з хати показатися. Ця обставина не перешкодила твердити в СД п.Гох, що М. втік, забравши гроші. Це злобна видумка якогось типа, який таке доніс до СД. Це закомуніковано мец. Краснопері нині рано. Цікаво було б поставити на місце Матвійчука кого іншого, чи давно не був би «спалив копита».

Замістя — місто

Має тепер багацько наших селян-утікачів. Кухня УДК дає обіди, а С.О. — грошові допомоги. Гроші буде мати, бо 20.000 зл. вже взяли, а завтра даю знову 20.000 зл. Голова УДК о Кость і заступник інж. Шурин остаються ще в Замісті і належно виконують свої обов'язки. Інші наші інтелігенти з родинами виїхали до Горлиць.

Населені фольксдойчи довкола Замістя по наших селах — вже в більшій часті виїхали або ладнаються до виїзду на захід. Так кінчається славна імпреза. Коштувала вона немало крові наших селян, яких вимордували польські банди по лісових селах під Білгораєм, куди їх було «населено», цебто на короткий час вміщено на польських господарках, яких власників усунено. Ця ціла акція дала початок польського бандитизму, бо, рятуючися від таборів, поляки утікали в ліси і звідтілля зачали пробувати своїх власних сил, навчилися орудувати зброєю та пізнали тактику і силу урядових відділів, що були проти них вислані. Всю злість і відвічальність за цю переселенчу акцію поляки скинули на наших виселених селян Холмщини. Полилися ріки української селянської крові, десятки наших сіл спалено, а майно їх розграблено бандами.

Наші виселенці, що осталися ще при житті, глядять, коли їх доля поверне у рідні села.

Холм

Різномшерсті банди блукають тереном повіту та здобувають щораз більше спромоги вільнішого мандрування. Їх пляни зміряють до закріплення своїх сил довкола Холма та менших місточок. Совітські банди селян не граблять, а навпаки грозять полякам, що будують їх сильно карати за евентуальні напади на українських селян. Ця зручна пропаганда червоних банд для зискання симпатій нашого населення, яке досі стоїть осторонь невияснених подій [...]. УДК в повному складі працює нормально. Союз також [...].

На Володавщині у волості Вирики банди совітсько-польські спалили нашу двоповерхову школу, в якій була приміщена станиця української поліції. Зробили вони це тому, мовляв, поліція раз відходить, то знову вертає назад, нас

нервує, приводить собі на допомогу волинських партизан і готується проти нас.

Банда скористала саме з третього вже відходу нашої поліції. В Ганськім спалено гостинницю Лисака та парохіяльний дім. Нападени наші люди ледви втікли. Тут помагають бандам жида з Володавщини, які втікаючи від таборів, заховалися по лісах і пристали до банд, даючи їм докладні інформації про передових селян та інтелігентів.

За виїмком волостей: Собібор і Володава-село — всі прочі волості Володавщини опановані бандами. Так оце з кожним тижнем банди стають щораз більше панами положення в терені. Вони не допускають до вивезення контингентових бараболь, якої є сотні тисяч метрів — сотнарів по волостях. Крім цього, якось загадочно залізниця не доставляє вагонів на заладування контингентового збіжжя та бараболь. Це робота польських залізничників, які вживають різних способів, щоби найдовше проволікати відставу цих важливих запасів харчів.

Делегатура далі працює, але голова ще не повернув із Кракова, куди подалися всі православні священники-буковинці, що виїхали з німецькою комісією в році 1940 з Буковини, були по переходових таборах, а опісля були прийняті Арх. Іларіоном для душпастирювання на Холмщині і Підляшші. Архиепископ дуже на них нарікав у часі мого останнього побуту в нього, мовляв, він на них дуже завівся.

Відбуті збори Союзу в дні 4 ц.м. у Володаві вибрали нову Надзірну Раду та доповнили Дирекцію, усунувши анархічний елемент з-під стягу Лівіцького. Такої ще генеральної чистки потребує обов'язково холмський Союз, бо там діються просто жахливі речі. Польські коханки дістають, чого лише забануть. Товари вивозять на приватні адреси, поміж директорами сварня, бо не порівному їх нагороджується, працівники здеморалізовані своїм проводом, громадянство обурене, члени голосно протестують, а народ глядить з жахом та погордою на своїх «панів». Сильно розрекламована, моцно горілкою запивана, з гучними промовама вітана трикотарня, що буцімто мала бути новим здобутком Союзу, показалася приватною лавочкою нач. директора, а машини з його родину, забезпеченою на довгі роки безжурного життя і це коштом Союзу, виїхали ще перед місяцем до Кракова. В Союзі діються речі, за які можна б їх всіх у кожній правовій державі поставити перед военний суд! Про це звітую вам довірочно, бо це не моя ділянка праці, вже третій раз. Громадянство Холма робить за це все відповідальним през. Павликовського, мовляв, він не має відваги зробити кінець цій грабунковій господарці кількох панків. Союз мав з кінцем грудня 1943 року лише 2 8 5. 0 0 0 (Д В І С Т І В І С І М Д Е С Я Т Ь П' Я Т Ь Т И С Я Ч) зл.страт!!! Це діється тоді, коли терен праці Холмського Союзу — це ж золотодайна криниця!!! Звідкілля можуть мати панове директори незлічими суми грошей, розсилати свої родини на розкішне проживання на захід і за кордон, дзвонити блискучим металем,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

гостюватися — пирувати, як колишні московські купці-гільди?! З цим вони не криються, але урбі е орбі хваляться. Ця справа набрала вже сильного розголосу. Про це я згадував свого часу особисто панові Провідникові, що обіцяв поговорити з през. Павликовським, але хоч воно було у місяці січні ц.р. мимо впливу двох повних місяців, немає тут жадної зміни. На самих паперях, одержаних по казочно дешевій твердій ціні, бо по 8 грошів за одну книжечку, а продану по 4-5- зл. вагонами, наробляється у приватну кишеню 500.000 зл. Ревізорів грозиться смертю за виявлення цієї «трансації»! Оповідав мені це ревізор Ладвищенко, що вчора виїхав до Криниці. Я виконую мій національний обов'язок і звітую нашому Проводові, а матеріали про цю господарку можуть дати ревізори на чолі з др. Панченком та урядовці Союзу.

Білгорай

Нових вісток з його терену немає. Хіба б який випадковий наш громадянин приїхав звітля і дещо найновішого розказав. Знаю, що там «народове оддзяли» є панами ситуації й готуються до скорого повного заволодіння тереном. Інша справа, як зареагують на це військові відділи при своїх евентуальних рухах. Повіт переводить вишкіл для «оддзялуф». Він й дає великий контингент для акцій по українських селах Грубешівщини і Замостейщини.

Краснистав

Голова о. Іван Ткачук вже похожає по Кракові, куди подався «на спасіння своєї душі», хоч у Красниставі ще міг би побути й донині, як це роблять працівники УДК і чим можуть, бодай інтервенцією в урядових чинників відносно придбання рятуючим своє життя евакуаційних посвідок, допомагають в їх горю.

Положення в терені наших сіл дуже погане. Існують тут три роди банд:

1/ «польське народове оддзяли», що творять майже 70% банд. Вони роблять попри морди і рабунки наших селян, також порахунки зі своїми поляками, що по їх твердженні мали стояти на чужій службі.

2/ Чисто совітські банди, зложені зі спадунів й оставлених відділів світської групи, яка недавно мандрувала через Білгорайщину і попрямувала під Берестя Литовське на підготування там приходу совітських військ. Ці банди поводяться зі селянами коректно у пропагандивних цілях. Лише у селі Бонча виконали вони у приявності місцевих людей «всенародній суд-пімсту» на двох українських селянках, які ще у попередньому році мали видати поліції захованого совітчика. Однак по фільварках, як у Бончі у гр. Анджея Поточкего, набрали собі досхочу усього їм потрібного. Цей «арцильоальни грабля» доставляв народовим оддзялам всего подостатком. Тут й було пристановище національним відділам, які у сусідньому селі у горальні фільварку Суржів

брали, а коли її не було, то й гонили ніччю горілку, без якої жодна банда «не урядує».

Совіти дістають доповнення в людях і матерьялах з літаків, які тут літають кожної ночі та скидають спадунів, зброю й амуніцію.

З/ Це мішані польсько-совітські вагабунди-лицарі ниживи. Діють вони разом й окремо на власну руку. Їх «культурна поведінка» полягає в цьому, що забирають лише найкращу мужеську гардеробу, а оставляють дамську, мовляв, «дамській гардероби забераць не вольно». З ласки дарують українцям життя, оскільки вони не запідозріні у співпраці з урядовими чинниками. Склад цих банд творять невдоволенці та втікачі-відступники від двох перших груп.

Польські поліційні відділи за порядком «розбрюють» усі банди, але поліцестерунки пускають домів або приймають до себе. Останніми днями роззброєно постерунки в Красничині й Сільниці, бо тут живуть переважно українці, які тепер здані на власну судьбу. У Красничині відмонтували телефонічну централю і забрали зі собою для уставлення її у своєму місці постою. Українцеві — начальникові пошти дали наказ це зробити під дулами револьверів. Волосні уряди виграблені з грошей, а деякі спалені. Поки що зачинається хаос. Багато наших людей ночує в Красниставі або по інших селах. Я порадив нашим війтам та урядовцям берегтися у певнішому місці, бо головою муру не переб'єш.

Біла Підляшська

УДК працює нормально, а також школи ще тримаються. На прохання інж. Пастернака інтервювало Представництво в Дістрікті, бо заст. старости не хотів видавати евакуаційних посвідок виїзжаючим кільком нашим родинам. Люблин дав зарядження телефоном.

Банди там бандують, але якось ще можливо, бо вже немає кого мордувати з наших передовиків, з яких одні вбиті, а другі виїхали з повіту.

Совітські банди ведуть згадану вгорі тактику проти вбивання українських селян.

Радинь

Бідний він нашим станом посідання, то й бідні-малі виступи банд проти наших селян. Останніми днями не подавав УДК жадних вісток про своє й так досі слабе животіння. Радинь не мав щастя дістати доброго працівника, що мав поставити працю Комітету бодай в ділянці суспільної опіки на достаточу височінь.

Так оце закінчують свою дуже важку громадську працю наші низові клітини Холмщини і Підляшшя, а на як довгий протяг часу, сьогодні годі передбачати. З руїн-спадщини по польській згангренованій державі створено

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

було великими зусиллями одиниць спершу, опісля зорганізованими нашими низовими клітинами, - вже гарний актив села і міста. Та на прох цього національному походові стали знову віковічні польські затії, зазіхання на ці наші невідступимі землі. Поллялася невинна, благородна, геройська кров, спершу передовиків — працівників клітин і села, опісля кров зовсім не причасних селян і селянок, а посвятила ці наші змагання праці для рідного народу свята-невинна кровця маленьких холмських діточок. Стирчать димарі на місцях, де ще недавно билося багатомовне й надійне життя українського Холмського села! Божі храми, не знищені вповні польськими наїзниками, в руїнах. Церковна утвар забрана на онучі польських бандитів, а Святі Тайни розкинені, зневажені святотацько. Довкола згарищ церков, по полях і лісах, вирости нові братні могили мучеників за українське обличчя української Холмщини — на вічний знак, що ця земля зрошена українською кров'ю, мусить знову, і це скоро, бути українською. На здійснення цього завдання гряде нове покоління, що його видала українська школа.

Не сумуй і не тужи, Холмщино і Підляшшя, бо нині не час на плач і стогін! З ваших руїн виросте великий храм народу зусильною працею власних сил!!!

С Л А В А У К Р А Ї Н І

підпис від руки др В. Левицький

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

Люблин, дня 10 квітня 1944

УЦК — Краків,
Шкільний Реферат

ЗВІТ

Представництва Українського Центрального Комітету
в Люблині про останні події на нашому терені

Люблин

У зв'язку з успіхами німецьких військ довкола Ковля Люблин зовсім успокоївся, ба навіть поважне число німців виїхало на святочну відпустку. За Бугом партизани й постанці оперують далі на свою руку, бо большевицькі війська не підходять поза Луцьке, яке змінє часто-густо посідача.

Більші большевицькі сили, як партизани, так й військові, оперують більше в терені околиць Берестя, бо там мабуть ладнаються до підготовчої опе-

рації з метою обходу північної групи. Але ці всі рухи тепер на задньому пляні, а вслід за цим й скоро загроза для наших теренів дещо віддаляється.

На мою думку, большевицьке командування має перед собою важливіше завдання, а саме — похід на Дарданелі сухопутним шляхом. Зарадчі події на Мадярщині, відома бойова спромога румунів, розбольшевичина всередині Болгарія, натиски на Туреччину з боку альянтів й припускаємо її відповідь поставити її перед доконаними фактами з її півночі й інше, — вказують, що йде спроба опанування балканських й прибалканських країн. Ясно, що традиційна англійська політика вигортання грані чужими руками має своє завдання створити новий фронт чужими силами з малими втратами для альянтів.

Супроти цього немає зараз підстав до припущення, що большевики зачнуть свій евентуальний похід на захід, — якщо їм до цього взагалі вистане ще свіжих сил, — доки не виясниться ситуація на фронті маршала Манштайна.

Большевицькі випадки на Тернопіль, Броди, Ковель — це нічого іншого, як кінцеве маскування своїх головних плянів походу на Дарданелі, а разом нащупування німецьких сил на своєму правому крилі. Це й зрозуміло гаразд німецьке командування, яке починає переводити в діло свої пляни на нашому участку фронту.

Не прив'язую великої ваги до сеансів, але подана одного разу відповідь духа полковника Вітовського, що большевики лише отруться об Галичину, може силою загрозливої ситуації для осередних держав, коли би большевики опанували всі карпатські переходи на півдні й, пересунувши свій фронт над Вислу, — загрозили через Мадярщину австрійським краям, а на заході розпочали похід в напрямку на Кінігсберґ над Балтик, — здійсниться.

Після висилки нашого одного вагона з родинами люблинських українців і частиною наших припасів у вівторок до Мушини, нам стало легше та є можливість спокійнішої праці на нашому тепер всередині дуже важкому терені. Коли немає панікмакерів, тоді знаємо, що маємо перед собою єдину ціль праці, цебто рятувати в терені наших людей перед різними щоденними несподіванками, точніше лікувати їх важкі рани, завдані польськими бандами.

Прохаю ще раз про затвердження наміченого на голову УДК Люблин Степана Максимюка, бо тепер неможливий є поворот до попереднього стану. О. Костецький є усунений Архiepіскопом з парохії Люблин, є не спосібний у такому положенні головувати, а крім цього робить речі для усіх відповідних українців нашого терену загрозливі. Реактивування його на голову УДК Люблин потягнуло б за собою уступлення кількох передових працівників. Навіть й я удостоївся почути від одного поважного урядового місця закид, мовляв, маємо відомості, що ви є уповноваженими першої збанкрованої групи наших молодих. Звичайно, що в кашу плювати собі я не дозволив і відповідно зареагував, опрокидуючи ці злобні доноси. За висилку маленької частини наших харчів, разом з нашими родинами, було передано через К., що ми вже потайно вивезли всі магазини, ба навіть заступник Представника

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

втік! — тоді я навіть не рушався з Люблина на наш терен. Це були запити в тому місці, а також в Дістрікті саме тоді, як Краснопера приніс письма, мною підписані. Був сміх тай годі. Дістрікт замість взяти телефонічну слухавку і переконатися про ці небилиці, думав питати через поліцію, чи так дійсно сталося! ЦЕ ВСЕ ДИСКРЕТНО!!!

Представник др. Голейко приїхав до Люблина й остане тут надовго. Я виїзжаю на відпустку, яку дав мені Пан Провідник.

Згідно нашого перед кількома днями рішеного пляну наші в'язні на Майданку, на Замку й виселенці з Волині у переходовому таборі на Крохмальній, б дістануть свячене. Сьогодні робимо в цій справі нараду заангажованих для цього переведення осіб.

Деякі рати третього приділу маємо вже підняти і маємо надію, що вдасться їх зреалізувати. Коли б теренові Комітети з різних причин їх не могли відібрати, беремо їх самі до наших магазинів для диспонування їх належними Комітетами. Чи на Майданку будемо мати кого обділили великоднім яйцем, сумнівне. Люблин різне оповідає...

Замістья

Як було в моїх попередних звітах до УЦК й актеннотіцах та фермерках до урядових чинників, передбачено перейшли польські народові відділи до кривавої розправи проти наших людей у селах Замостейського повіту.

Томашів

Напад на Делегата та Директорію Союзу.

Ніччю 21/22.3. ц.р. о год. 23 напала польська банда біля 40 люда на дім Адама Кица, П директора Союзу. По вибиттю шиб вдерлися бандити до кімнати і стрілили тричі до К., але не поцілили, бо він утікав від стрілів з одного кута кімнати в другий. Розлючені цим бандити побили К. прикладами крісів важко. При цій катівні замахнувся бандит і збив лямпу. Заки вони зробили знову світло, К. схопився і втік та сховався на подвір'ї. За його втечу бандити побили його жінку.

По цьому нападі бандити пішли до Голови Надзірної ради Союзу і Делегата о. Теодозія Матвійчука, пароха Томашева. В його домі мешкав також начальний директор Союзу О.Боденчук з родиною. Коли бандити вже вилонювали віконниці і двері, о.М. випровадив усіх на стрих, а сам, побачивши першого бандита, що вже вспів вікном влізти до кімнати, стрілив кілька разів до цього драба і мабуть його важко поцілів, бо бандити, кленучи словами: «к... его маць, добже стшеля», забралися, віддаючи востаннє серію стрілів з МП та кидаючи ручними гранатами до дверей.

Оподалік від приходського дому находиться вежа пожежників зі сторожею та сигналізатором на ціле місто. Однак на цей час їх «не було» там.

Повідомлена нашими людьми німецька жандармерія післала рано на перевірку польську поліцію, яка ствердила багацько стрілів і д у ж е д и в у а л а с я, що хоч так багацько стрілів віддано, але нікого з домашніх не поцілено! Щойно після цього звіту надійшла жандармерія, що лише ствердила факт нападу й на тому закінчилося їх урядування.

Побоючися зовсім слушно поновленого нападу, о. М. і Б. забрали Союзове авто положили на його важко побитого К. і взяли з магазину Союзу на всякий випадок потреб подорожі та коштів лікування К. 100 кг цукру, 100 кг житньої муки і 20 літрів горілки. При собі мали також гроші Союзу у невідомій висоті, бо книжок каси ще не перевірено. Твердить УДК Замістя через свого урядовця, що було це біля 8.000 зл.

Комісар кооператив у Томашеві Ките поспішався поладнати справу Союзу дуже радикально, бо віддав його наступного дня під заряд польської спудзельні. Зачалася польська господарка, бо увесь шкіряний магазин Союзу розпродано різними офіційними й неофіційними способами. Одним словом, усім попалося. Всі інші товари, як залізо, цукор, мука й інше, перевезли поляки до своїх складів. Зараз найдено, що виїхавши о. М., Б. і К. забрали зі собою 35.000 зл. Комісар післав гончого листа за ними. Староста у Замісті закликав заст. голови УДК інж. О. Шурина до себе і там зачав його збирати, мовляв, українці сякі-такі, украли майно держави і т.д. У відповідь на це Ш. зарегував гідно, бо віддав йому свій дозвіл на зброю та револьвер, мовляв, ми досі знали, що маємо одного ворога, а це поляків, а від сьогодні я довідався, що й німецька влада є проти нас. Тому зрікаюся могого посту й можете собі настановити ліпшого. Тоді пан крайсгайтман зрефлектувався і зачав твердити, що він так зле не думав, але треба щось зарадити, мовляв, Люблин може допомогти, щоби за виїхавшими не посилати далі гончі листи. Прочав він Ш., щоби забрав назад револьвер, бо він добрий співпрацівник влади тощо. О.М. і тов., перелякані нападами, зробили мале недотягнення, що не заплатили твердої ціни за побрані товари і цим дали змогу польським драбам та на жаль, книговедові Союзу Кузьмінському, який з поляками жив добре, ходив вечерами безпечно сам-на-сам та не дістав ніколи погрози від поляків, зробити такий польській пропаганді потрібний крик. До цього комісар урядував й тепер урядує у польській гуртівні, а він є відомий з пропольського наставлення. Коли він свого часу мав бецуґшайн на шкіру для себе, а в Союзі її випадково ще не було, бо саме не було привезено зі Замістя до Томашева, тоді розлючений комісар грозив Союзові, що коли до ранку, — а буде це пополудні, - наступного дня не буде йому шкіри, то він без гестапа застрілить складника станиці Союзу в Замісті. Для святого спокою мусів директор посилати нічню авто, хоч це з огляду на бандитів було дуже ризиковано, по шкіру до Замістя й пан комісар хвалився, що поставив на своє. Ясно, що коли таке подібне наставлення є в комісара, тоді можна виробити собі його розгін для нагальної ліквідації томашівського Союзу.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Цю справу передав я на письмі до Дістрікту, СД та через люблинський відділ Ревсоюзу до комісара Кайпера у Люблині, який, на жаль, в часі свят буде перебувати в Кракові, куди інж. Гладій нині телефонував.

Побоювання о. М. і тов. справдилося, бо 25/26.3. ц.р. місцеві польські бандити зробили новий напад на томашівських українців. Зі собою упровадили урядовця Союзу Приха, який, певне, серед страшних знущань, був замордований у лісі, а замордували разом в і с і м українців.

До Томашева виїхав ревізор люблинського відділу Ревсоюзу Шелуха, на якого звіт чекаємо, щоби далі належно вияснити справу.

Добре було б, коли о.М. і тов. оставили б авто і забрані речі або гроші за ці продукти в котромусь з галицьких, точніше, ґегівських Союзів за поквітуванням і про це повідомили Замістя й Томашів. Якщо вони є вже у Кракові, тоді треба конечно їх до цього заставити.

Замістя дістало з Представництва 40.000 зл. з фонду признаного Правлінням ГГ у Кракові для переселенців й збігців у висоті 300.000 зл.

Л а щ і в

Там дорешти вимордує польська банда наших усіх людей, байдуже, чи він брав участь у громадській праці, чи був собі звичайним жувачем насущного хліба. По селах осталися хіба старі дідусі і бабки, яким вже все одно умирати. Народ розбігся на всі сторони, хто до Замістя, інші до Холма, або до своїх свояків і знайомих по дальших селах, куди ще не прийшла черга польських звірств.

Ще раз повторюю, що після ліквідації нашого населення в Лашівщині, Тишовеччині і Томашівщині прийде черга на мішані села й чисто українські села Красниставщини, Білгорайщини та інших повітів. Тут, у Люблині, вже ніхто не реагує на наші представлення, всі ті фермерки й особисті знайомства. Народ по селах говорить відкрито, що наших людей оставлено на цілковите винищення польськими бандами, які є панамі ситуації по селах повітів. На моє представлення Дістрікт киває головою й шкрібається в потилицю, мовляв, це дуже велика шкода й на цьому кінець. У Грубешівщині троха при-смирили бандитів по дуже довгих нарадах, запитах тощо. Берлін одержав докладні відомості про грубешівські події. У справі останніх кривавих подій у селах Замостейщини прохаю поставити належні внески у Кракові.

Українська станиця поліції у Лашеві не існує по нападі на неї банди. Останніми днями замордовані: у жахливий звірський спосіб, після многократного знасилування, дружина блп. Івана Сосенка, якого м.р. ляхцькі бандити замордували як директора Союзу в Томашеві. Остався ще маленький синочок 1½ річний в її батьків. Далі замордовані: начальник складниці Союзу у Томашеві з осідком у Лашеві Іван Мицик, головний магазинер О. Піяйко та ще сім українців.

Додаю ще, що дружину бл. п. Сосенка ляхцькі звірі після насилування різали тіло ножами по кускові!!!

В цілому Лащеві українці дослівно на 100% зліквідовані, бо осталося все-го лише т р и українські особи, які хоч до нічого ніколи не мішалися, але мимомого приготовані кожної ночі на смерть.

Тишівці

Така ж сама недоля стрінула й Тишовеччину. Наших селян, бо рештки інтелігенції, як учителі і священники, коли не були побиті, мусіли втікати, мордують ляцькі банди вже в білий день. Там вже є повнота їхньої влади. Про це всі і вся знають, удають пострусячному, що їх не чіпають, але ось-ось, як зазеленіють ліси, тоді цілі частини усіх повітів люблинського дістрікту будуть можливі до переїзду хіба при сильних військових ескортах і то панцирною зброєю. Шаденфрайде, що поки що лише нас б'ють, скоро скінчиться, бо вже у Білгорайщині народове оддзяли посилають паперові ультимати до німців-урядовців, щоби скоро забиралися, коли хочуть вийти з цілими головами. Для винищення вже дуже сильних польських банд треба вже сьогодні поважних військових частин, виряджених усею модерною зброєю, бо банди щораз то краще узброюються.

У селі Кадлубиськах, волость Комарів, замордували бандити — поляки поважного господаря, 67 літ, Іллю Сороку, за сина Осипа, який є начальником складниці томашівського Союзу в Замісті. На Осипа робили вже кілька засідок, а коли він все з них вимикався, тоді пімстилися вони на непричасному до нічого батькові.

Замістя — місто

Утікає злодій і для замилення переходячих кричить, щоби злодія ловили. Так само роблять поляки у Замісті, а це їх давна тактика на наших теренах. Поляки стають купками по місті й обертають на всі боки своїми гнучкими й облесливими язиками про страшні морди поляків з боку українців ... у селах замостейського повіту. В цей спосіб вони настроюють своє мійське шумовання взяти участь у нових різнях ще оставших українців, а старше громадянство радіє, що має таких зацних обронецф ойчизни.

Радинь

Нарешті. У час, коли ще вчора активні Комітети з приводу шалених нападів польських банд і масового мордування наших людей, на якийсь час примовчують, УДК в Радині має найкращу охоту розпочинати свою працю. Др. В. Чировський згодився оживати Комітет. Як це вдасться, годі сьогодні щось певного сказати. Пробувати треба, бо коли на одному кінцеві нашого терену нині годі успішно працювати, може на другому піде бодай якась праця. Для потреб УДК передано від нас 800 кг харчових продуктів.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Банди совітські мандрують по повіті, але наших селян не чіпають. За це є й польські банди в околицях Шістки, Городка й Ковнатків. Ці розривають містки залізничної лінії, а наших селян поки що не дуже тягають.

Наші школи чинні у кількох селах.

Білгора́й — Тарногоро́д

Станиці української поліції урохомлено назад після Тарногородської трагедії у наступних селах: Тарногород, Княжпіль, Диків і Теплиці. Ця остання станиця має вже гарний успіх, бо кількох наших хлопців знищили при своїйому одному вбитому поліцистові — понад тридцять бандитів.

До Білгороая повернули священники о. Онофрейчук і о. Біляєв. Онофрейчук береться разом з Павлом зліпити якусь підмінку Комітету. Однак Тарногород має свої амбіції, де інж. Гришко заходиться дібрати людей до Комітету. Прийдеться поділити УДК на заступництво перед урядовими чинниками в Білгороая й діловим відділом Комітету на нашому терені Тарногородщини. Хай спершу найдуться охочі до праці, а коли вони вже зачнуть її, треба буде розмежувати ділянки праці для всіх. Зараз — з огляду на певний терен опанований польськими народовими оддзялами — годі сподіватися великих успіхів одних і других.

Союз під керуванням невсипучого інж. Дармохвала якось зліпився, найшов кількох урядовців й діє. Ця діяльність проявляється поки що у вивоженні великих запасів контингентового збіжжя до станції Рудник над Сяном.

У відомому бандитському польському селі Романець заарештувала наша поліція трьох відомих польських бандитів й везла їх до Білгороая. Брати їх за допомогою своїх товаришів постановили відбити арештованих. В лісі зробили засідку й напали на наших поліцистів. Багацько переважаюча польська боївка була б стерла усіх наших хлопців. Поліцисти мусіли відступати, оставляючи зв'язаних на руках бандитів, які вже раділи, що їх товариші їх урятували. Але з українськими білгорайськими поліцистами не так легко справитися. Коли прочі поліцисти відступали відстрілюючися, тоді наймолодший з них Гриць Ворик, галичанин, притомний до останку, хоч сам ще молоденький хлопчина, бо має всего 19 років, побачивши таку безвихідну ситуацію, вмиль ока витягнув ручну гранату й кинув її на віз поміж бандитів, яких вона розірвала в шматки. Всі наші хлопчики в гаразд відступили, виконуючи вповні свою важку поліційну службу. Ось один приклад, як важко приходиться нашим поліцистам виконувати свою службу, а все з нараженням власного життя. Знаючи гаразд поведінку жандармерії, яка в сотень подібних випадках була забагацько обережна, про своє життя й резигнувала із ризиковних спроб та виконання належних конечних акцій, наводжу нарочно цей гідний признання приклад наших поліцистів. За це не удостоюються вони навіть одного слова признання з боку команди

жандармерії, яка над нею командує. Звичайно, що таке признання для не німця було б пощочиною для своїх людей. Зрештою, відомі є наставлення жандармерії до українців, про що говоримо відкрито всім урядовим чинникам, ба навіть вони нас часто запитують, як ведеться жандармерія в даній місцевині у відношенні до українців.

У зв'язку з посиленою акцією польських народових відділів польська поліція — як однаково думаючи одноплемінники — знаходиться у прикрий ситуації, бо треба виконувати службу німецької влади, але разом попадають вони у конфлікт з власним національним почуттям. Тому радять собі польські поліцисти дуже простенько у нашому розумінні, а для влади набирає це ще й німбу жертв виконання належно своєї служби. За тихою перемовою банди «нападають» на польську поліцію, її розбрюють з шумом, криком і навіть загрозою життя прикладаючи буцімто крісів до грудей польської поліції — і все гаразд. Поліція має оправдання перед владою, що її переможено, а життя «виїмково» їм подаровано, а банда має нову зброю, ну й часом кандидатів з рядів польської поліції до себе. Це останнє залежить від того, чи польський поліцист є жонатий та має родину недалеко від місця своєї станиці.

Наставлення жандармерії увидатнюється найкраще, коли «роззброєні» і повернувши до команди жандармерії польські поліцисти дістають з а р а з нові кріси. За це, коли трапилося роззброєння одного українського поліциста у Теплицях польськими бандитами, а він сам дійсно ледви випросився від смерти тоді після його зголошення на жандармерії дістав ш і с т ь місяців арешту в завішенні /зробили виїмок за його добру службу/, а на нового кріса ждав наш хлопець ще т р и місяці! Так робить команда жандармерії і Білгороау.

В останніх часах втікли польські поліцисти:

1/ «пропало» вже по роззброєнні	у Крешові	13
2/	в Юзефові	9
3/ втікли	з Білгороау	4
4/	з Рудник	
	з крісами й М.П. 6.4.44	35
	разом	61 польських поліцистів.

В часі нападу совітської партизанської групи на Білгоруайщину пропало наших поліцистів — 22, з яких могло втікти найбільше — 8, а решта була помордована бандами.

В селі Липівці польські банди мордують українське населення кожного дня по кілька осіб. Наша поліція безрадна, бо всі польські села довкруги — це ще за Польщі були відомими бандитами, з якими польська кримінальна поліція мала багацько до роботи.

Новозбудованого мосту на ріці Танві, який був висаджений совітськими партизанами, стережуть 10 українських поліцистів, українські охоронні відділи /шущманншафт/ — 5 осіб, та 3 із шущполіцай як наставники.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В сторожі села Лукова й околиць в теперішні місячні ночі грають свою музику скоростріли. Там йде вишкіл польських народових відділів у нічних нападах. Відомі бандитські села: це Романець, Александрів, Юзефів, Боровець, Осухів й сусідні. Їх належало б доценту випалити і тоді бандити не будуть мати для себе резерв та місця приюту й допомоги харчами.

Як я вже попередно згадував, польські народові відділи переслали німецьким урядовцям ультимат з жаданням найскорше добровільно забратися з Білгороаю, коли хочуть вийти звідтілля з цілою головою. Це наявний приклад, як вже себе почувають польські народовці. Це візвання подіяло різно на німців. Більшість не бере поважно цього ультимату, але й не бракує таких, що під позором відпусток, командіровки, виїзду в інших справах тощо, уважали конечним на час вияснення положення опустити Білгорай.

В моїх попередних звітах згадував я про атак на нашу Дивізію й обвинувачення її в убитті польського лікаря Кришкевіча у Тарногороді в часі очищування її терену по большевицькій групі. За цього одного поляка, який явно-славно лікував польських бандитів, білгорайський староста зробив за намовою поляків, а ще більше одної теплої польки, стільки крику й галасу та ставив такі домагання до Люблина, неначеб це був сам міністер здоровля. Дивізія боронила сама, боронило її Представництво доказовим матерялом свідків з Тарногороду перед урядовими чинниками в Люблині, й вкінці перекинув Білгорай вину на команданта нашої поліції в Білгороаю пор. Івана Юркова, якого пан гауптман Лямпл, командант жандармерії в Білгороаю, що перший зробив паніку у Тарногороді, втікаючи з 245 людьми, коли й сліду про большевицьку групу не було, хотів утопити і зробити відвічальним за Тарногородську поразку. Пор. Юрків боронився сам гідно, виявляючи відвагу, [...] боронило Юркова й Представництво і його не вдалося нап'ятнувати та покарати. Але для показу, що тут завинив ненімець, перенесено вчора пор. Юркова до Люблина, де він зістав приділений на зв'язкового старшину при Командирі Порядкової Поліції III б. Звичайно, що для Юркова це спасіння, бо в Білгороаю або околиці могли його умерти. В Білгороаю остав його помішник, який вже провадив повітову команду нашої поліції передше.

Білгорайщина — це виключна домена польських народових відділів.

Наприкінці цього звіту подаю слова, які довелося мені вичути ту й там у контексті розмов з тутешніми урядовими чинниками відносно евакуації наших людей. Коли я наполягав, щоби нам швидше дали дозвіл на одержання вагонів для перевезення наших магазинів, а для цього виеднання покликуювався я на обставину, що галицькі Комітети, які ще сьогодні безпосередньо не загрожені, вже вивезли магазини й родичи, — було мені між іншим уважно замічено, що там у новосандецькому повіті буде незабаром докладний перегляд біженців з боку належних урядових чинників. Звичайно, що для цього компетентним є Уряд Праці.

У Вартегау є такий перегляд зараз по приїзді навіть німців. Знаю випадок, що одна команда жандармерії з Волині мала також попасти під цей перегляд і вона «благую часть ізбра», бо вернулася на терен люблінського дистрикту, де безпечніше перебувати на самоті.

Приходить мені на думку, що подібна доля жде наших біженців на Лемківщині, бо нікуди правди подіти, що там нагромадилося велике число так званих диких утікачів, що вже заздалегідь приїхали туди, коли організаційно переведені утікачі ще сиділи на своїх попередніх місцях праці. Ці самовільники, назбиравши собі паскуванням та іншими дорогами великі грошові засоби, позахоплювали навмання придатніші місцевини, сидять спокійнесенько, живуть в достатках й роблять доріжню. Цьому приглядаються німецькі чинники. А що тепер є тенденція збірної відповідальності, то ціле одіюм влади впаде на Провід УЦК та наших людей, які мусили туди переїхати й організовано переїхали. Що німецькі чинники не будуть довго панькатися з усіми, це є певне. Знаємо гаразд, що в Німеччині без приділеної їм Урядом Праці роботи не сміє жадний німець, ба навіть безродинна чи бездітна німка й мама дітей понад 10 літ, даром ходити і жити зі свогого капіталу.

На мою думку, треба негайно намітити летючу бригаду енергійних перевірщиків, які скоро спасали б, на підставі важних документів і всіх документів і всіх посвідок, усіх вже засілих утікачів, опісля їх пересортувати, звернути організаційно виїхавших на їм призначене місце, а диким і непотрібним утікачам дати до вибору на протязі семи днів — або поворот до Галичини домів чи біля їх в інших повітах, або вислати їх до табору у Тарнові й звідтілля вислати їх на роботу до Райху. Саме такий момент. Як евакуація, яка тепер припинилася у зв'язку з покращанням ситуації на фронті, є єдиний для схоплення успіх хитрунів, грошоробів, малькотентів, критикоманів організаційної праці клітин У Ц К. Осамітнені поодинокі працівники і провідники наших Комітетів задихувалися, знемагали під тягарем важкої громадської праці для своїх людей, а збоку сиділи малькотенти й кидали немалі колоди в цій праці. Я ніяк не погоджуся з думкою, що ми маємо вибачити їм, бо «вони не знають, що роблять» по євангельським словам. В цій боротьбі за саме вже лише збереження української національної субстанції ніхто із нашої національної спільности не сміє оставатися осторонь! Хто не з нами — цей проти нас! Ба що більше він і проти себе, бо сам не удержиться на поверхні нинішнього буревію. Тому краще його ще заздалегідь післати на перешкіл до Райху, як дозволити йому далі деморалізуватися й оточення заповітрувати. Такі — може у важчих способах — перегляди робила націонал-соціалістична верхівка зі своїми абзайтстенгенден. Треба раз відважитися зоперувати цей боляк на нашому здоровому національному організмі, бо інакше він розростеться до величини рака.

Ясна справа, що до нашої національної спільноти належать люде науки, штуки, кооперація, учительство, духовенство, всі наші урядовці державних

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

та приватних установ, й представники інших професій та звання. Чолові селянські працівники не можуть бути виключені з нашої спільноти, бо ж це головна наша сила! Але що мають спільного з конечністю опускати свою землю всі незаангажовані особи, яких треба на рідних землях навіть серед найважчих їх переживаннях?! Навіщо тягнути за собою бабці і всю молодшу від них хвамелію?! А вже, бо ж — це просто баяст, який впаде пізніше на плечі нашого проводу. Виїздити один одного радить, бо радить це просто без глибшої застанови, мовляв, їдьмо разом, буде нам приємніше разом. А там — він перший раз виїздить і немає поняття про «гаразди» утікачів — відрікається тих, яких намовив до виїзду, а може й обіцяв золоті гори та поміч на новому місці! Мене радилися також родина і то велика, чи всім виїзжати. Я просто поділив їх на тих, що мусять виїздити, і тих, що мають оставитися. Й оставилися вони на Підкарпатті, де були невеликі і зажерті бої й хто його знає, як там вони перебувають — і батько і сестри і брат?! Але ж кожний чоловік має інстинкт самозаховання і мусить вміти себе зберегти. А зрештою всім нам треба лише раз вмерти. Та так страшно не є, бо на протязі 20 років заховаляся наші люде червоним окупантом, а на нашій блищій батьківщині ворог не буде довго перебувати. Зрештою й під його окупацією треба людей, що могли б навіть серед несприятливих умовин тримати наші місця — мірилом прийняття на працю на новому місці перебування мусить бути попередня праця наміченого, бо ж сьогодні замало є показувати свої свідоцтва закінчених студій. Тепер не один буде голосити себе великим спецом від того, до чого отвиряється можливість нового місця.

Так думка впадає мені, коли читаю Обіжника Керманича Відділу Шкільних Справ з дня 7 ц.м., якого нам нині пошта доручила. Там сказано голоситися учителям /всім/ до референта по учительські посади. Але чи будеться перевірювати, що робили ці учителі — втікачі у Галичині, чи виконували обов'язки свого зання, чи паскували та поплатніших посад шукали, а на безчисленні зазиви УЦК були глухі?! Поміж ними є велике число цих коників-скаунів, що вже були на Лемківщині, там працювали або й ні, лемки до них привикли, раділи, що мають своїх учителів, але коли прийшов липень 1941 року, то утікали до Галичини, а були й випадки, що у своїй радості й розгубленості навіть свідоцв закінчення шкільного року не дали маленьким лемкам! Нині ці перелетні птички вже на Лемківщині, але чи на їх попередних місцях праці у Галичині є вже большевики, чи може вони лишили свої пости з простого переляку, й шукають безпечнішої посади?! Таких треба відіслати назад до Галичини, бо вони нароблять більше лиха, як користі дадуть на Лемківщині.

Подібне треба поступати й в других ділянках нашої праці.

Зі Святами Христового Воскресіння передаю Високоповажному Панові Провідникові, усім його підлеглим Керманичам усіх Відділів У Ц К, усім пра-

цівникам УЦК та усім нашим робітникам ума і тіла найщиріші побажання для сповнення нашого національного Ідеалу, у гаразді і здоровлі перебуваючи.

Христос Воскрес! — Слава Україні!

Підпис від руки др. В.Левицький

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 5.

СПИСОК спалених польськими бандами українських сіл в повіті Грубешів

№ п/п	Дата	Село	Громада
1.	6.5.1943	Моложів	М'яке
2.	26.5.1943	Стрільці	Білополе
3.	- « -	Тухані	- « -
4.	22.10.1943	Мірче	М'яке
5.	27.10.1943	Молодятичі	Молодятичі
6.	9.2.1944	Малків	Крилів
7.	8.3.1944	Пригоріле	- « -
8.	9.3.1944	М'яке	М'яке
9.	10.3.1944	Турковичі	- « -
10.	- « -	Сагринь	- « -
11.	- « -	Ріплин	Телятин
12.	- « -	Теребінь	Вербковичі
13.	- « -	Стрижівець	- « -
14.	- « -	Маличі	- « -
15.	- « -	Ласків	Крилів
16.	- « -	Шиховичі	- « -
17.	11.5.1944	Андріївка	М'яке
18.	- « -	Кол. Модринець	- « -
19.	14.3.1944	Модринь	- « -
20.	19.3.1944	Масломичі	Міняни
21.	- « -	Міняни	- « -
22.	- « -	Козодави	- « -
23.	- « -	Тихобіж	- « -

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ п/п	Дата	Село	Громада
24.	- « -	Сліпче	- « -
25.	- « -	Космів	Крилів
26.	- « -	Модринець	М'яке
27.	- « -	Жабче	Потуржин
28.	- « -	Ощів	Долобичів
29.	- « -	Хорощиці	- « -
30.	21.3.1944	Бересть	Молодятичі
31.	- « -	Верешин	Потуржин
32.	- « -	Витків	- « -
33.	22.3.1944	Смолигів	Крилів
34.	2.4.1944	Потуржин	Потуржин
35.	- « -	Василів	- « -
36.	- « -	Радостів	- « -
37.	8.4.1944	Крилів	Крилів
38.	20.3.1944	Ліски	Варяж
39.	- « -	Костяшин	- « -
40.	Старе Село	Телятин	
41.	22.3.1944	Василів Великий	Тарношин
42.	- « -	Губинок	
43.	Рішиця*		
44.	Тучапи		
45.	2.4.1944	Новосілки	
46.	7.4.1944	Телятин	
47.	Жуличі		
48.	Вишнів		
49.	Кадлубиська		
50.	19.5.1944	Бусно	
51.	- « -	Заборці	

■ Джерело: LAC. MG-31. D 203. Volume 25. File 16.*

* Помилка в тексті. Має бути Рішиця.

Настоятель парафії
Православної в м. Лащеві,
Заміського повіту.
Дня 27 квітня 1944 року.

В і д п и с

До
Холмської Духовної Консисторії

РАПОРТ

Маючи нагоду зложити звіт про стан дорученої мені парафії, шановно доношу Духовній Консисторії про стан за минулий місяць часу, так багатомовний останніми критичними переживаннями.

Дня 17 березня о годині 23 місто Лащів зазнало нападу диверсантів, що переводили акцію мордування українського населення. Було спалено будинок Української Поліційної Станиці та вбито одного поліциста. Населення прилягаючих до Лащева присілків — Підгайці, Черкаси і Доманіж було нападено по домах. Зістали замордовані всі українці — чоловіки, що їх захоплено, в віці від 14-70 років та жінки урядники в С.У.К. в Лащеві та 2-х галичан /чоловіка й жінку/, заночувалих в Лащеві в ту трагічну ніч. Всіх згинувших було 17 душ. У слідуючі після цього дні диверсанти робили свою «поправку», як вдень так і уночі, доповнюючи число побитих. До дня 24.IV. були вбиті в парафії: в м. Лащеві 4 особи, в с. Підгайці 6-ть, в с. Черкаси 9-ть в с. Доманіж 15-ть, в с. Добужок — 2; в с. Зімно 6-ть і в с. Ратичеві 7 осіб — разом: 49 осіб, а з попередньо побитими 17 березня — 66 душ /49+17/. Від самого початку описаної акції була видана страшна ціль ворогів українського народу — всіх винищити до ноги. З цієї причини я змушений був скритись з парафії до безпечнішого місця у Галичину, куда напросилось багацько з уцілівших лащівських парафіян. Під час описаної ворожої акції були замордовані мої службовці церковні: псаломщик Андрей Мицик /70 років віку/ — дня 9 квітня, і церковний староста Алексій Булич — дня 20-го березня. Зістала пограбована також церковна кружка. Замкнена церква наразі ще стоїть неушкоджена, лише розграбовано помешкання настоятеля парафії.

Настоятель Лащівської парафії - /-/ Священик Арсеній Симурик.

**З оригіналом згідно
Секретар Консисторії
підпис**

Печатка Холмсько-Підляської Православної Консисторії

Документи і матеріали з Люблинського Державного архіву

До цього блоку автори проекту відбрали документи 1944—1947 рр. з Люблинського воєводства, пов'язані з депортацією українців до УРСР та за акцією *Вісла*, тобто з історичних земель Холмщини та півдня Підляшшя в кордонах Польщі.

З поданих документів чітко видно, яку трагедію пережили виселювані українці, як частина з них ціною відмови від національної приналежності та віросповідання намагалася уникнути вигнання з рідних земель. З іншого боку, відображена позиція польських місцевих властей і римо-католицького кліру щодо проблеми. Так чи інакше відображені зловживання влади стосовно виселюваних з метою ліквідації українства на згаданих теренах.

Для зручності ознайомлення з документами вони подані за повітами і в хронологічному порядку. Ті з них, які стосуються Люблинського воєводства загалом, подані в кінці підрозділу.

Холмський повіт

1944, 24 листопада, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за листопад 1944 р.

[...]*

1.[...] Національний склад тут. повіту виглядає наступним чином: поляки — 57%, українці — 25, інші національності, зокрема євреї, білоруси, росіяни та інші складають мінімальний проц. Співжиття вище названих [національностей. — *Авт.*] тепер не проявляє дисонансів, хоч за німецької окупації українська людність на 90% співпрацювала з німцями на некористь польського суспільства, що в наслідку спричинило значну втрату вартісних особистостей з польського суспільства.

[...]

5. Мобілізовано річників 1921—1924 93% від зареєстрованих, з річників від 1911 до 1920 — 91%, в тому 1277 українців. Тих, що ухилилися, 7%, а тих, що ухилилися від реєстрації, 9% [...]. В результаті проведеної мобілізації

* Тут і далі в документах пропущено все, що не стосується українців.

коней, возів і упряжі змобілізовано, у відношенні до мобілізованих, лише 604 (виїзд українців).

[...]

**Староста
Петро Яшук**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, к.1-3.

1944, 30 грудня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за грудень 1944 р.**

[...]

1. [...] Меншинних тертів ані антагонізмів на національному ґрунті не виявлено.[...]

[...]

4. Визнанневі справи змінилися в напрямку зменшення кількості православних, з яких певний відсоток виїхав з тут. пов. на територію СРСР. Натомість прибула частина католицької людності.

[...]

**Староста
Петро Яшук**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, к.7.

1945, 4 січня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за грудень 1944 р.**

[...]

На терені Холмського повіту мешкає незначна кількість українців, які терміново шукають способів, щоб залишитися на терені Речі Посполитої Польщі[...] З визнань належить згадати: римо-католицьке, яке на наших теренах завжди було і є актуальним, православне, тепер вже у [процесі] лікві-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

дації з огляду на закриття останньої православної парафії, що знаходиться в Холмі*.

**Староста
(Стефан Фліс)**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.151.

1945, 22 січня, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту заступника повітового старости за січень 1945 р.

[...]

4. Останнім часом прибуло на наш терен кільканадцять тисяч людей, якими мусимо заопікуватися, прохарчувати і поселити в знищених поукраїнських будинках, які виїжджаючи залишають в знищеному стані. Запобігти цьому неможливо через певні причини: брак для цього людей і наявність в українців зброї.

[...]

**Староста
[Відручний підпис]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.12–13.

1945, 1 березня, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту заступника повітового старости за лютий 1945 р.

[...]

Що стосується національних меншин, то евакуація відбувається в темпі досить повільному.

[...]

**Староста
[Відручний підпис]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.15.

* Те саме написано у звітах за січень-квітень 1946р. В наступних звітах до кінця 1946 р. проблема не згадується.

1945, 26 березня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за березень 1945 р.**

[...]

5. Національні меншини.

Місто заселене переважно людністю польською, єврейською і українською, а по селах мешкають тільки поляки і частина українців, яка ще не виїхала до СРСР. Тільки багато серед них є людей злої волі, сваряться з поляками. З того приводу надходить багато скарг.

[...]

10. Справи визнанняві.

На терені повіту знаходяться визнання: римо-католицьке, православне і Мойсееве [Євреї. — *Авт.*], а також Національний костел, між якими не спостерігається тертів, що погано впливало [б] на суспільство.

**Староста
(Дембняк Леон)**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.47–48.

1945, 30 травня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за травень 1945 р.**

[...]

3. Таємні організації.

На терені повіту існують таємні організації АК, НСЗ* і бульбівці, які між собою співпрацюють. [...]

[...]

5. Національні меншини.

У місті мешкають поляки, частково українці та євреї. По селах мешкають поляки і українська людність, близько 9500, з чого до липня ц.р. виїде близько 8000, решта залишається. Є багато українців злої волі, вони є носіями безправ'я і хаосу. Раніше нищили господарства, тепер луки польської людності, незважаючи на те, що я визначив їм пасовисько, бл[изько] 9 га біля станції, оскільки там розміщені [українці. — *Авт.*] до виїзду. З цього приводу є багато скарг. Вороже устосункований давній український «Союз», який

* АК, НСЗ (АК, NSZ) – Армія крайова, Народове сілі збройне.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

хоче вивезти господарські машини, які не є їх власністю, а правдоподібно є німецькими. Ту справу вирішимо з представниками України.

[...]

**Староста
(Дембняк Леон)**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.52.

1945, 9 серпня, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за липень 1945 р.

[...]

Тепер на терені повіту незначний відсоток українців — 450 родин, які не готові до евакуації на терені СРСР*[...]

[...]

**Староста
(Стефан Фліс)**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.67.

1945, 6 грудня, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за листопад 1945 р.

[...]

На терені повіту замешкує незначний відсоток українців, які за всяку ціну хочуть залишитися на теренах Польщі і шукають порятунку в блискавичних змінах релігії та посвідченнях польського громадянства.

[...]

**Староста
(Стефан Фліс)**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 212, k.133.

* Те саме написано у звіті за серпень. У звіті за вересень кількість українських родин складала вже 420, при цьому додано, що їх «важко евакуювати на терени СРСР». У звіті за листопад занотовано, що «православна людність масово переходить на римо-католицьке визнання».

1947, 2 квітня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за березень 1947 р.**

[...]

4) На терені тут[ешнього] повіту мешкає значний відсоток українських родин, які не проявляють бажання до виїзду за Буг, а навпаки — усіма силами намагаються тут залишитися*.

[...]

**Староста
[Підпис нерозбірливий]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 214, к.9.

1947, 28 червня, Чернолази

**Протест голови Повітового правління Польського
стронництва людowego в Холмі Казімежа Йоахімовича
до повітового старости в Холмі**

Повітовому старості в Холмі

Йоахімовича Казімежа, польського селянина, офіцера запасу Демократичної польської армії, члена Повітової національної ради в Холмі, [пропущено обширні дані про інші виконвані автором протесту функції. — Авт.], члена повітової переселенської комісії в Холмі, голови Повітового правління Польського стронництва людowego в Холмі, к [олишнього] віята гміни Раколупи, замешкалого в кол. Чернолази г.м. Раколупи.

ПРОТЕСТ

Дня 27 [цифра 7 вписано від руки поверх машинописної цифри 8] 1947 р., коли мене не було вдома, прибуло до мого господарства на мотоциклі трое озброєних людей і, видаючи себе за Виселенську комісію, приступили до описання майна. Описано забудови, живий і мертвий інвентар, а також предмети домашнього вжитку. На запитання моєї дочки, вчительки початкової школи в Майдані Островському, що це все означає, сказали їй наступне :

* В інших звітах, зокрема за квітень, дописано, що українці «стараються бути лояльними громадянами і за будь-яку ціну залишитися».

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

«Прошу сказати батькові, щоб готувався до виїзду на Захід». А коли дочка заявила, що [батько] не є прецінь українцем, і йому нічого робити на Заході, їй відповіли : «Це немає ніякого значення, а на Заході батько буде засновувати Польське сторонництво людове».

Найкатегоричніше протестую проти того, щоб у момент виселення зрадників народу та українців мою особу змішувано з таким елементом, а протест свій мотивую наступним :

[Пропущено перших два пункти, в яких автор представив свої заслуги як громадський діяч і офіцер Війська польського. — *Авт.*]

3. У час виселення українців мою особу з'єднують з тією національністю, тоді як за окупації [німецької. — *Авт.*] українські шовіністи на чолі з катом Холмщини Кощуком винесли мені смертний вирок, внаслідок чого я понад рік мусів поневірятися і гнити в лісах з партизанськими загонами і не бути в хаті, яку постійно відвідував кат Кошук. Вирок смерті був винесений мені за те, що я як головуючий Польської комісії виправив список населення, складений німцями 1.III.1943р., під час чого українські комісари з перепису польське населення гміни Раколупи дослівно на 89% записали як українців, між іншим і мене з родиною. Запитайте першого-ліпшого поляка з гміни Раколупи, без різниці політичних переконань, і він вам відповість, яку боротьбу під моїм керівництвом провело польське населення гміни у березні 1943 р., у час найстрахотливіших переслідувань польськості гітлерівськими гадами та українськими шовіністами, у час розстрілів, таборів смерті, виселень власне за польськість, за те, щоб не тільки у списках, але і фактично залишитися польською людністю. Це була боротьба, яку міг вести і переможно її завершив люд польський мученицької землі Холмської, а його чин в історії не лише тієї землі, але й історії Польщі доби страхотливої неволі, повинен бути вписаний золотими літерами...

[Далі пропущено обширне закінчення протесту. — *Авт.*]

Казімеж Йоахімович
[Відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 38, nr.; Наше слово. – 2007. – 13 травня. – С.9.

1947, 3 липня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за червень 1947 р.**

[...]

В останніх тижнях українці у зв'язку з чутками про виселення намагаються дістати посвідчення польського громадянства, щоб таким чином врятуватися від виїзду*.

**Староста
[підпис нерозбірливий]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 214, k.23.

1947, 4 серпня, Холм

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за липень 1947 р.**

[...]

В рамках акції «В» переселено на терени П[овернених] З[емель] 854 родини (3133 особи).

[...]

**Староста
[Підпис нерозбірливий]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 214, k.27.

* Це вже стосується переселення в межах Польщі у відповідності з планами акції «Вісла».

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, 13 листопада, Холм

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1947 р.

[...]

На терені тутешнього повіту мешкає незначний відсоток українців, котрі залишились після переселенсько-поселенської акції, і які стараються бути лояльними громадянами і за будь-яку ціну намагаються залишитися на цьому терені*.

Староста
[Підпис нерозбірливий]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 214, k.35.

Красноставський повіт

1945, 1 березня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1945 р.

[...]

Щодо національних меншин, то тут є актуальною українська проблема. Українці виїжджають неохоче, а ті, що виїжджають, забирають все з собою і в дуже багатьох випадках нищать залишені ними будинки і [Господарські.-Авт.] будівлі.

[...]

Повітовий староста
[Підпис нерозбірливий]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 220, k.1.

* Подібне у звітах за листопад і грудень 1947 р.

1945, 4 серпня, Красностав

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за липень 1945 р.**

[...]

Проблема національних меншин в тут [ешньому] повіті зводиться виключно до української людності. Та людність не хоче переселятися до Радянського Союзу і безправно займає господарства по своїх родичах, переселених до СРСР, і, таким чином, ускладнює поселення на поукраїнських господарствах репатріантів з-за Буга. Є українці, які, з метою уникнення переселення до СРСР, влаштувалися працювати в структурах Громадської Безпеки та інших державних та суспільно-громадських інституціях.

Визначених справ на терені тут [ешнього] повіту немає.

*Повітовий староста
В. Жмудський*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 220, k.43.

1945, 17 листопада, Красностав

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за жовтень 1945 р.**

[...]

Проблема національних меншин обмежується українською національністю, яка не хоче виїхати до Радянського Союзу. Ставлення цієї людності до Польської держави лояльне*.

[...]

*Повітовий староста
В. Жмудський*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 220, k.129.

* Подібні твердження містяться у звітах за листопад і грудень 1945 р. та січень, лютий і березень 1946 р.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1946, 11 травня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1946 р.

[...]

Проблема національних меншин обмежується українською націоналістичною, яка намагається залишитися в Польщі, своїм негативним ставленням до репатріантів вносить багато непорозумінь в громадах, заселених репатріантами.

[...]

**Повітовий староста
В. Жмудський**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 220, k.69.

1946, 11 червня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1946 р.

[...]

Проблема національних меншин стосується виключно української людності і доки українська справа не буде унормована, доти у громадах, заселених репатріантами, не зникне напруга, оскільки українські родини, що залишилися в даних громадах, висувають претензії на землю, заселену репатріантами.

**Повітовий староста
В. Жмудський**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 220, k.91.

1947, 10 березня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1947 р.

[...]

Загальнополітична ситуація.

[...]

d) Справа національних меншин обмежується незначною групою українців, яких треба буде переселити до Радянського Союзу. До переселення є близько 300 українських родин. Це є переважно родичі переселених до СРСР, які залишилися з метою недопущення репатріантів-поляків до зайняття господарств після переселених українців, наданих репатріантам-полякам ПУР-ом. Ця справа створює досить поважні клопоти старостові, гмінним властям і ПУРові. Майже всі ті українці записалися до ППР з метою захистися від можл[ивого] переселення до Радянського Союзу і залишення господарств для своїх родичів, які, за їх переконанням, мають повернутися із Радянського Союзу.

Визнаннєві справи: людність тут. повіту в значній більшості римо-католицького визнання, а далі — польсько-католицького. Українці, близько 300 родин, православного визнання.

[...]

Повітовий староста
[підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 222, k.31–32.

1947, 2 квітня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за березень 1947 р.

[...]

3. Релігійні об'єднання:

[...]

На терені повіту є:

Парафій римо-кат. — 17.

[Парафій] національно-кат. — 4.

[Парафій] православних та інших визнань — немає.

4. Національні меншини.

Найбільшою групою є українці — близько 300 родин, які найбільше скупчені у гмінах: Чайки, Сінниця Ружана і Лопенник. Інших меншин є близько 50 родин, які переважно сполонізувалися.

[...]

Повітовий староста
В. Жмудський

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 222, k.62.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, 2 липня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за червень 1947 р.

[...]

2. Діяльність таємних організацій:

Діяльність таємних організацій на терені тутешнього повіту не спостерігається, але ширяться чутки, що на терені гміни Чайки є таємний український комітет, а в лісі коло Бончі перебуває банда, з якою взаємодіють деякі мешканці Бончі.

Повітовий староста

Службова печатка:

*Повітовий староста / Віце-староста.
[Підпис нерозбірливий].*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 222, k.104.

1947, 2 жовтня, Красностав

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1947 р.

[...]

Національні меншини.

4. Найбільшою групою серед національних меншин є українці — 457 родин, близько 1222 осіб. Найбільше скупчення - г.м. Чайки, Сінниця Ружана і Лопенник.

Всі вони, навіть члени ППР, судячи з їх ставлення до польської людності, особливо до репатріантів, є націоналістами-шовіністами.

*Повітовий староста
(—) В. Жмудський
[підпис]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 222, k.167.

1947, 10 квітня, Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за березень 1947 р.**

[...]

4. Національні меншини.

В останньому місяці дуже посилилася активність українських банд. Ходять по терені зі зброєю, допускаються грабежів і тероризують людність, яка з ними співпрацює через страх перед репресіями [з їх боку. — Авт.]. Зокрема допомагають їм українці, які ухилилися від виїзду до Росії, ті, що повернулися з Радянського Союзу, і змішані родини (польсько-українські). Подібно, як озброєні банди, набрали відваги окремі українці, що проявляється в словесних атаках і погрозах стосовно тих поляків, яким були приділені поукраїнські будинки і ґрунти.

III

Спеціальні акції

[...]

2. Переселенська акція.

Переселенська акція вимагає турботливого і старанного опрацювання. Вона ще не повторена, але помимо того повіт під враженням, що наступить будь-якого дня.

[...]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.1,3.

1947, 15 [травня], Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за квітень 1947 р.**

[...]

4. Національні меншини.

У зв'язку з проведенням переселенської акції у Жешівському воє[водстві] спостерігається переляк і певна дезорієнтація тут[ешньої] української людності*.

[...]

II. Стан безпеки.

[...]

* Томашівський повіт межує з Жешовським (тепер – Підкарпатським) воєводством.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

2. Діяльність таємних організацій.

Уявилось [прийшло з новиною. — Авт.] понад 500 осіб. Банди УПА дезорієнтовані.

[...]

*Іменна службова печатка повітового старости Владислава Дзюбана,
[підпис відручний].*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.7.

1947, червень, Томашів Люблинський

Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за травень 1947 р.

[Документ помилково
датований 15 березня 1947 р.]

[...]

4. Національні меншини.

Переселенські приготування не залишилися поза увагою українців, які мають своїх людей, що працюють у владних структурах від громадських [місцевих] до міністерських включно. Це створило величезне забурення в господарському житті повіту. Поширилися пожари, зменшилися податкові надходження, занедбані польові роботи.

[...]

IV. Спеціальні акції.

[...]

2. Переселенська акція — готується. На Захід виїхало 73 родини.

[без підпису]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.13.

1947, 2 липня, Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за червень 1947 р.**

[Документ помилково
датований 15 березня 1947 р.]

[...]

4. Національні меншини.

Здійснювана переселенська акція очищує повіт від українців. Члени банд в зустрічах з людиною нарікають на своїх керівників.

[...]

6. Найважливіші розпорядження влади.

На вимогу місцевого шефа Повітового відділу Громадської безпеки гмінам заборонено видавати особисті посвідчення на час здійснення переселенської акції і стримано репатріацію на Захід. Також видано розпорядження у справі захисту від пограбування майна, залишеного вивожуваними українцями.

*Именна службова печатка повітового старости Владислава Дзюбана,
[підпис відручний].*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.17.

1947, 7 жовтня, Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за вересень 1947 р.**

[Документ помилково датований
15 березня 1947 р.]

[...]

4. Національні меншини.

Внаслідок фактичного закінчення переселенської акції української людності на західні терени в місяці вересні панував відносний спокій на сильно небезпечних до того часу південно-східних околицях повіту.

5. Ставлення людності до влади та її розпоряджень:

Закінчення переселенської акції українців та розпорошення більших банд бульбівців позитивно вплинули на настрої людності та її ставлення до державної влади [...].

IV. Спеціальні акції.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В місяці вересні по закінченні збору врожаю далось зауважити частковий відплив людної, поселеної на околичних поукраїнських теренах повіту. Причиною того є важкі умови побуту і праці на тих теренах, зокрема, брак господарських будівель, спалених бандами УПА, відсутність інвентаря і т.п. Посівна акція в місяці вересні була зорганізована в повіті, передусім, на поукраїнських теренах, яка у важких умовах йде там досить повільно.

[Службова печатка

**За повітового старости
Ст. Крупа —
керівник відділу.
Підпис відручний]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.21–22.

1947, листопад, Томашів Люблинський

Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1947 р.

*[Документ помилково датований
15 березня 1947 р.]*

[...]

4. Національні меншини: українська людиність, яка під впливом переселенсько-поселенської акції проявляла дуже бунтівні настрої [вивезена. — Авт.]. Зараз, у звітному місяці, внаслідок закінчення акції переселення, па-
нує майже повний порядок.

[...]

*[Службова іменна печатка:
Повітовий староста Владислав Дзюбан.*

Підпис відручний]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.23.

1947, 10 грудня, Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за листопад 1947 р.**

[Документ датований помилково
15 березня 1947 р.]

[...]

4. Національні меншини: після закінчення переселенсько-поселенської акції національних меншин майже немає. А коли ж декілька змішаних родин ухилилося від переселенсько-поселенської акції, то тепер вони взагалі не признаються, що є не поляками.

[...]

[Службова іменна печатка:

*Повітовий староста
Владислав Дзюбан.
Підпис відручний]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.25.

1948, січень, Томашів Люблинський

**Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости
за грудень 1947 р.**

[Документ помилково датований
15 березня 1947 р.]

[...]

4. Національні меншини: після закінчення переселенсько-поселенської акції декілька родин з теренів «Повернених земель» зголосило бажання повернутися на давні надбужанські терени, але Староство, заручившись думкою відповідних властей безпеки, їх зголошення відкинуло.

[...]

[Службова іменна печатка:

*Повітовий староста
Владислав Дзюбан.
Підпис відручний]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 253, k.33.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Білгорайський повіт

1945, березень, Білгорай

Фрагмент ситуаційного звіту за місяць лютий 1945 р.

[...]

1) Стан безпеки на терені повіту незадовільний. Діяльність міліції слаба через брак вишколу і дисципліни. Дається зауважити рух політично ворожих елементів, їх діяльність набирає сили. Множаться напади на українську людину і навіть трапляються прояви антисемітизму.

[...]

3) Забезпечення населення [продуктами харчування. — Авт.] дотепер було достатнім, на майбутнє через брак зерна стане неможливим. Справа евакуації української людини за Буг майже закінчується. Виїде близько 20000 20000 [осіб] української людини за Буг. Польської людини з-за Буга дотепер прибуло приблизно 2000 осіб.

[...]

Повітовий староста
Фр. Дзюба

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 208, k.1.

1945, початок липня, Білгорай

Фрагмент ситуаційного звіту за червень 1945 р.

[...]

f) На загальну кількість населення повіту 112000 осіб було 16716 осіб української людини, що володіла 4475 селянськими господарствами. На виїзд до СРСР з тих, що залишилися, зголосилося тільки 11 родин.

[...]

h) Віровизнання майже покривається з національною приналежністю жителів тут. повіту.

[...]

Повітовий староста
Станіслав Бжаск-Макєла

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 209, k.179.

1947, 3 червня, Білгорай

Фрагмент ситуаційного звіту за місяць травень 1947 р.

[...]

1. Політична ситуація.

[...]

d) Національні меншини представлені виключно українцями. Замешкують південну частину тут. повіту. Є їх близько 2000, що складає близько 2% від загальної кількості тут. людності.

е) Ставлення людності до влади та її розпоряджень позитивне. На це вплинули не тільки поголоски, але й факти виселення в зг. людності з сусідніх повітів.

**Повітовий староста
Станіслав Бжаск-Макєла**

[Службова печатка,

Відручний підпис].

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 210, k.45.

1947, 5 липня, Білгорай

Фрагмент ситуаційного звіту за місяць червень 1947 р.

[...]

1. Політична ситуація.

[...]

е) Ставлення людності до влади та її розпоряджень позитивне. Серед української людності спостерігається страх перед виселенням і значна її частина добровільно погоджується на виїзд на Захід.

[...]

**Віце-староста
[Відручний підпис]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 210, k.51.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, 5 серпня, Білгорай

Телефонограма начальника Повітового відділу в Білгораї Ю. Брацієвського до директора Воєводського відділу ПУР в Любліні про результати акції «Вісла» у Білгорайському повіті

Білгорай, 5.VIII.47 р.

До Гр. Директора Вой. Від. ПУР в Любліні.

ТЕЛЕФОНОГРАМА

У відповідь на розпорядження L.dz. 4849/47 доношу, що за час від 1. VIII.47 р. до 4.VIII.47 р. доповідь про акцію п[ереселенсько]-п[оселенську] виглядає негативно. В межах акції «В» переселено родин — 98, осіб — 338, коней — 30, корів — 110, свиней — 80, овець і кіз — 87. Двома потягами у 92 вагонах.

Прийняла: Ритвінська.

Подав і підписав Ю. Брацієвський
Нач. Пов. відд. ПУР.

Переклад з польської мови.

- Джерело: APL. Воєводський відділ Державного репатріаційного управління в Любліні. Sygn. 176, k.46; Наше слово. – 2007. – 20 травня. – С.9.

Володавський повіт

1944, 16 січня, Володава

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за період до 20 січня 1945 р.

[...]

Труднощів з національними меншинами зовсім не відчувається — якщо йдеться про євреїв. Що стосується українців, то ставлення значно поліпшилося.

[...]

Пов[ітовий] староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

- Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.11.

1944, 17 липня, Володава

**Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости
за липень 1944 р.**

[...]

Клопотів з євреями не маємо. Українці спеціально не вирізнялися на даний час. Виглядає, що наступило заспокоєння.

[...]

Пов[ітовий] староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.3.

1945, 19 лютого, Володава

**Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости
за лютий 1945 р.**

[...]

На терені повіту поряд з поляками існує великий відсоток української людності, яка неохоче записується на виїзд до СРСР. Бувають випадки, що особи, записані [на виїзд], приходять з плачем, щоб викреслити їх зі списків. Залишають свої рідні села в гніві і безсильній злості, руйнують будинки — головним чином житлові, вибиваючи вікна, зриваючи кухонні плити, перетворюючи, таким чином, будинок на непридатний для заселення. Така поведінка української людності викликає якнайгірші враження в польській людності, витворюючи щораз більший національний антагонізм.

[...]

Пов[ітовий] староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.19.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1945, 20 березня, Володава

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за березень 1945 р.

[...]

Акція евакуації і репатріації, яка успішно розвивалася, незважаючи на труднощі з транспортними засобами, останнім часом загальмувалася через пошкодження мостів на Бузі кригою. Дотепер поселено на терені повіту близько 10000 осіб. Така ж приблизно кількість осіб української національності була евакуйована. До евакуації залишається ще близько 19000. Однак особи, що залишилися, не хочуть записуватися до евакуаційних списків. Українська людність неохоче виїжджає з Польщі і тому й далі продовжує нищити залишені будинки. Часто мають місце випадки тероризування репатріантів, поселених на поукраїнські господарства, місцевою українською людністю, яка переконана, що у випадку незайняття господарств поляками, ті господарства стануть їх власністю. Протидія цій нездоровій тенденції є надзвичайно важкою, оскільки в міліції відносно мало поляків, міліціонери не української національності фаворизують українській людності.

[...]

Пов[ітовий] староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.25.

1945, 18 травня, Володава

**Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости
за травень 1945 р.**

[...]

Репатріація і осадництво.

За звітний період вплив на терен СРСР української людності винятково зменшився, натомість приїзд репатріантів з-за Бугу збільшився [...]. При поселенні репатріантів на поукраїнських маєтках виникають поважні сутички. З українських родин не раз залишився на місці котрийсь з членів родини і категорично забороняє поселитися на господарстві прибуваючим. Навіть втручання місцевих органів міліції не дає бажаного результату.

[...]

**Пов[ітовий] староста
Людвік Рицерський**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.37.

1945, 5 серпня, Володава

**Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости
за липень 1945 р.**

[...]

f) Національні меншини.

З національних меншин на терені повіту існують українці та євреї, при чому тих останніх налічується понад 500 осіб. Українці, котрі перед початком евакуаційної акції на терени Західної України склали понад 40 % людності повіту, з яких добровільно виїхала заледве $\frac{1}{3}$ від загальної [їх] кількості. Ті, що залишилися, добровільно виїжджати не хочуть, навпаки, є випадки нелегального повернення на польські терени. Є численні випадки відмови від виїзду навіть тих, які попередньо записалися на виїзд. Українці, які залишилися, або виявили бажання активно співпрацювати з польською владою — як міліція обивательська і уряди безпеки, в яких їх є величезна більшість, або, вдаючи поляків, зі страху, що можуть бути евакуйовані примусово, намагаються виїхати на Захід, або також шляхом укладення шлюбних союзів з поляками, хочуть здобути польське громадянство і залишитися в Польщі, або, нарешті, не зрікаючись націоналістичної ідеології, хотіли б бачити з лівого боку Бугу незалежну Україну. Ті, останні, оманливо надіючись залишитися

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

на цих теренах, з радістю спостерігають за переселенською акцією поляків на західні терени, вважаючи це за послаблення місцевого польського елемента.

[...]

4) Визнанневі справи.

Подібно до того, як на терені повіту наявні три національності, так само існують три віровизнання, тобто: римо-католицьке, православне і мойсеєвське*. Спостерігається зміна віровизнання на римо-католицьке. Це кон'юктурне явище. Таким чином, певна частина українців, не бажаючи виїхати на східні терени, намагається залишитися на місці. Через те, що більша частина українського суспільства з кон'юктурних поглядів охоче декларувала під час окупації співпрацю з німцями, я до цієї проблеми змушений ставитися критично.

[...]

Внаслідок виїзду багатьох православних священників на східні терени православна Церква втрачає значення, православні вірні до релігійних справ починають ставитися щоразу байдужіше.

[...]

***Пов[ітовий] староста
[Нерозбірливий відручний підпис]***

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.47–48.

1945, 3 жовтня, Володава

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1945 р.

[...]

f) Національні меншини.

Українська людність сильно стурбована чутками, що кружляють, про безумовну примусову евакуацію на схід. Визначений термін добровільного виїзду закінчився. Він не дав майже ніякого результату. Натомість доходять до мене повідомлення, що цілі села зайняли непохитну позицію, що добровільно не виїдуть ні за яку ціну, хіба що до них безпосередньо застосують примус, якщо такий справді застосують. Джерелом такої постави є : з одно-

* Йдеться про євреїв.

го боку, голоси тих, котрі у першому турі виїхали на терени СРСР і втекли звідти, а, з другого, законспірована пропаганда шовіністичних українських діячів і диверсійних банд.

Оскільки ті, що реєструються на виїзд, звільнені від обов'язкових повинностей і поставок на користь Держави, то, однак, останнім часом видно, як місцеві українські господарі підпорядковуються підводній повинності, платять податки, поставляють збіжжя — все для того, щоб виробити собі опінію лояльних громадян і врятуватися від евакуації. Є часті випадки зміни віровизнання і укладання шлюбів з особами римо-католицького віровизнання. Дотепер залишаються на місці заможніші господарі, що краще стоять господарчо, через що намагаються уникнути виїзду. Багато з них приступає до активної праці у владі, інституціях, партіях.

[...]

*Повітовий староста
Л. Рицерський*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.63–64.

1945, 3 листопад, Володава

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1945 р.

[...]

f) Національні меншини.

Українська людинність надалі займає неприхильну позицію стосовно переселенської акції на східні терени. За звітний місяць виїхало ледве декілька родин. Ті родини, переслідувані на місцях, протягом певного часу мешкали у Володаві, а потім мусили виїхати. Добровільної згоди на виїзд немає. Ситуація, яка витворилася у зв'язку з попередженням про примусове переселення, сприяє діяльності українських диверсійних націоналістичних банд, які починають проявляти щораз жвавішу діяльність. Ті банди по прибутті з південних теренів Люблинщини та з-за Буга, ширячи пропаганду проти виїзду і потрапляючи на придатний для себе ґрунт, підсилюють свої лави місцевим елементом. Українці, хочаби залишитися в Польщі, значною мірою стають лояльними громадянами, виконуючи усі розпорядження властей. Якби не акція ворожих елементів, натуральні поставки були б, без сумніву, далеко кращими.

[...]

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Надалі найбільш активним є католицький Костел, натомість щораз більше втрачаючою впливи — православна Церква.

[...]

**Повітовий староста
Л. Рицерський**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.76–77.

1945, 3 листопад, Володава

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1945 р.

[...]

а) [...] Діючі нелегальні українські націоналістичні організації здійснюють вбивства на політичному тлі [...] Українські банди, залежно від ситуації та місцевих умов, вживають або української мови, або польської. Останнім часом українські банди посилили свою діяльність і допускаються здійснення масових вбивств.

[...] ті банди поділені на менші групи, перебувають в українських осередках, добре поведячись в тих осередках, натомість здійснюють напади на віддалені польські осередки, вбиваючи і грабуючи спокійну польську людність. Вдалося з'сувати, що ті банди особливо агресивно виступають проти осіб, що активно працюють на демократичний лад.

[...]

**Повітовий староста
Л. Рицерський**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.97.

1945, 5 листопад, Володава

**Фрагмент звіту заступника керівника слідчого відділу
КПМО* у Володаві Леоніда Масюка за час 1 листопада —
5 листопада 1945 р.**

[...]

1.XI.1945 р. о 13.00 год. функціонери тут. Опер[ативного] Взв[оду] у силі тринадцяти людей і п'яти працівників ПУБП** під керівництвом хор[унжого] Бакуна Яна виїхали на терен гміни Славатичі з метою сконфісування [так у тексті. — *Авт.*] банди УПА. 2.IX.45 р. о 7 год. ранку потрапили у засідку в кол[онії] Голишів гм. Славатичі, організовану бандитами. Окопана банда відкрила шквальний вогонь з важкої автоматичної зброї, в результаті чого було вбито 6 функціонерів МО, серед них керівник хор. Бакун Ян і п'ять працівників ПУБП. Два міліціонери загинули безвісті, правдоподібно, їх захопила банда, а одного міліціонера поранено в ногу. Бандити забрали зброю і обмундирування убитих.

[...]

**Керівник слідчого відділу
в[ище] зг[аданий] Масюк Леонід**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 255, k.83.

1946, 4 лютого, Володава

**Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости
за січень 1946 р.**

[...]

е) Діяльність політичних партій.

Погіршення стану безпеки послаблює діяльність політичних партій, зокрема ППР***, членів якої переслідують ворожі українські націоналістичні елементи.

ф) Національні меншини.

Українська меншина, яка має ще великий вплив на все суспільно-політичне і господарське життя, у спосіб щораз більш рішучий починає протистав-

* КПМО(КРМО) – Комісаріат Пов'ятови Міліції Обивательській.

** ПУБП(РИВР) – Пов'ятови Ужонд Безпеченьства Публічного.

*** ППР(PPR) – Польська Партія Роботніча.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

лятися заходам уряду. Спочатку непомітна лінія поділу між прихильниками теперішнього ладу та його супротивниками-націоналістами тепер починає щораз більше проявлятися. Зауважено навіть випадки взаємодії з національним українським рухом, який починає опановувати щораз ширші верстви нібито байдужої української [людності], тих, хто дотепер дотримувався засад нинішньої дійсності.

Це, без сумніву, є наслідком неуникнення очікуваної вимоги примусового залишення польських теренів, якого українці більше бояться, ніж смерті. Можна почути думку про те, що українці навіть воліють загинути в лісі від кулі, ніж виїхати на східні терени. Слід очікувати, що акція примусової евакуації зіткнеться з рішучим дієвим опором українців, незважаючи навіть на політичні переконання. Українці на терені повіту у ставленні до переселенської акції є однотайними. І, якщо більшість з них перейшла до співпраці з урядом, то найчастіше без переконання, в надії, що таким чином врятується від необхідності виїзду.

[...]

4) Визнаннєві справи.

За звітний період спостерігається повернення православної людності до релігії. Українська людність особливо масово прибула до святині в день Трьох Королів [Водохреща. — Авт.], і то головним чином молодь, яка давніше не дуже ретельно визнавала релігійні засади. Урочистість «свячення води» носила характер великої релігійної маніфестації. Повернення православної людності до релігії пов'язане, поза сумнівом [...] з евакуаційною акцією.

[...]

Повітовий староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.1–2.

1946, 3 березня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1946 р.

[...]

f) Національні меншини.

За звітний період національні меншини не проявляли більшого зацікавлення загальнодержавними справами. Українська людність у страхів перед виїздом на схід зголошується у багатьох випадках до Староства з прохання-

ми про визнання польського громадянства. На цьому ґрунті стверджено ряд випадків зміни віровизнання. Добровільних зголошень до виїзду на східні терени немає. Українська людність, як це дається відчутти, готова не все.

[...]

Повітовий староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.14.

1946, 4 травня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за квітень 1946 р.**

[...]

f) Національні меншини.

У звітному періоді виявилося небажане явище невластивого ставлення української людності до розпоряджень властей. Та людність, будучи рішуче настроєна не виїжджати добровільно на східні терени, стає осередком організації актів диверсії і чинником, придатним для ворожих виступів проти властей. За звітний період погіршився стан безпеки внаслідок того, що численні диверсійні загони УПА переходять з південних теренів, охоплених акцією примусової евакуації, на терен Володавського повіту, де серед української людності знаходять підтримку.

[...]

Повітовий староста
[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.30.

1946, 4 травня, Володава

**Фрагмент звіту повітового старости про стан безпеки
в повіті за квітень 1946 р.**

[...]

с) Діяльність таємних організацій і ворожих елементів.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

У звітному періоді посилилася диверсійна акція таємних організацій і ворожих елементів. Головним чином диверсійну діяльність здійснювала УПА, загони якої, як видно з донесень ґмін, доходять до 500 осіб. Тереном діяльності тієї організації охоплені ґміни : Криворєва, Ополе і Славатичі. Занотовано цілий ряд випадків забирання вантажних автомобілів і використання їх з диверсійними цілями. З 5 захоплених автомобілів 4 віднайдено. Проте автомобіль Української Евакуаційної Комісії дотепер не знайдений. До пасажирів захоплених автомобілів ставляться добре і після виявлення особи їх відпускають. [...]

У відповідності з отриманими даними місцева українська людність у страхові перед несподіваним переселенням ховає своє майно у поблизу лісах. Українські відділи виступають вороже проти поселеної людності, що походить із східних теренів.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.35.

1946, 4 червня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1946 р.

[...]

I. Загальна і політична ситуація.

а) Зміни в організаційному стані і характеристика праці в терені.

У звітному періоді значних змін в організаційному стані ґмін не було. На загал на своїх становищах залишаються усі війти і бурмістри. Єдине, лише у зв'язку з розпочатою переселенською акцією проведено зміни на становищах солтисів у громадах, в яких солтисами були українці.

[...]

с) Ставлення людності до властей та їх розпоряджень.

Ставлення польської людності до властей і видаваних ними розпоряджень на загал зичливе, якщо ж , натомість, йдеться про українців — те ставлення стає все більше ворожим. Вони зовсім не виявляють бажання виїздити на східні терени, перестали платити податки і здавати натуральні поставки. Спостерігається тенденція відходу до лісу української молоді, щоб у такий спосіб ж виїхати на східні терени. Українська людність перед початком переселення

провела посіви, а тепер не виконує ніяких робіт по догляд[у за посівами. — *Авт.*], так необхідних для прискорення вегетації пропашних культур.

[...]

h) Визнанневі справи.

[...] У переконанні, що зміна віровизнання вирішує [питання] про залишення української людності в Польщі, спостерігається сильна тенденція до переходу з православ'я на католицизм, а також одруження поляків з українками.

IV. Переселенська акція.

[...]

29 травня розпочалася примусова евакуація української людності при дієвій співучасті війська. До кінця звітного місяця завантажено один транспорт, що налічує 114 родин, тобто 383 особи. Переселенська акція на своїй початковій стадії охопила поселення, розташовані найближче до Володави. Дотепер переселенська акція не натрапила на поважніші перешкоди. Спостерігається тенденція виселюваної людності до залишення у Польщі за будь-яку ціну.

У зв'язку з цим у перші дні акції велика кількість українців зголошувалася до гмінних управлінь і Староства з проханням про залишення їх [у Польщі. — *Авт.*]. Серед евакуйованих українців рідко зустрічається молодь, яка згідно з наявною інформацією вдається до лісу. [...]

Дуже важкою справою є також проблема збереження поукраїнського майна, оскільки на терені повіту є цілий ряд таких місцевостей, в яких цілком немає польських родин. [...] Не можу використати до акції постачання підвод і налагодити охорону майна з огляду на недостатню кількість міліції, яка, зрештою, близько на 50% складається з українців. [...]

У місцевостях, більше віддалених від Володави, нотуються випадки застосування з боку українців погроз на адресу вїттів і солтисів. Доносять також про випадки пострілів до вїттів і солтисів з терористичною метою. У віддалених місцевостях, як впливає з останніх донесень, мають місце вбивства [людей] польської національності.

в) Евакуаційна акція не йшла в парі з поселенською акцією. Дотепер, як тільки міст на Бузі був закінчений і відданий військовим властям до ужитку, не був відкритий до переїзду репатріантів-поляків зі східних теренів, які б, обіймаючи поукраїнські господарства, здійснювали над ними опіку. У зв'язку з цим місцева людність проявляє тенденцію до зайняття господарств самовільно, не чекаючи на дозвіл властей.

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.45–46.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1946, 4 червня, Володава

Фрагмент звіту повітового старости за травень 1946 р.

[...]

с) Діяльність таємних організацій і ворожих елементів.

У звітному періоді посилилася диверсійна акція таємних організацій та ворожих елементів. Активну діяльність проявляла УПА, відділи якої набирають сили у зв'язку з переселенською акцією. Надходять донесення, що її загони виступають в силі, навіть по кілька сотень людей. Тереном її діяльності є гміни, значно віддалені від Володави і в більшості замешкані людністю української національності. З тих гмін потрібно згадати Кривовербу, Ополе, Славутичі, Волю Верещинську. Діяльність тієї організації проявляється у формі виступів проти переселенської акції, агітації проти залишення українською людністю польських теренів, застосування погроз на адресу репатріантів, а також приготувань до протидії переселенській акції тих гмін, які залишаються під їх великими впливами.

В моєму розпорядженні є донесення про спроби застосування терору стосовно в'їтів і солтисів. Доходять до мене також повідомлення й про приготування озброєних загонів УПА до боротьби, яка в майбутньому може розгорітися під час переселенської акції на даних теренах. В одному із сіл бульбівці забрали лопати, одночасно наліплюють на дверях залишених українцями домів листки з попередженнями, а також розкладають листівки з погрозами на адресу властей, які здійснюють переселенську акцію.

d) Діяльність органів обивательської* міліції та безпеки.

Діяльність органів безпеки і обивательської міліції за оперативної співучасті радянських загонів у звітному місяці поширили свою діяльність на теренах віддалених від Володави гмін. Однак з огляду на більшість українців у Повітовому управлінні публічної [безпеки], а також досить великої кількості українців серед дільничних, які передбачають, що будуть змушені виїхати з Польщі, останні не проявляють більших бойових зусиль, є байдужими і змирилися [з долею. — Авт.]. Належало б без зволікань замінити функціонерів безпеки та міліції поляками.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.49–50.

* Міліція обивательська (громадянська міліція).

1946, 3 липня, Володава

Фрагмент звіту повітового старости за червень 1946 р.

[...]

с) Діяльність таємних організацій і ворожих елементів.

У звітному періоді, всупереч очікуванням, УПА не проявляла назовні більш активної діяльності. Не зафіксовано більших виступів, спрямованих проти переселенської акції української людності, не занотовано також масових пожежарів, які зазвичай супроводжують ту акцію на інших теренах.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.59.

1946, 3 серпня, Володава

**Фрагмент звіту повітового старости
за липень 1946 р.**

[...]

f) Національні меншини.

Останнім часом за співучасті війська переселено на терен УРСР 4077 українських родин у складі 13905 осіб. Ужито для перевезення людей і майна 2491 вагон, а також кілька десятків родин виїхало за Буг колісним транспортом*. Статистичні дані вказують, що на терені повіту залишилося 444 українські родини у складі 2142 осіб.

За таких умов проблема української меншини на терені повіту вирішена успішно, враховуючи ще ті обставини, що половина [українців. — Авт.] залишилася легально, як родини працівників УБ і МО, активні члени ППР та врешті родини, за якими комісія визнала право залишитися в Польщі. Друга половина, близько 1200 осіб, в переселенський період укрилися в лісах, або хвилево емігрували на терени сусідніх повітів і там перебували критичний момент, не маючи, отже, ніякого правового оправдання щодо залишення [в Польщі. — Авт.]. Багато родин змінило віровизнання і буде асимілюватися. Однак мушу визнати, що український націоналістичний елемент виїхав не увесь, залишилося декілька родин, які сховалися і сьогодні залишаються на місці.

* Йдеться про перевіз кінями на возах.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

[...]

h) Справи визнанняві.

Внаслідок виїзду українців вибули рівно ж православні духівники. Залишився тільки православний приходський священник у Володаві, який наразі не відправляє служб навіть у свята, бо парафіяни розсіяні по цілому повіті, а мешкаючі найближче не приходять до святині.

Католицьке духовенство збільшує кількість [своїх] вірних, приймаючи визнання віри від православних.

[...]

с) Організаційний стан та діяльність кооперативних організацій.

Через виїзд української людності до УРСР українські споживчі кооперативи перестали існувати.

[...]

е) Справи житла.

[...] Багато українських родин — працівників УБ, МО, ППР перенеслося з села до міста[...]. В терені 5 сіл, справді обезлюднених внаслідок виїзду українців, згоріло на 75—90%.

[...]

і) Земельна реформа і стан жнив.

[...] Належної мети досягнуто, оскільки заледве 1-2% посівів стоять дотепер на пні у тих місцевостях, які на 95% обезлюднені (село Каплоноси, село Сухова, село Люта).

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.69–70.

1946, 3 вересня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за серпень 1946 р.

[...]

в) Організаційний стан Народних Рад та їх стосунки зі Староством.

Після виїзду з деяких гмін гмінних радних[депутатів. — Авт.] української національності на східні терени розпочата широко закроена акція реорганізації гмінних народних рад. [...]

с) Діяльність політичних партій.

[...] На місце радних, які виїхали на східні терени ППР і ППС, стараються увести своїх людей до народних рад. Поза тим, особливо ППР, розпочинає працю в напрямку збільшення кількісного стану членів партії, який значно зменшився у зв'язку з виїздом на терени Східної України [українців, членів ППР. — Авт.].

f) Національні меншини.

Внаслідок виїзду у попередніх звітних періодах більшої кількості українців проблема української національної меншини тепер дещо втратила значення. Однак та кількість людності української національності, що залишилася, у переважаючій своїй частині, як така, що перебуває під впливом українських диверсійних організацій, устосунковується негативно до заходів польських властей, намагаючись, в оперті на лісові банди, перешкоджати і ускладнювати працю по запровадженню ладу і порядку.

[...]

h) Справи визнанняві.

[...] Спостерігається також існуюча довгий час тенденція зміни православногo віровизнання на римо-католицьке віровизнання. Це явище на тутешньому терені є дуже бажаним, оскільки воно великою мірою сприяє асиміляції української людності.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.79–81.

1946, 5 жовтня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1946 р.

[...]

f) Національні меншини.

Проблема національних меншин, яка під час евакуації українців і безпосередньо по її стриманні втратила силу, у звітному періоді почала набирати нового характеру. Націоналістична пропаганда, здійснювана ворожими українськими елементами, потрапила на придатний ґрунт серед української людності, яка залишилася нелегально і негативно наставлена до починань властей. Українська людноість, яка знаходить під час переселення схоронення в лісі, починає поволі повертати до своїх господарств, нелегально усуваючи правних користувачів і залякуючи таким чином людноість, яка нама-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

гається поселитися. Мені невідомі випадки втручання у такі справи ПУБП, органів Міл[іції] Об[ивательської], [які] хоч і складаються з поляків, не в стані результативно протидіяти через недостатню їх кількість, а також часті випадки роззброєння диверсійними бандами.

На довершення всього цього, православне духовенство, яке в укритті перетривало переселенську акцію, намагається обійняти парафіяльні осередки і ширити національну пропаганду, стаючи, отже, чинником, що унеможливило асиміляцію решти українського елементу.

[...]

h) Справи визнанняві.

Внаслідок примусової евакуації людності української національності виїхала також більшість православних священників. Частина однак пережила цей період в укритті. Тепер стверджено випадки повернення і бажання обійняти парафії за легальними актами, виданими Православною Консисторією. Легально залишився заледве один православний священник з парафією у Володаві, щодо діяльності котрого, як дотепер, не маю ніяких застережень. Між іншим, він запровадив до православної літургії польську мову замість української. Цей поступок зустрівся з протестом інших православних вірних, що проявляється у бойкоті богослужіння. Слід зазначити, що бойкотуючи богослужіння, українська людність знаходить підтримку українських диверсійних банд, а також православних духівників, котрі намагаються зайняти залишені парафії, а також духівників сусідніх повітів, як, напр[иклад], в Холмі.

З огляду на повище, визнаннева проблема національних меншин, яка внаслідок виїзду значної частини української людності втрачала свій первісний характер політично-національного інструменту, тепер стає проблемою актуального чинника підтримування національного усвідомлювання українців, які прислужували німцям. Проявляється це як у формі необмеженого вживання української мови у повсякденному житті, так і в припиненні масового переходу з православ'я на католицизм, подібно до того, як це мало місце у початковій фазі переселенської акції.

Тому затримана переселенська акція на східні терени повинна бути в інтересі польського народу піднята наново з подвійною енергією, оскільки не виїхав найгірший елемент, який залишається під сильним впливом українського націоналізму, який не вдається засимілювати.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.94, 96.

1946, 3 листопада, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за жовтень 1946 р.**

[...]

I. Загальна політична ситуація.

[...]

f) Національні меншини.

На терені повіту з'являється щораз більше українців, які уникаючи виселення до Росії, виїхали на інші терени. А їх наплив, як відчувається, ще не скінчився. У зв'язку з підвищем, в міру кількісного зростання вони почуваються певніше і виявляють свою національну окремішність та небажання виконувати розпорядження властей. Такий стан, що непокоїть вже зараз, буде колись справляти великі труднощі в адмініструванні повітом. Ще раз стверджую, що проведення переселенської акції потрібно рішуче повторити.

[...]

h) Справи визнанняві.

Протягом місяця жовтня на терені повіту прибуло 2 православних духівників з метою зайняття парафій в Угриську і Гороститі. Перший, через спротив Староства, виїхав, натомість другий осів на постійно в Гороститі. У цій справі вислано до Воеводського управління 2 листи: від 7.10.46 р., N SP /2/12/46 та від 28.10.46 р., N SP /2/12/46. Подальше толерування подібної поведінки тих духівників, як і надання їм призначень православними консисторськими владами, вважаю за високо невластиві, спрямовані проти життєвих державних справ.

[...]

Повітовий староста

[Нечитальний відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.139.

1947, 5 січня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за жовтень 1946 р.**

[...]

f) Національні меншини.

Залишена — досить чисельна група українців, що налічує близько 6 тисяч [осіб], повністю залишається під впливом і в контакті з бандами УПА. Через

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

це їх присутність на терені повіту абсолютно небажана. В майбутньому їх присутність безумовно спричинить багато клопотів властям громадської адміністрації.

[...]

h) Справи визнанняві.

Справа православного віровизнання тісно пов'язана з національною справою українців. Лояльний священик православної парафії у Володаві постійно твердить про український сепаратизм, нехить до запровадження нового календаря* і слухання казань польською мовою.

Останньо з'явився новий кандидат на православного парафіяльного священика у Голі гм. Волоськоволя. Незважаючи на наявність в нього дозволу на зайняття парафії, виданого Православною Консисто́рією у Варшаві, свого дозволу на зайняття ним тієї парафії я не дав. Цей тип навіть дуже слабо говорить по-польськи.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 256, k.131, 133.

1947, 5 лютого, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за січень 1947 р.

[...]

с) Ставлення людності до властей та їх розпоряджень.

Ставлення польської людності до розпоряджень властей на загал позитивне[...]. Цього не можна сказати про українців, які намагаються уникати виконання розпоряджень, а виконують їх у момент, коли вже інакше не можна.

[...]

f) Національні меншини.

Перед самими виборами в деяких округах сталися випадки викреслення зі списків виборців на підставі ст.2. Оскільки ті викреслення стосувалися переважно поляків, а тільки у 2 випадках викреслено українців, інші українці проявляли з того приводу відверто радість, поширюючи поголоски, що з надбужанських теренів поляки будуть виселені вглиб Росії, а українці повер-

* У православному віровизнанні застосовується ще й досі т.зв. старий стиль, а у католицькому – новий.

нуються з Росії на давніше замешкалі терени. Стурбована тими поголосками польська людність висилає до Староства делегації по інформацію щодо їх вірогідності.

[...]

h) Справи визнанняєві.

Як мене інформує духовник православної парафії у Володаві, останнім часом серед вірних тієї релігії запанувала індеферентність, що проявляється у повному невідвідуванні православної церкви. На найурочистіші свята приходять на богослужіння заледве декілька жінок. Щорічно у день свячення води(т.зв. Йордан) відбувався урочистий похід православних, але в цьому році через повну відсутність учасників та урочистість взагалі не відбулася. Й далі трапляються випадки зміни віровизнання на католицьке.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.1-2.

1947, 5 лютого, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за січень 1947 р.

[...]

a) Зміни у стані організації гмін і характеристика праці в терені.

[...] З решти гмін найбільші труднощі в адмініструванні має віт гміни Кривоверба, яка має найвищий відсоток українців. Тим також потрібно пояснювати, що, коли інші гміни у збиранні Національної Данини* досягли 89%, то гміна Кривоверба сягнула заледве 16%. Решта Данини буде стягнена в поточному періоді безумовно повністю.

[...]

c) Ставлення людності до властей та їх розпоряджень.

Ставлення польської людності до розпоряджень властей на загал позитивне. Цього не можна сказати про українців, які намагаються уникати виконання розпоряджень, а виконують їх у хвилини, коли вже інакше не можна.

[...]

f) Національні меншини.

[...] Виключно українцям, які проявляють вдавану лояльність, вірити не можна.

* Щось на зразок внутрішніх позик в СРСР, що практикувалися у повоєнні роки.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

[...]

h) Справи визнаннявві.

Щораз частіше у Старостві з'являються українці, які намагаються здобути для себе посвідчення громадянства, бо, за їх твердженням, як тут народжені і проживаючі, прагнуть залишитися на місці. На запитання, хто їм говорив про виселення, не відповідають. Рівно ж трапляються випадки бажання отримати посвідчення громадянства з метою здобуття дозволу на повернення своїх дорослих дітей, які виїхали за Буг. Вони вважають, що, коли батьки отримають посвідчення, то їх сини також будуть мати право на проживання на теренах Речі Посполитої, незважаючи на те, що служили в лавах Червоної Армії. Українці проживають в околицях Тарнополя [Тернополя. — Авт.] і Станіслава [Івано-Франківська. — Авт.], постійно в листах до знайомих, що залишилися, допитуються про стан своїх господарств, чи житлові будинки і господарські будівлі не зруйновані, а, якщо їх давні господарства займають знайомі, то навіть просять їх опікуватися тими господарствами. Зміст таких листів, доходячи до нинішніх власників поукраїнських господарств, викликає неповагу людей до правоздатності виданих їм прав і знеохочує їх до праці на отриманих ґрунтах. У цій справі інтервенювали навіть колишні урядовці Староства, які перебувають на терені гмін.

[...]

h) Справи визнаннявві.

Серед людності існує переконання, що якби, православні українці були впевнені, що перехід на католицизм дасть їм право на польське громадянство, то на терені повіту не залишилося б ані одного православного. За нинішніх обставин зміна віровизнання на католицьке трапляється доволі часто.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.23–25.

1947, 3 квітня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за березень 1947 р.

[...]

5) Релігійні об'єднання.

Чисельність вірних Римо-католицького Костела зростає коштом православ'я [...]. Вірні православ'я через ототожнення віровизнання з національ-

ністю, у страхіві перед подальшим можливим виселенням до СРСР, не беруть ширшої участі у церковному житті. Справді, тут і там клопочуть про повернення к[олишніх] православних парафій, але релігійні погляди у тих стараннях мають менше значення.

[...]

f) Національні меншини.

Виникло поважне занепокоєння серед людності української національності, спричинене репатріацією до СРСР радянських громадян. Місцеві українці, щоб вберегти себе від виїзду, масово клопочуть про посвідчення польського громадянства, вбачаючи в тому документі гарантію залишитися [в Польщі. — *Авт.*].

[...]

II. Стан безпеки.

[...]

Ставлення людей до функціонерів МО, а особливо УБ й надалі недовірливе. Виною тому є передусім людський матеріал, не завжди відповідний. А наступне — люди твердять, що не можуть мати довіри до властей, в яких функціонерами є переважно українці. З огляду на це вважаю за бажану санацію*.

[...]

III. Загальне економічне становище.

[...]

2. Стан працевлаштування.

Після виїзду українців на терени СРСР у тут. повіті запанував хронічний брак робочих рук. З того приводу багато гіршої, піщаної землі, розташованої над Бугом, залишилося незасіяною, хоч вона попередньо оброблялася.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.43, 45–46.

* Малося на увазі «оздоровлення» – видалення з тих структур українців.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, 30 квітня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1947 р.

[...]

3) Релігійні об'єднання.

Внаслідок клопотань православних вірних було тимчасово відкрито православну святиню в Гороститі, до якої консисторські власті* скерували духівника на 2 передсвятковій тиждні і час свят згідно зі старим стилем.

Чутки, що турбують суспільство, про подальше виселення до УРСР української людності, яке нібито має наступити, спричиняють відхід православних від православної Церкви і перехід до римо-католицької.

[...]

4) Національні меншини.

Лише українську людність під цим кутом зору можна брати в розрахунок. Серед них [українців. — Авт.], як вже вище згадано, панує величезна стурбованість через поголоски про те, що має нібито наступити подальше виселення до СРСР. Інстинкт самозбереження підштовхує зацікавлених до зміни віровизнання, клопотання про посвідчення польського громадянства, знищення розпізнавальних карт з періоду окупації, складання приватних актів про повну лояльність до Польської Держави та суспільства за час неволі і періоду будівництва «Великої України» з-під знаку гітлерівської свастики**. Неспокій підсилюють чутки з-за Буга від членів родин і знайомих, які туди виїхали минулого року, про нібито важкі умови життя і висловлюване бажання повернутися до Польщі.

Українська людність охоче горнеться до урядів, на загал масово належить до політичних партій. Явка народжених 1922 року на призовні пункти була доброю, бо хотіли [українці. — Авт.] таким чином врятуватися від виїзду.

[...]

**[Нерозбірливий відручний підпис
повітового старости у супровідному
листі. — к. 69]**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.72-73.

* Православна Консисторія у Варшаві.

** Автор так іронічно називає процес українського національного відродження під час Другої світової війни.

1947, 31 травня, Володава

Фрагмент даних про злочинність за час від 1 травня до 1 червня 1947 р., складених повітовим відділенням МО

[...]

4) Пожари.

[...]

27.V.47 р. близько 22 год. до села Кольорівка, гм. і пов. Володава прийшла банда «УПА» в силі 15 людей, озброєних в РКМ-и* і автомати, яка підпалила село Кольорівка, внаслідок чого згоріло близько 50 господарств. Після підпалу бандити подалися в напрямку ружанецького лісу.

Тієї самої ночі інша частина банди «УПА» підпалила наступні села : Сосновиця, Пішаволя гм. Волоськоволя, Зінки гм. Воля Верещинська, Колачі гм. Ганськ і Гірки гм. Волоськоволя [...].

28.V.47 р. 23 [очевидно, година. — Авт.] незнана банда силою близько 20 людей, вдягнена у форму ВП, озброєна автоматичною зброєю і ручні карабіни, прийшла до села Угнин гм. Дубово Володарське і підпалила всі будинки, зайняті по виселених до УРСР українцях [...].

29.V.47 р. близько 21 год. до села Грабівка гм. Ополе приїхало на конях 4 невідомих типи, підпалили село і вдалися в невідомому напрямку.

Тієї самої ночі спалено село Калинка гм. Ополе [...].

*Керівник слідчого відділу [Нерозбірливий відручний підпис]
Повітовий начальник МО [Нерозбірливий відручний підпис]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.105.

1947, 2 червня, Володава

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1947 р.

[...]

3) Релігійні об'єднання.

По невдалих спробах щодо поновлення на постійно православної парафії в Гороститі православна людність поступово стає щораз байдужішою до духовних справ. Православна парафія у Володаві не тішиться популярністю через пропольське наставлення духівника. На богослужіння вчащає нечисельна група вірних.

* РКМ(РКМ) – ренчни карабін машинови – ручний автоматичний карабін.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

[...]

4) Національні меншини.

Занепокоєння серед української людності через поширювані в терені чутки про виселення, що має наступити, стає все поширенішим і великим. Оскільки з невідомих мені джерел українська людність говорить про переселення на західні терени, то однак прив'язаність до своєї власності і страх перед незнаним переповнює їх [українців. — Авт.] глибокою стурбованістю, паралізує перебіг щоденного життя і знеохочує до праці.

Диверсійна акція українських банд, що триває від 27 травня на всьому терені повіту, проявляється у масовому палінні поукраїнських будівель, щадіння підпалювачами забудовань, зайнятих українською людністю, через що виникає бажання знищення всього, що є польським, поглиблює антагонізм поляків до місцевих українців і побоююся, щоб у поселеннях, де переважає польська людність, [ситуація] не набрала грізніших форм, насамперед стосовно визначних особистостей.

Дійсність катастрофічна, бо злочинна рука паліїв сягає передусім до репатріантів з-за Буга, які одне пекло вбивств і злочинів з боку українських банд пройшли ще за Бугом, а перші їх кроки на ниві господарювання зведені на ніщо.

[...]

**Повітовий староста
в з[аступництві]**

(Ст. Боцян)

Віце-староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.95–96.

1947, Володава

**Відомості про кількість осіб української національності
Володавського повіту**

Володава, 2 червня 1947 р.

Володавський повітовий староста.

№ SP. 3/47

Цифрові дані людності Конфіденційно!

української національності

до № SP.Pol.!. 432/47 від 30.05.47р.

До Воеводського уряду,
Суспільно-політичному відділові,
в Люблині.

На виконання повищого доручення подаю в додатку кількісні відомості людності української національності, проживаючої на терені Володавського повіту.

Додаю, що фактично стан тієї людності не перевищує 6000 осіб. Однак через місцеві перешкоди, зокрема скриття фактичного стану місцевими солтисами-українцями і шантажування українськими бандами солтисів-поляків, гмінні управління не в стані відтворити нинішнього справжнього стану, особливо на тлі випадків, що трапляються на місцях.

Від часу складання поіменних списків, до сьогоднішнього дня, а саме, на протязі 5 місяців, багато українських родин вибуло на захід.

Повітовий староста
[нерозбірливий підпис]

Дод[аток] 1

Кількісні показники людності української національності,
мешкаючої на терені Володавського повіту

Гміна	Громада	Кількість		Разом на терені гміни	
		родин	осіб	родин	осіб
Місто Володава-Парчів	м. Володава	36	54	36	54
	м. Парчів	9	18	9	18

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Гміна	Громада	Кількість		Разом на терені гміни	
		родин	осіб	родин	осіб
Гм.Дубова Колода	Боднарівка	2	5		
	Хмелів	7	19		
	Плебанія Воля	2	5		
	Білка	6	10		
	Корона	5	16		
	Угнин	32	87	54	142
Ганськ	Константинівка	3	4		
	Зджарка	2	6		
	Лісна	2	4		
	Старизна	2	6		
	Ганськ II	1	5		
	Ганськ I	2	3		
Кривоверба	Колачі	6	14	18	42
	Загайки	34	130		
	кол.Горостита	4	14		
	Ганів	9	32		
	Липівка	7	25		
	Нетяги	13	33		
	кол. Загайки	4	16		
	Горостита	53	224		
	Коденець	96	362		
	Кривоверба	97	354		
	Пахолє	65	255		
	Вигалів	80	264		
	Любичин	64	201	526	1910
Ополе	Бояри	11	28		
	Калинка	12	26		
	Ситита	9	43		
	Грабівка	34	80		
	Русили	17	42		
	Зглище	5	14		
	Мости	25	80		
Ополе	19	60			

Гміна	Громада	Кількість		Разом на терені гміни		
		родин	осіб	родин	осіб	
	Головно	45	124	177	497	
Романів	Чепутка	15	56			
	Романів	1	3			
	Котвиця	1	2			
	Вигнанка	3	8	20	69	
Славатичі	Данці	13	34			
	Ганна	57	153			
	Голешів село	150	526			
	Голешів фільв[арок]	3	14			
	Ялівка	53	194			
	Ляцьк	29	92			
	Славатичі	15	47			
	Кузавка	38	115			
	Довгоброди	30	69			
	Засвятичі	31	107	419	1351	
	Собібор	Мацошин Малий	8	12		
		- // -Великий	21	63		
		Коси	4	11		
		Осова	10	32		
		Угруськ	6	10		
Воля Угруська		7	20			
Волчини		2	2			
Збереже		5	12			
Жлобек		3	3			
Сідлище		35	87	101	252	
Тисмениця	Колеховичі	22	52			
	Тисмениця	23	65			
	Колеховичі фільв[арок]	4	6	49	123	
Воля Верещинська	Вінцентин	4	7			
	Козубата	2	2			
	Михалів	1	2			

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Гміна	Громада	Кількість		Разом на терені гміни	
		родин	осіб	родин	осіб
	Зенки	1	3		
	Затлуче Нове	1	3		
	Застав'я	1	4		
	Вілька Витицька	3	8	13	29
Волоськоволя	Гірки	17	32		
	Голя	18	47		
	Брус Новий	2	3		
	- // - Старий	1	2		
	Лісок Бруський	5	14		
	Новини	2	4		
	Пішоволя	3	5		
	Скородниця	1	2		
	Турмо	13	27		
	Замолодичі кол.	6	10		
	Волоськоволя	9	19		
	Шмакотівка	2	7		
	Кропивки	14	25		
	Сосновиця село	6	10		
	Двір	2	4		
Поіменні списки знищено бандами УПА. Нові неможливо скласти через місцеві перешкоди.	Ольхівка, Мостиська, Богутин				
	Замолодичі село	50	174	151	385
Вишничі	Лунів	1	3		
	Цурин	2	2		
	Довголиська	10	29		
	Вишничі	4	8	17	42
Володава	Шуминка	9	24		
	Окунинка	10	23		
	Сушно	25	51		
	Ставки	12	30		
	Орхівок	14	28		

Гміна	Громада	Кількість		Разом на терені гміни	
		родин	осіб	родин	осіб
	Кольорівка кол.	2	5		
	Ружанка	10	15	82	176
Вирики	Каплоноси	7	29		
	- // -фільварок	4	20		
	Вирики Воля	6	15		
	Жуків	4	11		
	Красівка	10	38		
	Лубінь	18	51		
	Вирики Адампіль	5	14		
	Вирики Полід	2	4	56	182
Загалом				1749	5338

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL, Sygn. 74, пр. ; «Наше слово». – 2007. – 13 травня. – С.9.

1947, початок липня, Володава

**Кількість родин та осіб української національності,
депортованих в рамках акції «Вісла» з Володавського
повіту за 1-22 червня 1947 р.**

Кількість переселених родин і осіб від 1 червня
до 22.VI.п[оточного] р[оку]

Дата виїзду транспорту	Село, гміна	Кількість родин	Кількість осіб [в документі помилково – гмін]
4.IV.47 р.	Голешів, гм[іна] Славатичі	84	320
5. IV.47 р.	Голешів, гм[іна] Славатичі	47	[вписані від руки олівцем дані про Голишів і Довгоброди, але виселених не віднесено до українців]
	Довгоброди, гм[іна] Славатичі	6	

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Дата виїзду транспорту	Село, гміна	Кількість родин	Кількість осіб [в документі помилково — гмін]
	Разом	53	141
<i>[Підсумок чомусь без даних у першій лінійці про Голешів]</i>			
8.IV.47 р.	Горостита, гм[іна] Кривоверба	18	64
	Голешів, гм[іна] Славатичі	5	11
	Кривоверба, гм[іна] Кривоверба	59	196
	Разом	82	271
9.IV.47 р.	Горостита, гм[іна] Кривоверба	34	131
	Пахولة, гм[іна] Кривоверба	52	187
	Задубя, гм[іна] Кривоверба	4	10
	Разом	90	328
11.IV.47 р.	Янівка, гм[іна] Славатичі	38	171
	Данці, гм[іна] Славатичі	28	112
	Ганна, гм[іна] Славатичі	1	6
	Голешів, гм[іна] Славатичі	1	4
	Разом	68	293
13.IV.47 р.	Чепутка, гм[іна] Романів	24	99
	Ганна, гм[іна] Славатичі	35	134
	Голешів, гм[іна] Славатичі	4	15
	Кузавка, гм[іна] Славатичі	14	56
	Янівка, гм[іна] Славатичі	10	37
	Данці, гм[іна] Славатичі	2	5
	Разом	89	346
16.IV.47 р.	Голешів, гм[іна] Славатичі	6	21
	Головно, гм[іна] Ополе	26	93
	Грабівка, гм[іна] Ополе	34	106
	Романів, гм[іна] Романів	1	6
	Кривоверба, гм[іна] Кривоверба	1	4
	Мости, гм[іна] Ополе	1	3
	Янівка, гм[іна] Славатичі	1	3
	Ляцьк, гм[іна] Славатичі	10	42
	Ганна, гм[іна] Славатичі	1	3
	Разом	81	281

Дата виїзду транспорту	Село, гміна	Кількість родин	Кількість осіб [в документі помилково — гмін]
	Липинки [праворуч дописано від руки — Романів]	27	114
	Козтей	39	125
	Любичин [праворуч дописано від руки — Кривоверба]	61	198
	Пахале	6	19
	Вигнанка	4	14
	Крушина	1	4
	Суботка	1	3
	Погорілець	31	113
	Жешеринка	52	180
	Сапегів	9	36
	Разом	231	806
	Всього	785	2830

[без підпису]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 65, k. 12–13; Наше слово. – 2007. – 27 травня. – С.9.

1947, 3 липня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
у Володаві громадсько-політичному відділові воєводського
уряду в Люблині на місяць червень 1947 р.**

[...]

3) Акція переселенсько-поселенська.

2.VI.[19]47р. розпочалася переселенська акція українців на поверненні терени*. До 30.VI. виселено з терену Володавського повіту з гмін : Славатичі, Кривоверба, Романів, Ополе, Володава і Вирики 1128 родин, тобто 4124 особи. Виселення ведеться у швидкому темпі, так що до 15.VII.[19]47 р. може бути закінчене і виконане на 100 %.

Українська людність вже змирилася з фактом виселення і ніяких проявів опору не виявляє.

[...]

* Мова про землі, які після Другої світової війни перейшли від Німеччини до Польщі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

4) Релігійні об'єднання.

[...]

Проблеми інших [не римо-католицьких. — *Авт.*] об'єднань не існує з тієї причини, що православна людність української національності буде повністю переселена на повернені терени.

Випадків підпалів і пожегорів, здійснюваних реакційними бандами УПА не занотовано.

[...]

IV.

Переселенсько-поселенська акція.

За звітний період виселено до 30.VI.[19]47 р. 1126 родин, 4332 особи української і змішаної національності. Виселення триває далі. Остаточний термін передбачається до 15.VII.[19]47 р., лише у зниженому темпі, тому що залишилися такі місцевості до виселення, де українці складають невеликий відсоток.

Повітовий староста

[підпис від руки]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.113; Наше слово. – 2007. – 20 травня. – С.9.

1947, 4 липня, Радзинь [Підляський]

Повідомлення повітового старости Люблинському воєводі про поведінку солдатів ВП [Війська Польського]

Радзинський повітовий староста Радзинь, 4 липня 1947 р.

L.SP. 17/4/47

Таємне

До громадянина Воєводи
в Люблині

Доношу, що солдати з підрозділів, що стаціонують у Володавському повіті для акції виселення українців, реквізують підводи з терену гміни Яблуня довіреного мені повіту.

Ті солдати при забиранні підвод від господарів розносять плитки, що Радзинський повіт невдовзі буде також охоплений акцією виселення не тільки українців, але й польської національності.

Такого роду нічим не обґрунтовані чутки викликали паніку серед людей повіту, які з переляку перед виселенням снують різні коментарі і навіть чути голоси, що не варто у зв'язку з цим працювати на землі для когось чужого.

У зв'язку з цим ввічливо прошу громадянина воєводу про належне висвітлення цієї проблеми, започаткованої військовими чинниками.

Накінець зазначаю, що у цій справі видав розпорядження бургомістрам і війтам з метою освідомлення місцевої людності, що Радзинський повіт не охоплений акцією виселення.

Повітовий староста
Бохенський
[Підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 73, k.13; Наше слово. – 2007. – 20 травня. – С.9.

1947, 23 липня, Володава

**Звіт начальника громадсько-політичного відділу УБ
в Люблині Юзефа Козейова про інспекцію повітового
староства у Володаві під час акції «Вісла»**

ЗВІТ

Про інспекцію Володавського повітового староства,
проведену за дорученням гр. воєводи
16, 17, і 18 липня цього року

[...]

Після відбутих розмов зі старостою, уповноваженим Галінським, представником КБВ*, а також керівником Самопомоги хлопської і Повітової ради народової, склалася цілісна картина проблематики, що є предметом інспекції. Ситуація є хаотичною і не відповідає повідомленням звітуючих осіб.

Різниці далеко відбігали від фактичного стану і давали прямо протилежне висвітлення [справи. — Авт.]. Згідно з твердженням старости, справа виселення української людності ведеться хаотично і без визначеного плану, зокрема:

1. Складені в старостві списки для виселення втратили свою первісну актуальність. Їх переробили і доповнили КБВ і БП.

2. Виселенською акцією охоплено не лише український елемент, але й польську людність (матеріал у цій справі має до розпорядження староста).

3. Функціонери безпеки поширюють у повіті пропаганду, що після виселення української людності приступлять до евакуації залишеної польської

* КБВ (KBW) – Корпус внутрішньої безпеки (Корпус безпеченства вневтшного).

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

людності, нібито для створення прикордонної смуги. Ця пропаганда, за свідченнями старости, шкодить йому в акції осадництва [поселення поляків на поукраїнських господарствах . — Авт.] і блокує посівну акцію.

[...]

4. Ті особи, що з виселених українців ще під час першої виселенської акції повертаються, їх, зрештою, небагато, погрозами займають свої давні господарства, унеможливаючи новому осадникові ведення господарки. Протидія з боку органів безпеки не дає ніяких результатів.

[...]

17 липня об'їхав три гміни : Володава, Вирики, Ганськ. Власні зауваги і спостереження :

[...]

4. Українська молодь дуже часто ухиляється від виселення, залишаючи свої дома перед вступом війська до села. Це явище може створити небезпеку виникнення нових лісових банд.

[...]

9. Мені не видається доцільним, щоб на терені Володавського повіту, де існує поважна українська проблема, ПУБ* складався з українців. Найбільш віддані з них функціонери у польській справі підсвідомо мусять бути зв'язані узами спільної нації і діяти в українських інтересах. Прикладом такої постави була відмова видати зброю групам польської молоді, організованим для охорони майна.

[...]

**Начальник відділу
(-) Юзеф Козейов**

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn.73, k. 17–18 ; Наше слово. – 2007. – 27 травня – С.9.

* ПУБ (PUB) – Повітове управління безпеки(Пов'ятови Ужонд безпеченьства).

1947, 5 серпня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за липень 1947 р.**

[...]

3) Переселенсько-поселенська акція.

Переселенська акція української людності з терену Володавського повіту розпочата 2.VI.47р. дефінітивно закінчена 26.VII.47р. Переселено за той час 1878 родин, в тому осіб обох статей 6534.

[...]

*Повітовий староста
[Нерозбірливий відручний підпис]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.117.

1947, 2 жовтня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за вересень 1947 р.**

I. Загальна політична ситуація.

[...]

4) Національні меншини.

На терені Володавського повіту є 446 осіб української національності, німців, або онімечених поляків, євреїв — 5 осіб. Є проект — українську людність повністю переселити на повернені терени. Акція в стані реалізації.

[...]

3) Діяльність таємних організацій.

Діяльність фашистсько-реакційної організації УПА тепер суттєво послаблена через знищення баз шляхом усунення і переселення української людності з терену і є певність, що найближчим часом, коли наступить ліквідація решток банд УПА і ВІН*, вигасне.

[...]

IV. Спеціальні акції.

[...]

2) Переселенська акція.

* ВІН(WIN) – Вольносьць і Неподлеглосьць, законспірована структура створена замість Армії Крайової, яка боролася проти прорадянської «народної» влади, інколи навіть спільно з загонами УПА.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

У звітному місяці з Володавського повіту виселено на повернені терени 66 родин, 193 особи української людності.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.127, 129.

1947, 25 жовтня, Володава

Телефонограма повітового старости до Воєводського уряду в Люблині про результати акції «Вісла» у Володавському повіті

Володава, 25 жовтня 1947 р.

Повітове староство у Володаві

SP.L.dz.Sp./3/22/47

ТЕЛЕФОНОГРАМА

На телефонограму УВЛ* від 20.X.47р. L.dz.SP.Pol.I. 5a/779/47 цим доношу, що в акції «В» від 1.IV.47р. до 20.IV.47**р. переселено на повернені землі [з] Володавського повіту 1944 родини, 9739 осіб української людності. Згідно перепису від 1.IX.47р ще мешкає на терені Володавського пов[іту] 704 особи української національності.

Передала: Корчуківна Повітовий староста

Прийняла: Мітужанка (-) Рицерський

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 73, k.41; Наше слово. – 2007. – 3 червня. – С.9.

* УВЛ (UWL) – Уряд Люблинського воєводи.

** Очевидно, помилка, бо переселення звідси відбувалися у червні.

1947, 3 листопада, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за жовтень 1947 р.**

I. Загальна політична ситуація.

[...]

4) Національні меншини.

Проблеми меншин фактично не існує. Є мала кількість людей українського походження, які сполонізовані і не вважають себе українцями, до того ж всі [вони] майже рим[о]-кат[олицького] віровизнання.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.133.

1947, 31 грудня, Володава

**Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости
за грудень 1947 р.**

I. Загальна політична ситуація.

[...]

4) Національні меншини.

Національних меншин на терені повіту немає за винятком осіб українського походження, які почувають себе поляками і своєї національної окремішності не проявляють.

[...]

Повітовий староста

[Нерозбірливий відручний підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, UWL. Sygn. 257, k.165.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Грубешівський повіт

1947, 8 серпня, Грубешів

**Інформація Повітового відділу ПУР в Грубешеві
Воєводському відділові ПУР в Люблині про кількість осіб
української національності, депортованих
з Грубешівського повіту в рамках акції «Вісла»**

Грубешів, 8.VIII. 1947 р.

Річ Посполита Польща

Державне репатріаційне управління

Повітовий відділ в Грубешеві

L. dz. Tr. 1815/47

Державному репатріаційному управлінню

Воєводський відділ –

Транспортний відділ в Люблині

Цим доноситься, що під час тривання акції «В» з терену Грубешівського повіту в рамках переселенської акції виїхало загалом : 2018 родин, 8034 особи.

Разом відіслано 23 транспорти, на які запотребовано 1214 вагонів. З тієї кількості вжито 509 критих вагонів для перевезення людей, 613 критих вагонів для перевезення живого інвентаря, 74 вагони та платформи для перевезення мертвого інвентаря.

***В.Л. За начальника Відділу
Кер. транспортного реф[ерату]
[відручний підпис]***

Переклад з польської мови.

■ Джерело: AWL, WO PUR. Sygn. 177, k.103; Наше слово. – 2007. – 3 червня. – С.9.

Люблинське воєводство

1947, початок червня, Люблин

**Кількість української та змішаної людності
Люблинського воєводства****ЗВЕДЕННЯ**про кількість української та змішаної людності на терені
Люблинського воєводства

Повіт	Кількість осіб за даними конфер[енції] 16.05.[19]47р.	Кількість осіб за даними списків, актуальних на 9.06.1947р.	Кількість родин
Грубешів	6605	6580	2065 <i>a</i>
Томашів	4840	8876	2352
Холм	1350	3619 <i>б</i>	1376
Володава	6324	5338 <i>в</i>	1749
Білгорай	2400	2130	926
Біла	8997	7974 <i>г</i>	3402
Разом	30516	34517	11870

[без підпису]

Дописано від руки :

питання транспорту;

списки фольксд[ойчів] неправильні (Грубешів, Томашів).

а) Поруч дописано від руки — 2263.

б) Поруч дописано від руки — 1350.

в) Поруч дописано від руки — 6324.

г) Поруч дописано від руки — 8977.

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 65, k.9.; Наше слово. – 2007. – 13 травня. – С.9.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, Люблин

Витяг з відомостей про національні меншини на терені Люблинського воєводства

Відомості про національні меншини на терені
Люблинського воєводства

	Повіт	Стан після визволення	Стан на даний момент
		Украї[нці]	Укр[аїнці]
1	Біла Підл[яшська]	11624	-
2	Білгорай	18011	-
3	Холм	34464	-
4	Грубешів	69937	-
5	Красник	150	-
6	Красностав	3286	-
7	Люблин	29	-
8	Любартів	1625	-
9	Луків	-	-
10	Пулави	-	-
11	Радзінь	524	36
12	Седльци	15	-
13	Томашів	12615	-
14б	Володава	26752	-
14б	Люблин м[істо]	26	-
15	Замістя	3417	-
	Разом	182400	36

- а) Дані лише про українців.
- б) Така нумерація подана в документах.
- в) Документ не підписаний.

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn.65, k. 10 ; Наше слово. – 2007. – 13 травня. – С.9.

1947, початок липня, Люблин

**Кількість українців, депортованих і залишених
у Люблинському воєводстві під час акції «Вісла»
від 20 червня до 9 липня 1947 р.**

Кількісний показник людей, виселених і залишених на місці
за час від 20.VI. до 9.VII. п[оточного] р[оку]

№ за п.	Місцевість	гміна	Виселено		залишено		в т.ч. українців	
			родин	осіб	родин	осіб	родин	осіб
1	Гора Грабівець	Грабівець	2	8	138	600	-	-
2	Воля Уханська		1	3	60	296	5	20
3	Тучапи		2	8	60	232	-	-
Мягке								
1	Мірче	-	1	2	101	408	2	3
2	Амчика	-	1	1	-	-	-	-
3	Вішанів	-	1	2	20	40	-	-
4	Радостів	-	2	2	32	149	2	2
5	Мочів	-	1	3	46	245	-	-
6	Модринь	-	1	2	58	202	-	-
Ухані								
1	Ярославець	-	19	25	160	670	9	36
2	Тратич	-	4	9	97	388	-	-
3	Грубешів	М'ячин	29	85	174	685	-	-
4	М'ячин	-	21	161	195	768	1	3
Долобичів								
1	Пісочне	-	10	30	80	217	-	-
2	Горощичі	-	2	5	41	97	-	-
3	Скіжинці	-	1	4	1	5	-	-
4	Павлівка	-	1	5	3	6	-	-
5	Голуб'є	-	53	141	103	312	13	27
Варяз								
1	Городище	-	28	101	17	79	2	5
2	Вишники	-	17	64	2	6	-	-
3	Полянка	-	4	13	4	16	-	-
4	Костяшин	-	25	92	-	-	-	-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ за п.	Місцевість	гміна	Виселено		залишено		В т.ч. українців	
			родин	осіб	родин	осіб	родин	осіб
5	Довжнів	-	77	327	22	81	4	8
6	Лешків	-	50	292	40	155	1	1
7	Русин	-	43	157	44	168	1	5
8	Колків	-	19	59	1	3	-	-
9	Лубів	-	27	78	38	136	-	-
10	Лівче	-	15	56	9	33	-	-
11	Сулимів	-	11	30	5	20	-	-
12	Хохлів	-	30	101	12	42	-	-
Городло								
1	Гусинне	-	5	2	342	1498	-	-
2	Гребенне	-	196	751	364	715	13	29
3	Городло	-	33	89	1028	5015	33	80
4	Кобло	-	2	3	120	500	-	-
5	Ліски	-	2	4	152	336	-	-
6	Копитів	-	5	21	152	745	-	-
7	Березвиця	-	5	12	100	422	-	-
8	Чегрелюш	-	4	10	56	247	-	-
9	Матче	-	30	51	177	510	-	-
10	Стрижів	-	4	9	218	1171	13	37
11	Ласків	-	2	7	216	793	-	-
Белзець								
1	Сідлиська	-	51	167	66	235	-	-
2	Тенятинська	-	38	139	36	109	-	-
3	Мости і Містечка	-	23	83	15	55	-	-
4	Руда Любицька	-	17	80	1	4	-	-
5	Пивовщина	-	16	51	3	2	-	-
Угнів								
1	Корні	-	163	593	-	-	-	-
2	Дениська	-	42	142	47	165	-	-
3	Річиця	-	126	522	13	55	-	-
4	Василів Великий	-	31	117	21	96	-	-
5	Стаї	-	12	41	65	243	-	-
6	Козчинин	-	99	375	-	-	-	-

№ за п.	Місцевість	гміна	Виселено		залишено		В т.ч. українців	
			родин	осіб	родин	осіб	родин	осіб
7	Угнів	-	28	89	351	1154	-	-
8	Піддубці	-	43	141	6	12	-	-
9	Махнів	-	57	214	-	-	-	-
1	Грешани	Молодра-тичі*	2	8	47	254	-	-
2	Угринів	Хоробрів	132	527	411	114	-	-
3	Корчів	Крилів	32	106	27	109	-	-
4	Хохлів	Белз	30	101	12	42	-	-
5	Миців	-	33	110	30	116	2	2
6	Вижлів	-	22	92	9	34	-	-
7	Хлоп'ятичі	-	43	174	2	9	2	9
1	Ярчів	Ярчів	4	10	87	202	-	-
2	Верещиця	-	2	4	110	356	-	-
3	Годованці	-	9	20	80	300	-	-
4	Завади	-	2	7	52	131	-	-
Повіт] Білгорай								
1	Горай	Горай	6	17	-	-	-	-
		Дубренка						
1	Дубренка	-	13	31	421	1350	2	2
2	Гаросіле	-	1	4	-	-	-	-
3	Янострів	-	1	4	-	-	-	-
4	Ухатка	-	19	71	78	297	-	-
5	Юзефів	-	4	14	30	140	-	-
6	Скриничин	-	4	15	66	206	-	-
7	Ясінниця	-	2	10	12	38	-	-
8	Кривиця	-	3	8	37	107	-	-
9	Рогатка	-	5	20	80	-	-	-
Білополе								
1	Ратиборовичі	-	4	16	196	600	-	-
2	Курманів	-	1	1	52	245		
3	Стрілець	-	2	7	43	157		
4	Бісна	-	1	3	90	230	-	-
5	Білополе	-	2	4	50	186		

* В тексті помилка. Треба Молодятичі. – Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

№ за п.	Місцевість	гміна	Виселено		залишено		в т.ч. українців	
			родин	осіб	родин	осіб	родин	осіб
6	Тухані	-	1	5	35	150	2	8
7	Голендри	-	2	6	10	19	-	-
8	Сідлище	-	-	-	80	479	4	17
Монятичі								
1	Зосін	-	1	4	94	372	-	
2	Кол[онія] Янки	-	5	16	88	354	-	1
3	Монятичі	-	7	3	160	410	3	
4	Чолтовичі	-	1	9	52	268	-	
5	Стефанковичі	-	1	1	91	485	2	
6	Кнебовичі	-	1	2	67	277	-	
7	Убродовичі	-	2	4	203	1150	-	
8	Аннопіль	-	2	5	-	-	-	
9	Кулаковичі III	-	2	8	100	487	-	
10	Новосілки	-	24	78	102	204	-	
11	Обровичі	-	6	6	64	256	-	
12	Обровичі Кол[онія]	-	4	4	58	187	-	
13	Неледів	-	6	13	54	1051	-	
14	Задубці	-	6	11	101	502	-	
15	Шпиколази	-	12	19	215	491	-	
16	Деканів	-	7	26	291	565	5	

[без підпису]

Переклад з польської мови.

- Джерело: APL, UWL. Sygn. 65, k.26–32; Наше слово. – 2007. – 20 травня. – С.9.

1947, 9 липня, Люблин

**Звіт директора Воєводського відділу ПУР Ксеняка
про переселенсько-поселенську акцію на терені
Люблинського воєводства**

Люблин, 9.VII.1947 р.

Річ Посполита Польща
Державне репатріаційне
управління[Паньство
Ужонд Репатріаційни-
ПУР], Воєводський відділ
в Люблині
L.dz. [не подано числа документа].

ЗВІТ

про переселенсько-поселенську акцію на терені
Люблинського воєводства]

№ за порядком	Назва повіту	Кількість для переселення		Переселено до 9.VII. Поселено до 9.VII.		Примітки
		родин	осіб	родин	осіб	
1	Грубешів	2065	6580	1269	189	
2	Томашів Люб[линський]	2352	8876	1939	104	
3	Холм	1376	3619	105	80	акція розпочата 9.VII.
4	Володава	1749	5338	1702	305	акція закінчена
5	Білгорай	926	2130	-	-	
6	Біла Підляська	3402	7947	745	150	
	Разом	11870	34490	5760	828	

Від початку акції до 9.VII.47р. відіслано з відправного пункту в Люблині :
до Ольштина 9203 родини

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

до Щецінка 2195 - // -
до Нижньої Сілезії 602 - // -

*Директор Восводського відділу
мгр. Ксеняк [підпис]*

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, WO PUR.- Sygn.176, k.8.; Наше слово. – 2007. – 27 травня. – С.9.

1947, 17 липня, Люблин

Звіт керівника громадсько-політичного відділу Повітового староства в Білій Підляській Александра Вайрака про інспекцію Більського повіту під час акції «Вісла»

Олександр Байрак,
Начальник Громадсько-
Політичного відділу

ЗВІТ

про інспекцію повіту Біла Підляська

У відповідності з дорученням гр[омадянина] воєводи від 14 ц[ього] м[ісяця] того ж дня подався до Білої Підляської[...].

Траса об'їзду :

Біла Підляська — гм. Сікорки — гм. Добринь — гм. Пішчаць — гм. Костеневичі — гм. Тучна — гм. Заболоття — гм. Кодень — м. Тирасполь — гм. Кобиляни — гм. Добринь — гм. Сікорки — Біла Підляська.

[...]

Переселенська акція :

Списки української людності, визначеної для переселення, складені староством, неодноразово змінювалися військом. Виявив, що військо залишає на власний розсуд родини українські, білоруські і русинські, що в майбутньому може скласти загрозу тому, що зазначені родини можуть стати запліччям для українських банд. Неодноразово під прикриттям родин мобілізованих ховаються українці, що ще до 1939 р. і під час окупації виступали проти Польщі, українці, які були організаторами фашистсько-націоналістичного руху і т. п. В гміні Заболоття залишено близько 40 українських родин мобілізованих та інших, і лише після мого і старости втручання командир місцевої оперативної групи наново перевірів списки і зобов'язався переселити всіх, за виключенням декількох родин фактично мобілізованих осіб.

Нагляд в пунктах завантаження слабкий, доводом чого є випадки відпущення українців, які просять старосту про звільнення. Непоодинокі випадки, коли тимчасово відпущені українці нищать посіви (гм. Добринь). Поза тим, в пунктах завантаження молоді українці, які під час переселення втекли до лісу, відвідують свої родини, а військо їх не ловить.

Виявлено, що деякі українці, вже переселені, повертаються на свої господарства (до м. Біла Підляська повернулося 15 родин).

Старство і повітовий комітет, за висновком УБ, ППР та інших, залишають деякі українські родини, наприклад працівників УБ, тюремної охорони, активістів і т.п. Ці випадки спорадичні, але вони мають місце.

[без підпису]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. – Sygn.68, nr.; Наше слово. – 2007. – 27 травня. – С.9.

1947,10 серпня, Люблин

**Звіт люблінського воєводи про перебіг акції «Вісла»
в Люблінському воєводстві**

Люблин, 10.VIII.[19]47 р.

Люблинський воєвода

L.SP.Pol. I/3125/7/47

ЗВІТ

про перебіг акції «В»

Початок переселенської акції української людності відбувся без порозуміння зі мною.

Я не отримав у цій справі конкретних офіційних інструкцій як щодо строків, так і способів проведення акції. Внаслідок цього роль загальної адміністрації звелася до складання списків, які були переслані до Воєводського управління громадської безпеки, до постачання колісних транспортних засобів для переселюваної людності, а також до координації праці окремих чинників, покликаних до проведення акції.

Списки не були достатньо точними, зокрема в повіті Біла Підляська, де базувалися на даних за 1942 р. Недокладність і часто некомплектність списків спричинялася тим, що вони також склалися вїттами і солтисами української національності, які з різних мотивів фальшували дійсний стан. Таємність справи ускладнювала перевірку списків.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Власне переселенську акцію провело військо і УБ. Акція «В» охопила на терені тут[ешнього] воеводства 6 повітів, а саме:

Назва повіту	До виселення		Виселено	
	родин	осіб	родин	осіб
1. Біла Підляська	3402	7974	2610	[від руки написано, що дані відсутні]
2. Білгорай	926	2130	46	
3. Холм	1376	3619	712	
4. Томашів	2352	8876	1885	
5. Володава	1749	5338	1527	
6. Грубешів	2065	6580	1865	

Військо провело переселенську акцію досить справно.

У деяких повітах, особливо на початковому етапі, спостерігалася відсутність контактів війська зі старостами, що неодноразово негативно впливало на належне збереження залишеного поукраїнського майна.

Випадки розкрадання залишеного майна траплялися досить часто. Однак їх поборювали як МО [міліція обивательська. — *Авт.*], так і гмінні адміністрації.

Під час акції траплялися спорадичні помилки стосовно переселення польської людності. Ті помилки на місці усувалися.

До важливіших помилок слід віднести залишення військом під виглядом мобілізованих військових родин, заслужених та інших — шкідливого українського елемента, як, наприклад, членів СД чи СС. Небажаним є також залишення на місці на терені так званої «Бульбівської Республіки» псевдо — поляків, котрі були зв'язані з бульбівським елементом.

За існування залишків українських банд у великій мірі слід завдячувати власне тій залишеній групі людності.

Все те, що було по суті польським, було знищене або ще у 1942 р. втекло на інші, більш безпечні терени. Величезні простори пустощів, що тягнуться кілометрами, зарослі різноманітними бур'янами, згарища і спустілі села є наслідком діяльності тих українських банд.

Задля запевнення безпеки, уможливлення загосподарювання тих теренів, насамперед у південній частині Грубешівського повіту і південно-східній Томашівського, належало б переселити решту залишеної української людності, а також незначну псевдопольську людність згрупувати разом у кількох вибраних з тією метою сіл.

У такий спосіб влада безпеки мала б можливість посилити контроль над залишеною, але пов'язану з бандами, людністю, понадто був би звужений тереновий засяг і база бульбівських банд.

Пояснюю, що неодноразово, а останнім часом у днях 31.VII., 2.VIII. і 6.VIII. цього року я ставив перед військом і УБ питання безпеки на теренах, призначених для заселення.

Я попереджував, що паління сіл, роззброєння ормівців, побиття жнивників [загонами. — *Авт.*] УПА, що викликає масову втечу [нових. — *Авт.*] поселен-

ців і груп жнивварів — є небезпечним явищем. Я звертався про опрацювання ОРМО* — спеціального плану безпеки на найбільш загрожених теренах.

План повинен передбачати охорону груп жнивварів і пунктів обмолоту, а також збільшення оперативності [органів. — *Авт.*] безпеки в терені.

Я також інформував військо і УБ, що польське підпілля** також бере участь в акції терору, що директиви того підпілля є такими, щоб стягнути до терену якнайбільше зброї шляхом проникнення до ОРМО і що ситуація буде постійно погіршуватися.

Позиція війська і УБ є іншою.

Вони твердять, що повіти поширюють паніку, що ситуація не є такою поганою і загрозовою, що тенденція польського підпілля спрямована на те, щоб позбутися зброї.

Такого типу недооцінка ситуації є доводом нехтування безпекою.

Внаслідок такої оцінки ситуації не опрацьований план охорони загрожених теренів, а тим самим не виконаний наказ міністра національної оборони.

Загосподарювання близько 60000 га чорнозему, що тепер облогує, є можливим виключно після застосування вище наведених заходів, опрацьованих на підставі тверезої оцінки ситуації.

[...]

За період від половини місяця липня цього року до 8.VIII. цього року банди УПА спалили — повністю або частково — наступні села: в Грубешівському повіті — Модринець, Смолигів, Голуб'є, Костяшин, Сулимів, Ліски, Переводів, Угринів, Тодорковичі, Вершин, Вербеги, Старавець, Войславичі, Городловичі, Печигори, Старгород, Шмитків, Пісочне; в Томашівському повіті — Витків, Василів, Тенетиська та інші***.

Дотеперішні спостереження і факти вказують на те, що бульбівські банди, незважаючи на переселення більшості української людності, надалі існують і застосовують терор, що унеможлиблює і паралізує будь-які плани.

[...]

Дод[аток] — відсутній.

Воєвода
(В. Рuzга)

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 65, k.46–49; Наше слово. — 2007. — 3 червня. — С.9.

* ОРМО(ORMO) — Добровільний резерв міліції обивательської (Охотничя резерва міліції обивательської).

** Маються на увазі ті сили, які не визнавали «народної» влади.

*** Більшість тих сіл була спалена польськими боївками ще до виселення українців до УРСР.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

1947, початок вересня, Люблин

Кількість осіб української національності в Люблинському воєводстві станом на 1 вересня 1947 р.

Інформація
про кількісний стан національних меншин в Люблинському
воєводстві на 1. IX.1947 р.

Назва повіту	Українці*
Біла Підл[ясська]	1122
Білгорай	1893
Холм	960
Грубешів	651
Красник	36
Красностав	1167
Любартів	3
Люблин	21
Лукив	—
Пулави	3
Радзінь	512
Седльці	25
Томашів	972
Володава	897
Замістя	534
м[істо] Люблин	20
Разом	8816

Печатка: Начальник
Громадсько — політичного відділу
мгр. А. Вайрак

[підпис]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, UWL. Sygn. 65, k.65; Наше слово. — 2007. — 3 червня. — С.9.

* Пропущено дані про інші національності.

1947, 30 жовтня, Люблин

**Кількість осіб української національності, депортованих
в рамках акції «Вісла» з Люблинського воєводства
від 5 червня до 10 жовтня 1947 р.**

Кількісний показник
виселеної людності разом з живим інвентарем*
в рамках акції «В» з терену Люблинського воє[водства]
за час: від початку акції т[обто] від 5. IV. До 10.X.47р.

Назва збір[ого] пункту	Кількість родин	Кількість осіб
Белзець	2327	8446
Буг Володавський	1878	6688
Хотилів	2285	9248
Холм	852	3126
Вербковичі	2395	9272
Звіринець і Довгий Кут	137	447
Разом	9874	37227

Люблин, 30.X.47 р.

Склав
[Підпис нерозбірливий]

Переклад з польської мови.

■ Джерело: APL, OW PUR. Sygn. 175, k.2; Наше слово. – 2007. – 3 червня. – С.9.

* Дані про живий інвентар пропущені.

**Фрагменти з німецькомовного видання
*Події в Україні (1914–1922),
їх сенс та історичне значення***

24 Львів, 4 лютого 1916

Українське педагогічне об'єднання та українське об'єднання вчителів середньої школи «Вчительська громада» у Львові до цісарського та королівського Міністерства зовнішніх справ: Доповідна записка про потреби української шкільної освіти в російській окупаційній зоні*

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Завірена копія.

ПОТРЕБИ

Української шкільної освіти в російській окупаційній зоні**

Доповідна записка об'єднань:

- а) українського педагогічного об'єднання у Львові,
- в) українського об'єднання вчителів середньої школи «Вчительська громада» у Львові

Після переміщення лінії фронту в Росію для українського народу окупованих територій відкрилися нові перспективи щодо розвитку та виникла термінова потреба нової організації національного життя у всіх регіонах. Головним моментом, з якого бере початок будь-яка діяльність в галузі культури, і яка потребує зусиль влади, є шкільна освіта, сфера, яка має надзвичайно велике значення для поширення культури в країні, а для українців вона є єдиною базою для продовження їхнього розвитку як нації.

* Йшлося про терени, заселені українцями в колишньому Королівстві польському, яке входило після поділів Польщі до складу Російської імперії.

** Документ підготовлений українськими суспільно-політичними діячами і науковцями з метою заснування системи української шкільної освіти на етнічних українських землях, що попередньо входили до складу Російської імперії.

Раніше українська шкільна освіта в цих регіонах перебувала в стані повного розквіту. Наприкінці 18 століття тут нараховувалося близько 20 українських гімназій (докладніше про це дивіться в «Додатках»). Як тільки ж українські області підпали під російське панування, почався занепад шляхом припинення русифікаторськими наказами російського уряду будь-якої культурної роботи. На місце українських шкіл скрізь постали російські, які мали за мету русифікувати українську молодь. Законодавчих актів щодо проведення навчання українською мовою не було, в приватних установах застосування української мови не дозволялось. *Всі школи*, які на сьогоднішній день знаходяться в окупаційній зоні, є відповідно російськомовними. Загальне статистичне зведення показує наступні цифри:

Губернія*	Початкові школи	Професійні школи	Гімназії	Установи підготовки вчителів для середніх шкіл	Інші
Холмщина	500	2	6	1	1
Волинь (1/3 всієї землі)	700	3	6	1	1
Городно (українська частина)	500	2	5	1	1
	1700	7	17	3	3

Щоправда, окупована територія була добре забезпечена шкільними установами, за винятком середніх спеціалізованих навчальних закладів. Проте рівень навчання був низьким. Значну частину початкових шкіл становили приходські школи, які знаходилися під духовним управлінням та контролем святого Синоду і працювали за обмеженою шкільною програмою. Провідні школи під керівництвом міністерства освіти лише в окремих випадках могли забезпечити навчання вище першого рівня. У порівнянні з австрійськими показниками науковий рівень викладацького складу українських шкіл був дуже низьким, особливо що стосується вчителів початкових шкіл, для підготовки яких існувала незначна кількість закладів, рівень викладання в яких для вчителів початкових шкіл був надзвичайно низьким. Аналогічно до початкових шкіл середні школи також не мали можливості розвиватися, однак вже з інших причин, оскільки на роботу в них допускалися лише політично надійні, тобто визначені вчителі, які задовольняли керівництво владних ін-

* Тут і далі йшлося про три українські етнічні терени, з яких Холмщина з Підляшшям тепер перебувають у складі Польщі; Волинь (Волинська, Рівненська і частково Тернопільська області) у складі України; Гроднянщина – у складі Білорусі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ституцій. При цьому наявність у вчителя вищої освіти до уваги не бралася. Основною нестачею шкільництва був той факт, що всі школи мали чужу для українського народу *російську мову навчання*.

Ця проблема постійно викликала серйозне занепокоєння вчительського загалу, який з педагогічної точки зору домагався навчання українською мовою в українських регіонах. У 1913 році на засіданні обласних зборів (земств) в Дубні (Волинь), між іншим, було встановлено, що навчання російською мовою не дає ніяких позитивних результатів. Щоб надати даній вимозі певного письмового виразу, в Києві почав видаватися щомісячник «Світло», який проповідував ідею націоналізації шкільного життя на українських землях.

Нарешті в 1913 році під час загальноросійських педагогічних днів у Москві вимога націоналізації шкільного життя була визнана, і водночас було проголошено про початок українізації шкільної освіти на українських землях.

Після переходу цих земель під владу австрійської держави вимоги українського народу почали задовольнятися. Так, Верховний військовий головнокомандувач наказом від 17 жовтня 1915 року постановив, *що існуючі на українських землях початкові школи переходять на українську мову навчання*. Це був акт справедливості по відношенню до українців цих земель, який відшкодував їм те, чого вони ніколи не отримували від російського уряду. Загальновідомим є той факт, що вслід за виданим наказом підуть наступні розпорядження, які забезпечать дієвість даного документа та розширять надані системі початкової шкільної освіти права на вищий рівень навчання.

Основною вимогою українців є те, щоб українські школи в нових відвоєнованих землях сприймалися як такі, які належать *більшості населення* і має бути відповідним поводження з ними. На окупованих українських землях співвідношення одних національностей до інших кількісно можна представити наступним чином:

Губернія	Українці	Росіяни	Білоруси	Поляки	Чехи	Німці	Євреї
Холмщина	60%	2%	—	20%	—	4%	14%
Волинь	70%	3%	—	6%	1%	6%	13% ²
Городно	23%	5%	44%	10%	—	1%	17%

У перших двох губерніях — Холмщині та Волині — українці знаходяться в абсолютній більшості (значна кількість поляків припадає на західні райони Холмщини), в губернії Городно значну перевагу над українцями мають білоруси, у південних же районах кількісно переважають українці (Берестя 81%, Кобринь 83%, Білок 42%*).

З огляду на таку чисельну перевагу українці відповідно повинні зайняти провідну позицію у громадському шкільному житті. Законодавчо питання

* Так в документі. Можливо переплутана назва.

полягає лише в тому, як вирішити проблему надання системі українського шкільного життя самоврядування. Чи здійснити це у формі єдиної шкільної ради для всієї української області, чи у формі окремих шкільних рад для кожного регіону. Поділ української шкільної системи на окремі шкільні установи для окремих національностей є небажаним і нераціональним як з національного, так із педагогічного боків.

Оскільки на сьогоднішній день керівництво окремими окупованими областями перейшло від військових у руки генерал-губернатора, обов'язковим є надання українській шкільній системі *відповідного представництва при відповідній владній установі*.

Для досягнення даної мети необхідним є:

- щоб *при Генерал-губернаторстві в Люблині був призначений український представник для вирішення питань, що стосуються української шкільної освіти, якому повинен бути наданий український допоміжний персонал;*
- щоб аналогічний представник був призначений у губернаторському штабі в Люблині;
- щоб в окремих районах Холмської губернії, в яких указом Військового головнокомандувача від 17 жовтня 1915 року були створені українські школи (а саме в районах Красностав, Білгорай, Замістя, Томашів, Грубешів, Холм), а також були створені посади районних інспекторів з українських педагогів;
- це ж саме повинно бути здійснене ще в неорганізованих районах Волині, а також інших українських провінціях, які незабаром будуть підпорядкованими австрійській владі.

На практиці встановлення української системи шкільної освіти на сьогоднішній день зустрічає на своєму шляху певні перешкоди, які не повинні бути проігноровані.

Українська система шкільної освіти була заборонена в Росії, тому відчувається відсутність висококваліфікованого українського педагогічного персоналу; натомість ті представники української інтелігенції, яких цікавило шкільне питання, були примусово депортовані у внутрішні райони Росії. Щоб усунути цю нестачу [вчительських кадрів. — Авт.], повинні бути створені відповідні загальні правила, а саме:

- перші вчительські посади повинні зайняти надіслані з *Галичини та Буковини* вчителі, яким було доручено створити зразкові школи;
- щоб належним чином підготувати *місцевих вчителів початкових шкіл*, необхідно відкрити підготовчі курси, які будуть ознайомлювати вчителів з українською системою шкільної освіти та сприятимуть формуванню антиросійських поглядів. Програма цих курсів буде охоплювати наступні теми: 1) Історія та географія України; 2) Українська мова та література; 3) Українська термінологія для предметів

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

початкової школи; 4) Історія та географія Австро-Угорщини; 5) Австрійська система освіти.

Ці курси повинні бути засновані в населених пунктах центральних українських земель і будуть тривати не довше 1—2 місяців, при цьому, за можливістю, повинна бути забезпечена [слухачам. — *Авт.*] матеріальна допомога (проживання, харчування та навчальний матеріал). Ті учасники, які закінчили б курси з відзнакою, будуть мати право зайняти тимчасові педагогічні посади в окупованих областях. З часом можна буде створити вищі курси, щоб таким чином [вчителі могли. — *Авт.*] поглибити здобуті знання; необхідним було б також видавати стипендії на поїздку до Галичини з метою ознайомлення нових педагогів з тамтешньою системою освіти.

Ефективність курсів такого роду була б подвійною, якби:

- вони були спрямовані здебільшого на педагогічні сили окупованих областей із залученням при цьому місцевих вчителів;
- вони б звільнили державу від турбот про утримання інтелігенції, яка внаслідок війни втратила свої робочі місця.

В області середньої шкільної освіти українці висунули наступні вимоги:

Перш за все, *українські гімназії повинні заснувати училища для хлопців-школярів на місці російських середніх шкіл, щоб школярі мали можливість продовжити навчання.*

Російські середні школи були в :

- Холмській губернії: Холм, Замістя, Грубешів;
- Волинській губернії: Володимир, Луцьк, Дубно, Ковель.

Що ж стосується гімназій для дівчаток, які в Росії утримувалися за державний кошт, то рішення з цієї справи має бути прийняте найближчим часом.

Кількість навчальних закладів для вчителів та вчительок повинна бути значно збільшена у зв'язку зі зростаючою потребою у вчителях початкових шкіл. Міста Холм, Ковель, Луцьк, Володимир, Грубешів повинні надати під будівництво даних споруд найкращі місця.

Особливу увагу слід приділити професійним училищам, які зневажалися за російського панування. В усіх містах повинні бути створені відповідно до місцевих потреб школи підготовки кадрів для землеробства, ремесла, промисловості та торгівлі.

Середні школи на зайнятих територіях до цього часу щорічно постачали близько 600 випускників, в майбутньому очікується підвищення даних показників. Внаслідок цього терміново постає питання, де буде продовжувати своє навчання ця молодь. Проте дане питання швидко можна вирішити, якщо в майбутньому у *Львові буде створено український університет*. Цей університет сформував би духовний центр для всієї української молоді габсбурзьких земель та став би осередком притягання для академічної молоді тих українських земель, які ще залишилися у складі Російської імперії.

Здійснення шкільних акцій, а також введення української шкільної системи освіти в окупованих областях має особливо велике значення для подальшого розвитку українського народу. Вони дозволять українській нації піднятися з культурного занепаду, від якого вона томилася впродовж столітнього російського панування. Успішний підйом нових земель залежить перш за все від способу вирішення шкільного питання. Отже ця справа є також важливою для Габсбурзької монархії. Вирішення даного питання в інтересах українського народу забезпечить австрійському урядові симпатії місцевого населення, яке не могло задовольняти власні потреби при російській владі. Також на українських землях, які ще знаходяться в руках російської влади, дане розпорядження не буде проігнороване, воно здійснить надзвичайно сприятливий вплив — Габсбурзька монархія набере статусу захисниці українства.

Будучи переконаними, що сприятливе вирішення шкільного питання одночасно посприє встановленню влади нашої монархії на даних землях, об'єднання передають підготовлену ними доповідну записку.

Львів, 4 лютого 1916 року.

Л.С. Олександр Барвінський,

Цісарська та королівська Придворна рада, голова Комісії

Юліан Стефанович,

Цісарський та королівський професор, головний постійний представник об'єднання «Вчительська громада»

Ярослав Гординський,

Цісарський та королівський професор гімназії та секретар комісії

Іван Крип'якевич, *цісарський та королівський вчитель гімназії*

25 Львів, 4 лютого 1916.

Додаток до вищенаведеної доповідної записки: історія схеми української шкільної освіти на Холмщині та Волині

ННSt.A. P.A. 929 Kr. 11. Завірена копія

ДОДАТОК

Історія схеми української шкільної освіти на Холмщині та Волині

Перші заняття на українських землях були проведені з прийняттям християнства в 10 столітті та обмежувалися елементарною системою початкових шкіл. Центрами вищої освіти були лише князівські та єпископські резиденції у Володимирі, Холмі, Пінську. З переходом українських земель під польське панування українська шкільна освіта на тривалий час занепала, хоча відкриті священниками початкові школи і надалі функціонували. Лише у 16 столітті на всіх землях зародився рух, який наголошував на необхідності середньої шкільної освіти та вимагав її введення. Імпульсом до цього стала діяльність церковних братств, які ставили за мету поширювати освіту та виховувати молодь. Вищий церковний клір та деякі магнати, наприклад, князь Острозький, сприяли їм, надаючи значну допомогу. До середини 17 століття в окупованих на той час областях були засновані шість українських гімназій, а саме в Острозі, Володимирі, Луцьку, Пінську, Бересті, Холмі.

Основним навчальним предметом була грецька мова, тому що панівні верстви перш за все хотіли зберегти візантійську спадщину. Вчителями були компетентні греки з Греції та Італії. Пізніше школи перейшли під керівництво греко-католицького Чину святого Василія Великого і таким чином значну перевагу також здобула латинська мова. Вчителями також часто виступали вихованці римських колегій. Значно зросла кількість гімназій. Кількість школярів в окремих навчальних закладах зросла до 200—500 осіб. Після розпуску ордену єзуїтів василіяни перейняли також управління над єзуїтськими колегіями. Наприкінці 18 століття в окупаційних областях налічувалося близько 20 українських середніх шкіл, а саме: в Холмі, Замісті, Люблині, Володимирі, Загоріві (коло Володимира), Луцьку, Білостіці (біля Луцька), Дубні, Мунці (біля Дубна), Страклові (біля Дубна), Кременці, Загайцях (біля Кременця), Гоштці, Бересті, Антополі, Супраслі, Більську, Пінську.

Крім середніх шкіл, на той час виникла також думка про заснування українського університету. Цей план ще на початку 16 століття плекав князь Острозький, який для своєї школи в Острозі запросив грецьких професорів.

В 1643 році аналогічну спробу здійснив єпископ Мефодій Терлецький, який отримав від папства дозвіл на відкриття української академії у Холмі. Ці спроби зіткнулися з ворожими діями та недоброзичливістю з боку польського університету в Кракові, який не хотів ділити з кимось свою наукову монополію. Пізніше василіани намагалися задовольнити потреби у вищій освіті, створивши у своїх колегіях університетські курси. Таким же цілям слугували духовні семінарії, особливо заснована 1758 року грецько-католицька семінарія у Холмі.

Після переходу українських земель під владу російського уряду українські школи на деякий час стримувалися у своєму розвитку, оскільки російська шкільна освіта, у порівнянні з українською, знаходилася на значно нижчому рівні і не могла конкурувати з останньою. Згодом російське керівництво почало поступово вводити зміни, російська мова стала мовою викладання, при цьому українська мова була заборонена як мова навчання та друкування і проголошена «малоросійським діалектом». Протягом тривалого часу українські школи ще зберігалися на Холмщині, яка знаходилася на окраїні імперії, що примушувало російську владу брати до уваги інтереси українського народу. Лише після ліквідації грецько-католицького єпископату Холмщини в 1875 році одночасно було остаточно скасовану українську мову викладання в школах. Разом з тим, в 1876 році особливим указом було заборонено використання української мови для письма та друку на всіх землях Російської імперії*. Обмеження в пресі були скасовані в 1905 році, проте це не стосувалося шкільної освіти. Українська система шкільної освіти була і залишається забороненою.

■ С. 116–118.

* Мова про сумнозвісний Емський указ, підписаний Російським царем Олександром II у німецькому місті Емсі, коло Вісбадена, 18 травня 1876 р., де цар тоді перебував.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

26 Відень, 23 березня 1916.

Буріан ан Турн у Тешені:
Наказ № 1302 ц[ісарського] та к[оролівського] Мін[істерства]
закордонних с[прав] про
врегулювання питання організації
української шкільної освіти
в Холмщині та в окупованих
австрійськими військами російських
регіонах Волині, чие тривале
перебування у складі Східної
Галичини потрібно взяти до уваги*.

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Концепція.

Наказ № 1302 ц[ісарського] та к[оролівського]
міністерства зовнішніх справ
графу Турну у Тешені
Відень, 23 березня 1916

Керівництво загальноукраїнської культурної ради переслало Міністерству закордонних справ щодо майбутнього прийняття рішення доповідну записку українського об'єднання вчителів середніх шкіл «Вчительська громада» та українського педагогічного об'єднання у Львові з проханням та відповідними пропозиціями стосовно потреб української шкільної освіти у російських окупаційних зонах.

Після того, як ця справа потрапила до сфери діяльності Командувача військами, я уповноважую себе звернутися до Вашої Величності, який займає керівну посаду, з пропозицією ознайомитися з доповідною запискою. З цієї причини хотіли поцікавитися у Вашої Величності, яким чином регулювалася система шкільної освіти в окупованих нами районах російської Польщі та Волині до цього часу.

Як повинно бути відомим Вашій Величності, старання українських політиків в Австрії полягає у рекламуванні Холмщини, яка історично належить до Польщі як української області та аналогічні заклики щодо ідентифікації інших окупованих нами малоросійських земель**.

Ці старання присутні також і в додатку до доповідної записки, в якому висунуті вимоги, щоб початкові та середні школи Холмщини та інших за-

* Очевидно йшлося про тривале перебування на перспективу, у зв'язку з тим, що на той час Галичина австро-угорською владою бачилася невід'ємною частиною імперії Габсбургів.

** Правильніше було б говорити про українські етнічні землі, а не малі.

хідних окупованих територій, в яких раніше застосовувалася російська мова викладання, були переведені на українську мову.

Реалізація цього побажання в Холмській області буде сприйнята поляками як доказ того, що ми маємо намір перетворити в майбутньому землі, відділені від Польщі декілька років тому російським урядом, на українські та об'єднати їх із завойованою Волинню .

Для того, щоб ці помилкові погляди не були схоплені польськими колами, шкільне питання на Холмщині повинно вирішуватися, на наш погляд, обережно, і не потрібно забувати, що переведення всіх російських початкових та середніх шкіл відразу в русинські буде сприйняте поляками як чітко спланований захід проти польського народу.

Дещо іншою є ситуація в окупованій нашими військами Волині, чие тривале перебування у складі Східної Галичини має бути взяте до уваги з стратегічного боку. Тут ми повинні слідувати інтересам русинів і перевести російськомовні початкові та середні школи на українську мову навчання. З цією метою добре було б працевлаштувати тут кваліфікованих та надійних педагогів зі Східної Галичини, щоб за аналогією влаштувати шкільне життя в новоокупованих землях.

(Буріан, підпис)

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

27 Тешен, 10 квітня 1916

Турн ан Буріан: позиція
Головнокомандування військами
щодо питання організації
української шкільної освіти
в окупованих австрійськими
військами російських губерніях.

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t. Завірена копія.

Представник ц[ісарського] та к[оролівського]

Міністерства закордонних справ

при ц[ісарському] та к[оролівському]

Головнокомандуванню військами Тешен, 10 квітня 1916

№ 10.536

До Його Величності Пана Міністра
ціс[арського] та кор[олівського]
Дому та закордонних справ,
графа фон Буріана

**Тема: Українська шкільна освіта на наших окупованих
російських землях**

До наказу № 1302

від 23 березня ц[ього] р[оку]

Я не помилюся, передавши ц[ісарському] та к[оролівському] Головнокомандуванню військами пересланий мені вище поданий наказ та прикріплену до нього доповідну записку українського педагогічного об'єднання у Львові та українського об'єднання вчителів середньої школи «Вчительська громада» з метою клопотання про надання інформації, що стосується методів організації шкільної освіти на окупованих нами територіях російської частини Польщі та Волині з русинами, які проживають на даних територіях.

Як мені повідомило військово-Головнокомандування, до них щойно прибув суперечливий меморандум і саме таким чином про це стало відомо ц[ісарському] та к[оролівському] керівництву Міністерства. Вміщені в ньому ініціативи вже названих українських об'єднань були відомими Головнокомандуванню та повторилися ц[ісарським] та к[оролівським] Міністерством внутрішніх справ українській Національній Раді для ознайомлення з позицією Головнокомандування щодо побажань українських кіл у сфері шкільництва.

Позиція військового Головнокомандування з цього приводу подана нижче у вигляді наступного висновку.

Щодо військового генерал-губернаторства Люблина, то в межах його компетенції питання українського початкового шкільного навчання регулюється §2а відомого Вашій Величності наказу військового Головнокомандувача від 17 жовтня 1915 року № 41 5. Вл., відповідно до якого у місцевостях на Схід від східних кордонів районів Любартова, Люблина, Янова українська мова викладання згідно з розпорядженням військового генерал-губернаторства буде введена в тих громадських школах, де українська мова використовується більшістю дітей у побуті. Далі в цих районах у польськомовних та німецькомовних школах з більше ніж 40 учнями-українцями навчання буде проводитися з ними українською мовою.

Районними командуваннями Холму, Грубешева і Томашева були призначені шкільні наглядачі, які володіють українською мовою. Спочатку організація шкільництва знаходилася в процесі свого становлення та згодом реалізувалися відповідно представлені розпорядження. Тут слід відзначити той факт, що українське населення цих округів відступило у більшій своїй кількості разом з ворогами*. Наприклад, в окрузі Томашів за даними районного командування українське населення, яке залишилося на даній території, повинно становити 12 ½ %, в той час як кількість українців згідно з останнім російським переписом населення складала 49.4%, за даними Української Національної Ради воно дорівнює 55% усього населення округу. Питання відкриття середніх шкіл в цій області розглядається Військовим Головнокомандуванням і буде вирішене відповідно до фактичних культурних потреб за допомогою наявних засобів та педагогів у належний час.

У районах на Схід від річки Буг становище ще не стабілізувалося, щоб можна було розпочати розбудову шкільництва. Призначення шкільних інспекторів, які добре обізнані з українським шкільництвом, для районних командувань Володимира-Волинського, Ковеля та Луцька мають намір здійснити пізніше. На даний момент діяльність керівництва цих областей у системі шкільної освіти обмежується підтримкою наявних приватних шкіл та підшукуванням місць для занять школярів.

Позиція Військового Головнокомандування щодо введення української мови викладання лише в східних частинах Холмщини, де для більшості школярів українська мова є рідною мовою, збігається, на мою думку, з поглядами Вашої Величності, які виражені у згаданому вище наказі. Обачно я все-таки не пропустив можливості передати на виконання Вищому Головнокомандуванню вище процитовану директиву.

Турн (підпис)

■ С. 120–121.

* Малося, очевидно, на увазі відоме біженство, тобто насильне вивезення українців ученої Росії під час відступу російських військ влітку 1915 р.

28 Без дати

Загальноукраїнська Національна Рада до ц[ісарського] та к[оролівського] Мін[істерства] закордонних справ: Доповідна записка про національні стосунки на території старого Холмського губернаторства та оцінка приєднання даної області до поль[ського] Генерал-губернаторства.

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Завірена копія.

Доповідна записка

Загальноукраїнської Національної Ради*

Про ц[ісарське] та к[оролівське] військове керівництво на території колишнього російського губернаторства Холмщини

Згідно з повідомленням воєнного прес-центру від 14 вересня 1915 року на окупованих землях Польщі було встановлено ц[ісарське] та к[оролівське] військове керівництво. При розмежуванні адміністративних округів до польського Генерал-губернаторства поряд з колишніми російськими володіннями Польщі перейшли також землі губернаторства Холмщина, де переважає українське населення.

Ці заходи викликали у створеної Загальноукраїнської Національної Ради побоювання, що при такому розмежуванні адміністрування українське населення Холмщини буде обмежене у своїх національних правах. Щоправда, військове керівництво повідомило, що українській мові на українських територіях будуть надані аналогічні з польською мовою права. Проте українськими вважалися лише повіти Томашів, Грубешів та Холм, в той час як на українців щойно сформованих повітів Білгораю, Замістя та Красноставу не розповсюджувалися, відповідно, національні права. Їх кількість в згаданих повітах є недостатньою (Білгораю 30 % — 39.000, Замістя 10 % — 15.000, Красностав

* Загальна Українська Рада – створена у Відні 5 травня 1915 р. як загальноукраїнська політична організація внаслідок розширення галицької Головної Української Ради. Мала бути репрезентацією всього українського народу під час Першої світової війни. Складалася з 34 осіб від Галичини, Буковини та ін. українських земель.

8 % — 8000, разом — 62.000). Томашівський округ на 55% є українським, Грубешівський округ на 69 %, Холмський — на 41 % (значна більшість).

Вищий Уряд зацікавлений в здобутті прихильності українського населення Холмщини шляхом забезпечення свободи віросповідання та національної рівності при переході землі під владу Австро-Угорщини.

Російський уряд протягом цілого століття намагався різними засобами русифікувати українське населення. Він просто заборонив українські мову та письмо, ліквідував українську (греко-католицьку) віру та змусив всіх уніатів «повернутися» до православ'я. Ці заходи мали своїм наслідком лише те, що українці Холмщини у своєму запереченні всього російського постали перед небезпекою колонізації. З проголошенням свободи віросповідання в Росії у 1905 році 118.000 українців (колишні уніати) стали римо-католиками, а це сприймалося відповідно російським урядом як перший крок на шляху до колонізації. Щоб припинити згадану колонізацію, Холмщині був наданий статус особливого губернаторства в 1912 році. Вона була відділена від Польського губернаторства і приєднана до Київського генерал-губернаторства.

З цією метою було відділено 11.000 км² з населенням 970.000 людей, з них:

З Люблинського губернаторства:

українців 269760 (48.3%), поляків 189805 (34%), німців 22861, євреїв 75500.

З Сідлецького губернаторства:

українців 206671 (50.1%), поляків 117727 (28.5%), німців 7308, євреїв 80334.

Разом:

українців 476 431, поляків 307 532, німців 30 169, євреїв 155 834, відповідно у відсотках — 49%, 31%, 3%, 16%.

Ця статистика не є бездоганною, тому що колишні уніати-українці, які стали римо-католиками, наведені тут як поляки, хоча вони до цього часу залишилися за своєю мовою і традиціями українцями. У відсотковому відношенні кількість українців з врахуванням цих римо-католиків підвищиться до 60%.

З цієї причини Холмське губернаторство потрібно розглядати як українську територію з польською меншиною. У будь-якому разі райони Грубешів, Томашів та Холмщина вважаються українськими.

Беручи до уваги вищезазначене, створена Загальноукраїнська Національна Рада дозволяє собі внести наступні пропозиції Вищому урядові:

Вище ц[ісарське] та к[оролівське] військове керівництво дозволяє вважати всі землі сформованого в 1912 році губернаторства Холмщини українськими і враховувати при розміщенні районного командування в Холмщині лише ті кордони губернії та той адміністративний поділ, який встановлено 1912 року, тому що старий адміністративний поділ не враховував національних

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

інтересів [населення. — Авт.] губернаторства, та приносив відчутної шкоди реалізації національних прав українського народу.

Для загальноукраїнської національної ради.

Примітка до останнього абзацу: «Було б аполітичним та у зв'язку з новим розмежуванням адміністративних округів також неможливим. Г.»*

■ С. 122–123.

29 Тешен, 14 липня 1916.

Турн Буріан: Проект реалізації протесту Загальноукраїнської Національної Ради проти приєднання старого Холмського губернаторства до Люблинського військового губернаторства.

ННSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Завірена копія.

Представник ц[ісарського] та к[оролівського]

Міністерства закордонних справ

при ц[ісарському] та к[оролівському]

Військовому командуванню

№ 12.821.

Тешен, 14 липня 1916

(Терміново!)

До Його Величності пана міністра
ціс[арського] та кор[олівського]
Дому та закордонних справ графа
фон Буріана

Протест Загальноукраїнської національної ради щодо приєднання старого Холмського губернаторства до Люблинського військового губернаторства

До ц[ісарського] та к[оролівського] військового Головнокомандування надійшла підписана К. Левицьким доповідна записка Загальноукраїнської Національної Ради, в якій остання протестує проти приєднання Холмського,

* Примітка, судячи по тому, що відбувалося далі, стала вироком щодо застосування української мови на Холмщині під австро-угорською військовою окупацією.

Грубешівського та Томашівського округів до ц[ісарського] та к[оролівського] військового Генерал-губернаторства в Люблині і просить, щоб військово-Головнокомандування офіційно повідомило, що видане розпорядження військового керівництва має тимчасовий характер і таким чином позбавило б будь-якої політичної інтерпретації на теперішній момент та обов'язкової сили того розпорядження в майбутньому.

Припускаючи, що Ваша Величність — як завжди — захоче і цього разу отримати також копію цієї доповідної записки, тому я додаю і копію документа.

Роблячи висновок із документа військового Головнокомандування, з яким я ознайомився, політичний представник військового Головнокомандування запропонував взяти до уваги подану заяву і поводити себе відповідним чином, при цьому він доповнив виклад доповідної записки наступними зауваженнями:

«Як показують надані статистичні дані військового Головнокомандування та результати проведених органами районних командувань досліджень, інформація національних об'єднань про національні стосунки у Холмському, Грубешівському та Томашівському округах не відповідає дійсності. Згадана область у своїй більшості заселені поляками. Непольське населення частково відійшло з ворогом, частково складається з неграмотних людей, які не можуть визначити свою національну приналежність та розмовляють польською мовою.

Байдужість до розпоряджень військового Головнокомандування, яка стосується даних питань у повній згоді з Міністерством закордонних справ та урядом монархії, в жодному випадку не стосується національних об'єднань».

Пропозиція [українського. — Авт.] представника не отримала згоди з боку компетентних органів військового Головнокомандування і лише накреслила план дій, згідно з яким цісарське та королівське Міністерство внутрішніх справ повинно запропонувати у відповідь на доповідну записку Загальноукраїнської Національної Ради розпочати наступне:

«Холмський, Грубешівський та Томашівський округи будуть приєднані до ц[ісарського] та к[оролівського] військового генерал-губернаторства *винятково з практичних причин*.

Ц[ісарське] та к[оролівське] військово командування повинно неупереджено вживати будь-яких заходів.

Після згаданого приєднання трьох округів до генерал-губернаторства політичне майбутнє цих округів в будь-якому разі не повинно бути прецедентним.

Те, що ц[ісарське] та к[оролівське] військово керівництво оберігає права української нації, потрібно визначити як «загальну основну рису ц[ісарського] та к[оролівського] військового керівництва на окупованих землях Польщі».

Зрештою потрібно вказати, що з військового боку подані останнім часом дані про етнічні стосунки у згаданих трьох округах з точністю подали інші

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

результати, ніж подані на 3 сторінці Загальноукраїнською національною радою в її доповідній записці».

Оскільки мені було надано для ознайомлення дані до їх відправки маю за честь звернутися до Вашої Величності з проханням щодо вищевказаного дати мені можливість визначити, яким чином використовувати даний документ на практиці.

Турн (підпис)

■ С. 124–125.

30 Відень, 21 липня 1916

Оппенгаймер і Гойос Турнські в Тешені: Пропозиції про внесення змін до відповіді на протест Загальноукраїнської національної ради проти приєднання військовим Головнокомандуванням старого Холмського губернаторства до військового Люблинського губернаторства

ННSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Програма.

Наказ ц[ісарського] та к[оролівського] Міністерства закордонних справ № 3539

Графу Турнському в Тешені.

Кабінет Міністрів.

Відень, 21 липня 1916

Посилаючись на доповідь № 12.821 від 14 числа цього місяця я прошу Вашу Величність ознайомитися з результатами розгляду військовим Головнокомандуванням даних Української національної ради щодо наданої відповіді з відповідними зауваженнями:

«На думку Міністерства закордонних справ з політичних причин було б доречним виключити з першого рядка відповіді військового головнокомандування слово «винятково» перед «практичними причинами», а третій рядок повністю потрібно забрати, оскільки політичне майбутнє трьох округів після їх приєднання до генерал-губернаторства в жодному разі не може бути прецедентним.

Нарешті, для останнього рядка Міністерством закордонних справ було запропоновано наступне формулювання:

Зрештою потрібно зазначити, що дані, подані військовим Головнокомандуванням та органами районних командувань, показують невідповідність реальному стану речей інформації, наданої національною радою про національні відносини в Холмському, Грубешівському та Томашівському округах, тому що більшість населення згаданих округів становлять поляки».

Подані пропозиції щодо внесення змін повинні вмотивувати Вашу Величність наступним чином, що повідомлення українцям про неprecedентність майбутнього трьох округів з сучасної точки зору може викликати серед поляків негативні настрої, а ми, в свою чергу, отримаємо вигоду з цього в майбутньому, коли у значній мірі будуть спростовані невірні статистичні дані української національної ради.

*Оппенгаймер (підпис),
Гойос (підпис)*

■ С. 125–126.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

31 Тешен, 2 серпня 1916

*Турн Буріан: Записка про прийняття
ц[ісарським] та к[оролівським]
військовим Головнокомандуванням
поданих вище ц[ісарським] та
к[оролівським] Міністерством
закордонних справ пропозицій про
внесення змін.*

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11² Завірена копія.

Представник ц[ісарського] та к[оролівського]

Міністерства закордонних справ

При ц[ісарському] та к[оролівському]

Військовому Головнокомандуванню. Тешен, 2 серпня 1916.

№ 13.309.

До його Величності пана міністра
ц[ісарського] та кор[олівського]
Дому і закордонних справ графа
фон Буріана

**Дані української Національної ради стосовно приєднання
Холмського, Грубешівського і Томашівського округів
до ц[ісарського] та к[оролівського] військового
Генерал-губернаторства**

До наказу № 3539 від 21 липня 1916.

Як мені стало відомо, після перегляду документа, ц[ісарське] та к[оролівське] військовоє Головнокомандування при відповіді на доповідну записку Української національної ради повністю врахувало вміщені у поданому вище наказі пропозиції щодо внесення змін.

Звідси маю за честь повідомити про це Вашу Величність.

Турн (підпис)

■ С. 126–127.

32 Відень, 15 серпня 1916.

Загальноукраїнська національна рада Буріану: Українські вимоги відносно українських земель так званої російської частини Польщі, а також доповідна записка про історію Холмщини та Підляшшя.

HHSt.A. P.A. 929 Kr. 11^t Завірена копія-Витяг.

Загальноукраїнська національна рада,
Про українські землі
так званої російської частини Польщі.
Відень, 15 серпня 1916.

До Його Величності Степана
Барона Буріана Раецького,
Ц[ісарського] та к[оролівського]
міністра закордонних справ у Відні

Ваша Величносте!

Якщо існуючий стан речей не вводить нас в оману, то найвищі компетентні центральні власті мають намір остаточно вирішити найближчим часом польське питання.

Ми беремо на себе сміливість просити у Вашої Величності виконання обіцянок, даних нам в усній формі під час аудієнції керівництва Загальноукраїнської національної ради. Вони стосуються рівного з поляками врахування побажань і вимог української нації під час вирішення національно-політичного питання на окупованих землях, а також вирішення польського питання в районі так званої російської частини Польщі з врахуванням життєво необхідних інтересів українського народу, його долі на історично етнічних українських землях. Тому ми дозволяємо собі подати Вашій Величності доповідну записку, оскільки питання встановлення кордонів між польськими і українськими землями є досить актуальним*...

Доповідна записка містить шість розділів та закінчується трьома вимогами керівництва Загальноукраїнської національної ради:

Наші вимоги:

Найважливішими з наших положень є наступні:

* Ця доповідна записка містить історію Холмщини і Підляшшя; її зміст переважно є ідентичним з доповідною запискою Загальноукраїнської Національної Ради від 29.10.1915 (№21) та доповідною запискою тієї ж ради про ц[ісарське] та к[оролівське] військове керівництво на території колишнього російського губернаторства – Холмщина (№28).

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Жодна українська земля, де українці, не важливо, чи є вони римо-католиками, чи православними, становлять більшість корінного населення, не може бути приєднана до Польщі;

Українцям, які проживають у розсіяних на захід від компактних поселень колоніях і швидше за все теж будуть приєднані до Польщі, повинні бути гарантовані права національних меншин.

На вже окупованих центральною владою українських землях: губернах Холмщини, пд.-зх. Городна, пд.-зх. Мінська, Волині та інших — залежно від того, якою мірою вони відчують себе складовою частиною української державності, буде сформовано окрему автономну державно-правову єдність у тісному зв'язку з центральною владою.

Від керівництва Загальноукраїнської центральної ради:

*Костянтин Левицький,
Володимир Темницький,
Меленевський представник Союзу
визволення України*

■ С. 127–128.

83 Відень, 22 вересня 1916.

Звернення Українського
Комітету до народів культурного
світу про методи гноблення та
переслідування українського
національного життя в Росії та про
прагнення свободи українським
народом.

ННSt.A. P.A. 929 Kг. 11^t Надрукована завірена копія.

Звернення Українського Комітету.

22 вересня 1916.

До народів культурного світу

Споконвіку Російська імперія прагне за будь-яку ціну захопити українські землі у складі Австро-Угорщини: Галичину, Буковину та пн.-сх. Угорщини. Царська монархія не цурається жодних засобів, коли мова йде про реалізацію планів окупації.

У 1911 році Столипін категорично заявив, що Росія починаючи з 17 століття веде боротьбу проти українського руху [національного. — Авт.] і буде

її продовжувати, тому що він загрожує єдності та неподільності [Російської. – Авт.] держави. При цьому він наголосив, що політично-національні прагнення українців беруть свій початок з австрійської Галичини. Це переконання Столипіна підтвердив Сазонов* перед війною і повторив його ще раз під час війни.

Воістину! Гноблені в Росії українські погляди та культурна робота українського народу повинні були шукати захисту за межами держави і знайшли його в австрійських провінціях Галичини та Буковині, де проживає 4 мільйони українців та де завдяки забезпечених конституцією свобод може розвиватися культурне життя українського народу. До цього життя також активно залучалися російські українці і сприймали Галичину своїм П'ємонт. Проте чим більшими були досягнення українців в Австрії, тим гостріше проявлялися прагнення російського уряду заволодіти австрійською Україною і занастити українське національне життя і на цих територіях.

Вже вдруге під час війни російські війська перейшли кордон з українськими землями Австро-Угорщини. Вже вдруге населення Галичини, Буковини та пн.-сх. Угорщини потерпало від національних та релігійних переслідувань з боку Росії.

Під час першої окупації Росія старанно намагалася придушити усіма засобами українське життя; було заборонено вживати українську мову в школах, церкві та суспільному житті; припинили свою діяльність українські школи, об'єднання та установи, не допускалася до друку вся без винятку українська преса та література, знищувалися бібліотеки та архіви, провідники українського національного руху були заарештовані та відправлені до Сибіру, маленьких дітей забирали у їхніх батьків та масами вивозили у внутрішні райони Росії, щоб виховати з них найманців царизму. Греко-католицькі церкви були перетворені в православні, насильно було введена православна віра, митрополита греко-католицької церкви графа Андрея Шептицького було заарештовано, відправлено до Москви, де він постав перед судом.

Під час другої окупації ці суперечливі з міжнародним правом заходи знайшли знову своє місце! Українське населення спеціально було відправлено у внутрішні райони Росії, щоб у випадку остаточної окупації Галичини і Буковини всі землі були колонізовані росіянами. Це станеться тоді, коли Росія та її союзники будуть вести війну під лозунгом так званого звільнення пригноблених народів! Проте Росія помилилася оголосивши світові, що вона звільняє «поневолеваних росіян» з-під австро-угорського ярма. Насправді ніяких «росіян» ні в Галичині, ні в Буковині, ні в пн.-сх. Угорщині не було; тут були і є лише українці. Росія просто хоче підкорити їх, щоб можна було з ними чинити, так як з українцями у Російській імперії.

У Росії ще з 17 століття здійснюється небувалий тиск проти всіх проявів національного життя українського народу, його дій як окремої гілки слов'ян-

* Сазонов Сергій Дмитрович – міністр закордонних справ Росії у 1910-1916 рр.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ських народів, які проживають на території всього південного заходу царської імперії, з Холмщиною як західним кордоном та річкою Дон як східним, південніше від річок Нарва та Прип'ять через Дніпро до узбережжя Чорного моря і вершин Кавказу.

Виходячи з того, що особливого українського народу не існує і не повинно існувати, російський уряд указами 1863 та 1876 років заборонив вживати українську мову не лише в друкарській справі, але й у повсякденному спілкуванні! Ці варварські заходи використовувались до 1905 року, коли російська революція поклала їм край. Проте після революції тиск відновився і знову розпочалися переслідування української ідентичності: цього разу були заборонені українські поштівки, конфісковувалися звичайні книжки, арештовувалися покупці українських видань, розпускалися українські об'єднання, які служили винятково культурній меті, українська мова була заборонена в школах, церквах, службових установах та на громадських зборах, засіданнях міських та земських зборів, також на конгресах вчених не повинно було звучати українське слово!

З початком війни остаточно були безцеремонно та брутально знищені навіть ті незначні досягнення, яким вдалося пережити важкі часи реакції. Одним розчерком пера була ліквідована вся українська преса, розпущені всі без винятку культурні об'єднання, було заборонено саме українське письмо! Зважаючи на даний стан справ українське питання мало б викликати симпатію у світової культурної спільноти. Тому українська нація апелювала до всього культурного світу з вимогою справедливості для себе.

Не беручи до уваги політичні кордони, весь український народ наголошує на своїй відмінності від поляків та росіян. Він прагне свободи, при цьому спирається на внутрішню потребу у розвитку, історичному праві, на незабутні спогади про визвольну боротьбу.

Ці славетні традиції знаходять своє відображення в українському Добровільному легіоні*, який веде боротьбу в лавах Четверного союзу!

Наріжним каменем національних прагнень українців є українські провінції Австрії, в яких національне життя може відносно вільно розвиватися. З цього центру спрямовуються думки і надії всіх українців, тому ми виступаємо проти звільнення їх царськими властями. У діях Росії українці бачать небезпеку для їх становища як нації, яке з російського боку буде повністю знищене і зняте з порядку денного.

Сформована з українців Австрії та Росії Загальноукраїнська національна рада заявляє урочистий протест в ім'я культури та цивілізації, людяності та прогресу, природних та історичних прав української нації на безперешкодний розвиток своєї національної ідентичності проти відвертих намагань Росії підкорити царській тиранії Галичину, Буковину та пн.-сх. Угорщину, а також проти переслідувань національного життя українців.

* Мова про Українських січових стрільців.

З того моменту, коли війська Четверного союзу у своїй переможній ході на Схід переступили лінію [річки. — Авт.] Сян в Галичині (червень 1915), Вепр та Тисменицю в Польщі (липень 1915) та Нурез і Нарву у губернаторстві Городно (серпень 1915), на східному фронті розпочалися воєнні дії в районі від р. Шара на Півночі до Карпат на Півдні, та вздовж 550-кілометрової повітряної лінії, тобто українські етнічні землі сповна відчули всі страхиття війни на Сході.

Театр воєнних дій на українських етнічних землях охопив територію приблизно 150.000 км², яка була всіяна захисними валами, збентежена вибухами гранат, напоєна людською кров'ю. Людські оселі були щент зруйновані, мільйони українців залишилися без даху над головою. Ці матеріальні руїни на українських землях, численні втрати українського народу, пролита колісь і тепер кров найкращих синів нашого народу в боротьбі за краще майбутнє дає нам право вимагати уваги культурного світу до нашого становища та наших політичних намагань.

Ми вимагаємо права на самовизначення кожному народові, проте хотіли б зберегти за українською нацією, яка налічує на єдиній території 850.000 км² 40 мільйонів осіб, право визначати культурні позитиви для аналогічних правлячих народів!

Бажання і вимоги українців відповідають такому порядку відносин у Східній та Центральній Європі, за якого українська нація отримає необмежену можливість вільно розвиватися у національно-політичних стосунках на міжнародній арені, не зазнаючи тиску з боку сусідніх народів.

Ми хочемо бути господарями на власній землі. Насолоджуватися свободою у сім'ї вільних та рівних народів, безперешкодно використовувати духовні сили народу та матеріальні багатства землі на своє благо та благо людства.

Відень, 22 вересня 1916.

Для Загальноукраїнської національної ради:
Костянтин Левицький, президент (підпис);
Барон Микола фон Василько (підпис);
Лев Бачинський (підпис),
Микола Ганкевич, віце-президент (підпис);
Маріан Меленевський, представник Союзу визволення України;
Ярослав Весоловський (підпис) та
Володимир Темницький, секретар (підпис)

Фрагменти з книги Володимира Кубійовича *Українці в Генеральній губернії. 1939–1941**

З уваги на те, що книга вийшла майже сорок років тому накладом у 2500 примірників і вже давно стала бібліографічною рідкістю, а в ній міститься чимало матеріалів стосовно холмсько-підляських українців, ми хочемо, за згодою колишнього голови НТШ в Європі, професора Аркадія Жуковського, до речі Почесного професора ЧНУ, та з дозволу нинішнього секретаря НТШ Анни-Марії Довганюк, опублікувати з неї деякі фрагменти. Гадаємо, що вони будуть цікавими не тільки для тих, про кого наша книга, та їх нащадків, але й для вияснення маловідомих аспектів з долі не лише холмсько-підляських, але й усіх українців.

З розділу V

Діяльність Відділу Суспільної Опіки. Переселенські акції:

1. Переселення українців до ССРСР

Воєнні події, розподіл західноукраїнських земель і переселенська політика Третього Райху спричинили досить поважні пересунення населення на українській території в ГГ і серед самих українців. Вже було сказано, що наслідком окупації західноукраїнських земель більшовиками кільканадцять тисяч українців з Галичини й Волині перейшло до ГГ. Дальші мандрівки відбулися в результаті німецько-советської угоди з 28. IX. 1939 р. в Москві і договору про добровільне переселення, підписаного 16. XI. 1939 у Москві. На підставі цих рішень українці, білоруси та росіяни, що жили в ГГ, могли переселитися до ССРСР, а німці, які жили в східній частині колишньої Польщі — переїхати до Німеччини. Переселення було зовсім добровільне. Після підписання цієї угоди в ГГ стали урядувати советські комісії, а на західній Україні й Білорусії — німецькі; до них зголошувалися громадяни, що хотіли переселитися. Цим договором скористалося кільканадцять тисяч українців,

* Кубійович В. Українці в Генеральній губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго : В-во Миколи Денисюка, 1975. Ми постаралися зберегти повністю стиль і літературу тексту оригіналу за виключенням назв міст, сіл, місцевостей тощо, так, щоб написання відповідало тому, що написано в нашому першому томі.

так що одні оптували на користь ССРСР, а інші подавали себе за німців і, як такі, виїхали до Німеччини.

На Лемківщині й Холмщині знайшлося досить велике число охочих до виїзду до ССРСР. Серед них були винятково прихильники комуністичного режиму, звичайно це були мало свідомі з національного погляду селяни, їх тягнуло на схід до компактної української чи пак руської людности. З другого боку, вони інстинктивно боялися майоризації поляками тих окраїн, на яких дотепер жили; на їх рішення чимало впливала і польська агітація, і погрози (загально поширений вислів: «Не стане дерев, щоб вас вивішати»). Серед переселенців до ССРСР були й багаті господарі, які лишили своє майно й землю, щоб лише з'єднатися з Руссю... Виїзд до ССРСР мав відбутися до 1.3.1940 р., і до того часу діяла потайна, але сильна агітація за і проти виїзду. За виїзд агітували, головню на Лемківщині, місцеві москвофільські інтелігенти (які самі переважно не виїхали), проти — наші комітети. Та найсильніший вплив на своїх односельчан мали ті лемки й холмщани, що в перші тижні війни подалися на схід і пізнали большевицьку дійсність. Швидко розчаровані у своїх надіях, вони перекралися назад через кордон і стали найкращими пропагандистами проти виїзду.

Остаточню виїхало до ССРСР близько 9.000 українців. Характеристично, що з самої Галичини й Посяння, як також із найсвідомішої частини Лемківщини, а саме з Сянїччини, не виїхав ніхто. Зате виїхало багато лемків з західньої Лемківщини; найбільше людей виїхало з Холмського повіту. У люті морози їхали валки холмщан підводами до переходових місць на Бузі, лемків відправляли поїздами. Холмщан поселено здебільша на Волині, лемків на Тернопільщині, в тих самих селах, з яких виїхали німецькі та польські колоністи.

Після виїзду селян у Советську Україну залишені господарства переходили на власність держави, і УЦК докладав зусиль, щоб ця вільна земля (кругло 8.000 гектарів) залишилася в українських руках. І дійсно, ми добилися того, що її винаймали за невелику оплату сусідні селяни. Треба ще згадати, що по зайнятті Галичини німцями 1941 р. більша частина лемків повернулася знову на Лемківщину. На Тернопільщині, де їх поселено, вони не почували себе добре і з погляду на відмінну природу та спосіб господарювання, і з політичних причин, бо розміщено їх серед свідомого українського населення, яке із здивуванням дивилося на москвофільських лемків, що добровільно переїхали до большевиків. Цим лемкам-поворотцям німці не віддали землі, їх переслідувала навіть поліція, і тому ми мусіли взяти їх під свою опіку та боронити, як лише могли. — С. 179—182.

2. Оселювання українських селян на Холмщині

На Холмщині відбулося збільшення польського стану посідання ще іншим шляхом. В 1940 р. комісаріят для зміцнення німецькості вирішив переселити німців, що жили в Холмському, а в деякій мірі і в сусідніх повітах, на

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

західньопольські землі, приєднані до Райху. Коли тільки ця справа стала актуальною, УЦК робив заходи, щоб на залишених німцями господарствах могли оселюватися українські селяни, насамперед ті, які залишили Галичину й перебували в переселенських таборах у Німеччині, далі ті, які жили на німецько-советському кордоні в ГГ, а їхня земля залишилася на советському боці, нарешті — безземельні. В липні 1940 р. Правління ГГ повідомило УЦК, що на Холмщині можуть бути поселені українці безземельні і малоземельні. Услід за цим УЦК створив спеціальну комісію з інж. Р. Голодом і інж. М. Творидлом, як референтами, що мала зайнятися реалізацією поселення. План праці передбачав три етапи: 1) зібрати кандидатів до поселення, 2) заселити ними залишені господарства і 3) загосподарити їх. До половини серпня 1940 р. зібрано понад 6.000 зголошень, які передано відповідним урядовим чинникам. Однак практичне здійснення переселенської акції, незважаючи на принципову згоду уряду, натрапляло на труднощі з боку різних льокальних німецьких урядів. Всього поселено 147 родин, себто 600 осіб, вони приїхали головню з переселенського табору в Лодзі (німці змінили назву цього міста на Litzmannstadt). Крім того, ще залишилося в переселенському таборі в Холмі 50 родин, що їх не вдалось оселити в Холмському повіті, і їх пізніше з великим трудом розміщено в інших повітах, головню у Грубешівському. За вийнятком цих 600 осіб, місце німецьких колоністів на Холмщині зайняли поляки. Переселенцями опікувалися головню УДК в Холмі, також у Замісті й Грубешеві. — С. 188—189.

3 розділу IX

Церковні проблеми

3. Значення церковної справи на Холмщині й Підляшші

Значно складніші були проблеми Православної Церкви. Українське православне населення в ГГ жило на 90 % або й більше на Холмщині та Підляшші і вважало церковну справу за найважливішу, не лише з релігійного, але й національного погляду. Ніде на українських землях, як серед православних, так і серед греко-католиків не відігравали церковні справи такої ролі, як саме тут, на Холмщині. Це особливе наставлення холмського українця стає зрозумілим, якщо пригадаємо собі умовини, серед яких він жив за останні десятиліття. Польський натиск на Холмщину й Підляшшя був головню натиском на Православну Церкву. Масове нищення православних святинь, арешти священників, спроби повної польонізації церковних установ, — все це зв'язало холмщанина ще сильніше з Православною Церквою і висунуло релігійну проблему на перше місце. Тому самозрозуміло, що після упадку Польщі українське громадянство Холмщини звернуло найбільшу увагу на відбудову знищеного релігійного життя, а український провід мусів цим справам

присвятити чимало зусиль. Та поки прийдемо до цієї теми, буде доцільно згадати коротко умовини, в яких жила Православна Церква на Холмщині й Підляшші до приходу німців. — С. 293—294.

4. Православна Церква на Холмщині до 1914 року

Холмська єпархія була однією з найстаріших в Україні, бо своїм початком сягала XI-го, а може й X-го віку; з часів Данила Романовича аж до 1915 чи 1918 р. її осідком був безперервно Холм. Від 1596 р., себто після Берестейської унії з Римом, аж до 1875 р. вона існувала як самостійна уніятська єпархія (в 1620-54 роках існувала також паралельно православна холмська єпархія). Ми вже згадували, що Уніятська Церква й уніятське священство підпали впродовж XIX віку сильним польонізаційним впливам. Ці впливи зупинив царський указ з 7 квітня 1875 р., який скасував унію, а холмську, досі уніятську, єпархію з'єднав з варшавською православною єпархією, залишаючи в Холмі вікарного православного єпископа з окремою консисторією та духовною семінарією.

Частина уніятів (приблизно третина) перейшла на православ'я лише формально, і коли 30.4.1905 р. вийшов царський указ про свободу віровизнання, вони повернулися в 1905-08 рр. до католицького, себто римо-католицького косятулу (унія далі була заборонена). Ті, що залишилися православними, були вже його відданими вірними, і ніякі польсько-католицькі впливи на них не діяли. Для зміцнення православ'я та оборони перед наступом польськості й католицизму відновлено 1905 р. самостійну холмську єпархію та зорганізовано напередодні Першої світової війни Холмську губернію. Російська влада на Холмщині намагалася не дратувати місцевих православних і тому залишила здебільша українську мову, як мову проповідей у церкві, також не усунуло з церкви низки церковних обрядів з часів унії тощо. На становища священників і світських службовців охоче притягано місцевих і дано їм особливі матеріальні пільги.

Панування Польщі на Холмщині й Підляшші було однозначне з боротьбою проти православної віри населення. Вже в листопаді 1918 р. поляки скасували Холмську єпархію та приєднали її до Варшавської. Після організації Автокефальної Православної Церкви в Польщі й визнання її царгородським патріархом Григорієм VII (Томос з 13. XI. 1924 р.) Варшавсько-Холмська єпархія стала однією з її п'ятих єпархій. Варшавсько-Холмську єпархію очолював сам митрополит Автокефальної Православної Церкви Діонісій (Валединський). Не місце тут писати про долю, а скоріше про недолу, Православної Церкви в Польщі. Пригадаємо лише, що вона була під цілковитим польським впливом. Дійсне керівництво Автокефальною Православною Церквою в Польщі належало директорові департаменту в Міністерстві Віровизнань і Освіти в Варшаві. Урядовою мовою була польська мова, вона також ставала щораз більше мовою навчання релігії в школах, навіть проповідей. Православне духовенство було під постійною контролею адміністраційної влади

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

й поліції. Поруч із цим панували у Православній Церкві сильні російські впливи. Православними владиками були переважно росіяни (до 1938 року 6 росіян, 2 українці — на Волині); сам митрополит був також росіянин, хоч з помітними українськими симпатіями. Всі утиски на Православну Церкву в Польщі позначувалися з особливою силою на Холмщині й Підляшші — як відоме закриття, а згодом і бурення церков, конфіскація церковних земель, уведення польської мови й нечуване персональне гноблення православно-го духовництва. Незважаючи на утиски з боку Польщі, селянська маса ще більше зв'язувалася з своєю Церквою. Храмові свята в Холмі, Яблочині, а передусім в Турковичах збирали тисячі вірних із усіх закутин Надбужанської України й були великими релігійно-національними маніфестаціями, які додавали вірним сили витримати наступ польського режиму. На нищення церков реагував холмщанин сльозами, молитвою і надією на чудо — скорий упадок Польщі. Провідниками цього пасивного опору проти польського утиску були радше світські інтелігенти, ніж духовенство. Вища православна ієрархія і тоді не здобулася на якийсь гостріший протест. — С. 294—297.

5. Проблеми Православної Церкви після приходу німців. Холмська Церковна Рада

З поділом державної території Польщі між ССРСР і Німеччиною на території ГГ з п'ятох православних епархій залишилася лише Варшавсько-Холмська, і то не вся; з православних владик — тільки митрополит Діонисій і єпископ Тимофій Шретер*. Не стало собору єпископів, ні синоду, і їх функції став виконувати сам митрополит. Становище митрополита Діонисія, що ревно підтримував Польщу і на початку війни видав заклик до вояків польської армії та православного населення — стати на захист Польщі, було важке. Тодішній Український Комітет у Варшаві під проводом д-ра Юрія Липи був виразником неприязного ставлення українців до митрополита Діонисія і немало спричинився до утруднення його позиції в новій німецькій дійсності, даючи про нього німцям негативні й односторонні інформації. Не здавав собі справи д-р Липа у своїй наївності з того, що усунення митрополита Діонисія не дозволить взагалі на канонічну розв'язку проблеми Православної Церкви в ГГ, насамперед унеможливить висвячення українця на єпископа. Із зовсім інших мотивів виступав проти митр. Діонисія також лідер російської еміграції в Польщі, Войцеховський. Росіянам залежало на тому, щоб знищити автокефалію Православної Церкви на території ГГ і підпорядкувати її російській еміграційній Церкві.

* Єпископ Тимофій Шретер походив із зукраїнізованої німецької родини з Волині, 1938 року був призначений польською владою польовим єпископом польської армії. Під час Другої світової війни весь час перебував у Яблочинському монастирі на Підляшші.

Відразу після приходу німецьких військ українське населення Холмщини й Підляшшя поставило, як перше домагання, повернення церков, загарбаних поляками. Лише в нечисленних випадках там, де знайшлися меткі люди, використано переходовий час військової влади і повернено українцям православні святині, замінені поляками на костьоли. З приходом німецької цивільної влади справу ревіндикації церков передано референтові церковних справ при управлінні ГГ в Кракові.

Для інтервенції у вищій німецькій владі в справі повернення церков і для розв'язання багатьох інших проблем, зв'язаних із станом Православної Церкви, треба було плянових і послідовних заходів. На території Холмщини й Підляшшя церковні справи вела т. зв. Тимчасова Церковна Рада в Холмі, яка постала вже 5. XI. 1939 р. Вона складалася з 10, згодом з 16 духовних і світських церковних діячів, між іншим, з протопресвітера о. Івана Левчука, Семена Любарського, Володимира Косоноцького, Олександра Рочняка, о. Володимира Мархеви, Антона Павлюка й ін.; її правним дорадником був відомий галицький політичний діяч д-р Степан Баран, який оселився в той час у Холмі як нотар і адвокат. Ця Церковна Рада вибрала Церковну управу з о. Іваном Левчуком у проводі й звернулася до митр. Діонісія з проханням затвердити її постанови і дати дозвіл ввести українську мову, як урядову, та українську вимову старослов'янської мови до Богослужби, а також повернути принцип соборності в устрою церкви. Покищо Рада не ставила ясно справи відновлення холмського єпископства, не кажучи вже про проблему організації Православної Церкви в ГГ в цілому.

Митр. Діонісій поблагословив постанови З'їзду, затвердив Церковну Раду й Управу та іменував 16. XI. 1939 р. старенького пароха села Понятич, Грубешівського повіту, о. Івана Левчука протопресвітером і адміністратором православних парохій на Холмщині й Підляшші, але не визначив компетенцій ні адміністратора, ні Ради, ні Управи. Не зробив цього митрополит тому, що становище Православної Церкви в ГГ було невияснене. За кілька днів, 22. XI. 1939 р., під натиском німецької влади він мусів відмовитися від обов'язків митрополита й передати владу в руки православного берлінського архієпископа Серафима Лядде, як «хоронителя митрополичого престоло», після чого відсунувся до Отвоцька під Варшавою, де перебував під наглядом німецької Служби Безпеки. — С. 297—300.

6. Архієпископ Серафим

Архієпископ Серафим (світське прізвище Лядде) походив із православних волинських німців; як єпископ для православних у Німеччині, він підлягав російській еміграційній Православній Церкві, осідок якої був у Югославії в Сремських Карльовіцах. Тимчасовим заступником митрополита Автокефальної Православної Церкви в Польщі іменувало його Міністерство Церковних Справ у Берліні. Ця персональна унія зверхника православних у Німеччині

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

й в ГГ була для українських інтересів дуже небезпечна, бо можна було побоюватися, що російський владика і на своєму новому становищі вестиме русофільську політику. Побоювання цілком виправдалося. Архієпископ Серафим брав за помічників самих росіян, на Лемківщині іменував адміністратором ославленого Павлишина, на Холмщині підтримував священників-москвофілів.

Особливо була загрожена Холмщина. Нам залежало не лише на тому, щоб на Холмщині відродилося православ'я, але насамперед, щоб воно мало український характер. З приходом архієп. Серафима відразу підняли голови священники русофільського напрямку, а інші, за винятком кількох стійких українців, кожної хвилини готові були піти за начальством. За таких обставин треба було вжити заходів, щоб Холмщина залишилася з церковного погляду автономною, щоб за деякий час постало холмське єпископство, врешті, щоб архієп. Серафим вернувся до Берліну, а в ГГ була відновлена Автокефальна Православна Церква з виразним українським національним обличчям. Розв'язка цих проблем була в руках німецької влади в Кракові й Берліні, а моїм обов'язком залишалося докласти зусиль, щоб вона була корисною для нашої справи.

В порозумінні з українськими православними чинниками, в той час головню з Церковною Радою в Холмі, постановлено, як перше завдання, ревіндикацію церков, передусім Холмського собору, та затвердження церковної автономії Холмщини. Ще в листопаді 1939 р. я нав'язав ближчі зв'язки з референтом церковних справ в управлінні ГГ, д-ром Бюхнером, а згодом з його наступником, радником Вільденом. Зокрема цей останній ішов назустріч нашим бажанням, боронив їх перед своєю зверхньою владою і поважно спричинився до позитивного, з українського погляду, розв'язання проблеми Православної Церкви в ГГ. — С. 300—302.

7. Ревіндикація Холмського собору

Ревіндикація церков була для холмського українця не лише поверненням загарбаних церков православним власникам. Поки він бачив свої церкви в руках поляків, не хотів вірити, що настали якісь зміни; щойно перехід Холмського собору на Данилової гірці в православні руки був би для широких мас видимою ознакою кінця польського утиску.

Ми вже згадували, що в часи військової влади повернено православним близько 20 святинь та що згодом справа ревіндикації була утруднена й належала до управління ГГ в Кракові. Для ревіндикації кожної церкви треба було подавати окреме прохання з точним умотивуванням. Майже всі ці прохання проходили через Церковну Раду в Холмі й були відповідно оформлювані д-ром С. Бараном. Цим шляхом перейшли до православних нові два десятки церков, так що в половині 1940 р. число православних святинь на Холмщині збільшилося з 51 до 91. Все ж таки й тепер це була ледве четвертина з довоєнного стану — 383 церкви. В тому числі 183 були зруйновані, але 109 залишилося в польських руках.

Найбільше зусиль вимагала боротьба за відібрання Холмського собору. Вже після першої авдієнції українців у ген.-губернатора Франка в листопаді 1939 р., він дав доручення передати собор в руки православних, але місцева німецька влада цього не виконала. Треба було довгих заходів, щоб тільки в квітні 1940 р. — знову при нагоді авдієнції української делегації — ген.-губернатор видав наказ передати негайно українцям Холмський собор. У цій справі я їздив до люблинського губернатора д-ра Цернера та цим приспішив її вирішення, і остаточно на початку травня 1940 р. польські духовники залишили собор. Данилова Гірка і собор являли собою сумний вигляд після понад двадцятилітнього панування поляків і «опіки» над святинею з боку польського духівництва. Із собору забрано все, до стародавніх фресок включно, що свідчило б про те, що сотнями років вона була українською уніяською або православною святинею. Старий цвинтар побіч собору представляв картину не лише повного запуснення, але й знищення: повалені нагробники, поламані хрести, понижені написи, а навіть повикидані кості. При вході на цвинтар стояв нагробник мого покійного стрія, який довгі роки, ще до Першої світової війни, вчителював у холмській гімназії; великий мармуровий хрест нагробника мав відбите рам'я, портрет-медальйон був вирваний. В підземеллях святині, де ховали високе духівництво, між іншим і уніяських, себто католицьких єпископів, вандальські руки порозбивали труни, поперевертали кості померлих, понижили їхнє одіння.

19 травня 1940 р. відбувся акт повернення собору його відвічним власникам, українцям. Це була величезна маніфестація української Холмщини, вона стягнула тисячі народу із усіх закутин Холмщини й Підляшшя, багато делегацій з Посяння, Лемківщини, Варшави та майже з усіх українських колоній корінної Польщі. З численних німців у святі брали участь, між іншими, люблинський губернатор д-р Цернер і радник Вільден. Натомість у тому святі не взяв участі ні архієп. Серафим, ні росіяни, але взяли участь у ньому численні українці католики, а серед промов, які почалися моїм словом, було й привітання українського греко-католицького священника.

«Оце, щоправда, переходить, — казав він, — Дім Божий з католицьких рук до православних, але український католицький священник може виявити свою радість, що усунуно насилля і гноблення, що Дім Божий повернувся до рук власника, може радуватися, як християнин і українець, а справу з'єднання обох Церков може залишити Божому Провидінню ...»

Свято 19 травня залишило в усіх учасників незабутнє враження. Думки учасників і слова промовців летіли до собору св. Софії в Києві й храму св. Юра у Львові... Для Холмщини це був символічний день національного відродження, найважливіший, мабуть, і найкращий за час шістьох понурих воєнних років; це був також день святочного єднання всіх українців західніх окраїн.

Повернення Холмського собору в українські руки мало для Холмщини переломове значення. Холмщани набрали довір'я у власні сили й енергії до

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

національної праці, на церковному відтинку українська течія взяла рішучу перевагу, значення українського проводу в Кракові зростало. Данилова Гірка стала осередком національно-релігійного життя відродженої Холмщини.

Нові організаційні форми Православної Церкви на Холмщині. Приблизно в той самий час були устійнені тимчасові форми Православної Церкви на Холмщині й Підляшші. Ще в березні 1940 р. Холмська Церковна Рада склала відповідні проекти тимчасової управи Церкви на Холмщині. Архиеп. Серафим подав свої контрпроекти, і вся справа опинилася в управлінні ГГ. Остаточню в другій половині травня влада видала т. зв. *Статут тимчасової управи православних парохій в Люблинській області* з підписами архиеп. Серафима, духовних членів Холмської Церковної Ради і президента відділу внутрішніх справ в управлінні ГГ, д-ра Зібєрта. Це був компроміс між трьома проектами — Церковної Ради, архиеп. Серафима й уряду. Під загальною зверхністю архиеп. Серафима управління православними парохіями належало чотирьом чинникам: адміністраторові, генеральному вікарієві, Церковній Раді й Церковній Управі. Не входячи в подробиці, лише зазначимо, що нам вдалося відстояти українські домагання: забезпечити український характер Православної Церкви. Урядовою мовою стала українська мова, мовою богослужб — старослов'янська з українською вимовою, адміністратором, генеральним вікарієм і членами Управи могли бути лише українці. Адміністратором був затверджений о. Іван Левчук, а ген. вікарієм був іменований о. Володимир Малюжинський. В управі Церквою панував у дійсності дуалізм, бо сам адміністратор не міг нічого вирішити без ген. вікарія. Це було зроблено з чисто персональних причин: о. Левчук був загальновідомим священиком-холмщанином, але вже був старшою людиною, без досвіду в адміністрації й без організаційних здібностей, з другого боку, особа о. Малюжинського* давала запоруку української лінії в управі Православною Церквою на Холмщині. — С. 302—306.

8. Відновлення Автокефальної Православної Церкви в ГГ

Попри ці успіхи справа Православної Церкви на Холмщині не була ще дефінітивно полагоджена. Російські впливи діяли з укріття далі й були під-

* о. Володимир Малюжинський — одна з найкращих постатей серед українського православного духовенства на Західній Україні. За Польщі він був деканом славнозвісного села Гриньок на советсько-польському пограниччі на Волині. Тамошнє населення змушувало силою до переходу на католицизм за допомогою війська й поліції. Відома була тоді мужня постава о. Малюжинського. Усунений з Гриньок, він душпастирював далі на Волині аж до вибуху війни. По зайнятті Волині більшовиками сховався на Холмщину й перебрав православну парохію в Томашеві, одночасне виконував обов'язки благочинного (декана) і був головою Українського Комітету. Згодом став генеральним вікарієм Холмщини, а після створення Холмської єпархії — членом Холмської консисторії. Після вибуху війни з більшовиками повернувся на рідну Волинь з великими надіями на працю на релігійному й національному полі. Та не судилося... його розстріляли німці, як і багатьох інших українських патріотів.

тримані архієп. Серафимом, у Церковній Управі українську лінію репрезентував виразно лише о. Маложинський; Холм потребував українського єпископа, а Православна Церква в ГГ — справжнього українського обличчя. Після дискусій з багатьма православними діячами в Холмі, Варшаві й Кракові мені стало ясным, що єдиним розв'язанням може бути відновлення Автокефальної Православної Церкви в Польщі на тій її території, яка входила тепер до складу ГГ, та надання їй українського обличчя шляхом висвячення українських єпископів. З канонічного погляду Автокефальна Православна Церква існувала далі, бо існував Томос царгородського патріарха з 1924 р., а на території ГГ жив її голова митр. Діонісій і єпископ Шретер. Як практично провести її відновлення і надати їй українського характеру, — це було насамперед предметом моїх дискусій з проф. Іваном Огієнком*, який від початку війни очолював Церковну Раду у Варшаві, а в червні 1940 р. погодився очолювати Головну Церковну Православну Раду при УЦК.

Ми прийшли спільно до переконання, що для реалізації наших плянів треба повернути митр. Діонісієві його давнє становище, умовитися з ним у справі висвячення українців-єпископів, підшукати відповідних кандидатів на єпископів і, що найважливіше, знайти підтримку наших домагань у німецької влади. Не легко було знайти відповідних кандидатів на можливих українських владик. Це мусіли бути люди з вищою богословською освітою, добрі священники і щирі патріоти, очевидна річ, неодружені або вдівці, і мати такі чесноти, яких треба вимагати від українських владик. Таких одиниць було дуже мало, тож і вибір був надто обмежений. З різних боків вказувано на проф. Огієнка, як кандидата на холмського єпископа, бо хоч він не був духовником, але постійно займався церковними проблемами, мав відоме ім'я і давав запоруку, що, як православний владика, завжди буде держати українську лінію. З уваги на ці позитивні прикмети сходив у тінь деякий егоцентризм проф. Огієнка. На пропозицію різних церковних комітетів, передусім Холмської Церковної Ради та мою, як провідника УЦК, проф. Огієнко погодився прийняти кандидатуру на холмського владика. Ми плянували, щоб проф. Огієнко став єпископом холмським і підляським з титулом архієпископа, і щоб його єпархія обіймала всю люблінську область, в якій, як знаємо, жило 90% усіх православних у ГГ. Дві інші єпархії мали бути зовсім малі, а треба було їх організувати лише тому, щоб Собор єпископів мав,

* Проф. Іван Огієнко родом з Київщини [містечко Брусилів теперішньої Житомирської області. — *Авт.*]— відомий учений і культурний діяч. Він був не лише відомим мовознавцем, але й одним із кращих знавців церковного питання у практиці й теорії. Він ознайомився з цими питаннями як міністер освіти і вівовизнань УНР, як член або й голова багатьох церковних рад, братств, товариств, як член Передсобору і Собору Автокефальної Православної Церкви в Польщі тощо. Крім низки праць з церковної ділянки, він був відомий як перекладач св. Письма та багатьох богослужбових книг на українську мову. Після приходу німців заснував і очолював Українську Церковну Раду у Варшаві.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

щонайменше, трьох членів. Однією з них мала бути Краківсько-Лемківська єпархія, в якій жило до 20.000 православних, головно лемків. Кандидатом на владу цієї єпархії був архимандрит Палладій Видибида-Руденко. Третю єпархію мала становити корінна Польща: дві чисто польські області, Варшавська і Радомська, де жило близько 10.000 православних, виключно емігрантів, за національністю росіян і українців; ця єпархія мала б бути під безпосередньою зверхністю самого митрополита.

Щоб провести ці пляни в життя, треба було приєднати для них німецьку владу і митр. Діонісія. Довелося мені, між іншим, боронити митр. Діонісія перед німцями і вияснювати, що він не був такий неприхильний для українців, як це представив д-р Липа, та що напевно буде лояльний щодо німецької влади. Підтримку відповідних німецьких чинників, насамперед референта церковних справ у ГГ, радника Вільдена та його заступника д-ра Гербуса я здобув. Тоді я познайомив їх з проф. Огієнком, і в липні 1940 р. ми склали вчотирьох візиту митр. Діонісієві в його резиденції в Отвоцьку. Внаслідок довших пертрактацій ми узгіднили плян, щоб митр. Діонісій повернувся до виконування обов'язків голови Автокефальної Церкви в ГГ, перевів поділ на три єпархії за нашим пляном і гарантував українське обличчя Православної Церкви, висвячуючи на єпископів проф. Огієнка і архимандрита Палладія.

Митрополит прийняв наші пропозиції, бо це була для нього єдина можливість у змінених політичних умовах вивести Православну Церкву з того зачарованого кола, в якому вона опинилася, та її далі очолювати; для українців це був єдиний шлях канонічним способом створити українську єпархію. Слід ще згадати, що митрополит відкинув сугестії, щоб після висвячення українських владик вдруге зрезигнувати із становища митрополита.

На всі ці пляни мусів дати згоду ген.-губернатор; рівночасно треба було ще вирішити справу архієп. Серафима, який перебував то в Берліні, то в Варшаві. На допомогу прийшов нам характеристичний для німців спір про компетенції між Краковом і Берліном. Архієп. Серафима прислало до ГГ Міністерство церковних справ у Берліні без запиту ген.-губернатора Франка. Не важко було йому вияснити, що це втручання в його компетенції та що на території «його держави» повинна існувати незалежна Автокефальна Православна Церква. Важливіше, що і з німецького політичного погляду було доцільніше мати справу на своїй території з канонічно оформленою, територіяльною автокефальною Церквою, що мала свої глибокі вікові традиції і могла бути політичним інструментом у німецьких руках, ніж з емігрантською Церквою з неясним канонічним обличчям, митрополит якої був на території чужої держави — Югославії. В результаті довших переговорів між Краковом і Берліном архієп. Серафим перестав бути «хоронителем» митрополичого престолу в Варшаві й повернувся до Берліну, а ген.-губернатор прийняв 24. 9. 1940 р. митр. Діонісія на авдієнції й після заяви лояльності з його боку дав свою згоду на те, щоб митрополит знову перебрав провід Православної Церкви в ГГ. При

цій нагоді митр. Діонисій склав заяву, що добро Православної Церкви в ГГ, яка складається майже з самих українців, вимагає поділу Церкви на три єпархії: українсько-російську Варшавсько-Радомську і дві українські - Холмсько-Підляську і Краківсько-Лемківську, та що на холмсько-підляського єпископа треба висвятити проф. Огієнка. Учасниками цього акту були з українського боку проф. Огієнко, о. Малюжинський і я. — С. 307—311.

9. Нові православні владики

Дальші події розвивалися дуже скоро. Вже 30.9.1940 р. Собор єпископів Автокефальної Православної Церкви (до його складу входили митр. Діонисій і єп. Тимофій Шретер) постановив, що Православна Церква в ГГ становить одну митрополію з поділом на три єпархії, що Холмсько-Підляська єпархія підноситься до ступеня архієпископії та що кандидатом на холмсько-підляського владика є проф. І. Огієнко. За кілька днів відбувся в Яблочинському монастирі на Підляшші акт постриження проф. Огієнка в ченці, виконаний в присутності самого митрополита. Новий монах прийняв ім'я Іларіона. Минуло ще кілька днів, Іларіон став ієродияконом, ієромонахом і остаточно архимандритом. 19 жовтня 1940 р. митр. Діонисій виконав у супроводі єп. Саватія з Праги та єп. Тимофія Шретера врочистий акт хіротонії архимандрита Іларіона на архієпископа. Ця урочистість відбулася на Даниловій Гірці в Холмі при участі тисяч вірних. Наприкінці жовтня архієп. Іларіон склав запевнення лояльності державному секретареві д-рові Бюлерові в Кракові, а на початку листопада відбулася його врочиста інтронізація в Холмі. Ще в жовтні собор єпископів вибрав архієп. Іларіона заступником митрополита.

Православну ієрархію в ГГ завершено в лютому 1941 р. хіротонією архимандрита Палладія* на архієпископа лемківсько-краківського. Титул архієпископа митр. Діонисій дав новому владіці без відома архієп. Іларіона, що останнього досить вразило. Архієп. Палладій провів деякі персональні реформи в своїй єпархії, священників-росіян віддав до диспозиції митрополита, а на їх парохіях поселив українців, призначив благочинними священників, які йшли за українським напрямом тощо. Завдяки цим змінам релігійно-національні відносини на Лемківщині підлягли виразній санації також на православному відтинку. А втім, архієп. Палладій не міг проявити поважнішої діяльності з уваги на те, що його єпархія була мала; він постійно перебував і далі в Вар-

* Світське прізвище владика Палладія— Видибида-Руденко. Родом з Київщини, за царських часів був українським дячем і працював на господарсько-фінансовому відтинку. За української державності був членом Центральної Ради, а згодом заступником міністра фінансів в уряді УНР. В 1921 р. став священником і працював на Волині, пізніше поселився в Варшаві, працював у митрополії та був заступником секретаря Синоду Автокефальної Православної Церкви. В 1935 р. прийняв монашество. Належав до найближчих співробітників проф. Огієнка в Головній Церковній Раді.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

шаві. Владика Тимофій вернувся до Яблочинського монастиря і не відігравав ніякої ролі. До складу Собору єпископів він не входив. — С. 311—313.

10. Значення відновлення Автокефальної Православної Церкви

З проведенням хіротонії архієп. Палладія Автокефальна Православна Церква на території ГГ дістала своє остаточне оформлення. Її канонічною основою був Томос Патріярха з 1924 р., наявність голови Автокефальної Православної Церкви в Польщі в особі митр. Діонісія, створення Собору єпископів і Синоду, врешті, згода світської влади. Це була дальша частина давньої Автокефальної Православної Церкви в Польщі, але її обличчя було зовсім інше. Вона тепер не була джерелом російщини і польщини, як за польських часів, але була Церквою українською, хоча не користувалася тією назвою. Запорукою її українського обличчя були передусім українські владики. Нова світська влада, яка взагалі має великий вплив на Православну Церкву, не втручалася покищо в її внутрішні справи й залишала їй велику свободу діяння.

Відновлення Автокефальної Православної Церкви на території ГГ мало значення не лише для українців західних окраїн. Це ж була єдина Автокефальна Православна Церква з виразним українським обличчям на всьому світі, це була дальша частина Української Православної Церкви в Києві, що існувала 700 років і після упадку царату на короткий час — не зовсім канонічно відновилася. У зв'язку з подіями на сході, з якими ми рахувалися, Автокефальна Православна Церква в ГГ могла відіграти поважну роль. Можна було тепер спокійно підготувати пляни дій на майбутнє. Про ці справи думали ті українці, які спричинилися до відновлення Автокефальної Православної Церкви в ГГ. Після її оформлення ці завдання лягли передусім на архієп. Іларіона.

Митр. Діонісій не робив українцям жадних труднощів, поведився дуже коректно, не висував ніколи свого російського походження, пам'ятав, що 95 % його вірних — це українці, та розумів дуже добре тодішні політичні умовини. В його єпархії мали рівні права вірні української та російської національності. Митрополичий собор у Варшаві був до диспозиції насамперед українців, і сам митрополит правив час від часу Службу Божу живою українською мовою*.

* Під час моєї діяльності і згодом зустрівся я з неодноразовою критикою, що надто ревно займаюся проблемами Православної, а багато менше Греко-католицької Церкви. Так було дійсно і так мусіло бути. Я займався завжди тими проблемами, які були пекучі та вимагали розв'язання. Форми й дії Греко-католицької Церкви, частини Вселенської Церкви, устійнені та ясні; на території ГГ найважливішою проблемою Греко-католицької Церкви було ввести на Лемківщині шляхом персональних змін гармонію між церковною ієрархією і вірними та задоволити їх національні потреби. На відтинку Православної Церкви були проблеми значно складніші, їх розв'язання було у великій мірі в руках світських чинників, з цим не слід було отягатися і їм я присвятив більше енергії.

Праця в Холмсько-Підляській єпархії. З моменту, коли владичий престіл перебрав архієп. Іларіон, перестала існувати Тимчасова Церковна Рада в Холмі, а її місце зайняла Холмська консисторія. З питомою йому енергією взявся архієп. Іларіон до праці у своїй єпархії. Немало труднощів було на матеріальному відтинку. Всю землю, яка належала до Православної Церкви перед 1918 р. (16.650 га), загарбали поляки ще в листопаді 1918 р., і православні парохії були дуже бідні. Тоді, під час війни, матеріальне становище парохів було зокрема дуже важке. Відчувався великий брак відповідних священників, а також не полегшував праці консерватизм населення, з яким треба було рахуватися. І тому було правильним, що в церковне життя Холмщини не введено ніяких радикальних реформ. Богослуження відбувалися старослов'янською мовою з українською вимовою, а по-українськи лише на окреме прохання парохіян і за згодою архієпископа; за малими винятками, залишено на місцях дотеперішніх священників, бо нових кандидатів не було, але докладено зусиль, щоб загал священства вів як релігійну, так і суспільно-національну працю. Засновано кілька десятків нових парохій і ревіндиковано близько 20 нових церков, в тому числі собор у Замісті; на нові парохії призначувано священників-утікачів з Буковини. Як допоміжний орган, створив владика Іларіон Архієпископську Раду з мирян. Щоб розв'язати проблему нового священничого доросту, він випрацював плян Духовної Православної Академії в Холмі, але цього діла не можна було реалізувати через спротив влади, а також через неустійненість цієї проблеми між самими православними владиками. Щойно згодом, у 1942 р., в Холмі постала скромна Духовна Семінарія. Також через труднощі, які робила влада, не міг постати в Холмі ніякий поважніший видавничий осередок. Та, незважаючи на все це, Холм був осередком українського православного життя, а його роля була тим більша, що в ці сумні часи це був єдиний явний осередок української православної думки на українських землях.

Велику роль в національному відродженні Холмщини відіграв архієпископ Іларіон. Порівняно з цими заслугами на дальший плян відходять деякі його недоліки, що випливали з надміру амбіції та вразливості. Через це він відсував не раз від праці світлі одиниці, як, напр., о. В. Малюжинського, а приймав людей, які були без більших вартостей, але в усьому його виславляли. Це створювало прикрі дисонанси між ним та іншими православними владиками, як також давало нагоду німцям дізнаватися про внутрішні церковні справи. Нарешті, його втручання в чисто світські справи, які належали до компетенцій УЦК і УДК, спричиняли часто зайві ускладнення.

Від часу відновлення Автокефальної Православної Церкви та завершення її українського обличчя я залишив клопотання про церковні справи владикам. Дальша роля УЦК й моя особиста обмежувалася допомогою там, де її було треба, передусім інтервенціями перед урядовими чинниками. Це завдання відносилось до обох наших Церков. — С. 313—316.

З розділу XI

Балянс праці на окраїнах

11. Холмщина і Підляшшя

Найбільше скомпліковані національні відносини і найбільші труднощі в нашій роботі ми мали на Холмщині й Підляшші. Ніде на наших окраїнах не були світла й тіні праці УЦК такі виразні, як тут. Холмщина з Підляшшям була єдиною українською землею в ГГ, що охоплювала суцільну й досить велику територію та мала славне й давне минуле. Однак Холмщина і Підляшшя були вже не суцільною українською територією, а мішаною українсько-польською. Ніякий інший український край не зазнав таких великих національних втрат упродовж такого короткого часу, ніде інде, як тут, не підпали міста під таку сильну польонізацію, ніде не зустрічали ми такої маси денационалізованих селян (калакути), як саме тут. Додаймо до цього, що польський натиск ніде не був такий сильний, як тут, а опір населення був радше пасивний. Сміло можна сказати, що розпад Польщі прийшов тут на п'ять хвилин перед дванадцятою. У нашій роботі ми зустрічали тут більше, ніж на інших окраїнах, такі проблеми, як партикуляризм і регіоналізм, проблему тутешніх і зайшлих. Всі ці проблеми зокрема яскраво виступали в центрі Холмщини — Холмі. Лише на Підляшші й Холмщині ми зустрічали такі питання, як калакутське і білоруське.

Паралельно з боротьбою з польськими впливами ми вели на Холмщині боротьбу з русофільством, до речі, значно слабшим. Російські впливи були зломані з моментом, коли Православна Церква на Холмщині прийняла український національний характер, а холмським владикою став архієп. Іларіон. Тоді відійшли з Холмщини зайшли священники росіяни, а прийшов ряд священників буковинців з високою освітою і ясным національним обличчям. Але і згодом всюди, де лише була змога пошкодити українцям, діяла російська рука. Вона не діяла безпосередньо, але підшивалася під т. зв. білоруську акцію на Підляшші, пробувала підтримувати партикулярні тенденції тощо.

Значно труднішою була боротьба з польщиною. Ніде польські впливи не були такі сильні, а ми такі слабкі, як саме тут. Ніде теж не були поляки такі агресивні — і за Польщі, і також за німецьких часів. Їх стан посідання збільшився навіть тоді, під час війни, завдяки переселенню поляків з Познанщини на місце німців. Вони мали в своїх руках адміністрацію, господарство, поліцію. Додаймо до цього, що ще довгий час по приході німців холмщанин був під психічним терором поляків і щойно, коли холмський собор перейшов в українські руки, наступив у нього злам і збудилася віра в самого себе.

Як на всіх окраїнах в ГГ, так і тут, зовнішнім балянсом праці над відродженням Холмщини були сотні українських шкіл, УОТ, дитячих садків, кооператив, куренів молоді та ревіндиковані церкви. Кількість православних парохій зросла майже втриє. Повільно, хоч слабше, як на Лемківщині й Посян-

ні, скріплювався український елемент по містах. Взагалі поступ українізації був пропорційний до відсотка й сили українства і тому найсильніший — на Грубешівщині, найслабший — на Підляшші.

Зовсім інше обличчя мали ті окраїни Галичини, що прилягали до Холмщини (частина Ярославщини, Чесанівщини, Равщини і Белзчини), і які включено до Люблинської області. Це найсвідоміша частина наших окраїн у ГГ. До війни вона жила повним національним життям і тоді (в ГГ) дуже позитивно впливала на національний розвиток сусідніх частин Холмщини, до яких її прилучено під адміністраційним оглядом (округи Білгорай, Замістя і Грубешів).

На території Холмщини діяли такі більші УДК та їхні делеґатури: 1) УДК в Холмі з сильною делеґатурою у Володаві; 2) УДК в Грубешеві з делеґатурами в Белзі й Угринові; 3) УДК в Замісті з делеґатурами в Томашеві й Чесанові; 4) УДК в Білгорай з делеґатурою в Терногороді; 5) УДК в Білій Підляській з малими делеґатурами в Тересполі, Янові Підляському і Вишничач. Крім того, існували три малі УДК: в Радині на Підляшші, в Красноставі та в Люблині. Інтереси поодиноких УДК відстоювало перед обласною владою представництво УЦК в Люблині.

Холм. Природним осередком Холмщини й Підляшшя було від сотень років місто Холм — колишня столиця Галицько-Волинської держави. Та його давня слава минула, і за польських часів Холм був польсько-жидівським провінційним містом. До 1915 року він був ще церковним і адміністративним осередком Холмщини, за Польщі не було й цього. На початку 1920-их років Холм був короткий час осередком українського культурного й політичного життя, яке швидко брутально знищила Польща. Познак українського життя в Холмі в 1930-их рр. можна було дошукатися хіба під церквою й на базарі; в цьому місті був ледве десяток родин, що вживали української мови. Гордість Холма — Данилова Гірка і собор були в польських руках, старі пам'ятки українського Холма знищені, а то й збезчещені. Щоб ще більше зміцнити польськість міста, польська влада створила в Холмі дирекцію залізниць і збудувала цілий квартал для нових службовців.

За короткий час нашої праці Холм дістав нове обличчя — став українським осередком Забужанської України, насамперед культурно-церковним. Найкраща частина Холма — Данилова Гірка, положена високо над містом, вкрита влітку розкішним садом, із своїм імпазантним бароковим собором, стала символом релігійно-національного відродження Холмщини. Тут був осідок холмського владики, його консисторії, архієпископської ради, різних церковно-національних установ, за деякий час і духовної семінарії, одним словом, Данилова Гірка стала посестрою львівського св. Юра.

Також значення Холма для всієї Холмщини полягало в тому, що він був шкільним осередком. У холмській гімназії — її директором у той час був добрий педагог, Михайло Білик, згодом Теодосій Ставничий — вчилася

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

близько 800 осіб молоді. У Холмі була єдина технічна школа вищого типу, низка фахових шкіл — торговельна, реміснична, сільськогосподарська (в Окшеві під Холмом) тощо. Українське обличчя надавала Холмові передусім українська шкільна молодь, що кількістю перевищила тисячу; вона прищувалась у кількох бурсах, частково у приватних родин. На жаль, не вдалося здобути в той час дозволу на заснування так дуже потрібної для Холмщини учительської семінарії; щойно в другій фазі нашої діяльності вона постала в Грубешеві. Не міг також стати Холм видавничим осередком через відсутність дозволу німецької влади, яка хотіла мати весь видавничий рух у Кракові під своїм оком. З другого боку, деякі українські установи для всієї Холмщини мусіли мати осідок у центрі області — Люблині: представництво УЦК, обласний ревізійний союз українських кооператив, відділ Українбанку й інші.

Завдяки більшому, ніж в будь-якому іншому місті Холмщини, скупченню українців Холм був осідком єдиного постійного українського театру в ГГ — Обідзінського. Тут розвивало свою діяльність сильне УОТ під проводом ред. Володимира Островського, тут були сильніші, ніж в інших містах, курені молоді, спортові товариства тощо. Якщо йдеться про господарську ділянку, то в Холмі поселилося чимало українських купців, менше ремісників, тут був осідок Повітового Союзу Кооператив і філії «Сільського Господаря». Багато українців знайшло працю в різних державних урядах, в самоврядуванні, в шпиталі (його управа була в українських руках), у вільних фахах.

З довоєнних діячів, що в 20-их роках очолювали національний рух Холмщини, в Холмі жили тоді адвокат Антін Павлюк, перший заслужений голова Українського Комітету, відомі церковні діячі Семен Любарський і Володимир Косоноцький, перший — регіональний письменник, другий — публіцист і статистик. Поселився в Холмі о. Іван Левчук, перший холмський адміністратор, о. Микола Малюжинський, перший генеральний вікарій, публіцист і письменник Володимир Островський та інші. На жаль, не повернувся до Холма колишній посол і найактивніший холмський діяч Антін Васинчук [Васильчук. — Авт.] (перебував у Варшаві). З галичан, що знайшли пристановище в Холмі, треба згадати передусім відомого політичного діяча д-ра Степана Барана; він працював тут як нотар та адвокат і відіграв поважну роль на початку боротьби за українське обличчя православної Церкви на Холмщині, як знавець цих проблем і юрисконсульт адміністрації. Д-р Баран, а побіч нього В. Островський, були також найвизначнішими публіцистами Холмщини і порушували на сторінках «Краківських Вістей» найважливіші проблеми цієї країни. З інших діячів треба згадати другого голову холмського УДК мгра Миколу Мостовича, Степана Скрипника, який багато допоміг українській справі, використовуючи свій пост інспектора самоврядування, та господарників — інж. Віктора Вакуловського, інж. Михайла Боровського, інж. Івана Драбатового й Івана Лютого, інж. Антона Романенка, рухливого голову «Сіль-

ського Господаря», директора гімназії Михайла Білика, директора технічної школи інж. Івана Тракала й ін.*

Ми вже згадували, що Холм був тереном деяких розходжень між «тутешніми» і «зайдами» — розходжень, перебільшуваних холмцанами. Взагалі ферментів світоглядових, політичних, релігійних і... чисто особистих у Холмі не бракувало. На жаль, це не були змагання на високому рівні, але здебільша суперечки за політичні й особисті впливи та жалюгідні усобиці між обома відломами націоналістів. У Холмі намагалася також поширити свої впливи давня еміграція з табору УНР і гетьманців, якої представники приїздили звичайно з Варшави й Берліну. Вкінці почали тут появлятися різні кон'юнктуристи і пройдисвіти та знаходили собі часто помічників**. Всі ці суперечки негативно відбивалися на реальній праці в терені. Надмірне розполітикування і нереальність інтелігенції мали такий наслідок, що практична робота на користь села була в Холмському повіті слабша, ніж в інших. Праця і її наслідки не завжди йшли в парі з претенсіями та плянами...

Холмський УДК був, побіч Грубешівського, найсильнішим комітетом. Голував там, як знаємо, початково адвокат Антін Павлюк, згодом мгр Микола Мостович, вкінці капітан-лейтенант Святослав Шрамченко, який на тому становищі залишився аж до 1944 року, себто до кінця діяльності Холмського комітету.

* Чимало симпатії до української справи виявив холмський крайсгавтман Гагер.

** Таким був колишній сотник української армії Дмитренко, що до війни працював у бібліотеці Українського Наукового Інституту в Берліні. Тоді він встановив, між іншим, зв'язки з д-ром Юрієм Ляйбрандтом, впливовим членом націоналістичної партії, пізніше високим урядовцем у міністерстві Сходу. Ляйбрандт був автором кількох праць про німецькі колонії в південній Україні, звідки був родом, і любив співпрацювати з менше відомими емігрантами. Озброєний німецькими рекомендаціями, Дмитренко появився восени 1939 року в Варшаві, перебрав адміністрацію Українського Наукового Інституту («директорство») та був помічний при його ліквідації, але, головне, нелегально торгував здебільшого харчовими продуктами й алкоголем на лінії Варшава-Люблин-Холмщина у спілці з німцями, йому вдалося познайомитися з рядом вищих німецьких урядовців у ГГ, між іншими, з люблинським губернатором. Перед німцями часто виступав як речник українців, знову ж українцям (навіть декому з наших «люблинських царів») імпував своїми зв'язками. Для більшої поваги їздив звичайно із своєю нареченою, високою блондинкою, німкенею («йне дойтше фрав»), прикрашеною партійною відзнакою. Коли Дмитренко почав втручатися в комітетські справи (до речі, в УЦК ніколи він не появився), а його торговельні афери набрали більшого розголосу, я відвідав разом з ред. Глібовицьким шефа поліції безпеки в ГГ, штурмбанфюрера Гайма та засвідчив, що пан Дмитренко нічого спільного не має з організованою українською спільнотою в ГГ та що за його можливі вчинки ми не можемо відповідати; якщо йдеться про його зв'язки з німцями— це не наша справа. Що ця обережність була своєчасна, свідчить факт, що за деякий час Дмитренка у зв'язку з його аферами заарештовано і він зник разом з «дойтше фрав» з обрію ГГ. На цей раз німецька влада не могла мати до УЦК претенсій, мовляв, «знову ваша людина»...

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

По приєднанні Галичини до ГГ Холм втратив багато із свого значення, тому що з нього відплило багато втікачів, і тому, що осередок українського життя в ГГ перенісся до Львова. Все ж таки він був і далі важливим регіональним осередком, зокрема центром українського православного життя.

Люблин. Важливим адміністративним осередком для Холмщини був Люблин. Велике, суто польське місто стало за німців осідком Люблинської області, де рішались різні важливі для українців Холмщини справи. Українці в Люблині (близько тисячі душ) склалися з галицьких заточенців, придніпрянської еміграції і з нових утікачів, головно з Галичини. Життя тутешньої української колонії різнилося від інших громад, розкинутих серед польського моря, тим, що вона мала зв'язки з сусідньою Холмщиною та виконувала для неї деякі завдання. Це було, передусім, завдання представництва УЦК з дир. Володимиром Тимцюраком на чолі. Допомогало йому чимало громадян, що займали різні важливі урядові становища, головно в господарській ділянці: колишній посол Зіновій Пеленський, Юліян Шепарович, Мирон Луцький, колишній посол Василь Болюх, відомий кубанський діяч проф. Василь Іванис, інж. Євген Гловінський та ін. Чималі були заслуги д-ра Лонгіна Голейка, нотаря, адвоката й голови нотаріальної палати, що допомагав українцям зайняти становища в судівництві й нотаріаті. Ревізійний Союз для українських кооператив у Люблинській області очолював колишній директор «Сільського Господаря» у Львові, д-р Євген Храпливий. Президентом Окружного Суду в Люблині був д-р Василь Палидвір.

Місцевий комітет у Люблині (він постав за кілька днів після приходу німців) вів буденну працю у всіх ділянках життя. Його очолював до кінця 1940 року директор В. Тимцюрак, а згодом волинський діяч на культурному й церковному полі Неофіт Кибалюк. До обсягу діяльності УДК Люблину входило, крім самого Люблину, кілька сіл Люблинського і Янівського повітів. УДК мав свої делегатури в Янові Люблинському, Пулавах (мала українська колонія) і в селі Дратові (український етнографічний острів).

Грубешівщина. Найбуйніше розвинулося українське життя в Грубешівщині, по-перше, тому що це була найчистіша під національним поглядом частина Холмщини, і, по-друге, тому що на Грубешівщині діяли вже до війни досить сильні впливи з сусідньої Галичини й Волині. Це був єдиний повіт Холмщини, що мав численішу молоду місцеву інтелігенцію і свідомих — в повному цього слова значенні — молодих селян. Велику роль відіграло й те, що Грубешівщина була найбагатшою з наших земель в ГГ — країна чорнозему, пшениці й цукрового буряка. За короткий час вся Грубешівщина покрилася густою мережею — найгустішою на всю Холмщину — шкіл, УОТ, куренів молоді, кооператив. Самоврядування поволі перейшло в руки українців; по всіх українських селах діяла українська допоміжна поліція.

Працею в Грубешівщині керував грубешівський УДК. На його чолі стояло по черзі кілька громадян, які стали головами скорше випадково (вибір був

невеликий), згодом д-р Михайло Струтинський, до війни адвокат у Буську в Галичині, застрелений 1943 року польською боївкою. Разом з директором Повітового Союзу українських кооператив Африканом Хрущем і місцевими діячами Герасимюком та Миколою Самохваленком д-р Струтинський вдало керував життям і працею Грубешівщини і здобув для комітету авторитет у своїх і чужих. Грубешівський комітет був найкращим, найбагатшим і з найбільшими впливами в терені комітетом на Холмщині. Мережа волосних і сільських мужів довір'я була тут, мабуть, найкраще розбудована з усієї ГГ, і комітет мав повний вплив на самоврядування. У порівнянні із «столичним» Холмом, Грубешів мав лише льокальні, але зовсім конкретні амбіції; мабуть, тому наслідки його праці були під кожним майже поглядом кращі.

Великою перешкодою у праці була недостача української інтелігенції і взагалі — українського елементу в самому Грубешеві. Місцеві, згадані вище діячі, жили на селі. Щойно за німецької влади втікачі з Галичини й Волині поселилися в самому місті та наплило невелике число українців з навколишніх сіл. В 1940-41 роках не було ще в Грубешеві українських середніх шкіл, крім торговельної і кількох нижчих фахових, тільки пізніше постала тут згадана вже учительська семінарія. Досить сильний був Повітовий Союз українських кооператив, але йому не вдалося добути прав окружного союзу. В місті поселилися деякі інтелігенти з вільних професій, зате українське купецтво було слабе. Все це були лише перші паростки українського оточення.

До складу Грубешівської округи входила *Белзчина*. В Белзі діяв спочатку окремих комітет, згодом делегатура Грубешівського УДК, весь час під проводом о. декана Іларіона Гели. Крім того, Белз і Белзчина жили й далі досить самостійним життям; життя опанували тут повністю українці — польонізація зовсім зникла.

На початку 1941 року постала друга делегатура Грубешівського УДК у *Варяжі* (голова — радник Микола Книш).

Замістщина. Третім щодо сили і значення комітетом Холмщини був УДК в Замісті. Лише південна частина Замістської округи належала до суцільної української території — це була Томашівщина і сусідня Чесанівщина. У самій Замістщині було лише кілька українських сіл в півн.-зах. частині повіту, а місто Замісті лежало вже на польській етнографічній території й було польським містом. Томашівщина, досить чиста під етнічним оглядом, нагадувала Грубешівщину, сама ж Замістщина підпала вже під сильну польонізацію. Замістський УДК був спершу під проводом місцевого діяча судді Олександра Рочняка, пізніше під проводом галицького політичного діяча, адвоката д-ра Романа Перфецького. З його співробітників треба згадати енергійного Петра Дужого, культурно-освітнього референта Базарка, адвоката д-ра Богдана Карпевича й інших. У самому місті Замісті ведено працю над Замістщиною в стислому того слова значенні і залагоджувано ті справи всієї округи, які вимагали зв'язків з німецькою владою. Великою подією для Замісті було

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

повернення в руки українців — щойно 1942 року — заможського собору, найбільшої, по холмській, православної святині Холмщини.

Сама теренова робота була ведена в Томашеві й Чесанові. *Томашів* був осідком досить сильної делегатури, Повітового Союзу Кооператив і кількох шкіл. Тут жило чимало утікачів з сусідньої Галичини. Деякі з них розпочали працю на Томашівщині — адвокат д-р Данило Богачевський, мгр Микола Дужий (згодом зайняв становище культурно-освітнього керманіча в УЦК), інспектор Володимир Гафткович та ін. В ці перші місяці головою Томашівського комітету був о. М. Малюжинський. Після кількарязових змін у проводі делегатури її очолив на початку 1941 року о. декан Матвійчук.

Делегатура в *Чесанові* охоплювала лише галицьку закутину з 7 селами й вела нормальну роботу.

Білгорайщина. Красноставщина. Лише південну частину Білгорайщини заселяли українці, і тому осередком нашої праці була делегатура в містечку Терногороді, до якої прилучено кілька галицьких сіл з північної Ярославщини. УДК в Білгораю (голова адвокат д-р Теодор Михайлівський) називали в організаційному відділі УЦК «Сфінксом Холмщини», бо місяцями не приєднав ніяких звітів ні розрахунків до централі. Білгорай був також осідком Союзу українських кооператив (директор Володимир Дармохвал). Гарно працював шкільний інспектор Андрій Ней. У другій фазі діяльності УЦК ми перенесли осідок УДК до Терногороду.

На терені діяльності УДК в Красноставі жило ледве 5.000 українців, що підпали вже під деяку польонізацію. Національну роботу вело кільканадцять інтелігентів, а промотором її був утікач з Галичини Андрій Турчин. Головою УДК був д-р Рудольф Скибінський, до війни адвокат у Дрогобичі.

Підляшшя. Північна частина Забужжя — Підляшшя обіймало давні повіти: Володавський, Більський і Радинський. За німецьких часів поділено Володавський повіт між Холмською і Більською округами. Наша праця на Підляшші натрапляла на проблеми, яких не було в інших частинах Холмщини. Ці згадані вже проблеми — калакутьська та білоруська. Сильні впливи поляків, повне спольонізування міст, брак української інтелігенції, за винятком кількох осіб, особливо утруднювали працю.

Ще розмірні найкращі відносини мали ми на *Володавщині*, бо це була, побіч Грубешівщини, територія з найбільшим відсотком українців. У Володаві скупчилося досить велике число утікачів з Волині й Галичини, постало багато купецьких і ремісничих станиць, Повітовий Союз українських кооператив (директором був мгр Леонтій Крушельницький, він же був організатором гарного хору), розвивалася середня торговельна школа (директор інж. Михайло Ліщинський), а управа міста була під проводом українця, мгра Теодора Ваня. З місцевих діячів тут працював лікар д-р Тиміш Олесюк, із «зайшлих» якийсь час брати Микола (поклав підвалини під працю комітету) й Леонид Мостовичі, поруч з ними о. Порфірій Шкоропар — всі три з Волині,

Олег Залізняк й ін. Комітет у Володаві, пізніше делегатура Холмського УДК, належав до кращих в усій ГГ, головно через справжню атмосферу праці і згідливу співпрацю всіх місцевих установ та інтелігенції.

Досить великих успіхів добилися українці на *Радинщині*, колись українській території, заселеній здебільша калакутами (8.000 українців, 36.000 калакутів). У кількох селах, що залишилися православними, українці здобули назад свої церкви, самоврядування було в їхніх руках, успішно розвивалося шкільництво й усі установи, які лише могли існувати. Ці успіхи завдячувала Радинщина головно лікареві д-рові Остапові Бурці, лемкові з походження, який ще перед війною осів у Любартові, а тепер розвинув жваву діяльність на Радинщині і вмів нав'язати добрі контакти з німецькою владою. Це і було причиною його трагічної смерті: згинув від куль польської боївки 1943 року. Головою УДК в Радині був д-р Арсен Тригубчак, вмілим організатором терену — д-р Василь Шкурат.

Дуже трудна була праця в *Біло-Підляській* окрузі. Православні українці становили в ній ледве 1/5 населення, майже половину — калакути. Повітове місто Біла Підляська було чисто польське і лежало вже на польській, або ж і калакутській території. В Більському повіті жило кілька українських громадських діячів, як от Іван Пастернак, кол. сенатор, його син інж. Євген Пастернак, лікар д-р Василь Дмитріюк в містечку Тересполі, колишній посол до варшавського сойму, кілька міщанських родин в самому місті Білій, серед них Микола Білич, Андрій Гаврилюк і всього три священики, що були свідомими українцями.

За німецьких часів польські впливи на адміністрацію і господарське життя повіту були дуже сильні: поліція та самоуправа були в польських, або так званих білоруських руках. На великі труднощі натрапляв розвиток кооперації, краще було із шкільництвом. В осідку повіту Білій постало кілька українських станиць, як УДК, Повітовий Союз кооператив, середня торговельна школа, а при ній бурса. Ми намагалися давати Білій Підляській всяку допомогу, передусім людьми, бо їх вона найбільше потребувала. Переважно це були молоді націоналісти, що приїхали сюди з Кракова і в більшості успішно працювали в комітеті, шкільництві тощо. Першим головою Більського комітету був сенатор Пастернак, згодом галичанин інж. Богдан Глібовицький, за фахом лісівник; йому і кільком молодим працівникам (Володимир Процюк, Василь Яворів, Володимир Фрайт й ін.) завдячувала Біла Підляська багато. Із старших громадян чимало праці вклали суддя Володимир Соловій, директор Союзу Українських Кооператив Роман Кочержук, нотар мгр Володимир Мандичевський, лікар Мельник, інж. Є. Пастернак та ін.

Українське життя на Підляшші, зокрема в Білій Підляській, заломилося вліті 1941 року, коли з Підляшшя вибула більшість галичан. Від цього часу лише з великими зусиллями нам вдавалося підтримувати національне життя. Галичина не давала, на жаль, в той час належної допомоги Підляшшю.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Білоруська проблема. На території ГГ білоруси становили кілька малих колоній у більших містах, головню у Варшаві, де вони за німців мали свій допомоговий комітет. Кількість білорусів збільшилася, коли большевики зайняли Західню Білорусь, а згодом теж Литву і Віленщину. Деякі з них знайшли захист на терені ГГ. Етнографічна білоруська територія не входила до терену ГГ, бо етнографічна межа між українцями і білорусами проходить аж над Нарвою, себто за кількадесят кілометрів від найбільш на північ висуненої частини українських земель в ГГ. Загалом до південного Підляшшя, яке тоді входило до складу ГГ, не мали білоруси до війни претенсій і не намагалися вести якісь свої акції з тої простої причини, що їх тут не було.

Інакше стало тепер. Білоруські патріоти, подібно як і ми, поклали надії на можливу війну між Німеччиною і ССР та на постання незалежної Білоруси. Для своїх заходів вони хотіли мати територіальну базу — південне Підляшшя, бо воно лежало недалеко від їхньої етнографічної території, а на сході межувало з совєтською Білоруссю (з Берестейщиною, яку большевики включили до Білоруської ССР, незважаючи на її суто український етнічний характер). Ця акція дістала повну підтримку німецьких чинників, передусім поліції безпеки і місцевої адміністрації. І так нещасна Біла дістала ще білоруську проблему!

У Білій постав Білоруський Допомоговий Комітет, сформований з осіб, що приїхали з Варшави (ред. Сянкевіч й ін.). Німецька адміністрація обсадила становища в'їтів і солтисів у збірних громадах північної частини повіту білорусами — новими або давніми емігрантами. До білорусів пристали відразу русофільські елементи, насамперед кілька священиків. Хоч ця білоруська акція не могла похвалитися більшими успіхами, вона внесла деякий заколот, дезорієнтувала селян, збільшувала агресивність поляків, а німецька влада, яка її патронувала, відносилася до життєвих українських справ зовсім байдуже.

На церковному відтинку внесло кілька священиків до архиеп. Іларіона й до німецької влади протест проти українізації богослужби, себто введення української вимови в старослов'янську мову. Дуже зручно зареагував архиеп. Іларіон: він дав згоду на білоруську вимову і на введення білоруських проповідей. Та тоді зацікавлені священики стали прохати владику, щоб відкликав своє розпорядження, бо вірні не будуть розуміти. Ясно, що цим т. зв. білорусам, йшлося не про білорусщення, але про русифікацію церкви. На відтинку шкіл не було конкретних спроб білоруської акції. Треба ще додати, що білоруси, зустрічаючись з місцевим населенням, намагалися говорити не по-білоруськи, але по-українськи або по-російськи.

Білоруську проблему я намагався обговорити з головою їхнього комітету, д-ром Шорсом з Варшави. На жаль, ми не дійшли до ніяких позитивних наслідків. При всій симпатії до політичних аспірацій білорусів, яких ми вважали за природних союзників в боротьбі з нашими національними противниками, ми не могли погодитися ні на те, щоб їхня база творилася коштом українців, ні на методи їх роботи. Більські події не вплинули негативно на

наші взаємовідносини з білорусами. Ми приймали їх до наших комітетів там, де було їх замало, щоб могли мати свої клітини, я підтримував зв'язки з їх провідними колами в Празі й Берліні. Більський інцидент ми вважали лише ... інцидентом. А втім по вибуху війни з СРСР акція білорусів на Підляшші ослабла, а впливи їх в терені завжди були мінімальні й обмежувалися впливами білоруських вїтїв та добрими взаєминами з німецькою владою.

Проблема калакутів. Про калакутів ми згадували вже кілька разів. Це з походження і крови чисті українці, які перейшли в польський табір через приналежність до римо-католицької Церкви. На 700.000 населення Холмщини і Підляшшя на українців припадало близько 220.000, на поляків 260.000, на калакутів 160.000, на жидів і німців 80.000 (числа на 1939 рік).

Іншими словами, разом з калакутами українці становили б 53 % всього населення, без них 31 %. Розв'язання проблеми калакутів рїшало про те, яка національність становитиме тут більшість. Калакути підлягали під сильні польські культурні впливи ще в той час, коли були уніятами, ці впливи не зменшилися і після 1873 [швидше всього — 1875. — Авт.] року, коли їх перетягнуто на православ'є, а збільшилися по поверненні калакутів до католицизму, але вже латинського обряду. Очевидна річ, вершок впливів польськості був за часів Польщі. Калакути приймали польську мову і звичаї, почували себе приналежними до польської нації; кожний, хто з них переходив із села до міста, ставав уже цілковитим поляком. Польським впливам ніхто з них не протиставлявся. Між українцями, колишніми уніятами, з яких одні стали православними, інші — римо-католиками, постала психологічна прїрва. Православні українці назвали презирливо своїх братів «калакутами» (перевертнями) й уважали їх за відступників від батьківської віри, а тим самим і від народу. Їх відписано і ніхто більше з українського боку ними не займався.

Та все-таки калакутів в'язало ще багато з українством. Лише на пограниччях вони підпали під мовну й побутову польонізацію. На Підляшші, де було їх найбільше і де вони становили суцїльну групу, калакути зберегли ще українську мову — або вживали двох мов — зберігали український побут і виразне почуття відрубности від польського селянина, хоч почували себе приналежними до польської нації.

Упадок Польщі і відродження українства на Холмщині й Підляшші мали вплив і на калакутів. Нові події викликали в них жваву психологічну реакцію, і це був момент, коли можна було серед них розпочати освідомну українську акцію. Вже під час першої подорожі по Холмщині взимі 1940 року проблемі калакутів я присвятив багато уваги. А втім, вона цікавила мене не лише, як суспільного діяча, але й як науковця. Проведено низку розмов з місцевими діячами, що знали калакутську проблему, з'ясовано вагу цієї справи нашим комітетам і проведено докладні досліди в терені. У відділі культурної праці УЦК назначено окремого референта для калакутських справ (ним був діяч ОУН Микола Лемик). Він перебував переважно в терені, збирав відомості і мав завдання ширити національну свідомість серед калакутів.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

На підставі цих дослідів можна було опрацювати плян заходів повернення спольонізованих українців Холмщини й Підляшшя до нації батьків. Швидко виявилось, що не можна було й думати про те, щоб калакути повернулися до православ'я. Більші можливості мав поворот до унії, але на це треба було довшого часу і праці. На церковному відтинку розв'язку проблеми можна було знайти лише в тому, щоб для калакутів створити окреме римо-католицьке єпископство з українським єпископом і священниками. Ми знали, що це буде трудний шлях, і змагали до мети різними етапами. Поки що ми внесли в цій справі відповідний меморіал до Апостольської Столиці за посередництвом нунція в Берліні. На відтинку шкільництва ми плянували вкрити калакутську територію українськими школами з українськими учителями і з українською та польською мовами навчання. Проектувалося видавати книжки по-українськи, але латинкою, закладати дитячі садки, курені молоді, поширити мережу УОТ, починаючи в них роботу від хорів і театральних вистав тощо.

Наша калакутська програма залишилася здебільша теорією. Крім меморіалу в церковній справі до Апостольського Престолу, ми порушили проблему калакутів також у меморіалі до генерального губернатора, при чому ми отримали принципову згоду влади взяти до уваги калакутську проблему на відтинку самоуправи і шкільництва. Ми видали буквар для тих, що не знали української абетки, тут і там калакути стали брати участь в наших імпрезах, почали посилати дітей до українських шкіл — але це і все. Взагалі, калакути до наших заходів ставилися пасивно. Коли деякі православні щойно після повернення Холмського собору перестали оглядатися на задні колеса, то для калакутів треба було ще більше — вони хотіли мати певність, що Польща вже не вернеться. З другого боку, діяльність місцевих комітетів і діячів у калакутській проблемі обмежувалася здебільшого теоретизуванням — тому, що вона не була легка, і тому що саме ця проблема була найяскравіша в цій Більщині, на яку падало стільки ударів і де ми були відносно слабкі. Додаймо ще, що референт калакутської справи, здібний організатор, покинув одного дня свою працю в самому її розпалі, бо його провід дав йому інше призначення. Згодом, по вибуху війни з советами, вибуло з Підляшшя стільки сил, що ми лише з найбільшим зусиллям могли зберегти свій стан посідання, і проблема калакутів пішла в забуття, як багато інших. Не бракувало нам ідей, але, на жаль, бракувало виконавців.

Латинники. На тих країнах Галичини, які включено до Люблинської області, головно в Белзчині, жило близько 10.000 латинників, себто римо-католиків з українською розмовною мовою. Подібно, як у калакутів, мова й побут в'язали латинників з українством, віра — з польськістю. Їх національне почуття було переважно польське. З хвилиною упадку Польщі автоматично зменшився польський вплив на латинників, а збільшився вплив українського оточення. Все ж таки загал латинників, як і калакутів, зайняв пасивне становище до подій. Остаточне національне їх оформлення могло прийти щойно по війні, і то залежно від її наслідків. — С. 384—407.

Матеріали з української міжвоєнної преси в Польщі

Автори проекту відібрали значну кількість повідомлень з українських газет, що виходили в Другій Речі Посполитій у 20-х рр. минулого століття. Вони суттєво допоможуть *Читачеві* зрозуміти глибину трагедії, у якій перебували тамтешні українці. Трагедія підсилювалась тим, що в їх середовищі поширювалась, поряд з національним прозрінням, більшовицька пропаганда з боку СРСР. А це, у свою чергу, давало польській владі підстави переслідувати їх за звинуваченням у намаганні повалити існуючий лад. Щоправда, рівною мірою переслідувались і ті, хто відстоював українську національну ідентичність.

У 30-рр. всі українські видання були закриті, незважаючи на їх спрямування.

В текстах, залучених до публікації, збережено мову оригіналу.

ПІДЛЯШШЯ

Відозва Української Шкільної Ради в Білій

...Ми, вчителі, такі ж само українці як ви, згуртовані в Українську шкільну Раду, від щирого серця промовляємо до Вас, панове громадо, завести по своїх селах те світло науки, яке каже відверто, де є правда, а де кривда.

Це світло науки є Рідна школа!

Батьки і матері своїх дітей! Домагайтеся в своєму селі Рідної школи, на своїй рідній мові, так, як ви говорите, як молитесь.

Ми ж, учителі з вашого народу, зі свого боку будемо помагати, чим зможемо, будемо пильнувати, щоб у ваших школах була наука, як ви того хочете, як потребує наш Рідний Край, наша Україна.

Домагайтеся Рідної Школи!

Хто захоче мати в своєму селі чи місті школу, чи то тут на Підляшшу, чи в Холмщині, Поліссю й Волині, най про це повідомляє «Українську Шкільну Раду в Білій».

Адресу так треба писати: Deutsche Feldpost 192

«Українська Шкільна Рада в Білій».

За Українську Шкільну Раду в Білій

Д. Оляничин, голова

Ю. Мочульський, секретар

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

...При «Українській Шкількій раді в Білій» заснувався «Шкільний фонд». Гроші з цього «Ш. фонду» будуть іти виключно для бідних школярів-дітей.

- Джерело: Рідне слово.— 1917. – 4 липня; Винниченко Ігор. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ століття: Хроніка подій. – К., 1997. – С. 125.

В книгарні української громади в Білій можна дістати такі укр. книжки:

- Шевченко — Кобзар I та II т. т. Кобзар для дітей.
І. Франко — Панталака; Добрий заробок, Малий Мирон, 3 бурливих літ,
Лис Микита
Козацькі часи в народній пісні з замітками В. Будзиновського.
А. Чайковський — Твори. Т. I.
Ф. Герстекер. Розбишаки на ріці Місісіпі. Перекл. К. Вербенко.
Данилевський. Збігці в Новоросії.
Стороженко. Оповідання.
М. Возняк. Наша рідна мова.
М. Доленко. Про державний лад у всяких народів.
Левицький. Листи з Німеччини.
Л. Цегельський. Русь-Україна а Московщина-Росія.
В. Гнатюк. Національне відродження галицьких українців.
О. Кобець. В Тарасову ніч.
Мартос. Стрибожий дарунок.
Дорошенко. Українство в Росії.
Іп. Бочковський. Фінляндія й Фінляндське питання.
В. Винниченко. На пристані.
М. Гоголь. Вій.
Юл. Бархардт. Введення в національну економію.
Свірський. Економічні нариси.
М. Драгоманов. Швейцарські спілки.
Порш. Про автономію України.
М. Троцький. Литовці.
Видання С. В. У. Михайло Павлик.
В. Антонович. Хмельниччина у повісті Сенкевича «Огнем і мечем».
М. Грушевський. Як жив український народ.
Видання С. В. У. Наша пісня.
Також тут є на продаж листівки:
Ждаха. Малюнки до українських народніх пісень.
Портрети українських письменників.

Фотографічні знімки з українських шкіл на Волині.

Краєвиди.

Мапи:

Етнографічна мапа України.

Мапа Європи.

■ Джерело: Рідне слово. – 1917. – 18 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 125–126.

Українські народні школи на Підляшшу й Поліссю:

с. Седлищі Влодавського пов., організовано 15 вересня, у двох групах навчаються 36 учнів, учит. Лунько

с. Осова Влодавського пов., організовано 21 вересня, у двох групах навчаються 60 учнів, учит. Федаків М.

с. Горки Влодавського пов., організовано 18 серпня, у двох групах навчаються 24 дитини, учит. Мусевич М.

с. Каплоноси Влодавського пов., організовано 7 жовтня, навчаються 60 учнів, учит. Корчагін Є.

с. Заканал Констянтинівського пов., організовано 21 серпня, навчаються 24 учня, учит. Музир К.

с. Грани Констянтинівського пов., організовано 3 жовтня, у двох групах навчаються 25 учнів, учит. Липка З.

с. Луковисько Костянтинівського пов., організовано 22 жовтня, у двох групах навчаються 50 учнів, учит. Сергієнко Я.

с. Малашевичи Більського пов., організовано 22 жовтня, у двох групах навчаються 30 учнів, учит. Пазинський Є.

с. Радин (повітове), організовано 19 листопада, навчаються 50 учнів, чит. Тульчий М.

с. Ворси Радинського пов., організовано 30 жовтня, навчаються 25 учнів, учит. Яременко Т.

с. Амеліни Радинського пов., організовано 7 жовтня, навчаються 26 учнів, учит. Дранчук І.

с. Ситники Більського пов., організовано 15 вересня, навчаються 40 учнів, учит. Вислоух В.

с. Горбів Більського пов., організовано 31 жовтня, навчаються 37 учнів, учит. Левченко С.

с. Яблочня Більського пов., організовано 28 жовтня, навчаються 48 учнів, учит. Дехтяр М.

с. Передило Костянтинівського пов., організовано 12 листопада, навчаються 20 учнів, учит. Титаренко І.

с. Андрієво Влодавського пов., організовано 27 листопада, навчаються 43 учні, учит. Каменьчук П.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

с. Бруси Володавського пов., організовано 5 листопада, навчаються 35 учнів, учит. Ященко М.

с. Вирики Володавського пов., організовано 19 листопада, навчаються 40 учнів, учит. Воловик О.

-
- Джерело: Рідне слово. – 1917. – 3 листопада, 10 листопада, 8 грудня, 15 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 126–127.

Біла. 18–20 листопада в будинку Української громади відбулась спільна педагогічна нарада членів Шкільної Ради й інспекторів шкіл.

...Було ухвалено: видати відповідні шкільні підручники й роздобути грошевих засобів. Вчити в школах так, аби наука зміцнювала дитячий світогляд і його розвивала по вимогам дійсної педагогіки в душі українського народу; не вчила багато, а потрохи, беручи під увагу збіднілі обставини; учителям і вчителькам припоручити і задовольнити ряд необхідних книжок для прочитання.

Обговорено було й становище Шкільної Ради до польських претензій відносно Підляшшя.

-
- Джерело: Рідне слово. – 1917. – 8 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 127–128.

Біла. Від 20 листопада до 4 грудня було жертв на українські народні школи від полонених українців табору Раштат — 1300 марок, табору Вецляр — 1064 м. 8 фе-ників, табору Зальцведель — 398 м. 48 феників, місцевого населення — 777 марок 48 феників. Разом — 3540 марок 43 феників.

-
- Джерело: Рідне слов. – 1917. – 15 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 128.

...Українських народніх шкіл на Підляшшу 25 (з 988 учнями).

-
- Джерело: Рідне слов. – 1918. – 26 січня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 128.

По нашому краю

М. Біла на Підляшшу. Дня 5, 6 й 7 лютого цього року відбулась конференція голов. мужів довір'я Української Громади. Обговорювалось питання біжучих днів відносно Підляшша у зв'язу з життям Української Народної Республіки.

8 лютого відбулося засідання Шкілької Ради, на якому крім звітів із шкільної діяльності Підляшша й Полісся, було обговорено справу іспитів для вчителів і вчительок на будуче.

До вчителів і вчительок українських народніх шкіл на Підляшшу й Полісся

Управа Шкільної Ради в Білій повідомленням від 16 січня с. р. пропонує всім учителькам і вчителям набути відповідні українські підручники для самоосвіти...

Управа Шкільної Ради подає до відома, що в скорім часі будуть зроблені всім учителькам і вчителям українських шкіл іспити з української мови (літератури й граматики), української історії, загальної географії й особливо географії України і арифметики...

Хто із учителів не викаже при іспитах відповідних знань із згаданих предметів, не зможе на дальше лишитися вчителем в українській школі.

Підручники можна набути за готові гроші в книгарні при Українській Громаді в Білій.

Управа Шкільної Ради

Від Української Шкільної Ради в Білій

Управа Шкільної Ради просить тих учителів і вчительок, котрі мають намір у будучім присвятити себе вчителю в українській школі, негайно подати в Управу Шкільної Ради заяву на письмі, зазначивши: ім'я й фамілію, де получив (~ла) освіту й свою точну адресу.

Управа Шкільної Ради

■ Джерело: Рідне слово. – 1918. – 23 лютого; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 128–129.

Просвітно-Видавниче Товариство «Рідне слово» в Білій на Підляшшу

Більське «Рідне слово» із 7 вересня доносить: «З весни минулого року й до весни біжучого національно-просвітну роботу в нашім краю вела т. зв. «Українська Громада в Білій на Підляшшу», яку творили полонені українці, що при-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

були сюди для цієї роботи з українських таборів у Німеччині. З рамени цієї Громади виходила українська газета «Рідне слово» і силами тієї ж Громади засновано на українських землях під німецькою окупацією до 120 народніх шкіл.

З хвилиною від'їзду полонених українців на Україну й після того, як до нашого краю прибули представники державної української влади, самим ходом подій, ця Громада, як така; фактично перестала існувати. «Рідне слово» й далі ще виходило під фірмою Української Громади, однак з огляду на такий стан речей зайшла гадка замість б. Громади організувати Видавниче Товариство, яке б далі удержувало газету «Рідне слово» та й згодом поширило би видавничу діяльність, видаючи книжки й брошури різного змісту, шкільні підручники тощо.

То так на зборах 1 червня с. р. всіх членів Громади, які zostалися тут для дальшої роботи, порішено заснувати кооперативне видавниче Товариство, до якого перейшло би ціле майно Громади, з деякими застереженнями щодо користування ним...

На зборах членів-організаторів дня 18 серпня прийнято резолюцію, в якій стверджено розв'язання Української Громади і прийнято основні постанови для організації Просвітно-Видавничого Товариства «Рідне Слово», а саме щодо майна членів Товариства і їх прав, щодо скликання загальних зборів Товариства; вибрано тимчасову управу з трьох осіб і прийнято деякі постанови щодо ширшої видавничої діяльності Товариства.

Просвітно-Видавниче Товариство являється громадською інституцією. Членом Товариства може бути кожний українець, якого прийме управа Товариства й який внесе членську вкладку в розмірі 20 марок на рік. Кожний член має право голосу на загальних зборах Товариства й безплатно одержує всі видання товариства.

Зараз Товариство розпочинає видавати ряд книжок — творів наших письменників та шкільних підручників.

■ Джерело: Вістник Холмського губерніяльного староства. – 1918. – 17 вересня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 129–130.

З Більського повіту на Гроденьщині. Найдалі висунутий північно-західний куток українських земель — це Більський повіт Гроденьщини. Місцевість на південь і на схід від м. Більська має до 80 відсотків українського населення по вірі православного. На захід і на північ від Більська відсоток українського населення зменшується до 60% й то тому, що коло 25—20 відсотків українців-католиків рахують себе за поляків. По мировому договору в Бересті наш край мав одійти не то до Литви, не то не знати куди, але до цього часу розпоряджалися тут німці. Тепер німці з сіл вийшли; край опинився в нічиїх руках. Чекаємо, що прийде українська влада, а пани-католики сподіваються Польщі від «мога до

мога»*. Маємо кілька українських шкіл, а пани стараються завести тут польські школи. В самім Більську зарганізувалася влада з трьох українців, трьох жидів трох поляків, а села чекають організаторів і провідників.

■ Джерело: Рідне слово. – 1919. – 1 січня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 130.

Дописи з Холмщини

Слідами царських жандармів. 25 червня б. р. в Яблочинському монастирі, Більського повіту на Підляшшу при великому здвигу народу відбулося польське справоздавче віче. По наперед зробленому поділу, політичну ситуацію і організацію на місцях реферував посол С. Маківка, шкільну справу — посол В. Дмитріюк, церковну і одбудови краю — посол С. Любарський, рільне питання і податки 1 сенатор І. Пастернак. Після віча на руки послів було зложено багато скарг на уряд земський, місцеву поліцію і діяльність повітових сеймиків. Того ж дня посла В. Дмитріюк і С. Маківка побували в Дубецькому притулкові, де зауважили, що в сучасний мент там знаходиться 84 відсотків українських дітей православного віросповідання. Всіх дітей заставляють говорити виключно по-польськи, ніколи не бувають в церкві і тримаються під режимом повної польонізації. Навіть в такий день, як урочисте місцеве свято, діти сиділи дома. Перед великодніми святами не був запрошений православний священик для сповіді. По словам дітей, приїзжає католицький ксьондз і сповідав дітей. Кого сповідав, трудно було довідатись, тому що українські діти мовчали, видимо залякані, їм було сказано так робити. Це можна вивести з того, що коли одна дівчинка заїкнулась щось сказати, то маленький хлопчик, синок керовнички, закричав: «Тільки католиків».

Клуб наших послів розпочав енергичну акцію в справі припинення насильної польонізації наших сиріт в польських притулках.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 15 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 131–132.

З Холмщини

Зразок «Толерянтії» (На цей раз — релігійної). В с. Желобці, Волод. пов. дві дівчини-школярки, православні, сповідалися разом зі своїми матерями в церкві. Про сповідь в церкві довідалась їх учителька-полька і посадила обох дівчаток до «карцеру» на цілу ніч... Ця пані, між іншим, ввела у своїй школі примусове навчання римо-католицьких молитов та примус хреститись в школі по-католицьки.

* «Від моря до моря». – *Авт.*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Поданий випадок на Володавщині не є самотнім, а практикується і в інших школах.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 26 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 132.

З Холмщини

Тільки своє забирають. Коли звернешся до кого небудь з міродайних чинників з протестом, що українцям робиться кривда, то завжди одержуєш відповідь: «Ми тільки своє забираємо». А чи дійсно так? Ні. Беруть те, що їм ніколи не належало. Для прикладу візьмем хоч церков в селі Розвадівці на Володавщині. Церква побудована у 1910–12 роках. В 1921 році забрано цю церков і перероблено на костел, не дивлячись на те, що то є чуже майно і що в околицях, рівно ж в Розвадівці, є багато православних, яким найблища церков знаходиться в 30–40 верстах. Мало того, розпочата будова дому для ксендза, за матеріялом на котрий виганяють також і православних. Виходить, як кажуть в народі: «Віддай своє та ще й заплати за те, що взяли».

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 23 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 133.

З Підляшша

Тоже учитель. В далекім кутку Володавського повіту розложилося величеньке село — **Угнин**, заселене скрізь «проклятими схизматиками»*, так заляканими, що ще здалека здійсмають шапки перед своїм паном. Є тут і церква, яку давно зачинено. Є тут богацько і шпігів, які хижо слідять, чи не задумують чого «русіни», чи не видно де «зради». Але верхом усього це славетний педагог Ромек Вичесаний, який учителює без году неділю. Цей учитель навчає не тільки словом, але навіть руками і канчуком. Коли школяр Володя, проти котрого вже давно настроений учитель за це, що останній на вимагання учителя вчити католицьку релігію, відповів йому: «А нащо мені ваша релігія», — коли цей школяр не знає урока, то наш великий вихователь скаженіє і хоче вдарили хлопця канчуком. Хлопець, у якого ще не успіли вибити вільного духу, не дається і каже йому: «Не маєте права мене бити». Тоді п. Ромек Вичесаний бере його за «шиворот» і викидає за двері, а дітям приказує порвать з ним усі зв'язки і навіть не говорити до нього.

А ось і другий приклад виховування. Молитва. Учитель пильно дивиться, хто як хреститься, і коли побачив, що український хлопець хреститься по право-

* Православними українцями. – Авт.

славному, виганяє його зі школи і каже закликати матір. Вона приходить, а учитель починає її навчати: «То вшистко єдно, цо Ойче наш то і Отче наш». Мати категорично (бо батько вже 2 роки як вмер) настоює, щоб її діти училися православної релігії і тут же підкреслює, що цього не робив відносно «іновірців» деспотичний царський уряд.

По обіді іде до школи друга зміна і між ними менший її хлопчик — Іванко. Під час молитви учитель спостеріг, що і цей «упертий русін» хреститься по православному, перериває молитву, підходить до цього хлопчика і каже «як ти моліш?», і коли хлопець знов перехрестився, як його ще маленьким навчила мати, зі всієї сили учитель з'їздив його по шиї і тут же додав, що другим разом дасть йому так, що хлопчик розлетиться на куски. Бідний хлопець з плачем приходить додому, але все ж твердить, що буде молитися по-своєму...

Я. Карлюк.

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 30 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 133–134.

З Підляшша

Буть по-моєму! З Володавського повіту надходять скарги, що не затверджують солтисів-українців. Влада прикладає усі зусилля, щоби в кожному селі був солтис-поляк. Є села, в котрих по три рази касувалися вибори і призначалися нові. Присутнім на виборах представником влади одверто висовувався кандидат поляк. Чи не забагато урядових старань?

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 6 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 134.

З Архіву Клубу

Прохання громадян с. Горбова Більського повіту на Підляшшу до Митрополита Діонісія (в скороченню)

Живемо в демократичній республіці, і здається, маємо право користуватись такими самими правами, як і поляки. Але ж на ділі виходить інакше. Що полякові можна, то нам ні. От приклад. За кілька літ перед війною збудували ми церкву. Після війни теж якийсь час мали священника. Нарешті в 1921 році церкву у нас відібрано і передано католикам. Не могутчи позоставитися без церкви, ми кілька разів звертались до центральних польських властей і до

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Митрополитів — Георгія і Діонісія, але ж вони не подбали про це. Тепер звертаємося востаннє і заявляємо, що коли духовна влада не виступить в обороні православної церкви, то ми рвемо з нею всякий зв'язок і будемо просити небо, аби воно показало нам другі дороги боротьби.

■ Джерело: Наше життя. — 1924. — 29 червня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 134–135.

П. Носовець З вражінь по Підляшшу

Константинівський повіт — один з північно-західних куточків наших земель. Населення, економічно напівзруйноване війною, ще й досі через тяжкі умови на життя, а особливо податки, не може прийти до нормального стану життя. У того немає хати або клуні, у того худоби, а в того брак одного й другого разом.

А найбільше дошкулює голод на землю. На землі, які підлягали парцеляції, спроваджено мазурів, а вони, як гриби після дощу, розселились, напр. на землях бувшого Ліснянського монастиря і майорацьких земель. Поміщики-дідичі як сиділи на своїх величезних обшарах, скроплених кров'ю і потом нашого народу, так спокійнісінько собі й сидять. А наш селянин-підляшанин на кількох моргах здичавілої за час війни і біженства землі мусить і сім'ю утримати, і відбудуватись, і заплатити ті величезні податки, що сиплються на нього, як колись, бувало, панщизняні нагаї на спинах кріпаків-дідів.

Не встигає здичавіла підляшанська земля родити стільки хліба, щоб його старчило одігнати всі біди, які так люблять нашого селянина-хлібороба.

Чому ж не старалися купити землі, коли йшла парцеляція? — Бо нічогосінько не знали про це, поки аж не почали оселюватись мазури.

Справа з культурно-національним життям стоїть значно гірше, ніж з економічним. На всенький Константинівський повіт, що по довоєнній статистиці мав 53% українського православного населення, немає ні одної української школи, як то є всюди по Холмщині і Підляшшу. Зате в кожному маленькому навіть селі маються польські школи, а в бувшому Ліснянському монастирєві, осередковій русифікації жіноцтва за часів російських, мається тепер навіть вчительська семінарія польська, яка старанно готує будучих польонізаторів нашого Підляшша. На всенький повіт мається тільки дві православні церкви в сс. Носові і Гнойні. В решті селах церкви або замкнено (в с. Бублі-Старому), або пересвячено в косцюлки. В м. Константинові православну муровану церкву розібрано; з того матеріалу має бути школа. В с. Носове священствує старий о. Плєскацевич, який не тільки не може стояти на стороні своєї православної української пастви, а через глибоку старість з трудом відправляє Службу

Божу. В с. Гнойні священиком Калінський, відомий з царських часів «місіонер і патріот рускій», а тепер «бардзо поржондни ксьондз рускі». Духовній владі у Варшаві зовсім не цікаво знати, в якому стані знаходяться тих кілька парафій, що мають нещастя їй підлягати, які стосунки між пастирями і парафіянами; їй — аби місце не було пусте, аби сліпо виконувались її розпорядження.

«Школу б нам свою рідну, школу, щоб діти наші не калічилися по чужих польських школах, а вчилися своєю мовою. Церковцю б нам відімкнули, щоб ще хоч раз побачити тих Святих, що діди з батьками і ми їм молились, щоб хоч діточкам нашим їх показати». Таке невинне жадання чуємо з уст нашого підляшанина, а таке невинне жадання не може бути задоволеним в демократичній республіці.

— Чи просили ж ви кого, щоб відімкнули вам церкву, щоб дали школу?

— Просили, усіх просили, і старосту просили, і Дениса, і Міністра в Варшаві просили, але ніхто нас не слухає. Навіть польського біскупа, як об'їздив костели, просили допомогти нам відкрити церкву, так той сказав: «як перейдете на унію, то завтра церква буде відчинена і матимете ксьондза, а як не хочете то нічого вам не пораджу». Відмовились від такої ласки категорично. Про школи теж просили. Відмовлено: в Польщі можуть бути тільки школи польські.

Стероризованість населення через місцеву адміністрацію, яку населення старається обходити дорогами, культурно-національна безправність, відсутність української свідомої інтелігенції, яка б помагала населенню боротися за свої права, тяжке матеріальне положення — усе це вкупі робить життя українського населення Константинівщини на Підляшшу невимовно тяжким. Серед населення з'являється якась розпука, відсутність віри в краще майбутнє. Але загалом населення поки що твердо тримається своєї мови, своєї батьківської віри, своїх звичаїв, дружно бойкотуючи, напр., заведення нового стилю в святкуванню православних свят...

Т-во «Рідна Хата» в м. Холмі, гадаю, не відмовилося б узяти на себе працю для прийняття пожертв літературою і розподілення її по селах Підляшша.

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 5 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 135–137.

Вибори в Костиневичах, Більського п. У неділю, 26 жовтня, відбулися у нас у гміні Костиневичі вибори до гмінної ради та повітового сеймику. Вибрано 12 радних, з котрих один лише українець.

Виборець

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 16 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 137.

З Холмщини, Підляшша, Волині, Полісся та Галичини

Село Полоски на Підляшшу. В селі Полосках є церква, котру захопило р[имо]-католицьке духовенство і висвятило на костел, викинувши іконостас і всі православні образи. До тої висвяченої церкви заглядає інколи католицький ксьондз для відправи служби. Відправляв службу ксьондз в порожній церкві, бо селяне села Полосок всі православні і до костела не ходили. Щоб притягти селян, р.-католицький біскуп Пржездецькі завів на Підляшшу нову віру під назвою «всходне-словянський обржондек». Церква в Волосках* віддана зрадникові Грицюку, який недавно був священником в селі Заболоте. Грицюк вніс назад до церкви образи, поставив іконостас і став відправляти службу слов'янською мовою. Але на той гачок селяне не далися злапатися і не пішли до Грицюка. Щоби збаламутити селян, католицьке духовенство задумало 15 лютого ц. р. урочисто святкувати Стрітіння Господне. На свято прибув з Вільна Морозов, бувший архимандрит Пилип. Грицюк розповсюджував скрізь, що приїзжає архієрей.

Селяне села Полосок запросили того дня до себе на службу священників з села Кобилян і Заболоття, котрі відправляли службу в селянській хаті. На службу зібралось більше тисячі людей. Морозов з Грицюком відправляли службу в висвяченій на костел церкві. На їх службу прибуло католицьке духовенство з повітового міста Білої і сусідніх католицьких парафій. Щоби церква не світила пустками, на службу Морозова зібралися р.-католики з сусідніх парафій і коло десятка людей з села Докудова, в якому кілька родин православних збаламучено Грицюком. Цікаво зазначити, що докудовських селян сповідав р.-католицький ксьондз.

Таким чином ще раз переконалися поляки, що нарід наш не дасть злапатись на гачок, поставлений католицьким духовенством. В той час, коли в церкві, де відправляв службу Морозов, було пусто, при хаті, де відправлялась служба православна, зібралось більше тисячі людей. Після служби було улаштовано сенатором Пастернаком посольське справоздавче віче, на котрому повідомлено селян про працю українського клубу в Соймі та Сенаті, також з'ясовано, для якої цілі р.-католицьке духовенство заводить нову віру.

Селянин з Полосок

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 28 лютого; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 137–138.

С. Вигалево Володавськ. пов. В нашому селі є філія Т-ва «Рідна Хата», котра нараховує 30 членів. Недавно відбулася вистава; поставлено п'єсу «Мартин Боруля»; чистий прибуток призначено на купівлю книжок. Помічаєть-

* Помилка. Має бути – Полосках. – *Авт.*

ся велика байдужість з боку жіноцтва. Селяни цікавляться політичним життям. По вечорах сходяться і читають газети...

Не-Чужий

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 7 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 138.

С. Стульно, Володав, пов. 7 березня після панахиди по Т. Шевченкові в Косинській церкві відбулося відкриття філії Товариства «Рідна Хата» в с. Стульні, в присутності Голови Т-ва, п. Сенатора І. Пастернака, який виголосив реферат про життя і творчість Т. Шевченка. Після деклямацій і співів свято закінчено «Заповітом».

В той же день Голова Т-ва був на відкритті філії Т-ва «Рідна Хата» в с. Мацошені-Великому (Володавського повіту — / В.), де також відсвятковано пам'ять Шевченка. При філії зорганізовано гарний хор.

Свідомий

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 24 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 138.

Добрий почин

Село Збереже Володавського повіту. Дня 21 березня 1926 р. селяне, переважно молодіж села Збереже, ... ухвалили відкрити у себе філію Т-ва «Рідна Хата»...

К. О-к.

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 28 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 139.

По Західних Українських землях

С. Головно на Володавщині. В нашому селі молодь засновала філію Т-ва «Рідна Хата». При філії є гарненка бібліотечка, заперенумеровано кілька українських часописів. Селянська молодь по вечорам і празникам збирається до філії читати книжки, самі підносять свою самоосвіту. Вже дуже добре розуміють наші парубки, що ми є народом українським, а не якимсь «одродком» росіян або поляків. Дуже не сподобалось це нашим католикам. Вони спершу цькували на нас поліцію, але довідавшись, що філія «Р. Х.» є залегалізована, починають примінювати нову методу боротьби проти філії. Ось недавно «пшеводнічонца кулкем рожаньцовим» — жінка селянина Конона, звернулася до всіх членів

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

свого «кулка», щоб вони разом з нею молились цілий місяць за «скасоване» Рідної Хати. Таких «кул рожанцових» у нас є декілька.

С. Горки на Володавщині. Філія Т-ва «Рідна Хата» в Горках відсвяткувала в цим році урочисто пам'ять співця селянської неволі Т. Шевченка. Помешкання філії було переповнено як громадянами нашого села, так і сусідніх сіл. Коротке, але тепле привітання, мовлене головою філії до всіх прибувших на це велике свято працюючого українського народу, зробило добре вражіння. Всі з зацікавленням слухали реферат д. М. Ковалюка про значіння для селян творів Т. Шевченка і біографію його недовговічного життя.

Філія наша має в селі опінію єдиного поважного закутку для духовної розваги і самоосвіти...

Селянин

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 25 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 139.

С. Збереже на Володавщині. 9 травня ц. р. в нас відбулась урочистість – відкриття філії Т-ва «Рідна Хата», на яку прибули, окрім місцевих громадян та громадян, представники околичних сел Стульно, Забужже та Косинь.

Простора і світла саля філії прибрана була в національні кольори. Стіни прикрашували великі гарні портрети Т. Шевченка та І. Франка — велетнів селянського духа, співців його неволі та боротьби. Під портретами, прикрашеними вишиваними рушниками місцевого виробу, були виписані на стіні освітні кличі з творів національних геніїв.

З рамені Правління Т-ва «Р. Х.» в Холмі прибув на відкриття нашої філії член Правління д. В. Гуль, який в довшій промові вияснив зібравшимся, які завдання лежать перед Т-вом «Р. Х.» в Холмі та його філіями, пояснив статут Т-ва та вказав на конечну потребу освіти для селянства, ілюструючи це прикладами других народів.

Після промови представника Правління члени філії деклямували вірші, а хор проспівав 14 пісень...

Присутній

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 16 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 139–140.

С. Горки на Володавщині. Не так давно в нашому селі було відкрито філію Т-ва «Рідна Хата». Немало потрудились ініціатори відкриття філії Т-ва, щоб поставити її на належну висоту, і немало нажили собі ворогів. Філія виросла в глухим закутку, бореться всіма силами з незгодою громади, хоче показати

шлях до культурного життя. В селі будується власними силами громадський будинок, члени філії згідливо з комісією відбудови стараються його поставити. Зате від несвідомих і шкідливих людей, що користались і користаються громадським добром, терплять перешкоди, навіть матеріал привезений на відбудову дома, ці люди викрадають. Не дивлячись на різні перешкоди, філія провадить досить інтенсивну працю.

За короткий час існування було вже прочитано декілька рефератів на історичні і літературні теми. Під керівництвом д. М. Корзана при нашій філії засновано драматичний гурток який дає частенько вистави, що проходять з дуже великим успіхом.

Просвітня праця філії має великий вплив і на сусідні села, тільки Сосновська молодь зістається глухою до культурних починань, не прикладає своїх зусиль до загальної селянської справи — до піднесення культурного рівня і класової свідомости нашого селянства...

Пора кинути п'ятику і гульню в містечку, пора взятись за просвітню роботу, організуватись в своїх культурно-освітніх Товариствах, а не віддавати свої сили польському «кулку млодзежи».

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 1 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 140.

Сосновиця на Підляшші. На Петра і Павла, дня 12 ц. м. по одпусті в с. Сосновиці відбулося посольське справоздавче віче послів Ст. Маківки і Павла Васильчука при величезному здвизі народу українського. Зібралось до 10 тисяч селян, які прибули навіть з сусідніх повітів. Віче ухвалило слідуючі резолюції:

Зібрані на вічу домагаються широкої амнесії для політичних в'язнів і заперестання репресії проти українського визвольного руху.

Негайного розв'язання теперішнього Союму і Сенату, які в своїй більшості ставяться вороже до клясових змагань працюючих людей та національного визволення українського селянства і робітництва. Домагаємось негайного розписання нових виборів в переконанні, що усе трудове селянство враз з робітниками викаже свою непереможну волю до утворення селянсько-робітничого уряду.

Домагаємось невідкладного переведення земельної реформи без викупу і відшкодування для місцевих малоземельних і безземельних селян.

Протестуємо найрішучіше проти насильної польонізації наших дітей в польських школах. Ми, всі тут зібрані, домагаємось для своїх дітей відкриття з осени українських народніх шкіл, професійних і середніх.

Зібрані на вічу п'януть ворожу українському селянству хієно-пястовську роботу інспектора самоврядування Володавського соймику п. Гліщин-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ського, який закриваючись урядовим становищем, під'юджує націоналістичну ворожнечу польського чорносотенства проти українського працюючого народу. Зібрані домагаються усунення п. Гліщинського з посади в соймику.

Зібрані ухвалюють доручити своїм послам передати ці резолюції п. Голові Ради Міністрів і домагатися їх виконання. В кінці віча відспівано «Заповіт».

С. Заболотє, повіт Біла на Підляшші. Дня 11 липня ц. р. в нашому селі філія Т-ва «Рідна Хата» влаштувала виставу — драму Кропивницького «Невольник». Вистава відбулась в недоконченій хаті, що була під час вистави по край наповнена селянами. Глядачі винесли з вистави приємне вражіння, а коли взяти під увагу те, що мало не всі члени нашого аматорського гуртка вперше виступають на сцені, то нема чого більш вимагати. Це в більшості завдячуємо заходам Юрія Марецького, що взяв на себе обов'язки режисера. М. Вальчук в ролі «коваля», Д. Тимошук в ролі «Степана», а особливо Гання Давидюк грали дуже добре. Аматорський гурток починає оправдувати ті надії, які на нього покладено. Самопосвятою таких членів, як Г. Давидюк, що мусила ходити на репетиції з села, відлеглого 15 км від Заболоття, ми переможемо темноту!

Після вистави молодь дуже зацікавилась філією Т-ва «Рідна Хата» і хоч деякі наші «інтелігенти», недобитки царату, кричать, що не будуть працювати з «бидлом», ... то вже їх ніщо не слухає, бо селяни знають, хто їм приятель, а хто ворог...

Ваш товариш Олесь Гаврилюк.

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 1 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 141–142.

Наше шкільництво

Найболючішою сьогодні нашою справою є шкільництво. В кожній ділянці нашого національно-культурного життя на білянсі нашої діяльності все дещо маємо: трохи кооператив, трохи банків, трохи Просвіт... Правда, все воно не дуже далеке від стану початкуючого, та не покидає нас надія, що всі ці поки що лише форми з часом виповняться відповідним змістом. Що ж до ділянки шкільництва, то треба сказати, що кожного року не тільки зменшується кількість українських шкіл, але зменшується і надія коли небудь їх бачити, незалежно від того, з яким польським урядом будемо мати до діла: з відродженим чи іншим.

Ганебне, варварське відношення до цієї найелементарнішої культурної потреби кожного народу з боку дотеперішніх міністрів (особливо нашого «приятеля» Станіслава Грабського), котрі з успіхом можуть суперничати з чорно-

реакційними міністрами тяжкої для нас пам'яті царсько-російської доби, довели наше шкільництво до того ступня, що ми зараз стоїмо перед правдивим і зловіщим зером.

Мусимо ствердити гіркий факт, що на українських землях під Польщею, особливо на Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші, про котрі зараз мова, української школи не існує, бо годі признати за шкільництво пару куцих трох чи чотирох клясових гімназій, що в умовах надзвичайної матеріальної скрути не живуть, а животіють...

На наших землях нема ні середньої, ні нижчої української школи.

Шалена хвиля польонізації знищила нам все.

Але чи ж далі так може лишатись; чи ж можемо скласти руки і заспокоїтись; чи можемо спокійно взяти на себе відповідальність за все перед майбутніми поколіннями та перед історією українського народу; чи не повинен нам сором пекти очі, що нас трактують нарівні з якими небудь зулусами, чи можуть скластись наші уста на мовчання, коли виривають нам живу душу, коли позбавляють нас того, чим користується сьогодні кожний нарід?..

Добре знають завзяті польонізатори, що найлегше керувати темною, не-свідомою своїх інтересів масою, як це робили московські царі у відношенню до українського народу, отже твердо мусимо пам'ятати й ми, що без цього надзвичайно важливого фактора,— без шкіл, ми, українські селяни й робітники, будемо погноєм, будемо далі нести тяжке ярмо національного й соціального безправ'я...

Для кожного з нас ще свіжі в пам'яті зміни, які пережило наше шкільництво під Польщею. Культурний нарід соромився би вписати в свою історію сторінку, подібну тій, яку доведеться вписати народові польському. Спочатку, після свіжозаключених Польщею договорів і міжнародних зобовязань, польська шкільна влада не знала, на яку ногу стати, але вже вневдовзі курс політики определяється і протягом короткого часу гинуть усі приватні українські школи, що по інерції існували ще з часів української влади, а насаджуються школи польські. Останні повстають всюде, де тільки можна за що-небудь зачепитись: в мішаних українсько-жидівських громадах, там де є пара католиків чи поляків, де є вільне помешкання і т. д. Українські школи в багатьох місцях то з'єднуються з польськими, то зовсім ліквідуються під тим чи іншим предлогом в залежності від настрою й спритності шкільного інспектора. Після виборів чи промови наших послів та ріжного роду інтерпеляцій й інтервенцій відповідалось, що й положення польського шкільництва не унормоване ще відповідними законами.

Чекали — дочекались. Появився закон з 31 липня 24 року, який ніби мав на ділі унормувати питання українського шкільництва, а головне — повинен був розрідити неприємну для поляків атмосферу за кордоном.

Щодо останнього, то польська дипломатія використала згаданий закон як найширше. Ще до його появи багато говорилось ріжними польськими пред-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ставниками за кордоном про ті блага, які готує польська влада для українців. Та лише зовнішній ефект широкий розголос і був метою видання цих законів, бо приписи виконавчі офіційні й неофіційні і всі можливі перешкоди з боку адміністрації знищили його вартість і сфальшували волю українського громадянства, яка, не дивлячись на всі труднощі, однодушно була висловлена за українською школою.

Самий закон 31 липня 24 року уложений в той спосіб, що вимагав максимума активності з боку українського громадянства, був укладений так в тому переконанні, що громадянство наше на таку активність спроможеться. Та надії завели польських міністрів і дали цілком несподівані для них наслідки. Але те, що поляки програли в шкільній акції, вони надолужили контракцією, в котрій послуговувалися всіма засобами, які мають в своїй розпорядимості, як адміністрація, поліція, арешти і т. д.

Батькам прислуговує право щорічно складати декларації в справі викладової мови шкіл, але на другий рік ніхто не хотів вже користати з цього права, бо, всякому було ясно, що тим шляхом школи не доб'ємось, всякий переконався, що закони про українське шкільництво були видані не для того, щоби його завести, а щоби його остаточно знищити...

Н. Івницький

■ Джерело: Наше життя, — 1926. — 22 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 142–144.

Хрест і маузер

В селі Коденці [Володавський повіт. — Авт.] на Підляшші всупереч волі місцевого населення перероблено церкву на костел. Зроблено це не для того, що цей костел потрібний. Ні. В Коденці, як рівно ж і в сусідніх селах, католиків, як кіт наплакав. Крім того, в проміню 5–7 кілометрів мається кілька костелів. Значить, безпосередньої потреби не було. Але костел був потрібний, як посередня пляцівка для польської пануючої клячи*, тому що село Коденець здавна сливе за село бойове, яке не дасть собі наплювати в кашу і зуміє боротися за свої права.

Цілком зрозуміла річ, що для такого села мало звичайного поліційного постерунку, потрібний ще ксьондз, цей вірний слуга польської буржуазної шляхти, який краще зможе інформувати пануючу клясу і вірніше причиниться до стлумлення визвольного руху серед місцевого укр. населення. Крім того, завданням ксьондза було відібрати від біднішого населення шматочки парадіяльної землі, що під час окупації та в перший рік забрання Підляшшя поляками місцеві селяни забрали для свого ужитку.

* Так в тексті.

Але для такої місії потрібно було не абикого, а таки доброго ксьондза. Довший час такого не знаходилося. Перемінили кілька, а нарешті найшли потрібного. Років 1/2 чи два тому назад приїхав аж з Великої України (короче кажучи, не приїхав, а втік, бо там нічого було робити), «дзекан». Протягом недовгого часу повиганяв всіх «державців», як він називає.

Хоч на ділі, то земля виділена була з загальної селянської землі для парафії і тому повинна би селянам належити, коли нема православної парафії. Яке діло селянам до утримання «очей» панів. Коли їм потрібні, то нехай собі утримують.

Але не на то пани, щоб самі вдержувати собі своїх слуг. Вони хочуть і користь мати і утримання для своїх людей з бідного селянства здерти.

Ото ж той «дзекан» повідбiрав шматки парафіяльної землі від всіх селян, крім одного (по прізвищу Заяць), який вперся і не дав, бо мав право не тільки як селянин на землю, а ще офіційне: йому видержавив земельний уряд. Зав'язалася між ними судова тяганина, в якій майже завжди вигравав Заяць. Ксьондзові обрид суд і він задумав силою забрати землю, він, бачите, пан положення. Зоре Заяць землю — ксьондзок посіє. Зоре і посіє Заяць землю — ксьондзок пересіє. Зіжне Заяць — ксьондз забере і так далі.

Але ж в минулі тогорочні жнива забрав ксьондз жито і звіз до одного чоловіка. Заяць зайхав та з подвір'я забрав. Дочувся ксьондз, що Заяць везе його жито. Вибіг на вулицю, став поперек дороги та й каже: «Коли тільки рушиш з місця, то буду стріляти». Хура стоїть, ксьондз репетує, і все револьвер в кишені держить. Послали за поліцією. Приїхала. Ксьондз накинувся на неї: «Більшовики! Грабителі! Я вас в трубу!». Комендант не знає, що робити. В Польщі, бачите, ксьондз більше міністрів. Але маючи наказ воеводи боронити Зайця, комендант пустив Зайця додому...

Свідок

По Західних Українських землях

С. Вигалєво на Володавщині. Досить велике, убоге, цілком українське село. Село, яких так багато на Холмщині та Підляшші — без рідної школи, без церкви, без своєї освідченої інтелігенції. Забуте й покинуте на ласку й неласку лихої, непривітливої селянської долі... Нема в ньому ані одного громадянського будинку, за винятком, хиба, старої зруйнованої кузні.

Єдиним культурним огнищем і світлою зіркою, що трохи проризує пануючий тут густий морок, є, не так давно заснована у нас філія Т-ва «Рідна Хата», яка гуртує коло себе кількох свідоміших селян, що, зрозумівши велику вагу і значіння освіти самотужки, з трудом пробиваються на шлях, що веде до світла та кращої долі і закликають з собою інших. Але ж загалі якось з недовір'ям і байдужністю ставиться до тієї справи. Старі батьки, мало того що сами не

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

цікавляться культурним і політичним життям, то ще й дітям своїм рішуче забороняють вступати до філії й приймати уділ в культурно-просвітній праці, дотримуючись ще тої оджившої прадідівської, помилкової думки, що, мовляв, книжка хліба не дасть, не нагодує. Виходить по-вашому, вигалівські батьки, що нехай кращі діти ваші й надалі ростуть без книжки, без освіти, мов ті вовки у лісі. І так вже більша частина молоді не дуже охоче горнеться до самоосвіти і організованої культурної праці в Філії, вважаючи кращим і цікавішим марно тратити найкращі молоді роки в диких гулянках, п'ятиці та розпусті.

Якось з великими труднощами удалось Філії улаштувати за весь час дві театральні вистави, при чому треба одмітити на сором вигалівським дівчатам, що головною причиною цих труднощів була власне їхня уперта байдужість до культурно-освітньої праці, чого не можна було усунути і побороти в них жадними просьбами...

Ріднохатянець

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 5 вересня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 144 – 146.

С. Горки, Володавського пов. 11-го вересня ц. р. аматорський гурток при філії Т-ва «Р. Х.» ставив драму Тогобічного «Жидівка Вихрестка».

Незважаючи на великі труднощі, які приходиться поборювати аматорсько-му гурткові, — недостача відповідної сцени, декорації й т. і., вистава пройшла дуже добре... Гарно вив'язались зі своїх ролей: д. Марія Кушнірчук в ролі Сари (Марії), д. Марія Корзан в ролі Куліни, д. Михайло Ковалюк чудово грав в ролі Степана. Останні аматори грали посередньо. Саля була переповнена глядачами...

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 3 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 147.

По Західно-Українських землях

С. Воскриниця на Підляшю. За шість літ панування польської шляхти деякі наші селяне, що живуть близько міста, стали забувати свою рідну українську мову, пхаючись у пани і намагаючись «пшекати»... Особливо це помічається за нашими вибранцями радними. Запродались вони панам та й грають в одну дудку. Радні повітового польської «народової організації кобет», ні більш — ні менш, як 2900 злотих субсидії! Спитайте тепер, добрі люде, по селах своїх радних, кого вони з вас питали давати наші ж гроші на цю організацію?..

Католик

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 20 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 147.

с. Воля Верещинська на Володавщині. Завдяки старанням кількох свідомих громадян засновано тут філію т-ва «Рідна Хата». Недивлячись на те, що село порозкидано (бо в колоніях), а філія існує лише кілька місяців, в члени вписалось до 30 чоловік громадян, переважно молодшого віку, в тім числі і кілька дівчат...

Члени, вписуючись до філії, зрозуміли своє завдання, бо на кожному кроці видно їх щирю охоту до праці на культурно-освітньому ґрунті, про що свідчить бажання мати відповідню бібліотеку, яка складалася б з найкращих творів укр. письменників, знати як можна більш укр. пісень, улаштувати якнайцікавішу театральну виставу, щоб могла розвіяти темноту на селі і дати матеріальні засоби...

В Різдваїні свята філія колядувала. На заколядовані гроші виписано книжок...

Подорожний

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 3 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 148.

с. Каплоноси, Володавського повіту. По сусідніх селах від довшого часу молодь зорганізована в гуртки, має книжки, газети, свої читальні. А у нас? Тиша, сон... Та нарешті встали і ми: відкрили філію т-ва «Рідна Хата». Маємо бібліотеку-читальню, аматорський гурток, що 6/3 — 1927 р. відіграв песу «Безталанна». Зацікавлення було велике... Гроші з вистави зужиті на книжки. Гурток готуєть до постановки «Хмару»...

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 10 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 148.

Вибори в Більському повіті на Підляшшу

На початку червня відбулись перевибори гмінної ради в Заліссю. Про день виборів довідались селяни пізно, ледве що за 3—4 дні, а тому з браку політичної організації не було можности порозумітись щодо спільних кандидатів, і голоси розбилися. Завдяки старанню поодиноких осіб вдалося таки перевести до нової ради свідомих селян, стоячих на платформі «СельРобу». Решта новообібраних радних, за винятком 1 поміщика, всі селяне, залічають себе до поляків. Здавалось, що селяне не будуть йти проти власних інтересів, однак вибори делегатів до повітового соймаку показали, що серед тих польських селян бракує ще політичної і клясової свідомости, бо вибрали до соймаку того ж поміщика і ще одного, що виказав себе давно вже за щирого польського підлизника.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Досить добре пройшли 23 червня вибори радних Сидорицької гміни. Начальство, призначаючи вибори в робочий, буднішній день, сподівалось, що бідніші селяни на вибори не підуть, і вдасться таким чином перевести самих панів з підпанками, однак події завели. Правда, прибуло на вибори небагато, всього заледве 130 чоловік, але був то переважно свідомий елемент, тому виставлено спільних кандидатів без національної різниці. До ради в наслідок клясової консолідації увійшли виключно симлатики «Сель-Робу» (7 чол.) і бусної партії Н. П. Х. (5 чол.). Такий склад, розуміється, не під смак панам, через що вибори, ніби-то з приводу неповідомлення всіх сіл, уневажнено і призначено нові на 10 липня...

29-го червня відбулись вибори до міської ради в Білій. Ендеки утворили «хшестіянську» лісту*. Відправлено було по костелах кілька молебнів за добрий вислід виборів, під час котрих ксьондзи проголошували відповідні промови, а в дверях органісти роздавали нумерки. Показали себе добре і пееесівці. Обеднались з майовими санаторами і розбивали робітничу єдність. Жидівські угодовці «Бунд» і «Поалей Сіон» також виставили власні лісти. Свідоме робітництво утворило лісту робітничої єдності, до якої приступили всі професійні союзи. Внаслідок голосування ендеки одержали 9 манд. і 1 премію, пепесівці з «санаторами» 4 мандати, робітнича єдність 3 мандати. Партія «Бунд» і «Поалей-Сіон» не одержали ані одного мандату і їх голоси пішли на ендеків. Решта мандатів припала поодиноким дрібнобуржуазним лістам: жидівські ремісники — 2 манд., дрібні купці — 2 манд., сіоністи — 1 манд., ортодокси — 1 мандат...

О. Г.

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 17 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 149–150.

Аматорські вистави. Старанням любенської філії т-ва «Р. Х.» улаштована вистава в столиці** М. Буско. Ставили драму «Ой не ходи, Грицю»... Не вважаючи на кепську погоду, стодола була битком набита глядачами.

Найкраще вив'язались зі своїх ролей П. Сидорчук, Ів. Мартинюк, С. Питель і Ганна Квач. Остання зробила приємне і сильне вражіння на присутніх співа-ми. Решта аматорів, хоч і вперше виступали на сцені, однак не зле виконали свої ролі... Виручку призначено на освітні цілі...

(с. Любень, Володавського пов.)

* Список. – Авт.

** Швидше всього – стодолі. – Авт.

По Західно-Українських землях

с. Видають, Володавського повіту. (Перша вистава). Дня 10/XI б. р. товариство бібл[іотеки]-читальні с. Видають устроїло виставу. Грали драму «Зимовий вечір» і комедію «Чорт не жінка». Драма пройшла слабенько, а особливо жіночі ролі. Головна причина — короткий термін для підготовки. Зато комедію провели досить добре.

По всьому видно, що з часом справа з виставами у нас наладиться, тим більш що наші дівчата не звертають уваги на тих, що «встидаються», і охоче горнуться до освітнього товариства.

Гнат Карпук

с. Голя на Володавщині («Місіонар» з Риму). В 1924 р. прибував до нас ксьондз «всхідного обржондку» Микола Галас.

Він так масенько говорив, так умів приподобатись селянам, що вони нічого не шкодували для «батьюшки» і вскорі поставили на ноги. Коли ж М. Галас набрався сили, тоді скинув маску і показав всім своє духовне обличчя. Спочатку видавав себе за православного, а потім почав громити православних, навіть деяких обвинив в комунізмові. Був суд, один з православних попав до арешту.

З тої пори посипались на голови наших парафіян різні нещастя: пожари, слідства, суди. Кс. Галас власноручно побив жида Вайсмана Хаїма, а потім, ніби за образу своєї особи, посадив його на 10 днів до арешту.

Далі ксьондз почав війну з орендатором бувшої церковної землі п. Будковським...

Після цього ненажерливий ксьондз кинув оком на місцеве кладовище, трохи подумав і незабаром зробив його своїм пасовиском. Худоба, як худоба, паскудить на могили, розкопує їх, валить хрести...

Недавно привіз поліцію, яка заборонила селянам рубати дерево на опал в своєму власному лісі. Одночасно оскаржив перед судом тих, що «цеховали» дерево на опал в своєму ж лісі...

Парафіянин

с. Вигалево на Володавщині. (Свідомі працюють — несвідомі глузують). Дня 23 жовтня ц. р. заходами вигалевської і коденецької філії товариства «Р. Х.» в с. Вигалеві відбулась театральна вистава на користь жертвам повіні. Грали драму Грінченка «За Батька» (Степовий гість) члени аматорського гуртка коденецької філії. Вистава відбулась в столі під відкритим небом, пройшла дуже добре. Гостей було досить... А скільки ще товкалось поза стодолю та спиналось на вугла, щоб хоч одним оком зиркнути на виставу! Шкода, бач, 50 сот, на добре діло...

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Є у нас дівчата, що охоче приймають уділ в виставах і помагають т-ву в його культурно-освітній праці...

Свій

■ Джерело: Наше життя. – 1927, 18 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 151–153.

На будову дому «Рідної Хати» в Холмі

В селі Косині Володавського повіту завдяки старанням д. Пашука організовано місцевий хор. Члени його заробили около 20 зол. По згоді цілого хору частину заробітку, тобто 10 зол., постановлено пожертвувати на будову Народнього Дому в Холмі.

«Коли заробимо — ще вишлемо», заявляють хористи, висилаючи свою датку...

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 25 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 153.

Перемога правом сильного

Вибори до Союму та Сенату закінчились. Українство на Волині, Холмщині, Підляшшу понесло тяжкі втрати...

Полісся в двох округах в Бересті і Пінську не дало ані одного українця... На Холмщині і Підляшшу во всіх 4-х округах завдяки розпорошенню голосів українці не взяли ні одного мандату...

Замість 20 послів і 6 сенаторів в 1922 р. — вся Волинь, Холмщина, Підляшша і Полісся має тепер всього 9 послів і 1 сенатора — зі всіх партій разом узятих. 4 мандати, що здобули на українському Поліссі чужими українському людьми для чужих українству цілей, і в рахунок загально українських цілей брати не приходиться.

Переможна польська санація взяла на одній Волині 9 мандатів... На Поліссі з 10 мандатів санація взяла 4, уступивши 1 ППС в Пінську, там же 1 — РНО, 4 для обох фірм Сель-Роба, по яких йшли не українці. На Холмщині і Підляшшу в 4-х округах санація здобула 3 мандати — по одному у кожній за виключенням округи Замість.

Так виглядають результати виборчої кампанії у 1928 році для всього українства наших земель бувшої російської займації.

Представляємо факти без прикрас, без бажання затушувати тяжку поразку, яку понесло все українство...

Виборча тактика санації зводилась в загальному до одного,— сприяти і поглиблювати розбиття українських сил, дезорієнтувати маси, приборкати їх всілякими засобами до себе і на українській розбратні виграти. А там, де здобуток для неї був безвиглядний, санація змагала пнути українські маси хоч би і в комуну, аби тільки не допускати голосування на українські листи.

Річ дуже знаменна, що там, де вигляди на мандат 8-ки* були зовсім безнадійні (Холмщина і Підляшша), санація явно 8-ку піддержувала. Агітатори 1-ки часто-густо кумалися з агітаторами 8-ки і захвалювали 8-ку. Були й такі, що працювали для обох номерів. З правила люде 8-ки не нападали на 1-ку і навпаки. Зато весь свій запал всю свою лють 8-ка і 1-ка виливали на 18-ку...

На Поліссі РНО гуляло як хотіло і селяробам дали волю гризтися, як тільки хочуть...

На Поліссі одержала [санація. — Авт.] по суті саму велику перемогу, бо не допустила до укр. представництва цієї землі української. Це позволить їй і дальше спекулювати на «тутешніх».

На Холмщині з Підляшшам «політика» Маківки привела тих, що були під впливом на польський прокомуністичний список «Самопомоце Хлопскей» номер 36 в Люблені одержав мандат завдяки підтримці українців...

Санація досягла свого. Наполовину обеззброїла українство. Наші землі які бодай найбільше від інших вимагають оборони і національної праці, позбавлені укр.-парляментарного представництва...

■ Джерело: Селянський шлях. — 1928. — 17 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 153–154.

По Західно-Українських землях

с. Коденець, Володавського п. (Вистава, реферат і збори філії Т-ва «Рідна Хата»).

Дня 7-го липня ц. р. свідомо і зорганізована коденецька молодь відограла п'єсу «Пригоди вчать згоди»... Ніде правди діти — в п'єсі є багато клерикального елементу, який без ущербку для цілоти можна і треба було усунути. Поза тим, з браку кращої, песа надавалася б до ужитку. Назагал виконання роль, хотя й нещасливо розділених, як на наші початкові і вбогі відносини — було задовольняюче...

Глядачів було спору, заінтересування виставою і задоволення велике. Коли взяти на оправдання аматорів дуже короткий час підготовки вистави, то до молодих коденчан і коденчанок можна і треба мати лише пошану та подив.

* Номер виборчого списку. — Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

По виставі виголосив т. І. Карпюк реферат на кооперативні теми. Чи не першина це на Холмщині і Підляшші? Реферат був досить всесторонньо оброблений і цікавий всіх слухачів...

На другий день відбулися загальні збори членів філії Т-ва «Рідна Хата». Хотя й спершу були помітні певні розходження поглядів — впрочім безпідставні, то все ж таки на підставі докладного вгляду в діяльність ріднохатівців, в ширину і глибину їхніх просвітянських і громадських інтересів та їх особисту вартість, треба безсторонньо завважити, що коли взагалі де-небудь йде праця в філії «Рідної Хати», то в Коденці напевно.

Вкінці годиться додати, що Коденецький Жіночий Гурток при філії «Р. Х.» готується до свята найбільшої нашої поетки Лесі Українки, що має відбутися в короткому часі...

Посторонній

■ Джерело: Нове життя. – 1928. – 22 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 156–157.

Перший жіночий гурток ім. Лесі Українки на Північно-Українських Землях. 22 липня Філія Товариства «Рідна Хата» в Коденці [Володавський пов. – Авт.] на Підляшшу святкувала роковини Лесі Українки. До свята приурочено відкриття жіночого гуртка. Свято розпочалося рефератом Євгенії Маківки про життя і творчість Лесі Українки. Референтка живо і яскраво намалювала картину життя Лесі Українки, схарактеризувала кращі її твори, підкреслюючи значіння їх для визвольного селянсько-робітничого руху.

По рефераті дівчата продеklamували цілу низку віршів Лесі Українки. Декламували дуже гарно, а деякі просто артистично. Декламація чергувалася зі співами. Співав мішаний хор під орудою Івана Карпюка.

Сяля народного дому була переповнена, переважно жінками. Були не тільки з Коденця, а також і сусідніх сіл. Референта, декламаторів і хор присутні наділяли гучними оплесками. При портреті Лесі України увесь час стояла гонорова варта. Сцена була прибрана килимами місцевого виробу. Адміністрація була виключно жіноча...

По закінченню свята відбулися перші збори гуртка. Вибрано президію, в склад якої ввійшли Євгенія Маківка як голова, Наталка Маківка jako заступниця голови і скарбник і Зіна Дубець як секретар. Потім намічено пару точок праці на найблизші дні...

■ Джерело: Нове життя. – 1928. – 21 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 157–158.

с. Турно Володавського пов.

По наших селах тиняються типи, які намовляють людей їхати на роботу до Франції; там, мовляв, живеться добре і заробітки великі. Один з них Гулько, родом з нашого села, вів довший час пропаганду на виїзд. Селянам трудно живеться і вони раді б поправити свій матеріальний стан, однак не дуже то ропилися. Ждали, коли він одержить ту велику суму, яку йому пришлють з Франції. Проїшло багато часу, а грошей нема. Гулько повів тоді агітацію проти т-ва «Рідна Хата». Ця брудна робота Гулька почала сіяти зневір'я в селянстві...

Селянин.

с. Собібор Володавського пов.

Заснували ми у себе кооперативу. Село мале, свідомість невелика. Здавалося, що провалимося. Не сталося того: кооператива розростається. Не подобалося це місцевим панам та підпанкам; знають, що кооперація усвідомлює та гуртує людей до боротьби за краще завтра. Щоб розбити нашу працю, заложили свою кооперативу...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 31 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 160.

Страхіття еміграції

Тяжко сьогодні живеться селянинові та робітникові: один ковтає злидні через високі податки та безземелля, другий через малу заробітну платню та безробіття. Живуть в голоді та холоді, йдуть на найтяжші роботи за мізерну платню...

Той розпучливий стан селянства та робітництва дуже спритно використовують різні еміграційні агенти. Вони сотками роз'їзджають по західно-українських землях та намовляють селян і робітників їхати до Аргентини та Бразилії, обіцяючи там золоті гори.

На гачок агентів ловиться маса селян. Їдуть цілими родинами, думаючи, що там позбудуться злиднів.

Їдуть тільки через те, що забувають, або не знають, що буржуазія є всіди однакова... Не обходить рівно ж і агентів для селянина: вони мають відсоток від душі за проїзд на тій чи другій корабельній лінії, а також від союзів аргентинських та бразилійських фабрикантів, бо чим більше буде робітників, тим за меншу ціну піде той робітник до праці...

Ось що пишуть емігранти з Аргентини: «В Аргентині нема для нашого чоловіка праці ні по фабриках, ні на рілі. Мандрує він з міста до міста, шукаючи праці і вмісто неї знаходить поневірку і нужду.

Навіть місцеві уроженці не можуть дістати праці, дивляться вороже на емігрантів і частенько зустрічають їх ножами. Щоденно ранком перед бра-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

мою кожної фабрики стоять десятки тисяч емігрантів, чекаючи на роботу. Чекають і розходяться, бо фабрика приймає кілька чоловік, вибираючи сильних здоровлям, і замикає браму.

Ждуть до другого, третього дня, цілі місяці, а роботи нема. До того що-тижня прибуває добрих дві тисячі нових. Люди проїдають останнє і потім з konieczности стають на найтяжчі роботи за те тільки, що їх накормлять. Їдуть між диких індіан, в лісі між зміїв та хижих звірів, де в більшості пропадають без сліду.

Не один кладе голову під поїзд, топиться в річці Парані. Були випадки, що матері разом з дітьми кидалися в воду і топилися, щоби позбутися тільки нужди.

Особливо гірка доля дівчат. В більшосте вони попадають в публічні доми розпусти та різні темні ями, звідки вже трудно вибратися.

Найбільший інтерес роблять агенти на дівчатах, продають їх як невольниць».

Так пише селянин-емігрант, що повірив байкам агента і виїхав до Аргентини. Не він один говорить так. Не треба вірити дуже і знайомим: на жаль, у нас ще є багато таких людей, які виїхавши в далеку країну, не признаються до біди і радять другим їхати, кажучи собі: — Я терплю, хай і він попробує...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 11 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 161–162.

Капленоси на Володавщині

21 квітня б. р. філія Т-ва «Рідна Хата» урочисто обходила роковини смерти великого борця за волю Т. Шевченка. Свято відкрито співом заповіту [так в оригіналі. — *Авт.*]. Адам Зарчук виголосив реферат про життя і творчість поета. Потім були продекларовані членами [Товариства. — *Авт.*] вірші Шевченка та Ів. Франка. Як реферат, так і декламації зробили приемне вражіння на присутніх. Найбільш гарно декламувала Таня Ковальчук і десятиліття Катерина Шемет... Одначе мимо винесеної постанови присутніми членами на зібранню філії з дня 7-го квітня, чомусь не всі члени мали змогу прибути на святочні вечериці та внести членські складки за 1928 рік...

Осока

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 5 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 163.

Мацошин Вел. на Володавщині

9.ІІІ. ц. р. відсвятковано у нас Шевченківські роковини. Свято відкрив муж довір'я. Реферат про життя Тараса Шевченка виголосив т. Максим Сай.

В перервах хор співав українські пісні. Потім велись дискусії на тему піднесення культ[урно]-освітньої праці. Деякі члени виявили непохитну волю піддержувати всіма силами філію Т-ва «Рідна Хата». Інші відказались бути членами... При кінці свята відспівано «Заповіт» і всі присутні розійшлися задоволені й веселі...

Заболоття, повіт Біла-Підляська

30 квітня в селі Заболоття, як рівно ж і в сусідніх селах переведено у активніших селян труси. Нічого не знайдено. Тоді переведено на другий день повтірний трус у Якіма та Олеся Гаврилюків (син і батько) і ніби знайдено відозви. Олеся та Якіма арештовано.

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 31 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 163–164.

ХОЛМЩИНА

Як поляки гноблять українців на Холмщині

Поляки пересвятили і перемінили на католицькі церкви (костели) православні церкви в пов. Замість в селах 1. Кособуди, 2. Ліпск, 3. Терешполь, 4. Св. Катер. церкву в Шебрешині, 5. Радочниця, 6. Топольчі (мають сю послідну пересвятити 8 вересня с. р.).

В селі Кособуди люди сильно опиралися пересвяченню церкви на костел. Там лишилося багацько православних. Людей страшено військом і на пересвячене, крім польських процеси, прийшло і військо для охорони.

З церков повикидали і поломали поляки іконостаси і образи, ризи подерли або поперешили собі на убрання чи попродали жидам і жидівкам, які ходять в спідницях пошитих з церковних риз, і поляки пишаються в убранях, ушитих з «облаченій»...

До Холмщини вертає в посліднім часі багацько біженців. Через самі Барановичі їде денно 1500 душ. Вдома поляки порозбирали їм будинки, позанимали поля та поперек попереорювали, щоби властителі не пізнали свого майна. «По-християнськи» стрічають їх вдома поляки словами: «То вшистко не ваше, врацайте там назад».

На Холмщині є зараз вже багацько українського населення, а поляки не пускають туди ні одного українського священика.

■ Джерело: Мир. – 1918. – 1 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 165.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Кілько є дійсних поляків в Холмщині й Підляшші?

Всякі статистики не дають нам на це питання відповіді. Вони тому вже не правдиві, що виходять з цього фалшивого założення, що усі р[имо]-католики є поляками. Тим часом в дійсности є цілковито не так. З тих усіх р.-католиків дуже малий процент можна зачислити до поляків. Загально майже усі р.-католики в Холмщині й Підляшші говорять по-українськи, польської мови не знають і до поляків в ніякому разі їх не можна зачислити. От приміром до р.-католицької парохії в Бересті належить 10860 душ, з цих поляками дійсними, що говорять по-польськи, є лише 600 душ, всі прочі - це українці, які польської мови не знають.

Переважає частина цих р.-католиків це недавні уніяти чи православні, перетягнені на латинство польськими ксьондзами.

Холмщина обіймає давні повіти: Холм, Грубешів, Томашів, Замісте, Білгорай; Підляшшя обіймає повіти: Володава, Константанів, Біла, Більськ і Бересть.

Щодо віри, припадає на 100 людей

	Православних	Католиків	Жидів
ХОЛМЩИНА			
Холм	53,98	35,08	10,94
Грубешів	49,48	33,7	16,22
Томашів	42,50	45,2	12,22
Замісте	16,30	65,67	18,03
Білгорай	31,63	53,89	11,43
ПІДЛЯШША			
Володава	44,23	35,54	15,52
Константинів	15,00	70,01	14,95
Біла	31,27	34,38	34,35
Більськ	48,29	36,48	14,92
Берестя	71,20	6,32	20,94

Щодо національності, то справа мається так: усі православні є українцями, а поміж католиків в парафіях міських знайдеться може десята частина католиків зайшлих, що говорять по-польськи і то не добре.

В католицьких парафіях по селах усі говорять по-українськи; вони є католики-українці і цих українців-латинників в ніякому разі не можна причислити до поляків. Це такі ж українці, як і православні.

По національності припадає на 100 людей:

	Українців	Жидів	Поляків
ХОЛМЩИНА			
Холм	85,56	10,94	3,50
Грубешів	79,85	16,22	3,37
Томашів	83,26	12,22	4,52
Замісте	75,41	18,03	6,56
Білгорай	80,14	11,43	5,38
ПІДЛЯШША			
Володава	76,22	15,52	3,55
Константинів	78,02	14,95	7,00
Біла	62,22	34,35	3,43
Більськ	81,23	14,92	3,64
Берестя	76,89	20,94	0,63

...Наші святі права до споконвіку наших рідних земель ми мусимо беречи. Холмщина, Підляшша і Східна Галичина мусять бути українські. І будуть, певно, українськими.

■ Джерело: Мир. – 1918. – 19 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 165–167.

Самовизначення на Холмщині

Грубешівський повіт Холмської України один з повітів, де процент українців досягає 80. Навіть так званих перевертнів-калакутів, українців-католиків, які себе рахують поляками, тут дуже мало. Правда, тепер ще й половини вигнанців не вернулося на свої місця, але й та кількість українців, що тепер є, далеко переважає числом поляків і ополячених українців-католиків. Коли після трьохлітнього скитання по чужих кутках холмщаки повертали додому, то думали, що вони їдуть дійсно додому, на свою землю, але приїхавши, опинилися «на нашій не своїй землі», як казав Шевченко. Скрізь тут нами попихаються, над нами знущаються ляхи: нігде нашому українцеві нема доступу, ні права. Коли восени минулого року селяне з сіл Ярославця, Дяконова, Підгірець і інш. стали подавати прохання до пана грубешівського інспектора, щоб дозволено було їм вчити дітей по-українськи, то інспектор не дозволив. Коли же селяне почали вчити своїх дітей по хатах, то явилися польські жандарми, вишукували всіх вчителів, що вчили по-українськи і заарештовували. Їх обвинувачували в агітації, шпигунстві, в зраді «крулевству» й т. ін. Таким чином, переловили й обвинили всіх учителів, що повернули разом з утіка-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

чами у свої села Холмщини. Засадити їх у тюрми і гноять до нинішнього дня. Вчителі Тарасюк, Дудко, Терещенко, Любарський, Юрчук і інші сидять у тюрмі в Грубешові. Всього в цій тюрмі знаходиться коло 15 вчителів. Сидять із ними й інші українці, що хоч трохи освічені та свідомі національно. Найгірш мучили та знущалися ляхи над учителем Любарським: він дві неділі сидів у ручних кандалах у темній комірчині сам-один. Сидять у грубешівській тюрмі і селяне з так званої підфронтової смуги з сіл Ощева, Долобичева й ін., як заложники. Ляхи загрожують, що за кожного вбитого «гайдамаки» легіона вони будуть розстрілювати по десять хлопів-українців. Полкові казарми за містом переповнені такими заложниками. Ніхто з українців не певен, що завтра його не схоплять, як заложника і не розстріляють... Настало пекло, а не життя.

■ Джерело: Рідне слово. – 1919. – 24 січня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 167.

Виборчий рух

Білгорайський повіт.

В с. Потоці на Покрову одбулось передвиборче віче, на якому промовляли д. Скрипа, Козіцький, Дм. Пич. Зібрані селяне на храмовий праздник з окружних сел рішили голосувати за свій № 16.

С. Біща. 15 жовтня. При величезній многотисячній масі зібраних селян русинів одбулось віче з участю першого кандидата до Сейму на листі № 16 д. І. Скрипи. На вічу виступила з взрушаючою промовою селянка літ 50 Бариніха, протестуючи проти тих кривд і утисків, які діються православному населенню в їх окрузі. Її мова була криком болю нашого обездоленого народу...

Варто спам'ятати один факт: під час віча з дзвінниці почулося сильне дзвення. Середь селян почулися голоси: «то ксьондз дзвонить, бо чує, що скоро прийде час, коли віддасть нам нашу церкву». Всі постановили голосувати на свою листу № 16.

Дописи з місць

Колонія Марисін Копинецької гм. Товашівського повіту. До села повернувся селянин Вишневський з родиною з Росії. До власної хати його не впустили. Він поселився у чужих людей і мусів платити за квартиру. Після довгих клопотів Вишневського впустили до помешкання. Коли він хату одремонтував і привів її до порядку, його знов поліція викинула з хати. Вишневський помістився у сусіда, де вже мешкало 3 родини. Завдяки скупченості людей в одній хаті поміж них впинулася хвороба тифуса. Старий Вишневський на тифус вмер, а діти і досі бідують у чужій хаті, бо до своєї не впускають.

 Новини

Про церкву у Горишеві. В Горишеві-Польському Замост[ського] пов[іту] жиє 500 православних і 150 католиків. До війни в цьому селі було дві православні церкви і костьол.

Розагітовані своїм клером католики спалили стару правосл. церкву і другу нову, кам'яну, збудовану православними незадовго до війни, висвятили на костел, поздіймавши православні куполи з неї.

Свій костел, новий дерев'яний, католики продали до сусіднього села Криниці.

■ Джерело: Наше життя. – 1922. – 29 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 168.

Новини

Нужда заїла. В м. Тарногороді Білгорайського пов. 23 жовтня покінчив з собою бувший заслуж. учитель д. Залужний. Причина вбійства — крайня нужда. Покійний шукав праці, але всюди йому одмовляли.

Руйнують церкви. В останніх часах помічається серед католицьк. клеру поспіх в руйнуванню наших церков — здіймають куполи та перероблюють на костели. Це зроблено в Ходиванцях і Тарноватці Томашівського повіту... і в с. Біщі Білгор. повіту.

Учитель — чи бандит? В с. Чесниках місцевий муж учительки, якого всі називають паном учителем, пан Бартковскі виламав два рази замок при stodолі свящ. Хрусцевича і зложив в ній своє збіжжя. Коли свящ. Хрусцевич запротестував проти сваволі Бартковського, то цей «учитель» 60-річного старця-свящ. побив. Цікаво, що Томашівський інспектор про це знає та ніяк не реагує. Чи, може, по його переконанням, так належиться?

■ Джерело: Наше життя. – 1922. – 5 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 169.

Дописи з місць

Відкриття філії «Рідної хати»

В с. Дьяконово пов. Грубешів.

9-го жовтня ц. р. відбулося зібрання селян с. Дьяконова біля церкви з метою відкриття філії «Рідної хати». Обрано було президію: головою б. учителька Е. І. Данилюк, заст. голови І. Г. Костюка, секретарем А. Хлопенюка; ревіз. комісією — Ф. С. Гуза, А. Федончука, Ів. Демчука.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Ухвалили звернутися до Шкільн. інспектора з прозьбою про відпуск для потреб «Рідної хати» одної кімнати в церковному домі; заслухали доклад М. А. Федонь про з'їзд «Рідної хати» в Холмі 1 жовтня і Е. Ів. Данилюкові на тему «Хто ми, Холмщане, і чого нам треба добиватися». Намічено було плян дальшої праці «Рідної Хати» в Дьяконові.

■ Джерело: Наше життя. – 1922. – 12 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 169.

Щедрий дар з Америки

Від д-ра о. Онуфрія Ковальського з Америки одержано 26 доларів на культурно-освітні цілі Холмщини, а саме: 6 доларів на Т-во «Рідна хата», 5 доларів на пресовий фонд «Нашого Життя» і 15 доларів на громадські цілі.

З Холмщини

В с. Березно, Холм. п., учитель приневолює учеників українців до катол. релігії.

В Чульчицькій школі, де майже всі діти українці, учителька-полька забороняє дітям розмовляти на своїй рідній мові, заставляє всіх правосл. хреститись по-католицьки, примусово учить катол. молитв і викладає їм релігію, а п. Козирська зі Ставу, опікунка школи, при об'їзді показує навіть православним йти до сповіді до костела, — бо то, каже, «вшистко едно».

Після виборів до Сейму діти-українці не раз скаржились, що учителька в школі глузує з них, кажучи, що тепер будуть жидів цілувати в руки за те, що батьки голосували за № 16. Так то виховують наших дітей — геть чисто, як треба по Версальському трактатові.

С. Вілька-Тернівська, Ольхов. гм., є найбільше село Холм. п., в часі війни спалене начисто. В селі значиться нині 63 нумера і 5 огорожників, а всього є до 500 господарів (до 2 тис. душ), більшість яких не отримала зовсім дерева на одбудову і сидить, як миші, по землянках (в осені вмерло біля 50 душ). Тільки двоє селян дістало дерево на одбудову, а данину заплатили. В гмінній раді нема зовсім представника од села цього. Солтиса в цьому селі теж нема...

Відкриття філії Т-ва «Рідна Хата» в с. Потуржині на Томашівщині

19 груд. ц. р. в Потуржині відкрито філію Т-ва «Рідна Хата». Головою філії вибрано Панька Шутовського, заступником — Георгія Свистуна, секретарем — Данила Бендюка, скарбником — Прокопа Зубкевича. В члени ревіз. комісії: Костя Шутовського, Семена Курила і Пилипа Ярему.

Театральна хроніка

На Нов. Рік — театр, гурток «Рідної Хати» в Холмі, в театрі «Польонія» відбулася вистава драми «Жидівка Вихрестка»... під досвідчен. режисером Ст. Сидоренком і заходами — клопотанням секретаря Укр. Пос[ольського] Клубу В. А. Козловського... Невважаючи на недостатки сцени і залі театр був переповнений публікою. Цікаво одмітити, що були спроби фанатиків-шовіністів освистати п'єсу через те, що вона «українська» і різала чиясь панське вухо, але зрив гучних і заслужених аплодисментів заглушив спробу невихованих людців.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 7 січня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 169–171.

Посольські справоздавчі віча

Справоздавче віче пос. П. Васильчука. Холм, 18 лютого. В театрі «Польонія» відбулося справоздавче віче посла Павла Васильчука. Саля була переповнена як українцями, так і поляками.

Посол в гарній промові поінформував зібрання про Сеймову працю, експозе уряду мін. Сікорського, дискусію над бюджетовим прелімінарем, про відбудову краю, земельну, осадничу справу, шкільну, церковну і [інше]. Слухачі переривали кілька разів промову посла гучними оплесками і прийняли резолюцію слід[уючого] змісту:

Заслухавши звіт з діяльності Укр. Пос. Клубу зібрані на вічу висловлюють йому повне довіря. Зібрані з цілою енергією домагаються: 1) негайного зорганізування укр. шкіл для укр. дітей з укр. учителями; 2) рушити відбудову сел і господарств, знищених війною; 3) прискорення парцеляції землі тільки серед корінно місцевих мало - і безземельних рільників без ріжниць віри і народности; 4) перевиборів Сеймиків, гмініх рад та інш. місцевих органів самоврядування; 5) розложення податків по майнотковому стану платників, аби на біднійших не ложився весь тягар податків; 6) пільг податкових для околиць і селянських господарств, знищених війною; 7) політичної, національної і релігійної свободи.

Віче німець. пос. Сомшора. В Холмі, дня 12 лютого відбулося справоздавче віче для німецької людности Холм. пов. посла Сомшора з Волині.

Посол зясував позицію нім. клубу в Сеймі, відношення до експозе Сікорського й бюджету і ин. В справі ганебного звільнення нім. учительства з канторатів, посол радив одстоювати морально й матеріально свої школи організацією приватного шкільництва і ин.

Врешті посол повідомив німецьке населення про складання своїх потреб та кривд до Холм. Укр. Посол. Секретаріату, як спільного по інтересах секретаріату.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 4 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 171–172.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

З'їзд Українського Учительства в Холмі

Дня 18-го марця ц. р. в 10 год. дня в м. Холмі в буд. театру «Польонія», по вул. Люблин відбудеться «З'їзд українського вчительства» з слід, повісткою дня:

«Життя і нова українська школа», доклад д-ра Ваврисевича.

«Польське шкільне уставодавство і укр. школа», реферат пос. І. Скрипи.

«Учительська Професіон. спілка», доклад пос[ла] С. Маківки.

Заслухання проекту Статуту Холмської професіон. спілки україн. учительства і прийняття його.

Вибори Президії такої спілки.

«Україно-польські учительські педагогічні курси в Холмі і здійснення їх», доклад пос. С. Козицького.

Засновання Педагогічного Товариства в Холмі, реферат пос. С. Хруцького.

Вільні внески.

Реферати з обміном думок поміж учительством. Вхід по білетах. З'їзд скликає ініціативна група з п. п. д-ра М. Ваврисевича, послів Сеймових — І. Скрипи, С. Маківки, С. Козицького і С. Хруцького, яка й несе відповідальність за цей з'їзд.

З'їзд владю вже дозволено... З'їздом отримано багато привітаннів від укр. культур.-освітн. організацій в Польщі.

З Архіву

Секретаріату Укр. Парл. Репрезнт[ації] в Холмі

Грабування церкви. Громадяне села Ріпліна Томаш. пов. дбають о відкритті церкви і прилученні до Телятинського приходу. Повстає питання, в разі, якби їм призначили повернути церкву, в якій спосіб буде одбуватись служба Божа, бо більша частина річей церковних забрана поліцією в 1919 р. а саме: великий сундук з церковними облаченнями, напрестольні хрести, дарохранительниця, річі дрібного церковного обіходу. Крім того, забрано запрестольний Іконостас і 3 великих ікони. То все було зроблено з таким легким серцем, що можно навіть не повірити потреби мати парафіянам свою власну церкву, однак факти ствержують противне тому, бо до Телятинської парафії належать села, загальна кількість населення котрих перевищує 8000 чел.

З Холмщини

Поліційні звичаї в Грубешовщині. В с. Білополе в робочого Капліюка в поміщика Кициньського 20 лютого ц. р. вкрали коня. Капліюк показав на селянина Романа Медяка, що ніби вкрав коня. Поліція того ж дня прийшла до

нього і забрали на постерунок в Дубенку. Там його почали допитувати і позаяк той одказувався в крадіжи, то його почали бити розпаленим друтом по голих ногах. Після того той ледве добрів до села і ціле село дивилось на його зпалені ноги. Через 2 дні відшукався злодій, чоловік з Красноставщини, що признався в злодійстві.

■ Джерело: Наше життя,—1921. – 18 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 173–174.

Дзвони для Холмщини

Україн. Парламент. Репрезентація повідомляє, що дзвони церковні з Холмщини і Волині уже привезені з Росії і знаходяться в Варшаві, де робиться сортировка їх.

Дзвони є майже з кожного села...

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 6 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 174.

Дзвони для Холмщини

Подаємо частину списку церковних дзвонів, привезених з Росії до Варшави для наших церковей. Є дзвони з слід[уючих] сел: Чертовець, Радче, Тарноватка, Туробін, Коденець, Бородиця, Устимі, Черничин, Майдан, Стуренця (Степнець), Раколупи, Городло, Турковичи, Стенятин, Колеброди, Курманів, Холм, Богосл, церква Бонча, Кане, Терятин, Грубешів, Мик. цер. Корниця, Красностав, Тарноватка, Полюбичи, Діяконів, Устимів, Вишнів, Войславичи, Сопот, Підгайці, Копилів, Паньків, Телятин, Зубовичи, Долга-Межирічче, Бусьно, Чертовичи, Скорбешів, Кониця, Городок, Потуржин, Тучіпи Шароволя.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 13 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 174–175.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Великий Нар. Укр. з'їзд Холмщини і Підляшша

На інтервенцію пос. І. Скрипи, п. Любл. Воєвода
дав дозвіл на Народній З'їзд.

Громадяне і громадянки!

Дня 28 мая (на другий день Зелених Свят) відбудеться в Холмі в салі театру «Польонія» при вул. Люблинській традиційний дорічний національний український з'їзд Холмщини і Підляшша.

І. На з'їзд запрошуються делегати укр. населення з сел, містечок і міст.

ІІ. Кожна громада може вислати од 1 до 3 делегів залежно від укр. населення своєї околиці.

ІІІ. Вибрані на з'їзд делегати повинні мати при соб[і] мандати (уповноваження від своїх громад) на письмі...

Порядок денний:

Одкриття, вибір президії, комісії мандатної і редакційної.

Політ, ситуація і завдання моменту. Реф. пос. П. Васильчука*.

Справи організаційні; реф. пос. Як. Войтюка.

Справоздання з діяльності послів Клубу Укр.

а) Шкільництво і церк. справи, реф. пос. С. Хруцього і С. Любарського.

б) Господарча політика клубу (податки, земля, сервітути, одбудова) реф. пос. С. Маківки.

в) Суспільна спілка (інваліди, сироти, «Рідна Хата»), реф. пос. І. Скрипи. У Вільні внески.

Справи важні і торкаються всіх нас, а тому проситься представн. укр. громадянства прибути численно на з'їзд, пам'ятаючи, що «Хто дбає, той і має». Організатори: послы – І. Скрипа, С. Любарський, С. Маківка, Як. Войтюк.

Укр. Вистава. Театр «Польонія».

Театр, секція Т-ва «Рідна Хата» в Холмі улаштовує в понеділок, 28 травня, (друг, день Зелених Свят) виставу «Безталанна». Драма в 5 діях, Ів. Тобілевича...

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 20 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 175–176.

* Так в тексті. Треба – Васильчука. – Авт.

З Холмщини

Релігійне шукання. По укр. селах Холмщини і Волині з'являються греко-католицькі священники (уніяти), з пробою навернення населення до унії.

Відомо, що на Холмщині і Підляшшу нині ще стоїть замкнено від населення більше 250 церков, під закидом влади, що то були 48 літ тому назад церкви уніятські. Отже, агітація ведеться за наведення до унії. Польські газети уже перелякані і тим релігійним рухом, бо прийдеться оддати назад нашому населенню насильно пересвячені церкви та собори. В так зрозумілій потребі нашого населення помолитися в день недільний, або в велике свято, ляканій вороні бачиться жах «сепаратизму українського»...

Так ставляться наші Богом данні опікуни до задоволення релігійної потреби нашого Українського населення, таке після Смарагдівських недобитків шукає ключів від своїх сільських церковей в інших певних руках. Бо вже втомилися просити, безсильних Архієреїв, п. Воевод та Старост, благати та чекати...

Погром церкви. В с. Дуб. Томаш. пов., 9 квітня на другий день правосл. Пасхи юрба побожних римо-католиків, наїхавши переважно з сусіднього села Кітличі, під проводом місцевого ксьондза Юзефа Відавського, відомого вже цілій околиці своїми скандальними проділками, з сокирами в руках напала на православну церкву в тому ж селі і почала її руйнувати: знесено дах, зірвано підлогу. Якщо ще торчать стіни, то тільки тому, що поліції вдалося перешкодити «святій праці» вірних синів Рима. Православні страшно обурені таким бандитським нападом, нечуваним нігде в цілому культурному світі, хіба тільки у нас.

Відкриття церкви в Стрільцях на Пасху. Завдяки послові нашому С. В. Любарському була відкрита в Великодні свята церква в с. Стрільцях [Грубешів. пов. — Авт.]. Ця радісна звістка рознеслася не тільки в Стрільцях, але в поближчих селах. Мешканці: А. Кондратюк, А. Байкевич, М. Терейко, В. Лукашук кинулись одні за дозволом до м. Грубешова, другі за ключами. Відкрили церкву, зробили належн. порядок, а для одправи служби Божої запросили батюшку з с. Матча, який посвятивши Пасху в суботу, обіцяв прибути до служби на другий день свт. Маючи в селі дяка-фаховця Волод. Петр. Міщанчука, населення просило його проспівати пасхальну службу в перший день, що він зробив дуже охоче, підготовивши наспів церковний хор. Під його керуванням була проведена вечерна на І день, утрєня і літургія на II день, через те, що батюшка не прибув, його не пустили прихожане с. Матче. Батюшка прибув по обіді другого дня, негайно приступивши до вечерні, а на третій день була відбута утрєня і літургія. Церква була переповнена народом... З зібраного під час служби Божої 22,775 мар[ок] послано для «Рідної Хати» в Холмі.

Посольські віча

17/V відб. віче справоздавче в с. Кульні, на якому посол Любарський реферував про шкільництво, церковні справи, відбудову, сервітут і заг. політ. Населення скаржилось на ординацію Замойських, котра до сего часу неурегулювала сервітутів.

Кульняне приступають до будови громадськ. дому.

На вічу посольськ. п. Любарського в с. Стрільцях [Грубешів. пов. — Авт.] 6/V винесено слід[уючу] резолюцію:

- Об'єдн. всіх укр. земель, які опинилися в межах Річі Посполитої, в одну адміністр. одиницю зі своїм самоврядов.
- З початку 1923/24 шкільн. року, відкрити укр. школи на Холмщині, Волині, Підляшшу, Поліссю, Галичині всіх типів.
- Протестуємо проти промови віце-міністра Освіти Публічної і Визнання релігійних, де він сказав, що населення укр. само не дбає про відкриття укр. шкільн.: цілі гори 'прохань лежать у шкільних повітових інспекціях.
- Требуємо поверн. всіх бувших правосл. церков, Холмського Катедрального Собора.
- Требуємо вибора нових войтів, солтисів, гмінних рад і сеймиків.
- Протестуємо проти парцеляцій землі для зайшого люду.
- Требуємо ускорення і полегшення справ про відбудову.
- Оголошуємо, що відносно всіх справ укр. населення і негайного проведення їх в життя хлопчемо через наших вибраних нами послів Сейму; ми їм довіряємо.

С. Стрільці 6/V 1923 р.

Уповноважені: Головерса М. і С., І. Либусь

■ Джерело: Наше життя. — 1923. — 27 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 176–178.

III. Український Народний З'їзд в Холмі (продовження)

...Резолюції, прийняті на з'їзді.

В справах організаційних

I. З'їзд апробує діяльність депутатів.

II. З'їзд закликає свідоме укр. громадянство до постійних складок на оргпотреби в нац. фонд комітету.

Для керівництва політичним життям з'їзд вибирає комітет, до якого увійдуть представники всіх повітів Холмщини і Підляшша.

Комітет склад. з 15 чоловік і членів парламентарної репрезентації Холмщини і Підляшша: шістьох послів і одного сенатора...

VI. Комітет збирається обов'язково 2 рази до року на сесії звичайні. [В міру потреби його скликає президія з власної ініціативи чи на вимогу 1/3 чл. ком-ту на сесії надзвичайні...

VIII. Комітет є політичною репрезент. і керуючим органом для укр. населення Холмщини і Підляшша.

IX. Осідком комітету є м. Холм.

В справах шкільних

З'їзд протестує проти антиконстит. політики польонізації шкільництва, завдяки якій населення Холмщини і Підляшша не має ні одної початкової, ні державної, ні приватної школи в рідній мові і змушено посилати своїх дітей до польської школи.

В справах церковних

Домагається:

- а) скасування тимчасових часописів церковних;
- б) відділення правосл. Церкви від держави;
- в) відчинення всіх прав[ославних] церков;
- г) найскоршого скликання церковного Помісткого Собору.

В справах суспільно-доброчинних

Домагається:

- а) впровадження для православних дітей навчання православної релігії;
- б) віддання поцерковних будинків під укр. доброчинні орган[ізації].

З'їзд домагається повернути правосл. людности кафедрального Холмського Собору.

Домагається негайного відчинення Св. Духовської церкви для холмського приходу.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 10 червня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 178–179.

Комітет Холмщини і Підляшша

17 червня відбулось організаційне засідання Комітету, на якому обрано президію і комісії з членів Комітету.

До президії обрано: головою — пос. І. Скрипу, заступниками голови — пос. Як. Войтюка і д. А. Рочняка, скарбником — д. Ів. Новосада, секретарем — д-ра М. Ваврисевича.

Комісії утвор. в такому складі:

1. Комісія будови Народного Дому в м. Холмі: Гр. Новосад, Анд. Васенчук, пос. Пав. Васильчук, П. Прокопюк, С. Пелех.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

2. Фінансова комісія: пос. Пав. Васильчук, П. Кандиба, С. Козачук, С. Козицький, В. Приступа.

Шкільна комісія: д-р М. Ваврисевич, Д. Решота, Л. Степанюк, пос. І. Скрипа, П. Кандиба.

Економічна комісія: пос. П. Васильчук, А. Рочняк, гр. Новосад, Адам Васенчук, с. Пелех.

Справи орг-ції доручені президії.

Народний Комітет ухвалив скликати всіх своїх членів і заступників в найближчий час для засідань як загального, так і для праці в окремих комісіях.

З Холмщини

Примусова виписка газети «Wiesci Chelmskie». До редакції газ. «Наше Ж.» явилось кілька українців-солтисів з Холм. повіту зі скаргами, що Urzędy Gminne роблять з їх нікчемної місячної зарплати вичети на передплату газети «Wiesci Chelmskie». Це ніби робиться з наказу Холмського повітового Староства?!

Солтиси-українці кидаються тою газетою, де лається все українське, та запитують: невже є такий сеймовий закон про обов'язкову підтримку тої коваючої україножерської газети, та просять послів позбавити їх такої кари панської.

Уряд гмінний впроваджує панщину. Уряд гміни Бабіце на Білгорайщині змушує селян копати рови при дорогах на фільварках, рахуючи це повинністю. Віддавна селяне чистять рови при трактових дорогах — кождий проти свого поля. Повинні б й фільварки своїм коштом копати рови на своїх землях, але уряд гмінний, жаліючи кошти фільварків, примушує селян працювати дарма на панів.

Що роблять з нашими людьми? С. Плаваничи, Холм. п. На вдову Михаліну Муха учителем Шимоном Бігальським наложено 360 тис[яч] м[арок] кари за те, що її дівчина, що ходить учитися до кравчихи шити, не ходить до пол. школи повшехної. На Мих. Кушелюка полож. 300 тис. мар. п[ольських] за те, що його дівчина не ходила зимою до школи. На Степанюка — 320 тис, Вавринючку — 150 тис. м. На поляків та перекеців кари такої зовсім не наложено. Селяне тлумачуть, що не посилають дітей до школи через те, що школа та не є в материній мові дітей, тобто не є укр., що учитель б'є дітей, не вчить православній релігії, та ще й плати штрафи. А чому не платять батькам за нац. каліцтво їх дітей?

Народні вчителі. М. Грабовець Грубешів. п. Керовник 7 клясової пол. школи і учительки примушують дітей православних вчити римо-катол. молитв, водять їх до костела і намовляють зламати прав[ославну] віру на латинську. Але діти мудріші за своїх учителів і сміються з їх «науки».

■ Джерело: Наше життя. — 1923. — 24 червня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 179–181.

З Холмщини

Польське вчителство на Томашівщині. До канцелярії судді слідчого в Томашові покликано Панька Шутовського, Прокопа Зубкевича, й Ковальчука (усі з гміни Потуржин) на донос керовника школи Крика й вчительки, що нібито згадані особи в осені минулого року мали вести агітацію за українську школу та й казали українському і населенню бойкотувати польські школи. Не вчашання укр. дітей до польської школи польське вчителство пояснює агітацією окремих осіб, нічого не згадуючи про свою цілковиту нездатність до навчання дітей. Це є перша причина, через що не тільки українці, але й поляки не посилають своїх дітей до сучасної польської школи.

Уживання польським Учителством фізичних кар відносно дітей є другою причиною. Ц. Крик має на своєму сумлінню смерть Ф. Світухи, що помер наслідком опіки тої дитини в часі її побуту в школі. Школяр Павло Шутовський став байдужим до красощів природи, чого фізичного здорова дитина не є позбавлена. Клясове обличчя польського вчителства, агітація за «вусемку» також відштовхує все свідоме українське й польське населення від польської школи.

Польське вчителство гміни Потуржин повинно пам'ятати, що гміна наша є на 97% українська по населенню і повинна мати свої школи, де-би дітей не катовали, а що гірше — не польонізували би. Це є умовою виконання Версальського і н. трактатів, та й державний акт Польської республіки — Конституція надає школи національним меншостям...

Панько Шутовський

Театральна вистава в Томашові

В неділю 1 липня в Томашові в Народнім домі гуртком аматорів відбувся концерт і вистава. Хор добре організований, під диригенством д. Осташевського відспівав 15 пісень. Після концерту одіграно було оперетку Котляревського «Наталка Полтавка» в 3-х діях. Концерт-вистава відбулася два рази: 1) в 2 ч. дня — для людности з сел, котра побачила й почула в перший раз, після війни в Томашові — концерт і виставу; 2) в 9 ч. вечора для томашов. публіки. Вся сая була переповнена до того, що навіть вхідних білетів забракло.

Вистава пройшла досить цікаво. Найвідповідальніша роль «Наталки» (п. Галиною Крих) була проведена дуже гарно і цікаво. Роля «Терпелихи» (п. Елена Строкан) була проведена теж натурально. Красиво провів свою роль Виборний (д. Дмитро Крих), якого глядачі нагороджували бурними аплодисментами. Роля «Возного» (д. Миколою Радиком) була проведена живо. «Микола» (д. Михайло Зозуля) викликав щирий сміх своєю рухливістю. Один тільки «Петро» (д. Сергій Радик) провів свою ролю трохи слабо, з браку часу до підготовки.

Взагалі «Наталка Полтавка» прошла дуже цікаво для глядачів. Такого успіху не сподівались самі аматори-артисти, бо готовилися тільки кілька днів

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

перед виставою. Щирий сміх і щирі аплодисменти — то була велика нагорода для артистів...

Глядач

О зворот зачинених церковей

Дня 13 липня Україн. Посол. Клюб звернувся до Міністра Віроісповідань з довшим письмом в справі зачинених церковей і забораних насильно церковно-громадських будинків та земель. В цьому письмі Клюб між іншим пише: «Укр. Пос. Клюб вже давно і неоднократно зголошував в Сеймі внески, що до «унормовання становища Православної Церкви в Польщі, однак в комісії ці внески ще не діждалися розгляднення. З огляду на те, що справа не терпить проволоки, а покривджене, як би виняте з-під права, населення цілком зрозуміло і слушно обурено на нечуваний в культурних державах утиск релігійний, Клюб на жадання народу зі свого боку звертає увагу Правительства ще раз на konieczність прискорення одчинення і повороту прих. громадам церковей, церк. будинків і маєтків, а також дозволу на вільне виконання релігійних практик без контролю і нажиму адміністрації. Клюб домагається, щоби правительство предложило Сейму уставу про положення православної Церкви в Польщі згідно з Конституцією 17 марца 1921 р.»

До письма Клюб залучив відписи прохань православних парафій, яким одібрано або зачинено церкви, забрано церк.-гром. будинки і землю, а власне сел: Горбів, Полоски, м. Біла, Костоглоти, — Більськ. пов., Хмелек і Княжполь, пов. Білгорайського; Долгобичів, Ухане, Турковичи, Убродовиці, Дяконово, Модринь, Терембінь, Ощів, Ярославець, Заборці, Сагринь, Конюхи, Верешин, Вишнів, Копилів, Хорошиця, Витків, Слинче*, Міняни пов. Грубешовського; с. Спас, Чернієв, Могильниця, Хутче, м. Холм, Серебрище, Седлище, Плаваниці (будинки і земля), Росток, Пнівно, Цицов, Депултиче — Холмського повіту; Острог — Яновського повіту; Лопеннік — Красноставського пов.; Клятва, м. Лашів, Стенятинь, Тарноватка, Новосілкі, Василів, м. Комарів, Риплін, Телятин, Наброг**, Ликошин, Переспа, Шаровля, Паньково-Томашівського пов.; с. Ганна, Опале, Угнин, Коденець, Лубень, Головне — Володавського пов.; с. Богутичі, Бортатичи, Поточек, Шевня, Кособуди — Замоостський пов.

Населення мусить подвоїти свою енергію за здобуття неправно і насильно забраного громад, майна.

Право мусить колись запанувати, хоч тепер є тільки безправ'є і насильство.

Іл. М.

■ Джерело: Наше життя. — 1923. — 22 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 182–184.

* Повинно бути Слипче. — *Авт.*

** Повинно бути Набрж. — *Авт.* Деякі інші села також названі з помилками. — Ріплін, Шаровля тощо.

В обороні рідної школи

Як тільки наші посли вступили до Сейму, з того ж дня уложили певний програм праці, програм боротьби за права народу українського.

Шкільне питання єсть для нас питанням першорядним, таким самим, як земля, як церква.

З перших же днів почалося вносити до Сойму домагання, щоб вивести на певний шлях шкільництво укр[аїнське]. А насамперед добивалися ми знесення насильства над душею народньою...

Сотні нашого учительства безправно не допускається до праці в школах. Других звільняється з шкіл..., викидається на вулицю, позбавляється хліба. Натомісць насаджується нам поляків, дуже часто всякий непотріб, безграмотних, нездалих до праці в школах, незнаючих мови нашої. Учителюк таких народ наш охрестив «доярками» (і це справедливо по їх попередньому фаху).

Конституція забезпечує нам право мати таку школу, якої люди не хочуть [тобто польську. — Авт.]. Але на всі домагання, на всі просьби українського населення так досі і нема ні одної школи української на цілу Холмщину, на Підляшу. На Поліссі маємо їх щось около 20...

Укр. шкіл середніх державних на всю Волинь, Холмщину, Підляшша й Полісся не маємо жодної...

Укр. Клюб в обороні рідної школи вніс наглі внески до Сойму про те, щоб:

- покликати до праці безробітне укр. учительство на Холмщині, Підляшші, Поліссі й Волині;
- перевести ревізію в справах масового звільнення учителів і перестати далі звільняти;
- приступити до відкриття укр. шкіл на Холмщині, Підляшші і Поліссі, а ще до того зараз же негайно ввести у всіх школах на тих землях обов'язкове навчання укр. мови;
- відкрити Укр. учительські семінарії, а зараз хоч би одну в Дермані;
- прийняти на державний кошт і надати права нашим двом приватним гімназіям в Луцьку і Крем'янці;
- внести закон про ціле шкільництво для всіх національних меншостей. Щоб по тому закону влада шанувала й сповнювала волю народа нашого мати таку школу, якої він хоче;
- опріч того переслано до Міністерства Освіти безліч прохань з усіх закутків наших земель про відкриття шкіл укр.

Внесено десятки скарг на насильство над народом нашим.

Подали ми цілий план середніх шкіл, котрі мали покрити сіткою землі укр. Нічого з того нема.

В одному з засідань Освітньої Комісії Сойму вичитав я всі кривди наші і зажадав слідства Міністерського в цій справі. Комісія прийняла це все, але Міністерство ось уже третій місяць мовчить. А тут наближається новий шкільний

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

рік. А з ним і все може зостатися, як і було. Отож ми виступили знов з наглим внеском, щоб, не чекаючи на окремий закон, Міністерство відчиняло українські школи початкові і середні, де того вимагає людність.

По тому внескові промовляв наш посол Хруцький, котрий розкрив перед Соймом всю недолю нашої школи...

По промові вийшов на трибуну Міністр Освіти Гломбінський. Цей міністр не міг сказати просто, що не хоче дати народу нашому можливості мати свою школу в рідній мові. Не випадало того говорити, бо могло б воно зробити немиле для Польщі вражіння за границею. Отже, почав викручуватись тим, що Польща ще не має взагалі закону шкільного, котрий би обіймав всю школу в цілості. А не маючи того, нібито не можна й шкіл укр. відчиняти. Далі став натискати на «паньствова мову» в школах, на необхідність закону, щоб її всюди викладали і т. і[нше]. Далі став звалювати вину на «влади заборччі», на війну і т. д., котрі знищили, або не залишили готових до шкіл будинків, а через те знов таки не можна відчинити шкіл. Словом, на все є викрутка. А ось чому зачинаються укр. школи і чому на їх місці закладаються польські; чому для польських шкіл забираються навіть залі на двірницях залізничних...; чому наше кваліфіковане учительство виганяється зі служби, а приймається на учительські посади поляків без жадної освіти; чому маємо багато сел, де стоять шкільні будинки, а вчителів не назначається, бо селяне не хочуть поляка, а українця не хочуть поляки призначити; чому не можна української школи відкрити тим часом хоч би в більш-менш просторій селянській хаті, коли це можна робити для польської школи; чому не можна будувати на державні кошти будинків для української школи, коли їх можна будувати для польської; чому насильно від людей забираються будинки, ними збудовані, і садиться туди польську школу, а укр. не дається... - на все те п. Міністр нічого не відповів. Чи будуть заложені зараз же потрібні школи для народу українського, чи ні; чи буде внесений нарешті закон про шкільництво для меншостей національних, чи ні — про це теж нічого не сказав. Очевидно, і на трибуну виходив польський міністр єдине з тим, щоб щось говорити, але разом нічого не сказати.

В часі того викручування укр. послі і білоруси почали переривати Гломбінського окриками «Польський Апухтін! Гнобитель Українців! Душителю духу українського».

Жида піддавали вогню: «Це щось зі Щедрина».

Договорив таки. Закінчив на тому, що ніяких кривд народів укр. не діється. Нема чого підіймати крику. Словом, «все обстоїть благополучно».

Тут знялася страшна буча. Торохтіли в пульти, гримали, кричали. Галас знявся страшний.

Пястовці й правиця кинулися в сварку з українськими і білоруськими послами, лізли з кулаками. Українці й білоруси на знак протесту мірним кроком виходять з залі зі співом «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити». Засідання з-за гаміру переривається.

Маршалок за це виключив Голову Укр. Клубу С. Підгірського з засідання. Разом з тим стратив він за півмісяця своє посольське утримання...

Така тактика Соймової більшості до територіяльних меншостей важка до того, що Укр. і Біл. все більш відпихаються від ідеї польської державності і впадають в щораз більше обурення до Уряду.

Пос. Сергій Козицький

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 12 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 185–188.

З Холмщини

Ганна в Сельці. На інтервенцію пос. А. Васильчука Воевідство відчинило на 3 дні церкву на Ганну. Народу зібралося багато зі всіх не тільки доколичних сел, але і здалека. Службу Божу правили 4 священники. Співав селецький нац. хор. Після служби пос. Я. Войтюк і П. Васильчук відбули справоздавче віче, що стягнуло всіх, що були на святі. Молодь жваво взялася за розпродаж «Нашого Життя». Слід би цей звичай продажу газети на храмові свята, взагалі торж[ествені] дні ввести всюди. Місцеві інтелігентні сили мусять за те подбати, завчасно списавшись з адміністрацією. Інтелігенції в Раколупській гміні багато, багато молоді, але нема того руху, який можна вимагати від околиці майже виключно української та ще з такою кількістю молодих інтелігентів. Спить молодь. Думаємо, однак, що з осені подумають про театр, гурток і про позашкільну освіту і нац. партійну організацію.

Свято в с. Терebinі. 2/8 с. Терebinь, на Грубеш[івщині], святкувало день Іллі. Ніхто не пам'ятає часу будови нашої церкви, всім тільки відомо, що то є здавна-давнен церков православна.

В 1919 році приїхав ксьондз, коли ще населення не повернуло додому та зробив «капліцу св. Енджея». Самі не моляться (бо на все село дві родини католиків, які не мають костела в трьох верстах) і кому не дають [так в тексті. — Авт.]. Між тим будинок марнується, бо дощ протекає в кількох місцях.

Такі поступовання зі святинями переконують людей, що нема християнської справедливості...

Зважаючи на це, тим радісніше одмітити урочистість населення с. Терebinа, позбавленого всяких культурних осередків. Ще за кілька днів до свята звернулись Терebinяне до о. наст. Гостинського приходу Іоанна Которовича, дуже любимого і уважаемого священника, з прозьбою одправити в той день службу по приміру вже тих пари років послі війни. Урочисто була відслужена служба Божа, на яку так численно зібрались Терebinяне — старі і малі, хоть до Гостинного рахується десять верст. Співав хор терebinський під проводом селянина Миколи Подобінського, який енергічно працює в Терebinі. Хор співав дуже гарно..

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Під час хрестного ходу фотограф-аматор Іван Метюк зробив знімок. Свято справило гарне вражіння на присутніх...

П. Приступа

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 19 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 188–189.

Друга театральна вистава в Томашові

В суботу 7 липня в Томашові відбулася друга вистава. Одіграно було драму Тогобічного «Жидівка Вихрестка». Драма досить тяжка для виконання молодих артистів-аматорів, но взагалі для Томашова пройшла досить добре, завдяки режисерові Крихові, який грав найвідповідальнішу роллю Лейби та своїм виконанням закривав всі шороховатості декотрих недосвідчених аматорів...

«Жидівка Вихрестка» зробила сильне вражіння, а взагалі в той момент, коли став мучитись старий Лейба, як довідався, що його дочка Сара вихристилася. Я бачив, як дуже прикро зробилося тим глядачам, що самі вихристилися з православія в католициство та мали щастя побачити на сцені, як Лейба проклинав свою дочку і мучився...

Друга вистава пройшла без більших ексцесів зі сторони наших «приятелів», які показали своє «культурне» виховання на першій виставі, що відбулася 1 липня, а на якій син наторіуса Горповського і «Komisarz Ziemi» заявили, що вони не розуміють укр. мови і зажадали звороту грошей за квитки (самі вчилися в руських школах).

Глядач

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 26 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 189–190.

За конкуренцію!..

Селяне в Білгорайському повіті позакладали собі українські приватні школи. Заложителі внесли відповідні подання до Староства і шкільного інспектора о уділення концесії на заложення школи, виконавши всі формальності, що вимагає устава о приватних школах в Польщі. Селяне чекають своєї школи і дітей до школи польської не посилають. А за непосилання дітей до польської школи повітовий шкільний інспектор покарав батьків по 600,000 мар[ок].

С. Козицький

Українська вистава

М. Тарногород, Білогор. п. 9 жовтня ц. р. в Тарногороді в домі людовому відбулося дві укр. вистави: «Наталка Полтавка» і «Бувальщина». Грали в ролі Наталки — п. Галя Крих, Виборного — Дмитро Крих, Возьного — Юр. Крих, Терпелихи — п. Т. Шавала, Петра — Спиридон Козицький, Миколу — Іван Захарчук. Тарногород вперше бачив українську виставу, яка зробила на присутніх дуже приємне враження. Найбільше сподобалася глядачам Галя Крих. Вистава завдячує заходом секретаря Укр. Пос. Клубу в Тарногороді С. Козицького.

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 4 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 190–191.

Укр. приватні школи. На Білгорайщині укр. н-ня* заложило укр. приватні школи в селах Обші, Княжполі, Біщі (2 шк.), Лазові, закладається в Корхові, Хмільну та інш. Заложителі вже внесли відповідні подання до повітового шкільного інспектора о уділенні концесії на заложенні школи. Зо всіх сел люди золочуються до Укр. посольського секретаріату в Тарногороді за вказівками, як заложити приватну укр. школу. Стремління до рідної школи у нашого населення велике, доказом чого служить хоч би те, що селяне ссипають збіжжя, картоплі, збирають дрова на утримання учителів, котрим дають по 25 корців жита і по 50 корців картоплі річно, винаймають мешкання для школи і учителя, а в декотрих селах замірюють будувати шк. будинки, як, напр. в с. Замху, Кульні, Вільці Біцській. Неправду говорять пани, що наше населення не хоче своєї школи. Істнуючі школи польські давно вже не задовольняють селян тому, що в них калічать душі наших дітей, стараючись переробити з укр. дітей поляків, вчити катол. молитви і таке інше. Селяне це дуже добре розуміють, та не жалючі коштів, стараються виховувати своїх дітей в своєму нац. дусі.

«Великі злочинці — селяне». На другий день Великодня селяне с. Лищани, гм[іни] Жмудь Холм. пов. зібрались біля своєї зачиненої церкви і надумались проспівати в ній кілька пасхальних побожних канонів. Для того вони одчинили церкву, двері якої вони по розпорядженню влади колись забили гвоздем. Тепер проти них піднято судове доходження в Холмськ. суді дня 12/XI 1923... Треба одмітити, що р. 1920 приїзжала до Міщан міліція і, одчинивши церкву, забрала мед (біля 5 пудов), а на другий рік з Холма приїхав рильний** інспектор і там шукав меду і позоставили церкву незачиненою, а селяни самі й забили її гвоздем.

Феодор Олещук

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 11 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 191.

* Населення. – Авт.

** Швидше всього – рільничий, сільськогосподарський. – Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Культурно-нац. рух

В м. Тарногороді Білгор. повіту відбулися слідуєчі укр. вистави: 28 жовтня ц. р. «Сватання на Гончарівці», 10 листопада «На перші гулі» і «Як вони женихалися». Згадані п'єси відіграно дуже вдатно.

С. Козинський

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 9 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 192.

О зміні статуту «Рідної Хати»

Правління Т-ва «Рідна Хата» подає до відома громадян слідуєче: Постановою п. Люблинського Воеводи з дня 6 жовтня 1923 р. за № 12107 занесено до реєстру Товариств Союзів за № 232 змінений статут «Рідної Хати» щодо засновання філій. Пункт № 3 зміненого статуту гласить: «Діяльність Товариства поширюється на місто Холм і Воеводство Люблинське. Товариство має право заложення філій в кожній місцевості, де знаходиться принаймні 10 членів Товар[иства]. О заложенні філій правління Товариства рішає протоколами, не пересилаючи відпис протоколу разом з листом перших членів філії властивому старості. З хвилі одержання через старосту відпису протоколу філія рахується за легально існуючу. Справами філії керує муж довір'я, вибраний через чл. філії звичайною більшістю голосів на їх зборах і затверджений через правління Товариства».

Подаючи те до відома, просимо всіх чл. сіл, деревень, міст і місточок, бажаючих засновати у себе філії надіслати повідомлення до правління Т-ва «Рідна Хата»...

Правління Т-ва «Рідна Хата» в Холмі.

А. Васильчук І. Новосад

С. Любарський К. Сошинський

Розбудова Холмщини і Підляшша

Під час світової війни через всю Холмщину і Підляшша, а також Волинь, Полісся і Галичину військова навала прошла мечем і вогнем, знищила та зруйнувала цілі села та міста, а деякі з них і зовсім стерла з землі. Щоб не бути голословним, приведу стан знищень воєнних будинків на теренах тільки Холмщини та Підляшша на день 1-го січня 1923 р. в цифрових даних, зложених Мін. Робот Публічних на підставі зголошених пошкодованими прохань і справджених окружною дирекцією одбудови.

Назва повітів	Знищено	Одбудовано	Треба одбудувати
Білгорайський	7481	5318	2163
Більський	16379	11720	4659
Володавський	26543	13284	13259
Грубешовський	21136	5579	15557
Замістський	6538	5227	1311
Константинівський	4251	2570	1681
Красноставський	9994	6714	3280
Радинський	6352	4374	1978
Томашовський	12092	6870	5222
Холмський	19244	11959	7285
Всього	130010	73615	56335

■ Джерело: Наше життя. – 1923. – 16 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 192–193.

Водохрещення в Холмі

День Водохрещ випав чудовий; погода гарна і тепла. Зібрались тисячі народу.

З Богословської церкви вирушила величезна процесія на річку Угорку для свячення води. Люблинською улицею розтягнулася вона на півверсти. Український хор гарно співав. Народ йшов в порядку, процесія мала грандіозний вигляд.

На місці водосвяття зроблено гарну арку зі свіжих ялинок, убраних паперовими квітками. На ріці був зроблений з льоду хрест...

Варто одмітити, що під час процесії поліція і військові заховувались з належною похвалою, зате «уженднікі і польська млодзезж школьна» демонстративно не хотіли знімати шапок перед православним хрестом...

Ф.Г.

Колядка на «Рідну Хату»

Ініціативна група інтелігентів с. Потуржина [Томашівський повіт. – Авт.] на другий день Різдва пройшлась з колядками під вікна хат наших селян, славлючи народження Великого Вчителя... Хто відкликнувся на заклик Вчителя, даючи щедру пожертву, той є достойником кращого майбутнього...

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Заколядовані 6.000.000 марок надіслано до Т-ва «Рідна Хата» в Холмі. Ініціаторам Ц. Шутовському, К. Шутовському, С. Курило, Д. Бейдюку і Г. Кузьмінському щира подяка.

Селяне с. Провале Томашівського повіту (зложили коляду на «Рідну Хату») В. Варениця, А. Якімець, С. Кварціяни, Н. Якімець, П. Кутасівка, О. Ковальський, А. Бардичко, С. Кварцянівна, С. Бардичко з Махотета разом в сумі 6.180.000 м[арок] п[ольських].

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 27 січня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 194–195.

Новинки

«В Польсце мушон биць тилько польские школи»

Так твердив Холмський шкільний інспектор Плавачукам 25 січня. Приїхав з причини подачі селянами Плаванич до Міністерства прохання відчинити їм українську народню школу. Врешті, на рішуче жадання селян обіцяв негайно ввести до школи українську мову...

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 10 лютого; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 195.

З Товариства «Рідна Хата»

Дня 10 лютого відбулося засідання правління Т-ва «Рідна Хата», на якому прийнято ряд постанов та полагоджено біжучі справи.

Розглянувши представлені документи, Правління затвердило філії Т-ва «Рідна Хата» в с. Депултичах Руських Холмського повіту та в с. Хорошинка і Полоски Більського повіту. В Депултичах мужем довір'я згідно статуту затверджено Василя Гуля, в Хорошинці сен. Івана Пастернака. На відкриття перших філій на Підлящині виїзджають голова Правління — посол Антін Васильчук і чл. правління пос. С. Любарський.

Заяви членів с. Сверже і с. Плисків були розглянуті, але затвердження там філій не наступило з огляду на те, що згадані села не полагодили всіх формальностей згідно з інструкцією Правління № 1...

5) Організацію свята Т. Шевченка доручено Секретаріату Т-ва. Програму затвердить Правління...

Постановлено открити conto (рахунок) в Почтовій Касі Ощадності.

В кінці прийнято нових 50 членів до Товариства.

З Холмщини та Підлящини

Масові арештування на Томашівщині. Ніччу 30.1.1924 польська поліція по всьому Томашівському повіті переводили найдокладніші ревізії і арешти. Між арештованими знаходяться слідуючі: Михайло Шикуга, Олекса Пекар, Василь Дмитришин, Микола Королько, Василь Тилік, Петро Бітога, Серафим Кузяк, Петро Цень, Антін Драбінський, Федір Драбінський, Семен Боринчук, Марко Яловицький, Степан Яловицький, Іван Козира, Степан Хітрець, Пахом Корнилюк, Борздух, Панько Шутовський, Арсеній Боднарчук, Никифор Бартничук.

Арешти і труси. В Грубешівському повіті, як довідуємось, були переведені численні труси і арешти, яких було зроблено до 70, серед них 30 жінок. В селі Бонча зроблено труси у І. Яцюка і Федонюка Д., в селі Бусьно у М. Гонтаря, Либуся, Марко, Строцюка, в Ярославцю у Кулика, Дуди, Дашука — всіх арештованих потім звільнено, при чому взята підписка о невийзді.

■ Джерело: Наше життя. — 1924. — 17 лютого; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 195–196.

З Холмщини

«Вибори». Дня 18 грудня 1923 р. в гміні Потуржин відбулися вибори вїята в присутності самого старости — таємним голосуванням. Виник виборів такий: Панько Шутовський одержав 154 голоси, Кліщ Платон 132, поляк Януш 92 гол. На вїята затверджено Кліща, бувшого вїята, кандидатом — Януша з «усемки».

■ Джерело: Наше життя. — 1924. — 23 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 196.

Наша старовина

В теперішнім часі Уряд і католицький клер розглядає питання про повернення нам старинної церкви св. Миколи в Замості. Сподіваюся, що за підставу вирішення цього питання можуть взяти непевні вістки про час будови і засоби на цю будову, тому хочу вияснити нашій суспільности дійсні відомості про цей храм. Королівський Коронний канцлер Стефано Баторія — Ян Замойскі, — тодішний власник Замостя, окремим листом з 10 січня 1589 року дозволив православним горожанам того міста — купцям грецької національності і місцевим українцям, побудувати православну церкву в самім місті, що була тоді твердинею. У 1604 р. ця церква св. Миколи побудована виключно на трудові гроші

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

греків і православних мешканців. Вони ж пізніше заложили ставропігійське браство св. Миколи, яке було баштою оборони православ'я.

В кінці XVIII століття унія розповсюдилася по всій Холщині і лише тоді в 1698 році, завдяки гнетові і заходам Анни Замойської, — тодішньої властительки Замостя, прилучилася до неї й Замостська Ставропігія. З того часу церков св. Миколи переіменовано на Василіянський монастир, котрий був скасований в 1864 р., а св. Микольська церква після того повернена назад в православну.

Власністю тої церкви є парафіяльний кам'яний дім, що стоїть біля неї з будівлями, садом і землями простором 127 морг[ів]^{*}, а власністю братства двоверховий кам'яний дім з офіцинами 133 моргами землі.

В 1918 році, як інформує тижневик «Nowiny Zamojskie» з 16 жовтня 1918 року за № 16/23, директори польських шкіл в Замості з ксендзом Йерином на чолі при допомозі комітету, зложеного з польської інтелігенції, по усуненню слідів «схізми»^{**}, як виражається ця газета, і знищенню внутрішнього улаштування й чудової краси Іконостасу, 20 жовтня 1918 р. пересвятили на костел для шкільної молоді.

Тепер порушено питання про повернення нам цієї церкви, але кс. Домбровські, який є префектом жіночої семінарії і настоятелем того костела, живе і утримується в церковному домі і будівлях, робить опір тому і видумав, що ця церква побудована в часі унії католичкою Анною Замойською, яка була властителькою міста Замостя ледве коло 1690 року і на підставі таких хибних інформацій і обставин, що ця церква була якийсь час уніятською, домагається полишення її костелом. Очевидно, йому при ньому добре живеться, а доля православних мешканців, православної молоді і жовнірів, які несуть в жертву для Польщі своє життя і не мають де навіть Богу помолитися, для того служителя вівтаря байдуже...

Ол. Рочняк

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 30 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 196–197.

З Холщини, Підляшша і Волині

Як будують католицьку парафію? В році 1912 члени кооперативи в с. Ростока, гміни Жмудь [Холмський повіт. — *Авт.*] збудували на власні кошти дім, вартости 350 карбованців. Але в 1917 р. «дозор косцельний» села Клештуф забрав цей дім на користування для ксендза, під обору.^{***} Управа кооперативи не раз зверталася до дозору в справі звороту будинку. Однак

* Міра площі, що дорівнює 0,56 га. — *Авт.*

** Православ'я. — *Авт.*

*** Хлів. — *Авт.*

відповідь була «не можемо звернути, бо де ксендз буде коні держати?», але додавали: «ми вам звернемо». В останньому разі визначили термін звороту на 1 квітня ц. р., але «панське слово на бистрим коню ездзі» і о додержанню обіцянки і слух загинув.

А. Царук

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 13 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 197–198.

Про відкриття церков на Великодні Свята

Український Посольський Клуб звернувся до п. Люблинського Воеводи з проханням дати дозвіл на відкриття на час від 20 квітня до 5 мая, себто на Великоді Свята, нищепоіменованих церков:

Холмський повіт: Сілець, Хутче, Сверине*, Циців, Серебрище, Гусинне, Ростока, Колемчиці.

Томашівський: Лащів, Стенятин, Ванглів, Риплин, Новосілки, Жабче, Радків, Вітків, Клятви, Замлише.

Грубешівський: Модринь, Бородиця, Підгірці, Пригоріле, Ярославець, Городло, Ощів, Стрільці, Городок, Ухане, Турковичи, Убродовичи, Діяконів, Грабовець, Заборці, Чартовець, Копилів, Кулаковичи, Верешин.

Воладавський: Угнів, Жецинка, Головно, Острів, Таля.

Замійський: Бортапечі, Красноброд.

Білгорайський: Хмілен, Поток Гірний.

Кооператива «Добробут» в Холмі

Дня 13 квітня ц. р. прийшло від слів і думок до діла. Ідея солідарности, самопомочи та зорганізованости здійснюється і на Холмському ґрунті. Не можуть довше обходитися наші громадяни без кооперативи. І тому на основних загальних зборах не було навіть питання про потребу згад. економічної організації... Кооператива ця, споживче товариство називається «Добробут». Управі вибраній поручено зареєструвати кооперативу в окружному суді...

Наша кооператива має метою об'єднати усіх холмських українців в боротьбі проти визиску торговельних посередників...

Освітній рух в Томашові

Ми писали, що в Томашові 1 і 7 липня 1923 р. в помешканню людового дому, який збудований на гроші Т-ва Трезвости в 1902—03 р. ставили «Наталку Полтавку» і «Жидівку Вихрестку». Завдяки талантовому режисерові Дмитрові Крихові ця справа пройшла з великим успіхом. Це дуже не сподобалося

* Помилка в тексті. Має бути Сверже. – Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

томашівським панкам, які порішили більш не дати людогов дому. Але о тім ніхто не знав.

На зібрані гроші купили 12 книжок і послали в листопаді 1923 р. на затвердження п. Воеводи при кінці місяця січня 1924 р. При приїзді п. Криха, який на запрошення приїхав з Білгорайщини на довший побут зі всею родиною, почались старатись про помешкання людогов дому. Більш 4-х неділь ходив п. Крих до осіб, які належать до розпоряджування цим домом, а саме: до секретаря гіпотeki, інспектора самоуправи.

Коли вже не можна було затягувати цієї справи, бо у кожного п. Крих був більш ніж по 10 разів, то було вирішено, що в людогов домі українських вистав допустити не можна.

Засмучений такою невдачею, п. Крих мусив покинути Томашів, на жаль, всіх українців, бо нема другої салі...

М. Зозуля

■ Джерело: Наше життя. – 1924. – 20 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 198–199.

Український хор Дмитра Котка

11-го і 12-го березня ц. р. в м. Холм давав концерти величний український хор Д. Котка. Населення Холма давно вже не чуло такого гарного українського хору, як хор Котка. Цьому хору може позаздрити не тільки любий український хор в Польщі, але і Варшавська опера.

11 березня сая театру «Польонія» переповнилась публичністю. Всі чекали з великим зацікавленням. І от на естраду вийшов хор в повному складі біля 40 чоловік. Жінки стали півколом в першому рядкові, а мужчини позаду. Всі були одягнені в багаті національні убрання. Роздались перші звуки псалму «Блаженні людіе»...

Далі з таким же самим артистичним виконанням хор проспівав колядку «На Ордані Річці», «Веснянки», «Шум», «Широкий луг», «Щедрівку» (Дзвони) і багато інших пісень...

Хор Котка складається з дуже гарних і сильних голосів, серед яких на слухача вражають особливо сильний бас-октава, баритони і перший тенор.

Хор Котка вже з 1924 р. здобув собі славу і багато про нього писала преса...

Холм. З приводу 65-х роковин смерти Т. Шевченка в місцевій Іоано-Богославській церкві* в неділю 14 березня ц. р. була відправлена панихида в українській мові... Після панахиди в помешканні Т-ва «Рідна Хата» відбула-

* Тепер – це єдина діюча православна церква в Холмі. – *Авт.*

ся академія, присвячена пам'яті генія нашої нації — Тараса Шевченка. Дитячий хор досить гарно відспівав «Заповіт», а також деякі пісні... Потім діти деклямували. Взагалі треба відзначити, що тільки самі діти під керівництвом Жіночої Секції при Т-ві «Рідна Хата» приймали активну участь в академії...

Свій

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 21 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 201–202.

С. Берестє на Грубешівщині. 3-го і 4-го травня себто на другий і на третій день Великодних Свят ц. р., заходами членів Берестейської філії Т-ва «Р. Х.» поставлено трагедію Тобілевича «Безталанна». Виставу улаштовано в клуні. П'єса відіграна була досить добре. Ще за кілька днів до вистави були спроби з боку ворогів нашого народу зірвати цю виставу, але олива бруду сплила на верх...

Степан

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 16 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 202.

М. Холм. В п'ятницю 28 травня ц. р. по всіх укр. установах в Холмі було припинено працю від 11-ої до 12 год. дня. Під час цієї перерви була відправлена панихида по Каменярові нашого соціального і національного відродження І. Франкові.

Задля того, що 10-ліття смерті І. Франка припадало в буденний день, в який більшість нашого селянства не змогла б прибути до Холма, урочисту академію, присвячену його пам'яті, було відложено на неділю. В неділю саля Т-ва «Рідної Хати» вже зранку почала наповнюватись як членами Т-ва, так симпатиками, переважно селянами, які поприходили з околичних сіл...

Свято відкрив О. Новицький рефератом на тему: Життя, творчість і значення І. Франка для української нації.

Після реферату дитячим хором було виконано декілька пісень зложених І. Франком. Деклямації, співи, а також дитяча струнна оркестра зробили добре вражіння на присутніх...

Було це на Холмщині перше свято в честь І. Франка, культ якого ще серед широких мас не досить розповсюджений.

Присутній

Український голос о мандат в установах самоуправління

21 лютого 1926 р. були призначені вибори до ради міста Замостья на Холмщині і замешкуюча там невеличка кількість Українців, тісно зорганізувавшись, признала необхідним задемонструвати в цих виборах своє існування і через те поклікала виборчий комітет, який зголосив свою виборчу листу під назвою «Українська Конституційно-Демократична Листа», виставляючи кандидатами на радного громадян: Олександра Рочняка — б. суддю, Захара Рудя — б. урядовця, Михайла Стасевича малорільного селянина і Михайла Блащак — робітника.

Укр. виборчий комітет понаклеював на усіх вулицях міста необхідну к-сть виборчих відозв, правда, задля поспіху і відсутности в Замостю українського шрифту, надрукованих тільки в польській мові...

До зголошення виборчої листи місцеві і околичні шовіністи з сльонями у рота запевнювали, що в нашому місті нема українців, а коли українська листа одержала 57 голосів, то ці пани українське питання проходили мовчаням. Правда, та к-сть голосів не дала українцям мандата радного, але офіційно задемонструвала наше існування і б-бу о рівність права...

Олександр Рочняк

■ Джерело: Наше життя. — 1926. — 13 червня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 202–203.

С. Берестє на Грубешівщині. В с. Бересті на Грубешівщині 13 і 20 червня ц. р. відіграно драму Тобілевича «Наймичка». Виставу улаштовано в клуні. П'єсу відграно досить добре.

«Честь і пошана робітникам щирим»... А цими щирими робітниками є берестецька молодь, котра завзято і свідомо бореться з темрявою. Незважаючи на це, що багатьом нашим хлопцям в буденні дні приходиться тяжко працювати коло трачки або коло пеньків у лісі, неділя і свято завсігди шанується яко день освіти. А джерелом освіти в Бересті є філія... Прийде неділя-свято, хлопці і дівчата зберуться, поспівають гарних укр. пісень, бо наша філія може погордитись, що має хор не абиякий, котрий завдяки активній участі молодіжі росте все більше, почитають книжок та часописів, побесідують, як би поправити життя, то на співанку, то на репетицію збираються, і таким чином наша молодь проводить неділю і свято кожного разу. Ні одного гроша, заробленого в поті чола, свідомо молодь не стратить на пuste діло...

Моральний вплив філії відбивається не тільки на молоді, але і на старших віком людей, котрі були байдужими до освітньої праці і дивились на філію, як на дитячу забавку...

Плаваничи, Холмськ. пов. Перед війною наше село було одним з найкультурніших на Холмщині. Була в нашому селі добре ведена кооперативна крамниця, молочарня, с/г т-во і був меліораційний пункт. В селі було 2 школи, селяне тягнулися до освіти. Село мало споро своєї селянської інтелігенції, навіть з вищою освітою, були національно свідомі, читали книжки і багато виписували селяни газет.

Війна все знищила. В 1918 р. відновлено крамницю, яка скоро зліквідувалась... З поворотом біженства було ще кілька добрих починань. Закриту церкву після довгих старань відкрито. Старалися за укр. школу довго і вперто. Школи не дали, але дали як предмет до школи укр. мову. І що ж? Недбайливість та поведження тої ж «гомпкампанії» привели до того, що тепер і мова укр. в школі не викладається...

Газети «Наше життя» йде тільки два примірники на село, яке має 700 душ!..

В 1923 нас плаванчуків було 23 члена в т-ві «Рідна Хата», а тепер тільки 3...

Плаванчук

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 4 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 203–204.

М. Крилів на Грубешівщині. 11 липня до м. Крилова прибув з Холма для люстрації філії Т-ва «Рідна Хата» голова правління Т-ва І. Пастернак. Зібралися члени філії і муж довірря І. Сегеда дав справоздання з діяльності філії. Філія відкрита 16 листопада 1924 р. При філії є театральний гурток, котрий на протязі року з великим успіхом поставив п'єси «Бувальщина», «Куди вітер віє», «Назар Стодоля», «Комета Галєя», «Борці за мрії» і т. і[нше]. При філії є і хор. Після справоздання голова Правління в довшій промові з'ясував, як філія повинна працювати, щоби праця була корисна для народу. По закінченню зборів хор відспівав д-кілька укр. пісень... З Крилова п. Голова Пастернак від'їхав для люстрації філії т-ва «Рідна Хата» в Грубешові.

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 25 липня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 204.

С. Зімно на Томашівщині. З початком 1926 р. при філії т-ва «Рідна Хата» в с. Зімні заснувався аматорський гурток. Дня 4 травня ц. р. після довгих клопот аматорського гуртка і завзятости С. Конопи була улаштована вистава в м. Лашеві. Відіграно було «Жидівку Вихрестку». Грали на сцені дуже добре, незважаючи на те, що багато з артистів виступали перший раз. Особливо провели добре свої ролі Г. Мотика в ролі «Приськи», Т. Біронт в ролі «Сари»,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

М. Вронка в ролі «Панаса». Добре вив'язались зі своїх завдань С. Конопа, Г. Степась, І. Тобочук.

Вся п'еса була відіграна з настроєм і на присутніх зробила велике вражіння. Гучними оплесками була нагороджена праця молодих акторів. По бажанню публіки драма була відіграна в м. Лашеві в другий раз і пройшла з меншим успіхом. В третій раз була відіграна в с. Річиці Равського повіту по запрошенню річицької «Просвіти»...

Цей же самий гурток підготовляв п'есу «Борці за мрії», але не судилося нам побачити її на сцені через те, що староство не дало дозволу на виставу...

Присутній

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 8 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 205.

Наше свідоме селянство рушило за школу

Зі всіх місць довідуємось, що наші селяне рушили до підписання і подачі прохань за українську школу.

В Холмському повіті першим подало прохання село Городище гм. Став, зразу по одержанні відості, що треба складати прохання за рідну школу...

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 22 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 205.

Прояв свідомости в боротьбі за рідну школу

В Холмському повіті зложили прохання за українську школу слід[уючі] села: Городище, Серебрище, Покрівка, Струпин, Парипси, Вілька Тарнівська, Столпе, Руські Депултичи, Росток, Липинки, Селець.

Черга на Турецьку, Ольховецьку, Войславицьку гміни...

З Волині і Полісся надходять відомости [так в тексті. – Авт.], що там всюди складають прохання. Наші діячі на Пінщині змагаються з темнотою і несвідомістю мас та агітацією проти української школи «польської мацержі школьней», осадників і П. П. С-ців. Н. П. Х-овці* заявляють, що там «полеское наречіє».

На Володавщині і Грубешівщині села наші пишуть прохання за рідну школу. З Томашівщини, і Замостя відомостей брак. На Білгорайщині, яка підпала під вплив Н. П. Х.** кампанії за українську школу, нема. Нема і відомостей,

* Польська партія соціалістів [соціалістична]. – Авт.

** Незалежна партія хлопська. – Авт.

щоби села склали прохання за українську школу. Так само в українських гмінах Красноставщини.

На Більщині не проявляється достатньо енергії.

Вирівнюй фронт свідомості і самодіяльності, Громадо Українська! Селяне, робітники, знайте, що боротьба за школу в рідній мові є боротьбою за здобуття знання і освіти...

Холм. Незалежна хлопська партія проти Української Школи. Все більше чути, що Незалежна Хлопська партія по українських селах виступає проти української школи. В Пнівні, Савині, Хилині, Сичині, Свержах, Руді, Тарнові, Сайчицях члени незалежної Хлопської партії виступили проти складання прохань за українську школу. В четвер на Спаса коло церкв в Холмі «незалежні хлопи»-поляки агітували серед українських селян проти української школи і проти української мови. Один з членів «заржонду» кола Н. П. Х. в Савині казав, що українська мова, це «галицька» — незрозуміла для наших людей, та що треба видавати газету «хохлацькою мовою». Це казав, розуміється, поляк.

Запитувані нашими людьми, чого вони, Незалежна хлопська партія, називаючи себе лівою, виступають проти української школи, «незалежні хлопи» відповідають: «ми інтернаціоналісти, нам все одно, на якій мові вчитись». То, що українські діти мусять проти своєї волі і, не знати для чого, учитись тільки по-польськи — вони промовчують або кажуть, що «це їх не обходить, бо вони заняті іншими справами».

Внаслідок помітно-енергійної контрагітації Незалежної хлопської партії проти української школи, складання прохань за відкриття українських шкіл і покликання до них українських безробітних учителів на терені Холмського і сусідніх повітів задержується. Пояснюється це тим, що до Незалежної хлопської партії втягнуто спору українських селян. Більше того, Незалежна хлопська партія організує свої «кола» майже виключно по селах чисто українських, як Гнишів над Бугом, Сайчиці, Кізя Гора, Пнівно, Сичин, Хилин — Холмського пов. Таким чином прикриваючись «інтернаціоналізмом», а будучи чисто польською партією по складу свого проводу і по своїх плянах (теперішні послі Н.П.Х. — це всі донедавна бувші визволенці поляки) Н.П.Х. послуговуючись українськими несвідомими селянами, провадить польонізаційну роботу так само, як П.П.С. і Визволене...

Становище ж Н.П.Х. до української мови і школи є нічим іншим, як звичайнісеньким проявом польського імперіялізму і національно-польського шовінізму...

Ю. Тарновець

■ Джерело: Наше життя. — 1926. — 29 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 206–207.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

С. Стрільці на Грубешівщині. Від часу відкриття філії Т-ва «Рідна Хата» аматорським театральним гуртком було дві вистави: «Безталанна» й «Батьково казка» І. Тобілевича. Вражіння від гри «Безталанної» приємне, тепле. Гучні оплески глядачів.

Чудово відіграв ролю «Івана» гром. Ю. Лукашук. Дуже добре грали: Міщанчук Йосип в ролі «Гната», Марко Марія в ролі «Ганни» (свекрухи), Лібусь Віра в ролі «Варки», Струцюк Ганна в ролі Софії. Решта дієвих осіб в ролях другорядних, показали себе добре. Похибок значних, як для сільської молоді та в першій виставі, не було...

П. М.

■ Джерело: Наше життя. – 1926. – 5 вересня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 207.

С. Потуржин на Томашівщині. 9 січня 1927 р. в с. Потуржині місцевим аматорським гуртком при філії т-ва «Рідна Хата», після довгих заходів і великих зусиль була зроблена вистава Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці»... Особливе вражіння на публику зробив Стецько, ролю відіграв оригінально, з справжнім природним юмором А. Кондрович, за що був нагороджений бурею оплесків. Дуже добре грала Н. Говоровська в ролі Уляни... Добре грали К. Шутовський, в ролі Скорика, Д. Бендюк, в ролі Прокопа, Ст. Приступа, в ролі Олексія. Слабше грала М. Приступа, в ролі Одарки. В антрактах і після вистави грала своя духовна оркестра під діригентством Г. Свистуна і Г. Байдовського. В самий день вистави якісь темні індивідууми позривали гарно друковані оголошення аматорського гуртка....

Свідомий

Нам пишуть

С. Гнішів, Холмського пов. 27/ц [так в тексті, очевидно 27/ІІ. — Авт.] ц. р. відбулося громадське зібрання в шкільному будинку. Прибув і голова філії т-ва «Рідна Хата». Люде потрошки сходилися. Голова тим часом став читати «Наше життя», «Волю народа», читав про новини Союму, про події в Китаю, після почав читати «Твори Руданського», громадяне слухали з великим задоволенням і просили читати далі. Аж тут з'являється сам педагог гнішівської школи і каже, що він, яко сторож безпеченства, не дозволяє читати таких книжок, що доморалізують людей, бо школа є для освіти. Два місяці тому нам не дозволено робити вистави «На сіножаті», бо українська, тепер не дозволяють читати книжок українських, а далі то вже й говорити по-українськи заборонять... А як щось, то кажуть, що ми «рівні»...

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 10 березня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 208–209.

Від Правління Т-ва «Рідна Хата» в Холмі

На підставі статуту Т-ва п-п. [параграфи. — *Авт.*] 12 і 15 Правління Т-ва «Рідна Хата» скликає загальні збори членів Т-ва на день 15 травня 1927 року на 9 годину в помешканню Т-ва зі слідуочим порядком денним:

Звіт з діяльності.

Плян діяльності на 1927 р.

Перевибори Правління.

Будова власного дому.

Вільні внески.

Коли не прибуде на збори 2/3 всіх членів на 9 годину, то другі загальні збори відбудуться того ж самого дня о годині 11 в тому ж помешканні при всякій кількості членів з тим же порядком денним.

Присутність мужів довіри філій обовязкова.

*Голова І. Пастернак.
Секретар К. Сошинський*

■ Джерело: Наше життя. — 1927. — 17 квітня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 210.

Відозва «Рідної Хати» в Холмі

Громадяне.

Приступаємо до здійснення роками вимріяного діла — будови Дому «Рідної Хати» в Холмі. Цей Народній Дім Холмщини і Підляшша мусить стати вже сего будівельного сезону як видимий знак нашої культурної зрілості.

Завдяки жертвенности громадянства, праці організаційного Комітету Будови Народнього дому в Холмі «Рідна Хата» набула власну площу в Холмі під будову власної Хати.

Вже все зроблено для розпочаття будови, законтрактовано цеглу, звезено опоку на фундамент, замовлено вапно, пляни дому і т. д...

Наше Товариство є культурно-освітньою і добродійною інституцією одинокою українською установою цього роду на цілу Холмщину і Підляшша. Як установа всенародня зовсім аполітична, не знає вона жодних різниць партійних або віроісповідних. Тому для піднесення своєї діяльності на культурне добро всього українського народу звертається до Правління з прозьбою о поміч до всього українського громадянства без різниці.

Громадяне! Прийдіть з поміччю своїми жертвами, хто скільки зможе, спішить допомогти Правлінню в його змаганнях дати нашій «Рідній Хаті» власну стріху...

Сего літа Правління прагне вивести мури дому і накрити їх дахом. Викінчення дому залишилось би на другий рік. При такому пляні праць Правління потребує, крім дотепер надісланих жертв ще найменш 15 тис. золотих...

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Всі гроші просимо надсилати на отсю адресу: Chelm, — Lubel. Towarzystwo «Ridna Chata», ul. Lub. Dom «Polonja».

Певні, що наше Громадянство виконає свій обов'язок і підтримає нас в нашій праці.

Правління Товариства «Рідна Хата» в Холмі: І. Пастернак, Голова; К. Сошинський, Секретар.

Дня 9 квітня 1927 р. м. Холм.

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 5 травня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 210–211.

З Українського життя

Комунікат. Подається до загального відома, що Народній Комітет Холмщини і Підляшша, який вибрано дня 28 травня 1923 року на Краєвому З'їзді, з приводу здекомплетовання припинив свою діяльність і оголошується розв'язаним.

*Голова Народнього Комітету Холмщини і Підляшша
С. Любарський*

м. Холм, дня 28 квітня 1927 р.

Білgorай. Відбулися тут вибори до міської ради. Польський блок одержав 7 мандатів, П.П.С. 3, безпартійні жиди 7, ортодокси 2, Бунд 5 мандатів. Українців не чути.

По з'їзді «Рідної Хати»
(рефлекси)

15 травня ц. р. відбулися Загальні збори Т-ва «Рідна Хата» в Холмі. Одинока ця добродійна і культурно-освітня інститутція на уполлідженній національно Холмщині і Підляшшу...

З зацікавленням і тривогою прибули представники майже всіх філій, бо доля їх матері Централі Т-ва «Рідна Хата» є їх долею, а вмиле керівництво Централю значно облегує працю на місцях...

Напруження на загальних зборах виявилось на самім початку, коли фамілійна спілка Пастернак-Маківка, стягнувши підвладних собі людей, заризикували захопити Президію зборів, аби повести їх в бажанім для себе напрямку.

Дійшло до такого безчільного і ганебного випадку, що предсідник зборів С. Маківка з особистих мотивів не давав слова основоположникові і дволітньому голові Т-ва А. Васильчукові і тільки активна постава присутніх змусила предсідника занехати цю ганебну сторонню пресію на незалежних слів.

Далі самореклямове справоздання: Величезний зріст філій, будівля власних домів, ткацькі курси в Холмі і в с. Парипсах, купно радіо, дитячі забави,

люстрації філій рухливим головою і т. і[нше]. Але ні одного слова, як йде робота в цих філіях, які їх недогамання, що робилось Правлінням [правлінням. — Авт.] для допомоги філіям. Не предложено ні одного документа приналежності «цих 3 власних домів до Т-ва...

Не поінформовано, як відбулись курси ткацтва в Холмі і скільки Т-во доложило до цих курсів...

■ Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 21 травня; Винниченко Ігор. — Вказ. праця. — С. 211–212.

3 українського життя

Урочисті закладки фундаментів Народнього Дому «Рідної Хати» в Холмі.

Дня 19 червня ц. р. при значнім здвизі місцевої української людности, участі українських послів та сенаторів і представників культурно-освітніх організацій, відбулись в Холмі урочисті закладки фундаментів Народнього Дому в Холмі. По закінченні богослужіння в місцевій церкві зібрані громадяне вирушили з хресним ходом на площу Т-ва при Оболонській вул., де місцевим церковним кліром відслужено було торжественний молебен.

По відчитанні привітальних депеш від єпископа Антонія Люблинського, Головного Відділу Т-ва Просвіта у Львові, Т-ва Просвіта у Бересті, Т-ва Просвіта у Горохові, Комітету Будови Народнього Дому в Бересті, Української Парляментарної Репрезентації, Посла Козубського, посла А. Братуня, ред. газ. «Нарід» В. Островського, Українських студентів-теологів Варшавського Університету, Студентської Української громади в Варшаві і Жидівського Доброчинного Т-ва «Мінас Гацсдек», Головою Т-ва «Рідна Хата» О. Рочняком був відчитаний акт закладин, споряджений в 2 примірниках, з них один зівстав замуrowаний в північно-східньому розі фундаменту. З'ясував голова Т-ва О. Рочняк шлях, яким українське громадянство Холмщини і Підляшша дійшло до будови Народнього Дому в Холмі, завдяки творчій ініціативі пос. П. Васильчука і Комітету по будові Народнього дому, який призбирав значну суму грошей і передав після Т-ву «Рідна Хата».

Вибори до міської ради в Холмі. 29 червня ц. р. відбудуться вибори до міської ради в Холмі. Українське населення Холма і передмість створило український виборчий комітет, який уложив українську листу кандидатів на радних з представників всіх груп українського населення.

■ Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 25 червня; Винниченко Ігор. — Вказ. праця. — С. 213.

З українського життя

Зріст свідомости серед населення на Холмщині. При перевиборах гмінної ради в гміні Ольховець на Холмщині булисьмо свідками солідарної тактики з боку всіх представників українських сіл цієї гміни. В результаті виборів з 5 оголошених лист, листа українська № 3 здобула всі мандати в гміні. На чолі листи стояли українські діячі Дворак, Швах з Тарнова, Степанюк, Костржевський та інші.

Вибори до гмінної ради в осаді Ухане на Грубешівщині. Повний провал Сельроба на виборах. Дня 19-го с. м. відбулись вибори до гмінної ради Ухане. Гміна має понад 65% українського населення, а не вибрано до ради ані одного українця. Причиною того являється тактика місцевих сельробів на чолі з Йосипом Дудою з Ярославця. В голосуванні брало участь 1400 осіб.

■ Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 2 липня; Винниченко Ігор. — Вказ. праця. — С. 214.

Результати виборів до гмінних рад в Холмському повіті

На підставі розпорядження Люблинського Воєводства переведено перевибори членів гмінних рад в гмінах Холмського повіту, а саме:

Гміна Став - вибрано 3 українців, 7 поляків і 2 німців.

Гміна Рейновець* — 10 поляків і 2 жидів.

Гміна Войсловичи — 3 українців і 9 поляків.

Гміна Ольховець — 10 українців, 1 поляк і 1 німець.

Гміна Раколупи — більшість українці.

Гміна Павлів — 12 поляків.

■ Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 31 липня; Винниченко Ігор. — Вказ. праця. — С. 215.

* Помилка в тексті. має бути Рейовець. — Авт.

До Братів України

З кінця XIV століття Холмщина і Підляшша переходили під владу то Литви, то Польщі, то Росії. Кожна з цих держав по черзі вела шалену боротьбу за посідання цієї землі і повне опанування її шляхом екстермінаційної політики. Це стрімління до закріплення за собою «стану посідання» проявлялося не тільки в підпорядкованню Українського народу, що заселює Холмщину і Підляшша, і накинненню згори чужої адміністративної системи,— воно розраховано було й на заволодіння й поневолення душі, на витворення серед Українського народу певного психологічного ґрунту для прийняття чужої культури.

Усі зусилля адміністрації цих перехідних володарів, а також єзуїтів, що виконували (і тепер виконують) на нашій землі ролю «культур-трегерів», прямували до того, щоби зденаціоналізувати наш нарід і силою цього змусити все, що було кращого інтелігентнішого серед Українців, шляхом обдаровання ренегатів добрами і уможливлення їм доступу до посад і вищих становищ, добровільно впрягти до воза державної політики чужинців. Така ловля душ вдалася, і тепер на становищі оборони нашої рідної культури й національності позістався знищений війною морально і матеріально сам український нарід,— селянин, який переживає глибоку духовну кризу. Головною причиною тої кризи є відсутність на Холмщині і Підляшші рідної школи і культурно-освітніх установ і замкнення біля 250 церков.

Засноване 5 літ тому назад Товариство «Рідна Хата» в Холмі, яке являється єдиною українською культурно-освітньо-доброчинною установою на землях Холмщини і Підляшша, вважаючи, що найбільшою перепорою в праці культурно-освітньо-доброчинній є брак догідного помешкання — будинку — приступило до здійснення роками вимріяної будови власного народнього дому «Рідної Хати», і 19 червня ц. р. доконано закладин цього дому на набутій раніш власній площі в Холмі при Оболонській вулиці № 26. Цей Народній Дім Холмщини і Підляшша на вічні часи буде джерелом української культури і освіти...

Правління Т-ва «Рідна Хата» ... звертається з уклінною просьбою до Громадян і Громадянок, братів і сестер-українок в тяжку для Холмщини годину прийти з посильною грошовою допомогою на будову огнища нашої культури в Холмі — цьому «Даниловому граді», що завсіди на протязі цілої історії Українського Народу був головною фортецею і стримував ворожий натиск на Неньку-Україну. Вже побудовані сутерини й партер дому. Треба ще зібрати решту коштів, котрі досягають суми 5.000 долярів. Тих коштів не зможе зібрати місцева знищена українська людність.

Громадяне! Поможіть хоч би невеличкою жертвою для здійснення наших мрій... Одна Ваша дрібна жертва дасть вам право сміло в очі сказати всім: я побудував Народній Дім на Холмщині! Я дав змогу «Рідній Хаті» не тулитися по чужим закуткам, а осісти в своїому Народному Домі, під своєю стріхою! А Ви, друже, що збудували, кому помогли? Кому Ви були потрібні? Що Вас в'яже з рідними сторонами? З чиїх грудей виривається вдячне зітхання і wspomин про Вас?..

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Правління товариства «Рідна Хата» в Холмі щиро прохає всі українські газети, без різниці напрямку, надрукувати цю відозву і відкрити в редакціях збірку жертв на будову Українського Народнього Дому «Рідної Хати» в Холмі з оголошенням виказів цих жертв. Поступаючи до редакцій жертви просимо направляти на конто т-ва «Рідна Хата» в Земельний Банк Гіпотечний у Львові, вул. Підвале, 7. Конто під назвою: «Фонд Будови народнього Дому в Холмі». — Конто П. К. О. № 63.222.

Холм, 26 липня 1927 р.

Голова О. Рочняк.

Секретар К. Сошинський.

Члени: А. Корольчук. М. Недопад. А. Жеребець

- Джерело: Наше життя. — 1927. — 7 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 215–217.

З українського життя

Боротьба за відчинення церков на Холмщині. Довідуємося, що Народний Комітет Холмщини і Підляшша чинить старання до відкриття приходів і церков в Сельці, Сверху, Лещанах, Гусиному і Руських Депултичах.

В Біщі на Білгорайщині відкрито православний приход. В с. Біща внаслідок заходів Народнього Комітету Холмщини і Підляшша відкрито самостійний православний приход. Церква, будована селянами перед війною, насильно захвачена ксьондзом, поки що в руках ксьондза. Старання за одібрання церкви зроблено.

Арешти комуністів. На Холмщині переведено в багатьох місцях арешти осіб під закидом комуністичної діяльності. В Тарногороді Білгорайського повіту арештовано Спиридона Козицького, Кобу, Макареца і інших, в тому числі кілька жидів. Макареца, зав. тарногородською філією Холмської кооперативи Укр. Господ[арського] Об'єднання і Кобу на інтервенцію пос. Антона Васильчука звільнено.

В с. Замх гміни Бабиці Білгорайського пов. відкрито приход і церкву. Священик вже призначений і служить.

- Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 13 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 217.

Рільна реформа

В нашому фільварку відбувається колонізація землі і заразом же польонізація, але чи може купити ту землю місцева людність — безземельна і мало-

земельна? Ні. Бо морг землі коштує 1800 зол.; звідкля ж візьме бідний селянин стільки грошей, коли він сам насилю животіє. Задовженність з перейшлого переднівку гне його в дугу, бо за корець позиченого у жидівського лихваря збіжа мусів зараз по жнивах віддати 3 корці, а на податки завіз останне зерно до жидівського магазину, а того переднівку голодова смерть заглядає у вічі...

Купують багаті мазури з-під Вісли, які вже осіли і надалі осідають на наших українських землях, а місцева людність позістає без варстату праці в голоді і злиднях, бо селянство бореться з природою за екзистенцію тільки на ріллі, якої зараз буде позбавлено...

Гайовий

(с. Радків на Томашівці.)

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 14 серпня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – с. 218.

Традиційне свято Пречистої в Холмі

З давніх-давен українське населення Холмщини і Підляшша, а навіть і інших українських земель, урочисто святкувало свято Пречистої в Холмі. Ще за пару днів перед святом «горка»* соборна була вкрита шалашами для богомольців, які прибували з найдальших закутків Холмсько-Волинсько-Підляшської землі.

По війні обставини дещо змінилися. Катедральний собор, висвячений на костел, на «горці» засіли єзуїти. Свято Пречистої перенесено до маленької Івано-Богословської церкви. Однак стара традиція Пречистої стягає і тепер спору народу.

В цім році з-за поганої погоди напередодні Пречистої богомольців було менше, як минулого року... Значне число духовенства на чолі з єпископом Антонієм свідчило про пошану до старої Холмської традиції, а дбайливість церковного притчу виразилась в коштовнім покрашенню цілої церкви, яка прийняла тепер дуже красивий вигляд.

Коло церкви полно всяких торгашів, які на різних мовах розхвалюють свій товар, напроти церкви каруселі з поганою музикою, коло якої товпиться маса «отпустових». При нашім стані культури карусель являється поки що складовою частиною храмових свят...

Вкола церкви між натовпом настирливі збірщики Т-ва «Рідна Хата» збирали пожертви на будову Народнього дому, а обок церковної з балкону сусіднього дому пос. П. Васильчук відкрив посольське справоздавче віче.

Взагалі цьогорічна Пречиста пройшла за всіма традиційними атрибутами, а людність сполучила приємне з корисним.

* Мова про Святу Данилову Гору, де у XIII ст. закладено Холм. – Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Засідання Народнього К-ту Холмщини і Підляшша

Дня 21 вересня ц. р. відбулось засідання Народнього К-ту Холмщини і Підляшша, на яким були обговорені всі актуальні справи біжучої хвилі.

Присутні були члени комітету: А. Васильчук, Ол. Рочняк, С. Пелех, В. Божусь, В. Гуль, Гр. Новосад, і заступники М. Ваврисевич, П. Васильчук і М. Борис.

Слідуюче засідання пленуму К-ту відбудеться 14 жовтня на Покрову.

-
- Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 30 вересня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 218–219.

С. Риплін на Томашівщині (Безпорадні). В селі Рипліні є читальня. Першим головою читальні був Сікора. Спочатку все йшло добре. В члени вписалось перейшло 20 чоловік. Намітили плян праці. Відбувались відчити і читанки, на які члени збирались акуратно. В свій час була улаштована ялинка для дітей. Діти виголошували вірші рідною мовою, і це зробило дуже приємне вражіння так на батьків, як і на присутніх.

Члени сумлінно виконували свої обовязки, старші селяне також горнулись до нашого товариства...

Так було до 1926 року, коли весною, ні сіло, ні впало, заарештувала поліція нашого голову (продержала його 9 місяців), і з тої пори у нас все заглохло. Члени переродились: з активних, дбалих зробились байдужими, пасивними.

Не ліпше із кооперативою: між членами управи нема єдности...

Польовий

-
- Джерело: Наше життя. – 1927. – 9 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 219.

С. Вербковичі, Грубешівського пов. (Аматорська вистава). Дня 4-го вересня б. р. заходами аматорського гуртка при філії т-ва «Рідна Хата» в с. Вербковичах відбулася вистава «Безталанна». Вистава зробила гарне вражіння на присутніх...

Дохід — 101 зол. – призначено на освітні цілі.

Свій

-
- Джерело: Наше життя. – 1927. – 23 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 219–220.

С. Вербковичі, Грубеш. пов. (Вартий наслідування вчинок). Не маючи грошових засобів до придбання книжок, але розуміючи конечну потребу книжки... вербковецька філія «Р. Х.» спромоглася на слідуючий вчинок: члени філії обложили себе добровільно податком — купити по одній книжці для філії на власний кошт...

Недоля

С. Підгірці на Грубешівщині (Темно й сумно в Підгірцях). Довкола нашого села відкриті філії т-ва «Рідна Хата». Там молодь читає книжки, газети, цікавиться світовими подіями, об'єднується для освітньої праці. А у нас — темно-та і роспушта.

Коли запитаєш дівчину, чому вона не записалась в члени т-ва «Рідна Хата», почувеш у відповідь: «А я там що буду робити? Я неписьмена, з мене будуть сміятись... Ліпше я куплю собі за тих 3 зол. блюзку»...

А хлопці звикло кажуть: «Волю пропити ці гроші, то буду знати, що пропив»... Тих, що вступили в члени т-ва «Р. Х.», називають штундистами, тому що вони не п'ють, не гуляють, не розбивають собі голів, не судяться. А многі кажуть, що філія не дасть їм хліба...

О. Д.

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 30 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 220.

Церковні вісті

Єпископа Антонія хотіли усунути з Холма. Перебування єп. Антонія, вікарного Холмської спархії в Холмі, кололо очі польських шовіністів. Вони вислали «протест» до Варшави і всюди, де слід. Патрунував цьому походові проти православного єпископа бувший бурмістр, а за старих часів — старший пожарник Хільгер, а помагав пан Мендзиблоцький, староста.

Різниці між санаторами і ендецією на тлі відношення до українців і православних нема. Тим тільки можна пояснити, для чого міністр Добруцький, пілсудчик, вислав ним підписаного листа до Митрополита Дионісія з жаданням забрати єп. Антонія з Холма.

Митр. Дионісій, дарма що Блаженнійший, з перепрошенням відкликав з Холма свого вікарного на Холмщину і наказав повернути до Яблочинського монастира на Підляшшу. В заточеніє!

Холмські парафіяне склали протест, зібрали негайно кількасот підписів і вислали делегата Г. Новосада до Варшави правди і права шукати. Туди ж виїхав єп. Антоній, який вирішив домагатися від Митрополита і Міністерства дозволу лишитися йому в Холмі.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В тій же справі виїхав до Варшави інтервенювати Ол. Рочняк, заступник голови Народного Комітету.

Народний Комітет Холмщини і Підляшша вислав протест до Митрополита і Міністра Віроісповідань Добруцького з приводу поступовання їх в зв'язку з єп. Антонієм Холмським...

Відбирають церкву. Холмську св. Духовську церкву переробляють на «вкосьцолек». Зняли і розібрали 4 куполи, щоби приняла новий вигляд. Цю церкву старається дістати «в аренду» сеньор аугсбурсько-евангелицького віроісповідання при Д. О. К. Люблин. Вже списав протокол в тій справі з нашим шовіністом бумістром Машталежом. Цей панок стягнений до нас своїм швагром старостою Мендзиблоцьким. Православне населення не перестане вважати своєї церкви за свою мимо всіляких «аренд»...

Будуть оглядати церкви. Воевідський референт в справах церковних і холмський староста за 2—3 тижні будуть об'їзджати закриті церкви Холмського повіту і «справджувати, які церкви належить відкрити, а які віддати римо-католицькому костелу». Так передають поінформовані люди. Селяне мусять припилньувати цю «провірку».

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 30 жовтня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 220–221.

Вибори до Мійської Ради м. Холма

Відбудуться дня 6 листопада. Українська листа одержала номер 13. Польських списків лише 2, а сам П. П. С. — має номер 2 і польський комітет виборчий № 12. Під 12 номером об'єдналась сндеція з санацією під гаслом «оборони польськості» Холма.

Жида розбилися на 9 лист, робітнича лівиця (№ 6) йде під фірмою П. П. С. лівиці і клясових профсоюзів (жидовських).

Сельроб не проявив жадної діяльності.

Всі партії проявляють жваву діяльність, особливо Поалейціон-лівиця, П.Г.Т.С. і ендецько-санаційний комітет.

Український виборчий комітет виставив слідуючих кандидатів:

Степан Чижевський, рільник, бувший гімназійльний професор;

Іван Залужний, рільник;

Аполон Алексійчук, електротехнік;

Антон Рапа, прив. урядник;

Філімон Добош, робітник;

Кость Максимюк, рільник;

Антін Портечко, рільник;

Андрій Жеребець, купець;

Софія Дрозд, господиня;
Петро Скибинський, рільник.

При зголошенні листи до Головної Виборчої Комісії зразу виник конфлікт поміж уповноваженим листи пос. П. Васильчуком і суддею Томашевським, який має в місті марку сенатора.

Суддя Томашевський заявив згори, що комісія не признає «руских підписуф» виборців під виставленими кандидатами, освідчуючи, що це вважає за внутрішню справу комісії. Уповноважений заявив протест проти такого поступовання судді, освідчуючи, що не може трактувати справу признання «руских підписуф» за внутрішню справу комісії.

Дн. 30 жовтня Павло Васильчук як уповноважений Української листи одержав повідомлення від предсідника головної виборчої комісії, де між іншим сказано, що кандидати на радних мусять представити:

- документ, стверджуючий посідання кандидатами на радних польської державної приналежности,
- документ, що стверджує укінчення 25 літ,
- документ, що стверджує вміння читати і писати по-польськи.

При відсутности документа до пункту 3 кандидати «повинні зголоситися дн. 2 листопада 1927 р. о годині 6 пополудни до Бюра Головної Виборчої Комісії (будинок Магістрату м. Холма) з оливцем і аркушем паперу в цілі піддатися справдженню читати і писати по-польськи».

30 жовтня в полудне відбулося в кіні «Оаза» численне віче виборців Української листи.

До президії вибрано пос. П. Васильчука, А. Жеребця і А. Алексійчука. Реферат в справі виборів до Миської Ради виголосив П. Васильчук. З програмовими промовама виступали Ст. Чижевський, Ів. Залужний, Ап. Алексійчук, С. Дроздова і пос. Ант. Васильчук.

Віче ствердило і одноголосно запротестувало, що ані одного українця не покликано ані до головної, ані до обводових комісій. Віче одноголосно ухвалило протест проти заяви предвідника Головної Виборчої Комісії, що він вважає неважними українські підписи виборців на зголошеній листі 13.

Віче однодушно запротестувало проти «екзамена» для кандидатів до Мійської Ради з вмінням читати і писати по-польськи...

Слід зазначити давно вже небувалу у нас однодушність на вічу. Ані одного голосу спротиву! Віче одбулося в великому порядку.

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 6 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 221–223.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Загальні збори Українського Господарчого об'єднання в Холмі

В неділю 6 листопада ц. р. відбулись надзвичайні загальні збори українського господарчого об'єднання в Холмі.

Звіт з дотихчасової діяльності кооперативи зложив голова Правління Ст. Пелех.

Зі звіту видно, що кооператива розвивається цілком успішно, гуртує біля себе активніші сили як в центрі, так і в своїх філіях в Ярославці, Тарногороді і Войславичах.

В останні часи зголошується до централі У. Г. О. цілий ряд сільських громад з проською відкрити у них філії.

В звязку з таким розростом кооперативи відчувається велика потреба належного інструктування цих філій. Для належної контролі на місце вибувших членів Надзірної Ради Макаря і Новосада обрано нових О. Рочняка, В. Гуля, Е. Ющука, І. Кобу і А. Пасеку.

В кінці загальні збори дали згоду і уповажнили правління кооперативи затягнути більшу долярову позичку для оживлення економічного розвитку краю.

На виборчій фронті

В Холмі. Поалей Сіон правиця 319 голосів, отримала 1 мандат, П. П.С. 2529 голосів — 8 мандатів, Бунд 307 голосів — 1 мандат, Поалей-Сіон лівиця 1054 голосів — 3 мандати, Жидівський Союз 583 голосів — 1 мандат, Жиди-ортодокси 281 голос без мандата, Клюб ортодоксів 83 голоси без мандату, Об'єднаний клуб жидівський 1344 — 4 мандати, Український комітет 269 голосів без мандата...

■ Джерело: Селянський шлях. — 1927. — 12 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. — С. 223–224.

Український Народний Банк в Холмі

Дня 15 листопада ц. р. повернув з Окружного суду в Люблині затвержений Статут Українського Народного Банку в Холмі і Банк вже розпочинав свою діяльність:

Примає запис членів.

Приймає вклади на щадничі книжки.

Уділює позичок.

Переводить вексельові операції.

Пай виносить 50 золотих, вписове 10 зол...

Вибори до повітових соймиків і повітових відділів. Надходять тривожні відомости, що загал українських радних не доцінює значіння членів повітових соймиків і членів виділу, а тому вибори в багатьох гмінах переводяться не на користь українців...

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 19 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 224.

Засідання Народного Комітету Холмщини і Підляшша

23 листопада ц. р. відбулось засідання Народного Комітету Холмщини і Підляшша, на якому після обговорення політичної ситуації в краю ухвалено:

1) Народний Комітет Холмщини і Підляшша, зібравшись в дню 23 листопада 1927 р., приймає на себе відповідальний обов'язок при надходячих виборах до Союму і Сенату скупчити українське населення Холмщини і Підляшша до виборчої акції.

Повідомляє населення Холмщини і Підляшша, що з часу розписання нових виборів буде чувати, щоби інтереси краю були відповідно збережені і представлені.

Народний Комітет закликає до створення сильного загальнонаціонального блоку, в яким були би належито забезпечені інтереси всіх українських земель.

Комітет констатує, що помимо урядових причень, права відкриття церков і впровадження української мови народному шкільництві на Холмщині і Підляшшу не зреалізовано, а стоїть так, як стояла за попередніх урядів і вимагає пильної уваги цілого громадянства.

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 26 листопада; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 224–225.

Передвиборча польська акція на Холмщині вже розпочалась

Ще не було декрету про нові вибори до Союму і Сенату, а польські сторонництва П. П. С. і «Визволене», які заключили поміж собою виборчий блок, розпочали виборчу акцію в Холмі 27 листопада.

На вулицях холмських сновигали рознощики пепесівської газети «Хлопська Правда», якої доти в Холмі зовсім не було чути і масово роздавали її wraz з додатками: «А що ці дала П. П. С.» і «Чи соціялісці мого узнаць «диктатуре пролетаріату».

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

«Визволене» скликало повітовий з'їзд на 27. XI для обговорення виборчої акції. Але першу акцію розпочав «Обвеполь», який 20 листопада в салі «Sokol», а фактично Староства скликав З'їзд для заложення «Товариства опеки над кресами».

В виголошених рефератах уболевали обвепольці над «засілем русінув», які то і «Ridne Chate» збудовали і «біскупа до Хелма спровадзілі» і радили енергійно взятись до боротьби з ворогами «polskosci» через т-во «опеки над кресами», яке, з одної сторони, повинно притягати до себе «пожондних русінув», а з другої – поборювати «вивроточув»...

■ Джерело: Селянський шлях. – 1927. – 3 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 225–226.

За рідну українську школу!

За вісім літ приналежності Західно-Українських земель до польської держави втратили ми кругло три тисячі українських шкіл, які будьто замінено на польські, будьто зутраквізовано*, що рівняється цілковитій перевазі навчання польською мовою над українською.

Нашим обов'язком є старатися, щоби в тих школах привернено українську мову навчання...

Ми мусимо подбати, щоби в кожній місцевості, де є приписане законом число українських дітей, себто принайменше сорок, були внесені батьками тих дітей декларації на руки шкільних повітових інспекторів. Декларації ті треба вносити негайно, в остаточному речинці до 31 грудня ц. р. ...

Для масового і негайного переведення шкільного плєбісциту треба засновувати по всіх місцевостях селянсько-робітничі батьківські комітети, які занялися би переведенням плєбісцитової шкільної акції...

Над справою переведення плєбісцитової акції будемо постійно чувати і подавати в дальших числах «Нашого життя» практичні вказівки та поради.

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 4 грудня; Винниченко Ігор. Вказ. праця. – С. 226.

С. Новосілки на Томашівщині (Ювілейне свято). Згідно з комунікатом Правління Т-ва «Рідна Хата», філією нашого села влаштовано в дню 23 жовтня б. р, ювілейне свято з нагоди засновання і 5-літнього існування першого на терені Холмщини і Підляшша культурно-освітнього Т-ва «Рідна Хата».

* Утраквістичні школи – двомовні. – Авт.

До того часу філія мало була зв'язана з селянською масою. Святом цим малось на увазі втягнути ширші верстви громадянства до культурної праці, переважно селян старшого віку і ту блукаючу молодь, що почала деморалізувати себе й других. Для культурного зближення і обміну просвітянських методів праці на свято запрошено гостей з сусідньої Галичини. Свято відбулось в убогій селянській хаті-домівці, прикрашеній портретами українських поетів — Шевченка та Франка і національними прапорчиками. Хату заповнили члени філії, симпатиками і гості...

Урочистість свята відкрив голова філії д. Антош, після чого заступник голови д. Гнатюк виголосив вступне слово. Він привітав присутніх і змалював історію місцевої філії: її народження, розвиток, досягнення й перешкоди за час її існування. Хор під проводом д. Затірахи проспівав національний гімн. Після гімну д. Дмитро Грицай виголосив реферат, в якому пояснив значіння свята, його нові виховуючі традиції і впливи на українське громадянство; вказав на тло, на якому повстала потреба створення культурно-освітнього Т-ва на Холмщині і Підляшшу, а також вказав на великі здобутки і досягнення Т-ва за час своєї 5-літньої діяльності.

По рефераті співи чергувались з деклямаціями. По сім Д. Грицай закликав так молодь, як і старших селян до масового вступлення на культурний фронт боротьби з темрявою.

Філія нашого села висловлює подяку: П. Найчук, Х. Хитрій, О. Вітер, П. Затірасі за те, що, не зважаючи на посміх і глузування з боку їх темних сестер, брали жвавий уділ в улаштуванні свята. На загал свято прийнято селянами з великим захопленням і зробило радісне і глибоке вражіння.

Культурофіл

■ Джерело: Наше життя. – 1927. – 11 грудня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 226–227.

Народе Український!

Настав для нас відповідний момент виборів до Союму й Сенату.

Росписання тих виборів застало українське громадянство Волині, Холмщини, Підляшша і Полісся в крайньому розбитті. Завдяки розпорошенню українських сил була загроза запропащення національних інтересів краю, втрати національного представництва, а тим самим і можності дальшої оборони нац. і соціальних інтересів наших народних мас.

Свідомі перед своєю відповідальністю за Народ і Край, на надзвичайній нараді представників політичних, освітніх і господарських діячів Волині, Холмщини, Підляшша і Полісся, ми постановили піти до виборів спільним національним фронтом, щоби разом з українцями Галичини не розбивати народніх сил, що стоять на незалежному національному ґрунті.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

З огляду на те, що обов'язуюча виборча ординація не забезпечує слухних прав наших земель на українське парламентарне представництво, Центральний Виборчий Комітет Волині, Холмщини, Підляшша і Полісся постановив приступити до виборчого блоку Національних Меншостей в Польщі, як самостійна частина цього блоку.

З виборчого руху

Холмщина. 8 лютого ц. р. тов. В. Мазурчук, В. Марцинюк і Ол. Бабійчук відбули передвиборчі збори в с. Вересці Великі гм. Рейовець.

9 лютого ті ж товариші відбули також збори в селі Стопче, гміни Став. Опрічі місцевих селян були на зборах представники сусідніх сел Спас і Новосілки. Збори носили оживлений характер і присутні приходили до переконання, що при сучасних умовах на Холмщині немає іншого виходу для українців, як йти до виборів в блокові з іншими нацменшостями і голосувати на № 18. В противному разі голоса українські будуть розбиті і на цьому розбитті скористують польські обшарники Лехніцькі.

Лютого тов. Гр. Новосад і В. Марцинюк відбули передвиборчі збори в с. Лешани і в с. Поболовичі, гм. Жмудь...

Лютого тов. Гр. Новосад, В. Марцинюк, 1. Василюк відбули передвиборче віче під одкритим небом в с. Жмудь. Присутні селяне і селянки представники цілого прихода виявили велике зацікавлення виборчою справою, осудили ганебну роль місцевого хруня Сучика і постановили голосувати за № 18.

12 лютого тов. В. Мазурчук відбув передвиборчі збори в с. Чулчиці. По обговоренні виборчої ситуації присутні на зборах так українці, як і німці одобрили виборчий блок всіх покривджених національностей (меншостей) і постановили йти до виборчих урн за № 18.

12 лютого тов. І. Василюк відбув передвиборчі збори в с. Вилька Лещанська. Присутні вислухали промовця з великим зацікавленням і постановили голосувати за 18.

■ Джерело: Селянський шлях. – 1928. – 18 лютого; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 228–229.

З українського життя

Кооперативні курси в Холмі. Довідуємось, що старанням кооперативних діячів приготавлиється на весну Кооперативний двотижневий курс в м. Холмі для селянських діячів на Холмщині і Підляшшу.

Курси мають відбутися в другій половині травня по закінченні польових робіт і до розпочаття сінокоосу.

На курсах викладатимуть лектори-фаховці Ревізійного Союзу Українських Кооператив...

Кооперативний дім в Турці. Українська кооператива «Лучність» в Турці Холм. пов. побудувала власну хату і перейшла перед місяцем до свого помешкання. Ініціатором цього прекрасного діла є Тиміш Лихотоп — секретар кооперативи, який знайшов повну піддержку членів кооперативи селян. На чолі надзірної ради стоїть господар Ящук Йосиф.

■ Джерело: Селянський шлях. – 1928. – 24 березня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 229.

Свято Шевченка

В цілому ряді укр. міст і сел відбулося традиційне Шевченківське свято.

В Холмі відправлено по-українськи панахіду, а потім в народному Домі «Рідної Хати» студ. Євген Свіщевський виголосив реферат про творчість нашого національного генія. Реферат глибокий і всесторонній по змісту, зложений і унятий в гарну літературну форму, зручно виголошений молодим промовцем зробив на слухачів, яких зібралося кілька соток, сильне враження. По рефераті відбувся концерт двох хорів — дитячого і дорослої молоді. Обома хорами руководив і свято підготовляв студ. Петро Доманчук. Хорові співи знамениті. По певному часі занепаду ріднохатянських хорів знова почули ми гармонійний спів, що виказав добру школу руки дуже культурного диригента Доманчука. Співи переплеталися деклямаціями, добре підібраними для Шевченківського свята. Деклямували діти і доросла молодь. Вщерть заповнена саля Народнього Дому з запалом слухала пісень, деклямацій і гаряче оплескувала виконавців.

Помітно споро було на святі жінок-селянок. Переважала молодь...

«Нове Життя». Вийшло перше число нового тижневика в Холмі під тою назвою. Редактором П. Щербак, видає б. посол Маківка. «Нове Життя» має «всіма силами змагати до привернення Сельробу єдності». Завдання очевидно затяжке, бо ще залежить не тільки від «всієї селянсько-робітничої сім'ї», як пише редакція, а головним чином від чинників, що поза межами тої «сім'ї».

Чи буде «Нове Життя» помийною ямою, яку ці дві особи зробили свого часу з «Нашого Життя» — покаже майбутнє. Напряв «Нового Життя» є старий — «совітський».

■ Джерело: Селянський шлях. – 1928. – 1 квітня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 231.

Завваги з приводу Загальних Зборів Т-ва «Рідна Хата» в Холмі

Цегорочні Загальні збори «Рідної Хати» мимо того, що відбулися вперше під власним дахом, були майже на половину менше численні, ніж минулого року. Причина того явища, очевидно, не в занепаді заінтересування до ріднохатовських справ, лише в злидненому матеріальному стані переважаючої частини ріднохатовців (-ок), в виїмково важкім цегорічним передднівку та в великій відлеглисті багатьох філій від централі. Особливе болюче відчувався майже повний брак на Загальних Зборах представництва з Томашівщини, тим більше, що там є ряд ідейних і вироблених ріднохатовських діячів...

Але мусимо, на превеликий жаль, ствердити, що «Рідна Хата» в сучасний момент знаходиться в прямо катастрофальнім стані. Об'єктивні умови розвитку товариства є фатальні...

Щоби мати виображення про розпучливий стан «Рідної Хати», вистачити навести цифри її грошового баянсу за убіглий рік. Прибутки з членських складок, пожертв, аматорських вистав і т. і. около 5000 зол., в той час як Т-во нараховує 2446 членів і 116 філій. Така сума прибутків є мізерно-смішна. Щоби «Рідна Хата» могла сяк-так розвиватися, її прибутки повинні виносити принайменше півмільона золотих...

З перебігу Загальних Зборів «Рідної Хати»

Вибори нового Правління.

Загальні Збори відкрив згідно зі статутом б. голова Правління Т-ва Ол. Рочняк. Головою зборів вибрано переважаючою більшістю голосів т. С. Маківку, заступником голови т. М. Ковалюка, секретарем т. П. Щербака.

Збори з початку мали досить діловий характер, і голова Зборів з цілою рішучістю п'ятнував та відкидав всякі політичні і особисті моменти, які намагалися в перебігу Зборів впровадити виключно П. Васильчук і Ол. Рочняк. Ці панки дали яскравий доказ, що вони дивляться на «Рідну Хату», як на лавочку, де вони мислили збити собі політичний капітал...

Абсолютною більшістю голосів зістало вибране таке нове Правління: голова І. Пастернак, місто голова М. Недопад, секретар М. Ковалюк, члени: Е. Маківка, Л. Павонюк та Карпюк. До Ревізійної Комісії ввійшли: І. Дуда, Р. Гересь, С. Мацюк.

Як звичайно, і цього року не обійшлося без демагогічних та провокаційних вискоків збанкрутуваного політично П. Васильчука...

Як кожного року, Загальні Збори закінчилися «Заповітом»...

■ Джерело: Нове життя. – 1928. – 20 травня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 232–233.

Кооперативний з'їзд в Холмі

З ініціативи Правління Товариства «Рідна Хата» відбувся дня 24 червня в Холмі з'їзд представників і прихильників кооперації Холмщини та Підляшша.

Ціллю з'їзду було обміркування всіх актуальних питань по кооперації, а передовсім вибір Комітету Організації Кооператив («КОК») для поширення і координування кооперативного руху на Холмщині та Підляшшу.

По виборі президії, в склад якої ввійшли тт. Ковалюк, Недопад і Карпюк, представник Ревізійного Союзу Укр. Кооператив (РСУК), інж. Кіцера виголосив дилловий реферат про потребу організації кооператив і підхід до цієї важливої справи.

Після реферату вив'язалася жвава річева дискусія, в якій взяв участь цілий ряд учасників з'їзду. Між іншими т. Щерба, виходячи з щиро селянсько-робітничого становища, в протилежність до референта, обстоював чистоту кооперативної ідеї і розвівав ілюзії, які міг зродити в присутних реферат інж. Кіцери. В тім самім дусі говорили тт. Маківка, Захарчук, Карпюк, Зінкевич та інші. Також з'ясування ситуації з ріжних місцевостей було дуже інтересне і внесло чимало цінних моментів в загальну дискусію.

Як дискусія, так і опісля ухвалена резолюція виказала, що майже всі присутні живо відчують значіння селянсько-робітничої кооперації на Холмщині та Підляшшу, стоять на становищі єдності кооперативного руху на Зах. Укр. Землях і поділяють однозгідний погляд відносно організації кооператив та дальшого об'єднання їх в повітові союзи.

Крайньо шкідливу і розбивацьку думку висловив представник Васильчуківського господарчого об'єднання Пелех, за що одержав належну відправу від інж. Кіцери та др.

Потім з'їзд вибрав КОК, в якого склад ввійшли: тт. В. Рейса, В. Зінкевич, І. Карпюк, М. Ковалюк і С. Маківка...

■ Джерело: Нове життя. – 1928. – 1 липня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 234–235.

Холм. Вистава драми «Хмара». Дня 18 ц. р. аматорський гурток при «Рідній Хаті» відіграв драму Суходольського «Хмара». Драма з основою психологічно-моральною...

Назагал гра аматорів була некепська. Правда, як на Холм, можна було сподіватись чогось кращого. Деякі ролі були виконані бездоганно, інші слабше. Треба зазначити, що особливо в холмських аматорок є певні артистичні можливості, але на перешкоді стоїть слабе володіння українською мовою...

Глядачів було показне число. Велика саля «Польонії», що вміщає до 600 осіб, була набита битком. Все переважно селянсько-робітнича молодь з

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Холмщини та Підляшша, яка заїхалася до Холма не так на відпуст, як на традиційний здвиг народа.

Прибутку було звиш 500 зол.

При тому слід згадати про один відрадний прояв культурного пробудження нашого села, а саме про виступ хору с. Бородиці Грубешівського повіту, що після вистави виконав з повним успіхом ряд українських народних пісень...

■ Джерело: Нове життя. – 1928, 30 вересня // Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 237.

Український виборчий Комітет в Холмі. Представиники українського населення Холмської виборчої округи на зборах 18/XII-27 р. постановили використати свої виборчі права і прийняти активну участь в виборах до Союму і Сенату.

Для керівництва виборчою акцією постановлено покликати Український виборчий Комітет в Холмі в складі слідуючих осіб:

Андрій Новосад, гм. Кривички,
Мартин Борис, гм. Став,
Ілля Василюк, гм. Жмудь,
Семен Плис, гм. Раколупи,
Тиміш Лихотон, гм. Турка,
Афанасій Чиж, гм. Букова,
Йосип Травинський, пов. Любартів,
Олександр Бойк, гм. Войславичи,
Євстафій Баран, гм. Цицов,
Григор Новосад, гм. Кривички,
Василь Гуль, м. Холм,
Павло Васильчук, м. Холм.

Засідання Народнього Комітету Холмщини і Підляшша.

20 грудня ц. р, відбулось засідання Народнього Комітету Холмщини і Підляшша, на якому після докладів з місць постановлено виразити протест перед Генеральним Виборчим Комісаром проти несправедливого розподілу виборчих обводів і закликати населення до активної участі в надходячих виборах до Союму і Сенату...

■ Джерело: Селянський шлях. – 1928. – 24 грудня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 237–238.

Культурний рух молоді. «У Гайхан Бея» — на сцені в Потуржині і Лашеві. Селянсько-робітничий аматорський гурток с. Новосілки [Томашівський пов. — Авт.] при філії т-ва «Рідна Хата», прийнявши в основу своєї діяльності усвідомлення працюючої селянської маси за поміччю живого слова — сцени, в дні 28 жовтня в Потуржині і 18 листопада в містечку Лашеві відіграв п'єсу-сатиру, Фантазію Самійленка «У Гайхан Бея», яку ставив «Робітничий театр» у Львові в дні 10 червня б. р. під режисурою тов. Матулівної Ніни. Слід відмітити, що вартість цієї п'єси полягає в плодovitій, густо нанизаній критиці сучасних суспільних відносин в Польщі в ідко сатиричному тоні...

Наскільки пристосованою до сучасного моменту і наскільки захоплюючою була п'єса, можуть послужити невгаваючі, бурхливі оплески глядачів, як в Потуржині, так і в Лашеві. Виконання п'єси було справді артистичне... В ролях виступали: в ролі Гайхан Бея, правителя провінції — гром. Д. Грицай, в ролі Селіма, соціаліста — гром. М. Висоцький, в ролі Мордана, префекта поліції — гром. С. Грень; в ролі професора Османка — гром. Д. Курило; в ролі редактора Трубая — гром. І. Вігер; в ролі Зої, жінки Гаймана, — гром. М. Найчук.

Слід додати, що до п'єси «У Гайхан Бея» була додана п'єса-комедійка «Не всі дома» у 1-й дії, яка, хоч аматори й вив'язувались незгірше, одначе з причини того, що становить собою віджиту, беззмістову романтичну річ, не відтворила глибшого вражіння на глядачах й пройшла досить мляво...

■ Джерело: Нове життя. — 1928. — 25 грудня; Винниченко Ігор. Вказана праця. — С. 238–239.

Голос з Холмського села

Х[олмщину] не признає польська буржуазія українською землею, ані навіть мішаним тереном, а рахує одноцілою, етнографічно польською. На ділі так не є: в цілому ряді повітів більшість творять українці. Але вже, як складено миродайними чинниками, що українців нема, так і застосовуються на місцях «відповідні чинники»...

Освіта

Про школу в рідній мові на кошт держави не приходиться говорити; польський шовінізм та реакція глухі на наші домагання. Як зложимо декларації на укр. школу, то приспішеним листом дають відповідь, що на Х. язикові установи не обов'язують. Знаємо, що установи без'язичні, але виходимо з життєвих потреб. Раз ми є, то й потребуємо свого...

Спроби утворення приватного шкільництва завжди кінчаються невдачею. Отже, ні держ., ні приватного...

Тепер почали поширюватись кружки самоосвіти (2, 3, 4 чоловіки). Поліція так і нишпорить попід вікнами, комуни шукає.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

В Польщі, як тільки скажи «Давай!», так і комуністом будеш. Але тут нічого не зробиш. Географію чи граматику ніяк до комун, аби були, не зарахуєш.

■ Джерело: Нове життя. – 1920. – 20 січня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 239.

с. Богданівка, Грубешів. пов.

Наша гміна, Білополе, як то казав Шевченко, «...спить, бо благоденствує». В останні часи все ніби завмерло. Не видно руху політ. організацій, сплять і культурно-освітні... Колись і ми не були останні.. Маємо пару філій «Рідної Хати», але праці в них не бачимо. Дійшло до того, що коли приїхав аматорський гурток з Терятина до Білополя з виставою, то мусив вернути назад з нічим: не було кому допомогти. Не було представників з нашої гміни і на з'їзді Сель-Роб-Єдності в Грубешові... одним одне село ніби ворушиться, то Стрільці, а спало теж. Відчинили вони кооперативу і робота пішла...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 27 січня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 239–240.

Кобло, на Грубешівщині

Наше село невеличке і бідне. Але темрява поволі тікає з села завдяки деяким свідомішим товаришам, що заснували сільський комітет Сель-Роб-Єдності і ведуть перед в культурно-освітній праці. Наш комітет може похвалитися вже 20 членами, між якими є 3 жінки. Всі вони охоче беруться до громадської праці...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 10 лютого; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 240.

с. Кобло, Грубешівського пов.

Прокидаємося трохи до життя. Постав у нас комітет Сель-Роб-Єдність... В нім згуртувалися свідоміші селяне. Для більшого поширення свідомості вирішили ми заснувати ще книгозбірню.

Було б все добре, коли б гріш був. А з ним труденько. Виручила молодь. На Різдвяні свята збрала трохи гроша і передала на книгозбірню. Купили книжок — і читаємо, та увесь час дякуємо молоді...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 31 березня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 240.

Видавництво «Селянський шлях»

Дня 31 березня с. р. відбулися в Холмі збори основоположників кооперативи під назвою Вид-во «Сел. Шлях».

Кооператива має видавати книжки, журнали, газети і інші друки, закладати і провадити друкарні, літографії, переплетні і інші підприємства, що входять в обсяг друкарського і видавничого промислу.

Кооператива має право закладати і провадити книгарні, бібліотеки, біра продажі газет, біра оголошень і реклами, склади паперу, канцелярських і шкільних приладь, уряджувати вистави, відчити, курси, анкети в справах книгарського промислу і книгарства.

Кооператива має право откривати свої філії.

Осідок кооперативи — місто Холм. Терен діяльності — статутом не обмежений.

В склад управи кооперативи ввійшли: Павло Васильчук, Василь Гуль і Григор Новосад. Головою Надзірної Ради Олександр Рочняк.

По думці основоположників нова кооператива повинна згуртувати в членстві всіх, що прагнуть незалежного друкованого слова,— користного і поважного. Досі ... ані Полісся чи Холмщина не мають суспільної видавничої станиці.

Загальні збори Укра[їнського] Народнього Банку

31 березня с. р. відбулись перші звичайні загальні збори першої й одинокої укр. кредитової кооперативи на Холмщині та Підляшшу — Укр. Народнього Банку в Холмі.

В справозданнях Надзірної Ради, Дирекції, інструктора РСУК-а, в дискусіях над справозданнями відмічено швидке темпо розвитку Банку, значний зріст числа членів, обговорено питання, зв'язані з дальшою розбудовою інституції (опертись на засадах самовистарчальности, здобути масове довір'я до Банку, побільшувати капітал уділами і вкладами, пропагувати ідею ощадности).

Вибрано нову Дирекцію в складі: Олександр Рочняк, Василь Гуль, Антін Корольчук і їх заступники Степан Пелех і Леонтій Ільчук.

При доповняючих виборах до Надзірної Ради увійшов Євген Свишевський.

■ Джерело: Селянський шлях. — 1929. — 10 квітня; Винниченко Ігор. Вказана праця. — С. 241.

Закінчення кооперативних курсів у Холмі

В останньому році кооперативний рух на Холмщині та Підляшшу поважно рушив з місця. Для скріплення та підсилення його необхідно було мати людей, що зналися би на практичній кооперативній роботі. З тою метою кооператива «Буг» організувала в Холмі місячні кооперативні курси.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

На курси прибуло 37 чоловік, виключно селян. Лекторів прислав інспектор Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Луцьку.

Порівнюючи за недовгий час, курсанти набули практичного знання для кооперативної роботи.

30 березня після провірочних запитів курси закрито...

Радків на Томашівщині

З початком минулого року постала у нашому селі кооператива. Вписалося 42 чол. українців і поляків. Кооператива розвивається незгірше, але ж голова нашої кооперативи своїм поступованням підриває довір'я до кооперативи на селі. Він уважає кооперативу за свою власну крамницю...

Находяться в нас ще і такі люде, що ходять на паску сільських лихварів, через що не можуть стати членами кооперативи...

Маємо також сілький комітет Сель-Роб-Єдність, який поставив собі за ціль боронити інтереси сільських бідаків і фільварочних робітників...

Гайовий

Уханє на Грубешівщині

З великим трудом засновано у нас минулого року філію «Рідної Хати» та zorganizовано аматорський гурток. Літом улаштовано кілька вистав в різних селах, що пройшли гарно. Багато труду посвятив гуртковий режисер І. Коханенко та б. голова філії О. Ясінський і ін. Але молодь не зовсім розуміє значіння освітньої праці. Найгірше дівчата. Половина з них живе пару кроків від Ухань на Волі Уханській, а на проби не мають часу приходити, бо волять spacerувати з польськими «гуфцами», які минулого року 18 листопада урядили напад на нашу виставу. Що більше, наші дівчата забувають вже навіть по-своєму говорити; замість «добрий день», кажуть «дзень добри!»...

«Аматор»

Культурне життя села і міста

За прикладами свідомих сіл засновано недавно в Руді, Холм. пов. філію «Рідної Хати». І вона то вперше цього року святкувала «не злим тихим словом» «пам'ять» великого співця волі Тараса Шевченка. На зібранню філії присутні члени мали змогу блище познакомитись з життям і заслугами Шевченка для нашого народу...

І. Рудячук

Аматорський гурток в Коблі на Грубешівщині улаштував 10.3 ц. р. виставу «Жидівка вихрестка». Аматори перший раз виступали на сцені, але грали душе гарно та зробили приємне вражіння на глядачів...

Треба зазначити, що аматорський гурток багато завдячує членам Р. Х. [«Рідної Хати». — Авт.] в Стрижові, а найбільш С. О., Марії О., І. Г., І. О., які з власної охоти багато доложили праці і взяли діяльну участь у виставі.

«Аматор»

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 11 квітня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 242–243.

Допоможім викінчити Народній Дім «Рідної Хати»

Другий рік стоїть Народній Дім з забитими вікнами. Нове Правління дістало його в спадщину з великими боргами. Протягом десяти місяців б'ється над сплатою тих боргів. З великим трудом сплатило частину, а решту високопроцентованих позичок перевело на дешевий кредит. З початком весни Правління приступило до викінчення будинку. Будинок великий і по викінченні зможе примістити наші інституції і дати певний дохід для Товариства. Справа то не легка: вона вимагає гроша, його нема. Мусимо ми самі, селяне та робітники, доконати того діла... бо Т-во «Рідна Хата» ... є єдиним культурно-освітнім огнищем на Холмщині та Підляшшу... На останніх загальних зборах т-ва всі члени ухвалили оподаткувати себе не менше, як на три золотих одноразовим податком.

Пройшов рік. Чи багато членів виконало власну постанову? Подумайте кожний — і почервонійте від встиду, бо не дбаєте про свою інституцію.

Мало того: не всі філії вносять членські вкладки...

Подивіться. Он в далекім Біловежі, на Білоруських землях, складають селяне 67 золотих і пересилають на будову дому...

Ріднохатовець

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 14 квітня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 243.

Суд над редактором «Нового Життя»

Дня 13 квітня ц. р. Люблинський Окружний Суд на виїзній сесії в Холмі судив редактора «Нового Життя» Павла Щербака за поміщення в 39 числі згаданої газети статті під заголовком «Утраквізм». Акт обвинувачення закидає підсудному переступство з арт. І ч. 3 Розпорядження Президента Річі Посполитої з дня 10.У.1927 р., себто поширювання свідомо неправдивих відомостей, що можуть спричинити шкоду державі. Тими відомостями, як голосить акт обвинувачення, мали бути слідуючі уступи інкримінованої статті:

«На практиці утраквізм ділиться на три ступні... перша ступень, то взірцева кресова школа з узглядненням гасла «рівний з рівним». В такій школі діти —

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

українці, учитель — поляк, а викладова мова всіх предметів* польська. Буває інакше. Учитель — українець, діти — українці, а школа польська. Діти в такій школі з першого дня науки мусять (в газеті було написано «вміють». — прим. Н. Ж.) говорити по-польськи, а учитель не розуміє по-українськи. До другої ступені зараховуються найвзірцевіші школи. Тобто: українські діти не сміють говорити вдома по-українськи, бо то зле впливає на вивчення польської мови. При зустрічі зі знайомими чи при вході до чужої хати, повинні забувати «хлопське» «добрий день», «добрий вечір», «доброго ранку», а говорити в таких випадках «Нех бендзе похвальоний». При зустрічі з ксьондзом хлопці мають здіймати шапки і низенько вклонитися, а дівчата приклякнути. А до ксьондза ще підбігти в руку поцілувати. Того рішуче вимагає утравізм. Третій ступень, то вже вершок совершенства школи. Там діти можуть сидіти в українських сермягах, чоботах, але тільки без дьогтю... Дозволяється співати польські пісні на українську мелодію; два рази денно «Не жуцім земі, три рази «Ми перша бригада» і т. д. Хто не знає польської мови, може по-українськи мовчати. Учитель має вяснити по-українськи значіння таких слів, як «осьле, «баране!», «хаме!», «пся крев!» і т. п.»...

Очевидно, обвинувачений Павло Щербак до вини не признався...

Після півторагодинної розправи суд приговорив ред. Павла Щербака на місячну в'язницю і на заплату судових коштів.

■ Джерело: Нове життя. — 1929. — 21 квітня; Винниченко Ігор. Вказана праця. — С. 244.

3 кооперативного життя на Грубешівщині

На Грубешівщині є такі села, де населення зрозуміло вагу й значіння кооперації... Там уже давно засновано кооперативи. До таких сіл належать, в першу чергу, Бересте, Тератин і др. Кооперат[ива] «Єдність» в Бересті розпочала свою діяльність з початком 1928 р. і розвивається досить добре. Тепер вже к-ва [кооператива. — Авт.] має дві крамниці, бо одна була не взмозі задовольнити потреб селянства. Але на продажі кооп. не закінчила своєї діяльності. При к-ві є жниварка для спільного ужитку членів. Тепер засновується фонд обезпечення худоби членів від нещасних випадків. Розуміючи потребу дешевого кредиту і самопомоги, засновується тут селянську касу кредитову к-ву системи Райфайзена... Для того, щоб було де примістити свої організації, селяне постановили будувати Народній Дім. Дім має бути мурований...

В Тератині, рівнож засновано кооперативу «Добробут» на початку 1928 р. Та к-ва мала з початку багато перешкод своїй діяльності... При кооперативі

* Має бути — предметів. — Авт.

є машинова секція. Вона має бензиновий мотор з молотилкою доброї чеської фірми, кінну молотилку, сівник, віялку і вагу — усього машин вартости перейшло 12000 золотих. Це хіба найбільша машинова секція при кооперативі на Західно-Українських Землях. Селяне дуже задоволені з машин, особливо з моторової молотилки та сівника, бо це і вигідно, і дешево. Є і в Гостинному к-ва, також «Добробут», але вона заснована не на кооперативних засадах. Високий пай і вписове (говорять про це). І не диво — гурток людей, ще до того свояків під приводом попа думали мати к-ву для своїх особистих користей. Селян, що хотіли масово вступити в члени к-ви, управа не прийняла, боячись, що вони заберуть від них привід кооперативи. Бачучи, що то є скорше акційна спілка як к-ва, селяне заснували к-ву «Відродження», до якої вписалось зразу 150 членів...

Решта кооператив Грубешівщини, як в Богородиці «Хлібороб», в Тдяшині* «Згода», в Маслоличах** «Обнова» і др. ще молоді, щойно розпочинають свою діяльність. Є села на Грубешівщині, де засновуючи к-ву, селяне не знають, куди звернутись за порадою, які взяти статuti і часто попадають під вплив польських фашистських коопер. осередків як «Rolnik». Прикладом є село Терєбінь. Інші знову, засновуючи к-ву беруть польські статuti, провадять книговодство в польській мові, хоча ти тим комусь прислужитись...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 12 травня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 245–246.

Книгарня «Буг» в Холмі Оболонська 28 має на продаж:

Кушніренко:	Капуста	1.15 зол.
	Цибуля та часник	1.35 —»—
Сафронів:	Помідори	2.25 —»—
Серебряков;	Дбай про город	-.75 —»—
Кіпер:	Промисловий поливний город	3.15 —»—
Трпило:	Технічна перерібка садовини	6.30 —»—
Бачинський:	Рік в садку і огороді	1.50 —»—
Серебряков:	Прибуткове садівництво	4.30 —»—
Татарченко:	Як наука робить чудеса в сільському господарстві	1.80 —»—
Андріїв:	Овочевий та ягідний сад	5.40 —»—
Кучера:	Управа садовини	1.50 —»—

* Повинно бути – в Гдешині. – Авт.

** Повинно бути – в Маслоличах. – Авт.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

	Вибір вин овочевих	1.30 —»—
Андріїв:	Як заготовити садовину на збут	1.45 —»—
Серебряков:	Як ходити за врожаєм саду	2.50 —»—
Моргаєвський:	Шовківництво	-.70 —»—
Грос Гейм:	Як боротися з озимою червою	-.40 —»—
Мігулін:	Бурякові шкідники	-.90 —»—
Дегтярьов:	Шкідники збіжжя в коморах та як їх позбутися	-.45 —»—
Мороз:	Мінеральні добрива ґрунту	2.05 —»—
Величко:	Пашні буряки	-.60 —»—
	Сумішки конюшини з травами	- .50 —»—
Радченко:	Корми для сільськогосподарської худоби	5.65 —»—
Цееб:	Управа пашних ростин	1.50—»—
Більський:	Про шкідників на зернових хлібах та як боротися з ними	-.80 —»—
Лебедів:	Як мишей та ховраків позбутися	—,60 —»—
Іваницький:	Як доглядати ліс	-.20 —»—
Герасимович:	Як міряти землю	-.20 —»—
Танашев:	Кормовий буряк	-.90 —»—
їнгульський:	Картопля	1.80—»—
Очеретяний:	Цукровий буряк в сільському гос-ві	3.40 —»—
Танашев:	Зяблева оранка	-.40—»—
Опоків:	Про болотяні ґрунти та як їх використовувати	-.35 —»—
Трихвиль:	Осушування болот	3.85—»—
Охрим:	Меліорація і комасація селянських господарств	-.70 —»—
Воробець:	Про помічні погної	-.50 —»—
Творидло:	Практичний господар	- 20.»—
Яхінсон:	З історії хліборобської культури	7.45 «—
Гольдсман:	Сказ	-.85 —»—
Туркевич:	Про холощення самців	-.50 —»—
Скороходько:	Кінські ноги та копита	2.05—»—

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 31 травня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 247–248.

Загальні збори «Рідної Хати» в Холмі

...При кінці дискусії над звітом Правління за минулий рік загальні збори одобрили дотеперішню діяльність Правління. Між іншими резолюціями було одногосно ухвалено слідує: Загальні Збори стверджують, що адміністраційна влада ставила перешкоди в статутівій діяльності Товариства...

Слідуючою точкою нарад була справа зміни статуту Т-ва... Зміни ці передбачують поширення культурно-освітньої діяльності «Рідної Хати», як організування курсів для неграмотних, самоосвітніх, спортових і жіночих гуртків та улаштування сільськогосподарських курсів. Проект передбачив рівно ж зміну понижуючої назви Товариства, яке офіційно не називалося «Українське», а «Руське». На будуче всі терміни в статуті «Руське» будуть заступлені назвою «Українське».

По короткій дискусії Загальні Збори одногосно ухвалили наведені зміни статуту Товариства.

Дальше на черзі був плян діяльності, який виголосив б. голова Правління І. Пастернак. В пляні були передбачені всі вимоги культурно-освітнього руху українських працюючих мас на Холмщині та Підляшшу. Була там обговорена справа умасовлення філії новими членами, заложення нових філій, підтягнення вже існуючих на вищий культурно-освітній та організаційний рівень, нав'язання тіснішого ділового контакту, як з централею Т-ва, так зі сусідніми філіями, Справа люстрацій, діловодства та правильного вплачування членських внесків. Великий натиск положив референт на потребу зразкових відчитів по філіях, на доповнення бібліотек новими і корисними для селянства та робітництва книжками, на конечність боротьби з неграмотністю, на потребу закладання самоосвітніх гуртків при філіях і гуртування молоді в спортових секціях. Рівно ж порушив справу аматорських вистав по філіях, концертів та принагідних свят. Одною з дуже пекучих потреб є справа будови народніх домів при філіях...

Обговорено було рівно ж стан будови Народного Дому в Холмі і доброчинну діяльність «Рідної Хати». В пляні діяльності Т-ва було зазначено про потребу засновання інтернату для селянсько-робітничої шкільної молоді в Холмі, спомагання старців, вдів, сиріт. Для останніх треба улаштувати приют. В кінці референт предложив Загальним Збором бюджет Т-ва на будучий рік та вказав на потребу видавання органу «Рідної Хати».

Над пляном діяльності вив'язалася жива дискусія. Забирали голос численні товариші, представники філії і висвітлювали місцеві болячки та висували свої вимоги для узгляднення в пляні діяльності...

Збори закінчилися пізно вечером відспіванням членами Т-ва «Заповіту».

Прихильний

Лотів і Гостинне на Грубешівщині

Гостинне і Лотів мають спільну філію «Рідної Хати». Колись гуртувалася коло неї вся молодь, що хотіла працювати на культурно-освітньому полі. І праця почала якось йти, будучи вільною від попівського впливу. Попові з його налійкелишковою кампанією це не подобалося. І от починається робота над розбиттям філії. Врешті доходить до цього, що частина активної молоді зістає, збита з пантелику згаданою компанією. Відривається від праці в філії й йде на забави й випивку, саботуючи одночасно працю в філії. Наслідок того є такий, що при філії залишається з давніх членів, посідаючих певний досвід, лише кілька осіб, натомість втягається до праці свіжих переважно дуже молодих юнаків, немаючих жодного досвіду в даній їм праці. Це страшенно тормозить роботу. Однак ж труднощі поволі перемагаються. Філія стає на ноги...

7.V. ц. р.: заходами філії вдалося поставити драму «За друзі своя». Річ доволі трудновата...

Принагідний

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 9 червня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 248–250.

З організаційного життя Сель-Роб-Єдности

Томашівщина. Дня 7.VI. відбув в селі Радкові посольське віче тов. А. Сенюк при участі поверх трьохсот радківців, що солідарно з польськими селянами ведуть страйкову акцію за поліпшення умов праці.

В справозданню тов. посол Сенюк з'ясував політичне і господарче положення на зах. українських землях і в Польщі та напаятував злочинну, баламутну роботу Унда, РСО, ППС, УСДП і шумськістів...

Того самого дня відбув тов. посол Сенюк в селі Новосілках друге посольське віче при участі кількасот місцевих селян і робітників...

■ Джерело: Нове життя. – 1929. – 14 липня; Винниченко Ігор. Вказана праця. – С. 251.

ПІСЛЯМОВА

Настав час підбити загальний підсумок проведеного дослідження. Мабуть, належало б зробити якийсь висновок про те, чому українці сотнями років борються за єдність між собою, власну державність – і ніяк не можуть досягти кінцевої мети. Але це швидше не висновок, а риторичне запитання, на яке дотепер важко дати відповідь.

Що ж до конкретної теми, яку ми впродовж багатьох років опрацьовували, то тут і підсумок конкретний – про долю і долю найзахіднішої гілки українського етносу в першій половині ХХ століття. Але, оскільки розповідь ми фактично розтягли на усе століття, то й підсумовувати слід у такому часовому вимірі.

Отже, чому ж так сталося, що між 1915 і 1947 рр. холмсько-підляські українці жили в рідному краю як на якомусь пересильному пункті? У 1915 р. Росія примусово їх вигнала у т. зв. *біженство*, протягом 1944–1946 (і частково ще 1947) рр. відбувся т. зв. *обмін населенням*, згідно з яким півмільйона українців з Польщі, у т.ч. трохи менше 200 тис. з холмсько-підляських земель, депортовано до УРСР. А решту за акцією *Вісла*, знову ж таки, *примусово* виселено на *понимецькі землі* в Польщі.

Якщо мати на увазі лише зовнішній фактор, то, поза будь-яким сумнівом, найбільша провина лежить на *Росії*, спочатку царській, а потім радянській. З часу поширення її влади на *Польське Королівство*, до якого входила Холмщина з півднем Підляшся, вона не припиняла спроб асимілювати місцевих українців, вважаючи їх споконвічними «руськими», маючи на увазі росіян. Відповідно, розпочалася завзята боротьба з поляками за душу й тіло, як ми писали в першому томі, місцевих українців. При цьому російська влада не полишала спроб асимілювати й поляків, які за словами Миколи ІІ, *не повинні мріяти про окрему народність*, тобто не повинні б вважати себе поляками. Що ж до українців, то найбільш показовими віхами стали брутальна ліквідація уніатства у 1875 р., т.зв. *Толеранційний указ* 1905 р., а далі вже проаналізовані нами – *біженство*, *евакуація* і акція *Вісла*.

Несправедливим було б усю провину за біди українців складати виключно на Росію, бо значна її частина лежить на польській стороні. Але кінець-кінців роздуми повертають нас до питання: *А що ж самі українці?* На жаль, на той

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

час їх *національна свідомість* ще не пробудилась. Тому їх долю вирішували поляки з росіянами у взаємних змаганнях на тему – хто ж вони, автохтони холмсько-підляських земель – *поляки чи росіяни?* Обидві сторони навіть не допускали, що то могли бути *українці*.

Коли ж говорити про *українське національне самоусвідомлення* на холмсько-підляських землях, то його паростки спостерігалися ще у XIX ст., але не настільки, щоб визначити якийсь цілеспрямований рух до *національного самовизначення* у повному розумінні цього поняття. Перша світова війна прискорила визрівання *національного самоусвідомлення* народів, у тому й українців – загалом, і холмсько-підляських, зокрема. Проте, рішення російської влади вигнати останніх з їх споконвічних земель, продиктоване виключно імперськими великодержавними інтересами Росії, не сприяло їх *самоорганізації* у місцях власного походження, хоча, з іншого боку, воно кинуло їх у вир *загальнонаціонального прозрівання* під час революційних перетворень, що охопили терени Російської імперії, яка розвалювалася.

В колишній імперії холмсько-підляські вигнанці виявилися нікому непотрібними. Зрештою, вони й самі рвалися додому. Нова польська влада, яка формувала державність відроджуваної Польщі, сприйняла повернення вигнанців на рідні землі не дуже доброзичливо. Власне кажучи, на них ніхто не очікував. Політично їх сприйняли як елемент, який повинен стати повноцінно *польсько-католицьким* або його не мало б бути взагалі. В таких умовах проходило життя холмсько-підляських українців протягом усього часу існування Другої Речі Посполитої. Намагання насильницьким чином *окатоличити* православних українців, а тим самим спольщити їх, пронизувало всю діяльність центральних, а особливо місцевих властей. Від часу відновлення польської державності і практично до початку Другої світової війни процес насилля неухильно зростає. Цьому підпорядковувалась діяльність цивільної влади, органів правопорядку і навіть війська. Дві речі, на які зверталась першочергова увага – це *релігія і освіта*, передусім, застосування рідної мови. Поетапно велася робота щодо витіснення *православ'я* як віросповідання місцевого люду. Православним не віддавалися після повернення з *біженства* їх храми, далі наставало відбирання храмів, а врешті – їх руйнування.

Все це робилося ніби в ім'я наведення ладу в державі та забезпечення її внутрішньої і зовнішньої безпеки. Відповідні заходи у відновлюваній через століття з чвертю країні після іноземного поневолення очевидно повинні були здійснюватися. Проте у *національно-релігійному* питанні влада, на нашу (зрештою – не лише нашу) думку, обрала не найоптимальніший шлях державного будівництва. Українці на той час складали *потужну національну меншину*. За офіційною статистикою їх налічувалось 5,0–5,5 млн. осіб. Інши-

ми словами, десь кожний шостий громадянин Польщі був українцем. Влада обрала шлях конфронтації з ними, замість пошуків суспільного примирення. На її думку, найбільш придатними для спольщення були холмсько-підляські українці. Власне, їх вирішили *дотиснути* відомими насильницькими заходами. Щоправда, говорити через багато десятиліть, що було б, якби ... легше, ніж тоді було владі, *виходячи з інтересів своєї державності*. Ще були свіжими у пам'яті переживання і підсумки польсько-української війни, яка охоплювала терени нинішніх західноукраїнських областей, крім Закарпатської і Чернівецької, та частин тих земель, які остаточно закріпились за Польщею. Але й тут польській владі слід було проявити державницьку мудрість, а не обдурювати місцевих українців *примарною автономією*, яку не збирались втілювати у життя належним чином.

Отже, за таких обставин Польща вступила у Другу світову війну. А в українців, її автохтонів, заблищав якийсь промінчик надії на зміну свого нестерпного становища. Ще задовго до початку війни стало зрозумілим, що польська влада обрала шлях насильницького упокорення українців на їх етнічних землях, у залежності від того, якою була їх *внутрішня організованість*. Відповідно добиралися й методи впливу на них.

Початок війни ознаменувався спільними зусиллями гітлерівської Німеччини і Радянського Союзу щодо розчленування Польщі як держави. Обидва на той час ще союзники розділили її у відповідності з домовленістю. Німеччина приєднала до себе землі, які, на її думку, належали до неї споконвіку. Радянський Союз приєднав до своїх союзних республік західних українців і західних білорусів, *ніби рятуючи їх від буржуазно-поміщицького гніту*. У що то вилілося через дуже короткий проміжок часу, давно і добре відомо. Що принесло *визволенням* як і, до речі, тим хто їх донедавна гнобив, теж не було таємницею з перших днів приєднання західноукраїнських і західнобілоруських земель до СРСР.

На решті польських земель, що залишилися, було створене псевдодержавне утворення у вигляді *Генеральної губернії* із столицею у Кракові, яку очолив наблизений до Гітлера *Ганс Франк*. Ніколи не було таємницею, що і тут німецька окупаційна влада діяла виключно для задоволення своїх власних потреб у веденні війни та повоєнного тут влаштування. Відразу зауважимо, що другий задум у життя не був втілений, але спроби його започаткування ще під час війни мали місце, хоча б, наприклад, у масових переселеннях поляків і українців з метою створення *життєвого простору* для німців, яких передбачали звести з усієї Європи. Планів до кінця гітлерівці в життя не втілили, але загострення в і без того напружені стосунки між українцями і поляками внесли. Німецька окупаційна влада, виселяючи з тієї чи іншої місцевості по-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ляків, на їх місце поселяла українців, вигнаних з іншої місцевості, а вже у їхні села етнічних німців. Польська сторона, не маючи можливості помститися німцям, виміщувала злість на безборонних українцях, які в результаті доволі часто опинялися просто неба – їхні садиби зайняли німці, а поляки їх вигнали зі своїх садиб, куди їх переселили німці. Отаке виходило замкнене коло.

Проте, насильницькі переселення не були єдиною і далеко не головною причиною українсько-польського протистояння як на холмсько-підляських землях, так і на решті теренів того, що українці назвали Закерзонням. Польська сторона, про що йшлося вище, просто-напросто будь-якою ціною хотіла позбутися українського елементу як такого. Тому, якби не німецькі спроби створити коштом поляків і українців терен німецького поселення на змішаних українсько-польських землях, то привід знайшовся б інший, і він, до речі, знаходився. Іншими словами, йшлося про створення однонаціональної Польської держави у перспективі.

Згодом слушною нагодою стала т.зв. *волинська різня*, вчинена нібито безпідставно українцями над поляками влітку 1943 р. Нам вже доводилося писати, що ніхто не виправдовує загибелі багатьох поляків на Волині під час протистояння, яке мало свої доволі конкретні підстави через безпрецедентні утиски українців з боку польської влади у міжвоєнні роки, а також участі польських підпільних формувань, які спільно з радянськими диверсійними загонами чинили акти насилля над тими ж українцями. Акти розправи над холмсько-підляськими українцями, які з другої половини 1943 р. набирали все масовішого характеру, а з весни наступного року перетворилися на поголовне винищення українського люду, що можна було б, використовуючи відповідну термінологію, назвати *холмською різнею*, зображати як *відплатну дію* – щонайменше не відповідає справжньому станowi речей. Факти вибіркового убивств українців мали місце з самого початку війни. Причому, з плином часу вони набирали все більших масштабів. А пояснення, що підпільні польські суди виносили вирок смерті тим, хто чинив насилля над поляками, м'яко кажучи, надумані, бо переважна більшість убитих українців не мала ні найменшого відношення до *українсько-польського протистояння*. Їх *вина* полягала лише в тому, що вони були людьми іншого віросповідання та іншої національності.

Як вирішилося остаточно питання, добре відомо. З Польщі до УРСР вивезено півмільйона українців. У зворотному напрямку три чверті мільйона поляків. Такі масові міграційні процеси мали місце в людській цивілізації здавен. Відбувалося це внаслідок примусу чи втечі, мали місце добровільні переселення. Але найчастіше – це поєднання першого і другого. Що ж до масових примусових переселень цілих народів, то в минулому столітті поза конкуренцією виявився Радянський Союз, який таким чином намагався розв'язати па-

лючу *національну проблему*, в розумінні тодішніх його правителів – просто ліквідувати її шляхом переселення невдоволених або й навіть потенційних невдоволених у віддалені райони СРСР, де вони мали *асимілюватися*, стати – *єдиним радянським народом*. Що з того вийшло, також достеменно відомо.

Чи думала підпільна Польща про можливе виселення українців з теренів, де належало формуватися польській державності? Ряд польських документів стверджує, що така можливість розглядалася. Кому належить пальма першості у рішенні про *обмін населенням*? Дослідники обабіч кордону більш-менш одноставні у тому, що то ідея *Йосипа Сталіна* та його найближчого оточення. Недостатньо дослідженою є роль західних політиків у тому процесі, хоч також є документальні підтвердження їх, в усякому випадку, не категоричного заперечення проти згаданого *обміну*. Тут, у післямові, немає потреби повертатися до детального розгляду проблеми. Лише варто зазначити, що вигнанцям з обох боків кордону переселення завдало чимало болючих переживань. Не ображаючи ні українську, ні польську сторони, зауважимо, що переселеним з Польщі українцям довелося пережити на порядок більше проблем, ніж польським переселенцям з України. Перші опинилися не в українському суспільстві, на що розраховували, а в радянському, з усіма його *антилюдськими атрибутами*. Крім того, їх елементарно ошукали, не компенсувавши вартості залишеної у Польщі власності, хоч на міждержавному рівні відповідні розрахунки були проведені.

Тепер, з висоти часу цілком зрозуміло, що *обмін населенням*, як, до речі, й акція *Вісла*, як акт завершення деукраїнізації етнічних українських земель у Польщі, виявилися не найкращою формою розв'язання *міжнаціональних українсько-польських проблем*, які накопичувалися впродовж тривалого часу. Чи за тодішніх обставин міг бути якийсь інший вихід з ситуації, що склалася? Однозначної відповіді годі шукати. Пристрасті настільки розгорілися, що про якесь їх вгамування протягом невеликого проміжку часу годі говорити. Тепер можливо лише розмірковувати, що могло б бути, якби керівництво обох визвольних рухів – польського і українського – повело себе по-іншому, тобто не закликало до конфронтації, а до взаємних чи спільних пошуків звільнення не тільки від *окупантів* з заходу, але й від *визволителів* зі сходу. Ні тоді, ні тепер не було і немає сумніву, що обидві потуги – німецька і радянська – всіляко сприяли поглибленню українсько-польського протистояння, що відповідало їх *імперським задумам* на перспективу.

Чи могли обидва народи раптово піднятися до розуміння своїх справді *національних інтересів* за тих складних обставин? Життя показало, що ні. Особливо у важкій ситуації опинилися українці, позбавлені власної державності, бо існуюча УРСР, нібито *рівна серед рівних* республік тодішнього СРСР,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

насправді була колонією у самому центрі (в усякому випадку – географічному) Європи. *Державний центр в екзилі*, який формально вважався спадкоємцем Української Народної Республіки, не мав ні найменших можливостей впливати на перебіг подій. Якщо за незалежність Польщі (хоча майже на півстоліття фіктивну) горою стояли західні союзники по Антигітлерівській коаліції, то про визволення України від радянського (правильніше – російського) панування відверто говорили лише українські і інших поневоленнях народів Європи, в тому числі й польські, організації в діаспорі. Іншими словами, на той час перед українцями у всій своїй повноті постала проблема не лише, де будувати свою майбутню державу, але чи вдасться здобути її незалежність. Як показав подальший хід подій, національно-визвольні зусилля українських незалежницьких організацій під час Другої світової війни та по її закінченні стосовно відтворення незалежності Української держави не вкладалися у плани воєнного влаштування світу і, відповідно, не могли завершитися успішно.

Холмсько-підляські українці – то лише невелика частина *великого українського етносу*, який нині проживає у своїй національній державі, а, за різними даними, ще до 20 млн. українців є громадянами багатьох країн світу. Наша праця присвячена долі чисельно невеликої частини українського народу. Але її доля мало чим відрізняється від долі решти українців, які у тому ж минулому столітті пережили трагічні сторінки своєї історії. Ми, українці, схильні пишати своєю *трагічною, героїчною минувиною*. Але чому наша *мужність, витривалість, кмітливність, працелюбство* не допомогли нам у минулому створити свою *національну централізовану державу*? Чому навіть тепер, майже через чверть століття незалежності, ми запитуємо себе – незалежна наша держава насправді чи ні? Пояснення усіх наших клопотів лише запопадливостю сусідніх народів відповіді на подібні питання не дає. Кожен народ – *сам є господарем своєї долі*.

В нинішній ситуації, яка склалася в самій Україні і навколо неї на міжнародній арені, все ширші верстви українського суспільства замислюються над дійсними причинами невдач *українського державотворення, територіальної цілісності держави, єдності українського суспільства* тощо. Ми з гордістю кажемо, що наші прадавні Київська і Галицько-Волинська держави були могутніми європейськими країнами, з якими рахувалися інші. Проте це слабка втіха для народу, який мав би займати гідне місце серед інших європейських народів. Якщо все ж повернутися до основної проблеми нашого твору – долі холмсько-підляських українців, то ми на багатьох сторінках писали про їх пізнє *національне самоусвідомлення*, навіть у порівнянні з іншими *гілками українського етносу*. Звідти й усі клопоти, з тим пов'язані. Проте зараз, у другій декаді ХХІ століття було б верхом безглуздя закликати українців, позбавле-

них у різні часи прабатьківських земель, до боротьби за їх повернення, тобто до якогось *історичного реваншу*. Безглуздя у двох вимірах. По-перше, ніхто і ніколи нас не зрозуміє, зрештою й ми самі себе не зрозуміємо. А, по-друге, якщо міркувати примітивно, то українцям слід докласти чималих зусиль, щоб спромогтися утримати державність у кордонах, визначених для неї в часи тоталітарного більшовицького режиму.

Йдеться зовсім про інше. Ще живі холмсько-підляські вигнанці, як і їх побратими з інших українських етнічних земель Польщі, повинні передати своїм нащадкам чітке розуміння власного походження, національних, релігійних, культурних надбань. Обабіч українсько-польського кордону є безліч місць історичної пам'яті обох народів. Їх представникам належить створити можливість для їх безперешкодного відвідування, щоб віддати належну шану своїм пращурам.

З падінням януковичівського режиму і початком прямої агресії Росії проти України настав час остаточного вирішення питання єдності українського суспільства, існування української державності. Нинішня доба – це не лише випробування для українського народу, але й для усіх сусідніх народів, яким загрожує політика нашого північно-східного сусіда. Як же ж авторам тритомника бачиться розв'язання вузла стереотипів в українсько-польських міжлюдських стосунках? Як на нашу думку, то, власне, настав час взаємного прощення і примирення, без поррахунків, хто перед ким і за що більше завинив. Всі ці розрахунки треба залишити науковцям обох країн для спокійного обговорення. Польська сторона повинна зрозуміти, що українці мають право на власну історію з її позитивами і проблемними моментами. Перед викликами, які з'явилися перед українцями і несуть пряму загрозу полякам, вкрай важливо, щоб обидва народи йшли пліч-о-пліч в майбутнє. До цього нас закликають сучасні міждержавні стосунки обох країн. Нинішня Польща служить не просто дороговказом для України, але й докладає чималих зусиль, щоб допомогти їй стати справді європейською державою. Така її постава не є філантропічним актом такої собі підтримки слабого сусіда. Польські правлячі верстви добре розуміють, що гарантувати безпеку власному народові за нинішніх обставин можна лише спільними зусиллями у єдиній Європі, прилучення до якої України зробить її у майбутньому лише могутнішою.

POSŁOWIE

Nadszedł czas podsumowania przeprowadzonego przez nas badania. Należałoby oczywiście wyciągnąć jakiś wniosek dlaczego Ukraińcy przez setki lat walczą o własną jedność, własną państwowość – i nigdy nie mogą osiągnąć pożądanego celu. To właściwie nie wniosek, a pytanie ryторыczne, na które po dzień dzisiejszy jest trudno odpowiedzieć.

Stosownie konkretnego tematu, badanego przez nas w ciągu wielu lat, to w tym sensie należy się konkretny wniosek – o losach i niedoli najzachodniejszej części etnosu ukraińskiego w pierwszej połowie wieku XX. O ile opowieść faktycznie została doprowadzona do końca wieku, to i konkludować należy w takim wymiarze czasowym.

Dlaczego tak się stało, iż w latach 1915–1947 Ukraińcy chełmsko-podlascy czuli się na swoich ziemiach rodzimych niby obcymi? W roku 1915. Rosja wypędziła ich stosując przemoc w tzw. *bieżeństwo*. W latach 1944–1946 (częściowo i w 1947) przeprowadzono t.zw. *wymianę ludności*, według której pół miliona Ukraińców z Polski, w tym prawie 200 tys. z ziem chełmsko-podlaskich, deportowano do USRR. Pozostałych w ramach akcji Wisła, oczywiście z wykorzystaniem *przemocy*, przesiedlono na *ziemie ponemieckie* w granicach Polski.

Jeżeli mówić wyłącznie o czynniku zewnętrznym, to poza wszelką wątpliwością, wina spada na *Rosję*, najpierw carską, a później sowiecką. Od czasów poszerzenia jej władzy na *Królestwo Polskie*, do którego należała Chełmszczyzna z południem Podlasia, Rosja wciąż czyniła wysiłki w celu asymilacji miejscowych Ukraińców, uważając ich za Russkich, czyli po prostu za *Rosjan*. To, w swojej kolejności, powodowało zaciętą walkę z Polakami o duszę i ciało, jak pisaliśmy w tomie pierwszym, miejscowych Ukraińców. Władza rosyjska przy tym nie wyrzekała się prób asymilowania również Polaków, którzy według Mikołaja II *nie śmieli marzyć o odrębnej narodowości*, czyli nie mogli się liczyć za Polaków. Co do zachowania się władz rosyjskich wobec Ukraińców, to jak się okazało, one stosowały przemoc dla osiągnięcia swoich celów welkomocarstwowych. Przede wszystkim, to brutalna likwidacja *Unii Brzeskiej* w roku 1875, carski *ukaz tolerancyjny* z roku 1905, a następnie – akcje przestudiowane przez nas – *bieżeństwo*, *ewakuacja*, *Wisła*.

Niesprawiedliwym byłoby całą winą za kłopoty Ukraińców obarczać wyłącznie Rosję. Jakaś jej część jest po stronie polskiej. Niestety tu nasuwa się stare jak świat

pytanie: *A cóż sami Ukraińcy?* Jak nie przykro, ich *świadomość narodowa* w tamtych czasach jeszcze się nie obudziła. Dlatego ich losy rozstrzygiwano we wzajemnych starciach polsko-rosyjskich na temat kim są autochtoni ziem chełmsko-podlaskich – *Polakami* czy też *Rosjanami*. Obydwe strony nawet nie przypuszczały, że to mogli być Ukraińcy.

Jeśli chodzi o *ukraińskim samouświadomieniu narodowym* na ziemiach chełmsko-podlaskich, to jego załączki były zauważalne jeszcze w wieku XIX., jednak nie na tyle, aby wytyczać kierunek do *samookreślenia narodowego* w jego właściwym pojmowaniu. I. wojna światowa przyspieszyła dojrzewanie *samouświadomienia* narodów, w tym również Ukraińców – ogółem, a chełmsko-podlaskich w szczególności. Decyzja władz rosyjskich o wypędzeniu tych ostatnich z ich ziem odwiecznych, podyktowana wyłącznie wielkomocarstwowym interesem Rosji, nie sprzyjała ich *samoorganizacji* na terenach własnego pochodzenia. Z innej zaś strony, to wypędzenie rzuciło Chełmian i Podlasian w wir *przejrzania ogólnonarodowego* podczas przeobrażeń rewolucyjnych, ogarniających tereny rozwalającego się imperium rosyjskiego.

W byłym imperium wygnańcy chełmsko-podlascy okazały się nikomu nie potrzebne. Zresztą, oni sami pragnęli powrócić do stron rodzinnych. Nowa władza polska, kształtująca państwowość odrodzonej Polski, przyjęła powrót wygnańców na ziemię ojczyste nie bardzo życzliwie. Prawdę mówiąc, na nich nikt nie oczekiwał. Politycznie ich przyjęto jako element, który winien zostać pełnocennie *polско-katolickim* lub nie miało go być w ogóle. W takich to warunkach toczyło się życie Ukraińców chełmsko-podlaskich w czasach Drugiej Rzeczypospolitej. Próby przemocą *nawrócić na katolicyzm* prawosławnych Ukraińców, tym samym polonizując ich, dominowały w działalności władzy państwowej, a szczegółowo władz lokalnych. Od czasu odnowienia państwowości polskiej i do początku II. wojny światowej przemoc gwałtownie wzrastała. Osiągnięciu postawionego celu podporządkowała się działalność władz cywilnych, organów praworządności, a nawet wojska. Przede wszystkim, pilnie obserwowano *sprawy religijne* i *edukacyjne*, i co najważniejsze – użytkowanie języka macierzystego. Krok po kroku szło ograniczenie zasięgu działania duszpasterskiego *prawosławia*. Prawosławnym nie zwracano po powrocie z *bieżeństwa* ich świątyń, odwrotnie – odbierano następne, a w końcu – ich burzenie.

Wszystko to czyniono niby dla wprowadzenia ładu w państwie i zabezpieczenia jego bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Odpowiednie środki w odnawianym po 123 latach niewoli kraju oczywiście miały być stosowane.

Jednak w dziedzinie życia *narodowo-religijnego* władze, naszym (i nie tylko naszym) zdaniem, wybrały w tym sensie nie najlepszą drogę do kształtowania państwowości. Ukraińcy w tamtych czasach stanowiły *potężną mniejszość narodową*. Według oficjalnych statystyk ich liczba w Polsce sięgała 5,0-5,5 mln. osób. Innymi

WID DEPORTACJI DO DEPORTACJI

słowy, mniej więcej każdy szósty obywatel Rzeczypospolitej był Ukraińcem. Władze wybrały drogę konfrontacji z nimi zamiast poszukiwania społecznego pogodzenia się. Według deklaracji władz, Ukraińcy chełmsko-podlascy nadawali się, wśród innych, najlepiej dla celów polonizacji. Właśnie dlatego ich próbowano *docisnąć* znanymi środkami przemocy. Co prawda, mówić po upływie wielu dziesięcioleci co mogłoby, być, jakby... Lżej, aniżeli było władzom strzegącym własny interes państwowi w tamtych czasach. Odczuwały się jeszcze przeżycia i następstwa wojny polsko-ukraińskiej, obejmującej tereny dzisiejszych obwodów zachodnioukraińskich, bez akarpackiego i Czerniowieckiego, i części ziem pozostałych w Polsce. W zaistniałych okolicznościach władzom polskim, naszym zdaniem, należało wykazać mądrość państwową, a nie oszukiwać Ukraińców *iluzją autonomii*, której nikt nie zamierzał realizować.

Wybuchła wojna. U Ukraińców, autochtonów Polski, pojawiła się jakaś nadzieja na zmianę swojego nieznosnego położenia. Do wybuchu wojny stało się zupełnie oczywistym, iż władze polskie wybrały drogę upokorzenia Ukraińców na ich ziemiach etnicznych siłą, ale w zależności od ich *spójności wewnętrznej*. Odpowiednio dobierano metodę wpływu na nich.

Początek wojny oznajmił się wspólnymi wysiłkami Niemiec hitlerowskich oraz Związku Radzieckiego wobec podziału Polski. Obaj na ten czas jeszcze alianci rozdzielili państwo polskie według podpisanej umowy. Niemcy zagarnęli ziemie uważane nibyto za odwiecznie niemieckie. Związek Radziecki przyłączył do swoich republik zachodnich Ukraińców oraz zachodnich Białorusinów, *niby ratując ich przed wyzwiskiem burżuazyjno-obszarniczym*. Co z tego wyszło, od dawna i dobrze znano. Co przyniosło *wyzwolonym* jak, między innymi, i tym, którzy do niedawna *gnębili* ich, również nie było tajemnicą od pierwszych dni przyłączenia do ZSRR ziem zachodnioukraińskich oraz zachodniobiałoruskich.

Na pozostałych ziemiach polskich utworzono przez Niemcy hitlerowskie *Gubernię Generalną* na czele z *Hansem Frankiem*, ze stolicą w Krakowie. Nigdy również nie było tajemnicą, że hitlerowskie władze okupacyjne działały wyłącznie dla zaspokojenia swoich własnych potrzeb w prowadzeniu wojny oraz w ustroju powojennym na tych terenach. Odgórnie zauważymy, że ten drugi pomysł nigdy nie został ostatecznie zrealizowany. Jednak próby jego realizacji zostały poczynione jeszcze podczas wojny w postaci masowych przesiedleń Polaków i Ukraińców celem stworzenia *przestrzeni życiowej* dla Niemców zwożonych z całej Europy. Zrealizować plany ostatecznie hitlerowcom nie udało się. Tym nie mniej, zaostrić i bez tego napięte stosunki między społecznością polską a ukraińską im się udało. Władze okupacyjne, wysiedlając z tej lub innej miejscowości Polaków na ich posiadłości zwoziły Ukraińców, wypędzonych z innej miejscowości, do której sprowadzano Niemców lub tzw. *Volksdojczów*. Strona polska pozbawiona możliwości

zemścić się na Niemcach, wyładowywała złość na bezbronnych Ukraińcach, którzy wskutek tego dość często okazywali się z niczym. Ich posiadłości zostały zajęte przez Niemców, a Polacy wypędzali ich ze swoich posiadłości, dokąd Ukraińców przesiedliły władze okupacyjne. Takie to wyszło koło zamknięte.

Jednak należy zaznaczyć, że przesiedlenia przemocą nie były jedynym i dalece nie głównym motywem polsko-ukraińskiego przeciwstawiania się tak na ziemiach chełmsko-podlaskich, jak również na innych terenach Zakerzonia. Polska strona, o czym mówiono wyżej, po prostu za wszelką cenę dążyła do usunięcia elementu ukraińskiego z wymienionych terenów. Dlatego jakby nie niemieckie próby utworzenia kosztem Polaków oraz Ukraińców terenu osiedla niemieckiego, znalazłyby się inny powody dla usunięcia Ukraińców. Innymi słowy, chodziło o kształtowanie na przyszłość jednolitego państwa pod względem narodowościowym.

Między innymi, słusznym powodem stała się kwestia *rzezi wołyńskiej* 1943 roku. Niejednokrotnie pisaliśmy, że nikt nie kwestionuje zginienia wielu Polaków na Wołyniu podczas wzajemnego zwalczania się z Ukraińcami, mającego pewne, dość konkretne przyczyny poprzez bezprecedensowe uciski Ukraińców ze strony władz polskich w latach przedwojennych, jak również udziału polskich formacji podziemnych we wspólnych akcjach pacyfikacyjnych z radzieckimi oddziałami dywersyjnymi przeciwko ludności ukraińskiej. Akty gwałtu na Ukraińcach chełmsko-podlaskich stały się zjawiskiem powszechnym w drugiej połowie 1943 roku, a na wiosnę następnego przekształciły się na akcję ostatecznego wyniszczenia ludności ukraińskiej, co korzystając z odpowiedniej terminologii możnaby nazwać *rzezią chełmską*. Nazywać to *akcją odwetową* za zabójstwo Polaków na Wołyniu – co najmniej nie jest zgodnym z prawdą, dlatego, że pojedyncze zabójstwa Ukraińców chełmsko-podlaskich rozpoczęły się wraz z wybuchem wojny. Z biegiem czasu ilość zaginionych Ukraińców z rąk *nieznanych sprawców* katastroficznie rosła. A wyjaśnienia na kształt tego, że sądy podziemia polskiego wydawały wyroki śmierci na tych, którzy czyniły gwałty na ludności polskiej, delikatnie mówiąc, są wymyślone, ponieważ większość zabitych Ukraińców nie miała najmniejszego stosunku do przeciwstawiania się ukraińsko-polskiego. *Wina* ich polegała wyłącznie na tym, że byli ludźmi innej wiary oraz innej narodowości.

Jak został rozstrzygnięty problem, znamy dokładnie. Z Polski do USRR wywieziono pół miliona Ukraińców. W kierunku zwrotnym trzy ćwierci miliona Polaków. Podobne procesy migracyjne znane są w ludzkiej cywilizacji od dawna. Działo się to wskutek przemocy lub ucieczki, istniały dobrowolne przemieszczenia. Najczęściej były to połączenia pierwszego i drugiego razem. Co tyczy masowych przesiedleń przymusowych całych narodów, to w wieku ubiegłym poza konkurencją okazał się Związek Radziecki dążący w taki sposób rozwiązać ostry *problem narodowościowy*, w pojmowaniu ówczesnych jego przywódców – po prostu zlikwidować go dro-

WID DEPORTACJI DO DEPORTACJI

gą przesiedlenia niezadowolonych, albo nawet potencjalnych niezadowolonych do oddalonych regionów ZSSR, w których miały się *asymilować*, stać się – *jednolitym narodem radzieckim*. Co z tego wyszło, również dokładnie wiadomo.

Czy myślała Polska podziemna o możliwym wydaleniu Ukraińców z terenów wyznaczonych dla kształtowania państwowości polskiej. Szereg dokumentów polskich wskazuje na to, iż taka możliwość uwzględniała się. Komu należy pierwszeństwo w podjęciu decyzji o *wymianie ludności*? Badacze po obu stronach granicy ukraińsko-polskiej są jednomyślni w tym, iż idea wychodziła od *Józefa Stalina* i jego otoczenia najbliższego. Niewystarczająco jest zbadane stanowisko polityków zachodnich w tej sprawie, chociaż również istnieją potwierdzenia dokumentalne ich, w każdym razie, nie kategorię zaprzeczenia wspomnianej *wymiany*. W posłowie nie ma sensu powracać do analizy szczegółowej problemu. Jedynie należy podkreślić, iż wypędzonym po obu stronach granicy przesiedlenie wyrządziło wiele bolesnych przeżyć. Nie obrażając ani ukraińską, ani polską stronę zaznaczymy jednak, iż na przesiedlonych z Polski Ukraińców oczekiwało o wiele więcej problemów, aniżeli na polskich przesiedleńców po przybyciu z Ukrainy. Pierwsi trafili do społeczeństwa nie ukraińskiego, na co liczyli, lecz do radzieckiego z jego *atrybutyką antyludzką*. W dodatku, ich elementarnie oszukano, nie kompensując wartości pozostawionej własności w Polsce pomimo tego, że na poziomie między państwowym rozliczenia zostały przeprowadzone.

W dniu dzisiejszym jest zupełnie zrozumiałym, że *wymiana ludności*, jak i akcja *Wisła* jako akt ostatecznej deukrainizacji ukraińskich ziem etnicznych w Polsce, stały się nie najlepszą metodą rozwiązania *ukraińsko-polskich problemów międzyludzkich*, nagromadzonych za dłuższy okres czasu. Czy możliwe było w tamtych warunkach jakieś inne wyjście z zaistniałej sytuacji? Trudno jest szukać jednoznacznej odpowiedzi. Wzajemne zwalczanie się osiągnęło punktu krytycznego i wstrzymać go w krótkim okresie czasu nie wydawało się za realne. Teraz można tylko zastanawiać się nad tym, co mogłoby stać się, gdyby przywódcy obydwu ruchów wyzwolenicznych – polskiego i ukraińskiego – zachowali się po innemu, czyli nie wzywali do konfrontacji, lecz do wspólnych poszukiwań dróg nie tylko wyzwolenia od *okupanta* zachodniego, ale i od *wyzwolicielea* wschodniego. Nikt nigdy nie miał wątpliwości, że obydwie potęgi – niemiecka i radziecka – na wszelki sposób popierały pogłębienie antagonizmu ukraińsko-polskiego. To, z kolei, w pełni odpowiadało ich *wielkomocarstwowym planom* na perspektywę.

Czy mogły obydwa narody nagle unieść się do rozumienia swoich naprawdę *interesów narodowych* w tamtych skomplikowanych warunkach? Życie pokazało, że nie. W szczególnie trudnej sytuacji okazały się Ukraińcy pozbawieni własnej państwowości. Istniejąca USRR, niby *równa wśród równych* republik owczesnego ZSRR, w rzeczywistości była obszarem kolonialnym w samym centrum Europy, w

każdym razie - geograficznym. *Centrum państwowe w ekzylu*, licząc się formalnie za spadkobiercę Ukraińskiej Republiki Ludowej, nie posiadało najmniejszych możliwości wpływu na przebieg wydarzeń. O niepodległość Polski (co prawda, prawie pół wieku fiktywną) troszczyły się alianci zachodni. O wyzwolenie Ukrainy spod panowania radzieckiego (raczej – rosyjskiego) otwarcie wypowiadały się wyłącznie ukraińskie i innych ujarzmionych narodów Europy, w tym i polskie, organizacje diasporne. Innymi słowy, przed Ukraińcami w tamtych czasach stał problem nie tylko, gdzie budować swoje przyszłe państwo, ale czy w ogóle uda się osiągnąć jego niepodległość. Jak pokazał dalszy rozwój wydarzeń, wysiłki narodowo-wyzwoleńcze ukraińskich organizacji niepodległościowych podczas II. wojny światowej oraz po jej zakończeniu wobec odnowienia niepodległości państwa ukraińskiego nie zgadzały się z planami ustroju powojennego świata i odpowiednio nie mogły się skutecznie skończyć.

Ukraińcy chełmsko-podlascy to tylko niewielka częśćka *wielkiego etnosu ukraińskiego*, zamieszkającego dzisiaj w swoim państwie narodowym. Według istniejących danych jeszcze ok. 20 mln. Ukraińców są obywatelami wielu krajów świata. Nasza praca poświęcona jest losom liczebnościowo niewielkiej części narodu ukraińskiego. Jednak jej losy prawie nie różnią się od losów reszty Ukraińców, którzy przeżyli w ubiegłym stuleciu tragiczne karty swoich dziejów. My, Ukraińcy, jesteśmy skłonni szczyć się swoją tragiczną, bohaterską przeszłością. Ale dlaczego nasze *męstwo, wytrwałość, roztropność, pracowitość* nie pomogły nam w przeszłości ukształtować swoje narodowe państwo centralizowane? Dlaczego nawet w dniu dzisiejszym, prawie po ćwierćwieczu niepodległości my pytamy siebie – niepodległy nasz kraj naprawdę, czy też nie? Wyjaśnienie wszystkich naszych kłopotów wyłącznie zachłannością narodów sąsiednich odpowiedzi na podobne pytanie nie daje. Każdy naród – *sam jest gospodarzem własnego losu*.

W obecnej sytuacji w samej Ukrainie jak również wokół niej na arenie międzynarodowej co raz to szersze rzeszy społeczeństwa ukraińskiego zamyślają się o rzeczywistych przyczynach niepowodzenia *ukraińskiej państwowotwórczości, całości terytorialnej kraju, jedności społeczeństwa ukraińskiego* etc. My z dumą mówimy o potędze naszych dawnych państw Rusi Kijowskiej oraz Księstwa Halicko-Wołyńskiego, z którymi liczyły się inne kraje. To wygląda słabą uciechą dla narodu, który miałby posiadać należyta pozycję wśród innych narodów europejskich. Wracając do głównego problemu naszego dzieła – losów Ukraińców chełmsko-podlaskich przypomnijmy, iż na wielu stronach pisaliśmy o ich spóźnionym *samouświadomieniu* narodowym, nawet w porównaniu z innymi częściami *etnosu ukraińskiego*. Stąd są wszystkie kłopoty z tym powiązane. Jednak teraz, w drugiej dekadzie XXI wieku byłoby szczytem bezsensowności wzywać Ukraińców, pozbawionych w różnych czasach ziem praojcowskich, do walki o ich powrót, czyli do jakiegoś *rewanżu*

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

historycznego. Bezsensowność dwuwymiarowa. Po pierwsze, nikt i nigdy nas nie zrozumie, zresztą my sami siebie nie rozumiemy. A po drugie, myśląc prymitywnie, Ukraińcy są zmuszeni dołożyć wiele wysiłków dla utrzymania państwowości w granicach, wyznaczonych dla niej za czasów totalitarnego reżimu bolszewickiego.

Chodzi zupełnie o coś innego. Jeszcze żywi wygnańcy chełmsko-podlascy, jak również ich rodacy z innych ukraińskich ziem etnicznych Polski, winni przekazać swoim potomkom jasne rozumienie własnego pochodzenia, nabytków narodowych, religijnych, kulturowych. Po obydwu stronach granicy ukraińsko-polskiej istnieje mnóstwo miejsc pamięci historycznej obydwu narodów. Dla ich przedstawicieli miałyby być stworzone należyte możliwości ich wolnego zwiedzania, aby mogły uczcić pamięć swoich przodków.

Z upadkiem reżimu janukowyczowkiego i początkiem bezpośredniej agresji Rosji przeciwko Ukrainie nadszedł czas ostatecznego rozwiązania kwestii spójności społeczeństwa ukraińskiego, istnienia państwowości ukraińskiej. Dzień dzisiejszy – to nie tylko wyzwanie dla narodu ukraińskiego, ale w równej mierze dla wszystkich narodów sąsiednich zagrożonych polityką naszego sąsiada północno-wschodniego. Jaka wizja autorów dzieła co do rozwiązania węzła stereotypów w ukraińsko-polskich stosunkach międzyludzkich? Naszym zdaniem, właśnie nastąpił czas wzajemnego przebaczenia i pogodzenia się, bez porachunków, kto komu i za co jest więcej winien. Cały ten porachunek należy pozostawić naukowcom obu krajów, by mogły go w spokojnej atmosferze omawiać. Polska strona winnaby zrozumieć, że Ukraińcom też przysługuje prawo do własnej historii z jej pozytywami oraz momentami problematycznymi. W obliczu wyzwań powstałych przed Ukraińcami oraz niosących zagrożenie bezpośrednie Polakom, jest nadzwyczaj ważnym by obydwie narody szły ramie w ramie do przyszłości. Ku temu nas zrywają współczesne stosunki międzypaństwowe obydwu krajów. Obecnie Polska służy dla Ukrainy nie tylko drogowskazem, ale i dokłada wiele wysiłków, żeby pomóc jej przekształcić się na prawdziwe państwo europejskie. Taka jej postawa nie przedstawia się takim sobie aktem filantropii poparcia dla słabego sąsiada. Politykum polski dobrze rozumie, że gwarantować bezpieczeństwo własnemu narodowi w dzisiejszych okolicznościach można wyłącznie poprzez wspólne wysiłki zjednoczonej Europy, przystąpienie do której Ukrainy wzmocni ją w przyszłości.

ПОСЛЕСЛОВИЕ

Наступило время подвести общий итог проведенного исследования. Полагалось бы сделать какой-то вывод о том, почему украинцы на протяжении столетий борются за свое единство, собственную государственность – и никак не могут достичь конечной цели. Сказанное скорее не вывод, а риторический вопрос, на который до сих пор трудно ответить.

Относительно конкретной темы, исследованной нами на протяжении многих лет, то здесь итог надлежит подвести конкретный – о судьбах и несудьбах наиболее западной ветви украинского этноса в первой половине XX века. Впрочем, поскольку рассказ мы фактически растянули на целое столетие, то итог, соответственно, следует подводить в том же временном измерении.

Итак, почему же так произошло, что между 1915 и 1947 гг. холмско-подляшские украинцы проживали в родном краю как на каком-то пересыльном пункте? В 1915 г. Россия, применяя насилие, выгнала их в т.наз. *беженство*, на протяжении 1944–1946 (частично еще 1947) гг. состоялся т.наз. *обмен населением*, в соответствии с которым полмиллиона украинцев из Польши, в т.ч. немногим меньше 200 тыс. с холмско-подляшских земель, депортировано в СССР. Остальных, в соответствии с акцией *Висла*, опять-таки, *насильственно* выселено на *понемецкие земли* в границах Польши.

Если иметь ввиду только внешний фактор, то, вне всякого сомнения, наибольшая вина лежит на России, сначала царской, затем советской. Со времени распространения ее власти на *Царство Польское*, в состав которого входила Холмщина с югом Подляшья, она не прекращала попыток ассимилировать местных украинцев, считая их извечными русскими, подразумевая под этим *россиян*. Соответственно разгорелась упорная борьба с поляками за душу и тело, как мы писали в первом томе, местных украинцев. При этом российская власть не оставляла попыток ассимилировать и поляков, которые, по словам Николая II, *не смели мечтать об отдельной народности*, т.е. не должны были считать себя поляками. Что же касается украинцев, то наиболее показательным явилась грубая ликвидация униатства в 1875 г., т.наз. *Толеранционный указ* 1905 г., а дальше уже проанализированные нами – *беженство*, *эвакуация* и акция *Висла*.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Несправедливим було бы всю вину за беды українців свалити виключительно на Росію, ібо значительна її частинка лежить на польській стороні. Однак в кінці кінців розмишлення повертають нас к вопросу: *А что же сами то украинцы?* К сожалению, их *национальное самосознание*, к тому времени еще не проснулось. Поэтому их судьбу решали поляки с россиянами во взаимной борьбе на тему – кто же они, автохтоны холмско-подляшских земель – поляки или россияне. Обе стороны даже не предполагали, что они могли быть украинцами.

Если же говорить об *украинском национальном самосознании* на холмско-подляшских землях, то его побегі наблюдались еще в XIX в., но не настолько, чтобы определять какое-то целенаправленное движение к *национальному самоопределению* в прямом понимании этого слова. Первая мировая война ускорила созревание *национального самосознания* народов, в т.ч. и украинцев – вообще, и холмско-подляшских, в частности. Однако, решение российских властей изгнать последних с их исконных земель, продиктовано исключительно великодержавными интересами России, не содействовало их *самоорганизации* в местах собственного происхождения, хотя, с другой стороны, оно втянуло их в водоворот *общенационального прозрения* во время революционных преобразований, охвативших территорию разваливающейся Российской империи.

В бывшей империи холмско-подляшские изгнанники оказались никому не нужными. Впрочем, они и сами рвались домой. Новая польская власть, формировавшая государственность возрождавшейся Польши, восприняла возвращение изгнанников на родные земли не очень доброжелательно. Собственно говоря, их никто не ждал. Политически их восприняли как элемент, который должен стать полноценно *польско-католическим* или его не должно было быть вообще. В таких условиях протекала жизнь холмско-подляшских украинцев на протяжении всего времени существования Второй Речи Посполитой. Попытки насильственного *окатоличения* православных украинцев, и тем самым колонизирования их, пронизывали всю деятельность центральных, а особенно местных властей. Со времени восстановления польской государственности и практически до начала Второй мировой войны процесс насилия неуклонно возрастал. Этому подчинялась деятельность властей всех уровней, включительно с органами правопорядка и даже армии. Две вещи, на которые обращалось первоочередное внимание – это *религия* и *образование*, прежде всего использование родного языка. Поэтапно велась работа по вытеснению *православия* как вероисповедания местного населения. Православным не отдавали после их возвращения из *беженства* храмов, позже началось изъятие храмов, и наконец – их разрушение.

Все это осуществлялось якобы в целях наведения порядка в государстве и обеспечения его внутренней и внешней безопасности. Соответствующие мероприятия в возрождаемом спустя столетие с четвертью государстве после иностранного господства очевидно должны были осуществляться. Однако в *национально-религиозном* вопросе власть, по нашему (впрочем – не только нашему) мнению, избрала не самый оптимальный путь государственного строительства. Украинцы в то время составляли *мощное национальное меньшинство*. В соответствии с официальной статистикой их насчитывалось 5,0–5,5 млн. человек. Иными словами, каждый шестой гражданин Польши был украинцем. Власть избрала путь конфронтации с ними, вместо поисков общественного примирения. По ее мнению, больше всего годились для полонизации холмско-подляшские украинцы. Собственно, их и решили *додавить* известными насильственными мероприятиями. Правда, говорить спустя десятилетия, что могло бы быть, если бы... легче, нежели тогда было властям, *исходящим из интересов своей государственности*. Еще были свежими в памяти переживания и итоги польско-украинской войны, охватывавшей территории нынешних западноукраинских областей, кроме Закарпатской и Черновицкой, и части земель, окончательно отошедших к Польше. Но и в такой ситуации польской власти следовало бы проявить государственную мудрость, а не обманывать местных украинцев *видимостью автономии*, которую никто не собирался осуществлять.

В таких условиях Польша вступила во Вторую мировую войну. А перед украинцами, ее автохтонами, взблеснул луч надежды на изменение их несносного положения. Еще задолго до начала войны стало вполне понятным, что польская власть избрала путь насильственного усмирения украинцев на их этнических землях в зависимости от их *внутренней организованности*. Соответственно избирались и методы влияния на них.

Начало войны ознаменовалось совместными действиями гитлеровской Германии и Советского Союза по расчленению Польши как государства. Оба к тому времени еще союзники разделили ее в соответствии с договоренностью. Германия присоединила к себе земли, по ее мнению, принадлежавшие ей исконно. Советский Союз присоединил к своим союзным республикам западных украинцев и западных белоруссов, будто спасая их от *буржуазно-помещичьего гнета*. Во что все это вылилось, давно и хорошо известно. Что принесло *освобожденным*, как кстати, тем, кто их еще совсем недавно *угнетал*, тоже не составляло тайны с первых дней присоединения западноукраинских и западнобелорусских земель к СССР.

На оставшихся польских землях была создана *Генеральная губерния* со столицей в Кракове во главе с приближенным Гитлера *Гансом Франком*. Никогда

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

не являлось секретом, что гитлеровские оккупационные власти действовали исключительно для удовлетворения своих собственных нужд в ведении войны и послевоенного здесь устройства. Сразу заметим, что второй замысел полностью воплотить в жизнь не удалось. Но попытки его реализации еще в годы войны имели место, хотя бы, например, в массовых переселениях поляков и украинцев с целью создания *жизненного пространства* для немцев, которых предполагалось свезти со всей Европы. До конца претворить планы в жизнь гитлеровцы не смогли. Но обострить и без того напряженные отношения между украинцами и поляками им все же удалось. Оккупационные власти, высекая с той или иной местности поляков, поселяли на их места украинцев, изгнанных с других местностей, поселяя там этнических немцев. Польская сторона, лишённая возможности отомстить немцам, вымещала злобу на беззащитных украинцах, которые в итоге очень часто оказывались под открытым небом – их хозяйства заняли немцы, а поляки выгнали их со своих усадеб, куда тех поселили немцы. Такой вот получился замкнутый круг.

Насильственные переселения не были единственной и далеко не главной причиной украинско-польского противостояния как на холмско-подляшских землях, так и на остальной территории того, что украинцы называли Закерзоньем. Польская сторона, о чем говорилось выше, просто-напросто любой ценой хотела избавиться от украинского элемента как такового. Поэтому, если бы не немецкие попытки создать за счет поляков и украинцев территорию немецкого поселения на смешанных украинско-польских землях, то нашелся бы иной повод. И он, кстати, находился. Иными словами, польская сторона предусматривала на перспективу создание мононационального Польского государства.

Позже была использована в качестве повода для расправы над холмско-подляшскими украинцами т.наз. *волынская резня*, учиненная будто безосновательно украинцами над поляками летом 1943 г. Мы уже писали, что никто не оправдывает гибели многих поляков на Волини во время противостояния, имевшего свои достаточно конкретные причины из-за беспрецедентного угнетения украинцев польскими властями в межвоенные годы, а также действий польских подпольных формирований, которые сообща с советскими диверсионными отрядами совершали акты насилия над теми же украинцами. Акты расправы с холмско-подляшскими украинцами, обретшие со второй половины 1943 г. массовый характер, а весной следующего года превратившиеся на поголовное истребление украинского населения, что можно было бы, используя соответствующую терминологию, назвать *холмской резней*, изображать *отплатным действием* – самое малое не соответствует правде. Случаи убийств украинцев имели место с самого начала войны. С течением времени они стано-

вились все более масштабными. Объяснения, что польские подпольные суды выносили смертные приговоры тем, кто чинил насилие над поляками, мягко говоря, надуманы, ибо преимущественное большинство убитых украинцев не имела малейшего отношения к *украинско-польскому противостоянию*. Их вина состояла только в том, что они были людьми иного вероисповедания и иной национальности.

Как решился вопрос окончательно, хорошо известно. С Польши до СССР вывезено полмиллиона украинцев. В обратном направлении три четверти миллиона поляков. Подобные массовые миграционные процессы имели место в людской цивилизации издавна. Происходили они вследствие принуждения или бегства, имели место добровольные переселения. Чаще всего – соединение первого и второго. Что же касается массового изгнания целых народов, то в прошлом столетии вне конкуренции оказался Советский Союз, пытавшийся таким образом решить острую *национальную проблему*, в понимании тогдашних его правителей – просто ликвидировать ее путем переселения недовольных, или даже потенциально недовольных, в отдаленные регионы СССР, где они должны были *ассимилироваться*, стать – *единым советским народом*. Что из этого вышло, тоже очень хорошо известно.

Размышляла ли подпольная Польша над возможностью выселения украинцев с территорий, на которых предвиделось формирование польской государственности. Ряд польских документов подтверждает, что подобная возможность рассматривалась. Кому принадлежит пальма первенства в решении об *обмене населением*? Исследователи по обеим сторонам украинско-польской границы более-менее единогласны в том, что это была идея *Иосифа Сталина* и его ближайшего окружения. Недостаточно исследована роль западных политиков в этом вопросе, хотя тоже имеются документальные подтверждения их, во всяком случае, не категорического отрицания обсуждаемого обмена. В послесловии нет необходимости возвращаться к детальному рассмотрению проблемы. Лишь следует подчеркнуть, что изгнанным по обеим сторонам границы переселение принесло немало болезненных переживаний. Не оскорбляя ни украинскую, ни польскую стороны заметим, что переселенным с Польши украинцам пришлось пережить на порядок больше проблем, нежели польским переселенцам с Украины. Первые оказались не в украинском обществе, на что рассчитывали, а в советском, со всей его *античеловеческой атрибутикой*. Кроме того, их элементарно обманули, не компенсировав стоимости оставленной в Польше собственности, хотя на межгосударственном уровне соответствующие расчеты были произведены.

Теперь, с высоты времени, вполне понятно, что *обмен населением*, как кстати и акция *Висла*, как акт завершения деукраинизации украинских этни-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ческих земель в Польше, оказались не самой лучшей формой решения межнациональных *украинско-польских проблем*, нагромаждавшихся в течении длительного времени. Мог ли при тогдашних условиях быть какой-то иной выход из создавшейся ситуации? Дать однозначный ответ не представляется возможным. Страсти настолько разгорелись, что о каком-то их устраниении на протяжении небольшого отрезка времени трудно говорить. Теперь можно лишь рассуждать, что было бы, если бы руководители обеих освободительных движений – польского и украинского – повели себя по-иному, т.е. не призывали бы к конфронтации, а к взаимным поискам освобождения не только от *оккупантов* с запада, но и от *освободителей* с востока. Ни тогда, ни теперь не было и нет сомнения, что обе силы – немецкая и советская – всячески содействовали углублению украинско-польского противостояния, что соответствовало их имперским замыслам на перспективу.

Могли ли оба народа при таких обстоятельствах моментально подняться до понимания своих действительно *национальных интересов*? Жизнь показала, что нет. В особенно тяжелой ситуации оказались украинцы, лишённые собственной государственности, ибо существующая УССР, будто *равная среди равных* республик тогдашнего СССР, в действительности являлась колонией в самом центре Европы, во всяком случае – географическом. *Государственный центр в изгнании*, считавшийся формально наследником Украинской Народной Республики, не имел ни малейшей возможности влиять на ход событий. Если за независимость Польши (хотя почти полвека фиктивную) горой стояли западные союзники по Антигитлеровской коалиции, то об освобождении Украины от советского (правильнее – российского) господства откровенно высказывались только украинские и других поработённых народов Европы, в т.ч. и польские, диаспорные организации. Иными словами, перед украинцами к тому времени во всей полноте стояла проблема не только, где строить свою будущую государственность, но удастся ли достичь независимости вообще. Как показал дальнейший ход событий, национально-освободительные усилия украинских политических организаций во время Второй мировой войны и после ее окончания относительно восстановления независимости Украинского государства не вписывались в планы послевоенного устройства мира и, соответственно, не могли завершиться успешно.

Холмско-подляшские украинцы – это лишь небольшая часть *большого украинского этноса*, проживающего ныне в своем национальном государстве. Кроме того, по различным данным, еще 20 млн. украинцев являются гражданами многих стран мира. Наша работа посвящена судьбе количественно небольшой части украинского народа. Но ее судьба мало чем отличается от судеб остальных украинцев, переживших в прошлом веке трагические страницы

своей истории. Мы, украинцы, склонны гордиться своим *трагическим, героическим прошлым*. Однако, почему наше *мужество, выносливость, находчивость, трудолюбие* не помогли нам в прошлом создать свое *национальное централизованное государство*? Почему даже теперь, спустя четверть века после обретения независимости, мы спрашиваем себя – действительно независимое ли наше государство или нет? Объяснение всех наших хлопот только захватничеством со стороны соседних народов ответа на подобный вопрос не дает. Каждый народ – *сам хозяин своей судьбы*.

В нынешней ситуации, создавшейся в самой Украине и вокруг нее на международной арене, все более широкие слои украинского общества задумываются над истинными причинами неудач *украинского государственного строительства, территориальной целостности страны, единства украинского общества* и т.п. Мы с гордостью говорили о могуществе наших древних Киевского и Галицко-Волынского государств, с которыми считались другие. Однако, это слабое утешение для народа, который должен бы занимать надлежащее место среди других европейских народов. Если все же вернуться к основной проблеме нашей работы – судьбе холмско-подляшских украинцев, то мы на многих страницах писали о их запоздалом *национальном самознании*, даже в сравнении с другими *ветвями украинского этноса*. Отсюда все хлопоты, с этим связанные. Однако теперь, во второй декаде XXI века было бы верхом глупости призывать украинцев, лишенных в разные времена прадедовских земель, к борьбе за их возвращение, т.е., к какому-то *историческому реваншу*. Глупость в двух измерениях. Во-первых, никто и никогда нас не поймет, собственно, мы и сами себя не поймем. А, во-вторых, размышляя примитивно, украинцам следует приложить немалые усилия, чтобы удержать государственность в границах, определенных для нее во времена тоталитарного большевистского режима.

Речь совсем о другом. Еще живые холмско-подляшские изгнанники, как и их собратья с других украинских этнических земель Польши, должны передать своим преемникам четкое понимание собственного происхождения, национальных, религиозных и культурных традиций. По обе стороны украинско-польской границы существует множество мест исторической памяти обеих народов. Их представителям должны быть созданы надлежащие возможности для беспрепятственного посещения тех мест с целью отдать должное своим предкам.

С падением януковического режима и началом непосредственной агрессии России против Украины наступило время окончательного решения вопроса о единстве украинского общества, существования украинской государственности. Нынешнее время – это не только испытание для украинского народа,

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

но и для всех соседних народов, которым угрожает политика нашего северо-восточного соседа. Каким же видится авторам трехтомника разрешение узла стереотипов в украинско-польских межлюдских отношениях? По нашему мнению, собственно наступило время взаимного прощения и примирения, без расчетов, кто кому и за что больше должен. Все эти расчеты следует оставить ученым обеих стран для спокойного обсуждения. Польская сторона должна понять, что украинцы имеют право на собственную историю с ее позитивами и проблемами. Перед вызовами, возникшими перед украинцами и несущими непосредственную угрозу полякам, крайне важно, чтобы оба народы шли в будущее плечом к плечу. К этому нас призывают современные межгосударственные отношения обеих стран. Современная Польша служит Украине не просто указателем направления развития, но и прикладывает немалые усилия, чтобы помочь ей стать подлинно европейским государством. Такая ее позиция не представляется актом какой-то филантропической поддержки слабого соседа. Польские правящие круги хорошо понимают, что гарантировать безопасность своему народу при нынешних обстоятельствах возможно лишь общими усилиями в единой Европе, присоединение к которой Украины сделает ее в будущем только могущественнее.

EPILOGUE

It is high time to highlight the findings of the investigation done. We might draw the conclusion why Ukrainians have been fighting for unity and mutual harmony among themselves for donkey's years, their own statehood – and, yet, have failed to achieve their ultimate goal. But it is not an inference; it could be rather a rhetorical question that cannot be ever answered.

In terms of this specific subject, being investigated for long years, we can jump into conclusion– the problem under study is the fortune and the misfortune of the western branch of the Ukrainian ethnos in early twentieth century. But since the lifespan of our research covers actually the whole century, and the findings should be evaluated in the same time dimension.

So, how come that throughout 1915 and 1947 Kholm-Pidliashia Ukrainians used to live in their native land as if it were a transit camp? In 1915 Russia forcibly expelled them in so-called *refugees*, during 1944–1946 (and partly in 1947) so-called *population exchange* eventuated, according to which half a million of Ukrainians from Poland, including less than 200 thousands from Kholm-Pidliashia deported to the UkSSR. And the rest of them, according to Operation *Vistula* (Polish: *Akcja "Wisła"*), were yet again forcibly evicted to *pro-Nazi lands* in Poland.

Taking into account the external factor, beyond any doubt, it is *Russia*, firstly tsar and later the Soviet one, that to blame. Since Russia vested its power to the *Polish Kingdom*, incorporating Kholmshchyna and the southern Pidliashia; Russia never stopped assimilating local Ukrainians, assuming them native Russyns, implying the *Russians* themselves. Consequently, feverous fight of local Ukrainians with the Poles for the soul and flesh burst out, as it aforesaid in the first volume. Thus, the Russian authorities did not abandon any hope to assimilate the Poles themselves, who, according to Nicholas II, *dare not dream of any exquisite race*, that is, they should not consider themselves to be Poles. In terms of Ukrainians, the most crucial events resulting in the elimination of sovereign *Uniates* in 1875, was signing of so-called tolerant *Peace Treaty of Portsmouth* (1905) and later having been already evaluated in our previous study – *refugee status, deportation* and the deplorable operation *Vistula*.

It would be absolutely wrong to exclusively blame Russia for all hardships and sufferings, undergone by Ukrainians since the Polish part ought to redeem its fault

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

by large. Finally, however, we are to put the spotlight on the very burning question. *And what about Ukrainians themselves?* Unfortunately, by that peculiar time their *national consciousness* did not awake. It was a long way to go. Consequently, their destiny was decided by the Poles and Russians in their mutual competition concerning the issue – who are they (Ukrainians) – the natives of Kholm-Pidliashia lands – *Poles* or *Russians*. Both parts did not even presume that those indigenes could be *Ukrainians*.

When to talk about the *Ukrainian national identity* in Kholm-Pidliashia, it sprouts were observed even in the nineteenth century, still not enough to determine a purposeful movement for national identity in the full sense of the term. The World War I enhanced the maturation of peoples' *national consciousness*, including Ukrainians in general, and those ones in Kholm-Pidliashia, in particular. However, the decision of the Russian authorities to expel the latter from their ancestral lands, dictated only by Russia's superpower imperial interests, did not contribute to their *self-organization* in their birthplaces, though, on the other hand, they were thrown into the maelstrom of *nationwide enlightenment* during the revolutionary changes, sweeping the territories of Empire, that was about to collapse.

In the former Empire Kholm-Pidliashia exiles were no longer needed. After all, they themselves strived to be going home. The new Polish government, which was forming statehood of reviving Poland, treated the exiles' return to their homeland with hostility. Properly speaking, they were not welcomed by anybody. Politically they were perceived as an element which should be fully-fledged *Polish-Catholic* one or they would not exist at all. In such circumstances, Kholm-Pidliashia Ukrainians' life during the period of *Druga Rzeczpospolita* (the Second Republic of Poland) served as an example. Ferocious endeavors to forcibly convert Ukrainian Orthodox into *Catholics*, and thus polonize them tended to stream all the activities of the central and local authorities in particular. Since the restoration of the Polish statehood and till the onset of World War II steadily growing acts of violence occurred. Civil authorities' activities, law enforcement agencies and even the army were influenced by this phenomenon. Two things were of primary consideration – *religion* and *education*, yet first and foremost, was the use of the mother tongue. Incrementally attempts to supplant *Orthodoxy* as a religion of local people seemed to occur. Orthodox *refugees* returning from their exile were weaned and deprived of their temples, and finally their temples and churches were destroyed.

All this was done as if for the sake of restoring order in the country and ensure its internal and external security. After the country's foreign subjection for a century and a quarter appropriate measures had to be taken to renew it. Authorities, however, in our (in fact - not only our) opinion, failed to choose the most optimal path of sustainable state building in terms of the *national and religious issue*. At that

time the Ukrainians made up quite a *large national minority*. According to official statistics there were 5.0-5.5 mln people. In other words, about every single sixth Polish citizen was a Ukrainian. Instead of searching for public reconciliation, the government chose confronting them. It considered Kholm-Pidliashia Ukrainians to be the most adaptable for being polonized and, decided to take notorious barbaric measures. Honestly speaking, to say what would be if....in the long run of history... is easier now than it was for the authorities, *pursuing their own statehood interests*. The Polish-Ukrainian war emotional experience and results were still fresh in everybody's memory, actions of which involved the territories of present western Ukrainian regions except for the Transcarpathian and Chernivtsi regions and some fixed permanent regions in Poland. But in this very case the Polish authorities should show the breadth and wisdom of etatist, without deceiving local Ukrainians in *illusory autonomy*, which would never be established.

Thus, in such conditions Poland went to World War II. All of a sudden, a ray of hope beamed through native Ukrainians' intolerable situation. Long before the war, it became crystal clear that the Polish government has chosen the path of violent subjugation of their ethnic Ukrainian lands, depending on what was their *internal structure*. The methods of influence were accordingly used.

The onset of Nazi-Soviet war was marked by their joint efforts to partition Poland as a state. The then both allies divided it in compliance with the Annexation Decree on the Administration of the Occupied Polish Territories. Germany annexed the territories, which, in its view, belonged to it from the remotes times. The Soviet Union incorporated Western Ukrainian and Western Belarus Republics with its union ones, as *though saving them from the bourgeois-landlord yoke*. What it resulted in is well known in a very short time long ago. How liberated were profited, and, to the point, those who oppressed them until recently, was not a secret from the early days of joining the western Ukrainian and Belarus territories the USSR.

The rest of the Polish remaining territories hosted quasi-state organization – the *General Government* (sometimes also General Governorate) established in Krakow as the capital and headed by close to Hitler, *Hans Frank*. The General Government was run by Nazi Germany as a separate administrative unit for logistical purposes. There has never been a secret that the German occupation authorities acted solely to satisfy their own needs in waging out the war and post-war arrangement. It should be noted that the second plan was not realized, but there were attempts to launch it during the war, at least, targeting mass migrations of Poles and Ukrainians with the only aim to create *live space (comfort zone)* for Nazi Germans, who were predicted to be brought down across Europe. The Nazis did fail to implement all their plans, but they facilitated aggravation of already tense relations between the Ukrainian and Poles. Nazi German occupation authorities, evicting Poles from the locality, reset-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

tled Ukrainians expelled from other areas in their place, and settled ethnic Germans in newly liberated villages. The Polish side, in its turn, unable to take revenge on the Germans, threw their anger on hopeless and defenseless Ukrainians, who as a result, often found themselves in the open – their property was occupied by Nazi Germans, Poles expelled them from their occupied by Germans estates, either. It was a sort of vicious circle.

However, forced resettlement was not the only and far from being essential reason for Ukrainian-Polish confronting both in the Kholm-Pidliashia lands, and the rest of the territories that were called the Ukrainian Zakersonia. The Polish part, as it was above-mentioned, was pure and simply eager to get rid of the Ukrainian element itself at any price. Therefore, if it had not been for the Nazi attempts to create German settlement at the expense of Poles and Ukrainians in mixed Polish-Ukrainian lands, another excuse would have been found, and so, it incidentally happened. In other words, it was about creating mono-ethnic Poland in future.

Later the so-called *Volyn massacre* became an appropriate occasion, allegedly perpetrated by Ukrainians over Poles in the summer of 1943. We have already had to write that nobody justifies the death of a certain number of Poles in Volyn during that confrontation, which had its own quite specific reasons due to the unprecedented oppression of the Ukrainians by the Polish authorities in the interwar period and participation of the Polish underground forces that together with Soviet troops committed subversive acts of violence against the Ukrainians. Reprisals against the Kholm-Pidliashia Ukrainians, spread out since the second half of 1943, and in the spring of next year turned into the Ukrainian people's slaughter, could be called, using the appropriate terminology, *Kholm massacre, represent as a revenge* – and, at least does not meet the true state of affairs. It was because of random acts of murdering of Ukrainian since the start of the war. And, eventually they gained in magnitude. And the explanation that the Polish underground courts handed down death sentences to those who committed violence against the Poles, to put it mildly, far-fetched, because the vast majority of those killed Ukrainians had any relation to the *Ukrainian-Polish confrontation*. Their only *liability* was that they were people of another religion or another nationality.

It is crystal clear how the problem was finally resolved. Half a million of the Ukrainians were deported from Poland to the UkSSR. In the opposite direction there were three-quarters of a million of Poles. Such mass migrations used to occur in human civilization for long since. That occurred as a result of coercion or flight, randomly voluntary resettlement occurred. But most frequently it was a combination of both. As for the mass forced displacement of entire nations in the last century, the Soviet Union was unbeatable, thus trying to solve the burning *national problem* to the then rulers' understanding – simply eliminate them through resettlement of

dissatisfied or even possibly dissatisfied in the USSR's remote regions where they had to *assimilate*, that is to become - the *united Soviet people*. Nobody knows for sure what came out of it.

Did Poland underground army think of a possible Ukrainians' eviction from the territories, which were to be integrated into the Polish statehood? A number of Polish documents prove to the fact that such possibility was considered. Whom does the palm of supremacy belong to in the decision on *exchange of populations*? Researchers on both sides of the border are more or less unanimous in terms of *Joseph Stalin* and his entourage's idea. The importance of Western politicians in the process is under study, yet there is some documentary evidence of their considerable impact, in any case, they did not categorically object to the aforesaid *exchange*. In epigraph there is no need to scrutinize the problem. It is worth mentioning that exiles' relocation from both sides of the border caused many painful experiences. Offending neither Ukrainians nor Poles, we should stress, being relocated from Poland, Ukrainians had to go through ten times as many problems than Polish immigrants from Ukraine. The former appeared not in the Ukrainian society as it was counted, but in the Soviet one, with all its *anti-human attributes*. In addition, they were simply deceived, without offsetting the cost of the abandoned property in Poland, notwithstanding such payments were made at the international level.

Now, recapturing bygone time, it is quite obvious that *population exchange*, inasmuch as operation *Vistula* (Wisla) as an act of complete de-Ukrainization of the Ukrainian ethnic lands in Poland did not appear to be the best way of solving *inter-ethnic Ukrainian-Polish problems* accumulated over a long time. Could there be any other way out of this situation under the then circumstances? There is no single answer. Passions are so inflamed that they cannot be put out for the present. Now we can only speculate what might have been if the leadership of both liberation movements – Polish and Ukrainian – had operated differently, i.e. they had not invoked confrontation, instead they had called for mutual and joint search for the liberation not solely from *invaders* from the west, but also from *liberators* from the east. Neither at that time nor now there was and is any doubt, efforts – of both German nor Soviet parts – considerably aggravated the Ukrainian-Polish confrontation, corresponding to their imperial scheming for the future, which, to the point, did not differ from the pre-war realities of international life.

Could two nations happen to truly understand their *national interests* in those difficult circumstances? As life proved – no way. Especially, deprived of their own statehood, Ukrainians plunged into grave difficulties, because of the existing UkSSR, as *though equal among equal republics* of the former USSR, was actually a colony in the heart (at least – geographically) of Europe. *State Center in exile*, formally considered Ukrainian People's Republic's legatee, had no power to influ-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

ence the course of events. While the independence of Poland (although fictitious for nearly half a century) was strongly backed by Western allies on the anti-Hitler coalition, the liberation of Ukraine from the Soviet (to be more precise - Russian) rule was straight-spoken only by Ukrainians and other enslaved peoples of Europe, including Polish organizations in the Diaspora. In other words, at that time the Ukrainians faced the challenge— not only where to build up their future state, but whether they would manage to gain its independence. Consequently, the eventual outcome of a sequence of events testified to the fact that national liberation efforts of Ukrainian independent and sovereign organizations in World War II and after its ending, concerning establishing Ukrainian independent state did not suit any expectancy of the postwar concept of the world building and therefore could not be taken successfully.

Kholm-Pidliashia Ukrainians is only a tiny part of a *large Ukrainian ethnos*, currently dwelling in their nation state, and, according to various estimates, another 20 million of Ukrainians are the citizens of the world. Our publication is devoted to the fate of numerically small part of the Ukrainian people. But its destiny does not considerably differ from the destiny of the rest Ukrainians, who in the last century experienced the same tragic events of its history. We, Ukrainians, tend to be proud of our *dramatic, epic past*. But why our *courage, endurance, ingenuity, hard work* did not do any good for a centralized national state establishing? Why even now, in the course of nearly a quarter-century of independence, we raise a vitally important question – is our country really independent or not? Explanation to all our troubles caused only due to the zealous neighbors has no answers. *Every nation itself is winner or looser*.

In the current situation that occurred in Ukraine itself and around its borders in the international arena wider segments of the Ukrainian society became aware of the real reasons for *Ukrainian state failure in terms of statehood establishing, territorial integrity, unity of the Ukrainian society* etc. We are honored to say that our ancient Kiev and Galicia-Volyn states were powerful European countries, considered as equal by others. However, this is little comfort for people who would occupy a worthy place among other European nations.

If, however, stick to the core problems of our edition – the fate of the Kholm-Pidliashia Ukrainians – we have already mentioned about their belated *national consciousness*, even compared with other *branches of the Ukrainian ethnos*. This is the root of our nation's problems. Alas, at this very moment, in the second decade of the twenty-first century, it would be utmost absurdity to urge Ukrainians, deprived of their forefathers' lands at different times, to fight for their lands returning back, it would appear as a sort of historical revenge. It's a grave mistake in both dimensions. Firstly, none will ever know us; after all, none of Ukrainians can 'know thyself'.

And, secondly, in our humble opinion, the Ukrainians should make painstakingly efforts to protect their territory integrity in times of totalitarian Bolsheviks regime.

That's not the point. On the contrary, survived Kholm-Pidliashia exiles as well as their counterparts from other ethnic Ukrainian lands of Poland ought to foster their descendants a sense and clear understanding of their background, ethnic, religious and cultural heritage. On both sides of the Ukrainian-Polish border there are a number of places of both nations' historical remembrance. Their representatives are to enhance their smooth visit to pay tribute to their ancestors.

The fall of Ukraine's ousted President Yanukovich's regime, direct and uncealed aggression of Russia against Ukraine made the Ukrainian society to reassess the decision-making on its consolidation, and fighting for the Ukrainian state integrity. The present day events are not solely a trial for the Ukrainian people but also for all the neighboring nations, being under threat posed by our north eastern neighbor. What is the vision of three-volume edition authors on breaking the stereotypes in Ukrainian-Polish interpersonal communication? To our critical mind, the time for mutual forgiveness and reconciliation has actually come, without bringing anyone in more guilt. Let old scores be paid off and resolved by scientists of both countries through peaceful discussion. The Polish authorities should value that the Ukrainians are entitled to their own history, with its gains and losses. It is imperative that both the Poles and the Ukrainians, facing the challenges, should go hand in hand making the future. Modern interstate relations of both countries urge us to do it. Present-day Poland does not serve just as a guide or role-model for Ukraine, but also makes painstakingly efforts to help it become a truly European state. Such a stance is not just a philanthropy support of a weak and feeble neighbor. Polish ruling elite is well aware that ensuring the security for its own people under the present circumstances is possible only through joint efforts (*viribus unitis*) of a united Europe. In future Ukraine, in case its integration, will make only stronger and more powerful.

NACHWORT

Es ist schon Zeit, das Gesamtergebnis der Erforschung zusammenzufassen. Wahrscheinlich sollte man eine Zusammenfassung darüber machen, warum Hunderte Ukrainer jahrhundertlang für die Einheit, einen eigenen Staat miteinander kämpfen – und sie können endlich das Ziel nicht erreichen. Aber das ist eher keine Folge, sondern eine rhetorische Frage, die man immer noch schwer beantworten kann.

Was das spezifische Thema betrifft, das wir jahrelang erforschten, hier sollte man konkrete Folgen ziehen – über das Schicksal und die Not des westlichen Zweiges der ukrainischen ethnischen Gruppe in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts. Da sich die Geschichte aber eigentlich für das gesamte Jahrhundert verbreitet, sollte man die Folge in dieser Zeitdimension ziehen.

Also, warum ist es so passiert, dass die Ukrainer im Cholmland und Podlasie in den Jahren 1915-1947 in ihrer Heimat wie in einer Zwischenanstalt lebten? Im Jahr 1915 trieb Russland sie mit Gewalt in die *Flucht*, während 1944-1946 (und im Jahre 1947) vollzog sich der sogenannte *Bevölkerungsaustausch*, gemäß welchem eine halbe Million Ukrainer aus Polen, einschließlich etwas weniger als 200.000. Ukrainer im Cholmland und Podlasie in die USSR deportiert wurden. Und den Rest hat man nach der Aktion *Weichsel* wieder *gewaltsam* auf das *sogenannte deutsche Territorium* in Polen vertrieben.

Wenn wir nur Außenfaktor betrachten, ist es klar, dass *Russland* zuerst in der Zarenzeit, dann in der Sowjetzeit am meisten daran schuld ist. Seit der Zeit der Verbreitung seiner Macht im *Königreich Polen*, zu welchem Cholmland und Südpodlasie gehörten, hat es immer versucht, die lokalen Ukrainer zu assimilieren, indem Russland diese Leute immer für urtümliche *Russen* hielt. Dementsprechend begann der Kampf der lokalen Ukrainer mit den *Polen* für die *Seele* und *Leib*, wie wir im ersten Band schrieben. Die russische Macht versuchte auch die *Polen* zu assimilieren, welche nach Worten des Zaren Nikolaus II. *von ihrer Eigentümlichkeit nicht träumen sollen*, anders gesagt, man soll sie nicht für *Polen* halten. Was die Ukrainer betrifft, waren sehr bezeichnend die brutale Vernichtung der *Uniaten* im Jahre 1875, die sogenannte *Toleranzverordnung* im Jahre 1905 und dann die von uns analysierten Themen – *Flucht*, *Evakuierung* und Aktion *Weichsel*.

Es wäre falsch, der Probleme der Ukrainer ausschließlich Russland zu beschuldigen, weil *Polen* die wesentliche Schuld trägt. Aber nach langen Überlegungen

kehren wir zur Frage zurück. *Und was die Ukrainer selbst?* Leider damals wurde ihr *nationales Bewusstsein* noch nicht erwacht. Darum beschlossen die Polen und Russen ihr Schicksal im gegenseitigen Wettbewerb zum Thema – wer sind die autochthonen Bewohner im Cholmland und Podlasie – *Polen* oder *Russen*. Die beiden Seiten vermuteten nicht, dass es die *Ukrainer* sein könnten.

Wenn wir über das *ukrainische Nationalbewusstsein* im Cholmland und Podlasie sprechen, konnte man seine Sprossen sogar im XIX. Jahrhundert beobachten, aber nicht genug, um eine zielgerichtete Bewegung für *nationale Selbstbestimmung* im vollen Sinne des Wortes zu bestimmen. Der Erste Weltkrieg beschleunigte die Reifung des *nationalen Bewusstseins* der Völker, einschließlich der Ukrainer – und insbesondere der Ukrainer im Cholmland und Podlasie. Allerdings ist die Entscheidung der russischen Macht Ukrainer im Cholmland und Podlasie aus ihrem urchtümlichen Land zu vertreiben, wurde durch imperiale Interessen Russlands diktiert, und sie trugen zu ihrer *Selbstorganisation* im Land ihres Ursprungs bei, und warf sie in den Strudel des *nationalen Erwachens* während der revolutionären Veränderungen, welche die Territorien des Russischen Reiches umfassten, das zusammenbrach.

Im ehemaligen Reich waren die Aussiedler aus Cholmland und Podlasie für niemand nötig. Denn sie selbst eilten nach Hause. Die neue polnische Macht, welche die Staatlichkeit des wiederauflebenden Polens formierte, akzeptierte die Rückkehr der Vertriebenen in ihre Heimat nicht sehr freundlich. Eigentlich erwartete niemand sie. Politisch wurden sie als ein Element wahrgenommen, das vollständig *polnisch-katholisch* sein sollte oder es sollte überhaupt nicht existieren. Unter solchen Umständen lief das Leben der Ukrainer des Cholmlandes und Podlasie während der Existenz des Staates II. Rzeczpospolita. Die zentralen und lokalen Behörden versuchten gewaltsam die orthodoxen Ukrainer in die *polnischen Katholiker* zu verwandeln. Von der Wiederherstellung des polnischen Staates und bis zum Anfang des Zweiten Weltkrieges wurde der Prozess der Gewalt steigend. Die Zivilbehörden, Rechtsordnungsbehörden und auch die Armee waren dieser Tätigkeit unterstellt. Zwei Dinge, die vorrangig zu berücksichtigen waren – *Religion* und *Bildung*, insbesondere die Verwendung von *Muttersprache*. Man führte die Arbeit hinsichtlich der Verschiebung der *Orthodoxie* als eine Religion der lokalen Bewohner. Den Orthodoxen wurden nach der Rückkehr aus der *Flucht* ihre Tempel nicht zurückgegeben, dann begann das Wegnehmen der Tempel, und schließlich – ihre Vernichtung.

All dies war gemacht, als ob man Staatsordnung und Innen- und Außensicherheit gewähren würde. Gewisse Maßnahmen sollten im nach fast 125 Jahren wieder aufgebauten Staat infolge fremder Unterwerfung verwirklicht werden. Allerdings was die *national-religiöse* Frage betrifft, unserer Meinung nach (übrigens – nicht nur unserer Meinung nach), hat die Gewalt keinen optimalen Weg des Staatsaufbaus gewählt. Die Ukrainer damals waren eine *große nationale Minderheit*. Nach offi-

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

zieller Statistik gab es 5,0-5,5 Mio. Personen. Mit anderen Worten, war etwa jeder sechste polnische Staatsbürger ukrainischer Herkunft. Die Staatsmacht hat den Weg der Konfrontation mit ihnen, anstatt der Suche nach sozialer Versöhnung gewählt. Nach ihrer Meinung waren die Ukrainer im Cholmland und Podlasie am besten geeignet für die Polonisierung und man entschied, sie mit bekannten barbarischen Maßnahmen zu *drücken*. Doch nach vielen Jahrzehnten der Diskussion, ist es nicht klar, wie es wäre, aber die Macht *ging von den Interessen des Staates aus*. Frisch waren noch Erinnerungen, Erlebnisse, Folgen des polnisch-ukrainischen Krieges, der die Gebiete der heutigen westlichen Regionen mit Ausnahme der Karpatenukraine, der Region Czernowitz und deren Territorien umfasste, die endgültig Polen zugewiesen waren. Aber hier sollten die polnischen Behörden ihre Staatsweisheit zeigen, und die lokalen Ukrainer mit der *illusorischen Autonomie* nicht belügen, welche sie nicht weiter ordnungsgemäß verwenden wollten

Unter solchen Bedingungen geriet Polen in den Zweiten Weltkrieg. Und für die autochtonen Ukrainer strahlte die Hoffnung auf die Änderung ihrer unerträglichen Lage. Lange vor dem Krieg wurde es klar, dass die polnische Macht den Weg der gewaltsamen Unterwerfung der Ukrainer auf ihren ethnischen Territorien ausgewählt hat, je nachdem, wie ihre *innere Organisierung* war. Man hat dafür entsprechende Einflussmethoden verwendet.

Der Beginn des Krieges wurde durch gemeinsame Anstrengungen von Nazi-Deutschland und der Sowjetunion über die Zerstückelung Polens als Staat markiert. Die Verbündeten damals teilten es in Übereinstimmung mit der Vereinbarung. Deutschland annektierte die Territorien, die, nach seiner Meinung, jahrhundertlang zu Deutschland gehörten. Die Sowjetunion gliederte zu ihren Unionsrepubliken die Westukrainer und Westweißrussen an, als ob sie aus der *bürgerlich-gutsherrlichen Unterdrückung gerettet hätte*. In einer sehr kurzen Zeit wurde es klar, wozu es geführt hatte, es ist lange gut bekannt. Was passierte mit den *Befreiten* und denen, die sie bis vor kurzem *unterdrückten*, war es kein Geheimnis seit den ersten Tagen der Angliederung westukrainischer und westweißrussischer Länder zur UdSSR. Auf den restlichen Territorien Polens wurde die sogenannte staatliche Formation *Generalgouvernement* mit der Hauptstadt Krakau gebildet, das *Hans Frank*, der Vertraute von Hitler leitete. Es war kein Geheimnis, das die deutsche Besatzungsmacht ausschließlich so wirkte, um ihre eigenen Bedürfnisse bei der Durchführung des Krieges und der Nachkriegsordnung zu befriedigen. Nur sollte man bemerken, dass der zweite Plan nicht realisiert wurde, sondern es Versuche während des Krieges gestartet wurden, zumindest, beispielsweise in Massenauswanderungen der Polen und der Ukrainer, um *Lebensraum* für die Deutschen zu machen, die man aus ganz Europa bringen wollte. Pläne der Nazis wurden bis zum Ende nicht implementiert, aber sie brachten Verschärfung in die bereits angespannten Beziehun-

gen zwischen den Ukrainern und Polen. Die deutsche Besatzungsmacht siedelte die Polen aus und statt ihrer siedelte die Ukrainer aus anderen Gegenden an, und dann siedelte in ihre Dörfer die ethnischen Deutschen an. Die polnische Seite konnte sich nicht an den Deutschen rächen, und ließ ihren Zorn an den wehrlosen Ukrainern aus, die obdachlos waren – ihre Häuser waren von Deutschen besetzt, und die Polen vertrieben sie aus ihren Häusern, wo die Deutschen sie angesiedelt hatten. Es war ein geschlossener Kreis.

Allerdings waren Zwangsaussiedlungen nicht die einzige und keine Hauptursache der ukrainisch-polnischen Auseinandersetzung wie auf den Territorien des Cholmlandes und Podlasie und auf den restlichen Territorien in der Curzon-Linie. Die polnische Seite, wie man oben erwähnt hat, wollte einfach das ukrainische Element vernichten. Deshalb, wenn es nicht die deutschen Versuche wären, deutsche Siedlungen auf den gemischten polnisch-ukrainischen Territorien zu erstellen, dann hätten sie anderen Anlass gefunden, und er war übrigens. Mit anderen Worten, es ging um die Bildung des polnischen Nationalstaates in der Zukunft.

Später das *Wolhynien-Massaker* wurde eine angemessene Gelegenheit, das die Ukrainer gegen die Polen im Sommer 1943 gemacht hatten. Wir schrieben schon, dass niemand den Tod von einer bestimmten Anzahl von Polen in Wolhynien während dieser Konfrontation rechtfertigt, die ihre eigenen ganz bestimmten Gründe aufgrund der präzedenzlosen Unterdrückung der Ukrainer seitens polnischer Staatsmacht in der Zwischenkriegszeit hatte und die Beteiligung der polnischen Untergrundformationen, die zusammen mit sowjetischen Truppen Gewaltakte gegen die Ukrainer verwirklichten. Die Gewaltakte gegen die Ukrainer im Cholmland und Podlasie hatten seit der zweiten Hälfte des Jahres 1943 immer mehr Massencharakter, und seit dem Frühling des nächsten Jahres verwandelten in die Vernichtung der ukrainischen Bevölkerung, die man nach entsprechender Terminologie *Massaker im Cholmland* nennen könnte. Auch könnte man das eine *Vergeltungsaktion* nennen – zumindest entspricht dem wahren Sachverhalt nicht, weil die zufälligen Mordtaten der Ukrainer seit dem Kriegsbeginn passierten. Und mit der Zeit passierten sie immer häufiger. Und die Erklärungen und Urteile, welche die polnische Illegalität gegen die Schuldigen am Tod der Polen erteilte, sind zumindest ausgeklügelt, weil die überwiegende Mehrheit der getöteten Ukrainer mit der *ukrainisch-polnischen Auseinandersetzung* nicht verbunden war. Ihre einzige *Schuld* war, dass sie Menschen anderer Religion oder anderer Nationalität waren.

Es ist bekannt, wie das Problem endlich gelöst war. Aus Polen in die USSR wurde eine halbe Million Ukrainer ausgesiedelt. In der Gegenrichtung wurden Dreiviertel Million Polen ausgesiedelt. Solche Massenmigrationen waren in der menschlichen Zivilisation seit langem. Dies geschah als Folge der Nötigung oder der Flucht, es waren freiwillige Umsiedlungen. Aber oft – eine Kombination aus beidem. Was die

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Massenausiedlungen ganzer Völker, war im letzten Jahrhundert betrifft, unschlagbar ist die Sowjetunion, die auf solche Weise *nationales Problem* zu lösen versuchte – einfach sie infolge der Aussiedlung der Unzufriedenen in die entfernten Regionen zu vernichten, wo sie *sich* in der neuen Umgebung *assimilieren*, um *einheitliches sowjetisches Volk* zu werden. Es ist auch bekannt, was später passiert ist.

Aber dachte illegales Polen über die mögliche Aussiedlung der Ukrainer aus seinen Territorien, wo sich der polnische Staat bilden sollte. Eine Reihe von polnischen Dokumenten bestätigt, dass diese Möglichkeit in Betracht gezogen wurde. Wem gehört die Ehre in der Entscheidung über den *Bevölkerungsaustausch*? Die Forscher auf beiden Seiten der Grenze sind fast einig, dass es die Idee von *Josef Stalin* und seinen Anhängern ist. Die Rolle der westlichen Politiker in jenem Prozess ist zu wenig erforscht, obwohl es auch dokumentarisch bestätigt ist, in jedem Fall ist aber kein kategorischer Einspruch gegen den obengenannten *Austausch*. Hier, im Nachwort braucht man nicht, zu einer ausführlichen Erforschung des Problems zurückzukehren. Es sei zu erwähnen, dass die Aussiedler auf beiden Seiten der Grenze viel Leiden erlebten. Die aus Polen ausgesiedelten Ukrainer im Vergleich zu den ausgesiedelten Polen erlebten mehr Schwierigkeiten, indem wir die ukrainische, polnische Seite nicht beleidigen. Die ersten gerieten nicht in die ukrainische sondern in die sowjetische Gesellschaft mit all seinen *unmenschlichen Attributen*. Außerdem hat man sie einfach belogen, ohne Verrechnung der Anschaffungskosten der verlassenen Immobilien in Polen zu kompensieren, obwohl solche Berechnungen auf internationaler Ebene durchgeführt wurden.

Jetzt ist es klar, dass der *Bevölkerungsaustausch*, wie auch die Aktion *Weichsel*, als ein Akt der vollständigen Deukrainisierung der ethnischen ukrainischen Territorien in Polen waren nicht die beste Form der Lösung von *nationalen ukrainisch-polnischen Problemen*, die während langer Zeit angesammelt waren. Konnte eine andere Lösung damals unter solchen Umständen aus dieser Situation sein? Es gibt keine eindeutige Antwort. Die Leidenschaften waren so entbrannt, dass man über keine baldige Beruhigung reden konnte. Jetzt kann man nur überlegen, was hätte passieren können, wenn die polnische und ukrainische Führungen beider Befreiungsbewegungen anders gewirkt hätten, wenn sie nicht zur Konfrontation sondern das zur gemeinsamen Suche nach der Befreiung von den *Besatzern* aus dem Westen, und den *Befreiern* vom Osten aufforderten. Es gab keinen Zweifel, dass die deutsche und sowjetische Macht viel zur Vertiefung der ukrainisch-polnischen Auseinandersetzung beigetragen hatte, was ihren *imperialen Absichten* in der Perspektive entsprach, die sich von den Realitäten des internationalen Vorkriegslebens nicht unterschieden.

Konnten zwei Völker auf einmal unter schwierigen Umständen ihre *nationalen Interessen* verstehen? Das Leben hat es verneint. Gerade in einer schwierigen

Situation waren die Ukrainer, denen ihr eigener Staat abgenommen war, weil die UdSSR, *gleiche unter gleichen* Republiken der UdSSR, eigentlich eine Kolonie im Herzen (in jedem Fall – geographischen) Europas war. Die *Staatsführung* im Exil, die formell Nachfolger der Ukrainischen Volksrepublik war, hatte keine Möglichkeit, den Lauf der Dinge zu beeinflussen. Als die westlichen Verbündeten der Anti-Hitler-Koalition für die Unabhängigkeit Polens (obwohl fiktiv fast ein halbes Jahrhundert) standen, sprachen nur die ukrainischen, anderen und darunter polnischen Organisationen in der Diaspora offen über die Befreiung der Ukraine von der sowjetischen (richtig wäre es – der russischen) Herrschaft. Mit anderen Worten hatten die Ukrainer solch ein Problem, wo sie ihren zukünftigen Staat bauen sollten, und ob sie ihre Unabhängigkeit gewinnen konnten. Folglich zeigte der weitere Verlauf der Ereignisse, dass die nationalen Befreiungsbemühungen der unabhängigen ukrainischen Organisationen während des Zweiten Weltkrieg und nach dem Ende hinsichtlich der Unabhängigkeit des ukrainischen Staates nicht zu den Plänen der Nachkriegsorganisation der Welt passten und daher sie konnten nicht erfolgreich abgeschlossen werden.

Die Ukrainer im Cholmland und Podlasie sind nur ein kleiner Teil einer *großen ethnischen Gemeinschaft*, die heute in ihrem *Nationalstaat* lebt, und, nach verschiedenen Schätzungen gibt es noch etwa 20 Millionen Ukrainer, die Bürger vieler Länder in der ganzen Welt sind. Unsere Erforschung ist dem Schicksal des kleinen Teiles des ukrainischen Volkes gewidmet. Aber sein Schicksal unterscheidet sich nicht viel vom Schicksal der übrigen Ukrainer, die im letzten Jahrhundert die tragischen Seiten seiner Geschichte erlebten. Wir, Ukrainer, können stolz auf unsere *tragische, heroische Vergangenheit* sein. Aber warum halfen unser *Mut, Ausdauer, Gescheitheit, Arbeitsamkeit* uns nicht in der Vergangenheit einen *zentralisierten Nationalstaat* zu schaffen? Warum auch jetzt fast nach einem Viertel Jahrhundert der Unabhängigkeit fragen wir uns – ist unser Land wirklich unabhängig oder nicht? Beantwortet nicht die Erklärung unserer Probleme nur Eifer der Nachbarvölker solche Fragen? Jedes Volk – *jedes ist seines Glückes Schmied*.

In der aktuellen Situation in der Ukraine selbst und um den Staat herum in der internationalen Arena denkt man immer mehr in der ukrainischen Gesellschaft über die wirklichen Gründe des Scheiterns der *ukrainischen Staatlichkeit*, des *territorialen Bestandes des Staates*, der *Einheit der ukrainischen Gesellschaft* nach. Wir sind stolz darauf, dass unsere alten Kiewer Rus und Fürstentum Halitsch-Wolhynien mächtige europäische Länder waren, die in hohem Ansehen waren. Dies ist jedoch ein schwacher Trost für Menschen, die einen würdigen Platz unter den anderen europäischen Nationen einnehmen würden. Wenn wir jedoch zum Hauptproblem unserer Arbeit – das Schicksal der Ukrainer im Cholmland und Podlasie zurückkehren, haben wir auf vielen Seiten über ihr spätes *Nationalbewusstsein* auch im Vergleich

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

mit anderen Zweigen der *ukrainischen ethnischen Gemeinschaft* geschrieben. Von dort sind alle Sorgen, die damit verbunden sind. Aber jetzt, in der zweiten Dekade des XXI. Jahrhunderts wäre es sinnlos die Ukrainer aufzufordern, denen zu verschiedenen Zeiten eigene Territorien abgenommen waren zu drängen, für ihre Rückgabe zu kämpfen, das heißt, für eine gewisse *historische Revanche*. Es ist Unsinn in zwei Dimensionen. Erstens versteht niemand uns jemals, schließlich verstehen wir uns selbst nicht. Und zweitens, wenn wir primitiv denken, sollten sich die Ukrainer viel Mühe geben, um eigene Staatlichkeit in den Grenzen zu halten, welche in den Zeiten des totalitären bolschewistischen Regimes festgestellt waren.

Es ist ganz im Gegenteil. Noch am Leben sind die Aussiedler im Cholmland und Podlasie und ihre Blutsbrüder aus anderen ethnischen ukrainischen Territorien Polens. Sie sollen ihren Nachkommen ein klares Verständnis der eigenen Herkunft, des ethnischen, religiösen und kulturellen Erbes vermitteln. Auf beiden Seiten der ukrainisch-polnischen Grenze, gibt es viele Orte des historischen Gedächtnisses der beiden Nationen. Ihre Vertreter sollen eine Gelegenheit für den freien Besuch bekommen um die Ehre ihren Vorfahren zu erweisen.

Mit dem Sturz des Janukowytch-Regimes und dem Beginn der direkten Aggression Russlands gegen die Ukraine kam eine endgültige Entscheidung über die Einheit der ukrainischen Gesellschaft, die Existenz des ukrainischen Staates. Die Gegenwart – ist nicht nur ein Test für das ukrainische Volk, sondern auch für alle benachbarten Nationen, welche von der Politik des nordöstlichen Nachbarn bedroht sind. Wie sehen die Autoren der dreibändigen Publikation die Knotenlösung der Stereotypen in den ukrainisch-polnischen zwischenmenschlichen Beziehungen? Unserer Meinung nach ist es schon Zeit für die gegenseitige Vergebung und Versöhnung, ohne Berechnungen, wer vor wem und wofür mehr schuldig ist. All diese Berechnungen sollte man den Wissenschaftlern beider Länder für friedliche Diskussion lassen. Die polnische Seite sollte verstehen, dass die Ukrainer Recht auf ihre eigene Geschichte mit ihren positiven und problematischen Aspekten haben. Vor den Herausforderungen, welche die Ukrainer erleben und eine direkte Bedrohung für die Polen sind, ist es wichtig, dass beide Völker Hand in Hand zusammen in die Zukunft gehen. Dazu fordern uns die modernen zwischenstaatlichen Beziehungen beider Länder auf. Das heutige Polen ist nicht nur ein Wegweiser für die Ukraine, aber auch trägt dazu bei, um der Ukraine zu helfen, zum europäischen Staat zu werden. Eine solche Haltung ist es kein Akt der philanthropischen Unterstützung des schwachen Nachbarn. Die polnische Staatsmacht versteht, dass man die Sicherheit der Menschen unter solchen Umständen nur durch gemeinsame Bemühungen in einem vereinten Europa gewährleisten kann, und mit dem Beitritt der Ukraine zur EU macht sie in der Zukunft nur stärker.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

ДОКУМЕНТИ З ФОНДУ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА	432
Протокол зіставлений із православними вірними с. Вербковичі на Грубешівщині у справі знищення церкви, що мала бути ревідигована До Хвального Комітету в Кракові. (<i>Грубешів, дня 12.8.1940</i>)	433
Протокол списаний в канцелярії Кооперативи «Пробоем» в Грубешові о годині 9-тій, дня 22 жовтня 1940 із жінками: Катериною Дмуховською і Іриною Андрушак з Городилович, повіт Грубешів, в справі відмови виплати за доставлене сіно як контингент	435
Звіт зі службової поїздки Івана Герасимовича по Підлящині й Холмщині в часі від 6.XII.1940 до 2.I.1941	436
Мої пропозиції на основі завваг, пороблених у часі моїх поїздок по Лемківщині, Надсянщині, Підляшші й Холмщині	458
Доклад 1 – до Відділу Праці й Суспільної Опіки УЦК. 2 – до Центральної Секції Народного Здоров'я.....	461
Протоколи Загальних Зборів осіб санітарно-медичного звання при УДК-Делегатурах, скликаних в присутності делегата Центральної Секції Народного Здоров'я др. Василюва для Організації Секцій НЗ	470
Спостереження з діяльності УДК-Делегатури в Володаві. 4.IV.1941	478
Події в Чесанівщині	480
Всечеснійший Отче Декан! (<i>Майдан-Сопоцький 18/6 1942</i>)	481
Звідомлення з поїздки в Холмщину, відбутої в днях 12–20 червня 1941 р. в шкільних і дошкільних справах (II частина)	483
Прохання До Українського Допомогового Комітету в Кракові	486
Рапорт Декана Люблинського Деканату Прот. Якова Костецького	487
Його Високопреосвященству Високопреосвященішому др Іларіонові, Архієпископові Холмському й Підляському	488
Протокол списаний дня 16 вересня 1942 в домівці УДК в Люблині	489
Зізнання жінок із Лотова, вол. Вербковичі	490
До Укр. Представництва. Люблин. (<i>Грубешів, дня 23.9.1942</i>).....	491
Банди й пацифікація в Дистрикті Любельським, 1942	491
Інформація без заголовку, 1942	495
Інформація без заголовку, очевидно, продовження інформації з 1942 р.	497
До Українського Центрального Комітету. Люблин. (<i>Михалки 10.II.1942</i>)	498
Список людей, звільнених з концентраційного табору Майданок, 1942	499
Спис людей, звільнених з концентраційного табору на 22/12.1942, котрі дістали допомоги по 20 золотих і хліб	501

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

«Дня 2-го березня 1943 року...»	503
«Дня другого березня 1943 р. ...»	504
ДК Учительське Об'єднання Праці. (Люблин, дня 17.3.1943)	505
До Українського Центрального Комітету. Представництво в Люблині. (Грубешів, 16 березня 1943)	506
Телефонат з Грубешова. 19.III.1943. год. 11 ⁴⁵	508
Опис бандитського нападу на дім помічника солтиса села Ворси волості Шістка Борисюка Антона. (Шістка, дня 7.4.1943)	508
Опис бандитського нападу на мужа довіря У.Д.К. Радин, Чугая Федора в Ворсах. Волость Шістка. (Шістка, дня 7.4.43)	509
До Українського Центрального Комітету. Відділ Організаційний у Львові. (Біла Підляська 12.4. 1943 р.)	510
Високоповажний Пане Провіднику. (Замість, дня 16.4.1943)	511
Справа: останні події на Володавщині. (Володава, дня 2 червня 1943)	513
Справа нападу на Колеховичі. (Любартів 14.7.43)	514
До Українського Центрального Комітету у Львові	515
Телефонограма. (Львів, 20 серпня 1943)	516
Стипендійна фундація імені д-ра Миколи Струтинського	516
Листи про помордованих та забраних українців, які не вернули з Грубешівського повіту	517
Рапорт до Холмської Православної Консисторії Ієромонаха Леоніда Пазінського. (Дня 20.IX.1943)	519
До Українського Центрального Комітету. Представництво в Люблині. (Грубешів, дня 1 жовтня 1943)	520
До Представництва УЦК в Люблині. (Люблин, дня 18 жовтня 1943 р.)	521
До Його Високопреосвященства, Високопреосвященнішого Іларіона Архієпископа Холмського і Підляського в Холмі	521
Рапорт до Всечесного Отця Проієрея Декана Грубешівської Округи Священника Григорія Пашевського, Настоятеля парафії в Сагрині	522
До Українського Центрального Комітету. Представництво в Люблині. (Грубешів, дня 27 жовтня 1943)	523
До Українського Центрального Комітету. (Грубешів, дня 6 листопада 1943) ...	525
До Православної Консисторії в Холмі. (дня 25 грудня 1943 р.)	527
Рапорт свящ. Миколи Камінського, настоятеля с. Модринь Грубешівського Деканату. (Грубешів 26.XII.1943 р.)	527
До Українського Центрального Комітету. (28 грудня 1943)	529
Рапорт до Його Високопреосвященого Владики, Високопреосвященнішого Іларіона, Архієпископа Холмського і Підляського в Холмі. (М'яже, дня 2 січня 1944)	534

Актенфермерк	534
Список вбитих українців (-інок) в повіті Грубешів від 11.ІІІ.1944 до сьогодні	536
Список кооператив, спалених, знищених та пограбованих бандами в часі від 18.ІІ.1943 – 7.4.1944 та нечинними на день 7.4.1944	573
Звіт представництва Українського Центрального Комітету в Любліні з поїздки у терен 28–31 березня 1944 і про положення на місцях. (<i>Люблин, дня 1 квітня 1944</i>)	575
Звіт представництва Українського Центрального Комітету у Любліні про загальне положення в терені. (<i>Люблин, дня 6 квітня 1944</i>)	583
Звіт представництва Українського Центрального Комітету в Любліні про останні події на нашому терені. (<i>Люблин, дня 10 квітня 1944</i>)	592
Список спалених польськими бандами українських сіл в повіті Грубешів	603
Рапорт настоятеля парафії православної в м. Лащеві Заміського повіту дня 17 квітня 1944 року до Холмської Духовної Консисторії	605

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ З ЛЮБЛИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ

Холмський повіт

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за листопад 1944 р.	606
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за грудень 1944 р.	607
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за грудень 1944 р.	607
Фрагмент ситуаційного звіту заступника повітового старости за січень 1945 р.	608
Фрагмент ситуаційного звіту заступника повітового старости за лютий 1945 р.	608
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за березень 1945 р.	609
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1945 р.	609
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за липень 1945 р.	610
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за листопад 1945 р.	610
Протест голови Повітового правління Польського стронництва людowego в Холмі Казімежа Йоахімовича до повітового старости в Холмі	611
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за червень 1947 р.	613
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за липень 1947 р.	613
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1947 р.	614

Красноставський повіт

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1945 р.	614
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за липень 1945 р.	615

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1945 р.	615
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1946 р.	616
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1946 р.	616
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1947 р.	616
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за березень 1947 р.	617
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за червень 1947 р.	618
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1947 р.	618

Томашівський повіт

Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за березень 1947 р.	619
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1947 р.	619
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за травень 1947 р.	620
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за червень 1947 р.	621
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1947 р.	621
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1947 р.	622
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за листопад 1947 р.	623
Фрагменти ситуаційного звіту повітового старости за грудень 1947 р.	623

Білгородський повіт

Фрагмент ситуаційного звіту за місяць лютий 1945 р.	624
Фрагмент ситуаційного звіту за червень 1945 р.	624
Фрагмент ситуаційного звіту за місяць травень 1947 р.	625
Фрагмент ситуаційного звіту за місяць червень 1947 р.	625
Телефонограма начальника Повітового відділу в Білгороді Ю. Брацієвського до директора Воеводського відділу ПУР в Люблині про результата акції «Вісла» у Білгородському повіті	626

Володавський повіт

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за липень 1944 р.	627
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за період до 20 січня 1945 р.	626
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1945 р.	627
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за березень 1945 р.	628
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за травень 1945 р.	629
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за липень 1945 р.	629

Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1945 р.	630
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1945 р.	631
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1945 р.	632
Фрагмент звіту заступника керівника слідчого відділу КРМО у Володаві Леоніда Масюка за час 1 листопада — 5 листопада 1945 р.	633
Фрагмент таємного ситуаційного звіту повітового старости за січень 1946 р.	633
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за лютий 1946 р.	634
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1946 р.	635
Фрагмент звіту повітового старости про стан безпеки в повіті за квітень 1946 р.	635
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1946 р.	636
Фрагмент звіту повітового старости за травень 1946 р.	638
Фрагмент звіту повітового старости за червень 1946 р.	639
Фрагмент звіту повітового старости за липень 1946 р.	639
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за серпень 1946 р.	640
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1946 р.	641
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1946 р.	643
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1946 р.	643
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за січень 1947 р.	644
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за січень 1947 р.	645
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за березень 1947 р.	646
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за квітень 1947 р.	648
Фрагмент даних про злочинність за час від 1 травня до 1 червня 1947 р., складених повітовим відділенням МО	649
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за травень 1947 р.	649
Відомості про кількість осіб української національності Володавського повіту	651
Кількість родин та осіб української національності, депортованих в рамках акції «Вісла» з Володавського повіту за 1–22 червня 1947 р.	655
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости у Володаві громадсько-політичному відділові Воеводського уряду в Люблині на місяць червень 1947 р.	657
Повідомлення повітового старости Люблинському воеводі про поведінку солдатів ВП [Війська Польського]	658

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Звіт начальника громадсько-політичного відділу УБ в Люблині Юзефа Козейова про інспекцію повітового староства у Володаві під час акції «Вісла»	659
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за липень 1947 р.	661
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за вересень 1947 р.	661
Телефонограма повітового старости до Воєводського уряду в Люблині про результати акції «Вісла» у Володавському повіті	662
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за жовтень 1947 р.	663
Фрагмент ситуаційного звіту повітового старости за грудень 1947 р.	663

Грубешівський повіт

Інформація Повітового відділу ПУР в Грубешеві Воєводському відділові ПУР в Люблині про кількість осіб української національності, депортованих з Грубешівського повіту в рамках акції «Вісла»	664
---	-----

Люблинське воєводство

Зведення про кількість української та змішаної людності на терені Люблинського воєводства	665
Витяг з відомостей про національні меншини на терені Люблинського воєводства	666
Кількість українців, депортованих і залишених у Люблинському воєводстві під час акції «Вісла» від 20 червня до 9 липня 1947 р.	667
Звіт директора Воєводського відділу ПУР Ксеняка про переселенсько-поселенську акцію на терені Люблинського воєводства	671
Звіт керівника громадсько-політичного відділу Повітового староства в Білій Підляській Александра Вайрака про інспекцію Більського повіту під час акції «Вісла»	672
Звіт люблинського воєводи про перебіг акції «Вісла» в Люблинському воєводстві	673
Кількість осіб української національності в Люблинському воєводстві станом на 1 вересня 1947 р.	676
Кількість осіб української національності, депортованих в рамках акції «Вісла» з Люблинського воєводства від 5 червня до 10 жовтня 1947 р.	677

ФРАГМЕНТИ З НІМЕЦЬКОМОВНОГО ВИДАННЯ

ПОДІЇ В УКРАЇНІ (1914–1922)

Доповідна записка про потреби української шкільної освіти в російській окупаційній зоні	678
Історія схеми української шкільної освіти на Холмщині та Волині	684

Наказ № 1302 ц[ісарського] та к[оролівського] міністерства зовнішніх справ графу Турну у Тешені Відень, 23 березня 1916.....	686
Українська шкільна освіта на наших окупованих російських землях	688
Про ц[ісарське] та к[оролівське] військове керівництво на території колишнього російського губернаторства Холмщини	690
Протест Загальноукраїнської національної ради щодо приєднання старого Холмського губернаторства до Люблинського військового губернаторства	692
Наказ ц[ісарського] та к[оролівського] Міністерства закордонних справ № 3539 Графу Турнському в Тешені. Кабінет Міністрів. Відень, 21 липня 1916.....	694
Дані української Національної ради стосовно приєднання Холмського, Грубешівського і Томашівського округів до ц[ісарського] та к[оролівського] військового Генерал-губернаторства.....	696
Про українські землі так званої російської частини Польщі. Відень, 15 серпня 1916	697
До народів культурного світу	698

ФРАГМЕНТИ З КНИГИ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ. 1939–1941

<i>3 розділу V. Діяльність Відділу Суспільної Опіки. Переселенські акції.....</i>	702
<i>3 розділу IX. Церковні проблеми</i>	704
<i>3 розділу XI. Балянс праці на окраїнах</i>	716

МАТЕРІАЛИ З УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ПРЕСИ В ПОЛЬЩІ

727

Підляшшя

Відозва Української Шкільної Ради в Білій	727
В книгарні української громади в Білій можна дістати такі укр. книжки.....	728
Українські народні школи на Підляшшю й Поліссю.....	729
Біла. 18–20 листопада... <i>спільна педагогічна нарада членів Шкільної Ради</i>	730
Біла. Від 20 листопада... <i>було жертв на українські школи</i>	730
По нашому краю	730
До вчителів і вчительок українських народніх шкіл на Підляшшю й Поліссю	731
Від Української Шкільної Ради в Білій	731
Просвітно-Видавниче Товариство «Рідне слово» в Білій на Підляшшю	731
З Більського повіту на Гроденьщині... <i>місцевість на південь і схід від Більська має до 80% українського населення...</i>	732

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Дописи з Холмщини. <i>Слідами царських жандармів</i>	733
3 Холмщини. <i>Зразок «Толеранції»</i> ...	733
3 Холмщини. <i>Тільки своє забирають</i> ...	734
3 Підляшша. <i>Тоже учитель</i>	734
3 Підляшша. <i>Будь по-моєму</i> ...	735
3 Архіву Клубу. <i>Прохання громадян с. Горбова Більського повіту до Митрополита Діонісія</i>	735
3 вражінь по Підляшшу	736
Вибори в Костиневичах, Більського п.	737
3 Холмщини, Підляшша, Волині, Полісся та Галичини	738
С. Вигалево Володавськ. пов. <i>В нашому селі є філія Т-ва «Рідна Хата»</i> ...	738
С. Стульно, Володав, пов. <i>...в Косинській церкві відбулося відкриття філії Товариства «Рідна Хата»</i>	739
Добрий почин	739
По Західних Українських землях	739
С. Збереже на Володавщині. <i>9 травня ц. р. в нас відбулась урочистість</i> ...	740
С. Горки на Володавщині. <i>...в нашому селі було відкрито філію Т-ва «Рідна Хата»</i>	740
Сосновиця на Підляшші <i>...відбулося справоздавче віче послів</i> ...	741
С. Заболоте, повіт Біла на Підляшші <i>...влаштували виставу</i> ...	742
Наше шкільництво	742
Хрест і маузер	744
По Західних Українських землях	745
С. Горки, Володавського пов. <i>...аматорський гурток ставив драму</i> ...	746
По Західно-Українських землях	746
С. Воля Верещинська на Володавщині <i>...засновано філію т-ва «Рідна Хата»</i> ..	747
С. Каплюноси Володавського повіту <i>...Та нарешті встали і ми</i>	747
Вибори в Більському повіті на Підляшшу	747
Аматорські вистави.....	748
По Західно-Українських землях	749
На будову дому «Рідної Хати» в Холмі	750
Перемога правом сильного	750
По Західно-Українських землях	751
Перший жіночий гурток ім. Лесі Українки на Північно-Українських землях.....	752
Страхіття еміграції	753
Каплюноси на Володавщині <i>...філія Т-ва «Рідна Хата» урочисто обходила роковини смерті Т. Шевченка</i>	754
Мацошин Вел. на Володавщині. <i>9.III ц. р. відсвятковано у нас Шевченківські роковини</i>	754

Заболоття, повіт Біла-Підляська ...30 квітня в селі Заболоття, як рівно ж і в сусідніх селах переведено у активніших селян труси	755
Холмщина	
Як поляки гноблять українців на Холмщині	755
Кілько є дійсних поляків в Холмщині й Підляшші?	756
Самовизначення на Холмщині	757
Виборчий рух	758
Новини	759
Відкриття філії «Рідної хати»	759
Щедрий дар з Америки	760
З Холмщини	760
Відкриття філії Т-ва «Рідна Хата» в с. Потуржині на Томашівщині	760
Театральна хроніка	761
Посольські справоздавчі віча	761
З'їзд Українського Учительства в Холмі	762
З Архіву Секретаріату Укр. Парл. Репрезент[ації] в Холмі	762
З Холмщини	762
Дзвони для Холмщини	763
Дзвони для Холмщини	763
Великий Нар. Укр. з'їзд Холмщини і Підляшша	764
З Холмщини	765
Посольські віча	766
III. Український Народній З'їзд в Холмі (продовження)	766
Комітет Холмщини і Підляшша	767
З Холмщини. <i>Примусова виписка газети...</i>	768
З Холмщини. <i>Польське вчительство на Томашівщині</i>	769
Театральна вистава в Томашові	769
О зворот зачинених церквей	770
В обороні рідної школи	771
З Холмщини. <i>Ганна в Сельці</i>	773
Друга театральна вистава в Томашові	774
За конкуренцію!	774
Українська вистава	775
Укр. приватні школи.	775
Культурно-нац. Рух	776
О зміні статуту «Рідної Хати»	776
Розбудова Холмщини і Підляшша	776
Водохрещення в Холмі	777

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Колядка на «Рідну Хату»	777
«В Польсьце мушон биць тилько польские школи»	778
З Товариства «Рідна Хата»	778
З Холмщини та Підлящини. <i>Масові арештування на Томашівщині</i>	779
З Холмщини. «Вибори»	779
Наша старовина	779
З Холщини, Підляшша і Волині. <i>Як будують католицьку парафію?</i>	780
Про відкриття церков на Великодні Свята	781
Кооператива «Добробут» в Холмі	781
Освітній рух в Томашові	781
Український хор Дмитра Котка	782
С. Бересте на Грубешівщині ... <i>поставлено трагедію Тобілевича «Безталанна»</i>	783
М. Холм ... <i>була відправлена панахида по Каменярові</i>	783
Український голос о мандат в установах самоуправління	784
С. Бересте на Грубешівщині ... <i>відіграно драму Тобілевича «Наймичка»</i>	784
Плаваничі, Холмськ. пов. <i>Війна все знищила</i>	785
М. Крилів на Грубешівщині ... <i>прибув для люстрації філії Т-ва І. Пастернак</i> ...	785
С. Зімно на Томашівщині ... <i>заснувався аматорський гурток</i>	785
Наше свідоме селянство рушило за школу	786
Прояв свідомости в боротьбі за рідну школу	786
С. Стрільці на Грубешівщині ... <i>аматорським театральним гуртком було дві вистави</i>	788
С. Потуржин на Томашівщині ... <i>була зроблена вистава «Квітки-Оснoв'яненка «Сватання на Гончарівці»</i>	788
Нам пишуть	788
Від Правління Т-ва «Рідна Хата» в Холмі	789
Відозва «Рідної Хати» в Холмі	789
З Українського життя	790
З Українського життя. <i>Урочисті закладки фундаментів Народнього дому «Рідної Хати» в Холмі</i>	791
З Українського життя. <i>Зріст свідомості серед населення на Холмщині</i>	792
Результати виборів до гмінних рад в Холмському повіті	792
До Братів України	793
З українського життя	794
Рільна реформа	794
Традиційне свято Пречистої в Холмі	795
Засідання Народнього К-ту Холмщини і Підляшша	796
С. Риплін на Томашівщині. <i>В селі Риплін є читальня</i>	796

С. Вербковичі, Грубешівського пов. <i>Аматорська вистава</i>	796
С. Вербковичі, Грубеш. пов. <i>Вартий наслідування вчинок</i>	797
С. Підгірці на Грубешівщині. <i>Темно й сумно в Підгірцях</i>	797
Церковні вісті	797
Вибори до Мійської Ради м. Холма	798
Загальні збори Українського Господарчого об'єднання в Холмі	800
На виборчій фронті	800
Український Народний Банк в Холмі	800
Вибори до повітових соймиків і повітових відділів	801
Засідання Народного Комітету Холмщини і Підляшша	801
Передвиборча польська акція на Холмщині вже розпочалась	801
За рідну українську школу!	802
Ювілейне свято	802
Народе Український!	803
З виборчого руху	804
З українського життя	804
Свято Шевченка	805
Завваги з приводу Загальних Зборів Т-ва «Рідна Хата» в Холмі	806
З перебігу Загальних Зборів «Рідної Хати»	806
Кооперативний з'їзд в Холмі	807
Холм. Вистава драми «Хмара».	807
Український виборчий Комітет в Холмі.....	808
Засідання Народного Комітету Холмщини і Підляшша	808
Культурний рух молоді	809
Голос з Холмського села	809
С. Богданівка, Грубешів. пов. <i>В останні часи все ніби завмерло</i>	810
Кобло, на Грубешівщині. <i>Наше село невеличке і бідне</i>	810
С. Кобло, Грубешівського пов. <i>Прокидаємося трохи до життя</i>	810
Видавництво «Селянський шлях»	811
Закінчення кооперативних курсів у Холмі	811
Культурне життя села і міста	812
Допоможім викінчити Народній Дім «Рідної Хати»	813
Суд над редактором «Нового Життя»	813
З кооперативного життя на Грубешівщині	814
Книгарня «Буг» в Холмі	815
Загальні збори «Рідної Хати» в Холмі	817
Лотів і Гостинне на Грубешівщині. <i>Гостинне і Лотів мають спільну філію «Рідної Хати»</i>	818
З організаційного життя Сель-Роб-Єдності	818

ІМЕННИЙ ІНДЕКС

Абрам Ізидор 553

Авель (*Андрій Поплавський*), *Люблинсько-Холмський Архієпископ* 99, 100, 118, 151, 161, 189, 206, 420

Авраменко Тетяна 231

Адам'як Станіслав 153

Адамчук Осип (*Йосип*) 433, 434

Алексійчук Аполон 798, 799

Альбічук Василь 151

Анастасієвський Володимир 248

Анастасієвський Микола 249

Андрейчук 577

Андрейчук Рейнелл 50

Андришик Ірена 572

Андрієвська Катря 477

Андріїв 815, 816

Андріїв Юрій 499

Андрусевич Петро 437

Андрусечко Петро 177, 196

Андрусів Петро 438

Андрусак Петро 248

Андрушак Іван 572

Андрушак Ірина 435, 436, 855

Андрушак Михайло 546

Андрущук Ніна 301

Антонів В. 367

Антонів Іван 564

Антоній (*єпископ Люблинський, Холмський*) 791, 795, 797, 799

Антонович Василь 728

Антонюк Григорій 371

Антонюк Катерина 537

Антонюк Михайло 517

Антонюк Оріофамія 537

Антоняк Петро 518

Антосюк Зеновія 545

Антосюк Лідія 545

Антосюк Микола 546

Антосюк Осип 545

Антосюк Сергій 545

Антосюк Софія 545

Арабчук Антін 506

Артем'юк Андрій (*Артем'юк Андрей*) 49, 70

Артишевська Тамара 103

Асмас 582, 585

Баб'як Олекса 564

Бабій Олесь 214, 243, 249

Бабійчук Ол. 804, 805

Бабчук Емма 367

Баган Іван 501

Базарко 721

Базарник Сергій 502

Базильків Олена 211

Базильків Ольга (*пс. Шуманна*) 212

Бай Анатолій 557

Бай Галина 557

Бай Лідія 557

Байволук Анна 567

Байда П. 180

Байдовський Григорій 788

Байкевич А. 765

Байкевич Іван 518

Байкевич Надія 506, 518

Байкевич Нестор 518

Байкевич Ольга 518

Байрак Олександр 672

Бакун Петро 354, 524

Бакун Світлана 163, 194

Бакун Ян 633

Балицька Антоніна 554

Банащук Іван 49, 70, 124

Бандера Степан 213

Бандурка 216, 472, 473

- Баран Євген 109, 367
Баран Євстафій 808
Баран Михайло 546
Баран Олександр 528, 532
Баран Степан 210, 707, 708, 718
Барвінський Олександр 243, 683
Бардига Ірина 517
Бардига Петро 502
Бардичко А. 778
Бардичко С. 778
Барилюк Степан 518
Бариніха 758
Бартковський 759
Бартничук Никифор 779
Бархардт Юліан 728
Барчук Микола 119
Барщевський Євген 214
Басай Станіслав (*Рись*) 321, 366, 367
Басаковський Ілля 114
Баталінський Андрій 541
Баталінський Юстина 541
Баталія Микола 540
Баташ Володимир 564
Баташ Константин 564
Баторій Стефан 779
Бачинський 815
Бачинський Лев 701
Баяк (*Сохань*) Марія 337
Беднарчук Гриць 530
Бедра Петро 539
Бедриховська Богуміла 175
Безручко Марко 186
Безух Володимир 540
Безух Ірина 540
Безух Ксенія 540
Безух Максим 540
Безух Микола 540
Бейдюк Д. 778
Бендюк Данило 449, 760, 788
Бень Яків 564
Бенюк Богдан 113
Бережанська Текля 500
Березинська Тетяна 274
Березіцький Семен 502
Берізко Меланія 570
Берія Лаврентій 386
Бернштейн (*Троцький*) Лейба 242
Бжаск-Макела Станіслав 624, 625
Бжезіцький Микола 518
Бик (*Бикова*) Антоніна 256
Бик (*Дидай*) Олена 257
Бик Гаврило 257
Бик Ганна 257
Бик Дмитро 301 302
Бик Іван 256 259
Бик Катерина 302
Бик Степан 257
Бик Тетяна 256
Бискаль Володимир 525
Бискаль Стефанія 525
Биць Петро 529
Бігальський Шимон 768
Бігунець Володимир 409, 414
Бігунець Євгенія 409, 419
Бігунець Іван 420
Бігунець Катерина 409
Бігунець Микола Кирилович 414, 418
Бігунець Микола Михайлович 414
Бігунець Михайло 414
Бігунці, *родина* 417, 420
Бідзіля Андрій 105
Бізанц Альфред 508
Білас Іван 127
Білас Роман 146
Білецька Єлизавета 238
Білецький Іван 565
Білий 272
Білий Сергій 243, 244, 245, 249

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Білик 524
Білик Михайло 717, 719
Білич Микола 723
Білонога Іван 543, 547
Білонога Марія 543
Білонога Надія 543
Білонога Софія 543
Білоус Володимир 559
Білоцерковець Андрій 564
Білоцерковець Володимир 563
Білоцерковець Олександр 563
Більчук Іван 217
Більчук Михайло 208, 217, 233
Більчук Петро 207, 208, 218
Більчуки, *родина* 209
Біляєв Олександр 577, 598
Біронт Т. 785
Бірчанський Євген 440
Бітога Петро 779
Бічак Гнат 570
Бічак Меланія 569
Бічак Михайло 570
Бічак Семен 570
Біщанюк Степан 558
Блащак Михайло 784
Блінець Андрій 540
Блінець Юлія 540
Блокшвісти Вл. 433
Блонська Ксенія 571
Бобак Марія 567
Богатирець Валентина 50
Богачевський Данило 722
Богдан Олександра 390
Богдан Федір 391
Богут Микола 292
Боденчук О. 594
Бодила Осип 562
Бодила Павло 562
Бодила Юлія 562
Боднак Федір 500
Боднар Мирослава 220
Боднарук Ганна 233, 234
Боднарчук Арсеній 779
Бойдуник Іван 437, 438
Бойк Олександр 808
Бойкевич Ярослав 499, 500
Бойко Андрій 538
Бойко Анна 538
Бойко Влад 318, 319, 321
Бойко Данило 538
Бойко Іван 441
Бойко Павліна 566
Бойчук Володимир 119
Бокієвич Михайло 100
Болох Василь 720
Бондарук Михайло 215
Бондарчук Ю. 138
Бонь Іван 518
Бонь Олекса 518
Бопко Іван 565
Борздух 779
Бориків Зінь Василь 500
Боринець 489
Боринчук Семен 779
Борис Анастасія 548
Борис Анна 548
Борис Іван 548
Борис Катерина 548
Борис Мартин 797, 808
Борис Микола 548
Борис Ольга 548
Борис Осип 548
Борис Степан 548
Борис Петро 517
Борис Франц 506
Борисевич Віта 50, 71
Борисенко Валентина 111, 115
Бориси, *родина* 330

- Борисович Петро 448
 Борисюк Антон 508, 865
 Боровець Євгенія 303
 Боровик Андрій 135, 157
 Боровик Олександр (*Александр*) 48, 69, 125, 127, 128, 135
 Боровська Катерина 524
 Боровська Ольга 470
 Боровський Гриць 524
 Боровський Іван 524
 Боровський Михайло 718
 Бородейко 507
 Борсук 207
 Борсук Григорій 513
 Борсук Степан 513
 Борух Михайло 378
 Борух Петро 378
 Борушко Том 321
 Босаковська (*Демчук*) Анастасія 378, 421
 Босаковська (*Осташ*) Надія 378, 204, 205
 Босаковська (*Тужак*) Віра 199, 204, 378, 379, 381
 Босаковський Іван 201, 204, 205, 378
 Босаковський Ілля 199, 204, 205, 378, 382, 421
 Босаковський Лаврін 199, 201, 204, 378, 379, 381
 Босаковський Михайло 201, 378, 421, 422
 Ботюк Ізидор 499
 Бохенський 659
 Боцян Ст. 650
 Бочила Іван 531
 Бочила Олександр 531
 Бочковський Іполіт 728
 Боярська Марія 566
 Боярський Григорій 140, 170
 Брандль Рудольф 443
 Братійко Петро 568
 Братунь А. 791
 Брацієвський Ю. 626
 Брецько Федір 399, 340
 Брик Микола 565
 Брик Михайло 565
 Бриль Адам 518
 Бриль Антін 506, 518
 Буджай Гнат 565
 Буджай Іван 565
 Буджинська Наталія 565
 Будзиновський В. 728
 Будинська Аркадія 565
 Будинський Іван 565
 Будковський 749
 Буковська Анна 558
 Букоємська (*Більчук*) Галина (*пс. Ярина, Ліда*) 207
 Букоємський Олександр 211–214
 Була Євгенія 556
 Булгакови, *родина* 211
 Булич Алексій 605
 Булич Олекса 565
 Булич Петро 565
 Булич Юрій 565
 Бунь Іван 507
 Бунько Іван 211, 217
 Бурачек Кирило 565
 Бурачок Петро 572
 Бурбела Юстин 457
 Бурда Іван 565
 Бурдикін Кіндрат 427
 Буричук Михайло 565
 Буричук Петро 565
 Бурка Остап 463, 465, 466, 475, 476, 516
 Буріан Стефан 686, 688, 689, 692, 694, 696, 697

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Бурсак Петро 532
Буряк Ганна 233
Бурячок Андрій 109
Буско М. 748
Бусько Марія 544
Бусько Павло 544
Бусько Текля 544
Бухало Василь 94
Бучак Андрій 563
Бучак Антін 503, 528
Бучак Катерина 563
Бучак Марія 563
Бучак Микола 528, 532
Бучак Федір 564
Бучило Анна 542
Бучило Василь 542
Бучкай Осип 524, 354
Бучкай Степан 524
Бюлер Йозеф 713
Бюхнер 708
- В**авренчук Марія 538
Вавринчук Євген 532
Вавринюк Микола 554
Вавринюк Ольга 554
Вавринючка 768
Ваврисевич Микола 762, 767, 768, 796
Вавришак-Крушевич Юлія 384
Вавришевич Юлія 537
Вавришевич Яків 537
Ваврук 454
Ваганова Юлія 153
Вайда Марія 524
Вайда Параскева 524
Вайрак Александр 672, 676
Вайсман Хаїм 749
Вакула Іван 498
Вакула Хведір 531
Вакуловський Віктор 718
- Вакульчук Антін 513
Валігура 248
Валігура Степан 547
Вальднер 533
Вальчак Ян 210
Вальчук М. 742
Вальчук Юстина 541
Ваньо Теодор 447, 722
Варварів Галина 470
Варениця В. 778
Васенчук Адам 768
Васенчук Андрій 767
Васеріс 477
Василевська Галина 555
Василевський Василь 555
Василевський Володимир 547
Василів Йосип 228
Василів М. 461, 470, 472, 473, 478
Василів-Базюк Любов 105, 119, 199,
238, 248
Василів-Сидоренко Катерина 243
Васильченко 470
Васильчук 437
Васильчук (*Васиньчук*) Антін 121,
208, 718, 773, 776, 778, 790, 794,
796, 799
Васильчук Павло 741, 761, 764, 767,
768, 773, 791, 795, 796, 799, 806,
808, 811
Василюк Ілля 804, 808
Василюк Юлія 558
Васиньчук Юрій 249
Васюк Анатолій 552
Васюк Анна 552
Васюк Василь 551
Васюк Галина 552
Васюк Іван 552
Васюк Катерина 552
Вахнянин 212

- Вахнянини, *родина* 211
Вацик Марія 442
Ващенко Олена 215
Величко 530, 816
Вербенко К. 728
Вербицький Михайло 178, 196
Вербовий Мирослав 140, 165, 170, 194
Веремко Анна 550
Веремко Варвара 560
Веремко Володимир 528
Веремко Михайло 560
Веремко Текля 554
Веремко Тимофій 554
Веремчук Марія 539
Веремчук Тома 543
Весоловський Ярослав 701
Вевюрка Адам 174
Вибахевич Гаврило 539
Вибахевич Зіна 539
Вибенда Катерина 572
Видибида-Руденко Палладій 712, 713
Вийцюк Іван 541
Вийцюк Осип 542
Винар Любомир 339, 347
Винницький Роман 473
Винниченко Володимир 728
Винниченко Ігор 46, 50, 51, 67, 70, 728–742, 744, 746–761, 763, 764, 766–768, 770, 773–792, 794–811, 813–816, 818
Вислоух В. 729
Вислоцький Володимир 249
Висоцька Ліда 570
Висоцька Ольга 570
Висоцький Іван 570
Висоцький Кирило 570
Висоцький Кіндрат 554
Висоцький М. 809
Висоцький Роман 145, 164, 165, 192
Висоцький Юрій 180
Вихневич Гаврило 529
Вичесаний Ромек 734
Вишивана Надія 223, 224
Вишневецька (*Левчук*) Галина 111, 254, 259, 367
Вишневецька Любов 254
Вишневецький 758
Відавський Юзеф 765
Віденко Марія 386
Війтович Прокіп 553
Вільга Василь 546
Вільга Олена 544
Вільга Роман 544
Вільден 708, 709, 712
Вінярські 531
Вірбічка Софія 553
Вірбіцький Олександр 553
Вітер Анастасія 558, 569
Вітер Антін 434, 558
Вітер Ілля 568, 809
Вітер Кирило 568
Вітер Марія 490, 558
Вітер Матвій 568
Вітер Нестор 569
Вітер О. 803
Вітів Анатолій 113
Вітович Степан 553
Вітовський 593
Вітрук Антоніна 557
Вішка Омелян 165, 168, 169
Власов Андрій 430
Власюк Анна 525
Власюк Лідія 253
Влязло Іван 418
Внучко Катерина 180
Вовк (*Пилипчук*) Євгенія 337
Вовк Бартко 562
Вовк Василь 248

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Вовк Володимир 249
Вовк Ірина 541
Вовк Катерина 562
Вовк Костянтин 337
Вовк Параскевія 562
Вовк Сергій 562
Вовк Софія 562
Возняк Зіна 540
Возняк Іван 540
Возняк Катерина 540
Возняк М. 728
Возняк Марія 540
Возняк Микола 540
Возняк Осип 540
Возняки, *родина* 330
Войнаровська 366
Войтенко (*Морокішко*) Ольга 407, 412, 414, 416
Войтович Василь 568
Войтович Віра 552
Войтович Володимир 506
Войтович Іван 568
Войтович Леонід 358
Войтович Лідія 552
Войтович Олена 456
Войтович Ольга 552
Войтюк Я. 764, 767, 773
Войцех Серафім 518
Войцеховський 706
Воловик О. 730
Володимир Великий, *київський князь* 359
Волошин Віктор 258
Волошин Григорій 568
Волошин Микола 540
Волошин Софія 540
Волошинський Олександр 120
Волощак Ірина 120
Волтовіч 496
Волчкович (*Чемерис*) Галина 294
Волчук Антін 518
Вомянська Ксеня 491
Ворек Іван 500
Ворик Гриць 598
Воробець 816
Воробійова (*Козак*) Лідія 335
Воробій Леся 218
Ворожбит Ангелина 541
Ворожбит Володимир 541
Ворожбит Михайло 541
Ворон Василь 98, 260
Ворон Ганна 262
Ворон Іван 262
Ворон Корній 262
Ворон Мефодій 267
Ворон Микола 262
Ворон Настя 262
Ворон Олександр 261
Ворон Палажка 262
Ворон Федора 262
Вронка М. 786
Врубель Сергій 557
Вузар Антін 552
Вус Александер 502
Вус Григорій 555
Вус Наталія 555
В'ятрович Володимир 113

Габсбурги 686
Гаврелюк Анна 537
Гаврелюк Лідія 537
Гаврелюк Надія 537
Гаврилюк (*Калаталюк*) Лідія 336
Гаврилюк Андрій 723
Гаврилюк Володимир 121
Гаврилюк Іван 398, 399, 557
Гаврилюк Катерина 399
Гаврилюк Леон 507

- Гаврилюк Люба 560
 Гаврилюк Людмила 559
 Гаврилюк Марта 558
 Гаврилюк Микола 557
 Гаврилюк Олесь 742, 755
 Гаврилюк Панас 558
 Гаврилюк Татяна 559
 Гаврилюк Юрій 49, 70, 148, 150, 174, 179–181, 184, 189–193, 196–198
 Гаврилюк Яким 755
 Гаврилюк Яків 398, 558
 Гайдамака Олена 162
 Гайм 719
 Гайовий 795, 812
 Гаїнський Степан 396
 Галагіда Ігор 166
 Галан (Дембіцька) Катерина 506
 Галан Роман 170
 Галан Степан 506
 Галас Микола 749
 Галинзовський 397
 Галицький Данило 100, 104, 130, 255, 289, 360
 Галінський 659
 Галіцький Андрей 502
 Галка Семен 562
 Гальчак Богдан 143, 165, 168
 Гальчевський-Войнаровський Яків 103, 104, 174, 512
 Ганкевич Микола 701
 Ганнеман 505
 Гапон Катерина 547
 Гапон Марія 547
 Гапон Михайло 532
 Гапон Пилип 532
 Гарасим Катерина 499
 Гарасим Ольга 499
 Гарасюк Анна 558
 Гарбайчук Семен 561
 Гарбарук Микола 104
 Гармата Андрій 518
 Гатало Галина 447, 480
 Гафткович Володимир 722
 Гаць Петро 217
 Гашук Іван 553
 Гвоздяк Михайло 564
 Гвоздяк Петро 109
 Гвоздяк Ростислав 107, 109
 Георгій, митрополит 736
 Герасим'юк Іван 270
 Герасим'юк Степан 270
 Герасимов Віктор 277
 Герасимов Сергій 277
 Герасимов Юрій 277
 Герасимова (*Заячківська*) Нонна 277
 Герасимович 816
 Герасимович Іван 436, 437, 444, 461
 Герасимюк 454, 721
 Гервіц Ганна 230, 232, 233
 Герент Петро 165
 Гересь Р. 806
 Герстекер Ф. 728
 Герчук Іван 441
 Гершон Іван 546
 Гершон Софія 546
 Гершун Микола 545
 Гершун Софія 545
 Гетьман Володимир 539
 Гетьман Гриць 529
 Гетьман Катерина 539
 Гетьман Михайло 539
 Гетьман Стефаніда 539
 Гетьман Параска 332
 Гись Антон 520
 Гідлецькі, *родина* 427
 Гіргіль Катерина 544
 Гіргіль Людвіг 544
 Гітлер Адольф 211, 821

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Гладій 596
Глена Василь 217
Глина Василь 513
Глицький 248
Глібов Леонід 342
Глібовицький Богдан 440, 476, 719, 723
Гловацька Стефанія 557
Гловацький Євграф 557
Гломбінський 772
Глухенький 235
Гнатюк 803
Гнатюк Володимир 728
Гнатюк Варвара 568
Гнатюк Василь 570
Гнатюк Галина 570
Гнатюк Ростислав 130
Гнатюк Христина 570
Гнатукова Анна 454
Гнідик Франко 564
Говоровська (*Берізка*) Єва 341, 347
Говоровська Надія 339, 341, 347, 788
Говоровський Маркел 341, 347
Говоровський Михайло 341, 347
Говоровський Северин 341, 347
Говоровський Яків 341, 343, 347
Говорушко 500
Гоголь Микола 728
Годлевський Антін 553
Годлевський Сергій 100, 104, 105
Гойос Александр 694, 695
Голдованська Ольга 212
Голейко Лонгин 477, 508, 516, 594, 720
Головач Юрій 117
Головерса Адам 518
Головерса Йосип (*Осип*) 507, 518
Головерса М. 766
Головерса Олександр 103–105, 116
Головерса Пелагія 518
Головерса Степан 518, 766
Голод Володимир 211
Голод Роман 576, 704
Голодоха Антін 553
Голотюк Олекса 552
Голубик Надія 490
Голубин Софія 434
Голубович Антоніна 558
Голубович Аркадій 558
Голубович Марія 558
Голубович Юлія 558
Гольдсман 816
Гольц Микола 100, 186, 569
Гольцгеймер 214, 215
Голянд Ірина 216
Голяр Володимир 562
Гомулка Владислав 325
Горбань Анастасія 281
Горбань Василь 281
Горбань Ганна 281
Горбань Євгенія 281
Горбань Павло 281
Горбачовський 208
Горват Ян 498
Гордеюк Станіслав (*Гордеюк Станіслав*) 496, 497
Гординський Ярослав 683
Гордичко Василь 513
Гордичко Микита 513
Гордієнко Леонід 499
Гордійчук (*Луцюк*) Надія 243
Гордіян Катерина 555
Горків Ігор 146
Горлай Василь 549
Горлай Петро 549
Горлай Тадей 549
Горлицька Г. 102
Горлицька Надія 101

- Горлойчук Семен 538
 Горлойчук Стефанія 539
 Горний Михайло 119, 132, 135–138, 191, 195
 Горникевич Теофіл 45, 66
 Городенко Марія 233
 Горповський 774
 Горюнова Яна 184
 Гох 588
 Грабик Антонина 567
 Грабський Станислав 742
 Граля Володимир 568
 Граля Дмитро 568
 Граля Максим 568
 Граля Ольга 569
 Гремчук Анна 536
 Гремчук Віра 536
 Грень Меланія 569
 Грень С. 809
 Гrepасюк Софія 559
 Гресь Іван 284
 Гресь Омелян 567
 Гресюк Емілія 572
 Гречанов 235, 236
 Грещук Анна 539
 Грещук Палагія 536
 Гриб Йосип 106, 109, 136
 Гриб Марія 538
 Гриб Осип 536
 Грива Володимир 559
 Григорій VII, *патріарх* 705, 711, 714
 Григоріїв 434
 Григорович 249
 Григорчук (*Хіміч*) Валентина 287
 Григорчук (*Тереніна*) Галина 288
 Григорчук Йосип 287
 Григорчук Любов 287
 Григорчук Олександр 287
 Григорчук Юрій 442
 Григорчук, *родина* 288
 Грідіна Е. 477
 Гриневич 454
 Гриник Василь 166, 320
 Гринівська Леоніда 572
 Гринь Єва 555
 Гринь Іван 555
 Гринь Ніна 570
 Гринюк Іван 547
 Гринюк Катерина 547
 Гринюк Марта 560
 Гринюк Ніна 560
 Гринюк Павло 560
 Гринюк Сава 562
 Гринюк Стефанія 547
 Грисюк Андрій (*Анатолій*), *митрополит Одеський і Херсонський* 241
 Грисюк Володимир 120
 Грисюки, *родина* 238
 Грицай Андрій 568
 Грицай Дмитро 803, 809
 Грицай Іван 543
 Грицай Леонтій 545
 Грицай Лідія 545
 Грицай Марія 543, 568
 Грицай Ніна 543
 Грицай Пантелеймон 570
 Грицай Текля 569
 Грицак Іван 153, 354
 Грицак Ярослав 117
 Грицеківський Іван 449
 Грицик Іван 525
 Грицуняк Груня 526
 Грицюк 738
 Грицюк Владислав 110
 Грицюк Захарій 517
 Грицюк Михайло 110, 115, 526
 Грицюк Семен 553
 Гришко 577, 598

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Гришук Пелагія 539
Гришук Петро 530
Гришук Томко 539
Грінченко Борис 749
Громадський Олексій 239
Грос Гейм 816
Грушевський Михайло 102, 104, 117, 118, 128, 130, 161, 162, 166, 194, 209, 295, 360, 379, 404, 423, 728
Грушко Г. 125, 126
Гудь Степан 440
Гуз Ф. 305, 759
Гук Богдан 49, 70, 174, 175, 196
Гуль Іван 450, 480
Гулько 753
Гумецький Маріуш 165
Гупало Семен 499
Гурська Катерина 547
Гурська Софія 560
Гурський Павло 547
Гурський Тадей 547
Гурський Фанасія 547
Гутки, *родина* 238
Гутко Василь (*Амвросій*), *єпископ* 241
Гучак Анна 548
Гучак Володимир 551
Гучак Гриць 551
Гучак Лука 548
Гучак Павло 548
Гучак Петро 551
Гучак Устя 548
Гушлінські Ян 433
Гущак Мартин 551
Гущак Степан 551
Гущак Татяна 551
- Г**ардзінський Зигмунт 153
Гауер 483
Гела Іларіон 455, 473, 521
- Гербус 712
Герчук Іван 443
Гіз Агнешка 188
Гловінський Євген 720
Гмітерек Генрик 161
Гонтарь М. 779
Гудзь Антон 303
Гуль Василь 740, 778, 796, 800, 808, 811
Гурська (*Гурська*) Рената 206, 383
- Д**авидович Іванна 505, 506
Давидович Микола 505, 506
Давидюк Гання 742
Давидюк Надія 120
Данилевський 728
Даниленко Іван 111
Даниленко Наталія 111
Данилюк Е. 759, 760
Дарморост Анна 157
Дарморост Ірина 157
Дармохвал Володимир 483, 598, 722
Дац 532
Дацюк Сергій 182
Дацюк Теодозій 457
Дачишин Олександр 451
Дашкевич Ярослав 117
Дашук 779
Двоздяк Теодор 564
Двойнікова Ольга 334
Дворак 792
Дегтярєва Наталія 130
Дегтярєв 816
Дейнека Іван 513
Дем'янова (*Чемерис*) Лідія 293, 294
Дембняк Леон 609, 610
Демчук Анастасія 421
Демчук Антін 456, 485
Демчук Василь 291, 292
Демчук Іван 423, 759

- Демчук Марія 297
 Демчук Михайло 248, 289
 Демчук Олександр 507
 Демчук Параска 423
 Демчук Франц 290–292
 Демчуки, *родина* 291, 300
 Денис Володимир 528, 532
 Денисюк Микола 51, 702
 Депа Марія 556
 Дерда Іван 103, 124
 Дехтяр М. 729
 Дешиця Андрій 178
 Дєдик Іван 449
 Джус (*Тиш*) Марія 301
 Джус Всеволод 301
 Дзедзула Харітон 500
 Дзівічкєвичі, *родина* 371
 Дзірба Василь 564
 Дзірба Параскева 564
 Дзюбан Владислав 620–623
 Дзюбик Петро 499
 Дзюра Йосиф 502
 Дзюрило Віталій 105
 Дзябін 531
 Дзядушек Юлія 336
 Дзятко Сергій 514
 Дига Станіслав 495
 Диль Анастасія 559
 Диль Любов 559
 Диль Софія 559
 Димчук Антон 455
 Діденко Андрій 386
 Дідух Анна 548
 Дідух Антоніна 548
 Дідух Віктор 559
 Дідух Костянтин 320
 Дідух Микола 551
 Дідух Софія 551
 Діонисій (*Валєдинський*), *митрополит* 240, 705
 Дмитренко 719
 Дмитрик Микола 541
 Дмитрик Осип 567
 Дмитришин Василь 779
 Дмитрієва (Свистун) Ірина 103
 Дмитрієнко Василь 234
 Дмитріюк (*Дмітріюк*) Василь 175, 208, 477, 723, 733
 Дмитріюк Карпо 175, 208
 Дмитроца Василь 501
 Дмитрук Ігор 109
 Дмитрук Микола 109
 Дмитрюк Василь 510
 Дмітрух (*Гмитрух*) Євдокія 308, 309
 Дмітрух (*Гмитрух*) Микола 304, 309
 Дмітрух Антон 308, 309
 Дмуховська Катєрина 435
 Добош Філімон 798
 Добруцький 797, 798
 Довган Іван 507
 Довган Павло 507
 Довгань Іван 561
 Довгань Олександр 561, 573
 Довгань Тєтяна 189
 Довганюк Анна-Марія 46, 49, 67, 70, 702
 Довганюк Максим 215
 Догода Олександр 560
 Доленко М. 728
 Доман Іван 557
 Доманчук Петро 805
 Домбик 515
 Домбровскі 781
 Домбровська Марія 566
 Домбровська Павлина 441
 Домбровський Михайло 566
 Домбчевський Ілярій 440, 476, 477
 Дорошевський Гонорій 273
 Дорошенко Дмитро 728

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Драбатий Іван 243, 718
Драбінський Антін 779
Драбінський Федір 779
Драгоманов Михайло 728
Драганчук Пилип 499
Драля Параскева 573
Драля Роман 573
Дранчук І. 729
Драпайло Андрій 572
Драпайло Ева 572
Драпайло Параскевія 572
Дремлюга Олександра 234, 235
Дрозд Роман 49, 50, 70, 71, 143, 145,
147, 164, 165, 167, 168
Дрозд (*Дроздова*) Софія 309, 799
Дрозинська Наталія 572
Дубай Ірена 572
Дубенка Василь 530
Дубець Зіна 752
Дубецький Еміль 499
Дубицький 248
Дуда 305, 779
Дуда Анна 566
Дуда Йосип 792, 806
Дуда Іван 451
Дуда Марія 566
Дуда Михайло 566
Дудка Анна 537
Дудка Дар'я 538
Дудка Іван 556
Дудка Марія 542, 556
Дудка Павло 538
Дудко 758
Дудос Марія 543
Дудос Матвій 543
Дудус Василь 542
Дудус Володимир 542
Дудус Іван 542
Дужий Микола 723
- Дужий Петро 721
Думальчук Ангеліна 300
Дунаї, *родина* 330
Дунець Юлія 477
Дутко Мирон 440
Дяків Гриць 456
Дяченко Петро 186
- Е**всеєнко Олекса 477
Евсеєнкова Ірина 477
- Є**встигнєєв 236
Єкатеринчук Андрій 182, 183
Єндрощук Павло 518
Єфим Хома 532
- Ж**ванко Любов 174
Желіско Іван 303
Жеребець Андрій 794, 798, 799
Жеребець Володимир 541
Жерелик Ростислав 165
Жибало Іван 550
Жибало Катерина 550
Жибало Лідія 550
Жибало Микита 550
Жибало Микола 550
Жибало Петро 550
Жибало Степан 550
Жила Юлія 566
Жилинський Антін 546
Жмарко Настя 560
Жмарко Олександр 552
Жмудський В. 615–618
Жовківська Ганна 50
Жовкна Марія 356
Жук 311
Жук Дмитро 524
Жук Зіновія 543
Жук Ксенія 571

- Жук Семен 474, 475
 Жуков Георгій 386
 Жуковський Аркадій 703
 Жуковська Надія 157
 Журавльова Наталія 135, 136
 Журавська Анастасія 549
 Журавська Анна 550
 Журавська Варвава 537
 Журавська Єва 537
 Журавська Катерина 549, 550
 Журавська Лідія 537, 549
 Журавська Марія 537
 Журавська Надія 537
 Журавська Ольга 549
 Журавська Текля 549
 Журавський Іван 537
 Журавський Леонтій 549
 Журавський Мартин 550
 Журавський Микола 537
 Журавський Петро 537
 Журба 212
Заблоцький Петро 561
 Заборовець Федір (*пс. Жена*) 211, 216
 Завада Михайло 518
 Завадовський Василь 477
 Задерей Андрей 501
 Закалюжна Оксана 130
 Закревська Ярослава 117
 Закревський Яків 571
 Залипко 473
 Залізняк Олег 447, 471, 478, 479, 723
 Залужний 759
 Залужний Іван 798, 799
 Залуський Борис 559
 Залуський Гнат 517
 Залуський Лідія 559
 Залуський Павло 561
 Залуський Степан 558, 559
 Залуцька Марія 570
 Замойська Анна 780
 Замойський Ян 263, 305, 766
 Запека Іван 427
 Зарицький Олексій 314
 Зарицька Зоя 312
 Зарицька Софія 350, 352
 Зарчук Адам 754
 Засадко Іван 105, 135
 Засадко Лідія 98, 105
 Засадко Осип 541
 Затіраха Денис 568
 Затіраха Ольга 569
 Затіраха Петро 803
 Захаров Володимир 520
 Захарченко Петро 113
 Захарчук 807
 Захарчук Василь 503
 Захарчук Владислав 496
 Захарчук Іван 775
 Захарчук Наталія 569
 Захарчук Осип 502
 Захарчук Сергій 100
 Захарчук Франко 566
 Заяць 745
 Заяць Микола 499
 Заяць Сильвестер 563
 Заяць Стефан 499
 Заяць Юлія 570
 Заячківська (*Свистун*) Валентина
 277, 281
 Заячківська Нонна 279, 280, 281
 Заячківський Юрій 277, 279
 Здун Всеволод 295
 Зегеда Володимир 552
 Зелінська Марія 315
 Зелінська Феліція 269
 Зелінський 474
 Зелінський Олег 315, 316

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Зелінський Семен 315
Зелінські, *родина* 316
Земницька Катерина 570
Зенюк Петро 538
Зилинська Анастасія 544
Зилинська Богдан 543
Зилинська Надія 543
Зилинська Ніна 544
Зилинський Антін 544
Зиман 492
Зіберт 710
Зілітинкевич 581
Зінкевич В. 807
Злотко Володимир 562, 573
Зозуля М. 782
Зозуля Михайло 769
Зубик Павло 518
Зубкевич Прокіп 760, 769
Зубко Грицько 320
Зубко М. 427
Зубко, *родина* 318
Зулуський 214

Йоахімович Казімеж 611, 612
Йосенко (*Талай*) 371
Йосенко Арсен 507
Йосип, *отець (церк.)* 239

Іванець Іван 473
Іваник Мирослав 191, 198, 401
Іванис Василь 720
Іваницький 816
Іванова Надія 234
Іванюк Яким 571
Іванюра Татяна 570
Івницький Н. 744
Ігнатюк Юрій 148
Ігнаць 253
Ілекчо Юрій 499

Ільфе 587
Ільчук Левко 291
Ільчук Леонтій 811
Ісаєвич Ярослав 180

Кава Мирослав
Кавалки, *родина* 318, 322, 427
Кавалок (*Борух*) Марина 423
Кавалок (*Ковалок, Когут*) Агафія 318, 322, 324
Кавалок Грицько 318
Кавалок (*Ковалок*) Емілія 318, 423, 424
Кавалок (*Ковалок*) Зіновія 317, 318, 323, 324
Кавалок Іван 318
Кавалок Меланія 318
Кавалок Ольга 323
Кавалок (*Ковалок*) Панько 318, 321–324, 423, 425, 427
Кавалок Ярослав (*Славко*) 318, 323
Кавалюк Семен 378
Казанський Денис 184
Казимир Великий 191
Казінська Зиновія 547
Казмірчук Віра 110
Казмічук Роман 553
Казновська Параскева 570
Казновський Стефан 569
Кайпер 596
Калан Антон 302
Калараш Іван 572
Калараш Михайло 556
Калаталик Григорій 564
Калаталюк Софія 336
Калаталюк Федір 570
Калаталюк Юлія 570
Калинівський Іван 378, 564
Калиновська Катерина 560

- Калиновська Ніна 560
Калиновський Василь 560
Каліщук Ефрозинія 552
Каліщук Ольга 552
Каліщук Петро 561
Каліщук Сергій 552
Каліщук Степан 552
Калмук Максим 541
Калмук Микола 540
Кальницький Антон 520
Каменьчук П. 729
Камінський Микола 485, 527, 529
Кандиба Анастасія 569
Кандиба Дмитро 568
Кандиба П. 768
Капечак, *родина* 427
Капчук Степан 539
Капліук 762
Караван Володимир 443
Караван Константин 567
Каравацький Кирило 564
Каралаш Агафія 542
Каратницькі, *родина* 211
Карвовський Віталій 448
Кардаш Андрій 562
Кардаш Михайло 529
Кардинал Марія 526
Карнак Ігнатій 502
Карп Петро 515
Карпевич Богдан 721
Карпович Іван 568
Карпович Ірена 569
Карпович Ярослав 475, 476
Карпук Гнат 749
Карпюк Іван 752, 806, 807
Карпюк Я. 735
Картацький Іван 336
Касмірчук Магда 546
Каспиркевичі, *родина* 294
Каспрук Віктор 184
Катерноба Марія 562
Катернога Антін 563
Катернога Меланія 563
Кацюк 470
Качинський Лех 177
Качмарчук Євгенія 248
Качур Антін 503
Кашаба Йосиф 571
Кашелинська М. 477
Кашуба 498
Кашуба Федір 501
Кашук Оля 344
Кашуба Єва 541
Кашуба Кирило 541
Кашук Ян 434
Кваржан Зіна 555
Кварцяний Володимир 134
Кварцяний Семен 553
Кварцянівна С. 778
Квасницький Касіян 482
Квасюк Анатолій 101, 105
Квач Володимир 547
Квач Ганна 748
Квачаний Олександр 554
Квінківська Анна 563
Квінківська Текля 563
Квітка-Основяненко Григорій 788
Квітко Надія 470
Квітковський Леонід 49, 116, 118, 120, 403
Квока Марія 541
Келиман Євгеній 502
Кеніг Іван 556
Кердашуки, *родина* 219
Кертичак Анна 147
Кертичак Мирон 49, 71, 142
Кертичак Михайло 147
Кец Адам 587

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Кибалюк Неофіт 720, 443
Кида Євстахій 543
Кирепко Іван 530
Киризюк Іван 148
Кирилюк Ірина 448
Кирилюки, *родина* 328
Кириченко Раїса 367
Кирнога Ярослав 499
Кисіль Семен 378
Ките 595
Кицинський 762
Киць Адам 594
Киш Володимир 542
Кідиба Ольга 556
Кінах Катерина 267
Кінах Федір 265
Кіндзерський Іван 94
Кіпер 815
Кісіль Йосиф 517
Кісіль Пилип 564
Кіт Анна 548
Кіцак Володимир 134, 281
Кіцера 807
Кіян Людмила 50
Климчук (*Яцушек*) Євгенія 335
Климчук А. 496
Климчук Анастасія 543
Кліндер 443–446
Кліщ Антін 562
Кліщ Іван 524
Кліщ Платон 779
Клодницький Осип 472, 485
Клюфінські, *родина* 427
Ключ, *отець (церк.)* 303
Кмет Мстислав 477
Кней Юрій 457
Книш Микола 457, 721
Коба І. 794, 800
Кобець О. 728
Кобилянська (*Ціхоцька*) Євгенія 205, 324, 421
Кобилянська Людмила 324
Кобилянський Роман 324
Кобилянський Федор 324
Коваленко Л. 345
Ковалик Михайло 564
Ковалик Стефанія 564
Коваль Марко 500
Коваль Михайло 441
Коваль Петро 571
Ковальська Марія 539
Ковальський 480
Ковальський Владислав 114, 157, 202, 206, 379, 383
Ковальський Дмитро 520
Ковальський О. 778
Ковальський Омелян 443
Ковальський Онуфрій 760
Ковальський Станіслав 114, 202
Ковальський Яків 525, 566
Ковальчук Анна 567
Ковальчук Антін 523
Ковальчук Борис 559
Ковальчук Володимир 544
Ковальчук Григорій 554, 559
Ковальчук Дар'я 539
Ковальчук Євген 554
Ковальчук Іван 513, 520, 547
Ковальчук Катерина 559
Ковальчук Людмила 559
Ковальчук Марія 546
Ковальчук Микола 559
Ковальчук Михайло 544
Ковальчук Ольга 559
Ковальчук Осип 506, 518
Ковальчук Палажка 546
Ковальчук Пелагія 544
Ковальчук Сергій 554

- Ковальчук Таня 754
Ковальчук Федір 539
Ковалюк Володимир 48, 69
Ковалюк Михайло 740, 746, 806, 807
Ковбаса Володимир 502
Ковбаса Марія 554
Ковпак Сидір 223, 224, 349
Ковтунюки, *родина* 328
Когут Василь 550
Когут Зенон 48, 69
Когут Іван 378, 426
Когуті, *родина* 318, 322, 427
Кожерчук Роман 440
Коза Анастасія 540
Коза Анна 540
Коза Лідія 540
Коза Микола 540
Коза Михайло 540
Коза Роман 525
Коза Теодора 540
Козак Андрій 563
Козак Анна 549, 572
Козак Борис 248
Козак Варвара 557
Козак Василь 572
Козак Володимир 557, 560
Козак Вулька 549
Козак Ганнуська 425
Козак Євгенія 414, 559
Козак Зеновій 414, 559
Козак Йосип 482
Козак Іван 563
Козак Ілля 563
Козак Катерина 549
Козак Ксеня 320
Козак Марія 414, 559, 563
Козак Мирон 320
Козак Михайло 412, 413, 549, 559
Козак Надія 414, 559
Козак Олександр 556
Козак Ольга 562
Козак Павло 542, 556
Козак Петро 549
Козак Семен 335
Козакевич Р. 477
Козаки, *родина* 305, 319, 323, 420, 427
Козан Анна 563
Козан Деонізій 563
Козан Ева 563
Козан Павло 563
Козачук С. 768
Козел Ілля 513
Козейов Юзеф 659, 660
Козира Іван 779
Козирська 761
Козицький Сергій 763, 768, 773, 774
Козицький Спиридон 775, 794
Козицький 758
Козій Володимир 517
Козій Стефанія 517
Козловський В. 761
Козлюк Іван 559
Козлюк Петро 454
Козубський 791
Колодинська Тетяна 157
Коломійченко О. 365
Колтунюк 480
Колянчук Олександр 49, 70, 165, 168, 174, 185–187, 195, 197
Комар Андрій 146
Комаровський Володимир 474
Коменда Володимир 567
Коменда Текля 570
Коменський Алекс. 501
Коморовський Броніслав 46, 152
Конаш Павло 499
Кондзера Катерина 548
Кондзера Надія 548

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Кондзера Осип 548
Кондисир 301
Кондратюк А. 765
Кондратюк Іван 554
Кондратюк Марія 344
Кондрацький 496, 497
Кондрович А. 788
Конів'єга Іван 292
Коновалець Євген 295, 297
Коновалюк Яків 524
Конон 739
Конопа С. 785, 786
Контролевич Євген 49, 70, 121–133, 138
Копач 470
Копернік Миколай 367
Копитова Марія 474
Копсан Петро 565
Кордуба Мирон 249
Корзан Марія 741, 746
Кориневський Павло 499
Корнас Володимир 587
Корнела Анна 550, 551
Корнела Володимир 551
Корнела Микола 551
Корнела Ольга 551
Корнела Онуфрій 551
Корнела Петро 550
Корнелюк Дмитро 530
Корнелюк Михайло 530
Корнило Олексій 335
Корнилюк Пахом 779
Коробчук Гавриїл 101, 253
Коробчук Григорій 243
Коробчук Лев 100, 552
Коровицький 437
Король Євген 133, 134
Король Надя 296, 300
Королько Микола 140, 779
Корольчук Антін 794, 811
Короп Лариса 420
Корчагін Є. 729
Корчуківна 662
Кос-Анатольський Анатолій 243
Косаревич Дмитро 500, 501
Косінський Петро 507
Косоноцькі, *родина* 211, 213
Косоноцький Володимир 211, 707, 718
Костецький Яків 487–489, 576, 593
Костик Петро 117
Костів Петро 212, 581
Костржевський 793
Костусяк Катерина 542
Кость (*отець*), *церк.* 588
Костюк Володимир 571
Костюк Іван 511, 759
Костюк Стефан 571
Костяк Василь 541
Косюр Григорій 130
Котан Теофіла 572
Котик Ніна 544
Котик Софія 544
Котка Дмитро 782
Котляревський Іван 769
Которович Богодар 110, 115
Которович Іоанн 773
Которович Мирослава 110
Которович Софія 490
Кохан Євген 140
Коханенко І. 812
Коцюбинський Григорій 518
Кочела Євразинія 548
Кочержук Роман 723
Кошелюк Василь 513
Кошелюк Іван 513
Кошелюк Степан 513
Кошелюки, *родина* 219
Кошумела Омелян 496

- Кошук 612
Кравець Микола 117
Кравценюк Єва 539
Кравценюк Ніна 539
Кравцинюк Лідія 536
Кравцинюк Марія 536
Кравцинюк Тетяна 536
Кравцяний Микола 567
Кравченко Володимир 48, 69
Кравчук Антін 513
Кравчук Василь 513, 557
Кравчук Володимир 507
Кравчук Григорій 557
Кравчук Єфрозина 559, 566
Кравчук Ілля 513
Кравчук Катерина 557
Кравчук Ксеня 532
Кравчук Марія 557, 559
Кравчук Микола 451
Кравчук Мирон 526
Кравчук Олена 559
Кравчук Петро 513
Кравчук Теодосій 530
Кравчук Тимотей 573
Кравчук Томко 567
Крамаренко Петро 248
Крамарчук Марта 477
Крамик Варвара 544
Крамик Ігнатій 544
Крамик Теодор 544
Красковський Іван 174
Красножон Яків 499
Краснопера 576, 588, 594
Краснопер Варвара 569
Красовський 326
Красовський (*Красинський*) 223
Красько Анна 563
Крат Михайло 186
Кренковська 563
Кривлюк Павло 500
Кривоносюк 448, 486
Крижанівський 321
Крик Роман 174
Крик Ц. 769
Крип'якевич Іван 174, 683
Крит Еміль 499
Крих Галина 769, 775
Крих Дмитро 769, 774, 775, 781, 782
Крих Юрій 775
Кришинський 434
Кришкевіч 600
Криштанович Григорій 514
Крищук Григорій 566
Крищук Петро 562
Кропивницький Марко 742
Круковський Едвард 497
Крупа Микола 109
Крупка Микола 496
Крушельницька Лариса 117
Крушельницький Леонтій 722
Ксенюк Іван 562
Ксеняк 671, 672
Кубака Василь 564
Кубійович Володимир 44, 45, 51, 432, 437, 702
Кубінські, *родина* 294
Куделя Анастасія 327
Куделя Володимир 327, 328
Куделя Євгенія 329
Куделя Іван 327
Куделя Петро 128, 325–328
Куделі, *родина* 326, 328, 330
Кудраї, *родина* 318
Кудрик 483
Кужилевич Юрій 248
Кузик Семен 249
Кузнєцов Віктор 232
Кузьмінський Г. 595, 778

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Кузьніцов Александер 499
Кузяк Серафим 779
Кулай Володимир 557
Кулай Марія 557
Кулак Іванна 500
Кулик 779
Кулик Антон 520
Кулиняк 577
Кульматицький Степан 474
Кумецький Михайло 101
Купер Микола 572
Купер Текля 572
Купич Мирослав 146
Купрись Л. 194
Купрись Петро 163
Купріянович Григорій 49, 114, 115,
137, 145, 146, 148, 157, 161–165,
167, 180, 181, 188, 189, 192, 194, 198
Купріянович Катерина 157
Купріянович Ольга 157
Купчинський Олег 117
Курас Іван 122
Куреша Іван 243
Курилець Марія 213
Курило Д. 809
Курило Параскева 570
Курило Семен 760, 778
Куса Палажка 545
Кусий Анастасія 524
Кусий Олександр 524
Кусик Пелагія 572
Кутас Анна 524
Кутас Ганна 354
Кутас Лідія 546
Кутас Марія 354, 524
Кутас Микола 354, 524
Кутас Нагалка 546
Кутас Роман 109
Кутас-Василів Степан (*Серафим*), *ар-*
хімандрит 239, 898
- Кутас-Василіви, *родина* 238, 239
Кутасівка П. 779
Кухарук Павло 507
Кухарчук Василь 559
Кухарчук Григорій 557
Кухарчук Іван 559
Кухарчук Ксенія 557
Кухарчук Михайло 559, 568
Кухарчук Ніна 367
Кухарчук Теофан 572
Кухти, *родина* 330
Куціра (*Ларіна*) Людмила 354
Куціра Текля 354, 524
Кучер 470, 471
Кучера 815
Кучінко М. 103
Кучма Віра 359
Кучма Леонід 353
Кушелюк Мих. 768
Кушнір (*Куснір*) Петро 489
Кушніренко 815
Кушнірчук Марія 746
Кущ Володимир 303
Куціра Анна 525
Кшовський Юзеф 271
- Л**абинський Леон 501
Лабович Людмила 174, 181, 184, 185,
188, 193, 197
Лагода А. 125, 126
Лагода Марія 553
Ладанівська Зінаїда 233, 234, 236
Ладвищенко 590
Лазарович Микола 134
Лайкош Стефанія 146
Лапінський Леонтій 448
Лапчак Осип 449
Лаць Йосип 434
Лашук Купріян 560

- Лашук Стефан 560
Лашук Кость 140
Лашук Марія 544, 545
Лашук Сергій 544
Лашук Софія 545
Лебедів 816
Левандовська Анна 567
Левицька (*Яцушек*) Лідія 117, 120, 121, 331, 334
Левицький 217, 728
Левицький В. 583, 592, 603
Левицький Володимир 248
Левицький Дмитро 303
Левицький Іван 540
Левицький Костянтин 692, 698, 701
Левіщак Іван 445
Левко Петро 500
Левковичі, *родина* 330
Левченко С. 729
Левчук 252
Левчук Анна 559
Левчук Антін 433, 434
Левчук Антоніна 254, 255
Левчук Григорій 240, 556
Левчук Йосип 433, 434
Левчук Іван (*Іоан*) 186, 240, 243, 253, 257–259, 487–490, 707, 711, 718
Левчук Людмила 560
Левчук Марія 490, 556
Левчук Надія 257, 259
Левчук Ольга 434
Левчук Петро 254, 255
Левчук Юрій 367
Левчуки, *родина* 238, 240
Лемик Микола 725
Ленець 470
Ленкальчук Володимир 503
Леонтович 445
Леонтович Микола 243
Лермонтов Михайло 209
Лесько Вулька 549
Лесько Іван 549
Лесюки, *родина* 219
Лехніцькі 804
Лець Петро 314
Леці, *родина* 312
Либусь І. 766, 779
Липа Юрій 477, 706, 712
Липинський 455
Липка З. 729
Лисак 589
Лисак Максим 189
Лисенко Микола 243
Лисюк 214
Лисюк Матвій 561, 573
Лисяк 480, 481
Лита Віктор 564
Лита Катерина 564
Лита Марія 564
Литвин Степан 456
Литвинець Михайло 445
Литвинчук Олександр 542
Лихотон Тиміш 808
Лич Петро 523
Лібусь Віра 788
Лівицький Андрій 579, 581, 589
Ліра Анна 542
Ліра Катерина 542
Літковець Олексій 171
Літкович Текля 553
Літошук Анна 545
Літошук Марія 545
Літошук Ольга 545
Ліщинський Михайло 480, 723
Лоба Параскева 563
Лобай Іван 445
Лобінський 472
Логінський 473

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Лозовська Олена 303
Лозовський Василь 303
Лоні, *родина* 420
Лопушинський Максим 561
Лотиш Степан 531
Лубай Дмитро 563
Лубай Михайло 563
Лужицький Євген 492
Лужин Татяна 540
Лужин Хрестина 540
Луканюк Катерина 540
Лукашевич Мар'ян 103
Лукашук Федір 311
Лукашук 582
Лукашук Александер 495, 496
Лукашук Василь 506, 518, 765
Лукашук Олекса 518
Лукашук Юрій 788
Лукашук Ю. 103
Лукомська Марія 470
Лунчук Анна 553
Лунько 729
Луцик Василь 563
Луцик Григорій 562
Луцик Катерина 562
Луцик Меланія 563
Луцин Микола 538
Луцин Михайло 539
Луцький Мирон 720
Луцький Степан 433
Луцюк Неоніла 243
Луцюк-Сторож Тамара 243
Лучак Олександр 559
Лученчук Микола 489
Лучук Володимир 116, 117, 403
Лушак Пелагія 559
Люба Грицько 322
Люба Наталка 320, 322
Любай Катерина 563

Любарський Семен 707, 708, 733, 758,
764–766, 776, 778, 790
Лютій (*Лютій-Лютенко*) Іван 243,
718
Лядде Серафим 707
Ляйбрандт Юрій 719
Лямпл 600
Лярва Болеслав 303
Ляуберг 207
Лях Александер 502
Ляшенко Василь 186, 534
Ляшенко Ярослав 547
Ляшенко Ярослава 547

Магдальчук Євгенія 369
Магдальчук Микола 518
Магдальчуки, *родина* 331
Мазай Антін 499
Мазепа Григорій 565
Мазниця Марія 543
Мазур Василь 482
Мазур Григорій 507
Мазур Марія 248
Мазур Микола 507
Мазурак Теодор 451
Мазурик Микола 477
Мазурок (*Говоровська*) Надія 339
Мазурок (*Макаруні*) Гандзя 340
Мазурок Василь 271
Мазурок Дарина 340
Мазурок Ігор 395, 507
Мазурок Михайло 340
Мазурок Мікодора 556
Мазурок Олег 339
Мазурок С.125
Мазурок Семен 561
Мазурок Сергій 275, 339, 340
Мазурок Степан 270
Мазурчук В. 804

- Майданюк Валерій 176
Майка Володимир 500
Майний 237
Майструк (*Мацішук*) Марія 313, 348, 352, 353
Майструк Олександр 353
Макар Віталій 135–138, 161, 191, 195, 198
Макар Іван 101
Макар Інеса 161
Макар Леонора 101, 116
Макар Юлія 280
Макар Юрій 45, 66, 101, 103, 113, 116, 127, 132, 135–138, 145, 161, 170, 174, 186, 187, 191, 195, 196, 198, 280, 346
Макара Наум 502
Макари, *родина* 132, 137, 138, 192–198
Макаревич Анна 538
Макаревич Іван 538
Макаренко Андрій 243, 249
Макарець 794, 801
Макарій, *архієпископ* 119
Макарчук Степан 118
Маківка Євгенія 752, 806
Маківка Наталка 752
Маківка Степан 733, 741, 751, 762, 764, 790, 805–807
Макітра Гриць 456
Маковський Іван 530
Максимець Микола 50, 71
Максимко Йосип 304
Максимюк Кость 798
Максимюк Степан 576, 593
Макула Матвій 573
Макух Степан 141
Малашук Анатолій 529, 532
Малашук Володимир 312
Малашук Надія 529, 532
Малеша Стефан (*Степан*) 487–489
Малеша Юрій 487
Малик Євген 249
Малимон Євген 531
Малиновська (*Малиха*) Галина 353
Малиха Антон 354
Малиха Микола 354
Малиха Олександр 354
Малиха Олена 354, 524
Малихи, *родина* 354
Мальський Маркіян 145
Мальчевський Степан 518
Малюжинський Володимир 710, 711, 713, 715
Малюжинський Микола 718, 722
Малюга Юрій 500
Мамчук Антін 562
Мамчур Катерина 518
Мандзій Анастасія 103
Мандзій Ірина 103
Мандзій Ніна 103
Мандзій Теодор 499
Мандзюк Антон 336
Мандзюк Михайло 337
Мандилоха Василь 572
Мандичевський 476
Мандичевський Володимир 723
Манкал Надія 555
Манкал Софія 555
Мантай Рудольф 327
Манштайн 586, 593
Манькова Марія 457
Марецький Юрій 742
Маркевич Іван 562
Марко 779
Марко Марія 788
Маркович Пилип 561, 572
Марполь Марія 556
Мартинюк Іван 748
Мартисюк Антін 553

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Мартисюк Євген 553
Мартисюк Євгенія 553
Мартисюк Єфрозинія 553
Мартисюк Марта 553
Мартисюк Сергій 553
Мартос (*отець*), *церк.* 453, 728
Марухач Володимир 531
Марухняк Микола 356, 358
Марухняк Олена 355
Марухняк Юлія 356
Марухняки, *родина* 355, 358
Маручах Євгенія 531
Мархева Володимир 253, 707
Марценюк Микола 211, 212
Марцинюк В. 804
Марциняк Володислав 532
Марчук Анна 538–540, 569
Марчук Григорій 556
Марчук Зіновій 99
Марчук Іван 536
Марчук Микола 565
Марчук Оксана 536
Марчук Ольга 538
Марчук Юлія 539
Масловський 248
Масюк Леонід 633
Матвійчук Олег 117, 121
Матвійчук Теодозій 474, 587, 588, 594, 722, 809
Матулівна Ніна 809
Матчишин Павло 499
Мацех Микола 502
Мацібул 531
Мацішук Володимир 312
Мацішук Наталія 312
Мацішук Віктор 352
Мацішук Наталія 352
Мацішук Оксана 352
Мацюк Осип 445
Мацюк С. 806
Мачинський Іван 354, 524
Мачіха Володимир 211
Машталеж 798
Медвідь Анастасія 542
Медвідь Анна 542
Медвідь Василь 542
Медвідь Григорій 334
Медвідь Михайло 336
Медяк Роман 762
Меленевський Маріан 699, 701
Меленець Сергій 523
Мелех Олекса 565
Мельник 723
Мельник (*Новосад*) Надія 105
Мельник Андрій 213
Мельник Євген 103, 113
Мельник Михайло 476, 500, 532
Мельник Татяна 566
Мельник Теодозій 211
Мельничук Галина 558
Мельничук Євгенія 558
Мельничук Катерина 570
Мельничук Ксенія 569
Мельничук Ольга 558
Мельничук Павло 558
Мельничук Софія 569
Мельничук Степан 48, 69
Мельничук Стефанія 570
Меркулова 275
Месснер 444, 446
Метюк Анастасія 543
Метюк Григорій (*митрополит Андрей*) 189, 240
Метюк Семен 543
Мех Петро 499
Мендзиблоцький 797, 798
Метюк Іван 774
Мизюк Василь 472, 473

- Микитюк Адам 506, 518
 Микитюк Іван 212, 214
 Микицеї, *родина* 427
 Микола Василько, фон 701
 Микола II, *російський імператор* 819
 Микульська Євгенія 544
 Микульська Євстахія 544
 Микульський Іван 544
 Милик Андрій 378
 Милик Лук'ян 375, 378
 Милик Палагія 372
 Милики, *родина* 322, 375
 Мисик Константин 562
 Мисик Петро 565
 Мисина Анастасія 570
 Мисина Валентина 570
 Мисина Данило 571
 Мисів Іван 500
 Мисюк Григорій 571
 Мисюк Марія 572
 Михайлівський Теодор 483, 722
 Михайлюки, *родина* 427
 Михаїл, *митрополит* 99, 102
 Михаліка Іван 449
 Михалічко Петро 448
 Михальчук Анна 555
 Михальчук Григорій 560
 Михальчук Іван 555
 Михальчук Катерина 560
 Михальчук Олена 560
 Михальчук Ольга 560
 Мицик Андрей 605
 Мицик Іван 596
 Мицик Леонтія 565
 Мицик Михайло 565
 Мищук Анна 540
 Мищук Ігнатій 539
 Мищук Константин 539
 Мищук Людмила 540
 Мищук Магдалина 538
 Мищук Марія 540
 Мищук Наталія 538
 Мігулін 816
 Мідельський Л. 345
 Мікітнюк Семен 558
 Мікітнюк Софія 556
 Мілер 435
 Міллер 494
 Мільков Олег 249
 Мільков Орест 94
 Мірецький Ілля 569
 Мірицький Михайло 568
 Мірчук Василь 529
 Міткевич Ольга 441
 Мітужанка 662
 Міхлевський Антін 518
 Міщанчук Володимир 765
 Міщанчук Микола 300
 Міщанчук (*Годун*) Анна 361
 Міщанчук (*Сімяшко*) Зінаїда 360, 369
 Міщанчук (*Чемерис*) Степанида 361
 Міщанчук Євген 362, 365, 370
 Міщанчук Йосип 365, 368, 789
 Міщанчук Ніна 106, 110, 359
 Міщанчук Сергій 300, 361, 363, 369
 Міщанчук Стефа 296
 Міщанчук Юлій 300
 Міщанюк Євдокія 567
 Міщанюк Ольга 567
 Міщишин Тома 501
 Міщук Ева 572
 Міщук Євгенія 550
 Міщук Любов 550
 Міщук Мартин 550
 Міщук Степан 550
 Міщук Татяна 550
 Могила Петро, *Київський митрополит* 158, 161

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Мойсак 485
Мокорішко Марія 556
Мокорішко Олена 556
Молодовець Степан 475
Момрик Мирон 50, 71
Монкай Дмитро 555
Монкай Марія 555
Монюки, *родина* 219
Моргаєвський 816
Мороз 816
Морозенко Григорій 562
Морозенко Емілія 562
Морозенко Текля 562
Морозов (*колишній архимандрит Пилуп*) 738
Морокішки, *родина* 409, 420
Морокішко Василина 558
Морокішко Володимир 415, 419, 558
Морокішко Іван 409, 410, 419
Морокішко Лідія 420
Морокішко Любов 558
Морокішко Надія 558
Морокішко Ольга 414, 420, 558
Морокішко Софія 558
Морокішко Степан 415
Москалик Михайло 140
Мостович Леонід (*пс. Мовчан*) 211–214, 722
Мостович Микола 211, 214, 718, 719, 722
Мостович Олена (*пс. Верба*) 211, 212
Мосціцький Ігнаці 210
Мотика Гжегож 145, 785
Мотузко Олена 232
Мочарський 439
Мочульський Ю. 727
Мошко 326
Мрихас Анастасія 537
Мудрий Ярослав 440
Музика Йосиф 501
Музир К. 729
Музичка Іван 567
Музичка Марія 567
Музичка Олексій 561
Музичук Анастасія 549
Музичук Ганна 370
Музичук Ганя 549
Музичук Єва 560
Музичук Євген 370
Музичук Женя 549
Музичук Йосип 370
Музичук Ілля 560
Музичук Катерина 548
Музичук Люба 549
Музичук Михайло 549
Музичук Наталія 130
Музичук Федір 548
Мулько Галина 224, 226, 230
Мулява 303
Мулярчук Аннеля 386
Мурський Осип 571
Мусевич М. 729
Муха Михаліна 768
Муха Юлія 566
Мухін 276
Муховецька Софія 560
Муховецький Іван 560
Муць Микола 500
- Н**аверенчук Володимир 499
Навроцька (*Новосад*) Марія 326
Нагірна Євгенія 554
Нагірна Євдокія 560
Нагірна Ніна 568
Нагірна Ольга 568
Нагірний Василь 552, 567
Нагірний Володимир 552
Нагірний Іван 568

- Нагірняк Ілля 523
Назар Анастасія 566
Назар Володимир 566
Назар Петро 566
Назар Стефан 566
Назарко 305
Назарок Степан 107
Назарук Степан 503
Назарчук Методій 571
Назімов Борис 531
Найчук Дмитро 571
Найчук Ксенія 571
Найчук М. 809
Найчук П. 803
Наконечна Параска 550
Наконечний Дмитро 568
Наконечний Іван 525
Наконечний Михайло 550
Наливайко Світлана 117
Намка Семен 561
Натрак Наталія 571
Негребецька 477
Негріль Анастасія 546
Негріль Тетяна 546
Неділя Павло 323
Недопад М. 794, 806, 807
Недоріз Катерина 538, 539
Недоріз Марія 539
Недоріз Стефанія 560
Ней Андрій 449, 450, 483, 722
Ненич Олена 473
Нестерук Роман 518
Несторук Михайло 560
Неточаєв Володимир 345, 346
Нець Текля 379
Нечай Анна 571
Нечай Василь 571
Нечай Григорій 564
Нечай Євлогій 571
Нечай Ілля 571
Нечипір Антін 553
Нечипор Петро 518
Недзельський Антон 297
Никитюк Юрій 157
Нирко Дамян 479
Нитка Анна 554
Нитка Зеновій 555
Нитка Йосиф 554
Нитка Надія 555
Ничипур Дмитро 507
Нідзвецьки, *родина* 294
Ніжник Ольга 341
Новакович Мирослава 103, 104, 196
Новицька Татяна 560
Новицький О. 783
Новічка Наталія 560
Новосад (*Кінах*) Марія 336
Новосад Анастасія 555
Новосад Анатолій 549
Новосад Андрій 800, 808
Новосад Анна 548
Новосад Антін 550
Новосад Володимир 502, 550, 552
Новосад Григор 767, 768, 796, 797,
804, 808, 811
Новосад Данило 543
Новосад Єва 549, 555
Новосад Зіна 550
Новосад Іван 549, 550, 553, 554, 767,
776
Новосад Ілля 554
Новосад Лідія 548
Новосад Микола 550
Новосад Михайло 548
Новосад Параскевія 550
Новосад Петро 550
Новосад Софія 548
Новосад Степан 549, 550

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Новосад Федора 543
Новоселицький 483
Новочевська Галина 557
Новочевська Ольга 557
Носаль Алекс 502
Носаль Марія 544
Носовад Анна 548
Носовець П. 736

Обідзінський Назар 718
Овад Ліда 248
Огієнко Іван (*Іларіон*), *митрополит*
104, 111, 129, 136, 189, 240, 243, 326,
361, 391, 711–713
Окальська Олександра 555
Олександр II, *російський цар* 685
Олексієнко (*Шаварська*) Марія 372,
377
Олексіюк 480, 581
Олексюк Іван 496
Олексюк Фелікс 496–498
Олесіюк Андрій 248
Олесіюк О. 471, 472
Олесіюк Тиміш 208, 722
Олешук Євгенія 565
Олійник Ева 569
Олійник Захар 570
Олійник Лев 568
Олійник Микола 520
Олійник Ольга 561, 570
Олійник Семен 561
Олійник Тома 561
Оліярник Лука 570
Оліярник Марія 570, 571
Оляничин Д. 727
Омелюсюк Тамара 470
Омільян Андрій 538
Омільян Анна 538
Онимкевич Іван 547

Онишкевич Ольга 561
Онищук Михаїл 102
Онофрейчук 598
Онуфрійчук Микола 48, 97, 98, 103,
105, 119, 135–137, 175
Опоків 816
Оппенгаймер Ріхард 694, 695
Ординат Іван 530
Ординат Микола 531
Оренчук 485
Ориський Осип 555
Оробець 472, 473
Орогець Ольга 500
Осемчук Володимир 532
Осемчук Катерина 532
Осип Марія 490
Осип Надія 490
Осідач В. 475
Остапишин Іван 560
Остапишин Марія 561
Остапишин Семен 561
Остапишин Тома 561
Остаповський Іван 572
Остапчук Євген 338
Осташ Надія 378
Осташ Роман 382
Осташевська Ольга 543
Осташевський 769
Осташевський Богдан 543
Осташевський Лаврін 543
Осташевський Петро 150
Островська Степанія 438
Островський Володимир 100, 718, 791
Острозький Костянтин, *князь* 158, 864
Отченаш Василь 572
Охрим 816
Очеретяний 816

Павлик Михайло 728
Павликовський 579, 589, 590

- Павлишин 470, 471
Павлос Анна 566
Павлос Кость 566
Павлось Йосиф 502
Павлось Іван 503, 532
Павлус Антін 553
Павлус Катерина 553
Павлусевич 243
Павлусевич Володимир 249
Павлюк Антін 243, 707, 718, 719
Павлюк Євгенія 248
Павлюк Максим 537
Павлюк Параска 537
Павлюки, *родина* 211
Павлюк-Онуфрійчук Люся 243
Павонюк Л. 806
Павук Осип 530
Падалка Віталій 157
Пазинський Є. 729
Пазінський Леонід 519
Палейчук 521
Палидвір Василь 720
Паличук Захар 524
Палівеса Стефан 567
Палладій, *владика* 576, 712–714
Панас Василь 517
Панас Іван 517
Панас Ілля 517
Панасевич Богдан 540
Панасевич Катерина 540
Панасюк Анастасія 551
Панасюк Анна 551
Панасюк Володимир 566
Панасюк Євгенія 551
Панасюк Єфрозина 549
Панасюк Катерина 103
Панасюк Марія 267, 566
Панасюк Михайло 549
Панасюк Ольга 566
Панасюк Павліна 566
Панасюк Степан 551
Панечко Іван 303
Панечко Микола 303
Панівеса Юлія 569
Панкевич Павло 500
Пантелейчук Юрій 531
Пантота Євген 565
Панченко 590
Панькевич Олег 113
Паньківський 508, 516
Панюк Іван 566
Панюсь Петро 532
Пардус Григорій 481
Парош Ксенія 541
Пасека А. 800
Пасечка Константин 558
Пасічник (*Пасічник-Корсунь*) Галина 245, 248
Пастернак Євген 591, 723
Пастернак Іван 723, 733, 738, 739, 778, 785, 789, 790, 806, 817
Пасюк Адам 513
Патрак Кость 571
Пахолка 327
Пацула Йосип 127
Паштетник 449
Пашчевський Григорій 186, 522, 523
Пашчевський Павло 186
Пекар Олекса 779
Пекарський 472
Пекарук Ілля 518
Пеленський Зіновій 720
Пелех Степан 767, 796, 800, 807, 811
Пенкало Йосип 106, 384
Пенцак Василь 452
Перфецький Роман 512, 721
Песь Володимир 502
Петрик Василь 553

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Петришин Алісія 117
Петро Борис 517
Петрук Василь 532
Петрук Володимир 502
Петрук Осип 529
Петрукович Михайло 148
Петрюк Григорій 542
Петрюк Дмитро 502
Петрюк Ліда 542
Петрюк Марія 542
Петрюк Текля 542
Пеценюк Володимир 300
Пеценюки, *родина* 300
Печеняк Розалія 388
Пивовар Микола 334
Пизік Ярослав 500
Пикула Прокіп 571
Пилипако Трохим 130
Пилипчук Віктор 248
Пилипчук Іван 233, 500
Пилипчук Павло 533
Пилипчук Пилип 100, 101, 161
Пиріг Ярослав 500
Питель С. 748
Пич Дмитро 758
Пігрух Микола 542
Пігрух Василь 546
Пігрух Петро 546
Пігрух Софія 546
Підгайний Пилип 506
Підгірський С. 773
Пікассо Пабло 110
Пікула Анастасія 327
Пілсудський Юзеф 262
Пільгуй Анастасія 569
Пільгуй Анна 569
Пільгуй Варвара 569
Пільгуй Віра 569
Пільгуй Григорій 568
Пільгуй Дмитро 568
Пільгуй Іван 568
Пільгуй Марія 569
Пільгуй Надія 570
Пільгуй Параскева 570
Пільгуй Текля 570
Піп Григорій 555
Пірог Марцін 497
Пірог Остап 515
Піскорський Володимир 120, 388
Піскорські, *родина* 389, 390
Піхур Людмила 236
Піяйко О. 596
Плавачук (*псевдо*) 785
Плескацевич 736
Плис Семен 808
Плюта Павло 395
Плюта Пелагія 490
Пляскач Францішек 507
Поготовко Михайло 437, 477
Подлевський Іван 502
Подлуджинський Михайло 565
Подобінська Юлія 553
Подобінський Микола 773
Подоляк Семен 502
Позінкевич Анна 550
Позінкевич Варвара 550
Позінкевич Володимир 550
Позінкевич Катерина 552
Позінкевич Микола 561
Позінкевич Семен 550
Позінкевич Семко 550
Позінкевич Сергій 552
Позінкевич Степан 551
Позінкевич Юстина 552
Познаківський 438
Покальчук Степан 253
Покришка Микола 499
Полек Чех 496

- Поліка Іван 571
 Полікарп, *митрополит* 240
 Поліщук Любов 121
 Поліщук Микола 270
 Поліщук Оля 386
 Половинко 331
 Полутренко Богдан 442
 Польовий Теодор 447
 Польовий Федір 211, 214
 Полянська Моніка 223
 Понагайба Євгенія 569
 Понагайба Сергій 531
 Понагайбо Юрій 568
 Понорук Йосиф 501
 Понурок Михайло 553
 Попки, *родина* 396, 397
 Попко Антон (*Антін*) 396, 398
 Попко Єва 398
 Попко Олександр 174
 Попко Юлія 396
 Попович Павло 367
 Порошенко Петро 179
 Портченко Антін 798
 Порш Микола 728
 Потоцкий Анджей 590
 Потрапелюки, *родина* 328
 Потура Анна 554
 Потура Марія 554
 Потура Осип 555
 Потурай Марія 523
 Потушняк Ф. 345
 Потюк Йосип 507
 Походенько Володимир 571
 Похожай Семен 571
 Поцановський Володимир 500
 Поцюпаній Володимир 501
 Прачук Анатолій 98
 Пращерук Вікентій 539
 Пращерук Марія 539
 Пржездецькі 738
 Присташ Ярослав 49, 70, 170, 175,
 177, 196
 Приступа (*Медвідь*) Марія 334
 Приступа В. 768
 Приступа Григорій 568
 Приступа Євгенія 564
 Приступа Іван 557
 Приступа Катерина 557
 Приступа Марія 558, 788
 Приступа П. 774
 Приступа Степан 557, 788
 Притула Володимир 542
 Притула Євген 542
 Притула Зіна 542
 Притула Іван 542, 544
 Притула Марія 544
 Притула Степан 544
 Прих 596
 Прихась Анна 538
 Приходзька Анна 572
 Приходько Василь 130
 Пришляк Юрій 248
 Прокіп Анна 568
 Прокіп Михайло 567
 Прокіп Юрій 567
 Прокопович 470
 Прокопюк П. 767
 Прокофіїв Ірина 473
 Пронь Петро 553
 Проц (*Проць*) Йосип 393, 397
 Проц (*Проць*) Лідія 396
 Проц Марія 393
 Проц Семен 393, 395
 Процик 249
 Проць Василь 490
 Проць Марія 490
 Процьок Василь 557
 Процьок Володимир 723

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Процюк Марія 555
Процюк Олена 557
Процюк Ольга 560
Прус Михайло 567
Прус Параскева 568, 572
Прухович Анна 569
Прушинська Марія 490
Пудало Іван 567
Пуделко 521
Пузняк Іван 482
Пукалюк Василь 566
Пукалюк Катерина 566
Пукалюк Лука 566
Пула Константин 496
Путько-Стех Алізія 174
Пушкін Олександр 209
Пшепорський Мирослав 524
П'ятничко Валентина 336
Пьотровська Софія 530
- Р**адик Микола 769
Радик Сергій 769
Радишевський Ростислав 110
Радомська Марія 551
Радомський Мартин 551
Радченко 816
Радь Марія 531
Радь Осип 531
Радь Роман 531
Радь Теодор 531
Ралик Григорій 447
Рапа Антон 798
Рачок Євген 543
Рачок Євстахій 544
Рачок Іванна 546
Рачок Катерина 544
Рачок Марія 543, 544
Рачок Роман 546
Рачок Текла 542
- Ревуха Віктор 49, 69, 97, 98, 102
Ревуха М. 125, 126
Редембах Анелія 152
Редиха Марія 569
Рейса В. 807
Рейт Юрій 49, 70, 142
Ремшило Іван 475, 476
Ренькас Олексій 304
Решетило 472, 473
Решота Д. 768
Рибак Іван 409
Рибак Стефа 409
Рибчинський Василь 120
Рижик Марія 150
Риньковський 217
Рисак Олександр 98, 102
Ритвінська 626
Рицерський Людвік 629, 631, 632, 662
Різник Михайло 500
Ріпецький Мирослав (*Мирон*) 319, 322, 373, 374, 376, 377, 424
Робочек Віктор 121
Рогаля Осип 503
Рогозінський Микола 438
Родзь Осип 531
Родін Олексій 317, 323
Рожанська Анастасія 561
Рожанський Стефан 561
Рожанчук Микола 513
Рожелюк Гаврило 513
Роземпольський Дмитро 561
Розумпольська Марія 556
Розумпольська Ольга 556
Розумпольський Іван 556
Розумпольський Володимир 560
Романенко Антон 718
Романишин Петро 499
Романішак Ольга 501
Романова Анастасія 223, 224

- Романченко І. 582
 Романчик Василь 532
 Романчук Володимир 531, 532
 Романчук Дмитро 561
 Романчук Петро 532
 Романчук Текля 532
 Романчук Юстина 561
 Романюк 439
 Романюк Анісія 559
 Романюк Анна 550
 Романюк Борис 415
 Романюк Василь 556
 Романюк Дмитро 401
 Романюк Зоя 557
 Романюк Ілля 401
 Романюк Йосип 49, 69, 120, 401, 402
 Романюк Катерина 255, 556
 Романюк Ксенія 556
 Романюк Лідія 558
 Романюк Людмила 558
 Романюк Марія 557–559
 Романюк Микола 556
 Романюк Мирослав 557
 Романюк Михайло 557
 Романюк Ніна 120, 213, 404
 Романюк Осип 556
 Романюк Павло 556
 Романюк Роман 556
 Романюк Ростислав 400, 403
 Романюк Семен 503
 Романюк Софія 556
 Романюк Степан 48, 69, 106, 111, 113
 Романюк Татяна 558
 Романюк Текля 556
 Романюки, *родина* 420
 Рочняк Олександр 707, 721, 767, 768,
 780, 784, 791, 794, 796, 798, 800,
 806, 811
 Рощенко Микола 157, 180, 188
 Рошинський П. 470, 471
 Руданський Степан 788
 Рудиш А. 484, 485
 Рудус Анастасія 569
 Рудь Захар 784
 Рудянчук І. 812
 Ружицька Оксана 472
 Ружицький Володимир 474
 Рузвельт Франклін 426
 Рузга Вацлав 675
 Рупа Йосип 517
 Рупа Осип 506
 Рупа Софія 546
 Русин Марія 354, 524
 Рябошапка 274
- С**ава Василь 499
Сава, митрополит Варшавський і всієї Польщі 152
 Саварин Володимир 454
 Саватій, *єпископ* 713
 Савельєва Галина 103, 104
 Савіна Марія 332
 Савінець Іван 557
 Савінець Михайло 556
 Савка Анна 554
 Савка Віра 54
 Савка Єфрозинія 553
 Савка Марія 554
 Савка Михайло 555
 Савка Семен 555
 Савка Софія 554
 Савка Т. 472
 Савчук Павло 500
 Савчук Василь 513
 Савчук Славомир 182
 Савчуки, *родина* 219
 Сагадаківський Олексій 248
 Сагайдаківська Ія 248

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Сагайко Василь 561
Сагайко Катерина 561
Сагайко Настя 561
Сагайко Нікандер 473, 474
Садовий 505
Сазонов Сергій 699
Сай Максим 754
Сайко Іван 319
Сайко, *родина* 318
Саламанчук Ол. 477
Саламон Анна 552
Салюк Анатолій 124
Самардак Галина 217
Самець Мирон 227–230
Самійленко Володимир 809
Самохваленко Богдан 98
Самохваленко Е. 472, 484
Самохваленко Микола 454, 721
Самохваленко Олександр 100, 104, 105, 130
Сантар (*Милик, Мулик*) Палагія 372
Сантар Данило 372, 424
Сантар Емілія 323, 426
Сантар Іван 374
Сантар Микола 322, 423, 424, 426
Сантар Михайло 378
Сантар Степан 375
Сантари, *родина* 318, 322, 372, 424, 427
Сантор Андрій 563
Сапіга 470
Саропака Дацько 529
Сафронів 815
Сватюк М. 426
Сватюки, *родина* 318, 426
Сверстюк Євген 184
Свистович Іван 475
Свистун Антін 101
Свистун Ніна 280
Свистун Павло 279
Свистун Юрій (Георгій) 103, 186, 760, 788
Свистуни, *родина* 420
Свишевський Євген 811
Свідерський Ісак 569
Свір Іван 564
Свір Михайло 564
Свірський 728
Світлюк Іван 525
Світлюк Петро 562
Світуха Галя 258
Світуха Ігнатій 258
Світуха Миколка 258
Світуха Пашуня 258
Світуха Ф. 769
Свищевський Євген 805
Севенець Андрій 157
Селедець Ольга 571
Семдик Катерина 537
Семенко Віталій 50, 71
Семенюк С. 106
Семера Анастасія 547
Семера Василь 549
Семера Іван 547
Семера Катерина 547
Семера Тома 547
Семиволос Ігор 182
Семчишин Володимир 440
Сендик Петро 548
Сенковський Микола 567
Сені, *подружжя* 278
Сень Анна 565
Сень Іван 531
Сень Ілля 565
Сень Леонтій 419
Сень Олександр 556, 565
Сенько Василь 481
Сенюк 533

- Сенюк А. 818
 Сенюк Степан 237
 Серба Марія 563
 Сергієнко Я. 729
 Сергійчук Володимир 50, 111, 113, 127
 Сердюки, *родина* 318
 Серебряков 815, 816
 Середа (*отець*), *церк.* 269, 581
 Середа Володимир 123
 Середа Євдокія 201, 202
 Середа Пилип 267, 268
 Середюк Ігор 117
 Серефінчук Олександр 561
 Серкіз Ярослав 117
 Серода Казік 319
 Сивак Василь 532
 Сивак Володимир 524
 Сигида Анастасія 551
 Сигида Анна 551
 Сигида Антін 551
 Сигида Володимир 551
 Сигида Григорій 551
 Сигида Лідія 551
 Сигида Михайло 551
 Сигида Софія 551
 Сигида Степан 551
 Сигида Тадей 551
 Сидоренко Ст. 761
 Сидорук Антін 529
 Сидорук Ганна 335
 Сидорук Михайло 507, 517
 Сидорук Степан 507
 Сидорчук Євгенія 748
 Сидорчук П. 748
 Сидорчук Раїса 248
 Симеон, *єпископ* 579
 Симко Степан 473
 Симузик Арсеній 605
 Симяшко Антін 518
 Симяшко Юрій 507, 518
 Синюк Володимир 556
 Сирник Марко 146
 Сирник Ярослав 166
 Сислюк Іван 507
 Сич Мирон 146, 178
 Сікора Веніамін 108
 Сікора Г. 796
 Сікора Микола 115
 Сікора Семен 571
 Сікора Сергій 571
 Сікорський 761
 Сімашко Юрій 518
 Сімович Василь 577
 Сімяшко Анатолій 360
 Сімяшко Антін 360–362, 366
 Сімяшко (*Нестерчук*) Ольга 360
 Сімяшко Петро 368
 Сіслюк Анастасія 567
 Сіслюк Антін 561
 Сіслюк Марія 567
 Скабівка 483
 Скибинський Петро 799
 Скибінський Рудольф 722
 Скіб Теодор 567
 Скібінський 448
 Склодовська-Кюрі Марія 367
 Скоп (*Грицик*) Ольга 338
 Скоробацька Віра 587
 Скороходько 816
 Скот Пелагія 570
 Скрипа Йосип (*І.*) 758, 762, 764, 767, 768
 Скрипці, *родина* 219
 Скрипник Степан 210, 718
 Скрипчинська Людмила 285
 Сливинський Михайло 552
 Сливінська Катерина 549

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Сливінський Володимир 549
Сливінський Камер 549
Сливінський Федір 549
Сливка Юрій 47, 51, 68
Слома Ганна 303
Слонець Владислав 297, 298, 300
Слюсар 477
Слюсар Олег 50, 71
Смаль (*Черняк*) Валентина 201
Смеричинський Б. 472
Смирнов 234, 236
Смиш 485
Смолій Іван 320
Снігур Кирило 477
Снопко Іван 394
Снопко Марія 394
Собешук Здзіслаф 496
Собко Іван 330
Собчук Єва 543
Собчук Катерина 546
Собчук Марія 544
Собчук Микола 543
Собчук Степан 543
Сова Анджей 145
Сова Анна 539
Сова Матрона 539
Сова Яким 538
Сокаль Софія 546
Соколовська Катерина 566
Сокульський 447
Соловій Володимир 243, 723
Солодуха Роман 562
Солонинка Іван 443
Солонь Іван 513
Солтан Іван 513
Сомшор 761
Соноцький Б. 480
Сопчук Варвара 545
Сопчук Василь 546
Сопчук Марія 546
Сорока 439
Сорока Ілля 597
Сороківський 473
Сосенко Іван 596
Сосенко Таїса 566
Сосонко Іван 565
Сошинський К. 776, 789, 790, 794
Спільник Ярослав 117
Сподарик Григорій 177, 194, 196
Споденюки, *родина* 330
Ставницький Теодозій 445
Ставничий Теодозій (*Теодосій*) 243, 246, 249, 578, 717
Стадницький Іван 443
Стаєць Іван 321
Сталін Йосип 170, 211, 222, 232, 247, 269, 271, 276, 285, 321, 325, 333, 363, 426, 823
Стасевич Михайло 784
Стасюк Василь 564
Стах Магула 414
Стаховський Костянтин 214, 215, 527
Стахурський Тимофій 506
Стеліга Ванда 301
Стеліга Сандор 301
Стельмашук Анна 545
Стельмашук Володимир 545
Стельмашук Герасим 271
Стельмашук Дмитро 270
Стельмашук Євген 545
Стельмашук Євстахій 545
Стельмашук Софія 545
Стельнюхів Лев 475
Стенгач В'ячеслав 500
Степанів-Дашкевич Олена 217
Степанюк 768, 792
Степанюк Еміліян 552
Степанюк Л. 768

- Степанюк Олександр 128
Степанюк Олена 562
Степанюк Софія 552
Степанюки, *родина* 273
Степась Г. 786
Стефаник Василь 124
Стефанишин Мирослав 105, 136
Стефанович Юліан 683
Стеценко Кирило 243
Стецун 514
Стець Осип 553
Стецюк (*Шерелюк*) Віра 329, 330
Стецюк Анатоль 488, 489
Стецюк Анна 551
Стецюк Олена 540
Стецюк Петро 329, 330
Стецюк Фенка 551
Стецюки, *родина* 329, 330
Стецяк 483
Столипін Петро 698, 699
Стороженко 728
Страшинський Володимир 477
Стрий Степан 433
Стрілка Ростислав 105, 248
Строкан Елена 769
Строцьок 779
Строцьоки, *родина* 300
Струтинський Микола (*Михайло*) 484, 508, 512, 516, 721
Струць Володимир 448
Струцьок Ганна 788
Струцьок Йосип 98, 105, 136
Струцьок Марія 518
Стусик Ігор 50, 71
Сула Василь 553
Супрун Сергій 567
Сухий Роман 472, 485
Сучик 804
Сушко Юрій 304
Схетина Гжегож 178
Сцібор Стефан 531
Сьрода, *родина* 318
Сянкевіч 724
- Т**абака Анна 556
Табака Павло 557
Табака Степан 556
Табала Марія 404
Також Катерина 546
Також Надія 555
Також Семен 555
Також Софія 555
Танашев 816
Тарасюк 318, 758
Тарасюк Кузьма 270
Тарасюки, *родина* 209, 322
Тарновець Ю. 787
Татарченко 815
Твердохліб Роман 441
Творидло М. 704, 816
Темницький Володимир 698, 701
Теребейко Максим 507, 765
Терентьева 236
Терещенко 758
Тилік Василь 779
Тиливська Ярослава 449
Тима Петро 49, 70, 115, 142, 146, 163, 177, 178
Тимків Володимир 130
Тимошик Микола 111, 136
Тимошук Д. 742
Тимошук Анастасія 545
Тимошук Антін 547
Тимошук Антоніна 544
Тимошук Василь 544
Тимошук Євстахій 545, 547
Тимошук Йосиф 501, 542
Тимошук Лідія 546

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Тимощук Павлина 553
Тимощук Петро 553
Тимощук Семен 542
Тимощук Степан 547
Тимцюрак Володимир 438, 720
Тимчишин Іван 448
Тимчук Іван 572
Тирас 531
Титаренко І. 729
Титор Михайло 499
Тиш Йосип 302
Ткач (*Кухарчук*) Ніна 367
Ткачик 505
Ткачук 248
Ткачук Іван 590
Ткачук Оля 344
Тобілевич Іван 764, 783, 784, 788
Тобочук І. 786
Тогобічний Іван 746, 774
Токаревич Антоніна 189
Токаревич Йосиф 189
Токаревич Фома 189
Токарчук Анна 500
Томашевський 799
Томчук Анна 548
Томчук Єлизавета 188
Томчук Катерина 552
Томчук Кость 548
Томчук Лідія 552
Томчук Микола 552
Томчук Тома 552
Топольський Василь 514
Торула Марія 538
Травинський Йосип 808
Тракало (*Поліха*) Афанасія 338
Тракало Іван 719
Трачук Т. 471
Трачук Юрій 180
Тригубчак Арсен 723
Триндус Леон 565
Трихвилів 816
Тріль Антін 433, 434
Трофим Анастасія 371
Трофимович (*Трохимович*) Михайло,
отець (церк.) 100, 241
Трохимович Максим 561, 572
Трохимовичі, *родина* 238
Троцький М. 728
Трусь 507
Трусь Володимир 554
Трпило 815
Туз Анна 537
Туз Катерина 538
Туз Лідія 537
Туз Олександр 538
Туз Олена 540
Туз Ольга 537
Туз Філімон 529
Туз-Максимець Дарина 50, 71
Тульчий М. 729
Туркала Микола 540
Туркевич 816
Туркевич Лев 440
Туркул 452
Турченко Богдан 248
Турчин Андрій 722
Турянський Володимир 448
Тусевич Зіна 567
Тусевич Лев 567
Тусевич Марія 567
Тусевич Олекса 567
Тусевич Олена 566
Туяк Ілля 379, 383
Туяк Степан 201, 379
Тхір Андрій 452
- У**країнка Леся (*Пчілка Олена*) 104,
295, 315, 342, 752

Улашкевич Антоніна 100
 Улянюк Степан 219
 Урбан Марія (пс. *Вовк*) 470
 Урин Антон 130

Федаків М. 729
 Федів Юлія 50
 Федончук А. 759
 Федончук Варвара 538
 Федончук Іван 567
 Федончук Катерина 538
 Федончук Константин 539
 Федончук Кость 538
 Федончук Марія 538
 Федончук Олександр 537
 Федончук Олена 536
 Федончук Петро 537
 Федончук Теодосій 537
 Федончук Юлія 536
 Федонь М. 760
 Федонюк Д. 779
 Федорович Лев 447
 Федорук Микола 351
 Федорук Настя 351
 Федорук Пелагея 262
 Федосюк Віталій 105, 571
 Федусь Петро 145
 Федчиня Сергій 479
 Фещенко-Чопівський Іван 217
 Филипович Д. 475
 Филипоук Володимир 510
 Філарет, *патріарх Київський і всієї
 Руси-України* 99, 101, 238, 408
 Філій Іван 518
 Філімончук (*Литвин*) Зінаїда
 Фліс Стефан 608, 610
 Фліс Ян 531
 Фога Гриць 425
 Фога Любов 320

Фога Марина 320
 Фога Наталія 320
 Фокашук Сидір 500
 Фоліосевич Степан 433
 Форостенко 249
 Фотеллер Гертруда 227, 228
 Фрайт Володимир 723
 Франк Ганс 703, 712, 821, 835
 Франко Іван 104, 209, 295, 321
 Францизюк Григорій 562, 567
 Францизюк Юлія 562, 567
 Фринковська Анна 554
 Фріче 575, 584
 Фугель Іван 567
 Фугель Григорій 545
 Фугель Йосиф 501
 Фурова 484
 Футуйла Микола 457
 Фялковська Єва 542

Хадоба Борис 502
 Харко Еміліян 572
 Хвещевський Іван 180
 Хведчук Ольга 557
 Хитра Анна 569
 Хитра Ксенія 569
 Хитра Ольга 552
 Хитрий Максим 552
 Хитрій Х. 803
 Хільгер 797
 Хімчук Надія 538
 Хітрець Степан 779
 Хлібовська Анна 569
 Хлопенюк А. 759
 Хльонд Август 223
 Хмілевський 472, 473
 Хміль Тиміш 452
 Хобачук Микита 561
 Ходар Казимир 510

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Хома Василь 566
Хома Йосип 304
Хома Олександр 532
Хома Ольга 570
Хомик Володимир 248
Хомик Надія 243
Хомик Петро 434
Хомин 466, 470, 476
Хомин Микола 500
Хомко Володимир 128
Хорищак Микола 528
Хорощук Никола 548
Хортяні Ярослава 145
Хоцик Константин 514
Хоцінська Марія 499
Храпко Василь 301
Храпко Марія 303
Храплива Євгенія 443
Храпливий Євген 720
Хриплюк Степан 501
Хрусцевич 759
Хрусь Паша 270
Хруцький В'ячеслав 371
Хруцький Леонід 474, 475
Хруцький Сергій 371, 762, 772
Хрущ Африкан 436, 582, 586, 721
Хрущ Прокіп 263
Хрущов Микита 351, 363, 367
Хузменга Анна 553

Цаль Іван 303
Цаль Софія 302
Цар Теодор 249
Царук А. 781
Цегельський Л. 728
Цееб 816
Цейко Анна 523
Цейко Іван 523
Цень Петро 779

Цепенда Ігор 50, 71
Цернер 709
Цехан Валентина 248
Цесля Петро 518
Цивов Микола 235
Цикалюк Осип 554
Цилія Алла 130
Цимбала Ніна 357
Цирунюки, *родина* 300
Ціпліньські 531
Ціхоцька (*Туяк*) Ольга 324, 325
Ціхоцька Агафія 325
Ціхоцький Олексій 324
Ціхоцький Павло 324, 325
Цокало Андрій 546
Цокало Анна 546
Цокало Марія 543
Цупкевич І. 472
Цуц Демян 541
Цюх Данило 524
Цюх Марія 524

Чайковський Андрій 728
Чарнецький Володимир 449
Чарнецький Ілля 552
Чая Тадей 237
Чемерис (*Нестеревич*) Антоніна 293
Чемерис Галина 294, 300
Чемерис Євген 294, 300
Чемерис Іван 293, 294, 518
Чемерис Лідія 294, 300
Чемерис Марія 297
Черевко Юрій 472, 473
Чернецька Катерина 547
Чернецька Марія 547
Чернецький Андрій 531
Чернецький Іван 547
Чернов Микола 427
Черчіль Вінстон 426

- Чех Мирослав 146
 Чиж Афанасій 808
 Чиж Іван 356
 Чижевський Лука 157, 185
 Чижевський Степан 798, 799
 Чирко Аня 344
 Чировський В. 597
 Чіп Анна 569
 Чіп Данило 568
 Чіп Сергій 567
 Чіп Стефан 567
 Чорний Василь 501
 Черноба Ольга 554
 Чорноморець Володимир 500
 Чорняк Люба 549
 Чорняк Марія 549
 Чуба Анна 537
 Чуба Іван 539
 Чуба Петро 537
 Чуба Текля 537
 Чуба Тетяна 539
 Чубарек Дем'ян 416
 Чубатий Петро 451
 Чугай Дидір 508
 Чугай Федор 509
 Чугіїв Віктор 500
 Чуйко Сидір 518
 Чуйко-Чикаленко Анна 477
 Чумак Григорій 378
 Чумак Михайло 374
 Чумак Степан 319
 Чумаки, *родина* 318
 Чупун Іван 568
 Чурай Розалія 543
- Ш**абанович 510
 Шавала Т. 775
 Шаварський Антін 554
 Шаварський Іван 554
 Шаварський Осип 554
 Шаварська (*Сантар*) Настя 372
 Шаварська Ольга 554
 Шаварський Василь 554
 Шаварський Іван 376, 547
 Шаварський Лесь 319, 374
 Шаварський Микола 372, 373
 Шаварський Петро 378
 Шаварський Семен 554
 Шаварський Федір 376
 Шаварські, *родина* 318, 376
 Шагала Роман 165
 Шалівська Зоя 407
 Шамик 303
 Шамрик Іван 215, 217
 Шандрук Павло 186
 Шанковський Л. 477
 Шаповал Юрій 111
 Шарга Євгенія 565
 Шарга Марія 565
 Шарна Семен 565
 Шаульська Шура 256
 Шашкевич Маркіян 178, 342
 Швах 792
 Швець Петро 503
 Швидко Василь 499
 Швидюк Сергій 171
 Швойфорбер Ян 433
 Шевлюк Анна 542
 Шевченко (*Босаковська*) Любов 421
 Шевченко Сергій 421
 Шевченко Тарас 45, 66, 104, 110, 118,
 129, 148, 184, 185, 197, 209, 242–
 244, 295, 297, 317, 321, 342, 430,
 728, 739, 740, 754, 757, 778, 782,
 783, 803, 805, 810, 812
 Шевчик Богдан 191
 Шевчук Анастасія 566
 Шевчук Анна 538

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Шевчук Лука 538
Шевчук Святослав 178
Шевчук Ярослава 157
Шелевій Михайло 211, 233
Шелемей Іван 564
Шелемей Катерина 563
Шелемей Марія 563
Шелемей Мартин 564
Шелемей Михайло 563
Шелемей Семен 564
Шелемей Федір 321
Шелемей, *родина* 318
Шелепина Анастасія 546
Шелепина Василь 546
Шелуха 596
Шемет Катерина 754
Шепарович Іван 475
Шепарович Юліян 720
Шепertiцький Андрій 452
Шептицький Андрей, *митрополит*
210, 211, 233, 699
Шерелюк Семен 330
Шіба Анастасія 569
Шивенка Віктор 565
Шивенка Сергія 565
Шидловська Анастасія 546
Шидловська Ірина 546
Шидловський Федір 546
Шикула Андрій 543
Шикула Григорій 545
Шикула Іван 545
Шикула Катерина 546
Шикула Магдалина 545
Шикула Марія 544
Шикула Михайло 779
Шикула Параска 544
Шикула Роман 543
Шикула Федір 543
Шиланів 486
Шиманів Василь 474
Шиманський 474, 475, 483, 510
Шиманський Луць 514
Шиц Анна 558
Шиц Антін 558
Шишик Андрій 565
Шкварко Михайло 212
Шкоропар Порфирій 722
Шкремета 476
Шкурат Василь 723
Шнайдерович 435
Шокало Анастасія 541
Шокало Володимир 541
Шокало Данило 541
Шокало Демян 541
Шокало Катерина 541
Шокало Кузьма 541
Шокало Магдалина 541
Шокало Марія 541
Шокало Ніна 252
Шопен Фредерік 100, 367
Шорс 724
Шпак Іван 543
Шпак Марія 543
Шпиля Пилип 568
Шпира Михайло 538
Шпирка Володимир 538
Шпирка Лідія 536
Шпирка Марта 536
Шпіта Григорій 336
Шрамченко 243
Шрамченко В. 470
Шрамченко Святослав 186, 719
Шретер (*Шреттер*) Тимофій 215,
440, 706, 711, 713
Шукало Йосиф 501
Шульга І. 345, 346
Шульц 505
Шум 248

Шум Петро 482
 Шумада Марія 557
 Шумейко Михайло 449
 Шумило Надія 421
 Шумовська Іванна 477
 Шумовський Петро 477
 Шурина Анастасія 511
 Шурина О. 511, 588, 595
 Шутовський Кость 760, 778, 788
 Шутовський Павло 769
 Шутовський Панько 760, 769, 779
 Шутовський Ц. 778
 Шуфель Микола 545
 Шуфель Якуб 546
 Шуфліт Олександр 532
 Шухевич Роман 212
 Шуцький Микола 530

Шавель 297
 Щерба 807
 Щерба Ігор 170
 Щербак П. 805, 806
 Щербак Павло 813, 814
 Щербата Софія 540
 Щербій 447
 Щещган Софія 500
 Щиба Марія 548
 Щиба Наталія 548
 Щиба Осип 547
 Щиба Тадей 548
 Щиба Текля 548
 Щирба Антоніна 538
 Щирба Микола 170
 Щирба Мирон 538
 Щудло Ева 563
 Щудло Іван 564
 Щур Олександр 540
 Щур Параскева 538
 Щур Серафін 564
 Щур Стефанія 538

Юда Володимир 540
 Юда Олекса 541
 Юндрущук Текля 546
 Юрків Іван 600
 Юрчак Анастасія 358
 Юрчак Зінаїда 358
 Юрчак Надія 357
 Юрчук 758
 Юрчук Антін 540
 Юрчук Іван 530
 Юрчук Константин 545
 Юрчук Татяна 558
 Юськів Василь 520
 Ющак Люба 541
 Ющак Олена 560
 Ющак Ольга 541
 Ющак Степан 518
 Ющенко Віктор 124, 176
 Ющук Е. 800
 Ющук Любов 212
 Ющуки, *родина* 211

Яблонська Валентина 121
 Яблонські, *родина* 427
 Яворів Василь 723
 Яким'юк (*Акімов*) Павло 292
 Якимець А. 778
 Якимович Олександр 539
 Якімець Н. 778
 Якубець Андрей 502
 Якубський Леонтій 503
 Якубюк М. 477
 Яловицький Марко 779
 Яловицький Степан 779
 Ямко (*Сантар*) Марія 324, 378, 422
 Яницький (*Яніцький*) Петро 495, 496
 Яницький Віктор 518
 Янукович Віктор 45, 66, 176, 177, 184, 352

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Януш 779
Януш Г. 180
Янчук Катерина 562
Яра Мар'яна (*Мар'яна*) 160, 178
Ярема Ілля 572
Ярема Пелагія 572
Ярема Пилип 760
Яременко Т. 722
Яремчук Анна 537
Ярмола 512
Ярмошевич Євген 48, 69, 133, 134
Ярмощук Анатолій 105
Ярмощук Олексій 428
Ярмуш Василь 442
Яртимець Михайло 500
Ясінський О. 812
Ясків Пелагія 564

Ясучик Василь 571
Яхінсон 816
Яценюк Арсеній 179
Яцечко Іван 302, 303
Яцинюк Анатоль 518
Яцинюк Іван 518
Яцушеки, *родина* 331
Яцушек (*Грицик*) Марія 335
Яцюк Анна 555
Яцюк Антін 555
Яцюк І. 779
Яцюк Марія 545
Яцюк Олена 545
Яцюк Павло 545
Яшук Петро 607
Ящук Євген 447
Ящук Йосиф 805

Andreytschuk (*Andreychuk*) Raynell
61, 81, 92
Artemiuk (*Artemjuk*) Andrzej (*Andriy*,
Andrij) 60, 80, 90

Banaszczuk (*Banaschuk*, *Banastschuk*)
Iwan (*Ivan*) 60, 80, 90
Berger Ferdinand 51
Betko I. 195
Bohatyreć (*Bohatyrets*) Wałentyna (*Valentyna*) 61, 81, 91
Borowyk (*Borovyk*) Ołeksandr (*Olexandr*, *Alexander*) 59, 79, 90
Borysewycz (*Borysevych*, *Boryssewytsh*) Wicia (*Vita*) 61, 81, 91

Cependa (*Tsependa*) Ihor 61, 81, 91

Daciuk S. 196
Dowhaniuk (*Dovganyuk*, *Dovhaniuk*)
Anna-Maria 57, 61, 77, 80, 87

Drozd (*Drosd*) Roman 60, 61, 81, 90, 91,
192, 194, 196
Durda S. 195

Fediw (*Fediv*) Julia 61, 81, 91
Frank Hans 828, 843, 850

Halczak Bogdan 192, 195
Havryliuk
Hawryluk (*Havryliuk*, *Hawryljuk*) Jerzy
(*Yurii*, *Jurij*) 60, 80, 91, 197, 198
Hitler Adolf 843, 850
Hornykewycz (*Hornykevych*, *Hornykiewicz*) Teofil (*Theophil*) 51, 56, 76, 86
Huk (*Guk*) Bohdan (*Bogdan*) 61, 80, 91

Janukowycz (*Janukovych*, *Janukowitsch*) 56, 76, 87
Jarmoszewycz (*Jarmoschewytsh*, *Jarmoshevych*) Jewhen (*Eugen*) 59, 79, 90
Jekaterynczuk Andrzej 196, 197

- K**ertyczak (*Kertychak, Kertytschak*) Miron (*Myron*) 60, 80, 90
 Kijan (*Kyian*) Ljudmyla (*Liudmyla, Ludmyla*) 61, 81, 91
 Kohut Zenon 59, 79, 89
 Kolańczuk (*Kolyanchuk, Koljantschuk*) Aleksandr (*Olesandr, Alexander*) 60, 80, 91, 197
 Komorowski Bronisław 57, 77, 87
 Kontrolewycz (*Kontrolowych, Kontrolewytch*) Jewhen (*Eugen*) 60, 80, 90
 Kowaluk (*Kovalyuk, Kowaljuk*) Wołodymyr (*Volodymyr, Wolodymyr*) 59, 79, 90
 Krawczenko (*Kravchenko, Krawtschenko*) Wołodymyr (*Volodymyr, Wolodymyr*) 59, 79, 89
 Kubijowyc' Wołodymyr 44, 51, 55, 65, 75, 76, 85
 Kubijowytsch Wołodymyr 86
 Kuprianowicz (*Kupriyanowych, Kuprijanowytch*) Grzegorz (*Hryhoriy, Hryhorij*) 60, 80, 90, 198
 Kwitkowski (*Kvitkovskyy, Kwitkowskyy*) Leonid (*Leonid*) 60, 80, 90
- Ł**abowicz L. 197
- M**akar Jurij (*Yurii*) 56, 76, 86
 Maksymciow
 Maksymeć (*Maksymets*) Mykoła (*Mykola*) 61, 81, 91
 Melnychuk (*Melnychuk, Melnytschuk*) Stepan 59, 79, 89
 Mikołaj (*Nicholas, Nikolaus*) II 826, 841, 848
 Momryk Myron 61, 81, 92
- O**nufrijczuk (*Onufriychuk, Onufrijschuk*) Mykoła (*Mykola*) 59, 79, 90
- P**rystasz (*Prystasch*) Jarosław (*Jaroslav, Jaroslaw*) 60, 80, 91
- R**ejt (*Reith*) Jerzy (*Jurij, Yurii*) 60, 80, 90
 Rewucha (*Revuha*) Wiktor (*Victor, Viktor*) 60, 80, 90
 Romanjuk (*Romaniuk, Romanyuk*) Joseph (*Josyp*) 60, 80, 90
 Romanjuk (*Romaniuk, Romanyuk*) Stepan 59, 79, 90
- S**awczuk S. 196
 Semenko Witalij (*Vitalij, Vitaliy*) 61, 81, 91
 Serhijczuk (*Serhiychuk, Sergijtschuk*) Wołodymyr (*Volodymyr, Wolodymyr*) 61, 81, 91
 Slusar Ołeh (*Oleg, Oleh*) 61, 81, 91
 Sływka (*Slywka, Slywka*) Juri (*Yurii, Jurij*) 58, 78, 89
 Šmigiel M. 195
 Stalin Józef (*Josef*) 830, 845, 852
 Stusyk Ihor (*Igor*) 61, 81, 92
- T**uz-Maksymeć (*Tus-Maksymets, Tuz-Maksymets*) Daryna (*Daria*) 61, 81, 91
 Tyma Piotr (*Peter*) 60, 80, 90
- W**iszka Emilian 194, 195
 Wynnyczenko (*Wynnychenko, Wynnytschenko*) Ihor (*Igor*) 57, 61, 77, 80, 88, 91
- Ż**owkiwska (*Zhovkivska, Showkiwska*) Hanna (*Anna*) 61, 81, 91

ІНДЕКС МІСЦЕВОСТЕЙ

- Абрамівка, *Холмський пов.* 312
 Австралія, *державна* 178
 Австрія, *державна* 112, 290, 332, 400, 686, 699, 700
 Австро-Угорщина, *колишня держава* 332, 682, 691, 698, 699
 Аделіна, *Грубешівський пов.* 502, 547
 Александрів, *Білгорайський пов.* 600
 Алтай (*Алтайський край*), *Росія* 241, 325, 332
 Альпи, *гори* 423
 Амеліни, *Радзинський пов.* 729
 Америка, *континент* 112, 255, 326, 760
 Америка, (*колонія*), *Польща* 525, 530, 532, 533
 Амчика, *Грубешівський пов.* 667
 Англія, *державна* 270, 312, 365, 369, 374
 Андрієво, *Володавський пов.* 729
 Андріївка, *Грубешівський пов.* 542, 553, 554, 603
 Аннопіль, *Білгорайський пов.* 670
 Антопіль, *Волинська губернія* 684
 Аргентина, *державна* 115, 308, 753, 754
 Астраханська губернія, *Росія* 315
 Астрахань, *Росія* 390
 Африка, *континент* 326
- Б**абичі (*Бабіце, Бабице, іміна, вол. центр*), *Білгорайський пов.* 307, 484, 768
 Баварія, *Німеччина* 238
 Базар-Курган, *Джалал-Бадська обл., Киргизія* 201
 Балтика, *історична територія* 593
- Барановичі, *Білорусь* 217, 335, 389, 755
 Барнаул, *Росія* 325
 Бартошиці, *адм. ц. Вармінсько-Мазурського воєводства (Польща)* 141, 153
 Башкирія, *Росія* 340, 390
 Беднажупка, *Радзинський пов.* 496
 Белз, *Грубешівський пов.* 216, 219, 320, 322, 375, 376, 427, 436, 455–457, 461–463, 466, 472, 473, 475, 484, 507, 669, 717, 721
 Белзець, *Томашівський пов.* 452, 668, 677
 Белзчина, *історична територія* 456, 717, 721, 726
 Бельгія, *державна* 224
 Береза Каргузька, *Білорусь* 211
 Березвиця, *Грубешівський пов.* 668
 Березно, *Холмський пов.* 100, 114, 160, 199–202, 204–206, 324, 325, 378–383, 421, 422, 760
 Березовець, *Грубешівський пов.* 293, 294, 298, 360, 363
 Берестейщина, *історична територія* 51, 149, 152, 175, 724, 728
 Бересть (*Бересток, Берестя*), *Грубешівський пов.* 100, 137, 217, 412–415, 555–560, 572, 574, 604, 783, 784, 791, 814
 Берестя (*Брест*), *Білорусь* 175, 360, 590, 592, 680, 684, 732, 750, 756, 757
 Берлін, *столиця Німеччини* 275, 360, 596, 707, 708, 712, 719, 725, 726
 Бистжиця (*укр. – Бистриця*), *річка* 158
 Бистре, *Білгорайський пов.* 483
 Біла Підляська (*адм. ц.*), *Більський пов.* 133, 187, 436, 461–465, 476, 477, 485, 510, 655, 671–674, 717,

- 723, 724, 727, 728, 730, 731, 738, 748, 755–757, 770
- Білгора́й (*адм. ц.*), *Білгорайський пов.*
160, 449, 450, 481, 494, 577, 588, 598–600, 624–626, 655, 666, 671, 674, 676, 681, 690, 717, 722, 756, 757, 790
- Білгорайський пов. (*Білгорайщина*)
Польща 106, 187, 301, 309, 449, 450, 481, 483, 484, 493, 526, 590, 596, 597, 599, 600, 669, 690, 722, 758, 759, 768, 770, 774–777, 781, 782, 786, 794
- Білгород, *Росія* 453
- Біле, *озеро* 261
- Білий Бір, *Польща* 141, 166
- Білка, *Володавський пов.* 497, 652
- Біло-Підляський пов., *Польща* 143
- Біловежа, *Польща (Північне Підляш-
ся)* 151
- Біловеж, *Білорусь* 813
- Білогородка, *нині Рівненська обл.* 238, 239
- Білок, губернія Городно 680
- Біло-Підляський округ 723
- Білопільська волость, *Польща* 506, 507
- Білополе (*Білополе*), *Холмський (Грубе-
шівський) пов.* 507, 518, 669, 762, 810
- Білорусія (*Білорусь*) 152, 175, 277, 341, 389, 679, 702, 724
- Білосток, *адм. ц. воєводства (Поль-
ща)* 148–153, 161
- Білостоцьке воєводство 163, 377
- Більськ Підляський, *адм. ц. повіту*
43, 147–151, 180, 187, 188, 684, 732, 756, 757
- Більський повіт (*округ*), *Польща* 148, 672, 722, 723, 729, 732, 733, 735, 737, 742, 747, 770, 777, 778
- Біляївський район, *Одеська обл.* 418
- Бісна, *Холмський (Грубешівський)
пов.* 669
- Біща (*гміна, вол. центр*), *Білгорай-
ський пов.* 302, 303, 449, 483, 484, 758, 759, 775, 794
- Бобруйськ, *Білорусь* 389
- Бовшів, *Рогатинський пов.* 530
- Богданівка, *Грубешівський пов.* 810
- Богданівка, *Чернігівський р-н* 387
- Боголюби, *Волинська обл.* 238, 239
- Богородиця, *Грубешівський пов.* 246, 555, 815
- Богутин, *Володавський пов.* 654
- Богутичі, *Грубешівський (Замост-
ський) пов.* 97, 530, 770
- Боднарівка, *Володавський пов.* 662
- Бозок, *Холмський пов.* 385
- Бойківщина, *територія* 100
- Бойславиці, *Холмищина* 476
- Болгарія, *державна* 311, 593
- Болехів, *Івано-Франківська обл.* 235
- Бологое, *Білорусь* 217
- Бонча, *Красноставський пов.* 160, 590, 618, 763, 779
- Бориня, *Турківський район* 233
- Борівець (*Боровець*), *Білгорайський
пов.* 307, 600
- Боровичі, *Красноставський пов.* 217
- Бородиця, *Грубешівський пов.* 763, 781, 808
- Бортатичі, *Замістський пов.* 770
- Бояри, *Володавський пов.* 652
- Боярка, *Київська обл.* 287
- Бразилія, *державна* 308, 365, 368, 369, 753
- Братський район, *Миколаївська обл.*
309

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Броди, *Львівська обл.* 593
Броніславка, *Грубешівський пов.* 413, 414, 418
Брус Новий, *Володавський пов.* 664
Брус Старий, *Володавський пов.* 664
Бруси, *Володавський пов.* 730
Брусилів, *тепер Житомирська обл.* 711
Брюссель, *столиця Бельгії* 177
Бубль-Старий, *Константинівський пов.* 736
Буг Володавський, *Люблинське воєводство* 677
Буг, *річка* 150, 202, 216, 239, 252, 253, 261, 270, 271, 294, 295, 298, 302, 327, 328, 332, 360, 364, 380, 390, 393, 397–399, 402, 410, 426, 428, 429, 431, 526, 575, 577, 579, 580, 582, 583, 586, 592, 611, 615, 624, 629, 631, 639, 646–648, 650, 689, 787
Бугульма, *Татарстан* 336
Будзінь, *Красницький пов.* 515
Букова (*гімна*), *Холмський пов.* 808
Буковина, *історична територія* 242, 246, 456, 589, 681, 698–700, 715
Бурсук, *Грубешівський пов.* 532, 533
Буско-Кельці, *Польща* 577
Бусно (*Бусько, Бусьно*), *Грубешівський пов.* 101, 241, 604, 763, 779
Буськ, *Галичина* 721
Буяни, *Волинська обл.* 397
Бялка, *Польща* 495, 496
Вакиїв, *Томашівський пов.* 160
Вакіїв, *Грубешівський пов.* 553, 554
Ванглів, *Томашівський пов.* 781
Варешин, (*Верешин*) *Грубешівський пов.* 100, 340, 342, 526, 560, 561, 574, 604, 675, 781
Варики (*Вирики*), *волость Володава* 446
Вармінсько-Мазурське воєводство, *Польща* 150, 153, 202
Вартегау, *історична територія* 601
Варшава, *столиця Польщі* 140, 143, 145, 165, 166, 170, 175, 177, 189, 313, 334, 340, 348, 349, 436–438, 440, 441, 461, 462, 464–466, 469, 476–478, 492, 577, 579, 581, 644, 648, 705–707, 709, 711–714, 718, 719, 724, 737, 763, 791, 797, 798
Варяж, *Сокальський (Грубешівський) пов.* 317, 322, 437, 457, 462, 463, 472, 473, 485, 530, 604, 667, 721
Василів Великий (*Василів*), *Грубешівський (Томашівський) пов.* 434, 564, 604, 668, 675, 770
Василів, *Грубешівський пов.* 367, 574, 604
Велика Бушинка, *Вінницька обл.* 372
Великі Мости, *Львівська обл.* 219
Велико-Токмацький район, *Запорізька обл.* 331
Вепр, *річка* 532, 701
Верба, *Рівненська обл.* 392
Вербеги, *Грубешівський пов.* 675
Вербіж, *Грубешівський пов.* 216
Вербковичі (вол. центр), *Грубешівський пов.* 433, 434, 490, 491, 553, 603, 677, 796, 797
Вербковичська волость, *Польща* 490, 520, 530, 533, 573
Вересці Великі, *Холмський пов.* 804
Верешин, *Холмський пов.* 100, 770
Верещиця, *Томашівський пов.* 452
Верещиця, *Замістський пов.* 669
Верховини, *Красниставський пов.* 100, 122, 503

- Верховцеве, *Дніпропетровська обл.* 273
- Веселий Кут, *Одеська обл.* 301
- Веселинівський район, *Одеська (тепер Миколаївська) обл.* 359
- Вестфалія, *історична територія (Німеччина)* 327
- Вецлар (Вецляр), *Німеччина* 730
- Вибродовичі, *Грубешівський пов.* 397
- Вигалево (Вигалів), *Володавський пов.* 652, 738, 745, 749
- Вигнанка, *Володавський пов.* 653, 657
- Видають, *Володавський пов.* 749
- Видерть, *нині Волинська обл.* 238
- Вижлів, *Грубешівський пов.* 669
- Вилінів, *Білостоцьке воєводство* 152
- Вилька Лещанська, *Холмський пов.* 804
- Винниківський район, *Львівська обл.* 331
- Вирики (волесть), *Володавський пов.* 514, 578, 588, 655, 657, 660, 730
- Вирики Адампіль, *Володавський пов.* 655
- Вирики Воля, *Володавський пов.* 655
- Вирики Полід, *Володавський пов.* 655
- Високе, *Білорусь* 152
- Витків, *Грубешівський пов.* 109, 574, 604, 675, 770
- Вишгородок, *Тернопільська обл.* 281, 283
- Вишнева, *Грубешівський пов.* 98, 354, 435
- Вишневець, *Володавський пов.* 255
- Вишники, *Грубешівський пов.* 667
- Вишничі (Вишниці), *Біло-Підляський пов.* 477, 717
- Вишничі, *Володавський пов.* 654
- Вишнів, *Грубешівський пов.* 100, 341, 354, 435, 526, 533, 604, 763, 764
- Відень, *столиця Австрії* 45, 225, 578, 584, 686, 690, 694, 697, 701
- Вікентіївка (Завітне), *Волинь* 309, 311
- Віленщина, *історична територія* 724
- Вілька Біцька, *Білгорайський пов.* 775
- Вілька Витицька, *Володавський пов.* 654
- Вілька Красниставська, *Красниставський пов.* 501
- Вілька Красничинська, *Холмський пов.* 160
- Вілька Лишанська, *Холмський пов.* 289, 290, 292
- Вілька Лосінецька (Лосінська), *гміна Пасіки, Замістський пов.* 501, 502
- Вілька Потуржинська, *Грубешівський пов.* 501–503
- Вілька Тернівська (Тарнівська), *Холмський пов.* 185, 326–328, 760, 786
- Вільна, *Грубешівський пов.* 531, 738
- Вільнюс, *столиця Литви* 177
- Вінниця (Винниця), *Україна* 116, 377, 513
- Вінницька обл., *Україна* 199, 372, 377
- Вінніпег, *Канада* 136, 373, 378
- Вінцентин, *Володавський пов.* 653
- Вісбаден, *Німеччина* 685
- Вісла (Висла), *річка* 327, 437, 492, 532, 593, 795
- Вішанів, *Грубешівський пов.* 667
- Влоська Воля, *Володавський пов.* 467
- Вовничі, *Рівненська обл.* 239
- Вовнянка, *річка* 294

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Войславичі (гміна), *Холмський пов.* 660–662, 722, 734, 735, 738, 739, 578, 786, 800, 808
744, 746–753, 756, 770, 777, 781
- Войславичі, *Грубешівський пов.* 675
- Волаєвичі, *Грубешівський пов.* 249
- Волинська губернія 680, 682
- Волинська область, *Україна* 42, 98, 111, 135, 153, 157, 238, 249, 252, 253, 260, 272, 287, 312, 313, 315, 338, 348, 353, 370, 379, 380, 392, 404, 405, 428, 430, 679
- Волинь, *історична земля* 97, 100, 101, 104, 116, 120, 136, 159, 174, 189, 211, 214, 239, 241–243, 246, 250, 253, 260, 271, 276, 287, 288, 293, 294, 299, 300, 309, 311, 313, 314, 348, 350, 354, 359, 363, 367, 371, 374, 393, 394, 396, 397, 399, 404–406, 413, 418, 419, 425, 439, 535, 580, 587, 594, 601, 702, 703, 706, 710, 713, 720–722, 727, 729, 738, 743, 750, 761, 763, 765, 766, 771, 776, 780, 786, 803, 804, 822
- Волиця Снятицька, *Замітський пов.* 448
- Волиця, *Грубешівський пов.* 414, 415, 562
- Володава, *адм. ц. повіту (Польща)* 100, 159, 208, 211, 212, 215–218, 242, 261, 263, 268, 389, 436, 437, 445–447, 461–463, 471, 472, 478, 479, 491, 498, 513, 579–582, 589, 626–651, 654, 655, 657, 659, 660–663, 665, 666, 671, 674, 676, 722, 723, 756, 757
- Володавська волость, *Польща* 446
- Володавський повіт, *Польща* 101, 116, 118, 143, 151, 187, 255, 309, 438, 464, 635, 649, 651, 655, 657, 658,
- 660–662, 722, 734, 735, 738, 739, 744, 746–753, 756, 770, 777, 781
- Володавщина, *Польща* 216, 446, 447, 463, 464, 466, 471, 476, 479, 513, 580, 582, 588, 589, 722, 734, 739, 740, 745, 747, 749, 754, 786
- Володимир-Волинський район, *Волинська обл.* 294, 348, 351
- Володимир-Волинський, *Волинська губернія, Волинська обл.* 98, 100, 132, 190, 270, 313, 370, 399, 682, 684, 689
- Воломія, *Польща* 477
- Волоськоволя (гміна), *Володавський пов.* 477, 644, 649, 654
- Волощинська, *волость Володава* 446
- Волчини, *Володавський пов.* 653
- Воля Верещинська (гміна), *Володавський пов.* 446, 578, 638, 649, 653, 747
- Воля Обшанська, *Білгорайський пов.* 307, 308, 481
- Воля Угруська, *Володавський пов.* 272, 653
- Воля Уханська, *Грубешівський пов.* 667, 812
- Воля, *Холмський пов.* 290, 358, 385
- Вопи, *Вармінсько-Мазурське воєводство* 202
- Воронівка, *Миколаївська обл.* 315, 316
- Ворошилівка, *Запорізька обл.* 331
- Ворси, *вол. Шістка* 503, 504, 508, 509, 729
- Воскриниця, *Підляшшя* 746
- Вроцлав, *Польща* 143, 152, 165, 166, 286
- Вуорля, *Північне Підляшшя* 151

- Гайки, *Замістський пов.* 502
- Гайнівка, *адм. ц. повіту* 148, 151, 160
- Гайнівський повіт, *Польща* 148
- Галицько-Волинська держава (*Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинська Русь*) 190, 289, 389, 717, 824
- Галич, *Івано-Франківська обл.* 190
- Галичина, *історична територія* 120, 211, 214, 216, 242, 246, 250, 295, 320, 341, 342, 393, 426, 451, 453, 512, 544, 576, 581, 587, 593, 601, 602, 605, 681, 682, 686, 690, 698–704, 717, 720–723, 726, 738, 766, 776, 803
- Гамерня, *Замістський (Томашівський) пов.* 482
- Ганів, *Володавський пов.* 652
- Ганна, *Володавський пов.* 652, 656, 770
- Ганськ (гміна), *Володавський пов.* 101, 589, 649, 652, 660
- Гаросіле, *Білгорайський пов.* 669
- Гданськ, *Польща* 145
- Гдешин, *Грубешівський пов.* 395, 557, 560–562, 567, 572–574, 815
- Генеральна губернія, *Польща* 45, 51, 66, 211, 213, 250, 534, 535, 702, 821, 835
- Генічеський район, *Херсонська обл.* 397
- Генічеськ, *Херсонська обл.* 399
- Гільче, *Грубешівський пов.* 320, 323, 423, 425
- Гірки, *Володавський пов.* 649, 654
- Глиняни, *Львівська обл.* 506
- Гнишів (Гнішів), *Холмський пов.* 787, 788
- Гнойна, *Константинівський пов.* 736, 737
- Годзів, *Грубешівський пов.* 553
- Годиванці (Годованці, Ходиванці), *Томашівський (Замістський) пов.* 669, 759
- Гоздів, *Грубешівський пов.* 316
- Голендри, *Холмський (Грубешівський) пов.* 670
- Голешів (Голишів), *Володавський пов.* 100, 527, 633, 653, 655, 656
- Голоби, *Волинська обл.* 404, 406
- Головно, *Володавський пов.* 653, 656, 739, 770, 781
- Головчинці (волость), *Біло-Підляський пов.* 510
- Голуб'є, *Грубешівський пов.* 562, 667, 675
- Голя, *Володавський пов.* 116, 118, 143, 151, 246, 447, 479, 644, 654, 749
- Гонятин, *Грубешівський пов.* 132
- Гопке (Гопки), *Замістський (Томашівський) пов.* 502
- Гора Грабівець, *Грубешівський пов.* 667
- Гораєць, *Чесанівський пов.* 451
- Горай, *Замістський пов.* 669
- Горбів, *Більський пов.* 729, 735, 770
- Горишів Польський, *Замістський пов.* 759
- Горишів Руський, *Грубешівський пов.* 531, 556, 559, 560
- Горішній Потік, *Білгорайський пов.* 301, 303
- Горки, *Володавський пов.* 729, 740, 746
- Горлиці, *адм. ц. повіту (Польща)* 578, 588
- Горлицький повіт, *Польща* 143
- Городиловичі, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 435

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Городиславичі, *Томашівський пов.* 125, 128
- Городисько, *Івано-Франківська обл.* 418
- Городище, *Грубешівський пов.* 281–283, 320
- Городище, *Холмський пов.* 667, 786
- Городло, *Грубешівський пов.* 472, 668, 763, 781
- Городловичі, *Грубешівський пов.* 675
- Городно (губернія) 679, 680, 698, 701
- Городок, *Грубешівський пов.* 763, 781
- Городок, *Львівська обл.* 105, 117, 130
- Городок, *Радзинський пов.* 598
- Горожино, *Миколаївська обл.* 330
- Горостита (Хворостита), *Володавський пов.* 207–211, 214, 215, 217–220, 515, 643, 648, 649, 652, 656
- Горохів, *Волинська обл.* 791
- Горощичі, *Грубешівський пов.* 667
- Гостинне, *Грубешівський пов.* 110, 393–395, 530, 531, 533, 572, 773, 815, 818
- Гоштець, *Волинська губернія* 684
- Грабівець (Грабовець), *Грубешівський пов.* 160, 413, 507, 524, 528, 533, 561, 574, 667, 768, 781
- Грабівка, *Володавський пов.* 649, 652, 656
- Грани, *Константинівський пов.* 729
- Графка, *вол. Крилів* 525
- Гребенне, *Грубешівський пов.* 668
- Греція, *державна* 241, 684
- Грещани, *Грубешівський пов.* 669
- Гриньок, *Волинь* 710
- Гроденьщина (Гроднянщина), *історична територія* 679, 732
- Гродно, *Грубешівський пов.* 555
- Грубешів, *адм. ц. повіту* 100, 110, 118, 119, 215, 242, 253, 316, 341, 342, 359, 360, 393, 394, 397, 433–436, 453, 454, 461–466, 471–474, 484, 490, 491, 494, 501–503, 506, 508, 516–518, 520, 522, 523, 525–527, 529, 533–536, 573, 576, 582, 586, 603, 664–667, 671, 674, 676, 681, 682, 689–691, 704, 717, 721, 756–759, 763, 765, 768, 785, 810
- Грубешівський повіт (округ), *Польща* 97, 98, 101, 105, 109, 110, 117, 131, 174, 190, 249, 250, 252, 281, 293, 315–317, 323, 343, 354, 360, 370, 372, 393, 396, 412, 414, 422, 425, 426, 490, 492, 493, 522, 523, 664, 674, 675, 691, 693, 695, 696, 704, 707, 719, 721, 756, 766, 770, 777, 779, 781, 796, 797, 808, 810
- Грубешівщина, *історична територія* 106, 109, 162, 174, 191, 246, 271, 433, 453, 463, 468, 512, 528, 535, 582, 583, 586, 590, 596, 664, 717, 720–722, 762, 773, 783–786, 788, 792, 797, 810, 812, 814, 815, 818
- Грузія, *державна* 177, 182
- Губинок, *Грубешівський пов.* 604
- Гупалівка, *Котовський район, Дніпропетровська область* 313, 350
- Гурово Ілавецьке, *Вармінсько-Мазурське воєводство* 202
- Гусинне, *Холмський пов.* 668, 781
- Гучва, *річка* 526, 583, 587

Гдиня, *Польща* 145

Генсь, *Радзинський пов.* 496

Гроєцький повіт, *Польща* 437

Груець, *Польща* 438

Гурка, *Грубешівський повіт* 532, 533

- Данилова Гора (Гірка), *Холм* 189, 251, 361, 362, 391, 579, 708–710, 713, 717, 795
- Данці, *Володавський пов.* 653, 656
- Дарданели, *протока* 593
- Дарниця, *Київська обл., тепер район Києва* 302
- Дачне (Уляна), *Волинська обл.* 315, 351
- Двір, *Володавський пов.* 654
- Деканів, *Білгорайський пов.* 670
- Дембовець, *Заміський пов.* 408
- Дембодра (гміна), *Радзинський пов.* 496
- Демидівка, *Рівненська обл.* 310
- Дениська, *Грубешівський пов.* 668
- Депултичі, *Холмський пов.* 770, 778
- Депултичі Руські, *Холмський пов.* 778, 786, 794
- Дермань, *Рівненська обл.* 771
- Детройт, *США* 277
- Диків Новий, *Любачівський пов.* 450
- Диків Старий (гміна), *Любачівський пов.* 449, 483, 484
- Диків, *Білгорайський (Любачівський) пов.* 598
- Діброва, *Грубешівський пов.* 526, 574
- Діяконів, *Холмицина* 763, 781
- Дніпро, *річка* 276, 326, 343, 364
- Дніпропетровськ, *Україна* 184, 272
- Дніпропетровська область, *Україна* 184, 273, 350, 392, 404
- Дніпропетровщина, *Україна* 189, 313, 314, 348, 405
- Добринь (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672, 673
- Добромиричі, *Грубешівський пов.* 393, 394
- Добромисль, *Холмський пов.* 385
- Добужок, *Заміський пов.* 605
- Довга, *Радзинський пов.* 441
- Довгий Кут, *Люблинське воєводство* 677
- Довгоброди, *Володавський пов.* 653, 655
- Довголиська, *Володавський пов.* 654
- Довжнів, *Грубешівський пов.* 216, 668
- Докудово, *Більсько-Підляський пов.* 133, 738
- Долга-Межірічче, *Холмицина* 763
- Долина, *Чесанівський пов.* 235
- Долішні Липини, *Білгорайський пов.* 301, 303
- Долобичів (Долгобичів), *вол. центр, Грубешівський пов.* 161, 457, 529, 604, 758, 770
- Долобичівська волость, *Польща* 524, 533, 573, 574, 667
- Доманівський район, *Миколаївська обл.* 407
- Доманіж, *Грубешівський пов.* 605
- Домбрів, *Грубешівський пов.* 531, 533
- Донбас, *Україна* 31, 33, 35, 36, 183, 184
- Донецьк (колишне Сталіно), *Україна* 177, 372, 391
- Донецька обл., *Україна* 153, 381
- Донщина, *історична територія* 241
- Дорбози (Дорбушь), *Білгорайський пов.* 308
- Дорогостайка, *Рівненська обл.* 315
- Дорогочин, *Більсько-Підляський пов.* 190
- Дорогуськ, *Холмський пов.* 114, 200, 273, 471
- Дратів, *Люблинський пов.* 443, 486–490, 505, 506, 521, 720

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Дрелів, *Радзинський пов.* 441
Дрогобич, *Львівська обл.* 235, 722
Дуб, *Замітський пов.* 503, 765
Дуб'яжин, *Більський пов.* 188
Дубенка, *Грубешівський пов.* 294–296, 332, 362, 367, 763
Дубичі Церковні, *Більський пов.* 150–152
Дубнівський (Дубенський) район, *Рівненська обл.* 126, 238, 301, 324, 339, 344, 421
Дубно, *Рівненська обл.* 199, 201, 202, 204, 205, 324, 325, 344, 378, 380–383, 421, 422, 680, 682, 684
Дубова (Дембова, Девбова) Колода (гміна), *Радзинський пов.* 495–497, 652
Дубово Володарське (гміна), *Володавський пов.* 649
Дубренка, *Білгорайський пов.* 669
Дубрівка, *Красницький пов.* 515
Дубровка, *Білгорайський пов.* 301, 303
Дудинка, *Росія* 230, 232
Дяконів (Дьяконово), *Грубешівський пов.* 757, 770
- Е**дмонтон, *Альберта, Канада* 45, 66
Елк, *Білостоцьке воєводство* 376
Емс, *Німеччина* 685
- Є**вропа, *частина світу* 32, 45, 46, 49, 111, 112, 122, 137, 169, 177, 182, 184, 188, 190, 250, 360, 400, 821, 824, 825
Єгольськ, *Росія* 217
Єлизаветин, *Рожищенський район* 350
Єнісей, *річка* 230
- Ж**абка, *Волинська обл.* 313, 351
Жабче, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 318, 320, 335, 425, 572, 574, 604, 781
Жданне, *Красноставський пов.* 448
Желобці, *Володавський пов.* 733
Жерники, *Томашівський пов.* 334, 336, 337
Жецинка, *Володавський пов.* 781
Жешеринка, *Володавський пов.* 657
Жешов (Ряшів), *Польща* 32, 36, 141, 152
Жешовське (Ряшівське) (тепер – Підкарпатське) воєводство 143, 619
Жилка, *Томашівський пов.* 357
Житомир, *Україна* 239, 241
Житомирська область, *Україна* 270, 428, 711
Жихлін (гміна), *Кутновський пов.* 449
Жлобек, *Володавський пов.* 653
Жмудь (гміна), *Холмський пов.* 238, 240, 246, 290, 291, 329, 578, 775, 780, 804, 808
Жнятин, *Грубешівський пов.* 320
Жолобок Великий, *Холмищина* 261, 268
Жолобок Малий, *Холмищина* 261, 267, 268, 273
Жолобок, *Холмський пов.* 261, 430, 580
Жорнів, *Рівненська обл.* 344
Жужіль (Жужель), *Грубешівський пов.* 456, 485
Жуків, *Володавський пов.* 655
Жуків, *Грубешівський пов.* 413
Жуків, *Чесанівський пов.* 451
Жуличі, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 331, 332, 335, 337, 338, 517, 518, 571, 604
Журавці, *Томашівський пов.* 165

- Забірці (Заборці), *Грубешівський пов.* 315, 530, 533, 574, 604, 770, 781
- Заблоце, *Грубешівський пов.* 533
- Заболоття (Заболоте) (гміна), *Біло-Підляський пов.* 439, 672, 738, 742, 755
- Забужжя, *Володавський пов.* 132, 343, 485, 740
- Завади, *Замістський пов.* 669
- Загайки, *Володавський пов.* 207, 212, 513, 652
- Загайці, *Волинська губернія* 684
- Заглубоче, *волость Володава* 446
- Загорів, *Волинська губернія* 684
- Загулинки, *Грубешівський пов.* 318
- Задубці, *Білгорайський пов.* 507, 670
- Задубя, *Володавський пов.* 656
- Заканал, *Константинівський пов.* 729
- Закарпатська обл., *Україна* 93, 246, 339, 346, 821, 835
- Закерзоння, *історична назва території* 47, 48, 68, 69, 99, 101, 103, 112, 127, 129, 133, 134, 136, 141, 148, 191, 198, 391, 401, 822, 836
- Залісся, *Більський пов.* 747
- Зальцведель, *Німеччина* 730
- Замістський (Замостський, Замійський) повіт (округ), *Польща* 98, 101, 190, 354, 419, 449, 507, 511, 518, 526, 586, 590, 594, 596, 721, 759, 770, 777, 781
- Замістя (Замостя), *адм. ц. повіту, Холмська губернія* 122, 277, 302, 407, 410, 412, 413, 436, 448–450, 461–466, 473, 474, 481, 485, 486, 491, 494, 502, 503, 511, 512, 576, 586–588, 595–597, 666, 676, 681, 684, 690, 750, 755–757, 779, 780, 784, 786
- Замлиння, *Волинська обл.* 396
- Замлише, *Томашівський пов.* 781
- Замолодичі, *Володавський пов.* 654
- Замостейщина, *історична територія* 586, 590, 596
- Замх, *Білгорайський пов.* 307, 308, 449, 483, 721, 775, 794
- Запоріжжя, *Україна* 273, 309, 311, 380
- Запорізька область, *Україна* 199, 201, 272, 289, 309, 311, 315, 324, 328, 331, 337, 338, 355, 369, 378, 380, 386, 392, 393, 396, 421, 422
- Заріцьк, *Рівненська обл.* 344
- Зарука, *Польща* 530, 533
- Засвятичі, *Володавський пов.* 653
- Застав'я, *Володавський пов.* 654
- Затиля, *Томашівський пов.* 174
- Затлуче Нове, *Володавський пов.* 654
- Західна Білорусь, *історична територія* 724
- Західна Бойківщина, *територія* 102, 103
- Західна Волинь, *територія* 93, 175
- Західний Буг, *річка* 294, 359
- Західно-Українські Землі, *історична територія* 746, 749, 751, 802, 815
- Збереже, *Володавський пов.* 268, 309, 653, 739, 740
- Збруч, *річка* 377
- Звиняче, *Залищицький район* 233
- Звіринець, *Люблинське воєводство* 677
- Звірки, *Львівська обл.* 355
- Звяртів, *Томашівський пов.* 117
- Зглище, *Володавський пов.* 652
- Зджари, *Томашівський пов.* 215
- Зджарка, *Володавський пов.* 652
- Здолбунів, *Рівненська обл.* 289

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Здолбунівський район, Рівненська обл. 126, 421
- Зелене, Грубешівський пов. 371
- Зелений Гай, Україна 273
- Зенки, Володавський пов. 654
- Зимно (Зімно), Замістський (Томашівський) пов. 587, 605, 785
- Зінки, Володавський пов. 649
- Златоуст, Росія 326
- Золочів, Львівська обл. 117, 207, 218, 235, 237, 584
- Золочівка, Рівненська обл. 239
- Золочівський район, Львівська обл. 207, 233
- Зосин (Зосін), Грубешівський пов. 101, 670
- Зубовичі, Томашівський (Замістський) пов. 109, 353, 354, 524, 526, 763
- Зуль, Німеччина 287
- І**ваничівський район, Волинська обл. 100
- Івано-Франківськ, Україна 50, 167, 223, 252, 322, 427, 646
- Івано-Франківська область, Україна 300, 317, 372, 376, 378, 418
- Іловець, Замістський пов. 408, 412
- Інгул, річка 330
- Інгулець, річка 273
- Іркліївський район, Полтавська (тепер Черкаська) обл. 279
- Іркуцк, волость Володава 446
- Італія, держава 112, 369, 423, 684
- К**авказ, гірський масив 262, 700
- Кадлубиська, Грубешівський пов. 597, 604
- Казань, Росія 241, 337, 390
- Казахстан, держава 224, 225
- Калинка, Володавський пов. 649, 652
- Калінінське (Калініндорф), Херсонська обл. 273
- Кам'яниччина, історична територія 137
- Канада, держава 31, 35, 44, 48, 50, 65, 69, 71, 105, 119, 120, 132, 178, 189, 198, 238, 240, 244, 248, 249, 253, 373, 374, 378
- Кане, Холмицина 763
- Канівож, Люблінський пов. 443
- Каніволя, Любартівський пов. 488, 489
- Каплоноси (Каплиноси), Володавський пов. 466, 503, 640, 655, 729, 747
- Караганда, Казахстан 225
- Карагандинська обл., Казахстан 207
- Карпати, гірський масив 214, 701
- Катеринославська губернія, Україна 408
- Катовице, Польща 143
- Кашкарачаїха, Алтайський край 325
- Киевець, Більський пов. 440
- Київ, столиця України 32, 50, 51, 95, 98, 102, 110, 111, 114, 116, 125, 127, 136, 138, 152, 153, 175, 177, 182, 184, 186, 187, 189, 191, 195, 196, 199, 200, 202, 208, 241, 245, 254, 284–288, 302, 326, 344, 360, 365–367, 369, 384, 392, 578, 680, 714
- Київська губернія (тепер Житомирська область), Україна 175
- Київська держава 824
- Київська обл., Україна 42, 286, 287, 379
- Київська Русь, держава 289, 359, 389

- Київське генерал-губернаторство 691
Київщина, *історична територія* 711, 713
Киргизія, *державна* 201, 202, 204, 379, 380
Китай, *державна* 788
Ківерці, *Волинська обл.* 100, 313, 350, 351, 370, 371, 404, 405
Ківерцівський район, *Волинська обл.* 309, 313, 315, 351
Кізя Гора, *Холмський пов.* 787
Кільно, *Білгорайський пов.* 483, 484
Кіржемани, *Мордовська губернія* 207, 208
Кірово, *Запорізька обл.* 309, 311
Кіровоградська область, *Україна* 199, 284, 317, 324, 338, 384, 422, 427
Кітлицька волость, *Холмський пов.* 520
Кітличі, *Томашівський пов.* 765
Кіцін, *Білопільська волость* 507
Клебаньщина, *Грубешівський пов.* 526, 533
Клевань, *Рівненська обл.* 235
Клештів (Клештуф), *Холмський пов.* 329, 780
Кліщелі, *Підляське воєводство* 147, 148, 152, 180
Клубівці, *Івано-Франківська обл.* 317, 322, 427
Клятви, *Томашівський пов.* 121, 449, 770, 781
Кмичин, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 503, 545
Кнебовичі, *Білгорайський пов.* 670
Княжин, *Білгорайський пов.* 493
Княжопіль (Княжпіль, Княжполь), *Білгорайський пов.* 484, 598, 770, 775
Кобиляни (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672, 738
Кобло, *Грубешівський пов.* 572, 668, 810, 812
Кобринь, *губернія Городно* 680
Ковель, *Волинська обл.* 100, 103, 200, 241, 273, 330, 380, 393, 428, 575, 583, 593, 682, 689
Ковельський район, *Волинська обл.* 404, 406
Ковнатки, *Радзинський пов.* 598
Коденець, *Володавський пов.* 209, 218, 446, 652, 744, 751, 752, 763, 770
Кодень (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672
Козодави, *Грубешівський пов.* 574, 603
Козтей, *Володавський пов.* 657
Козубата, *Володавський пов.* 653
Козчинин, *Грубешівський пов.* 668
Колачі, *Володавський пов.* 649, 652
Колемброди, *Холмщина* 763
Колемчиці, *Холмський пов.* 781
Колеховичі (Колеховичі), *Володавський (Радзинський) пов.* 442, 492, 514, 653
Колима, *історична територія (Росія)* 333
Колків, *Грубешівський пов.* 668
Колковичі, *Грубешівський пов.* 397, 398
Колодяжне, *Волинська обл.* 315
Кольорівка, *Володавський пов.* 649, 655
Комарів, *Замістський (Томашівський) пов.* 101, 597, 770
Кониця, *Холмщина* 763
Конотоп, *Сумська обл.* 407, 408

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Конопотщина, *історична територія* 420
- Константинів (волость), *Більський пов.* 510, 756, 757
- Константинівка, *Володавський пов.* 652
- Константинівський повіт, *Польща* 736, 737, 777
- Конюхи, *Грубешівський пов.* 531, 542, 559, 770
- Копилів, *Грубешівський пов.* 763, 770, 781
- Копинці (гміна), *Томашівський пов.* 758
- Копитів, *Грубешівський пов.* 668
- Коргині, *Томашівський пов.* 357
- Корець, *Рівненська обл.* 239
- Корея, *держава* 241
- Корниця, *Холмщина* 763
- Корні, *Грубешівський пов.* 668
- Коробчине, *Кіровоградська обл.* 384
- Корона, *Володавський пов.* 652
- Коростень, *Житомирська обл.* 280, 428
- Коростопіль, *Рівненська обл.* 255
- Корхів, *Білгорайський пов.* 303, 775
- Корчів, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 473, 669
- Коси, *Володавський пов.* 653
- Косинь, *Володавський пов.* 581, 740, 750
- Космів, *Грубешівський пов.* 574, 604
- Кособуди, *Замістський пов.* 755, 770
- Костеневичі (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672
- Костоглоти, *Більський пов.* 770
- Костомолоти, *Південне Підляшшя* 175
- Костопіль, *Рівненська обл.* 259
- Костопільський район, *Рівненська обл.* 126
- Костяшин, *Грубешівський пов.* 317, 319–322, 372–376, 422–427, 564, 604, 667, 675
- Котвиця, *Володавський пов.* 653
- Кошалін, *Польща* 141
- Краків, *Польща* 143, 145, 166, 213, 434, 436, 437, 443, 448, 453, 455, 464, 466, 469, 473, 476, 478, 480, 486, 508, 525, 529, 534, 576, 577, 579, 580, 582–585, 589, 589, 590, 592, 596, 685, 707, 708, 710, 711–713, 718, 723, 821, 833
- Красівка, *Володавський пов.* 514, 655
- Красне, *Холмський пов.* 106, 109, 442, 448
- Красник (Краснік), *адм. ц. повіту (Польща)* 515, 666, 676
- Красницький повіт, *Польща* 515
- Красничин, *Красноставський пов.* 448, 474, 476, 591
- Красноброд, *Замійський пов.* 781
- Краснопілля, *Миколаївська обл.* 304
- Красностав (Краснистав), *адм. ц. повіту (Холмщина)* 436, 445, 448, 461–463, 466, 474, 476, 501, 503, 590, 591, 614–618, 666, 676, 681, 690, 717, 722, 763
- Красноставський повіт (Красноставщина), *Польща* 447, 494, 533, 596, 722, 763, 770, 777, 787
- Красноусолка, *Республіка Башкортостан (Росія)* 333
- Красноярськ, *Росія* 230, 232
- Кременець (Кремянець), *Волинська губернія* 239, 243, 684, 771
- Крешів, *Білгорайський пов.* 599

- Кривиця, *Білгорайський пов.* 669
Кривички (гміна), *Холмський пов.* 808
Кривоверба (гміна), *Володавський пов.* 209, 212, 214, 217, 233, 246, 467, 471, 514, 578, 636, 638, 645, 652, 656, 657
Кривчиці, *Львівська обл.* 117, 333
Крилів (вол. центр), *Грубешівський пов.* 101, 517, 524, 525, 533, 566, 567, 574, 603, 604, 669, 785
Крилівська волость, *Польща* 517, 525, 526, 533, 573, 574
Крим, *Україна* 31, 112, 153, 177, 182, 184, 386
Кримка, *Первомайський район, Одеська (нині Миколаївська обл.)* 418
Криниця, *Томашівський пов.* 212, 221, 275, 455, 465, 577, 582, 590, 759
Кропивки, *Володавський пов.* 654
Крути, *Україна* 423
Крушина, *Володавський пов.* 657
Кубань, *Росія* 189
Кузавка, *Володавський пов.* 653, 656
Кулаковичі, *Білгорайський пов.* 670
Кулаковичі, *Грубешівський пов.* 100, 101, 781
Кулик, *Холмський пов.* 385
Кульно, *Білгорайський пов.* 303, 766, 775
Курманів, *Холмський (Грубешівський) пов.* 669, 763
Кушугум, *Запорізька обл.* 328
- Л**азиськи, *Замістський пов.* 409
Лазиська, *Грубешівський пов.* 557
Лазова, *Білгорайський пов.* 775
Лановецький район, *Тернопільська обл.* 281, 283
Ласків, *Грубешівський пов.* 100, 105, 253, 517, 525, 532, 533, 547–550, 552, 573, 603, 668
Лашів (вол. центр), *Грубешівський (Замістський, Томашівський) пов.* 475, 486, 511, 512, 564, 565, 586, 587, 596, 597, 605, 770, 781, 785, 786, 809
Лашівка, *Томашівський пов.* 357
Лашовецька волость (Лашівщина), *Польща* 512, 520, 533, 596
Легниця, *Польща* 141
Лемківщина, *історична територія* 100–103, 107, 123, 129, 146, 159, 160, 212, 238, 240, 361, 367, 425, 575, 601, 602, 703, 708, 709, 713, 714, 716, 758
Ленінград, *Росія* 224, 230, 231, 345, 365
Лешани, *Холмський пов.* 804
Лешків (Лещків), *Грубешівський пов.* 216, 668
Ликошин, *Томашівський пов.* 770
Линівка, *Волинська обл.* 309
Липинки, *Володавський пов.* 657
Липинки, *Холмський пов.* 786
Липівка, *Володавський пов.* 207, 209, 652
Липівці, *Білгорайський пов.* 599
Липниця 498
Липове (колишнє Ляцки Шляхетки), *Івано-Франківська обл.* 372, 376
Липовець, *Грубешівський пов.* 533
Литва, *державка* 724, 732, 793
Лищани (гміна), *Холмський пов.* 775
Лівче, *Грубешівський пов.* 320, 425, 668
Ліманова, *адм. ц. повіту* 465
Ліпск, *Замістський пов.* 755

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Ліски, *Грубешівський пов.* 319–322, 373, 376, 377, 425, 426, 562, 604, 668, 675
- Лісна, *Володавський пов.* 652
- Лісок Бруський, *Володавський пов.* 654
- Ліський повіт, *Польща* 143
- Лодзь, *Польща* 143, 704
- Лондон (Онтаріо), *Канада* 238, 248
- Лондон, *столиця Англії* 370
- Лончки, *Замістський пов.* 408
- Лопенник (гміна), *Красноставський пов.* 617, 618, 770
- Лоськи, *Радзинський пов.* 476
- Лотів, *Грубешівський пов.* 395, 490, 491, 818
- Лошнів, *Теребовлянський район* 134
- Лубів, *Грубешівський пов.* 668
- Лубінь (Лубень), *Володавський пов.* 655, 730
- Лубче, *Томашівський пов.* 449
- Луганськ, *Україна* 177
- Луганська обл., *Україна* 31, 35, 113, 153
- Луків, адм. ц. повіту, *Люблинське воєводство (тепер Волинська обл.)* 217, 600
- Луківський повіт 666, 676
- Луковисько, *Константинівський пов.* 729
- Лунів, *Володавський пов.* 654
- Луцьк, *Україна* 95, 97, 99–104, 119, 123, 125, 135, 136, 137, 166, 167, 199, 238, 249, 253, 260, 293, 298–300, 312, 313, 333, 338, 353, 359, 363–365, 367, 369, 388, 392–394, 406, 413, 492, 592, 682, 684, 689, 771, 812
- Луцький район, *Волинська обл.* 394–396
- Львів, *Україна* 42, 47, 50, 51, 63, 68, 70, 95, 98, 102, 116, 119, 120, 123–125, 133, 136–138, 166, 167, 190, 191, 195, 198, 199, 205, 207, 209–211, 216, 218, 219, 223, 224, 227, 233–236, 238, 267, 277, 281, 283, 285, 289, 315, 317, 320, 331, 333, 337–339, 355, 365, 366, 369, 378–382, 388, 392, 393, 400–404, 448, 506, 508, 511, 515, 516, 520, 525, 529, 576, 577, 579, 582, 584, 678, 682–684, 686, 688, 709, 720, 791, 794, 809
- Львівська область, *Україна* 42, 111, 119, 130, 131, 178, 207, 218, 252, 316, 331, 354, 355, 379, 392
- Львівщина, *Україна* 105, 115–117, 134, 300, 316, 333, 393
- Львово, *Херсонська обл.* 343, 344
- Любартів, адм. ц. повіту (*Польща*) 475, 514, 516, 666, 676, 689, 689, 808
- Любачівський повіт (Любачівщина), *Польща* 42, 123, 124, 143
- Любень (Любінь), *Володавський пов.* 209, 214, 467, 471, 748
- Любича Королівська, *Томашівський пов.* 174
- Любичин, *Володавський пов.* 652, 657
- Люблин, адм. ц. воєводства та повіту (*Польща*) 32, 36, 43, 44, 99, 114, 118, 141, 143, 145, 146, 152–164, 166, 180, 193, 194, 206, 217, 239, 259, 314, 341, 342, 349, 358, 394, 436, 438, 443, 444, 453, 461, 462, 464, 466, 469, 475, 476, 479, 488–491, 494, 503, 505, 506, 510, 511,

- 513–516, 520, 521, 523, 525, 529, 575, 576, 578–580, 583–586, 591–596, 600, 626, 651, 657–659, 662, 664–667, 671–673, 676, 677, 681, 684, 689, 693, 717–720, 762, 798, 800
- Люблинець 449
- Люблинська область, *Польща* 534–536, 710, 717, 720, 726
- Люблинське воєводство (Люблинщина), *Польща* 100, 101, 131, 143, 147, 155, 156, 163, 277, 281, 284, 309, 317, 323, 324, 348, 372, 421, 422, 426, 462, 536, 606, 631, 665–667, 671, 673, 676, 677, 776, 792
- Люблинське губернаторство 691, 692, 694
- Люблинський (Любельський) повіт, *Польща* 491, 492, 720
- Любомльський район, *Волинська обл.* 396
- Любуське воєводство, *Польща* 142, 150
- Людвин, *Люблинський пов.* 443, 489, 490, 505, 521
- Люта, *Володавський пов.* 262, 263, 269, 640
- Ляцьк, *Володавський пов.* 653, 656
- М**азури (Мазурія), *історична область на північному сході Польщі* 153, 197
- Майдан (Роздоли), *Красноставський пов.* 409
- Майдан Горішний, *Замістський пов.* 502
- Майдан Островський, *Холмський пов.* 611
- Майдан Ст., *Білгорайський пов.* 483
- Майдан, *Холмський пов.* 385, 763
- Майданек (Майданок), *Польща* 247, 314, 348, 349, 358, 362, 363
- Майдан-Сопоцький, *Томашівський пов.* 481, 482
- Макіївка, *Донецька обл.* 381
- Мала Дубровиця, *Південне Підляшся* 151
- Малашевичі, *Більський пов.* 729
- Малехів (Мехів), *Львівський пов.* 465
- Маличі, *Грубешівський пов.* 520, 533, 603
- Малків, *Грубешівський пов.* 526, 529, 530, 533, 573, 603
- Малопольське воєводство, *Польща* 150
- Маневицький район, *Волинська обл.* 430
- Маринівка, *Миколаївська обл.* 407, 420
- Марисін, *Томашівський пов.* 758
- Марківці, *Івано-Франківська обл.* 372
- Масломичі, *Грубешівський пов.* 528, 531, 532, 552, 554, 574, 603, 815
- Маслянка, *Рівненська обл.* 315
- Матче, *Грубешівський пов.* 117, 246, 401–403, 668, 765
- Махнів, *Грубешівський пов.* 669
- Мацошин Великий, *Володавський пов.* 653, 754
- Мацошин Малий, *Володавський пов.* 653
- Мацошин, *волость Володава* 446
- Межиріче (Межиріччя), *Холмський пов.* 436, 440, 441, 504
- Мелітополь, *Запорізька обл.* 328
- Мельник, *Підляшся* 152, 261
- Метелин (Мітилин), *Грубешівський пов.* 520, 528, 531–533

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Миколаївська область, *Україна* 273, 309, 315, 316, 359, 363, 391, 407, 417
- Миколаївщина, *Україна* 304, 309, 330, 363, 369, 420
- Миргоща, *Дубнівський район, Рівненська обл.* 421
- Михайлівка, *Миколаївська обл.* 309
- Михалів, *Володавський пов.* 151, 653
- Михалки, *Польща* 498
- Миців, *Грубешівський пов.* 216, 669
- Мізоч, *Здолбунівський район, Рівненська обл.* 421
- Міннеаполіс, *США* 245
- Мінськ, *столиця Білорусі* 217, 698
- Міняни (вол. центр), *Грубешівський пов.* 523, 531, 533, 574, 603, 770
- Мінянська волость, *Польща* 520, 524, 531, 533
- Мірче, *Грубешівський пов.* 100, 101, 354, 517, 520–522, 524–526, 528, 530, 532, 603, 667
- Містки, *Грубешівський пов.* 318
- Міщани, *Холмський пов.* 775
- Млини, *Польща* 178
- Млинів, *Рівненська обл.* 315
- Млинівський район, *Рівненська обл.* 126, 301, 304, 310, 388, 392
- Могильниця, *Холмський пов.* 385, 770
- Могілянка, *річка* 384
- Модринець, *Грубешівський пов.* 532, 554, 574, 603, 604, 675
- Модринь, *Грубешівський пов.* 100, 503, 527, 528, 532, 533, 542, 543, 547, 566, 574, 603, 667, 770, 781
- Молодятицька волость, *Польща* 507
- Молодятичі (вол. центр), *Грубешівський пов.* 98, 528–533, 573, 574, 603, 604, 669
- Моложів, *Грубешівський пов.* 251, 526, 555, 603
- Монятичі, *Грубешівський пов.* 250, 252, 370, 371, 397, 398, 507, 533, 553, 670
- Мордовія (Мордовська губернія), *Росія* 207, 208
- Моринець, *Грубешівський пов.* 532
- Москаленки, *Полтавська (тепер Черкаська) обл.* 279
- Москва, *столиця Росії* 110, 230–232, 241, 255, 286, 332, 333, 341, 342, 345, 365, 367, 369, 680, 699, 702
- Московщина, *історична територія* 241, 728
- Мости, *Володавський пов.* 652, 656, 668
- Мостиська, *Львівська обл.* 236, 654
- Мочів, *Грубешівський пов.* 667
- Мощина Королівська, *Підляшшя* 152
- Мунець, *Волинська губернія* 684
- М'яке (М'яжке, Мяжке), *вол. центр, Грубешівський пов.* 252, 435, 502, 506, 523–525, 534, 542, 543, 554, 555, 573, 603, 604, 667
- М'яківська волость, *Польща* 523, 573, 574
- М'ячин (Мячин), *Грубешівський пов.* 413, 434, 472, 532, 533, 559
- М'ячів (Мячів), *Грубешівський пов.* 492
- Н**абріж (Набряж), *Томашівський (Грубешівський) пов.* 533, 770
- Надбужанська Україна, *історична територія* 706
- Надбужанщина, *історична територія* 137, 138, 400

- Наддніпрянина, історична територія 330
- Надсяння (Надсянщина), географічна назва території 100, 102, 103, 107, 123, 129, 148, 160, 361, 385, 458
- Нарва, Підляське воєводство 150
- Нарва, річка 700, 701, 724
- Наровка, Північне Підляшшя 151
- Населенці, Холмицина 261, 268
- Невірків, Замістський (Грубешівський) пов. 98, 160, 277, 547
- Неледва, Грубешівський пов. 562, 573
- Нетяги, Володавський пов. 479, 652
- Нижній Токмак, Запорізька обл. 386
- Нижньосілезьке воєводство, Польща 150
- Нижня Сілезія, Польща 672
- Нитка, річка 306
- Німеччина, держава 45, 46, 112, 120, 131, 160, 171, 186, 201, 214, 217, 238, 240, 245, 247, 248, 250, 251, 270, 276, 287, 295, 298, 311, 314, 315, 327, 348, 354, 358, 362, 390, 391, 404, 411, 430, 479, 515, 533, 601, 657, 702–704, 706, 707, 724, 728, 732, 821
- Німстів, Любачівський пов. 451
- Новий Ульм, Німеччина 238, 248
- Новини, Володавський пов. 654
- Новини-Добратинські, Рівненська обл. 388, 392
- Новий Двір, вол. Христинопіль 533
- Нововолинськ, Волинська обл. 101
- Новокерменчинський район, Запорізька обл. 394
- Новосибірськ, Росія 317
- Новосілки, Грубешівський (Томашівський) пов. 103, 161, 186, 277, 278, 281, 320, 330, 344, 346, 533, 567, 568, 604, 670, 770, 781, 802, 809, 818
- Новосілки, Холмський пов. 426, 804
- Норильськ, Росія 207, 230–233
- Носів (Носове), Константинівський пов. 736
- Нурез, річка 701
- Нью-Йорк, США 224, 277
- Ньюпорт, Велика Британія 178
- Обарів, Рівненська обл. 284**
- Обровичі, Білгорайський пов. 670
- Обша (Окша), Білгорайський пов. 106, 305, 307–309, 481, 484, 775
- Овадне, Володимир-Волинський район, Волинська обл. 348, 351, 352
- Оваднівський (Володимир-Волинський) район, Волинська обл. 313
- Огруськ, Володавський пов. 446
- Одеса, Україна 116, 184, 273, 365, 586
- Одеська область, Україна 285, 299, 301, 304, 343, 359, 363, 391, 416, 418
- Одещина, історична територія 299, 304
- Одоєв, Тульська губернія 336
- Окунинка, Володавський пов. 654
- Окшів, Холмський пов. 445, 718
- Олександрів, Томашівський пов. 354
- Олександрівка (колонія), Волинская обл. 299
- Олександрія, Кіровоградська обл. 317
- Оленівка, Волинська обл. 301, 304
- Олибів, Рівненська обл. 344
- Ольганівка, Україна 309
- Ольхів, Холмський пов. 760
- Ольхівка, Володавський пов. 654
- Ольховець, Холмський пов. 792

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Ольховецька гміна, *Холмський пов.* 327, 786, 792
- Ольшинка, *Грубешівський пов.* 533
- Ольштин, *адм. ц. повіту, тепер – воєводства* 671, 141
- Ольштинське воєводство, *Польща (колишня Прусія)* 202, 218, 379, 391, 422
- Омська область, *Росія* 201, 422
- Опале, *Володавський пов.* 770
- Опілля, *Більський пов.* 439
- Опільсько, *Грубешівський пов.* 457
- Ополе (гміна), *Володавський пов.* 636, 638, 649, 652, 656, 657
- Оренбурзька губернія (Оренбуржжя), *Росія* 255
- Орловська губернія, *Росія* 329
- Орнатовичі, *Грубешівський пов.* 556
- Орхівок, *Володавський пов.* 654
- Освенцім (Освенцім. Аушвіц), *Польща* 270, 391, 411, 415, 496
- Осова, *Володавський пов.* 269, 272, 653, 729
- Острів, *Володавський пов.* 442, 781
- Острог, *Волинська губернія* 684
- Острог, *Яновський пов.* 770
- Острозький район, *Рівненська обл.* 126
- Осухів, *Білгорайський пов.* 600
- Отвоцьк, *Польща* 707, 712
- Офенталь, *Ростовская обл. (Росія)* 274
- Ош, *Киргизія* 379
- Ошів, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 109, 131, 320, 335, 457, 574, 604, 758, 770, 781
- П**авлів, *Холмський пов.* 385, 578, 792
- Павлівка, *Грубешівський пов.* 667
- Павловичі, *Грубешівський пов.* 216
- Паньків, *Холмщина* 763
- Паньково, *Томашівський пов.* 770
- Парана, *річка* 754
- Париж, *столиця Франції* 45, 46, 66, 67
- Парипси, *Холмський пов.* 786, 790
- Парчів, *Володавський пов.* 217, 436, 440, 442, 651
- Парчів, *Радзинський пов.* 495
- Парчівський повіт (Парчівщина), *Польща* 142, 187, 440, 442
- Пасинки, *Білостоцьке воєводство* 150
- Пасіка (Пасіки), *Грубешівський (Томашівський) пов.* 110, 434, 501, 520, 553
- Пахولة, *Володавський пов.* 652, 656, 657
- Первомайський район, *Одеська (тепер Миколаївська) область* 416, 418
- Перевірськ, *Томашівський пов.* 355–358
- Переводів, *Грубешівський пов.* 319, 320, 322, 376, 425, 675
- Передило, *Константинівський пов.* 729
- Переділи, *Рівненська обл.* 344
- Перемилівка, *Рівненська обл.* 344
- Перемишль, *адм. ц. повіту* 49, 141, 143, 145, 146, 165, 166, 168, 173, 178, 195, 236, 242, 243
- Пересоловичі (Пересоловці), *Грубешівський пов.* 528, 530, 531, 533, 53, 574
- Переспа, *Замістський пов.* 449, 470, 486
- Петербурґ, *Росія* 241, 360
- Петрилів, *Холмський пов.* 109
- Петрівський район, *Кіровоградська обл.* 317, 324, 422, 427

- Петрове, *Кіровоградська обл.* 422
Печигори, *Грубешівський пов.* 675
П'ємонт, *Італія* 699
Пивовщина, *Томашівський пов.* 668
Пирятин, *Україна* 208
Пискоровичі, *Білгорайський пов.* 484
Південна Холмщина, *територія* 216, 333
Південне Підляшшя, *територія* 44, 102, 147, 149, 151, 156, 160, 161, 174, 175, 187, 189, 194, 247
Північне Підляшшя, *територія* 43, 44, 147, 150, 151, 179, 187
Підбір, *Грубешівський пов.* 526
Підгайці, *Грубешівський пов.* 605, 763
Підгірці, *Грубешівський пов.* 434, 757, 781, 797
Піддубці, *Грубешівський пов.* 669
Підкарпатське воєводство (Підкарпаття), *Польща* 150, 178, 602, 619
Підляське воєводство, *Польща* 147, 150
Підляшшя, *історична територія* 42–46, 51, 94, 98, 100–107, 111, 117, 121, 123, 125, 128, 129, 132, 133, 135–138, 143, 146–154, 158, 160, 162, 163, 169, 173, 175, 179–182, 185–189, 191, 192, 197, 198, 208, 210, 211, 214, 216, 217, 233, 243–247, 251, 255, 261, 315, 335, 360, 361, 367, 401, 403, 405, 432, 439, 441, 442, 458, 461, 463, 491, 492, 494, 495, 517, 577, 584, 589, 591, 592, 606, 679, 697, 704–707, 709, 710, 713, 716, 717, 722–731, 733–738, 741–747, 750–752, 756, 757, 764–767, 771, 776, 780, 789–791, 793–798, 801–804, 807, 808, 811, 813, 817, 818
Пінськ, *Волинська губернія, Полісся* 684, 750
Пінщина, *історична територія* 786
Піняни (Пініни), *Томашівський (Замійський) пов.* 336, 507
Піски, *Люблинський пов.* 476
Піскоровичі, *Білгорайський пов.* 483
Пісочне, *Грубешівський пов.* 119, 529, 530, 667, 675
Пішоволя (Пішаволя), *Володавський пов.* 649, 654
Пішчаць (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672
Плаваничі (Плаваниці), *Холмський пов.* 768, 770, 778, 785
Плазів, *Чесанівський (Любачівський) пов.* 511
Плебанія Воля, *Володавський пов.* 652
Пльоски, *Польща* 150
Пнівно (Пнівне), *Холмський пов.* 388, 389, 393, 770, 787
Поболовичі, *Холмський пов.* 804
Поваліха, *Алтайський край* 325
Погорілець, *Володавський пов.* 657
Познань, *Польща* 286
Покрівка, *Холмський пов.* 786
Полична, *Північне Підляшшя* 151, 152
Полісся, *історична територія* 151, 160, 239, 371, 721, 738, 750, 771, 776, 786, 803, 804, 811
Полоски, *Більський пов.* 404, 405, 738, 770, 778
Полтава, *Омська область (Росія)* 201
Полтава, *Україна* 201, 325, 336, 337, 379
Полтавська губернія, *Російська імперія* 208

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Полтавська область (Полтавщина), *Україна* 201, 240, 277, 279
- Польська Держава (республіка) 32, 45, 46, 147, 171, 208, 264, 648, 769, 822
- Польська Народна Республіка 139, 169
- Польське губернаторство 691
- Польське королівство 331, 819
- Польща, *державна* 31, 32, 41–44, 46–50, 93–100, 102, 107, 108, 111–116, 118–122, 124, 126–129, 131–134, 136–160, 163–175, 177–179, 181, 182, 185, 186, 188–191, 194–196, 201, 202, 210, 211, 220, 223, 233, 236, 239–241, 245, 246, 250, 254–256, 260–262, 270, 271, 276, 283–286, 290, 295–297, 299, 302, 307, 309, 310, 312, 316, 317, 321, 322, 325, 329, 330, 337, 341, 348, 350, 354, 358, 361, 376, 377, 379, 380, 382, 383, 385, 390–393, 395, 399, 400, 405–411, 416, 417, 420, 422, 426, 427, 429, 431, 432, 434, 442, 454, 481, 494, 496–498, 581, 599, 606, 607, 610, 612, 613, 616, 628, 629, 631, 637–639, 647, 648, 657, 664, 671, 672, 678, 679, 686–688, 690, 693, 697, 698, 701, 702, 704–707, 709–712, 714, 716, 717, 725–727, 732, 737, 743, 745, 762, 770, 772, 780, 782, 793, 804, 809, 810, 818–825
- Полюбичи, *Холмищина* 763
- Полянка, *Грубешівський пов.* 667
- Поморське воєводство, *Польща* 150
- Поморяни, *Золочівський район* 233–236
- Понятч, *Грубешівський пов.* 707
- Посадів, *Грубешівський (Томашівський) пов.* 109, 335, 523
- Посяння, *історична територія* 703, 709, 716
- Потік (вол. центр), *Білгорайський пов.* 484, 758
- Поток Гірний, *Білгорайський пов.* 781
- Поточек, *Замостський пов.* 770
- Потсдам, *Німеччина* 417
- Потуржин (вол. центр), *Грубешівський (Томашівський) пов.* 101, 110, 187, 277–280, 339–343, 472, 574, 604, 760, 763, 769, 777, 779, 788, 809
- Потуржинська волость, *Польща* 435, 457, 472, 506, 533, 574, 604
- Прага, *столиця Чехії* 441, 713
- Прибалтика, *географічна назва* 172, 230, 231
- Привольнянський район, *Миколаївська обл.* 330
- Пригоріле, *Грубешівський пов.* 526, 573, 603, 781
- Прип'ять, *річка* 700
- Провалля (Провале), *Томашівський пов.* 449, 778
- Прусія, *земля в Німеччині* 290, 391
- Псков, *Росія* 334
- Пулави, адм. ц. пов. (*Польща*) 666, 676, 720
- Пулавський повіт, *Польща* 492
- Р**ава-Руська, *Львівська обл.* 587
- Равський повіт (Равщина), *Польща* 717, 786
- Радехівщина, *історична територія* 137
- Радзинський (Радинський) повіт (Радинщина), *Польща* 440, 476, 495,

- 496, 658, 659, 666, 676, 722, 723, 729, 777
- Радзінь (Радин, Радинь), *адм. ц. повіту* 504, 508, 509, 591, 597, 658, 717, 723, 729, 762
- Радів, *Рівненська обл.* 301, 304
- Радків, *Томашівський пов.* 781, 795, 812, 818
- Радостів, *Грубешівський пов.* 561, 574, 604, 667
- Радочниця, *Заміський пов.* 755
- Радче, *Холмщина* 763
- Радянська (Советська) Україна, *колишня республіка СРСР* 171, 327, 380, 703
- Радянський Союз, *колишня держава* 41, 45, 46, 95, 125, 131, 133, 169, 172, 182, 202, 214, 250, 258, 270, 297, 298, 333, 334, 354, 380, 382, 386, 388, 390, 615, 617, 619, 821, 822
- Райськ, *Північне Підляшся* 187
- Раківка, *Білгорайський пов.* 484
- Раколупи (гміна), *Холмський пов.* 314, 578, 611, 612, 763, 773, 792, 808
- Ратиборовичі (Рациборовичі), *Холмський (Грубешівський) пов.* 518, 531, 669
- Ратичів, *Заміський (Томашівський) пов.* 334, 605
- Рахані, *волость* 511
- Рахманів, *Грубешівський пов.* 560
- Раштат, *Німеччина* 730
- Рейовець (гміна), *Холмський пов.* 792
- Республіка Комі, *Росія* 241
- Риб'є, *Холмський пов.* 385
- Рим, *столиця Італії* 438, 705, 749, 765
- Риплін (Ріплин, Ріплін), *Томашівський (Грубешівський) пов.* 571, 603, 762, 770, 781, 796
- Рівне, *Україна* 95, 98, 102, 109, 119, 123, 126–130, 135, 138, 151, 199, 235, 245, 284, 285, 301, 309, 310, 325, 328, 330, 344, 387, 392, 393, 428
- Рівненська область (Рівненщина), *Україна* 42, 116, 125, 127, 128, 199, 201, 202, 204, 205, 238, 252, 255, 259, 272, 284, 288, 289, 300, 301, 304, 310, 315, 316, 324, 330, 337, 339, 344, 378–380, 384, 388, 392, 421, 428, 679
- Річ Посполита (союз Польського королівства та Великого Князівства Литовського), *держава* 144, 175, 190, 607, 646, 664, 671, 727, 766, 820, 834
- Річиця, *Грубешівський пов.* 455, 456, 604, 668, 786
- Рогатинський район, *Україна* 418
- Рогатка, *Білгорайський пов.* 669
- Рогатка, *Грубешівський пов.* 294
- Рогів, *Грубешівський пов.* 413, 533
- Рогізно, *Люблинський пов.* 443, 489, 490
- Родивилівка, *Підляшся* 152
- Рожанка, *Володавський пов.* 513
- Рожище, *Волинська обл.* 249, 253, 350, 353
- Розвадівка, *Більський (Володавський) пов.* 438, 734
- Роздоли, *Заміський пов.* 408, 413
- Розовка, *Запорізька обл.* 394
- Рокітно, *Томашівський пов.* 498
- Романець, *Білгорайський пов.* 598, 600
- Романів, *Володавський пов.* 653, 656, 657
- Російська імперія 182, 183, 678, 682, 685, 698, 699, 820

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Росія (Російська Федерація), *держава* Самара, *Росія* 390
31, 32, 45, 48, 112, 152, 153, 168, 169, Самарканд, *Узбекистан* 356
172, 176, 177, 182–184, 186, 201, Самарська губернія, *Росія* 334
207–209, 255, 256, 262, 288, 290, Самбір, *Львівська обл.* 235
291, 306, 307, 312, 315, 325, 330, Сандомир, *Польща* 304, 326
332–338, 346, 356, 360, 380, 389, Сапегів, *Володавський пов.* 657
390, 408, 619, 643–645, 678, 681, Саранськ, *Мордовія* 228
682, 689, 691, 699, 700, 728, 758, Саранська обл., *Мордовія* 207, 229
763, 793, 819, 820, 825 Саратов, *Росія* 337, 390
- Ростока, *Холмський пов.* 770, 780, 781, Саратовська губернія, *Росія* 332
786 Сарнов, *Радомський пов.* 506
- Руда Волоська (Чеська), *Томашівський пов.* 357 Сарсель, *місто-супутник Парижа* 46,
67
- Руда Гута, *Польща* 206 Сатиїв, *Дубенський район (Рівненщина)* 339, 344
- Руда Залізна, *Томашівський пов.* 357 Свердловськ, *Росія* 292
- Руда Любицька, *Томашівський пов.* 668 Серже, *Холмський пов.* 778, 781, 787,
794
- Руда, *Холмський пов.* 787, 812 Свидник, *Грубешівський пов.* 533
- Рудня, *Холмщина* 288 Свинка, *річка* 314
- Рудник, *Білгорайський пов.* 304, 598, 599 Свяжеськ, *Росія* 249
- Ружанка, *Володавський пов.* 655 Себечів, *Грубешівський пов.* 216, 455
- Румунія, *держава* 171 Седлище, *Холмський пов.* 471, 770
- Русили, *Володавський пов.* 652 Седлищі, *Володавський пов.* 729
- Русин, *Грубешівський пов.* 668 Седльце (Седльці), *Польща* 217, 465,
477, 666, 676
- Русь, *історична територія* 360, 703 Седнів, *Холмський пов.* 418
- Рязанська губернія, *Росія* 291, 302, 332, 334, 336 Селець, *Холмський пов.* 773, 786, 794
- Рязань, *Росія* 341, 342, 347 Селиська (Седліска), *Замітський пов.* 448, 507
- Савин, *Холмський пов.* 389, 787 Селище, *Холмський пов.* 294, 297,
384–387
- Сагринська волость, *Грубешівський пов.* 520 Семенівка, *Львівська обл.* 219
- Сагринь, *Грубешівський пов.* 99, 100, 101, 119, 162, 174, 191, 252, 354, 435, 522, 523, 540, 542–547, 573, 603, 770 Серебрище, *Холмський пов.* 770, 781,
786
- Сайчиці, *Холмський пов.* 787 Середня Азія, *територія* 356, 379
- Салоніки, *Греція* 241 Сибір, *історична територія* 223, 233,
234, 299, 325, 333, 390, 406, 422, 699

- Сиваш, *система мілководних заток* 399
- Симбірська губернія, *Росія* 335
- Ситита, *Володавський пов.* 652
- Ситники, *Більський пов.* 440, 729
- Ситно, *Замістський пов.* 408, 409, 418
- Сичин, *Холмський пов.* 329, 787
- Сідлецьке губернаторство 691
- Сідлиська, *Томашівський пов.* 668
- Сідлице, *Володавський пов.* 653
- Сідлице, *Холмський (Грубешівський) пов.* 578, 670
- Сікірніці, *Грубешівський пов.* 533
- Сікорки (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672
- Сілець, *Холмський пов.* 781
- Сільниця, *Красноставський пов.* 591
- Сім'ятицький повіт, *Польща* 148
- Сім'ятичі, *адм. ц. повіту* 149
- Сінниця (Сенніца) Ружана (гміна), *Красноставський пов.* 448, 617, 618
- Скербешов, *Замістський пов.* 408
- Скерневіці, *Польща* 477
- Скіжинці, *Грубешівський пов.* 667
- Скорбешів, *Холмищина* 763
- Скородниця, *Володавський пов.* 654
- Скригичин, *Грубешівський пов.* 298, 362, 502
- Славатичі (гміна), *Володавський пов.* 633, 636, 653, 655–657
- Славентин, *Замістський пов.* 408–410, 413, 415, 419, 420
- Слинче (Слипче), *Холмський пов.* 770
- Сліпче, *Грубешівський пов.* 574, 604
- Словатичі, *Більський пов.* 477
- Словаччина, *держава* 149, 160, 238, 240, 248
- Слупськ, *Польща* 146, 164
- Смоленська губернія, *Росія* 332
- Смоленщина, *Росія* 335
- Смолигів, *Грубешівський пов.* 533, 604, 675
- Смоляне, *Запорізька обл.* 199, 201, 378, 380
- Смордва, *Рівненська обл.* 310
- Снігурівка, *Миколаївська обл.* 273, 274
- Снігурочка, *Таврійська губернія* 336
- Собібор, *Володавський (Холмський) пов.* 261, 262, 268, 271, 272, 310, 428, 430, 446, 589, 653, 753
- Сокаль, *Львівська обл.* 117, 132, 283, 320, 340, 343, 375, 425, 485
- Сокальський повіт, *Львівське воєводство* 131, 317
- Сокальський район, *Львівська обл.* 119, 131, 354, 355, 393
- Солонянський район, *Дніпропетровська обл.* 404
- Солтиси, *Грубешівський пов.* 413
- Сопот, *Холмищина* 763
- Сосновиця, *Володавський пов.* 467, 476, 649, 654, 741
- Спас, *Холмський пов.* 770, 804
- Сремські Карловці, *Югославія (тепер Сербія)* 707
- СРСР (СССР), *колишня держава* 47, 68, 94, 96, 99, 116, 142, 171, 172, 184, 186, 201, 202, 250, 270, 311, 314, 321, 341, 346, 387, 391, 413, 416, 607, 609, 610, 615, 617, 624, 627, 629, 631, 645, 647, 648, 702, 703, 706, 724, 725, 727, 821, 823, 835, 837, 838
- Став (гміна), *Холмський пов.* 760, 786, 792, 804, 808
- Ставки, *Володавський пов.* 654
- Ставки, *Рівненський район* 284

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Стаї, *Грубешівський пов.* 668
Сталінград (тепер Волгоград), *Росія* 247
Станіславів (тепер Івано-Франківськ), *Україна* 235, 322, 427, 646
Станіславівщина (тепер Івано-Франківщина) 223
Старавець, *Грубешівський пов.* 675
Старгород, *Грубешівський пов.* 675
Старе Село, *Грубешівський пов.* 477, 506, 517, 526, 533, 562, 604
Старизна, *Володавський пов.* 652
Старосілля, *Грубешівський пов.* 294
Стенятин, *Томашівський пов.* 109, 336–338, 564, 763, 770, 791
Степанковичі, *Грубешівський пов.* 174, 246, 396–398
Степківка, *Первомайський район, Одеська (нині Миколаївська обл.)* 416, 419
Стерлітамак, *Республіка Башкортостан (Росія)* 332, 333
Стефанковичі, *Білгорайський пов.* 670
Столл'є (Стовп'є, Стовпе), *Холмський пов.* 122, 786, 804
Страклів, *Волинська губернія* 684
Стрижів, *Грубешівський пов.* 668, 813
Стрижівець (Стріживець), *Грубешівський пов.* 573, 603
Стрий, *Львівська обл.* 235
Стрілець, *Холмський (Грубешівський) пов.* 669
Стрільці, *Грубешівський пов.* 98, 101, 251, 294, 297, 362, 397, 506, 507, 518, 528, 603, 765, 766, 781, 788, 810
Струпин, *Холмський пов.* 786
Стужиця, *Красноставський пов.* 447, 448
Стульно, *Володавський пов.* 272, 739, 740
Стуренця (Степнець), *Холмщина* 763
Суботка, *Володавський пов.* 657
Судобичі, *Рівненська обл.* 381
Сулимів, *Грубешівський пов.* 320, 668, 675
Супрасль, *Волинська губернія* 684
Сурсько-Михайлівка, *Солонянський район, Дніпропетровська обл.* 404, 405
Сухова (Сухова), *Володавський пов.* 262, 447, 640
Сушів, *Грубешівський пов.* 320, 425
Сушно, *Володавський пов.* 447, 654
Східна Галичина, *історична земля* 93, 131, 515, 686, 687, 757
Східна Європа, *частина континенту* 701
Східна Україна, *історична земля* 214, 217, 240, 311, 405, 641
США, *держжава* 45, 66, 111, 119, 120, 175, 177, 178, 182, 245, 277, 323, 347
Сян, *річка* 304, 426, 598, 701
Сянок, *Польща* 165, 178
Сянїччина, *історична територія* 703
Сяноцький повіт, *східна Лемківщина* 143
- Т**адані, *Кам'яно-Бузький район* 355
Таля, *Володавський пов.* 781
Тамбовська губернія, *Росія* 336
Танва, *річка* 599
Тарасенка, *річка* 261
Тарасюки, *Холмщина* 261
Тарнаватка (Гарноватка), *Замістський (Томашівський) пов.* 502, 759, 763, 770

- Тарнів, *Холмський пов.* 576, 600, 787, 792
- Тарногород, *Білгорайський пов.* 436, 449, 450, 483, 519, 577, 598, 600
- Тарногородщина, *історична територія* 598
- Тарношин (волость), *Томашівський (Рава-Руський) пов.* 455, 604
- Ташкент, *Узбекистан* 356, 360, 361
- Телятин (вол. центр), *Томашівський (Грубешівський) пов.* 101, 106, 109, 279, 322, 338, 770, 455, 506, 517, 523, 533, 570, 603, 604, 763
- Телятинська волость, *Польща* 332
- Тенетиська (Тенятинська), *Томашівський пов.* 668, 675
- Теплиці (вол. центр), *Білгорайський пов.* 483, 484, 598, 599
- Тератин (Терятин), *Грубешівський пов.* 101, 763, 810, 814
- Теребінь, *Грубешівський пов.* 528, 530, 532, 533, 552, 553, 573, 603, 770, 773, 815
- Теребовлянський район, *Тернопільська обл.* 134
- Теремець, *Грубешівський пов.* 294, 506, 518
- Тереспіль (Тераспіль, Тирасполь), *Більський пов.* 159, 160, 438, 477, 672, 717, 723
- Терешполь, *Замістський пов.* 755
- Терники, *Замістський пов.* 587
- Терногород (Тарногруд), *Білгорайський пов.* 303, 717, 722
- Тернопілля, *історична територія* 116, 131, 132, 134, 281, 300
- Тернопіль (Тарнополь), *Україна* 95, 113, 131–134, 136–138, 199, 304, 305, 309
- Тернопільська (Тарнопільська) область, *Україна* 42, 63, 131, 132, 134, 233, 252, 281, 283, 392
- Тернопільщина, *історична територія* 198, 237, 309, 369, 703
- Тешен (Цешин), *Австро-Угорщина* 686, 688, 692, 694, 696
- Тинне, *Рівненська обл.* 387
- Тисменицький район, *Івано-Франківська обл.* 317, 322, 376
- Тисмениця, *Володавський (Радзинський) пов.* 514, 653
- Тисмениця, *річка* 701
- Тихобіж, *Грубешівський пов.* 532, 533, 573, 574, 603
- Тишівська (Тишовецька) волость (гміна), *Польща* 448, 512, 520, 586
- Тишівці (Тишківці), *Замістський (Томашівський) пов.* 111, 160, 186, 187, 238, 239, 241, 254, 255, 257–259, 346, 354, 449, 474, 486, 511, 586, 597
- Тишовеччина, *історична територія* 512, 596, 597
- Тодорковичі, *Грубешівський пов.* 675
- Томашів (Томашів Люблинський, Томашів-Любельський), *адм. ц. повіту, Польща* 100, 215, 216, 358, 436, 452, 461–465, 473–475, 482, 486, 511, 512, 576, 587, 588, 594–596, 619–623, 665, 666, 671, 674, 676, 681, 689, 691, 710, 717, 722, 756, 757, 769, 774, 781, 782
- Томашівський округ 691, 693, 695, 696
- Томашівський повіт, *Польща* 101, 103, 106, 109, 117, 121, 131, 174, 187, 254, 277, 331, 334–339, 353–355, 619, 674, 675, 690, 759, 762, 765, 770, 777–779, 781, 809

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Томашівщина, *історична територія* 125, 165, 475, 511, 512, 596, 721, 722, 760, 769, 779, 785, 786, 795, 796, 802, 806, 812, 818
- Томашов Мазовецький, *Польща*. 215
- Томськ, *Росія* 233
- Топольчі, *Замістський пов.* 755
- Торонто, *Канада* 137, 191, 198, 199, 238, 240, 248, 400, 401
- Торунь, *Польща* 195, 218
- Торчин, *Волинська обл.* 100, 397
- Торчинський район (нині Луцький), *Волинська обл.* 394, 396, 397
- Тратич, *Грубешівський пов.* 667
- Трещани (Тріщани), *Грубешівський пов.* 530, 533, 557
- Трускавець, *Україна* 235
- Тугані, *Грубешівський пов.* 106, 251, 359, 360, 362, 366, 518
- Тудорковичі, *Львівська обл.* 393
- Тулуза, *Франція* 110
- Туреччина, *держав*а 593
- Турів, *Холмський пов.* 509
- Турка (гміна), *Холмський пов.* 786, 808
- Туркменія, *держав*а 241
- Турковичі, *Грубешівський пов.* 100, 101, 110, 119, 128, 160, 161, 174, 393, 453, 501–503, 506, 529, 533, 553, 603, 706, 763, 770, 781
- Турно (Турмо), *Володавський пов.* 654, 753
- Туробін, *Холмищина* 763
- Туровець, *Холмський пов.* 108
- Тухані, *Холмський (Грубешівський) пов.* 603, 669
- Тучапи (Тучіпи), *Грубешівський пов.* 501, 526, 567, 604, 670, 763
- Тучна (гміна), *Біло-Підляський пов.* 672
- Тячівський район, *Закарпатська обл.* 339, 346
- У**бродовичі, *Грубешівський пов.* 670, 770, 781
- Угерка, *річка* 188
- Угнин, *Радзинський (Володавський) пов.* 495–498, 649, 652, 734, 770
- Угнів, *Грубешівський пов.* 668, 669, 781
- Угоройці, *Грубешівський пов.* 318
- Угорщина, *держав*а 112, 698–700
- Угринів, *Грубешівський пов.* 457, 524, 669, 675, 717
- Угруськ, *Володавський пов.* 643, 653
- Ужгород, *Україна* 199, 285, 339, 344, 346
- Ужова, *Рожищенський район, Волинська обл.* 249, 253
- Україна, *держав*а 31, 32, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 51, 93–96, 98, 99, 101, 104, 106, 107, 109–112, 114, 117, 119, 120, 122, 125–127, 129–134, 136, 137, 141, 144–147, 149–161, 164, 166–179, 181–186, 189, 191, 195–197, 199, 202, 211, 213, 214, 217, 218, 220, 228, 230–233, 237, 238, 240–247, 249, 251, 253–255, 260, 261, 264, 271–273, 279, 284, 286, 288, 293, 297, 300, 303, 305, 309, 311–313, 316, 325, 326, 328, 329, 345, 346, 352, 353, 355, 359–362, 365, 367, 369, 374, 375, 377–379, 382, 383, 385–387, 391, 392, 396, 397, 399, 401, 406, 407, 422, 425, 427, 428, 435, 440, 442, 448, 451,

- 452, 456, 470, 479, 480, 487, 492, 507, 510, 512, 513, 520, 527, 579, 580, 610, 629, 648, 678, 679, 681, 698, 699, 701, 702, 705, 719, 823–825
- Українська Народна Республіка 143, 154–156, 158, 168, 380, 389, 824
- Улазів, *Білгорайський пов.* 484
- Ульгівок, *Томашівський пов.* 457
- Уляна (тепер Дачне), *Ківерцівський район, Волинська обл.* 315, 348, 351
- Улянів (волость), *Красницький пов.* 515
- Урал, *Росія* 217, 220, 292, 312, 326, 390
- УРСР (Українська РСР), *колишня союзна республіка* 44, 94, 112–114, 118, 129, 134, 139, 141, 144, 148, 158, 171, 173, 175, 186, 188, 219, 249, 252, 254, 271, 279, 284, 289, 309, 311, 312, 316, 328, 333, 355, 363, 370, 378, 386, 391, 392, 394, 404, 412, 418, 421, 427, 430, 606, 639, 640, 648, 649, 675, 819, 822, 823
- Уругвай, *держава* 308
- Усичі, *Волинська обл.* 394, 396, 397
- Устимів, *Радзинський пов.* 442, 763
- Устець, *Польща* 202, 383
- Устрицький повіт, *Польща* 143
- Уфа, *Башикірія (Росія)* 390
- Уфимська губернія, *Росія* 332
- Ухані (Ухане, Ухане), *Грубешівський пов.* 667, 770, 781, 792, 812
- Ухатка, *Білгорайський пов.* 669
- Ф**іладельфія, *США* 111
- Фінляндія, *держава* 112, 334, 728
- Франкамьонка, *Грубешівський пов.* 530
- Франція, *держава* 753
- Х**арків, *Україна* 177, 184, 189, 198, 408
- Харківська губернія 408
- Харківщина, *Україна* 262, 266
- Херсон, *Україна* 273
- Херсонська область, *Україна* 272, 339, 343, 391, 399
- Херсонщина, *Україна* 274, 341, 397
- Хилин, *Холмський пов.* 326, 787
- Хідче (Худче), *Холмський пов.* 284
- Хлоп'ятичі, *Грубешівський пов.* 669
- Хмельів (Хмельов), *Володавський пов.* 496, 652
- Хмелек, *Білгорайський пов.* 496, 770
- Хмельова Маєвскі (*Хмелюф*) 496
- Хмілен, *Білгорайський пов.* 781
- Хмільна, *Білгорайський пов.* 775
- Холм, *адм. ц. повіту* 100, 102–104, 114, 118–123, 128, 153–156, 159–162, 166, 175, 188–190, 194, 198–200, 206, 213, 214, 216, 240–244, 246, 247, 251, 253, 255, 257, 259, 261, 263, 266, 270, 273, 286, 288, 289, 293, 313–315, 326–330, 342, 350, 360–362, 366, 371, 378, 383, 386, 391–393, 402–404, 407, 408, 436, 440, 444, 445, 461–464, 466, 467, 470–473, 476, 488–492, 503, 507, 512, 521, 527, 534, 575, 579, 580, 582, 583, 587–589, 596, 606–611, 613, 614, 642, 665, 681–685, 689, 704–708, 711, 713, 715–721, 737, 740, 750, 756, 757, 760–768, 770, 775–778, 781–783, 785, 787, 789–791, 793–795, 797–801, 804–808, 811, 813, 815, 817
- Холмська губернія 360, 681, 682, 705

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Холмська земля, *історична територія* 117, 126, 129–131, 241, 246, 257, 326, 361, 428
- Холмська область 362, 687
- Холмське губернаторство (з 1912 р.), Київське генерал-губернаторство 690–694, 698
- Холмський край, *популярна назва* 100, 104, 105, 120, 253, 290, 369
- Холмський округ 692, 695, 696, 722
- Холмський повіт, *Польща* 101, 106, 108, 109, 185, 187, 202, 204, 205, 238, 243, 284, 289, 314, 324, 326, 327, 348, 384, 388, 421, 422, 444, 533, 607, 665, 666, 671, 674, 676, 677, 690–692, 704, 712, 756, 760, 770, 775, 777, 778, 780, 781, 785–788, 792, 798, 812
- Холмсько-Волинсько-Підляшська земля, *історична територія* 795
- Холмщина, *історична територія* 46, 49, 51, 63, 65, 67, 70, 94, 95, 98–105, 107, 110, 111, 114, 116–118, 120–123, 125–133, 135–138, 143, 147, 148, 151, 154–156, 158–162, 166, 169, 173–175, 181, 186–191, 194, 196, 198, 202, 204, 206–208, 210, 211, 214, 216, 238–242, 244, 245, 247, 250–256, 258, 260–262, 267, 270, 271, 273–275, 279, 287, 289–295, 297, 312, 315, 320, 321, 326, 328, 330, 332, 333, 335, 337–339, 341, 343, 346, 350, 354–356, 360, 361, 364, 367, 369, 378–382, 384, 387, 389–391, 393, 396, 400–404, 407, 408, 412, 420, 425, 426, 428, 432, 436, 440, 442, 446, 448, 458, 461, 463, 466, 471, 476, 483, 491, 492, 494, 495, 511, 512, 516, 517, 577, 578, 584, 588, 589, 591, 592, 606, 612, 679, 680, 684–687, 689–691, 697, 700, 703–710, 715–722, 725–728, 733, 734, 736, 738, 743, 745, 750–752, 755–758, 760, 762–769, 771, 773, 776, 780, 783–785, 789–798, 801–804, 807, 808, 811, 813, 817, 819, 833
- Хоробрів, *Сокальський пов.* 341, 354, 457, 669
- Хорошиця (Хорошиці), *Холмський пов.* 604, 770
- Хорощинка, *Більський пов.* 778
- Хортицький район, *Запорізька обл.* 199, 201
- Хортиця, *Україна* 202, 273, 378, 380
- Хотилів, *Люблинське воєводство* 677
- Хохлів, *Грубешівський пов.* 373, 375, 668, 669
- Христинопіль (вол. центр), *Грубешівський пов.* 533
- Хшанів, *Білостоцьке воєводство* 376, 377
- Ц**арицин, *Росія* 390
- Цеблів, *Грубешівський пов.* 216, 485
- Центральна Європа, *частина континенту* 701
- Цешин, *Замійський пов.* 507
- Циців (Цицов), *Холмський повіт, Люблинське воєводство* 238, 312, 313, 348, 470, 471, 578, 770, 781, 808
- Цумань, *Волинська обл.* 287
- Цурин, *Володавський пов.* 654
- Цюрихгаль, *республіка Крим (Україна)* 274

- Ч**айки (гміна), *Красноставський пов.* 617, 618
 Чартовець, *Грубешівський пов.* 781
 Чегрелюш, *Грубешівський пов.* 668
 Челябінськ, *Росія* 291, 335, 390
 Челябінська губернія, *Росія* 356
 Челябінська область, *Росія* 291
 Чепутка, *Володавський пов.* 653, 656
 Червенська земля (Червенна Русь), *історична територія* 255, 359
 Червень, *центр Червенської Землі Грубешівський пов.* 100, 255
 Червоноград, *Львівська обл.* 116
 Черемха, *Гайнівський пов.* 149, 151
 Черкаси, *Грубешівський пов.* 281, 605
 Черкаси, *Україна* 369
 Черкаська область, *Україна* 279
 Чермно, *Замістський пов.* 160, 449
 Черничин, *Грубешівський пов.* 763
 Черничинки, *Грубешівський пов.* 524
 Чернівці, *Україна* 102, 116, 135, 166, 167, 184, 191, 199, 346, 393, 394, 396, 397
 Чернігівський район, *Україна* 387
 Чернієв, *Холмський пов.* 770
 Чертовець, *Холмицина* 763
 Чертовичі, *Холмицина* 763
 Чесанів, *Чесанівський пов.* 436, 451, 474, 475, 486, 586, 717, 722
 Чесанівський район, *Любачівський пов.* 475
 Чесанівщина, *історична територія* 451, 480, 481, 511, 512, 717, 721
 Чесники, *Замістський (Томашівський) пов.* 160, 448, 759
 Чехія, *держава* 246, 331, 369, 373, 424
 Чехословаччина, *колишня держава* 171
- Чечеліівка (Чечелівка), *Петрівський район, Кіровоградська обл.* 317, 324, 422, 427
 Чешин, *Замістський пов.* 414
 Чикаго, *США* 45, 66, 255, 323
 Чкалов, *Росія* 258
 Чолтовичі, *Білгорайський пов.* 670
 Чомів, *Грубешівський пов.* 574
 Чорне море 700
 Чорнолази, *Холмський пов.* 611
 Чортовичі, *Грубешівський пов.* 250, 253, 371
 Чулчиці, *Холмський пов.* 804
- Ш**ара, *річка* 701
 Шароволя (Шаровля), *Томашівський пов.* 512, 770, 763
 Швайнфурт, *Німеччина* 248
 Шебрешин, *Замістський пов.* 755
 Шевня, *Замістський пов.* 770
 Шевченко, *Запорізька обл.* 331
 Шиперки, *Красницький пов.* 515
 Шиховичі (Сиховичі), *Грубешівський пов.* 100, 526, 536, 567, 539, 573, 603,
 Шишків, *Білгорайський пов.* 301, 303
 Шістка (волость), *Радзинський пов.* 441, 503, 508, 509, 598
 Шлеськ (Шльонськ), *Сілезія* 217
 Шмакотівка, *Володавський пов.* 654
 Шмитків, *Грубешівський пов.* 675
 Шпаків, *Рівненська обл.* 344
 Шпиколази, *Білгорайський пов.* 670
 Шуминка, *Володавський пов.* 654
- Щ**епятин, *Холмицина* 485
 Щецин, *Польща* 141, 145
 Щецінек, *Польща* 672

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

- Ю**гославія, колишня держава 707, 712
Юзефів, Білгорайський пов. 599, 600, 669
- Я**блочин, Більський пов. 100, 706
Яблочня, Більський пов. 729
Яблунь, Радзинський пов. 497
Яблуня (гміна), Володавський пов. 658
Явірник Руський, Польща 178
Явожно, Польща 260, 377, 391
Ягодин, Волинська обл. 114, 273
Яневичі, Рівненська обл. 344
Янів Люблинський, Люблинський пов. 720
Янів Підляський, Біло-Підляський пов. 476, 510, 717
Янів, Холмицина 689
Янівка, Володавський пов. 656
- Янівка, Холмський пов. 106, 384
Янівський повіт, Польща 492, 720, 770
Янки, Грубешиівський пов. 397, 533, 671
Янострів, Білгорайський пов. 669
Ярів, Замістський пов. 486
Ярослав, адм. ц. повіту 242, 469, 582
Ярославець, Грубешиівський пов. 667, 757, 770, 779, 781, 792, 800
Ярославль, Смоленська губернія 332
Ярославщина, тепер Польща 452, 712, 722
Яроцін (Яроцин), Красницький пов. 515
Ярчів, Замістський пов. 512, 669
Ярчівська волость, Замістський пов. 475
Ясінниця, Білгорайський пов. 669
-

- B**ielsk Podlaski 54, 74, 84, 85, 192, 197
- Chelmszczyzna (*Kholmshchyna, Kholm-Pidliashia lands, Cholmland*) 53, 56–58, 60, 72–80, 197, 198, 826, 827, 841–844, 847–851, 853, 854
- Chicago 76, 86
- Czerniowiecki obwód (*Chernivtsi region, Czernowitz Region*) 828, 843, 850
- D**onbas (*Donbass Region*) 33, 34, 37–40
- Druga Rzeczpospolita (*Second Republic of Poland, Staates II. Rzeczpospolita*) 842, 849
- E**dmonton 56, 76, 86
- Europa (*Europe*) 34, 38, 40, 56, 57, 61, 76, 77, 80, 86, 87, 91, 828, 830–832, 843, 845–847, 850, 853, 854
- F**ederacja Rosyjska (*Russian Federation, Russischen Föderation, Russischen Reiches*) 33, 37, 39, 57, 844
- H**alicko-Wołyńskie Księstwo (*Galicja-Vołyn state, Fürstentum Halitsch-Wolhynien*) 831, 846, 853
- G**łogów 195
- Gubernia Generalna (*General Government, Generalgouvernement*) 56, 76, 86, 828, 843, 850

- I**wano-Frankiwnsk (*Ivano-Frankivsk*) 61, 81, 91
- K**anada (*Canada*) 33, 37, 39, 55, 59, 61, 79, 81, 89, 90, 92
 Karpatenukraine Region 850
 Kijow (*Kyiv, Kiev, Kyjiw*) 34, 38, 40, 61, 73, 77, 79–81, 83, 88–91
 Kraków (*Krakow, Krakau*) 75, 828, 843, 850
 Krym (*Crimea, Krim*) 33, 37, 39
 Królewstwo Polskie (*Polish Kingdom, Königreich Polen*) 826, 841, 848
- L**itzmannstadt 704
 Lubaczów 83
 Lubartów 514
 Lubel 790
 Lublin (*Ljublin*), *Polska* 34, 38, 40, 51, 54, 55, 61, 74, 80, 84, 85, 91
 Lugansk region 37, 39
 Lwow (*Lviv, Lwiv*), *Ukraine* 53, 58, 61, 73, 79–81, 83, 89, 90, 92
 Lyubachivschyna 73
- N**iemcy (*Germany, Deutschland*) 56, 57, 76, 77, 86, 87, 828, 829, 843, 850
- O**ttawa 61, 81, 92
- P**aryż (*Paris*), *France* 56, 57, 76, 77, 86, 87
 Podlasie (*Pidliashia*) 39, 52, 53, 56, 57, 60, 73, 75–77, 80, 82–86, 88, 90, 91, 826, 827, 848–851, 853, 854
- Polska* (*Poland, Polen*) 33, 34, 37–40, 52, 54, 56–59, 61, 72–74, 77–85, 87–91, 826–832, 841–854
 Południowe Podlasie (*Southern Podlasie, Southern Pidliashia*) 55, 56, 74, 85, 86, 848
 Północne Podlasie (*North Podlasie, Nordpodlasie*) 54–56, 74, 84–86
 Przemyśl (*Przemysl*) 60, 80, 91, 195
- R**anchersdorf (*Reichersdorf*) 515
 Rosja (*Russia, Russland*) 27, 37–40, 78, 87, 841, 842, 846–849, 854
 Równieńskijs obszar (*Rivne region, Rivne erzählt*), *Ukraine* 53, 73, 79, 83, 90
 Ruś Kijowska (*Kiewer Rus*) 831, 853
 Rzeszów (*Rzeszow*) 34, 38, 40
- S**arsel, *Satellitenstadt von Paris* 57, 77, 87
 Słupsk 192, 194, 195
- T**ernopolskijs obszar (*Ternopil region, Ternopil erzählt*), *Ukraine* 53, 73, 79, 83, 90
 Toruń 195
 Transcarpathian region 843
- U**krajna (*Ukraine*) 33, 34, 37–40, 51–53, 55–59, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 82, 83, 85–87, 89, 90, 195–197, 830–832, 844, 846, 847, 853, 854
 Ukraińska Republika Ludowa (*Ukrainian People's Republic's, Ukrainischen Volksrepublik*) 831, 845, 853

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

USA 56, 86

USRR (*UkSSR*) 55, 826, 829, 830, 841, 844, 845

Warszawa 194, 195

Wiedeń (*Vienna, Wien*) 56, 76, 86

Wołyń (*Wołyński obszar, Volyn region, Wolhynien erzählt*) 53, 58, 59, 73, 78–80, 83, 88, 90, 829, 844, 851

Zachodnioukraiński obwód 828

Zakarpacki obwód 828

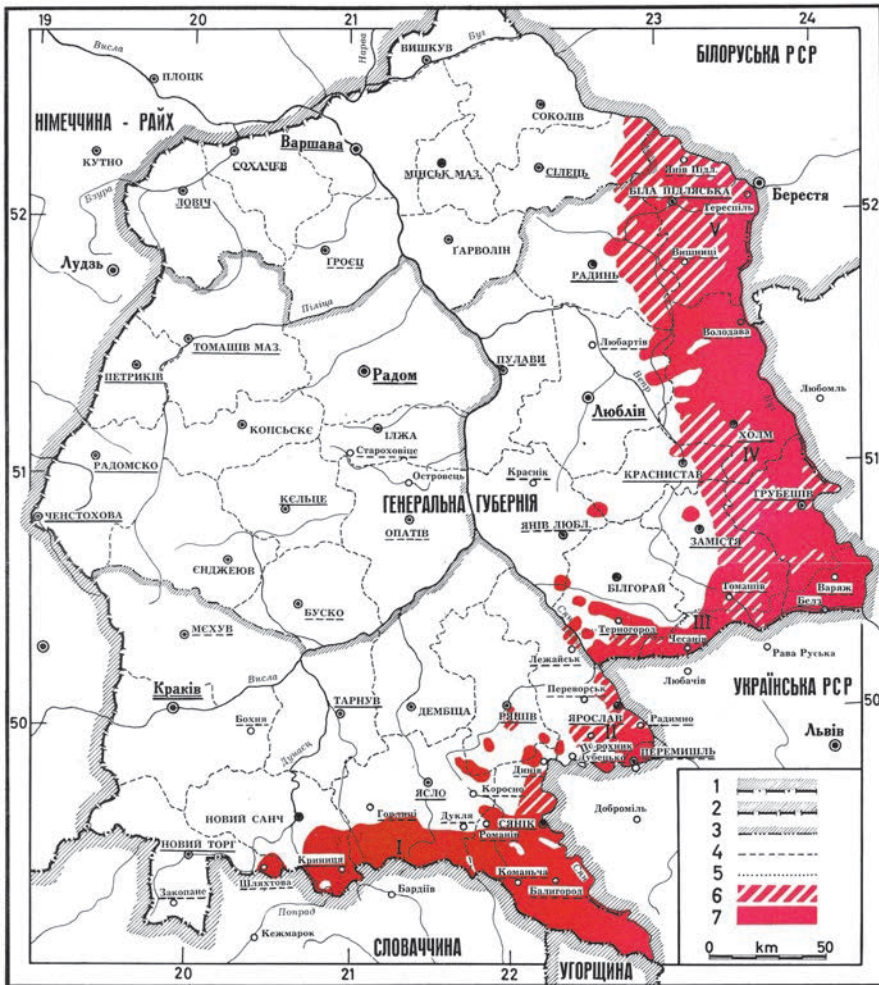
Zakerzonia 58, 60, 829

Zielona Góra 192, 195

ZSRR (*USSR, UdSSR*) 52, 58, 78, 85, 826, 828–830, 850, 853

Związek Radziecki (*Soviet Union, Sowjetunion*) 52, 56, 57, 72, 76, 77, 82, 86, 88, 828, 829, 843, 844, 850, 852

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ



КАРТА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ГУБЕРНІЇ

1-2: КОРДОНИ (1 — держава, 2 — Генеральної Губернії і советських республік).

3-5: МЕЖІ (3 — областей, 4 — округ, 5 — між Галичиною і Холмщиною).

6-7: УКРАЇНСЬКА ТЕРИТОРІЯ (6 — мішана українсько-польська, 7 — суцільна українська).

ОСІДКИ: Осідок Українського Центрального Комітету (УЦК) підкреслений подвійною, осідки обласних Комітетів підкреслені грубою лінією, округних — тонкою лінією, делегатур — перерваною.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Пам'ятник – Жертвам терору і депортації українців Холмщини в 1938–1947 рр. – відкритий влітку 2010 р. на межі Львівської і Волинської областей, поблизу села Пісочне, яке потрапило до складу України



Хресна хода пам'яті Мучеників Холмщини і Підляшшя.
Холм, червень 2014 р.



Панахида за князя Данила. Холм, церква Івана Богослова,
вересень 2014 р.



ГЕЛІКОН

79071, м. Львів, вул. Кульпарківська, 230,
тел.: + 38(032) 242-07-00, моб.: +38(050) 370 31 99,
www.helikon.com, office@helikon.lviv.ua



ГОТЕЛЬНИЙ КОМПЛЕКС У ЛЬВОВІ

(+38 032 242 07 04)

Знаходиться на вулиці Кульпарківській, має хороше транспортне сполучення, зручне місце розташування: 5 км від центру міста; 4,9 км від автовокзалу; 2,1 км від аеропорту; 4,4 км від залізничного вокзалу.

Готель розрахований на 88 місць, має 53 номери.

Категорійність — 3 зірки. Кімнати обладнані телефонами, супутниковим телебаченням, Wi-Fi, санвузлами з душовими кабінами, холодильниками.

Є номери, пристосовані для проживання людей з обмеженими фізичними можливостями.

В цокольному поверсі готелю знаходиться кафе-бістро, розраховане на 70 осіб, зовні — літній майданчик.

Клієнти можуть скуштувати смачні страви з меню та приготовані на відкритому вогні.

До послуг організаторів тренінгів, конференцій і семінарів є конференц-зал та прес-центр.

Конференцзал розрахований на 65 місць, відтворений у класичному театральному стилі, укомплектований м'якими кріслами з відкидними столиками та мікрофонами, обладнаний найновішою аудіо- та відеотехнікою, кондиціонерами. Прес-центр на 50 осіб облаштований модульними меблями та ідеальний для спілкування цільових груп.



СТАНЦІЯ ТЕХНІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ АВТОМОБІЛІВ

Фірма надає послуги з ремонту легкових автомобілів різних світових брендів. СТО забезпечена найсучаснішим обладнанням та укомплектована висококваліфікованим персоналом.





Мале приватне підприємство виробничо-комерційна фірма «ГЕЛІКОН»

є багатопрофільним підприємством, яке з 1992 року посідає передові позиції на ринку спецодягу, є власником двох сучасних готельно-ресторанних комплексів, бенкетних залів, кафе-бару, ресторану та СТО

ГОТЕЛЬ ЗА МІСТОМ

(+38 032 232 32 90)

Готельно-розважальний комплекс розташований вздовж міжнародної траси Чоп-Київ на відстані 15 км від Львова в селищі Запитів. До послуг клієнтів всі типи номерів — від економ-класу до класу «люкс».

Готель може розмістити до 140 осіб.

Тут є безкоштовна автостоянка з охороною на 60 автомобілів та 5 туристичних автобусів, ресторан на 100 місць, оформлений в авторському стилі, Wi-Fi, кабельне телебачення, альтанки для відпочинку на відкритому повітрі, бенкетний зал на 350 осіб.



БЕНКЕТНІ ЗАЛИ

До послуг клієнтів — чотири бенкетні зали (один з яких знаходиться в селищі Запитів) на 300-350 осіб кожен, в яких можна проводити весілля, корпоративні вечірки, виставки та інші урочисті заходи. Оформлення столів, фірмові страви та жива музика не залишать байдужим жодного відвідувача.



ПОШИТТЯ СПЕЦОДЯГУ

На сьогодні «Гелікон» — одне з підприємств-лідерів в Україні з пошиття спецодягу для працівників різних галузей народного господарства. У 2000 році на базі фірми створено спільне українсько-французьке підприємство «Гелікон-Кутюр», яке займається виготовленням одноразового спецодягу, що реалізується на ринки Європи. Виробництво сертифіковане відповідно до стандартів ISO 9001:2008.



ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Вручення другого тому для бібліотеки СНУ. Луцьк. вересень 2014 р.



Під час Пам'ятної академії, присвяченої 70-літтю початку депортації українців Холмщини і Підляшшя. Луцьк, 28 вересня 2014 р. Юрій Макар (у центрі) і учасники дійства



Презентація перших двох томів «Від депортації до депортації».
Луцьк, вересень 2014 р.



ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Юрій Макар з нащадками холмщаків з Волині на православному цвинтарі села Потуржин. *Червень 2015 р.*



Вручення ікони Таємної вечері настоятелеві храму Холмської ікони Божої Матері митрофорному протоієрею Михайлу.
Луцьк, червень 2015 р.



Відзначення Дня Соборності України біля пам'ятника воїнам
УНР у Любліні. Січень 2015 р.



Відкриття пам'ятника жертвам депортації з Закарзоння у Тернополі.
Літо 2014 р.

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ



Вшанування жертв Сагринської трагедії у 70-ті роковини.
Березень 2014 р.



Панахида у селі Верховини, неподалік Холма, у 70-ліття вбивства
майже 200 його мешканців польською боївкою. *Червень 2015 р.*



Члени Православного братства Холмської Божої Матері біля церкви св. Кирила і Мефодія Свято-Софіївської парафії.

Рівне, червень 2011 р.



Церква Успіння Пресвятої Богородиці і пам'ятник – Без вини покарані – вигнанцям з Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя, Любачівщини.

Село Сокольники під Львовом.



Львівські Холмщаки біля могили прем'єр-міністра УНР
Пилипа Пилипчука. Холм, 21 вересня 2002 р.



Пам'ятний знімок учасників Конгресу українців Холмщини
та Підляшся у Рівному. Травень 2011 р.



ПРО АВТОРІВ

МАКАР Юрій Іванович

завідувач Кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії політичних наук, Української академії історичних наук, Міжнародної слов'янської академії наук, Української вільної академії у США, почесний професор Чернівецького, Волинського та Ряшівсько-

го (Польща) університетів, почесний доктор Прикарпатського університету. Державні, відомчі та місцеві нагороди: орден «За заслуги» III ст. (2006); Почесні грамоти Міністерства освіти і науки України (2001, 2005, 2010), Почесна грамота Міністерства закордонних справ України (2007); «За наукові досягнення» (МОН України, 2010); «За сумлінну працю» (Чернівецька ОДА, 2005); «Буковина» (Чернівецька ОДА, 2010); «На славу Чернівців» (2010); «Золотий нагрудний знак» (ВНУ, 2010); «Медаль М. П. Драгоманова» (КНПУ, 2010) та ін.

Автор понад 500 наукових праць, виданих в Україні, Польщі, Росії, Канаді, Румунії, Словаччині, США, Чехії. Серед них – індивідуальні і колективні монографії, навчальні посібники: Буковина. Історичний нарис (1998, колект. моногр.); Садогурська монетарня (1998, у співавт.); Хотинщина. Історичний нарис (2002, у співавт.); Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття. Історико – політична проблематика (2003); 3 Україною в серці (2003, у співавт.); Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з найдавніших часів до середини ХХ ст.) (2005, колект. моногр.); Зарубіжні українці. Довідник (1991, колект. авт.); Історія України від найдавніших часів до наших днів. Підручник (1994, 1998 – у співавт.); Мудрість народна – мудрість міжнародна. Прислів'я, приказки, крилаті вислови та мовні звороти, дев'ятьма мовами (2004, колект. авт.); Польська мова. Навч. посібник для студентів-міжнародників (2005, колект. авт.); Євросоюз: вчора, сьогодні, завтра (2008, колект.авт., німецька мова); Україна в міжнародних організаціях (2009, колект.авт.); Політологія (2010, у співавт.) та ін.

Редактор — Історико-політичні проблеми сучасного світу. 36. наук. статей Кафедри міжнародних відносин ЧНУ; Голова Редакційної ради – Форум. Суспільно-політичний журнал (ЧНУ, БПА); Американські студії. American Studies Journal (ЧНУ); співредактор – Український Історик. Журнал Українського історичного Товариства (США-Україна); Заст. редактора – Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини; член редколегій – Політичні та соціологічні студії (ЧНУ); Історія України (ЧНУ);

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (ЧНУ); Канадознавство (ЧНУ); Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки; Україна-Європа-Світ. Міжн. зб. наук. праць (ТНПУ ім. В. Гнатюка); Limes. Наук. праці Ряшівського університету (Польща) та ін.

Народився 4 лютого 1935 р. в селі Новосілки Томашівського повіту Люблинського воєводства (історична Холмщина, Польща). Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка (1962), за освітою історик. Проходив військову службу у повітряно-десантних військах, вчителював на Волині та Львівщині. Останні сорок років у Чернівецькому університеті – доцент, декан Історичного факультету (1976-2003), завідувач Кафедри міжнародних відносин.



ГОРНИЙ Михайло Михайлович

президент Малуго приватного підприємства «Виробничо-комерційна фірма «Гелікон», заступник голови Всеукраїнського громадського об'єднання «Конгрес українців Холмщини і Підляшшя», кандидат економічних та історичних наук.

Нагороди та відзнаки: міжнародні – нагрудні знаки «Golden Mercury» та «European Quality» Міжнародної корпорації соціального партнерства Europe Business Assembly (2005, Оксфорд); українські – нагрудний знак «Лідер XXI століття» (2006); відзнаки «Україна. Демократія. Свобода», «За вірність» ім. Василя Стуса; орден Покрови Пресвятої Богородиці (2010), орден Івана Мазепи (2010), орден «Хрест пошани України» (2011), «Керівник року» (2011), релігійні – орден I і II ступенів Святого рівноапостольного великого князя Володимира, орден Архістратига Михайла, орден Святого Миколая Чудотворця, три ордені Святого князя Острозького, орден Христа Спасителя, орден Ярослава Мудрого I ступ.

Автор багатьох наукових праць, серед них монографій: Історична Холмщина в описах, дослідженнях і спогадах (1995, у співавт.); Українці Холмщини і Підляшшя. Видатніші особи ХХ ст. (1997); Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя ХХст. (2002); Трагедія українських сіл Холмщини 1943–1945рр. (2007); Пом'яник українців Холмщини і Підляшшя за 1941–1947рр. (2008, гол. редактор).

Народився 16 квітня 1960 р. на Хмельниччині. Закінчив Львівський політехнічний інститут, тепер Національний університет «Львівська політехніка», за фахом інженер-будівельник. Закінчив аспірантуру Всесоюзного науково-дослідного інституту економіки і управління будіндустрією. Працював у тресті «Львівспецкомунбуд», об'єднаннях «Львівміськбуд» і «Якутагропромбуд» (Ро-

сія). У 1992 р. заснував і очолив Мале приватне підприємство «Виробничо – комерційна фірма «Гелікон». Фірма з 1999 р. налагодила тісну співпрацю з підприємствами Данії, Польщі, Франції, Швейцарії з пошиття найсучасніших моделей робочого спецодягу. З 2000 р. на базі Гелікону діє Спільне українсько-французьке підприємство з виготовлення одноразового робочого спецодягу. Його продукція отримала сертифікат ISO 9001:2008. Нинішній «Гелікон» під керівництвом його президента – це багатопрофільне підприємство у сфері виробництва, обслуговування та будівництва.



МАКАР Віталій Юрійович

доцент Кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор Центру канадських студій імені Рамона Гнатишина, кандидат політичних наук, доцент.

Автор понад 80-ти наукових праць, виданих в Україні, Польщі, Канаді, Німеччині, Румунії, Словаччині. Серед них – індивідуальна та колективні монографії, навчальні посібники: Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади (2006), Українці та українська ідентичність у сучасному світі (2005, колект. авт.), Польська мова. Навчальний посібник для студентів-міжнародників (2005, колект. авт.), Україна в міжнародних організаціях (2009, колект. авт.), Public Administration. Англійська мова в діловому спілкуванні (2011, колект. авт.).

Голова Редакційної колегії – Канадознавство. Canadian Studies (ЧНУ) член Редакційної колегії — Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей Кафедри міжнародних відносин (ЧНУ); член Редакційної ради – Американські студії. American Studies Journal (ЧНУ), Форум. Суспільно-політичний журнал (ЧНУ, БПА).

Член Центральноєвропейської асоціації з Канадознавства.

Народився 12 червня 1967 р. в місті Червонограді Львівської області. Закінчив Чернівецький державний, тепер національний, університет імені Юрія Федьковича за спеціальністю Історія (1991), за спеціальністю Міжнародна економіка (2003). Проходив військову службу. Закінчив аспірантуру в Інституті соціології НАН України. Працював у Чернівецькому відділенні банку «Україна». Проходив наукове стажування в Боулін-Грін державному університеті (США). З 2000 р. викладач, доцент Кафедри міжнародних відносин ЧНУ.

Наукове видання

МАКАР Юрій Іванович, ГОРНИЙ Михайло Михайлович,
МАКАР Віталій Юрійович

ВІД ДЕПОРТАЦІЇ ДО ДЕПОРТАЦІЇ

Суспільно-політичне життя
холмсько-підляських українців (1915–1947)

Дослідження. Спогади. Документи

У трьох томах

Том 3

Редактор *Микола Максимець*
Коректор *Оксана Садівська*
Дизайн і верстка *Ігоря Стусика*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 55,8. Наклад 1000 прим. Зам. № 932.

Виготовлювач і видавець



1 10.07.2000 .

телефон
[0372] 552 943

адреса
58000, .

e-mail
info@bukrek.net

web-сайт
www.bukrek.net